

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

CİLT:14 SAYI:3

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SBE DERGİSİ
EYLÜL 2024

2024-SEPTEMBER

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, Sparc Indexing J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor ve SOBIAD veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly. The journal is indexed in Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, SPARC Indexing, J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor and SOBIAD.

Eylül 2024
September 2024

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbederigi@nevsehir.edu.tr

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Economics, Entrepreneurship, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly a year.

Copyright: After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbederigi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi adına
(on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)

Prof. Dr. Semih AKTEKİN
(Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Editörler (Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŞÇI
Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE

Editör Yardımcıları (Assistant Editors)

Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

Mizanpaj Editörü (Layout Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŞÇI
Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE
Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

ALAN EDİTÖRLERİ (FIELD EDITORS)

Arkeoloji

Doç. Dr. Bilsen Şerife ÖZDEMİR

Biyoloji

Prof. Dr. Recep KARA

Gastronomi

Doç. Dr. Günay EROL

İktisat

Dr. Öğrt. Üyesi Selin ZENGİN TAŞDEMİR

Muhasebe ve Finans

Doç. Dr. Eda KÖSE

Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR)

Dr. Öğr. Üyesi Ersoy ÇARKIT

Sağlık Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Pelin CALPBİNİCİ

Sınıf Eğitimi

Dr. Öğr. Üyesi Murat TEMUR

Sosyoloji

Doç. Dr. Çağdaş Ümit YAZGAN

Tarih

Dr. Fadime ÜNLÜ EFE

Turist Rehberliği

Doç. Dr. Bekir Bora DEDEOĞLU

Türk Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Murat GÜR

Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğrt. Üyesi Derya SÜRMEİOĞLU
PARLAR

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Kurum
Doç. Dr. Ali Osman KURT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KAŞKAYA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ERGİNER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe BUDAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bakytgul KULZHANOVA	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Bengü AKSU ATAÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berrin GÜZEL	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Didem KOBAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Durdağı AKAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu EREN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru UZUNKOL	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇOŞKUN	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet UZMAN	National Cheng Chi University
Doç. Dr. Mevlüt GÜNDÜZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin ÇALIŞKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray KURTDEDE FİDAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay GULIYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Stevo POPOVIC	University of Montenegro
Doç. Dr. Tekin ÇELİKKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Yener BEKTAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı GÜNDOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayberk Nuri BERKMAN Dr.	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Öğr. Üyesi Ayşegül ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tokat
Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel Tüzel İŞERİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DAĞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim GÜVEN	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER	

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdibaet MAMASIDIKOV	University of Economy and Enterprise
Prof. Dr. Abdullah SAYDAM	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖGER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SABAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. András RÓNA-TAS	Szeged University
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet KIRPIK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Handan DEVECİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Irina NEVSKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Joanne HUGHES	Queen's University
Prof. Dr. Kadir KARATEKİN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV	O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutie
Prof. Dr. Mehmet GÜLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri BALOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan SEVER	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şule AYDIN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal İBRET	Kastamonu Üniversitesi

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2024 YILI- EYLÜL SAYISI (CİLT:14 SAYI:3)****Web:** <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> **E-Mail:** sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ**

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite/Kurum
Prof. Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram TOPAL	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Bilsen BİLGİLİ	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Birol ÇETİN	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin ZENGİN	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Hacer Nurgül BEGİÇ	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasip SAYGILI	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim KARPUZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇEKEN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin DEMİRA	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇEKİLMEZ	Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇUHADAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TAHİROĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz ÖCAL	Kayseri Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk AKPINAR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Tolga MEDENİ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KILIÇARSLAN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşem YANAR	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Barış GÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burak BOYRAZ	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu Gezer ŞEN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Burkay CEVAHİRCİOĞLU	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ceylan BOZPOLAT	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Dursun AKSU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu Toplu YAŞLIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Esra Bozkurt ALTAN	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk DAYI	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ÖZÜDOĞRU	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz Kutluay TUTAR	Niğde Ömer Halidemir Üniversitesi
Doç. Dr. Galip KARTAL	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Gülay DEMİR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Gülnur Karakaş TANDOĞAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Hazal Ilgın Bahçeci BAŞARMAK	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İslam CAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Levent KARADAĞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. M. Can YARDIMCI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Merve Çelik VAROL	Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Metin ÇALIK	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet FIRAT	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KAHRAMAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nazire Burçin HAMUTOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Nihal Arda AKYILDIZ	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Nihan ERDEMİR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Oguzhan DULGAROĞLU	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Önder Aytaç AFŞAR	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Bağçeli KAHRAMAN	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Selim GÜNDOĞAN	Niğde Ömer Halidemir Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan UNAL	Ufuk Üniversitesi

Doç. Dr. Sevcan YAĞAN	İstanbul Kültür Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfullah GÜL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Şenol AFACAN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Şule Ardiç YETİŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay Polat ÜZÜMCÜ	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf SAYIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem YULU	İğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KASAP	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur ALBAYRAK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÖZGÜL	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cansu Gökmen KÖKSAL	İstanbul Topkapı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi D. Görkem KUMTEPE	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Sis ATABAY	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine KEF	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdem Selman DEVELİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hafize Nurgül Durmuş ŞENYAPAR	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal ÇEK	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kuvılcım ERKAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Fatih TUNA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNSALAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nihal Dulkadir YAMAN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün TUZCU	Antalya Belek Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem DEMİRKIRAN	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pelin Keçecioglu DAĞLI	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda GÜVEN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BEKTAŞ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevgi AYDIN	Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süheyl POZANTI	İstanbul Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Eyceyurt BATIR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Oğuz MERCAN	Milli Eğitim Bakanlığı
Öğr. Gör. Dr. Önder ULU	Düze Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Yeliz KANTAR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

İÇİNDEKİLER (CONTENT)

Sayfa/Pages:	Başlık/Title
953-972 Derleme Review	15 TEMMUZ SONRASI ASKER SİVİL İLİŞKİLERİNİN DEMOKRATİK DÖNÜŞÜMÜ THE DEMOCRATIC TRANSFORMATION OF MILITARY-CIVIL RELATIONS AFTER JULY 15 Nazım MAVİŞ
973-991 Araştırma Research	TRT ÇOCUK E- KİTAPLIĞI 3-5 YAŞ ARASI ÇOCUKLARA YÖNELİK ELEKTRONİK KİTAPLAR TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNE NE KADAR DUYARLI? HOW AWARE ARE THE ELECTRONIC BOOKS IN TRT CHILD E-LIBRARY FOR CHILDREN BETWEEN 3-5 YEARS OLD ABOUT GENDER EQUALITY? Emel ÇELİKOĞLU & Mine KOYUNCU ŞAHİN
992-1018 Araştırma Research	ARKEOLOJİK MİRASI KORUMA BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ CLIMATE CHANGE IN THE CONTEXT OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE CONSERVATION: BIBLIOMETRIC ANALYSIS Hicran Hanım HALAÇ & Melisa İŞCAN
1019-1035 Araştırma Research	YENİ TEKNOLOJİLERİN GELİŞTİRİLİP TEST EDİLEBİLECEĞİ BİR TEKNOPARKIN AKILLI ŞEHİR OLARAK TASARLANAN BİR PROJEYE ETKİLERİ: TEKNOPARK ESENLER THE EFFECTS OF A TECHNOPARK WHERE NEW TECHNOLOGIES CAN BE DEVELOPED AND TESTED ON A PROJECT DESIGNED AS A SMART CITY: TECHNOPARK ESENLER Abdurrahman AYDIN
1036-1052 Araştırma Research	AVRUPA BİRLİĞİ PROJELERİNİN YENİLİKÇİLİK VE İYİ UYGULAMALARI TEŞVİK ETMEDEKİ ROLÜ: OKUL YÖNETİCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ THE EFFECT OF THE EUROPEAN UNION PROJECTS ON INNOVATIVENESS AND GOOD PRACTICES: SCHOOL PRINCIPALS' PERSPECTIVES Mete SİPAHİOĞLU & Başak COŞKUN
1053-1068 Araştırma Research	ANKARA'YA GELEN TURİSTLERİN DESTİNASYON İMAJİ ALGILARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA A RESEARCH TO DETERMINE THE DESTINATION PERCEPTIONS OF TOURISTS COMING TO ANKARA Burcu Gülsevil BELBER & Miyase Halide ÖZMEN

1069-1085	Araştırma Research	ÜNİVERSİTE MÜZELERİNİN VE SERGİ SALONLARININ ULUSLARARASI MÜZE ETİK KODLARI DOĞRULTUSUNDA UYGULAMALARI: ANKARA ÜNİVERSİTESİ MÜZELERİ VE SERGİ SALONLARI PRACTICES OF UNIVERSITY MUSEUMS AND EXHIBITION HALLS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL MUSEUM ETHICS: ANKARA UNIVERSITY MUSEUMS AND EXHIBITION HALLS Pınar Ece GÜVENÇ & Ceren GÜNERÖZ
1086-1107	Araştırma Research	BEYŞEHİR DEMİRLİ MESCİT ÖRNEĞİNDE ANADOLU'DA TEK AHŞAP TAŞIYICILI HARİM GELENEĞİ THE TRADITION OF SINGLE WOODEN SUPPORTED PRAYER HALL IN ANATOLIA: THE EXAMPLE OF DEMİRLİ MOSQUE IN BEYŞEHİR Ahmet YAVUZYILMAZ & Ayşe BUDAK
1108-1123	Araştırma Research	SAĞLIK HİZMETLERİ KULLANIMINDA YAŞANILAN İLETİŞİM SORUNLARININ SAĞLIK PERSONELİNE DUYULAN GÜVEN ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİ DETERMINING THE EFFECT OF COMMUNICATION PROBLEMS EXPERIENCED IN THE USE OF HEALTH SERVICES ON TRUST IN HEALTH PERSONNEL Gülhan GÖK
1124-1145	Araştırma Research	1831 NÜFUS KAYITLARINDA DERİNKUYU (MELEKOBİ)'DA SOSYOEKONOMİK YAPI SOCIOECONOMIC STRUCTURE IN DERİNKUYU (MELEKOBİ) IN 1831 POPULATION RECORDS Fatih ABANOZ
1146-1160	Araştırma Research	ÖĞRENCİLERİN YİYECEK İÇECEK SEKTÖRÜNE YÖNELİK ALGILARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA A STUDY TO DETERMINE STUDENTS' PERCEPTIONS OF THE FOOD AND BEVERAGE INDUSTRY Süleyman AKKAŞOĞLU
1161-1177	Araştırma Research	ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN'DA UYGULADIĞI NÜKLEER DENEMELER VE BUNUN DÜNYA BASININA YANSIMALARI CHINA'S NUCLEAR TESTS IN EAST TURKESTAN AND ITS REFLECTIONS IN THE WORLD PRESS Celal ASLAN & Gülbahar IŞIK

1178-1194 Araştırma Research	KÜLTÜR TURİZMİ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA: KAYSERİ ÖRNEĞİ A QUALITATIVE STUDY ON THE EVALUATION OF CULTURE TOURISM POTENTIAL: THE CASE OF KAYSERİ Ramazan KOCA
1195-1218 Araştırma Research	STRATEJİK KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMINA YÖNELİK BIBLİYOMETRİK BİR ANALİZ A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF STRATEGIC CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY Safa ACAR
1219-1234 Araştırma Research	AMASYA KIZLAR SARAYI BÜYÜK HAMAMI VE KORUMAYA YÖNELİK ÖNERİLER THE GREAT BATH OF AMASYA KIZLAR SARAYI AND RECOMMENDATIONS FOR ITS PRESERVATION Doğan KOŞAN
1235-1252 Araştırma Research	DÖVİZ KURU RİSKİ SERMAYE YAPISI İLİŞKİSİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ THE NEXUS BETWEEN EXCHANGE RATE RISK AND CAPITAL STRUCTURE: EVIDENCE FROM BİST MANUFACTURING SECTOR Ferhat CANLITEPE & Oğuz SAYGIN
1253-1276 Araştırma Research	ÇEVRE MUHASEBESİ VE ALT MUHASEBE TÜRLERİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE MUHASEBE DERGİLERİNDE BİR ANALİZ AN ANALYSIS IN ACCOUNTING JOURNALS ON THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL ACCOUNTING AND SUB-ACCOUNTING TYPES İpek YAYLALI
1277-1301 Araştırma Research	KEMAN EĞİTİMİNDEKİ HAZIRLAYICI ÇALIŞMALARIN MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLARINDA KULLANILMA DURUMLARINA İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ STUDENT'S OPINIONS ON THE USE OF PREPARATIVE STUDIES IN VIOLIN EDUCATION IN MUSIC TEACHING PROGRAMS Özge KAYA & Nurtug BARIŞERİ AHMETHAN
1302-1321 Araştırma Research	BİR GİYSİ KAÇ ŞEKİLDE GÖRÜNÜR?: KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KEPENEK REDİFLİ GAZELLER HOW MANY WAYS DOES A CLOTHE APPEAR?: GHAZELS WITH THE RHYME KEPENEK IN CLASSICAL TURKISH POETRY Kamile ÇETİN

1322-1342

Araştırma
Research

AÇIK VE UZAKTAN ÖĞRENMEDE ÖĞRENENLERİN SOSYAL BULUNUŞLUK DÜZEYLERİNİN, ETKİLEŞİM ÖRÜNTÜLERİNİN VE ÖĞRENME MALZEMELERİ TERCİHLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF LEARNERS' SOCIAL PRESENCE LEVELS, INTERACTION PATTERNS AND LEARNING MATERIALS PREFERENCES IN OPEN AND DISTANCE LEARNING

Mesut AYDEMİR

1343-1367

Araştırma
Research

COVID-19, TÜKETİCİ TEPKİSİ, ANLIK SATIN ALMA DAVRANIŞI: TÜKETİCİLERDE KAYGI BOZUKLUĞU VE GELENEKSEL VE YENİ MEDYANIN ROLÜ

COVID-19, CONSUMER RESPONSES, AND IMPULSE BUYING BEHAVIOR: ANXIETY LEVELS OF CONSUMERS AND THE ROLE OF TRADITIONAL AND NEW MEDIA

Asude Yasemin ZENGİN, Burak ÇETİN & Arzu YÜKSEL

1368-1383

Araştırma
Research

DIGITAL TRANSFORMATION OF MARKETING: THE CASE OF DÜZCE PROVINCE HOTEL BUSINESSES

PAZARLANIN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ: DÜZCE İLİ OTEL İŞLETMELERİ ÖRNEĞİ

Ramazan KAYA & Mustafa TOP

1384-1403

Araştırma
Research

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE MÜŞTERİLERİN YAŞADIKLARI KRİTİK OLAYLARIN İNCELENMESİ

CUSTOMER EXPERIENCES IN AIRLINE COMPANIES ANALYSING CRITICAL INCIDENTS

Fatma Selin SAK

1404-1415

Araştırma
Research

TOWARDS SUSTAINABLE DEVELOPMENT: TURKISH AID STRATEGIES, GLOBAL SOLIDARITY, AND PEACE PROMOTION

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA YÖNELİK: TÜRK YARDIM STRATEJİLERİ, KÜRESEL DAYANIŞMA VE BARIŞ TEŞVİKİ

Rahman NURDUN

1416-1437

Araştırma
Research

"DEPREM, KIYAMETİ YAŞAMAK GİBİDİR": 6 ŞUBAT 2023 DEPREM MAĞDURLARININ DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA (MALATYA ÖRNEĞİ)

"EARTHQUAKE IS LIKE EXPERIENCING DOOMSDAY": A STUDY ON THE EXPERIENCES OF THE VICTIMS OF THE FEBRUARY 6, 2023 EARTHQUAKE (THE CASE OF MALATYA)

Vehbi BAYHAN & Ahmet YASUNTİMUR

1438-1469
Araştırma
Research

TÜRKİYE'DEKİ BELEDİYELERİN STRATEJİK PLANLAMA SÜREÇLERİNİN FENOMENOLOJİK İNCELEMESİ: DENEYİMLERİN, ZORLUKLARIN, FIRSATLARIN VE UYGULAMA STRATEJİLERİNİN DERİNLEMESİNE ANALİZİ

PHENOMENOLOGICAL STUDY OF STRATEGIC PLANNING PROCESSES OF MUNICIPALITIES IN TURKEY: IN-DEPTH ANALYSIS OF EXPERIENCES, CHALLENGES, OPPORTUNITIES AND IMPLEMENTATION STRATEGIES

Meltem ÖZBAY & Murat KOÇ

1470-1496
Araştırma
Research

BİST'TE İŞLEM GÖREN OTOMOTİV ŞİRKETLERİNİN KÂRLILIK PERFORMANSININ LOPCOW VE MABAC YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ

ANALYSIS OF PROFITABILITY PERFORMANCE OF AUTOMOTIVE COMPANIES TRADED ON BIST USING LOPCOW AND MABAC METHODS

Ömer Orbay ÇETİN & Muhammed KARATAŞ

1497-1511
Araştırma
Research

PIRLS 2021 TÜRKİYE SONUÇLARINA GÖRE ÖĞRENCİLERİN OKUMA TUTUMLARININ OKUMA BAŞARILARINA ETKİSİ: EV ORTAMI DESTEĞİNİN ARACILIK ROLÜ

THE EFFECT OF STUDENTS' READING ATTITUDES ON THEIR READING ACHIEVEMENT ACCORDING TO PIRLS 2021 TÜRKİYE RESULTS: THE MEDIATING ROLE OF HOME ENVIRONMENT SUPPORT

Ertuğrul ÇAM, Murat ERMİŞ, Aylin YILMAZ HİĞDE & Muhammet BAŞTUĞ

1512-1523
Araştırma
Research

GEÇ HELLENİSTİK DÖNEM'DEN BİR MOUSA KLİO YONTUSU

A MOUSA CLIO STATUE FROM THE LATE HELLENISTIC PERIOD

Umut KAPUCI

1524-1543
Araştırma
Research

RAKET SPORCULARINDA ATLETİK ZİHİNSEL ENERJİNİN YARIŞMA YÖNELİMLERİNE ETKİSİ: TANIMLAYICI ARAŞTIRMA

THE EFFECT OF ATHLETIC MENTAL ENERGY ON COMPETITION ORIENTATIONS IN RACKET ATHLETES: DESCRIPTIVE RESEARCH

Turan SEZAN & Canan Gülbin ESKİYECEK

1544-1564
Araştırma
Research

DESTİNASYON İSTEKLERİNİN KODUNU ÇÖZMEK: SOSYAL MEDYANIN PARASOSYAL ETKİLEŞİM YOLUYLA GENÇ GEZGİNLERİN TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

DECODING DESTINATION DESIRES: THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA ON YOUNG TRAVELERS' CHOICES THROUGH PARASOCIAL INTERACTION

Lokman DİNÇ

1565-1582 ANALYZING THE RESEARCH TRENDS FOR LETTER OF CREDIT USING SCIENCE MAPPING

Araştırma
Research

AKREDİTİF İLE İLGİLİ ARAŞTIRMA TRENDLERİNİN BİLİM HARİTALAMA KULLANILARAK ANALİZİ

Ata KAHVECİ

1583-1597

Araştırma
Research

BİLİMSEL ARAŞTIRMA SÜREÇLERİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM OLARAK VATANDAŞ BİLİMİ (CITIZEN SCIENCE)

CITIZEN SCIENCE AS A NEW APPROACH IN SCIENTIFIC RESEARCH PROCESSES

Hasan İÇEN, Kaan KAPAN, & Ahmet UYSAL

1598-1619

Araştırma
Research

ÇEVİRİMİÇİ DEĞERLENDİRMELERDE DUYGULARIN HARİTALANMASI: MOBİL UYGULAMALARA İLİŞKİN KULLANICI YORUMLARINDA DUYGU YELPAZESİNİN İNCELENMESİ

MAPPING THE ONLINE REVIEWS SENTIMENT LANDSCAPE: AN EXPLORATION OF EMOTION SPECTRUM IN USER REVIEWS OF MOBILE APPS

Fatih PINARBAŞI

1620-1644

Araştırma
Research

TOPLUMSAL MUTLULUĞUN KAYNAĞI EKONOMİK PERFORMANS MI? YÖNETİŞİM PERFORMANSI MI?

IS SOURCE OF SOCIETY'S HAPPINESS ECONOMICAL PERFORMANCE OR GOVERNANCE PERFORMANCE?

Yusuf KAHREMAN

1645-1667

Araştırma
Research

BELİREN YETİŞKİNLERDE AKILCI OLMAYAN DÜŞÜNCELER, DEPRESYON, ANKSİYETE, STRES VE İNTERNET BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IRRATIONAL BELIEFS, DEPRESSION, ANXIETY, STRESS AND INTERNET ADDICTION IN EMERGING ADULTS

Fedai KABADAYI

1668-1691

Araştırma
Research

NİJERYA'DA DOĞAL KAYNAK RANTI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ÇEVRE KALİTESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF NATURAL RESOURCE RENT AND ECONOMIC GROWTH ON ENVIRONMENTAL QUALITY IN NIGERIA

Mehmet UÇAR, Mücahit ÜLGER & Mert Anıl ATAMER

1692-1708 **EKOLOJİK PERSPEKTİFTEN TEORİK BİR İNCELEME: SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BİR RETORİK Mİ?**

Derleme
Review

A THEORETICAL REVIEW FROM AN ECOLOGICAL PERSPECTIVE: IS SUSTAINABLE DEVELOPMENT A RHETORIC?

Yasin Can GÖNÜLTAŞ

1709-1726

Araştırma
Research

YEŞİL TÜKETİM VE YEŞİL SATIN ALMA DAVRANIŞLARI: PROSOSYAL TUTUMUN ETKİSİ VE YEŞİL REKLAMLARA DUYARLILIĞIN ARACILIK ROLÜ

GREEN CONSUMPTION AND GREEN PURCHASING BEHAVIORS: THE EFFECT OF PROSOCIAL ATTITUDES AND THE MEDIATING ROLE OF SENSITIVITY TO GREEN ADVERTISING

Sinem ONAT & Cemal YÜKSELEN

1727-1740

Araştırma
Research

PRESERVICE ENGLISH TEACHERS' VIEWS ON ONLINE LANGUAGE ASSESSMENT IN TURKEY

İNGİLİZCE ÖĞRETMEN ADAYLARININ TÜRKİYE'DEKİ ÇEVİRİMİÇİ DİL DEĞERLENDİRMESİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Sabahattin YEŞİLÇINAR

1741-1752

Araştırma
Research

GAMIFYING ETHICAL ENTREPRENEURSHIP: THE ROLE OF AI in ISLAMIC FINANCE

ETİK GİRİŞİMCİLİĞİN OYUNLAŞTIRILMASI: İSLAMİ FİNANSTA YAPAY ZEKÂNIN ROLÜ

Hüseyin ERGUN

15 TEMMUZ SONRASI ASKER SİVİL İLİŞKİLERİNİN DEMOKRATİK DÖNÜŞÜMÜ THE DEMOCRATIC TRANSFORMATION OF MILITARY-CIVIL RELATIONS AFTER JULY 15

Nazım MAVİŞ
TBMM Sinop Milletvekili
nmavis@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6862-6638

ÖZ

Geliş Tarihi:

08.01.2024

Kabul Tarihi:

27.02.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Demokratik
Kontrol, Sivil
Kontrol, Vesayet,
Darbe, Muhtıra

Keywords

Democratic Control,
Civilian Control,
Tutelage, Coup,
Memorandum

Demokrasilerde ana tartışma konularından birisini asker-sivil ilişkileri oluşturmaktadır. Silahlı kuvvetlerin seçilmiş hükümetlere bağlılığını sağlamak önemli bir demokratik norm olarak kabul edilir. Türkiye’de asker sivil ilişkileri sorunlu bir seyir izlemiştir. Darbe ve müdahaleler; askerın, sivil ve siyasi hayat üzerindeki etkisini kalıcı ve sürekli kılan vesayet mekanizmaları Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin önemli bir meselesi olagelmıştır. Türkiye’de AB uyum yasaları asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümü açısından önemli bir başlangıç olmuştur. Ancak yine de kapsamlı demokratik dönüşüm “15 Temmuz Darbe Teşebbüsü”nden sonraki düzenlemelerle gerçekleşmiştir. Hükümet 15 Temmuz sonrası çıkarttığı kanun hükmünde kararnamele asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümü açısından önemli adımlar atmıştır. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları ayrı ayrı olmak üzere Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Askerin atama, terfi ve tayin sistemi üzerinde MSB’nin yetkileri artırılmış; YAŞ’ın üye yapısı, çalışma ilkeleri ve kararları bakımından seçilmiş hükümet lehine güçlü yetki aktarımları yapılmıştır. MGK’nın yapısı sivilleştirilmiştir. Askeri mahkemeler kaldırılmıştır. Askeri okullar kapatılmış, Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur. MSÜ yönetiminin sivilleşmesi, Kara Harp Okulunun kapatılması ve benzeri reformlar askerın demokratik zihin inşası açısından önemli adımlar olarak görülmüştür. RTÜK, TRT ve YÖK vb. kuruluşlarda asker üye bulundurma uygulamasından vazgeçilmiştir. Asker sivil ilişkilerinin demokratik standardı olarak önerilen birçok konu 15 Temmuz’dan sonra darbe teşebbüsünün oluşturduğu ortamın hükümete verdiği güç ve cesaretle gerçekleştirilmiştir.

ABSTRACT

One of the main topics of discussion in democracies is military-civilian relations. Ensuring the armed forces' loyalty to elected governments is considered an important democratic norm. In Turkey, civil-military relations have followed a problematic course. Coups and interventions, along with the mechanisms that maintain the military's influence on civilian and political life, are important issues of Turkey's democratization process. The EU harmonization laws implemented in Turkey after the EU Helsinki Summit were an important beginning for the democratic transformation of civil-military relations. Nevertheless, a comprehensive democratic transformation took place after the coup attempt on July 15th. The government took important steps in terms of the democratic transformation of military-civil relations with the decree laws issued after July 15. The Chief of General Staff and force commanders were affiliated with the Ministry of National Defense. The Gendarmerie and Coast Guard Command were affiliated with the Ministry of Interior. The power of the Ministry of National Defense regarding the army's appointment, promotion, and assignment system has been strengthened. In addition, strong authority transfers have been made in favor of the elected government in terms of the member structure, working principles, and decisions of the Supreme Military Council (YAŞ). The National Security Council (MGK) was restructured to include civilians. Military courts were abolished. Military schools were closed, and the National Defense University was established. The civilianization of the management of the National Defense University, the closure of the Military Academy, and similar reforms were seen as significant steps in the democratic reformation of the military mindset. The practice of having soldiers in organizations such as RTÜK, TRT, and YÖK was abandoned. Numerous contexts presented as democratic standards in military-civilian relations were implemented with the power and courage given to the government by the environment created by the coup attempt.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1416336>

Atıf/Cite as: Maviş, N. (2024). 15 Temmuz sonrası asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 953-972.

Giriş

Demokrasilerde ana tartışma konularından birisini asker-sivil ilişkileri oluşturmaktadır. Bir ülkenin demokratik gelişmişliğinin en önemli göstergelerinden biri demokratik yollardan seçilmiş bir hükümetin herhangi bir ordu etkisi ve müdahalesine tabi olmaksızın savunma alanı da dahil tüm politikalarını yürütebilmesi, politikalarda belirleyici olmasıdır (Serra, 2011, s. 39). Ordular sahip oldukları silahlı güç ve şiddet kullanma kapasitesi nedeniyle demokrasiler için tehdit teşkil edebilmektedir. Birçok ülkede demokratik işleyiş silahlı kuvvetlerin siyasete etkileri ya da doğrudan müdahaleleri nedeniyle kesintiye uğramıştır. Silahlı kuvvetlerin siyasete etki ve müdahaleleri farklı biçimlerde gerçekleşmiş; bu etki ve müdahalenin en şiddetli örnekleri askeri darbeler ve darbelerden sonra kurulan askeri yönetimler olmuştur. Bu nedenle ordunun devlet içinde nasıl konumlandırılacağı, toplumla ve siyasetle ilişkisinin nasıl kurulacağı demokrasilerin tartışma konularının başında gelmiştir (Barbak, 2017, s. 6).

İstikrarlı bir demokrasinin tesis edilebilmesi ve kökleşebilmesi bakımından silahlı kuvvetlerin seçilmiş hükümetlere bağlılığını sağlamak asker sivil ilişkilerinin önemli demokratik normu olarak kabul edilir (Alabarda, Güz 2016, s. 8). Asker sivil ilişkilerinde demokratik hedef askerin sahip olduğu şiddet araçlarını kullanarak sivil alan üzerinde tahakküm kurmasını engellemektir (Korkmaz, 2017, s. 60).

Seçilmiş hükümetlerin politikalarını kişisel olarak kabul etmeseler bile demokrasinin temel normları gereği sivil yönetimlerin otoritesini kabul etmeye, politikalarına uygun davranmaya hem istekli hem de zorunludurlar. Bu kabul seçilmiş hükümetlerin silahlı kuvvetleri sadece yönetmesini değil aynı zamanda denetlemesini de içermektedir (Hale, 2014, s. 359).

Türkiye'de asker sivil ilişkileri demokratik normlar bakımından sorunlu bir seyir izlemiştir. Sık aralıklarla yapılan darbe ve müdahaleler, askerin, sivil ve siyasi hayat üzerindeki etkisini kalıcı ve sürekli kılan vesayet mekanizmaları Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin önemli bir meselesi olagelmıştır. Bu nedenle Türkiye'de demokratikleşme meselesi askerin sivil ve siyasal hayata etkisinin sınırlandırılması meselesi olarak da görülmüştür.

Bu çalışmada bir taraftan asker sivil ilişkilerinin demokratik normu belirlenmeye çalışılırken diğer yandan da 15 Temmuz Darbe Girişiminin arkasından yapılan düzenlemelerin asker sivil ilişkilerinin demokratikleşmesine etkisi incelenmiştir. Her darbenin arkasından askerin etkisi daha da kalıcı ve sürekli hale gelirken 15 Temmuz sonrası sivil ve demokratik üstünlüğü güçlendiren değişiklikler yapılmıştır. AB Uyum Yasaları ile AK Parti'nin değişim iradesinin çakışmasıyla başlayan demokratikleşme süreci 15 Temmuz sonrası düzenlemelerle asker-sivil ilişkilerinde daha köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu çalışmada bir taraftan asker-sivil ilişkilerinin demokratik standardının teorik çerçevesi tespit edilmeye çalışılırken diğer yandan da çıkartılan KHK'larla demokratikleşmenin sınırlarının nereye ulaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Demokrasilerde Asker Sivil Dengesi

Askeri otorite ile sivil otorite arasındaki bağıllık ve hakimiyet meselesi yönetim işinin en eski meselelerinden biri olmakla beraber demokrasilerin de en önemli meselesidir (Kohn, 2017, s. 105). Öyleyse asker sivil ilişkilerini demokratik kılan çerçeve ve sınır nedir? Askerin yetkisinin sınırı ne olduğunda o ülkede asker sivil ilişkisi demokratik olarak adlandırılabilir? Bir demokraside askerin yetkisini aşarak siyasete, toplumsal hayata ve seçilmiş hükümetlere müdahalesini engellemek ne tür yönetim mekanizmalarını gerekli kılar? Yani demokrasiler bir ülkenin kendi ordusuna karşı nasıl koruma altına ve güvenceye alınabilir? Tüm bu sorular asker sivil ilişkilerinde demokratik dengeyi kurabilmek, demokrasinin sürekliliğini ve işlerliğini temin edebilmek açısından tartışılmaktadır. Aslında tartışma bir yönüyle demokrasi ve bürokrasi tartışmasıdır. Seçilmişlerle atanmışlar arasındaki ilişki ve dengenin nasıl kurulacağı, yetki ve sorumluluklarının sınırı literatürde “demokratik kontrol” ve “sivil kontrol” kavramlarını üretmiş ve bu kavramların içeriği asker sivil ilişkilerini demokratik bir zemine oturtacak şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır (Barbak, 2017, ss. 6-7).

Demokratik Kontrol

Demokratik kontrol demokrasilerde bütün kamu kurumlarının hükümetin kontrolünde bulunması anlamına gelir. Demokratik kontrol seçilmiş hükümetlerin bütün kurumlar üzerindeki otoritesini, yönetimini, gözetim ve denetimini kapsamaktadır. Demokratik kontrol, tabii olarak halkın kontrolü ve halkın egemenliği anlamını

içermektedir. Ordunun demokratik kontrolü ise ordunun seçilmiş meşru hükümetlere bağlı olması, seçilmiş meşru hükümetler tarafından her türlü gözetim, denetim ve yönetime açık olması hükümetin ordu üzerinde üstünlük ve otoritesinin sağlanması anlamını içermektedir (Barbak, 2017, ss. 8-13).

Bir ülkede demokratik kontrolün sağlanabilmesini temin edecek ilk ve öncelikli iş yasal ve anayasal alt yapının kurulmuş olmasıdır. Yani kurumların görev, yetki ve sorumluluklarının, silahlı kuvvetlerin statüsünün, hükümet, parlamento ve ordu arasındaki ilişkilerin çerçevesinin demokratik değer ve kurallar esas alınarak yasal ve anayasal olarak net bir şekilde belirlenmiş olmasıdır (Korkmaz, 2017, s. 60).

Asker sivil ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda ordunun demokratik kontrolü bağlamında birkaç temel unsur ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki ordunun sivil denetime tabi olmasıdır (Cizre, 2005, s. 57; Serra, 2011, s. 33). Sivil denetim sadece parlamentonun ya da hükümetin denetimi ile sınırlı olmayıp aynı zamanda hükümet ya da parlamento dışı sivil kurumların da denetimini kapsayabilmektedir. Özellikle güvenlik politikalarının oluşumunda seçilmişlerin yanı sıra sivil toplum kuruluşları, medya ve diğer aktörlerin de sürece dahil edilmesi sivil denetimin kapsamının demokratik genişliğini göstermektedir (Alabarda, 2016b Güz, s. 12).

Ordunun demokratik kontrolünün göstergelerinden bir diğeri de Savunma Bakanlığının pozisyonu ile ilgilidir. Orduların Savunma Bakanına ya da doğrudan devlet başkanına bağlı olması durumu orduların demokratik kontrolü açısından bir gösterge teşkil etmektedir. Demokratik ülkelerde silahlı kuvvetlerin her bakımdan Savunma Bakanına bağlı olması gerektiği iddia edilmiştir (Serra, 2011, ss. 88-109).

Diğer yandan askeri atama şartları, usulleri ve yetkileri bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin demokratik kontrol bakımından durumu hakkında fikir veren bir başka önemli yapısal göstergedir (Barbak, 2017, s. 7). Bu yapısal göstergenin kapsamı seçilmiş hükümetin askeri personelin tayin, terfi, disiplin ve özlük hakları gibi alanlardaki yetkisini içermektedir (Akgün, 2021a, s. 17).

Ayrıca güvenlik politikalarının oluşumunda hükümetin ve sivillerin rolü, askeri istihbarat servislerinin iç politikaya müdahale etmeyecek şekilde sınırlandırılması, askeri yargının yargıda çift bağlılığa izin vermeyecek ve alternatif bir yargı alanı oluşturmayacak şekilde düzenlenmesi, (Serra, 2011, ss. 88-109) askeri okullarda verilen eğitimlerin sivil-asker ilişkilerinde demokratik değerleri tahkim edecek bir içerikle yapılandırılması da demokratik kontrolün kapsamını oluşturmaktadır (Akgün, 2021a, ss. 16-17).

Demokratik kontrol kavramının yanı sıra sivil kontrol kavramı da askerin kontrol ve denetimini içermektedir. Ancak her sivil olanın zorunlu olarak demokratik olmayabileceğini de söylemek gerekir. Demokratik kontrol kavramı daha norm ve kurallara dayalı bir çerçeve oluştururken sivil kontrol kavramının sadece sivillerin kontrolüne dayalı kalma riskini de görmek gerekir (Barbak, 2017, s. 10).

Sivil kontrol kavramının kapsamını genişletmek bakımından son dönemlerde sivil kontrolün içine sivil toplum kuruluşları ve piyasanın da katılmasına dair bir eğilim güçlenmiştir (Tunç & Özdemir, 2020, s. 3187).

Öte yandan Rusya ve Çin gibi ülkelerde sivil yöneticiler her ne kadar silahlı kuvvetler üzerinde egemen görünüyor olsalar da liberal demokratik değerler bakımından bu durumu bir demokratik kontrol olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Sivil Kontrol

Orduların demokratik sınırlar içerisinde kalarak sadece kendilerine yüklenen misyonu yerine getirebilmesinin araçlarından biri de sivil kontroldür. Sivil kontrol aslında çok basitçe ulusal güvenlikle ilgili kararların seçilmiş kişiler ya da seçilmişler tarafından atanmış sivil yetkililer tarafından alınması anlamına gelir (Vatandaş, 2018 Ekim, s. 6). Demokrasilerde sivil kontrol kavramını mümkün kılacak temel unsur halk tarafından seçilen, meşruiyeti yüksek istikralı bir hükümetin varlığıdır. İkinci önemli unsur ise işleyen bir hukuk düzeni ve hukukun üstünlüğünün esas alınmasıdır. Üçüncüsü de toplumun, orduların, hukukun kendilerine biçtiği sınırlar içerisinde kalmasına dair güçlü demokratik bilinçtir (Kohn, 2017, ss. 107-112).

Ordular demokratik süreçlerin içerisinde kalmayı, hukukun ve toplumun kendilerine yüklediği misyonun sınırlarını aşmamayı kabullendiklerinde sivil kontrolü sağlamak için en güçlü temel kurulmuş olur. Kohn'a göre bunu sağlamanın birkaç mümkün yolu vardır. İlk olarak ordular yalnızca toplumun bir kesiminden ya da sınıfından değil her kesiminden insan kaynağı temin etmelidir. Ordunun insan kaynağını toplumun yalnızca bir kesiminden seçmek bir müddet sonra ayrıcalıklı, kendini toplumun diğer kesim ve sınıflarından üstün gören yeni

bir sınıfın oluşmasına yol açar. İkinci olarak ordular bir siyasi program ya da parti ile özdeşleşmemelidir. Üçüncü olarak ordular sivillerin üstünlüğünü prensip olarak kabul edecek bir zihin inşa sürecinden geçmelidir. Eğer askerlerin zihni ulusal güvenliğin dışında başka roller üstlenecek bir misyonla inşa edilirse, ordular ihtiyaç olandan çok daha geniş bir askeri organizasyona sahip olursa orada asker sivil ilişkilerinin demokratik sınırı aşılma, askerle sivil arasındaki güvenin zedelenme tehlikesi oluşur (Kohn, 2017, ss. 112-114).

Bu açıdan sivil kontrol için öncelikli mesele askerlerin demokratik değerleri içselleştirmesidir. Askerin demokratik değerleri içselleştirmesi ancak demokratik değerlerin inşa edildiği bir eğitim süreci ile mümkün olabilir (Serra, 2011, ss. 88-109). Her bir askerin vatansever olarak yetiştirilmesi doğal ve gerekli olandır ama vatanseverliğin yalnızca askerlerin tekelinde olduğu bir üstün misyon inşası asker sivil ilişkisinin demokratik zemini için tehlikelidir (Demirel, 2010, s. 26).

Askeri üst bürokrasinin atanmasında ve ulusal güvenlik politikalarının belirlenmesinde sivillerin rolü sivil kontrolün sağlanıp sağlanmadığının başka bir göstergedir. Bir ülkede sivil kontrolün sağlanabilmesi için orduların siyasi konulara ilişkin herhangi bir yetkiye sahip olmaması, otonom yapısına izin verilmemesi, askeri politikanın icrasında Milli Savunma Bakanının birincil rol üstlenmesi, ayrıcalıklı bir askeri yargı oluşumuna izin verilmemesi gibi hususlar ileri sürülmüştür (Akgün, 2021a, ss. 12-13). Esasen çeşitli vasıtalarla temin edilmeye çalışılan sivil kontrolün sonucu silahlı kuvvetlerin mutlak biçimde siyasi otoriteye tabi kılınmasıdır. Bu da asker sivil ilişkilerinin demokratik bir çerçeveye oturtulması sonucunu doğuracaktır (Uluçakar, 2018, s. 194).

Türk Siyasi Hayatında Asker-Sivil İlişkisi

Darbeler

Türkiye’de demokrasi tarihinin bir biçimiyle darbeler tarihi olduğu söylenebilir. Ülke demokrasisi 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016 tarihlerinde olmak üzere darbe, müdahale, muhtıra ve darbe teşebbüslerine maruz kalmıştır. Askeri müdahalelerin sıklığı Türkiye’de bir dönemler adeta on yılda bir darbe yapılmasının beklenen bir gelişme gibi algılanmasına yol açmıştır. Türkiye’de darbe kavramı adeta olağan bir şeymiş gibi kabul edilir hale gelmiştir (Vaner, 2006, s. 255). Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesinden itibaren ordu hem siyasi hem de iktisadi hayatta yükselen bir güç halini almıştır (Özdemir, 1993, s. 24). İlk darbeden itibaren her darbe döneminin ardından ordunun Türk siyasetini daha güçlü domine edebilecek bir pozisyon elde ettiği ileri sürülmüştür (Yeşiltaş, 2018, s. 182). 27 Mayıs darbesinin Türk demokrasisinin gelişmesini olumsuz yönde etkilediği, sivillerin asker karşısında çekingen ve ürkek bir davranış geliştirmelerine yol açtığı iddia edilmiştir (Afşar, 2019, s. 738). Bu darbeye ordunun siyasal aktörlüğü ve “*rejimin bekeçisi*” rolünün tescillendiği (Aslan, 2017b, Kış, s. 39), özerk bir kurum halini aldığı söylenmiştir (Ahmad, 1996, s. 194).

Askerler darbelerden sonra yapılan anayasal ve yasal düzenlemelerle TSK’nın etkisini güvenceye alan kurumlar oluşturarak siyasal hayata müdahale araç ve imkanlarını çeşitlendirmişlerdir. Böylelikle her darbe ordunun siyasal otonomisini güçlendiren bir sonuç üretmiştir (Afşar, 2019, s. 745). Bu bağlamda Türkiye’de biri sivil diğeri askeri olmak üzere adeta iki iktidar alanı ve iki başlık oluşmuştur (Cizre, 2005, s. 57).

Ordunun Müdahalesinin Sürekliliği Açısından Vesayet Mekanizmaları

1961 Anayasası ile başlayan süreç Türkiye’de asker sivil ilişkileri bakımından tarihi bir kırılmayı ifade eder. 1961 Anayasası askerlerin birtakım vesayet mekanizmaları ile siyasal hayatı kontrol altına almasını mümkün kılacak bir anayasal düzen tesis etmiştir (Akgün, 2021a, s. 21). 1961 anayasası ile ordunun siyasal sistem üzerindeki etkisi bir vesayet etkisine dönüşmüş, oluşturulan bir takım yasal ve anayasal vesayet kurumları ile sivil iktidarın alanı iyice daraltılmıştır (Karatepe, 1993, s. 63).

1961 Anayasasının 111. Maddesi ile kurulan ve uzun yıllar TSK’nın yönetime doğrudan el koymadan siyasal, toplumsal ve ekonomik hayata müdahalesinin en kullanışlı aracı olarak işlev gören kurum Milli Güvenlik Kurulu olmuştur (Dursun, 1999, s. 64).

MGK’nın başkan ve üyeleri, görevleri, yönetici kadrosu ve organları incelendiğinde bu daha iyi anlaşılacaktır. MGK’na kimlerin hangi oranda üye olacağı meselesi asker sivil ilişkilerinin demokratik seviyesinin göstergesi olarak görülmüştür (Özdemir, 1993, s. 126). 1961 anayasasının 111. maddesine göre MGK Cumhurbaşkanının başkanlığında, kanunda belirtilen bakanlar, genelkurmay başkanı ve kuvvet temsilcilerinden oluşmaktaydı. MGK

61 Anayasasına göre ulusal güvenlikle ilgili konularda Bakanlar Kuruluna yardımcı olmak amacıyla görüş bildirme yetkisine sahiptir. 12 Mart 1971 muhturasıyla birlikte MGK üyeleri ile ilgili değişikliğe gidilmiş, kuvvet temsilcileri yerine kuvvet komutanları kurul üyesi yapılmış, kurulun Bakanlar Kuruluna “*görüş bildirir*” ibaresi yerine de “*tavsiye eder*” ibaresi getirilmek suretiyle askeri üyelerin kuruldaki gücü ve yetkisi artırılmıştır. 1982 Anayasası ile MGK’nın statüsü daha da güçlendirilmiş, kurulun üyelik yapısı asker üyelerin üstünlüğü esasına göre yeniden düzenlenmiştir (Özbudun, 2003, s. 99). Karatepe’ye göre MGK’nın görevleri tanımlanırken kullanılan “*bildirir*” kelimesinin “*tavsiye eder*” şeklinde değiştirilmesi basit bir kelime değişikliği olarak görülmemelidir. Bu ordunun rolünü artıran bir düzenleme olmuştur (Dursun, 1999, s. 64). Özellikle 1982 Anayasasında açıkça kurul üyelerinin belirtilmesi, kurulda asker üye sayısının sivil üye sayısından fazla olması, kurulun bakanlar kuruluna tavsiye de bulunma yetkisine sahip olması asker sivil ilişkilerindeki demokratik seviye bakımından Türk demokrasisinin en zayıf noktası olarak görülmüştür.

MGK’nın en önemli organı olan MGK Genel Sekreterliği yasa ile tanımlanmıştır. Genel Sekreterlik makamı MGK ile hükümet arasında bir koordinasyon merkezi olarak tasarlanmıştır. Ancak asıl mesele genel sekreteri atama yetkisinin kimde olduğu ve kimlerden atanacağı ile ilgili meseledir. MGK genel sekreterinin atanmasında Genel Kurmay Başkanına “*öneri*” (inşa) yetkisi verilmesi, Genel Sekreterin orgeneral ya da oramiral rütbesinde Silahlı Kuvvetler mensuplarından olma zorunluluğu söz konusu makamın askeri bir görev olarak yapılmasına yol açmıştır. MGK’da ana hizmet birimlerinin, “*Milli Güvenlik Siyaset Başkanlığı*”, “*Toplumla İlişkiler Başkanlığı*”, “*Topyekûn Savunma Sivil Hizmetleri Başkanlığı*”, “*Bilgi Toplama ve Değerlendirme Grup Başkanlığı*” olarak örgütlenmiş olması da MGK’nın askeri yapısının siyasete, toplumsal ve sivil hayata müdahale yetkisini gösteren en önemli göstergedir (Özdemir, 1993, ss. 131-133). Özellikle Bilgi Toplama ve Değerlendirme Grup Başkanlığı adıyla bir yapının oluşu askerin dış savunmadan ziyade ülke içine yöneldiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

MGK’nın kanunda belirtilen görevlerinin sadece bir kısmı bile MGK’nın ülkenin dış savunmasıyla ilgili güvenlik meselelerini değerlendiren bir kurul olmanın ötesinde sivil siyasetin yetki alanında olan konularda da görevli olduğunu göstermektedir. Özellikle topluma ideolojik bir kimlik biçmeye dönük hususlar, sosyal, kültürel, iktisadi alanlara dönük görev tanımı MGK’nın parlamentonun üstünde bir organ olarak konumlandırıldığı iddialarını güçlendirmiştir. Bu da askerin her zaman sivil siyasi alana müdahalesine imkan tanıyan bir fırsat alanı açmıştır (Bayramoğlu, 2017, s. 88). MGK “*milli güvenlik*” kavramını çok geniş bir biçimde yorumlamıştır. Askerler hemen her konuda söyleyecek söze sahipti. Hatta 1960 darbesini yapan askerlerden birisi milli güvenlik kavramının kapsamını o kadar genişletmiş ki işi “*Bu ülkede pirinç fiyatlarından karayollarına ve turistik yörelere kadar milli güvenlikle ilgili olmayan tek bir sorun yoktur.*” demeye kadar vardırırmıştır (Ahmad, 2020, s. 156). Böylelikle MGK parlamento ve hükumete karşı hiçbir sorumluluğu olmayan asker ağırlıklı bir “*yürütme konseyi*” gibi değerlendirilmiştir. MGK toplantıları genellikle olağanüstü ilgiyle karşılanmış ve kurul toplantılarında alınan kararlar sivil hükümetler tarafından tavsiye olmaktan öte bir talimat gibi kabul edilmiştir. Özellikle 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı hatırlanacak olursa kurulun Türk demokrasisi üzerindeki olağanüstü rolü, sivil iktidarların alanını daraltma gücü, sosyal, kültürel, ekonomik hayatın hemen her alanına müdahale edebilme kapasitesi çok net bir şekilde görülecektir (Çavdar, 2019, s. 102).

1961 Anayasasıyla ilk defa oluşturulan Senato da Millet Meclisinin üzerinde başka bir vesayet mekanizması olarak değerlendirilmiştir. Yasalar önce Millet Meclis’inde görüşülür, arkasından Senatoya gönderilirdi. Senatoyu bir vesayet kurumu yapan seçimle belirlenen yüz elli üyesinin yanı sıra ihtilali gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi Üyeleri ve eski cumhurbaşkanlarının tabi üye olmaları, ayrıca 15 üyesinin de Cumhurbaşkanınca atanmasıdır. Böylelikle askerlerin gölgesinin her zaman hissedileceği Senato, Millet Meclisinin üzerinde adeta rejimi koruyup kollayan bir kurum olarak düşünülmüştür. Ayrıca Anayasa Mahkemesi de sistemimize ilk defa 1961 Anayasası ile girmiştir. Her ne kadar AYM’nin görevi kanunların ve TBMM İçtüzüğü’nün anayasaya uygunluğunu denetlemek olsa da zaman zaman verdiği kararlarla TBMM’nin üzerinde egemenlik yetkisi kullanmakla eleştirilmiştir. AYM’nin yapısının üye yapısının seçilmiş siyasetlerin nüfuz etmesine çok fırsat vermemesi, adeta sistemin garantörü gibi kurgulanan Cumhurbaşkanının mahkemenin üye yapısını belirlemede güçlü bir etkiye sahip olması AYM’yi milli egemenliğin üzerinde yetki kullanmak açısından tartışılır hale getirmiştir (Çavdar, 2019, s. 102).

1961 Anayasası ile daha önce Milli Savunma Bakanlığına bağlı olan Genelkurmay Başkanı Başbakana bağlanmıştır (Afşar, 2019, s. 748). Bu değişiklik askerin siviller karşısında elde ettiği üstünlüğü ve antidemokratik pozisyonu gösteren önemli bir yapısal değişikliktir (Alabarda, 2016b Güz, s. 11). Bu düzenleme askerler açısından

1961 Anayasasının sağladığı kazanımların en önemlisidir denilebilir. Genelkurmay Başkanlığı yalnızca Başbakana karşı sorumlu tutularak sistem içinde adeta otonom bir konum kazanmıştır (Özdemir, 1993, s. 273). Bu değişiklik Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı ilişkilerini tekrar ters bağımlılık haline dönüştürmüştür, orduya darbenin fiili etkilerinin verdiği güç dışında yasal yarı özerkliğini de iade etmiştir (Bayramoğlu, 2017, s. 77).

Ordunun sivil siyasi hayata müdahalesini ve darbeleri meşru hale getiren yasa Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunudur. İç Hizmet Kanunu 1961 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu kanuna göre “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” Bu kanunla orduya ülkenin sınırlarını korumaktan başka rejimi koruma görevi de verilmiştir (Özdemir, 1993, s. 236). Esas görevi dış savunma olan ordu iç hizmet kanununun 35. maddesine dayanarak “iç düşmanlar” a karşı da ülkeyi “koruma ve kollama” görevi olduğu yorumunu üretmiştir. Buradan hareketle demokrasi tarihimiz içerisinde silahlı kuvvetler ülkenin düşünce ve fikir hayatını düzenleyecek şekilde komünizm, İslamcılık vb. hareketleri yıkıcı hareketler olarak görüp tehdit olarak algılamış ve buna göre de müdahale yöntemleri geliştirmiştir (Cizre, 2005, s. 76). Bunun aslında bir tarafıyla da sivil siyasi hükümetlerin ülkenin genel çıkarlarını yorumlamada ordu kadar vatanperver olamayacağı, hükümetlerin geçici kurumlar olduğu, ordunun ise devletin kalıcı kurumu olarak ülkenin ve ulusun çıkarlarını daha iyi anlayıp savunabileceği gibi bir zihinsel arka plana dayandığı düşünülmüştür. Bütün bunlardan hareketle Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi askere vesayet yetkileri vermenin yasal referans kaynağı olarak yorumlanmıştır (Özbudun, 2003, s. 104).

27 Mayıs Darbesinin ardından askeri yargı, adli yargıdan bağımsız bir yargı kolu haline getirilmiş, görev alanı genişletilerek askere adeta yargı özerkliği tanınmıştır. Askeri Yargıtay ilk kez anayasal organ olarak düzenlenmiştir (Erdem & Coşkun, 2009, s. 97). 12 Mart Muhtırası ile de Yüksek Askeri İdare Mahkemeleri ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur (Afşar, 2019, s. 750). Muhtıranın hemen akabinde sivillerin askeri nitelikte olmayan suçlardan dolayı askeri mahkemelerde yargılanmaları da mümkün hale getirilmiştir. Böylelikle yargı sistemimiz siyasal sistemimiz gibi iki başlı hale getirilmiş; bir tarafta sivil yargı, diğer tarafta askeri yargı biçiminde kurgulanan yargı sistemimiz eliyle askere yargısal otonomi sağlanmıştır (Bayramoğlu, 2017, s. 80).

12 Eylül Darbesi 27 Mayıs’ta başlayan vesayet kurumlarını kurumsallaştıran sürecin zirvesi olmuştur adeta. Darbe, siyasal sistemi askerin vesayet yetkisini güçlendiren düzenlemelerle yeniden yapılandırmıştır (Demirel, 2010, s. 5). 12 Eylül Darbe Anayasası ile MGK’da askeri üyelerin siviller karşısındaki sayısal üstünlüğü sağlanmış böylelikle MGK’nın sivil hükümetler üzerindeki yaptırım gücü daha da artırılmıştır (Hale, 2014, s. 379). Yüksek Askeri Şura’nın yapısı ve çalışma usullerine ilişkin düzenlemeler yapılmış YAŞ’ı olağanüstü toplantıya çağırma yetkisi Başbakan ve Milli Savunma Bakanına rağmen Genelkurmay Başkanına verilmiştir. Böylelikle askeri terfi sistemi sivil hükümetlerin inisiyatif alanından bütünü ile çıkartılmıştır. YÖK, RTÜK ve Haberleşme Yüksek Kurulu gibi birçok üst kurullarda asker üyelerin bulunmasına imkan sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır. Okullarda Milli Güvenlik dersleri vasıtasıyla askerin öngördüğü ideolojik çerçeve içerisinde toplumun kimlik inşasına imkan verecek düzenlemeler devreye konulmuştur (Akgün, 2021a, s. 22). Sonuç olarak 1982 Anayasasıyla vesayetün büyük oranda kökleştiği, askerin siyasal sistemi etkileme kabiliyetinin iyice güçlendiği, sivil hükümetler üzerinde orduya adeta özel bir veto gücünün verildiği ileri sürülmüştür. Böylelikle neredeyse darbelerle ihtiyaç kalmaksızın askerin sistemi domine edeceği bir yapı inşa edilmiştir (Cizre, 2005, s. 68).

Türk Siyasetinde Asker Sivil İlişkilerinin Demokratik Dönüşümü

AK Parti Ordu Gerilimi

AK Partinin iktidara geldiği yıllar aslında ordunun Türk siyasetindeki belirleyiciliğinin en yoğun hissedildiği yıllardır. Ordunun siyasete “post modern” müdahalesinin üzerinden henüz birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen kapatılan Refah Partisi ile aynı kökenden gelen bir siyasi parti tek başına iktidara gelmiştir. Bu durum ordu açısından olağan karşılanabilecek bir durum olarak görülmemiştir. 1000 yıl süreceği düşünülen 28 Şubat’ın üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra 28 Şubat’ın yapılmasının gerekçelerine karşı bir partinin iktidara gelmesi siyasal hayatımızda yeniden asker sivil geriliminin yoğunlaşacağını işaretleri olarak görülmüştür. AK Partinin ordu tarafından Cumhuriyet’in kurucu değerlerine tehdit olarak algılandığı iddia edilmiştir (Yavuz, 2011, s. 315). AK Parti İktidarının ilk yıllarında AK Parti ile ordu arasında ideolojik bir çatışma gözlemlenmiştir. Bu çatışma yer yer iktidarla ordu arasında alan kapma ve güç gösterme biçiminde seyretmiştir. Ergenekon ve Balyoz

davalarının başlaması, Ay Işığı, Sarı Kız, Eldiven ve benzeri darbe teşebbüsü iddialarının ortaya çıkartılması bu gerilimin somut göstergeleri olarak tespit edilmiştir (Yeşiltaş, 2018, s. 182). AK Parti ile ordu arasındaki gerilim 2007 yılında 11. Cumhurbaşkanının seçimi nedeniyle iyice yoğunlaşmış ve Ordu 27 Nisan 2007'de internet sitesinde siyasi tarihimize “*e- muhtıra*” olarak geçen bir bildiri yayınlayarak hükumete muhtara vermeye kalkışmıştır (Akgün, 2021a, s. 24). 28 Şubat'ta Ordu'nun müdahalesine maruz kalmış bir siyasetçi olarak Recep Tayyip Erdoğan ve yol arkadaşları orduyla yaşayabilecekleri muhtemel gerilimleri tahmin ediyorlardı. Bu nedenle AK Parti hükümetlerinin hedefleri arasında demokratik siyasetin güçlendirilmesi öncelikli bir yer tutmuştur.

Askerin Demokratik Dönüşümünde İlk Adımlar

AK Parti ile ordu arasında yaşanan tüm bu gerilimlere ve güç mücadelesine rağmen 2000'li yıllar asker sivil ilişkileri bakımından demokratik dönüşüm yılları olarak değerlendirilebilir. Bu yıllarda TSK Türk siyasal hayatında aktör olma gücünü ve otonom yapısını tedricen kaybetmeye başlamıştır (Yeşiltaş, 2018, s. 181). Ordunun gücünün azalması birkaç temel etkene dayanmaktadır. Bunlardan ilki askerin 28 Şubat Darbesi ile geniş toplum kesimleri nezdinde meşruiyetinin tartışılır hale geldiği iddiasıdır (Yavuz, 2011, s. 316). Ordunun 28 Şubat'taki rolü, toplumun dindar, muhafazakar, liberal, demokrat ve özgürlükçü kesimlerinde askerin siyasal hayattaki rolünün sınırlandırılması anlamında ortak tavır oluşmasına yol açmıştır (Yeşiltaş, 2018, s. 183). AK Parti iktidarının ilk yıllarında da sürekli tartışma konusu olan askerin siyasal hayata müdahale teşebbüsleri ve kamuoyuna yansıyan darbe hazırlığı iddiaları bu tavrı güçlendirmiştir (Gürsoy, 2014, s. 171). İkinci olarak 28 Şubat'ın mağduriyetlerini en yoğun yaşamış siyasi kadroların kurduğu AK Parti zaten asker sivil ilişkilerinde mevzi kazanmak istiyordu. 2002 seçimlerinden başarıyla çıkan AK Partinin tek başına ve güçlü bir hükümet kurmuş olması asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümü açısından elverişli bir siyasal zemin olmuştur. Asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümünün üçüncü önemli etkeni Avrupa Birliği üyelik süreci olmuştur (Afşar, 2019, ss. 757-759). 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde Avrupa Birliği, aday ülkeler için demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan hakları ve azınlık haklarını güvence altına alan bir kurumsal istikrarı tesis etmelerini şart koşmuştur. AB'nin aday ülkelere bu demokratik standartları şart koşmuş olması aday ülkelerin sivil asker ilişkilerinde demokratik dönüşümünü hızlandırmıştır (Vatandaş, 2018Ekim, s. 3). AB müktesebatına uyum süreci Türkiye'de bir dizi demokratik reformun yapılmasına, böylelikle asker sivil ilişkilerinin hukuki çerçevesinde köklü değişikliklere gidilmesine ve sonuç olarak vesayetin geriletmesine yol açmıştır (Demirel, 2010, s. 8; Keyman & Gürcan, 2017, s. 23). AB üyelik motivasyonu ile gerçekleştirilen demokratikleşme reformları AK Parti hükümetinin demokratikleşme iradesiyle buluşunca ivme kazanmış, istikrarlı bir demokratikleşme trendi yakalanmıştır (Akgün, 2021a, s. 8).

Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri

AK Parti, kendi hükümetleri döneminde yapılan hukuki düzenlemeleri Türkiye tarihinin en kapsamlı sivilleşme ve demokratikleşme süreçlerinden biri olarak tanımlamaktadır. Askeri, bürokratik ve yargısal vesayetın zayıflatılmasına dönük gerçekleştirilen çok sayıdaki yasal ve anayasal düzenleme AK Parti tarafından “*sessiz devrim*” olarak adlandırılmıştır.

Olağanüstü halin kaldırılması, MGK Genel Sekreterinin Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanması usulünün getirilmesi, Genel Sekreterin görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenerek Genel Sekreterin sivil olmasının yolunun açılması, MGK'nın her ay yerine iki ayda bir toplanmasının kararlaştırılması, MGK'da askeri kanadın üstünlüğünü sembolize eden oturma düzeninin değiştirilerek karışık oturma düzenine geçilmesi,

Askeri Ceza Kanunu'nun sivil şahıslara uygulama alanının daraltılması,

DGM'lerin kaldırılması,

YÖK'e Genelkurmay Başkanlığınca bir üye seçilmesine ilişkin hükmün yürürlükten kaldırılması,

RTÜK Üyeliğine MGK Genel Sekreterince aday gösterilmesine dair hükmün kaldırılması,

MGK Genel Sekreteri'nin Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkartılması,

Emasya Protokolü'nün kaldırılması,

YAŞ kararlarına yargı yolunun açılması,

Sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasına son verilmesi,
Askerlerin askeri suçlar dışındaki suçlarla ilgili olarak sivil mahkemelerde yargılanmasının sağlanması,
12 Eylül darbecilerinin yargılanma yolunun açılması,
Milli Güvenlik derslerinin orta öğretim müfredatından çıkartılması (Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013),

bu kapsamda gerçekleştirilen önemli yasal düzenlemeler olmuştur.

Bunların yanı sıra Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde 27 Nisan 2007 yılında yayınlanan bildiriye karşı hükümetin çok sert bir tutum sergileyerek bildiriye gayrimeşru ilan etmesi ve buna karşı duruşu, YAŞ toplantılarında alınan ihraç kararlarına karşı Başbakan'ın ve Milli Savunma Bakanı'nın sürekli şerh düşmeleri, kuvvet komutanlarının sürekli basına demeç vermelerinin önüne geçilmesi, kuvvet komutanlarının hükümeti zor durumda bırakmaya dönük istifa girişimlerine hükümetin tereddütsüz cevap vererek hemen aksiyon alması gibi tutumlar da yasal düzenlemelerin yanı sıra siyasal iradenin kararlılığının göstergesi olarak ifade edilebilir (Alabarda, 2016a Güz, s. 12).

Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki AK Parti Hükümeti AB uyum sürecinin de kendisine verdiği güçle bir yandan hukuki düzenlemeleri yaparak diğer yandan da güçlü bir siyasal irade ve kararlılık ortaya koyarak asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümünde önemli bir aktör olmuştur.

15 Temmuz Sonrası Asker Sivil İlişkilerinin Demokratik Dönüşümü

15 Temmuz akşamı TSK içerisindeki Fethullahçı subayların girişimi ile Türkiye yeni bir darbe teşebbüsüne maruz kaldı. TSK içerisinde illegal olarak yapılmış olan FETÖ terör örgütü mensubu subayların başlattığı ve önce orduyu ardından da siyasal iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen darbe girişimi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısı üzerine darbe karşıtı güvenlik güçleri ve sivil halkın direnişi ile etkisiz hale getirildi (Yalçın, 2016, s. 8). Türkiye'de gerçekleşen her darbe ve müdahaleden sonra askerin otonomisi, sivil ve siyasal hayat üzerindeki vesayeti güçlenir ve tahkim edilirken ilk defa bir darbe teşebbüsü sonrası sivil kontrolün güçlendiği ve asker sivil ilişkilerinde çok köklü demokratik dönüşümlerin gerçekleştirildiği bir süreç başlamış oldu.

15 Temmuz darbe girişimi tıpkı diğer darbelerde olduğu gibi asker sivil ilişkilerinin sorunlu ve antidemokratik doğasını bir kez daha ortaya çıkarmıştır (Afşar, 2019, s. 737). Darbe girişimi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve hükümet lehine halkta büyük bir destek ve dayanışma oluşturmuştur. 27 Nisan'da bir e- muhtıraya ve 15 Temmuz'da da kanlı bir darbe teşebbüsüne muhatap olan hükümet, bu destekten de güç alarak Silahlı Kuvvetlerin sivil, demokratik denetim ve gözetimi ile asker sivil ilişkilerinin bir daha demokrasiye müdahale zemini oluşturmayacak bir biçimde reformu için büyük siyasal ve psikolojik üstünlük elde etti. Bu üstünlük hükümete "daha önce hiçbir seçilmiş hükümetin müdahale etme cüreti gösteremediği alanlarda" esaslı değişiklikler yapma fırsatı üretmiştir (Akgün, 2021b, s. 2). Keyman ve Gürcan 15 Temmuz sonrasında "Türkiye'de asker sivil ilişkilerinin doğasını değiştiren hem de TSK'nın kurumsal yapısını dönüştüren bir devrim süreci olduğunu" söylemektedirler. Özellikle "imtiyaz ve otonomi alanları; kurmaylık sistemi, askeri sağlık sistemi, askeri yargı sistemi vb." alanlarda büyük bir paradigma değişimi olduğunu iddia etmektedirler (Keyman & Gürcan, 2017, s. 17). Hatta 15 Temmuz sonrası süreci "1826'da İkinci Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve ordunun dönüşümü çabasıyla sonra yapılan en kapsamlı ve en büyük reform süreci" olarak tanımlamaktadırlar (Keyman & Gürcan, 2017, s. 23). Yapılan reformlar "kurumsal yapı, personel rejimi ve askeri eğitim sistemi" olarak üç başlıkta gruplandırılarak incelenebilir (Akgün, 2021b, s. 2).

Kurumsal Yapıya Dönük Reformlar

Hükümet 15 Temmuz'dan sonra ilk olarak demokratik sivil denetimi inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu hedefin bir sonucu olarak Milli Savunma Bakanlığının yetki, sorumluluk ve yönetim kapasitesi sivillerin üstünlüğü ilkesine göre yeniden belirlenmiştir. YAŞ yeniden yapılandırılmıştır. Çalışma usulleri ve yetki dağılımı vesayet misyon ve fonksiyonlarından arındırılacak şekilde biçimlendirilmiştir. Silahlı güçler arasında kontrol-denge oluşturacak şekilde kuvvet komutanlıkları bölünerek Jandarmanın ve Sahil Güvenlik Komutanlıkları İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır (Yeşiltaş, 2018, ss. 191-192).

MSB'nin Güçlendirilmesi

Otoriter rejimlerde ya da askeri vesayetinin etkin olduğu yönetimlerde savunma bakanları güçlü bir profile sahip değildir. Büyük oranda sembolik işlerle uğraşırlar (Serra, 2011, s. 89). Türkiye’de 1961 Anayasası ile Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığından alınarak doğrudan başbakana karşı sorumlu tutulmaya başlanmıştır. Böylelikle Savunma Bakanı’nın gücü ve etkinliği azalırken silahlı kuvvetler sivil denetimden daha da özerkleşmiş ve daha geniş bir otonomi kazanmışlardır (Özdemir, 1993, s. 273). 1961 ve 1982 Anayasalarında doğrudan Başbakana karşı sorumlu Genelkurmay Başkanı uygulaması adeta “*bakanlar üstü genelkurmay modeli*” olarak görülmüştür (Özdemir, 1993, s. 98). Oysaki asker sivil ilişkilerinin asgari demokratik standartlarının başında savunma bakanları ile genelkurmay başkanlarının ilişkisi gelmektedir. Ülkede savunma politikalarından kim sorumlu olacaktır? Seçilmiş siyasetçiler mi atanmış askeri elitler mi? Demokrasi ile yönetilen ülkelerde savunma politikaları da genel politikaların ayrılmaz bir parçası olarak görülür. Savunma politikalarından da Savunma Bakanı sorumludur. Hemen her ülkenin sivil bir Savunma Bakanı vardır. Ancak demokrasilerde dizginlerin kimin elinde olduğu önemlidir. Savunma Bakanı askeri politikayı idare edecek enstrümanlara sahip mi değil mi? Gerçek demokrasilerin önemli meselelerinden birisi Savunma Bakanlığının güçlendirilmesi ve karar alma süreçlerinde Savunma bakanlığı üzerinden sivil siyasetin söz sahibi olabilmesidir (Serra, 2011, s. 101).

15 Temmuz sonrası yapılan reformlarla Milli Savunma Bakanlığının yetkileri güçlendirilmiştir. 15 Temmuz’a kadar Milli Savunma Bakanı’nın özel kalemi ve müsteşarı dahi askerdir. Adeta Genelkurmay Başkanlığı MSB’ye değil, MSB Genelkurmay Başkanlığına bağlı bir kuruluş gibidir (Akgün, 2021a, s. 28). 25 Temmuz 2016 tarihinde yayınlanan 669 sayılı KHK, 15 07 2018 tarihinde yayınlanan 4 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve 10. 07. 2018 tarihinde yayınlanan 1 No’lu CB Kararnamesi ile Milli Savunma Bakanlığı TSK’nın siyasi kontrolünü sağlayacak enstrümanlara kavuşmuştur. Bu kararnameler ile Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıkları ayrı ayrı MSB’ye bağlanmıştır. Ordu içerisindeki kadroların belirlenmesi, askeri personelin temini ve yetiştirilmesi ile belirlenen kadrolara yapılacak görevlendirmelerde MSB yetkilendirilmiştir (Akgün, 2021a, s. 28). 25.07.2016 tarihinde yayınlanan 669 No’lu KHK’nın 36. Maddesinde yer alan;

“Madde 36-1325 sayılı kanununun 1. maddesinden sonra gelmek üzere aşağıdaki 1/A maddesi eklenmiştir.

“Kuvvet komutanlıklarının bağlılığı

MADDE 1/A- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları Milli Savunma Bakanına bağlıdır. Bu kanuna aykırı olmayan ve diğer kanunlarla Genel Kurmay Başkanlığına verilen görev ve yetkilere ilişkin hükümler saklıdır. Cumhurbaşkanı, Başbakan gerekli gördüklerinde Kuvvet Komutanları ile bağlarından doğrudan bilgi alabilir ve bunlara doğrudan emir verebilir. Verilen emir herhangi bir makamdan onay alınmaksızın derhal yerine getirilir.” (RG, 31 Temmuz 2016, Sayı 29787)

Bu ifadelerle önce kuvvet komutanlıkları Milli Savunma Bakanına bağlanmıştır. Ayrıca 15 Temmuz darbe sürecinde Başbakan’ın doğrudan talimat vermek istemesine rağmen Başbakan’ın talimatını kuvvet komutanlarından yazılı emir gelmemesi gerekçesiyle reddeden bağlılara da doğrudan sivil siyasi otoritenin talimat verebilmesinin imkanı sağlanmıştır. Diğer yandan bu kararname ile Genelkurmay Başkanına ait bazı yetkiler de doğrudan Milli Savunma Bakanına devredilmiştir.

Öte yandan 15.07.2018 tarihinde yayınlanan 4 No’lu CB Kararnamesi ile Genel Kurmay Başkanı da doğrudan Milli Savunma Bakanına bağlanmıştır. 4 No’lu CB Kararnamesinde yapılan değişiklikler 1 No’lu CB Kararnamesinin 338. maddesinde yer almıştır.

Bu düzenlemelerle Savunma Bakanlığı güçlendirilmiş, böylelikle asker üzerindeki sivil ve demokratik denetimi sağlayacak önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının Milli Savunma Bakanlığına ayrı ayrı bağlı ve sorumlu olması da kuvvet komutanlıklarının her birini doğrudan siyasi otoritenin yetkisi altına sokmuş, böylelikle sivil siyasi iradenin asker üzerindeki etkinliği epeyce güçlendirilmiştir.

Sadece bu düzenlemelerle sınırlı kalınmamış özellikle 681 sayılı KHK kapsamında yapılan değişikliklerle Ordu Komutanı atamalarında yetki askeri seçkinlerden siyasi seçkinlere doğru kaydırılarak siyasetin Silahlı kuvvetler üzerindeki belirleyiciliği artırılmıştır. Bu kararnamenin 15. maddesiyle “*Genel Kurmay Başkanlığınca*” ibaresi “*Genel Kurmay Başkanının görüşü alınarak Milli Savunma Bakanlığınca*” şeklinde ve aynı maddenin ikinci fıkrasında yer alan ve “*Genel Kurmay Başkanı’nun*” ibaresi “*üzerine Genel Kurmay Başkanlığının görüşü alınarak Milli Savunma Bakanlığının*” şeklinde değiştirilmiştir.” (RG, 6 Ocak 2017, Sayı 29940 (Mükerrer))

669 sayılı KHK kapsamında yapılan değişiklikler ile de Milli Savunma Bakanlığının müsteşarı siviller arasından atanmaya başlanmıştır (RG, 31 Temmuz 2016, Sayı 29787). Diğer yandan üst rütbeli komutanların atanma usulleri de 681 sayılı KHK ile değiştirilmiştir. Bu değişikle atama yetkisi müşterek kararname ile sivil siyasetçilere aktarılmıştır. Öte yandan Genel Kurmay Başkanının ordunun kendi içindeki hiyerarşinin doğal sonucu olarak herhangi bir siyasi iradenin yetkisine tabi olmaksızın belirlenmesi de değiştirilmiştir. Genel Kurmay Başkanı olarak atanabilmek için kuvvet komutanlığı yapma şartı kaldırılmıştır (RG, 6 Ocak 2017, Sayı 29940 (Mükerrer)). Yapılan değişikle Cumhurbaşkanına orgeneral veya oramiraller arasından seçim yapabilme imkanı ve yetkisi tanınmış böylelikle hiyerarşinin zorunlu sonucu olarak belirlenen Genel Kurmay Başkanı yerine siyasi otoritenin bizatihi isteğiyle ve kararıyla belirlenen Genel Kurmay Başkanı dönemine geçilmiştir.

Yapılan tüm bu değişiklikler askeri elitlerden seçilmiş siyasetçilere yetki aktarımı olarak gerçekleşmiştir. Milli Savunma Bakanlığının yetkilerinde oluşan artış demokratik kontrolü güçlendirmiştir. Böylelikle bir yandan askerin darbe yapabilme imkan, güç ve cesareti zayıflatılırken diğer yandan da ordu üzerinde siyasi ve demokratik kontrol güçlendirilerek asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümünde çok önemli mesafe kat edilmiştir. Askeri bürokratlar yine askeri bürokratlar tarafından belirlenirken yapılan bu düzenlemelerle artık askeri bürokratlar siyasetçiler tarafından belirlenir aşamasına geçilmiştir (Barbak, 2017, ss. 18-28).

Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıklarının İçişleri Bakanlığına Bağlanması

15 Temmuz sonrası gerçekleştirilen değişikliklerden bir tanesi de Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıklarının İçişleri Bakanlığına bağlanması olmuştur. Birçok defa silahlı kuvvetlerin iç güvenlikle ilişkisi tartışılmış, demokratik standartlar bakımından silahlı kuvvetlerin görevinin yalnızca yurt savunmasıyla sınırlı olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak Türkiye’de bir kolluk kuvveti olması gereken jandarma TSK’nın bir unsuru olarak yapılandırılmıştır. Demokratik ülkelerde kamu düzeninin korunması iç güvenlik kuvvetlerince yani kollukça sağlanır. “Kolluk, kanunların ihlal edilmesini önleyen ve ihlal edenlerin de cezalandırılması için onları suç delilleri ile birlikte savcılığa teslim eden bir kurumdur. Kolluğun genel görevi toplumun güvenliğini ve düzenini sağlamaktır. Bu amaçla toplumu tehlikelerden korumak görevi kolluğa verilmiştir.” (Yurtcan, 1996, s. 153). Demokratik ülkelerde iç güvenliği ve kamu düzenini sağlamak İçişleri Bakanlığının görevidir. Jandarma da bu bağlamda bir kolluk kuvveti olarak İçişleri Bakanlığına bağlı olmalıdır. Ancak ülkemizde Jandarma Genel Komutanlığı 10 Mart 1983 tarih ve 2803 Sayılı Kanun’la (RG, 12 Mart 1983, Sayı: 17985) Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası haline getirilmiştir. Jandarmanın Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası haline getirilmesi ile TSK yurt içinde hem güvenlik hem de kamu düzeni bakımından kontrol edilmesi zor bir güç elde etmiştir.

668 No’lu KHK’nın 6. maddesi ile Jandarma Genel Komutanlığı 23. maddesiyle de Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır ((RG, 27 Temmuz 2016, Sayı 29783 (Mükerrer)). Bu düzenlemenin uzantısı olarak da 681 No’lu KHK’nın birinci maddesi ile Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 1. maddesi değiştirilerek Jandarma ve Sahil Güvenlik ibareleri metinden çıkartılmıştır (RG, 6 Ocak 2017, Sayı 29940 (Mükerrer)).

Bu düzenlemeler ile askeri vesayetın zayıflatılması yönünde çok güçlü bir adım atılmıştır (Yeşiltaş & Aslan, 2017, s. 14). Esas itibarı ile polis, jandarma ve sahil güvenliğe ait olan iç güvenliği sağlama misyonu TSK’nın elinden alınmıştır. Normal koşullarda İçişleri Bakanlığının görev alanında olması gereken Jandarma ve Sahil Güvenlik TSK’nın bir parçası yapılarak TSK’ya demokratik olmayan önemli bir yetki transferi yapılmıştı. Bu düzenlemeyle demokratik normlara uygun bir şekilde esasında İçişleri Bakanlığına ait olan bir yetki TSK’ dan tekrar geri alınmıştır (Akgün, 2021a, s. 33). TSK’nın bir parçası olmaktan çıkartılan her iki kuvvet komutanının atamasının Genelkurmay Başkanının teklifi ile yapılması şartı da ortadan kaldırılmış ve Jandarma Genel Komutanı’nın MGK üyeliği de 2017 anayasa değişikliği ile son bulmuştur. Bu değişikliklerle Jandarma Komutanlığının üst kademe yöneticilerinin askeri seçkin niteliği de kalmamıştır denilebilir (Alabarda, 2016b Güz, s. 14; Barbak, 2017, s. 19). Bütün bu çerçeveden bakıldığında bir taraftan sivil kontrol mekanizmaları güçlendirilirken diğer yandan silahlı güçler arasında bir denge oluşturulması sonucu doğmuştur (Yeşiltaş, 2018, s. 192) 15 Temmuz Darbe Teşebbüsüne karşı polis gücünün silahlı bir güç olarak ortaya koyduğu direniş ve mücadele hatırlanacak olursa Jandarma ve Sahil Güvenliğin İçişleri Bakanlığına bağlanmış olmasının darbe tehditlerinin zayıflatılması ya da darbe teşebbüslerine karşı direnç odakları oluşturulması bakımından önemi daha da iyi anlaşılacaktır. Serra da

jandarmanın ordunun bir parçası olmaktan çıkartılmasını “Ordu’nun siyasete karışma kapasitesini azaltmak için önlemler” başlığı altında değerlendirmiştir (Serra, 2011, s. 92).

Yüksek Askeri Şura’nın Yapısındaki Değişiklikler

YAŞ üst rütbeli askeri yöneticilerin terfi ve emeklilik kararlarının alındığı bir organdır. Asker sivil ilişkilerinin demokratik göstergesi bağlamında YAŞ’ın yapısı, işleyiş biçimi ve aldığı kararlar tartışmaların odağında olmuştur. YAŞ 17 Temmuz 1972 tarih ve 1612 sayılı kanunla kurulmuştur. (RG, 26 Temmuz 1972, Sayı 14257) Sadece Başbakan ve Milli Savunma Bakanı’nın iki sivil üye olarak yer aldığı YAŞ’ta; kuvvet komutanları, ordu komutanları, donanma komutanı, MGK Genel Sekreteri ve YAŞ üyeliğine atanan orgeneral ve oramiraller ile Jandarma Genel Komutanı YAŞ’ın üyesidir. Ayrıca YAŞ’ın genel sekreterliğini de Genelkurmay İkinci Başkanı yürütmektedir. Bu üye yapısı açısından bakıldığında YAŞ’ın aldığı terfi ve emeklilik kararlarında askeri bürokrasinin üstünlüğü görülecektir.

Ayrıca YAŞ’ın 1612 sayılı kanunun üçüncü maddesi ile tadat edilen görevlerine bakıldığında da siyasi iradenin inisiyatif alanının oldukça sınırlı olduğu tespit edilebilir. Ayrıca YAŞ toplantılarının yerinin, zamanının ve gündeminin her ne kadar başbakanın görüşü alınsa da Genelkurmay Başkanı tarafından tespit ediliyor oluşu da Şura’nın asker inisiyatifinde bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten kararların salt çoğunlukla alınıyor oluşu ve kararlara herhangi bir itirazın herhangi bir yolla mümkün olmayışı da bu anlamda sivil ve demokratik kontrolün olmadığı bir yapıyı karşımıza çıkarmaktadır. Bütün bu nedenlerle YAŞ demokratik gerekçelere dayanılarak çokça eleştirilmiş ve YAŞ’ta alınan kararların herhangi bir itiraz merciiinin olmayışı insan hakları açısından da yanlış bulunmuştur.

2013 yılında çıkartılan 6496 sayılı kanunun 24. Maddesinde de 1612 sayılı kanunun beşinci maddesine bir fıkra eklenerek YAŞ kararlarının Cumhurbaşkanı’nın onayı ile tekemmül edeceği hükme bağlanmıştır. (RG, 31 Temmuz 2013, Sayı: 28724) Böylelikle sivil kontrol açısından bir adım atılmıştır. Ancak 15 Temmuz öncesi asıl güçlü değişiklik 12 Eylül 2010 Anayasa Referandumu’nda Şura kararlarını yargı denetimine açan hüküm olmuştur. Bütün bu kararlar sivil inisiyatifi güçlendirmiştir (Akgün, 2021a, s. 31).

YAŞ’taki asıl demokratik dönüşüm 15 Temmuz darbe girişiminin hemen ardından yaşanmıştır. 669 sayılı KHK ile YAŞ’ın üye dağılımı sivil siyasetçilerin lehine olacak şekilde değiştirilmiştir. 669 Nolu KHK’nın 45. Maddesiyle başbakan yardımcıları, adalet, dışişleri ve içişleri bakanları da YAŞ’ın üyeleri arasına alınmıştır. Aynı kararnamenin 45. Maddesiyle asker üyelerin sayısı da sadece genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları ile sınırlandırılmış, YAŞ’ın ilk kuruluş kanununda yer alan ordu komutanları, Donanma Komutanı ve Jandarma Genel Komutanı’nın YAŞ üyeliği sonlandırılmıştır (RG, 31 Temmuz 2016, Sayı: 29787).

Yine aynı KHK’nın 46. Maddesi ile de 1612 sayılı kanunun üçüncü maddesinin birinci fıkrasının (d) bendinde yer alan “Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı’nın lüzum gördükleri hallerde...” ibaresi “Başbakan’ın lüzum gördüğü hallerde...” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca yine aynı KHK’nın 47. Maddesinden 50. Maddesine kadar olan maddeleri ile Genelkurmay İkinci Başkanının yürüttüğü Genel Sekreterlik görevlerinin Milli Savunma Bakanlığınca yapılacağı hükme bağlanmış, YAŞ sekreterliğinin uhdesinde olan görev ve yetkiler Milli Savunma Bakanlığı ve Başbakanlık uhdesine aktarılmıştır (669 KHK, 2016, md. 46, 47, 48, 49, 50). 681 No’lu KHK’nın 21. Maddesi ile de TSK’daki general ve amiral kadroları için “Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak Milli Savunma Bakanlığınca belirlenir” hükmü getirilerek siyasi otorite askeri otoritenin üzerine çıkartılmıştır. Yine 668 No’lu KHK’nın 4. Maddesi ile YAŞ’ın toplantıya daveti yalnızca başbakanın çağrısına bağlanmış, Şura başkanı olarak Başbakan terfi ve atamalarla ilgili tek onay mercii haline getirilmiştir (668 KHK, 2016, md. 4). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra çıkartılan sekiz numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde de yine YAŞ üyeleri arasına yeni sivil üyeler eklenmiş, buna göre Hazine ve Maliye Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı da YAŞ üyesi olmuştur. Ayrıca daha önce başbakan yardımcıları YAŞ üyesi olarak belirlenmişken yeni sistemde cumhurbaşkanı yardımcılarını YAŞ üyesi olarak tespit edilmiştir. Bu kararname ile YAŞ’ın hem üye sayısı hem görevleri hem karar alma şekli ve alınan kararların onay mercii bütünüyle seçilmiş cumhurbaşkanı ve sivil siyasetin inisiyatifine sokulmuştur (RG, 15 Temmuz 2018, Sayı: 30479).

Yapılan değişikliklerle ordunun üst düzey yöneticilerinin belirlenmesinde siyasetçilerin belirleyiciliği askeri bürokrasinin belirleyiciliğinin üstüne çıkartılmıştır. Genelkurmay Başkanının YAŞ’taki güç ve otoritesi siyasi yöneticiler lehine değiştirilmiştir (Barbak, 2017, s. 25). Bütün bu değişikliklerle ordunun üst düzey yöneticilerinin

belirlenmesinde sivil ve demokratik kontrol güçlendirilmiş, TSK'nın otonom yapısı sivil siyaset lehine dönüştürülmüştür. Sivillerin asker üzerindeki otoritesi güçlenmiş, askerinin sivil siyasetçiye itaat kültürünün oluşumunun yolu açılmış ve TSK'nın darbe yapma potansiyeli zayıflatılmıştır.

Eğitim Sistemi

Huntington'a göre modern silahlı kuvvetlerin modern öncesi dönemin silahlı kuvvetlerinden en önemli farkı profesyonelliği ve profesyonelliğe yönelik askeri eğitim özelliğidir. Profesyonel askeri eğitimin esas amacı askerlik mesleğine özgü bilgi ve becerileri geliştirmektir. Modern askerlik mesleği açık bir uzmanlık gerektirmektedir. Bu uzmanlığın sağlanabilmesi de kapsamlı bir eğitim programı ve uygulaması ile mümkündür (Huntington, 1993, s. 81). Ancak silahlı kuvvetlerin eğitiminin kapsam ve amacı her zaman askeri profesyonelliğin gerektirdiği mesleki ihtiyaçlar bağlamında kurgulanmamıştır. Askerlerin siyasi ve ideolojik olarak belli bir pozisyon almalarını sağlayacak endoktrinasyon aracı olarak da yapılandırılmıştır (Uluçakar, 2018, s. 197). Türkiye'de yaşanan darbelerin açıklanan gerekçeleri dikkatli incelendiğinde askeri, darbe yapmaya iten önemli motivasyon kaynaklarının başında aldıkları eğitimin siyasi ve ideolojik boyutunun geldiği görülecektir. Demirel'e göre askerlerin sivil ve siyasi hayata müdahale isteklerinin en önemli kaynağı aldıkları eğitimdir (Demirel, 2010, s. 10). Doğan Akyaz'a göre de askerlerin yasal olmayan müdahaleciliğinin arkasında Türk subayının aldığı eğitimin sonucu olarak koruması gereken en temel değer devlet ve devletin temel felsefesini oluşturan Atatürk İlke ve İnkılaplarıdır. Türk subayı aldığı eğitimin tabi sonucu olarak devleti, Atatürk İlke ve İnkılaplarını tehlike altında gördüğünde müdahale etmeyi en temel vatan borcu telakki eder (Akyaz, 2002, s. 180).

Öte yandan Türkiye'deki askerlik eğitiminin erken yaşta başlaması ve uzun sürmesi askerler arasında kapalı toplumlara uygun bir dayanışma ruhunun gelişmesine, dış etkiye kapalı olarak yetiştirilmelerine yol açmıştır. Bütün bunlar askeri, ayrıcalıklı bir zümre olduğuna inandırmıştır. Ayrıcalıklı olmanın sonucu olarak millete yol göstermek, öncülük etmek, gerektiğinde “*yozlaşmış siyasetçilerin*” tahribatına karşı devleti ve milleti korumak gibi bir misyonları olduğuna güçlü bir şekilde inanmışlardır (Demirel, 2010, s. 15). Uluçakar'ın çeşitli kuvvet, sınıf ve rütbedeki emekli general ve albay ile derinlemesine mülakat teknikleriyle yaptığı bir çalışmada elde ettiği bulgular da bu iddiaları teyit eder niteliktedir.

Subaylar tabi oldukları askeri eğitimin sonucu olarak ayrıcalıklı bir zümre olduklarına inanmaktadırlar. Siyasi duruşları birbiriyle aynı olan bu ayrıcalıklı zümrenin önemli bir kısmı devletin bekasının tehlikede olduğunu gördüklerinde askeri müdahalenin meşru olduğunu düşünmektedirler (Uluçakar, 2018, s. 205).

Uluçakar'ın çalışmasında yer alan bir emekli askere ait şu ifadeler bu bakımdan dikkat çekicidir:

“Askeri eğitim sisteminin, sivillere karşı güvensizlik aşılayan bir yapısı olduğu söylenebilir. Yani, ebet-müddet olarak da tanımlanabilecek bir kavramlaştırma; devlete bağlılık artı silahlı kuvvetlerin ebedi başkomutan ilan ettiği Mustafa Kemal Atatürk'ün mirasına sadakat ve bu mirası her ne pahasına olursa olsun korumak şeklinde özeltenebilecek bir ideolojinin aşılandığı veya aşılmanmaya çalışıldığı doğrudur.” (Uluçakar, 2018, s. 207).

Öte yandan askeri eğitimin sivil iradenin bütünüyle dışında ve ordunun bizatihi kendisi tarafından yönetilmesi bir taraftan orduya bir başka otonom alan daha sağlamakta diğer yandan da müdahaleci kurumsal kültür bu eğitim aracılığıyla sürekli güncellenmektedir. Askeri eğitim profesyonel bir mesleki eğitim olması gerekirken ve bunun sonucu olarak askeri tehditlere odaklanması gerekirken ekonomik çöküntü, kültür emperyalizmi, iç politikadaki farklı siyasi yönelimler ve yeni iç tehdit algılamaları bu eğitimin bir parçası haline gelmiştir (Aslan, 2017b, Kış, s. 38).

Aşağıdaki ifadeler bu eğitimin ideolojik boyutunu ifade etmek bakımından anlamlıdır:

“Türkiye'de askeri öğrencilerin aldıkları eğitim başka hiçbir ordudakine benzemez. Batı ülkelerinin ordularında subay olmak diğer kamu hizmetleri gibi profesyonel bir meslektir. Ancak Türkiye'de subay olmak adeta bir milli görevidir, devlet muhafazıdır. Bu öğrencilerin cumhuriyeti korumaya adanmışlıkları askeri okulda başlar yaşam boyu sürecek bir inanca dönüşür.” (Cemal, 2010, s. 367).

Çelikoğlu, harp akademilerinin sadece askerlik eğitimi yapmadığını, yurt meselelerinin tartışıldığı bir ortam olduğunu ifade etmektedir. Çelikoğlu'na göre ekonomiden hukuka kadar birçok alanda seminerlerin verildiği, bu okullar, Türk subayını sadece askeri yetenek bakımından değil ülkeye ve devlete karşı sorumluluk bakımından

da eğitmektedir. Ve bu okuldaki subayların her biri bir gün bu ülkeyi yöneteceklerine inanarak yetişirler” (2010, s. 74).

Bir başka askerin yazdığı şu ifadeler de bu açıdan dikkat çekicidir.

“Her şeyi okuyoruz. Ama evvela mesleğimizi okuyoruz. Mesleğimizde eserler vererek millete kendinizi sevdiniz ve saydırmış. Ondan sonra zaten millet size, gel beni yönet diyecektir... Tarih boyu hür yaşamış Türk milletinin, Türk gençliğine güvenmesi bakta, Türk gençliğinin Türkiye’yi teslim almaya hazırlanması vazifesidir. Vazifeniz kutlu olsun, sevgili gençler” (Ergül, 2014, s. 14).

Ayrıca askeri okullarda verilen derslerin dışında eğitim yılı açılış ve kapanış törenleri, mezuniyet etkinlikleri ve yıl içerisinde önemli günlerde yapılan anma ya da benzeri etkinliklerde yapılan konuşmalar en az okutulan dersler kadar ideoloji yüklüdür. Küçük yaşta Anadolu’dan kopup bu okullara gelen öğrenciler izole bir ortamda belirli siyasal değerlerle şekillendirilip adeta bir potada eritilmektedir (Aslan, Kış 2017, s. 45-48). Bütün bunlara bakarak TSK’nın darbeci kültürünün arkasında bu ideolojik güdülenme olduğu rahatlıkla söylenebilir. Denilebilir ki askeri okullardaki müfredat ve uygulamalar sivil siyasi iradenin inisiyatifine kapalı bir şekilde oluşturulmuştur. Bu eğitimlerle yetişen subayların demokratik değerlere yabancı olma ihtimali güçlüdür. Hatta askerler aldıkları bu motivasyon, sorumluluk duygusu ve misyon ile kendilerini siyasal karar alıcıların üzerinde devletin kurucusu, ülkenin kurtarıcısı ve milletin yol göstericisi olarak gördükleri söylenebilir. Bunun sonucu olarak ülkenin tehlikeye girdiğini düşündükleri zamanlarda sivil siyasi hayata müdahale etmeyi, diğer zamanlarda da çeşitli vesayet mekanizmaları ile denetim ve gözetimlerini sürdürmeyi asli bir görev olarak görmüşlerdir (Akgün, 2021a, s. 36).

Bu açıdan ordunun sivil ve demokratik denetimi bağlamında yürütülen tartışmaların odağındaki en önemli konulardan birisi askeri eğitimin demokratikleştirilmesi meselesi olmuştur. Askeri okullarda verilen eğitimin demokratik değerleri içselleştirmiş bir subay yetiştirmeyi hedeflemesi sivil ve demokratik denetimin önemli bir dayanağı görülmüştür.

15 Temmuz’dan sonra yapılan devrimsel nitelikteki dönüşümlerden birisi de askeri eğitim sistemi ile ilgili olandır. 25 Temmuz 2016’da çıkartılan 669 sayılı KHK ile askeri liseler kapatılmış, Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Milli Savunma Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite kurulmuştur. (669 KHK, 2016, md. 5, 6, 7, 8)

Bu üniversitenin rektörlüğüne sivil bir akademisyen atanmıştır. İlgili KHK’nın 5. Maddesinin 3. Fıkrasına göre “Üniversitenin rektörü, Milli Savunma Bakanı’nın önerceği ve Başbakan’ın uygun göreceği üç aday arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Ayrıca rektöre görevlerinde yardımcı olmak üzere sayısı dördü geçmemek üzere Milli Savunma Bakanı tarafından rektör yardımcıları atanır.” Bu düzenleme askeri eğitimin sivil irade tarafından yönetileceğinin en açık hükmüdür. Öte yandan harp akademilerinin kapatılmasıyla Harp Akademileri Komutanı unvanına sahip bir askeri seçkin de kalmamıştır.

Bu düzenlemeyle askeri eğitim sivil kontrole açılmış, askeri liselerin kapatılmasıyla çok genç yaşta toplumdaki izole bir şekilde doktrine edilen subay profilinin önüne geçilmek istenmiştir. Eğitim yönetiminde sivil yöneticilerin etkinliği ve sayısı artırılmıştır.

Personel Rejimi

15 Temmuz sonrası yapılan değişikliklerle TSK personelinin tayin, terfi, atama ve disiplin işlemlerine ilişkin yetkiler sivil siyasi otorite lehine yeniden düzenlenmiştir. Böylelikle üst düzey askeri personelin belirlenmesinde seçilmiş siyasetçilerin yetki alanının genişletilmesi ordu üzerinde demokratik sivil kontrolün de genişlemesi sonucuna yol açmıştır. 15 Temmuz’a kadar askeri bürokratların belirlenmesi seçilmiş siyasetçilerin müdahalesine ve yetkisine kapalı, adeta kendi içinde bir kast mekanizmasını çağırıştır bir nitelik arz ediyordu. 681 No’lu KHK’nın 21. Maddesi ile Türk Silahlı Kuvvetlerinde general-amiral kadrolarının belirlenmesi Milli Savunma Bakanlığı’na verilmiştir. Terfileri de Milli Savunma Bakanının teklifine bağlı hale gelmiştir (681 KHK, 2017, md. 21).

Ayrıca 15.08.2016 tarihinde yayımlanan 671 No’lu KHK’nın 8. Maddesi ile “Genelkurmay Başkanı; orgeneral ve oramiraller arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanır.” hükmü getirilmiştir (RG, 17 Ağustos 2016, Sayı: 28804). Daha önceleri tamamen seçilmiş siyasetin inisiyatifine kapalı bir mekanizma içerisinde belirlenen genelkurmay başkanı, daha geniş bir havuzun içerisinde belirlenir hale gelmiştir. Öte

yandan Cumhurbaşkanının seçme imkanı genişlemiş, daha fazla aday arasından tercih yapma hakkının seçilmiş siyasette olması askeri bürokrasinin siyasete bağımlılığını artıran bir sonuç doğurmuştur.

Diğer yandan yine 671 No'lu KHK ile ordunun subay kaynağı da çeşitlendirilmiştir. Ordunun subay kaynağı sadece harp okulları iken 15 Temmuz sonrası yapılan düzenlemelerle “Harp okulu mezunları, sivil üniversite mezunları, sivil üniversite ara sınıf geçişliler, astsubaylıktan geçenler ve uzman çavuşluktan geçenler olmak üzere beş farklı kaynaktan subay olunabilmektedir.” Bu düzenlemenin sonuç olarak orduda sosyolojik çeşitliliğe ve toplumun farklı kesimlerinin temsiline yol açacağı, farklı dünya görüşlerine sahip ve farklı fikirlerden oluşan bir subay profilini doğuracağı, toplumla askeri sınıf arasındaki etkileşimin güçleneceği düşünülmektedir (Keyman & Gürcan, 2017, s. 21).

Bütün bu tayin, terfi ve atamaların kimin tarafından yapılacağı meselesinin önemi, ordunun seçilmiş hükümetlere bağımlılığını artırıyor oluşundadır. Bu düzenlemelerle üst düzey askeri yöneticilerin seçilmiş siyasetçilere daha fazla bağımlı hale geldiği, demokratik siyasetin güçlendiği, darbe yapabilme cesaretinin kırılmasına yol açtığı söylenebilir.

Asker Sivil İlişkilerinin Demokratik Dönüşümü Bağlamında Yapılan Diğer Değişiklikler

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumla askeri yargı tasfiye edilmiştir. Böylelikle yargıda çift başlılık ortadan kaldırılmıştır. Askeri Yargıtay, Danıştay'a paralel bir nitelik arz eden Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve ilk derece askeri mahkemeler kapatılmıştır. Devlet Denetleme Kurulu'nun TSK'yı inceleyebilmesi sağlanmıştır. Böylece her türlü sivil denetime kapalı olan TSK'nın sivil bir denetim organı olan DDK'nın denetimine açılması sivil üstünlüğü bağlamında atılmış önemli bir adım olmuştur. Askeri sağlık sistemi Sağlık Bakanlığı bünyesine alınmıştır. GATA, Sağlık Bakanlığına devredilmiş, Sağlık Bilimleri Üniversitesi kurularak Gülhane Tıp Fakültesi, Gülhane Sağlık Meslek Yüksekokulu, Gülhane Sağlık Bilimleri Enstitüsü ve Gülhane Hemşirelik Yüksekokulu bu üniversiteye bağlanmıştır (Akgün, 2021a, ss. 34-39).

22 Şubat 2017'de TSK'da görev yapan kadın subaylara yönelik başörtüsü yasağı kaldırılmıştır (Keyman & Gürcan, 2017, s. 18). Bir zamanlar başörtülü asker ebeveynlerinin çocuklarının yemin törenlerine bile katılmadığı bir Türkiye'den TSK'da başörtülü subayların görev yapmasını mümkün kılacak bir aşamaya gelinmiş olması dönüşümün en radikal göstergelerinden birisi olarak görülebilir.

Ayrıca büyükşehirlerdeki askeri kışlalar ve zırhlı birlikler darbe dönemlerinin lojistik ve koordinasyonu bakımından demokrasi için bir risk oluşturuyor, şehirlerin merkezi yerlerinde militarist bir görüntüye kaynaklık ediyordu. 15 Temmuz sonrası askeri kışlaların ve zırhlı birliklerin şehir dışına taşınması, olası darbe girişimlerinde koordinasyon ve lojistik engellemeye dönük atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir (Aslan, 2016, Yeni Şafak Gazetesi).

Değerlendirme ve Sonuç

Seçilmiş siyasetçilerin ordu üzerindeki kontrol ve denetimlerinin düzeyi demokrasilerin gelişmişlik düzeyinin göstergelerinden biri olarak değerlendirilir. Türkiye'de asker sivil ilişkileri demokratik standartlar bakımından sorunlu bir tarihi seyir takip etmiştir. Demokratik hayatımız askeri müdahalelerle kesintilere uğramış, her müdahale demokrasinin gelişimi bakımından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Askerler Türk siyasi hayatına sadece darbelerle müdahale etmemiş, her darbenin arkasından kurulan vesayet mekanizmaları ile de sivil ve siyasi hayat üzerindeki etkilerini kalıcı ve sürekli hale getirmişlerdir. Bu bakımdan Türkiye'de asker sivil ilişkileri sadece darbeler ve muhtıralar açısından değil vesayet mekanizmaları bağlamında da tartışılmıştır. Türkiye'de demokratikleşme çabaları askerin sivil siyaset üzerindeki etkisinin geriletilmesi çabalarıyla özdeşleşmiştir denilebilir.

Türkiye'de AB uyum yasaları, asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümü açısından önemli bir başlangıç olmuştur. AK Partinin iktidara gelişi ile AB'ye uyum sürecinin çakışmış olmasının reformları güçlendirdiği ve ivmelendirdiği söylenebilir. Her ne kadar AB uyum süreci ile başlayan reformlar asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümü bakımından önemli bir zemin oluşturmuş olsa da kalıcı demokratik dönüşüm 15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonraki düzenlemelerle gerçekleşmiştir.

15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonra oluşan siyasi iklim hükümetin eline güçlü reformlar yapmak için çok önemli bir fırsat sunmuştur. Hükümet oluşan ortamdan aldığı güçle 15 Temmuz sonrası birçok reformu gerçekleştirmiştir. Çıkarılan kanun hükmünde kararnamele asker sivil ilişkilerinin demokratik dönüşümü açısından önemli adımlar atılmıştır. Bu anlamda Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları ayrı ayrı olmak üzere Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Asker etkisinin sivil ve seçilmiş siyasetçiler üzerinde güçlü olduğu ülkelerde Genel Kurmay Başkanı doğrudan Başbakanına bağlı olmuş ve bu statü Genel Kurmay Başkanına seçilmiş siyasetçiler üzerinde ayrıcalıklı bir pozisyon kazandırmıştır. 15 Temmuz'un arkasından yapılan düzenlemelerde Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının ayrı ayrı olarak Milli Savunma Bakanlığına bağlanması sivil üstünlüğünü güçlendiren önemli adımlardan birisi olarak görülmüştür. Bu vesileyle seçilmiş hükümetin savunma politikalarına olan etkisi artırılmıştır. Kuvvet komutanları da Milli Savunma Bakanlığına bağlanmak suretiyle sivil siyasetin askeri alanın her alanında kuvvetlenmesi tesis edilmiştir. 15 Temmuz sonrası çıkartılan KHK'larla Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı silahlı kuvvetlerin bünyesinden alınarak İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Bu düzenlemeyle TSK'nın iç güvenlikle ilgili görevinin kaldırıldığı, seçilmiş siyasetçilerin TSK karşısında elini güçlendiren ve denge kurmasına yol açan bir silahlı gücün sivil siyasetin denetimine alındığı düşünülmüştür. Bu da darbelere karşı hem denge oluşturmak hem de silahlı kuvvetlerin gücünü kırmak açısından önemli bir adımdır. Diğer yandan askerin ülke savunması dışında iç politika konularına müdahalesi ve ülke içi güvenlik işleriyle ilgisi açısından elindeki araçlar alınmıştır.

Askerin atama, terfi ve tayin sistemi üzerinde Milli Savunma Bakanlığının yetkileri artırılmış, Yüksek Askeri Şuranın üye yapısı, çalışma ilkeleri, ve kararları bakımından seçilmiş hükümet lehine güçlü yetki aktarımları yapılmıştır. Ayrıca Türk siyasi hayatının en önemli vesayet kurumu ve askerin sivil siyasi hayata müdahalesinin sürekliliğini temin eden önemli bir mekanizma olarak kabul edilen Milli Güvenlik Kurulunun yapısı da değiştirilmek suretiyle siyasal, sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkisi sınırlandırılmış, seçilmiş hükümetlerin yetki, etki ve yönetim kabiliyeti güçlendirilmiştir. Öte yandan yargıda çift başlılık anlamına gelecek ve adeta askere yargısal bir otonomi sağlayan askeri mahkemelerin kaldırılması da sivil siyaseti güçlendiren ve askerin elindeki otonomi araçlarını ortadan kaldıran bir etki yapmıştır.

Türkiye'de askeri eğitim sisteminin ideolojik bir içeriğe sahip olduğu bu eğitim sistemi içerisinde aktarılan kültürel kodlar askerin darbe yapmasına zemin hazırladığı iddia edilmiştir. 15 Temmuz sonrası askeri okulların kapatılması Milli Savunma Üniversitesinin kurulması, MSÜ yönetiminin sivilleşmesi, Kara Harp Okulunun kapatılması ve benzeri reformlar askerin demokratik zihin inşası açısından önemli adımlar olarak görülmüştür. Öte yandan TSK'nın toplumun her kesimini temsil edecek bir çeşitliliğe kavuşturulması ve böylelikle askerin sahip olduğu değerlerle toplumun taşıdığı değerler arasındaki açıklığın kapatılması bağlamında önemli düzenlemeler olmuştur. Ayrıca başörtülü askeri personele müsaade edilmesi, askeri kışlaların şehir dışına çıkartılması, tören düzenlemeleri, RTÜK, TRT ve YÖK vb. kuruluşlarda asker üye bulundurma uygulamasından vazgeçilmesi gibi uygulamalar da askerin seçilmiş hükümetler üzerindeki etkisini daraltan önemli gelişmeler olarak görülebilir.

Türkiye'de asker sivil ilişkilerinin demokratikleşmesi bakımından 15 Temmuz sonrası yapılan düzenlemeler ile Avrupa Birliği Uyum Yasaları arasındaki temel fark AB Uyum Yasaları'nın biraz da Avrupa Birliği'nin istek ve zorlamaları doğrultusunda gerçekleşmiş olmasıdır. Oysaki 15 Temmuz'dan sonra yapılan düzenlemeler sivil hükümetin kendisini, demokrasiyi ve siyasi iradeyi koruma altına almak için bizzat kendi irade ve kararlılığıyla yapmış olduğu düzenlemelerdir. Bu da bir taraftan siyasi iradenin pozisyonunu güçlendirmiş, siyasetçilere asker karşısında cesaret ve özgüven kazandırmıştır. Uyum yasaları ağırlıklı olarak MGK'nın yapısının sivilleştirilmesi ile bazı kısmi düzenlemelere odaklanmışken 15 Temmuz sonrası yapılan düzenlemeler esastan yapılmış düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerin genel karakteristiğine baktığımızda askerlerin darbe yapma potansiyelini oldukça zayıflatmış görülecektir. Bir taraftan askerlerin ellerindeki güç mekanizmaları zayıflatılırken diğer yandan askeri silahlı gücün karşısında sivillerin emrinde dengeleyici silahlı güçler oluşturmaya çalışılmıştır. Elbetteki 15 Temmuz'dan sonra atılan adımlar tekrar darbe yapılamayacağını garanti olmamakla birlikte askerlerin darbe yapma cesaretini kıran bir fonksiyon görmüştür. Bunun yanı sıra askerin elindeki güç sayısı azaltıldığı için darbe yapacak mekanizmalar bakımından da bir eksilme gerçekleşmiştir.

15 Temmuz diğer yandan halkta askerin darbeci karakterine karşı çok güçlü bir tepkinin oluşmasına yol açmış, sivillerin askerle ilgili yapacağı düzenlemelerin meşruiyet zemini genişlerken askerin de elini zayıflatan bir sonuç üretmiştir. Bunun sonucu olarak siyasi irade çok geniş bir güç kazanmıştır.

Yapılan bütün bu düzenlemelerin bir taraftan askerin darbe yapma kapasitesini zayıflattığı diğer yandan seçilmiş hükümetlerin belirleyiciliğinin güçlenmesine yol açtığı görülmektedir. Bu düzenlemelerle seçilmiş siyasi iradenin üstünlüğünü güçlendirecek bir kurumsallaşmanın öne açılmıştır. Ayrıca silahlı gücün hükümete bağlılığı ve bağımlılığı güçlenmiş, seçilmiş hükümet silahlı gücün emir komuta zincirine üstün pozisyonda eklenmiştir. Silahlı güçler arasında kontrol-denge mekanizması kurulmaya başlanmış, personel kaynağı ve yapısı çeşitlendirilerek askeri personel arasında kontrol-denge araçları oluşturulmak istenmiştir. Askerin atama, terfi ve benzeri yollarla elde ettiği pozisyonların dağıtımını elitlerin elinden alınarak sivil iradeye verilmiş; böylelikle askerin sivil siyasi iradeye bağlılığını artırmak amaçlanmıştır. Askeri eğitim sistemi değiştirilerek darbelerin kaynağını oluşturan anti demokratik kültür ve zihin inşasını engellemek ve demokratik bir zihin inşasına yol açmak amaçlanmıştır. Öte yandan TSK'nın birçok mekanizmayla daha sistemsel denetlenmesi ve kontrolünün sağlanması hedeflenmiştir. Sivil kontrol ve demokratik kontrol kavramlarının taşıdığı anlamlar bakımından değerlendirildiğinde 15 Temmuz sonrası yapılan düzenlemelerin asker sivil ilişkilerinin demokratikleşmesi bakımından önemli reformlar olduğu söylenebilir. Asker sivil ilişkilerinin demokratikleştirilmesi için atılması gereken adımlar olarak önerilen birçok konu 15 Temmuz'dan sonra darbe teşebbüsünün oluşturduğu ortamın hükümete verdiği güç ve cesaretle gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Afşar, Ö. A. (2019). 15 Temmuz'a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil-Asker İlişkileri. *İnsan ve İnsan*, 22, 737-766.
- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (2. baskı). Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2020). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (18. baskı). Kaynak Yayınları.
- Akgün, M. H. (2021b). 15 Temmuz Sonrası Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü. *Kriter*, 57.
- Akgün, M. H. (2021a). *15 Temmuz Sonrası TSK'nın Sivil Kontrolü*.
- Akyaz, D. (2002). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. İletişim.
- Alabarda, Y. (2016b Güz). Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK'nın Dönüşümü. *Liberal Düşünce Dergisi*, 21(84), 5-17.
- Alabarda, Y. (2016a Güz). TSK'nın Reformu Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü İçin Bir Yol Haritası. *Seta Analiz*, 162.
- Aslan, Ö. (2016, Ağustos 12). 15 Temmuz Sonrası Sivil-Asker İlişkilerinin Geleceği. *Yeni Şafak Gazetesi*.
- Aslan, Ö. (2017b, Kış). 15 Temmuz Sonrası Askeri Eğitimin Demokratikleştirilmesi: Fırsatlar, Riskler ve Yol Haritası. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(85), 35-55.
- Barbak, A. (2017). Türkiye'de Ordu'nun Demokratik Kontrolü: Askeri Seçkinlerin Atanma Usülleri Üzerine Bir İnceleme. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(85), 5-35.
- Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı. (2013). *Sessiz Devrim Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Demokratikleşme Politikaları Çalışma Grubu.
- Bayramoğlu, A. (2017). *Asker ve Siyaset, Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu* (6. Baskı). Birikim Kitapları.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye'nin Asker Sorunu, Ey Asker Siyasete Karşıma!* (1. Baskı). Doğan Kitap.
- Cizre, Ü. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık* (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2019). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze* (6. Baskı). İmge Yayınları.
- Çelikoğlu, A. (2010). *Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası* (1. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Demirel, T. (2010). *2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrolü Değişim İle Statüko Sırasında Türk Ordusu*. Seta Analiz.
- Dursun, D. (1999). *Demokratikleşmeyen Türkiye* (1. Baskı). İşaret Yayınları.

- Erdem, F. H., & Coşkun, V. (2009). Askeri Yargı ve Askeri Vesayet. *Seta Analiz*, 9.
- Ergül, Y. (2014). *Bir Komutanın Not Defteri*. Ka Kitap.
- Gürsoy, Y. (2014). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümün Sebepleri. *Uluslararası Akademik İlişkiler Dergisi*, II(43), 157-180.
- Hale, W. (2014). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset* (1. Baskı). Alfa Yayınları.
- Huntington, S. P. (1993). *Asker ve Devlet*. Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Karatepe, Ş. (1993). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme* (1. Baskı). İz Yayıncılık.
- Keyman, E. F., & Gürcan, M. (2017). *15 Temmuz’dan 15 Ay Sonra: Ordunun Reformu, Devletin Dönüşümü*. İstanbul Politikalar Merkezi.
- Kohn, R. H. (2017). Askeriyenin Sivil Kontrolü Üzerine Bir Deneme. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(85), 105-115.
- Korkmaz, S. C. (2017). Türkiye’de Savunma Reformuna İhtiyaç Duyulmasının Sebepleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(85), 57-75.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler İle Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 668 KHK § 29783, Resmi Gazete (2016), 27 Temmuz 2016.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler İle Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Karar Sayısı: KHK/668 (2016). T.C. Resmi Gazete (29783 (2. Mükerrer), 27 Temmuz 2016).
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 671 KHK § 29804, Resmi Gazete (2016), 17 Ağustos 2016.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Karar Sayısı: KHK/671. (2016). T.C. Resmi Gazete (29804, 17 Ağustos 2016).
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, 669 KHK § 29787, Resmi Gazete (2016), 31 Temmuz 2016.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname. Karar Sayısı: KHK/669 (2016). T.C. Resmi Gazete (29787, 31 Temmuz 2016).
- Olağanüstü Hal Kapsamında Milli Savunma İle İlgili Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 681 KHK § 29940, Resmi Gazete (2017), 6 Ocak 2017.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Milli Savunma İle İlgili Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Karar Sayısı: KHK/681. (2017). T.C. Resmi Gazete (29940 (Mükerrer), 6 Ocak 2017).
- Özbudun, E. (2003). *Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller* (1. Basım). Doğan Kitap.
- Özdemir, H. (1993). *Rejim ve Asker* (1. Baskı). İz Yayıncılık.
- Serra, N. (2011). *Demokratikleşme Sürecinde Ordu Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler* (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Tunç, A., & Özdemir, F. N. (2020). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Siyasete Etkisi. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(6), 3179-3196.
- Uluçakar, M. (2018). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri*, 4(28), 187-227.

- Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Kararname Numarası: 3 (2018). T.C. Resmi Gazete (30474, 10/7/2018).
- Vaner, S. (2006). *Ordu, Geçiş Sürecinde Türkiye* (5. Baskı). Belge Yayıncılık.
- Vatandaş, S. (2018Ekim). *Sivil-Asker İlişkilerinde Batı ve Türkiye'nin Hikayesi* (27; ss. 1-7).
- Yalçın, H. B. (2016). *Darbenin Hareket Planı ve Cuntacı Terörle Mücadele* (160).
- Yavuz, M. H. (2011). *Erbakan'dan Erdoğan'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam* (1. Baskı). Kitap Yayınevi.
- Yeşiltaş, M. (2018). *AK Parti Döneminde Sivil- Asker İlişkileri, Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* (2. Baskı). Seta Kitapları.
- Yeşiltaş, M., & Aslan, M. (2017, Temmuz). TSK'nın 15 Temmuz'a Yolculuğu ve Sonrasında Muharebe Etkinliği. *Seta Analiz*, 210.
- Yurtcan, E. (1996). *Ceza Yargılaması Hukuku* (16. Baskı). Seçkin Yayınları.
- Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Kararname Numarası: 8 (2018). T.C. Resmi Gazete (30479, 15/7/2018).

EXTENDED SUMMARY

One of the main topics of discussion in democracies is military-civilian relations. Ensuring the armed forces' loyalty to elected governments is considered a significant democratic norm.

Studies on military-civilian relations reveal many fundamental elements in the context of democratic control of the military. The first of these is that the military is under civilian control. Democratic control includes the military bureaucracy being open to civilian control in financial, administrative, and even military terms. Another concern is the position of the Ministry of Defense. The armies' accountability to either the defense minister or directly to the president is evidence of the democratic oversight over the military. On the other hand, the military criteria, procedures, and powers involved in military appointments represent important structural indicators that provide valuable insights into the degree of democratic oversight over a country's armed forces.

Regulating the military judiciary in a way that prevents it from functioning as a separate legal system and structuring education programs that will highlight democratic values in civil-military relations are also parts of democratic control.

In Turkey, civil-military relations have followed a problematic course. Coups and interventions, along with the mechanisms that maintain the military's influence on civilian and political life, are important issues of Turkey's democratization process. Moreover, it can be said that the history of democracy in Turkey is the history of coups. Especially since the coup of May 27, 1960, the army has become a rising power in both political and economic life.

It's been argued that following each military coup, the army gained a position to dominate Turkish politics more dominantly. The 1961 constitution led to the military exerting a tutelary influence over the political system, establishing various legal and constitutional tutelary institutions, further constraining civilian authority. The National Security Council (MGK) has been the most useful tool for the Turkish Armed Forces (TSK) to influence political, social, and economic life without directly seizing political control. The Senate, introduced in the 1961 constitution, was considered as another control tool above the National Assembly. Moreover, the Constitutional Court became part of our system for the first time through the 1961 constitution. The 1961 Constitution repositioned the Chief of General Staff from the Ministry of National Defense to a direct affiliation with the Prime Minister. The Turkish Armed Forces Internal Service Law serves as the legal basis for military interference in civilian political affairs and coups. The Internal Service Law was rearranged in 1961. After the May 27 coup, our legal system split into two: one is civilian and another is the military, granting the military its own judicial authority within the system. The 1982 constitution significantly strengthened military control of politics, providing significant tutelage and giving the military veto power over civilian governments.

The EU harmonization laws implemented in Turkey after the EU Helsinki Summit were an important beginning for the democratic transformation of civil-military relations. Nevertheless, a comprehensive democratic transformation took place after the coup attempt on July 15th.

The 2000s can be considered as the years of democratic transformation in terms of military-civilian relations. The AK Party government used the authority it gained during the EU harmonization process to reshape military-civilian relations. This included implementing legal reforms while demonstrating political determination. The July 15 coup attempt triggered the most substantial wave in terms of the democratic transformation of civil-military relations in Turkey. After the July 15 coup attempt, the government, backed by public support, gained substantial political and psychological advantage. This empowered civilian oversight of the Armed Forces and led to reforms in military-civilian relations to prevent future threats to democracy. This advantage has allowed the government to implement significant changes in areas where no elected government had previously dared

The government took important steps in terms of the democratic transformation of military-civil relations with the decree laws issued after July 15.

The Chief of General Staff and force commanders were affiliated with the Ministry of National Defense. The Gendarmerie and Coast Guard Command were affiliated with the Ministry of Interior. The power of the Ministry of National Defense regarding the army's appointment, promotion, and assignment system has been strengthened. In addition, strong authority transfers have been made in favor of the elected government in

terms of the member structure, working principles, and decisions of the Supreme Military Council (YAŞ). The National Security Council (MGK) was restructured to include civilians. Military courts were abolished.

Military schools were closed, and the National Defense University was established. The civilianization of the management of the National Defense University, the closure of the Military Academy, and similar reforms were seen as significant steps in the democratic reformation of the military mindset. The practice of having soldiers in organizations such as RTÜK, TRT, and YÖK was abandoned. The State Supervisory Board has been empowered to inspect the Turkish Armed Forces. The military health system was placed under the Ministry of Health and the headscarf ban on female officers has been lifted

Numerous contexts presented as democratic standards in military-civilian relations were implemented with the power and courage given to the government by the environment created by the coup attempt.

These regulations are thought to have weakened the military's ability to stage a coup and, at the same time, strengthened the authority of elected governments. These regulations paved the way for an institutionalization that would strengthen the superiority of the elected governments. Moreover, the armed forces' allegiance to the government has strengthened, and the elected government holds a higher position in the chain of command within the military.

TRT ÇOCUK E- KİTAPLIĞI 3-5 YAŞ ARASI ÇOCUKLARA YÖNELİK ELEKTRONİK KİTAPLAR TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNE NE KADAR DUYARLI?¹

HOW AWARE ARE THE ELECTRONIC BOOKS IN TRT CHILD E-LIBRARY FOR CHILDREN BETWEEN 3-5 YEARS OLD ABOUT GENDER EQUALITY?

Emel ÇELİKOĞLU
Mili Eğitim Bakanlığı
Okul Öncesi Öğretmeni
emelcelikoglu@hotmail.com
ORCID: 0009-0006-0376-9984

Mine KOYUNCU ŞAHİN
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Okul Öncesi Eğitimi ABD
mine_kync@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9626-6134

ÖZ

Geliş Tarihi:
12.01.2024

Kabul Tarihi:
25.07.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Çocuk Edebiyatı,
Okul öncesi,
Dijital Kitaplar,
Toplumsal Cinsiyet
Eşitliği

Keywords
Children's Literature,
Preschool, Digital
Books, Gender
Equality

Bu çalışmada Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Çocuk Elektronik Kütüphanesi'ndeki kitapların toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda TRT Çocuk E-Kütüphanesi'nde bulunan "Hayatın İçinden" kategorisindeki 3-5 yaş grubuna hitap eden 34 dijital hikâye incelenmiştir. Çalışma, nitel bir araştırma olup, verilerin toplanmasında doküman inceleme formu kullanılmıştır. Kitaplardaki kadın ve erkek karakterlerin görünürlüğü incelendiğinde, 355 kadın, 737 erkek olduğu; erkeklerin daha çok ön planda tutulduğu saptanmıştır. Kadın ve erkekler meslekler açısından incelendiğinde kadınlar 10 farklı meslek türünde gösterilirken; erkekler 30 farklı meslekte gösterilmiştir. Dış görünüş ve aksesuarlar/kişilik özellikleri incelendiğinde kadın ve erkeklere atfedilen kalıp yargıların dışına çıkmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak TRT Çocuk E-Kitaplığı'ndaki kitaplarda toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun olmayan bulgulara rastlanmıştır ve bu konuda; e-kütüphanedeki kitaplar uzmanlar tarafından incelenerek üstünde toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun gerekli düzenlemeler yapılabileceği, çocuk kitapları basımı yapan yayınevlerinin TRT Çocuk E-Kütüphanesi çatısı altında bir araya gelerek resimli çocuk kitapları niteliklerine uygun kitapların çocuklara ulaşması konusunda birlikte çalışabileceği gibi önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the books in the Child's Electronic Library of the Turkish Radio and Television Corporation (TRT) in terms of gender equality. For this purpose, 34 digital stories that appeal to the 3-5 age group in the category of "Through Life" in the TRT Child E-Library were examined. The study is qualitative research and a document review form was used to collect data. When the visibility of male and female characters in the books is examined, it is found that 355 women and 737 men; it was found that men were more prominent. When women and men are examined in terms of occupations, women are shown in 10 different occupations; men are shown in 30 different occupations. When the appearance and accessories / personality traits are examined, it has been determined that the stereotypes attributed to men and women are still there. As a result, findings inconsistent with gender equality were found in the books in the TRT Child E-Library. Suggestions have been made that the books in the e-library can be reviewed by experts and necessary arrangements can be made in accordance with gender equality, and that publishing houses that publish children's books can come together under the roof of TRT Child E-Library and work together to reach children with books that are suitable for the qualities of children's picture books.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1418823>

Atıf/Cite as: Çelikoğlu, E. & Koyuncu Şahin, M. (2024). TRT Çocuk E- Kitaplığı 3-5 yaş arası çocuklara yönelik elektronik kitaplar toplumsal cinsiyet eşitliğine ne kadar duyarlı?. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 973-991.

¹ Bu çalışma, ilk yazarın Okul Öncesi Eğitimi Tezsiz Yüksek Lisans Araştırma Projesi dersi kapsamında üretilmiştir

Giriş

Çocuk eğitiminde, özellikle erken çocukluk eğitiminde edebiyatın ve kitapların öneminin anlaşılması uzun zaman almıştır. Erken çocukluk, insan hayatında kısa bir dönem olarak kabul edilse de etkileme ve şekillendirme açısından önemli bir dönemdir. Kitaplar, bir çocuğun gelişiminin tüm alanlarında kalıcı bir etkiye sahip olabilir. Kitapların en ilgi çekici olduğu erken çocukluk döneminde, çocuklara yaşlarına ve gelişimlerine uygun eserler verilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Uygunsuz kitaplar çocuklara yarardan çok zarar verebilir. Bununla birlikte, bir çocuğa merak uyandıran karakterler, olaylar, resimler ve görsel öğeler içeren bir kitap vermek, onun kitaba olan ilgisini artırır (Güleç ve Geçgel, 2012).

Yörükoğlu'na (1985) ve Çocuk ve Gençlik Yayınları Derneği (ÇGYD) "Yılın En İyi Resimli Öykü Kitabı" ölçütlerine göre kitaplar; yazınsal ve görsel nitelik bakımından; çocuğa göre, evrensel ve insani değerleri yücelten, didaktiklikten uzak, yaratıcı, hayal gücünü zenginleştirici, dilinin çocuklar tarafından anlaşılır, uzun betimlemelerin olmadığı, farklılıklara saygılı, önyargısız, duyuları yeterince kullanan, görsel estetiğe sahip, kadın ve erkek karakterlerin orantılı bir şekilde resmedildiği özelliklerde olmalıdır.

Çocuklara toplumsal cinsiyet açısından eşitlikçi bir erken çocukluk eğitimi sağlamak, yetişkinliklerinde hak ve sorumluluklara eşit erişimlerini sağlama yolunda önemli bir ilk adımdır (Marshall vd., 1999). Toplumsal cinsiyet kavramı, erkeklerin ve kadınların niteliklerindeki farklılıkları ayıran ve buna göre erkeklerin ve kadınların rol ve sorumluluklarına atıfta bulunan sosyal ve kültürel bir yapıdır. Dolayısıyla cinsiyete dayalı roller ve diğer nitelikler zamanla ve farklı kültürel bağlamlara göre değişmektedir. Toplumsal cinsiyet hem kadınların hem de erkeklerin (kadınlık ve erkeklik) özellikleri, yetenekleri ve olası davranışlarıyla ilgili beklentileri içerir. Bu kavram, yaygın olarak paylaşılan uygulamaların cinsiyetler arasındaki farklılıkları nasıl meşrulaştırdığını analiz etmede önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve erkeklerin tüm potansiyellerini, insan haklarını ve onurlarını gerçekleştirmeleri ve ekonomik, sosyal, kültürel ve politik kalkınmaya katkıda bulunmaları (ve bundan yararlanmaları) için eşit koşullara, muameleye ve fırsatlara sahip olmalarıdır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin benzerliklerine/farklılıklarına ve oynadıkları rollere toplum tarafından eşit değer verilmesidir. Kadınların ve erkeklerin evde/toplumda tam ortak olmaları esasına dayanmaktadır (UNICEF, 2017).

Çocuk kitapları, toplumsal cinsiyet ideolojileri ve senaryoları da dahil olmak üzere, egemen kültürün ideolojilerini, değerlerini ve inançlarını sunabilmektedir. Dolayısıyla çocuklar okumayı öğrenirken kültürü de öğrenirler. Okumayı öğrenmek, sosyalleşme sürecinin bir parçasıdır ve kültürün nesilden nesile aktarıldığı önemli bir mekanizmadır (Batmaz, 2021).

Çocuk edebiyatında basılı kitapların yanında teknolojik ilerlemelerle birlikte elektronik kitaplar da oldukça popüler olmaya başlamıştır. E-kitapların farklı tanımları vardır ve zaman zaman kavram karmaşası yaşanmaktadır. En geniş anlamıyla e-kitap, "metin, resim, film ve ses gibi ortam biçimlerini bu ortamda kullanılan çeşitli protokoller ve yazılımlar üzerinden görüntüleyen ve kullanan bilgisayar" olarak tanımlanabilir (Akyüz ve Akbaytürk, 2006:9).

Bir e-kitap, bir bilgisayar veya özel olarak tasarlanmış bir el aleti tarafından okunabilen/görüntülenebilen ve basılı baskının tüm özelliklerini (kâğıt hariç) içeren ancak ses, video, film ve multimedya ile dijital formata dönüştürülebilen bir medya formatıdır ve etkileşimli bağlantılardır (De Jong, 2003). İlk örnekleri 1970' li yılların başlarında ortaya çıkan e- kitaplar ilk günden beri sürekli evrilmiş, içeriğin zengin bir biçimde tasarlanabildiği PDF ve diğer formatlardaki kitaplardan etkileşimli e-kitaplara doğru bir dönüşüm geçirmiştir (Bozkurt ve Bozkaya, 2013). İkibinli yılların gelişimine bakıldığında, sürekli olarak yeni yazılım ve donanımların piyasaya sürüldüğü ve e-yayıncıların ve e-kitapların artması nedeniyle e-kitaplara olan talebin arttığı, hızlı tempolu, oldukça rekabetçi bir e-kitap endüstrisi ortaya çıkmıştır. E -kitaplar bir devrin başlangıcıdır (Önder, 2010). Çocuklara yönelik e-kitap uygulamalarının sertifikasyonu için gereken ilk özellikler, geleneksel resimli çocuk kitaplarıyla aynıdır. Çocukların güzellik anlayışını geliştiren güzel hikayeler ve çizimler bu kitaplarda yer almaktadır. Ancak e- kitap uygulaması bunun ötesine geçmektedir. Uygun yerlerde abartıya kaçmadan kullanılan etkileşimli öğeler, teknik olarak kusursuz çalışan yazılımlar, kullanıcıların kolayca gezinebileceği arayüz tasarımı, motive edici müzik ve ses öğeleri uygulamanın temel öğeleridir (Ersan, 2016).

Dijital kitaplarla ilgili; basılı kitapları e- kitaplara dönüştürme (Çatal, 2008), e- kitapların çocukların gelişimi üzerine etkililiği (Odabaş, 2009), basılı kitaplar ile e- kitapların karşılaştırılması (Kirişçigil Doğan, 2012), e- kitapları tasarlarken uyulması gereken kuralların belirlenmesi (Demirel Uzun, 2019), okul öncesi çocukları için

işitsel işleme becerilerini değerlendirmek için e- kitaplar geliştirilmesi (Küçüköğlü, 2020), çevresel sürdürülebilirlik konusunda e- kitapların etkililiği, (Akkaya Alıcı, 2022) ve TRT Çocuk E- Kütüphanesi uygulamasının kullanılabilirliğinin (Yıldız Taşdemir ve Ata Doğan, 2023) ele alındığı pek çok çalışma yapıldığı belirlenmiştir.

Okul öncesi döneme ait basılı çocuk kitaplarında toplumsal cinsiyet eşitliğine dair pek çok araştırma yapıldığı görülmüştür (Köseler, 2009; Gökmen, 2017; Kaynak 2017; Yener, 2020; Batmaz, 2021; Şahin, 2021; Çelikten, 2022). Bu araştırmaların sonucunda ödüllü kitaplarda ve cinsiyet eşitsizliğine tepki olarak yazılmış kitaplarda belirgin bir şekilde cinsiyet eşitliğine önem verildiği (Yener, 2020) tespit edilmiştir. Bunun dışında rastgele seçilerek yapılmış olan araştırmaların genelinde okul öncesi döneme ait hikâye kitaplarında aynı hassasiyetin gösterilmediği ortaya çıkmıştır (Batmaz, 2021; Şahin, 2021). Fakat dijital kitaplarda toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine sadece bir araştırmaya rastlanılmıştır İlkokul çocuklarına yönelik olan Okuyan Balık Dijital Kütüphanesi'ndeki e-kitaplar; karakterlerin giyimleri, meslekleri, kullandıkları eşya/ oyuncaklar, renkler bakımından incelenmiş ve bu açılarından kalıplaşmış geleneksel cinsiyet rollerinin ön planda olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında karakterlerin cinsiyetleri, resmedildikleri mekanlar açısından toplumsal cinsiyet eşitliğini destekler özelliklerde olduğu da araştırma sonuçları arasında yer almaktadır (Şeren vd. 2022). Dijital kitaplarla ilgili yapılan literatür taraması sonucunda toplumsal cinsiyet eşitliği açısından sadece ilkökul düzeyinde bir araştırmaya rastlandığı okul öncesi düzeyindeki dijital kitaplarda toplumsal cinsiyet üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Çocuk Edebiyatı yazarlarından, okul öncesi çocukları için yazılmış kitapları; kadın ve erkek cinsiyet rollerinin nasıl tasvir edildiği ve evrensel ölçüğe uyup uymadığı açılarından ele alarak literatüre katkı sağlamaları beklenmektedir (Sever, 2012: 693). Çünkü çocuklara doğumlarından itibaren ayırım yapılmayan, herkesin eşit şartlar altında yaşadığı bir dünya sağlanabilmesi için çeşitli düzenlemelerin yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bunların başında da çocukların toplumsallaşmayı öğrendiği, kendilerine rol model aldıkları karakterlerle tanıştıkları kitapların gözden geçirilerek eşitlik ilkelerine göre yeniden düzenlenmesi gerekli görülmektedir. Bu bilgiler ışığında ilgili alanyazına katkı sağlamak amacıyla Türkiye'deki en geniş dijital kütüphanelerden biri olan TRT Çocuk E- Kütüphanesi "Hayatın İçinden" kategorisindeki 3- 5 yaş grubuna hitap eden e- kitaplar, toplumsal cinsiyet eşitliği ilkeleri göz önüne alınarak aşağıdaki amaç ve alt problemler doğrultusunda incelenmiştir.

1. TRT Çocuk e- kitaplığındaki "Hayatın İçinden" kategorisindeki resimli çocuk kitaplarında kahramanlar, en çok hangi cinsiyet özelliğini taşımaktadır?
2. TRT Çocuk e- kitaplığındaki "Hayatın İçinden" kategorisindeki resimli çocuk kitaplarında mesleklerin dağılımı, kadın ve erkek karakterlere göre nasıldır?
3. TRT Çocuk e- kitaplığındaki "Hayatın İçinden" kategorisindeki resimli çocuk kitaplarında kişilik özellikleri, kadın ve erkek karakterlere göre nasıldır?
4. TRT Çocuk e- kitaplığındaki "Hayatın İçinden" kategorisindeki resimli çocuk kitaplarında aksesuar ve dış görünüş, kadın ve erkek karakterlere göre nasıldır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışma doküman inceleme formu ile yapılmış temel bir nitel araştırma özelliği taşımaktadır. Nitel araştırmanın seçilme nedeni belli bir kategori altında yer alan çocuk kitaplarının derinlemesine incelemenin önemli olduğunun düşünülmesidir. Buradaki amaç diğer çocuk kitaplarına genelleme yapmak değil, incelenen çalışma grubunun özelliklerini derinlemesine betimlemektir. Bu amaçla TRT Çocuk Elektronik Kütüphanesi'nin "Hayatın İçinden" kategorisinde yer alan kitaplar toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmiştir.

Veri Toplama Yöntemi

Veriler toplanırken çalışma grubunda yer alan kitaplar en az iki kez okunmuştur. Toplamda iki aylık bir süreç sonunda verilerin tamamı toplanmıştır.

Veri Toplama Aracı

Kitapların inceleme aracının belirlenmesinde uzman görüşlerine başvurulmuştur. Kitapların toplumsal cinsiyet açısından incelenmesindeki ölçütler belirlenirken hem uzman görüşlerinden hem de Çocuk ve Gençlik Derneği (ÇGYD) Yılın En İyi Resimli Öykü Kitapları Ölçütleri'nden (ÇGYD, bt) faydalanılmıştır. Uzman görüşleri sonucunda kitapların 4 ayrı kategoride (cinsiyet, meslek, kişilik özellikleri, kullanılan materyal/aksesuarlar) incelenmesi kararlaştırılmıştır. Çocuk ve Gençlik Derneği (ÇGYD) Yılın En İyi Resimli Öykü Kitapları Ölçütleri'nden (ÇGYD, bt) toplumsal cinsiyetle ilgili olanlar inceleme formunda yer alan ve dikkat edilen unsurlardır. Yılın “En İyi Resimli Öykü Kitapları Ölçütleri”, konu, dil, yaratıcılık (hayal gücü), karakterler, kurgunun niteliği ve görsel nitelik kategorilerinden oluşmaktadır. Ancak bu araştırmada sadece toplumsal cinsiyetle ilgili olan maddeler inceleme formuna dahil edilmiştir. Yılın En İyi Resimli Öykü Kitapları Ölçütleri (bt) arasından doküman inceleme formu için uygun görülen ve incelemede dikkat edilen maddeler aşağıda yer almaktadır.

- Geleneksel cinsiyet kalıplarını destekleyici ifade, deyiş veya söz öbeklerine yer vermemesi onun yerine kapsayıcı ifadeler kullanması (Örn; kız gibi ağladı).
- Herhangi bir grup kimliğine (Cinsel kimlik, etnik kimlik, sosyal sınıf, engel grubu, kültür vb.) karşı aşağılayıcı, ayrıştıracı ve şiddet içeren ifade içermemesi.
- Farklı cinsiyet, etnik köken, kültür, görünüş, sosyal sınıf ve engel durumuna sahip yetişkin, çocuk veya hayvan karakterlerin kitapta önyargısız bir şekilde ve stereotipik klişelere bağlı kalmadan temsil edilmesi (Örn; güçlü, problem çözen ve cesur kadın karakterler ve kibar, düşünceli, duygusal ve ilgi gösteren erkek karakterler).
- Kitapta yer verilen erkek ve kadın karakterlerin çocukların olumlu ve önyargısız cinsiyet kimlikleri oluşturmalarını destekleyici nitelikte olması.
- Adalet, eşitlik, saygı, çeşitlilik, doğruluk, barış, empati ve demokratik işbirliği gibi temalarda çocukları düşünmeye ve sorgulamaya iten bileşenlere yer verilmesi
- Konunun ve kitabın bütününe çocuğa göre olması ve değerleri ele alış biçiminin çocuğu zedeleyici olmaması (Örneğin, kadınların evde oturması ve erkeklerin ağlamaması gibi).
- Karakterlerin çocukların kendileriyle özdeşleştirebilecekleri nitelikleri taşıması
- Karakterlerin kimliklerinin farklı boyutları ile temsil edilmesi ve bir kalıba sokulmasının önüne geçilmesi (Örn; görme engelli bir karakterin sadece bu engeli üzerinden ele alınması veya anne figürünün sadece ev işleri ile uğraşan ve çocukları ile ilgilenen biri olarak gösterilmesi gibi örneklerden kaçınılması)
- Kitapta farklılıkları göz önüne serilen karakterlerin ortak evrensel değerler etrafında bir arada yaşama kültürüne örnek teşkil etmesi
- Kadın ve erkek karakterlerin orantılı bir şekilde kitapta resmedilmesi
- Kız ve erkek karakterlerin ev, spor salonu, şantiye gibi farklı bağlamlarda orantılı olarak resmedilmesi (Örneğin görsellerde mutfakta yemek yapan erkek karaktere, şantiyede çalışan kadın karaktere yer verilmesi gibi).
- Görsellerde kadın ve erkeklerin elinde bulunan materyal ve oyuncakların çeşitlilik göstermesi. (Kız çocuklarının araba, tamir aletleri, lego gibi oyuncaklarla oynarken erkek çocuklarının bebeklerle, mutlak araç gereçleri ile oynayabilmesi).

Araştırmanın Çalışma Grubu ve Örnekleme Yöntemi

Araştırmanın çalışma grubunu, TRT Çocuk e- kitaplığındaki “Hayatın İçinden” kategorisindeki 3-5 yaş çocuklarına yönelik 34 kitap oluşturmuştur. TRT Çocuk Kitaplık uygulaması okul öncesi ve ilkökul çağındaki çocuklar için geliştirilen, dijital bir kütüphane uygulamasıdır. Uygulamada “Hayatın İçinden”, “Meraklı Bilgin”, “Bizim Masallar”, “Doğanın Masalı” ve “Bizim Kahramanlar” başlıkları altında sınıflandırılmış kitaplar bulunmaktadır. Araştırmada amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Buradaki ölçüt, kitapların toplumsal yaşantıdan kesitler sunuyor olmasıdır. Araştırmadaki e- kitaplar, toplumsal cinsiyet

eşitliği üzerinden değerlendirileceği için toplumsal yaşantıdan kesitler sunan “Hayatın İçinden” kategorisi ile sınırlandırılmıştır. Böylece araştırmada toplumsal cinsiyete dair daha çok bulguya rastlanılacağı düşünülen “Hayatın İçinden” kategorisi beş kategori arasından tercih edilmiştir. Bu kitaplara ilişkin bilgilere Tablo 1’ de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamında İncelenen Çocuk Kitapları

	Kitabın Adı	Yazar	Yayınevi
1.	Hoş geldin Oya	E. Ünal Şenler	Erdem Yayınevi
2.	Sevgiyi Görmek	E. Ünal Şenler	Erdem Yayınevi
3.	Mavi Gaki	Melike Günyüz	Erdem Yayınevi
4.	Yağz’ ın Doğum Günü	E. Ünal Şenler	Erdem Yayınevi
5.	Güneşli Günler	N. Aktaş Sönmez	Çilek Kitaplar
6.	Haydi Sevgi Örelim	Dr. Lina Dasuki	Çilek Kitaplar
7.	Mutlu Nasıl İyileşecek?	Gönül Simpson	Yeşil Dinozor Yayın
8.	Süper Ajan	Gönül Simpson	Yeşil Dinozor Yayın
9.	Saçlarımı Kestirdim	Yıldız Çelik	Erdem Yayınevi
10.	Dinozor	Neşe Kınalı	Masal Seramik Yayınları
11.	Düş Gezgini	Gamze Özdemir	Nito Kitap
12.	Meslekler Çiftçi Mumu	N. Aktaş Sönmez	Hayat Okul
13.	Meslekler Bakkal Tosun	N. Aktaş Sönmez	Hayat Okul
14.	Meslekler Yazar Nana	N. Aktaş Sönmez	Hayat Okul
15.	Meslekler Öğretmen Vudi	N. Aktaş Sönmez	Hayat Okul
16.	Meslekler Aşçı Hamham	N. Aktaş Sönmez	Hayat Okul
17.	Meslekler Polis Sampi	N. Aktaş Sönmez	Hayat Okul
18.	Pudino Babasına Yardım Ediyor	Y. Mimir Altunok	Damla Yayınları
19.	Pudino Meyve Şenliğinde	Y. Mimir Altunok	Damla Yayınları
20.	Pudino Paylaşmayı Seviyor	Y. Mimir Altunok	Damla Yayınları
21.	Pudino Kardeşiyle Oynuyor	Y. Mimir Altunok	Damla Yayınları
22.	Efe ile Ece Meslekler	F. Yaman Coşar	Erdem Yayınevi
23.	Efe ile Ece Misafirlikte	F. Yaman Coşar	Erdem Yayınevi
24.	Efe ile Ece Piknikte	F. Yaman Coşar	Erdem Yayınevi
25.	Canavar Kardeşler- Canavar Kalbi	Merve Gülcemal	Cezve Yayınları
26.	Canavar Kardeşeler- O benim Trenim	Merve Gülcemal	Cezve Yayınları
27.	Canavar Kardeşler- Sevimli Canavar Abi Oluyor	Merve Gülcemal	Cezve Yayınları
28.	Aferin Güzel Oğluma- Yaz Mevsimi	Azam Tabbarayı	Nar Çocuk
29.	Aferin Güzel Oğluma- Küçükleri Sevmek	Azam Tabbarayı	Nar Çocuk
30.	Aferin Güzel Oğluma- Su Tasarrufu	Azam Tabbarayı	Nar Çocuk
31.	Aferin Güzel Oğluma- İlyardım	Azam Tabbarayı	Nar Çocuk
32.	Aferin Güzel Oğluma- Parkta	Azam Tabbarayı	Nar Çocuk
33.	Aferin Güzel Oğluma- Misafirlikte	Azam Tabbarayı	Nar Çocuk
34.	Aferin Güzel Oğluma- Doktorda	Azam Tabbarayı	Nar Çocuk

Tablo 1’e göre araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Hayatın İçinden kategorisindeki 34 adet dijital kitap 12 farklı yazara ait olup, 9 farklı yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

Veri Analiz Yöntemi

Araştırmada veri analizi yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi tekniği, çok sayıda nitel verinin temel tutarlılıklarını ve anlamlarını belirlemek, bir anlamda örüntü oluşturmak amacıyla nitel verileri azaltma veya anlamlandırma girişimidir (Patton, 2014). İncelenen kitaplar kahramanların cinsiyet, meslek, kişilik özellikleri, kullandıkları materyaller ve aksesuarlar olarak dört ayrı kategoride incelenmiştir. Yapılan içerik analizinde önce bu kategoriler oluşturulmuştur. Bu nedenle araştırmada genelden özele doğru bir analiz sırası mevcuttur. Tüm bu kategoriler hem görsel hem de metinsel olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte kitaplar, veri toplama aracı başlığı altında verilen inceleme kriterleri de göz önünde bulundurularak

değerlendirilmiştir. Kitapların analizlerinde her iki araştırmacı da fikir birliği açısından hem metinler hem de görselleri birlikte incelemişlerdir. Tüm bunlar araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğine olumlu anlamda etki eden faktörlerdir. İnceleme formundaki veriler daha sonra bilgisayar ortamında Excel programına aktarılmış ve tabloluşturulmuştur.

Bulgular

Tablo 2. İncelenen Kitaplardaki Kahramanların Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kitabın Adı	Kadın Karakter (f)	Erkek Karakter (f)
1.	Hoş geldin Oya	19	15
2.	Sevgiyi Görmek	25	31
3.	Mavi Gaki	1	41
4.	Yağz' ın Doğum Günü	15	16
5.	Güneşli Günler	4	13
6.	Haydi Sevgi Örelim	12	17
7.	Mutlu Nasıl İyileşecek?	15	1
8.	Süper Ajan	10	18
9.	Saçlarımı Kestirdim	-	16
10.	Dinozor	-	17
11.	Düş Gezgini	-	16
12.	Meslekler Çiftçi Mumu	13	3
13.	Meslekler Bakkal Tosun	8	34
14.	Meslekler Yazar Nana	21	19
15.	Meslekler Öğretmen Vudi	28	16
16.	Meslekler Aşçı Hamham	4	34
17.	Meslekler Polis Sampi	13	56
18.	Pudino Babasına Yardım Ediyor	1	21
19.	Pudino Meyve Şenliğinde	7	21
20.	Pudino Paylaşmayı Seviyor	16	22
21.	Pudino Kardeşiyle Oynuyor	19	18
22.	Efe ile Ece Meslekler	6	5
23.	Efe ile Ece Misafirlikte	7	7
24.	Efe ile Ece Piknikte	9	4
25.	Canavar Kardeşler- Canavar Kalbi	11	29
26.	Canavar Kardeşeler- O benim Trenim	1	30
27.	Canavar Kardeşler- Sevimli Canavar Abi Oluyor	17	38
28.	Aferin Güzel Oğluma- Yaz Mevsimi	4	12
29.	Aferin Güzel Oğluma- Küçükleri Sevmek	13	10
30.	Aferin Güzel Oğluma- Su Tasarrufu	5	12
31.	Aferin Güzel Oğluma- İlyardım	7	13
32.	Aferin Güzel Oğluma- Parkta	23	28
33.	Aferin Güzel Oğluma- Misafirlikte	16	20
34.	Aferin Güzel Oğluma- Doktorda	5	15
	Toplam	355	737

Tablo 2 incelenen kitaplardaki karakterlerin cinsiyet dağılımını göstermektedir. Tablo 2'ye göre incelenen kitaplardaki karakterlerin 355'inin kadın, 737'sinin erkek olduğu tespit edilmiştir. Tablo 2'den de görülebileceği gibi, erkek karakterlerin kullanımı daha yüksek bir önceliğe sahiptir. Bu kitaplardan "Meslekler- Voodoo Öğretmeni" (f=28) en fazla kadın karaktere sahip kitap olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca "Meslekler- Polis Sampi" (f=56) kitabının en çok erkek karakter içerdiğini tespit edilmiştir. Ayrıca en az kadın karakterin olduğu kitaplar Saçımı Kesttim (f=0), Dinozor (f=0) ve Düş Gezgini (f=0) olurken, kitabın en az erkek karakter sayısı ise "Mutlu Nasıl İyileşecek?" (f=0). Aşağıda bu sonuçların bazı örnek resimleri verilmiştir.

Resim 1. Meslekler- Öğretmen Vudi, Hayat Okul Yayınları.

Resim 1'de, Tablo 2' ye göre kadın karakterin (f=28) en fazla olduğu kitap yer almaktadır. Bu kitapta erkek karakterler 16; kadın karakterler ise 28 kez bulunmuşlardır. Bu bağlamda öğretmenlik mesleği ile ilgili olan bu kitaptaki bulgular göre öğretmenlik mesleğinin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına uygun olarak daha çok kadınlarla ilişkilendirildiği söylenebilir.

Resim 2. Meslekler- Polis Sampi, Hayat Okul Yayınları.

Resim 2’de, Tablo 2’ ye göre erkek karakterin (f=56) en fazla olduğu kitap yer almaktadır. Bu kitapta kadın karakterler 13, erkek karakterler ise 56 kez bulunmuşlardır. Bu bağlamda polislik mesleği ile ilgili olan bu kitaptaki bulgulara göre polislik mesleğinin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına uygun olarak daha çok erkeklerle ilişkilendirildiği söylenebilir.

Tablo 3. İncelenen Kitaplarda Yer Alan Kadın ve Erkek Karakterlerin Mesleklerinin Dağılımı.

Meslekler	Kadın (f)	Erkek (f)
Öğretmen	2	1
Ev Emekçisi	17	1
Çiftçi	1	2
İş İnsanı	1	1
Bahçıvan	-	3
Palyaço	-	1
Doktor	3	3
Eczacı	-	1
Ajan	-	1
Berber	-	1
Okçuluk	-	1
Astronot	-	1
Fırıncı	-	1
Mucit	-	1
Kuş bilimci	-	1
Oyuncak Tamircisi	-	1
Yazar	-	1
Editör	-	1
Ziraat Mühendisi	-	1
Bakkal	-	1
Sütçü	-	1
Yumurtacı	-	2
Okul yöneticisi	-	1
Boyacı	-	1
Aşçı	-	3
Polis	-	1
Otobüs Şoförü	-	2
Sağlık Personeli	-	1
Kırtasiyeci	-	1
Veteriner Hekim	1	-
Koku Uzmanı	1	-
Oyuncakçı	1	2
Güvenlik görevlisi	-	1
Denetçi	-	1

İncelenen kitaplardaki kadın ve erkek karakterlerin mesleki dağılımları Tablo 3’ te verilmiştir. Dolayısıyla incelenen kitapların kadınlarla ilgili toplam 10 farklı meslek içerdiği görülmektedir. Bu mesleklere ilişkin olarak kadın karakterlerin çoğunlukla ev emekçisi (f=17), öğretmen (f=2) meslekleriyle ilişkilendirildiği; erkek karakterlerin ise toplam 30 farklı meslekte, çoğunlukla da bahçıvan (f=3), aşçı (f=3), doktor (f=3) meslekleriyle ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Tablo 3’ te görüldüğü üzere kadınların genellikle ev ile ilgili işlerde yer aldığı belirlenmiştir. Buna göre incelenen TRT Çocuk E- Kitaplığı “Hayatın İçinden” kategorisindeki kitaplarda erkek karakterlerin daha çeşitli olduğu ve daha fazla meslekle ilişkilendirildiği bulunmuştur. Ayrıca çiftçi, iş insanı, palyaço, eczacı, ajan, berber, okçu, astronot, gezgin, arkeolog, fırıncı, mucit, kuş bilimci, oyuncak tamircisi, yumurtacı, ziraat mühendisi, bakkal, sütçü, öğretmen, okul müdürü, boyacı, polis, otobüs şoförü, sağlık personeli, kırtasiyeci, oyuncakçı mesleklerinde erkek karakterlere yer verildiği görülmektedir. Dışarıda icra edilen mesleklerin tamamında erkek karakterlerin görünürlüğü ön plana çıkmaktadır. “Efe ile Ece” isimli

set dışındaki tüm set ve sete bağlı olmayan kitaplar meslekler konusunda kalıp yargı ve eşitsizliğe dayalı şekilde hazırlanmıştır.

Resim 3. Aferin Güzel Oğluma- Yaz Mevsimi, Nar Çocuk

Tablo 3' e göre kadınların çoğu (f=17) ev ortamında resmedilmiştir. Resim 3'te çocuğunu banyonun kapısında çoraplarla bekleyen anne çizimi ise; geleneksel bir şekilde kadınlara toplum tarafından yüklenen kalıplaşmış cinsiyet rollerini göstermektedir.

Resim 4. Pudino- Babasına Yardım Ediyor, Damla Yayınları.

Resim 4' te görüldüğü gibi kadın karakterlerin çoğunlukla ev içinde çizilmesinin aksine erkek karakterler çoğunlukla dış ortamda ve farklı meslek türlerinde resmedilmiştir. Bu durumun toplumdaki geleneksel aile yapısına ve kalıplaşmış cinsiyet rollerine uygun olarak yansıtıldığı söylenebilir.

Resim 5. Efe ile Ece- Misafirlikte, Erdem Yayınları

Resim 5’ de geleneksel olmayan cinsiyet rollerine örnek gösterilebilecek, erkek çocuklarının da evcilik oyuncakları ile oynayabileceğini resmeden örnek bir kitap görülmektedir. Ancak kitapta geçen “Efe zaman zaman annesine mutfakta yardım ederdi.” ifadesi ile mutfakla ilgili işlerin sadece kadınlara/annelere ait bir işmiş gibi verilmesi ve diğer kişilerin onlara yardım etmesi söz konusudur. Eşitlikçi cinsiyet rollerinde mutfak işleri kadın ve erkeğin her ikisine de ait olabilecek işler olarak düşünülür ve işbirliği içinde gerçekleştirilirler.

Tablo 4. İncelenen Kitaplarda Yer Alan Kadın ve Erkek Karakterlerin Dış Görünüşü/ Aksesuarlarının İncelenmesi

Dış görünüş / Aksesuar	Kadın (f)	Erkek (f)
1. Baş örtüsü	2	-
2. Güneş gözlüğü	3	1
3. Kol çantası	2	-
4. Kolye	3	-
5. Toka	5	-
6. Kravat	-	1
7. Bıyık/ Sakal	-	8
8. Fes	-	1
9. Takke	-	1
10. Uzun elbiseler	7	-
11. Tulum	-	1
12. Aşçı şapkası	-	2
13. Mutfak önlüğü	1	-
14. Fular	1	-
15. Şapka	2	2
16. Stetoskop	-	1
17. Kalem/ Kitap/ Defter	3	1
18. Süpürge	1	-
19. Baston	-	1
20. Düdük	-	1
21. Telsiz	-	1
22. Tamir aletleri	-	2
23. Teleskop	-	1

24. Tırmık	-	1
25. Bahçe makası	-	1
26. Mikser	1	-
27. Evcilik oyuncakları	1	1
28. Parfüm şişeleri	1	-
29. Kamyon kepçe oyuncakları	-	1
30. Oyuncak bebek/ ayı	7	2
31. Oyuncak at	-	1
32. Uçurtma	1	3

Tablo 4' te incelenen kitaplarda kadın ve erkek karakterlerin dış görünüşleri ve kullandığı aksesuar/oyuncakları listelenmiştir. Buna göre incelenen kitaplarda kadınlar çoğunlukla uzun elbiseler (f=7) içinde gösterilmiş, erkeklerde ise fes, uzun sakal (f=8) gibi dış görünüş ve aksesuarlara yer verilmiştir. Ancak yer verilen bu dış görünüşlerde günümüz modern hayatına uyum sağlamamış eski dönemlerde kullanılan kıyafet ve aksesuarlar vardır. Çocuk karakterlerin oyuncak seçiminde ise genel olarak kız çocuklarında oyuncak bebek (f=7), evcilik oyuncakları (f=1); erkek çocuklarında ise kamyon, kepçe (f=2) ve uçurtmaya (f=3) yer verilmiştir.

Resim 6. Canavar Kardeşler- Sevimli Canavar Abi Oluyor, Cezve Yayınları.

Resim 7' de erkek karakterlerde geleneksel olarak nitelendirilebilen aksesuar ve dış görünüşün (fes ve uzun sakal) resmedildiği görülmüştür. Dedeler mavi ve gri renkli kıyafetlerle resmedilirken, babaanne çiçekli pembe renkli kıyafeti ve anneanne ise kalpli sarı kıyafeti ile toplumda kadına/erkeğe uygun görülen kalıp yargı haline gelmiş renkler ile resmedilmiştir.

Resim 7. Aferin Güzel Oğluma- Misafirlikte, Nar Çocuk

Resim 8’ de kadın karakterler çoğunlukla ($f=7$) uzun elbiselerle resmedilmiş, kadın karakterlerde farklı giyim tarzlarına neredeyse hiç yer verilmemiştir. Bununla birlikte resimde misafiriğe gidilirken çocukların bakımından geleneksel bir şekilde kadınların sorumlu olduğu görülmektedir. Her iki resimde de çocuklar annenin kucağındadır veya annenin elinden tutmaktadırlar. “Aferin Güzel Oğluma” kitap serisindeki tüm kitapların başlıkları aynı şekilde olup “Aferin Güzel Kızıma” şeklinde isimlendirilen ise bulunmamaktadır.

Tablo 5. İncelenen Kitaplarda Ön Plana Çıkar Kişilik Özelliklerinin Kadın Ve Erkek Karakterlere Göre Dağılımı.

Kişilik özellikleri	Kadın	Erkek
Mutlu	15	19
Düzenli	7	9
Hayalperest	2	1
Meraklı	-	2
Komik	2	1
Yardımsever	6	8
Cesur	-	2
Karamsar	3	3
Özgüvenli	1	6
Telaşlı	2	2
Kıskanç	-	1
Önyargılı	-	-
Çekingen	-	-
Yetenekli	1	1
Araştırmacı	1	4

Tablo 5’de, incelenen kitaplarda öne çıkan karakter özelliklerinin kadın ve erkeklere göre dağılımı gösterilmiştir. Kadınlarda genel olarak mutlu ($f=15$), düzenli ($f=7$), yardımsever ($f=6$) kişilik özellikleri ön plana çıkarken, erkeklerde ise; mutlu, düzenli, yardımsever, özgüvenli ve araştırmacı kişilik özellikleri ön plana çıkmıştır. Tablo 5’ e göre olumlu olarak nitelendirilebilecek olan kişilik özelliklerinin daha çok erkek karakterlere atfedildiği görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Yapılan bu çalışmada, TRT Çocuk E-Kitaplığı “Hayatın İçinden” kategorisi içinde, “3-5 yaş çocuklarına yönelik toplam 34 adet e-kitap incelenmiştir. Kitapların 11 tanesi herhangi bir sete bağlı olmayıp diğer kalan 23 tanesi ise 5 farklı hikâye seti altında toplanmıştır. Araştırma sonucunda incelenen kitaplardaki karakterlerin görünürlüğü açısından bakıldığında 355’inin kadın, 737’sinin erkek olduğu belirlenmiştir. Kaynak ve Aktaş (2017) araştırdıkları kitaplarda kökleşmiş cinsiyet rollerinin hala var olduğunu fakat kitapların kısmen geleneksel anlayıştan ve kalıp yargılardan arınmış eşitlikçi bir anlayışı yansıttığını belirtmişlerdir. Batmaz’ın (2021) araştırmasında ise erkek görünürlüğünün kadın görünürlüğünden fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Mevcut çalışmanın bulguları, Kaynak ve Aktaş’ın (2017) bulgularıyla örtüşmemekte iken; Batmaz’ın (2021) bulguları ile uyumludur.

Ayrıca incelenen kitaplarda kadınlar 10 farklı meslek türünde gösterilirken, erkekler 30 farklı meslek türünde gösterilmiştir. Köseler’in (2009) incelediği kitaplarda da kadınlar 10 farklı meslek grubunda görülürken, erkekler 30 farklı meslek grubunda gösterilmiştir. Dilek’in (2014) incelediği kitaplardan, cinsiyet önyargısının bugün bile devam ettiği görülmektedir. Cinsiyet yanlılığı mesleklerde de belirgindir. Şeren’ in (2022) incelediği e-kitaplarda kadın karakterler iki farklı meslekte görülürken erkeklerin beş farklı meslekte resmedildiği görülmüştür. Şahin’ in (2021) araştırmasında kadınlar dokuz farklı meslekte resmedilirken erkeklerin on yedi farklı meslekte resmedildiği görülmüştür. Hareket’in (2023) yaptığı araştırmada da meslekler konusunda cinsiyet eşitsizliklerinin yoğun olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın bulgularının, Köseler (2009), Dilek (2014), Şahin (2021), Şeren (2022) ve Hareket’in (2023) araştırmalarının sonuçları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Örneğin Şeren (2022) araştırmasında kitaplardaki karakterlerin kadın erkek görünürlük oranı ve resmedildikleri mekanlar açısından toplumsal cinsiyet eşitliğini destekler özelliklerde olduğu belirtmekle birlikte karakterlerin giyimleri, meslekleri, kullandıkları renkler, ve oyuncaklar bakımından ise kalıplaşmış geleneksel cinsiyet rollerini yansıttıklarını vurgulamıştır.

Karakterler, dış görünüşleri ve aksesuar açısından değerlendirildiğinde kadın karakterler; uzun elbiseler içinde, genellikle takı, toka ve çanta kullanırken; erkekler ise gömlek, kravat, gözlük, bıyık, uzun sakal, fes gibi cinsiyet kalıp yargılarının yoğun hissedildiği görünümde resmedilmiştir. Davarcı’nın (2021) yaptığı araştırmada buradaki sonuçlara paralel olarak 1929-2018 yılları arasındaki din kültürü kitapları incelenmiş ve neticede toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının yoğun bir şekilde kitaplarda kullanıldığı bulunmuştur. Şahin’ in (2021) yaptığı araştırmada, yine aynı şekilde cinsiyet kalıp yargılarını pekiştiren aksesuarlar kullanıldığı tespit edilmiştir. Buradaki sonuçlardan farklı olarak ise Hareket’in (2023) yaptığı araştırmada, karakterlerin dış görünüşlerinin toplumsal cinsiyet eşitlik ilkelerine uygun olduğu belirtilmiştir.

Mevcut araştırmada, kahramanların kişilik özellikleri olarak; kadınlar daha çok uyumlu, mutlu, yardımsever karakterlerde yansıtılırken, erkekler bu özelliklerin dışında araştırmacı ve özgüveni yüksek bireyler olarak yansıtılmıştır. Kahraman’ın (2019) incelediği kitaplarda da benzer şekilde kadınların olumlu, ılımlı, uyumlu olduğu ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Çelikten’in (2022) yaptığı araştırmada ise kitaplarda toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen karakter özelliklerine yer verildiği görülmüştür. Kadınlar; zeki, cesur, gözü kara ifadeleriyle tanımlanırken; erkeklerin ise iyi kalpli, duygusal, doğasever olarak tanımlandığı görülmüştür. Mevcut araştırmanın sonuçları, Kahraman’ın (2019) araştırmasının bulgularıyla örtüşürken; Çelikten’in (2022) araştırmasının sonuçlarıyla farklılıklar içermektedir.

Yener (2020) araştırmasında toplumsal cinsiyet rolleri açısından, okul öncesi resimli kitapların metin ve görsel içeriklerini incelemiştir. Kitap seçme aşamasında, aktif görev yapan 50 okul öncesi öğretmenine, sınıfta en sık okudukları kitaplar sorulmuş; alınan cevaplar neticesinde, büyük bir çoğunluğunun ödüllü kitaplardan oluştuğu tespit edilmiştir. Aynı yazar ve illüstratörün en sevilen 9 hikâye kitabı incelenmiştir. Araştırma sonucunda, söz konusu kitapların toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde oluşturulduğu ve bu anlamda olumlu nitelikte oldukları ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmanın bulguları ile Yener’in (2020) bulgularının farklı olmasının nedeni, Yener’in (2020) araştırmasına dahil ettiği kitapların çoğunun ödüllü kitaplardan oluşması olabilir. Bu kitaplar ödül alabilecek nitelikte oldukları için yazılırken/resmedilirken cinsiyet eşitliğine de dikkat edilmiş olması olasıdır.

Çocuk edebiyatında kahramanlar, çocuklar için vazgeçilmezdir. Kahramanın cinsel rolü ile onun görsel ve işitsel metinlerdeki temsili/inşası, çocukların taklit edebilecekleri rol modelleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda çocuk edebiyatında cinsel rollerin modern hayatın gereklerine göre tasvir edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Kadın ve erkeğe atfedilen değer ve önem arasında fark olmaması önemlidir. Bu kitapların,

cinsiyet ayrımı gözetmeyen, çocukların kişiliklerini keşfetmelerine ve geliştirmelerine yardımcı nitelikte olması gerekmektedir. Bu nedenle kitapların geleneksel cinsel kimlik kavramlarına dayalı yargılar içermemesi gerektiğine inanılmaktadır (Sunucu, 2002). TRT Çocuk E- Kitaplığı “Hayatın İçinden” kategorisi içindeki üç kitaptan oluşan “Efe ile Ece” serisi dışında kalan tüm set ve sete bağlı olmayan kitapların tamamında toplumsal cinsiyet eşitliği ilkelerine uygun olmayan resimler ve metinler tespit edilmiştir. Araştırmada dikkat çeken önemli bir konu da araştırılan kitapların yazarlarının neredeyse tamamının kadın olmasıdır. Ancak bu yazarların cinsiyet eşitliğine duyarlı olmaları beklenirken, kitaplarda eşitsizliğe dayalı pek çok ifade ve resme rastlanmıştır.

Öneriler

- Eşitlik ilkesine uygun yeni kitapların kütüphaneye eklenmesi tavsiye edilebilir.
- E-kitapların daha çok çocuğa ulaştığı düşünülerek pek çok kriterden geçmiş olan ödüllü kitaplara yer verilebilir.
- Ebeveynler e-kütüphanedeki kitapları önceden inceleyerek çocuklarını bu konuda yönlendirebilirler.
- TRT Çocuk E- Kütüphanesi’ne seçilecek olan kitaplar belirlenirken, bu alanda yapılmış araştırmalar incelenebilir. Araştırma sonucu toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesine uygun olduğu düşünülen kitaplar öncelikli değerlendirmeye alınabilir.
- Çocuk kitapları basımı yapan yayınevleri TRT Çocuk E- Kütüphanesi çatısı altında bir araya gelerek çocuk kitapları kriterlerine uygun ve dolayısıyla cinsiyet eşitliğine duyarlı kitapların çocuklara ulaşması konusunda birlikte çalışabilirler.
- Bu araştırmada TRT Çocuk E-Kütüphanesi’nin “Yaşamın İçinden” kategorisindeki kitaplar incelenmiştir. Gelecek araştırmalarda diğer kategorilerdeki kitaplar da toplumsal cinsiyet eşitliği açısından incelenebilir.
- Toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun olan e-kitapların kapaklarında ya da künyelerinde “toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesine uygun” ibaresi yer alabilir.
- E-kitapları kullanan ebeveyn ve çocukların katılımcı olarak yer alacağı nicel, nitel veya karma yöntem araştırmaları geliştirilebilir.
- TRT Çocuk E-Kütüphanesinin diğer e-kitapları da incelenerek farklı araştırmalar tasarlanabilir.

Kaynakça

- Akkaya Alıcı, Y. (2022). *Okul Öncesi Çocuklar İçin E-Kitap ile Bütünleştirilmiş Sürdürülebilirlik Eğitimi..* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Aktaş Arnas, Y. (2005). 3-18 Yaş grubu çocuk ve gençlerin interaktif iletişim araçlarını kullanma alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(4), 59.
- Akyüz, A. Ve Akbaytürk, T. (2006). *Konsorsiyumlarda Elektronik Kitap Sağlama Modelleri ve Türkiye Örneği: eBrary.* İçinde; “Türkiye’ de İnternet” Konferansı Bildirileri. 21- 23 Aralık 2006, Ankara, 227- 234.
- Avelar, D., Dore,R.A., Schwichtenberg, A.J., Roben, C.K.P., Pasek, K. H., Golinkof, R. M., (2022). Children and parents’ physiological arousal and emotions during shared and independent e-book reading: A preliminary study. *International Journal of Child- Computer Interaction*, 33, 100507.
- Aytaş, G. (2003) Okuma Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü. *Türklük Bilimi Araştırmaları.* <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16954/177005>. (Erişim Tarihi: 08.05.2023)
- Bağçeli Kahraman, P. ve Özdemir, H. (2019). Resimli Çocuk Kitaplarının Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından İncelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 64 - 85. 10.29329/mjer.2019.185.4.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, Cilt 5, Sayı 2, 368-388.
- Batmaz, Ö. (2021). Resimli çocuk kitaplarında toplumsal cinsiyet eşitliğine bir bakış. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-18.

- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bozkurt Yükçü, Ş., İzoğlu Tok, A. ve Bencik Kangal, S. (2019). Çocuk edebiyatının geldiği son nokta: Okul öncesi dönem resimli e-kitaplara gelişimsel bir bakış. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 3, (1), 139-164.
- Bozkurt, A. ve Bozkaya, M. (2013). Etkileşimli E- Kitap: Dünü, Bugünü ve Yarını. *Akademik Bilişim*, 2013.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Coşkun Sayer, R., (2007). *Çocuk Kütüphanelerinde Elektronik Yayınların Kullanımı ve Yaygınlaştırılması*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çakmak Güleç, H. Ve Geçgel, H. (2012). *Çocuk Edebiyatı: Okul Öncesinde Edebiyat ve Kitap*. (İkinci Baskı). Kriter Yayınevi.
- Çatal, D. (2008). *Çocuk Hikaye Kitaplarının E-Kitap Olarak İnternet Ortamında Yapılandırılması ve Billur Köşk İle Elmas Gemi Masalı İçin Uygulama Çalışması*. [Sanatta Yeterlilik]. Hacettepe Üniversitesi.
- Çelikten, H., (2022). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Yeniden İnşası Sürecinde Masallar: “Eşit Masallar” Örneği. *Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:5, Sayı:3, 738 – 751.
- Çocuk ve Gençlik Derneği (bt). *Yılın En İyi Resimli Öykü Kitabı Ölümleri*. <https://cgyd.org/> (Erişim Tarihi: 18.04.2023)
- Daş, A., Yıldırım, G., Bölen, M. C., ve Çeliker, O. (2013). *Etkileşimli e-kitapların tasarım aşamalarının incelenmesi ve tasarım farklılıklarının belirlenmesi*. Akademik Bilişim 2013 – XV. *Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 23-25 Ocak 2013 – Akdeniz Üniversitesi, Antalya*.
- Davarcı, Y. & Zengin, Z. S. (2021). Din Dersi Ders Kitapları Görsellerinde Toplumsal Cinsiyet Üzerine Bir Analiz. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 0 (12) , 283-300 . DOI: 10.53112/tudear.981599.
- De Jong, M. (2003). How Well Studied are Elektronik Books to Supporting Literacy? *Journal of Early Childhood Literacy*, 3(2).
- Demirel Uzun, F. (2019). *Okul Öncesi Çocuklarına Yönelik Etkileşimli Elektronik Kitaplar İçin Tasarım Kurallarının Belirlenmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Dilek, A. (2014). 4-6 Yaş Çocuk Öykülerindeki Kadın Kahramanların Mesleksel Analizi. *Journal Of Qafqaz University*, 2(1), 94-102.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal- Psikolojik Açıklamalar*. Remzi Kitabevi.
- Ersan, M. (2016). Tablet ortamında resimli çocuk kitapları; biçim ve içerik özellikleri üzerine bir inceleme. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 6(2), 148 - 158.
- Eşitbiz. (2022). *Öğretmen Uygulama Kitapçığı*. Öğretmen Akademisi Vakfı. orav.org.tr
- Gemici, H. (2000). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*. Kök Yayıncılık.
- Gökmen, B. (2017). *Ödüllü Çocuk Edebiyatı Yapıtlarının Çocuk Edebiyatının Temel Öğeleri Bakımından İncelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Hareket, D., ve Dündar, H. (2023). Çocuk Hikâye Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Unsurları: Ayşegül Kitap Serisi Örneği *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 8-37.
- İpşiroğlu, Z. (1997) *Eğitimde Yeni Arayışlar*. Adam Yayıncılık.
- Kaynak, D. (2017). *Okul Öncesi Hikâye ve Masal Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.

- Kaynak, D., & Aktaş, E. (2017). Okul öncesi hikâye ve masal kitaplarında toplumsal cinsiyet rolleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (72), 67-86.
- Kirişçigil Doğan, F. (2012). *Okul Öncesi Dönemde Masal Öğretiminde İnsancıl (Hümanist) ve Teknolojik (E-Kitap) Yöntemlerinin Karşılaştırılması*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Korat, O., ve Shamir, A. (2008). The educational electronic book as a tool for supporting children's emergent literacy in low versus middle SES groups. *Computers and Education*, 50(1), 110-124.
- Köseler, F. (2009). *Okul Öncesi Öykü ve Masal Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Olgusu*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Küçüköglü, E. (2020). *Okul Öncesi İşitsel İşleme Testi (İşte)'Nin Geliştirilmesi ve E-Kitap Materyallerinin 60-72 Aylık Çocukların İşitsel İşleme Becerine Etkisinin İncelenmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Marshall, N. L., Robeson, W. W., & Keefe, N. (1999). *Gender Equity in Early Childhood Education*. *Young Children*, 54(4), 9–13. <http://www.jstor.org/stable/42727654>
- Navaro, L. (1999). *Tapınağın Öbür Yüzü*. Remzi Kitabevi.
- Odabaş, H. (2019). İnteraktif E-Kitapların Okul Öncesi Çocukların Öğrenme Becerilerine Yansımaları. İçinde; *İkinci Uluslararası Çocuk Kütüphaneleri Sempozyumu: Çocuk Kütüphanelerinde Okul Öncesi Dönem*, 16-19 Ekim 2019, İstanbul.
- Önder, I. (2010). *Elektronik Kitap Olgusu ve Türkiye'de Durum*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özel, E. N. (2020). *Yaratıcı Endüstrilerde Çocuklara Yönelik Etkileşimli E-Kitapların Tasarım Öğelerinin Değerlendirilmesi*. [Sanatta Yeterlilik]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (Çev. Ed. M. Bütün & S. B. Demir). Pegem Akademi.
- Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Sever, S. (2002). Çocuk Kitaplarına Yansıtılan Şiddet (Milli Eğitim Temel Yasası ve Çocuk Haklarına Dair Sözleme Bağlamında Bir Değerlendirme). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35, 1-2.
- Sever, S. (2003). *Çocuk ve Edebiyat*. Kök Yayıncılık.
- Sever, S. (2011). Çocuk Edebiyatı Yapıtlarında Karakter Çerçevesinin oluşturulmasında Cinsiyet Rollerinin Sunuluşu, 3. *Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, 05- 07 Ekim 2011, Ankara, 691- 703.
- Sever, S. (2012). Çocuk Edebiyatı Yapıtlarında Karakter Çerçevesinin Oluşturulmasında Cinsiyet Rollerinin Sunuluşu. İçinde; 3. *Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, 05- 07 Ekim 2011, Ankara, 691- 703.
- Shamir, A., & Korat, O. (2015). Educational electronic books for supporting emergent literacy of kindergarteners at-risk for reading difficulties—What do we know so far?. *Computers in the Schools*, 32(2), 105-121.
- Şahin, D. (2021). *Tübitak Popüler Bilim Yayınları 3-6 Yaş Çocuk Kitaplığının Toplumsal Cinsiyet Yönünden İncelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Şahin, D. & Özyaydınlı, B. (2023). Tübitak Resimli Çocuk Kitaplarının Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi . *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 36 (1) , 255-285 . DOI: 10.19171/uefad.1171382
- Şenol, N. (2000). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*. Kök Yayıncılık

- Şeren, N., Aydoğmuş, M. ve Ateş, S. (2022). Resimli Çocuk Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini: Okuyan Balık Elektronik Kütüphanesi Örneği. *Abi Evran Üniversitesi Karşebir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 2399-2440.
- Tür, G. ve Turla, A. (1999). *Okul Öncesinde Çocuk, Edebiyat ve Kitap*. Ya-pa Yayınları.
- UNICEF (2017). *Gender equality: Glossary of terms and concepts*.
<https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Genderglossarytermsandconcepts.pdf>
- Yalçıntaş-Sezgin, E. Ve Ulus, L. (2017). The early literacy at preschool education: The book or the e-book?. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 16(4), 77-83.
- Yener, T. (2020). *Okul Öncesi Hikâye Kitaplarındaki Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Kitabın Metinsel İçeriği ve Kitabın Resimleri Açısından İncelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız Taşdemir, C. ve Ata Doğan, S. (2023). Çocuklar için Bir E-Kitap Uygulaması: TRT Çocuk Kitaplık. *Türk Kütüphaneciliği*, 37(1), 29-50.

EXTENDED SUMMARY

It has taken a long time to understand the importance of literature and books in child education, especially early childhood education. Although early childhood is considered a short period in human life, it is an important period in terms of influencing and shaping. Books can have a lasting impact on all areas of a child's development. It is thought that it is important to give children works appropriate to their age and development during early childhood, when books are the most interesting. Inappropriate books can do more harm than good to children. However, giving a child a book containing intriguing characters, events, pictures and visual elements increases his or her interest in the book (Güleç and Geçgel, 2012). Books according to Yörükoğlu (1985) and Children and Youth Publications Association (YPA) Best Illustrated Story Book of the Year criteria; In terms of literary and visual quality; According to the child, it should have characteristics that glorify universal and human values, be free of didacticism, be creative, enrich the imagination, have a language that is understandable to children, do not contain long descriptions, be respectful of differences, be unprejudiced, use the senses sufficiently, have visual aesthetics, and portray male and female characters in a proportional manner.

Providing children with gender-equitable early childhood education is an important first step towards ensuring their equal access to rights and responsibilities in adulthood (Marshall et al., 1999). Children's books present the ideologies, values, and beliefs of the dominant culture, including gender ideologies and scripts. Therefore, while children learn to read, they also learn culture. Learning to read is part of the socialization process and an important mechanism by which culture is transmitted from generation to generation (Batmaz, 2021).

In addition to printed books in children's literature, electronic books have also become very popular with technological advances. E-books have different definitions and sometimes there is conceptual confusion. In its broadest sense, an e-book can be defined as "a computer that displays and uses media formats such as text, images, movies and sound through various protocols and software used in this environment" (Akyüz and Akbaytürk, 2006:9). About digital books; Converting printed books into e-books (Çatal, 2008), the effectiveness of e-books on children's development (Odabaş, 2009), comparing printed books and e-books (Kirişçigil Doğan, 2012), determining the rules to be followed when designing e-books (Demirel Uzun, 2019), developing e-books to evaluate auditory processing skills for preschool children (Küçüköğlü, 2020), researching the effectiveness of e-books on environmental sustainability, (Akkaya Nakit, 2022), investigating the usefulness of the TRT Child E-Library application (Yıldız Taşdemir and Ata Doğan, 2023) have been determined to be many studies.

However, only one study was found on gender equality in digital books. E-books in the Reading Fish Digital Library, which is aimed at primary school children; The characters' clothing, professions, items/toys they use, and colors were examined and it was determined that stereotypical traditional gender roles were at the forefront in these respects. Books written for preschool children by children's literature writers; They are expected to contribute to the literature by examining how male and female gender roles are depicted and whether they comply with the universal scale (Sever, 2012: 693). Because it is thought that it is necessary to make various regulations in order to provide a world where children are not discriminated against since birth and everyone lives under equal conditions. First of all, it seems necessary to review the books in which children learn to socialize and meet the characters they take as role models and rearrange them according to the principles of equality. In the light of this information, in order to contribute to the relevant literature, e-books appealing to the 3-5 age group in the "From Life" category of TRT Child E-Library, one of the largest digital libraries in Turkey, were examined taking into account the principles of gender equality.

Books on gender equality in the "From Life" category of TRT Child Electronic Library were examined and document analysis, one of the qualitative research methods, was used. TRT Child Library application is a digital library application developed for children of preschool and primary school age. In the application, there are books classified under the titles "From Life", "Curious Scholar", "Our Tales", "Nature's Tale" and "Our Heroes". In the research, e-books are limited to the "From Life" category, which presents sections from social life, as they will be evaluated on gender equality. In the research, since an e-book review will be conducted in terms of gender equality, the "From Life" category, which is thought to yield more findings on gender, was preferred by purposeful sampling method from books in five different categories in the TRT Child E-Library.

While collecting this information, the books were read more than once, a literature review was conducted, expert opinions were consulted, and the Year's Best Illustrated Story Books Criteria (ÇGYD, bt) were used. The study group of the research consisted of 34 books for 3–5-year-old children in the "From Life" category in the TRT Child e-library. In this research, case study was used as the research design and descriptive analysis was preferred as the data analysis technique.

In the research, a total of 34 e-books for 3–5-year-old children were examined within the TRT Child E-Library "From Life" category. 11 of the books are not affiliated with any set, and the remaining 23 are collected under 5 different story sets. As a result of the research, it was determined that 355 of the characters in the books examined were female and 737 were male. In addition, in the books examined, women are shown in 10 different profession types, while men are shown in 30 different profession types. In the books examined by Köselçer (2009), women are seen in 10 different occupational groups, while men are shown in 30 different occupational groups. When the characters are evaluated in terms of their appearance and accessories, female characters; in long dresses, often when using jewelry, buckles and bags; men, on the other hand, are depicted in looks that strongly reflect gender stereotypes, such as shirts, ties, glasses, moustache, long beards and fez. In the research, the personality traits of the heroes are; while women are reflected as more harmonious, happy and helpful characters, men are reflected as researchers and individuals with high self-confidence, apart from these characteristics. An important issue that draws attention in the research is that almost all of the authors of the books researched are women. However, while these authors were expected to be sensitive to gender equality, many expressions and images based on inequality were found in the books.

ARKEOLOJİK MİRASI KORUMA BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: BIBLİYOMETRİK ANALİZ

CLIMATE CHANGE IN THE CONTEXT OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE CONSERVATION: BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Hicran Hanım HALAÇ
Eskişehir Teknik Üniversitesi
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Mimarlık Bölümü
hhhalac@eskisehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8046-9914

Melisa İŞCAN
Eskişehir Teknik Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı
mim.melisaiscan@gmail.com
ORCID: 0009-0001-6600-1247

ÖZ

Geliş Tarihi:

13.01.2024

Kabul Tarihi:

11.07.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

İklim
İklim Değişikliği
Arkeoloji
Bibliyometrik Analiz

Keywords

Climate
Climate Change
Archeology
Bibliometric Analysis

Arkeoloji, insanoğlunun kültürel mirasını inceleyen ve geçmiş medeniyetleri anlamak amacıyla kazılar, araştırmalar ve analizler yapan bir disiplindir. Ancak yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde karşı karşıya olduğumuz önemli bir sorun olan iklim değişikliği, bu kültürel mirası etkileme potansiyeline sahiptir. Bu makale, arkeoloji ile iklim değişikliği arasındaki bağlantıları anlamaya yönelik bir araştırmayı ele almaktadır. Makale, Web of Science veritabanında yapılan tarama sonucunda elde edilen 585 araştırma makalesini kullanarak bir bibliyometrik analiz gerçekleştirmektedir. Bu analiz, iklim değişikliği ve arkeoloji konularındaki akademik ilgiyi ve eğilimleri ortaya çıkarmaktadır. Yıllara göre makale sayılarındaki değişim incelenerek, konunun giderek artan bir öneme sahip olduğu gösterilmektedir. Ayrıca, öne çıkan dergiler ve yazarlar belirlenmiştir. Bu alandaki lider isimleri ve konuya ilişkin yayın eğilimlerini incelemiştir. Ayrıca, benzer araştırma konularını paylaşan ülkeler arasındaki iş birliklerini analiz ederek araştırmıştır. VOSviewer tarafından oluşturulan ağ haritası, makalelerde sıkça geçen anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri görsel olarak sunmaktadır. Bu sayede, araştırmacılara belirli kavramlar arasındaki bağlantıları daha iyi anlama ve gelecekteki çalışmalarını planlama konusunda yardımcı olmaktadır.

ABSTRACT

Archaeology is a discipline that investigates the cultural heritage of humanity and conducts excavations, research, and analyses to comprehend past civilizations. However, climate change, a significant issue we face in the first quarter of the twenty-first century, has the potential to impact this cultural heritage. This article addresses a study aimed at understanding the connections between archaeology and climate change. The study conducts a bibliometric analysis using 585 research articles retrieved from the Web of Science database. This analysis unveils the scholarly interest and trends in the topics of climate change and archaeology. Changes in the number of articles over the years are examined, demonstrating the increasing significance of the subject. Additionally, prominent journals and authors are identified. This examination explores the leading figures in the field and publication trends related to the subject matter. Furthermore, it investigates collaborations among countries sharing similar research topics. A network map created by VOSviewer visually presents the relationships between frequently mentioned keywords in the articles. This facilitates a better understanding of connections between specific concepts and assists researchers in planning their future studies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1419306>

Atıf/Cite as: Halaç, H. H. , & İşcan, M. (2024). Arkeolojik mirası koruma bağlamında iklim değişikliği: Bibliyometrik analiz. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 992-1018.

Giriş

İklim, belirli bir coğrafi bölgede veya dünya genelinde belli bir zaman diliminde meydana gelen hava koşullarının ortalama durumunu ifade eder. Bu önemli olgu, doğal çevreyi etkileyerek tüm canlıların yaşam koşullarını belirleyen doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir. Uzun vadeli gözlemler, küresel olarak iklim elemanlarının ortalamalarında veya değişkenliklerindeki eğilimlerin "iklim değişimi" olarak adlandırıldığını göstermektedir (Cesur, 2014, s. 17). Bu, 2024'lü yıllarda anlaşılması gereken büyük bilimsel zorluklardan biridir ve mevcut projeksiyonlara göre, yüzyılın geri kalan kısmında küresel iklim değişikliğinin devam edeceği öngörülmektedir (Anderson, Maasch, Sandweiss, & Mayewski, 2007, s. 1).

İklim değişikliği, küresel bir sorun olarak öne çıkmaktadır ve iklim sisteminin karmaşıklığı göz önüne alındığında, ortak faaliyetler ve uluslararası programlar, iklimin izlenmesi ve tahmin edilmesi için kritiktir (Şensoy & Demircan, 2011, s. 1). İklim faktörlerinin bina hasarı üzerindeki etkisi, özellikle soğuk bölgelerde don hasarı ve ıslak taşların donmasıyla ortaya çıkan hacim değişikliği nedeniyle belirgindir (Brimblecombe, 2000, s. 34).

İklim değişikliği kapsamında çevresel faktörlerin etkileşimi, jeomorfolojik faaliyetleri belirginleştirir. Radyasyon enerjisi okyanustan buharlaşan suyu karaya taşıyarak yağmura dönüştürür ve bu dağınık yüzey akışı ile nehir deşarjını oluşturur. Erozyona uğrayan toprak örtüsü su, delta genişlemesi ve dalga etkisiyle etkileşime geçer. Bu süreçte, nemin kayalık boşluklara eklenmesi kimyasal aşınmayı destekler ve serbest toprak suyu mineral besin maddelerini toprak profiline taşır. Bu etkileşimler, toprak örtüsünün kararlılığını ve litosferin fiziksel dönüşümünü belirleyerek, ekosistemin malzeme döngülerini etkiler (Butzer, 1982, s. 19). Sanayi üretiminden kaynaklanan enerji tüketimi, fosil yakıt kullanımı, karbon emisyonu ve sera gazlarının atmosferdeki miktarı arasındaki bağlantılar gün geçtikçe artması, küresel ısınmanın ana nedenlerinden biridir. Küresel ısınma, sıcaklık artışı, iklim değişikliği, buzulların erimesi, yaşanabilir alanların azalması, su kaynaklarının tükenmesi, doğal afetler ve nihayetinde çölleşme gibi olumsuz etkilere neden olmaktadır (Önaçan, 2020, s. 347). İklim bilimcileri ve okyanus bilimcileri, geniş ölçeklerde yerel çevreleri tam olarak anlamakta zorlanmaktadır. Ancak bölgesel bir biyokültür perspektifinden bakıldığında, iklim değişikliğinin küresel iklimin yerel topluluklar için ortaya çıkardığı zorlukları veya sağladığı faydaları daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Tam bir senaryo oluşturabilmek için, genel dünya sisteminin dinamiklerini, yerel jeoloji, topraklar, biota ve yerel biyokültür kültürünü birleştirmek önemlidir (Gunn & Folan, 2000, s. 230). İklim değişikliği, uzun vadeli jeolojik ve tarihsel süreçlerdeki doğal iklim değişimlerini yansıtır; ancak, bu değişikliklere bağlı olarak bilimsel ve kültürel bilgi kaybı değil, koruma ve bilgi edinme çabalarına odaklanılmalıdır. İklim değişikliğine uyum, çeşitli ekosistemlerin, toplumların ve ekonomik sistemlerin mevcut veya beklenen iklim değişikliklerine nasıl yanıt verdiğini ifade eder (Smit & Pilifosova, 2003, s. 9).

Arkeoloji ise geçmişten 2024'lü yıllara gelen maddi kalıntıları inceleyen tarihi bir disiplindir. Bu disiplin özellikle iklim ile insanın kültürel evrimi arasındaki uzun vadeli etkileşimleri araştırmak için önemli bir role sahiptir. Bu nedenle, arkeoloji; jeolojik, faunal ve diğer verileri kullanarak geçmiş insanların yaşam çevrelerini yeniden yapılandırma girişimlerini içermiştir (Hudson, Aoyama, Hoover, & Uchiyama, 2012, s. 2). Antik Dönem'de Strabo, Polybius gibi tarihçi ve coğrafyacılar tarafından iklim kavramı açıklanmış, özellikle Anadolu coğrafyası üzerinden Strabo aracılığıyla bu tanım daha da zenginleştirilmiştir (University of Chicago, tarih yok). Arkeoloji, geçmiş insanların yaşam çevrelerini anlamak ve yeniden inşa etmek amacıyla jeolojik, faunal ve diğer verileri kullanmaktadır (Hudson, Aoyama, Hoover, & Uchiyama, 2012, s. 2).

Holosen dönemindeki erken ani iklim değişiklikleri, MÖ 12800, 8200, 5200 ve 4200 yıllarında belirginleşmiştir. Özellikle, 4200 yıl önceki bu ani değişiklik Batı Asya, Orta Asya, Afrika ve Yeni Dünya'nın bazı bölgelerinde iyi belgelenmiştir. Limnolojik ve Speleothem radyometrik tarihler, bu olayın başlangıcını MÖ 3800 radyokarbon yılı veya MÖ 2200 civarına yerleştirir (Weiss, 2000, s. 75). Bu dönemde, Eski Taş Devri'nin tipoloji, teknoloji ve stratigrafik alt ayrımları yapılırken, İsviçre Alpleri'nde buzul izleri ve morenlere dayalı bir kronoloji oluşturulur. "Günz", "Mindel", "Riss" ve "Würm" vadilerine göre adlandırılan buzul kronolojisi, insanın var olduğu dönemde iklimin büyük salınımlar yaşadığını gösterir. Çevresel arkeolojinin gelişimi de, kültürlerin evrimi üzerinde doğal çevrenin rolünün daha fazla vurgulanmasıyla başlar. Bu bağlamda, çevresel değişimlerin uygarlık tarihindeki önemli olayları açıklamak için modeller geliştirilir. Buzul çağı araştırmalarında, polen analizi gibi yöntemler, iklim değişikliklerini ve bitki örtüsünü anlamayı amaçlar. İskandinavya'da 1920'lerde başlayan bu çalışmalar, varlıklarla ortaya çıkan polen analiziyle insan toplulukları ile doğal çevre arasındaki ilişkiyi incelemeyi sağlar. Bu doğrultuda çevresel arkeoloji adı altında yapılan çabalar, özellikle hayvan fosilleri gibi kalıntıların

incelenmesini içerir ve insanlık tarihindeki önemli dönemleri doğrulamada rol oynar (Özyarkent, 2007, s. 56). Geçmiş iklim değerlendirmeleri için kullanılan yöntemler arasında ağaç halkaları, deniz veya göl sedimanları, fosiller, jeolojik organik madde, dikit damlataşları ve kutup buz çekirdekleri bulunur. Bu doğal özelliklerdeki ölçümler, atmosfer ve okyanus sıcaklığı, dolaşım, deniz seviyeleri, buz levhası ve deniz buzunun dağılımı, yağış, atmosfer kimyası, biyolojik üretkenlik ve diğer iklim parametreleri hakkında nicel tahminler sağlar (Hudson, Aoyama, Hoover, & Uchiyama, 2012, s. 2; Chiotis, 2018). Bu çalışmalar, çevresel arkeolojinin temellerini atmıştır ve buzul kronolojisinin kullanılmasıyla örneğin paleolitik döneme ait arkeolojik buluntuların Taş Devri kronolojisi içindeki konumu daha net bir şekilde belirlenmiştir (Özyarkent, 2007, s. 56).

Ancak, arkeolojik kayıtlar genellikle kültürün maddi yönlerini vurgularken, davranışsal olmayan unsurları yeterince temsil etmeme eğilimindedir (Dean, 2000, s. 95). İnsanın ve büyük memelilerin arkeolojisi, denizdeki böceklerin, polenlerin ve mikroorganizmaların kayıtları kadar geçmiş iklimler hakkında ayrıntılı bilgi sağlamada sınırlıdır. İnsan ve büyük hayvanların hareketliliği ve uyum yetenekleri, çeşitli ortamlara geçici olarak girmelerine ve alışılmadık yiyecekleri denemelerine olanak tanır. Ancak, turba bataklıklarında korunmuş cesetler gibi istisnai durumlar, geçmiş iklim koşulları hakkında bilgi sağlamada önemli bir kaynaktır. Örneğin, Danimarka'daki turba bataklıklarında bulunan mükemmel korunmuş insan cesetleri, mide içeriğinin analizi yoluyla o dönemde tüketilen yiyecekler hakkında bilgi sunar. Bu analizler, Demir Çağı tarlalarının ekimini ve ilkel arpa ve keten tohumu ile birlikte tüketilen yabani otları doğrulamıştır (Lamb, 1995, s. 88). Bu bağlamda, iklim değişikliği arkeolojisi, arkeoloji ve doğa bilimleri arasındaki iş birliğinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu bilgi, paleoçevresel bir zemin sağlamak için geçmiş insan etkinliklerinin incelenmesinde kullanılmaktadır (Burke, ve diğerleri, 2021, s. 2). Bu nedenle, kültürel mirasla ilgili iklim parametrelerinin belirlenmesi ve bu parametrelerin tarihi ve arkeolojik çevreler üzerindeki etkisinin tahmin edilmesi önemlidir (Grossi & Brimblecombe, 2007, s. 117).

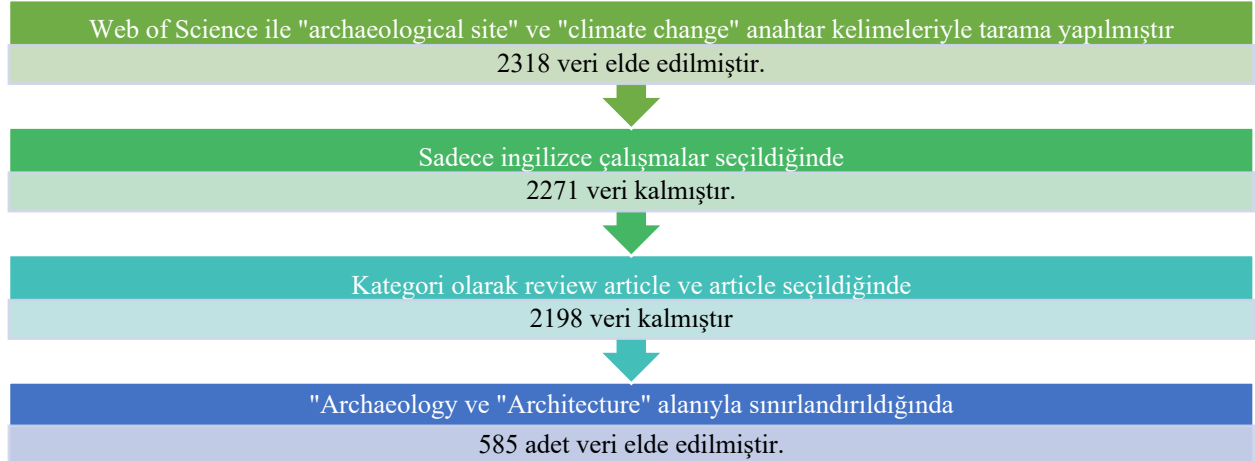
Küresel iklim değişikliği, binlerce arkeolojik ve miras alanını yeni tehditlere maruz bırakarak mevcut sorunları daha karmaşık hale getirmiştir (Dawson, Nimura, Lopez-Romero, & Daire, 2017, s. 2). Yaklaşık dokuz bin ila üç bin yıl önce, Sahra bölgesinde yaz muson yağmurlarının kuzeye kadar ulaştığına dair belirtiler bulunmaktadır. Bu dönemde, yeterli bitki örtüsü ve yüzey suyu olan bölgelerde hayvanlar ve insanlar dolaşmış, Lake Chad büyük ve Tibesti Dağları'ndan nehirler akmıştır. Ancak MÖ 6000 öncesinde ortalama yıllık yağış miktarı azalmış, MÖ 3000'e doğru daha da düşmüştür. Bu dönemdeki iklim değişiklikleri, Lake Chad bölgesinde daha yüksek yağış miktarına ve kalıcı nehir yataklarında ağaçlarla kaplı kuru savana işaret etmektedir. MÖ 5000 civarındaki kuraklık dönemi dışında, nemli rejim yaklaşık bin yıl devam etmiştir. Sahara'daki bu iklim değişiklikleri, Hudson Körfezi'nde deniz girişi ve Kuzey Amerika buz tabakasının çökmesiyle eşzamanlıdır. Filistin'deki arkeolojik bulgular, MÖ 6000 ve MÖ 4000-3000 civarında iki önemli yerleşim zirvesinin yaşandığını göstermektedir. Diğer bölgelerde, özellikle de Rajasthan ve Çin'de, Kuzey Afrika'daki gibi belirgin bir iklim kesintisi görülmemiştir. Bu dönemde aşırı gelişmiş musonlar, muhtemelen sel efsanelerine ve Nuh Tufanı gibi olaylara neden olmuş olabilir. Arkeolojik bulgular, MÖ 4000-2400 civarında Ur, Kiş ve Ninova'da sel olaylarını rapor etmektedir (Lamb, 1995, s. 114-115). Arkeolojik alanlar, değişen sıcaklık koşullarının neden olduğu çeşitli tehditlere maruz kalmaktadır. Artan sıcaklık, buharlaşma oranını yükselterek ahşap ve metal eserleri kurutarak kırılgan hale getirebilir. Kuru bölgeler, rüzgar, su erozyonu ve yangın riski gibi faktörlere karşı savunmasızdır, bu da arkeolojik alanların bağlamını bozabilir ve eserleri zarara uğratabilir. Ayrıca, artan yağışlar erozyona neden olarak eserleri sitelerden uzaklaştırabilir ve alanın stabilitesini etkileyebilir. Su seviyelerindeki değişiklikler, deniz altındaki arkeolojik alanları etkileyebilir. Deniz seviyesindeki yükseliş, su altındaki alanların ortamını değiştirerek bu alanları daha açık hale getirebilir (Perez-Alvaro, 2016, s. 843). Son 2400 yıl içinde, deniz seviyesindeki yükselme oranlarının yüzyılda on altı santimetreden daha az olması nedeniyle, 2400 yıldan daha genç olan birçok kıyı arkeolojik alanının tahrip edildiği ve kıyı şeridi erozyonu sonucunda kaybolduğu düşünülebilir (Lowery, O'Neal, Carisio, & Montini, 2012, s. 2). Okyanus akıntılarındaki değişiklikler ve farklılaşan ortamlar, su altındaki arkeolojik alanlara zarar verebilir (Perez-Alvaro, 2016, s. 843). Su altında kalan tarihi alanlar, kırılgan yapılarıyla birlikte dağılıbilir ve tamamen kaybolabilir (Wright, 2016, s. 258). Ayrıca, yerli olmayan türlerin çevreyi etkileyerek su altındaki alanlara zarar verme potansiyelini artırmasıyla birlikte, deniz organizmalarının yapay yapıları tahrip etme eğilimleri de gözlemlenmektedir. Tarihi binalar, modern yapılarla kıyaslandığında, zeminle daha yakın bir etkileşim içindedir. Daha gözeneklidirler ve yerden suyu emerek çevreye buharlaşma yoluyla geri verirler. Bu reaksiyonların odak noktası genellikle duvar yüzeyleri ve zeminleridir. Toprak nemindeki artışlar, tuzun daha fazla hareketlenmesine yol açabilir ve bu durum dekore edilmiş yüzeylerde zarar verici kristalleşmelere neden olabilir (Augustin, 2007, s. 23; North Carolina Office of State Archaeology). Kasırgalar, kıyı bölgelerini etkileyen

güçlü rüzgarlar, yağışlar ve fırtına dalgaları arkeolojik alanları rahatsız eder. Kıyı şeridindeki erozyon, şiddetli rüzgarların ağaçları devirip kökleri bozmasıyla birlikte iç kısımlardaki su baskınları da toprak ve eserlerin bağlamını dışına taşıyabilir. Ayrıca, sel kaynaklı nem, açıkta kalan yapılarda küf oluşumunu teşvik edebilir. Kuraklık ve sıcak hava dalgaları ise arkeolojik alanların kurummasına neden olabilir. Azalan göller ve nehirler, su altındaki alanları ortaya çıkarabilirken, kuruyan ortamlar eserleri kırılgan hale getirebilir. Ayrıca, yangınlar açıkta kalan ve gömülü yapıları yok edebilir, metal ve cam gibi güçlü eserleri değiştirebilir (North Carolina Office of State Archaeology). Kış fırtınaları, kar ve buz da dondurucu koşullar yaratıp esere zarar verebilir (Augustin, 2007, s. 23; North Carolina Office of State Archaeology). İklim değişiklikleri, bitki türlerinin dağılımını etkileyerek kültürel kaynaklara zarar verebilecek bitki örtüsü kaybına veya artışına neden olabilir. Sabit kaynaklar üzerinde yetişen bitki örtüsü, yapı malzemelerini ve kalıntıları bozabilir. Daha büyük bitki örtüsü yetişen ağaçlar gibi arkeolojik alanlara zarar verebilir (Drachman Institute | Heritage Conservation College of Architecture, Planning, and Landscape Architecture The University of Arizona, 2001, s. 61). Bu çalışmanın amacı, iklim değişikliği ile mücadelede somut kültürel mirasın korunması konusundaki güncel bilgileri sağlamaktır. Makale, arkeolojik alanlardaki iklim değişikliği konusundaki mevcut bilgi birikimini belirleyerek dikkate değer yayınları, dergileri, ülkeleri, anahtar kelimeleri, alıntıları, yazarları ve üniversiteleri analiz etmeyi hedeflemektedir.

Yöntem

"Arkeolojik Mirası Koruma Bağlamında İklim Değişikliği: Bibliyometrik Analiz" adlı makalede Web of Science veri tabanı tercih edilmiştir. Bu tercih, Web of Science'in kapsamlı veri tabanı, uluslararası kapsama, referans ve atıf izleme özellikleri, kalite kontrolü, analiz araçları ve dizinleme özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu aşamada, Web of Science veri tabanı kullanılarak arkeolojik sahalarda yürütülen iklim değişikliği ile ilgili çalışmaların yanı sıra koruma stratejileri ve bu stratejilerin etkinliği hakkındaki güncel verilere ulaşılmıştır. Nicel olarak elde edilen veriler analitik çerçevede değerlendirilmiştir. 20.11.2023 tarihinde Web of Science üzerinden "archaeological site", "climate change" anahtar kelimeleri ile tarama sonucunda 585 adet kaynağa ulaşılmıştır. 585 sonuç Excel tablosuna liste olarak aktarılmış olup aktarılan veriler bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bibliyometrik analiz, literatürdeki yayınları sayısal verilere dönüştürerek belirli konulardaki trendleri, yayın hacmini, en çok alıntı yapılan eserleri, yayın yılı dağılımını ve bu alandaki anahtar kelimeleri değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Elde edilen veriler, VOSviewer, Excel ve Web of Science veri tabanı analizleri kullanılarak işlenmiştir. Bu analizler; makale sayıları, yazar etkileşimleri, alıntı sayıları ve anahtar kelimeler üzerinden genel bir değerlendirme sunmaktadır. Bu analiz aşamasında, belirli alt konular ve ana temalar belirlenmiştir. Elde edilen verilere dayanarak, mevcut literatürdeki boşluklar tanımlanmış ve gelecekteki araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur. Bu aşamada, bilgi eksiklikleri ve potansiyel araştırma alanları vurgulanmıştır. Bu çalışma, iklim değişikliği ve arkeolojik miras konusundaki literatürdeki önemli konuları ve gelecek araştırmalar için yönlendirmeleri içermektedir.

Tablo 1. Veri Elde Etme Tablosu

Makalenin bazı sınırlılıkları bulunmaktadır: 20 Kasım 2023 tarihli Web of Science veri tabanı verileri analiz edilmiş olup bu tarihten sonraki hiçbir veri değerlendirilememiştir. Verilerin güncelliğini koruyarak büyük verileri analiz etmek oldukça kısa bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi gereken işler arasındadır. Bu, özellikle hızlı değişen bu araştırma alanında zorlayıcı olmuştur.

Bulgular

Arkeolojik mirası koruma bağlamında iklim değişikliği üzerine yapılan bibliyometrik analiz, Web of Science ve VOSviewer kullanılarak elde edilen verilere dayanmaktadır.

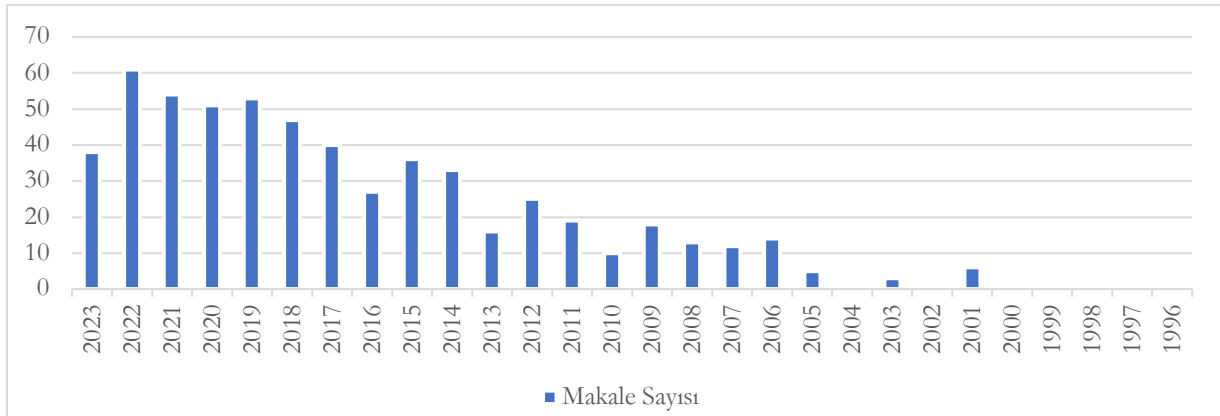
Yayın Analizi

Tablo 2'deki verilere göre, iklim değişikliği ve arkeolojik alanlarla ilgili makale sayıları her yıl farklılık göstermektedir. 2022 yılında 61 adet makale ile en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. 2014 yılında ise 33 makale ile dikkat çeken bir diğer yüksek değer görülmektedir. Bu yıllar arasında, genel olarak, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında da makale sayıları oldukça yakın değerlere sahiptir. 1996, 1998, 2000 ve 2002 yıllarında makale verisi elde edilememiştir (Tablo 2). Bu veriler, iklim değişikliği ve arkeolojik alanlarla ilgili literatürün zaman içinde nasıl evrildiği ve konuya olan ilginin geliştiği konusunda bir görüş sunmaktadır.

Tablo 2. Yıllara Göre Makale Yayın Sayısı

Yıllar	Yayın Sayısı	Yıllar	Yayın Sayısı	Yıllar	Yayın Sayısı
2023	38	2014	33	2005	5
2022	61	2013	16	2004	1
2021	54	2012	25	2003	3
2020	51	2011	19	2002	0
2019	53	2010	10	2001	6
2018	47	2009	18	2000	0
2017	40	2008	13	1999	1
2016	27	2007	12	1998	0
2015	36	2006	14	1997	1
				1996	1

Yıllara ait makale sayılarına ait verilere dair grafik oluşturulmuştur (Grafik 1).

Grafik 1. Yıllara Göre Makale Sayısı

Arkeoloji ve iklim değişikliği alanında yapılan bibliyometrik analizde, makale sayılarına dayalı araştırma yapılmıştır (Tablo 3). 76 tane dergi elde edilmiş olup bu dergilerde en az 5 tane makale yayınlanmış dergiler belirlenmiştir. Bu analize göre, en fazla makaleye sahip olan dergi "Journal of Archaeological Science"dir ve 119 makale ile öne çıkmaktadır. İkinci sırada, 86 makale ile "Journal of Archaeological Science-Reports" ve üçüncü sırada 43 makale ile "Archaeological and Anthropological Sciences" yer almaktadır. Bu dergiler, arkeoloji ve iklim değişikliği alanında önemli araştırmalara yer vermektedir. Diğer yandan, daha sınırlı sayıda makaleye sahip olan dergiler arasında "Ancient Mesoamerica", "Archaeofauna", "Archeologicke Rozhledy", "Arheoloski Vestnik", "Arqueologia", ve "Britannia" gibi dergiler bulunmaktadır. Bu dergiler literatürde daha az çalışma yayınlamıştır ve dolayısıyla daha sınırlı bir etkiye sahiptirler. 4 dergide dörder, 4 dergide üçer, 7 dergide ikişer makale yayınlanmış olup 32 dergide birer tane çalışma yayınlanmıştır. Bu da alandaki çeşitliliği ve farklı araştırma alanlarının kapsamını göstermektedir. 28 farklı derginin makale sayıları üzerine yapılan analizde elde edilen verilere göre her bir derginin toplam makale sayısının yüzdeye vurulmasıyla elde edilen oranlar incelenmiştir. Bu analiz sonucunda, 28 adet incelenen derginin toplam makale sayılarına göre hesaplanan yayınlama yüzdesinin %87,35 olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 3). Geriye kalan %12,65'lik kısım tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 3. Dergilere Göre Makale Sayısı

Sıra	Dergi Başlığı	Makale Sayısı	Yüzde
1	Journal of Archaeological Science	119	20,34%
2	Journal of Archaeological Science-Reports	86	14,70%
3	Archaeological and Anthropological Sciences	43	7,35%
4	Geoarchaeology-An International Journal	35	5,98%
5	Journal of Island & Coastal Archaeology	27	4,62%
6	Environmental Archaeology	22	3,76%
7	Antiquity	14	2,39%
8	Journal of Anthropological Archaeology	14	2,39%
9	African Archaeological Review	13	2,22%
10	Archaeological Research in Asia	13	2,22%
11	Conservation and Management of Archaeological Sites	13	2,22%
12	Historical Archaeology	9	1,54%
13	World Archaeology	9	1,54%
14	Archaeological Prospection	8	1,37%
15	Archaeology in Oceania	8	1,37%
16	American Antiquity	7	1,20%
17	Arabian Archaeology and Epigraphy	7	1,20%
18	Archaeometry	7	1,20%
19	International Journal of Osteoarchaeology	7	1,20%
20	Journal of Archaeological Method and Theory	7	1,20%
21	Australian Archaeology	6	1,03%
22	Latin American Antiquity	6	1,03%
23	South African Archaeological Bulletin	6	1,03%
24	Advances in Archaeological Practice	5	0,85%
25	Journal of Archaeological Research	5	0,85%
26	Journal of Cultural Heritage	5	0,85%
27	Journal of Field Archaeology	5	0,85%
28	Journal of Maritime Archaeology	5	0,85%

76 tane elde edilen dergi üzerinden 30 ve üzeri atıf sayısı olan dergiler belirlenmiştir. Bu analiz, arkeoloji ve iklim değişikliği alanındaki önemli akademik kaynakları ve bu kaynakların atıf sıklıklarını içermektedir. "Journal of Archaeological Science" ve "Journal of Archaeological Science-Reports" başlıklı dergiler, sırasıyla 3676 ve 592 atıf ile en çok atıf alan dergiler olarak öne çıkmaktadır. Bu dergiler, alanındaki önemli araştırmaların yapıldığı ve yayımlandığı önde gelen platformlar olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, en az atıf alan dergiler arasında öne çıkanlar arasında "Conservation of Subterranean Cultural Heritage", "Early Human Life on the Southeastern Coastal Plain" ve "Public Archaeology" gibi dergiler yer almaktadır. Bu dergiler, alanındaki literatürde daha az atıf alan ve dolayısıyla daha sınırlı bir etkiye sahip olan yayınları içermektedir. Bu analizde, otuz iki yayına sahip bir dergide çalışma yayınlanmıştır. İki dergide yirmi sekiz, bir dergide yirmi yedi, iki dergide yirmi beş, iki dergide on sekiz, bir dergide on altı, iki dergide on dörder, bir dergide on bir, iki dergide onar, bir dergide dokuz, iki dergide sekiz, üç dergide yedişer, dört dergide altışar, iki dergide beşer, iki dergide üçer ve iki dergide ikişer yayın mevcuttur. Yedi dergide yayınlanan çalışmalara bir atıf yapılırken, sekiz dergide yayınlanan çalışmalara atıf yapılmamıştır. Bu dergilerin aldığı toplam atıf sayıları tabloda belirtilmemiştir. Yaptığımız araştırmada, 31 farklı dergi üzerinden yapılan atıf analizi sonucunda elde ettiğimiz verilere göre, yayınların dergiler üzerinden aldığı toplam atıf sayısının yüzdeye vurulmasıyla ortaya çıkan oran %95.27 olarak belirlenmiştir (Tablo 4). %4,73'lük kısmın verileri Tablo 4'te gösterilmemiştir.

Tablo 4. Dergilerin Atıf Sayıları

Sıra	Dergi Başlığı	Atıf	Yüzde
1	Journal of Archaeological Science	3676	40,70%
2	Journal of Archaeological Science-Reports	592	6,55%
3	Geoarchaeology-An International Journal	422	4,67%
4	Journal of Island & Coastal Archaeology	373	4,13%
5	Archaeological and Anthropological Sciences	291	3,22%
6	World Archaeology	281	3,11%
7	Journal of Anthropological Archaeology	272	3,01%
8	Latin American Antiquity	249	2,76%
9	Journal of Archaeological Research	207	2,29%
10	Antiquity	206	2,28%
11	African Archaeological Review	190	2,10%
12	Environmental Archaeology	189	2,09%
13	Archaeology in Oceania	164	1,82%
14	American Antiquity	141	1,56%
15	Archaeometry	137	1,52%
16	Cambridge Archaeological Journal	127	1,41%
17	International Journal of Osteoarchaeology	126	1,39%
18	Conservation and Management of Archaeological Sites	123	1,36%
19	Journal of Archaeological Method and Theory	118	1,31%
20	South African Archaeological Bulletin	107	1,18%
21	Archaeological Research in Asia	105	1,16%
22	Journal of Cultural Heritage	98	1,08%
23	Archaeological Prospection	86	0,95%
24	Journal of World Prehistory	75	0,83%
25	Arabian Archaeology and Epigraphy	71	0,79%

26	Journal of Maritime Archaeology	55	0,61%
27	Sourcebook of Paleolithic Transitions: Methods, Theories and Interpretations	52	0,58%
28	Journal of African Archaeology	46	0,51%
29	Open Archaeology	43	0,48%
30	Journal of Field Archaeology	38	0,42%
31	Australian Archaeology	32	0,35%

Yazar Analizi

Yapılan araştırma sonucu toplamda 2342 yazar tespit edilmiştir. 2342 yazardan makale sayıları ve yazar sayıları belirlenmiştir. Bu yazarlar arasında, makale sayılarına göre gruplandırılan yazar sayıları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Beş makale ve daha fazlasına sahip yazar sayısı dört tane'dir. Dört makaleye sahip olan yazar sayısı dokuz iken, üç makaleye sahip yazar sayısı otuzdur. İki makaleye sahip yazar sayısı 189 iken, tek makaleye sahip olan yazar sayısı toplam 2110'dur (Tablo 5). Beş ve daha fazla makaleye sahip olan yazarların sayısının sınırlı olduğu görülmektedir, bu yazarlar alanlarında belirgin bir uzmanlık ve katkıya sahip olabilirler. Dört makaleye sahip olan yazarların sayısı ise beş makaleye sahip olanlardan biraz daha fazladır, ancak hala sınırlıdır. Üç makaleye sahip olan yazarların sayısı daha fazladır ve bu da alanın çeşitli katılımcılarının bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan, çoğunlukla tek veya iki makaleye sahip olan yazarların daha geniş bir yelpazede olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, araştırma alanındaki katılımcıların çoğunlukla tek çalışmalarla veya daha az sayıda çalışma ile katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Yazarların Makale Sayıları

Makale Sayısı	Yazar Sayısı
5 ve üzeri	4
4	9
3	30
2	189
1	2110

Grafik 2'de yazar ve makale sayılarının dağılım grafiği gösterilmiştir.

Grafik 2. Yazar ve Makale Sayıları Grafiği

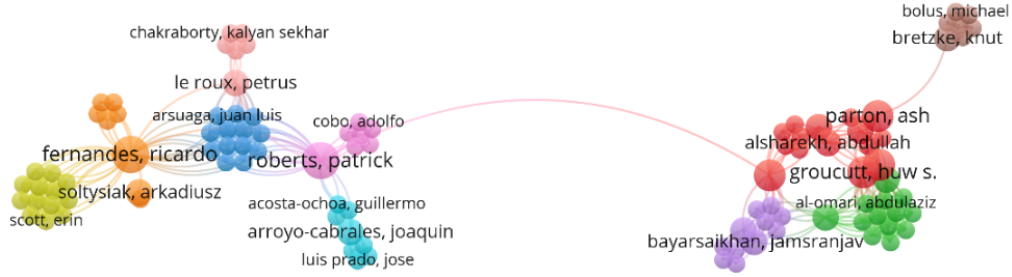
2342 adet yazar arasından 5 makale ve üstü yazan yazarlar belirlenmiştir. Bu yazarlardan K. Westley 8, J. Hollesen 7, S. O'connor ve L.A. Maher 5 tane makale yazmıştır, en fazla makale yazan yazarlardır (Tablo 6). Bu veriler, araştırma alanındaki belirli yazarların daha fazla katkıda bulunduğunu ve daha geniş bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle K. Westley ve J. Hollesen gibi yazarlar, alanlarındaki önemli figürler olarak kabul

edilebilirler. Bu yazarlar, araştırma alanındaki bilgi birikimini ve uzmanlıklarını daha fazla yayına dönüştürerek alanın gelişimine katkı sağlamaktadırlar.

Tablo 6. Yazarların Makale Sayıları

Yazar	Makale Sayısı
Kieran Westley	8
Jorgen Gollesen	7
Sue O'connor	5
Lisa A. Maher	5

Yazarların makale sayılarına ilişkin kavram haritası verilmiştir (Harita 1).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

Harita 1. Yazarların Makale Sayılarının Dağılımının Kavram Haritası

2342 yazardan en fazla bağlantı sayısına sahip 5 adet yazar belirlenmiştir. Yazarlar ve bağlantı sayıları Tablo 7'de listelenmiştir. Bu tabloya göre, en yüksek bağlantı sayısına sahip olan yazar Albert Hafner'dir ve toplamda 51 bağlantıya ulaşmıştır. Onu takip eden diğer önemli isimler arasında Jorgen Hollosen (37 bağlantı), Kieran Westley (35 bağlantı), Sonke Szidat (35 bağlantı) ve Ricardo Fernandes (34 bağlantı) yer almaktadır (Grafik 4). Bu veriler, araştırma alanındaki belirli yazarların daha fazla bağlantıya sahip olduğunu ve dolayısıyla daha geniş bir akademik ağa ve etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Albert Hafner, en yüksek bağlantı sayısına sahip olarak, araştırma alanındaki önemli bir figür olarak kabul edilebilir. Diğer yandan, Jorgen Hollosen, Kieran Westley, Sonke Szidat ve Ricardo Fernandes gibi yazarlar da alanlarında önemli bir ağ ve etki oluşturmuşlardır. Bu yazarlar, araştırma alanındaki bilgi paylaşımını artırarak, iş birliklerini teşvik ederek ve bilimsel iletişimi geliştirerek alanın ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.

Tablo 7. Yazarların Bağlantı Sayıları

Yazar	Bağlantı
Albert Hafner	51
Jorgen Hollosen	37
Kieran Westley	35
Sonke Szidat	35
Ricardo Fernandes	34

Bu bilgiler ışığında, yapılan makale sayılarının literatürdeki dağılımını açıklamak amacıyla kavram haritası oluşturulmuştur (Harita 2).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

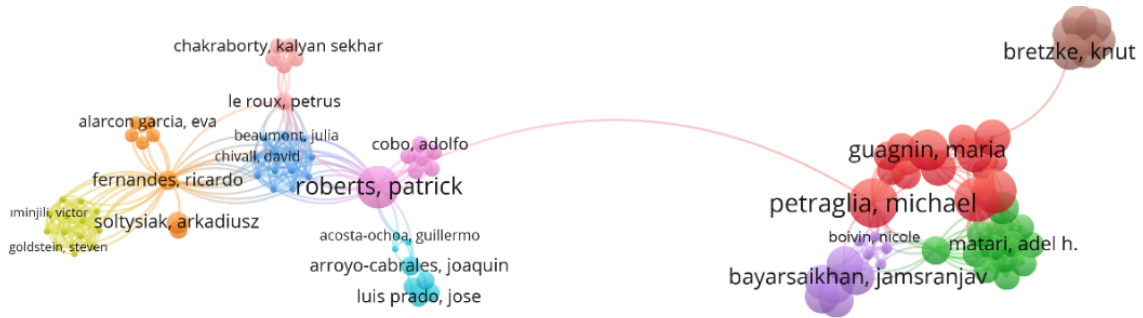
Harita 2. Yazarların Diğer Yazarlarla Bağlantısının Kavram Haritası

2342 yazardan çalışmalarına en çok atıf yapılmış olan 5 yazar belirlenmiştir. Yazarlar ve alıntı sayıları Tablo 8'de gösterilmiştir. P. Jeffrey Brantingham ve Todd A. Surovell, her ikisi de 456 alıntı ile en yüksek alıntı sayısına sahip olan başlıca yazarlardır. Onları takip eden diğer önemli isimler arasında Judson Byrd Finley, Robert Kelly ve Geoffrey M. Smith bulunmaktadır; bu üç yazarın yazdığı makale 264 alıntı almıştır (Tablo 8). P. Jeffrey Brantingham ve Todd A. Surovell gibi yazarlar, alanlarında önde gelen isimler olarak kabul edilebilirler ve çalışmaları geniş çapta tanınmaktadır. Judson Byrd Finley, Robert Kelly ve Geoffrey M. Smith gibi diğer yazarlar da önemli katkılarda bulunmuş ve çalışmaları geniş bir alıntı tabanına sahiptir.

Tablo 8. Yazarların Alıntı Sayıları

Yazar	Alıntı
P. Jeffrey Brantingham	456
Todd A. Surovell	456
Judson Byrd Finley	264
Robert Kelly	264
Geoffrey M. Smith	264

Bu bilgiler ışığında, yapılan çalışmaların literatürdeki önemini vurgulamak amacıyla kavram haritası oluşturulmuştur (Harita 3).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

Harita 3. Yazarların Yazdığı Çalışmalara Verilen Atıf Sayılarının Kavram Haritası

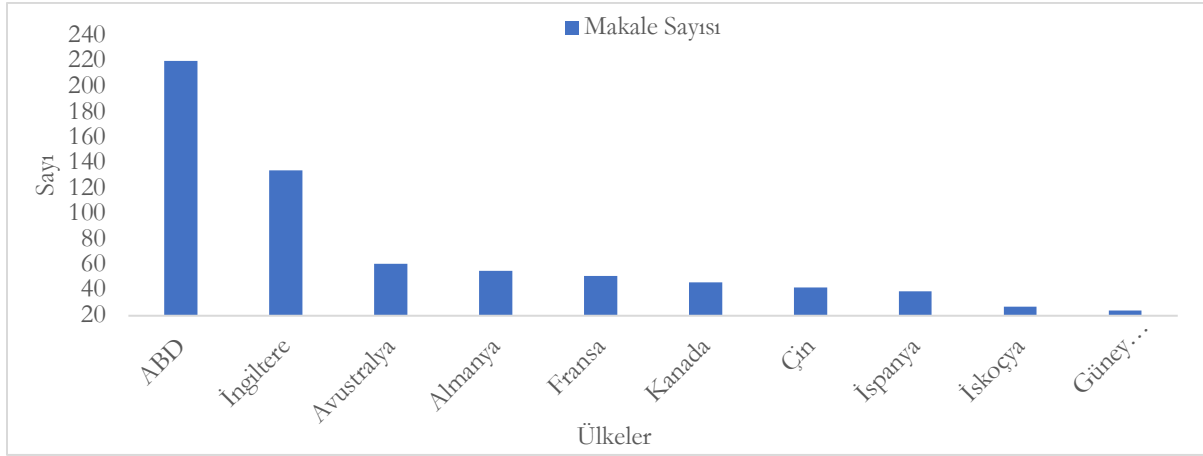
Ülke Analizi

77 ülkeden en fazla makale yazımına sahip 10 tane ülke incelenmiş olup 220 tane makale sayısı ABD öne çıkmaktadır. İngiltere 134 makale ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu ülkeleri sırasıyla Avustralya (61 makale), Almanya (55 makale) ve Fransa (51 makale) takip etmektedir. Diğer taraftan, Kanada 46 makale ile önemli bir katkıda bulunurken, Çin 42 makale ile dikkat çekmektedir. İspanya, İskoçya ve Güney Afrika ise sırasıyla 39, 27 ve 24 makale ile en fazla makale sayısına sahip olan ülkeler arasında yer almaktadır. (Tablo 9). Bu veriler, bilimsel araştırmalarda ABD'nin lider konumunu ve geniş katkısını vurgulamaktadır. Ancak, İngiltere, Avustralya, Almanya ve Fransa gibi diğer ülkeler de önemli bir araştırma ve yayın faaliyetine sahiptir. Bu ülkeler, bilimsel literatüre çeşitli alanlarda katkıda bulunarak, küresel çapta bilimsel ilerlemeye katkıda bulunmaktadır.

Tablo 9. En Fazla Makale Sayısına Sahip Ülkeler

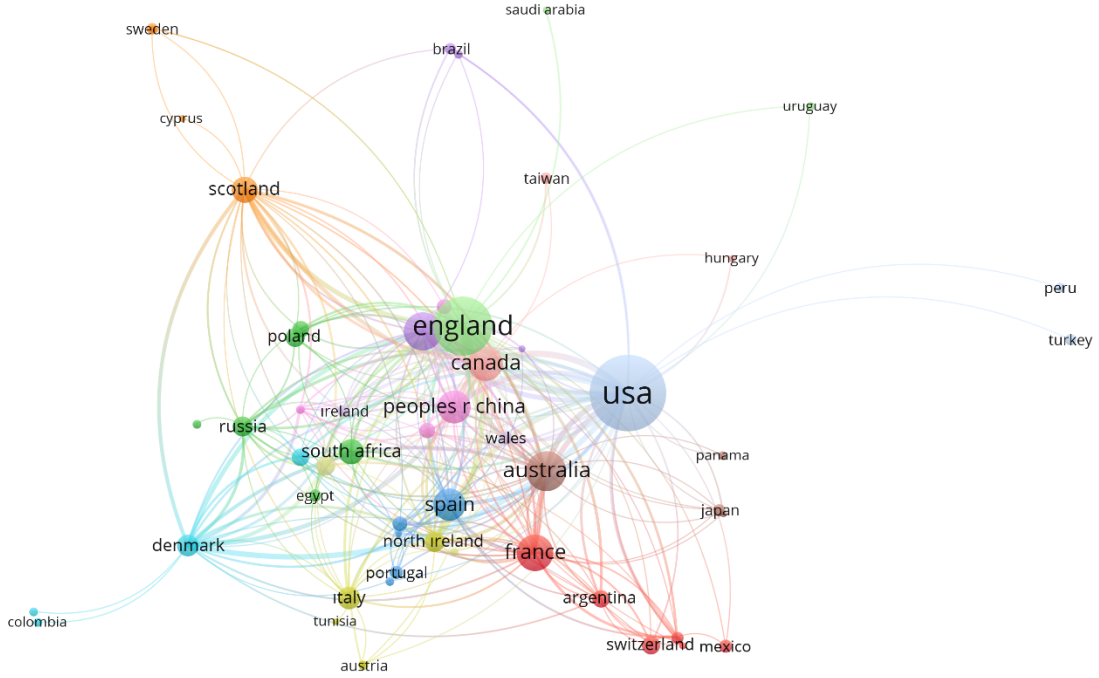
Ülkeler	Makale	Ülkeler	Makale
ABD	220	Kanada	46
İngiltere	134	Çin	42
Avustralya	61	İspanya	39
Almanya	55	İskoçya	27
Fransa	51	Güney Afrika	24

Grafik 3'te ülkelere göre makale sayılarının grafiği gösterilmektedir.

Grafik 3. Ülkelere Göre Makale Sayısı Dağılımı

Bu makale sayılarına dayalı olarak yapılan kavram haritası, ülkeler arasındaki bilimsel etkileşimleri ve ortak araştırma konularını görselleştirmek üzere oluşturulmuştur (Harita 4).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

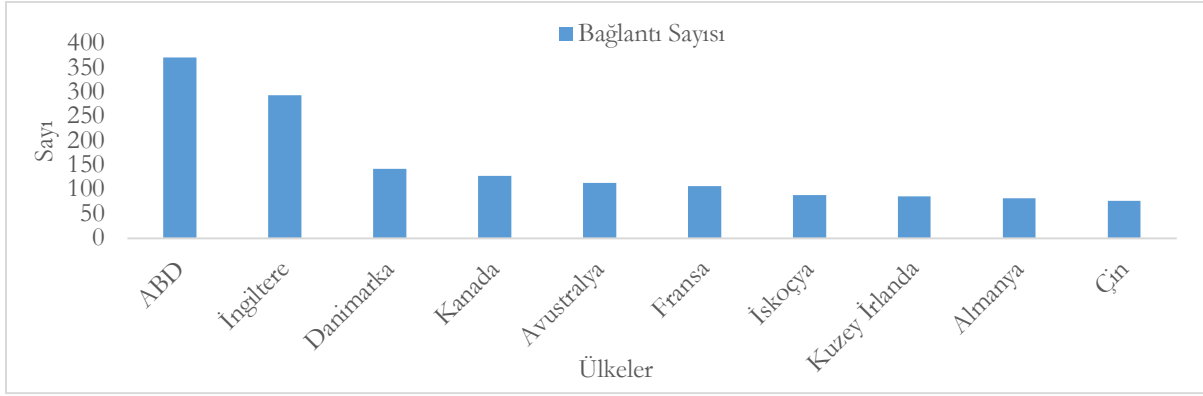
Harita 4. Makale Sayılarına Göre Kavram Ağı Haritası

77 ülkeden 10 ülkenin incelenmesi sonucu; ABD'nin 372, İngiltere'nin 294, Danimarka'nın 143, Kanada'nın 128, Avustralya'nın 61, Fransa'nın 107, İskoçya'nın 89, Kuzey İrlanda'nın 86, Almanya'nın 83, Çin'in 77 bağlantısı tespit edilmiştir (Tablo 10). ABD ve İngiltere gibi ülkeler, geniş bir akademik ağı sahipken, diğer ülkeler daha sınırlı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Tablo 10. Makale Yazılan Ülkelerin Diğer Ülkelerle Bağlantı Sayısı

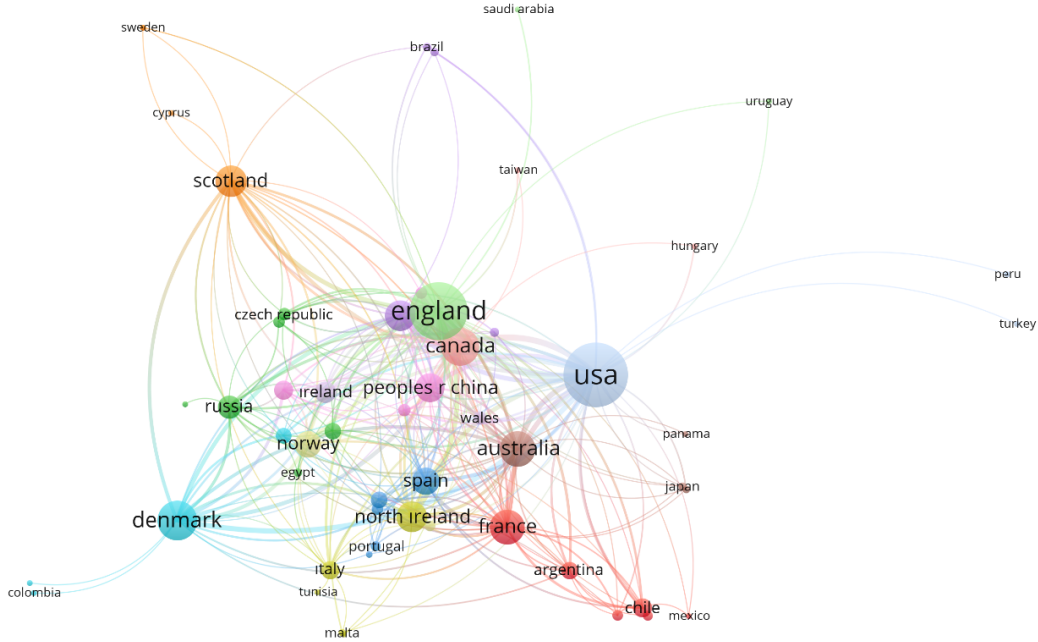
Ülkeler	Bağlantılar	Ülkeler	Bağlantılar
ABD	372	Fransa	107
İngiltere	294	İskoçya	89
Danimarka	143	Kuzey İrlanda	86
Kanada	128	Almanya	83
Avustralya	114	Çin	77

Grafik 4'de bu bağlantı sayılarına dair veriler verilmektedir.

Grafik 4. Makale Yazılan Ülkelerin Diğer Ülkelerle Bağlantı Sayısı

Ülkeler arasındaki bağlantıları görselleştirmek amacıyla kavram haritası oluşturulmuştur (Harita 5).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

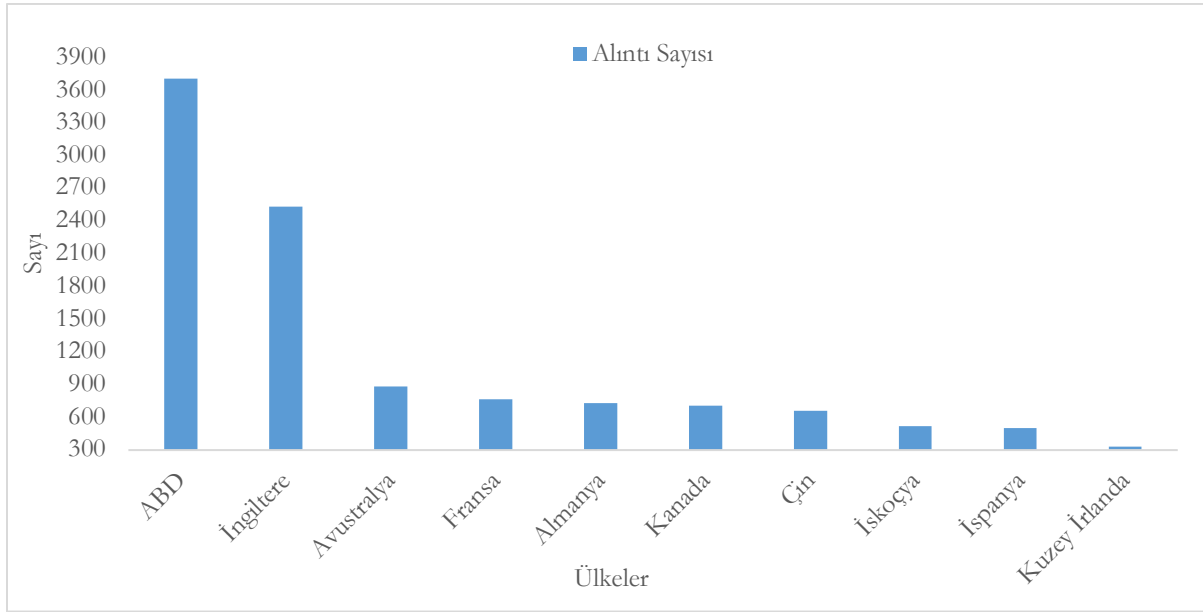
Harita 5. Makale Yazılan Ülkelerin Diğer Ülkelerle Bağlantı Sayısı

77 ülkeden 10 ülkenin incelendiği bu veri seti, belirli ülkelerde yapılan bilimsel araştırmaların alıntı sayılarını göstermektedir. En yüksek alıntı sayısına sahip olan ülke ABD'dir, makaleleri toplamda 3,702 alıntıya ulaşmıştır. Ardından, 2,532 alıntı ile İngiltere gelmektedir. Avustralya, 883 alıntı ile üçüncü sırada yer alırken, Fransa ve Almanya sırasıyla 768 ve 728 alıntı ile dördüncü ve beşinci sıraları almaktadır (Tablo 11). ABD ve İngiltere gibi ülkeler, bilimsel çalışmaların önemli bir merkezi olarak kabul edilmekte ve bu ülkelerde yapılan araştırmalar geniş çapta alıntılanmaktadır. Ancak, Avustralya, Fransa ve Almanya gibi diğer ülkelerin de bilimsel araştırmadaki etkisi dikkate değerdir. Bu ülkelerin bilimsel topluluğa katkıları, uluslararası alanda bilimsel ilerlemeye önemli katkılarda bulunmaktadır.

Tablo 11. Ülkelere Göre Alıntı Sayısı

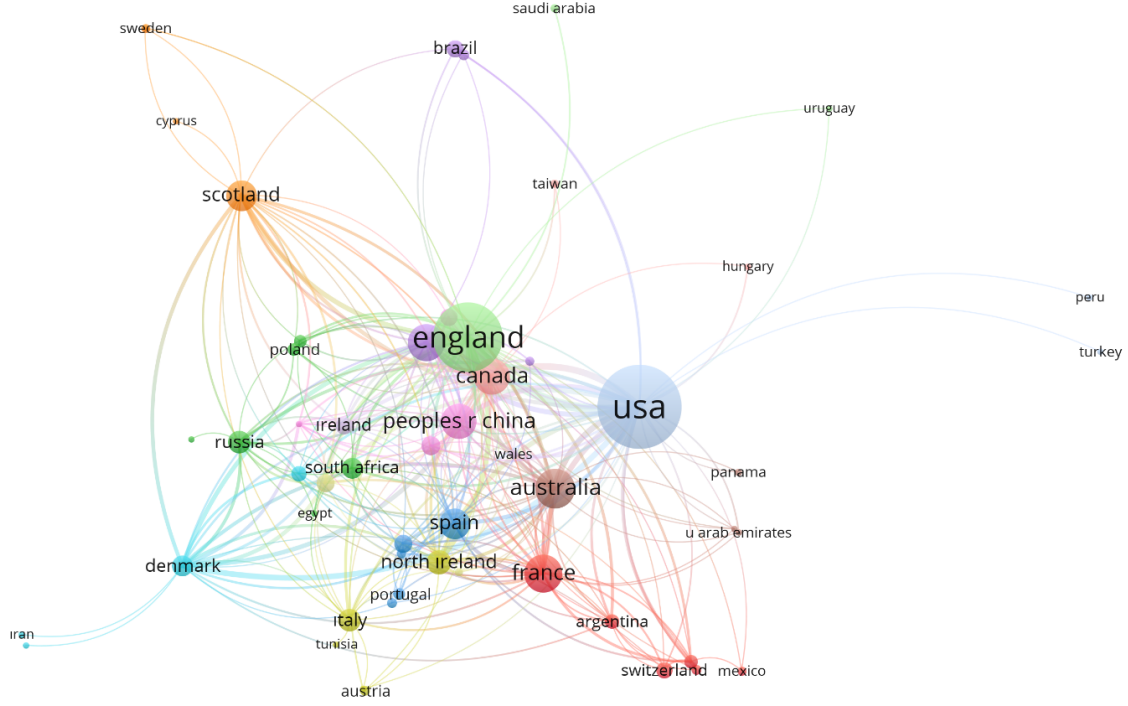
Ülkeler	Alıntı	Ülkeler	Alıntı
ABD	3702	Kanada	707
İngiltere	2532	Çin	658
Avustralya	883	İskoçya	520
Fransa	768	İspanya	504
Almanya	728	Kuzey İrlanda	330

Ülkelere göre alıntı sayılarının grafiği verilmiştir (Grafik 5).

Grafik 5. Ülkelere Göre Alıntı Sayısı Grafiği

Ülkeler arasındaki alıntı sayılarına dayalı olarak ilişkileri görselleştirmek amacıyla kavram haritası oluşturulmuştur (Harita 6).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

Harita 6. Ülkelerin Alıntı Sayısına Göre Dağılım Ağı Haritası

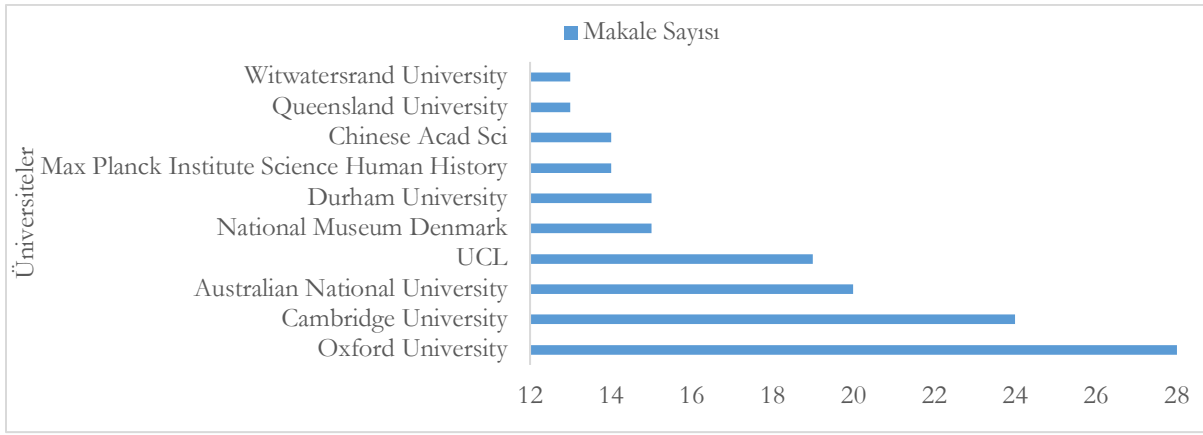
Üniversite Analizi

Üniversite alanı incelendiğinde, makalelerle alakalı 986 üniversite bulunmuştur. Üniversitelerde ise 5 taneden fazla yayını olan üniversiteler seçilerek analiz yapılmıştır. 66 adet üniversite kuruluşu elde edilmiştir. 66 üniversite kuruluşunun 10 tanesi değerlendirilmiştir. Oxford University, 28 doküman ile en yüksek yayın sayısına sahip üniversite olarak öne çıkmaktadır. Cambridge University, 24 doküman ile ikinci sıradadır. Australian National University 20, UCL 19 ve National Museum Denmark 15 doküman ile sırasıyla üçüncü, dördüncü ve beşinci sıralarda yer almaktadır. Ayrıca, Durham University, Max Planck Institute for the Science of Human History ve Chinese Academy of Sciences gibi diğer önemli kuruluşlar da 15 ila 14 doküman arasında değişen sayılara sahiptir. Queensland University, Witwatersrand University ve diğer bazı üniversiteler de 13 dokümana kadar olan yayınlarıyla analizde yer almaktadır (Tablo 12). Oxford ve Cambridge gibi köklü üniversiteler, geniş bir akademik etkiye sahipken, diğer üniversiteler de önemli yayınlar yapmaktadır. Australian National University, UCL ve National Museum Denmark gibi kuruluşlar da bu alanda dikkate değer bir etkiye sahiptir.

Tablo 12. Üniversitelere Dağılımı Yapılmış Makale Sayıları

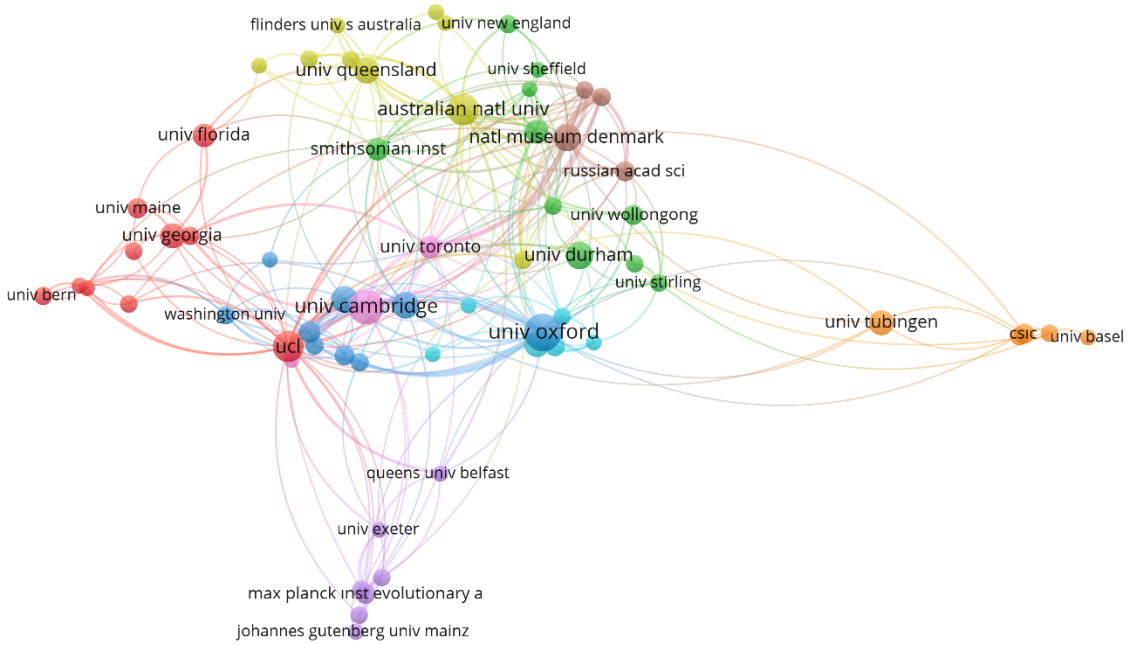
Üniversite	Doküman	Üniversite	Doküman
Oxford University	28	Durham University	15
Cambridge University	24	Max Planck Institute Science Human History	14
Australian National University	20	Chinese Acad Sci	14
UCL	19	Queensland University	13
National Museum Denmark	15	Witwatersrand University	13

Üniversiteler üzerinden yazılmış makale sayıları Grafik 6'da verilmiştir.

Grafik 6. Üniversiteler Üzerinden Yazılmış Makale Sayısı

Yukarıda yer alan tabloda belirli üniversitelerin doküman sayıları arasındaki ilişkiler ve ağ bağlantılarını görselleştirmek amacıyla yapılan analiz, kavram haritası oluşturularak ifade edilmiştir (Harita 7).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

Harita 7. Üniversitelere Dağılımı Yapılmış Makale Sayıları Kavram Haritası

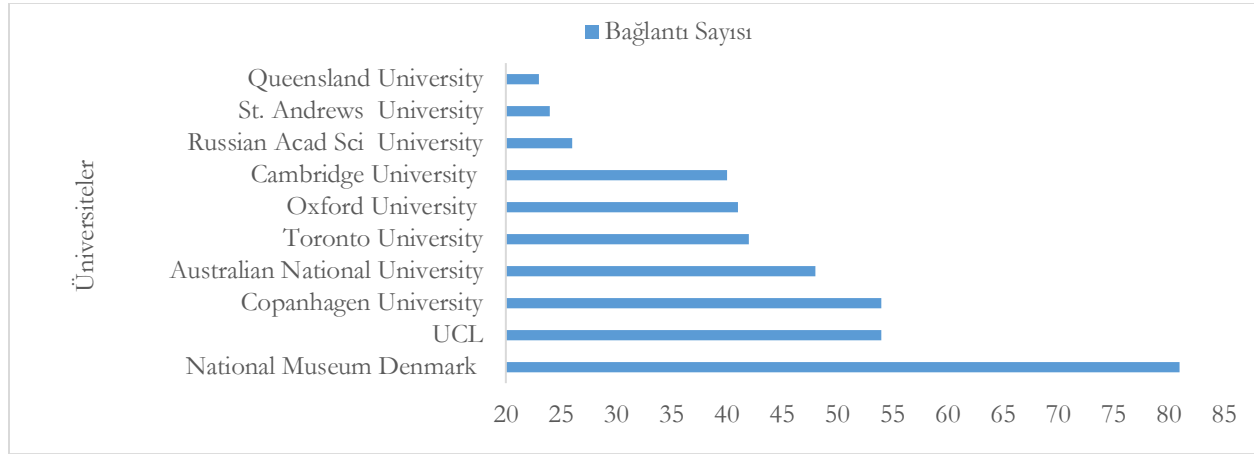
Makalelerle ilgili 986 üniversite araştırması sonucunda, 5'ten fazla yayını olan üniversitelerin belirlenmesi amacıyla bir analiz yapılmıştır. Bu analiz sonucunda, toplamda 66 üniversite tespit edilmiştir. Üniversiteler arasındaki bağlantıları inceleyen analizde, 10 tane en yüksek bağlantıya sahip olan üniversiteler incelenmiştir. National Museum Denmark, 81 bağlantı ile en fazla bağlantıya sahip üniversite olarak öne çıkmaktadır. Onu, 54 bağlantı ile UCL ve Copenhagen University takip etmektedir. Oxford University, 41 bağlantı ile dördüncü sırada

yer alırken, Cambridge University 40 bağlantı ile beşinci sıradadır. Ayrıca, Australian National University 48, Toronto University 42 ve diğer bazı üniversiteler de çeşitli bağlantı sayılarına sahiptir. Russian Academy of Sciences University, 26 bağlantı ile dikkat çekerken, St. Andrews University ve Queensland University sırasıyla 24 ve 23 bağlantı ile analiz kapsamında bulunmaktadır (Tablo 13). Yüksek bağlantı sayısına sahip üniversiteler, genellikle geniş bir ağa ve çeşitli disiplinler arası ilişkilere sahiptir. Bu üniversiteler, araştırmacıların farklı kurumlar arasında iş birliği yapmasını ve bilimsel etkileşimi teşvik etmeyi başarmaktadırlar.

Tablo 13. Üniversitelere Dağılımı Yapılmış Bağlantı Sayıları

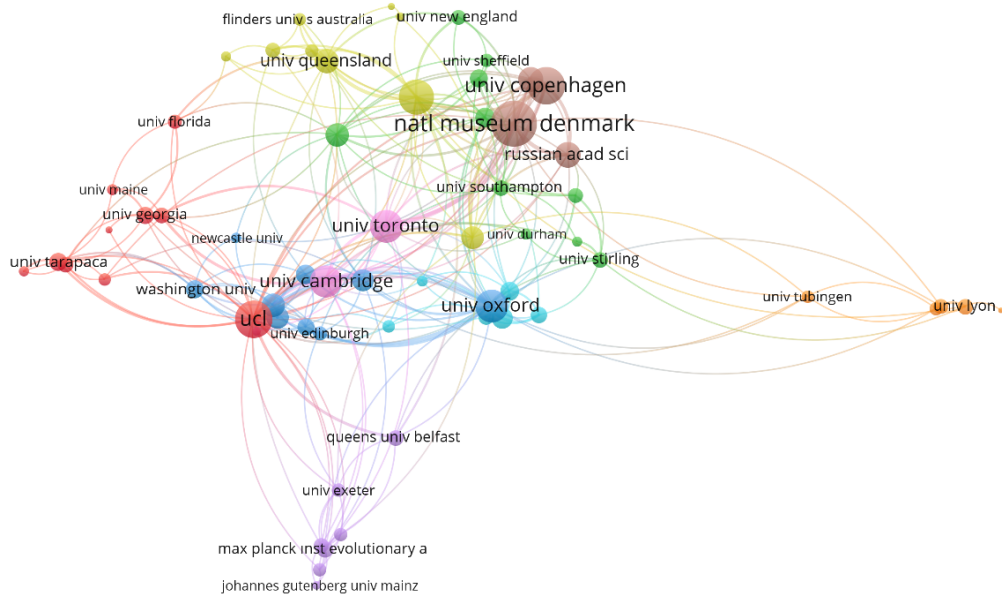
Üniversite	Bağlantılar	Üniversite	Bağlantılar
National Museum Denmark	81	Oxford University	41
UCL	54	Cambridge University	40
Copenhagen University	54	Russian Acad Sci University	26
Australian National University	48	St. Andrews University	24
Toronto University	42	Queensland University	23

Üniversitelerle olan bağlantı sayıları grafikte gösterilmektedir (Grafik 7).

Grafik 7. Üniversitelere Dağılım Gösteren Makalelerin Bağlantı Sayıları

Bu analiz, üniversitelerin diğer üniversitelerle olan bağlantılarını görselleştirmek amacıyla kavram haritası oluşturularak gerçekleştirilmiştir (Harita 8).

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

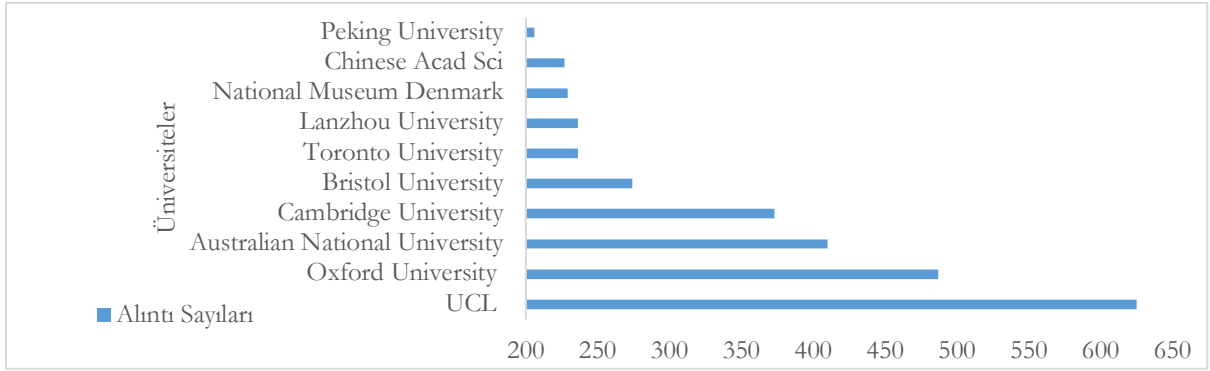
Harita 8. Üniversitelerarası Bağlantı Sayılarının Kavram Ağı Haritası

Bilimsel araştırmalardaki etkileşimleri değerlendirmek üzere en çok alıntı sayısına sahip 10 üniversite analiz edilmiştir. Bilimsel araştırmalar ve alıntılar açısından öne çıkan üniversiteler incelendiğinde, UCL (University College London) 625 alıntı ile en üst sıradadır. Onu, 487 alıntı ile Oxford University ve 410 alıntı ile Australian National University izlemektedir. Cambridge University 373 alıntı ile dördüncü sırada yer alırken, Bristol University 274 alıntı ile beşinci sıradadır. Diğer önemli üniversiteler arasında, Toronto University ve Lanzhou University birlikte 236 alıntı ile yer almakta, National Museum Denmark 229 alıntı ile dikkat çekmektedir. Chinese Academy of Sciences 227 alıntı ile, Peking University ise 206 alıntı ile sıralamada yer almaktadır (Tablo 14). Yüksek alıntı sayısına sahip üniversiteler, araştırmalarının alanlarındaki önemini ve etkisini yansıtabilirler. Bu üniversiteler, genellikle araştırma kalitesi, yenilikçilik ve uluslararası iş birlikleri gibi faktörlerle ilişkilendirilir. Özellikle UCL gibi önde gelen üniversiteler, geniş bir akademik ağa ve çeşitli disiplinler arası iş birliklerine sahip olabilmektedirler.

Tablo 14. Üniversitelere Dağılımı Yapılmış Alıntı Sayıları

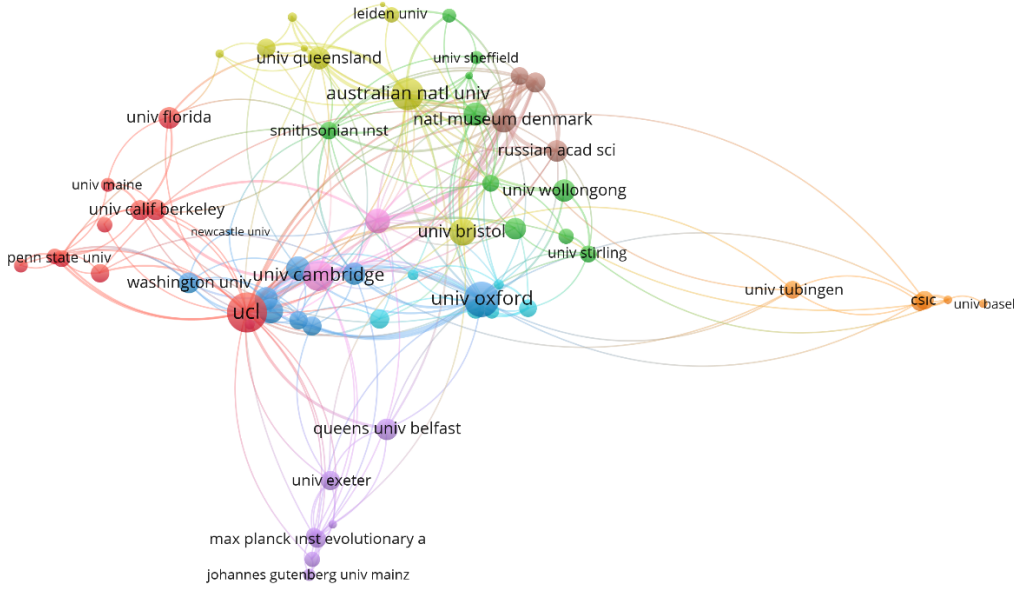
Üniversite	Alıntı	Üniversite	Alıntı
UCL	625	Toronto University	236
Oxford University	487	Lanzhou University	236
Australian National University	410	National Museum Denmark	229
Cambridge University	373	Chinese Acad Sci	227
Bristol University	274	Peking University	206

En çok alıntıya sahip üniversitelerin alıntı sayıları, Grafik 8'de bulunmaktadır.

Grafik 8. Üniversitelere Göre Alıntı Sayıları

Alıntı sayılarına dayalı olarak üniversiteler arasındaki ilişkileri görselleştirmek amacıyla kavram haritası oluşturulmuştur (Harita 9).

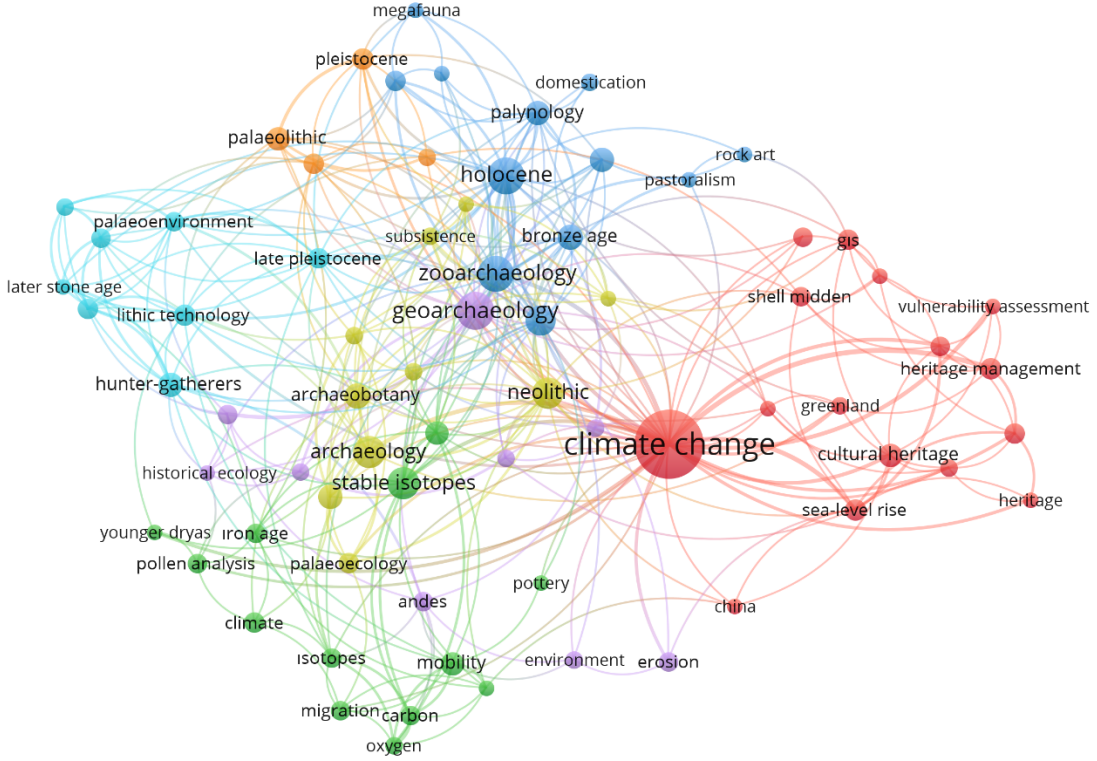
Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

Harita 9. Üniversitelerarası Alıntı Sayılarının Dağılımının Kavram Haritası

Anahtar Kelime Analizi

VOSviewer uygulaması ile yapılan anahtar kelime analizi sonuçları; toplam 585 makalenin incelendiği ve 2004 anahtar kelimenin tespit edildiği bir çalışmayı içermektedir. Bu analizde, her bir makalede ortak olarak bulunan anahtar kelimeler dikkate alınmıştır. İlk olarak, beş kez veya daha fazla tekrar eden anahtar kelimeler ele alınmış ve bu kriteri karşılayan 72 adet anahtar kelime belirlenmiştir. En sık kullanılan anahtar kelime "climate change" olarak belirlenmiştir ve toplamda 89 kez tekrar edilmiştir. Bu anahtar kelimenin toplam bağlantı gücü ise 425 olarak hesaplanmıştır. İkinci sırada "Geoarchaeology" anahtar kelimesi yer almaktadır ve 27 kez tekrar edilmiş, 148 bağlantı gücüne sahiptir. Üçüncü sırada ise "Holocene" anahtar kelimesi bulunmaktadır, 26 kez tekrar edilmiş ve 139 bağlantı gücüne sahiptir. "Geoarchaeology" ve "Holocene" anahtar kelimeleri ise sırasıyla ikinci

ve üçüncü sıralarda yer almaktadır. Ayrıca, "Zooarchaeology" anahtar kelimesi de 24 kez tekrar edilmiş ve 27 bağlantı gücüne sahiptir (Harita 10). Bu analiz, arkeoloji ve iklim değişikliği alanındaki araştırmalarda en çok vurgulanan anahtar kelimeleri belirlemek için önemlidir. "Climate change", "Geoarchaeology" ve "Holocene" gibi anahtar kelimeler, bu alanlarda yapılan araştırmaların temel odak noktalarını yansıtabilir. Ayrıca, bu anahtar kelimelerin bağlantı gücü, bu kelimelerin araştırmadaki önemini ve etkisini göstermektedir.

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

Harita 10. Anahtar Kelimeler İle İlişkili Anahtar Kelimelerin Kavram Haritası

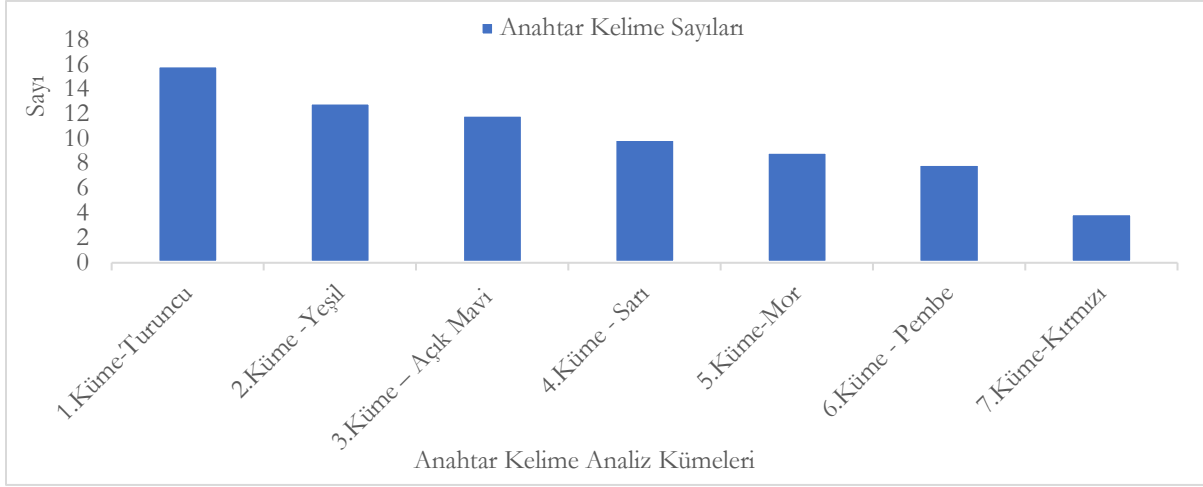
Birlikte görünüm altında yer alan anahtar kelimeler yedi kümeye ayrılmıştır. Turuncu küme içerisinde, archaeological sites, China, climate change, coastal archaeology, coastal erosion, cultural heritage, GIS, Greenland, heritage, heritage management, radiocarbon, remote sensing, sea-level rise, settlement patterns, shell midden, vulnerability assessment anahtar kelimeleri yer almaktadır. Toplamda 16 anahtar kelime bulunmaktadır. Küme-Yeşil, carbon, climate, diet, iron age, isotopes, migration, mobility, oxygen, paleodiet, pollen analysis, pottery, stable isotopes, Younger Dryas varlığı saptanmıştır. Toplamda 12 anahtar kelime bulunmaktadır. Küme-Açık Mavi, bronze age, domestication, environmental change, Holocene, palynology, pastoralism, prehistory, radiocarbon dating, rock art, taphonomy, zooarchaeology. Toplamda 12 anahtar kelime bulunmaktadır. Sarı kümede, birbirleriyle bağlantılı agriculture, archaeobotany, archaeology, Near East, Neolithic, palaeoecology, phytoliths, pollen, Southern Levant, subsistence olmak üzere toplamda 10 anahtar kelime varlığı görülmüştür. Mor kümede, Andes, environment, erosion, geoarchaeology, historical ecology, Mesolithic, micromorphology, radiocarbon dates, shell middens olmak üzere toplamda 10 anahtar kelime bulunmaktadır. Pembe kümeyi, hunter-gatherers, Last Glacial Maximum, Late Pleistocene, Later Stone Age, lithic technology, Middle Stone Age, palaeoenvironment, Southern Africa anahtar kelimeleri oluşturur ve toplamda 8 anahtar kelime bulunmaktadır. Kırmızı kümeyi oluşturan, chronology, palaeoclimate, Palaeolithic, Pleistocene anahtar kelimeleridir ve 4 tanedir (Tablo 15). Her bir renkli küme, belirli bir tema veya konu grubunu temsil ederken, küme içindeki anahtar kelimeler o konuyla ilişkili alt başlıkları veya odak noktalarını ifade etmektedir. Örneğin, turuncu küme kıyı arkeolojisi, kültürel miras yönetimi, radyokarbon tarihlleme gibi arkeolojik ve çevresel konuları

kapsarken, yeşil küme karbon, iklim, diyet gibi iklim değişikliği ile ilgili temaları içeriyor. Açık mavi küme ise arkeolojik dönemler, çevresel değişimler ve arkeolojik yöntemleri içeren geniş bir yelpazeyi kapsıyor.

Tablo 15. Kümelerin Renk Tonları ve Sınıflandırılması

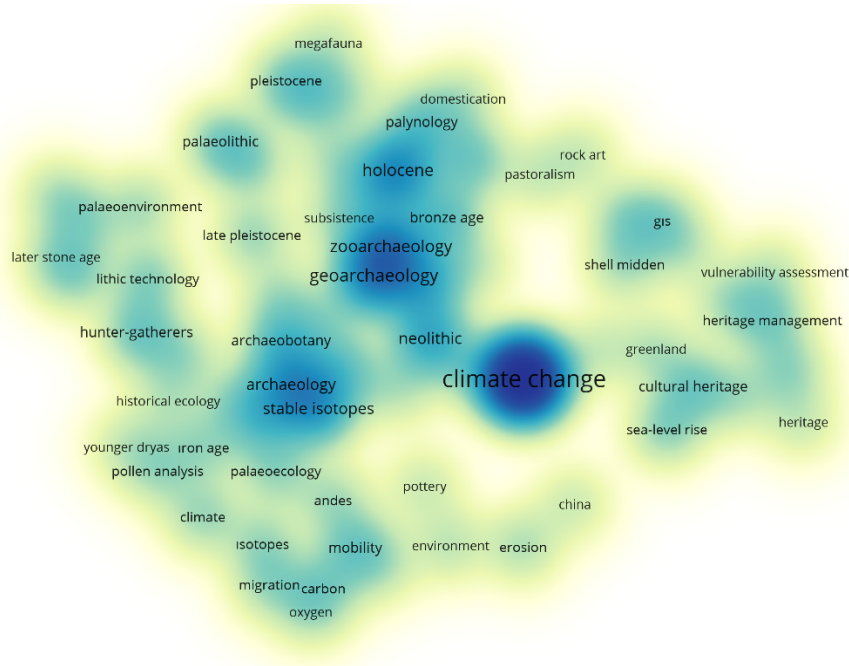
1.Küme-Turuncu	2.Küme Yeşil	3.Küme Açık Mavi	4.Küme Sarı	5.Küme-Mor	6.Küme Pembe	7.Küme-Kırmızı
archaeological sites	carbon	bronze age	agriculture	andes	hunter-gatherers	chronology
china	climate	domestication	archaeobotany	environment	last glacial maximum	palaeoclimate
Climate change	diet	environmental change	archaeology	erosion	late pleistocene	palaeolithic
coastal archaeology	iron age	holocene	near east	geoarchaeology	later stone age	pleistocene
coastal erosion	Isotopes	holocene	neolithic	historical ecology	lithic technology	
cultural heritage	migration	palynology	palaeoecology	mesolithic	middle stone age	
gis	mobility	pastoralism	phytoliths	micromorphology	palaeoenvironment	
greenland	oxygen	prehistory	pollen	radiocarbon dates	southern africa	
heritage	paleodiet	radiocarbon dating	southern levant	shell middens		
heritage management	pollen analysis	rock art	subsistence			
radiocarbon	pottery	taphonomy				
remote sensing	stable isotopes	zooarchaeology				
sea-level rise	Younger dryas					
settlement patterns						
shell midden						
vulnerability assessment						
16 tane	13 tane	12 tane	10 tane	9 tane	8 tane	4 tane

Anahtar kelimelerin küme sayıları Grafik 9'de gösterilmiştir.

Grafik 9. Anahtar Kelimelerin Küme Sayıları

Harita 11'de sunulan verilere göre, anahtar kelimelerin yoğun kullanımı incelendiğinde belirli terimlerin öne çıktığı görülmektedir. Şekil, anahtar kelimelerin yoğun kullanımını görsel olarak temsil etmektedir. Bu analiz, özellikle "climate change" kelime grubunun en yoğun kullanılan anahtar kelime olduğunu ortaya koymaktadır. Şekilde, "archaeology," "zooarchaeology," ve "archeometry" gibi diğer anahtar kelimelerin sırasıyla yoğunlukta kullanıldığı görülmektedir. Özellikle, "climate change" teriminin en yoğun kullanılan anahtar kelime olduğu belirlenmiştir. Bu, araştırmacıların arkeoloji ve iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu konuda çalışmak için bu terime büyük ölçüde odaklandığını göstermektedir. Ayrıca, "archaeology," "zooarchaeology," ve "archeometry" gibi diğer anahtar kelimelerin de yoğunlukla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu terimler, arkeolojik çalışmalarda önemli bir rol oynayan ve araştırmacıların ilgisini çeken konuları yansıtmaktadır.

Not: M. İşcan tarafından VOSviewer programı ile oluşturulmuştur.

Harita 11. Anahtar Kelime Kullanım Yoğunluğu

Değerlendirme ve Sonuç

Arkeoloji, geçmiş nesillerin kültürel mirasını araştıran bir bilim dalı olup özellikle iklim ile insan kültürel evrimi arasındaki uzun vadeli etkileşimleri araştırmaktadır. İklim değişikliği ise ekolojik, sosyal ve ekonomik sistemlerde yapılan ayarlamaları ifade eder. Bu çalışma sonucunda, arkeoloji ve iklim değişikliği konularındaki literatürdeki eğilimleri, yayın hacmini ve anahtar kelimeleri inceleyerek bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. İlgili makale sayılarındaki yıllara göre değişim, konuya olan akademik ilginin zaman içinde nasıl geliştiğini göstermektedir. Özellikle 2022 yılında en yüksek makale sayısına ulaşılması, konunun gün geçtikçe daha fazla ilgi çektiğini göstermektedir. Bu artış ayrıca, konuyla ilgili finansman ve kaynakların artması, araştırma olanaklarının genişlemesi, teknolojik gelişmelerin araştırmaları kolaylaştırması, akademik işbirliklerinin ve ağların güçlenmesi ve dergilerin bu alana olan ilgisinin artması gibi birçok nedenden de kaynaklanabilir. 1996, 1998, 2000 ve 2002 yıllarında söz konusu araştırma alanına ait makale bulunmaması, o dönemde bu alana olan akademik ilginin nispeten daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum, araştırma eğilimlerinin zamana bağlı olarak değişkenlik gösterebilmesi, araştırmacıların ve araştırma kurumlarının belirli dönemlerde farklı konulara yoğunlaşma eğiliminde olması veya dergilerin konu ile ilgili yayın politikalarında değişiklikler yapılması gibi çeşitli etkenlerden kaynaklanabilir. Bu eğilimi anlamak, gelecekteki araştırmacılar ve akademisyenler için alanın ne yönde ilerleyebileceği konusunda önemli bir yol gösterici olabilmektedir. Dergilere göre yapılan analizde, öne çıkan dergilerin başında "Journal of Archaeological Science" gelmektedir. Bu dergi, en fazla makaleye sahip olmasının yanı sıra en çok atıf alan dergi olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, bu derginin alanında önemli bir referans kaynağı olduğunu ve diğer araştırmacılar tarafından sıkça başvurulduğunu göstermektedir. Yazarlar arasında dikkat çeken isimler, özellikle Kieran Westley, Jorgen Gollesen, Sue O'connor ve Lisa A. Maher gibi isimlerdir. Bu yazarlar, konuyla ilgili çalışmalarını literatüre katkıda bulunmuşlardır. Yazarlar arasındaki bağlantılar ve alıntı sayılarına dayalı yapılan analizler, araştırmacılar arasındaki bağlantı ve önemli çalışmaların belirlenmesi açısından bilgi sağlamaktadır. Özellikle Albert Hafner'in en yüksek bağlantı sayısına sahip olması ve P. Jeffrey Brantingham ile Todd A. Surovell'in en yüksek alıntı sayısına ulaşmış olmaları, bu isimlerin alandaki etkisini ve katkılarını yansıtmaktadır. Bu yazarlar, kapsamlı alıntılar ve literatürdeki önemli etkileriyle gelecekteki araştırmacılar için değerli kaynaklar ve referanslar sunmaktadır.

Ülkeler bazında yapılan analizde, ABD'nin en fazla makale sayısına sahip olduğu görülmekte ve bu ülkeyi İngiltere ve Avustralya takip etmektedir. Ayrıca, ülkeler arası ağları inceleyen haritalar, belirli ülkelerin benzer araştırma konularını paylaştığını ve güçlü iş birlikleri geliştirdiğini göstermektedir. Özellikle ABD, İngiltere, Danimarka, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler arasında yoğun bir birliktelik ağı bulunmaktadır. Alıntı sayılarına dayalı analizde, ABD'nin en yüksek alıntı sayısına sahip olduğu ve bu alanda öne çıkan bir ülke olduğu görülmektedir. İngiltere, Avustralya, Fransa ve Almanya gibi ülkeler de önemli alıntı sayılarına sahip olan diğer ülkelerdir. Bu durum, belirli ülkelerin araştırma sonuçlarının diğer ülkelere sıkça referans alındığını göstermektedir. Üniversitelerin analizi, özellikle Oxford University, Cambridge University, UCL, Australian National University ve National Museum Denmark gibi kuruluşların önemli yayın sayılarına ve alıntı sayılarına sahip olduğunu göstermektedir. Üniversiteler arası iş birliği ve etkileşimi gösteren haritalar, bu kuruluşların global düzeydeki ağlarını ve diğer üniversitelerle olan bağlantılarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu analiz, öne çıkan üniversitelerin belirli konularda güçlü iş birliklerine sahip olduğunu ve bu iş birliklerinin öne çıkan projelerle bağlantılı olduğunu vurgulayarak bu üniversitelerin alanlarında lider araştırmalar ve diğer üniversitelerle sıkça iş birliği yaptığını göstermektedir. Bu durum, araştırmacılar için belirli konularda daha yayın yapma potansiyeli olduğunu işaret etmektedir.

Anahtar kelime analizi, arkeolojik alanlarda iklim değişikliğiyle ilgili yapılan 585 makalenin incelendiği çalışmada 2004 anahtar kelimenin bulunduğu görülmüştür. Bu, geniş kapsamlı bir literatür taraması yapıldığını ve çok sayıda anahtar kelimenin bulunduğunu göstermektedir. VOSviewer uygulaması tarafından oluşturulan ağ haritası, makalelerde sıkça geçen anahtar kelimeler arasındaki güçlü ilişkileri görsel olarak sunmaktadır. "Climate change" (İklim Değişikliği) terimi, 89 tekrarla en sık kullanılan anahtar kelime olup, 425 bağlantı gücüyle diğer terimlerle güçlü bir ilişki içindedir. Bu durum, araştırmacıların genellikle iklim değişikliği üzerine odaklandığını ve bu konuyu çeşitli bağlamlarla ele aldığını göstermektedir. "Geoarchaeology" ve "Holocene" terimleri de sırasıyla 27 ve 26 tekrarla önemli anahtar kelimelerdir. Bu kelimeler, araştırmalarda odaklanılan başlıca konuları belirleyerek, ilgili literatürdeki ana odak noktalarını açıkça göstermektedir. VOSviewer tarafından oluşturulan ağ haritasında belirlenen yedi farklı küme, benzer konulara odaklanan anahtar kelimelerin bir araya getirilmesini

sağlamaktadır. Örneğin, turuncu küme, arkeolojik siteler, Çin, iklim değişikliği, sahil arkeolojisi gibi terimleri içermekte ve bu terimler arasındaki güçlü bağlantıları göstermektedir. Ayrıca, diğer renkli kümelerde de benzer şekilde benzer konulara odaklanan terimler bir araya getirilmiştir. Bu durum, belirli kümelerdeki kelimelerin sıkça birbiriyle ilişkilendirildiğini ve ortak konu alanlarını paylaştığını göstermektedir. "Climate Change" ve "Archaeological Sites" anahtar kelimeleri arasındaki karmaşık ilişkileri görsel olarak anlamak amacıyla detaylı bir kavram haritası oluşturulmuştur. Bu harita, belirtilen anahtar kelimelerin yanı sıra en sık kullanılan diğer önemli terimleri içermekte ve bu terimler arasındaki bağlantıları vurgulamaktadır. Bu durum ile araştırmacıların belirli temalar etrafında odaklandığı ve bu konularda daha fazla bilgi üretmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu, literatürdeki belirli konuların derinlemesine incelendiğini ve bu konularda yoğun bir araştırma çabası olduğunu ortaya koymaktadır. Anahtar kelimeler arasındaki bu sıkı ilişkiler, araştırmacıların benzer ilgi alanlarına odaklanma eğiliminde olduğunu ve bu konularda daha fazla birliktelik yapma potansiyeli bulunduğunu da göstermektedir. "Journal of Archaeological Science" gibi önde gelen dergileri düzenli olarak takip etmek, alandaki güncel araştırmalardan haberdar olunmasını sağlayacaktır. Bu dergilerde yayımlanan makaleler, alanın önde gelen uzmanlarının görüşlerini ve bulgularını içermektedir. ABD, İngiltere, Danimarka, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler arasındaki ağıni değerlendirerek uluslararası araştırma projelerine katılma ve ortak çalışmalar yürütme fırsatları aranabilecektir. Bu, farklı disiplinlerden gelen uzmanların bir araya gelerek kapsamlı çalışmalar yapmasını sağlayabilir. "Climate change" gibi anahtar kelimelerle güçlü ilişkili terimleri belirleyerek, literatürdeki boşlukları tamamlayarak yeni araştırma fırsatları tanınabilmektedir. Kieran Westley, Jorgen Gollesen, Sue O'connor ve Lisa A. Maher gibi öne çıkan araştırmacıların çalışmalarını takip etmek, alandaki önde gelen tartışmaları ve yeni gelişmeleri takip etmeyi sağlayacaktır.

Arkeoloji ve iklim değişikliği ilişkisi hakkında yapılan bu bibliyometrik analiz, bu iki disiplinin nasıl kesiştiğini ve akademik ilginin zaman içindeki gelişimini anlamak için önemli veriler sunmaktadır. Bu analiz, arkeoloji ve iklim değişikliği konusunda ilerleyişi anlamak ve gelecekteki araştırmalar için potansiyel alanları belirlemede son derece önemlidir. Bu analiz, araştırmacıların bu konuda mevcut literatürü daha iyi anlamalarına ve gelecek araştırma projelerini planlamalarına yardımcı olabilecektir.

Kaynakça

- Anderson, D. G., Maasch, K. A., Sandweiss, D., & Mayewski, P. A. (2007). Climate and Culture Change: Exploring Holocene Transitions. D. G. Anderson, K. A. Maasch, & D. Sandweiss (Eds.), *Climate Change & Cultural Dynamics. A global perspective on mid-Holocene transitions*. (s. 1-23). Amsterdam: Academic Press.
- Augustin, C. (2007). *Climate change and world heritage: report on predicting and managing the impacts of climate change on world heritage and Strategy to assist States Parties to implement appropriate management responses*. UNESCO.
- Bertolin, C., & Camuffo, D. (2014). *Climate change impact on movable and immovable cultural heritage throughout Europe. Damage risk assessment, economic impact and mitigation strategies for sustainable preservation of cultural heritage in the times of climate Change. Climate for culture—Deliverable 5.2.* https://www.climateforculture.eu/index.php?inhalt=download&file=pages/user/downloads/project_results/D_05.2_final_publish.compressed.pdf (07.12.2023)
- Brimblecombe, P. (2000). Air Pollution and Architecture: Past, Present and Future. *Journal of Architectural Conservation*, 6(2), 30-46. <https://doi.org/10.1080/13556207.2000.10785268>
- Burke, A., Peros, M. C., Wren, C. D., Pausata, F. S., Riel-Salvatore, J., Moine, O., de Vernal, A., Kageyama, M., & Boisard, S. (2021). The archaeology of climate change: The case for cultural diversity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 1-10. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108537118>
- Butzer, K. W. (1982). *Archaeology as human ecology: Method and theory for a contextual approach*. Cambridge University Press.
- Cesur, A. (2014). *Küresel Isınma ve İklim Değişiklikleri*. MTA Genel Müdürlüğü, Doğal Kaynaklar Ve Ekonomi Bülteni. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/kutuphane/ekonomi-bultenleri/2014_18/b18_17-21.pdf (07.12.2023)

- Chiotis, E. (2018). *Climate Changes in the Holocene: Impacts and Human Adaptation*. CRC Press.
- Dawson, T., Nimura, C., Lopez-Romero, E., & Daire, M.-Y. (2017). *Public Archaeology and Climate Change*. Oxbow Books Limited.
- Dean, J. S. (2000). Complexity Theory and Sociocultural Change. R. J. McIntosh, J. A. Tainter, & S. K. McIntosh (Eds.), *The Way the Wind Blows* (s. 89-118). Columbia University Press.
- Drachman Institute | Heritage Conservation College of Architecture, Planning, and Landscape Architecture The University of Arizona. (2001). *Climate Change Vulnerability and Risk Assessment Framework for Cultural Resources, National Park Service Intermountain Region Vanishing Treasures Program*. The University of Arizona.
- Grossi, C. M., & Brimblecombe, P. (2007). Effect of long-term changes in air pollution and climate on the decay and blackening of European stone buildings. *Geological Society of London*, 271(1), 117-130. <https://doi.org/10.1144/gsl.sp.2007.271.01.13>
- Gunn, J. D., & Folan, W. J. (2000). The Earth System and Archaeological Practice: A Question of Reconciliation. R. J. McIntosh, J. A. Tainter, & S. Keech McIntosh (Eds.), *The Way the Wind Blows Climate, History and Human Action* (s. 223-270). Columbia University Press.
- Hudson, M. J., Aoyama, M., Hoover, K. C., & Uchiyama, J. (2012). Prospects and challenges for an archaeology of global climate change. *Wiley and Royal Meteorological Society and the Royal Geographical Society*, 3(4), 313-328. <https://doi.org/10.1002/wcc.174>
- Lamb, H. H. (1995). *Climate, History and The Modern World*. Routledge.
- Lowery, D. L., O'Neal, M. A., Carisio, S., & Montini, T. (2012). *Sea Level Rise in Coastal Virginia: Understanding Impacts to Archaeological Resources*. Virginia Department of Historic Resources Monograph Series.
- North Carolina Office of State Archaeology. (2022). *Predicting Effects of Climate Change on Archaeological Sites*. Erişim adresi: <https://archaeology.ncdcr.gov/programs/education-outreach/climate-change/predicting-effects> (27.12.2023).
- Önaçan, M. B. K. (2020). Türkiye'de Yeşil Bilişim Çalışmaları: Sistematik Literatür Taraması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (21), 345-368.
- Özyarkent, H. (2007). *Yakındoğu'da yerleşik yaşamın başlangıcı ile ilgili ilk kuramlar ve bunların alan çalışmalarını yönlendirici etkileri V.G. Childe ve R.J. Braidwood'un görüşleri ve arkeolojik çalışmalara etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Perez-Alvaro, E. (2016). Climate change and underwater cultural heritage: Impacts and challenges. *Journal of Cultural Heritage*, 21, 842-848. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2016.03.006>
- Smit, B., & Pilifosova, O. (2003). From Adaptation to Adaptive Capacity and Vulnerability Reduction. J. B. Smith, R. J. Klein, & S. Huq içinde, *Climate Change, Adaptive Capacity and Development* (ss. 9-28). Imperial College Press.
- şensoy, S., Demircan, M., & Alan, İ (2008). Trends in Turkey Climate Extreme Indices from 1971 to 2004. IV. *Atmosfer Bilimleri Sempozyumu Bildiri Kitabı* (pp. 453-460). Ohrid.
- University of Chicago. (tarih yok). Erişim adresi: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/34*.html (07.12.2023).
- Weiss, H. (2000). Beyond the Younger Dryas: Collapse as Adaptation to Abrupt Climate Change in Ancient West Asia and the Eastern Mediterranean. G. Bawden, & R. M. Rey craft (Eds.), *Environmental Disaster and the Archaeology of Human Response* içinde (pp. 75-98). Maxwell Museum of Anthropology Anthropological Papers.
- Wright, J. (2016). Maritime Archaeology and Climate Change: An Invitation. *Journal of Maritime Archaeology*, 11(3), 255-270.

EXTENDED SUMMARY

Archaeology is a discipline that studies historical artefacts and aims to provide concrete information for the preservation of cultural heritage by analysing current information on climate change. Climate refers to the average weather conditions in a specific geographical region, which directly and indirectly affect the living conditions of all organisms by shaping the natural environment. Climate change is a major scientific challenge today, and according to current projections, global climate change is expected to continue. The interaction of environmental factors highlights geomorphological activities and shapes the impact of climate change on the natural environment. Global warming, rising temperatures, melting glaciers and shrinking habitable areas are affecting various ecosystems, with industrial production, fossil fuel use and greenhouse gas emissions being the main drivers of global warming. Climate change during the Holocene has been observed and documented by ancient historians and geographers. Sudden changes during this period have been studied by archaeologists using geoarchaeology, and the location of archaeological sites from the Palaeolithic period has been determined using glacial chronology. Climate change poses a serious threat to archaeological sites. Factors such as rising temperatures, erosion and rising sea levels, which affect underwater areas, can damage archaeological remains. This situation is leading archaeologists to develop strategies to cope with climate change and preserve cultural heritage. The article, through a comprehensive Web of Science database, provides information on the preference for Web of Science in terms of international coverage, reference and citation tracking features, quality control, analysis tools and indexing advantages. The bibliometric analysis covers 585 sources on the impact of archaeological heritage on climate change, conservation strategies and the effectiveness of these strategies. The analysis aims to evaluate trends in specific topics, publication volume, most cited works, distribution of publication years and keywords based on the number of articles in the literature. Looking at the number of articles by year, it can be seen that the highest level was reached in 2022 with 61 articles. The increase in articles, especially in 2022, indicates a growing interest in the topic. However, in 1996, 1998, 2000 and 2002 there were no articles on the subject, which may indicate that academic interest in the topic was lower during those years. This could be due to a variety of reasons, such as certain topics being more popular at different times, the ebb and flow of interest over time, decisions by research institutions or individual researchers to focus on different subjects during specific periods, and changes in the publication policies of journals related to the topic. According to the analysis of journals, the *Journal of Archaeological Science* is the journal with the highest number of articles with 119 articles. It should be noted that the total number of articles from the 76 journals mentioned accounts for 87.35%. Furthermore, the citation analysis shows that "*Journal of Archaeological Science*" and "*Journal of Archaeological Science-Reports*" are the most cited journals. The "*Journal of Archaeological Science*" stands out in the journal analysis, being the journal with the most articles and citations, proving to be an important reference in the field. According to the citation analysis, 95.27% of the total citations come from 31 different journals, highlighting the importance of specific journals and their frequent reference by researchers. The author analysis identified four key authors, namely Kieran Westley, Jorgen Gollesen, Sue O'Connor and Lisa A. Maher, who have contributed significantly to the literature with five or more papers. The relationships between these authors and the most cited authors were examined and concept maps were created to highlight the impact of the authors' work in the literature. In the country analysis identified the top 10 countries producing the most articles from 77 countries. The analysis showed that the United States stood out with 220 articles, followed by the United Kingdom with 134 articles. Other countries such as Australia, Germany and France also feature in this ranking. The concept maps were used to visualise scientific interactions between countries and common research themes. These maps

show that certain countries share similar research themes and develop strong collaborations. Intensive networks were identified, particularly between the United States, the United Kingdom, Canada and Australia. For the university analysis, 986 universities were examined and 66 universities were selected. Prominent universities such as Oxford University, Cambridge University and the Australian National University were identified. Connections and interactions between these universities were visualised using concept maps. An evaluation based on the number of citations in scientific research showed that the United States is the country with the highest number of citations and UCL is the university with the most citations. This data was also visualised using concept maps, and the analyses showed that certain countries and

universities were frequently referenced by others in research outputs. The keyword analysis, which involved a detailed examination of 585 articles, revealed a total of 2004 keywords. Prominent among these keywords are "climate change", "geoarchaeology" and "Holocene". The analysis showed that "climate change" was the most frequently used keyword. This shows that researchers are generally focusing on climate change and addressing it in different contexts. The VOSviewer analysis visually displays strong relationships between terms that focus on specific topics, revealing connections between keywords in the literature. This comprehensive study examines the literature on archaeology and climate change in depth, highlighting the evolution of academic interest, prominent journals and authors, international collaborations, keywords and thematic foci. It provides an important basis for for future researchers.

YENİ TEKNOLOJİLERİN GELİŞTİRİLİP TEST EDİLEBİLECEĞİ BİR TEKNO PARKIN AKILLI ŞEHİR OLARAK TASARLANAN BİR PROJEYE ETKİLERİ: TEKNO PARK ESENLER

THE EFFECTS OF A TECHNO PARK WHERE NEW TECHNOLOGIES CAN BE DEVELOPED AND TESTED ON A PROJECT DESIGNED AS A SMART CITY: TECHNO PARK ESENLER

Abdurrahman AYDIN

Bir kuruma bağlı değildir.

a.rahmanaydin@hotmail.com.tr

ORCID: 0000-0003-3749-8095

ÖZ

Geleneksel şehir modelleri genellikle su, enerji, ulaşım ve güvenlik gibi temel hizmetleri sağlama odaklı olmuştur. Ancak, şehirlerin karşılaştığı çağın zorlukları, bu yaklaşımın sınırlarını açıkça ortaya koymaktadır. Artık, şehirlerde sadece temel ihtiyaçları karşılamak değil, aynı zamanda yaşanabilirlik, çevresel sürdürülebilirlik ve teknolojik yenilikleri entegre etmek de ön plana çıkmaktadır. Günümüzde teknolojik gelişmeler, şehirlerin sürdürülebilirlik, verimlilik ve yaşanabilirlik açısından dönüşüm geçirmesine olanak sağlamaktadır. Teknoloji ve şehir yaşamının bütünleştirilmesinde oldukça etkili olan teknoparklar günümüz teknolojilerinin şehir yaşamına aktarılmasına olanak sağlayan önemli merkezlerdir. Bu bağlamda, teknoparklar, yeni teknolojilerin doğmasına, geliştirilmesine ve test edilmesine olanak tanıyan önemli inovasyon merkezleri olmaktadır.

Bu çalışmada, bir teknoparkın içinde geliştirilen teknolojilerin akıllı şehir projelerine nasıl entegre edilebileceği ve şehir yaşamını nasıl iyileştirebileceği ortaya konmuştur. Bu amaç doğrultusunda Teknoloji Gelişim Bölgesi olarak planlanan Teknopark Esenler Projesi ve Esenler Akıllı Şehir Projesi örnek uygulamalar olarak çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir ve teknoparklarda geliştirilen teknolojilerin şehir yaşamına nasıl aktarılacağı açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada Teknoloji Gelişim Bölgesi olarak planlanan Teknopark Esenler projesinin Esenler Akıllı Şehir Projesine etkileri değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Conventional city models have usually focused on providing basic services such as water, energy, transportation and security. However, challenges of the time facing cities clearly reveal the limits of this approach. Now, not only meeting basic needs in cities, but also livability, environmental sustainability and technological innovations comes to the forefront. Today, technological developments ensure cities to transform in terms of sustainability, efficiency and livability. Technoparks, which are very effective in integrating technology and city life, are significant centers that enable the transfer of today's technologies to city life. In this context, technoparks are significant innovation centers that allow the birth, development and testing of new technologies.

In this study, it is revealed how technologies developed in a technopark can be integrated into smart city projects and improve city life. For this purpose, the Technopark Esenler Project, planned as a Technology Development Zone, and the Esenler Smart City Project were examined in detail as sample applications and it was explained how the technologies developed in technoparks could be transferred to city life. In addition, the effects of the Technopark Esenler Project, planned as a Technology Development Zone, on the Esenler Smart City Project were evaluated in the study.

Geliş Tarihi:

15.01.2024

Kabul Tarihi:

16.07.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Akıllı şehir
Teknopark
Teknolojik dönüşüm

Keywords

Smart city
Technopark
Technological
transformation

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1320044>

Atıf/Cite as: Aydın, A. (2024). Yeni teknolojilerin geliştirilip test edilebileceği bir teknoparkın akıllı şehir olarak tasarlanan bir projeye etkileri: Teknopark Esenler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1019-1035.

Giriş

Geleneksel şehir anlayışı ve teknoloji odaklı şehir projeleri arasındaki çatışma, şehirlerin geçmişten günümüze olan evrimini yansıtmaktadır. Geleneksel şehir anlayışı genellikle statik planlamalara, uzun vadeli stratejilere ve merkezi yönetim modellerine dayanmaktadır. Bu anlayış, şehirleri genellikle yavaş adapte olabilen, sürdürülebilirlik ve teknolojik yeniliklere geçişte zorlanan fiziksel yapılar olarak tanımlamaktadır.

Şehirlerin yaşanan teknolojik gelişmeler doğrultusunda dönüştürülmeleri farklı yöntemler ile gerçekleşmektedir. Teknoparklar, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojilerin şehirlere aktarılmasında ve akıllı şehirlerin inşa edilmesinde etkili olabilecek merkezlerdir. Bu doğrultuda teknoparklar ve akıllı şehir projeleri, şehirleri daha dinamik, adaptif ve teknolojiye açık hale getirme hedefini taşımaktadır. Teknoparklar, inovasyonu destekleyerek ve yeni teknolojilerin geliştirilip test edilmesine olanak tanıyarak geleneksel iş modellerini sarsmaktadır. Gelineen seviyede daha yaşanabilir şehirler oluşturabilmek adına, geleneksel şehir anlayışını sorgulayarak teknoparklar ve akıllı şehir projeleri noktasından potansiyelin keşfedilmesi gerekmektedir. Şehirlerimizdeki geleneksel yapıları korumak önemli olsa da, teknoloji ve inovasyon ile entegre olmak, sürdürülebilir ve rekabetçi bir geleceğe ulaşmak için kritik bir adımdır.

Teknoparkların akıllı şehirlerin inşasına yönelik önemli fırsatlarını içeren Esenler Akıllı Şehir Projesi, Esenler sınırları içerisinde yer alan askeri bölgenin belediye hazinesine aktarımıyla çalışmalarına başlanan Türkiye'nin ilk Akıllı Şehri'ne yönelik; Esenler Belediyesi, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı arasında imzalanan İş Birliği Protokolü'nü kapsamaktadır. Dünyada ve Türkiye'de akıllı şehir alanında birçok çalışma yapıldı ve yapılmaya devam etmektedir. Cumhurbaşkanı'nın imzasıyla 5 Haziran 2021 tarihinde Resmi Gazete'de ilan edilen Esenler Akıllı Şehir Odaklı İhtisas Teknoloji Geliştirme Bölgesi ilanı, bu konuda atılmış en büyük adımlardan biri olmuştur.

Teknopark Esenlerin, Esenler Akıllı Şehir Projesine etkilerinin incelendiği bu çalışmada öncelikle, Akıllı şehir projelerinde kullanılan teknolojiler, Esenler Akıllı Şehir Projesi ve Teknopark Esenler hakkında doküman analizi, içerik analizi, ilgili kuruluşların raporlarının ve web sitelerinin incelenmesi sonucu değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın devamında ise teknoparkların akıllı şehir projelerine entegrasyonu ve teknoparkların akıllı şehirlerin inşasındaki rolü tartışılacaktır.

Akıllı Şehir Kavramı

Akıllı Şehir kavramı, vatandaşlar ile hizmet sağlayıcılar arasındaki etkileşimi aşan bir anlayışı ifade etmektedir. Bu, vatandaşların toplumda daha etkin ve katılımcı bir rol üstlenmelerini teşvik etmektedir. Akıllı Şehir kavramı sabit bir tanıma veya sınıra sahip değildir. Akıllı Şehir olma süreci, şehirleri daha yaşanabilir ve esnek hale getirerek yeni zorluklara hızlıca yanıt verebilecek bir konuma getirmektedir. Böylece, her vatandaşın kamu veya özel sektör tarafından sunulan hizmetlere kendi ihtiyaçlarına uygun şekilde erişimini sağlar. Akıllı Şehir ayrıca sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik ederek herkes için çekici bir yaşam ortamı sunmayı amaçlar ve fiziksel altyapı sağlar. Aynı zamanda, Akıllı Şehir, yerel kaynakları ve toplumsal kurumları dijital teknolojilerle birleştirerek sosyal sermayeyi güçlendirebilmektedir (Yanrong, 2014:65; Ahuja, 2016:1).

Son dönemde sıkça teşvik edilen Akıllı Şehir ekosistemi, kamu ve özel sektör arasında geniş kapsamlı bir iş birliğini öngörmektedir. Bu çerçevede, şehir planlamacıları, gayrimenkul geliştiricileri, sivil toplum kuruluşları, bilgi iletişim sistemleri entegratörleri, yazılım sağlayıcıları, enerji ve kamu hizmeti sağlayıcıları, otomotiv endüstrisi ve tesis kontrol sağlayıcıları ile birlikte mobil teknoloji, bulut bilişim, ağ kurma, Makineden Makineye (M2M) ile Radyo Frekans Tanımlama (RFID) gibi birçok teknoloji sağlayıcısının rolü bulunmaktadır. Bu ekosistemde, merkezi yönetimin ekonomik ve sosyal entegrasyonu teşvik etme rolü özellikle önemlidir. Akıllı şehirler, vatandaşlar ve yatırımcılar için yeni fırsatlar sunmaktadır. Merkezi yönetimler, belediyeleri akıllı çözümler almaya teşvik etmede önemli bir role sahiptir (Nanni, 2013: 6-7). Teknoloji, bu süreçte kritik bir önem sahiptir. İnternet, bulut bilişim ve bilgi iletişim teknolojileri (BİT) uygulamaları, sürdürülebilirlik kavramının temelini oluşturmaktadır. Bu uygulamalar, zaman yönetimi, dijital bilgilere erişim, güvenlik, emniyet ve enerji kullanımı gibi çeşitli alanlarda çözümler sunabilmektedir.

Akıllı Şehir Projelerinde Teknoloji Kullanımı

Akıllı şehir projeleri, şehirlerin daha etkili bir şekilde yönetilmesini, hizmetlerin iyileştirilmesini ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasını amaçlar. Bu bağlamda akıllı şehir projeleri ve bu alanda kullanılan

teknolojilerin şehir yaşamı üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda teknolojinin gelişmesine paralel olarak şehirlerde teknoloji tabanlı farklı uygulamaların kullanılmaya başlanması bu alanda birçok dönüşümü beraberinde getirmiştir.

Akıllı şehir projelerinde teknoloji, şehirlerin temel altyapılarını daha etkili ve verimli hale getirme misyonunu üstlenmektedir. Gelişmiş sensörler, ağ altyapıları ve veri analitiği gibi teknolojik unsurlar, enerji, su, ulaşım ve güvenlik gibi alanlarda şehirlerin altyapılarını güçlendirebilir. Bu, şehirlerin dayanıklılığını artırabilir ve sakinlere daha iyi hizmet sunma kapasitesini yükseltebilir (IEC, 2014:18). Akıllı şehirlerde farklı uygulamalar kullanılmaktadır. Bu uygulamaların neler olduğunun açıklanması bir yandan var olan durumun ortaya konması diğer yandan ise ilgili uygulamaların yapılan projeleri ne ölçüde geliştirebileceği açısından oldukça önemlidir.

Akıllı Ulaşım Sistemleri

Teknolojinin ulaşım sektöründeki kullanımı, trafik yönetimi ve ulaşım planlaması alanlarında önemli avantajlar sunmaktadır. Akıllı trafik ışıkları, GPS tabanlı ulaşım yönetimi sistemleri ve toplu taşıma optimizasyonu, şehir içi ulaşımın daha akıcı ve etkili olmasına olanak tanır. Bu da trafik yoğunluğunu azaltabilir ve karbon salınımını düşürebilir (Belissent, 2010:5; ITU-T, 2016:140).

Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Sensör Ağları

Akıllı şehir projelerinde, nesnelerin interneti (IoT) ve sensör ağları kritik bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, şehirdeki çeşitli alanlarda veri toplamak, analiz etmek ve paylaşmak için kullanılır. Hava kalitesi sensörleri, su izleme sistemleri ve akıllı çöp kutuları gibi IoT cihazları, çevresel faktörleri izlemek ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için önemli bir araçtır (ITU-T, 2016:30; Boulos vd., 2015:2).

Sensörler üzerinden işleyen nesnelerin interneti, herhangi bir nesneye bağlanan sensörler aracılığıyla ilgili nesneyi internete bağlamakta ve hayatın tüm alanlarına dair bilgilerin internet vasıtasıyla toplanmasını sağlamaktadır. Bu durum farklı nesnelerin birbirleri ile iletişim kurmalarını ve topladıkları verileri birbirleri ile paylaşmalarını sağlayan geniş kapsamlı bir süreçtir. Bu açıdan bakıldığında, nesnelerin interneti ile her bir nesne akıllı bir cihaza dönüşebilmekte ve istenilen amaç doğrultusunda farklı verilerin toplanmasını sağlamaktadır (Çamur, 2022:50-51).

Akıllı Bina Yönetimi

Teknolojinin bina yönetimine entegrasyonu, enerji verimliliği ve güvenlik açısından önemli avantajlar sağlar. Akıllı bina sistemleri, enerji tüketimini optimize etmek, ısıtma-soğutma sistemlerini yönetmek ve güvenlik sistemlerini iyileştirmek için kullanılabilir. Bu, şehirdeki binaların daha sürdürülebilir ve akıllı hale gelmesine katkıda bulunabilir (Belissent, 2010:6; Stieninger, 2016:314).

Büyük Veri ve Analitik Kullanımı

Büyük veri analitiği, şehirlerin geniş veri setlerinden anlamlı bilgiler çıkarmasına yardımcı olan sistemlerdir. Bu, şehir yönetimine geniş bir perspektiften bakma ve stratejik kararlar alma konusunda önemli bir araçtır. Trafik akışı, enerji tüketimi, su kullanımı ve halk sağlığı gibi birçok alandaki veriler, şehir yöneticilerine daha bilinçli ve hızlı kararlar alma kapasitesi sağlamaktadır (Boulos vd., 2015:2; Kitchin, 2014:3).

Güvenlik ve Kamu Hizmetleri

Teknolojinin kullanımı, şehirlerin güvenliğini ve kamu hizmetlerini iyileştirebilir. Akıllı kameralar, olay algılama sistemleri ve acil durum yönetim platformları, şehir güvenliğini artırabilir. Ayrıca, e-hükümet uygulamaları ve online kamu hizmetleri, sakinlere daha hızlı ve etkili hizmet sunma konusunda önemli bir rol oynar (Belissent, 2010:6; ITU-T, 2016:140).

Katılımcı Teknoloji ve Eğitim

Akıllı şehir projeleri, sakinlere teknolojiye erişim ve eğitim sağlayarak toplumun daha geniş kesimlerini kapsayabilir. Dijital eğitim programları, toplum merkezleri ve genişbant internet erişimi gibi önlemler, şehir sakinlerinin teknolojiye dahil olmalarına olanak tanır (Belissent, 2010:6; ITU-T, 2016:140).

Uygulama ve Mobil Teknoloji

Şehir hizmetlerine yönelik uygulamalar ve mobil teknoloji, sakinlere daha hızlı ve kolay bir erişim sağlar. Park yeri bulma uygulamaları, halka açık ulaşım bilgilendirme uygulamaları ve çevre etkileşim platformları gibi uygulamalar, şehir sakinlerinin günlük yaşamlarını kolaylaştırabilir (Saunders ve Baeck, 2015:22-23; Pfaffli vd., 2016:10).

Enerji Yönetimi ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Akıllı şehirler, enerji yönetimi konusunda da teknolojiyi kullanabilir. Akıllı grid sistemleri, enerji depolama teknolojileri ve yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu, şehirlerin enerji verimliliğini artırabilir ve karbon ayak izini azaltabilir (Yanrong vd., 2014:52; Melzer, 2016:368)

Yukarıda bahsedilen unsurlar, akıllı şehir projelerinde kullanılan temel bileşenlerdir. Şehirler, bu teknolojileri entegre ederek, daha sürdürülebilir, güvenli ve yaşanabilir bir geleceğe doğru evrilebilirler. Teknoparklar, bu projelerin geliştirilmesi ve uygulanmasında kilit bir rol oynamaktadır.

Dünya'da Akıllı Şehir Örnekleri

- **Songdo**, Güney Kore'de, Seul'ün yaklaşık 65 kilometre güneybatısında yer almaktadır. Songdo, dijital ağ geçişinde farklı bir yaklaşım benimsemektedir. Burada, ileri teknoloji, bilgi iletişim sistemleriyle donatılmış 600 hektarlık bir arazi sıfırdan inşa edilmektedir. Songdo, 75.000 kişilik bir nüfusa sahip olması hedeflenen, 2001 yılında başlatılan bir akıllı şehir projesidir. Bu proje, Güney Kore ekonomisinin düşük karbonlu, sürdürülebilir ve entelektüel temelli bir ekonomiye geçişinin bir parçasıdır. Songdo Akıllı Şehri, atık yönetimi, enerji tüketimi çalışmaları ve yeşil alanlara erişim açısından dünyanın en yüksek LEED sertifikalı projelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Albino vd., 2015:16).
- **Barselona**, bir inovasyon bölgesi yaratmaya yönelik başarılı bir uygulamayı ortaya koymaktadır. 22@Barcelona Laboratuvarı, belediye hizmetlerinin amacına yönelik ürün ve hizmetlerin uygulanması için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bölgedeki projeler 2001 yılında başlamıştır. Bölgede, çevre, ulaşım, telekom gibi çeşitli alanlarda yaklaşık 14 deneysel çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların amacı, sürdürülebilir bir yaşam, çalışma ve hareketlilik ortamı oluşturmak için gelişmiş altyapılar geliştirmektir. Bu pilot çalışmalar, sokak aydınlatması gibi unsurları da içermektedir. Örneğin, GSM antenlerinin yanı sıra sıcaklık, titreşim, ses, nem ve kirlilik gibi çeşitli sensörleri kapsayan LED teknolojisiyle donatılmış Eco Dijital altyapı bulunmaktadır. Ayrıca, güvenlik kamera sistemleri için Wi-Fi Mesh erişim noktaları ve video kamera sistemleri de mevcuttur. Bu sistem, Barselona Kent Konseyi'ndeki merkezi bir konumdan düzenlenmekte ve analiz edilmektedir. Bu proje, özel sektör, kamu sektörü ve üniversiteler arasındaki işbirliğine dayalı yeni bir iş kültürünü teşvik ederek inovasyon ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Bakıcı vd., 2012:139-140; Akkan, 2018:7-10).
- **Santander**, akıllı şehirlerin nesnelerin interneti destekli öncülerinden biridir. FIWARE, şehir genelinde 15.000'den fazla kablosuz cihazla gerçek zamanlı açık verilere erişim sağlayan bir platformdur. Bu veriler, trafik yönetimi, çevre kontrolü, sokak aydınlatma yönetimi ve gürültü kontrolü gibi çeşitli şehir fonksiyonlarından gelmektedir. Ayrıca, vatandaşlar şehirdeki olayları rapor etmek ve akıllı telefonlarında bulunan sensörlerden veri sağlamak için bir mobil uygulama kullanmaktadır. Bu veriler ayrıca parklar, toplu taşıma durakları, taksi araçları, mağazalara yerleştirilen akıllı etiketler, turistik yerler vb. yerlerdeki cihazlardan gelmektedir. Tüm bu gerçek zamanlı açık veriler, akıllı şehir uygulamalarının gelişimine katkı sağlamaktadır. Sabit ve mobil sensörlerden toplanan veriler, hava kalitesi, gürültü seviyeleri ve aydınlatma gücü gibi parametrelerin izlenmesinde kullanılmaktadır. Belirlenen seviyeler aşıldığında, sistem

otomatik olarak özel alarmlar oluşturur ve ilgili önlemler alınır. Bunun yanı sıra, sulama ile ilgili parametreler olan nem, sıcaklık, rutubet, yağış ve rüzgar gibi faktörlerin izlenmesi sulamanın en verimli şekilde yapılmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Badii vd., 2013:76; Cosgrave vd., 2013:671; Alvarez vd., 2017:211).

- **Masdar**, Birleşik Arap Emirlikleri'nin başkenti Abu Dabi'de dünyanın en sürdürülebilir ekolojik şehri olma hedefiyle yola çıkmıştır. Masdar City, Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğe bağlılıkla desteklenen en yenilikçi girişimlerden biridir. Şehir projesinin inşaatına 2006 yılında başlandı ve inşaatı halen devam etmektedir. Projenin 2030 yılında tamamlanması ön görülmektedir. Bütçesi yaklaşık 22 milyar dolar olan proje, Abu Dabi'ye 17 kilometre uzaklıkta ve yaklaşık 700 hektarlık alanı kapsamaktadır. 2030 yılına kadar şehirde 50.000 kişinin yaşaması planlanmaktadır. Projeye elektrikte %75, suda ise %80 tasarruf sağlanması hedeflenmektedir (Sankaran ve Chopra, 2020:2-3; Omar, 2018:2-4).

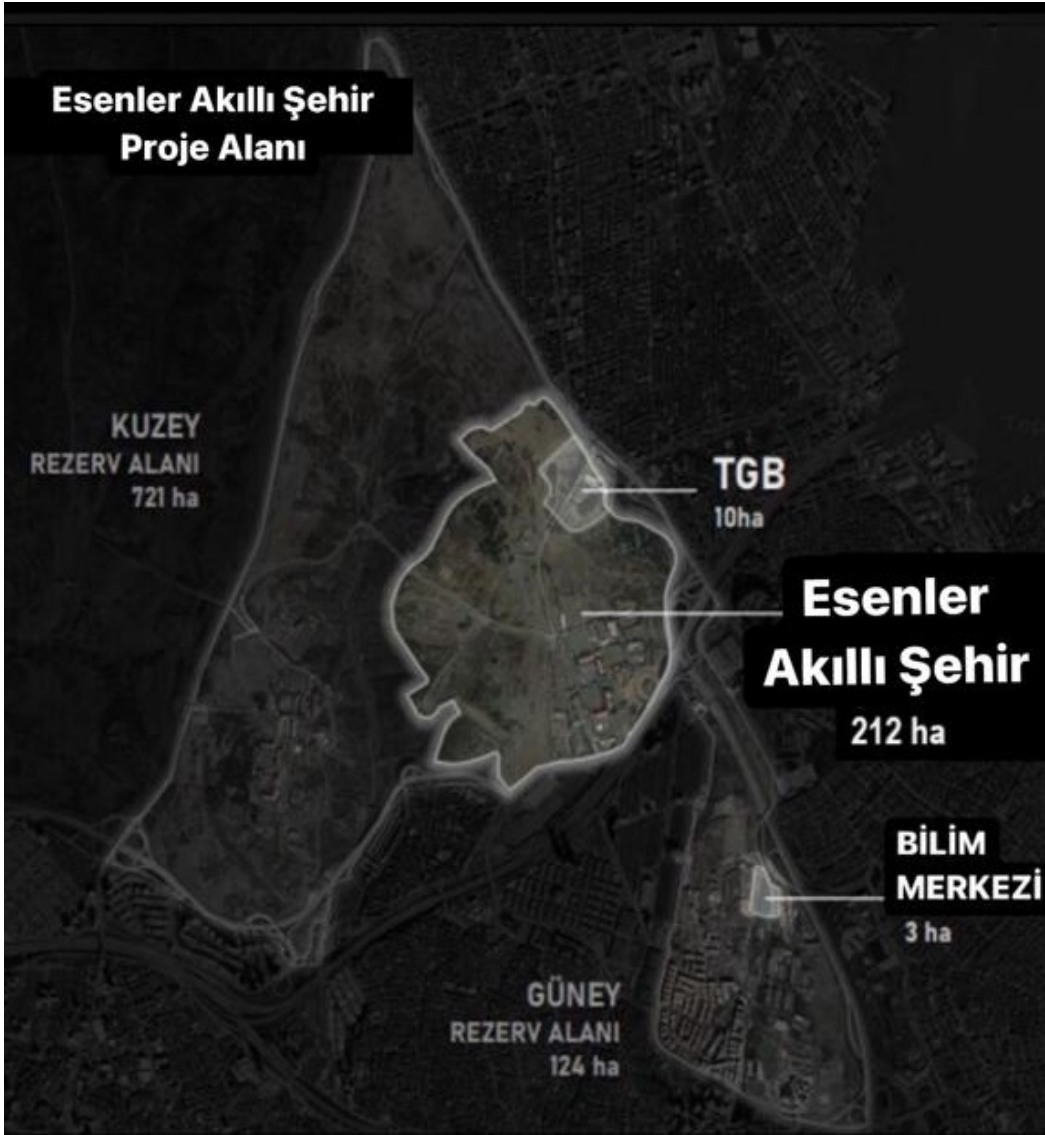
Esenler Akıllı Şehir Projesi

Esenler Belediyesi, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı arasında imzalanan iş birliği protokolü çerçevesinde, Esenler ilçesi içinde planlanan kentsel dönüşüm faaliyetlerinde akıllı şehir uygulama alanlarına odaklanacak esasların belirlenmesi ve taraflar arasında iş birliği ile 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehir Stratejisi ve Eylem Planı'nda yer alan stratejiler ve eylemlere ilişkin örnek uygulamaların gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede strateji belgesindeki toplu konut ve teknoloji uygulamaları gibi ana başlıklar, Esenler projesinde yer alacaktır. Esenler Akıllı Şehir Projesi kapsamında, şunlar deneyimlenecektir (Laleoğlu, 2021:54):

- Akıllı şehir yönetim süreci
- Hangi teknolojinin hangi alanlarda kullanılacağı
- Akıllı şehir odaklı Teknopark

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı arasında, 16 Mart 2019 tarihinde imzalanan bir protokol kapsamında Esenler'de akıllı şehir kentsel dönüşüm projesinin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu protokolün amacı, Esenler İlçesi'nde 6306 sayılı kanun kapsamında yürütülen kentsel dönüşüm faaliyetlerinde akıllı şehir uygulama alanlarına odaklanılacak hususları belirlemektir. Söz konusu protokol, 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı'nda yer alan faaliyetleri içermektedir. Esenler Akıllı Şehir Projesi, yeni teknolojilerin test edilebileceği bir "yaşayan laboratuvar" olarak tasarlanmıştır. 212 hektarlık projenin önemli bir bölümü Teknoloji Gelişim Bölgesi olarak ayrılmıştır. Esenler Akıllı Şehir Projesi'nde özellikle akıllı yapı, mobilite, sürdürülebilirlik, ekonomi, sağlık, yönetim, enerji ve güvenlik uygulamalarının geliştirilmesi ve test edilmesi planlanmaktadır (<https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-esenler-nar-inovasyon-sehri/>).

Bu bağlamda, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Esenler Belediyesi, iş birliği içinde çalışmalarını sürdürmektedir. Bakanlık tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda, bölgenin planlama ve inşa süreciyle uyumlu olarak öncelikli olarak gerçekleştirilmesi gereken ve altyapı planlaması gereken akıllı şehir uygulamaları belirlenmiştir. Protokol taraflarıyla yürütülen çalışmaların bir sonucu olarak belirlenen diğer uygulamalar ise bölge faaliyete geçtiğinde Esenler Belediyesi tarafından uygulanabilecektir (2020-2023 Ulusal ve Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı).

Şekil 1. Esenler Akıllı Kentsel Dönüşüm Projesi Alanı

Söz konusu akıllı kentsel dönüşüm alanı, henüz yapılaşmamış bir bölge olup, altyapısının önceden planlanması ve akıllı şehir altyapısının kurulması açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. İlgili dönüşüm alanının imar planları onaylanmış ve Güney rezerv yapı alanında devam eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu bölgede onaylanan planlar doğrultusunda inovasyon kuluçka merkezi, teknoloji geliştirme bölgesi ve yaşayan laboratuvar gibi alanlar yer alacaktır. "Esenler Akıllı Kentsel Dönüşüm Projesi" bir dizi farklı aşamadan oluşacak şekilde planlanmakta olup, fizibilite çalışmaları devam etmektedir. 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Eylem Planı doğrultusunda, Esenler Belediye Başkanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Esenler'in akıllı bir bölge olması için çalışmalarını sürdürmektedir. Bu bağlamda, Esenler Kentsel Dönüşüm Projesinin uygulanacağı alanda bir teknoparkın oluşturulması ve dönüşümün teknoloji odaklı bir süreç olması hedeflenmektedir.

Teknoparkların Kuruluş Amaçları

Teknoparklar, genellikle teknoloji tabanlı start-up'ları, araştırma merkezlerini ve endüstriyel Ar-Ge birimlerini bir araya getiren alanlardır. Bu alanlar, genellikle üniversiteler, özel sektör şirketleri ve yerel yönetimler arasında işbirliğini teşvik ederler (Keleş, 2010:7-8). Bu işbirliği şehirlerin sürdürülebilir kalkınmasına katkı anlamında önem oluşturmaktadır. Çünkü teknoparklar teknoloji gelişim bölgelerinde yeni teknolojilerin test edilebileceği bir alanın oluşturulmasına önemli katkılar sağlamaktadırlar.

Teknoparklar, şehirde gelişen yeni teknolojik çözümleri hızlı bir şekilde hayata geçirme potansiyeline sahiptirler. Bu doğrultuda teknoparkların inovasyon ekosistemine katkıları bulunmakta ve şehirler için değerler yaratmaktadır. Teknoparkların şehir inovasyon ekosistemlerine etkileri şunlardır:

- Teknoparklar, şehirlerdeki inovasyon ekosistemini güçlendiren kilit oyunculardır. Ar-Ge faaliyetlerini destekler ve teknoloji odaklı işletmelerin gelişimini teşvik ederler. Yükseköğretim kurumları ve özel sektör arasında köprü görevi görerek, akademik bilgiyi ticarileştirmeye yardımcı olurlar.
- Teknoparklar, üniversitelerde yapılan araştırmaların ve geliştirilen teknolojilerin ticarileştirilmesine olanak tanır. Bu, yerel şirketlerin veya girişimcilerin bu teknolojilere erişmesini sağlayarak şehirdeki ekonominin çeşitlenmesine ve büyümesine katkıda bulunur. Aynı zamanda, girişimcilik ekosistemini destekleyerek yeni işletmelerin ortaya çıkmasını teşvik eder.
- Teknoparklar, teknoloji ve inovasyon alanında istihdam yaratma potansiyeli taşırlar. Yerel halka yeni iş olanakları sunarak şehirdeki işsizlik sorunlarına çözümler getirebilirler. Ayrıca, teknik becerilere sahip insan kaynağının yetişmesine katkıda bulunarak şehirdeki yetenek havuzunu güçlendirebilirler.
- Şehir içindeki çeşitli paydaşlar arasında işbirliğini destekleme rolüyle, teknoparklar şehirde bir inovasyon ağı oluşturabilirler. Bu ağ, üniversiteler, şirketler, kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri arasında bilgi ve deneyim paylaşımını teşvik ederek şehrin sürdürülebilir kalkınmasını güçlendirebilir.
- Teknoparklar, girişimcilerin iş kurmalarını teşvik ederler ve start-up'ları destekler. Bu, şehirdeki yeni ve yenilikçi işletmelerin ortaya çıkmasına olanak tanır. Teknoparklar, bu girişimlere altyapı, finansal destek, mentorluk ve iş geliştirme hizmetleri sağlayarak girişimcilerin başarı şansını artırabilir.
- Teknoparklar, şehirlerin küresel düzeyde rekabet gücünü artırmada önemli bir rol oynarlar. Yerelde geliştirilen teknolojik çözümler, şehri küresel bir oyuncu haline getirebilir ve uluslararası yatırım çekme potansiyelini artırabilir. Aynı zamanda, şehrin marka değerini teknoloji ve inovasyon alanında güçlendirir.
- Teknoparklar, sürdürülebilirlik ve yeşil teknoloji alanlarında projeler geliştirerek şehirlerin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik çabaları destekler. Temiz enerji, enerji verimliliği ve çevresel izleme gibi konularda yapılan çalışmalar, şehirlerin daha sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlar.
- Teknoparkların başarısı, etkili iş modelleri ve finansal sürdürülebilirlik üzerine kurulmuştur. Bu noktada, yerel ve ulusal düzeydeki destekler, vergi avantajları, endüstri ortaklıkları ve proje finansmanı gibi faktörlerin doğru bir şekilde yönetilmesi önemlidir.

Teknoparklar, şehirlerin teknolojik, ekonomik ve sosyal açıdan gelişimine önemli katkılarda bulunan dinamik merkezlerdir. İnovasyonu teşvik eder, işbirliği ağlarını oluşturur ve girişimcilik ekosistemini desteklerler (Almaamory ve Slik, 2021:6). Bu faktörler, teknoparkların şehirlerin sürdürülebilir kalkınmasına olan katkısını daha da güçlendirmektedir.

Esenler'de kurulması planlanan teknopark ile teknoparkların şehir yaşamına katkılarından maksimum düzeyde faydalanması amaçlanmaktadır. Kurulması hedeflenen teknopark ile Esenler bölgesinde bir teknoloji geliştirme bölgesinin inşa edilmesi hedeflenmektedir. Esenler Belediye Başkanı Tefik Göksu'ya göre, "Esenlerde kurulan Akıllı Şehir Odaklı Teknoloji Geliştirme Bölgesi; üniversite, sanayi, araştırma merkezleri, girişimciler ve piyasalar arasındaki iş birliğini artıran, bilgi ve teknoloji transferini birleştiren, Ar-Ge'ye dayalı ileri teknoloji ürün ve hizmetlerin üretilmesine uygun altyapı, üst yapı ve hizmetleri kaliteli çevrede sunan bir merkez olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bir ihtisas teknoloji geliştirme bölgesi olacağından, akıllı şehir odaklı sektör grubunda ve bu sektör grubuna dahil alt sektörlerde faaliyet gösteren girişimcilerin yer aldığı tematik teknoloji geliştirme bölgesi olacak." (<https://mtevfikgoksu.com.tr/teknopark-esenler-kuruldu/>).

Dünya'da Teknoparklar

Gelişmiş ülkelerde, dünya ekonomik dengelerinin 1970'lerden itibaren değişmesi ve sanayi ağırlıklı üretimin azalmasıyla birlikte, üretimi artırmak ve sanayi sektörünü canlandırmak amacıyla Ar-Ge'ye yönelik kaynaklar

arttırılmış ve araştırma sonuçlarının sanayiye aktarılmasını sağlayan mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu bağlamda geliştirilen en etkili mekanizma teknoparklardır. 1970'lerdeki ekonomik krizden çıkmak isteyen gelişmiş ülkeler, üniversiteler ve araştırma kuruluşlarındaki Ar-Ge sonuçlarını uygulamaya koyarak, bölgesel kalkınma, işsizliğin azaltılması, arazilerin değerlendirilmesi ve bilime dayalı üretimin teşviki gibi hedeflere odaklanmışlardır (<https://www.tgbd.org.tr/dunyadaki-teknoparklar-icerik-34>).

Ülkelerin, uluslararası alanda inovasyon performanslarını artırmak ve inovasyonu teşvik etmek için başvurdukları en önemli yöntemlerden biri, üniversite-sanayi işbirliğini geliştirmektir. Bu modelin kökleri, 1940'ların sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde Stanford Üniversitesi'nde atılmıştır. Daha sonra bu model, ileri teknoloji endüstriyel parkı olarak bilinen ve sonradan “Silikon Vadisi” olarak adlandırılan bir yapıya dönüşmüştür (Gülbaş, 2011:139).

Silikon Vadisi'nin başarısı ve büyümesi, Amerika ve Avrupa'da 1970'lerde teknopark faaliyetlerinin artmasına yol açmış ve 1970'lerin sonlarına doğru bu eğilim Japonya'ya yayılmıştır. Bugün dünya genelinde yaklaşık 1000 teknopark bulunmaktadır (<https://www.tgbd.org.tr/dunyadaki-teknoparklar-icerik-34>).

Teknoparklar, şirketlerin araştırma ve geliştirme stratejilerini düzenleyerek ticari açıdan ürünlerini daha uygun fiyata almalarını sağlamakta ve kendi aralarında kümelenmeleriyle inovasyon merkezlerinin oluşumunu teşvik etmektedir. Bu alandaki ilk örnek olarak Silikon Vadisi bilinirken, daha sonra Rusya'da Skolkovo ve Hindistan'da Bangalore gibi inovasyon merkezleri de ortaya çıkmıştır (Ünlü, 2021:61).

Teknopark Esenler

Esenler Güney ve Kuzey Rezerv Alanları'nda Akıllı Şehir Odaklı Teknoloji Geliştirme Bölgesi'nin yönetici şirketi olacak olan Esenler Akıllı Şehir Teknopark A.Ş., Akıllı Şehir teknolojileri için Ar-Ge çalışmalarını yürütecektir. Kısaca Teknopark Esenler olarak adlandırılan bu şirket, Esenler Belediyesi, Bilişim Vadisi, İbn-i Haldun Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknokent AŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Yıldız Teknoloji Geliştirme Bölgesi Teknopark AŞ'nin kurucu ortaklığıyla hayata geçirilmiştir (<https://teknoparkesenler.com.tr/teknopark-esenler-kuruldu>).

Şekil 2 Esenler Teknopark Projesi

Teknopark Esenler projesinin misyonu, akıllı şehir alanında faaliyet gösterecek şirketlere Ar-Ge çalışmalarını yürütebilecekleri ortam ve destek sağlayarak ileri teknoloji kullanan veya üreten girişimcilerin gelişmesini desteklemek olacaktır (<https://teknoparkesenler.com.tr/misyon-ve-vizyon>). Esenler Belediye Başkanı Tevfik Göksu'nun Teknopark Esenler ile ilgili ifadeleri de bu yöndedir. Göksu'ya göre Teknopark Esenler ile "Türkiye'nin ilk akıllı şehir uygulama test merkezi burada hayata geçecek. Kurulacak teknoloji geliştirme bölgesi, üniversite sanayi iş birliğini geliştiren, nitelikli işgücü ve sanayi potansiyellerini ileri teknoloji ile kullanabilen, yüksek katma değere sahip ürünler elde edebilen bir kent konumuna taşıyacak ve kentin, bölgenin ve Türkiye'nin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınması için önemli bir adım olacak. Teknoloji ve Bilişim Şehri Esenler'de tekstil atölyelerine değil teknoloji şirketlerine nitelikli istihdam sağlanacak. Bu sayede şehrimizde yaşayan vatandaşlarımızın refah seviyesi yükselerek, hem şehrimize hem de ülkemize marka yatırımların yolu açılmış olacak." (<https://mtevfikgoksu.com.tr/teknopark-esenler-kuruldu/>)

Teknopark Esenlerin projesinin amaçları şunlardır (<https://teknoparkesenler.com.tr/misyon-ve-vizyon>):

- Akıllı şehir çalışmalarına model oluşturmak,
- Yaşamı kolaylaştıran ve insan odaklı akıllı çözümleri tespit etmek,
- Bilgi ve teknoloji üreten ve paylaşan bilişim şehri oluşturmaya yönelik uygulama kriterlerini belirlemek,
- Çevreye duyarlı ve doğayla uyumlu yaşam alanları üretilmesine rehberlik etmek,
- Sürdürülebilir, dayanıklı, tasarruflu ve erişilebilir şehir uygulamalarını sınıflandırmaktır.

Teknopark Esenler'in Hedefleri

Teknopark Esenler inovasyon bölgesinin kurulması ile elde edilmesi planlanan proje kazanımlarının aşağıdaki şekilde olması öngörülmektedir (<https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-esenler-nar-inovasyon-sehri/>):

Sürdürülebilir Çevre: Teknopark Esenler, geleneksel şehir anlayışının sıklıkla göz ardı ettiği birçok çevresel konuda önemli bir rol oynayacaktır. Sürdürülebilir çevre, teknoparkın geliştireceği yeşil enerji çözümleri, atık yönetimi sistemleri ve çevre dostu teknolojilerle desteklenmektedir. Yeşil enerji teknolojileri ve çevre dostu inovasyonlar, kent ekosistemimizi koruma konusundaki kararlılığı yansıtacaktır. Bu çerçevede, akıllı şehir projesini çevre dostu çözümlerle donatmak, enerji verimliliğini artırmak ve atık yönetimini iyileştirmek, sürdürülebilir bir şehir vizyonu için önemli adımlardır.

Artan Su Kalitesi ve Teknoparkların Katkısı: Geleneksel şehirler genellikle su kalitesi ve çevre kirliliği konularında sınırlı bir kapasiteye sahiptir. Teknopark Esenler, su arıtma teknolojileri ve çevre kirliliğini azaltmaya yönelik inovasyonlar geliştirerek, akıllı şehrin bu alanlarda daha etkin bir şekilde mücadele etmelerine olanak tanıyacaktır. IoT tabanlı su izleme sistemleri, su kalitesini sürekli olarak izleyerek su kirliliği konusunda erken uyarı sistemleri oluşturabilir. Ayrıca, su tüketimini optimize eden akıllı sulama sistemleri, su kaynaklarının daha verimli kullanılmasına yardımcı olabilir.

Azalan Çevre Kirliliği: Teknopark Esenler ile endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirliliğini azaltmaya yönelik inovasyonlar geliştirebilir. Temiz enerji kaynakları, geri dönüşüm teknolojileri ve çevresel izleme sistemleri gibi çözümler, çevre kirliliğinin azaltılmasına katkı sağlayabilir.

Düşük CO2 Emisyonu ve Teknoparkların Rolü: Geleneksel şehir anlayışı, genellikle trafik yönetimi ve düşük CO2 emisyonu gibi konularda etkili çözümler üretemeyebilir. Ancak teknopark, akıllı ulaşım sistemleri ve sürdürülebilir ulaşım projeleriyle bu konularda çözümler sunarak, şehirlerin çevresel etkilerini azaltmalarına yardımcı olabilir. Elektrikli araç teknolojileri, enerji verimliliği çözümleri ve sürdürülebilir ulaşım projeleri gibi inovasyonlar, şehirlerdeki CO2 emisyonlarını azaltmaya yönelik çabaları destekleyebilir.

Şehir içi ulaşımın sürdürülebilirliği, hava kalitesi ve karbon ayak izi üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Teknoparklar, akıllı ulaşım sistemleri ve düşük karbon emisyonlu teknolojilerle trafik yönetimini iyileştirerek, şehir içi ulaşımın çevresel etkilerini azaltabilir.

Azalan Çevre Kirliliği: Akıllı ulaşım sistemleri ve yeşil enerji kullanımı gibi faktörler, çevre kirliliğini azaltmaya yönelik etkili stratejiler sunmaktadır. Teknopark, elektrikli araçlar, düşük emisyonlu toplu taşıma sistemleri ve trafik yönetimi optimizasyonu hususlarında çalışmalar ile hava kalitesini artırarak şehirlerin çevre kirliliği sorunlarına çözüm getirebilir.

Etkin Trafik Yönetimi ve Teknoparkların Etkisi: Akıllı trafik yönetimi çözümleri, trafik sıkışıklığını azaltabilir ve ulaşımın daha etkin bir şekilde yönetilmesine yardımcı olabilmektedir. Trafik ışıklarının otomatik ayarlanması, akıllı park yönetimi sistemleri ve ulaşım verilerinin analizi, şehirlerin trafik sorunlarına çözüm getirebilir. Teknoparklar, trafik yönetimini optimize etmeye yönelik teknolojiler geliştirebilecektir. Akıllı ulaşım sistemleri, trafik yoğunluğunu azaltma çözümleri ve toplu taşıma projeleri, şehir içi ulaşımın daha etkin ve çevre dostu olmasına katkı sağlayabilir.

Artan Verimlilik ve Azalan Maliyet: Akıllı şehir teknolojileri, şehir yönetimine bağlı maliyetleri azaltabilmektedir. Akıllı enerji kullanımı ve altyapı yönetimi, enerji ve bakım maliyetlerini düşürebilir. Ayrıca, trafik yönetimi ve hizmet optimizasyonu, şehir hizmetlerinin maliyet etkin bir şekilde sunulmasına olanak tanır. Teknopark, endüstriyel süreçleri ve şehir hizmetlerini daha verimli hale getirebilecek teknolojilerin geliştirilmesine öncülük edebilir. Bu, iş süreçlerinin iyileştirilmesi, enerji verimliliğinin artırılması ve maliyetlerin azaltılması anlamına gelmektedir.

Büyük Veri Potansiyeli: Akıllı şehirler, büyük veri potansiyelini en üst düzeye çıkararak çeşitli sektörlerde bilgi sağlayabilmektedir. Trafik akışı, enerji tüketimi, hava kalitesi gibi verilerin analizi, şehir yöneticilerine daha iyi kararlar almaları için bilgi sunabilir. Ayrıca, akıllı şehir projeleri, yerinden yönetimi güçlendirebilir. Mobil uygulamalar, online hizmetler ve interaktif platformlar, şehir sakinlerinin şehirle etkileşimini artırabilir ve yerel yönetimle daha yakın bir ilişki kurmalarına olanak tanır. Teknopark, büyük veri analitiği ve güçlü yerinden yönetim teknolojileri ile şehirlerin kaynaklarını daha etkili bir şekilde yönetmeye katkı sağlayabilir. Bu, şehir planlamasında daha iyi kararlar almayı ve hizmetleri optimize etmeyi mümkün kılar.

Hizmet Kalitesinde Artış ve Teknoparkların Katkıları: Akıllı şehir projeleri, sağlık hizmetleri, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda daha etkili ve hızlı hizmet sunumunu destekleyebilmektedir. Teknopark Esenler çalışmaları ile, elektronik hükümet uygulamaları, online kamu hizmetleri ve etkileşimli platformlar, sakinlere daha hızlı ve etkili hizmet sunma kapasitesini artırabilir.

Artan İstihdam ve Teknoparkların Rolü: Akıllı şehir projeleri, teknoloji ve inovasyon alanlarında yeni iş olanakları yaratarak istihdamı artırabilmektedir. Bu doğrultuda, Teknopark Esenler ile girişimcilik

ekosistemleri, şehirlerdeki işsizlik oranlarını düşürebilir ve yerel ekonomiyi canlandırabilir. Ayrıca, Teknopark Esenler'den çıkacak girişimler ve start-up'lar, ilçedeki ekonomik büyümeye de katkı sağlayacaktır.

Sosyal, Kültürel ve Kentsel Gelişim: Akıllı şehir projeleri, sosyal, kültürel ve kentsel gelişimi destekleyebilmektedir. Teknoparkta geliştirilecek sanal müze turları, dijital kültürel etkinlikler ve kentsel dönüşüm projeleri, şehirlerin kültürel miraslarını korumalarına ve sakinlere zenginleştirilmiş bir yaşam deneyimi sunmalarına yardımcı olabilir.

Güçlü Yerinden Yönetim ve Sosyal, Kültürel ve Kentsel Gelişim: Geleneksel şehir anlayışı genellikle merkezi bir yönetim modelini benimserken teknoparklar, yerinden yönetim ve topluluk projeleri gibi sosyal, kültürel ve kentsel gelişim alanlarına odaklanabilir. Bu, şehirlerin daha çeşitli ve katılımcı olmalarına olanak tanıyacaktır. Teknopark, yerinden yönetim modellerini destekleyerek, şehir sakinlerinin katılımını artırabilir ve topluluk projelerini teşvik edebilir.

Yaşam Kalitesinde Artış: Akıllı şehir projeleri aracılığıyla sağlık, eğitim, güvenlik ve ulaşım gibi temel hizmetler daha etkili bir şekilde sunulabilmektedir. Bu, şehir sakinlerinin günlük yaşamlarını iyileştirme hedefinin bir ifadesidir. Teknopark, geliştirecekleri teknolojiler aracılığıyla şehir sakinlerinin yaşam kalitesini artırmaya yönelik çözümler sunabilecektir. Temiz hava, etkili ulaşım, güvenli bir çevre ve gelişmiş hizmetler, şehirlerde yaşayan insanların daha sağlıklı, mutlu ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine katkı sağlayacaktır.

Hızlı Hizmet Sunumu: Teknopark Esenler'de geliştirilecek mobil uygulamalar, akıllı cihazlar ve online platformlar aracılığıyla hızlı hizmet sunumu, şehir sakinlerinin ihtiyaçlarına daha etkili bir şekilde cevap verebilecektir.

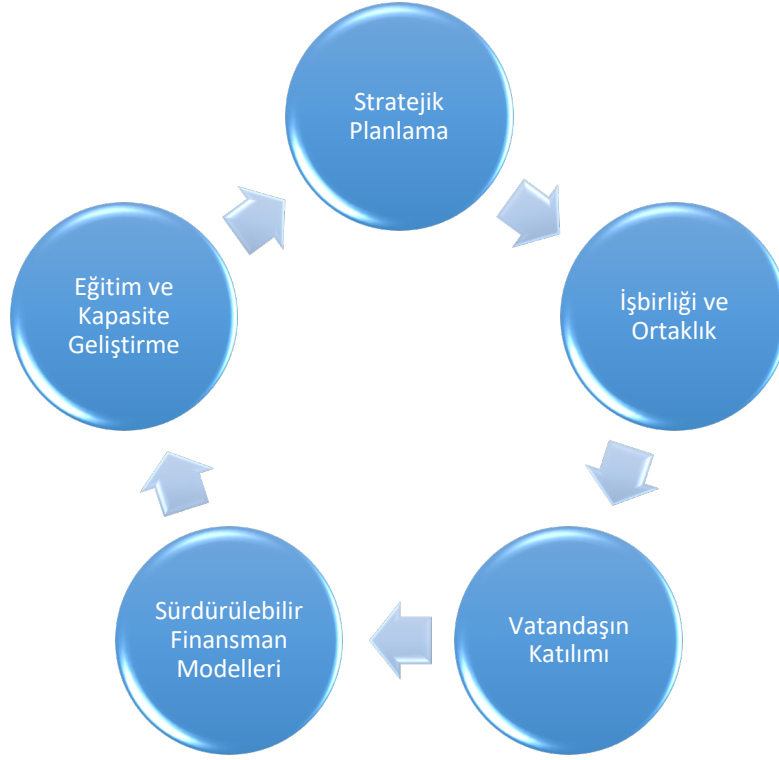
Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle, akıllı şehir projelerinin şehirlerin çeşitli alanlarda sürdürülebilir kalkınmasına nasıl katkı sağlayabileceği geniş bir perspektifte ortaya çıkmaktadır. Akıllı şehirler, teknolojinin gücünü kullanarak geleceğin şehir yaşamını şekillendirmeye adaydır. Ancak, bu projelerin başarılı olabilmesi için yerel yönetimler, işletmeler, akademi ve sivil toplumun birlikte çalışması ve sürdürülebilir bir strateji oluşturması gerekecektir. Teknopark Esenler ile ilgili tarafların bir araya gelmesi ve şehir yönetişimini gerçekleştirmeleri hedeflenmektedir.

Teknopark ve Akıllı Şehir Projelerinin Entegrasyonu

Şehirlerin akıllı şehir konseptini benimsemesi, çözümlerini tanıtmaları, yeni yatırımları ve yetenekli işgücünü cezbetmesi, farklı finansal kaynaklara erişmesi, kentsel ağlardaki konumlarını güçlendirmesi ve akıllı ekonominin bilgi pazarındaki yerini güçlendirmesi beklenmektedir. Teknoloji geliştirme bölgeleri ile şehirler arasındaki bağlar giderek artmaktadır. Girişimci firmaların kümelenme faaliyetlerinin desteklendiği teknoloji geliştirme bölgeleri, akıllı şehir hedefleri doğrultusunda iş birliklerine olanak sağlamaktadır. Teknoparklar ve şehir yönetimleri birbirlerini destekleyerek geliştirebilmektedir (Akıllı Şehir Finansman Raporu, 2020:126-128).

Teknopark ile akıllı şehir projesinin entegrasyonu, işbirliğini teşvik eden ve sürdürülebilir şehir gelişimine katkıda bulunan bir anlayış gerektirmektedir. Bu kapsamda, yerel yöneticiler, yerel işletmeler, akademik kurumlar ve teknoloji şirketleri arasında güçlü bir işbirliği ağı oluşturarak, şehirler daha rekabetçi, yaşanabilir ve geleceğe yönelik hazırlanmış hale getirilebilir (<https://esenler.bel.tr/projeler/akilli-sehir-esenler/>).

Teknoparkların akıllı şehir projelerine etkili bir şekilde entegre edilebilmesi için şu başlıklar önemlidir:

Şekil 3. Teknoparkların akıllı şehir projelerine entegrasyonu

Stratejik Planlama: Teknopark ve akıllı şehir projesinin entegrasyonu için bir stratejik planlama süreci geliştirmek önemlidir. Bu plan, teknoparkların hangi alanlarda yoğunlaşacağını ve şehir hedefleriyle nasıl uyum sağlayacağını belirlemelidir (<https://www.marmara.gov.tr/tr/mbb-ve-teknopark-istanbuldan-stratejik-is-birligi>).

Stratejik planlama sürecinde, teknoparkın ve şehir projelerinin ortak hedeflerinin belirlenmesi, teknoparkın uzmanlık alanlarının ve faaliyetlerinin belirlenmesi, kaynakların ve yeteneklerin değerlendirilmesi, uygulanabilirlik ve izleme mekanizmalarının oluşturulması entegrasyon için öncelik unsurlarını belirlemeye yardımcı olacaktır.

İşbirliği ve Ortaklık: Şehir yöneticileri, yerel işletmeler, akademik kurumlar ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yaparak teknoparkın güçlü bir işbirliği ağı oluşturmasını sağlamalıdır. Bu durum, şehir projelerinin çok taraflı bir yaklaşımla desteklenmesine olanak tanıyacaktır (<https://www.marmara.gov.tr/tr/akilli-sehirler-ve-surdurulebilirlik-odakli-girisimler-yerel-yonetimlerle-bulustu>).

Yerel yöneticiler, yerel işletmeler, akademik kurumlar, teknoloji şirketleri ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve ortaklık ağlarının oluşturulması, teknoparkın şehir projelerine katkı sağlamak için özel destekler ve teşvikler sağlayabilmesi, ortak projelerin ve faaliyetlerin desteklenmesi teknoparkın şehir projelerine entegrasyonuna yardımcı olacaktır.

Vatandaşın Katılımı: Teknopark ve akıllı şehir projesinin başarısı, yerel topluluğun katılımına bağlıdır. Şehir sakinleri, bu projelerin geliştirilmesi ve uygulanmasında etkili bir şekilde yer almalıdır (Akıllı İnsan, 2020:54).

Vatandaşların fikirlerini ve geri bildirimlerini almak, vatandaşların proje sürecine katılımını teşvik etmek ve vatandaşların bilgilendirilmesi kamuoyunun projelere daha olumlu bir şekilde yaklaşmasını ve projelerin başarılı bir şekilde uygulanmasına olanak sağlayacaktır.

Sürdürülebilir Finansman Modelleri: Akıllı şehir projelerinin finansmanı, uzun vadeli sürdürülebilir modeller üzerine kurulmalıdır. Teknoparklar, bu modellerin geliştirilmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynayacaktır (Akıllı Ekonomi, 2020:119-120).

Uzun vadeli finansman planları, gelir çeşitliliği ve kamu-özel işbirliği modelleri teknoparkın projelere sürekli ve istikrarlı bir şekilde destek sağlamasına olanak sağlayacaktır.

Eğitim ve Kapasite Geliştirme: Teknopark, şehir yöneticilerine, işletmelere ve vatandaşlara akıllı şehir teknolojileri konusunda eğitim ve kapasite geliştirme programları sunarak entegrasyon sürecini destekleyecektir (2020-2023 Ulusal Akıllı şehirler Stratejisi ve Eylem Planı: 620-622).

Teknopark personelinin eğitimi ve kapasite geliştirme programları, işletmelerin eğitimi ve kapasite geliştirme programları, vatandaşların eğitimi ve kapasite geliştirme programları teknoparkın akıllı şehir projelerine entegre edilebilme başarısına katkı sağlayacaktır.

Teknopark Esenler ve akıllı şehir projesi, birbirini tamamlayan unsurlar olarak Esenlerin geleceğini şekillendirecektir. İnovasyon, teknoloji ve sürdürülebilirlik, Esenler'in daha yaşanabilir, sürdürülebilir ve rekabetçi hale gelmesine katkıda bulunacaktır. Bu entegrasyon, şehirin ağdaş sorunlara etkili çözümler bulmasına ve vatandaşların daha iyi bir yaşam kalitesine kavuşmasına olanak tanıyacaktır.

Sonuç

Akıllı şehirlerin, teknoparkların ve sürdürülebilir kalkınma alanlarının bir araya getirilmesi, çeşitli perspektiflerin keşişiminde yeni ve heyecan verici fırsatlar ortaya çıkarabilmektedir. Akıllı şehirler, dijital teknolojilerin kentsel alanlara entegrasyonu ile öne çıkan önemli bir gelişim alanıdır. Bu teknolojiler, enerji yönetimi, trafik akışının optimize edilmesi, çevresel sürdürülebilirlik ve kamu hizmetlerinin daha verimli hale getirilmesi gibi alanlarda önemli iyileştirmeler sağlayabilir. Teknoparklar ise, yenilikçi fikirlerin doğuşu ve geliştirilmesi için kritik bir rol oynamaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin teşviki ve işletmelerin büyümesi için uygun bir zemin sunarak, teknoparklar sürdürülebilir ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu ereve içinde, şehirlerin sürdürülebilirlik açısından ele alınması ve kentsel gelişimin tüm yönleriyle düşünülmesi, yaşanabilirlik ve inovasyon açısından daha iyi sonuçlar doğurabilir.

Bu bağlamda, geleneksel şehir anlayışının genellikle direnç gösterdiği akıllı şehirlerin, teknoparkların ve sürdürülebilir kalkınmanın birleştirilmesi, şehirlerin daha yaşanabilir, yenilikçi ve sürdürülebilir olmasını sağlamak adına önemli bir adım olabilir. Bu perspektiflerin bir araya getirilerek daha kapsamlı bir yaklaşım benimsenmesi, şehirlerin gelecekte karşılaşacakları zorluklara daha etkili bir şekilde yanıt vermesine yardımcı olabilir.

Bu çalışmada, teknoparkların sürdürülebilir çevreden hızlı hizmet sunumuna kadar geniş bir yelpazede şehir yaşamını nasıl etkileyebileceği ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, teknoparkların akıllı şehir projelerine sağladığı çeşitli katkıları vurgulamakta ve gelecekteki şehir planlaması açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu doğrultuda, Esenler Teknopark'ın Esenler Akıllı şehir projesine yönelik hedefleri incelenmiş ve bu hedeflerin şehirlerin sürdürülebilir kalkınması üzerindeki potansiyel katkıları değerlendirilmiştir. Bulgularımız, Esenler Teknopark ve Esenler Akıllı şehir projelerinin bir dizi önemli alanda olumlu etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Bunlar:

- **Sürdürülebilir evre:** Sürdürülebilir evre, akıllı şehir projelerinin odak noktalarından biridir. Enerji yönetimi, atık yönetimi ve yeşil alanların korunması gibi akıllı teknolojiler, şehirlerin çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına yardımcı olabilir. Özellikle, akıllı enerji kullanımı ve akıllı atık yönetimi çözümleri, şehirlerin enerji tüketimini optimize etmelerine ve atıkları daha etkili bir şekilde yönetmelerine olanak tanır.
- **Toplumsal ve Ekonomik Etkiler:** Akıllı şehir teknolojileri sosyal, kültürel ve ekonomik gelişime katkı sağlamaktadırlar. Girişimcilik ekosistemleri ve teknoparklar aracılığıyla ortaya çıkan yeni iş olanakları, istihdamı artırabilir ve şehir ekonomisine dinamizm katabilir. Akıllı şehir projeleri, kültürel etkinliklerin ve kentsel gelişim projelerinin desteklenmesiyle şehirlerin sosyal dokusunu zenginleştirebilir.
- **Hızlı Hizmet Sunumu ve İnsan Odaklı Yaklaşım:** Akıllı şehir teknolojileri, hızlı hizmet sunumu ve insan odaklı yaklaşımların benimsenmesine olanak tanır. Mobil uygulamalar ve evrimii hizmetler, şehir sakinlerine daha hızlı ve etkili hizmet sunma kapasitesini artırabilir. Bu durum şehir sakinlerinin yaşam kalitesini artırabilir ve şehir yönetimine duyulan güveni pekiştirebilir.
- **İnovasyon:** İnovasyon ve teknolojik gelişim merkezi olarak teknoparklar, şehirlerin çeşitli sktrlerindeki işletmelerin, araştırmacıların ve girişimcilerin bir araya gelmesini sağlar. Bu, şehirlerin teknolojiye dayalı çözümler geliştirmelerine ve uygulamalarına olanak tanır.

Entegrasyonun sağlanması için stratejik planlama, işbirliği, vatandaş katılımı, sürdürülebilir finansman modelleri ve eğitim gibi faktörler önem arz etmektedir. Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle, Teknopark Esenler'in Esenler Akıllı Şehir Projesine etkili bir şekilde entegre edileceği ve Esenler'in geleceğini şekillendireceği öngörülmektedir. Bu entegrasyon ile çağdaş sorunlara etkili çözümler bulunarak, vatandaşların yaşam kalitesinin artırılmasına katkı sağlanabilecektir. Bu doğrultuda, Esenler Belediyesi Teknoloji Geliştirme Bölgesinin kurulması yönünde çalışmalar Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve diğer paydaşlar ile devam etmektedir. Yeşil alanlarla, ticaret alanları ve sosyal kültürel tesislerle iç içe olacak bölge Türkiye'nin akıllı şehirlerde dinamosu olacaktır.

Kaynakça

- 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi Ve Eylem Planı. (2019). T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. Ankara.
- Ahuja, A. (2016). *Integration of Nature and Technology for Smart Cities* (pp. 1-404). Cham: Springer International Publishing.
- Akıllı Ekonomi (2020). T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. Ankara.
- Akıllı İnsan (2020). T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. Ankara.
- Akıllı Şehir Finansman Raporu (2020). T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Coğrafi Bilgi Sistemleri Müdürlüğü, Akıllı Şehirler Kapasite Geliştirme ve Rehberlik Projesi Eğitim Kitapçığı. Ankara.
- Akkan, M. (2018). *Akıllı Kent ve Akıllı Uygulamalar: Konya-Barcelona İncelemesi. Araştırma Raporu*. Konya: Konya Ticaret Odası, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü.
- Albino, V., Berardi, U., Dangelico, R. M. (2015). *Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance and Initiatives*. *Journal of Urban Technology*, 22.1, ss. 3-21.
- Almaamory, A. T., & Al Slik, G. (2021). *Science and Technology Park as an Urban Element Towards Society Scientific Innovation Evolution*. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 1090, No. 1, p. 012119). IOP Publishing.
- Alvarez, G.J., del Río-Rama, M. D. L. C., Vázquez-Huerta, G., & Rueda-Armengot, C. (2017). *Smart city and tourism: An analysis of development of Cáceres (Spain) as a smart city*. *Sustainable smart cities: creating spaces for technological, social and business development*, 199-218.
- Badii, A., Carboni, D., Pintus, A., Piras, A., Serra, A., Tiemann, M., Viswanathan, N. (2013). *CityScripts: Unifying Web, IoT and Smart City Services in a Smart Citizen Workspace*. *J. Wirel. Mob. Networks Ubiquitous Comput. Dependable Appl.*, 4(3), ss. 58-78.
- Bakıcı, T., Almirall E., Wareham J. (2013). *A Smart City Initiative: The Case of Barcelona*, *Journal of the knowledge economy*, 4.2, ss. 135-148.
- Belissent, J. (2010). *Getting clever about smart cities: New opportunities require new business models*. Cambridge, Massachusetts, USA, 193, ss. 244-77.
- Boulos, M. N., Tsouros, A. D., & Holopainen, A. (2015). *Social, innovative and smart cities are happy and resilient? insights from the WHO EURO 2014 International Healthy Cities Conference*. *International Journal of Health Geographics*, 14, 1-9.
- Cosgrave, E., Arbuthnot, K., Tryfonas, T. (2013). *Living Labs, Innovation Districts and Information Marketplaces: A Systems Approach for Smart Cities*, *Procedia Computer Science*, 16, ss. 668-677.
- Çamur, Ö. (2022). *Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Kamu Yönetiminde Dijitalleşme*. Ed., Seyfettin Arslan, Ömer Taylan ve Ahmet Vedat Koçal, *Son Çağ Akademi Yayınları*, 46-79.
- Esenler Belediye Başkanlığı. (2020). *2020-2024 Stratejik Plan*. İstanbul: Esenler Belediyesi.
- Gülbaş, S. Y. (2011). *İnovasyon: Teknopark Modeli*. *Ankem Dergisi*, 25(2), 139-145.

- <https://esenler.bel.tr/projeler/akilli-sehir-esenler> (Erişim Tarihi 05.12.2023)
- <https://mtevfikgoksu.com.tr/teknopark-esenler-kuruldu/>(Erişim Tarihi 12.11.2023)
- <https://teknoparkesenler.com.tr/misyon-ve-vizyon> (Erişim Tarihi 05.12.2023)
- <https://teknoparkesenler.com.tr/teknopark-esenler-kuruldu> (Erişim Tarihi 12.11.2023)
- <https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-esenler-nar-inovasyon-sehri/> (Erişim Tarihi 05.12.2023)
- <https://www.marmara.gov.tr/tr/akilli-sehirler-ve-surdurulebilirlik-odakli-girisimler-yerel-yonetimlerle-bulustu> (Erişim Tarihi 25.11.2023)
- <https://www.marmara.gov.tr/tr/mbb-ve-teknopark-istanbuldan-stratejik-is-birligi> (Erişim Tarihi 05.12.2023)
- <https://www.tgbd.org.tr/dunyadaki-teknoparklar-icerik-34> (Erişim Tarihi 30.03.2024)
- IEC (International Electrotechnical Commission). (2014). Orchestrating infrastructure for sustainable Smart Cities. White Paper.
- ITU-T. (2016). Shaping Smarter And More Sustainable Cities: Striving For Sustainable Development Goals. International Telecommunication Union (ITU-T), Focus Group on Smart Sustainable Cities (FG-SSC), United Nations.
- Keleş, M. K. (2010). Türkiye'deki teknokentlerin mevcut durumunun incelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (11), 1-22.
- Kitchin, R. (2014). The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*, 79, 1-14.
- Laleoğlu, B. (2021). Akıllı Şehirler, Değişen Şehir Yönetimi ve Türkiye. İstanbul: SETA Yayınları.
- Melzer, S. (2016). Integrated Affordable Mobility Solutions in a Smart Neighborhood. *Integration of Nature and Technology for Smart Cities*, 367-376.
- Nanni, G. (2013). Transformational Smart Cities: Cyber Security and Resilience. Symantec Corporation.
- Omar, W. F. (2018). Zero Carbon City-Masdar City Critical Analysis. *BAU Journal-Health and Wellbeing*, 1(3), 1.
- Pfaeffli, M.P., Rollier, R., Vonlanthen, B., Wade, M. (2016). Smart City Essentials for City Leaders. IMD International Institute for Management Development and Swisscom AG.
- Sankaran, V., & Chopra, A. (2020). Creating Global Sustainable Smart Cities (a case study of Masdar City). In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1706, No. 1, p. 012141). Iop Publishing.
- Saunders, T., Baeck P. (2015). *Rethinking Smart Cities From The Ground Up*. London: Nesta.
- Stieninger, P. (2016). Understanding the Occupant's Behavior. In: *Integration of Nature and Technology for Smart Cities*. Springer, Cham.
- Ünlü, İ. (2021). Tarihsel Süreçte Teknoparkların Gelişimi, Değişen Misyonu Ve Türkiye'deki Mevcut Durumu. *International Congress Of Eurasian Social Sciences-5* (p. 55).
- Yanrong, K., Lei, Z., Cai, C., Yuming, G., Hao, L., Ying, C., Xiaxia, J. (2014). Comparative study of smart cities in Europe and China 2014. China Academy of Information and Communications Technology, Springer, Berlin, Heidelberg.

EXTENDED SUMMARY

The transformation of cities in line with technological developments is carried out by different methods. Technoparks are centers that can be effective in transferring new technologies that emerge as a result of technological developments to cities and in building smart cities. In this regard, technoparks and smart city projects aim to make cities more dynamic, adaptive and open to technology. Technoparks are shaking up traditional business models by supporting innovation and allowing new technologies to be developed and tested. In order to create more livable cities at the current level, the potential needs to be explored through technoparks and smart city projects by questioning the traditional city understanding. While it is important to preserve traditional structures in our cities, integrating with technology and innovation is a critical step to achieve a sustainable and competitive future. The declaration of Esenler Smart City-Focused Specialized Technology Development Zone, which includes important opportunities of technoparks for the construction of smart cities, has been one of the biggest steps taken in this regard.

In this study, where the effects of Technopark Esenler on the Esenler Smart City Project were examined, first of all, the technologies used in smart city projects were evaluated as a result of document analysis, content analysis, reports and websites of relevant organizations about the Esenler Smart City Project and Technopark Esenler. In the continuation of the study, the integration of technoparks into smart city projects and the role of technoparks in the construction of smart cities are discussed.

Smart city projects bring an innovative perspective to the traditional city concept and show how technology and innovation can be used for sustainable development. In this context, Technopark Esenler aims to leave a sustainable impact in various areas of the city by adopting the smart city concept. Technopark Esenler's goals within the scope of the smart city project range from environmental sustainability to fast service delivery.

Within the scope of sustainable environment, Technopark Esenler aims to play an important role in environmental issues with green energy solutions, waste management systems and environmentally friendly technologies. In this context, equipping the smart city project with environmentally friendly solutions, increasing energy efficiency and improving waste management are important steps for a sustainable city vision.

In terms of increasing water quality and the contribution of technoparks, the goal of improving the water quality of cities by developing water purification technologies and innovations to reduce environmental pollution, and solutions such as IoT-based water monitoring systems is at the forefront. This can contribute to more efficient use of water resources by creating early warning systems of water pollution and technologies such as smart irrigation systems that optimize water consumption.

In line with the target of decreasing environmental pollution, Technopark Esenler aims to develop innovations to reduce environmental pollution caused by industrial activities. Solutions such as clean energy sources, recycling technologies and environmental monitoring systems aim to contribute to reducing environmental pollution.

From the perspective of low CO₂ emissions and the role of technoparks, Technopark Esenler aims to help cities reduce their environmental impact through innovations such as smart transportation systems, sustainable transportation projects and electric vehicle technologies. Innovations such as electric vehicle technologies, energy efficiency solutions and sustainable transportation projects can support efforts to reduce CO₂ emissions in cities.

In terms of effective traffic management and the impact of technoparks, Technoparks can reduce traffic congestion and help manage transportation more effectively with smart traffic management solutions. Intelligent transportation systems, traffic congestion reduction solutions and public transportation projects can take important steps towards reducing the environmental impacts of urban transportation.

From the perspective of increasing efficiency and decreasing costs, Technopark Esenler aims to reduce the costs associated with city management by using smart city technologies. Solutions such as smart energy use, infrastructure management, traffic management and service optimization allow city services to be delivered cost-effectively.

In the perspective of big data potential, Technopark Esenler aims to contribute to managing the resources of cities more effectively with big data analytics and powerful decentralization technologies. It aims to increase

the interaction of city residents with the city and enable them to establish a closer relationship with the local government through mobile applications, online services and interactive platforms.

From the perspective of increase in service quality and contributions of technoparks, Technopark Esenler aims to support more effective and faster service delivery in areas such as health services, education and security. Electronic government applications, online public services, and interactive platforms can increase the capacity to provide faster and more effective services to residents.

In terms of increasing employment and the role of technoparks, Technopark Esenler aims to increase employment and revitalize the local economy by creating new job opportunities in the fields of technology and innovation. In addition, initiatives and start-ups emerging from Technopark Esenler can also contribute to the economic growth in the district.

In terms of social, cultural and urban development, Technopark Esenler aims to support cultural events and encourage urban development through entrepreneurial ecosystems. Innovative projects, arts events and community projects can aim to strengthen the social and cultural fabric of the city.

Finally, from the perspective of increasing the quality of life and rapid service delivery, it is stated that Technopark Esenler can offer solutions to increase the quality of life of city residents and ensure rapid service delivery through the technologies it will develop. Smart city projects are designed to facilitate the daily lives of city residents and improve their quality of life.

In this context, Technopark Esenler's contributions to smart city projects aim to support a sustainable development vision in various areas. In line with these goals, Technopark Esenler aims to create significant impacts in the fields of environmental sustainability, economic growth, social welfare and quality of life by using technology and innovation. Smart city projects can play an important role in contributing to a sustainable future for Technopark Esenler.

AVRUPA BİRLİĞİ PROJELERİNİN YENİLİKÇİLİK VE İYİ UYGULAMALARI TEŞVİK ETMEDEKİ ROLÜ: OKUL YÖNETİCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ

THE EFFECT OF THE EUROPEAN UNION PROJECTS ON INNOVATIVENESS AND GOOD PRACTICES: SCHOOL PRINCIPALS' PERSPECTIVES

Mete SİPAHİOĞLU
Samsun Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Ofisi
metesipahioğlu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2196-5533

Başak COŞKUN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Ofisi
basak84coskun@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0042-7130

ÖZ

Geliş Tarihi:

27.01.2024

Kabul Tarihi:

18.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

AB projeleri
Okul müdürleri
Yenilikler
İyi uygulamalar
Uluslararası iş
birlikleri

Keywords

EU projects,
School principals,
Innovations,
Good practices,
International
cooperation,

Bu çalışma, Türkiye'deki okul müdürlerinin Avrupa Birliği projeleriyle ilgili tecrübelerini ve bakış açılarını inceleyerek; projelerin eğitimde yenilik ve iyi uygulamaları desteklemedeki faydalarını ve proje uygulamada karşılaşılan zorlukları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel yöntem ve olgu bilim deseninde yürütülen bu çalışmada, Türkiye'nin farklı şehir ve okul türlerinde görev yapan 20 okul müdürüyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verilerin betimsel analizi sonucu, AB projelerinin pedagojik yaklaşımlara, öğretim programına, teknoloji entegrasyonuna ve uluslararası iş birliklerine etkisi konusunda temalar ortaya çıkmıştır. Bulgular, projelerin bu okullarındaki öğrenci merkezli ve işbirliğine dayalı öğrenmeyi desteklediğini; disiplinlerarası ve küresel perspektiflerin geliştiğini; eğitimde dijitalleşme ve harmanlanmış öğrenmeyi yaygınlaştırdığını, ayrıca kültürlerarası etkileşim ve profesyonel gelişimin de uluslararası işbirliklerinin sonuçları arasında olduğunu göstermektedir. Ancak bu projelerin uygulanmasında kaynak yetersizliği ve mesleki gelişim ihtiyacı gibi zorluklarla da karşılaşıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışma, Türkiye'de eğitimde yeniliklerin ve iyi uygulamaların teşvikinde AB projelerinin rolünü açıklamakta alanyazına katkı sağlarken, politika yapıcılar ile okul yöneticilerine pratik öneriler sunmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to reveal the benefits of EU projects in supporting innovation and good practices in education and uncover the challenges faced in project processes through examining the experiences and perspectives of school principals in Türkiye. The study conducted with qualitative research and phenomenological approach involved semi-structured interviews with 20 school principals serving in cities with different population sizes and school levels in Türkiye. The descriptive analysis of the data yielded themes regarding the impact of the EU projects on pedagogical approaches, curriculum development, technology integration and international cooperation. The findings underscore that the EU projects contribute to student centred and collaborative learning; improve interdisciplinary and global perspectives; disseminate digital and hybrid learning; result in intercultural interaction and professional development. However, the findings also presented that the implementation of the projects bore some challenges related to resource shortage and need for professional development. The study contributes to the literature by providing an insight into the role of the EU projects in encouraging innovation in education in Türkiye, and giving practical implications to policymakers and school leaders.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1426834>

Atıf/Cite as: Sipahioğlu, M., & Coşkun, B. (2024). Avrupa Birliği projelerinin yenilikçilik ve iyi uygulamaları teşvik etmedeki rolü: Okul yöneticilerinin görüşleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1036-1052.

¹ Bu çalışma, 20-25 Haziran 2023 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Okul Yöneticileri Konferansında - ISPC 2023, sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Eğitim alanında yenilikler ve reformlar, 21. yüzyılın bilgi toplumunda eğitim sistemlerini şekillendirmede hayati bir rol oynamaktadır. Hızla değişen dünyada, okullar öğrencileri geleceğin beceri ve yeterliliklerine hazırlamak, değişen toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap vermek için eğitim öğretim süreçlerini sürekli olarak yenileme ve geliştirme çabası içindedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği (AB) tarafından finanse edilen uluslararası eğitim projeleri, Türk okullarının yenilikçi eğitim uygulamalarını ve teknolojilerini benimsemesi ve en iyi küresel eğitim uygulamalarını adapte ederek yaygınlaştırması açısından önemli bir araç ve fırsat olarak öne çıkmaktadır. AB tarafından finanse edilen Erasmus+ ve Avrupa Dayanışma Programı (European Solidarity Corps [ESC]) gibi programlar altında yürütülen projeler, Türkiye'deki eğitimcilerin ve okul yöneticilerinin uluslararası iş birlikleri geliştirmelerine, bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarına imkân tanımaktadır (Akyüz, 2015). Bu tür kültürlerarası proje ve ortaklıklar, katılımcı okullarda öğretim programları, öğretim yöntem ve teknikleri, sınıf içi uygulamalar gibi öğretim ve öğrenme süreçlerinde olumlu yapısal ve pedagojik değişimler yaratma potansiyeline sahiptir.

Türkiye'de okulların bu tür Avrupa projelerine katılımı ve iş birlikleri geliştirmesi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da teşvik edilmektedir. Özellikle AB üyelik sürecinde, Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasındaki eğitim alanındaki iş birlikleri daha da önem kazanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de okullarında yürütülen AB projeleri, yerelde eğitimcilerin ve okul yöneticilerinin mesleki gelişimine, eğitimde yenilikçi pedagojik yaklaşım ve uygulamaların benimsenmesine ve okullarda kaliteli eğitim standartlarının yaygınlaştırılmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Akbulut, 2019). İlgili çalışmalar, AB projeleri kapsamında hareketliliklerin öğrenci ve öğretmenlerin akademik ve kişisel gelişimlerine katkı sağladığını ve okullarda teknoloji kullanımını arttırdığını (Başaran vd., 2021); hatta AB projelerinin okula katkısının okul müdürünün liderlik tarzından etkilenebildiğini (Bardakçı ve Aksu, 2019) göstermiştir. Alanyazın incelendiğinde, Türkiye'de her yıl yüzlerce okul katılımı ve büyük miktarda hibelerin harcandığı bu projelerin makro düzeyde eğitim sistemine ve mikro düzeyde okullar üzerindeki etkilerini sorgulayan araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu noktadan hareketle araştırma, Türkiye'de AB projelerini başarıyla uygulayan okul müdürlerinin tecrübe ve bakış açılarına odaklanmaktadır. Çalışmanın temel amacı, AB tarafından desteklenen uluslararası proje ve ortaklıkların Türkiye'deki okullarda eğitimde teknolojilerin, yenilikçi ve iyi uygulamaların benimsenmesinde ve yaygınlaştırılmasında karşılaşılan temel fayda ve zorlukları sistematik olarak ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmış, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla farklı okul türlerinde görev yapan 20 okul müdürünün bu konudaki deneyimleri ve görüşleri incelenmiştir. Elde edilen bulguların, Türkiye'de okullarda eğitimde yenilikçiliği teşvik etme ve iyi uygulamaları yaygınlaştırma çabalarına katkı sunması hedeflenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Bu çalışma, eğitimde yenilikler, teknoloji entegrasyonu, iyi uygulamalar ve uluslararası iş birliğinin okullardaki rolü konusundaki kuramsal tartışmalara dayanmaktadır. Yeniliklerin Yayılma Teorisi (Rogers, 2003); Profesyonel Öğrenme Toplulukları Modeli (DuFour, 2004); Sistem Düşüncesi (Senge, 1990) ve Okul Etkililiği Araştırmaları (Edmonds, 1979) çalışmaya kuramsal olarak kaynaklık etmektedir.

Rogers'ın (2003) Yeniliklerin Yayılması Teorisi, yeniliklerin bir sosyal sistem veya örgüt içinde nasıl yayıldığını ve benimsendiğini açıklamaktadır. Bu teoriye göre, yeniliklerin yayılması, yeniliğe maruz kalma, ilgi duyma, değerlendirme, denenme, benimseme ve sürdürülebilirlik aşamalarından oluşan bir süreçtir. Yeniliklerin benimsenmesi, toplumun kültürel değerleri, örgütün yapısı ve bireylerin özelliklerine bağlı olarak farklı hızlarda gerçekleşebilir. AB projeleri, bu sürecin çeşitli evrelerinde okullara ve eğitimcilere destek sağlayarak yeniliklerin yayılmasını kolaylaştırabilir. Nitekim yeniliklerin yerel koşullara uygun hale getirilmesi ve paylaşılması, AB projelerinin temel amaçlarından biridir. Profesyonel Öğrenme Toplulukları (PÖT) modelinde ise, okullarda ortak hedeflere sahip olma, iş birliğine dayalı çalışma, sorgulayıcı ve yansıtıcı uygulamalar gibi unsurların önemi vurgulanmaktadır (DuFour, 2004). PÖT'ler, öğretmenler arasında bir öğrenme ağı oluşturur ve bu ağ, öğrenci başarısını artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlar. AB projeleri bu anlamda farklı ülkelerden eğitimcilerin oluşturduğu uluslararası PÖT'lerin gelişimine katkı sağlayabilir. Bu, farklı eğitim sistemleri ve kültürler arasında deneyim paylaşımını teşvik edebilir ve yeni perspektifler sunabilir.

Sistem Düşüncesi, okulları birbiriyle etkileşim ve bağlantı içinde olan çoklu unsurlardan oluşan birer sistem olarak ele alır (Senge, 1990). Bu yaklaşım, eğitimdeki değişikliklerin tüm sistemde nasıl etkileşim gösterdiğini

anlamamıza yardımcı olur. AB projeleri, sistem perspektifiyle düşünmeyi teşvik ederek, eğitim sorunlarına bütüncül bir yaklaşım getirebilir. Bu, farklı bileşenlerin nasıl birbirini etkilediğini anlamak ve uzun vadeli sürdürülebilir çözümler üretmek için önemlidir. Okul etkililiği araştırmaları, etkili okulların sahip olması gereken temel özellikleri belirlemeye çalışmıştır (Edmonds, 1979). Bu özellikler arasında okul liderliği, iş birliği, yüksek beklenti, performans takibi gibi faktörler bulunmaktadır. AB projeleri, bu araştırmaların sonuçlarını kullanarak, etkili okulları desteklemek ve bu özellikleri güçlendirmek için rehberlik sağlayabilir. Özellikle okul liderliği, öğretmenlerin sürekli profesyonel gelişimleri ve öğrenci başarısının izlenmesi gibi konularda yapılan AB projeleriyle, okul etkililiği açısından önemli katkılar sağlayabilir.

Eğitimde yenilikler çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Bunlar arasında yönetsel, pedagojik, teknolojik, öğretim programı temelli yenilikler sayılabilir (Zhu ve Engels, 2014). Örneğin, yönetsel açıdan okul temelli bütçeleme, pedagojik açıdan proje tabanlı öğrenme, teknoloji açısından artırılmış gerçeklik uygulamaları, öğretim programı açısından disiplinlerarası yaklaşım birer eğitim yeniliği olarak kabul edilebilir. Eğitimde yenilikler, çeşitli kaynaklardan ve aktörlerden gelebilmektedir. Bazı yenilikler merkezi eğitim otoriteleri tarafından başlatılırken, bazıları yerel düzeyde okul liderleri ve öğretmenler tarafından şekillendirilmektedir (Honingh ve Hooge, 2014). Ayrıca veliler, özel sektör, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar da eğitimde yeniliği teşvik eden paydaşlar olabilmektedir.

AB projeleri, Türkiye’de okulların uluslararası iş birlikleri yoluyla eğitimde yenilikleri görmesi ve uygulamaya başlaması için önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Zira bu projeler, eğitim paydaşlarına yurt dışındaki iyi uygulamalara ve güncel pedagojik yaklaşımlara erişim imkânı sunmaktadır. Ancak her yeniliğin başarıyla adapte edilmesi ve sürdürülebilir olması için birtakım koşulların sağlanması gerekmektedir. Eğitim alanındaki bir yeniliğin başarıyla uygulanması ve sürdürülebilir olması için birtakım temel faktörler söz konusudur. Bunlar arasında yeniliğin yerel ihtiyaçlarla uyumu, kaynakların ve altyapının yeterliliği, sürekli destek ve iş birliği gelmektedir (Adelman ve Taylor, 2007). Öncelikle, benimsenen bir yeniliğin okulun ve eğitimcilerin ihtiyaçlarına cevap veriyor olması, onun başarı şansını artırmaktadır. Dışarıdan gelen bir yenilik, yerel kültüre, okulun öğrenci profiline, mevcut kaynak ve olanaklarına uygun olmayabilir. Bu durumda yeniliğin uyarlanarak uygulanması veya reddedilmesi gerekebilir (Rogers, 2003). İkincisi, yeniliğin başarılı uygulanması için gerekli altyapının, finansmanın, teknik desteğin ve insan kaynağının sağlanması elzemdir. Özellikle teknoloji temelli yeniliklerde, donanım ve yazılıma erişim ile teknik sorunların çözümü önemlidir (Hennessy vd., 2005). Üçüncüsü, üst yönetim ve eğitimciler arasında yeniliğe karşı sürekli destek ve bağlılık olmalıdır. Yenilikler genellikle mevcut sistemleri sarsan değişimlere yol açtığından, adaptasyon sürecinde ortaya çıkabilecek problemlerin üstesinden gelmek adına sürekli çaba gösterilmelidir (Adelman ve Taylor, 2007). Son olarak, yeniliğin benimsenmesi bir ekip çalışması gerektirmektedir. Yeniliği uygulayan eğitimciler arasında iş birliği olmalı, deneyimler düzenli olarak paylaşılmalıdır. Böylece yeniliğin yerel bağlama en uygun şekilde adapte edilmesine katkı sağlanabilir (Young ve Lewis, 2015).

Ancak yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, yeniliklerin başarılı uyarlanması ve sürdürülebilir olması, yerel şartları dikkate almayı gerektirmektedir. İlgili literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, Avrupa Birliği eğitim programlarının ve projelerinin okullarda yenilikçilik ve iyi uygulamaları teşvik etmede olumlu etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Kesik ve Balcı (2016), AB projelerinin okullara sağladığı katkıları değerlendirmek amacıyla bir ölçek geliştirmiş ve bu projelerle öğretmenlerin kurumsal, kişisel/mesleki ve sosyal yönden gelişimleri ile yabancı dil öğrenme ve kültürel gelişimlerine ilişkin değişimleri ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Yine Yılmaz (2012) EMPATIC proje bulgularına dayanarak, projeler sayesinde bilgi okuryazarlığı ve teknoloji entegrasyon becerilerinin arttığını rapor etmiştir.

AB eğitim programlarının Türk eğitim sistemine etkilerini değerlendiren bazı çalışmalar da, bu programlar sayesinde yenilikçi yaklaşımlar ve iyi uygulamaların Türkiye’de geliştirildiğini ve uygulandığını belirtmektedir (Dolapçoğlu ve Girişken, 2022; Özmen ve Yasan, 2007). AB projeleri kapsamında düzenlenen hareketlilik programlarına katılan eğitimcilerin küreselleşmeye ilişkin görüşlerinin olumlu yönde etkilendiği de rapor edilmiştir (Usta ve Çakır, 2023). AB eğitim alanında desteklediği projelerin örneklerine ilişkin çalışmalar incelendiğinde, bu projeler sayesinde yenilikçi pedagojik yaklaşımların ve dijital yetkinliklerin geliştirildiği, iyi uygulamaların paylaşıldığı görülmektedir (Selimi ve Üsüni, 2019; Balcı, 2022; Messnarz vd., 2017; Budnyk, 2019; Papadakis, 2016; de Castro ve García-Peñalvo, 2022). AB projelerinin okul yöneticileri ve öğretmenler üzerindeki etkisiyle ilgili nitel çalışmalar da projelerin okullarda yenilikçilik ve iyi uygulamaları desteklediği

sonucuna ulaşmıştır (Bahadır, 2007; Cebeci ve Alcı, 2022; Fazekas, 2018). Kulaksız (2010), Türkiye'deki Comenius programlarının uygulanması hakkında katılımcı görüşlerini incelemiştir; araştırmaya katılan öğretmenler bu programların dil ve kültür açısından kendilerini geliştirdiğini düşünse de, kendi okullarında eğitimle ilgili bir değişim yaratmadığı sonucuna varmıştır. Bu durum AB projelerinin Türk Eğitim Sisteminde farklı çıktıları olabileceğini göstermektedir. Dönmez ve Sincar (2008), Türkiye'deki eğitim yöneticilerinin AB sürecinde yükselen ağ toplumu ve eğitim konusundaki görüşlerini ele almış ve AB projelerinin eğitim yöneticileri üzerindeki etkisine dair önemli bilgiler sunmuştur. Türkiye'nin AB eğitim programlarına üye olması üzerinden bir hayli uzun bir zaman geçmiş olması, her yıl yüzlerce kurumun proje hibelerinden yararlanıyor ve binlerce öğrenci ve eğitimcinin hareketliliğine zemin hazırlanıyor olmasına rağmen, bu alandaki ampirik birikimin oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Bu sınırlılığın sebep olabileceği sorulara kısmen cevap vermek isteyen bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'de AB projelerine katılan okul müdürlerinin deneyimlerini inceleyerek, bu projelerin okullarda yenilikçi uygulamaların ve iyi eğitim uygulamalarının benimsenmesine katkılarına ve bu süreçte karşılaşılan zorluklara ışık tutmaktır. Bu amaçla, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki çeşitli okul türlerinde görev yapan 20 okul müdürü ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşme soruları ile AB projelerinin okullarda yeniliklerin teşvik edilmesi ve iyi uygulamaların yaygınlaştırılması üzerindeki etkilerinin araştırılması hedeflenmiştir. Elde edilen verilerin analizi ile bu projelerin pedagojik yaklaşımlar, öğretim programı, teknoloji entegrasyonu ve uluslararası iş birlikleri gibi boyutlar üzerindeki rolü incelenmiştir.

1. Okul müdürlerinin AB projeleri ile ilgili deneyimleri nasıldır?
2. Okul müdürleri okullarındaki yeniliklerin ve iyi uygulamaların teşvikine AB projelerinin ne şekilde katkı sağladığını düşünmektedir?
3. Okul müdürlerine göre okullarında yenilikleri ve iyi uygulamaları teşvik etme konusunda AB projelerinin yarattığı faydalar ve zorluklar nelerdir?

Yöntem

Desen

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır (Creswell, 2013). Olgu bilim ilk elden deneyim sahibi olanların bakış açılarından yararlanarak deneyim yapılarını incelerken (Smith, 2018), doğrudan deneyimlerin tarifini derinlemesine analizlerle sunmaya çalışır. Bu desen “neyin” ve “nasıl” deneyimlendiği şeklinde temel iki soruya cevap arar (Creswell ve Poth, 2016). Bu çalışmada okul müdürlerinin AB projeleri sürecindeki yaşantıları “ne” ve bu projelerin okullarındaki uygulamalara etkisi “nasıl” sorularının cevabı olacaktır.

Katılımcılar

Çalışmanın katılımcılarını, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen ve 2020 yılından sonra okullarında AB projelerini yürütmüş 20 okul müdürü oluşturmuştur. Amaçlı örnekleme yönteminde gereken ölçüt olarak 2020 yılından sonra AB projeleri yürütmüş olmak temel ölçüt, kadın ve erkek, özel okul ve devlet okulundan katılımcıları kapsaması ikincil ölçütler olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede Türkiye’de dört farklı ilde görev yapan, altısı özel okulda çalışan deneyimleri yedi ila 25 yıl arasında değişen, beş kadın ve 15 erkek okul müdürü çalışma grubunu oluşturmuştur. Katılımcılarla ilgili detaylı bilgiler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma Grubu

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Kıdem	Okul Türü	Kademe	Şehir
Okul Müdürü 1	Erkek	45	12	Devlet	Lise	Ankara
Okul Müdürü 2	Erkek	50	18	Özel	Ortaokul	İstanbul
Okul Müdürü 3	Erkek	55	22	Devlet	Ortaokul	İzmir
Okul Müdürü 4	Kadın	40	8	Devlet	Lise	Ankara
Okul Müdürü 5	Erkek	48	16	Özel	Lise	Antalya
Okul Müdürü 6	Kadın	42	10	Devlet	Ortaokul	İstanbul
Okul Müdürü 7	Erkek	57	25	Devlet	Lise	İzmir
Okul Müdürü 8	Erkek	46	14	Özel	Lise	Ankara
Okul Müdürü 9	Erkek	52	20	Devlet	Lise	Antalya
Okul Müdürü 10	Kadın	43	9	Devlet	Lise	İstanbul
Okul Müdürü 11	Erkek	49	17	Özel	Lise	İzmir
Okul Müdürü 12	Erkek	44	11	Devlet	Ortaokul	Ankara
Okul Müdürü 13	Erkek	51	19	Devlet	Lise	Antalya
Okul Müdürü 14	Kadın	39	7	Devlet	Lise	İstanbul
Okul Müdürü 15	Erkek	56	24	Özel	Lise	İzmir
Okul Müdürü 16	Erkek	47	13	Devlet	Lise	Ankara
Okul Müdürü 17	Erkek	53	21	Devlet	Lise	Antalya
Okul Müdürü 18	Kadın	41	10	Devlet	Ortaokul	İstanbul
Okul Müdürü 19	Erkek	48	16	Özel	Lise	İzmir
Okul Müdürü 20	Erkek	42	8	Devlet	Lise	Antalya

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcı okul müdürlerinin yaşları 39 ile 57 arasında değişmekte olup çoğunluğu 40-50 yaş aralığındadır (%50) ve Ankara, Antalya, İstanbul ve İzmir illerinde eşit dağılım göstermektedir (%25). Farklı demografik özelliklere sahip okul müdürlerinin tamamı, AB projeleri yoluyla yenilikler ve iyi uygulamalar konusunda deneyimlere sahiptir. Katılımcıların görüşleri raporlanırken OM1, OM2...OM20 şeklinde kodlanarak kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Görüşme formu alanyazın incelendikten sonra oluşturulmuştur. Sorularda katılımcıların AB projeleri ile ilgili deneyimlerini, zorlukları ve algıladıkları faydalarını keşfetmeye odaklanılmıştır. Sorular iki alan uzmanı tarafından incelendikten sonra iki okul müdürüyle pilot görüşme yapılmıştır. Pilot görüşme sonunda soruların anlaşılabilirliği ve araştırmanın amaçlarına hizmet etmediği konusunda görüşleri alınmıştır. Uzman görüşleri ve pilot görüşmeler sonunda yapılan değişikliklerle forma son hali verilmiştir. Görüşmeler çevrimiçi görüntülü arama programları kullanılarak, katılımcıların tercih ettikleri saatte Nisan ve Mayıs 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 30 dakika ila 53 dakika sürmüştür. Tüm görüşmeler katılımcılardan onam alınarak kaydedilmiştir.

Verilerin Analizi

Veri analizi öncesinde görüşme kayıtları tam metin olarak kelime dosyasına aktarılmıştır. Kayıtların kelime dosyasına aktarılmasında çevrimiçi sesi yazıya döken programlardan yararlanılmıştır ancak hatalı aktarımları önlemek için araştırmacılar tarafından tekrar kontrol edilmiştir. Betimsel teknikle yapılan analiz sürecinde Cooper vd., (2012) tarafından önerilen adımlar; verilerle tanışma, kodlama ve temalar ile alt temaların geliştirilmesi süreci işletilmiştir. Çalışmanın ve analizin geçerliği ve güvenilirliğini sağlamak için bu çalışmanın araştırmacıları verileri bağımsız olarak kodladıktan sonra (Nowell vd., 2017), kodlama ile ilgili uyumsuzluklar tartışılmış ve ortak kodlarda uzlaşmıştır. Kodlardan ortaya çıkarılan temalar ve yorumlar katılımcılara sunulmuş

ve onaylama fırsatı verilmiştir (Creswell, 2013). Bu süreç, bulguların doğruluğunu ve güvenilirliğini desteklemeye yardımcı olmuştur. Ayrıca, araştırmacılar, önyargıyı en aza indirmek ve çalışmanın güvenilirliğini artırmak için akran değerlendirmesi ve öz-yansıma işlevini kullanarak katkıda bulunmuşlardır (Lincoln ve Guba, 1985). Akran değerlendirmesi, nitel araştırma konusunda bilgili meslektaşlarla yapılan görüşmeleri içermiş ve alternatif bakış açıları ve görüşler elde etmek amacıyla yapılmıştır. Öz-yansıma ise, araştırmacıların araştırma süreci ve bulguları üzerindeki kendi önyargılarını ve etkilerini kabul etmek için kendi kendilerini değerlendirmelerini içermiştir. Bunlara ek olarak çalışmanın tüm süreci detaylandırılarak ve katılımcı görüşmelerinden doğrudan alıntılar yaparak geçerlik ve güvenilirlik sağlanmıştır.

Bulgular

Çalışma grubundaki katılımcıların görüşme sorularına verdiği cevaplar temel olarak dört ana tema altında toplanmıştır. Bu ana temalar “pedagojik yaklaşımlar”, “öğretim programı geliştirme”, “teknoloji entegrasyonu” ve “uluslararası işbirlikleri” şeklinde başlıklandırılmıştır. Pedagojik yaklaşımlar ana teması incelendiğinde, “öğrenci merkezli öğrenme” ve “işbirliğine dayalı öğrenme” AB projeleri süreçlerinde edinilebilecek pedagojik yaklaşımlar açısından kazanımlar olarak öne çıkarken; pedagojik yaklaşımların okul yönetimi açısından fırsatlar ve zorluklarına da alt temalarda yer verilmiştir. Okul yönetimi için fırsatlar ve zorluklar alt temaları her bir ana tema altında sunulmuştur. Bu durum okul müdürlerinin görüşlerinin her bir tema konusunda fırsat ve zorlukları ifade etmiş olmasından kaynaklanmaktadır, dolayısıyla bu alt temalar her bir ana temada ayrı ayrı sunulmuştur. Tablo 2’de pedagojik yaklaşımlar teması alt tema ve kodlarıyla birlikte görülmektedir.

Tablo 2. Pedagojik Yaklaşımlar

Ana Tema	Alt temalar	Kodlar
Pedagojik Yaklaşımlar	Öğrenci Merkezli Öğrenme	Aktif öğrenme, problem çözme, eleştirel düşünme
	İşbirliğine Dayalı Öğrenme	Ekip çalışması, iletişim, kişilerarası beceriler
	Okul Yönetimi için Fırsatlar	Öğrenci merkezli kültür, güçlendirme, iyileştirilmiş sonuçlar
	Okul Yönetimi için Zorluklar	Yenilikçi yaklaşım uyumu, ulusal öğretim programı, öğretmen katılımı, mesleki gelişim

Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcı okul müdürlerinin görüşlerine göre AB projeleri okuldaki pedagojik yaklaşımları çeşitli şekillerde etkilemektedir. Görüşmelerde AB projelerinde öğrenci merkezli öğrenim yaklaşımının önemli olduğu vurgulanmış ve bu durumun olumlu yansımaları paylaşılmıştır. Bir okul müdürü (OM3), "AB projeleri, daha fazla öğrenci merkezli bir yaklaşım benimsememiz için bizi teşvik etti. Aktif öğrenme, problem çözme ile eleştirel düşünmeye odaklandık" şeklindeki ifadelerle AB projelerinin öğretmen ve/ya yöneticilerin pedagojik tutumlarını etkileyebildiğini belirtmiştir. Vurgulanan diğer bir pedagojik yaklaşım ise işbirlikçi öğrenmedir. Örneğin (OM7) AB projelerinin öğrencilere iş birlikçi çalışma fırsatları sunarak takım çalışmasını teşvik ettiğini ve bu süreçte katılımcı olan öğrenci ve öğretmenlerin iletişim ile kişilerarası becerilerinin geliştiğini ifade etmiştir. Genel olarak işbirlikçi öğrenmenin öğrencilerin sosyal becerilerini, eleştirel düşünme ve problem çözme yeteneklerini artırdığı görüşü paylaşılmıştır.

Katılımcılar AB projeleri aracılığıyla öğrenci merkezli pedagojik yaklaşımların okul yönetimi açısından da birçok fırsat sunduğunu belirtmişlerdir. Çünkü bu öğrenci merkezli öğrenme yaklaşımları okulun genelinde öğrenci merkezli bir kültürün oluşmasına katkı sağlamakta (OM13), okul kültürü bu yolla güçlenmekte (OM3) ve okulun genel olarak öğrenme iklimini olumlu yönde etkilemektedir (OM3, OM7, OM13). Öğrenci merkezli öğrenmenin,

öğrencilerin aktif öğrenme, problem çözme ve eleştirel düşünme konularında teşvik edilmesine ve öğrencilerin entelektüel ve kişisel gelişimini besleyen olumlu bir eğitim ortamının oluşmasına katkıları sunduğu vurgulanmıştır (OM5). Ancak, diğer taraftan katılımcılar öğrenci merkezli pedagojik yaklaşım uygulamalarının, okul yönetimi için çeşitli zorluklar da ortaya çıkarabileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre mevcut eğitim sistemi ve geleneksel öğretim uygulamalarını bu yenilikçi yaklaşımlarla uyumlu hale getirmek, merkezîyetçi bir yapıya sahip olan Türk Eğitim Sistemi içerisinde oldukça güç görünmektedir. Okul müdürleri, bu yaklaşımları ulusal öğretim programı ve değerlendirmelerle entegre etme konusunda zorluklarla karşılaşabileceklerini ifade etmişlerdir (OM5, OM9). Elbette okullarda bu kültürü yaygınlaştırabilmek kolektif bir çaba ile mümkün olmaktadır. Bu anlamda öğretmen katılımını sağlamak amacıyla mesleki gelişim fırsatları sunmanın, bu pedagojik yaklaşımları etkili bir şekilde uygulamada çok önemli olduğu düşünülmektedir. Bir okul müdürü (OM18) bu uygulamaların okul geneline yaygınlaştırılması ve öğretmenlerin katılımlarını sağlamalarında ciddi sorunlar yaşadıklarını ifade etmiştir.

Görüşmelerden ortaya çıkan ikinci ana tema olan öğretim programı geliştirme teması, “disiplinlerarası yaklaşımlar” ve “küresel perspektiflerin birleştirilmesi” şeklinde alt temalarına ayrılırken, Tablo 3’te görüldüğü üzere okul yönetimi için fırsatlar ve zorluklar da tartışılmıştır.

Tablo 3. Öğretim Programı Geliştirme

Ana Tema	Alt temalar	Kodlar
Öğretim Programı Geliştirme	Disiplinlerarası Yaklaşımlar	Entegrasyon, konular, bağlantılar, bütünsel anlayış
	Küresel Perspektiflerin Birleştirilmesi	Küresel sorunlar, küresel vatandaşlık
	Okul Yönetimi için Fırsatlar	Bütüncül öğretim programı, derin öğrenme, öğrenci bağlantıları
	Okul Yönetimi için Zorluklar	Disiplinler arası işbirliği, ulusal standartlar, entegrasyon, lojistik

Tablo 3’te sunulan öğretim programı geliştirme teması, AB projelerinin disiplinlerarası yaklaşımları teşvik etmedeki ve bu süreçte küresel perspektiflerin birleştirilmesi üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Okul müdürleri, daha bütünsel ve birbiriyle bağlantılı öğretim programlarının oluşturulmasına olanak tanıyan disiplinlerarası yaklaşımlara dair içgörüler sunmuşlardır. Bir okul müdürü (OM4) bu konuda, "AB projeleri, farklı konuları entegre etmemiz için bizi teşvik etti, öğrencilere küresel konularda çeşitli perspektifler sunarken; konuları bütünsel bir anlayışla geliştirme fırsatı sağladı" şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. Bu yaklaşım, daha derin öğrenmeyi teşvik etmekle kalmayıp; öğrencilere farklı konular arasında bağlantılar kurma olanağı sunmaktadır. Bu tür öğretim programı geliştirme stratejilerini uygulayarak, okul yönetimi, öğrencilere daha kapsamlı ve çekici bir eğitim deneyimi sunabilir (OM17). Katılımcılar ayrıca AB projelerinin öğretim programı küresel konulara olan farkındalığı nasıl artırdığını da açıklamıştır. Uluslararası iş birlikleri yoluyla okullar, çeşitli kültürel bakış açılarını tecrübe etmiş; küresel sorunları ele alma fırsatına sahip olmuşlardır. Bir okul müdürü (OM11), "AB projeleri sayesinde farklı kültürel bakış açılarını ve küresel konuları öğretim programımıza dahil edebildik. AB'nin önceliklendirdiği ve her ülkenin gündeminde olan 21. yüzyıl küresel sorunlarına dair öğrencilerimizin bakış açılarında farkındalıklar oluşturduk" açıklamasını yapmıştır. Ancak, Türk Eğitim Sistemi içindeki öğretim programı geliştirme süreçlerinde disiplinlerarası yaklaşımların uygulanması, çeşitli engeller ve zorlukları beraberinde getirmektedir. Özellikle büyük okullarda, farklı alanlardan gelen öğretmenler arasındaki iş birliği ve koordinasyon, pratikte zorlayıcı olabilmektedir. Ayrıca, disiplinlerarası öğretim programı ulusal eğitim standartlarına uygun bir şekilde tasarlamak ve mevcut okul yapıları ile değerlendirme sistemlerine sorunsuz bir entegrasyon sağlamak, okul yöneticileri için çeşitli resmi zorlukları da beraberinde getirmektedir (OM7).

Üçüncü ana tema olarak tartışılan teknoloji entegrasyonu ana teması “dijital araçlar ve kaynaklar”, “harmanlanmış öğrenme ortamları” ve daha önceki ana temalarda olduğu gibi okul yönetimi için fırsatlar ve zorluklar alt temalarıyla Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Teknoloji Entegrasyonu

Ana Tema	Alt temalar	Kodlar
Teknoloji Entegrasyonu	Dijital Araçlar ve Kaynaklar	Eğitim teknolojileri, dijital okuryazarlık, katılım
	Harmanlanmış Öğrenme Ortamları	Harmanlanmış öğrenme, esnek öğrenme, eğitim materyalleri
	Okul Yönetimi için Fırsatlar	Teknoloji entegrasyonu, idari süreçler, verimlilik
	Okul Yönetimi için Zorluklar	Altyapı, erişim, teknik destek, finansman, mesleki gelişim

Tablo 4’te sunulan teknoloji entegrasyonu teması, görüşme sorularına verilen cevaplarda ortaya çıkan önemli temalardan biri olmuştur. Araştırmaya katılan okul müdürlerinin çoğu, AB projeleri kapsamında yürütülen faaliyetler neticesinde okullarında eğitim teknolojilerine yönelik farkındalığın arttığını ve dijital araçlar ile kaynakların derslere dahil edilmeye başlandığını belirtmişlerdir. Özellikle proje faaliyetleri vesilesiyle farklı eğitim teknolojilerini tanıma ve uygulama fırsatı bulduklarını vurgulayan müdürler, bu durumun öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Bir müdürü (OM8) “AB projeleri, öğretmen ve öğrencilerimize çeşitli eğitim teknolojilerini tanıma, kullanma ve sınıf içi uygulamalara dahil etme fırsatı sundu. Bu da öğrencilerimizin dijital beceri ve okuryazarlık seviyelerinde belirgin artışlar sağlamıştır” dedi. Ayrıca, Avrupa Birliği projelerinin karma eğitim ortamlarının oluşturulmasını desteklediği de görülmektedir. Buna ilişkin olarak bir katılımcı (OM9) "AB projeleri, karma eğitim modeliyle hem yüz yüze hem çevrimiçi öğrenme etkinliklerini birleştirmemizi sağladı. Bu sayede öğrencilerimiz çeşitli dijital içeriklere ve kaynaklara erişebiliyor, işbirliği içinde öğrenebiliyorlar" dedi. Bu bulgular aynı zamanda karma öğrenme yaklaşımının kişiselleştirilmiş ve esnek öğrenme ortamları sunma potansiyeline işaret etmektedir.

Görüşmelerde paylaşılan fikirler, eğitimde teknoloji kullanımının okul yönetimi süreçlerine birçok katkı sağladığını göstermiştir. Araştırmaya katılan okul müdürleri, teknoloji entegrasyonunun idari işleyişi hızlandırdığını, paydaşlar arası iletişimi kolaylaştırdığını ve veriye dayalı karar almayı desteklediğini ifade etmişlerdir. Böylece okul yönetimi faaliyetlerinin daha etkili ve verimli hale geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca teknoloji kullanımının okul içi iş birliği ve koordinasyonu güçlendirdiği belirtilmiştir (OM3). Ancak, teknoloji entegrasyonu da bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Okul müdürleri, donanım ve yazılım altyapısının yetersizliği, teknik desteğin kısıtlı olması, finansman ihtiyacı gibi engellerden bahsetmişlerdir. Özellikle kısıtlı bütçeye sahip okullarda teknolojiye eşit erişim ve yeterli teknik destek sağlamanın güç olduğu ifade edilmektedir. Bu tür zorlukların üstesinden gelmek için okul müdürlerinin teknoloji planlaması yapması, finansman bulması ve öğretmenlere sürekli mesleki gelişim fırsatları sunması gibi çözüm önerileri sunulmuştur (OM17).

Görüşmelerden elde edilen bulgular son olarak uluslararası işbirlikleri ana teması, “kültürlerarası etkileşim”, “profesyonel gelişim” ve okul yönetimi için fırsatlar ve zorluklar alt temalarıyla Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Uluslararası İşbirlikleri

Ana Tema	Alt temalar	Kodlar
Uluslararası İşbirlikleri	Kültürlerarası Etkileşim	Kültürlerarası etkileşim, kültürel farkındalık, anlayış
	Profesyonel Gelişim	Uluslararası bilgi alışverişi, mesleki yeterlilikler
	Okul Yönetimi için Fırsatlar	Karşılaştırmalı bakış açısı, liderlik becerileri
	Okul Yönetimi için Zorluklar	Dil engelleri, kültürel farklılıklar, iletişim zorlukları, kültürlerarası yetkinlikler

Tablo 5'te sunulan dördüncü tema, AB projelerinin önemli bir yönü olan uluslararası işbirliklerini ortaya koymaktadır. Okul müdürleri bu bağlamda, projelerin kolaylaştırdığı kültürlerarası etkileşimlerin önemine vurgu yapmışlardır. Bir okul müdürü (OM12), "AB projeleri sayesinde öğrencilerimiz, farklı ülkelerden akranlarıyla çeşitli etkinlikler aracılığıyla etkileşime geçerek kültürel farkındalık ve anlayış kazanmışlardır" diyerek, öğrencilerin farklı ülkelerden akranlarla anlamlı etkileşimlere katılmasının öğrencilere kültürel farkındalık ve anlayış geliştirme fırsatı sunduğunu ifade etmiştir. Araştırmanın bulguları uluslararası işbirliklerinin aynı zamanda öğretmenlere mesleki gelişim fırsatları sunduğuna işaret etmektedir. AB projeleri aracılığıyla uluslararası ortaklarla işbirliği yapmak, öğretmenlerle bilgi alışverişinde bulunma, iyi uygulamaları paylaşma ve mesleki yeterlilikleri artırma fırsatları sağlamaktadır. Bir okul müdürü (OM13), "AB projeleri aracılığıyla uluslararası ortaklarla işbirliği yapmak, öğretmenlerimizin iyi uygulamaları yerinde gözleme ve mesleki gelişimlerini artırma fırsatı sunmuştur" demiştir. Dolayısıyla bu gelişimsel faaliyetlerin okulda sunulan eğitimin kalitesini de yükselteceği düşünülmektedir.

Okul yönetimi açısından, AB projeleri, Türkiye ile AB ülkeleri arasında karşılaştırmalı bir eğitimsel bakış açısı geliştirme imkânı sunmaktadır. Okul müdürleri, deneyim, iyi uygulama ve kaynakları Avrupalı meslektaşlarıyla paylaşarak, okul yönetimi konusunda yenilikçi yaklaşımlar konusunda idari becerilerini geliştirmişlerdir. Bir okul müdürü "Projeler aracılığıyla edindiğim deneyimler, liderlik becerilerimi ve etkili yönetim stratejileri geliştirmeme katkı sağlamıştır" (OM14) şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Bazı okul müdürleri ise dil yetersizliği ve kültürel farklılıklar nedeniyle proje ortaklarıyla iletişim ve işbirliği konusunda zorluklar yaşamalarına rağmen, çokkültürlü farkındalığı teşvik eden ve kültürlerarası yetkinliklere odaklanan mesleki gelişim fırsatları sunması açısından projelerin önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için etkili iletişim becerileri, çokkültürlülük bilinci ve değişime açık olma gerektiğini ifade etmişlerdir (OM15).

Tartışma

Bu araştırma AB projeleri çerçevesinde okul müdürlerinin deneyimlerini ve bakış açılarına göre Türkiye'deki eğitimin çeşitli boyutları üzerindeki etkileri ortaya koymayı amaçlamıştır. Bulgulardan hareketle araştırma, AB projelerinin okul müdürlerince algılanan pedagojik yaklaşımlar, öğretim programı geliştirme, teknoloji entegrasyonu ve uluslararası iş birlikleri gibi alanlar üzerindeki etkilerine odaklanmıştır.

Bulgulardan ulaşılan ilk tema olarak pedagojik yaklaşımlar AB projelerinin öğrenci merkezli ve işbirlikli öğrenmeyi teşvik etmedeki olumlu etkisini vurgulamaktadır. Okul müdürleri, projelere katılmalarının aktif öğrenme, problem çözme ve eleştirel düşünmeye yönelik öğrenci merkezli yaklaşımları desteklediğini belirtmiştir. AB projelerinin öğrenci merkezli öğrenmeyi desteklemesi oldukça önemli bir bulgudur, çünkü eğitim araştırmaları öğrenci merkezli öğrenme ve öğretmen yaklaşımlarının tüm öğrencilerin kazanımlarında olumlu bir etki yarattığını göstermektedir (Harris et al., 2013). Nitekim Thomson ve Comber'ın da (2003) belirttiği gibi, genç insanların yaşamları, bilgileri, ilgileri, bedenleri ve enerjileri sınıfın ve okulun merkezinde olduğunda katılımlı öğrenme gerçekleşmektedir. Tüm öğrenciler için etkili olduğu gözlenen bu yaklaşım eğitimde

eşitsizliği de azaltacak bir yol olarak ülkelerin eğitim gündemindedir (Yonezawa, McClure ve Jones 2012). AB projelerinin iş birlikçi öğrenme yönünü de vurgulayan okul müdürleri, takım çalışması ve iletişim becerilerinin öğrenciler için önemini ortaya koymuşlardır. Proje tabanlı takım çalışmaları öğrenmeyi destekleme amacıyla sınıf ortamlarında uzun süredir kullanılmaktadır (Hafner ve Ellis, 2008). Öğrenme üzerindeki olumlu etkilerinin yanında araştırmalar iş birlikçi öğrenmenin sosyal etkileşimi ve öğrencilerin kişilerarası becerilerini güçlendirdiğini göstermektedir (Ghavifekr, 2020). Genellikle AB projelerinin getirdiği fırsatlar bakımından övgüyle bahsedilse de öğrenci merkezlik ve işbirlikli öğrenme yaklaşımlarının zorlukları da bulunmaktadır. Nitekim özellikle Türk Eğitim Sisteminde bu yaklaşımların uygulanmasının zor olduğunu düşünen okul müdürleri Rogers'ın (2003) Yeniliklerin Yayılması Teorisinde belirttiği gibi yeniliklere ilgi duymakla beraber, yeniliğin örgüt yapısına uygun olmamasının – bu durumda tüm eğitim sistemi bir örgüt olarak ele alınırsa, sürdürülebilirlik bakımından sorunlar yaratacağı düşünmektedirler. Rekabetçi bir eğitim atmosferinde işbirlikli öğrenmenin ne kadar benimseneceği veya sürdürülebileceği tartışılmalıdır.

Öğretim programı geliştirmeye ilgili olarak, okul müdürleri AB projelerinin disiplinlerarası yaklaşımları ve küresel bakış açılarını öğretim programına yansıtmadaki etkisine vurgu yapmışlardır. Farklı derslerin bütünleştirilmesi ve çeşitli kültürel bakış açılarının içerilmesi, AB projelerinin ana sonuçları arasında görülmüştür. Disiplinlerarası bir yaklaşımda farklı disiplinlerin yöntemleri, bakış açıları ve anlayışı bütünleştirilerek sunma gücüyle öğrenciler için yararlıdır (Chynoweth, 2006). Bununla birlikte, okul müdürleri öğretim programının ulusal standart ve değerlendirmelerle uyumlaştırılmasındaki zorluklarını da vurgulamışlardır. Ancak bu durum disiplinlerarası yaklaşımın doğasından da kaynaklanıyor olabilir. Yang'e (2009) göre öğretim programı ve pedagojik yöntemlerde disiplinlerarası bir yaklaşım kullanmak oldukça zorlayıcı bir olabilmektedir. Öğretmenler ve de öğrenciler için alan bilgisi, yöntem, disiplinlerin farklı bakış açıları ve kabullerini uzlaştırabilmek kolay değildir. Öğrenmenin “birlikte inşasını” (Almasi, 2016) sağlayan disiplinlerarası eğitim yaklaşımının çeşitli dezavantajlarından da bahsedilebilmektedir (Jones, 2010). Örneğin disiplinlerarası yaklaşımları uygularken karşılaşılan zorluklardan bahsederken yüksek düzey akademik öğrenme için gerekli olan odaklanma sağlanamayabilir (Kanakia, 2007). Bu durum da akademik değerlendirmelerde daha kötü bir performansa sebep olabilir. Çünkü disiplinlerarası yaklaşımla öğrenmeyi değerlendirebilmek de oldukça zorlu bir iştir (Klaassen, 2018).

Teknoloji entegrasyonu teması ise, AB projelerinin dijital okuryazarlık ve katılımı artırmada olumlu katkısına işaret etmektedir. Eğitim teknolojilerinin kullanımı ve karma öğrenme ortamlarının kurulması, bireyselleştirilmiş öğrenme ve esneklik imkânı sunmaktadır. Bu bulgu, eğitim teknolojilerinin öğrencilerin dijital okuryazarlığını ve katılımını artırdığına dair artan sayıdaki araştırmayla tutarlılık göstermektedir (Schindler vd., 2017). Ancak eğitim teknolojilerinin sağladığı bu fırsatlar altyapı, erişim, teknik destek, öğretmenlerin teknoloji konusunda yetersizliği ve finansman gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Senge'nin (1990) sistem yaklaşımına işaret etmektedir. Nitekim eğitimde teknoloji sistemdeki diğer bileşenlerden – örneğin altyapı – etkilenmektedir. Sistemdeki bileşenlerin beraber değişip dönüştüğü bir ortamda, O'Fathaigh'in (2001) yirmi yıldan uzun bir süre önce uyardığı gibi eğitimde teknoloji kullanmanın büyüü zenginle fakir, genç ile yaşlı, çalışan ile çalışmayan, teknoloji okuryazar olanla olmayan insanlar arasında gittikçe büyüyen bir eşitsizliğe sebep olabilir.

Son tema olan AB projeleri çerçevesindeki uluslararası iş birliklerinin de kültürlerarası etkileşim ve öğretmenler için mesleki gelişim fırsatlarını teşvik ettiği görülmüştür. Okul müdürleri, uluslararası ortaklarla iş birliğinin karşılaştırmalı eğitim bakış açısı kazanmaları ve iyi uygulamaları paylaşmaları açısından değerini vurgulamışlardır. Bu açıdan projelerdeki paydaşlar profesyonel öğrenme topluluğu (PÖT) gibi hareket etmektedir (DuFour, 2004). Uluslararası iş birliklerinin kültürlerarası anlayışın yanısıra öğretmenlerin mesleki yetkinliklerini de geliştirdiğini (Hajisoteriou vd., 2019) gösteren araştırmalar da proje paydaşlarının PÖT oluşturduğunu göstermektedir. Diğer taraftan göçler gibi sürekli nüfus hareketleriyle günden güne çok kültürlü olan dünyamızda öğrencilerin farklılıklara saygılı olması veya sosyal adalet gibi konularda farkındalıklarını geleneksel sınıf içi öğretim yöntemleriyle veya mevcut eğitim materyalleriyle artırmak mümkün olmayabilir. Dolayısıyla çok kültürlü bir bağlamda gerçekleşen projeler öğrenciler için farklılıkları anlamayı ve takdir etmeyi sağlayan öğrenme fırsatlarıdır (Graham, 2009). Ayrıca bu araştırmada proje süreçlerinde görev alan okul müdürleri veya öğretmenlerin yabancı dil yetersizlikleri iletişim ve işbirliğinde zorluklar yaratabildiği de gözlenmiştir. Brett, Behfar ve Kern (2020) çokkültürlü çalışma ortamlarında tüm bireyler ortak bir dil – genellikle İngilizce - bilse dahi aksan farklılıkları, akıcılık, çeviri veya uygunluk bakımından dil kullanımı sorunlarının yanlış anlaşılmalara veya gerilimlere sebep olabileceğinin altını çizmektedir. Dil engeli bireylerin bilgisini tam olarak aktaramamasına sebep olabilir bu da

onların uzman oldukları alanlardan proje ekiplerinin yararlanamamasıyla sonuçlanır. Haspolat ve Özkılıç (2007), AB proje koordinatörleri üzerine yapmış oldukları araştırmada yaşanan en önemli zorluğun uygun ortak bulma olduğu vurgulanmış ve uluslararası iş birliklerinin öğretmen ve öğrencilerin dil becerilerine, kültürel farkındalıklarına ve farklı ilgi ve yeteneklere yönelmede oldukça önemli çıktıları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu da araştırma bulgularıyla örtüşmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın bulguları AB projelerinin pedagojik yaklaşımlar, öğretim programı geliştirme, teknoloji entegrasyonu ve uluslararası işbirlikleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu ana alanlardaki etkilerin temel olarak öğrenci merkezli öğrenme, işbirliğine dayalı öğrenme, disiplinlerarası yaklaşımlar, küresel perspektiflerin birleştirilmesi, dijital araçlar ve kaynaklar, harmanlanmış öğrenme ortamları, kültürlerarası etkileşim ve profesyonel gelişim alt temaları üzerinden gerçekleştiği görülmüştür. Her bir ana tema konusunda özel yönetimi için oluşan fırsatlar ve zorluklar da ayrı ayrı ele alınmıştır. Araştırmaya ilişkin bulgular eğitimsel yenilikler, AB projeleri ve okul gelişimiyle ilgili alanyazına katkı sağlamaktadır. Çalışmadan elde edilen içgörüler, Türkiye'deki politika yapıcılar, eğitimciler ve okul yöneticileri için faydalı ipuçları sunmaktadır. AB projelerinin öğrenci merkezli öğrenme, disiplinlerarası yaklaşım, teknoloji entegrasyonu ve uluslararası iş birliklerini teşvik etmedeki faydaları vurgulanmaktadır. Ayrıca tespit edilen zorluklar, bu yaklaşımları uygulamada karşılaşılabilecek engelleri aşma stratejileri geliştirilmesine katkı sağlayacak değerli ipuçları sunmaktadır. Okul üzerindeki olumlu etkileri ele alındığında, politika yapıcılarının okul projelerine ayırdıkları kaynak miktarını artırması tavsiye edilmektedir. Projelerin etkililiğinin artması için politika yapıcı ve uygulayıcıların öğretmenlerin proje süreçlerine katılımını teşvik edecek yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin proje yazma ve yürütme süreçleri için de ek ders ödemesi yapılabilir. Bir diğer öneri ise ulusal öğretim programında proje süreçlerindeki kazanımlara da yer veren bir modül/program geliştirilmesidir. Etkin iletişim ve projelerin yaygınlaşması için de okulların teknolojik alt yapılarının geliştirilmesi ve sürekli desteklenmesi de önemli görünmektedir.

Oldukça yaygın olduğu halde, AB projelerinin okullar üzerindeki etkileri irdelleyen çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olması, bu araştırmanın katkılarını çok değerli kılmaktadır; ancak katkıları yanında araştırmanın çeşitli sınırlılıkları da bulunmaktadır. Araştırmanın nitel doğası gereği bu çalışmanın bulguları genellenmemelidir. Genellenebilir bulgulara ulaşmak için gelecekteki araştırmalarda büyük örneklemle nicel yöntemle çalışılması tavsiye edilebilir. Bunun yanısıra, çalışma okul müdürlerinin perspektiflerine odaklanmış olup, gelecekteki çalışmalarda öğretmen, öğrenci ve diğer paydaş görüşlerinin de araştırılması, AB projelerinin okullar üzerindeki etkileri konusuna daha kapsamlı bir bakış sağlayabilir. AB projelerinin okullara etkisi üzerine daha iyi bir anlayış edinilmesi için ise sadece kesitsel değil, boylamsal çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalarda AB projeleri yürüten ve yürütmeyen örneklem gruplarının karşılaştırılması oldukça önemli veriler sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adelman, H. S., & Taylor, L. (2007). Systemic change for school improvement. *Journal of educational and psychological consultation*, 17(1), 55-77. <https://doi.org/10.1080/10474410709336590>
- Akbulut, Y. (2019). The impact of European Union projects on school innovation: A mixed methods study. *International Journal of Research in Education and Science (IJRES)*, 5(1), 231-245. <https://doi.org/10.46328/ijres.v5i1.608>
- Akyüz, G. (2015). Views of Turkish principals and teachers on the impact of European Union education projects: Challenges for sustainability. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(3), 709-724. <https://doi.org/10.12738/estp.2015.3.2345>
- Almasi, J. F. (2016). Crossing boundaries in literacy research: Challenges and opportunities. *Literacy Research: Theory, Method, and Practice*, 65(1), 24-46. <https://doi.org/10.1177/2381336916661542>
- Arnold, R., & Wade, J. (2015). A definition of systems thinking: A systems approach. *Constellation Project*. <https://doi.org/10.15624/issn.2381-3199>

- Bahadır, H. (2007). *Comenius projelerinden faydalanma konusunda okul yöneticileri ve öğretmenlerin görüşleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- Balcı, D. (2022). A LEADER tedbiri yaklaşımı ve Türkiye'deki iyi uygulama örnekleri. *Eurasian Journal Of Agricultural Economics (EJAE)*, 2(2), 32-41.
- Bardakçı, V., & Aksu, A. (2019). Okul müdürlerinin liderlik stilleri ile Avrupa Birliği projelerinin okula katkı düzeyi arasındaki ilişki. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 14-30. <https://doi.org/10.19160/ijer.468460>
- Başaran, M., Kumru, S., Derya, A. C. A. R., Kayıklık, F., & Vural, Ö. F. (2021). Ar-Ge çalışmalarının okullar üzerine etkisinin erasmus+ projeleri bağlamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(3), 183-200. <https://doi.org/10.47714/uebt.978486>
- Brett, J., Behfar, K., & Kern, M. (2020). Managing multicultural teams. M. L. Di Domenico, S. Vangen, N. Winchester, D. K. Boojihawon & J. Mordaunt (Eds.) *Organizational collaboration* (s. 155-164). Routledge.
- Budnyk, O. (2019). Innovative competence of a teacher: best european practices. *Journal of Vasył Stefanyk Precarpathian National University, Series of Social and Human Sciences*, (6, no. 1), 76-89.
- Cebeci, E. K., & Bülent, A. L. C. I. (2022). Okul eğitimi personel hareketliliği programının (Erasmus+ KA101) değerlendirilmesi. *IJSS*, 6(25), 29-55. <https://doi.org/10.52096/usbd.6.25.3>
- Chynoweth, P. (2008). Legal research. A. Knight & L. Ruddock (Eds.) *Advanced research methods in the built environment* (s. 28-48). Wiley-Blackwell.
- Cooper, H. E., Camic, P. M., Long, D. L., Panter, A. T., Rindskopf, D. E., & Sher, K. J. (2012). *APA handbook of research methods in psychology, Vol 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. x-701). American Psychological Association.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). SAGE Devletations.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Davies, R. S., & West, R. E. (2014). Technology integration in schools. J. M. Spector, M. D. Merrill, J. Elen, M. J. Bishop (Eds.) *Handbook of research on educational communications and technology* (s. 841-853). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3185-5_68
- de Castro, M. A., & García-Peñalvo, F. J. (2022). Examples of good practices in Erasmus+ projects that integrate gender and STEM in higher education. F. J. García-Peñalvo, A. García-Holgado, A. Dominguez, J. Pascual (Eds.) *Women in stem in higher education. good practices of attraction, access and retainment in higher education* (s. 181-197). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-1552-9_10
- Dolapçioğlu, S., & Girişken, M. C. (2022). Avrupa Birliği projeleri: Erasmus+ Programı ve eylem planları. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(49), 296-317.
- Dönmez, B., & Sincar, M. (2008). Avrupa birliği sürecinde yükselen ağ toplumu ve eğitim yöneticileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 1-19. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6138/82338>
- Driessen, G., Smit, F., Slegers, P., & van den Akker, J. (2016). The professional development of principals in innovative schools: A European comparative perspective. *Educational Management Administration & Leadership*, 44(2), 220-238. <https://doi.org/10.1177/1741143214553095>
- Driessen, G., Smit, F., Slegers, P., & van den Akker, J. (2016). A systematic review of the interventions designed to promote principal leadership. *Educational Management Administration & Leadership*, 44(6), 874-896. <https://doi.org/10.1177/1741143215617243>
- DuFour, R. (2004). What is a "professional learning community"? *Educational Leadership*, 61(8), 6-11.

- DuFour, R., & Eaker, R. (1998). *Professional learning communities at work: Best practices for enhancing student achievement*. Solution Tree Press.
- Haspolat, E., & Ozkiliç, R. (2007). The opinions of Comenius school partnership project coordinators about projects process. *Eurasian Journal of Educational Research*, 7(27), 163-177. https://ejer.com.tr/wp-content/uploads/2021/01/ejer_2007_issue_27.pdf
- Edmonds, R. (1979). Effective schools for the urban poor. *Educational Leadership*, 37(1), 15-24.
- Ellis, T., & Hafner, W. (2008). Building a framework to support project-based collaborative learning experiences in an asynchronous learning network. *Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects*, 4(1), 167-190.
- Fazekas, Á. (2018). The impact of EU-funded development interventions on teaching practices in Hungarian schools. *European Journal of Education*, 53(3), 377-392. <https://doi.org/10.1111/ejed.12295>
- Ghavifekr, S. (2020). Collaborative learning: A key to enhance students' social interaction skills. *MOJES: Malaysian Online Journal of Educational Sciences*, 8(4), 9-21.
- Gouëdard, P., Pont, B., Hyttinen, S., & Huang, P. (2020). Curriculum reform: A literature review to support effective implementation. *OECD Education Working Papers, No. 239*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/19939019>
- Graham, M. A. (2009). The power of art in multicultural education: The international stories project. *Multicultural Perspectives*, 11(3), 155-161. <https://doi.org/10.1080/20004508.2018.1514908>
- Groff, J., & Mouza, C. (2008). A framework for addressing challenges to classroom technology use. *AACE Review*, 16(1), 21-46. <https://www.learntechlib.org/primary/p/24421/>
- Gülbahar, Y. (2007). Technology planning: A roadmap to successful technology integration in schools. *Computers & Education*, 49(4), 943-956. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2005.12.002>
- Hacıfazlıoğlu, Ö., Karadeniz, Ş., & Dalgıç, G. (2010). Eğitim yöneticileri teknoloji liderliği standartlarına ilişkin öğretmen, yönetici ve denetmenlerin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(4), 535-579.
- Hajisoteriou, C., Maniatis, P., & Angelides, P. (2019). Teacher professional development for improving the intercultural school: an example of a participatory course on stereotypes. *Education Inquiry*, 10(2), 166-188. <https://doi.org/10.1080/20004508.2018.1514908>
- Harris, J., Spina, N., Ehrich, L., & Smeed, J. (2013). *Literature review: Student-centred schools make the difference*. Australian Institute for Teaching and School Leadership, Australia. 28.06.2024 tarihinde <https://eprints.qut.edu.au/69161/1/69161.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Hennessy, S., Ruthven, K., & Brindley, S. U. E. (2005). Teacher perspectives on integrating ICT into subject teaching: Commitment, constraints, caution, and change. *Journal of Curriculum Studies*, 37(2), 155-192. <https://doi.org/10.1080/0022027032000276961>
- Honingh, M., & Hooge, E. (2014). The effect of school-leader support and participation in decision making on teacher collaboration in Dutch primary and secondary schools. *Educational Management Administration & Leadership*, 42(1), 75-98. <https://doi.org/10.1177/1741143213499256>
- Jones, C. (2010). Interdisciplinary approach-advantages, disadvantages, and the future benefits of interdisciplinary studies. *ESSAI*, 7(1), 26. 28.06.2024 tarihinde <http://dc.cod.edu/essai/vol7/iss1/26> adresinden erişilmiştir.
- Kanakia, R. (2007). Talk touts benefits of interdisciplinary approach, as well as some of its pitfalls. *Stanford Report*.
- Kapur, A. (2020). Blended learning - how global education system is merging best learning practices? *International Journal of Advanced Academic Studies*, 2(3), 625-628. <https://doi.org/10.33545/27068919.2020.v2.i3i.325>

- Kesik, F., & Balci, E. (2016). AB projelerinin okullara sağladığı katkılar açısından değerlendirilmesi: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1621-1640.
- Klaassen, R. G. (2018). Interdisciplinary education: A case study. *European Journal of Engineering Education*, 43(6), 842-859. <https://doi.org/10.1080/03043797.2018.1442417>
- Kulaksız, E. (2010). Avrupa Birliği Comenius programlarının Türkiye'deki uygulamasına ilişkin katılımcı görüşleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi.
- Kumpulainen, K., & Lipponen, L. (2009). Productive interaction as agentic participation in dialogic enquiries. D. R. Olson & N. Torrance (Eds.) *The Cambridge handbook of literacy* (s. 149-165). Cambridge University Press.
- Laal, M., & Laal, M. (2012). Collaborative learning: What is it?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 31, 491-495. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.153>
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Messnarz, R., Likar, B., Mack, J., Schröttner, E., Ekert, D., Hartanyi, M., ... & Szabo, J. (6-8 Eylül 2017). *InnoTEACH—applying principles of innovation in school; systems, software and services process improvement*. (Konferans bildirisi) 24th European Conference, EuroSPI 2017, Ostrava, Czech Republic. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64218-5_24
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Method*, 16(1), 1609406917733847. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- O'Fathaigh, M. (2 Mart 2001). *E-learning and access: Some issues and implications* (Konferans bildirisi). Irish Institute of Training and Development National Conference Dublin, İrlanda.
- Özmen, F., & Yasan, T. (2007). Türk Eğitim Sisteminde denetim ve Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılması. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 204-210.
- Papadakis, S. (2016). Creativity and innovation in European education. Ten years eTwinning. Past, present and the future. *International Journal of Technology Enhanced Learning*, 8(3-4), 279-296. <https://doi.org/10.1504/IJTEL.2016.082315>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and methods: Integrating theory and practice*. SAGE Devletations.
- Ringstaff, C., & Kelley, L. (2002). *The learning return on our educational technology investment: A review of findings from research*. WestED.
- Riveros, A., Newton, P., & Burgess, D. (2016). A situated account of teacher agency and its implications for large-scale education reform. *Teaching and Teacher Education*, 55, 262-274. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2015.11.013>
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press.
- Schindler, L. A., Burkholder, G. J., Morad, O. A., & Marsh, C. (2017). Computer-based technology and student engagement: A critical review of the literature. *International Journal Of Educational Technology in Higher Education*, 14(1), 1-28. <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0063-0>
- Selimi, A., & Üseini, A. (4-7 Nisan 2019). *Yenilikçi eğitim ile dijital yetkinlik ve girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi—Kuzey Makedonya örneği* (Konferans bildirisi). ICEB'19-International Congress of Economics and Business, Bursa, Türkiye.
- Senge, P. M. (1990). The leader's new work: Building learning organizations. *Sloan Management Review*, 32(1), 7-23.

- Severiens, S., Meeuwisse, M., & Born, M. (2015). Student experience and academic success: Comparing a student-centred and a lecture-based course programme. *Higher Education*, 70, 1-17. <https://doi.org/10.1007/S10734-014-9820-3>
- Shiel, C. (2013). *Developing global perspectives: global citizenship and sustainable development within higher education* (Yayınlanmamış doktora tezi). Bournemouth University.
- Smith, J. A. (2018). "Yes it is phenomenological": A reply to Max Van Manen's critique of interpretative phenomenological analysis. *Qualitative Health Research*, 28(12), 1955-1958. <https://doi.org/10.1177/1049732318799577>
- Thomson, P., & Comber, B. (2003). Deficient" disadvantaged students" or media-savvy meaning makers? engaging new metaphors for redesigning classrooms and pedagogies. *McGill Journal of Education*, 38(2), 305-328.
- Usta, M. E., & Çakır, F. (2023). Erasmus+ projeleri kapsamında yurtdışına çıkmış olan eğitimcilerin küreselleşmeye ilişkin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 18(2), 467-487. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.63533>
- Yang, M. (2009). Making interdisciplinary subjects relevant to students: An interdisciplinary approach. *Teaching in Higher Education*, 14(6), 597-606. <https://doi.org/10.1080/13562510903315019>
- Yanniris, C. (2021). Education for sustainability, peace, and global citizenship: An integrative approach. *Education Sciences*, 11(8), 430. <https://doi.org/10.3390/educsci11080430>
- Yılmaz, B. (2012). İlk ve ortaöğretim (okullar), yükseköğretim, yetişkin eğitimi ve mesleki eğitim sektörlerinde bilgi okuryazarlığı: EMPATIC Projesi bulguları ve karar vericiler için öneriler. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(3), 578-591.
- Yonezawa, S., McClure, L., & Jones, M. (2012). Personalization in schools. *Education Digest*, 78(2), 41-47.
- Young, T., & Lewis, W. D. (2015). Educational policy implementation revisited. *Educational Policy*, 29(1), 3-17. <https://doi.org/10.1177/0895904815568936>
- Zhu, C., & Engels, N. (2014). Organizational culture and instructional innovations in higher education: Perceptions and reactions of teachers and students. *Educational Management Administration & Leadership*, 42(1), 136-158. <https://doi.org/10.1177/1741143213499253>

EXTENDED SUMMARY

The innovations and reforms in education systems play a vital role in engineering the 21. century's information society. Within this frame, international education projects funded by the EU stand out as a prominent instrument and opportunity for introducing and disseminating innovative educational practices and technologies in the Turkish schools. Despite their widely accepted positive effects on the schools, the huge amount of budget spent with the participation of hundreds of schools from Türkiye every year, there is a scarce number of research examining the possible effects of these projects on students, teachers, principals or school system as a whole. In order to fill this gap in the literature, this study aimed to reveal the benefits of the EU projects in supporting innovation and good practices in education and to uncover the challenges born in the project process, through examining the experiences and perspectives of the school principals in Türkiye. The theoretical background of this study was based on the debates on the effects of the educational innovations, technology integration, good practices and international collaborations on school education. Specifically, The Diffusion of Innovations Theory (Rogers, 2003); The Professional Learning Communities Model (DuFour, 2004); The Systems Theory (Senge, 1990) and The School Effectiveness and Improvement Research (Edmonds, 1979) constructed the theoretical base.

The study employed qualitative method and phenomenological approach, and the data was collected via online or face-to-face semi-structured interviews with 20 school principals serving in cities with different population sizes and school levels in Türkiye. The descriptive analysis of the data yielded themes regarding the impact of EU projects on pedagogical approaches, curriculum development, technology integration and international cooperation. Among the pedagogical approaches it was underlined that the EU projects contribute to student centered and collaborative teaching/learning. As one of the significant subthemes, student centered learning/teaching needs close attention, because the literature has consistently shown that learning occurs when the pupils are the center of class and school (Thomson and Comber, 2003). In terms of collaborative learning/teaching it was found that the students could develop their social skills through the project processes. Although students centered and collaborative learning/teaching have various benefits on learning, it was observed that it might sometimes be difficult to harmonize project processes with the national curriculum and the outcomes of the projects were not evaluated in the national examination system. In the curriculum development theme, interdisciplinary and multicultural perspectives embedded in the nature of the projects were highlighted. The literature shows that interdisciplinary approaches, merging methods, perspectives and understandings of different disciplines has lots of advantages, even though it bears the challenges of reconciling independent norms of the disciplines (Yang, 2009). Multicultural perspectives were generally presented by the immersion of global issues and intercultural discussions in the everyday classroom learning/teaching. The findings also supported that the projects enhanced digital and hybrid learning, which was another prominent observation as the previous research had concurred that digitalization had great positive effects on various learning/teaching processes. However, it brings challenges along with itself, such as digital inequalities or financing difficulties. It was underlined that although digitalization seemed to democratize education by providing opportunities to learn anywhere and anytime, the digital facilities and infrastructures, the budgets spent on digitalization were far from being equally distributed either throughout different countries or among the citizens of the same country. The theme of international collaboration involved cultural interaction and professional development. It was argued that this kind of collaboration created an opportunity for building international professional learning communities, which in turn contributed to teachers' professional development in such a way that couldn't be possible with a culturally homogenous community. In the age of migration, it is much more than necessary to improve the abilities aiding to understand different cultures and collaborating with people of diverse backgrounds (Haspolat and Özkılıç, 2007).

Although this study provides valuable contributions to the literature by investigating the first-hand experiences of the school principals about the EU projects, it has limitations to be concerned in the future studies. First of all, since it employed a qualitative approach, the findings of the study shouldn't be interpreted with a generalization need. In the further studies, longitudinal, quantitative research with large sample sizes would bring a more thorough understanding about the effects of the EU projects. The results of the study underline the benefits of conducting international projects, but at the same time points to the challenges to be attended

by the policy makers and school principals. In order to have better performance in projects and increase the beneficial outcomes, the decision makers should take measures about technological infrastructure, teacher and curriculum development.

ANKARA'YA GELEN TURİSTLERİN DESTİNASYON İMAJI ALGILARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH TO DETERMINE THE DESTINATION PERCEPTIONS OF TOURISTS COMING TO ANKARA

Burcu Gülsevil BELBER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi
Turizm İşletmeciliği
bbelber@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7586-4407

Miyase Halide ÖZMEN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Üretim Yönetimi ve Pazarlama
m.hyildirim40@gmail.com
ORCID: 0009-0005-9057-8109

ÖZ

Geliş Tarihi:
03.04.2024

Kabul Tarihi:
18.08.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Turist
Destinasyon
İmaj
Algı
Ankara

Keywords
Tourist,
Destination,
Image,
Perception,
Ankara,

Turistlerin destinasyonları tercih etme sebepleri ve memnuniyet derecelerini belirlemedeki en önemli etkenlerden biri destinasyon imajıdır. Turizm ürünleri genelde benzerlik gösterdikleri için destinasyonların en önemli rekabet unsurunu "imaj" belirlemektedir. Bununla birlikte turizm pazarlamasının en önemli stratejilerinden biri destinasyon ile ilgili olumlu imaj oluşturmak, olumsuz imajı olumlu bir imaja dönüştürmek ve mevcut olumlu imajı kuvvetlendirmektir. Destinasyon imajı, gidilecek yer ile ilgili turistlerin belleğinde oluşmuş olan fikirler, izlenimler ve inançların bütünüdür. İnsanlar deneyimlerinden yola çıkarak mevcut bilgileri ile bir çerçeve oluştururlar. Bu da turistlerin zihinlerinde belli bir destinasyon imajı oluşturur. Turizmin gerek sosyal ve kültürel gerek ekonomik ve çevresel özelliklerinden yararlanma çabasında olan ülkeler, kentler, turistik bölgeler, köyler hatta kırsal bölgeler de günümüzde rekabet ortamındaki turizm sektöründe farklı stratejiler, sunuş teknikleri, tanıtımlar, üretim ve pazarlama karmaları uygulayarak sektördeki varlıklarını korumak durumundadırlar. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Ankara'ya gelen turistlerin destinasyon imajı algılarını belirlemeye çalışmaktır. Çalışmanın teorik kısmında destinasyon kavramı ve destinasyon imajı algısı kavramı ile ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kentsel bir destinasyon olarak Ankara ili ele alınmıştır. Araştırma kısmında ise; yüz yüze görüşme yapmak amacı ile Ankara'ya gelen turistlere yöneltilen yan-yapılandırılmış sorular hazırlanmış ve 26 kişiyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar betimleyici analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

ABSTRACT

One of the most important factors in determining tourists' destination preferences and satisfaction is the image of the destination (destination region). Since tourism products are generally similar, the most important competitive element of destinations is "image". However, one of the most important strategies of tourism marketing is to create a positive image of the destination, transform the negative image into a positive image and strengthen the existing positive image. Destination image is the whole of the ideas, impressions and beliefs formed in the memory of tourists about the place to be visited. People create a framework with their existing knowledge based on their experiences, which creates the destination image in their minds. Countries, regions, localities, cities, villages and even rural areas that want to benefit from the economic, socio-cultural, environmental and many other positive effects of tourism, in short, destinations, are trying to protect their existence by applying different planning, production and presentation processes, marketing mixes and strategies in this competitive environment. In this context, the aim of the study is to try to determine the destination perceptions of tourists coming to Ankara. In the theoretical part of the study, a literature review was carried out on the concept of destination and the concept of destination image perception. In addition, Ankara province was discussed as an urban destination. In the research part; semi-structured questions were prepared to be asked to tourists coming to Ankara for face-to-face interviews and 26 people were interviewed. The results obtained were analyzed with the descriptive analysis method.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1464246>

Atıf/Cite as: Belber, B. G., & Özmen, M. H. (2024). Ankara'ya gelen turistlerin destinasyon imajı algılarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1053-1068.

Giriş

Küreselleşme ile birlikte rekabetin daha da arttığı günümüzde destinasyonlar, turistlerin ve sektörün ileri gelen yatırımcılarının zihinlerinde belirli bir imaj yaratma çabası içerisindeyler. Kotler imajı; kişilerin belirli yöndeki tüm algılarının, inançlarının ve hedeflerinin toplamı şeklinde ifade etmektedir (Avraham, 2004: s.71). Bu bağlamda destinasyonlar insanların zihinlerinde uzun süre yaşamak, orada kalabilmek ve hatırlanmak için güçlü faktörlere ihtiyaç duyarlar. Yani zihinlerde yaratılmak istenen imaj, kendine özgü, modern, etnik, dinamik, yenilikçi ve birleştirici gibi unutulmaz nitelikleri içermeye çalışır (Saran, 2005: s.111).

Turistler destinasyona karar verirken belirli etmenleri dikkate alırlar. Bunlar; geçmiş ziyaret deneyimlerinin analizi, farklı kaynaklardan topladıkları bilgiler ve sosyal medyadan edindikleri verilerin birleşimidir. Turistik tüketiciler bütün bu verileri bir araya getirerek gitmek istedikleri destinasyona karar verirler. Destinasyonlar ile ilgili bilgiler genelde destinasyona ait turizm işletmeleri, tur operatörleri, acenteler ve destinasyon pazarlama örgütleri gibi talebi destinasyona çekmeye çabalayan araçlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. (Çakıcı ve Aksu, 2007: 184).

Ankara gerek Türkiye'nin başkenti olması gerek bürokrasinin merkezi olması gerekse tarihi, kültürel ve doğal güzellikleriyle önemli bir destinasyon olma özelliğine sahiptir. Destinasyon imajı algısı turistler için önemli bir faktördür. Varılacak yere karar verirken insanların belleklerinde yer alan kent imajı algısı destinasyonu tercih etme konusunda oldukça önemlidir. Ancak Ankara'nın halen turistik anlamda tüm özelliklerini yeterince duyurabilmiş bir destinasyon olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca literatür taraması sonucunda Ankara'nın destinasyon imajına yönelik yapılmış bir çalışmaya da rastlanılmamıştır. Ankara'ya gelen turistlerin destinasyon imajı algılarının belirlenmesi, Ankara'nın çeşitli hedef kitleler gözünde daha cazip bir destinasyon haline getirilmesini sağlayacak önerilerin de geliştirilebilmesini sağlayacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde destinasyon kavramı ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümde, destinasyon imajı algısı kavramı ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; Ankara'ya gelen turistlerin destinasyon imajı algılarını belirlemek amacı doğrultusunda yapılandırılmış görüşme soruları analiz edilip yorumlanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda öneriler geliştirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Destinasyon Kavramı ve Türleri

Destinasyon kelimesi Türk Dil Kurumu tarafından Büyük Türkçe Sözlükte “varılacak yer” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu (TDK), 2015). Aynı zamanda destinasyon kelimesi, belli bir turist topluluğunun içinde bulunduğu coğrafi bölge ya da yer olarak da tanımlanmaktadır (Ross ve Lynch, 2001: 368). Seyahatler açısından ise destinasyon, ziyaretçinin seyahat etmek için gitmek istediği ya da gitmeyi planladığı, varmak istediği nokta olarak seçtiği, belirlediği yer olarak da tanımlanabilir (İçöz ve Başarır, 1996: 15).

Farklı özelliklere sahip turistlerin, seyahat ettikleri destinasyonların farklı olması her destinasyonun kendine ait çekiciliği bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu da destinasyonların farklı çekicilik ve özelliklere sahip olduğu anlamına gelmektedir (Karabıyık ve İnci, 2012: 19). Bu özelliklere, çekiciliklere ve turizm türlerine göre destinasyonlar, aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

Dağ Destinasyonları. Dağlık bölgelerde tatil yapma, dinlenme ve dağ sporları gibi uğraşları yapmayı içeren tüm turizm hareketleri olarak tanımlanmaktadır. Genellikle orta ve yüksek dağlık bölgelerde bu tür uygulamalar planlanıp ve geliştirilmektedir (Ülker, 2006: 20). Dağ destinasyonları, şehir ortamındaki gürültüden ve kalabalıktan uzaklaşmak isteyen turistlerin merkezi yerlerden uzak ve deniz seviyesinden yüksek yerlerde konaklamalarını, dağ sporlarını yapmalarını, dinlenmelerini ve stres atıp rahatlamalarını sağlamaktadır (Örs, 2017, aktaran, Ekici, 2019).

Deniz Kıyısı Destinasyonları. Kişilerin sürekli yaşadıkları yer dışında kıyı bölgelerinde tatil yapmak ya da deniz turizmi faaliyetlerine katılmak için yaptığı seyahat çeşidine deniz ya da kıyı turizmi denilmektedir (Orams ve Luck, 2014: 582). Turizm denilince ilk olarak denizin akla gelmesi, deniz turizminin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Deniz faktörünün olması turizmin en ilgi çekici unsurlarındandır. Her ne kadar günümüz

şartlarında turizm açısından farklı alternatifler artmış olsa da deniz turizmi hala büyük bir yere sahiptir (Kozan vd., 2014: 116).

Kırsal Destinasyonlar. Nüfusun az olduğu ve ekonomik şartların kısıtlı olduğu bundan dolayı fazlasıyla göçe maruz kalan kırsal bölgelerde yapılan turizm faaliyetlerine kırsal turizm denilmektedir (Cengiz ve Akkuş, 2012: 67). Kırsal turizm genel olarak termal turizm, macera, tarih, sanat, doğa gezileri ve balıkçılık gibi etnik olguya sahip bir turizm çeşididir (Soykan, 2006: 72). Yoğun kırsal alana sahip destinasyonlarda turistik faaliyetlerin teşvik edilmesi ve desteklenmesinde, bu bölgelerin turizm kaynağı olarak kullanılmasında ve kırsal bölgelerin gelişmişliklerine katkıda bulunarak bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını gidermede büyük öneme sahip olacaktır (Yetiş ve Kaygısız, 2015: 4).

Egzotik-Özel Destinasyonlar. Egzotik turizmi, ilgi çekici ve farklı deneyimler olarak yabancı yerlere yönelmek olarak tanımlamak mümkündür (Turizm Sözlüğü, 2007). Egzotik turizm kapsamında edinilen deneyimler “yaşam boyunca bir kez” şeklinde ifade edilebilir. Ücret olarak diğer destinasyonlara göre normalin çok daha üstünde olmaktadır ve bu destinasyonlar turistlerin hayal ettikleri şeyleri gerçekleştirmek adına düğün ve balayı gibi organizasyonlara ortam oluşturmaktadır (Karabıyık ve İnci, 2012: 5).

Otantik- 3. Dünya Destinasyonları. Otantik destinasyonlar üçüncü dünya ülkeleri olarak bilinen, çok sık gidilmeyen ve genellikle uzak yerler olarak tanımlanmaktadır. Turizm faaliyetlerinin sınırlı olduğu bölgelerde farklı deneyimler yaşamaktan hoşlanan otantik destinasyon turistleri değişik tecrübeler yaşamak isteyen turistlerdir (Karabıyık ve İnci, 2012: 5) Bu bağlamda keşfedilmemiş bölgelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Farklılık arayan turistler yeni deneyimler yaşamak için otantik ve özgün destinasyonlara yönelebilmektedir.

Kentsel Destinasyonlar. Kentsel turizm, ziyaretçilerin nüfusun yoğun olduğu bölgelere veya şehirlere genelde 1-3 gün süreyle yaptıkları geziler olarak tanımlanmaktadır (World Tourism Organisation [UNTWO], 2012: 5). Kentsel destinasyonlar, iş amaçlı seyahat eden turistlerin ilgisini çeken sergi, konferans, toplantı, sanatsal faaliyetler gibi ilgi alanlarını içermektedir. Kent destinasyonları genelde ulaşım ve konaklama bakımından donanımlı özelliklere sahip alanlardır (Boz ve Uğur, 2015: 3). Ankara bu destinasyon türleri içerisinde kentsel destinasyon türü içinde yer almaktadır. Ankara birçok resmi kuruma ev sahipliği yaptığı için kültürel çeşitliliğe sahip nüfus artmakta ve iş seyahatleri yoğun olarak gerçekleşmektedir. Ankara’da Kentsel destinasyonların içerisinde olan fuarlar, konferanslar, sergiler, büyük park alanları, eğlence mekanları ve AVM’ler gibi insanların ziyaret edeceği birçok mekân ve faaliyetler bulunmaktadır. Kentsel destinasyonların en önemli türlerinden ve turistlerin dikkatini çekenlerinden biri büyük kentlerdir (Özdemir, 2014: 19). Turizm alanlarından olan bir çok bölge, kent ve destinasyon alanı, sürekli bir gelişim halindedir. Daha önceleri dünyada turistik kentler olarak bilinen kentler Avrupa’da Paris, Londra, Kuzey Amerika’da New York iken şimdi Asya bölgesinde turizmin hızla gelişmesiyle Hong Kong, Tayland, Tokyo gibi kentler de diğer kentlere rakip olmaya başlamışlardır (Page ve Hall, 2003: 3-4). Aynı zamanda her kentin kendine özgü turistik özellikleri vardır ve bu özellik ve çekicilikleri ile ön plana çıkmaktadırlar (Kaynak ve Karabulut, 2016: 187). Bunlara örnek olarak, İtalya’da Pisa Kulesi, Paris’te Eiffel Kulesi, Konya’da Mevlâna ve etli ekmek, Manisa’da Mesir macunu, Ankara’da Anıtkabir kent kimliği hakkında fikir vermektedir.

Destinasyon İmajı Algısı Kavramı

Turizm sektöründe yaşanan yoğun rekabet, destinasyon imajı konusunu daha önemli hale getirerek bu olguların üstündeki tartışmaları artırmaktadır. (Türkay, 2014: s.210). Yapılan çalışmalara göre her kentin ve destinasyon bölgesinin kendisine ait destinasyon imajı mevcuttur. Kentler ve turistik bölgeler kendilerine özgü farklı bir çok değerlere, coğrafi ve kültürel güzelliklere sahiptir. Simon Anholt bunu şu şekilde ifade eder; “Küçük köylerin bile, onlar hakkında biraz bilgiye sahip insanların gözünde imajları vardır. Hiçbir imaja sahip olmayan ülke, ancak hiç kimsenin adını bile duymadığı ülke olabilir” (Fırat ve Kömürçüoğlu, 2015: s.286). Bugün Fransa denildiğinde

akla parfüm ve Fransız şarabının gelmesi, Milano denildiğinde moda, Türkiye denildiğinde Türk lokumu ve Belçika denildiğinde çikolata akla gelmesinin nedeni belleklerde yer edinmiş imaj algılarıdır.

İmaj kavramı, kişinin belirli bir yer ya da bölge hakkında aklında bazı çerçeveler oluşturması ve bunları deneyimleri, düşünce ve fikirleriyle birleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Baloğlu & McCleary, 1999). İmaj algısı bir kişinin özelliklerini ifade etmesi yanında, bir hizmeti, malı, bölgeyi, şehri ya da daha geniş olarak bir ülke ile ilgili zihindeki oluşun canlandırma ifadesini ifade etmektedir (Reilly, 1990). Tutumsal bir yapı olan imaj, nesnelere, yerlerin ya da bölgelerin tüm özelliklerini içinde barındıran (Kunkel & Berry 1968; Steenkamp & Wedel, 1991) duygular bütünü ve algı ile ilgili bir kavramdır (Dobni & Zinkhan, 1990).

Destinasyon imajı kavramı ise, bireylerin ilgili kent ya da bölgeler ile ilgili akıllarında oluşan fikir, izlenim ve kanıların bütünüdür (İlgüner ve Asplund, 2011: s.265). Herhangi bir kent için bireylerin algıladıkları imaj birbirinden farklı olabilir. Örneğin, bir kişi için söz konusu kent anılarını anımsatan bir yer iken bir diğeri için kalabalık ve gürültülü bir imaja sahip olabilir. Turizm pazarlamacıları açısından destinasyon imajı oluşturulurken hedef kitlenin algıladıkları imajı keşfetmek önemli olacaktır. Turizm açısından insanların farklı destinasyon bölgelerini farklı imajları sebebiyle tercih ettikleri ve seyahat kararlarını verirken imajın kritik bir role sahip olduğu düşünülmektedir (Gartner, 2000; Echtner & Ritchie, 2003; Gürbüz, 2009). Gartner (2000) destinasyon imajını, belli bir bölge ya da yer hakkındaki inançlar, tutumlar, fikirler ve algılar olarak tanımlarken, Kotler (1994) bireyin destinasyonla ilgili zihnindeki beklentiler, fikirler, inanışlar ve izlenimlerin bir sonucu olarak, Avcıkurt (2005) ise belirli bir bölge ile ilgili önyargıların, bilgilerin, hayallerin, izlenimlerin ve öznel düşüncelerin ifadesi şeklinde tanımlamıştır.

Dünya çapında turizm alanında yaşanan birçok gelişme, teknolojik yenilikler, iletişim kolaylığı, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel bir takım yeniliklerin olumlu etkisi, ülkelerin turizm alanına ilgisini arttırmıştır. Bundan dolayı turizm sektöründe turistik destinasyonlar ve bu destinasyonlara hizmet eden işletmelere ilgi uyandırıp turist sayısını arttırmak, gelen turistlerin ziyaret sürelerini uzatmak, sürekli gelen turistik müşterilerin aklında olumlu imaj bırakmak için çeşitli etkinliklerin yapılması ve tatmin olan ziyaretçilerin daha fazla harcama yapmalarını sağlamak gibi çabalar da son derece önemli hale gelmiştir (Avcıkurt, 2010, aktaran, Ünal & Çelen, 2020).

Destinasyon imajı algısal olup, bilişsel ve duygusal olmak üzere iki alt bileşeni bulunmaktadır. (Dobni & Zinkhan, 1990; Leisen, 2000). Bilişsel bileşen, kişinin destinasyon ile ilgili inanışları, bilgileri ve düşünceleri ile ilgilidir. Duygusal bileşen ise, kişinin destinasyonla ilgili hislerini, duygularını ifade etmektedir. Bilişsel bileşenlerin duygusal bileşenlere göre öncelikli olduğu aynı zamanda duygusal bileşenlerin bilişsel bileşenlere bağlı olduğu ya da dayandığı ifade edilmektedir (Russel & Pratt 1980; Anand, Holbrook & Stephens, 1988; Stern & Krakover 1993). Yine de yapılan araştırmalara göre her iki bileşenin bireylerin imajına farklı düzeylerde etki ettiği belirtilmiştir (Baloğlu & McCleary, 1999).

Bu bağlamda söz konusu bu araştırmada, Ankara'ya gelen turistlerin destinasyon imajı algılarını belirlemek amaçlanmış ve Ankara'ya gelen turistlerle görüşmeler yapılarak, nitel araştırma yürütülmüştür.

Yöntem

Bu çalışmada veri toplama aşaması için gerekli olan etik kurul belgesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi 28.11.2023 tarih ve 2023.14.308 sayılı etik kurul onayı ile alınmıştır. Literatür taraması sonucunda (Yoon ve Uysal, 2005; Ekici, 2019; Kanca, 2020; Bulut, 2021) oluşturulan, araştırmanın amacına yönelik yarı-yapılandırılmış aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- *Ankara'ya ne sebeple geldiniz?*
- *Ankara seyahatinizde sizi heyecanlandıran şeyler neler oldu?*
- *Ankara seyahatinizin bilgi seviyenizi her yönden (farklı yaşam tarzları yeni yiyecekler, yeni insanlar, davranışlarda özgür olma) arttırmadaki rolü ne oldu?*
- *Güvenlik, eğlence ve ucuzluk açısından Ankara'yı nasıl bir destinasyon olarak görüyorsunuz?*
- *Ankara seyahatinizde ilgi çekici atmosferler ve aktiviteler açısından (tiyatro, konserler, parklar, termal tesisler vs.) hangi alternatiflerle karşılaştınız?*
- *Ankara seyahatinizde farklı kültürleri ve tarihi yapıları görüp tanıma konusunda ne tür alternatiflerle karşılaştınız?*

- *Ankara'daki alışveriş merkezlerinden hangileri size tatmin edici alternatifler (alışveriş, etkinlik, farklı markalar, ucuzluk, sinema, çocuk aktiviteleri, sergi alanları vb.) sundu?*
- *Ankara seyahatinizde gece eğlencesi, yerel mutfak, konser, dans gösterisi vb. hangi alternatiflerle karşılaştınız?*
- *Ankara' da birçok ilginç ilçe, köy ve kasaba (Kızılcahamam, Çubuk, Beypazarı vb.) mevcuttur. Bu destinasyonlardan hangisine/ hangilerine gittiniz?*

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak görüşme tekniği ve yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Soru formunda bulunan sorular ilgili alan yazından yararlanılarak (Yoon ve Uysal, 2005; Ekici, 2019; Kanca, 2020; Bulut, 2021) oluşturulmuştur. Hazırlanan olası görüşme soruları iki farklı araştırmacı tarafından incelenmiş ve ardından taslak şeklinde bir görüşme formu hazırlanmıştır. Belirlenmiş sorular, turizm ve turizm pazarlaması konusunda uzman 4 kişiye sunulmuş ve belirtilen değişiklikler neticesinde son haline kavuşturulmuştur. Görüşme formunun ilk bölümü turistlerin Ankara'ya yönelik destinasyon imajı algılarını belirlemeye yöneliktir. Orijinal ölçekteki önermelerden bazıları araştırmaya konu olan Ankara destinasyonun kendine özgü özelliklerinden ötürü ve bazı önermelerde çeviriden kaynaklanan anlam kaybından dolayı yeniden yorumlanmıştır. Bu bağlamda oluşturulan ölçüğün araştırmanın konusuna uygun geçerliliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Görüşme formunun ikinci bölümü ise demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Nitel araştırmalarda araştırmanın konusunu oluşturan olgu ya da kişilerle ilgili derinlemesine inceleme yapabilmek adına örneklem daha küçük tutulmaktadır ve rastgele örneklem yerine amaçlı örnekleme seçimi tercih edilmektedir (Miles ve Huberman 1994). Yapılan bu çalışma kapsamında amaçlı örnekleme yöntemi çerçevesinde maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi, problemle ilgili olan ve kendi içinde benzer, değişken ve farklı durumlardan oluşacak şekilde belirlenmektedir (Grix, 2010). Buna göre araştırmanın örneklemini Ankara iline seyahat eden turistler oluşturmaktadır. Bu kapsamda görüşmeler Ankara'ya çeşitli sebeplerle seyahat eden turistler tespit edilerek yapılmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılarla yüz yüze görüşme yapılabilmesi için ricada bulunulmuştur. Görüşmeler, gönüllülük esasına dayanarak araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş ve Ankara' da görüşmeler tamamlanmıştır. Toplam 26 turist örnekleme dahil edilmiştir. Yapılan görüşmelerde verilerin belirli bir doygunluğa ulaşması ve anlatıların tekrarlanmaya başlamasıyla (Miles ve Huberman 1994) yeterli katılımcı sayısına erişildiği düşünülmüştür. Görüşme yapılan kişiler K1, K2, K3, K26 şeklinde sıralanmış ve katılımcılara K1 ile K26 arasında kodlar verilmiştir. Görüşmeler ortalama 15-20 dakika süreyle, konaklama işletmelerinin lobilerinde, tesisin restoran/kafe bölümlerinde, Anıtkabir, tarihi camiler, hamamlar, parklar, AVM'ler vb. Ankara'ya özgü gezip görülecek mekânlarda gerçekleşmiştir. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar, içeriği değiştirilmeden, akademik dile uygun hale getirilmiştir. Katılımcılara, not edilen cevapları okunarak teyit ettirilmiştir. Bulguların sunumu esnasında katılımcıların cevaplarından alıntılar konulmuştur.

Çalışmada gerek dokümanlarda yer alan gerekse görüşmeler ile oluşturulan metinlerin analizi için betimleyici analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Wolcott (1994) betimleyici analizi şöyle tanımlar; toplanmış olan verilerin orijinal haline mümkün olduğu kadar sadık kalıp gerekirse araştırmaya katılan bireylerin söyledikleri ifadeleri doğrudan alıntıyla betimsel bir yaklaşımla verileri okuyuculara sunmaktır. Betimsel analizde sınıflanmış olan verilerle ilgili bulgular özetlenip ve daha sonra özetler araştırmacının kendi öznel birikimiyle tekrar yorumlanır. Ayrıca araştırmacı bu elde edilen bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurarak gerektiğinde bu olgular arasında yapısal farklılık analizleri kullanarak karşılaştırmalar yapabilir (Kitzinger, 1995; Kvale, 1994).

Elde edilen veriler neticesinde araştırma sorularına yönelik verilen yanıtlar sınıflandırılarak, üzerinde durulan konular belirlenmeye çalışılmıştır. Bu hususlarla ilgili önerilerde bulunularak, çalışma sonlandırılmıştır.

Bulgular

Yüz yüze görüşme yapılan turistlerin demografik dağılımları Tablo 1'de yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların yaşlarının 20-59 yaş arasında değiştiği, erkek katılımcıların ve lisans mezunlarının sayısının fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların meslekleri; akademisyen, mühendis, memur, öğretmen, esnaf, öğrenci ve ev hanımı şeklinde çeşitlilik göstermektedir.

Tablo 1. Turistlerin Demografik Dağılımları

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Eğitim	Aylık Gelir
K1	39	E	Yayıncı	Lisans	25.000
K2	35	K	Memur	Lisans	15.000-20.000
K3	33	E	Mühendis	Lisans	20.000-25.000
K4	42	E	Mühendis	Lisans	30.000
K5	37	K	Memur	Lisans	15.000-20.000
K6	37	K	Öğretmen	Y. Lisans	15.000-20.000
K7	38	K	Memur	Lisans	20.000-30.000
K8	26	E	İşçi	Lise	15.000-20.000
K9	33	K	Öğretmen	Doktora	15.000-20.000
K10	41	E	Akademisyen	Doktora	20.000-25.000
K11	38	E	Emlakçı	Lisans	15.000-20.000
K12	33	K	Öğretmen	Lisans	10.000
K13	32	K	Memur	Lisans	20.000-30.000
K14	45	K	Öğretmen	Y. Lisans	15.000-20.000
K15	23	E	Fotoğrafçı	-	10.000-15.000
K16	39	E	Reklam Ajansı	Y. Lisans	40.000
K17	28	E	Memur	Ön lisans	20.000
K18	36	E	Reprezant	Lise	25.000-35.000
K19	32	E	Reprezant	Lisans	25.000
K20	46	E	Reprezant	Lisans	30.000-35.000
K21	27	E	Esnaf	Lisans	140.000
K22	21	E	Öğrenci	Lisans	8.000
K23	23	E	Öğrenci	Lisans	7.000
K24	27	E	Avukat	Lisans	20.000
K25	59	K	Ev Hanımı	Lise	10.000
K26	28	K	Öğretmen	Lisans	12.000

Görüşme metinlerinin betimsel analizi sonucunda elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde katılımcılara K1, K2, K3, ... K26 şeklinde kodlar verilmiş ve alıntılar bu şekilde aktarılmıştır.

Katılımcılara “*Ankara’ya ne sebeple geldiniz?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; katılımcıların büyük çoğunluğu aile-arkadaş ziyareti ve iş seyahati için Ankara’ya geldiklerini dile getirmişlerdir. İş seyahati için gelen katılımcılar aynı zamanda Ankara’yı görmek, tanımak ve tarihi yerleri gezmek istediklerini belirtmişlerdir. Aile ziyareti için gelenlerden ise aileleriyle beraber keyifli vakit geçirecekleri bir tatil umdukları şeklinde yanıtlar alınmıştır.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“İş seyahati, sosyal hayat, gezme, yeme, içme, yeni ve değişik yerler görmek” (K1, K2, K3, K4, K9, K10, K19, K20).

“Aile ziyareti. Ailemi, sevdiğilerimi görmek onlarla vakit geçirmek, aile büyüklerini ziyaret etmek” (K5, K6, K7, K8, K11, K12, K13, K14, K16, K17, K18, K19, K20, K25, K26).

“Arkadaş ziyareti, büyük şehir, olanaklar, yeme içme, eğlence” (K8, K11, K12, K17, K18).

Katılımcılara “*Ankara seyahatinizde sizi heyecanlandıran şeyler neler oldu?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; katılımcıların bir kısmının ilk kez iş seyahati için gelmiş olmaları sebebiyle yeni bir yeri görmenin ve keşfetmenin heyecanı olduğunu, bir kısmının ise aile ziyaretinde bulunmanın, arkadaşları görececek olmanın, onlarla vakit geçirecek olmanın heyecanı ve özlemi olduğunu belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar küçük şehirlere Ankara’ya geldiklerini ve geldikleri şehre göre Ankara’nın kalabalık olması ve Kızılay sokakları gibi yoğun yerlerin onları heyecanlandırdığını dile getirmişlerdir.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“İlk kez gelmiş olmak ve yeni göreceğim yerin merakı ve heyecanı” (K1, K2, K3).

“Aile ziyareti. Ailemi, sevdiğilerimi görmek onlarla vakit geçirmek” (K5, K6, K7, K8, K11, K12, K13, K14, K16, K17, K25, K26).

“İş ziyareti, aile ziyareti, sosyal hayat, gezme ve yeme-içme” (K18, K19, K20).

“Gezmek, yeni yerler görecek olmak, nargile mekanlarını keşfetmek” (K22, K23, K24).

Katılımcılara “*Ankara seyahatinizin bilgi seviyenizi her yönden (farklı yaşam tarzları yeni yiyecekler, yeni insanlar, davranışlarda özgür olma) arttırmadaki rolü ne oldu?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; katılımcıların birçoğunun farklı kültürden olan yeni insanlar tanımak, farklı yaşam tarzlarını görmek, sosyal deneyim imkanlarının yüksek olması, iş imkanlarının ve hayat akışının hızlı olması, aileden uzakta olduğu için özgür olunması ve Anadolu kültürünü tanıma imkânı sunması gibi yanıtlar verdiği gözlemlenmiştir.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“Yeni insanları tanımak hoşuma gitti. Anadolu kültürünü koruduğu için İstanbul’ dan daha çok hoşuma gitti” (K2, K5, K10, K16, K19, K8).

“Farklı yaşam tarzları, farklı kültürler, Ulus semti ve kültürel yerler” (K6, K9, K12, K14, K22, K23).

“Yeni insanlar, yeni aile biçimleri (ailelerin muhafazakâr olduğunu düşündüm, değilmiş)” (K15).

“Davranışlarda özgür olma, yeni insanlar tanıma, aile olmadığı için özgürce gezmek, farklı kültürden insanları tanımak” (K8, K17, K22, K7, K25, K26).

“Başkent ve büyük bir il olması sebebiyle nüfus yoğunluğu dikkate alınırsa her kültürden insanların olması kültür seviyemi arttırdı” (K24, K20).

Katılımcılara “*Güvenlik, eğlence ve ucuzluk açısından Ankara’yı nasıl bir destinasyon olarak görüyorsunuz?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; katılımcıların birçoğu Ankara’yı güvenli bulurken, bir kısmı da bazı sebeplerden (siyasi, kalabalık) dolayı güvenli bulmadıklarını dile getirmişlerdir. Eğlence açısından iyi bulduklarını ve alternatiflerin bol olduğunu belirtmişlerdir. Ucuzluk açısından ise genel olarak ucuz buldukları ancak geldikleri şehirlere göre bunun farklılık gösterdiği göze çarpmaktadır. Büyük şehirlere gelenlere daha ucuz geldiği gibi, genellikle küçük şehirden gelenlere pahalı gelmiştir. Ancak ürün çeşitliliği açısından daha fazla alternatif olduğu şeklinde yanıtlara rastlanmıştır.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“Güvenli geliyor (orta düzey). Eğlence alternatifleri var. Yaşadığım yere göre daha ucuz” (K1, K6, K8, K9, K4, K10, K11, K12, K14, K15, K17, K21, K24).

“Güvenli kesinlikle. İstanbul ve İzmir’le kıyaslanınca bence daha ucuz. Eğlence olarak, önceden türkü bar daha çoktu. Şimdi daha az” (K10).

“Ankara eğlence, aktivite açısından zengin bir yer ancak biraz pahalı buluyorum” (K7, K13, K16, K18, K22).

“Güvenli buluyorum. Arkadaşlarla eğleniyorum. Kırıkkale’ye göre pahalı geliyor” K (20)

“Çok güvenli gelmiyor, ucuzluk açısından iyi, eğlence olarak sosyal yaşam alternatifleri mevcut” (K19, K25).

“Güvenli bulmuyorum. Salaş bir eğlence tarzı var onu seviyorum” (K26).

Katılımcılara “*Ankara seyahatinizde ilgi çekici atmosferler ve aktiviteler açısından (tiyatro, konserler, parklar, termal tesisler vs.) hangi alternatiflerle karşılaştınız?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; katılımcıların genel olarak en çok vakit geçirdiği yerlerin; Atatürk Orman Çiftliği, tiyatrolar, Kuğulu Park, Anıtpark, Seğmenler Parkı, Eymir, barlar, mangal ve piknik alanları, festivaller, Mogan Gölü,

Gençlik Parkı, Harikalar Diyarı (1 milyon 300 m² lik alanıyla Avrupa'nın büyük parklarından), fuarlar, lunapark, konserler, go-kart, ebru sergisi ve sokak sanatları olduğu görülmüştür. Bunun dışında bazı farklı aktiviteler göze çarpmıştır. Bunlar; sosyal toplantı, reel oyun, QR kodu ile oyun ya da bilinen diğer adıyla Pub story.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“Atatürk Orman Çiftliği, Hayvanat Bahçesi” (K1).

“Sosyal toplantı, mobil uygulama ile buluşma noktası ile oyun, *Popstory*, QR kodları ile oyun, reel oyun. Farklı bir deneyim sundu ve sosyalleşmemi sağladı. Gittiğim diğer mekanlarda da görmek isteyeceğim bir uygulama” (K3).

“Genelde parkları geziyorum. İlgimi çekiyor” (K2, K6, K11, K14).

“Ankara Sanat Tiyatrosu'na gittim. Kuşulu Park ilgi çekici” (K4, K25, K17).

“Tiyatroya sıklıkla gittim. Anıtkabir ziyareti. Ankara Kalesi ve müzeler. Kuşulu Park'ı seviyorum. Anıtpark' a yürüyüşe gittim” (K5).

“Tiyatroya gittim. İstanbul' dan sonra en çok tiyatro Ankara'da var. Kuşulu Park, Seğmenler Parkı, Eymir Parkı'na gittim” (K10).

“Tiyatro, konserler, parklar ve festivallere gittim. Mogan Gölü' ne gittim” (K12, K19).

“Modern sanat merkezleri, galeriler, konserler, Black Pub (Erzurum' da benimle aynı müzikleri dinleyen birilerini bulmak çok zor)” (K15).

“Ebru sergisine gittim ve sokak sanatları hoşuma gitti” (K26).

Katılımcılara “*Ankara seyahatinizde farklı kültürleri ve tarihi yapıları görüp tanıma konusunda ne tür alternatiflerle karşılaştınız?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; katılımcıların büyük çoğunluğu, Anıtkabir ziyareti, Ankara Kalesi, Müzeler, Hacı Bayram-ı Veli Camii, Etnografya Müzesi, Hamam önü, Anadolu Medeniyetler Müzesi, Roma Hamamı, Atatürk Orman Çiftliği, Atakule, Ankara evleri, Altınpark Bilim Müzesi, Ulus İtfaiye Meydanı, antikacılar, TBMM, Rahmi Koç Müzesi, Keçiören Kalesi ve ODTÜ şeklinde çeşitli yerlerin isimleri ifade edilmiştir. Cevaplara bakıldığında ağırlıklı olarak neredeyse herkesin gittiği birkaç tarihi yer göze çarpmaktadır. Bunlardan biri Anıtkabir'dir. Anıtkabir tarihi ve manevi açıdan büyük bir öneme ve duygusal değerlere sahip olduğu için Ankara ziyaretinde bulunan katılımcıların neredeyse tümünün Anıtkabir'i ziyaret ettiği gözlemlenmiştir. İkinci bir tarihi yapı ise Ankara Kalesi'dir. İlin sembollerinden biri olan Ankara Kalesi'nin tarihi, kent tarihi kadar eskidir. Kale' de bulunan tarihi yapılar ziyaretçiler tarafından büyük ilgi görmekte ve aynı zamanda hediyelik eşya, el sanatı tasarımları gibi ürünlerin bulunduğu dükkanlar da ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“Anıtkabir ziyareti, müzeler, Ankara Kalesi hoşuma gitti” (K1, K2, K3, K4, K8, K16, K19, K20, K22, K24).

“Anıtkabir, Ankara Kalesi, Hamam önü, Hacı Bayram Veli Camii en çok ilgimi çeken yapılar oldu” (K5, K6, K7, K10, K11, K13, K14, K17, K18).

“Müzeler, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Roma Hamamı, Anıtkabir, Hacı Bayram Veli Camii, Ankara Kalesi” (K4, K9).

“Ankara Kalesi, Keçiören Kalesi, Anıtkabir, Ata Kule, Dikmen Mahallesi, müzeler, Anadolu Medeniyetler Müzesi, Ankara Evleri, Altınpark Bilim Müzesi ve Atatürk Orman Çiftliği' ne gittim”. (K12).

“Ankara kalesi, Anıtkabir ve TBMM'ye gittim içini gezdim” (K25, K26).

Katılımcılara “*Ankara'daki alışveriş merkezlerinden hangileri size tatmin edici alternatifler (alışveriş, etkinlik, farklı markalar, ucuzluk, sinema, çocuk aktiviteleri, sergi alanları vb.) sundu?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; genel olarak en çok tercih edilen AVM'lerden Ankamall, A-city, Cepa, Kentpark, Armada, Natavega, Gordion, Optimum ve Forum göze çarpmıştır. Bu AVM'lerin tercih edilme sebeplerinden birkaçı, ürün çeşitliliği, yeme-içme konusundaki alternatifleri, çocuk ve yetişkin etkinliklerinin fazla olması ve ucuzluk olarak belirtilmiştir.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“Ankamall' de alışveriş açısından fazla seçenek ve çeşitlilik olduğu için tercih ettim” (K2, K8, K12, K23, K24).

“Lazer game, Podium AVM tecrübe edildi” (K3).

“Kentpark ve CEPA AVM' ye çocuk aktiviteleri için gittim. Optimum AVM'yi ucuzluk açısından tercih ettim” (K4, K5, K9, K12, K25, K26).

“Optimum AVM, Metromall, Nata Vega AVM, akvaryum ilgimizi çekti” (K6, K11, K14, K18).

“A-city AVM' ye gittik. Yemek alternatifleri çok. İstanbul' a göre daha ucuz ve alternatifleri fazla” (K10, K13, K19).

“Tunalı Pasajı, Ayrancı Pasajı, Deva Vintage, mezzatlar vs. alışveriş için çok güzel” (K15).

“Ankamall, Forum, Gimart, Armada'ya gittim. Marka çeşitliliği ve alternatifleri daha fazla” (K17, K20).

Katılımcılara “*Ankara seyahatinizde gece eğlencesi, yerel mutfak, konser, dans gösterisi vb. hangi alternatiflerle karşılaştınız?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; gece eğlencesi olarak genelde canlı müzik yapan türkü barlara ve fasıl eğlencesine ilgi olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında içkili mekanlar, Publar, Kızılay'da Sakaya meydanında bulunan türkü kafeler yoğunluklu olarak eğlence için tercih edilen yerlerdir. Ayrıca nargile sevenler için nargile kafeler mevcuttur ve katılımcılardan bazıları bu mekanları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ankara'da ayrıca gece eğlencesi olarak pavyon kültürü de yaygındır. Katılımcılardan birkaçı pavyonları merak ettiğini ancak toplumsal baskı sebebiyle uygun kaçmayacağını düşünerek gitmediğini, birkaçının ise uzaktan gördükleri ve ilginç buldukları şekilde yanıtlar alınmıştır. Yerel mutfak konusunda ise katılımcıların Ankara'nın yerel yiyeceklerinden çok ciğerciler, et lokantaları, kebabçılar, kokoreççiler, çorbacılar, vb. gibi mekanları tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca görüşmeler esnasında Ankara'ya ait yerel yiyeceklerin pek de bilinmediği, “Ankara'nın yerel bir yemeği yok ki” şeklinde tepkilerle karşılaştığı görülmüştür. Oysa Ankara'ya özgü bazı yiyecekler mevcuttur. Bunlardan bazıları; Ankara tava, Öllüğün körü, Beypazarı güveci, Ankara simidi, Çubuk turşusu, Beypazarı kuru su, İnceğiz çorbası, kuru köfte, bazlama kebabı, Şibit tatlısı ve daha birçok lezzetli yiyeceği bulunmaktadır. Bunlardan en bilindik olanları Ankara simidi ve Beypazarı kuru su olarak gözlemlenmiştir.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“Bar tarzı yerlere gittim. Oturmak için içkili mekanlara gittim. Tavsiye edilen restoranlara gittim. Kebab, köfte, kokoreç” (K1, K4, K11, K18, K20, K25).

“Canlı müzik ve fasıl eğlencesini seviyorum (Türk Sanat Müziği, Klasik Müzik)” (K5, K6, K7, K12, K13, K24, K26).

“Ciğerciler ilgi çekici oldu. Ankara daha başarılı bu konuda” (K3, K19).

“Pavyonlara gitmedim ama dışarıdan görünce ilginç geldi. Barları hoşuma gitti.” (K9).

“Pub, içkili mekanlar olması çok iyi. Dünya'daki ilk "model" defilesini düzenledim. Ankara'ya özgü kişilerin "model" defilesini yaptım” (K15).

“Pavyona gittim. Ciğer, çorbacı, kebabçılar” (K17).

“Kızılay Sakarya meydanı, içkili mekanlar, Publar” (K10, K16).

Katılımcılara “*Ankara' da birçok ilginç ilçe, köy ve kasaba (Kızılcahamam, Çubuk, Beypazarı vb.) mevcuttur. Bu destinasyonlardan hangisine/hangilerine gittiniz?*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar incelendiğinde; genel olarak ziyaret edilen ilçelerin, Gölbaşı, Kızılcahamam, Beypazarı, Çamlıdere Ayaş, Şereflikoçhisar, Kazan, Polatlı, Çubuk, Nallıhan, Suluhan, Beynam Ormanları olduğu görülmüştür. Katılımcılar Gölbaşı ilçesini sakin ve iyi bir kahvaltılık mekânı olarak değerlendirmiş ve İç Anadolu bölgesinde deniz olmadığı için bu tarz göl çevresi bölgelerin ziyaretçilerin ilgisini çektiği gözlemlenmiştir. Kızılcahamam'a giden katılımcılar termal tesisleri deneyimlemiş ve memnun kaldıklarını dile getirmişlerdir. Beypazarı'nda ise yerel yiyecekler katılımcıların ilgisini çekmiş, Beypazarı kuru su, pestil, yaprak sarma, erişte ve baklava gibi yiyecekler deneyimlenmiştir. Ayrıca Beypazarı evleri de tarihi mimarileri açısından ilgi çekici gelmiştir. Katılımcılar Ankara'nın ilçeleri için genel olarak doğası güzel, sakin, huzurlu bir dinlenme yeri şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır.

Katılımcıların söz konusu soruya verdikleri cevaplardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

“Beypazarı, Nallıhan, Gölbaşı, Kızılcahamam, Suluhan, Beynam Ormanları'na gidildi. Beypazarı köylerine gidildi. Yerel mutfak güzel” (K4).

“Beypazarı ve Kızılcahamam' a gittim. Çamlıdere'yi seviyorum. Doğası çok güzel” (K6, K7, K13, K14).

“Kızılcahamam Termal Tesisleri' ne gittim. Polatlı' ya gittim (gölet var). Gölbaşı çok güzel. Kazan'a gittim. Çubuk turşusu güzel” (K5, K10).

“Kızılcahamam, Beypazarı evleri, Kazan ve Gölbaşını gezdim” (K1, K3, K9, K5, K11, K12, K17, K18, K19, K20, K26).

“Beypazarı'nda kamp alanı, Kızılcahamam'daki offroad turnuvaları (fotoğraf çekimi için gittim)” (K15).

“Beypazarı'na gittim ve oradaki yerel yiyeceklerden yaprak sarma, erişte, baklava, Beypazarı kurusu hoşuma gitti. Kızılcahamam termal tesislerine gittim memnun kaldım. Gölbaşına gezme amaçlı gittim” (K25).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın amacı, Ankara'ya gelen turistlerin destinasyon imajı algılarını ölçmek, katılımcıların bu konudaki görüşlerini almak ve bu doğrultuda eksik bulunan yönlerin geliştirilmesine ilişkin önerilerde bulunmaktır. Araştırma kapsamında Ankara iline turist olarak gelen 26 kişi ile görüşme yapılmıştır. Analiz tekniği olarak nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin betimsel analizleri sonucunda, Ankara'ya gelen turistlerin destinasyon imajı algılarına ilişkin sonuçlara erişilmiştir.

Araştırma bulguları doğrultusunda; Öncelikle katılımcıların Ankara'ya seyahat etme sebeplerinin genelde iş seyahati, aile ziyareti, arkadaş ziyareti, termal tesisler ve çevre illerden AVM'lerdeki ürün çeşitliliği sebebiyle geldikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda turistlerin Ankara'da aile, arkadaş ziyareti ve iş seyahatleri sırasında tarihi yerleri, etkinlikleri, parkları keşfedip gezdikleri tespit edilmiştir. Bu seyahatlerde katılımcıların belli motivasyonları söz konusudur. Bu motivasyonlara ilişkin turistler, genel anlamda aile ve arkadaş ziyaretlerini yapacak olmalarının onları heyecanlandırdığını, yeni yerleri görececek olmanın meraklandırdığını, yeni insanlar tanımanın heyecanlandırdığını, özlem gidermek ve farklı kültürleri tanımanın mutlu ettiğini belirtmişlerdir. Yine katılımcıların bu ziyaretlerden mutlu ayrıldıkları, kendilerini iyi hissederek döndükleri sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların bu seyahatler sırasında bilgi seviyelerini ne yönden (farklı yaşam tarzları yeni yiyecekler, yeni insanlar, davranışlarda özgür olma) arttırdığı konusundaki düşüncelerinin; davranışlarda özgür olma, aileden uzakta daha özgür hissetme, yeni ve farklı kültürden insanları tanımanın ufku açması, büyük şehir olması, sosyo-kültürel seviyesinin yüksek olması ve Anadolu kültürünü koruması olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar farklı illerden geldiği için, büyük şehirden gelen kişiler ile küçük şehirden gelen kişilerin görüşlerinde farklılıklar söz konusudur. Küçük şehirlerden gelen katılımcılar genelde davranışlarda özgür olma, rahat hareket etme, büyük şehir görmenin verdiği heyecan, kültür seviyesi olarak daha yüksek, kalabalık bir şehri deneyimleme gibi duygular belirtirken, büyük şehirden gelen kişiler daha çok Ankara'yı sakin ve yaşanılabilir bulmuş, trafik yoğunluğunun daha az olmasının avantajından bahsetmişlerdir. Her iki yönden de seyahat sırasında insanlara farklı deneyimler kattığı sonucuna varılmıştır. Bu deneyimlerin kalıcı olması ve Ankara'ya seyahat eden bireylerin hem psikolojik açıdan iyi hissetmelerini sağlamak hem de ihtiyaçlarının maksimum düzeyde karşılanması için akılda kalıcı etkinlikler ve tanıtımlar yapılmalı böylece ziyaretçi sayısı artırılmalı ve insanlarda tekrar ziyaret isteği yaratılmalıdır.

Güvenlik, eğlence ve ucuzluk açısından turistlerin genel olarak Ankara'yı güvenli buldukları, bunun sebebini ise kamu kurumlarının Ankara'da olmasına bağladıkları sonucuna varılmıştır. Eğlence açısından turistler Ankara'nın birçok alternatife sahip olduğunu ve çoğunlukla içkili mekanlar, canlı müzik yapan türkü barlar ve fasıl eğlencelerini tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Ucuzluk açısından turistlerin Ankara'yı genel olarak ucuz bulduğu ancak büyük şehirden gelen turistlere ucuz gelirken küçük şehirlerden gelen turistlere biraz daha pahalı geldiği tespit edilmiştir. Güvenlik konusunda bazı katılımcılar endişe duyduklarını dile getirmişlerdir. Bu endişeleri ortadan kaldıracak bazı düzenlemeler yapılmalı ve bunu ziyaretçilere hissettirerek daha güvenli bir imaj oluşturulmalıdır. Ucuzluk açısından bakıldığında küçük şehirden gelen ziyaretçiler de göz önünde bulundurularak çeşitli kampanyalar yapılmalı ve bunların günleri sosyal medyadan insanlara duyurulmalıdır. Böylece her kesimden ziyaretçiye hitap edilmiş olacaktır. Eğlence konusunda katılımcılar alternatiflerin olduğu yönünde fikir belirtmeler de bazı katılımcılar canlı müzik, fasıl eğlencelerinin önceden daha fazla olduğunu şu an çok karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Bu sebeple eğlence mekanlarının fasıl ve canlı müzik (türkü) etkinliklerini arttırmaları ve yine sosyal medya hesaplarından insanlara ulaşarak bunu duyurmaları ziyaretçiler için oldukça memnun edici olacaktır.

Turistlerin Ankara seyahatlerinde karşılaştıkları ilgi çekici atmosferler, aktiviteler (tiyatro, konserler, parklar, termal tesisler vs.) açısından genel olarak alınan sonuç; tiyatrolar, büyük parklar, piknik ve mangal yapılan yerler, yürüyüş parkları olmuştur. Ancak bunların dışında kafelerde uygulanan Pub story uygulaması ile farklı bir oyun deneyimi yaşayan katılımcı göze çarpmıştır. Bu oyun diğer adıyla QR koduyla oyun, reel oyun denilen, kişilerin telefonlarına yükledikleri uygulama yardımı ile gittikleri mekânda çeşitli görevler verilerek ve kişilerle eşleştirilerek oynanan bir oyundur. Bu oyun ziyaretçiye çok ilgi çekici ve farklı bir deneyim sunmuştur. Ancak bu uygulamanın çok az olduğunu, daha çok yerde görmek istediğini belirtmiştir. Sosyalleşme açısından Ankara ilini ziyarete gelen turistlere eşsiz bir deneyim yaşatması açısından etkili olacağı sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda Ankara'da kafe ve Pub işleten işletmeciler bu tür oyunlar konusunda bilinçlendirilerek bu uygulama sayesinde daha çok ziyaretçi ağırlayabilir ve akılda kalarak ziyaretçilerin diğer gelecek olan kişilere tavsiye etmesi mümkün olabilecektir. Ankara ilinin İç Anadolu Bölgesi'nde olması ve deniz olmaması sebebiyle insanların göletlere ya da yapay göllerin olduğu parklara (Kuğulu park, Mogan gölü, Gölbaşı, Eymir gölü, Göksu parkı gibi) ilgisi yoğunudur. Özellikle yaz ayında ziyaret eden turistlerin serinlemek, nefes almak amacıyla doğal alanları tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bu alanların ve mekanların yeterli tanıtımının yapılması sayesinde, Ankara'ya gelen turist sayısının da artacağı düşünülmektedir.

Katılımcıların Ankara seyahatinde tarihi yapıları ve farklı kültürleri görüp tanıma konusunda karşılaştıkları alternatiflerin; Anıtkabir, Ankara Kalesi, Müzeler, Hacı Bayram-ı Veli Camii, Etnografya Müzesi, Hamamönü, Anadolu Medeniyetler Müzesi, Roma Hamamı, Atatürk Orman Çiftliği, Atakule, Ankara Evleri, Altınpark Bilim Müzesi, Ulus İtfaiye Meydanı, antikacılar, TBMM, Rahmi Koç Müzesi, Keçiören Kalesi ve ODTÜ olduğu sonucuna varılmıştır. Ankara başkent olması sebebiyle ve ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün kabrinin burada olması sebebiyle ziyaretçiler için milli açıdan ve duygusal açıdan da son derece önemli bir destinasyon noktasıdır. Bu sebeple ziyaretçilerin büyük çoğunluğunun Anıtkabir ziyareti yaptığı belirlenmiştir. Bunun yanında birçok müze, kaleler ve tarihi hamamların ziyaret edildiği sonucuna varılmıştır. Müzelerin önemli destinasyon unsurları arasında olduğu tespit edilmiştir. Bununla ilgili sitelerde sanal müze bölümleri oluşturularak en çekici ve önemli bölümlerini siteye eklemek ilgi çekiciliği arttırabilir. Bu ziyaretlerin devamlı olması, hem ilk kez gelen ziyaretçiler için hem de tekrar gelmek isteyen ziyaretçiler için önemli olduğundan, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı tarihi yerler, müzeler vs. iş birliği içerisinde olup çeşitli tanıtım kampanyaları yapılmalıdır. Örneğin; giriş ücretlerinde indirim, ziyaret günlerinde çeşitli çocuk ve yetişkin etkinlikleri, halk tarafından benimsenmiş sanatçıların konserleri gibi çeşitli özendirme çabaları etkili olacaktır.

Ankara'da birçok AVM mevcuttur ve bu AVM'ler içerisinde ürün çeşitliliği yanında farklı birçok etkinlik sunulmaktadır. Bunlardan en çok tercih edilen ve farklı alternatifler sunan AVM'ler konusunda katılımcıların Ankamall, A-city, Cepa, Kentpark, Armada, Natavega, Gordion, Optimum ve Forum AVM'yi tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bu AVM'lerin tercih edilmelerinde, çocuk ve yetişkin etkinliklerinin olması önemli bir etkidir. Özellikle soğuk havalarda ziyaretçiler çocukları için AVM'lerdeki bu etkinliklerin çok verimli olduğunu belirtmektedirler. Yine ürün çeşitliliğinin ve alternatiflerin fazla olması, fiyat konusunda Outlet ürün günlerinin yapılması, yetişkinler için sergiler ve yeme- içme konusunda çok fazla alternatif olmasının, ziyaretçiler için cazip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda AVM yönetimlerinin insanların ihtiyaçları doğrultusunda etkinlikler düzenleyip, çocuk etkinlikleri yanında yetişkinler için de etkinlik sayılarının artırılması, yaşlılar için özel alanlar ayrılması, yaşlıların yeme-içme gibi ihtiyaçlarını kolay sağlayabileceği stantların kurulması ve dinlenme yerlerindeki yeşillendirme oranlarının artırılmasının uygun olacağı tavsiyesinde bulunulabilir. AVM'lerde masaj alanlarının artırılması ziyaretlerin sürekli hale gelmesinde önemli rol oynayacaktır. Özellikle erkek tüketicilerin AVM'leri gezmekten hoşlanmadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla kadın tüketiciler alışveriş yaparken, erkek tüketicilerin keyifli vakit geçirmelerini sağlayacak mekanların oluşturulması AVM'de kalınacak süreyi arttıracaktır. Günümüzde tüketim kültürü sosyal medya kanalları yoluyla yapılan birçok reklam ve iletişim teknikleri tanıtımıyla oldukça artmış ve insanların mallar ve hizmetler konusunda beklentileri üst seviyelere çıkmıştır. Turistlerin en yoğun ziyaret dönemleri tespit edilip bu dönemlerde konser, dans gösterileri, sergiler vb. düzenleyip bunları uygun yollarla hedef kitleye duyurmak ve ziyaretçilerin ilgisini çekmeyi başarmak gerekmektedir. Bu sayede ziyaretçiler hem eğlence ihtiyaçlarını karşılamış olacak hem de o sırada farklı ihtiyaçlar doğacağından (yeme-içme, dinlenme) hem üretici hem de tüketici belli bir tatmin noktasına ulaşacaktır.

Katılımcıların gece eğlencesi, yerel mutfak, konser, dans gösterisi gibi alternatiflerle karşılaşması konusunda genelde içkili mekanlar, Kızılay Sakarya meydanındaki türkü barlar ve pubları tercih ettikleri sonucuna varılmıştır.

Pavyon kültürü yaygın olmasına rağmen katılımcıların çoğu pavyona gitmekten çekindiklerini ancak merak ettiklerini belirtmişlerdir. Bu konuda turistlerin aileleri ile birlikte eğlence ortamına gelebilecekleri mekanların yer alması çekiciliği arttıracaktır. Yerel mutfak konusunda ise Ankara'nın yerel yiyecekleri hakkında pek bilgi sahibi olmadıkları, ancak ciğerciler, kebabçılar, et lokantaları, köfteciler ve tatlıcıları tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Ankara iline ait birçok yerel yiyecek (Ankara tava, Öllüğün körü, Beypazarı güveci, Ankara simidi, Çubuk turşusu, Beypazarı kurusu, İnceğiz çorbası, Kuru köfte, bazlama kebabı, şibit tatlısı vb.) vardır. Ancak ziyaretçiler bunlardan sadece bir ya da iki tanesinden söz etmişlerdir. Bu konudaki eksikliği gidermek adına Turizm ve Kültür Bakanlığı'na bağlı Ankara'daki bütün kurumların ve otellerin, iş birliği içerisinde hareket ederek, otel odalarındaki yemek menülerine Ankara yerel mutfak kategorisini eklemeleri, turistlerin yoğun geldiği zamanlarda Ankara yerel mutfak kermesleri kurularak, meşhur lokanta ve restoranların menülerine yerel mutfak seçeneği eklemeleri ve ziyaretçilerin çok uğradığı yerlere bu konuda bilgi verici broşürler dağıtılması, Ankara'nın yerel mutfağının tanıtılmasında etkili olacaktır.

Ankara'da birçok ilginç ilçe, köy ve kasaba (Kızılcahamam, Çubuk, Beypazarı vb.) mevcuttur. Katılımcıların bu destinasyonlardan en çok ziyaret ettikleri ilçelerin Gölbaşı, Kızılcahamam, Beypazarı, Kazan olduğu sonucuna varılmıştır. Ankara ilçeleri, genelde doğası, temiz havası, kahvaltı mekanları, termal tesisleri ve dinlenme için güzel destinasyon noktaları olarak görülmektedir. Gölbaşı genelde gölün kenarında kahvaltı için tercih edilirken, Beypazarı yerel yiyecekleri, Beypazarı'nın eski evlerini görmek için tercih edilmektedir. Kızılcahamam ise termal tesisleri ile ünlüdür. Ziyaretçilerin Ankara ilçelerini daha iyi tanımları ve ziyaret etmelerini sağlamak mümkündür. Bunun için ilçelerin hangi özellikleri ile ünlü olduklarını tanıtmak, bunlar için özel günler ve festivaller düzenlemek daha çok ziyaretçi ağırlamalarına sebep olacak ve ilçelerin kalkınması sağlanacaktır. Mesela Çubuk ilçesinde baraj ve göller mevcuttur. Ayrıca çok lezzetli turşuları ile meşhurdur. Kazan ilçesinde kazan kavurması çok meşhurdur. Çamlıdere ilçesi Çamlıdere barajı, türbeler, mesire alanı, tabiat parkı ve lezzetli yerel yiyecekleri ile meşhurdur. Ancak Ankara'ya gelen ziyaretçilerin bunlardan haberdar olması ve gitmek istemesi için güçlü bir pazarlama iletişimi uygulaması gerekmektedir. Yine turistlerin en yoğun olduğu dönemlerde bu ilçelere turlar düzenlemek, doğal güzellikleri tanıtmak, ilçedeki halk ile iş birliği içerisinde olup yerel mutfakların tanıtılması gibi birçok etkinlik bu ilçelerin tanıtılmasına yardımcı olacaktır. Bilinen birkaç ilçe dışında diğer ilçelerin de tanıtılması hem kültürel anlamda hem de ekonomik anlamda katkı sağlayacaktır.

Söz konusu bu çalışmanın, gerek Ankara ile ilgili ileride yapılacak çalışmalara gerekse başka destinasyonların destinasyon imajı algısıyla ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anand, P., Holbrook, M., & Stephens, D. (1988). The Formation of Affective Judgments: The Cognitive–Affective Model Versus The Independence Hypothesis. *Journal of Consumer Research*, 15, 386–391.
- Avcıkurt, C. (2005). *Turizmde tanıtma ve satış geliştirme*. İstanbul Değişim Yayınları.
- Avcıkurt, C. (2010). *Turizmde Tanıtma ve Satış Geliştirme*. Ankara Detay Yayıncılık.
- Avraham, E. (2004). Media Strategies For Improving an Unfavorable City İmage. *Cities*, 21(6).
- Baloğlu S, McCleary K W (1999) A Model of Destination Image Formation. *Annals of Tourism Research*, 26 (4), 868-897.
- Boz, M., & Uğur, İ. (2015). Tarihi Kentler ve Turizm: Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Safranbolu'da Turizm Gelişimine Yönelik Algıları. *2.nd International Congress of Tourism & Management Researches*. Kuşadası- Türkiye.
- Bulut, A. (2021). İtme-Çekme Paradigması Bağlamında X ve Y Kuşağı Turistlerin Motivasyonları ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Cengiz, G., & Akkuş, Ç. (2012). Kırsal Turizm Kapsamında Yöre Halkının Kalkındırılması: Erzurum Örneği. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 61-74.
- Çakıcı, C., & Aksu, M. (2007). Çekim Yeri Seçiminde Grup Etkisi: Yerel Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırması Dergisi*, 18 (2), 183- 194.

- Dobni, D., & Zinkhan, G. M. (1990). In Search of Brand Image: A Foundation Analysis. *Advances in Consumer Research*, 17, 110-119.
- Echtner, C. M., & Ritchie, J. R. B. (2003). The meaning and measurement of destination image. *The Journal of Tourism Studies*, 14(1), 37-48.
- Ekici, Y. (2019). Destinasyon seçiminde tüketici tercihlerini etkileyen faktörler: Mersin örneği. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Fırat, A., & Kömürcüoğlu, F. (2015). Muğla Şehir Markası ve İmaj Algısı; Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13 (26), 286.
- Gartner, W. C. (2000). Image. In Jafar Jafari (Ed.). *Encyclopedia of tourism*. 295-296.
- Grix, J. (2010). *The Foundations of Research*. London. Palgrave Macmillan.
- Gürbüz, A. (2009). Safranbolu'yu ziyaret eden turistlerin demografik özelliklerine göre turistik ürünleri algılama durumu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 217-234.
- İçöz, O., & Başarır, O. (1996, Mart-Nisan). Seyahat ve Turizm Araştırmalarında Anket Tekniğinin Kullanımı. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1/2), 14-23.
- İlgüner, M., & Asplund, C. (2011). *Marka Şehir*. İstanbul: Marketing Yayınları.
- Kanca, Ü. B., Şimşek, M., Uçar, Ö. & Özyurt, P. M. (2020). *Turizm Araştırma Ölçekleri*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Karabıyık, N., & Sümer, İ. B. (2012). Destinasyon Pazarlamasında Pazarlama Stratejisi ve Konumlandırma Çalışmalarına Kavramsal Yaklaşım. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Kaynak, İ. H., & Karabulut, T. (2016). İnanç Turizmi Bağlamında Kentsel Turizm ve Kültürel Turizm: Konya Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 185-191.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: Introducing focus groups. *Glasgow University Media Group Bmj*, 311(7000), 299-302.
- Kotler, P. (1994). *Marketing management. Analysis, planning, implementation, and control*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Kozan, G. Y., Özdemir, S. S., & Günlü, E. (2014). Turizm Yazınında "Deniz Turizmi" nin Olgusal Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 6(2), 115-129.
- Kunkel, J. H. Berry, L. L. (1968). A Behavioral Conception Of Retail Image. *Journal Of Marketing*, 32 October, 21-27.
- Kvale, S. (1994). *Interviews: An introduction to qualitative research interviewing*. Sage Publications, Inc.
- Leisen, B. (2000). Image Sementation: The Case of A Tourism Destination. *Journal of Services Marketing*, 15 (9), 51.
- Miles, B. M., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Source Book*. California: Sage Yayınları.
- Orams, M. B., & Luck, M. (2014). *The Wiley Blackwell Companion to Tourism*. A. A. Lew, M. C. Hall, & A. M. Williams, Dü, Chichester: John Wiley & Sons, Ltd. Published.
- Örs, H. (2017). *Turizm Ürünü Destinasyonlar*. rekreatifhaber.com/turizm/turizm-urun-destinasyonlar/ (04.04.2019).
- Özdemir, G. (2014). *Destinasyon Yönetimi ve Pazarlaması*. Detay Yayıncılık Ankara.
- Page, S., & Hall, M. (2003). *Managing Urban Tourism: Themes in Tourism*. London Printice Hall. Park, CA:Sage.
- Reilly, M. D. (1990). Free Elicitation of Descriptive Adjectives For Tourism Image Assessment. *Journal Of Travel Research*, 28(4), 21-26.

- Ross, T., & Lynch, P. (2001). Small Tourism Business Networks And Destination Development. *International Journal of Hospitality Management*, 20(4), 367-378.
- Russel, J., & Pratt, G. (1980). A Description of Affective Quality Attributed to Environment. *Journal of Personality And Social Psychology*, 38, 311–322.
- Saran, M. (2005). Kent Pazarlaması: Güçlü Bir Kent imajı ve Kent Markası Oluşturmak. Ankara *Makine Mühendisleri Odası Marka, Kalite ve Teknoloji Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.
- Soykan, F. (2006). *Avrupa'da Kırsal Turizme Bakış Kazanulan Deneyim. II*. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, 72-73.
- Steenkamp, J., & Wedel, M. (1991). Segmenting Retail Markets on Store Image Using A Consumer- Based Methodology. *Journal Of Retailing*, 67(3), 300- 320.
- Stern, E., & Krakover, S. (1993). The Formation Of A Composite Urban Image. *Geographical Analysis*, 25, 130–146.
- Turizm Sözlüğü (2007). Nisan 05,2018 tarihinde Genel Turizm. (<https://www.tatliaskim.com/turizm/92089-turizm-sozlugu.html>) adresinden alındı.
- Türkay, O. (2014). *Destinasyon Yönetimi*. Ankara Detay Yayıncılık.
- Ülker, İ. (2006). *Dağlarımız: Dağ Sporları ve Dağ Turizmi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ünal, Ü. A., & Çelen, O. (2020). Bulgar Turistlerin Destinasyon Alışveriş Tercihlerinin ve Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Kırklareli Örneği. *Neşebir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(1), 121-133.
- Wolcott, H. F. (1994). *Transforming qualitative data: Description, analysis and interpretation*. Sage Publications.
- Yetiş, A. Ş. & Kaygısız, Ç. N. (2015, Ocak). Kırsal Turizmde Destinasyon İmajının Ziyaretçilerin Gelecekteki Davranış Eğilimleri Üzerindeki Etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Yoon, Y., & Uysal, M. (2005). An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: A structural model. *Tourism Management*, 26.

EXTENDED SUMMARY

In today's world, characterized by increased globalization and intensified competition, destinations strive to establish a distinctive image in the minds of investors and visitors. In this context, Kotler defines image as the sum of people's perceptions, beliefs, and specific direction towards a destination. Destinations live in people's memories and require supportive image factors to remain in those memories for a long time. One of the most important factors determining tourists' destination preferences and satisfaction is destination image. As tourism products generally exhibit similarities, the most significant competitive factor for destinations is "image." However, one of the most important strategies in tourism marketing is to create a positive image of the destination, transform negative images into positive ones, and strengthen existing positive images. Destination image encompasses the ideas, impressions, and beliefs formed in the minds of tourists about the place to be visited. People create a framework based on their experiences and existing knowledge, which shapes the destination image in their minds. Countries, regions, areas, cities, villages, and even rural areas—essentially destinations—aim to maintain their existence in this competitive environment by implementing different planning, production, and presentation processes, marketing mixes, and strategies to benefit from the economic, socio-cultural, environmental, and many other positive effects of tourism.

Tourist consumers analyze their past experiences when it comes to destination selection, gather information from various sources, and consolidate all available data to make decisions about their destination. In the dissemination of information about destinations, various intermediaries such as commercial enterprises in the destination, travel agencies, tour operators striving to attract potential demand to the destination, destination management organizations, destination marketing organizations, local residents, and other stakeholders play a significant role.

Ankara holds significant importance as a destination due to its status as the capital of Turkey, its centrality in bureaucracy, and its historical, cultural, and natural attractions. The perception of destination image is an important factor for tourists, as the image they have in their minds about a city plays a crucial role in their decision-making process regarding their destination. However, it is believed that Ankara has not yet been able to sufficiently promote all of its tourist features. Additionally, a literature review did not reveal any studies specifically focusing on the destination image of Ankara. Determining the destination image perceptions of tourists visiting Ankara and developing recommendations to make Ankara a more attractive destination for various target groups would be beneficial. Therefore, the aim of this study is to identify the destination image perceptions of tourists visiting Ankara.

The theoretical part of the study involved a literature review on the concepts of destination and destination image perception. Additionally, Ankara province was considered as an urban destination. In the research section, semi-structured questions were prepared to conduct face-to-face interviews with tourists visiting Ankara, and interviews were conducted with 26 individuals. The obtained results were analyzed using descriptive analysis method.

According to the research findings, it was determined that participants generally travel to Ankara for reasons such as business trips, visiting family and friends, thermal facilities, and the variety of products in shopping malls in neighboring cities. Additionally, stakeholders were found to explore and visit historical sites, events, and parks in Ankara during family, friends, and business trips. Participants have specific motivations for these trips. Stakeholders mentioned that the prospect of visiting family and friends excites them, discovering new places arouses curiosity, meeting new people brings excitement, and satisfying longing and learning about different cultures brings happiness. It was also concluded that participants leave these trips feeling happy and return with a sense of well-being.

It was found that participants believe their knowledge levels increase during these trips in terms of different lifestyles, trying new foods, meeting new people, and experiencing freedom in behavior. Factors contributing to this perception include feeling more liberated in behavior, experiencing a sense of freedom away from family, broadening horizons by meeting people from new and different cultures, the cosmopolitan nature of the city, its high socio-cultural level, and its preservation of Anatolian culture.

The research findings indicate that tourists generally perceive Ankara as safe, attributing this to the presence of government institutions in the city. Regarding entertainment, tourists believe that Ankara offers many

alternatives, with most tourists preferring venues serving alcohol, live music venues, and traditional Turkish music bars. In terms of affordability, tourists generally consider Ankara to be inexpensive, but it may appear slightly more expensive to tourists from smaller cities compared to those from larger cities. Some participants expressed concerns about safety. While participants acknowledge the availability of entertainment options, some mentioned that live music and traditional Turkish music performances were more prevalent in the past and are less common now.

The overall conclusion regarding the interesting atmospheres and activities tourists encounter during their trips to Ankara includes theaters, large parks, picnic and barbecue areas, and walking parks.

The alternatives encountered by participants for exploring historical sites and experiencing different cultures during their trips to Ankara include Anıtkabir, Ankara Castle, museums, Hacı Bayram Mosque, Ethnography Museum, Hamamönü, Museum of Anatolian Civilizations, Roman Bath, Atatürk Forest Farm, Atakule, Ankara Houses, Altınpark Science Museum, Ulus Fire Brigade Square, antique shops, Grand National Assembly of Turkey (TBMM), Rahmi Koç Museum, Keçiören Castle, and Middle East Technical University (METU).

Participants prefer Ankamall, A-city, Cepa, Kentpark, Armada, Natavega, Gordion, Optimum, and Forum AVM for their diverse range of products and various activities offered among the many shopping malls available in Ankara.

The general conclusion is that participants mostly prefer venues serving alcohol, Turkish music bars, and pubs in Kızılay Sakarya Square for encountering alternatives such as nightlife, local cuisine, concerts, and dance performances.

Participants mostly visit the districts of Gölbaşı, Kızılcahamam, Beypazarı, and Kazan among the many interesting districts, villages, and towns in Ankara (such as Kızılcahamam, Çubuk, Beypazarı, etc.). Ankara districts are generally seen as beautiful destination points for their nature, clean air, breakfast venues, thermal facilities, and relaxation spots.

It is believed that this study will contribute to future research on Ankara as well as studies on the destination image perception of other destinations.

ÜNİVERSİTE MÜZELERİNİN VE SERGİ SALONLARININ ULUSLARARASI MÜZE ETİK KODLARI DOĞRULTUSUNDA UYGULAMALARI: ANKARA ÜNİVERSİTESİ MÜZELERİ VE SERGİ SALONLARI

PRACTICES OF UNIVERSITY MUSEUMS AND EXHIBITION HALLS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL MUSEUM ETHICS: ANKARA UNIVERSITY MUSEUMS AND EXHIBITION HALLS

Pınar Ece GÜVENÇ

Ankara Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Bölümü
peyorulmaz@ankara.edu.tr
ORCID: 0009-0009-0383-6827

Ceren GÜNERÖZ

Ankara Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Müzecilik Bölümü
ckaradeniz@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5773-8557

ÖZ

Müzecilikte kültürlerarası farklılıkların göz önünde bulundurulması, sosyal kabul ve dışlanmanın müze çalışmalarını irdelenmesi, izleyicinin ihtiyaçlarının ön plana çıkarılması, müzelerin demokratikleşme süreçlerinde oynadıkları rollerin vurgulanması ve etik kavramı müze tanımının önemli bileşenleridir. Etik, bu alanda çalışanların kendi müzelerinin geleceği, koleksiyonları ve topluluklarla olan ilişkileri ile ilgili kararları vermelerine yardımcı olmak için gerekli kural ve ilkeleri temsil eder. Müze sektöründe kararlaştırılan etik ilkelere uyulmasıyla kişiden kişiye değişebilen kendi bireysel etik anlayışı yerine, geçerliği kabul edilmiş ortak kurallar çerçevesinde hareket etmelerini sağlamaktadır. Bu çalışmada Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM), müze etik kodları çerçevesinde, topluma, kamuya ve profesyonel müze çalışanlarına hizmet şeklindeki etik yaklaşım temel alınarak yurt dışı müze etik kod örnekleri incelenmiş ve Ankara Üniversitesi bünyesindeki müzeler ve sergi salonlarında etik kuralların uygulanabilirliği görevli personellerin görüşleri alınarak betimsel ve nicel olarak analiz edilip yorumlanmıştır. Elde edilen verilere göre bahsedilen müzelerin ve sergi salonlarının kendilerine ait etik kod ve kural olmadığı halde birçok etik kodu yerine getirmeye çalıştıkları, uygulanamayan etik kodlar için yeterince bilgi ve personele sahip olunmadığı gözlenmiştir.

ABSTRACT

Considering intercultural differences in museology, examining social acceptance and exclusion through museum practices, prioritizing the needs of the audience, emphasizing the roles museums play in democratization processes, and the concept of ethics are important components of the definition of a museum. Ethics represent the necessary rules and principles to help those working in this field make decisions regarding the future of their museums, their collections, and their relationships with communities. Adherence to the ethical principles agreed upon in the museum sector ensures that actions are taken within a framework of universally accepted rules, rather than individual ethical understandings that may vary from person to person. This study examines examples of international museum ethical codes within the framework of the International Council of Museums (ICOM) ethical codes, focusing on the ethical approach of serving society, the public, and professional museum workers. The applicability of ethical rules in university museums and exhibition halls within Ankara University was analyzed descriptively and quantitatively, based on the views of the personnel in charge. According to the obtained data, although mentioned museums and exhibition halls did not have their own ethical codes and rules, they tried to fulfill many ethical codes. It was observed that there was not enough information and personnel for the implementation of some ethical codes.

Geliş Tarihi:

05.04.2024

Kabul Tarihi:

12.07.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Etik
Etik kod
Müzecilik
Üniversite müzesi
Müze eğitimi

Keywords

Ethic,
Ethic codes,
Museology,
University museum,
Museum education,

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1464321>

Atf/Cite as: Güvenç, P. E., & Güneröz, C. (2024). Üniversite müzelerinin ve sergi salonlarının uluslararası müze etik kodları doğrultusunda uygulamaları: Ankara Üniversitesi müzeleri ve sergi salonları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1069-1085.

Giriş

Prag'da 24 Ağustos 2022 tarihinde yapılan Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) Olağanüstü Genel Kurulu'nun kabul ettiği yeni müze tanımına göre *Müze, somut ve somut olmayan mirası araştıran, toplayan, koruyan, yorumlayan ve sergileyen, kâr amacı gütmeyen, toplumun hizmetinde olan kalıcı bir kurumdur. Halka açık, erişilebilir ve kapsayıcı müzeler, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği destekler. Eğitim, keyif, yansıtma ve bilgi paylaşımı için çeşitli deneyimler sunarak etik, profesyonel bir şekilde toplulukların katılımıyla çalışır ve iletişim kurarlar.* (ICOM, 2022). Bu tanım ile birlikte müzelerin sadece nesne muhafaza eden kapalı alanlar olmaktan çıkarak çağdaş müze anlayışı ile eğitim işlevinin öne çıktığı, paylaşma ve kazanım becerilerinin elde edilebileceği alanlar olarak kabul edildiği de ifade edilmiştir. Öte yandan ICOM'un belirlediği tanımlardan farklı olarak müzelerin etik prensipler doğrultusunda çalışması gerektiğinin de altı çizilmiştir. Prag'da vurgulanan yeni müze tanımı, müzelerin aynı zamanda sürdürülebilirlik süreçlerinde oynayacakları rolün içeriğine ilişkin vizyonların da belirlenmesi açısından önemlidir. Sürdürülebilirlik, uzun süre dayanma veya devam etme yeteneği anlamına gelmektedir (*sürdürülebilir ve savunulabilir* anlam bakımından benzerdir). Sürdürülebilirlik, çevre, toplum ve ekonomi unsurları arasındaki bağlantılar etrafında daha geniş bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler *sürdürülebilirliği* müzelerin hedefi haline getirmiş ve *sürdürülebilirliğe* ulaşmaya yardımcı olan *sürdürülebilir kalkınma* faaliyetlerinin oluşturulmasına ön ayak olmuştur (Theopisti vd. 2014). Müzelerin sürdürülebilirlik vurgusu eş zamanlı olarak *müze etiği* konusunu gündeme taşımıştır. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030 kapsamında kültürel ve doğal çeşitliliğin korunması ve desteklenmesi 21. yüzyılın önemli sorunları arasındadır. Bu nedenle müzeler ve koleksiyonlar, doğanın ve insanın somut ve somut olmayan tanıklıklarının korunmasının birincil araçlarıdır. Müzeler, kültürel ve doğal mirasın değerinin anlaşılması ve insanların bu değerlerin bakımına ve aktarımına katkıda bulunma sorumluluğu konusunda kamu bilincini artırma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Müzeler ayrıca, özellikle kültürel ve yaratıcı endüstriler ve turizm yoluyla ekonomik kalkınmayı da destekler. Bu bağlamda mirasın korunması, kültürel çeşitliliğin sağlanması ve teşvik edilmesi, müze eğitimi politikasının geliştirilmesi, yaşam boyu öğrenme ve sosyal uyum ile yaratıcı endüstrilerin ve turizm ekonomisinin geliştirilmesi sürdürülebilir kalkınmanın öncelikleri arasında olmakla birlikte müzecilik uygulamalarında uzmanlaşmayı ve müzelerin işlevlerini vurgulamayı da zorunlu kılmıştır (McGhie, 2019). Özellikle müzelerin çok sayıda insan tarafından güvenilen kurum olmaları; toplumda adalet, güven ve hoşgörü kaynağı olarak görülmeleri müze etiğini gündemde tutmaktadır.

Müzelerin ve müze çalışanlarının, müze uygulamalarında normatif sorulara çözüm önerileri üretmek, sunmak ve etik bir yaklaşım sağlamak için almaları gereken temel etik ilkeleri destekleyen eylemlerde bulunmaları gerekir. Bu bağlamda etik düşünce günlük müze pratiğinin önemli bir parçası olmalıdır. Müze ziyaretçileri, yerel halk, bağışçılar, iç ve dış paydaşlar, sponsorlar ve müze için diğer fon sağlayıcılar açısından güven önemli bir husustur. Müzelerin bu güveni sürdürebilmeleri için tüm çalışma alanlarında etik kurallar çerçevesinde davranmaları ve çalışmaları gerekmektedir. Etik kurallar, üniversite müzeleri için de geçerli olup; ziyaretçileriyle belirli sınırlılıklarda buluşan bu müzeler için koleksiyon geliştirme, sergi tasarımı, eğitim ve aynı zamanda iletişim bağlamında fırsatların da önünü açmıştır.

Çağdaş ve yeni müze tanımında yer alan *etik* Yunanca *ethicos* sözcüğünden türemiştir. Bir disiplin olarak etik, neyin iyi neyin kötü olduğunu inceler ve ahlaki görev, sorumluluk ve yükümlülükleri belirtir (Feldman, 2013). Etik kavramıyla birlikte anılan *ablak* ise, toplum tarafından benimsenmiş genel örf, gelenek ve adetler bütünüdür. Etik, ahlak üzerine bir düşünme eylemidir (Pieper, 2012). Etik kod, belirli bir grup, meslek, organizasyon ve toplum içinde kabul edilen davranış kuralları ve ilkelerin yazılı ve resmi olarak ifade edilmiş halidir. Etik kod, birey ve gruplara karşı sorumluluklarını belirten, temel değer ve ilkeleri ifade eden, etik ve profesyonel çalışma prensiplerini gösteren yol gösterici kurallar bütünüdür (Aydın, 2012). Etik kodların işlevleri arasında alanında disiplini oluşturmak, iş ortamında birey ve personelin kabul edilir ve kabul edilemez davranışlarını ayırt etmesini sağlamak, karar verme sürecini kolaylaştırmak, ilişkisi bulunduğu birey ve grup ile güvenli ilişkiler kurmak, yasalarla uygun hareket edilmesinde yol gösterici rehber olarak rol oynamaktadır. Etik kodlara uyulmaması durumunda yaptırımın türü ve süresi ihlalin ciddiyeti ve kurumun politikasına bağlı olmakla birlikte yazılı ve sözlü ihtar, disiplin ve maddi cezalar ve yasal işlemler şeklinde olabilmektedir. Edson'a (2016) göre, müze profesyonelleri, müzeye ilişkin aldıkları her kararda etik ilkelere uymak zorundadır, çünkü müzeler toplum için değeri sunulan hizmetin kalitesiyle doğru orantılı olan bir kamusal değer göstergesidir ve ikinci olarak, entelektüel yetenek ve mesleki bilgi tek başına müzede çalışanlar için yeterli değildir. Müze çalışanlarının yüksek

bir etik davranış standardından ilham alması gerekmektedir. Bu yaklaşımlarla ICOM, müzelerin uyması için gerekli ilke ve kuralları etik kodlar şeklinde belirlemiştir.

Üniversite müzesi, bir üniversitenin tarihsel süreç ve gelişimini anlatan ve içerdiği koleksiyona göre çeşitlilik gösteren bir müze türüdür. Başka bir deyişle üniversite müzesi, üniversite bünyesinde eserleri toplayan, bağış ya da satın alma yoluyla koleksiyon oluşturan, üniversitedeki akademisyenlerin ve öğrenciler ile birlikte üniversite çevresinde yaşayan halkın da eğitim ile gelişimine olanak sağlayan bilim ve kültür merkezleri olarak nitelendirilmektedir (Onur, 2009). Silav'a göre (2019), üniversitelerin tarihini ve gelişimini anlatan sahip olduğu koleksiyona göre çeşitlilik gösteren üniversite müzelerinin, eğitim kurumu olmasının yanı sıra toplumun bilinçlenmesi amacıyla kuşaktan kuşağa aktarılan kültür ve kültürel çeşitlilik içeren değerler açısından önemli olduğunu dile getirmektedir. Üniversitelerin sahip olduğu ve çeşitlilik içeren farklı disiplinlere ait koleksiyonlar genellikle; arşiv niteliğinde olan hatıra eşyaları, tören nesnelere, eğitim ve öğretime ilişkin nesnelere; antropolojik, jeolojik, biyolojik gibi eğitim ve uygulamalı araştırmaya yönelik bilimsel çalışmalarda kullanılan koleksiyonlardan oluşmaktadır (Göğebakan, 2016: 474). Üniversite koleksiyonları açısından sergi salonları ve müzeler toplumdaki itibarlı konumu nedeniyle beklentilerin yüksek olduğu oluşumlardır. Buna bağlı olarak, üniversitelerdeki koleksiyon ve müze oluşumlarında üniversitelerin kendi bünyelerindeki potansiyellerinden dolayı avantajlara sahip olsa da alışılmışın dışında problemler yaşayabilmektedir (Keser Kayaalp ve Teoman, 2016).

Üniversite müzeleri, modern müze kurumunun en eski tanınabilir biçimi olarak kabul edilen Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nin kuruluşuna yani 17. yüzyıla dayanmaktadır. Ashmolean, İngiltere'deki en eski halka açık müze olarak bilinmektedir ve modern müze kurumunun en erken şeklidir (Boylan, 1999: 46). Ashmolean Müzesi, 1683'te açıldığından beri, üniversite müzesi olarak toplama, araştırma, öğretme, sergileme ve toplumla iletişim kurma alanlarında 300 yıldan fazla bir süre boyunca faaliyet göstermektedir (MacGregor, 2001; Were, 2010). 17. ve 21. yüzyıllar arasında, öğretim, bilimsel uygulama ve doğal ile kültürel dünyanın bilgisi alanında yaşanan gelişmeler sayesinde üniversite müzelerinde sayısız eserin ve örneğin birikmesine, kullanılmasına ve hatta elden çıkarılmasına neden olmuştur (Lourenço 2004: 13). Hannan'a göre (2013), yüksek öğretimdeki güncel değişikliklerin, bireysel kurumlarda da ilginç gelişmelere yol açtığını ve üniversite müzelerinin bu süreçte önemli bir rolü olduğunu dile getirmiştir. Örnek vermek gerekirse, Londra Üniversitesi Koleji (UCL nesne tabanlı öğrenmeyi öğretim programının birçok bölümüne entegre etmiştir. Bu tür gelişmelerin ardından, UCL müze tabanlı programı on yılın sonunda, UCL'nin British Council ile ortaklık yaparak dünyanın dört bir yanından erken kariyerli müze profesyonellerine kısa kurslar sunmayı amaçlayan bir Müzeler Eğitim Okulu geliştirdiği bir aşamaya ulaşmıştır (Simpson, 2014; Guidance For Restitution and Return of Items From University Museums and Collections, 2021).

Üniversite müzelerindeki koleksiyonlar aynı zamanda birçok insanın yaşamını ve üniversiteler ile dünya arasındaki birçok bağlantıyı da temsil etmektedir. Diğer müzelerin çoğunda olduğu gibi üniversite müzeleri de koleksiyonlarını geçmiş ve gelecek nesilleri için emaneti saklamakla yükümlüdür. Bu açıdan sorumlu olan bu kurumlar, koleksiyonlardaki öğelerin yanı sıra koleksiyoncuların, bağışçıların ve paydaşları için etik açıdan belli sorumlulukları üstlenirler.

ICOM, üniversite müzelerinin işlev ve uygulama bağlamında çağdaş müzecilik yaklaşımlarını benimsemeye bilimsel bir yol haritasını izlemesi için Üniversite Müzeleri ve Koleksiyonları Komitesi (UMAC) resmen 2000 yılının haziran ayında ICOM Yürütme Konseyi tarafından oluşturulmuştur ve ilk yıllık konferansını 2001'de Barcelona'da gerçekleştirmiştir.

UMAC, yüksek öğrenim müzelerinin ve tüm disiplinlerdeki koleksiyonların küresel savunucusudur. UMAC, araştırma, eğitim, kültürel, tarihi, doğal ve bilimsel mirasın korunmasına yönelik temel kaynaklar olan üniversite müzeleri ve koleksiyonlarının sürekli gelişimini desteklemektedir. UMAC 2000'de uluslararası bir üniversite müzesi profesyonelleri grubu tarafından tasarlanmıştır. Bu profesyoneller, üniversite müzelerinin daha büyük bir yüksek öğretim kurumunun bir parçası olduğu için farklı sorunlarla karşılaşacağını fark etmişlerdir.

Dolayısıyla üniversite müzelerinin bilimsel ve uygulamalı çalışmalarında üniversite müzelerinin rehberi olmuştur ve müzeler için yapılan etik çalışmaları yakından izlemeye başlamıştır. UMAC bu bağlamda ICOM tarafından oluşturulan *Müzeler için Etik Kodları* tam anlamıyla benimsemektedir (UMAC 2024).

ICOM tarafından oluşturulan *Müzeler için Etik Kodları*, (Code of Ethics for Museums) profesyonel müze çalışanları için çağdaş müze tasarımına uygun olacak şekilde genel etik ilkeleri içeren bir etik kılavuz olarak

nitelendirilebilir (ICOM, 2017). Bu kılavuz, ulusal mevzuat açısından müze etiği ve meslek etiğinin değişkenlik gösterdiği müze alanındaki işleyiş için uluslararası geçerliği olan bir düzenlemedir (ICOM, 2017). ICOM tarafından oluşturulan etik ilkeler kılavuzu, evrensel olarak profesyonel müze çalışanlarının uyması gereken kuralları aktarır. Müzeler için beklenen azami ile asgari davranış ve performans ölçütlerini belirler (ICOM, 2017). Müzelerin resmi olarak onaylanmış, ayrı ve farklı kurumsal etik kodlara sahip olmaları beklenmektedir. Kurumsal etik kodlar kurumlar için politikalarını, misyon ile vizyonlarını ve kamu adına yaptığı hizmetleri ifade etmektedir. Müzeler için oluşturulan etik kılavuz ile beraber çeşitli ülkeler zamanla kendi etik kodlarını oluşturmuşlardır.

Müzeler İçin Etik Kodların Ortaya Çıkış Süreci ve Uluslararası Gelişmeler

Gary Edson tarafından 1997’de ortaya atılan “Müze Etiği” kavramı müze çalışmalarında profesyonelleşmenin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Edson (1997)’a göre, müze etiğinin müzelere dışsal değerlerin empoze edilmesiyle ilgili değil, müze uygulamalarının temellerinin anlaşılmasıyla ilgilidir. Profesyonelleşme olarak etik, kamuyu ayırt etmede önemli bir rol oynamaktadır. Kişisel kazanç elde etmeden kaçınmaktan, siyasi çıkarılara hizmet etmekten uzak durmaya kadar çok farklı hareket biçimlerini kapsamaktadır. Macdonald (2006), müzelerin yeni müzecilik anlayışı kapsamında temsil konusuna, kimlik politikalarına, müze olgusuna ve politika geliştirme süreçlerine dikkat etmeleri gerektiğini ifade ederek; bu kapsamda müze birimlerinde müzecilik süreçlerine ilişki etik uygulamaların yerleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu yolla müze çalışmaları genişletilecek; özellikle koruma ve onarım ile ziyaretçilerle iletişim, pazarlama ve eğitim çalışmalarında etik yaklaşımların öne çıkarılması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla Macdonald tarafından vurgulandığı üzere “etik” müzelerin önemle ele alması ve başlı başına çalışması gereken bir konu konumundadır. Marstine (2011), üniversitelerin oluşturduğu sanat galerilerinden dünya çapındaki müzelere ve miras alanlarına ve milli parklara kadar, tarihlerindeki ekonomik, politik ve kültürel en ciddi zorluklardan bazılarıyla karşı karşıya olduklarını belirtmektedir. Marstine (2011), müzelerin dünya çapında insan kaynağının az olmasının, kültürel kaynakların yetersiz olmasının ve finansmanın az olmasının çoğu zaman yenilikçi gündemlerin, kamu yararını teşvik eden yaklaşımların, görünüşte güvenli ve geleneksel yaklaşımlar uğruna terk edildiğini de eklemektedir. Yerkovich ise, müzelerin kültürel ve ruhani ana kaynağının koleksiyon olduğunu öne sürerek müze çalışmalarında koleksiyon yönetiminin ve müze etiğinin öncelikle müze koleksiyon politikasının oluşturulması ve uygulanmasıyla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte mali baskının bazı müze yöneticilerinin ve mütevelli heyetinin, kalıcı koleksiyonlarını sermayeye dönüştürmekten, kurumlarının etik anlayışından taviz verebilecek eğitim programlarını kesmekten de öteye taşıdığını da ifade etmektedir ki bu durumun önüne geçmek gerekmektedir.

Son yirmi yıldaki sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik eğilimler müze sektöründe müzelerin ahlaki temsilciliğine ilişkin gelişen bir söylemi ateşlemiştir. Sandell ve Nightingale (2012), nesnellüğün anlaşılması zor bir duruş ve kurumun çağrılan otoritesi aracılığıyla değer kazandıran varsayılan bir konum olduğunu ikna edici bir şekilde savundu. Sandell ve Nightingale (2012), "ahlaki aktivizm" terimini müzelerin hem müze içinde hem de dışında sosyal katılımı ve insan haklarını teşvik etmede değişim araçları olarak potansiyellerini gerçekleştirmelerine yönelik bir yön önermek için kullanıyor. "Kurumsal ahlak" bu bağlamda müzeler açısından şöyle tanımlanabilir: müzelerin vicdanı olmasa da ahlaki bir temsilciliğe sahip olmaları gerekir. Kurumsal ahlak, kişisel ve mesleki etiğin ötesine geçmektedir. Müze personeli zamanla değişebilirken, zaman ve mekandaki sinerjilerin özellikle organizasyonel değişim mekanizmalarına katılması önemlidir ve müze etiğinin yanı sıra kurumsal bir etiğin oluşturulması açısından önemlidir.

Müze sektörünün toplumun değişen ihtiyaçlarına giderek daha duyarlı hale geldiği iyice belgelenmiştir; müzeler değişimi politikanın belirleyici bir unsuru olarak kabul etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, kurumsal bürokrasiler, fon kaynaklarının talepleri ve ortak uygulamalara bağlılık, farklı topluluklar arasında ortak otorite ve sosyal anlayış değerlerini benimsemek için gereken bütünsel yeniden düşünme türünden ziyade tipik olarak müzede kademeli bir değişim öngörmüştür. Bugün müzelerde yaratıcılık ve risk alma genellikle tek seferlik projelerle yönlendirilmektedir. Bu bağlamda, köklü bir değişim politikası ve uygulaması, müzenin değişim etiğine bağlıdır. İlerici müze, günün temel etik sorunlarına derin bir bağlılıkla bağlıdır ve desteklenmektedir. Müze etiği söylemi, müzelerin kamusal değerini etkili bir şekilde aktarmaktadır ve süreç, müzelere değişim, demokrasi ve şeffaflık konularında güç verir çünkü halkın güvenini oluşturur (Marstine, 2011).

Ulusal ve uluslararası düzeyde müze çevrelerinde etik ile ilgili sorunların ve çözümlerin yetersiz kalması nedeniyle müze etiğinin önemi son yıllarda giderek artmıştır. Örneğin, sömürgecilğin yerli halk üzerindeki etkisi ve imparatorlukların tarihsel olarak zenginleşmek amacıyla oluşturduğu koleksiyonların bugünkü durumu, yerli halkların kendilerine eserlerin ait oldukları ülkelere geri dönmeleri yolundaki talepleri, aynı şekilde yağmalanan sanat eserlerini geri istemeleri, sanat eserleri ile ilgili yasa dışı ticaretin varlığı, yerli halkın müzeye kabulünde yaşanan sorunlar ile yerli toplulukların uzun yıllar müzelerden dışlanması, azınlıklara yapılan ırkçılık faaliyetleri, müze birimleri arasında yakın ilişki bulunmaması ve güçlü bir hiyerarşik düzenin aşılabilmesi gibi durumlar müzeler için etik sorunlara örnek gösterilebilir.

ICOM, müzelerle yukarıda belirtilen etik sorunlara çözüm bulmaları amacıyla, ilk kez Gelen Eserler (Edinim) Etiği Beyannamesi (1970), ICOM'un kapsamlı bir *Meslek Ahlakı Kanunu* oluşturmak için ilk belgeyi hazırlamıştır. Kanun, 1986'da Buenos Aires'de (Arjantin) toplanan Genel Kurul'da kabul edilmiş ve 2001-2004 yıllarında Barcelona ve Seul'de (Kore Cumhuriyeti) gözden geçirilmiştir. Gelen Eserler Etiği Beyannamesine göre müzenin misyonu, vizyonu, konumu veya alanı ayırt edilmeksizin belli başlı etik ilkeler ile gelen eserler açısından mesleki bir bütünlük çerçevesinde kullanılabilir olarak değerlendirilmelidir. Kısaca bunun anlamı, müzeye gelecek olan tüm eserlerin kaynağı hakkında net, eksiksiz ve yeterli bir doküman olmalıdır. ICOM kararları, tüm müzelerle kendi işleyişlerinin farklılığı açısından uygulanabilir nitelikte bir ilke ve kurallar bütünü olarak olamayacağından müzelerin kendi etik ilke ile kurallarını oluşturması beklenmektedir. Bu örnekler, ICOM'un kararlarına bağlılık taahhüdünde bulunan müzelerle kendi ilkelerini oluşturmada rehber olarak çeşitli dokümanlar sunmaktadır. Gelen eserler ile ilgili mesleki bir etik kural oluşturmanın ilk adımı olarak müze personeli, eserlerin toplanmasında ICOM tavsiyelerini bir görev olarak kabul etmekte ve böylece ülkelerin kültürel miraslarını korumalarına ve zenginleştirmelerine yardımcı olarak uyum taahhüt eden diğer müzelerle tüm mesleki eylemler kapsamında öncelik tanımayı kabul etmektedir.

ICOM, *Müzeler için Etik Kodlar* üzerinde çalışmadan önce, 1977'de İngiltere'de İngiltere Müzeler Birliği (British Museum Association) tarafından *Müze Yetkilileri için Etik Kurallar (Ethical Standards for Museum Professionals)* adlı bir etik kodlar kılavuzu oluşturulmuştur (Karadeniz, 2020). Müze Etik Kodları 1994'te kabul edilen *Müze İdari Yapıları İçin Uygulama Kodu* ile birlikte 1996 yılında *Müzelerde Çalışanlar İçin Davranış Kodu* şeklinde değiştirilmiştir (Museums Association, 2002). Bu kurallar, 2001 yılında Barselona'da yapılan 20. Genel Toplantıda başlık *ICOM'un Müzeler İçin Etik Kodlar* şeklinde revize edilmiştir. ICOM'un oluşturduğu etik kodların daha net ve anlaşılabilir olması amacıyla 2004'te Seul'deki 21. Genel Toplantıda yeniden gözden geçirilmiş ve resmen kabul edilmiştir. 2004'te revize edilen kurallar, ICOM komiteleri tarafından 38 farklı dile çevrilmiştir. ICOM Daimî Etik Komitesi (ETHCOM), çeşitli web seminerleri düzenleyerek konuyu ayrıntılı olarak çalışmıştır. ICOM'un müze etiğinin kodlarını oluşturmak adına Uluslararası Doğa Tarihi Müzeleri Komitesi (NATHIST) ve ICOM Etik Komitesi (ETHCOM) ile oluşturulan ICOM Doğa Tarihi Müzeleri Etik Kodları 2013'te Rio de Janeiro'da yapılan 28. ICOM Genel Toplantısında onaylanmıştır (ICOM, 2013).

2019'da Kyoto'da düzenlenen 25. ICOM Genel Toplantısında, etik kodların gözden geçirilmesi ve revize edilmesi gerektiğine karar vermiştir. İncelemenin sonucu bir revizyon ihtiyacı gösterdiği gerekçesiyle, Prag'da ICOM'un 26. Genel Konferansı sırasında revize edilmiş koda ilişkin bir oylama yapılmıştır ve yeni müze tanımına, müzelerin etik kodlara uyan yerler olduğu ibaresi yer almıştır. Müzeler için etik kodların revize edilmesi ile ilgili ETHCOM süreçte yer almakta ve Müze Tanımı Daimî Komitesi ile iş birliği içerisinde çalışmaktadır. 2021'in başında ETHCOM ile ICOM ilk iş birliği yaparak etik kodların daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiği sonucuna ulaşmış ve ETHCOM, ICOM Doğa Tarihi Müzeleri Etik Kodlarını içeren kapsamlı etik kodlar geliştirmesi gerektiği kanısına varmıştır. ETHCOM, yenilenen etik kodların, ICOM üyelerinin günümüzde ve gelecekte müzeler için rehberlik sağlamasını istemektedir. ETHCOM, *Müzeler için Etik Kodların* revizyonuna ilişkin ICOM ile birlikte 2023 yılında incelenen etik kodların yeni taslağı hakkında üyelerinden görüş talep etmektedir. ETHCOM aynı zamanda geri bildirim toplamak amacıyla Ulusal ve Uluslararası Komiteler, Bölgesel İttifaklar ve bağlı kuruluşlar ile iş birliği halindedir. Yeni taslağı ilişkin yorumlarla ETHCOM, 2024'te bir Etik Kodlar taslağı oluşturmuş olacaktır. ETHCOM, gözden geçirilmiş Etik Kodların 2025'teki toplantıya kadar onaya hazır olmasını beklenmektedir.

ICOM, Şubat 2022'den bu yana Ukrayna'daki savaşın yakın takipçisidir. Kültürel mirasın korunmasını hizmet eden bir sivil toplum kuruluşu olarak da faaliyet gösteren ICOM, Ukrayna'nın kültürel mirasının Rusya tarafından kasıtlı olarak yok edilmesini şiddetle kınamakta ve 1954 Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Lahey

Sözleşmesine Taraf bir Devlet olarak yükümlülüklerinden bahsetmektedir. ICOM, Ukrayna'daki müze profesyonellerini ve çalışanlarını desteklemek, maddi ve manevi yardım yapmak, mültecilere destek olmak ve yerel ile uluslararası paydaşlar arasında bir köprü görevi görmek için uğraş vermektedir. ICOM, bu amaçla yasadışı kültür varlığı kaçakçılığı ile mücadele etmek amacıyla Ukrayna için Risk Altındaki Kültürel Varlıkların Acil Kırmızı Listesini 2022'de yayınlamıştır. Bununla birlikte uluslararası müze etiği açısından diğer önemli bir gelişme ise ICOM ile Türkiye arasında imzalanan bir anlaşma ile Türkiye'nin ICOM kırmızı listeye alınmasıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile ICOM arasında kültürel mirasın korunması adına ICOM Kırmızı Liste: Türkiye anlaşması imzalanmıştır. Antalya Müzesi'nde 24.10.2023 tarihinde düzenlenen törende atılan imzalar ile tarihi eserler kaçakçılığını önlemek amacıyla ICOM Kırmızı Liste'nin Türkiye'ye uyarlanması sağlanacaktır. İş birliği ile Türkiye için hazırlanacak ve en geç 2024'ün ekim ayında tamamlanması planlanan liste ile müzeler, koleksiyoncular, kolluk ve gümrük yetkilileri ile sanat piyasası profesyonelleri için önemli bir kaynak oluşturulması planlanmaktadır (Anadolu Ajansı, 2023).

ICOM etik kodlarının birincil rolü mesleki faaliyetleri düzenlemek ve buna göre uyulması gereken kaideleri belirlemektir (Chatterjee, 2010). Uluslararası müze mevzuatı açısından ICOM, Müzeler İçin Etik Kodları hazırlarken ve etik konusunda çalışırken çeşitli uluslararası mevzuatlara da atıfta bulunmaktadır: Gelen Eserler Etiği Beyannamesi (1970), Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlığın Korunmasına İlişkin Sözleşme (*Lahey Sözleşmesi* Birinci Protokol, 1954; İkinci Protokol, 1999), Kültürel Varlıkların Yasadışı İthalat, İhracat ve Mülkiyet Transferinin Yasaklanması ve Önlenmesine İlişkin Tedbirler Sözleşmesi (UNESCOa, 1970), Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme CITES (Washington,1973), 1992 Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (T.C. Adalet Bakanlığı, 2024), Çalınmış ve Kanunsuz Şekilde Yurt Dışına Çıkarılmış Kültürel Varlıklar Sözleşmesi (UNIDROIT, 1995), Sualtı Kültür Mirasını Koruma Sözleşmesi (UNESCO, 2001), Somut Olmayan Kültür Mirasını Koruma Sözleşmesi (UNESCOc, 2003). İngiltere, Belçika, Danimarka, Kanada, Güney Afrika ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki müzeler için geliştirilen ulusal düzeyde etik kodlardan da söz edilebilir.

Müzeler koleksiyon ve sergileri konusunda bazı etik sorunlar ve ikilemler yaşayabilmektedir. Bunlara örnek olarak geçici olarak eserlerin edinme ve müze envanterine kayıt edilme süreçleri, hayırsever ve sponsorlar ile çalışmada oluşabilecek çıkar çatışması durumları, koleksiyonun müzeye devredilmesinde yaşanan mülkiyet anlaşmazlıkları, koleksiyonda insan sağlığını tehdit edebilecek tehlikeli maddenin varlığı, eserin müzede bulunmasının ve sergilenmesinin uygun olmadığı konusunda üçüncü kişiler tarafından gelen şikayetler, müzede yasadışı alım-satım, müzenin otosansür politikası, ifade özgürlüğü açısından müze materyallerinde müzenin tutumu, müzenin kurum, kuruluş ve kişiler ile kamu çıkarıyla çatışacak ya da çatışmış gibi algılanabilecek özel faaliyetler durumunda tavır ve tutumu verilebilir. Müzelerin etik sorunlar, vakalar ve ikilemler karşısında etik kodlara başvurusu önem arz etmektedir. (Museum Association, 2024).

Tablo 1. ICOM Müzeler İçin Etik Kodlar

Etik Kod No	Madde/ İfade
Etik Kod 1.	1. Müzeler somut ve somut olmayan doğal ve kültürel mirastan sorumludur.
Etik Kod 2.	2. Koleksiyonları olan müzeler, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonları korur. Müzeler koleksiyonlarını uluslararası mevzuata uygun bir şekilde koruma ve koleksiyon yönetiminden sorumludur.
Etik Kod 3.	3. Müzelerin, derledikleri ve koleksiyonlarında korudukları birincil tanıklıkların bakımı, erişilebilirliği ve yorumu konularında herkese karşı özel sorumlulukları vardır.
Etik Kod 4.	4. Müzelerin, eğitimdeki rollerini geliştirmek ve hizmet verdikleri toplum, yer ya da gruptan daha geniş kitleleri kendilerine çekmek gibi önemli bir görevleri vardır. Toplumla etkileşim ve onların mirasını tanıtmaya, müzenin eğitsel işlevinin bütünleyici bir parçasıdır.
Etik Kod 5.	5. Müze kaynakları, kamu ve hizmet yararı için fırsatlar sağlar. Müzeler hitap ettiği topluma ve ziyaretçiye faydalı olmak için kaynak yönetiminden sorumludur.
Etik Kod 6.	6. Müze koleksiyonları, kaynaklarını oluşturan toplumların kültürel ve doğal mirasını yansıtır. Bu özellikleriyle müze koleksiyonlarının, sıradan bir maddi varlığı aşan; ulusal, bölgesel, yerel, etnik, dini ya da siyasal kimlik ile güçlü bağları olan bir nitelikleri vardır. Bu yüzden, müze politikasının bu durumu dikkate alması gerekir
Etik Kod 7.	7. Müzeler, yasaların öngördüğü şekilde çalışır. Müzeler bir kurum ve koleksiyon yönetimi olarak ulusal ve uluslararası mevzuata tam olarak uymak zorundadır.
Etik Kod 8.	8. Müzeler, profesyonel şekilde çalışırlar. Müzede çalışanlar meslek onuruna göre hareket eder ve müzeyi ve mesleğini geliştirmek için bütün fırsatlardan yararlanmalı ve yararlanılmasına olanak sağlamalıdır.

Not. Veriler International Council of Museums, Code of Ethics internet sayfasından Mart 2023'te elde edilmiştir.

Yöntem

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üniversitesi olarak, bilimsel, sanatsal ve kültürel olarak içerisinde birçok bilim insanını barındıran ve ülkenin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunan Ankara Üniversitesi bünyesinde 11 müze ve sergi salonu bulunmaktadır. Bunlardan Ankara Üniversitesi Oyuncak Müzesi, Ankara Üniversitesi Tarihi Müzesi ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Müzesi ve Kültür Evi T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı özel müze statüsünde hizmet vermektedir.

Bu araştırmanın amacı, ICOM tarafından ilk olarak 1970'te oluşturulup 2004'te revize edilerek 39 dile çevrilen Etik Kodların Ankara Üniversitesi müzelerinde ve sergi salonlarında ne düzeyde uygulandığı, bu müze ve sergi salonlarında bu birimlere özgü resmi etik kodların oluşturulup oluşturulmadığını araştırmak ve bu birimlerin müze etik kodlarını uygulamada karşılaştıkları sorunları ve taleplerini analiz etmektir.

Araştırmanın çalışma grubu Ankara Üniversitesi bünyesinde yer alan 11 müze ve sergi salonunda görev yapan tam zamanlı öğretim üyesi/müze profesyoneli/müze profesyonel/müze eğitimcilerinden oluşmaktadır.

1. Ankara Üniversitesi Oyuncak Müzesi
2. Ankara Üniversitesi Tarihi Müzesi
3. Ankara Üniversitesi BEYAS Arşiv Salonu
4. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sergi Salonu
5. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Müzesi
6. Ankara Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi-Hemşirelik-Ebelik Sergi Salonu
7. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sergi Salonu
8. Ankara Üniversitesi Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Sergi Salonu
9. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi 75. Yıl Sergi Salonu

10. Ankara Üniversitesi Veteriner Anatomi Sergi Salonu

11. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Müzesi

ICOM'un saptadığı ve bütün müzelere uyarlanması için erişime açtığı etik kılavuzlarda belirtilen etik ilke ve standartlardan yola çıkılarak müzelerin etik kodlara uyma ölçüleri sekiz madde göz önünde bulundurularak oluşturulan görüşme formu ile belirlenmiştir. Görüşme formu Ankara Üniversitesi bünyesindeki 11 müze ve sergi salonunda görev yapan müze yetkilileri ile yapılan yüz yüze görüşmeler ile uygulanmıştır.

Çalışmada toplanan nitel veriler üzerinden betimsel analiz yapılmıştır. Veriler Jamovi 2.4.11 Programı ile 5'li likert tipinde sorulara verilen cevaplar medyan ve yüzde %25-75'lik yüzdelikleri hesaplanmıştır. Hesaplanan medyan değerlerine göre katılımcıların bu konudaki tutum ve düşünceleri ve bilgi düzeyleri değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorum.

Bu araştırma kapsamında Ankara Üniversitesi müze ve sergi salonlarında ICOM tarafından oluşturulan müzeler için oluşturulan etik kodların hangilerine uyumlu olup olmadıkları betimsel ve nicel analizi yapılarak belirlenen temalarla kategorize edilerek verilmiştir.

Tablo 2. Ankara Üniversitesi Müze ve Sergi Salonlarında Etik Kod Uygulamaları

Müze/ Sergi Salonu	Etik Kodlarla Uyumlu Bulgular	Etik Kodlarla Uyumsuz Bulgular
Ankara Oyuncak Müzesi	<ul style="list-style-type: none">Müze, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtımda, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma ve yasaların öngördüğü şekilde çalışma açısından tam uyumlu olduğunu ifade etmiştir. <p>Müze, bilgi birikimi oluşturmak ve bu birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olma ve profesyonel çalışma konusunda uyumlu olduğunu ifade etmiştir.</p>	<ul style="list-style-type: none">Müzedede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.Müzedede etik kodlara uyum sağlamada dönemsel sorunlar yaşanmaktadır, bunun nedeni iş çeşitliliğinin fazla olması ve yeterli personelin olmamasıdır.
Ankara Üniversitesi Tarihi Müzesi	<ul style="list-style-type: none">Müze, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtımda, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma ve bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma ve profesyonel şekilde çalışmaya tam uyumludur. <p>Müze, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunması, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olma ve yasaların öngördüğü çalışma konusunda uyumlu, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama konusunda kararsızdır.</p>	<ul style="list-style-type: none">Müze Etik kodlar hakkında fikir sahibi değildir.Müzedede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.Müzedede yeterli sayıda personel bulunmamaktadır.
Ankara Üniversitesi Belge Yönetimi Ve Arşiv Sistemi (Beyas) Arşiv Salonu	<ul style="list-style-type: none">Salon, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtımda, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma, bilgi birikimi oluşturma ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunması konusunda tam uyumludur.	<ul style="list-style-type: none">Müze Etik kodlar hakkında fikir sahibi değildir.Müzedede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.

**Ankara Üniversitesi Dil
Ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Sergi Salonu**

Salon, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama konusunda **uyumlu**, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olması ve yasaların öngördüğü şekilde çalışma konusunda **kararsızdır**. Profesyonel çalışma konusunda **az uyumludur**.

• Salon, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtımda, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma ve yasaların öngördüğü şekilde çalışma konusunda **tam uyumlu** olduklarını, bilgi birikimi oluşturmak ve geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma ve profesyonel çalışma konusunda **uyumludur**.

Salon, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama ve müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olma konusunda **kararsızdır**.

**Ankara Üniversitesi
Eczacılık Fakültesi
Müzesi**

• Müze, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma, bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunması, yasaların öngördüğü ve profesyonel şekilde çalışmaya **tam uyumludur**.

Müze, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtımda, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olması konusunda kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama konusunda **uyumludur**.

**Ankara Üniversitesi
Hemşirelik Fakültesi
Hemşirelik-Ebelik
Sergi Salonu**

• Salon, doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama, tanıtma ve yasaların öngördüğü çalışma konusunda **tam uyumlu** olduğunu, koleksiyonlarını ve bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma konusunda **uyumludur**. Salon, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olması konusunda **kararsızdır**.

Salon, profesyonel şekilde çalışma konusunda **az uyumlu**, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama konusunda **uyumsuzdur**.

**İlahiyat Fakültesi Sergi
Salonu**

• Salon, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtımda, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma konusunda **tam uyumludur**.

Salon, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunması konusunda kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama ve yasaların öngördüğü şekilde çalışma konusunda **uyumludur**.

Salonun, bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını korumada **fikri yoktur**.

• Müze Etik kodlar hakkında **fikir sahibi değildir**.
• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.
• Müzede yeterli donanım bulunmamaktadır.

• Müze Etik kodlar hakkında **fikir sahibi değildir**.
• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.

• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.
• Müze Etik kodlar hakkında **fikir sahibi değildir**. Müzede etik kod uygulaması için yeterli personel ve zaman yoktur.

• Müze Etik kodlar hakkında **fikir sahibi değildir**.
• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.

**Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh Dinçer
Veteriner Hekimliği
Tarihi Sergi Salonu**

Salon, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olması ve profesyonel şekilde çalışma konusunda **az uyumludur.**

• Salon, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtma, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma, bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma ve müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olma konusunda **tam uyumludur.**

Salon, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma ve profesyonel şekilde çalışma konusunda **uyumludur.**

Salon, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama ve yasaların öngördüğü şekilde çalışma konusunda **kararsızdır.**

• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.
• Müze Etik kodlar hakkında **az bilgiye sahiptir.**

**Ankara Üniversitesi Tıp
Fakültesi 75.Yıl Sergi
Salonu**

• Salon, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtma, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma, bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma, yasaların öngördüğü şekilde çalışma konusunda **tam uyumludur.**

Salon, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma ve profesyonel şekilde çalışma konusunda **uyumludur.**

Salon, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama konusunda **kararsızdır.**

• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.
• Müze Etik kodlar hakkında **fikir sahibi değildir.**
Müzede etik kod uygulaması için yeterli personel yoktur.

**Ankara Üniversitesi
Veteriner Anatomi Sergi
Salonu**

• Salon, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma, bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olma, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama ve yasaların öngördüğü şekilde çalışma konusunda **tam uyumludur.**

Salon, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtma ve profesyonel şekilde çalışma konusunda **uyumludur.**

• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.
• Müze Etik kodlar hakkında **az bilgiye sahiptir.**
Müzede etik kod uygulaması için yeterli ekipman/donanım ve personel yoktur.

**Ankara Üniversitesi
Ziraat Fakültesi Müzesi**

• Müze, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma ve yasaların öngördüğü şekilde çalışma konusunda **tam uyumludur.**

Müze, insanlara doğal ve kültürel mirasını koruma, yorumlama ve tanıtma, bilgi birikimi oluşturmak ve birikimi geliştirmek amacıyla birincil tanıklıklarını koruma konusunda **uyumludur.**

• Müze, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma konusunda **kararsızdır.**

• Müze, kaynakların kamu hizmet ve yararı için fırsat sağlama, müzecilik ile alakalı topluluklar ile yakın iş birliği halinde olma ve profesyonel şekilde çalışma konusunda **az uyumludur.**

• Müzede oluşturulan resmi bir etik kod yoktur.
• Müze Etik kodlar hakkında **az bilgiye sahiptir.**
Müzede etik kod uygulaması için yeterli personel yoktur.

Ankara Üniversitesi müzelerinde ve sergi salonlarında görevli yetkililerle yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilen verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış, 8 etik koda uygunluk açısından cevap verilen beşli likert tipli soru formuna cevaplar için Ortanca, 1. Çeyrek ve 3. Çeyrek değerleri Tablo 3. şeklinde verilmiştir.

Tablo 3. Ankara Üniversitesi Müzeleri Etik Kodlara Uygunluğu Açısından Tanımlayıcı İstatistikler

	Medyan Değeri	%25'lik Yüzdeleri	%75'lik Yüzdeleri
Etik Kod No: 1	5.00	4.50	5.00
Etik Kod No: 2	5.00	5.00	5.00
Etik Kod No: 3	5.00	4.00	5.00
Etik Kod No: 4	4.00	4.00	5.00
Etik Kod No: 5	3.00	3.00	4.00
Etik Kod No: 6	4.00	3.00	4.00
Etik Kod No: 7	5.00	4.00	5.00
Etik Kod No: 8	4.00	2.00	4.00

Tablo 4. Müzeler İçin Oluşturulan Etik Kodlara Uygunluk Açısından Sıklık Değerleri - 1

Müzeniz İçin Oluşturduğunuz Etik Kodlar Var mıdır?		
	Verilen Cevap Sayısı	Toplam Yüzdelerik Değeri
Evet	0	0
Hayır	11	%100

Not. Katılımcıların tamamı müzelerinde ya da sergi salonlarında müzeye ya da koleksiyona özgü oluşturulmuş bir etik kod olmadığını ifade etmişlerdir (Tablo 4).

Tablo 5. Müzeler İçin Oluşturulan Etik Kodlara Uygunluk Açısından Sıklık Değerleri - 2

Müzedede Etik Kodlara Uyum Sağlamada Problem Var Çünkü,	Müze Etik Kodlar Hakkında Fikrimiz Yok		
	İşaretleme	Kişi Sayısı	Toplam Yüzdelerik Değeri
Yapan	Yapan	5	%45,5
Yapmayan	Yapmayan	6	%45,5

Tablo 6. Müzeler İçin Oluşturulan Etik Kodlara Uygunluk Açısından Sıklık Değerleri - 3

Müzedede Etik Kodlara Uyum Sağlamada Problem Var Çünkü,	Müze Etik Kodlar Hakkında Fikrimiz Yok		
	İşaretleme	Kişi Sayısı	Toplam Yüzdelerik Değeri
Yapan	Yapan	4	%36,4
Yapmayan	Yapmayan	7	%63,6

Not. Katılımcılar, müzede ya da sergi salonunda etik kodlara uyum sağlamada problem yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların neredeyse tamamının ICOM etik kodları hakkında hiçbir fikri yoktur (Tablo 5 ve 6).

Tablo 7. Müzeler İçin Oluşturulan Etik Kodlara Uygunluk Açısından Sıklık Değerleri – 4

Müzedede Etik Kodlara Uyum Sağlamada Problem Var Çünkü,	Müze Etik Kodlar Hakkında Yeterli Ekipman/Donanım Yok		
	İşaretleme	Kişi Sayısı	Toplam Yüzdelerik Değeri
Yapan	Yapan	3	%72,7
Yapmayan	Yapmayan	8	%27,3

Tablo 8. Müzeler İçin Oluşturulan Etik Kodlara Uygunluk Açısından Sıklık Değerleri - 5

Müzedeki Etik Kodlara	Müze Etik Kodlar Hakkında Yeterli Personel Yok		
	İşaretleme	Kişi Sayısı	Toplam Yüzdeler Değeri
Uyum Sağlamada	Yapan	6	%54,5
Problem Var Çünkü,	Yapmayan	5	%45,5

Tablo 9. Müzeler İçin Oluşturulan Etik Kodlara Uygunluk Açısından Sıklık Değerleri - 6

Müzedeki Etik Kodlara	Müze Etik Kodlar Hakkında Yeterli Zaman Yok		
	İşaretleme	Kişi Sayısı	Toplam Yüzdeler Değeri
Uyum Sağlamada	Yapan	1	%9,1
Problem Var Çünkü,	Yapmayan	10	%90,9

Not. Katılımcılar müze etik kodları hakkında fikirleri olmadığı gibi, bu kodları uygulama konusunda çekincelerini de ifade ederek; yeterli personel, zaman ve ekipmanlara sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir (Tablo 7, 8 ve 9).

Etik kodlar için oluşturulan likert tipi ölçeği için analiz edildiğinde Etik Kod No:1, Etik Kod No:2, Etik Kod No:3, Etik Kod No:7'nin medyan değeri yüksektir. Etik Kod No:5'in medyan değeri diğer kodlara göre düşüktür. Etik Kod No:2'nin %25'lik değeri yüksek, Etik Kod No:8'in %25'lik değeri düşüktür. Etik Kod No:1, Etik Kod No:2, Etik Kod No:3, Etik Kod No:4 ve Etik Kod No:7'nin %75'lik değeri yüksek çıkmıştır. Müzeler etik kodlara uyum sağlamada problemin nedenleri arasında sıklık değeri incelendiğinde müzeler için etik kodlar hakkında fikir sahibi olmama ve etik kodlara uyum sağlamak için yeterli personelin bulunmaması seçenekleri için değerler yüksek çıktığı görülmüştür.

Sonuç

Etik, her zaman evrensel olarak daha iyi, daha doğru ve daha adil olanın ne olduğunu bulmaya yönelik cevaplar arayan bir disiplindir. Hayatın her alanında ve meslek yaşamında çeşitli etik sorunlar ve ikilemler ile karşı karşıya kalınabilir. Müzeler de halkın yararına çalışıp hizmet eden kurumlar olarak işlevini sürdürmektedir. Ziyaretçilere belli görev ve sorumlulukları olan müzeler iletişim, çeşitlilik, kapsayıcılık ve güven verme açısından okul dışı öğrenme ortamları olarak varlık gösterdikleri için etik kurallara bağlılık açısından sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda müzeler, doğru ve yanlışın ne olduğunu belirleme, eylemlerden ve eylemlerin altında yatan niyetten sorumludur. ICOM tarafından kabul edilen ve evrensel ilkeler haline gelmiş müze etik kodları, müze profesyonellerinin ya da koleksiyon ile ilgilenen her bir bireyin çalışmalarında etik açıdan değerlere nasıl uyduğunu ve müzedeki özel rollerinin bu değerleri nasıl somutlaştırabileceğini anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Etik kodların en önemli özelliklerinden biri durağan belgeler niteliğinde olmamalarıdır. Sık sık gözden geçirilip revize edilebilirler ve müzeler kendi resmi etik kodlarını oluşturabilirler. Müze etik kodları yalnızca belirli bir kurumun ve genel olarak müzedeki koleksiyon ile sergi alanının değerini değil, aynı zamanda müzelerin hizmet verdiği daha geniş toplumun değerlerini de yansıtmaktadır.

Üniversite müzeleri, oluşturduğu koleksiyonlar açısından en eski, en nadir ve en önemli nesnelere temsil ettiği için diğer müze türlerinden kendilerini ayırt etme potansiyeline sahiptir. Bu koleksiyonlar, öğretim ve bilginin ilerleyişinin maddi kanıtlarını sunar ve kurumsal miras açısından üniversiteye içsel değer sağlar; aynı zamanda daha geniş kamuoyuna da didaktik ve kültürel açıdan önem taşırlar. Üniversite müzeleri üniversitenin dış imajına halkla ilişkiler değeri sağlayabilir ve üçlü misyonu (araştırma, öğretim ve halka yönelik yorumlama) sağlamanın yanı sıra, kurumsal mirasın tanınması, üniversite müzelerine ana kurumları ile doğrudan ilişkili yenilikçi bir rol de sağlayabilir. Ankara Üniversitesi bünyesinde 11 müze ve sergi salonu bulunmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Ankara Üniversitesi bünyesindeki sergi salonu ve müzelerin, ICOM tarafından müzeler için oluşturulan etik kodlara ilişkin farkındalığı ve uyumu incelendiğinde;

- Ankara Üniversitesi bünyesindeki üniversite müzeleri ve sergi salonları, müzeler için oluşturulmuş olan etik kodlara genel olarak bu konuda bilgi sahibi olmadıkları halde doğal ve kültürel mirası koruma, yorumlama ve tanıtma, toplumun yararı ve gelişimi için koleksiyonlarını koruma, bilgi birikimi oluşturmak ve geliştirmek

amacıyla birincil tanıklıkları koruma, doğal ve kültürel mirasın değerlendirilmesi, anlaşılması ve yönetimi için fırsatlar sunma ve yasalara uygun şekilde çalışma konusunda uyumlu oldukları gözlenmiştir.

- Ankara Üniversitesi müzelerinin ve sergi salonlarının müzeler için oluşturulmuş etik kodlar doğrultusunda belirlemiş olduğu kendi etik kod ve ilkeleri bulunmamaktadır.
- Ankara Üniversitesi müzelerinin ve sergi salonlarının kamu ve hizmet ve yararı için çeşitli fırsatlar sunma, koleksiyonların kökenini oluşturan ve hizmet ettiği topluluk ile iş birliği halinde çalışma ve profesyonel çalışma konusunda farkındalıkları vardır ancak bu işleyle az uyumlu oldukları analiz edilmiştir.
- Ankara Üniversitesi müzelerinin ve sergi salonlarının uygulayamadığı etik kodlarla ilgili olarak karşılaştıkları sorunların büyük oranda etik kodlar hakkında fikir sahibi olmamalarından ve yeterli personele sahip olmamalarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu saptamalardan hareketle, çağdaş müze tanımından yola çıkarak şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk, toplumsal ve kurumsal ahlak kuramları bütün müzelerin oluşturacağı etik kodlar arasında mutlaka yer almalıdır. Müzeler, ICOM tarafından oluşturulan etik kodları benimsemeli ve her müze kendi resmi etik kodlarını oluşturarak çağdaş müzecilik anlayışına göre revize etmelidir. Bununla birlikte etik kodlar üniversite müzelerinde ve sergi salonlarında başat müzecilik hareket belgesi olarak ele alınmalıdır. Kendi etik kodlarını oluşturan müzeler, misyon, vizyon, müze beyanı, stratejik plan ile kalite ve akreditasyon raporlarında belirtmelidir.

Müzeler etik açıdan kod metinler konusunda Türkiye genelinde müze eğitimi, müzecilik alanında bilimsel açıdan daha fazla akademik yayın yapılması önemli olacaktır. Müze eğitimi ve müzecilik alanında lisans ve lisansüstü derslerde müzelerde etik ve müzeler için oluşturulan etik kodlar konularına yer verilmelidir. Müze profesyonellerinin meslektaşları ve müze camiası olarak iç ve dış paydaşları ile tam bir iş birliği içinde çalışması gerekmektedir.

Müzedede etik anlayışın gelişimi adına müzeler için oluşturulan etik kodlar konusu bilimsel anlamda ulaşılabilirlik amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde sempozyum, konferans ve panellerde yaygınlaştırılmalıdır. Müzelerin Yönetim Kurulları, etik kodlar oluşturarak aydınlatma yükümlülüğü kapsamında hitap ettiği halka ve müze ortaklarına bilgi vermekle yükümlü olduğunun farkına varmalıdır. Üniversite müzeleri ve sergi salonları özel ya da devlet müzesi bünyesinde olmasa bile etik konusunu koleksiyonları, personeli ve ziyaretçisi adına mutlaka beyan etmeli ve uygulamalıdır. Müzedede etik kodlarının uygunluğunu test etmek adına müzedede görüş, öneri ve geri bildirimler alınmalı, eksik olunan etik ilke ve kurallar için geliştirme politikalar benimsenmelidir. Türkiye'deki üniversite müzelerinin – özellikle Onur (2009) ve Karakuş (2020)'un saptadıkları 229 adet üniversite müzesi – ICOM'un Üniversite Müzeleri ve Koleksiyonları Komitesi (UMAC) ile iletişime geçerek Türkiye'deki üniversite müzeleri ve koleksiyonlarını tanıtmaya yönelik uluslararası organizasyonlara katılım sağlamaları bu alandaki uluslararası gelişmeleri izlemek ve Türkiye'ye uyarlamak adına önemli olacaktır.

Kaynakça

- Aydın, İ. (2012). *Eğitim ve Öğretimde Etik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, İ. (2012). *Yönetmelik, Mesleki ve Örgütsel Etik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Boylan, P. (1999). Universities and Museums: past, present and future. *Museum Management and Curatorship*, 18(1), 43-56. <https://doi.org/10.1080/09647779900501801>
- Chatterjee, H. J. (2010). Object-based learning in higher education: The pedagogical power of museums. *University Museums and Collections Journal*, 3, 179–181. <https://www.ucl.ac.uk/culture/edoc-berlin.de/umacj/2010/chatterjee-179/PDF/chatterjee.pdf>
- Cites. (1973). *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*. CITES. <https://cites.org/eng/disc/text.php>/Erişim Tarihi : 01.03.2024
- Edson, B. (2016). *Museum Ethics*. London: Routledge.
- Feldman, F. (2013). *Etik Nedir?* (F.B. Aydar, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Göğebakan, Y. (2016). Üniversiteler ve Müzeler: İnönü Üniversitesi Müzeleri. *Art-E Sanat Dergisi*, 9(18), 470-490. <https://doi.org/10.21602/sduarte.282054>

- Hannan, L., Chatterjee, H., & Duhs, R. (2013). Object Based Learning: A Powerful Pedagogy for Higher Education. In A. Boddington, J. Boys & C. Speight (Eds.), *Museums and Higher Education Working Together: Challenges and Opportunities* (pp. 159–168). London : Routledge.
- <http://umac.icom.museum/wp-content/uploads/2022/03/UMAC-Guidance-Restitution-2022.pdf>/Erişim Tarihi : 01.03.2024
- ICOM. (2022). *ICOM will establish a protocol on respecting the ICOM Code of Ethics during conflicts*. ICOM. <https://icom.museum/en/news/icom-will-establish-a-protocol-on-respecting-the-icom-code-of-ethics-during-conflicts>.
- ICOM. (2013). *Code of Ethics for Natural History Museums*. ICOM. https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/nathcode_ethics_en.pdf
- ICOM. (2017). *ICOM Code of Ethics for Museums*. ICOM. <https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOM-code-En-web.pdf>
- Karadeniz, C. (2020). Uluslararası Müze Çevrelerinde Toplumsal İşlevler Temalı Etik Kod Uygulamaları. *Milli Folklor Dergisi*, 16(128), 111-125. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/58685/650946>
- Karakuş, D.G. (2020). Türkiye'deki Üniversite Müzeleri ve Koleksiyonları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 247-280.
- Keser, Kayaalp, E. & Teoman, B. (2016). Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu'nun Oluşumu ve Yüksek Öğrenim İçin Kullanımı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(4), 601-616. <https://doi.org/10.16953/deusbed.65639>
- Lambert, T.S., Boukas, N. & Yerali, M.C. (2014). Museums and cultural sustainability: stakeholders, forces, and cultural policies, *International Journal of Cultural Policy*, 20(5), 566-587. <http://dx.doi.org/10.1080/10286632.2013.874420>
- Lourenço, M. (2004, Kasım 10-12). *Where past, present and future knowledge meet: an overview of university museums and collections in Europe* [Sözlü sunum]. Atti del XIV Congresso ANMS Il Patrimonio della scienza. Le collezioni di interesse storico, Torino.
- Macdonald, S. (2006). Expanding Museum Studies: An Introduction. In S. Macdonald (Ed.), *A Companion to Museum Studies* (pp. 1–12). UK: Blackwell Publishing.
- MacGregor, A. (2001). *The Ashmolean Museum: A brief history of the museum and its collections*. London: Jonathan Horne.
- Marstine, J. (2011). The contingent nature of the new museum ethics. In J. Marstine (Ed.), *The Routledge Companion to Museum Ethics Redefining Ethics for the Twenty-First Century Museum* (pp. 3–25). London: Routledge.
- McGhie, H.A. (2019). *Museums and the Sustainable Development Goals: a how-to guide for museums, galleries, the cultural sector and their partners*. Curating Tomorrow.
- Museum Association. (2024). *Everyday Ethics Case Studies*. Museum Association. <https://www.museumsassociation.org/campaigns/ethics/ethics-case-studies/#/>Erişim Tarihi : 15.03.2024
- Museums Association. (2002). *Code of Ethics for Museums*. Museum Association. https://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/databases/creative_heritage/docs/museum_assn_code.pdf/Erişim Tarihi : 01.03.2024
- Nightingale, E. & Sandell, R. (2012). Introduction. In E. Nightingale & R.Sandell (Eds.), *Museums, Equality and Social Justice* (pp. 1–11). New York: Routledge.
- Onur, B. (2009). *Üniversite Müzeleri ve Müzecilik I. Üniversite Müzeleri ve Müzecilik Sempozyumu*. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

- Pieper, A. (2012). *Etiğe Giriş*. (V.Atayman & G.Sezer, Çev.). İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- Silav, M. (2019). Kültür-Bellek Etkileşimi ve Üniversite Müzeleri. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 63, 1487-1493. <https://doi:10.7816/idil-08-63-08>
- Simpson, A. (2014). Rethinking university museums: Material collections and the changing world of higher education. *Museums Australia Magazine*, 22(3), 18-22.
- T.C. Adalet Bakanlığı. (2024). *1992 Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*. T.C. Adalet Bakanlığı. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020101029bm_51.pdf/Erişim Tarihi : 31.02.2024
- Tekeci, Z. (2023). Türkiye'nin kültürel mirası *kırmızı liste* ile korunacak. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/turkiyenin-kulturel-mirasi-kirmizi-liste-ile-korunacak/3031120>
- UMAC. (2022). *Guidance For Restitution and Return of Items From University Museums and Collections*. UMAC.
- UMAC. (2024). *Mission*. UMAC. <http://umac.icom.museum/about-umac/umac-history/umac-origins-2001-2021>/Erişim Tarihi : 25.02.2024
- UNESCOa. (1970). *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme*. UNESCOa. <https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?2D2E2375C71F8EA50839B461C506A3C6>/Erişim Tarihi : 31.02.2024
- UNESCOb. (2001). *Sualtı Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi*. UNESCOb. <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Sualti-Kultur-Miras%2C-UNESCO%2C-2001.pdf>/Erişim Tarihi : 31.02.2024
- UNESCOc. (2003). *Somut Olmayan Kültür Mirasını Koruma Sözleşmesi*. UNESCOc. <https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177>/Erişim Tarihi : 31.02.2024
- UNIDROIT. (1995). *Çalınmış ve Kanunsuz Şekilde Yurt Dışına Çıkarılmış Kültürel Varlıklar Sözleşmesi*. UNIDROIT. <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention>/Erişim Tarihi : 31.02.2024
- Were, G. (2010). Re-engaging the university museum: knowledge, collections and communities at University College London. *Museum Management and Curatorship*, 25(3), 291-304. <https://doi.org/10.1080/09647775.2010.498987>
- Yerkovich, S. (2016). *A Practical Guide to Museum Ethics*. London: Rowman & Littlefield.

EXTENDED SUMMARY

Ethics is a philosophical discipline concerned with values that can guide human behavior in both private and public spheres. At its most basic level, it deals with evaluating the behaviors of individuals within a community as good or bad. Museums and museum professionals must engage in activities that address normative questions and provide solutions while ensuring an ethical approach in museum practices. In this context, ethical thinking should be an integral part of daily museum practice. International ethical codes established by the International Council of Museums (ICOM) have enabled institutions to formulate ethical principles and standards within their organizations. Museum ethics entail examining the mutual trust between museums and the communities they serve, questioning common values and behaviors, seeking responses to problems, and striving to generate solutions, including specific rules, principles, or standards that must be adhered to. Ethical codes serve as concept lists that assist museum professionals in addressing ethical issues. They concretize descriptive universal principles for museum ethics and facilitate their implementation. Globally, museums, in line with contemporary museum concepts and the new definition of museums, are now formulating ethical codes to guide individuals with various interests among museum professionals and educators. The ethical codes officially adopted by ICOM in 2004 consist of eight articles :

- 1- Museums are responsible for tangible and intangible natural and cultural heritage, preserving and enhancing this heritage as their primary duty.
- 2- Museums with collections preserve them for the benefit and development of society, managing collections in accordance with international regulations.
- 3- Museums preserve primary witnesses to create and develop knowledge, considering the information provided by first-hand witnesses in preparing their collections.
- 4- Museums provide opportunities for informing, understanding, and managing natural and cultural heritage. They are responsible for educating visitors of all ages through their collections.
- 5- Museum resources provide opportunities for the public and the common good. Museums are responsible for managing resources to benefit the communities they serve.
- 6- Museums collaborate closely with communities that constitute the origins of collections and those they serve. They should include the community they serve in their work on collections without discrimination.
- 7- Museums operate in accordance with laws. They must fully comply with national and international legislation as institutions and collection managers.
- 8- Museums operate professionally. Museum staff act with professional integrity, making use of and facilitating all opportunities to enhance the museum and the profession.

It is within the authority of museums to ensure the implementation of ethical codes in their institutions or practices. Therefore, it is important for museums of all types to develop their own official ethical codes as examples based on established official ethical codes. University museums, serving as both research and specialty museums, represent not only the region where they are located but also many connections between life and universities and the world through their collections. Like most other museums, university museums are responsible for preserving the entrusted heritage with past, present, and future perspectives. In this regard, these responsible institutions take on certain ethical responsibilities for collectors, donors, visitors, and internal and external stakeholders, along with the elements in their collections. The University Museums and Collections Committee (UMAC), officially established by the ICOM Executive Council in June 2000, has become the global advocate for university museums and collections, guiding university museums in adopting contemporary museum approaches in scientific and applied work and closely monitoring ethical work done for museums. In this context, UMAC fully embraces the "Ethical Codes for Museums" established by ICOM. Ankara University, as the first university of the Republic of Turkey, hosts 11 museums and exhibition halls within its structure, encompassing numerous scientists and contributing significantly to the country's development in scientific, artistic, and cultural aspects. Ankara University Toy Museum, Ankara University Historical Museum, and Ankara University Faculty of Agriculture Museum and Culture House operate as special museums under the Ministry of Culture and Tourism. Ankara University Museums are listed below. Although Ankara University museums and exhibition halls demonstrate alignment with the ethical codes established for museums in terms of content,

descriptive, and quantitative measures, they do not have official ethical codes and principles determined in line with the ethical codes established for museums. An analysis revealed that Ankara University museums and exhibition halls are less compatible with creating opportunities for public service and benefit, collaborating with museum professionals, and working professionally. It was concluded that Ankara University museums and exhibition halls largely lack knowledge about ethical codes and do not have sufficient personnel and museum staff. University museums should establish ethical rules and principles as part of their obligation to enlighten the public. Museums should seek feedback and suggestions to improve themselves regarding the ethical codes they create. Museums should specify ethical codes in their mission, vision, and strategic plans. ETHCOM (Permanent Ethics Committee) and UMAC should collaborate on ethical code development efforts. Ethics should be included in education programs at the undergraduate and graduate levels in museum studies and museum education. Symposia, conferences, face-to-face and online sessions, and panels should be organized to address ethical issues in museum studies and to promote academic discussion. Collaboration with official institutions and authorities in the field of museum studies should be pursued to study the applicability of ethical codes.

BEYŞEHİR DEMİRLİ MESCİT ÖRNEĞİNDE ANADOLU'DA TEK AHŞAP TAŞIYICILI HARİM GELENEĞİ

THE TRADITION OF SINGLE WOODEN SUPPORTED PRAYER HALL IN ANATOLIA: THE EXAMPLE OF DEMİRLİ MOSQUE IN BEYŞEHİR

Ahmet YAVUZYILMAZ
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Sanat Tarihi
ayavuzyilmaz@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6214-3734

Ayşe BUDAK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi
aysebudak@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8296-4986

ÖZ

Geliş Tarihi:
03.04.2024

Kabul Tarihi:
18.08.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Gelenek,
Mimarlık Tarihi,
Harim,
Ahşap Sütun

Keywords

Tradition,
Architectural
History,
Harim,
Wooden Column

Müslümanların ibadethanesi olarak bilinen ilk yapı Medine'de hicretten kısa süre sonra inşa edilen mescittir. Bu mütevazı yapının taşıyıcı ve örtü sistemi ahşapla oluşturulmuştu. Kimi zaman onlarca ahşap ayak kullanılarak inşa edilen yapılara karşılık kimi zamanda tek ahşap taşıyıcıyla mekân biçimlendirilmiştir. Konya'nın Beyşehir ilçesinde Eşrefoğulları döneminde inşa edilmiş Demirli Mescit, küçük boyutları ve tek ahşap taşıyıcısı ile dikkati çeker. Bu çalışmada, mescit olarak inşa edilen ve kullanılan bu yapının tarihsel süreci, geçirdiği onarımlar ele alınmıştır. Ancak bu çalışmanın birinci amacı bu mescidi tanıtmaktan ziyade yapının içinde barındırdığı ahşap taşıyıcısıyla birlikte bir geleneği sürdürüp sürdürmediğinin tespitidir. İlk olarak, ilk İslam ibadet yapısından itibaren görülen ahşap taşıyıcı geleneği kısaca örneklerle anlatılmış. Anadolu'da Selçuklular ve Osmanlılar arasında bir geçiş dönemi olan beylikler döneminde Konya'ya yakın konumu ve siyasi bağları nedeniyle Selçuklu geleneğini sürdüren Eşrefoğullarının inşa ettirdiği az sayıdaki örnekten birinin de yazıya konu olan tek ahşap taşıyıcılı Demirli Mescit olması ilginçtir. Bu çalışma da son olarak, bu yapıdan sonra da Anadolu'da tek ahşap taşıyıcıların hangi örneklerle devam ettiği tespit edilmiştir. Tüm bu veriler ışığında tek taşıyıcılı yapıların bir gelenek içinde hangi yüzyıllar boyunca devam ettiği bu çalışmayla ortaya konulmuş ve alana katkı sağlamak hedeflenmiştir.

ABSTRACT

The first structure known as the place of worship for Muslims is the mosque, which was built shortly after the migration in Medina. The structural and roofing system of this modest building was constructed with wood. Sometimes structures were built using dozens of wooden pillars, while other times space was shaped with a single wooden support. The Demirli Mosque, built during the period of the Eşrefoğulları in the district of Beyşehir in Konya, stands out with its small size and single wooden support. In this study, the historical process of this structure, built and used as a mosque, and the repairs it underwent have been discussed. However, the primary aim of this study is not only to introduce this mosque but also to determine whether it continues a tradition with its wooden support system. Firstly, the tradition of wooden support seen from the first Islamic worship structure onwards is briefly explained with examples. It is interesting that the Demirli Mosque, with its single wooden support, is one of the few examples built by the Eşrefoğulları, who continued the Seljuk tradition due to their proximity to Konya and their political ties during the period of the principalities, which was a transitional period between the Seljuks and the Ottomans. Lastly, this study has determined which examples of single-support structures continued in Anatolia after this building. In light of all this data, this study aims to reveal the centuries-long continuation of single-support structures within a tradition and contribute to the field.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1464568>

Anf/Cite as: Yavuzyılmaz, A., & Budak, A. (2024). Beyşehir Demirli Mescit örneğinde Anadolu'da tek ahşap taşıyıcılı harim geleneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1086-1107.

Giriş

İslamiyet'in gelişiyle birlikte ortaya çıkan cami mimarisi İslamiyet'in yayıldığı bölgelerde, farklı malzeme ve plan şemalarında cami ve mescitler inşa edilmiştir. Araştırmanın konusunu oluşturan Beyşehir Demirli Mescit ahşap direkli ve tavanlı oluşu ile dikkati çeken mütevazı bir yapıdır. Bu tarz ahşap direkli yapıları Medine'de inşa edilen Mescid-i Nebevi'ye kadar götürmek mümkündür. İslam Peygamberi beraberindekilerle birlikte Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra yedi ay gibi kısa bir süre içinde, kendisi için bir ev ve mescit inşa edilmiştir. Hz. Peygamberin bizzat inşasında çalıştığı bu mescidin temelleri taş üst kısmı kerpiçtendi. Mescidin suffe ve zulla olarak isimlendirilen bölümlerinin ahşaptan inşa edilmiş olması son derece önemlidir. Tarihçilerin naklettiklerine göre zulla (kapalı kısım) ve suffe (gölgelik) bölümlerinin hurma tomrukları üzerine, hurma ağacından kirişler konulmuş bunun üzeri de hurma dal ve yaprakları ile örtülmüştür. En üstte de killi bir çamur tabakasıyla kaplanmış bu mescit, ilk ahşap camilerin basit bir uygulamasıdır (Çam, 1999: 174-184; Can, 2008: 74-80; Grabar, 2004: 94). Hz. Ömer devrinde Amr b. As tarafından 641-642 yılında yaptırılan mescidin gölgeğini taşıyan direkleri hurma kütüklerinden, üzeri hurma dal ve yapraklarındandı (Bayhan, 2019: 24).

Türkler tarafından kullanılan taş, kerpiç, mermer, tuğla gibi yapı malzemelerin yanı sıra severek kullandıkları ahşap malzeme dini ve sivil yapıların yanı sıra günlük kullanım eşyalarında da karşımıza çıkmaktadır. İslam öncesi dönemde Semerkant'ın 68 km. doğusunda bulunan ve 1946 yılında Yakubovski tarafından bilim dünyasına tanıtılan Pencikent kale-saray, mezarlık, şehristan ve rabad olmak üzere dört bölümden oluştuğu tespit edilmiştir. Kentin tarihi 5-6. yüzyıllara kadar geriye giden şehrin ana yapı malzemesi kerpiç, tuğla ve ahşaptır. Şehirdeki sarayın içerisinde ahşap direklerle taşınan ahşap tavanlı salonların varlığı dikkati çeker. İki katlı olarak tasarlanmış sarayın sütunları ahşaptan oyma tekniğinde yapılmış, kapı girişlerin süslenişinden kaynaklar bahseder (Kuban, 1993: 96-97; Esin, 2006: 130-131, 134-135).

Orta Asya'da kurgan olarak adlandırılan mezarlarda yapılan kazılarda taşıyıcı sisteminin yanı sıra içerisinde ahşaptan yapılmış çeşitli eserlerin varlığı bunu desteklemektedir (Çoruhlu, 2016). Ayrıca Türklerin bir mesken olarak kullandıkları çadır/yurt/topak ev gerek inşa tekniği gerekse de süslemeleriyle dikkati çeker¹ (Diyarbakirli, 1972: 144-154; Esin, 2006: 131-132).

III. Henry'nin Timur Devleti'nde elçi olarak gönderdiği Ruy Gonzalez de Clavijo, Kadis'ten Semerkand'a kadar Timur'un mahiyeti ile birlikte seyahat eder. Bu seyahati sırasında geçtiği bölgelerdeki şehirler, mimari yapılar hakkında önemli bilgileri yazdığı notları 1582 yılında İspanyolca olarak yayınlanır. 1403 yılı Mayıs ayında başladığı yolculuğunda aynı yılın 6 Ekim'inde Semerkand'a ulaşılır. Timur ordusunun Semerkand dışında kurduğu karargâhtaki çadırlar hakkında şu bilgiler aktarır: *"Biz karargâba vardığımızda, her taraf-ta çok güzel çadırlar kurulmuş olduğunu gördük. Çadırların ço-ğu, Zerefsan nebrinin kıyası boyuncaydı. Ve bunlar, gerçekten akıllara hayret verecek derecede güzeldi. Birbirine çok yakın olan bu çadırlar, adeta bitişikti. Bunların bazısında her şey görünüyordu. Timur'un bulunduğu yere yaklaştığımız zaman, biz, istirahat edelim diye bir gölgeliğe götürdüler. Gölgecik, renk renk sarmalarla işlenmiş beyaz ketendi. Ve iplerle sırtlara bağlanmıştı. Buna benzer gölgecikler her yanda göze çarpıyordu. İlerideyse, pek yüksek ve dört köşeli bir çadır vardı. Yüksekliği üç mızrak olan bu çadırın bir ucundan diğerine eni yüz adım kadardı. Çadırın üst kısmı kule şeklindeydi ve çadır oniki direğe dayanıyordu. Direkler, mavi, altın sarısı ve sair renklerle boyanmıştı. Oniki direğin dördü köşelere, ikisi bunların arasına dikilmişti. Her direk üç parçadan oluşuyordu. Direklerden her birinin kub-bedeki tepesine ipekten bir perdenin ucu bağlanmıştı. Bu per-deler bir direkten diğerine uzanmakta ve dört kemer oluşturmaktadır. Çadırın dört duvarı etrafında, alçak yapılmış galeriler vardır ve bunlar birer dört köşe teşkil etmektedir. Hepsi yirmi dört küçük direğe dayanıyor. Bu direkler nispeten incedir Top-lam otuz altı direk bu muazzam yapıyı tutmakta. Buna, hepsi kırmızı olan beş yüz ip yardım etmektedir"* (Clavijo, 2016:179-180). Clavijo bu notları arasında gördüğü ve "seyyar mescit" olarak nitelendirdiği yapının ahşaptan yapıldığını, her tarafının yaldızlandığı ve maviye boyandığını, istenildiğinde sökülüp tekrar inşa edilebilen ahşaptan yapıldığını yazar (Clavijo, 2016:201).

¹ Yaşar Kemal'in İnce Mehmed isimli eserinde oymalı bir çadır direğinden "...Yeşil, mavi, kırmızı, mor kuşlar. Gözleri yaşla doldu. Kuşlar renk renk uçuyor. Çadırın orta direği oyma... Direğe uçan geyikler oymuşlar. Tüyleri yıldır yıldır eden geyikler... Som sedeften" şeklinde bahseder. Bkz. Kemal, 2021: 318-319. İbni Batuta, ahşap mimari için verdiği bilgiler oldukça önemlidir. "Meselâ âdetlerinden biri Cuma günleri namazdan sonra altın kubbede oturmasıdır. Burası mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir ve altın lehbalarla kaplı ahşap direkler üzerine kuruludur....Altın kakmalı, gümüş kaplamalı dört ahşap direğe dayanmakta ve her direğin ucunda altın ve gümüşten mamul pırl pırl parlayan, çevresine ışık saçan bir nişan bulunmaktadır. ...Bu üçüncü kapı Hezâr Ustûn diye bilinen kocaman geniş bir kabul dairesine açılır. Hezâr Ustûn, bin sütun demektir. Zengin motiflerle süslenmiş ahşap tavanı omuzlayan bu direkler de ahşaptır ve her yanı cilalıdır. Hükkümdar, genel meclisi burada kurur. Bu çatının altında halk birikir, derdini anlatır" (Batuta, 2010: 373 378, 494).

Antoine Galland, 1672-1673 yılları arasında iki yıl kaldığı İstanbul'da Atmeydanı'nda kurulan Otağı Hümayun'un mimarisi hakkında şu bilgileri aktarır: *"Bütün bu efendiler çekildikten sonra, Ekselans bu güzel çadırı istediği gibi seyredildi. Tarif edilmeye hakikaten lâyık olan bu çadırı elimden geldiği kadar anlatacağın. Bu tarif edeceğim şey sadece Pâdişâhın dairesidir, zira bütün diğer daireleri haddi zatında pek geniş olmasına rağmen Atmeydanı büyüklüğündeki bir yerde kurmak imkânı yoktu. Bütün bu çadırların heyeti mecmuası yüz elli yahut yüz altmış ayağı ihtiva etmekte olup her üçü de ayrı bir şekilde olan ve aynı hat üzerinde bulunup birbirleriyle temas eden üç daireden müteşekkil bulunuyordu. Türklerin çadırbaşı dedikleri ilki, methal şeklinde müstatil biçimli bir debliz olup dallar ve altın yapraklar boyalı on altı sütuna dayanıyordu. Methali daha büyük ve ihtisamlı kalmak için giriliş cihetinde ancak iki sütun vardı, diğerleri yedisi bir ve yedisi diğer tarafta olarak dikilmişlerdi ve bu sütunlar birbirlerine tam dörder ayak mesafede olup bundan da çadırın derinliğini tayin edebilmek kolaylaşmaktaydı. Çadırın genişliğine gelince, yirmi beş otuz ayaktan az değildi.... Burası yuvarlak olup takriben kırkayak yüksekliğinde ve gayet güzel boyanmış tek bir ahşap sütuna dayanan bir kubbeye malikti"* (Galland, 1987: 74-75).

Aradan geçen zaman içerisinde farklı ağaç türlerinde mihrap, minber, kürsü, kapı ve pencere kanatları, rahle, sütun, sütun başlıkları, taht gibi eserler yapmışlardır. Türklerin ahşabı aynı zamanda yapı malzemesi olarak da kullandığı yurt dışı müzelerinde bulunan eserlerin varlığından anlaşılmaktadır. Karahanlılar'ın İslamiyet'i kabulü ile Orta Asya'da cami mimarisinin başlangıcı olmuştur. Bu devirde yapılmış camiler içerisinde taşıyıcı sistemi ve üst örtüsü ahşap olan ibadet yapıların varlığı dikkati çeker. Günümüze ulaşmayan ancak çeşitli müzelerde bir takım mimari ahşap parçaların varlığı ahşap direkli camilerin kaynağını Karahanlılar dönemine kadar götürmek mümkündür. 10. yüzyıla tarihlendirilen Tacikistan'da Oburdan'da, 10-11. yüzyıllara tarihlendirilen ahşap sütun Kuru'ta, 11-12. yüzyıllara tarihlendirilense Hivye Mescit'ine aittir. Günümüzde bu yapılara ait ahşap parçalar Semerkant, Taşkent ve Pencikent müzelerinde sergilenmektedir (Denike, 1986: 29-38). Böyle bir ahşap sütunun 1007 yılına tarihlenen Sayram Eski Mescit'ine ait olduğu belirtilir (Esin, 2006: 21).

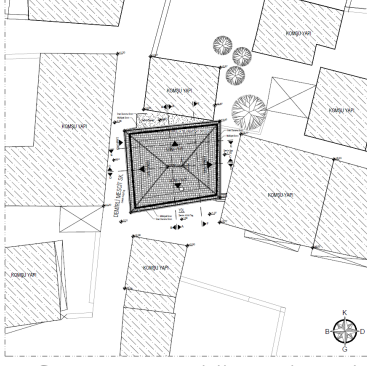
Gazneliler Devrin'de Sultan Mahmud'un Gazne'de yaptırdığı Arüs-ul Felek Camii'nin de ahşap desteklerle taşınan ve zengin süslemeleriyle göz kamaştıran bir yapı olduğundan tarihi kaynaklar bahseder (Altun, 1988: 13).

Orta Asya'da Karahanlı ve Gazneliler devrinde görmeye başladığımız ahşap direkli ve tavanlı camiler Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleri ile aynı yapı geleneğini bu topraklarda da devam ettirmişlerdir (Kuran, 1972: 181). Ahşap direkli camilerin ilk örneklerini Anadolu'da Selçuklular devrinde 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Selçuklu Başkenti Konya'sında 1258 yılında Sahip Ata Fahreddin Ali'nin mimar Kelük bin Abdullah'a yaptırdığı Sahip Ata Camii (her ne kadar özgün haliyle günümüze ulaşmamış olsa da) ahşap direkli camilerin ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Karamağaralı, 1982: 49-76). Aynı gelenek Afyon Ulu Camii (1273), Sivrihisar Ulu Camii (1274-75) (Otto Dorn, 1967: 161-168), Ankara Arslanhane Camii (1289-90) (Öney, 1971: 20-24), Ankara Ahi Elvan Camii (14. yüzyıl sonları) (Öney, 1971: 25-29) ile Selçuklu sonrası dönemde Karamanoğlu, Eşrefoğlu, Candaroğlu Beylikleri ahşap direkli ve tavanlı cami geleneğini devam ettirmişlerdir.

Anadolu'da ahşap direkli camilerin yoğun olarak inşa edildiği bölgelerin başında Konya ve çevresi gelir. Konya'nın önemli ilçelerinden biri olan tarihi geçmişi neolitik döneme kadar giden Beyşehir, hem Selçuklu hem de Selçuklu sonrası bölgeye hâkim olan Eşrefoğlu Beyliği zamanında en parlak devrini yaşamıştır. Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'ın Beyşehir Gölü kenarında yaptırdığı Kubadabad Sarayı ile Eşrefoğlu Süleyman Beyin banisi olduğu Süleyman Bey Külliyesi dikkati çeker. Külliye'nin en önemli yapısını oluşturan camisi ahşap direkli ve tavanlı camilerin en anıtsal örneğidir. Taş, çini, alçı, ahşap üzeri kalemişi bezemeleri, mukarnaslı sütun başlıkları ile kendisinden sonra Beyşehir ve çevresinde inşa edilecek olan camilere de kaynaklık teşkil etmiştir. Eşrefoğlu Camii'nden ilham alarak yörede yapılan Beyşehir Köşk (14. yüzyıl) (Önge, 1971: 291-296), Beyşehir Bayındır Camii (767/1365) (Erdemir, 1985: 193-206), Beyşehir Çavuş (15-16. Yüzyıl) (Erdemir-Yavuzylmaz, 2021: 432-433), Kırelî (18-19. yüzyıl) (Erdemir-Yavuzylmaz, 2021: 433-435), Beyşehir Emen Camii (1622) (Yavuzylmaz, 2023: 1-27) geleneği devam ettiren yapılardan birkaçıdır (Erdemir-Yavuzylmaz, 2021: 424-437).

Bu yapılardan bir diğeri de çalışmanın konusunu oluşturan Demirli Mescit'tir. Demirli Mescit, Konya'nın Beyşehir İlçesi, İçerisehir Mahallesi'nde, tapunun 30-33 D-a pafta, 194 ada, 11 parselinde bulunmaktadır (Foto 1, Çiz. 1)².

²Demirli Mescit, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 12.07.1980 gün ve 2280 numaralı kararıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

Çizim 1. Mescidin vaziyet planı (DKN Yapı) **Foto 1.** Mescidin konumu (Google Earth)

Mescidin giriş kapısı üzerinde yer alan ve bir medreseye ait olduğu anlaşılan kitabe mermer üzerine iki satır olarak işlenmiştir. Sülüs hatlı kitabe 0.93x0.35m. ölçülerinde yatay dikdörtgen formundadır. Satırlar, birbirinden 2 cm. lik bir satır çizgisi ile ayrılmıştır (Foto 2). Kitabeye göre adı geçen yapının Kürdoğlu Şerafeddin Şübaşı Emir Ahmed tarafından 714/1314 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Yücel, 1967:177; Konyalı, 1991: 242; Çaycı, 2008: 94; Alperen, 2001:108). Yapının banisi olan Subaşı Şerafeddin Ahmed'in adına bu yapıdan başka Akşehir ilçesinde Atatürk Müzesi'nin kuzeyinde bulunan halk arasında Meydan veya Şifa Hamamı olarak adlandırılan yapının kitabesinde rastlanılmaktadır. Giriş kapısı üzerinde bulunan 0.20x1.25m. ölçülerinde sülüs hatla yazılmış kitabesine göre hamam Büyük Emir Şerafeddin Ahmed Subaşı tarafından 730/1329-1330 tarihinde yaptırıldığı yazılıdır (Konyalı, 1991: 246, 410-411; Demiralp, 1996: 90-93; Samur, 1996: 129-130). Her iki kitabe de Şerafeddin Ahmed'in "Subaşı" unvanı ile anılmasından dolayı Beyşehir'de yerel yönetimde görevli bir yönetici ya da vali olduğunu gösterir (Konyalı, 1991: 35, 49, 245; Çaycı, 2008: 92). Kitabede dikkati çeken bir diğer önemli husus "medrese" ibaresidir. Bu ibareden hareketle yapının fonksiyonu ve kitabenin aidiyeti konusunda farklı araştırmacılar çeşitli yorumlar yapmışlardır. Erdem Yücel, kitabede mescit yerine medrese ibaresinin yazılı oluşuna dikkati çekerek kitabenin bu mescide ait olmadığını yıkılarak ortadan kalkmış bir medreseden alınarak buraya yerleştirilmiş olabileceğini ileri sürer (Yücel, 1967: 177). Ayrıca mescidin inşa tarihi konusunda da mescidin ihtiyaçları karşılayamadığını, bundan dolayı da Eşrefoğlu Caminin Demirli Mescit'ten daha sonra yapıldığını ileri sürer (Yücel, 1967: 177). Ö. Tekin-R. Bilginer yapı hakkında şu bilgileri aktarır: *Şebrin batı kısmında Demirli Mescit adında harabe yönelmiş ve damı çökmüş Selçuk eserlerinden bir mescit daha vardır. Batıya bakan kapı üzerindeki yazıya bakılırsa cami değil bir medrese olduğunu göstermektedir. Şu hale nazaran cami biçiminde yapılan bu koğuş eski zamandaki nahari okuma yerleri tanılan medreseler gibi oda oda olmayıp geniş bir koğuşta okutturulur bulunmasına göre, eski şekil okuyuş yeridir. İnşa esnasında mihrap konulmayıp sonradan eklenilmiş şekli de bunu teyit etmektedir. Zayıf bir ibtimale göre bu kapı üzerindeki taş herhangi bir yıkılmış medreseden alınarak, geliş güzel buraya konulmuş de olabilir. Mahza, burada sanata ait bir değer görülmemektedir. Yalnız ahşap sütun başlıkları Selçuklulara mahsus asardan olduğunu andırıyor* (Tekin-Bilginer, 1945: 30).

Foto 2. Kitabe

İbrahim Hakkı Konyalı ise yapının medrese-mescit olduğunu, içerisinde hem namaz kılındığını hem de ders okunduğunu, ittisalinde medrese odaları ve kütüphanesi olduğunu, zaman içerisinde medrese odalarının ve kütüphanesinin yıkıldığını söyler (Konyalı, 1991: 242). Fatih devri Beyşehir vakıfları defterinde “*Vakf-ı Mescid-i Sübaşı der nefis-i Beyşehir mukarrer bi hükm-i hümayun sâbukan. Cibet-i tevliyet Hums. Mütevellî evladdan ol diyü vâkaf şart etmiş.....Tafsîl-i kütüb-i vakf-i mescid ve medrese-i mezâkûre mütevellî kitab Yusuf İbn-i Abdullah*” şeklindeki bilgilerden mescidin aynı zamanda medrese olduğu anlaşılmaktadır (Konyalı, 1991: 243).

Mescidin 1476 yılındaki vakıfları şöyle sıralanır; Bağ 1 kıta, Yağan Köyü’nde yer, Alpgazi Köyü’nde yer, Saçıgökçek yanında yer, Afşar Köyü’nde yer, ayrıca medreseye vakfedilmiş bazı kitaplar (Uzluk, 1958: 38; Konyalı, 1991: 88-89). 1483 yılında ise vakıfları Dëğrendos’da 1 kıta bahçe, Alpgazi’de 6 dönüm, Afşar ve Yassıviran’da 60 dönüm, Saçıgökçekte 1 kıta, Davgana’da 1 kıta, Kâfir Mağarası’nda 1 kıta arazi, Kaymaz Köyü Asiyabın’ın yarısı, asiyabın zemini, 1 parçası Kadı Konağı adıyla tanınan 2 parçası ona bitişik araziden 30 müd galledir. XIX. yüzyıla ait belgelerden mescidin Göçü Köyü’nde bir değirmeni bulunduğu anlaşılmaktadır (Muşmal, 2005:171). 1476 tarihli Karaman Eyaleti Vakıflarında mescide ait gayrimenkul listesi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiş bunlar içerisinde mescit ve medreseye vakfedilen 32 adet dini içerikli kitabın listesi bulunmaktadır (Konyalı, 1991: 88-89)³. Benzer bilgiler 1483 tarihli Karaman Vilayeti Vakıflarında “*Tafsîl-i kütüb-i vakf-ı mescid ve medrese-i Subaşı-i mezâkur*” şeklinde geçmekte olup 47 cilt kitabın bulunduğu belirtilmiştir (Erdoğan, 2004: 125-126).

Demirli Mescid’in Plan ve Mimari Özellikleri

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan mescit dıştan 12.27x10.37m. ölçülerindedir (Foto 3). Güney ve doğu duvarları düz olmayıp güneyden kuzeye doğru bir çaplık bulunmaktadır. Horasan harç derzli, moloz taş örgülü mescidin beden duvarları yer yer ahşap hatıllıdır. Demirli Mescit dıştan sade bir görünüme sahiptir. Giriş açıklığı, mihrap ile aynı aks üzerinde olmayıp, batı cephenin kuzeye yakın köşesine alınmıştır. Kuzey ve doğu cepheler sağır tutulmuş olup herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır. Güneyde iki; batıda ise giriş kapısı ve iki pencereyle cepheler hareketlendirilmiştir. Bulunduğu araziden dolayı eğim, doğudan batıya gidildikçe artmaktadır. Buna bağlı olarak da batı cephenin duvar yüksekliği, diğer üç cepheye oranla yaklaşık 1.00 m. daha fazladır. Mescidin üst örtüsü içeriden ahşap kirişlemeli düz tavan, dışarıdan ise kiremit kaplı kırma çatıdır⁴. İlk inşa edildiğinde bu tip yapıların genelde düz toprak dam örtülü olduğu bilinmektedir. Mescidin üzeri %45 eğimli dört yöne eğimli kiremit kaplı kırma çatı ile örtülmüştür. Çatının saçağı beden duvarından 0.50 m. dışarı taşınmıştır (Foto 4).

³F. N. Uzluk, 1958: 38. İ. H. Konyalı bu eserler arasında Keşşaf Tefsiri gibi birçok yazmanın bulunduğunu söyleyerek medrese yıkılınca bu kitapların önce Eşrefoğlu Camii kütüphanesine taşınmış. Bu kütüphanenin de yıkılmasından sonra Beyşehir Müftüsü Recep Efendi’nin evine taşınmıştır. Müftünün vefatı üzerine varisleri tarafından içindeki kitaplarla satılmış olup evi alan kişi ise kitapları kanala dökerek yok ettiğinden kaynaklar bahseder. Bkz. İ. H. Konyalı, 243. Ö. L. Tekin bu durumu şu cümlelerle aktarır: “*Sabık müfti Receb efendinin varisleri müftünün evini Manastırlı bir pekmezciye satmışlar. Evdeki eşya ve diğer mallar tahsis edilmiş ise de binlerce cilt yazma eseri ihtiva eden kütübhâneye el sürülüyor. Yalnız varislerin kitab zannettikleri Karadavud, Babadâğı, Ahmediyye ve Muhammediyye gibi eserler alınmış geri kalan kitaplar yeni ev sahibi evine kir ve leke teşkil ettiğine kaani olarak arabalarla Beyşehir Kanalına döktürmüştür. Bu sırada kaplarından faydalanmak ve oyuncak yapmak için okul çocukları tarafından alınan kitaplardan bazıları elimize geçti. Bunlardan öğreniyoruz ki Eşrefoğlu Camii’nin yanında bir Selâtin-Pâdişahlar Kütübbânesi var idi. Bakımsızlıktan kütübhâne çökmüş, içinde bulunan çok kıymetli kitaplar, câmie ve şebre aid tarihi vesikaların ve yazma kitapların müftülere teslim ve en son Müfti Receb efendiye ve böylece devredildiği anlaşılıyor. Halk, gençler ve ilgililer bundan habersiz imişler. Receb Efendi ölünce diğer mallarını alıp çekilen varisler dünya hâzîneleri değer bu kitapları ve kıymetli vesikaları, toz, toprak içine bırakıp çekiliyorlar. 700 seneden beri şurada-burada kalan bu hazine nihayet kanala dökülüyor. Mektep çocuklarının kurtardığı kitaplardan 670 tarihinde Eşrefoğlu Süleyman Bey kütübbânesine vakfedilmiş ve el ile yazılmış Keşşaf Tefsiri ve Beyşehir ülemasına aid bazı eserler ve risaleler elimize düşmüştür. Geçmiş gençliğe bugünkü nesillere nakleden kıymetli vesikalar ve atalarımızın milli emânetlerini sü-i istimal eden ve bugüne devrini kâskanan gerek Müfti Receb Efendi ve gerekse bunları erbabına göstermeyen veresine etmemek elimizden gelmiyor. Bilhassa Almış olduğu ev ile alakası olmayan bu büyük eserleri kanala atan ilim ve tarih düşmanı adam hakkında tâkibat yapılmalıdır. Memleketin tarih ve eserleriyle oynayanlar cezasız kalmamalıdır*”. Bkz. (Tekin-Bilginer, 1945: 32)

⁴ Önge, 1975: 181’de Anadolu’da XI-XV. yüzyıllar arasında inşa edilmiş ahşap tavanlı camilerde görülen tavan sistemlerini, üç ana grupta incelemiştir. Bunlar; 1-a) Ahşap kirişlemesi üstten kaplamalı tavanlar., b) Ahşap kirişlemesi alttan kaplamalı tavanlar., 2) Bindirmeli ahşap tavanlar ve 3) Tonozlu veya kubbeli ahşap tavanlardır.

Foto 3. Mescidin genel görünümü **Foto 4.** Mescidin üst örtüsü

Güney cephe 11.46 m. uzunluğunda 4.62 m. yüksekliğindedir. Moloz taş örgülü duvarlar, horasan harç derzlidir. Cephe yüzeyinde zeminden 0.50 m. yükseklikte iki adet pencere yerleştirilmiştir. Pencerelerden giriş kapısına yakın olanı (soldaki) 116cm genişliğe ve 157cm yüksekliğe sahiptir. Diğer pencere ise 1.18 m. genişliğinde ve 1.74 m. yüksekliğindedir. Dikdörtgen formlu, ahşap doğramalı, geçme demir parmaklıklardır. Pencerelerin lento ve söveleri yekpare kesme taştandır (Foto 5, Çiz. 2).

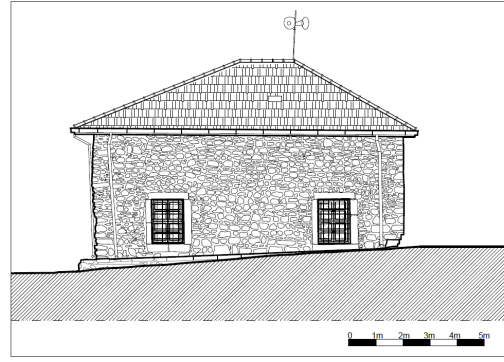

Foto 5. Güney cephe **Çizim 2.** Güney cephe görünüş çizimi (DKN Yapı)

Doğu cephe 9.83 m. uzunluğunda, 3.43 m. yüksekliğindedir. Sağır tutulan cephe, güneyden kuzeye doğru 0.85 m. bir çaplık görülmektedir. Bu yüzden mescit tam bir dikdörtgen olmayıp yamuk bir plan özelliği gösterir.

Kuzey cephe 12.27 m. uzunluğunda, 4.08 m. yüksekliğindedir. Aynı duvar örgüsüne sahip cephe yüzeyinde herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır. Cephenin kuzeybatısına zeminden 2.50 m. yükseklikte 0.10 m. kalınlığında, 1.95 m. uzunluğunda ahşap bir hatıl yerleştirilmiştir (Foto 6).

Girişinde yer aldığı batı cephe 10.37 m. genişliğinde 5.00 m. yüksekliğindedir. Cephenin kuzeye yakın köşesine açılan tek kanatlı bir kapı ile mescide giriş sağlanmıştır. Kapının hemen üzerinde cephe boyunca enlemesine ahşap bir hatıl atılmıştır. Taçkapının sağında dikdörtgen formlu, düz atkı taşlı, ahşap doğramalı, demir parmaklıkları iki adet pencere bulunur. Pencerelerin hemen üzerinde ahşap bir hatıl cephe boyunca uzanır. Pencereler; malzeme, form, boyut olarak güney cephedekilerle aynı özelliktedir (Çiz. 3).

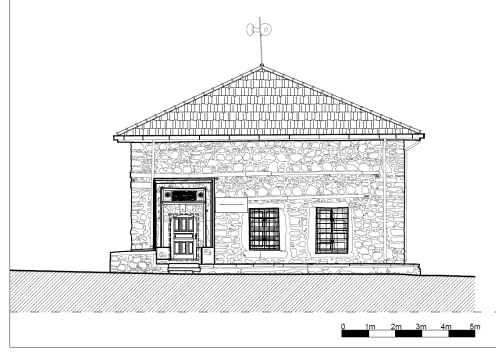

Foto 6. Kuzey cephe Çizim 3. Batı cephe görünüş çizimi (DKN Yapı)

Giriş kapısına üç basamaklı taş merdiven ile ulaşılır. Giriş kapısı bir taçkapı gibi düzenlenmiş olup dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Beden duvarından 0.15 m. dışarı taşınan taçkapı, 2.30 m. genişliğinde, 3.16 m. yüksekliğindedir. Taçkapının etrafı farklı genişlikteki iki bordür ile ters “U” formunda kuşatılmıştır. En dıştaki bordür 7 cm., ikinci bordür 18 cm. genişliğinde olup yüzeyinde yarım altı kollu yıldızlar, oyma olarak işlenmiştir. Basık kemerli girişin genişliği, 0.97 m., derinliği 1.13m., yüksekliği 1.67 m. dir. Kapının söveleri yekpare kesme taştan yapılmıştır. Kesme taştan yapılmış olan girişin etrafı, kalın bir silme ile ters “U” şeklinde kuşatılmıştır. Kapı kemerinin üzerine 0.35 m. yüksekliğinde 0.93 m. genişliğinde dikdörtgen formu, renkli bir taş üzerine işlenmiş iki satırlık inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabenin iki yanına birer adet kabara konulmuştur (Foto 7, Çiz. 4).

Çizim 4. Giriş kapı görünüş çizimi (DKN Yapı) Foto 7. Giriş kapısı

Harim, içten 9.35x7.45m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Duvarları sıvalı ve badana boyalı olan mescit, güney ve batı cephelerine açılan dikdörtgen formu ikişer pencere ile aydınlatılmıştır (Foto 8, Çiz. 5). Doğu ve kuzey cepheleri sağırdır (Foto 9-10). Harim ortada tek bir ahşap taşıyıcı ile mihraba dikey olarak uzanan iki sahına ayrılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda atılan ana kirişin üzeri doğu-batı doğrultusunda ahşap yuvarlamalardan oluşan tali kirişlerle kapatılmıştır. Ana kiriş ortada sütun üzerine kuzey ve güneyde beden duvarlarına, tali kirişler ise ortada ana kiriş üzerine yanlarda ise beden duvarlarına oturmaktadır. Harimin zemini ahşap, üzeri ahşap kirişlemeli tavan örtülüdür (Foto 11, Çiz. 6). Ahşap sütunun üzerinde iki kademeli bir başlık bulunur. Bunlardan altta olan ve sütun gövdesi ile birleşen başlık üç sıra mukarnaslıdır (Foto 12). Başlığın gövde ile birleşim yeri çokgen, üst tarafı ise kare formu olup bunun da üzerine aynı formda bir tabla konulmuş, başlık ile üst örtü arasına uçları volütlü bir ahşap yastık yerleştirilmiştir (Foto 13, Çiz. 7-8).

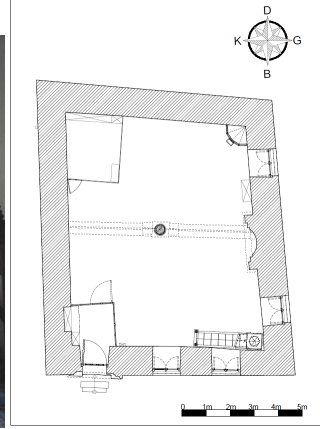

Foto 8. Harim mekânı Çizim 5. Mescidin planı (DKN Yapı)

Foto 9. Harim batı cephe Foto 10. Harim kuzey ve doğu cephe

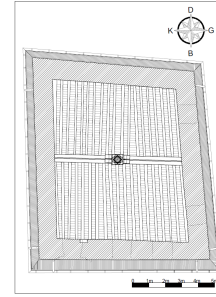
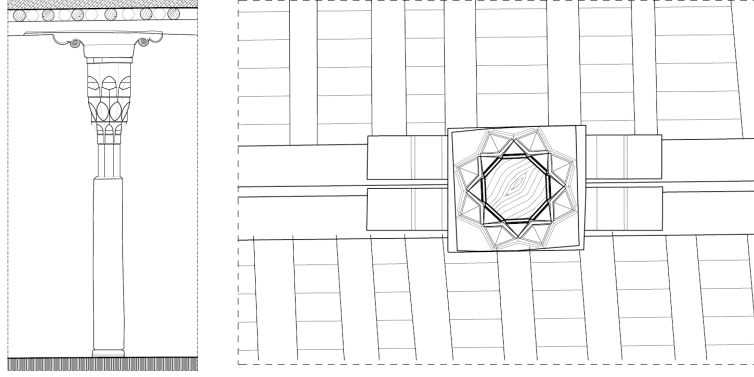

Foto 11. Harim tavan Çizim 6. Mescidin tavan planı (DKN Yapı)

Foto 12. Ahşap sütun Foto 13. Mukarnaslı sütun başlığı

Çizim 7. Sütun ve başlığın görünüş çizimi (DKN Yapı) **Çizim 8.** Sütun başlığının planı (DKN Yapı)

Mukarnaslı sütun başlığını meydana getiren ahşap parçaların yüzeye demir çivilerle tutturulmasıyla meydana getirilmiştir. Anadolu’da ahşap stalaktitli sütun başlıkları üzerine çalışma yapan Yılmaz Önge bu tür başlıkların yapım teknikleri hakkında bilgiler vererek Anadolu coğrafyasından örneklerle bunları desteklemiştir. Bu sütun başlıklarını yapım tekniği olarak ikiye ayırmıştır. Birinci teknik olarak büyük ebatta yekpare ağaçtan oyulmak suretiyle meydana getirildiği; ikinci teknik olarak ise küçük boyutlu ahşap parçaların üzerinin işlenmesi ile dövme çivilerle birbiri üzerine çakılmak suretiyle meydana getirilmesi olarak açıklar. Özellikle çakma olarak yapılmış sütun başlıklarında başlığın her bir yüzeyine çakılan parçaların tamamen estetik amaçlı olduğu ve her hangi bir işlevselliğinin bulunmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Demirli Mescit harim mekânı ortasında bulunan ahşap sütunun mukarnaslı başlığı ikinci teknikte inşa edilmiştir (Önge, 1968: 11).

M. Yavuz, mescidin ahşap sütun ve üst örtüsü hakkında “Mescidin tam ortasında kalın bir direk vardır. Başlığı istalaktitlerle bezemiştir. Bu güzel eser de başlıca Türk oymacılığının nefis örneklerinden birini teşkil eder. Damı ağaçlarla döşenmiş ve üzerine toprak atılmıştır. Bu vaziyetiyle içinde namaz kılınmamaktadır” şeklinde bilgiler vermektedir (Yavuz, 1934: 46).

Erdem Yücel ahşap mukarnaslı başlık ile alakalı olarak şu bilgileri aktarmaktadır; “Demirli Mescit’in üzerinde durulması gereken taraflarından birisi hiç süpbesiz ibadet mekânının tam ortasında yer alan mermer bir kaide üzerindeki ahşap sütun ve başlıdır. Mukarnaslı olan başlık yekpare bir parçadan oyulmuş ayrı ayrı küçük parçalardan meydana gelmiş ve bakır çiviler ile birbirlerine tutturulmuştur. Nişpeten basık ve emsallerine nazaran biraz kaba işçilik gösteren bu ahşap mukarnaslı başlık, Selçuklu ahşap oymacılık sanatının bir örneğidir. Bu başlığın üzerindeki kenarları hafifçe kavisli ahşap bir yastığın üzerine oturan kirişler mescidin üst örtüsü hakkında fikir vermektedir. Mescit ahşap sütundan mihrap duvarına dikey olarak uzatılmış, dört köşe, oldukça kalın kirişlerin taşıdığı düz bir çatı ile örtülmüştür. Ayrıca bu tarzdaki ahşap çatı üzeri de diğer Selçuklu ve Beylikler devri eserlerinde görüldüğü gibi sıkıştırılmış toprak ile doldurulmuş olması icap etmektedir. İbadet mekânının ortasındaki ahşap sütun ve başlığı tamamiyle Selçuklu devri özelliklerini aksettirir (Yücel, 2011: 117). Başka bir çalışmasında Erdem Yücel, mescidin süslemeleri hakkında şu bilgileri vermektedir; Zamanımıza çok harap bir durumda gelen mescidin dış görünüşü hiç bir özelliğe sahip değildir. Ayakta kalabilen beden duvarlarından, yapının aralarında ahşap batılların da bulunduğu kesme küfeki taşından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabenin iki yanındaki kabartma taşlar hariç mescidin hiçbir cephesinde tezyinî elemanlara rastlamaya imkân yoktur (Yücel, 1967: 177).

İbrahim Hakkı Konyalı, yapının harap durumunu şu cümlelerle aktarır: “Bu mescid âdi taşla yapılmıştır. Üstünde iki boğdam halinde örten kara damı çökmüştür. Ortada ayakta kalan sütun başlığı stalaktitlidir. Şimdi mescidin yalnız dört duvarı kalmıştır (Konyalı, 1991: 242)”.

Mihrap günümüzde yenilenmiş olup sanatsal bir değeri bulunmamaktadır. Kible duvarının ortasına yerleştirilen ve yakın dönemde yapılan mdf mihrap beden duvarından 0.34m. harim mekanına doğru çıkıntı yapmıştır (Foto 14). Mihrap nişi dörtgen formlu olup 0.35m. derinliğindedir. Mihrabın üzerindeki 0.99x0.29m. ölçülerinde yatay dikdörtgen formlu mermer üzerine ayet kitabesi yazılmıştır⁵. Günümüzde yenilenmiş olan mihrabın eski durumu hakkında gerek yazılı kaynaklarda gerekse de müzelerde bulunan eserler fikir verebilmektedir (Yetkin, 1986: 128).

⁵ Kitabenin Okunuşu: Ve min haysu harecte fe velli vecheke şatral mescidil haram (harami), ve innehu lel hakku min rabbik (rabbike), ve mallahu bi gafilin amma ta’melun (ta’melune). Kitabenin Anlamı: Ey Muhammed! Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i

M. Yavuz, Demirli Mescit ile ilgili olarak “ kapıda, duvarlarında övülmeye değer sanat izleri yoktur. Mihrabı ise Türklerin kendine has ince zevk ve yüksek sanat kabiliyetleriyle o vakitler renkli çini işleriyle gözleri boyayacak derecede parlak ve süslü olarak yapılmış olduğu, geriye kalan izlerden anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminden evvel iyi korunamadığından o çiniler ve süslerden eser kalmamıştır” şeklindeki ifadesiyle yapının mihrabının çinilerle süslü olduğunu ortaya koyar (Yavuz, 1934: 45-46). Erdem Yücel’in mescidin moloz taş örgülü duvarlarında ve mihrap içerisindeki tuğlalar arasına yerleştirilmiş çini parçalardan bahsetmesi bu durumu desteklemektedir (Yücel, 1967: 178-179). E. Yücel, inşaat ve sanat eserleri Müzesi’nin konu alan yazısında şu bilgileri aktarır: “Müzenin en zengin ve şüphesiz en çok dikkati üzerine çeken seksiyonunu çini kaplamalar teşkil etmektedir. Burada XIV. Yüzyıl Selçuk çinilerinden başlamak suretiyle günümüze kadar, muhtelif devir, üslup ve tekniklerde imal edilmiş çiniler, kronolojik bir sıraya göre teşhir edilmektedir. Çini kaplamalar seksiyonunda üzerinde durulması icap eden bir husus, bu örneklerin, neşredilmedikleri için tanınmamış oluşlarıdır. Ayrıca Selçuklu çinileri arasında bulunan Beyşehir Demirli Mescit’e ait bir pano, halen harap durumdaki bu mescidin vakitiyle çini ile kaplı olduğuna işaret etmektedir (Yücel, 1970: 259-267).

Bu çiniler uzun yıllar İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri müzesinde iken 2012 yılında Konya Sahip Ata Vakıf Müzesine getirilerek teşhire sunulmuştur⁶. Yazılı olan mozaik tekniğinde yapılmış firuze renkli kıvrık dallı bir zemin üzerine mor renkli çinilerle nesih hatla “şehid Allah” ibaresi yazılıdır. Eğer Demirli Mescit’in kaynaklarda ve müzelerdeki malzemelerden anlaşıldığı kadarıyla mihrabı günümüze sağlam olarak gelebilseydi şüphesiz ki Eşrefoğlu Camii’ninkine benzer ve ondan aşağı kalmayan muhteşem bir mihrabı izleme imkânı bulacaktık (Foto 15-16).

Ahşaptan vaaz kürsüsü güneydoğu köşeye, minber güneybatı köşeye yerleştirilmiştir. Her ikisinin de sanatsal bir değeri bulunmamaktadır. Girişin önünde 1.82x1.80m. ölçülerinde camekanla bölünmüş bir rüzgarlık, kuzeyde 0.30m. derinliğinde 1.63m. genişliğinde ayakkabılık, kuzeydoğu köşede ise 2.80x2.14m. ölçülerinde imam odası yer alır.

Foto 14. Mihrap

Haram’a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir. (Bakara Suresi, 149. Ayet)

⁶ Bu çiniler ilk olarak 4 Kasım 1966 tarihinde İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi’ne oradan da İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserlerine Müzesine götürülmüştür. Bkz. Yücel, 1967: 178; Konyalı, 1991: 248.

Foto 15. Mescide ait çiniler

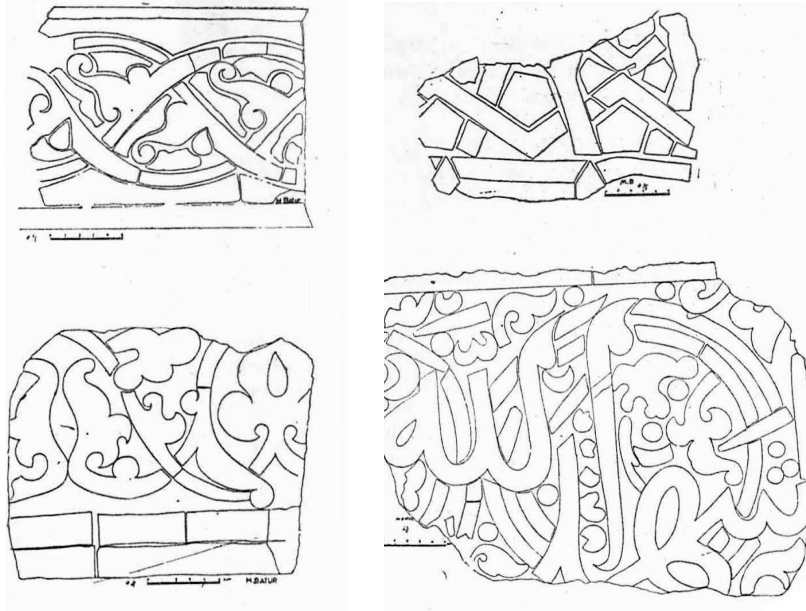

Foto 16. Mescide ait çinilerin çizimi (E.Yücel'den)

Mescidin Bakım ve Onarımları

1933 yılında ibadete kapalı olan mescidin bir süre sonra damı çökmüş ve harabe haline gelmiştir (Yavuz, 1934: 46; Tekin-Bilginer, 1945: 30)⁷. Yapının en eski planı Eki Konya Müzeler Müdürü Sayın Yusuf Akyurt tarafından çizilmiştir. 1936 yılında çizmiş olduğu planda bir kapısı ve iki alt penceresi ile altı adet üst pencere bulunduğunu hem planda hem de makalesinde ifade etmektedir (Akyurt, 1940: 120). Yusuf Akyurt'un 1936 yılında gördüğü yapı ve çizmiş olduğu plan günümüzdeki durumundan oldukça uzaktır. Şimdiki durumda giriş kapısı ile güney ve batı cephelerde ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. Sonraki yıllarda gerek Yılmaz Önge ve gerekse de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çizilmiş olan planlar özgün plan şemasına daha yakındır. Son restorasyonlar sırasında harim mekânı içerisine bir rüzgârlık ve imam odası eklenmiş, mihrap yenilenmiş, minber ve vaaz kürsüsü de kible cephesinin köşelerine yerleştirilmiştir.

1934 yılında M. Yavuz'un eserinde ise yapının üst örtüsü hakkında bilgiler bulunmaktadır. Damı ağaçlarla döşenmiş olup üzerine toprak atılmıştır. O tarihlerde de mescit kullanılmamaktaydı (Yavuz, 1934: 46). 1945 yılında mescidin üst örtüsünün çökmüş ve kullanılamaz durumda olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır (Tekin-Bilginer, 1945: s.30)⁸.

1960'lı yıllarda mescidin tavanı çökmüş, üst örtüyü taşıyan sütunun ayakta olduğunu, mihrabı yıkılmış, kible duvarının eğik olduğu ve yerlerde çini parçaların bulunduğu Vakıf Eski Eser Fişinden öğrenilmektedir (Bkz. Konya VBM Arşivi evrak no: 420801009). Mescit aynı durumunu uzun süre devam ettirmiştir (Foto 17-18). Bu durum 1981 yılında tutulmuş kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yapının restorasyonu için 1.034.560TL bütçe ayrılmış ama uygulamaya geçilmemiştir. 1982 yılında mescidin batı duvarı hariç diğer duvarları yıkılmıştır. Mescidin duvar ve üst örtüsünün yapılması için 2.000.000TL bütçe ayrılmıştır.

1995 ve 2005 yıllarında mescitte yapılan onarımlarda üst örtü toprak dam iken kiremit kaplı kırma çatıya dönüştürülmüştür; Beden duvarlarında derzler ve ahşap hatıllar yenilenmiş; kapı kanatları değiştirilmiş, mescidin ahşap sütun ve kirişleri kurt ve böceğe karşı ilaçlanmış, elektrik tesisatı yenilenmiştir.

⁷ İ.H. Konyalı mescidin sadece 4 duvarının kaldığını söyler. Bkz. Konyalı, 1991: 242.

⁸ 1968 yılında E. Yücel'in Tarih Konuşuyor dergisindeki yazısında mescidin harap durumda olduğu yazılıdır. Bkz. Yücel, 1968: 3792.

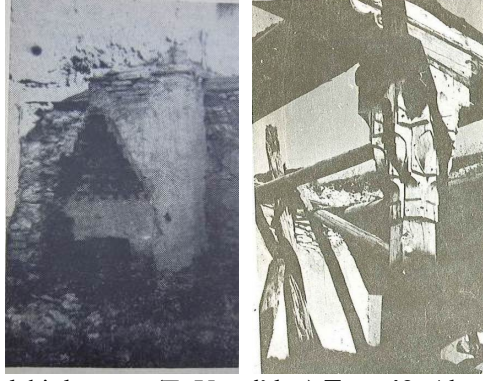

Foto 17. Mihrabın 1965 yılındaki durumu (E. Yücel'den) **Foto 18.** Ahşap Sütun Başlığı (İ.H. Konyalı)

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Selçukluların zayıflaması ile Anadolu'nun farklı bölgelerinde irili ufaklı çok sayıda beylik kurulmuştur. Beylikler Devri olarak adlandırılan bu dönem içerisinde bir yandan Selçuklu geleneği devam ettirilirken bir yandan da yeni deneme ve arayışların olduğu görülür. Dini mimari alanında dönemin karakterini ortaya koyan cami ve mescitler plan, mimari ve süsleme özellikleri ile ön plana çıkar. Plan şeması bakımından beylikler devrinde tek kubbeli, Kûfe planlı, eş değerde çok üniteli, transept tipli (çapraz sahınlı), bazilikal tipli (derinlemesine yönelen), zaviyeli (tabhaneli-ters T planlı), merkezi kubbeli plan şemalarının uygulandığı görülür (Öney, 1989: 4). Bunlar içerisinde üst örtünün ahşap ayaklarla taşındığı mihrap duvarına paralel ya da uzunlamasına ahşap direkli ve destekli camiler ayrı bir grubu oluşturmaktadır.

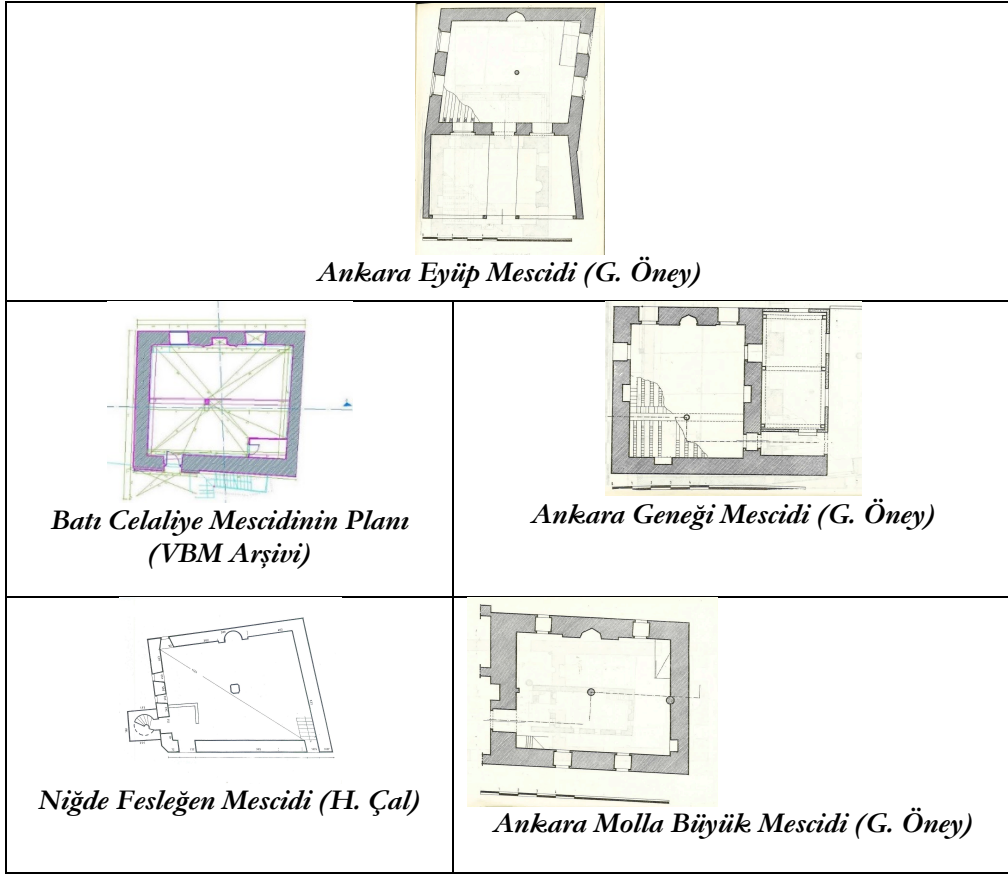
Demirli Mescit dıştan sade görünümüne rağmen içte plan ve mimarisinin yanı sıra Gönül Öney'in ev gibi mescit olarak nitelendirdiği küçük ölçekli yapısıyla dikkati çeken bir yapıdır (Öney, 1989: 9). İlk örneklerini Orta Asya'da Karahanlı ve Gazneliler devrinde gördüğümüz ahşap direkli ve tavanlı camilerin bir örneği olması bakımından dikkati çeker. Somut olmayan kültürel miras değerlerinin 'sürekli yeniden yaratılan' doğasıyla özgünlüğünü geçmişten bugüne sürdürüyor olması; yerleşim alanının mekânsal dokusunun (tasarım, malzeme ve işçilik) sahip olduğu değerleri muhafaza ediyor olmasına da bağlı olarak değerlendirilmektedir (Akyıldız-Olgun, 2020:239). Bu yönüyle, Karahanlı ve Gazneliler döneminden itibaren bilinen ve uygulanan ahşap direkli ve tavanlı cami geleneği aynı zamanda somut olmayan kültürel miras unsurları arasında da değerlendirilebilir. Bu gelenek Anadolu'ya taşınmış ve Anadolu'nun pek çok bölgesinde uygulanmıştır. Ahşap direkli cami yapma geleneği Türklerle birlikte Anadolu'ya gelmiş, 13. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar başta Konya ve çevresi olmak üzere, Tokat, Sivas, Kastamonu, Afyon, Ankara, Kars gibi bölgelerde yoğun olarak inşa edildiği görülmektedir. Selçuklular döneminde Başkent Konya'da Sahip Ata Camii ile başlayan ahşap direkli cami geleneği diğer Selçuklu şehirlerinde de 13. yüzyılın sonuna kadar yapılmıştır. Selçuklu sonrası dönemde ise Beylikler ve Osmanlı döneminde aynı anlayış artarak devam etmiştir.

Yapı plan bakımından hem Anadolu'da hem de Anadolu dışında benzer şemada inşa edilmiş çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu yapılara bakıldığında genellikle küçük ölçekli tasarlanmış birer mahalle mescidi niteliğindedir. Konya Sahip Ata Camii, Afyon Ulu Camii, Ankara Ahi Şerafeddin/Arslanhane Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii, Sivrihisar Ulu Camii ölçüleri itibarıyla büyük olmalarına rağmen 14. yüzyıl başlarından itibaren inşa edilen yapılarda yapım tekniği devam ettirilmiş olsa da boyutlar küçülmeye başlamıştır. Yılmaz Önge'nin "*aksijal düzenli planlar*" olarak isimlendirdiği bu tip camilerde mihraba dikey olarak uzanan üç, beş, yedi, dokuz gibi tek sayılardan oluşan bir sahnin düzenlemesi görülür. Orta sahnin yan sahninlere göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur (Önge, 1975: 193). Bunun yanı sıra iki ve dört sahninli (Meram Mescidi dört sahninli) örneklerde az sayıda tercih edilmiştir (Önge, 1973: 367-383). Demirli Mescit ise kareye yakın dikdörtgen planlı harim ortada tek ahşap ayak tarafından taşınan mihrap duvarına dikey olarak uzanan iki sahninli plan şeması ile Kastamonu Kemah Köyü Halil Bey Camii (1363) (Öney, 1989: 8), Eflani Demirli Köyü Camii (1451) (Kaya, 2011: 257-280), Kastamonu Beyköyü (1430) (Kızıltan, 1958: 62-64), Kastamonu Küreihadid Köyü İsmail Bey Camii (1451) (Kızıltan, 1958: 64-68; Eser, 1997: 237-248), Sinop Derepaazarı (Dereçatı) Camii (19. yüzyıl) (Can, 2003: 118-119) ile benzerlik gösterir.

Az sayıda örnekte sahinler mihrap duvarına paralel olarak uzanmaktadır. Ankara Geneği Mescidi (14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başları) (Öney, 1971: 30-31), Ankara Hacı İvaz Mescidi (14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başları) (Öney, 1971: 32-33), Ankara Molla Büyük Mescidi (14.-15. yüzyıl) (Öney, 1971: 34-35), Niğde Arife Hanım Camii (1452) (Çal, 2000: 11-19), Niğde Burhan (Torunoğlu) Mescidi (1473) (Çal, 2000: 20-27), Niğde Esenbey Mescidi (15. yüzyıl) (Çal, 2000: 28-34), Niğde Şahin Ali Mescidi (15. Yüzyıl) (Çal, 2000: 46-56), Niğde Çullaz Camii (15. yüzyıl), (Çal, 2000: 57-66), Niğde Sır Ali Camii (15. yüzyıl), (Çal, 2000: 67-76), Darende'de Abidin Paşa Camii (1681) (Şancı, 2013: 56-60), Darende Hacılar Kırmızıbayır Camii (1681) (Şancı, 2013: 86-93), Darende Çavuşoğlu Camii (1703) (Şancı, 2013: 99-104) ortada tek ayak ile mihrap duvarına paralel olarak uzanan iki sahinli plan şeması özelliği gösterir.

Demirli Mescidi önemli kılan hemen hemen kare planlı harimin üzerinin ortada ahşap bir sütun tarafından taşınmasıdır. Harim üst örtüsü sütun ya da tuğla-taş örgü ayaklarla taşındığı örneklere Orta Asya ve Anadolu'nun farklı il ve ilçelerinde inşa edilmiş yapılarda da görülmektedir. Bu plan şemasında inşa edilen yapıların erken tarihli örnekleri, Orta Asya bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. 11-12. yüzyıldan kaldığı tahmin edilen, Kaşkaderya Bölgesinde Karşı Şehri (Özbekistan) sınırları içerisinde bulunan Kuçkak Köyündeki Taş Camii ile Patron Köyü'ndeki Halpa Eşon Camii plan şeması ile dikkati çekmektedir. Kerpiç ve tuğladan inşa edilen iki yapı aynı plan şeması özelliği gösterir. Kare planlı harim mekanları (Halpa Eşon Camii 9.40x9.40m.; Taş Camii 11.00x11.00m. ölçülerinde) ortasına kare formlu birer ayak yerleştirilmiştir. Kare kesitli ayaklar Halpa Eşon Camii'nde 1.30x1.30m., Taş Camii'nde 1.40x1.40m. ölçülerindedir. Ortadaki ayak sivri kemerlerle beden duvarlarındaki duvar payelerine bağlanarak harim dört eş bölüme ayrılmıştır. Her birimin üzeri eş büyüklükte birer kubbe ile örtülmüştür (Çeşmeli, 2005: 106-115; Çeşmeli, 2007: 102-103).

Demirli Mescidin plan şeması Anadolu'nun farklı bölgelerinde uygulanma imkânı bulmuştur. Bazı örneklerde üst örtü ahşap, taş ya da mermer ayaklarla taşındığı görülür (Çiz. 9). Karaman ili Ermenek İlçesinde Orta Mahalle'de yer alan Celaliye Mescidi yarım daire kemerli giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesine göre 723/1323 tarihinde inşa edilmiştir. İçten 6.30x7.90m. ölçülerinde harim mekanı doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Harim ahşap kirişlemeli düz tavan örtülüdür. Üst örtünün ana kirişleri ortada tek ahşap sütuna, doğu ve batıda ise beden duvarlarına oturmaktadır. Taşıyıcı sisteme göre mihrap duvarına paralel iki sahinli bir plan şemasına sahiptir. Ortada tek ahşap sütuna, yanlarda duvarlara oturan ana kirişler üzerinde ahşap kirişlemeli tavandır (Bardakçı, 1976: 136-137; Dülgerler, 2006: 33, şek. 3). Ankara Eyüp Mescidi, Ankara ili Dört Yol'da Sarıca Sokak'ta bulunmaktadır. Harim mekânı ve önünde son cemaat yerinden oluşmaktadır. Harim enlemesine dikdörtgen planlı olup harim üst örtüsü ortada tek ahşap sütun tarafından taşınmaktadır. Kitabesi bulunmayan yapı 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir (Öney, 1971: 29-30). Ankara ili Ulucanlar Mahallesi'nde bulunan Geneği Mescidi 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir. Uzunlamasına dikdörtgen planlı harimin üst örtüsü ortada tek bir ahşap ayak tarafından taşınmaktadır (Öney, 1971: 30-31). Niğde ilinde bulunda Esen Bey Mescidi 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı ortada birbirine bitleştirilmiş iki yuvarlak ahşap sütun tarafından mihrap duvarına paralel uzanan iki sahinli bir plan şemasına sahiptir. Mescidin üzeri düz toprak dam örtülüdür (Çal, 2000, 234). Ankara Molla Büyük Mescidi Ulucanlar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Harim mekânı enlemesine dikdörtgen planlıdır. Biri ortada ikisi yanlarda üç ahşap ayakla taşınan üst örtü plan şeması açısından Demirli Mescit ile benzerlik göstermektedir (Öney, 1971: 34-35). Niğde Fesleğen Mescidi 17. yüzyıla tarihlendirilen bir yapıdır. Plan olarak düzgün olmayan dikdörtgen formlu mescide giriş kuzey cephenin doğuya yakın olan bölümünden açılan bir kapı ile sağlanmıştır. Harim mekânı ortada bir betonarme ayak tarafından taşınmaktadır. Üzeri düz ahşap tavan örtülüdür. Ancak ortada yer alan betonarme ayağın sonradan yapıldığı ya da onarımlar sırasında da betonarme olarak mı değiştirildiği bilinmemektedir (Çal, 2000:104-106). Demirli Mescit yukarıdaki örneklerden hareketle üst örtünün ortada tek ahşap ayak tarafından taşınan plan şeması bakımından günümüze ulaşan en erken tarihli yapı olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Çizim 9. Tek destekli yapılardan örnekler

Çantı tekniğinde yapılmış Samsun Çarşamba Kuşhane Köyü Eski Camii (15-18. yüzyıl) (Bayraktar, 2016: 70-72), Samsun Kocakavak Camii (15-18. yüzyıl) (Nefes 2012: 158), Ustacalı Camii (15-18. yüzyıl) (Nefes 2012: 158), Samsun Kavak Değirmencili Köyü Dere Camii (1221/1806) (Bayraktar, 2016: 146-147), Ordu Korgan Çiftlik Mahallesi Camii (20. yüzyıl başları) (Bayhan, 2023: 70-71) harim ortada tek bir ahşap ayak tarafından desteklenmiştir.

Gaziantep'in Şahinbey ilçesi Kepenek Mahallesi, Şıh Hamal Sokağı'nda yer alan Şeyh Fettulah Camii kareye yakın dikdörtgen planlı harimin ortasında sekizgen bir ayak tarafından taşınan üst örtüsü şemsiye şeklinde bir tonozla örtülmüştür. Caminin doğusunda yer alan zaviyenin ortasındaki zikir alanı, kare planlı olup ortada kare kesitli tek bir sütun tarafından desteklenen üst örtüsü aynalı tonozla örtülmüştür (Çam, 1989; Altın, 2015: 611-651). Gaziantep Bostancı Camii (inşa 1557'den önce, onarım 1574) Şahinbey ilçesi, Bostancı Mahallesi, Bostancı Cami Sokak'ta bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan kitabesinde geçen "tek ayak üzerindeki önceki tarzı" şeklindeki bilgidir Gaziantep Şeyh Fettulah Camii ile benzer bir plan şemasına sahip olduğu anlaşılmaktadır (Altın, 2015: 706-732).

Bitli ve çevresinde Dört Sandık Camii (1543-1552) (Eken, 1997: 151-153; Uluçam, 2002: 46-48), Sultaniye Camii (onarım 1632) (Eken, 1997: 206-207; Uluçam, 2002: 64-66), Aynelbürüt Camii (1664) (Eken, 1997: 191-193; Uluçam, 2002: 72)⁹, Aşağı Kale Camii (18. yüzyıl) (Eken, 1997: 153-155; Uluçam, 2002: 56-58)¹⁰, Taş Camii (18. yüzyıl) (Eken, 1997: 55; Uluçam, 2002: 77-80)¹¹, Kureysi Camii (onarım 1810) (Eken, 1997: 149-150; Uluçam, 2002: 75-77); Darende Hacı Mevlüt Camii (1878-1882), (Şancı, 2013: 81-85); Kahire Alaeddin Bey Camii (18. yüzyıl) (Şancı, 2013:230) tek destekli harim geleneğini devam ettiren örneklerdendir. Birer mahalle mescidi

⁹ Harim 11.60x11.80m. ölçülerindedir.

¹⁰ Harim 11.00x14.50m. ölçülerindedir.

¹¹ Harim 8.50x9.50m. ölçülerindedir.

tarzında küçük ölçekli olarak inşa edilmiş bu yapıların ortak özelliği harim kare, haçvari ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Harim ortasında kare ya da dikdörtgen kesitli bir paye ya da sütun yer alır. Payeden dört yöne atılan kemerler duvar payelerine oturarak üst örtü dört bölüme ayrılır. Her bölümün üzeri tonoz ya da kubbe ile örtülmüştür.

Tek destekli harim geleneği Kapadokya bölgesindeki Güzelyurt Kaya Camii (Budak, 2018: 29-35)¹², Nevşehir Başdere Köyü Camii (1858) (Budak, 2018: 136-142), Nevşehir Çavuşin Camii (18. yüzyıl) (Budak, 2018: 170-176), Nevşehir Yuva Köyü Camii (18. yüzyıl sonları) (Budak, 2018: 304-308), Nevşehir Gülşehir Hacı Halilli Camii (19. yüzyıl) (Budak, 2018: 229-233), Sulusay Camii (1966) (Budak, 2018: 272-276), Tepesidelik Köyü Camii'nde (20. yüzyıl başları) (Budak, 2018: 287-291) karşımıza çıkar. Bu yapılar kaya oyma ya da kaya oyma+kagir olarak inşa edilmişlerdir. Büyük bir kaya bloğunun oyulmasıyla elde edilen harim mekânı kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Harimin üst örtüsü ortada kare ya da dikdörtgen kesitli bir paye tarafından desteklenmiştir. Üst örtüleri genellikle düz tavadır.

Cami ve mescitler dışında türbe ve kümbetlerde cenazelik katında üst örtünün tek bir ayak tarafından taşındığı örnekler hem Anadolu dışında hem de Anadolu'daki mezar yapılarında karşılaşılmaktadır. Anadolu dışında Güney Azerbaycan'da Meraga Kümbed-i Surh (542/1147-48) (Yazar, 2001:457), Duzal Türbesi (12. yüzyıl sonu 13. yüzyıl başları) (Yazar, 2001: 457), Nahçıvan Mümine Hatun Türbesi (582/1186) (Yazar, 2001: 457), Nahçıvan Gilan II Numaralı Türbe (12. yüzyıl sonları) (Yazar, 2001: 458); Anadolu'da ise Kemah Mengücek Gazi Türbesi (12. yüzyıl sonları) (Önkal, 1996: 46-53), Niksar Kırkızlar Türbesi (13. yüzyıl ilk çeyreği) (Çal, 1989: 44-48) benzer plan şemasının görüldüğü yapılarıdır.

Osmanlı Dönemi ticaret yapılarında da benzer plan şeması karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içerisinde Amasya (1483) (Eyice, 1992: 304), Bayburt (16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl Başları) (Tunçel, 2000: 559-572), ve Vezriköprü (17. yüzyıl ikinci yarısı) (Bayraktar, 2016: 265-273) bedestenleri de camiler dışında aynı plan şemasını devam ettiren örneklerdir. Her üç bedesten yapısında ortaya kare kesitli bir ayak yerleştirilmiştir. Bu ayak arkasındaki duvarlara kemerlere bağlanarak üst örtüyü eşit birimlere ayırmıştır. Her birimin üzeri ise eş büyüklükte birer kubbeyle örtülmüştür.

Demirli Mescitte harim mekânı ortasına konulan ve üst örtüyü taşıyan, ahşap ayağın mukarnaslı başlığı dikkati çeker. Ahşap mukarnaslı sütun başlığı başta Konya, Beyşehir ve çevresi olmak üzere Karaman, Niğde, Afyon, Sivrihisar, Ankara vb. illerde yapılmış sütun başlıkları ile karşılaşılmaktadır. Özellikle ahşap taşıyıcı yapılarla görülen bu tip başlıkların en güzel örneklerine Beyşehir ve çevresinde rastlanılması bölgede var olan mimari geleneğin bir devamı şeklindedir. Mukarnaslı başlığın üzerinde kare bir tabla, üstünde de profilli bir yastık yer alır. Sütun başlığı, kesilen ahşap parçaların işlendikten sonra yüzeye demir çivilerle tutturulmasıyla meydana getirilmiştir. Başlık ile üst örtü arasında uçları volütlü bir ahşap yastık yerleştirilmiştir. Anadolu'da ahşap stalaktitli sütun başlıkları üzerine çalışma yapan Yılmaz Önge bu tür başlıkların yapım teknikleri hakkında bilgiler vererek Anadolu coğrafyasından örneklerle bunları desteklemiştir. Önge, ahşaptan mukarnaslı sütun başlıklarını yapım tekniği olarak ikiye ayırmıştır. Birinci teknik olarak büyük ebatta yekpare ağaçtan oyulmak suretiyle meydana getirildiği; ikinci teknik olarak ise küçük boyutlu ahşap parçaların üzerinin işlenmesi ile dövme çivilerle birbiri üzerine çakılmak suretiyle meydana getirilmesi olarak açıklar (Önge, 1968: 11-12, 22). Özellikle çakma olarak yapılmış sütun başlıklarında başlığın her bir yüzeyine çakılan parçaların tamamen estetik amaçlı olduğu ve her hangi bir işlevselliğinin bulunmadığını ifade etmektedir (Önge, 1968: 11). Bu bağlamda Demirli Mescit harim mekânında yer alan ahşap sütunun mukarnaslı başlıkta ikinci teknik uygulanmış olup ahşap parçaların her biri çivilerle yüzeye tutturulmasıyla oluşturulmuştur. Bu tarz ahşap mukarnaslı başlıklar Selçuklu Döneminden itibaren Türk Mimarisinde görülmektedir. Beyşehir'de Eşrefoğulları'nın en anıtsal ve görkemli eseri olan Süleyman Bey Camii mimarisi, çini ve ahşap işçiliği, ahşap üstü kalemşi bezemeleri ile kendisinden sonra inşa edilen yapılara da kaynak teşkil etmiştir. Demirli Mescitte görülen ahşap mukarnaslı sütun başlıklarının en güzel örnekleri bölgede ilk olarak Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii'nde uygulanmış, kendisinden sonra inşa edilen yapılara da kaynak teşkil etmiştir. Bu tarz sütun başlıkları Konya dışında Karaman, Niğde, Afyon, Sivrihisar, Ankara vb. illerde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Konya Sahip Ata Hankahı kapısı önünde yakın zamana kadar iki sütun başlığı, Afyon Ulu Camii (1272) (Otto Dorn, 1959: 62), Eşrefoğlu Camii (1296-99) (Erdemir, 1999; Çaycı, 2008), Kazımkarabekir Yollarbaşı Ulu Camii (14. yüzyıl) (Bakırer, 2000: 228; Karpuz- Tütüncü,

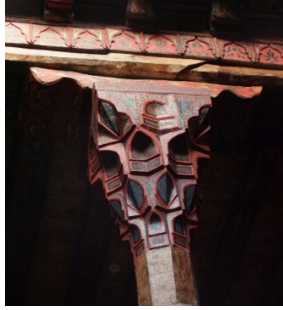
¹² Harim 5.00x6.00m. ölçülerindedir.

2015: 78; Diez- Aslanapa- Koman, 1950: 101), Beyşehir Köşk Köyü Camii (14. yüzyıl) (Önge, 1971: 291-296), Beyşehir Bayındır Camii (767/1365) (Erdemir, 1985: 193- 206), Kastamonu Kasabaköy Mahmud Bey Camii (1366-1367) (Akok, 1946: 293-302), Ankara Geneği Mescidi (14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başlarına) (Öney, 1971: 30-31), Meram Hasbeyoğlu Mescidi (1402-1424) (Önge, 1973: 367-383), Niğde Eskiçiler/Şah Mescit (816/1413-14) (Çal, 2000: 3-10), Afyon Paşa Camii (1455) (Önge, 1968: 22), Ankara Ayaş Ulu Camii (15. yüzyıl sonu-16. yüzyıl başları) (Karamağaralı, 1993: 53-59), Beyşehir Emen Camii (1622) (Yavuzylmaz, 2023: 1-27), Konya Mücellit Mescidi (17-18. yüzyıl) (Önge, 1968: 22), Konya Taşkent Ulu Camii (18. yüzyıl sonu) (Karpuz, 2009: 2173-2176), sütun başlıkları mukarnaslı olarak yapılmıştır (Foto 19).

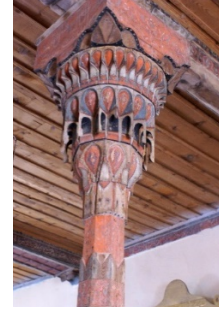
Ahşap mukarnaslı sütun başlıkları

Konya Sahip Ata Hangahı

Eşrefoğlu Camii

Beyşehir Bayındır Camii

Beyşehir Emen Camii

Beyşehir Köşk Köyü Camii

Karaman Yollarbaşı Ulu Camii

Foto 19. Mukarnaslı sütun başlıklarından örnekler

Demirli Mescitte üst örtüyü taşıyan ahşap ayağın mukarnaslı başlığı üzerinde profilli bir yastık bulunur. Bu yastık giriş ile sütun başlığı arasına yerleştirilerek bir nevi başlık görevi görmüştür. Ahşap direkli camilerde yaygın olarak bu tarz profilli yastıklar Beyşehir Bayındır Camii (767/1365) (Erdemir, 1985: 193- 206), Konya/Sarayönü Pir Hüseyin Camii (811/1408-1409) (Dülgerler, 2006: 43-44), Niğde Bor Hocenti Camii (813/1410-1411) (Dülgerler, 2006: 44-45), Karaman Hoca Mahmud Camii (855/1451) (Erdemir, 1983: 53-59), Konya/Beyşehir Bayavşar Hızır Ali Paşa Camii (1794), Konya Yanık Camii (20. yüzyıl başları) (Duran-Çetinaslan-vd., 2009 :241), Konya/İlgın Fazıl Camii(1296/1880) ve Konya/İlgın Yukarıçığıl Merkez Camileri (Şimşir, 2007: 609), Konya/Meram Kızılören Büyük Camii (1307/1889) (Karpuz- Bozkurt- Mimirolu, 2008: 157), Konya/Meram Sağlık Aşağı Camii (19. yüzyıl) (Karpuz, 2009: 1428-1430) kullanılmıştır.

Demirli Mescitte dikkati çeken bir diğer önemli husus günümüzde Sahip Ata Vakıf Müzesinde yer alan çini buluntulardır. Mozaik tekniğinin uygulandığı bu çiniler vasıtasıyla mihrabın çiniden mozaik tekniğinde yapıldığını ortaya koyan emarelerdir. Beylikler devrinde aynı teknikte yapılmış Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297-1299) (Erdemir, 1999; Çaycı, 2008), Birgi Ulu Camii (1312-1313), Kazım Karabekir Ulu Camii (14. yüzyıl), Konya Hasbey Darülhuffazı (1421) mihrabı bunlardan birkaçıdır.

Sonuç

Literatürde ahşap direkli ve tavanlı camiler olarak yer alan ve kaynağını Orta Asya'dan alan bu yapı tipi gelişimini ve en güzel örneklerini Türklerin hâkim olduğu Anadolu topraklarında vermişlerdir. İlk örnekleri Orta Asya'da

Karahanlı ve Gazneliler devrinde görülen ahşap direkli ve tavanlı cami geleneği Anadolu'ya Türklerle birlikte taşınmıştır. 13. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar başta Konya ve çevresi olmak üzere, Tokat, Sivas, Kastamonu, Afyon, Ankara, Kars gibi bölgelerde yoğun olarak inşa edilmiştir. Selçuklular döneminde Başkent Konya'da Sahip Ata Camii ile başlayan ahşap direkli cami geleneği diğer Selçuklu şehirlerinde de 13. yüzyılın sonuna kadar sürdürülmüştür. Selçuklu sonrası dönemde ise Beylikler ve Osmanlı döneminde aynı anlayış artarak devam etmiştir. Ahşap direkli camilerin mevcut örneklerden hareketle genellikle boyuna düzenlenen ve mihrap duvarına dikey olarak uzanan üç, beş, yedi, dokuz gibi sahin dizilerinden oluşan bir plan şemasına sahip olduğu bilinmektedir. Sahin düzenlemesinin tek sayı olarak yapıldığı yapılarda orta sahin yan sahinlere göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Kimi örneklerde orta sahinin ortasında bir aydınlık açıklığı da mevcuttur. Mihrap önünde ise mihrap önü kubbeleri de bulunabilmektedir. Bunun yanı sıra aynı düzenlemede sahin sayısının iki ve dört olarak kible duvarına dikey olarak uzandığı örneklerde az sayıda uygulanmıştır. Bu yapılardan birisi de araştırmanın konusunu oluşturan Demirli Mescit'tir. Geçirdiği onarımlarla değişikliklere uğrayıp kimi niteliklerini kaybetmiş, kimi nitelikleri ise değişmiş olan Demirli Mescit dıştan sade ve mütevazı görünümüne karşılık iç mekânda mukarnaslı sütun başlığı, çok az kalıntıları ulaşan çinili mihrabı ile dikkati çeken bir yapıdır. Mahalle mescitleri gibi küçük boyutlu tasarımın yanı sıra harim mekânında üst örtüyü taşıyan mukarnas başlıklı tek bir ahşap sütunun varlığı bu yapıyı diğerlerinden ayırmaktadır.

Harim ortasında tek bir ahşap, taş, tuğla ya da mermer ayağın bulunduğu ilk örnekleri Orta Asya coğrafyasında karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgede sadece camilerde değil dönemin türbelerinde de uygulanmıştır. Aynı gelenek Anadolu'da cami, mescit, türbe, bedesten, imaret gibi farklı yapı türlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Tek destekli harim geleneğinin Anadolu'da ilk olarak Demirli Mescit'te uygulandığı bu çalışma ile tespit edilmiştir. Kendisinden sonra inşa edilenlere de kaynaklık ettiği, bu geleneğin Anadolu'da görülen diğer örnekleri üzerinden tespit edilmiştir.

Kültürel süreklilik içinde Orta Asya'dan itibaren görülen ve Anadolu'ya taşınan ahşap taşıyıcılı cami geleneğinin Anadolu'ya taşındığı Ulu camilere karşılık Demirli Mescitte olduğu gibi tek destekle taşınan daha mütevazı örneklerin varlığı ve Demirli Mescidin bu kültürel aktarımın bir parçası olduğu yine bu çalışma ile ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Akyurt, Y. (1940). Beyşehir kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii Türbesi. *Türk Tarih Arkeolojya Etnografya Dergisi*, IV, 91-129.
- Akok, M. (1946). Kastamonu'nun Kasaba Köyünde Candarlıoğlu Mahmud Bey Camii. *Belleten X* (38), 293-302.
- Akyıldız, N.A. & Olgun, T.N. (2020). Somut olmayan kültürel mirasın Anadolu'da tarihi yerleşimlerin korunması ve sürdürülebilirliği bağlamında değerlendirilmesi. *Milli Folklor* 128, 234-243.
- Alperen, B. (2001). *Beyşehir ve tarihi*. Konya: Büyük Sistem Dershanesi Matbaası.
- Altun, A. (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin anablatları için bir özet*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Altun A, (2015). *Gaziantep Türk-İslam mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Bakırer Ö. (2000). *Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu mihrapları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bardakçı, H. (1976). *Bütün yönleriyle Ermenek*. Konya: Çaba Matbaası.
- Bayhan, A. A. (2019). *Geçmişten günümüze Ordunun geleneksel ahşap camileri*. Ordu: Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Bayhan, A.A., (2023). *Orta Karadeniz'de bir Türk İslam kenti Ordu*. Ordu: Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Bayraktar, S. (2016). *Samsun'da Türk devri mimarisi*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları
- Budak, A., (2018). *Mimarsız mimarlık, Kapadokya Bölgesi kaya oyma camileri*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Can, Y. (2008). *İslam'ın üç kutsal mabedi*. İstanbul: Ensar Yayınevi.

- Can, Y. (2003). Kastamonu ve Sinop yöresinde bulunan ahşap camiler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14-15, 117-134.
- Clavijo, R.G. (2016). *Timur devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat* (Ö. R. Doğrul Çev.) İstanbul: Köprü Kitapları.
- Çal, H. (2000). *Niğde şehrindeki Ahşap tavanlı camiler ve mescitler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çal, H. (1989). *Niksar'da Türk eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çam, N. (1989). *Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çam, N. (1999). *İslâm'da sanat sanatta İslâm*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çaycı, A. (2008). *Eşrefoğlu Beyliği dönemi mimari eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çaycı, A. (2011). "Demirli Mescit", *Konya Ansiklopedisi* içinde, (s. 116-118). Konya: Konya Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Çeşmeli, İ. (2005). Orta Asya'da Kaşkaderya Bölgesi merkezi ayaklı dört kubbeli camii tipolojisi. *Arredamento Mimarlık* 3, 106-115.
- Çeşmeli, İ. (2007). *Antik Çağ'dan XII. yüzyıla kadar Orta Asya ve Karahanlı dönemi mimarisi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Denike, B. (1986). Türkistan'da ahşap oymalı birkaç abide (Ali Osman Uysal Çev.), *Vakıflar Dergisi* 20, 29-38.
- Diez, E. & Aslanapa, O. & Koman, M. M. (1950). *Karaman devri sanatı*. İstanbul: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdoğan, M. A. (2004). Murad Çelebi defteri: 1483 yılında Karaman vilayetinde vakıflar III. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIX (1), 119-154.
- Diyarbakırlı, N. (1972). *Hun sanatı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Duran, R.&Çetinaslan, M.-vd. (2009). Konya'daki geç dönem Osmanlı yapıları. *KTO İpek Yolu Dergisi* IX, 235-263.
- Dülgerler, O.N. (2006). *Karamanoğulları dönemi mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2010). *İbn Battûta seyahatnâmesi I* (A. Sait Aykut Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdemir, Y. (1999). *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*. Konya: Beyşehir Vakfı.
- Erdemir, Y. (1983). Karaman'da nakışlı ahşap camilerinden bir örnek, Hoca Mahmud Camisi. *Türk Dili ve Yunus Emre*, 53-59.
- Erdemir, Y. (1985). Konya-Beyşehir Bayındır Köyü Camii. *Vakıflar Dergisi* 19, 193-206.
- Erdemir, Y.&Yavuzylmaz, A. (2021). Malazgirt Zaferiyle Anadolu'ya taşınan ahşap direkli camilerin Konya örnekleri. *950.Yılında Malazgirt Zaferi ve Sultan Alp Arslan* içinde, (s. 424-437). Konya: İhlamur Kitap İdeal Kültür Yayıncılık.
- Eser, E. (1997). Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii. *Vakıflar Dergisi* 26, 237-248.
- Esin, E. (2006). *Türklerde maddi kültürün oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eyice, S. (1992). Bedesten. *TDVİA* 5, 302-311.
- Galland, A. (1987). *İstanbul'a ait günlük hatıraları (1672-1673)* (N. S. Örik Çev.). Ankara: I. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Grabar, O. (2004). *İslam sanatının oluşumu*. İstanbul: Pusula Yayıncılık. Nuran Yavuz.

- Gündoğdu, H. & Bayhan, A. A. & vd. (2006). *Tarihi yaşatan il Tokat*. Tokat Valiliği.
- Karpuz, E.& Tütüncü, M. (2015). *Gaferyad Kitabı, Karaman'ın Kazımkarabekir ilçesi ve çevresinde tarihi eserler, kültür ve kitabeler*. SOTA, Türk ve Arap Dünyası Araştırma Merkezi.3
- Karpuz, H. (2009). *Türk kültür varlıkları envanteri Konya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpuz, H.& Bozkurt, T.& Mimirolu, İ. M. (2008). Konya-Kızılören'deki tarihi yapılar üzerine bir araştırma. *Uluçam Armağanı* içinde (ss. 157-176). Van: Van Çevre ve Kültür Derneği Yayını.
- Karamağaralı, B. (1993). Ayaş'taki İslam Sanatı tarihi ile ilgili eserler, Ayaş Ulu Camii. *Tarihde-Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşı Sempozyumu, (Ayaş 2-4 Temmuz 1993)* içinde (s. 53-59). Ankara: Ayaş Beşediyesi Yayınları.
- Karamağaralı, H. (1982). Sahipata Caminin restitüsyonu hakkında bir deneme. *Rölöve Restorasyon Dergisi* 3, 49-76.
- Göktaş Kaya, L.&Kaya, Ş. (2011). İki ahşap taşıyıcılı harim geleneği: Eflani Demirli Köyü Camii. *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Ekim 2010* içinde (s. 257-280). Konya: Kömen Yayınevi.
- Kemal, Y. (2021). *İnce Mehmed*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kızıltan, A. (1958). *Anadolu Beyliklerinde cami ve mescitler (14. yüzyıl sonuna kadar)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Konyalı, İ.H. (1991). *Abideleri ve kitabeleriyle Beyşehir tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kuban, D. (1993). *Batya göçün sanatsal evreleri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kuran, A. (1972). Anadolu'da ahşap sütunlu Selçuklu mimarisi. *Malazgirt Armağanı* içinde, (s. 179-186). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muşmal, H. (2005). *19. Yüzyılın ilk yarısında Beyşehir ve çevresinin sosyal ve ekonomik yapısı (1790-1864)* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Nefes, E. (2012). Samsun/Çarşamba'da çantı tekniğinde inşa edilmiş iki ahşap cami; Ustacalı Köyü ve Kocakavak Köyü Cami. *Vakıflar Dergisi* 38, 155-164.
- Otto-Dorn, K. (1959). Seldschukische Holzaenmoscheen in Kleinasien. *Aus der Welt der Islamischen Kunst* içinde pp.59-88.
- Otto-Dorn, K. (1967). Die Ulu Dschami in Sivrihisar. *Anadolu (Anatolia)* IX, 161-168.
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk devri dini ve sosyal yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Önge, Y. (1975). Selçuklularda ve Beyliklerde ahşap tavanlar. *Atatürk Konferansları V (1971-72)*, içinde (s. 179-195).
- Önge, Y. (1968). Anadolu mimari sanatında ahşap stalaktitli sütun başlıkları. *Önasya* IV (37), 11-12, 22.
- Önge, Y. (1971). Anadolu'da XIII-XIV. yüzyılın ahşap camilerinden bir örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi. *Vakıflar Dergisi* 9, 291-296.
- Önge, Y. (1973). Konya Meram mesiresindeki mimari bir manzume. *Vakıflar Dergisi*, 10, 367-383.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Samur, T. (1996). *Akşehir'deki Türk mimari eserleri*. Konya: Kendi Yayını.
- Süslü, M. Y. (1934). *Eşrefoğulları tarihi Beyşehir klavuzu*. Konya: Babalık Matbaası.
- Şancı, F. (2013). *Malatya Türk İslam dönemi mimari eserleri*. Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınları.
- Şimşir, Z. (2007). Ilgın Yukarı Çiğil Kasabasındaki iki ahşap camii. *KTO İpek Yolu Özel Aralık Sayısı*, 10, 607-620.
- Tekin Ö.L., Bilginer, R. (1945). *Beyşehir ve Eşrefoğullar*. Eskişehir: Karaa Matbaası.

- Tunçel, M. (2000). Bayburt Bedesteni. *Zafer Bayburtluoğlu Armağanı içinde* (ss.565-572). Kayseri: Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Yayınları.
- Uzluk, F.N. (1958). *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti vakıfları fihristi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü.
- Yavuzylmaz, A. (2023). Beyşehir’de EŞrefoğlu Camii geleneğini sürdürün bir yapı: Emen Camii. *Tarih PeŐinde* 30, 1-27.
- Yazar, T. (2001). Alt kat ortasında ayak bulunan türbeler üzerine ikonografik bir yaklaşım. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi II* içinde (ss. 457-460). Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- Yetkin, Ő. (1986). *Anadolu’da Türk çini sanatının gelişimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yücel, E. (1967). Beyşehir Demirli Mescit ve çinileri. *Arkitekt* 37, 177–179.
- Yücel, E. (1970). Türk İnşaat Eserleri Mzesinde Selçuklu devrine ait bazı çini rneklere. *Sanat Tarihi Yıllığı IV*, 259-267.

EXTENDED SUMMARY

The first structure recognized as the place of worship for Muslims is the mosque, which was built shortly after the migration in Medina. The structural and roofing system of this modest building was constructed with wood. It is known that the presence of wooden structural and roofing systems has continued since the first mosque. Over the centuries, some have turned into monumental mosques while others have remained simple mosques. Sometimes structures were built using dozens of wooden pillars, while other times space was shaped with a single wooden support. Among the materials used by Turks before adopting Islam were stone, adobe, marble, and bricks. In addition to these materials, it is known that wood was also used enthusiastically in the construction of both civil and religious structures. The structural system in the tombs, known as kurgans, used by Turks was wooden. Moreover, wooden materials are also among the findings obtained from these tombs. It is also known that Turks used wooden posts as supports in the tents they used as dwellings, called yurts. After adopting Islam, Turks built religious spaces. Thus, the beginning of mosque architecture in Central Asia was established. Notable among the mosques built during this period were worship structures with wooden support systems and roofs.

Wooden pillar and ceiling mosques, which we began to see during the Karahanid and Ghaznavid periods in Central Asia, continued the same building tradition in these lands with the Turks' acquisition of Anatolia. The earliest examples of wooden pillar mosques in Anatolia date back to the second half of the 13th century during the Seljuk period. The Sahip Ata Mosque, commissioned by Sahip Ata Fahreddin Ali to the architect Kelük bin Abdullah in Konya, the capital of the Seljuks in 1258 (although it did not reach the present day in its original form), is considered the first example of wooden pillar mosques. Konya and its surroundings come to the fore as the regions where wooden pillar mosques were intensively built.

Beyşehir, one of the important districts of Konya with a historical background dating back to the Neolithic period, experienced its most brilliant period during the reign of the Eşrefoğulları, who dominated both the Seljuk and post-Seljuk regions. Notable structures from this period include the Kubadabad Palace built by Seljuk Sultan Alaeddin Keykubad on the shores of Lake Beyşehir and the Süleyman Bey Complex built by Eşrefoğlu Süleyman Bey. The mosque, the most important structure of the complex, is the most monumental example of wooden pillar and ceiling mosques. Its stone, tile, plaster, and wooden painted decorations, as well as muqarnas column capitals, served as a source of inspiration for mosques to be built in Beyşehir and its surroundings afterward. Beyşehir Köşk (14th century), Beyşehir Bayındır Mosque (767/1365), Beyşehir Çavuş (15-16th century), Kireli (18-19th century), Beyşehir Emen Mosque (1622) are a few examples of structures that continue this tradition. Another of these structures is the Demirli Mosque, the subject of this study, built during the period of the Eşrefoğulları Beylik in the Beyşehir district of Konya, stands out with its small size and single wooden support. There are debates about whether the structure was built as a madrasa due to the references to it as a mosque in some documents. In this study, the historical process of this structure, built and used as a mosque, and the repairs it underwent have been discussed. However, the primary aim of this study is not only to introduce this mosque but also to determine whether it continues a tradition with its wooden support system.

During the period of the principalities, a transitional period between the Seljuks and the Ottomans, many small and large principalities were established in various regions of Anatolia. Within this period called the Beyliks Era, while the Seljuk tradition was continued on the one hand, new trials and searches were observed on the other hand. Mosques and masjids, which characterized the period in terms of religious architecture, stood out with their plans, architecture, and ornamentation features. In terms of plan diagrams, mosques with single domes, Kufa-planned, equally multi-unit, transept type (cross-platform), basilica type (longitudinally oriented), zawiya (tabhane-reversed T-planned), and central dome planned diagrams were applied during the principalities' era. Among these, mosques with wooden pillar and supported roofs running parallel or longitudinally to the qibla wall form a separate group.

There are numerous works built in a similar plan both in Anatolia and outside Anatolia regarding the building plan. Generally, these structures are designed as small-scale neighborhood mosques. Although they are large in size, mosques built from the early 14th century onwards, such as Konya Sahip Ata Mosque, Afyon Ulu Mosque, Ankara Ahi Şerafeddin/Arslanhane Mosque, Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Mosque, Sivrihisar Ulu Mosque, continued the construction technique, but the dimensions started to decrease. Finally, this study has determined which examples of single-support structures continued in Anatolia after this building. It has been observed that

the number of these examples is considerable and that these structures are modest neighborhood and village mosques. In light of all this data, this study aims to reveal the centuries-long continuation of single-support structures within a tradition and contribute to the field.

SAĞLIK HİZMETLERİ KULLANIMINDA YAŞANILAN İLETİŞİM SORUNLARININ SAĞLIK PERSONELİNE DUYULAN GÜVEN ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİ

DETERMINING THE EFFECT OF COMMUNICATION PROBLEMS EXPERIENCED IN THE USE OF HEALTH SERVICES ON TRUST IN HEALTH PERSONNEL

Gülhan GÖK

Amasya Üniversitesi

Sabuncuoğlu Şerefeddin Sağlık Hizmetleri MYO

Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü

gulhan.gok@amasya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4462-2541

ÖZ

Geliş Tarihi:

04.04.2024

Kabul Tarihi:

01.07.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

İletişim,
İletişim sorunları,
Sağlık personeline
güven,

Keywords

Communication,
Communication
problems,
Trust in health
personnel,

Bu araştırma ile sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven düzeyi üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında sağlık personeli ile ilgili yaşanan iletişim sorunları, sağlık personeline güven düzeyini olumsuz etkileyen faktörler ve bu sorunların sağlık hizmeti kullanımında bir farklılık oluşturup oluşturmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma verileri anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada 435 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda tek faktörlü varyans analizi, Mann-Whitney U testi ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda sağlık personeline duyulan güven düzeyinin yüksek ve sağlık personeli ile iletişim sorunlarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güveni etkilediği, iletişim sorunları arttıkça güven düzeyinin azaldığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların yaklaşık %85'inin sağlık hizmeti ihtiyacını ertelediği saptanmıştır. Sağlık personeline duyulan güvenin sağlık hizmeti kullanım sıklığını artırırken sağlık personeliyle iletişim sorunlarının ise azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

This research aims to determine what effect communication problems experienced with healthcare personnel have on the level of trust in healthcare personnel. Within the scope of the research, it was tried to determine the communication problems experienced with healthcare personnel, the factors that negatively affect the level of trust in healthcare personnel, and whether these problems create a difference in the use of healthcare services. Research data was collected using survey management. Data obtained from 435 participants were analyzed in the study. For the purpose of the research, single-factor analysis of variance, Mann-Whitney U test and simple linear regression analysis were performed. As a result of the analysis, it was determined that the level of trust in healthcare personnel was high and communication problems with healthcare personnel were at a moderate level. It has been determined that communication problems with healthcare personnel affect the trust in healthcare personnel, and as communication problems increase, the level of trust decreases. It was also found that approximately 85% of the participants postponed the need for health care. It has been concluded that trust in healthcare personnel increases the frequency of healthcare service use and reduces communication problems with healthcare personnel.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1464813>

Atf/Cite as: Gök, G. (2024). Sağlık hizmetleri kullanımında yaşanan iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven üzerindeki etkisinin belirlenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1108-1123.

Giriş

Sağlık hizmetleri, alanında eğitim almış personel tarafından belirli prosedürler doğrultusunda sunulan ve kişilerin sağlığı üzerinde etkili olan hizmetler bütünüdür (Ahmad vd., 2013: 212). Sağlık hizmetlerinin sunumu sırasında sağlık personeli ile hasta ve hasta yakınları arasında tedavi başarısı üzerinde de etkili olan bir etkileşim gerçekleşmektedir. Bu etkileşim sağlık hizmetlerine ayrıca bir değer katmaktadır (Chichirez ve Purcărea, 2018: 119). Hizmet talep edenlerle hizmet sağlayıcıları arasındaki etkileşimin temelinde ise etkili iletişim yer almaktadır. Bu iletişim, hasta odaklı bakım ve olumlu bir hasta deneyimi için son derece önemlidir (Blackburn vd., 2018; Morgan ve Yoder, 2011: 7).

Hizmet talep edenlerle hizmet sağlayıcıları arasındaki ilişkinin iki bileşeni bulunur. İlk bileşen bilgilendirici bileşendir ve bilgi toplamayı, tıbbi bilgileri paylaşmayı, hasta eğitimini ve beklentilerin yönetimini içerir. Buna göre hizmet talep edene hastalık, tedavi süreci, tedavinin etkileri ve tarafların beklentileri gibi konularda bilgi verilmesi bilgilendirici bileşenle ilgilidir. İkinci bileşen ise duygusal bileşendir. Bu bileşen, sağlık personelinin hizmet talep edene sağladığı destek, gösterdiği empati, verdiği güvence ile birlikte karşılıklı güven geliştirme, saygı duyma ve olumlu etkileşim kurma ile ilgilidir. Bu bileşen sayesinde hizmet alanın korku ve/veya kaygı gibi yararsız duygularının azaltılması amaçlanır. Bu iki bileşenin sinerjisinin hizmet talep edenin bakımındaki etkinliğini önemli ölçüde artırması beklenir (Blasi vd., 2001: 758). Bir tanı veya tedavi ile ilgili ayrıntıları iletirken ilişkili risk faktörleri ile ilgili olasılıkları da doğru bir şekilde iletmek tedavi başarısı için son derece önemlidir. Diğer taraftan bu süreçlerle ilgili bilgilerin doğru şekilde iletilmemesi olumsuz sonuçlara yol açabilir: hastalar talimatlara uymayabilir veya potansiyel olarak hayat kurtarıcı tedavi hasta ve hasta yakınları tarafından görmezden gelenebilir (Meuter vd., 2015: 3). Hizmet talep edenlerle hizmet sağlayıcıları arasındaki bu iki bileşen bilgi alışverişinin kalitesini artırmayı amaçlanırken daha zengin kişiler arası etkileşimler yaşanmasına da olanak sağlar. Taraflar arasındaki iletişimi geliştirmek için tasarlanan herhangi bir müdahalenin (etkili bir şekilde uygulanması halinde) kişiler arası ilişkiyi ve hizmet kalitesini de artırması muhtemeldir (Kelley vd., 2014: 2).

Bir sağlık kuruluşunun başarısı girdilerinin niteliklerine bağlıdır (Migowski vd., 2019: 211). Bu bağlamda çıktıların beklentileri karşılamaında tam ve doğru bilgi önemli bir etkidir. Çünkü sağlık hizmetleri, en basit kararlar için bile birçok bilgiye ihtiyaç duyan, bilgi açısından zengin bir ortamdır. Sağlık hizmetlerinin kullanımını sırasında yaşanan iletişim sorunları doğru bilgiye erişimi olumsuz yönde etkiler. Doğru bilginin, doğru kişiye doğru zamanda sağlanamaması tıbbi hatalara (Kaelber ve Bates, 2007: 40; Solet vd., 2005: 1095) maliyetlerin artmasına, hasta bakımının olumsuz etkilenmesine (Kripalani vd., 2007: 831), tedavi süresinin uzamasına, hastaneye yeniden başvuru sayısının artmasına, bakımın sürekliliğinin aksamasına, teşhislerin gecikmesine, çoklu ilaç kullanımına, dava riskinin artmasına ve gereksiz testlere yol açabilir. Dolayısıyla bu sorunlar bakım kalitesini düşürebilir (Gandhi vd., 2020: 626) ve sağlık hizmetlerine olan güvenin zarar görmesine neden olabilir (Blackburn vd., 2018).

Güven kavramı, karşı taraftaki kişiye itaat etmek, onun davranışlarından emin olmak, ona inanmak, ona umut duygusunu yaşatmak, dürüstlük ve sadakat kavramlarıyla ilişkilidir (Ozaras ve Abaan, 2016: 629). “Birinin veya bir şeyin güvenilirliğine, doğruluğuna, yeteneğine veya gücüne olan kesin inanç, güveni terapötik ilişkinin ayrılmaz bir bileşeni haline getirir. Sağlık hizmeti talep edenlerle gerçekleştirilen iletişim; karşılıklı güven ilişkisinin kurulmasını, sürece tarafların katılımının sağlanmasını ve sağlık sonuçlarının iyileştirilmesini destekler (Leslie ve Lonneman, 2016: 38-39).

Güven sadece kişilere karşı duyulmaz. Kişilere güven duyulması ile birlikte kurumlara da güven duyulabilir. Ancak kurumlara güven ile kişilerarası güven birbirinden farklıdır. Kişilerarası güven daha kolay oluşabilirken kurumlara güven daha zor olabilir (Weaver, 2006: 1162). Sağlık hizmetlerinde kurumsal güven; maliyetlerin yönetilmesi, sağlık sigortası sistemlerinin kurulması, kişilerin sağlık hizmetlerinden hastane gibi kişisel olmayan kurumlar üzerinden faydalanması gibi kurumsal pek çok faktörlerden oluşmaktadır. Ancak kişilerarası güven, insanlar arasında bireysel düzeyde gerçekleşir ve bireyin ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemlidir. Kişilerarası güven daha çok bireysel sorunların çözümüne odaklıdır (Ozaras ve Abaan, 2016: 629). Sağlık hizmetlerinde güven esasına dayalı yüksek kaliteli iletişim ise kişilerin sağlık sorunlarının çözümünü kolaylaştırırken tedaviye uyumlarını da artırır (Thompson ve McCabe, 2012: 7). Hastanın tedavi sürecine daha fazla katılımı sağlanır, hasta tatmini artar (Frank vd., 2009: 15) ve sonuç olarak hasta sağlığına kavuşur (Dooley vd., 2015: 1077).

Ülkemizde sağlık personelleri, mesleki eğitimlerini başarıyla tamamladıktan sonra diplomalarını alırlar. Alınan diploma, ilgili sağlık mesleğini icra etmek için yeterli olup sağlık personelinin çalışmak için ayrıca bir lisans almasına gerek yoktur. Bu bağlamda alınan diploma, sağlık profesyoneli olmak için yeterli kabul edilmektedir (Güven, 2014: 20). Ancak çeşitli nedenlere (dikkatsizlik, tecrübesizlik, özensizlik, bilgisizlik, iletişimsizlik, beceri eksikliği, yeterli bilgilendirmeme vb.) bağlı olarak sağlık profesyoneli hastaya zarar verebilmektedir (Kahyaoglu Khalil, 2022: 6). Türkiye Büyük Millet Meclisi Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonunun 22 Mart 2022 tarihli 1. Toplantısında belirtildiği üzere 2012-2022 yılları arasında kapsayan dönem içerisinde hastaların gördüğü zararlarla ilgili 5933 yargı davası açılmıştır. Bu davalarda toplamda beş milyar Türk lirasının üzerinde tazminat tutarı gündeme geldiği belirtilmiştir. Diğer taraftan literatürdeki araştırmalar, sağlık hizmetlerinin başarısı üzerinde iletişimin ve sağlık personeline duyulan güvenin son derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu araştırma ile hem literatürde yer alan araştırmalardan hem de ülkemizdeki hastaların zarar görmesiyle ilgili davaların yoğunluğundan hareketle sağlık hizmetleri kullanımında yaşanan iletişim sorunlarının belirlenmesi, bu sorunların sağlık personeline duyulan güven üzerinde bir etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi, iletişim sorunları ve sağlık personeline duyulan güven düzeyinin sağlık hizmeti kullanımında bir farklılık meydana getirip getirmediğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda sağlık personelinin iletişiminin güçlendirilmesinin sağlık personeline duyulan güven düzeyinin artırılmasında ne derecede önemli olduğu belirlenerek bu iki etkenle ilişkili olabilecek diğer sorunların da çözümlenmesine katkı sağlanması, bu doğrultuda sağlık kurumu yöneticileri için çeşitli öneriler geliştirilerek hem maddi kayıpların önlenmesi hem de daha fazla hastanın sağlık kurumuna çekilebilmesi istenmiştir.

Araştırma Yöntemi

Sağlık hizmeti kullanıcılarının sağlık personeli ile kurmuş olduğu iletişimin etkinliği, kullanıcıların hizmete ilişkin algıları üzerinde bazı olumlu ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu araştırmayla sağlık hizmeti talebinde bulunan kişilerin yaşamış olduğu iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında katılımcıların deneyimlediği iletişim sorunları ve personele duyulan güvenle ilgili görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının ve personele duyulan güvenin hastanın sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme durumu, sağlık kurumlarına başvuru sayısı ve sağlık kurumu tercihinde bir farklılık meydana getirip getirmediği değerlendirilmiştir. Araştırma, toplumun sağlık personeli ile yaşadıkları iletişim sorunlarını ve sağlık personeline duyulan güven düzeyini ortaya koyması, bununla birlikte bu etkenlerin sağlık hizmetleri talebinde bir değişiklik meydana getirip getirmediğinin belirlenmesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Sağlık personeline duyulan güvene göre sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H₂: Sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarına göre sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H₃: Sağlık personeline duyulan güvene göre sağlık kurumlarına başvuru durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H₄: Sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarına göre sağlık kurumlarına başvuru durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H₅: Sağlık personeline duyulan güvene göre sağlık kurumu tercihinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H₆: Sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarına göre sağlık kurumu tercihinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H₇: Sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunları, sağlık personeline duyulan güven üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturmaktadır.

Araştırmanın evrenini Türkiye genelinden 18 yaş üstü kişiler oluşturmaktadır. Araştırmaya 18 ve üzeri yaş grubunda yer alan katılımcılar dahil edilmiştir. Bu kriteri sağlamayan katılımcılar araştırma kapsamına alınmamıştır. Araştırmada evreni temsil etme yeterliliğine sahip örneklem büyüklüğünün %95 güven düzeyinde

384 kişi olması (Gürbüz ve Şahin, 2017: 129; Sönmez ve Alacapınar, 2019: 439) dolayısıyla bu sayının üzerinde katılımcıya erişilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda olasılıksız örnekleme türlerinden uygun örnekleme tekniği kullanılmıştır. Uygun örnekleme tekniğinde ihtiyaç duyulan büyüklükteki örnekleme ulaşmaya kadar kolaylıkla ulaşılabilir deneklerden veriler toplanır. Bu teknikle veriler diğer örnekleme tekniklerine göre daha hızlı, kolay ve ucuza toplanabilir. Diğer taraftan bu örnekleme tekniğinde deneklerin evreni temsil etme gücü zayıftır. Bununla birlikte sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir tekniktir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 132). Bu araştırma kapsamında evreni temsil etme yeterliliğine sahip olduğu düşünülen 439 katılımcıya erişim sağlanmıştır. Bu katılımcılardan ikisi, 18 yaşın altında olması ve diğer ikisi ise araştırma verilerinin güvenilirliğini artırmak amacıyla sorulan kontrol sorusuna uygun yanıt vermemesi nedeniyle araştırmadan çıkarılmıştır. Toplamda 435 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2023 verilerine göre nüfusun %24,6'sı yükseköğretim (ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora), 44,6'sı temel ve ortaokul, %23,7'si ortaöğretim (ilkokul ve üzeri eğitime sahip toplam kişi sayısı %92,9'dur.) mezundur. Cinsiyet dağılımının ise %50,1'ini erkekler oluştururken %49,9'unu kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2023). Araştırma verilerinin elektronik ortamda uygun örnekleme yöntemi kullanılarak toplanması nedeniyle katılımcılara ait tanımlayıcı değişkenlerde Türkiye geneline temsil edebilecek dengeli bir dağılım elde edilememiştir. Bu nedenlerle araştırma sonuçlarının genellenebilirliğinin düşük olduğu söylenilebilir.

Araştırma verilerinin toplanmasında elektronik ortamda oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Oluşturulan form üç bölümden oluşmaktadır. Formun birinci bölümünde yaş, eğitim durumu ve cinsiyet gibi katılımcıları tanımlayıcı nitelikteki sorulara ve araştırma kapsamında değerlendirilmek üzere kullanılacak sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme, sağlık kurumlarına son bir (verilerin toplandığı zamana göre son bir ay) içinde başvurma sayısı, tercih edilen sağlık kurumu türü gibi değişkenlere yönelik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümünde sağlık personeline duyulan güvenin belirlenmesi amacıyla Egede ve Ellis'in (2008) geliştirdiği, Dinç ve diğerlerinin (2013) Türkçe'ye uyarladığı Sağlık Hizmetleri Sisteminde Çok Boyutlu Güven Ölçeğine ait Sağlık Hizmeti Sunan Personellere Güven Alt Boyutu kullanılmıştır. Bu alt boyut 10 önermeden oluşmaktadır ve Cronbach Alpha değeri 0,874 olarak hesaplanmıştır. Anket formunun üçüncü bölümünde ise sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının belirlenmesi amacıyla Yeşildal ve diğerleri (2021) tarafından geliştirilen ve 13 önermeden oluşan Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğe ait Cronbach Alpha değeri 0,813'tür. Cronbach Alpha değerinin 0,80-1,00 aralığında olması durumunda ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu ifade edilir (Alpar, 2021: 822). Bu bağlamda araştırmada kullanılan ölçek/ölçek alt boyutu yüksek güvenilirliktedir. Ayrıca araştırma verilerinin güvenilirliğini artırmak amacıyla anket formunda bir tane de kontrol sorusuna yer verilmiştir. Bu soruya uygun yanıt vermeyen katılımcılardan elde edilen veriler araştırmadan çıkarılmıştır.

Araştırma verileri toplanmaya başlamadan önce bir devlet üniversitesine ait etik kuruldan 12/03/2024 tarihinde 185250 sayılı karar ile gereken onay alınmıştır. Etik kurul onayının alınmasıyla araştırma verileri toplanmaya başlanmış ve 31/03/2024 tarihi itibarıyla evreni temsil etme yeterliliğine sahip örneklem büyüklüğüne ulaşılmasıyla veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Veri toplama sürecinde katılımcıların araştırmaya gönüllü katılımı esas alınmış olup katılımcılarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Toplanan verilerin analiz edilmesi sürecinde SPSS programından faydalanılmıştır. Yapılacak analizlerin belirlenmesinde öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri +/-1 aralığında olan değişkenlerin normal dağılım gösterdiği, olmayan değişkenlerin ise normal dağılım göstermediği kabul edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 214). Normal dağılım gösteren verilerde parametrik testlerden tek faktörlü varyans analizi (ikiden fazla grup bulunan değişkenlerde), normal dağılım göstermeyen verilerde ise bir nonparametrik test olan Mann-Whitney U testi (iki grup bulunan değişkenlerde) kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 230, 244). Değişken grupları arasında anlamlı bir fark tespit edilen değişkenlerde bu farklılığın hangi grup değişkenleri arasında olduğunu belirleyebilmek amacıyla Tukey (grup varyanslarının eşit olduğu durumda) ve Dunnett (grup varyanslarının eşit olmadığı durumda) testlerinden yararlanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 237). Bir bağımsız değişkenin bir bağımlı değişken üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla ise basit doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 266).

Ayrıca ölçeğe/ölçek alt boyutuna ait ortalamaların yorumlanmasında ölçek önermelerinin beşli likert şeklinde olması nedeniyle $p-1/p$ (p , ölçek önermelerine ait seçenek sayısı; $(5-1)/5=0,80$) hesaplama yönteminden yararlanılarak artış oranı 0,80 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuç doğrultusunda ortalama puanları 1,00-1,80

puan: Çok Düşük, 1,81-2,60 puan: Düşük, 2,61-3,40 puan: Orta, 3,41-4,20 puan: Yüksek ve 4,21-5,00 puan: Çok Yüksek olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıları tanımlayıcı bulgulara, katılımcıların yaşamış olduğu iletişim sorunlarının dağılımına ve araştırmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen hipotez testlerine yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların %33,8'i 20 ve altı yaş grubunda yer alırken %46'sı 21-30, %20,2'si 31 ve üzeri yaş aralığındadır. Cinsiyet değişkenine göre katılımcıların %68,3'ü kadın iken %31,7'si erkektir. Eğitim düzeyi değişkenine göre grupların dağılımına bakıldığında ise katılımcıların yaklaşık yarısının (%51,3) ön lisans düzeyinde, %28,7'sinin lisans, yüksek lisans ve doktora ve %20'sinin temel eğitim-ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olduğu belirlenmiştir. Tablo 1'de katılımcıların sağlık personeline duyduğu güvene ilişkin görüşlerinin dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 1. Sağlık Personeline Duyulan Güvenle İlgili İfadelerin Dağılımı

Sıra No	İfadeler	n						Ort.	SS
			Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum		
1	Bana hizmet sunan sağlık profesyoneli gereksinimlerimi göz önünde bulundurur ve öncelik verir.	435	5,1	8,5	32,4	37,9	16,1	3,51	1,02
2	Sağlık profesyoneline o kadar çok güvenirim ki, her zaman onun tavsiyelerine uymaya çalışırım.	435	3,0	11,5	36,1	36,3	13,1	3,45	0,96
3	Sağlık profesyoneline o kadar çok güvenirim ki, o bana ne söylerse doğrudur.	435	9,2	16,1	42,8	24,8	7,1	3,05	1,03
4	Bazen, sağlık profesyonelinin fikrine güvenmem ve bu yüzden ikinci birine ihtiyaç hissederim.	435	8,5	17,7	27,6	32,2	14,0	3,26	1,16
5	Sağlık profesyonelinin tıbbi bakımım ile ilgili kararlarına güvenebilirim.	435	2,5	6,4	26,9	51,3	12,9	3,66	0,87
6	Bana hizmet sunan sağlık profesyoneli ihtiyacım olan tıbbi bakımı bana sunmak için ne gerekiyorsa yapar.	435	3,4	8,3	29,4	46,9	12,0	3,56	0,93
7	Sağlık profesyoneli bir uzman olduğu için benimki gibi tıbbi sorunları tedavi edebilir.	435	2,8	6,7	22,1	53,3	15,2	3,71	0,90
8	Hangi tıbbi tedavilerin benim için en iyisi olduğu konusunda bana hizmet sunan sağlık profesyonelinin kararlarına güvenebilirim.	435	3,0	6,2	30,8	47,1	12,9	3,61	0,90
9	Sağlık profesyoneli bana en kaliteli tıbbi bakımı sunar.	435	2,8	11,3	36,1	38,2	11,7	3,45	0,94
10	Bunların tümünü göz önüne aldığımda, bana hizmet sunan sağlık profesyoneline tamamen güvenirim.	435	5,5	10,8	36,8	37,9	9,0	3,34	0,98

Araştırmaya katılan 435 kişinin görüşleri doğrultusunda sağlık personeline duyulan güven belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda katılımcıların en fazla “Sağlık profesyoneli bir uzman olduğu için benimki gibi tıbbi sorunları tedavi edebilir.” ifadesine ve “Sağlık profesyonelinin tıbbi bakımım ile ilgili kararlarına güvenebilirim.” ifadesine katıldıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte sağlık personeline duyulan güvene yönelik ifadelerden sağlık

personelinin hizmet talep edenlerin ihtiyaçlarını önemseydiği, sağlık personeline güvenildiği için tavsiyelerine uyulduğu, sağlık personelinin kararlarına güven duyulduğu; sağlık personelinin gereken her şeyi yaptığı, tıbbi sorunları tedavi edebildiği ve en kaliteli tıbbi bakımı sunduğu yönündeki görüşlerin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Sağlık personeline duyulan güvene yönelik en az katılım sağlanan ifadeler ise “Sağlık profesyoneline o kadar çok güvenirim ki, o bana ne söylerse doğrudur.” ve “Bazen, sağlık profesyonelinin fikrine güvenmem ve bu yüzden ikinci birine ihtiyaç hissederim.” şeklindedir. Bu ifadelerle ilişkin katılımcıların görüşlerinin dağılımı ise orta düzeydedir.

Tablo 2. Sağlık Personeli ile Yaşanılan İletişim Sorunları İfadelerinin Dağılımı

Sıra No	İfadeler	n	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Ort.	SS
1	Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) beni sabırla dinler.	435	4,4	15,6	27,8	37	15,2	3,43	1,06
2	Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) hastalığım hakkında bana yeterli bilgi verir.	435	3,9	14	23,4	45,3	13,3	3,50	1,02
3	Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) hastalığım hakkında konuşurken sert üslup kullanır.	435	18,6	33,1	26,4	16,1	5,7	2,57	1,13
4	Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) sorularına eksiksiz cevap verir.	435	5,1	16,3	31,7	36,6	10,3	3,31	1,03
5	Doktorlar muayene esnasında benimle göz teması kurar.	435	6,9	13,6	24,1	38,4	17	3,45	1,13
6	Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) şikayetimi önemsemmez.	435	25,3	37,7	20,9	11,5	4,6	2,32	1,11
7	Muayene esnasında soruları cevaplarırken çok rahat olurum.	435	4,6	12,4	24,4	37,2	21,4	3,58	1,10
8	Muayene olmam gerektiğinde genellikle gergin olurum.	435	20	23,4	24,6	23,2	8,7	2,77	1,25
9	Muayene esnasında kendimi ifade etmekten çekinirim.	435	31,3	28,7	16,6	16,8	6,7	2,39	1,27
10	Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) benimle iletişim kurmak için isteksiz davranır.	435	19,8	29,7	29,2	15,9	5,5	2,58	1,14
11	Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) anlamını bilmediğim tıbbi terimleri sıklıkla kullanır.	435	13,1	29	33,3	17,5	7,1	2,77	1,11
12	Doktorlar muayene sırasında aceleci davranır.	435	12,4	21,4	29,7	24,1	12,4	3,03	1,20
13	Doktorlar reçete ettikleri ilaçlar hakkında detaylı bilgi vermez.	435	14	24,4	26,2	23	12,4	2,95	1,24

Katılımcıların sağlık hizmeti kullanımı sırasında yaşamış oldukları iletişim sorunları ile ilgili görüşlerinin dağılımına Tablo 2’de yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların en fazla katıldığı görüş “Muayene esnasında soruları cevaplarırken çok rahat olurum.” şeklindedir. Bu görüşü “Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) hastalığım hakkında bana yeterli bilgi verir.” ve “Doktorlar muayene esnasında benimle göz teması kurar.” görüşleri takip etmektedir. Ayrıca katılımcılar sağlık personelinin kendilerini sabırla

dinlediğini ve muayene sırasında göz teması kurduğunu düşünmektedir. Bu görüşlere ait ortalama değerleri dikkate alındığında katılımcıların bu ifadelere katılımlarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Katılımcıların en az katıldığı görüşler ise “Sağlık profesyonelleri (doktor, hemşire, diş hekimi ve diğerleri) şikayetimi önemsemez.” ve “Muayene esnasında kendimi ifade etmekten çekinirim.” şeklindedir. Katılımcıları bu ifadelerle vermiş oldukları yanıtların ortalama değerleri ise düşük düzeydedir. Bu bulgulara göre katılımcıların iletişim sırasında sağlık personelinin kendisine karşı sert bir üslup kullanmadığını, sağlık personelinin şikayetlerini önemseydiğini, iletişim kurmak için isteksiz olmadığını ve katılımcıların muayene sırasında kendini ifade etmekten çekinmediğini belirttikleri görülmüştür. Bununla birlikte katılımcıların sorularının eksiksiz cevaplandığı, sağlık personeli tarafından anlaşılması güç tıbbi terimler kullanıldığı ve hekimin muayene sırasında aceleci davranıldığı konularında kesin bir yargıya varamadıkları anlaşılmıştır.

Tablo 3. Sağlık Personeline Duyulan Güvene Göre Sağlık Hizmeti İhtiyacını Erteleme Durumu

	Sağlık Hizmeti İhtiyacını Erteleme Durumu	n	%	Ort.	S.S	F	p
Sağlık Personeline Güven	Her Zaman	17	3,9	3,24	0,73	4,624	0,001
	Genellikle	79	18,16	3,28	0,64		
	Bazen	173	39,77	3,44	0,56		
	Nadiren	102	23,45	3,51	0,64		
	Hiçbir Zaman	64	14,72	3,71	0,87		
Toplam		435	100	3,46	0,66		

Tablo 3'te yer alan bulgulara göre katılımcıların yaklaşık %85'inin sağlık hizmeti ihtiyacını değişen sıklıklarda ertelediği anlaşılmaktadır. Toplumun sağlık personeline duyduğu güven düzeyinin sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme durumu üzerinde bir fark meydana getirip getirmediğinin belirlenmesi amacıyla One Way Anova Analizi yapılmıştır. Yapılan analizin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($F_{(4, 430)}$ Değeri=4,624; $p<0,05$). Elde edilen sonuç doğrultusunda H_1 Hipotezi kabul edilmiştir. Tek faktörlü varyans analizinde hangi grup değişkenleri arasında bir farklılık olduğunu tespit etmek için grup varyansları eşit olmaması nedeniyle Dunnett testi yapılmıştır. Analiz sonucunda sağlık hizmeti ihtiyacını genellikle erteleyen katılımcıların (Ort.=3,71; S.S=0,87) sağlık personeline güven düzeyinin sağlık hizmeti ihtiyacını hiçbir zaman ertelemeyen katılımcılardan (Ort.=3,71; S.S=0,87) daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca grup değişkenlerine ait sağlık personeline güven ortalamaları dikkate alındığında katılımcıların sağlık personeline duyduğu güven düzeyini gösteren ortalama değerleri arttıkça sağlık hizmeti talebini erteleme sıklığının da azaldığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Sağlık Personeli ile Yaşanılan İletişim Sorunlarına Göre Sağlık Hizmeti İhtiyacını Erteleme Durumu

	Sağlık Hizmeti İhtiyacını Erteleme Durumu	n	%	Ort.	S.S	F	p
İletişim Sorunları	Her Zaman	17	3,9	2,84	0,52	2,491	0,043
	Genellikle	79	18,16	2,68	0,54		
	Bazen	173	39,77	2,70	0,60		
	Nadiren	102	23,45	2,54	0,69		
	Hiçbir Zaman	64	14,72	2,47	0,81		
Toplam		435	100	2,63	0,65		

Araştırmaya katılan kişilerin görüşleri doğrultusunda sağlık hizmetlerinin kullanımı sırasında yaşanan iletişim sorunlarının katılımcıların sağlık hizmetlerini erteleme durumunda bir farklılık meydana getirip getirmediği

belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan tek faktörlü varyans analizinin 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{(4, 430)}$ Değeri=2,491; $p<0,05$). Elde edilen sonuç doğrultusunda H_2 Hipotezi kabul edilmiştir. Tek faktörlü varyans analizinde grup değişkenlerinin hangileri arasında bir farklılık olduğunu tespit etmek için grup varyansları eşit olmaması nedeniyle Dunnett testi yapılmıştır. Ancak yapılan analiz sonucunda grupların hangileri arasında fark olduğuna ilişkin net ayrım belirlenememiştir. Bununla birlikte katılımcıların iletişim sorunlarına ait ortalama değerleri arttıkça sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme sıklığının da arttığı saptanmıştır.

Tablo 5. Sağlık Personeline Duyulan Güvene Göre Sağlık Kurumlarına Başvuru Durumu

	Son Yıl Başvuru Sayısı	n	%	Ort.	S.S	F	p
Sağlık Personeline Güven	Hiç Başvurmayan	14	3,26	3,01	0,90	2,965	0,032
	1-5 Defa	265	61,63	3,48	0,68		
	6-10 Defa	84	19,53	3,40	0,62		
	11 ve Üzeri Defa	67	15,58	3,57	0,55		
Toplam		430*	100	3,46	0,66		

Not. *Araştırmaya katılan kişilerden beşi geçtiğimiz yıl (2023 yılı) kaç defa sağlık kurumuna başvurduğunu hatırlamadığı için bu kişiler analize dahil edilmemiştir.

Araştırma kapsamında sağlık personeline duyulan güven düzeyine göre katılımcıların sağlık kurumlarına başvuru sayısında anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenmeye çalışılmış olup yapılan analiz sonucunun istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($F_{(3, 426)}$ Değeri=1,155; $p<0,05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla grup varyansları eşit dağılım gösterdiği için Tukey testi yapılmıştır. Yapılan analizde sağlık kurumuna son bir yıl içerisinde hiç başvuru yapmayan kişiler ile 11 ve üzeri defa başvuru yapan kişilerin sağlık personeline duyduğu güven düzeylerinin farklı olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya göre sağlık kurumlarına son bir yıl içerisinde hiç başvuru yapmayan kişilerin (Ort.=3,01; S.S=0,90) sağlık personeline güven düzeyinin 11 ve üzeri defa başvuru yapan kişilerden (Ort.=3,57; S.S=0,55) daha düşük olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuç doğrultusunda H_3 Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Sağlık Personeli ile Yaşanılan İletişim Sorunlarına Göre Sağlık Kurumlarına Başvuru Durumu

	Başvuru Sayısı	n	%	Ort.	S.S	F	p
İletişim Sorunları	Hiç Başvurmayan	14	3,26	2,97	0,59	2,222	0,085
	1-5 Defa	265	61,63	2,59	0,64		
	6-10 Defa	84	19,53	2,72	0,63		
	11 ve Üzeri Defa	67	15,58	2,61	0,72		
Toplam		430*	100	2,63	0,65		

Not. * Araştırmaya katılan kişilerden beşi geçtiğimiz yıl (2023 yılı) kaç defa sağlık kurumuna başvurduğunu hatırlamadığı için bu kişiler analize dahil edilmemiştir.

Katılımcıların sağlık personeli ile yaşamış oldukları iletişim sorunlarının sağlık kurumlarına başvuru sayısında anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı tek faktörlü varyans analizi yapılarak belirlenmiştir. Yapılan analizin 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($F_{(3, 426)}$ Değeri=2,222; $p>0,05$). Bu sonuç doğrultusunda H_4 Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7. Sağlık Personeline Duyulan Güvene göre Sağlık Kurumu Tercihindeki Farklılık Durumu

	Tercih Edilen Sağlık Kurumu	n	Sıralama Ort.	Ort.	S.S.	Mann-Whitney U Testi	P
Personele Güven	Kamu Kurumları	396	221,14	3,46	0,66	6478,00	0,096
	Özel Kurumlar	39	186,10				

Katılımcıların tercih ettikleri sağlık kurumuna göre sağlık personeline duyulan güven düzeyi ortalamaları 3,46 ve standart sapmaları 0,66'dır. Tablo 7'de yer alan ortalama değeri doğrultusunda sağlık personeline duyulan güven düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. İki grubun sağlık personeline duyduğu güven düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesinde Mann-Whitney U testinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda kamu sağlık kurumlarını tercih eden kişilerle özel sağlık kurumlarını tercih eden kişilerin sağlık personeline duyduğu güven düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (U=6478,00; p>0,05). H₅ Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8. Sağlık Personeli ile Yaşanılan İletişim Sorunlarına göre Sağlık Kurumu Tercihindeki Farklılık Durumu

	Tercih Edilen Sağlık Kurumu	n	Sıralama Ort.	Ort.	S.S.	Mann-Whitney U Testi	P
İletişim Sorunları	Kamu Kurumları	396	215,74	2,63	0,65	6827,50	0,232
	Özel Kurumlar	39	240,94				

Araştırma kapsamında katılımcıların sağlık personeli ile yaşadıkları iletişim sorunlarının sağlık kurumu tercihiinde bir farklılık oluşturup oluşturmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen Mann-Whitney U testi sonucunda katılımcıların iletişim sorunlarına ait ortalama değerinin 2,63 ve standart sapma değerinin 0,65 olduğu tespit edilmiştir. Hesaplanan ortalama değerine göre katılımcıların sağlık personeli ile iletişim sorunları yaşadıklarına ilişkin görüşlerinin orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda ise grupların iletişim sorunları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (U=6827,50; p>0,05). H₆ Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9. Sağlık Personeli ile Yaşanılan İletişim Sorunlarının Sağlık Personeline Duyulan Güven Üzerindeki Etkisi

Değişkenler		β Katsayısı	R ² Değeri	Düzeltilmiş R ² Değeri	F Değeri	p Değeri
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken					
İletişim Sorunları	Personele Güven	-0,306	0,094	0,091	44,700	0,00

Katılımcıların sağlık personeli ile yaşadıkları iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven düzeyini ne oranda yordadığının belirlenmesinde basit doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F_(1, 433) Değeri=44,700; p<0,05). Tablo 9'da yer alan basit doğrusal regresyon analizi sonucuna göre sağlık personeli ile yaşanılan iletişim sorunları ile sağlık personeline duyulan güven arasında orta düzeyde ve negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (β Katsayısı=-0,306). Bu bulguya göre sağlık personeli ile yaşanılan iletişim sorunları arttıkça sağlık personeline duyulan güven düzeyi azalmaktadır. Sağlık personeli ile yaşanılan iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven üzerindeki açıklayıcılığının ise yaklaşık olarak %9 olduğu saptanmıştır (Düzeltilmiş R² Değeri=0,091). Elde edilen bu sonuç doğrultusunda H₇ Hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma

Sağlık kurumlarına başvurmada ve sağlık hizmeti kullanımında birçok faktör etkilidir. Bunlar arasında demografik özellikler, sosyo-ekonomik faktörler, sağlık hizmetinin maliyeti ve erişilebilirliği, sağlık hizmetine duyulan ihtiyacın düzeyi, sağlık hizmetlerine karşı tutum ve algılar (Gökkaya ve Erdem, 2017: 152-153), sağlık personeline duyulan güven (Temel, 2023: 16), sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunları gibi pek çok faktör yer almaktadır. Sağlık hizmetlerinin kullanımında etkili olan bu faktörlerin bilinmesi, yoğun rekabetin yaşandığı günümüz koşullarında sağlık kurumu yöneticilerinin potansiyel kullanıcıları kendi kurumlarına çekmesi açısından oldukça önemlidir. Bu araştırma ile toplumun sağlık personeline duyduğu güvenin ve sağlık personeli ile yaşadıkları iletişim sorunlarının sağlık hizmeti kullanımında bir farklılık meydana getirip getirmediğini belirlemek, sağlık personeli ile hangi konularda iletişim sorunları yaşadıklarını ve sağlık personeline duydukları güvenle ilgili değerlendirmelerini ortaya çıkarmak, iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. 435 katılımcının görüşüne göre, sağlık personelinin hizmet talep edenlerin ihtiyaçlarını önemseydiği; sağlık personeline güvenildiği için tavsiyelerine uyulduğu; sağlık personelinin kararlarına güven duyulduğu; sağlık personelinin hastanın tedavisi için gereken her şeyi yaptığı; tıbbi sorunları tedavi edebildiği ve en kaliteli tıbbi bakımı sunduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan katılımcıların sağlık personelinin her söylediğini yapmaktan geri durduğu ve ikinci bir sağlık personelinin görüşüne ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Türkyılmaz'ın (2021: 15) yapmış olduğu çalışmada da sağlık personeline duyulan güvenin başka bir sağlık personeline başvurma eğilimini azalttığı belirtilmiştir. Buna göre sağlık personeline duyulan güvenin ikinci bir sağlık personelinin görüşüne başvurma ihtiyacını azalttığı ifade edilebilir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda katılımcıların muayene sırasında kendilerini rahat hissettikleri, kendileri ile göz teması kurulduğu, sağlık personeli tarafından hastalıklarına ilişkin yeterince bilgilendirme yapıldığı, sağlık personelinin kendilerini sabırla dinlediği yönündeki ifadelerle yüksek düzeyde; sağlık personelinin şikayetlerini önemsemediği ile ilgili ifadeye ise düşük düzeyde katıldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların, sağlık personelinin sert bir üslup kullanmadığı ve iletişim kurmak için istekli olduğu yönündeki görüşlerinin ağırlıkta olduğu belirlenmiştir. Ancak katılımcıların; sorularının eksiksiz cevaplanması, anlaşılması güç tıbbi terimler kullanılması ve hekimin muayene sırasında aceleci davranması hususunda olumsuz yönde değerlendirmelerinin olduğu anlaşılmıştır. Frank, Asp ve Dahlberg (2009) tarafından acil servislerde gerçekleştirilen çalışmada hasta ile etkili iletişim gerçekleştirilmemesinin, hastaya yeterli zaman ayrılmamasının hastaların beklentilerinin karşılanma düzeyinde olumsuz etki oluşturduğu ifade edilmiştir. Dooley, Bailey ve McCabe (2015: 1277) tarafından gerçekleştirilen sistematik derleme çalışmasında ise değerlendirmeye alınan 23 çalışmadan sekizinde sağlık profesyonellerinin anlaşılabilir bir dil kullandığı ancak nadiren söylenenlerin hastalar tarafından anlaşılıp anlaşılmadığının kontrol edildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda araştırma sonuçları ile literatürdeki diğer çalışmalarda elde edilen iletişim sorunlarının benzerlik gösterdiği söylenebilir. Buna göre sağlık personelinin hasta ve hasta yakınlarının sorularına eksiksiz cevap vermesinin, hastayı/hasta yakınlarını bilgilendirirken halk dilinde bilgilendirme yapmasının, anlaşılmayan hususları belirleyebilmek için hastadan/hasta yakınlarından geri dönüt almasının ve hastalara daha fazla vakit ayırmasının iletişim sorunlarının azaltılmasında etkili olabileceği ifade edilebilir.

Araştırmada sağlık personeline duyulan güvenin yüksek düzeyde, sağlık personeli ile ilgili yaşanan iletişim sorunlarına ilişkin görüşlerin ise orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aydın (2021: 47), Nal (2021: 8) tarafından yürütülen çalışmalarda hekimlere güven düzeyinin yüksek olduğu bulunmuştur. Araştırma kapsamında toplumun sağlık hizmetleri kullanımında sağlık personeline duyulan güvenin ve sağlık personeli ile deneyimlediği iletişim sorunlarının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık meydana getirip getirmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen analizler sonucunda sağlık hizmeti ihtiyacını genellikle erteleyen katılımcıların sağlık personeline güven düzeyinin hiçbir zaman ertelemeyen katılımcılardan daha düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Ayrıca sağlık personeline duyulan güven düzeyi arttıkça sağlık hizmeti talebini erteleme sıklığının azaldığı; sağlık personeli ile iletişim sorunları arttıkça sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme sıklığının da arttığı belirlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların yaklaşık %85'inin sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Sağlık personeline duyulan güven düzeyinin ve sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının sağlık kurumlarına başvuru sıklığında bir farklılık meydana getirip getirmediği belirlenmiştir. Buna göre sağlık kurumlarına son bir yıl içerisinde hiç başvuru yapmayan kişilerin sağlık personeline güven düzeyinin

11 ve üzeri başvuru yapan kişilere göre daha düşük olduğu, sağlık personeli ile ilgili iletişim sorunlarının ise başvuru sayısında anlamlı bir fark oluşturmadığı tespit edilmiştir. Sağlık personeline güven durumu ve sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının katılımcıların kamu ya da özel sağlık kurumunu tercih etmesinde bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Taşlıyan, Taşlıyan ve Akyüz'ün (2010: 61) çalışmasında sağlık hizmetine güvenin sağlık kurumu tercihinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Gülcemal ve Keklik (2016) tarafından Isparta ilinde yürütülen çalışmada sağlık personeline güvenin hastane tercihinde etkili bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Metin (2023: 39) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da sağlık personeline güven duygusu arttıkça hastaların sağlık problemlerine ilişkin arama yapma davranışlarının da arttığı belirlenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarla mevcut çalışmanın araştırma sonuçlarının bazı hususlarda benzerlik gösterirken bazılarında ise farklılık gösterdiği saptanmıştır. Bu farklılığın temel nedeninin örneklem gruplarından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. Ayrıca araştırmalarda sağlık kurumu tercihi olarak hastane değişkeni alınmasının da bu farklılığa neden olmuş olabileceği ifade edilebilir.

Araştırma kapsamında sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda iletişim sorunları arttıkça sağlık personeline duyulan güvenin azaldığı saptanmıştır. İletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven üzerinde ise yaklaşık olarak %9'luk bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gül, Bol ve Erbaycu (2012: 191) tarafından yürütülen araştırmada sağlık personelinin iletişim tarzının güven duygusu üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Türkyılmaz'ın (2021: 15) çalışmasında sağlık personeline duyulan güven üzerinde iletişimin önemli bir belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Bu sonuçlara göre literatürde yer alan ifadelerle araştırma sonuçlarının benzer olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda H₁, H₂, H₃, H₇, Hipotezleri kabul edilirken H₄, H₅ ve H₆ Hipotezleri reddedilmiştir. Yapılan analizlerde sağlık personeline duyulan güvenin yüksek düzeyde olduğu ve sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının ise orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç doğrultusunda sağlık kurumu yöneticilerinin sağlık kurumlarındaki iletişimsel sorunların azaltılmasına yönelik çalışmalar yapmasının yararlı olacağı söylenebilir. Bu kapsamda etkili iletişim, empatik iletişim, iletişim sorunları gibi konularda hizmet içi eğitimler yapılması önerilebilir. Sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunları içerisinde hizmet talep edenlerin sorularının sağlık personeli tarafından eksiksiz cevaplanması, anlaşılması güç tıbbi terimler kullanılması ve hekimin muayene sırasında aceleci davranması hususunda olumsuz bir görüşün ağırlıkta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sorunların çözülmesi amacıyla sağlık personelinin hasta ve hasta yakınlarını bilgilendirirken tıbbi terimler kullanmaması gerektiği söylenebilir. Ayrıca yöneticilerin -hatta politika yapımcıların- sağlık personelinin aceleci davranmasına ve hastanın/ hasta yakınlarının sorularına yeterli cevap vermemesinin neden kaynaklandığı yönünde araştırma yapmaları ve tespit edilen sorunlara yönelik çözümler üretmeleri önerilebilir.

Araştırma kapsamında elde edilen bir diğer sonuç sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme davranışının oldukça yüksek olmasıdır. Bu hususta politika yapımcıların ve sağlık kurumu yöneticilerinin çalışmalar yapması son derece önemlidir. Çünkü sağlık hizmeti ihtiyacının ertelenmesi tedavi süreciyle ilgili çeşitli sorunlara, maliyet artışlarına, malpraktis (tıbbi uygulama hatası) davalarına, maddi ve manevi kayıplara, toplumun sağlık statüsünün düşmesine ve bunun gibi daha pek çok soruna neden olabilir. Ayrıca sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunları ve sağlık personeline duyulan güven sağlık kurumlarına başvuru sayısında da farklılık meydana getirmektedir. Bu sonuca göre sağlık personeline güven duyma düzeyinin artması ve iletişim sorunlarının azalması başvuru sayısını arttırmaktadır. Bu kapsamda yerel ve ulusal düzeyde sağlık hizmeti ihtiyacını erteleme davranışına neden olan durumların araştırılması ve tespit edilen sorunlara yönelik çözümler üretilmesi önerilebilir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen regresyon analiziyle sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunları arttıkça sağlık personeline duyulan güvenin azaldığı ve yaşanan iletişim sorunlarının sağlık personeline duyulan güven düzeyini yaklaşık %9 oranında etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda sağlık kurumu yöneticilerinin sağlık kurumlarındaki iletişimsel sorunları çözümlerinin personele güveni olumlu yönde etkileyeceği belirlenmiştir. Bu nedenle sağlık kurumu yöneticilerinin kurum personelinin güvenilirliğini arttırmada iletişimin önemi hakkında farkındalık oluşturmalarının yararlı olacağı söylenebilir. Bununla birlikte hem araştırmacılar tarafından hem de sağlık kurumu yöneticileri tarafından sağlık personeline duyulan güven üzerinde başka nelerin etkili olduğunun belirlenmesi yönünde araştırma yapmaları önerilebilir. Ayrıca

araştırmacılar tarafından sağlık hizmeti ihtiyacının ertelenmesine neden olan etkenler, sağlık hizmeti talebinde etkili olan faktörler, sağlık personeli ile yaşanan iletişim sorunlarının çözümü gibi konularda araştırma yapmalarının alana katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, A. M. K., Al-Qarni, A. A., Alsharqi, O. Z., Qalal, D. A., & Kadi, N. (2013). The impact of marketing mix strategy on hospitals performance measured by patient satisfaction: An empirical investigation on jeddah private sector hospital senior managers perspective. *International Journal of Marketing Studies*, 5(6), 210-228. doi:10.5539/ijms.v5n6p210
- Alpar, R. (2021). *Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. Detay Yayıncılık.
- Aydın, O. A. (2021). *Hekime ve hastaneye güven ile hastane tercihi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Blackburn, J., Ousey, K., & Goodwin, E. (2018). Information and communication in the emergency department. *International Emergency Nursing*. doi:10.1016/j.ienj.2018.07.002
- Blasi, Z. D., Harkness, E., Ernst, E., Georgiou, A., & Kleijnen, J. (2001). Influence of context effects on health outcomes: A systematic review. *The Lancet*, 357(9258), 757–762. doi:10.1016/s0140-6736(00)04169-6
- Chichirez, M. C., & Purcărea, V. L. (2018). Interpersonal communication in healthcare. *Journal of Medicine and Life*, 11(2), 119-122. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6101690/>
- Dinç, L., Korkmaz, F., & Karabulut, E. (2013). A validity and reliability study of the multidimensional trust in health-care systems scale in a Turkish patient population. *Social Indicators Research*, 113(1), 107–120. doi: 10.1007/s11205-012-0084-y
- Dooley, J., Bailey, C., & McCabe, R. (2015). Communication in healthcare interactions in dementia: A systematic review of observational studies. *International Psychogeriatrics*, 27(08), 1277–1300. doi:10.1017/s1041610214002890
- Egede, L. E., & Ellis, C. (2008). Development and testing of the multidimensional trust in health care systems scale. *Journal of General Internal Medicine*, 23(6), 808–815. doi: 10.1007/s11606-008-0613-1
- Frank, C., Asp, M., & Dahlberg, K. (2009). Patient participation in emergency care – A phenomenographic study based on patients’ lived experience. *International Emergency Nursing*, 17(1), 15–22. doi:10.1016/j.ienj.2008.09.003
- Gandhi, T. K., Sittig, D. F., Franklin, M., Sussman, A. J., Fairchild, D. G., & Bates, D. W. (2000). Communication breakdown in the outpatient referral process. *The Journal of General Internal Medicine*, 15(9), 626-631. doi: 10.1046/j.1525-1497.2000.91119.x
- Gökkaya, D., & Erdem, R. (2017). Sağlık hizmetleri kullanımına etki eden faktörlerin hastalık şiddeti algısıyla değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 149-184.
- Gül, G., Bol, P., & Erbaycu, A. E. (2012). Sağlık hizmeti sunumunda hasta – hekim iletişiminin hasta memnuniyetine etkisi: Bir kano model analizi. *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, 26(3), 183-194.
- Gülcemal, E., & Keklik, B. (2016). Hastaların hekimlere duydukları güveni etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma: Isparta ili örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 64-87. <https://doi.org/10.20875/sb.66346>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Güven, T. (2014). Türkiye’deki tıp etiği tartışmalarının ana eksenleri ve sorunları: Eleştirel bir değerlendirme. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 1(1), 13-24.
- Kaelber, D. C., & Bates, D. W. (2007). Health information exchange and patient safety. *Journal of Biomedical Informatics*, 40(6), S40–S45. doi:10.1016/j.jbi.2007.08.011

- Kahyaoglu Khalil, E. (2022). 2015-2020 yılları arasında Yargıtay'a intikal etmiş malpraktis dosyalarının sağlık yönetimi açısından analizi [Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kelley, J. M., Kraft-Todd, G., Schapira, L., Kossowsky, J., & Riess, H. (2014). The influence of the patient-clinician relationship on healthcare outcomes: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *PLoS ONE*, 9(4), 1-7. doi:10.1371/journal.pone.0094207
- Kripalani, S., LeFevre, F., Phillips, C. O., Williams, M. V., Basaviah, P., & Baker, D. W. (2007). Deficits in communication and information transfer between hospital-based and primary care physicians. *Journal of the American Medical Association*, 297(8), 831-842. doi:10.1001/jama.297.8.831
- Leslie, J. L., & Lonneman, W. (2016). Promoting trust in the registered nurse-patient relationship. *Home Healthcare Now*, 34(1), 38-42. doi:10.1097/nhh.0000000000000322
- Metin, A. (2023). Sağlık hizmetlerine güvenin sağlık arama davranışı üzerine etkisi. *Uluborlu Mesleki Bilimler Dergisi*, 6(2), 29-41.
- Meuter, R. F. I., Gallois, C., Segalowitz, N. S., Ryder, A. G., & Hocking, J. (2015). Overcoming language barriers in healthcare: A protocol for investigating safe and effective communication when patients or clinicians use a second language. *BMC Health Services Research*, 15(1), 1-5. doi:10.1186/s12913-015-1024-8
- Migowski, S. A., Gavronski, I., Libânio, C. de S., Migowski, E. R., & Duarte, F. D. (2019). Efficiency losses in healthcare organizations caused by lack of interpersonal relationships. *Revista de Administração Contemporânea*, 23(2), 207-227. doi:10.1590/1982-7849rac2019170396
- Morgan, S., & Yoder, L. H. (2011). A concept analysis of person-centered care. *Journal of Holistic Nursing*, 30(1), 6-15. doi:10.1177/0898010111412189
- Nal, M. (2021). Türkiye’de sağlık hizmetleri sistemine güven. *BANÜ Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*. 3(1), 1-10. doi: 10.46413/boneyusbad.863269
- Ozaras, G., & Abaan, S. (2016). Investigation of the trust status of the nurse-patient relationship. *Nursing Ethics*, 25(5), 628-639. doi:10.1177/0969733016664971
- Solet, D. J., Norvell, J. M., Rutan, G. H., & Frankel, R. M. (2005). Lost in translation: Challenges and opportunities in physician-to-physician communication during patient handoffs. *Academic Medicine*, 80(12), 1094-1099. doi: 10.1097/00001888-200512000-00005
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2019). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Taşlıyan, M., Taşlıyan, M., & Akyüz, M. (2010). Sağlık hizmetlerinde hasta memnuniyet araştırması: Malatya Devlet Hastanesi’nde bir alan çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19), 61-66.
- Temel, B. B. (2023). Sağlık hizmetlerinde arzın talep yaratması ve beklilere güven: Hastaların görüşleri üzerinden bir araştırma [Yüksek lisans tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Thompson, L., & McCabe, R. (2012). The effect of clinician-patient alliance and communication on treatment adherence in mental health care: A systematic review. *BMC Psychiatry*, 12(1), 1-12. doi:10.1186/1471-244x-12-87
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2022). Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu 1. Toplantı. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2930
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *İstatistikler, Nüfus ve Demografi*. <https://www.tuik.gov.tr/>
- Türkyılmaz, D. (2021). Tıbbi güven ve güvensizlik. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(1), 15-30.
- Weaver, C. N. (2006). Trust in people among Hispanic Americans. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(5), 1160-1172. doi:10.1111/j.0021-9029.2006.00036.x

Yeşildal, M., Akman Dömbekci, H., & Öztürk, Y. E. (2021). Sağlık iletişimi sorunları: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 108-119.

EXTENDED SUMMARY

Many factors affect the use of health services. These factors include demographic, socio-economic factors, cost of healthcare, accessibility of healthcare services, level of need for healthcare, attitudes and perceptions towards healthcare services (Gökkaya and Erdem, 2017: 152-153), trust in healthcare personnel (Temel, 2023: 16), communication problems experienced with healthcare personnel are included. Knowing these factors that are effective in the use of health services is very important for health institution managers to attract potential users to their institutions in today's conditions where intense competition is experienced. This research aims to determine what effect the communication problems experienced by people seeking health services have on the trust in healthcare personnel. In addition, within the scope of the research, the communication problems experienced by the participants and their opinions about the trust in the personnel were tried to be revealed. It was evaluated whether the communication problems experienced with the health personnel and the trust in the personnel caused a difference in the postponement of the need for health services, the number of applications to health institutions and the choice of health institutions. The research is important in terms of revealing the communication problems experienced by the society with healthcare personnel and the level of trust in healthcare personnel, as well as determining whether these factors cause a change in the demand for healthcare services. The population of the research consists of people over the age of 18 from across Turkey. Since the sample size sufficient to represent the universe in the research was 384 people at a 95% confidence level (Gürbüz and Şahin, 2017: 129; Sönmez and Alacapınar, 2019: 439), an attempt was made to reach more participants than this number. Data obtained from 435 participants in total were analyzed.

The created form consists of three parts. The first part of the form includes descriptive variables (such as age, educational status and gender). In the second part of the survey form, a sub-dimension of the "Multidimensional Trust Scale in the Health Services System" developed by Egede and Ellis (2008) and adapted into Turkish by Dinç et al. (2013) in order to determine the trust in healthcare personnel (Trust in Healthcare Providers Sub-dimension size) was used. In the third part of the survey form, the Health Communication Problems Scale, developed by Yeşildal, Akman Dömbekci and Öztürk (2021) and consisting of 13 propositions, was used to determine the communication problems experienced with healthcare personnel. Participants' participation in the data collection process was completely voluntary. There is no conflict of interest between the participants and the researcher. The data obtained was analyzed through the SPSS program. In determining the analyzes to be performed, it was first examined whether the given data showed a normal distribution. In normally distributed data, single-factor analysis of variance (for variables with more than two groups), one of the parametric tests, was used. In data that did not show normal distribution, the Mann-Whitney U test, one of the nonparametric tests (in variables with two groups), was used (Gürbüz and Şahin, 2017: 230, 244). Simple linear regression analysis was used to determine the effect of an independent variable on a dependent variable (Gürbüz and Şahin, 2017: 266).

As a result of the research, it was determined that the trust in healthcare personnel was at a high level and the communication problems experienced with the healthcare personnel were at a medium level. In line with this result, it can be said that it would be beneficial for health institution managers to work on reducing communication problems in health institutions. In this context, it may be recommended to provide in-service training on topics such as effective communication, empathetic communication, and communication problems. It has been concluded that, among the communication problems experienced with the healthcare personnel, there is a negative opinion about the complete answering of the questions of those who request service, the use of difficult to understand medical terms, and the physician's hasty behavior during the examination. In order to solve these problems, it can be said that healthcare personnel should not use medical terms when informing patients and their relatives. In addition, it may be recommended that managers and policy makers conduct research on why there are problems with healthcare personnel acting hastily and not answering questions completely, and produce solutions for the identified factors. Another result obtained within the scope of the research is that the behavior of postponing the need for health care is quite high. It is extremely important for policy makers and health institution managers to work on this issue. Because postponing the need for health care will cause various problems related to the treatment process, cost increases, a decrease in the health status of the society and many other problems. In addition, communication problems with healthcare personnel and trust in healthcare personnel also cause differences in the number of applications to healthcare institutions.

According to this result, increasing the level of trust in healthcare personnel and decreasing communication problems increases the number of applications. In this context, it may be suggested to investigate the situations that cause the behavior of postponing the need for health care at local and national levels and to produce solutions for the identified problems. However, for the sustainability of health institutions in the health sector, where intense competition is experienced, it would be useful to determine other factors that cause an increase in the number of applications to health institutions. With the regression analysis carried out in line with the purpose of the research, it was concluded that as the communication problems experienced with the healthcare personnel increase, the trust in the healthcare personnel decreases and opinions regarding communication problems affect the level of trust in the personnel by approximately 9%. In line with these results, it can be suggested that healthcare administrators should raise awareness about the importance of communication with those who request service, as solving the communicative problems in healthcare institutions will positively affect the trust in the personnel.

1831 NÜFUS KAYITLARINDA DERİNKUYU (MELEKOBİ)'DA SOSYOEKONOMİK YAPI SOCIOECONOMIC STRUCTURE IN DERINKUYU (MELEKOBİ) IN 1831 POPULATION RECORDS

Fatih ABANOZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

fatihabanoz@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7437-6508

ÖZ

Geliş Tarihi:

04.04.2024

Kabul Tarihi:

03.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Derinkuyu,
Melekobi, Nüfus,
Müslim,
Gayrimüslim.

Keywords

Derinkuyu,
Melekobi,
Population,
Muslim, Non-
muslim.

Birey veya kişi manasında olan nüfus, Arapça "Nefs" kelimesinden gelmekte olup, bir bölgede veya ülkede yaşayan insan topluluğu demektir. Nüfus, bir bölgenin dinamizmi olmakla birlikte nicelik ve nitelik açısından detaylı sonuçlar elde etmemizi sağlar. Yani herhangi bir yerin nüfusu, bölgenin iktisadi, içtimai ve sosyokültürel yapısı hakkında aydınlatıcı bilgiler verir. Bu bakımdan nüfus sayımları bölgelerin analizi noktasında önemli bir realitedir. Nüfus, geçmiş dönemlerin aydınlatılmasında da önemli rol üstlenir. Bilhassa soy hakkında araştırma yapan kişiler ile ilgili aile büyüklerinin nereden geldiği, meşgul olunan ekonomik uğraşlar, aile yapıları vs. gibi unsurlar öğrenilir. Bu konuda Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk yarısında II. Mahmut döneminde uyguladığı ilk nüfus sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterler ile bahsedilen bilgilere erişmek açısından önemli bir çalışma gerçekleştirmiştir. Osmanlı'nın çoğu bölgesinde tutulan bu sayımlar, günümüzde Nevşehir ilinin bir kazası olan Derinkuyu (Melekobi) bölgesinde de 1831-1845 yılları arasında 6 kez yapılmıştır. İş bu çalışmada 1831 yılında ilk kez uygulanan nüfus sayımlarından hareketle Derinkuyu bölgesinde yaşayan Müslim ve Gayrimüslim halkın kaç bireye sahip olduğu, hane sayıları, hane büyüklerinin isimleri, lakapları, meslekleri, tipolojik özellikleri ve diğer hane üyelerinin isim ve yaş bilgileri ifade edilerek bölgenin diğer bölgelere nazaran sosyo-ekonomik değerlendirilmesi yapılmıştır.

ABSTRACT

Population, meaning individual or person, comes from the Arabic word "Nefs" and means the community of people living in a region or country. Population is the dynamism of a region and allows us to obtain detailed results in terms of quantity and quality. In other words, the population of any place provides enlightening information about the economic, social and sociocultural structure of the region. In this respect, population censuses are an important reality in terms of analysis of regions. Population also plays an important role in shedding light on past periods. Especially for people who do research on ancestry, where the family elders come from, their economic pursuits, family structures, etc. Elements such as are learned. In this regard, the Ottoman Empire has carried out an important work in terms of accessing the mentioned information with the first population censuses carried out during the II. Mahmud period in the first half of the 19th century and the books in which these censuses were recorded. These censuses, which were held in most regions of the Ottoman Empire, were also carried out 6 times between 1831 and 1845 in the Derinkuyu (Melekobi) region, which is now a district of Nevşehir province. In this study, based on the censuses carried out for the first time in 1831, the number of Muslim and non-Muslim people living in the Derinkuyu region, the number of households, the names, nicknames, professions, typological features of the household elders, and the names and ages of other household members are expressed and compared to other regions. A socio-economic evaluation was made.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1465269>

Atf/Cite as: Abanoz, F. (2024). 1831 nüfus kayıtlarında Derinkuyu (Melekobi)'da sosyoekonomik yapı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1124-1145.

Giriş

13. yüzyıl ortalarından itibaren Bizans hudutlarına hareket eden Osmanoğulları, yüzyılın sonlarına doğru bölgeye yerleşmiştir. Gaza ve cihat politikası ile birlikte coğrafi konumun verdiği avantajdan da yararlanarak kısa süre içerisinde örgütlenmiş ve devletleşme sürecini tamamlamıştır. Sınırlarının genişlemesine paralel olarak ele geçirilen toprakların kayda geçirilmesi için tımar istemine bağlı tahrir defterleri oluşturulmuştur. Bu defterler, ele geçirilen arazilerin tasarruf ve vergi tahsilatını belirlemek amacıyla yapılırken, hane sayılarının belirtilmesi ve vergiye mükellef kişilerin sayılarının tespitinden dolayı bir nüfus hareketliliği örneği göstermiştir (Öz, 2010, s. 426-427). Bu işlemde tahrir emini, vergi mükellefi olan ailenin en yaşlı erkek bireyini deftere yazmakla görevlidir. Defterde adı geçen kişi aslında bir aileyi (hane) temsil etmektedir. Ömer Lütfi Barkan, defterlere kaydedilen kişiyi hane bazında ortalama 5 olarak hesaplamıştır. Hanelerin 5 ile çarpılması ile ortaya çıkan sonuç bölgelerin nüfusu hakkında kısmen de olsa bilgi vermektedir. Ancak Barkan'ın belirttiği "5" rakamı çoğunluk tarafından benimsenmiş olsa da bu konuda araştırma yapan kişiler tarafından farklı rakamların verildiği görülmektedir ki bu durum bölgelerin nüfusu hakkında ulaşılan kısmi bilgilerin doğruluğunu azaltır (Göyünç, 1997: 552-553).

Tahrir defterlerine bağlı olarak ortaya çıkan Mufassal, İcmal ve Evkaf defterlerinde de nüfus hakkında çok fazla bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bunlar arasında nüfus hakkında daha fazla bilgi alabileceğimiz defterler ayrıntılarıyla öne çıkan mufassal olandır. Bu defterlerde bir bölge verilirken kayıtlı yetişkin erkek adları ve baba adları meslekleriyle yazılmıştır. Bunlar da evli-bekar ayrımına ve tasarrufundaki toprak miktarına göre kaydedilmiştir. Gayrimüslimler ise hane ayrımına göre yazılmıştır. Mufassal defterlere bahsedilen kişiler dışında vergiden muaf olanlar ve o bölgede bulunan hane sahibi dul kadınlar da eklenmiştir. Bu bakımdan mufassal defterlerde nüfusla ilgili kısmi bilgilere ulaşılmaktadır. İcmal defterlerde mufassaldan farklı olarak dirlik sahiplerinin gelir toplamları ve vergiye tabi olan nüfus, toplam rakam olarak verilmiştir. Evkaf defterlerinde ise vakıf olarak tahsis edilmiş yerleşim yerleri olduğu için nüfusla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 16. yüzyılın sonlarına doğru savaşlarda istenilen başarının elde edilememesi ve Celali isyanlarının çoğalmasıyla birlikte iktisadi bunalımın da etkisiyle tımar sistemi önemini yitirmiş ve buna bağlı olarak tahrir defterlerini tutma prensibi terkedilmiştir. 17. yüzyılın başlarından itibaren ise avarız defterleri ön plana çıkmıştır. Vergi mükellefi olan herkesi kayıt edebilmek adına avarız tahriri yapılmaya başlanmıştır. Tahrirde olduğu gibi bu kez de avarız adı altında mufassal ve icmal defterler oluşturulmuştur. Sonradan oluşturulan bu defterlerde merkez dışındaki yerlerin vergi durumları detaylı olarak kaydedilmiştir. Örneğin mufassal avarızlarda kasaba ve köy gibi yerleşim yerlerinde asker, ulema ve reaya ayrı ayrı yazılmıştır. Bazen toplam rakam verilirken bazen de avarızların kaç haneye tekabül ettiği yazılmıştır. Bazı durumlarda ise hanelerdeki neferler yazılmıştır. Mücerret vergisinden dolayı hanelerdeki bekar erkekler de ayrıca belirtilmiştir. Burada da amaç vergi almak olduğu için öncelikli olarak avarız vergisine tabi yetişkin hane sahibi erkekler ve dul kadınlar yazılmıştır. Ayrıca vergiden muaf tutulanlar da zikredilmiştir. Bu bakımdan nüfusla ilgili ayrıntılar pek yer almamıştır. Avarız mufassalın olmadığı yerlerde ise avarız icmal defterler tutulmuştur. Avarıza ait sayımlar 18. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür (Öz, 2010: 428-429).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar kayıt altına alınan defterlerde nüfusla ilgili çalışmalar temel hedef olmazken bu konuda ilk ciddi adım 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde II. Mahmut zamanında gerçekleşmiştir. Bu yüzyıl, Endüstri Devrimi ardından hızla büyüyen Avrupa'ya uyum sürecinde askeri, idari ve iktisadi yeniliklerin olduğu bir dönemdir. Bu maksatla ülkenin sosyoekonomik yapısını aydınlatabilmek amacıyla nüfus sayımları başlatılmıştır. Bilhassa Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı ordunun asker ihtiyacını karşılamak ve Osmanlı iktisadi hayatının bir gerçeği olan vergi tasarrufundaki kişileri belirlemek için devlet, sınırları içerisinde bulunan erkek vatandaşlara yönelik bir sayım başlatmıştır (Karal, 1943: 8-9). Bu sayımlar ifade edildiği gibi yeni kurulan ordu ile hemen planlanmış, ancak 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nden dolayı 1831'de gerçekleştirilmiştir. Adı geçen nüfus sayımları ilk olmakla birlikte kapsamlı bir çalışmayı da karşımıza çıkarmaktadır. Sayımda yalnız erkekler hesap edilmiş olsa da bir o kadar kadınların olduğu düşünülürse dönem itibarıyla toplam nüfus hakkında yaklaşık rakamlara ulaşılabilme imkânı vermektedir¹.

1831 yılında başlatılan ve belirli aralıklarla devam edip 1845'e kadar gelen bu sayımlar, bölgelere göre dört (4), beş (5) ve altı (6) kez yapılarak alınan veriler arasında farklılıklar göstermiştir. Sayımda farklı bölgelere giden görevlilerin farklı metotlar uyguladıkları da görülmüştür. Bu nüfus sayımlarında genel olarak tipolojik unsurlar ön planda iken bazı bölgelerde sakal ve bıyıklar bazı bölgelerde ise boylar ifade edilmiştir. Reaya

¹ Nevşehir'in bir başka bölgesi olan Ortahisar'ın 1831 tarihli nüfus kayıtları örneği için bkz. Bu deftere göre bölgede toplam 478 erkek nüfus bulunmaktadır. Bir o kadar da kadın nüfus varsa toplamda 956 kişi var olduğu söylenebilir. BOA, NFSD, 3554, vr: 96-99.

olarak tabir edilen Gayrimüslim defterlerinde ise fiziki özellikleriyle birlikte ayrıca vergi durumları belirtilmiştir.²

1831 Nüfus Defterlerinde Derinkuyu (Melekobi)

Tarih öncesi dönemden beri çeşitli uygarlıkların egemenliği altında bulunan Derinkuyu (Melekobi), 11. yüzyılın sonlarından itibaren Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bizans ile Büyük Selçuklu Devleti arasında yapılan 1071 Malazgirt Muharebesi'nin ardından Anadolu'ya kitlesel olarak Türk yerleşimi başlamış, Talas, Karlı, Karsadur, Kulbak, Caruk, Cuk, Çungarya, Keş, Kaş, Bayıl, Bayındır, Kongur, Büdüz, Kıyam, Özbek, Erbek, Babai ve Yuğu boyları, İç Anadolu'ya iskân edilmişlerdir. Bu boylar, Bizans köy ve kasabalarına karşı bir denge unsuru olarak Gören (Göre), Nar (Ennar) ve Muşkara (Nevşehir) köylerine yerleştirilmişlerdir (Korkmaz, 2021a, s.4). Bir dönem Selçuklu Türkleri ve beyliklerin egemenliğinde kalan bölge 16. yüzyılda Osmanlı sınırlarına dahil edilmiştir (Danişmend, 1947, 262).³

18. yüzyılın başlarında III. Ahmed'in hem damadı hem de sadrazamı olan Nevşehirli İbrahim Paşa, sadarete geldikten sonra doğum yeri olan Muşkara karyesini kaza merkezi yaparak bölgeyi bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Adını da yeni kurulan şehir mahiyetinde "Nevşehir" koymuştur (Korkmaz, 2021b: 4). Nevşehir'in 18. yüzyılda kaza olmasıyla birlikte Derinkuyu (Melekobi), Niğde sancağının merkez kazasına bağlı olarak 18. yüzyılın sonlarına kadar nahiye olma özelliğini devam ettirmiştir, ancak belgelerden de anlaşıldığı gibi 19. yüzyılın başında nahiyeden köye dönüştürülmüştür.⁴ 19. yüzyılda ilk defa uygulanan nüfus sayımlarına göre idari yapısını (karye / köy) devam ettiren Derinkuyu (Melekobi), bünyesinde barındırdığı Müslim ve Gayrimüslim tebaa ile renkli bir görünüm arz etmiştir. 3554 ve 3555 nolu defterlerden çıkan sonuçlara göre Müslim ve Gayrimüslim halkın iç içe olması ve Gayrimüslim vatandaşların sayısal üstünlüğü, bölgenin bilhassa Gayrimüslim vatandaşlar için cazip bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan adı geçen defterlerden çıkarılan istatistikler Müslim ve Gayrimüslim olarak ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmuştur (BOA, NFSd, 3554, 3555).

Nüfus sayımları, Derinkuyu (Melekobi) bölgesinde 6 kez (1831, 1836, 1837, 1838, 1841 ve 1845) gerçekleştirilmiştir. Derinkuyu'ya ait defterlerde Müslim ve Gayrimüslim vatandaşların ad, meslek, lakap, çeşitli fiziksel özellikler ve yaşları yer almıştır. Her iki halkın fiziksel özellikleri yaşlara göre sakallar, bıyıklar, matruş⁵, kıranta⁶, tıraş⁷, emred⁸ ve sabı⁹ gibi betimlemelerle ifade edilmiştir. Bu bilgiler Derinkuyu (Melekobi)'ya yakın bir bölge olan ve yine Rum nüfusunun yoğun olduğu Kaymaklı hakkında çalışma yapan Mustafa Öntuğ ve Serkan Erdoğan'ın vergi veren nüfus ve askere alınacak kişilerin kolay yolla belirlenebilmesi için yapıldığı ifadesini doğrular (Öntuğ ve Erdoğan, 2023: 427).¹⁰

² Örnek için bkz. Nevşehir Nüfus Defteri 3554 no'lu defter Müslim, 3555 no'lu defter Reaya diye geçmektedir. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Nüfus Defterleri* (BOA. NFS.d), 3554, 3555, 10 Haziran 1831 (1246.Z.29).

³ İsmail Hami Danişmend'in verdiği bilgiye göre II. Mehmed döneminde Osmanlı egemenliğine girmiştir. "...*Karamanoğullarının Akköyünlular ve Venediklilerle dayanışmasından doğan tehlikeli durumun devamına sebep olduğu için, İshak Paşa, bir ordu başında Kilikya'ya sevk edilmiş; Niğde, Varköy, Uçhisar ve Ortahisar kaleleri zapt edilip, Karaman Beyliği yalnız Silifke'ye münhasır kalmıştı.*

⁴ 1794 tarihli kayda göre Derinkuyu (Melekobi), nahiye olarak geçerken, 1806 tarihli Nevşehir Şeri'ye Siciline ait 121/1 nolu belgede Derinkuyu (Melekobi), karye olarak geçmektedir. Bkz. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Ali Emiri III. Selim* (BOA. AE. SSLM. III), 226.13214. 28 Temmuz 1794 (1208.Z.29); Metin Ziya Köse, Ali Kozan, *Nevşehir Mahkemesine Ait İlk Şer'iyye Sicili (3 Numaralı Defter) 1213-1221/1798-1807*. Nevşehir Üniversitesi Yayınları: 5, Nevşehir 2013, s. 189.

⁵ Osmanlı döneminde tıraş olmuş, tıraşlı erkek. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, 678.

⁶ Saçları ağarmaya başlamış orta yaşlı erkek, bıyığı kır, sakalsız. Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki, 1850-1904*, Dersaadet İkdam Matbaası, 1899, 1070.

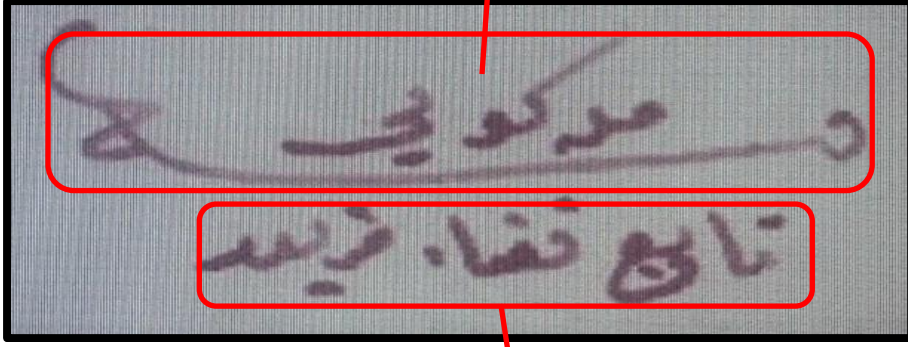
⁷ Yüz bölgesinde tüylenme olan erkek. Devellioğlu, 1293.

⁸ Henüz bıyıkları ve sakalı çıkmamış erkek. Devellioğlu, 250.

⁹ Küçük çocuk. Devellioğlu, 1057.

¹⁰ Nevşehir Kazası'na bağlı yerleşim yerlerine ait nüfus belgeleri, Göreme (Abanoz, Korkmaz, 2019); Ortahisar (Gökhan, Abanoz, Korkmaz, 2021c); Uçhisar (Gökhan, Korkmaz, Abanoz, 2020); Eneği (Kaymaklı) (Öntuğ, M. M., Erdoğan, S. 2023) olmak üzere ilgili akademisyenler tarafından kitap ve/veya makale olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmalardan Eneği (Kaymaklı) ve çalışmamıza konu olan Melekobi'ye (Derinkuyu) ait belgelerde Gayrimüslim tebaaya ait bilgiler de bulunmaktadır.

Bölge adı (Karye-i Melekobi)

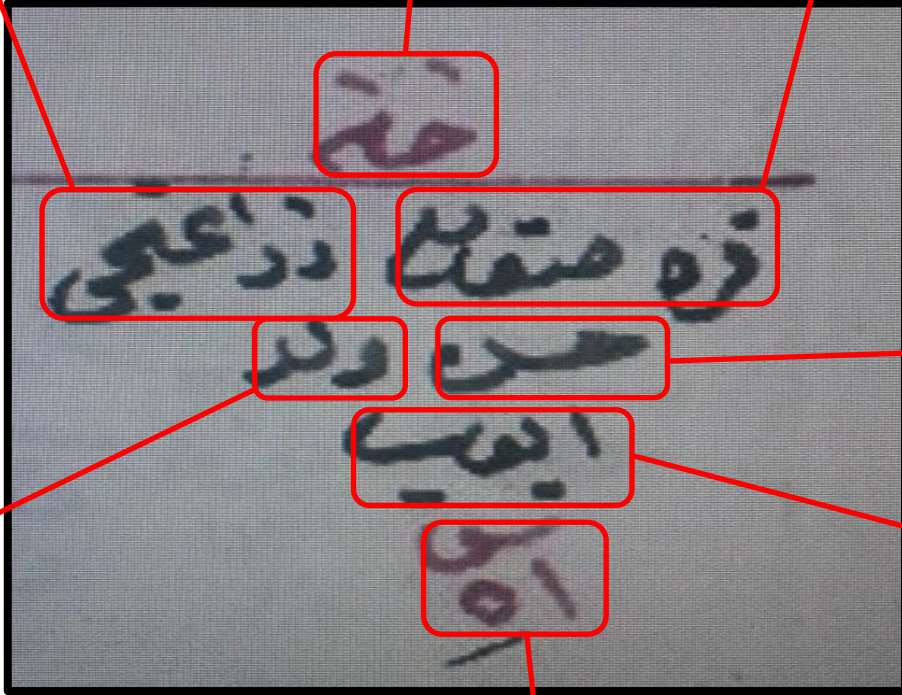

Tabi-i Kaza-i Mezbur

Meslek (Ziraatçı)

Hane

Fiziki özellik (Kara sakallı)

İsim (Hasan)

Veled (Oğlu)

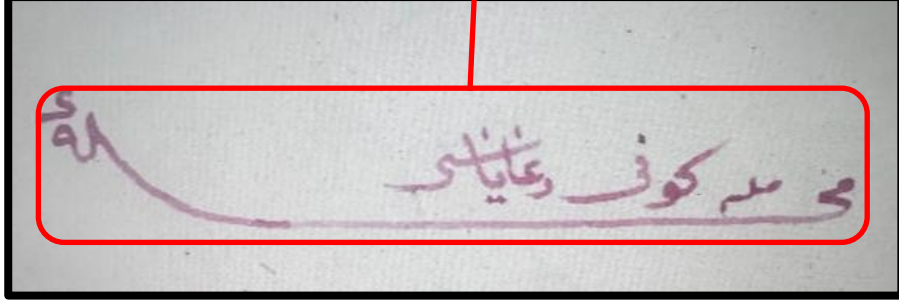
İsim (Eyüb)

Yaş (51)

Şekil 1: Hane Örneği

Not. 1831 Yılı 3554 Nolu Derinkuyu (Melekobi) Nüfus Defteri'nde Yer Alan 1 Nolu Müslim Hane'ye Ait Nüfus Defteri Örneği

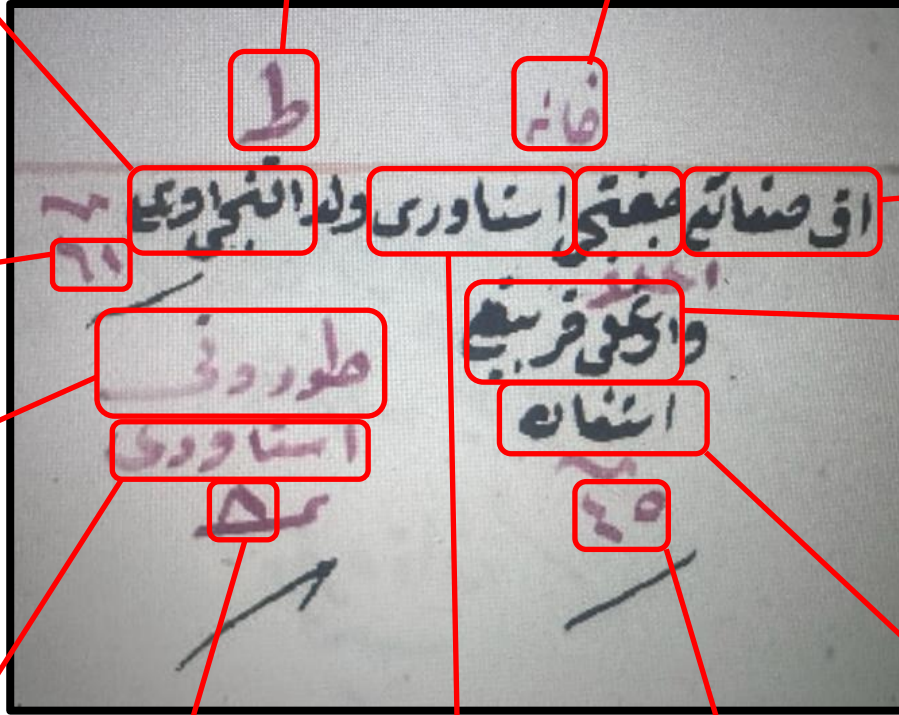
Bölge adı (Mahalle-i Melekobi Reayası)

Vergi türü (Evsat)

Lakap (Akıncıoğlu)

Hane

Fiziki özellik
(Ak sakallı)

Oğlu kır bıyıklı

Yaş (61)

Torunu

İsim (İstavri)

Yaş (8)

İsim (İstavri)

Yaş (45)

İsim (İstefan)

Şekil 2: Hane Örneği

Not. 1831 Yılı 3555 Nolu Derinkuyu (Melekobi) Nüfus Defteri'nde Yer Alan 1 Nolu Gayrimüslim Hane'ye Ait Nüfus Defteri Örneği

10 Haziran 1831 Tarihli 3554 No'lu Derinkuyu (Melekobi) Müslim Nüfus Defteri

Derinkuyu (Melekobi) bölgesine ait 3554 nolu bu defter, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831) tarihli Konya eyaletinin Niğde sancağının Nevşehir, Ürgüp ve Develi kazaları adı altında Müslüman ahalinin nüfus sayımı kayıtlarını içeren ilk defteridir. Defter 24 x 64 cm ebatında olup, toplam 204 varaktır (408 sayfa). 203. varakta eklemeler yapılmış ve son varakta ise toplam veriler belirtilmiştir. Kapak kısmı bulunmamaktadır. Defterde Derinkuyu (Melekobi) 86 ile 87. varaklar arasında yer almaktadır. Defterde hane numaraları yazılmamıştır. Transkripsiyon yapılırken verilen hane numaraları karışıklık olmaması açısından numaralandırılmıştır. Toplamda 66 hane ile 226 erkek nüfus kaydedilirken, 1 kişinin ismi belirtilmemiş, 1 kişi “fevt” ölü, 3 kişi evlatlık “veled-i maneviye”, 1 kişi de kayıp “gaib” olarak kaydedilmiştir. Defterde 13 nolu hanedeki 5 kişinin yaşları yazılmamıştır (BOA, NFSd, 3554).

Tablo 1. Erkeklerin Fiziksel Özelliklerine Göre Durumları

Sakallı	Bıyıklı	Diğerleri
Ak sakallı: 12	Sade bıyıklı: 34	Emred: 37
Kara sakallı: 22	Kara bıyıklı: 2	Sabi: 89
Kır sakallı: 12	Sarı bıyıklı: 1	Tevellüd: 6
Sarı sakallı: 5	Ak bıyıklı: 7	Betimleme Yapılmayan: 1
Müzellef: 5		
Toplam: 56	45	133

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Tabloya göre erkekler fiziksel özellikleri göz önüne alınarak sınıflandırılmıştır. Sakallı grubunda toplamda 56 kişi vardır. Sakallılar arasında bulunan renk değişkenliği yaşlardaki farklılıkları göstermektedir. Bu bölümde yer alan müzellef, yüz bölgesinde yeni yeni tüylenen kişi demektir. Bıyıklı grubunda toplamda 45 kişi vardır. Yaşlar birbirlerine yakın olduğu için bu grupta renklerdeki değişkenlik yaş farklılığına bağlı değildir. Diğerleri grubunda toplamda 133 kişi vardır. 37 kişi emred olarak belirtilmiştir. Emred, yaklaşık 10-15 yaş aralığında tüysüz genç demektir. Henüz 2 ya da 3 yaşında olanlar için kullanılan sabi, toplamda 89 kişidir. Tevellüd, 6 kişidir, yeni doğan demektir. 1 kişi hakkında herhangi bir betimleme yapılmamıştır. Sonuç olarak genç nüfusun fazla olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle asker ihtiyacını belirlemek amacıyla yapılan sayımların amacına uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. H. 1246 / M. 1831'de Derinkuyu (Melekobi)'da Kullanılan Müslim Halka Ait İsimler

<u>Abbas</u>	<u>Bektaş</u>	<u>Feyzi</u>	<u>Hüsevin</u>	<u>Mahmud</u>	<u>Mükerrem</u>	<u>Salih</u>
1	2	1	2	1	1	2
<u>Abdullah</u>	<u>Bekir</u>	<u>Feyzullah</u>	<u>İbrahim</u>	<u>Mehmed</u>	<u>Nasuh</u>	<u>Süleyman</u>
	4	1	10	22	1	12
<u>Abdülkerim</u>	<u>Davud</u>	<u>Halil</u>	<u>İslam</u>	<u>Memiş</u>	<u>Osman</u>	<u>Şeyh</u>
2	1	6	1	1	26	1
<u>Ahmed</u>	<u>Dede</u>	<u>Hamza</u>	<u>İsmail</u>	<u>Muharrem</u>	<u>Ömer</u>	<u>Tahir</u>
16	1	1	6	1	10	1
<u>Ali</u>	<u>Emin</u>	<u>Hanefi</u>	<u>Kazım</u>	<u>Musa</u>	<u>Receb</u>	<u>Yusuf</u>
23	1	1	1	3	1	10
<u>Arif</u>	<u>Eyüb</u>	<u>Hasan</u>	<u>Lütfullah</u>	<u>Mustafa</u>	<u>Sadık</u>	
3	1	14	1	13	1	
İsimler	Genel					
Toplamı: 41	Toplamı: 215					

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Tabloya göre 1831 yılı Derinkuyu (Melekobi) bölgesindeki Müslim ahalisinde Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi çoğunlukla Ahmed, Ali, Mehmed, Osman, Hasan, Halil, Hüseyin, İbrahim, Süleyman, Yusuf, Mustafa, Ömer gibi isimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Bu duruma kanıt olması açısından Osman Köksal'ın Osmanlı'nın Balkan topraklarında Karadeniz kıyısında bir kasaba olan Şumnu bölgesindeki isimler üzerine yaptığı çalışmadan örnek verebiliriz. İsim grafiğine göre birinci sırada Mehmed ismi yer almaktadır. Bunun dışında İbrahim, Hüseyin, Hasan, Ahmed, Abdullah, Ali, İsmail, Osman, Ömer ve Mustafa isimleri ağırlıklıdır. İsimlerin ağırlıklı oluşumları Osmanlı'da İslami kültürün etkilerini göstermektedir. Osmanlı coğrafyasının büyük bir bölümünde çeşitli tarikat kollarına bağlı tekke ve zaviyelerin çokluğu ve halk arasında dini duyguların ön planda olması bu isimlerin oluşumunda etkili olmuştur (Köksal, 2013: 236-237). İsimlerde görülen önemli bir durum, ebeveynlerin kendi isimlerini oğullarına vermeleridir. Aile reisinin ismi örneğin "Mehmed" ise kişi bu ismini bir veya birden fazla oğluna vermiştir.

Tablo 3. H. 1246 / M. 1831'de Derinkuyu (Melekobi)'da Kullanılan Lakablar

Abdullahoğlu	Dede	İloğlu	Köse	Salihoğlu
Bektaşoğlu	İbrahimoğlu	Kanburoğlu	Kürek	
Bayramoğlu	İmamoğlu	Kör	Nasuhoglu	

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

II. Mahmut dönemi nüfus sayımlarının önemli bir özelliği ise hane büyüklerinin fiziki ve mesleki bilgileriyle birlikte lakapların verilmesidir. Türk toplumunda yaygın olarak kullanılan lakaplar, geleneksel yaşamın bir karşılığıdır. Meslek, yerleşim bölgeleri, örnek alma, kıskanma, çevresel etkenler vs. gibi durumlar lakapların oluşmasında etkili unsurlardır (Mustak, 2001, s. 885). Bunlar anlamlı olabildiği gibi anlamsız da olabilmektedir. 1831 Derinkuyu (Melekobi) Müslim defterine bakıldığında bölgede lakapların az olduğu görülmektedir. Burada bir mukayese yapmak gerekirse, Derinkuyu (Melekobi) bölgesine ait 1835 yılında yapılan ikinci sayımda hane ve nefer sayılarının 1831 sayımlarına yakın bir rakam olduğu, ancak lakapların fazla kullanıldığı görülmüştür (BOA, NFS.d, 3588 vr:73-75). 1831 tarihli kayıtlarda Nevşehir kazasına ait farklı bölgelere bakıldığında ise örneğin Avanos (BOA, NFS.d, 3554, vr: 42-52), Uçhisar (BOA, NFS.d, 3554, vr: 32-41), Ortahisar (BOA, NFS.d, 3554, vr: 96-99) bölgelerinde defterlere kaydedilen lakaplar oldukça fazladır. Derinkuyu'ya ait defterlerde lakapların diğer bölgelere nazaran sayıca azlığı nüfusa orantılı olmakla birlikte 1831 yılında bu sayının azlığının sebebi bilinmemektedir.

Tablo 4. H. 1246 / M. 1831'de Derinkuyu (Melekobi)'da Müslim Halka Ait Meslek Dalları

<u>Çiftçi</u>	<u>Çoban</u>	<u>İmam</u>	<u>Renç-ber</u>	<u>Terzi</u>	<u>Ziraatçı</u>
28	2	1	5	1	26
Toplam	63				

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Mesleklere bakıldığında tarımın yoğun bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Farklı alanlara yönelmeler azdır. Ancak Nevşehir kazasına bağlı diğer bölgelerde meslek dallarında çeşitlilik daha fazladır. Örneğin Ortahisar'da bağban (bağcı), bağçevan, rençber, tüccar; Uçhisar'da arpacı, asker, avcı, bağban, berber, çiftçi, çoban, hatib, havace (hoca), imam, kalaycı, kasap, müezzın, renc-ber, teber-dar, tekye-nişin, teymurcu (demirci), tüccar¹¹; Avanos'da çömlekçi, destici, çanakçı, muhtar, değirmenci, saray-ı hümayun tablakarı, tüccar, yoğurtçu, kabakçı, çiftçi, bağban, kiracı, yumurtacı vs, Nevşehir merkezde ise tüccar, mahalle muhtarları, büyük ve küçük cami imamları, sarayda görevliler, askerler, hafız, dersiam, müderrisler, bakkal vs. meslek dalları bulunmaktadır (BOA, NFS,d, 3554). Bu durum bölgenin iktisadi açıdan Nevşehir'in merkez ve diğer bölgelerine nazaran zayıf olduğunu gösterir.

10 Haziran 1831 Tarihli 3555 No'lu Derinkuyu (Melekobi) Gayrimüslim Nüfus Defteri

1831 tarihli Derinkuyu (Melekobi) bölgesine ait bu defter, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831) tarihli Konya eyaletinin Niğde sancağının Nevşehir, Ürgüp ve Develi kazaları adı altında Gayrimüslim ahalinin nüfus sayımı kayıtlarını içeren ilk defterdir. Defter 17,5 x 48 cm ebatında olup, toplam 119 varaktır (238 sayfa). Kapak kısmı bulunmamaktadır. Birinci varakta kısmi olarak içindekiler yer almaktadır. Defterde Derinkuyu

¹¹ Uçhisar'da bu meslek dallarından farklı sarayda görev alan ve varlıklı kişiler de bulunmaktadır. Bkz. BOA, NFS.d, 3554, vr: 32-33.

(Melekobi) 33 ile 38. varaklar arasındadır. Defterde hane numaraları yazılmamıştır. Müslim defterinde olduğu gibi transkripsiyon yapılırken verilen hane numaraları karışıklık olmaması açısından numaralandırılmıştır.

Bilindiği gibi Anadolu, Malazgirt Savaşı öncesinde Rum topluluğun yaşadığı bir bölge idi. Bu savaş sonrasında Anadolu'ya yoğun bir Türk akını başlamış ve zamanla Anadolu Türk yurduna dönüşmüştür. Rumların belli kısmı Türk akınları sonrasında batıya göç ederken belli bir kısmı Türklerle iç içe yaşamışlardır. Kimi bölgelerde azınlıkta kalan Rumlar kimi bölgelerde Türk nüfusuna göre çoğunlukta olmuşlardır. Derinkuyu (Melekobi) da buna örnek yerlerden biridir. Önemli bir Rum yerleşim bölgesi olan Derinkuyu VII. yüzyıldan itibaren Hristiyan halkın yerleştiği bir bölgedir (Gökhan, 2015: 72).¹² Eski adı Melekobi olan burada Rum nüfusu, bir dönem Müslimlerin çoğunlukta olduğu yer iken¹³ 19. yüzyılda Gayrimüslimlerin sayısal üstünlüğüne sahip olmuştur. 1831 defterlerinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu dönemde bölgede Gayrimüslimlere ait 221 hane ve bu hane içinde toplamda 567 erkek nüfus kaydedilmiştir (BOA, NFS.d, 3555).

Tablo 5. Gayrimüslim erkeklerin fiziksel özelliklerine göre durumları

Sakallı	Bıyıklı	Diğerleri
Ak sakallı: 30	Sade bıyıklı: 139	Emred: 23
Kara sakallı: 5	Kara bıyıklı: 6	Sabi: 75
Kır sakallı: 21	Sarı bıyıklı: 5	Tevellüd: 4
Hafif sakallı: 1	Ak bıyıklı: 7	Mürd: 7
Matruş: 8	Kır Bıyıklı: 9	Betimleme Yapılmayan: 222
Kır Tıraş: 1		
Kıranta: 4		
Toplam: 70	166	331

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Müslim defterinde izah edildiği gibi erkekler kayıt altına alınmıştır. Tabloda erkek bireylerin deftere kaydedilirken yaş durumlarına göre fiziksel özellikleri baz alınmıştır. Yaşlı kesim, nüfusun %10'unu oluştururken, %20'sini 15 yaş altı çocuklar ve yaklaşık %75'ini genç nüfus oluşturmaktadır. "Betimleme yapılmayan" 222 kişi de yine genç nüfus içerisinde. Bunların dışında 8 kişi "mürd" ölü, 1 kişi evlatlık "oğulluğu", 2 kişi de kayıp "gaib" olarak kaydedilmiştir. Bazı kişiler fiziksel engelleriyle de belirtilmiştir. 19 kişi "amel-mandé" yani iş göremez kimsedir. 1 kişi "yek-çesm" bir gözü görmeyen, 1 kişi de kötürüm olarak yazılmıştır. Ayrıca total olarak belirtilenler de vardır. 15 numaralı hanede bulunan Peratmos adlı şahsın esir olduğu da farklı bir detayı göstermektedir (BOA, NFSd. 3555).

¹² Derinkuyu (Melekobi)'yu içine alan Kapadokya bölgesinde Hristiyanlığın ilk izleri M.S 1. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu dinin bölgede yayılmasındaki müsait durumu görev Saint Paul, bu görev için kendisine Kapadokya bölgesini seçmiştir. Bkz. Hasan Tuncer, *Roma İmparatorluğu Döneminde Kapadokya Bölgesi (MS. I ve II. Yüzyıllar)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, Nevşehir 2022, s. 124.

¹³ 16. yüzyılda tutulan tahrir kayıtlarından örnek vermek gerekirse Müslim nüfusunun Gayrimüslimlere oranı çok daha fazladır. 1584 yılı tahrir kayıtları ile ilgili çalışma yapan Rafet Metin, çalışmasında Derinkuyu nahiyesinin bütün köyleriyle birlikte 1678 Müslim vatandaşa, Gayrimüslim nüfusun ise 171 vatandaşa sahip olduğunu belirtmiştir (Metin, 2007, 112, 126, 169).

Tablo 6. Gayrimüslim erkeklerden İstanbul'a (Der-i Aliyye) göç edenlerin istatistikleri

Sakallı	Bıyıklı	Diğerleri
Ak sakallı: 13	Sade bıyıklı: 109	Emred: 12
Kara sakallı: 2	Kara bıyıklı: 3	Sabi: 3
Kır sakallı: 4	Sarı bıyıklı: 1	Mürd: 4
Matruş: 6	Ak bıyıklı: 4	Betimleme Yapılmayan: 70
Kır Tıraş: 1	Kır Bıyıklı: 7	
Kıranta: 2		
Toplam 28	124	89

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Gayrimüslim nüfusun yaklaşık %40'ı İstanbul'a göç etmiştir. 240 kişinin İstanbul'da olduğu belirtilirken bunlardan 238'i "Der-i Aliyye", 2'si ise "Asitane" olarak yazılmıştır. İstanbul'a göç eden kesime bakıldığında bunların çoğunun orta yaşlı kişilerin olduğu görülmektedir. Defterde bu kişilerin İstanbul'da ne yaptıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu kişilerin ticaret yapmak için göç ettikleri düşünülmektedir. Bu konuda kanıt olması açısından Derinkuyu (Melekobi) bölgesinin Hicri 1253 tarihli nüfus kayıtlarında detaylı bilgiler verilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse "Kara bıyıklı balıkçı Lefor veled-i Enderya" yaşı 45 olup A'lâ vergisine tabidir. Bu kişi hakkında "Mersuman balık pazarında dükkânında ticaret için 1250 senesinde Asitane'ye gitmiştir" diye bilgi verilmiştir (BOA, NFS.d no: 3603, vr: 8-11). Buradan anlaşılmaktadır ki İstanbul'a giden gayrimüslimlerin iş bulma kaygısından öte bölgeye büyükleri tarafından kurulan ticareti devam ettirmek için gitmeleridir.

Gayrimüslim vatandaşları Müslimlerden ayıran önemli ise bir özellik tabi oldukları Cizye vergisidir. Osmanlı'da 16. yüzyıla kadar bu vergi için "Haraç" kelimesi kullanılmış ve sonraki zamanlarda Cizye ifadesi yaygınlık kazanmıştır. Bu vergi Osmanlı'nın önemli gelir kaynakları arasındadır. Bazı muaf gruplar dışında aktif erkeklerden alınmıştır. Cizye vergisi "Alâ, Evsat ve Ednâ" olmak üzere gelirlere göre ayrılmıştır. Bu ayırım yani cizye miktarları neredeyse her padişah döneminde değişiklik göstermiştir. Zengin, orta halli ve fakir grubu olarak yapılan bu ayırım, nüfus sayımının yapıldığı II. Mahmut döneminde 48, 24, 12 gümüş (4, 2 ve 1 altın) olarak tespit edilmiştir (İnalçık, 1993: 45-46).

Tablo 7. Gayrimüslim erkeklerin tabi oldukları cizye vergileri

Alâ	Evsat	Ednâ
Yaş Aralığı	Yaş Aralığı	Yaş Aralığı
0-10: -	0-10: -	0-10: 15
10-20: -	10-20: 49	10-20: 13
20-30: 11	20-30: 4	20-30: -
30-40: 11	30-40: 5	30-40: -
40-50: 11	40-50: 4	40-50: 1
50-60: 5	50-60: 8	50-60: -
60 üstü: 2	60 üstü: 25	60 üstü: -

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde cizye vergisine tabi olanlar toplam nüfusun yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Alınan verginin sayısal sonuçlarına göre orta hallinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Alâ vergisinin dağılımına bakıldığında 20 ile 50 yaşları arasında yoğunluk varken, evsat vergisine tabi olanların yaş aralığında dengesiz bir dağılım bulunmaktadır. Miktar olarak en düşük vergi olan ednâ ise daha çok çocuklar üzerinden alınmaktadır.

Tablo 8. H. 1246 / M. 1831'de Derinkuyu (Melekobi)'da Gayrimüslim halka ait meslek dalları

<u>Çiftçi</u>	<u>Renc-ber</u>	<u>Terzi</u>	Ziraatçı
96	5	5	1
Toplam: 107			

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Gayrimüslim vatandaşların mesleklerine bakıldığında çiftçiliğin Müslim halktaki gibi yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Ancak nüfusun çoğunluğu değinildiği gibi İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a giden Rum vatandaşların da ticaretle meşgul olduğunu yineleyebiliriz. 1831 tarihli Gayrimüslim defterinde tablodaki mesleklerden hariç keşişler bulunmaktadır. Adı geçen defterde toplamda 7 keşiş vardır. Keşişlik, Hristiyanlıkta yaşamını manastırda sürdüren bir nevi papazlık görevidir. Dünyadan elini eteğini çekmiş, kendisini yalnızlığa ve dine adanmış keşişlerin resmi bir görevi bulunmamaktadır (Gündüz, 2022: 322). Bir kıyaslama yapmak gerekirse 1831 tarihli 3555 nolu Nevşehir merkez kazası Gayrimüslim defterinde rahipler vardır (örnek için bkz. BOA, NFSd. No: 3555, vr: 5). Rahiplik, keşişlikle benzer olmakla birlikte Manastır'da görev yapan din adamı demektir. Rahiplerin olmaması dönem itibariyle bölgede resmi bir kilisenin olmadığını gösterir. Ancak keşişlerin varlığı bölgede küçük çaplı ibadet yerlerinin olabileceğini düşündürmektedir. Bu konuda Hakkı Atamulu'nun belirttiği, bölgede Bizans'tan kalma yeraltı kilisesi olan Ayaanaryinos kilisesi, bir Rum evinin altında bulunan eskiden kalma Ayafilibos tapınağı buna delil olabilir (Atamulu, 1996: 1).

Nüfus kayıtların tutulduğu II. Mahmut dönemi, Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerinde etkili oldukları bir dönemdir. Billhassa ihtilalin getirdiği ulusçuluk akımını destekleyerek Osmanlı içişlerine müdahil olmaya çalışmışlardır. Tanzimat Fermanı'nın ilanında azınlıklara verilen haklarda rol oynayan Avrupa, onları Müslimlerle eşit bir seviyeye getirmekle kalmamış, Kırım Harbi'nde sözde Osmanlı'ya yardım ederek Gayrimüslimlerin daha fazla haklara sahip olması amacıyla Islahat Fermanı'nın ilan edilmesini sağlamışlardır. Bu durumun en iyi örneklerinden biri Anadolu'da Gayrimüslim halkın ibadetlerini rahatça yerine getirebilmeleri için manastır ve kiliselerin tamiri ve yeni kiliseler inşa ettirmeleridir. Fermanın 14. maddesi (*Ve müceddeden inşa olunması ıktizâ eyliyen ebnîyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lâzımayı patrikler veyahut cemaat metropolitleri cânib-i Bâbüâlimizden istida edüp Devlet-i Âliyye'mizce bunda bir gûna mevâni-i mülkiye olmadığı halde ruhsat-ı seniyyem erzân kılınması ve bu makûle iş-lerde hükümet tarafından vuku bulacak muâmelât külliyyen hasbi olması ve bir mezhebe tabi olanların adedi ne miktar olursa olsun ol mezhebin kemâl-i serbesti ile icrâ olunmasını temin için tedâbir-i lâzıma ve kavîyenin ittihaz kılınması*)'ne göre kilise gibi dini yapıların artması sağlanmıştır (Gümüş, 2008: 222-223). Gayrimüslim nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeler bu konuda öncelikli olmuşlardır. Derinkuyu da bahsedilen bölgelerden birisidir. Bölgeye ilk kilise, 1856 yılında Islahat Fermanı gereği Rum halkı için inşa kararı alınmış ve 1858 yılında ibadete açılmıştır. Aziz Theodoros adlı bu kilise, dışındaki üzüm kabartmalarından dolayı Üzümlü Kilise olarak bilinmektedir (Pekak, 2009: 260-261, 264-265). Kilise günümüzde ziyarete kapalıdır. Derinkuyu bölgesindeki diğer kilise, yine aynı şekilde 1860 yılında açılmıştır. Bu kilisenin adı da Başmelekler'dir. Mübadeleden sonra bölgede Rum halkı kalmadığı için kilise 1924'te kapatılmış ve camiye çevrilmiştir (Pekak, 1998: 19).

Bölgede Gayrimüslimlerde de İstanbul'a göç edenler dışında mesleki çeşitlilik azdır. Müslimlerdeki gibi çiftçilik yaygın olarak yapılmaktadır. Ancak bir kıyaslama yapılırsa Nevşehir'in merkez kazasındaki meslek dallarında çeşitliliğin arttığı görülür. Örneğin; duhancı, tüccar, kalaycı, kuyumcu, çizmeçi, kürekçi, attar, terzi, kalburcu, elekçi, sarraf, kasap, kalburcu vs. alanlarda meslekler bulunmaktadır (örnek için bkz. BOA, NFS.d, 3555, vr: 2-3).

Tablo 9. H. 1246 / M. 1831'de Derinkuyu (Melekobi)'de Gayrimüslim halka ait en çok kullanılan isimler

Abraham	Apostol	Felbos	Karalim	Lefter	Nikola	Peterva	Todori
Agustos	Aslan	Foka	Kastandil	Liför	Panayor	Petro	Tomna
Ağnar	Atnaş	Gülistan	Kiryako	Likör	Pandeli	Sava	Tufan
Aleksi	Dimitri	Harelim	Kostandi	Luka	Pandili	Simyon	Yasef
Ananya	Eftem	Hristo	Kozma	Mihail	Pavli	Simayil	Yevan
Anastaş	Elya	İstavri	Kösendi	Mina	Pavlos	Terefonis	Yorgi
Andob	Esber	İstefan	Kurayil	Mösyi	Peratmos	Terfonis	Yoryo
Andon	Felbo	İstefani	Lazari	Nekfor	Peterfan	Termid	Vasil

Toplam:64

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Tabloda Gayrimüslimlere ait tüm isimler kullanılmamıştır. Sık kullanılan isimler belirtilmiştir. Bunlar arasında da Apostol, Dimitri, Hristo, İstavri, İstefan, Lefter, Luka, Mihail, Nikola, Peratmos, Petro, Sava, Simyon, Termid, Todori, Yevan ve Vasil isimleri ekseriyetle kullanılanlardır.¹⁴

Tablo 10. H. 1246 / M. 1831'de Derinkuyu (Melekobi)'de Kullanılan Gayrimüslim Halka Ait Lakaplar

Ağamoğlu	Cambazoğlu	Çulduzmaz	Gülistanoğlu	Kelteoğlu	Kurayıoğlu	Seremetoğlu
Ağzieğri	Çakıcı Topal	Danabaşoğlu	Halooğlu	Kenderli	Kozmaoğlu	Suvirmezli
Akincioğlu	Çakoğlu	Davooğlu	Hameroğlu	Keregözoğlu	Malazoğlu	Sarioğlu
Aslan	Çalanoğlu	Deli	Hassaköylü	Kılanoğlu	Mebezoğlu	Tiryaki
Bağdadoğlu	Çalık	Delioğlan	Helvacı	Kıroğlu	Nifoğlu	Tocaoğlu
Barakoğlu	Çancioğlu	Deveci	Hristooğlu	Kileoğlu	Panayotoğlu	Tomaoğlu
Bardakçoğlu	Çenesizoğlu	Devlet	İskorpioğlu	Koroğlu	Pereoğlu	Tomakoğlu
Baykeşiş	Çeriksiz	Düğüncü	Kaçanoğlu	Kozcu	Perendioğlu	Topal
Beklioğlu	Çivilioğlu	Ekinci	Kalender	Kozoğlu	Poyrazoğlu	Topçu
Belemiroğlu	Çizyozoğlu	Elcegöz	Kaloncu	Körkablın	Revvanoğlu	Vasiloğlu
Bezelmeci	Çizmecici	Enegili	Kara	Körpe	Sabunoğlu	Yağcıkuzen
Bodosoğlu	Çizmeoğlu	Fokaoğlu	Karadane	Köseoğlu	Sağır	Yancioğlu
Boz	Çorbacı	Goriloğlu	Katırdöşü	Köyhan	Sankeşiş	Yazıcıoğlu
Cağioğlu	Çökekleoğlu	Gökoğlu	Keçecioğlu	Köylüoğlu	Safervereninioğlu	Yerebasmaz
Carnakoğlu	Çökeliöğlu	Gölcükliöğlu	Keloğlan	Kundakoğlu	Seremoğlu	Yere Sığmaz

Toplam. 105

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

¹⁴ Rum isimleri hakkında benzer çalışmalar için bkz. Necmettin Aygün, *Nüfus Defterlerinde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları, Aksaray 2006: 265-302.

1831 yılı Derinkuyu (Melekobi) bölgesinde Müslim halka ait lakaplar az iken Gayrimüslim nüfusunda çok daha fazla olduğu görülmüştür. Gayrimüslim lakaplarındaki önemli bir ayrıntı ise bunların çoğunun Türkçe olmasıdır. Bu durum, bölgeye göç eden Karamanlı Hristiyan Türklerin olduğuna kanıt sayılabilir. Ferruh Ağca'ya göre Karamanlı ismi, Anadolu'nun iç ve güney bölgelerinde bulunan Hristiyan Türkler için kullanılmıştır. Bu topluluk, kökeninde Rum olmalarına rağmen Anadolu'nun iç kesimlerinde Müslüman Türklerle birlikte yaşamlarını sürdürdükleri için zamanla asimile olmuşlardır. Hristiyanlık inancına bağlı bu kişiler, hayatlarının büyük bölümünde Türkçe konuşmuşlar ve Türkçe adlar kullanmışlardır. 20. yüzyıl başlarına kadar Orta Anadolu'da yoğun şekilde yaşayan Karamanlı Hristiyan Türklerin Nevşehir ve dolaylarında da bulunması Rum nüfusunun lakaplarındaki Türkçe ifadeleri açıklar niteliktedir (Ağca, 2006: 3-4). Diğer taraftan Türklerin Hristiyanlıkla teması 2. yüzyıldan itibaren başlamıştır. 6. yüzyılda Göktürk-Bizans siyasi ve ticari ilişkileri Hristiyanlığın Asya Türkleri arasında yayılmasında önemli rol oynamıştır. 6 ve 7. yüzyıldan itibaren ise Bizans; Ermeniler, Araplar ve İranlılara karşı oluşturduğu tampon bölgelerde Türkleri ücretli asker olarak kullanmış ve zamanla iskân edilen bu Türk unsurlardan Uzlar, Kıpçaklar, Peçenekler, Avarlar ve Bulgarlar Hristiyanlaşmaya başlamışlardır. Bunlardan Bulgarlar 755 yılında Bizans tarafından Müslümanlara karşı savaşmak için Anadolu'ya nakledilmiş, Seyf al-davla ile Bardas arasındaki savaşta ücretli asker olarak savaşmışlar ve Kapadokya bölgesine yerleştirilmişlerdir. Bununla birlikte Bizans ordularının Hassa birlikleri içinde var olan Türk askeri birlikleri "Türkopol" adlı alaylardan oluşmuştur. Bahse konu Türkopoller Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te Bizans'a son verişine kadar Bizans ordusundaki pozisyonunu korumuştur (Aydın, 2004: 3-5). Bu yönüyle Müslüman Türkler, 6. yüzyıldan itibaren Bizans kadroları arasında asimile olmuşlar ve Hristiyanlaşmışlardır.

Tablo 11. H. 1246 / M. 1831'de Derinkuyu (Melekobi)'da Müslim ve Gayrimüslim halka ait toplam nüfus

	Hane	Erkek	Kadın (varsayım)	Toplam
Müslim	66	226	226	432
Gayrimüslim	221	567	567	1134
Toplam	287	793	793	1186

Not. Veriler arşiv belgesindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

1831 tarihli 3554 nolu Müslim ve 3555 nolu Gayrimüslim defterlerine göre Derinkuyu (Melekobi)'de toplam 287 hane ile 793 erkek nüfus vardır. Ancak Gayrimüslim erkek nüfusun 220'si İstanbul'a göç etmiştir. Bundan dolayı bölgede 573 erkek nüfus bulunmaktadır. Her iki halkın sayımı aynı gün gerçekleştirilmiştir. Müslim defterine göre Derinkuyu (Melekobi), Nevşehir kazasının karyesi (köy) iken Gayrimüslim defterinde Nevşehir kazasına bağlı Zelil köyünün bir mahallesi olarak verilmiştir. Müslim defterinde bölge hakkında karye yazılıp Gayrimüslim defterinde mahalle olarak belirtilmesinin sebebi bilinmemektedir. Sehven yanlış yazıldığı düşünülmektedir. Çünkü Gayrimüslimlere ait 1835 tarihli 3589 nolu reaya defterindeki 51 ve 60. varaklar arasında yer alan Derinkuyu (Melekobi) bölgesi, Ürgüp kazasının karyesi olarak verilirken aşağı ve yukarı olmak üzere iki mahalleye ayrılmıştır.¹⁵

1831 yılında başlayan bu sayımların aralıklarla 1845'e kadar sürdüğü belirtilmiştir. Derinkuyu bölgesine ait diğer kayıtlara bakıldığında; 1836 yılı sayımlarında Müslim erkek vatandaşın sayısı 241 iken (BOA, NFS.d, 3588, 73-75), Gayrimüslim vatandaşların sayısı Aşağı ve Yukarı Mahalle olmak üzere toplamda 517'dir (BOA, NFS.d, 3589, vr: 51-60). 1837 yılı sayımlarında Müslim erkek vatandaşın sayısı 225 iken (BOA, NFS.d, 3594, vr: 20-27), Gayrimüslim nüfus Aşağı ve Yukarı Mahalle olmak üzere toplamda 579'dur (BOA, NFS.d, 3595, vr: 116-134). 1838 yılı sayımlarında Müslim vatandaşın sayısı 245 iken (BOA, NFS.d, 3598, vr 37-45), Gayrimüslim nüfus Aşağı ve Yukarı Mahalle olmak üzere 330 (BOA, NFS.d, 3600, vr: 68-88) ve yine aynı tarihte farklı bir defterde sadece Aşağı Mahalle olarak tutulan kayıttaki 142 (BOA, NFS.d, 3603, vr: 8-11), toplamda 472'dir. 1841 yılı sayımlarında Müslim vatandaşın sayısı 205 iken (BOA, NFS.d, 3605, vr: 117-122), Gayrimüslim nüfus Aşağı ve Yukarı Mahalle olmak üzere 532'dir (BOA, NFS.d, 3606, vr: 91-104). 1845 yılında yapılan son sayımda ise Müslim erkek vatandaşın sayısı 211 iken (BOA, NFS.d, 3608, vr: 40-44), Gayrimüslim nüfus Aşağı ve Yukarı Mahalle olmak üzere 545'dir (BOA, NFS.d, 3610, vr: 15-30). Bu sayımlarda Gayrimüslim nüfusun Müslime oranla en az iki kat fazla nüfusa sahip olduğu görülmüştür.

¹⁵ Bkz. "Der Karye-i Melekobi", BOA, NFS.d, no: 3589, vr. 51.

1831 yılı diğer bölgelerin nüfusu açısından bir kıyaslamaya gidildiğinde Derinkuyu'ya yakın bir mevki olan Kaymaklı'da 490 erkek nüfus vardır (Öntüç, Erdoğan, 429). Avanos'da 1298, (BOA, NFS.d, 3554, vr: 42-52), Uçhisar'da 1252 (BOA, NFS.d, 3554, vr: 32-41), Ortahisar'da 478 (BOA, NFS.d, 3554, vr: 96-99) erkek nüfus vardır.

Sonuç

Nevşehir ilinin bir kazası olan Derinkuyu eski adı ile Melekobi'nin 1831 nüfus kayıtlarından çıkan verilere göre şunlar söylenebilir. Bölge sadece Müslimler değil, Gayrimüslim vatandaşlara da ev sahipliği yaparak her iki halkın iç içe yaşadığı bir yerleşim yeri olmuştur. Ortak bir yaşamın oluştuğu, birlikteliğin ve kültürel geçirgenliğin arttığı bölge kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bölgenin asıl sakinleri Müslim halk iken, Gayrimüslim vatandaşların sonraki sayım kayıtlarına da bakılarak en az iki kat fazla nüfusa sahip oldukları görülmüştür. Nevşehir'in Gayrimüslim nüfusa sahip bölgelerinde genel olarak Gayrimüslim vatandaşlar Müslimlere göre azınlıkta iken Derinkuyu, Gayrimüslimlerin Müslim nüfusa göre fazla olduğu nadir yerlerden birisidir. Bu durum, bölgenin Hristiyanlık için kutsal kabul edilen Kapadokya'nın bir parçası olmakla birlikte Roma zulmünden kaçan Hristiyan halkın bölgeye yerleşerek burada büyük bir yeraltı şehri kurmalarını açıklanabilir.

Osmanlı tebaası içerisinde muhtelif yerlerde kendisine yer edinen Gayrimüslim halk devletin kanunları çerçevesinde cizye adında baş vergisini vermekle mükellef olmuştur. Alâ, Evsat ve Edna olarak gelirlere göre adlandırılan bu vergiler, bu tebaanın iktisadi refah düzeyini gösterir. Ayrıca Gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergileriyle birlikte neredeyse her hane üyelerinden en az bir veya iki kişinin İstanbul'a göç ettikleri ve burada ticaretle meşgul olup Müslim halka kıyasla maddi açıdan daha güçlü oldukları görülmüştür. Bu açıdan sayımlar, ifade edildikleri gibi sadece nitel olarak değil nicel özellikleriyle öne çıkan bir çalışmanın ve ayrıca kırsal-kent (taşra-başkent) bağlamının devlet politikasında işlerliğini göstermesi açısından mühim bir gelişmenin sonucudur. 1831 Derinkuyu defterleri sonuçlarına göre hem ekonomik anlamda hem de nüfus miktarı olarak Gayrimüslimlerin önde olduğu bir yaşamın varlığı söylenebilir.

II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen nüfus sayımında genelde olduğu gibi Derinkuyu bölgesinde de Müslim ve Gayrimüslim vatandaşlar detaylı bir şekilde defterlere kaydedilmiştir. 1831 yılında ilk kez uygulanan nüfus sayımlarından hareketle Derinkuyu (Melekobi) bölgesinde yaşayan Müslim ve Gayrimüslim halkın kaç bireye sahip olduğu, hane sayıları, hane büyüklerinin isimleri, lakapları, meslekleri, tipolojik özellikleri ve diğer hane üyelerinin isim ve yaş bilgileri ifade edilmiştir. Bu durum sayımların itinalı şekilde yapıldığının göstergesidir. 1831 sayımları aynı yıl Nevşehir'in diğer bölgelerinde yapılan sayımlarla karşılaştırıldığında sosyoekonomik açıdan önemli farklılıkların olduğuna ulaşılmıştır. Nevşehir merkez kazasında bilhassa Gayrimüslim vatandaşların ticaretle uğraştıkları görülmekle birlikte Müslim vatandaşların da çiftçilik dışında çeşitli meslek dallarına (tüccar, duhancı, kalaycı, terzi, kuyumcu, attar, çizmeci, kalburcu, elekçi, kasap, bakkal, keçeci vs.) sahip oldukları görülmüştür. Nevşehir merkez kazası ve Ortahisar, Uçhisar, Avanos vs. gibi bölgelerde meslek dallarının çeşitliliği Derinkuyu bölgesinin zayıf bir iktisadi hayatın olduğunu ortaya koyar.

Sonuç olarak defterlerde tutulan kayıtlar, hane ve kişi sayısına ulaşılmasını sağladığı gibi kişilerin detaylı betimlemeleri, devletin bu sayıma ne kadar ehemmiyet gösterdiğini kanıtlar. Mesleklerin de üzerinde durulması bölgelerin iktisadi yapılanması hakkında bilgiler sunar. Bu bakımdan nüfus kayıtlarından elde edilen demografik ve sosyoekonomik veriler, yerel ve genel olarak yapılacak çalışmalara da önemli dayanaklar oluşturacağı kanaati taşımaktadır.

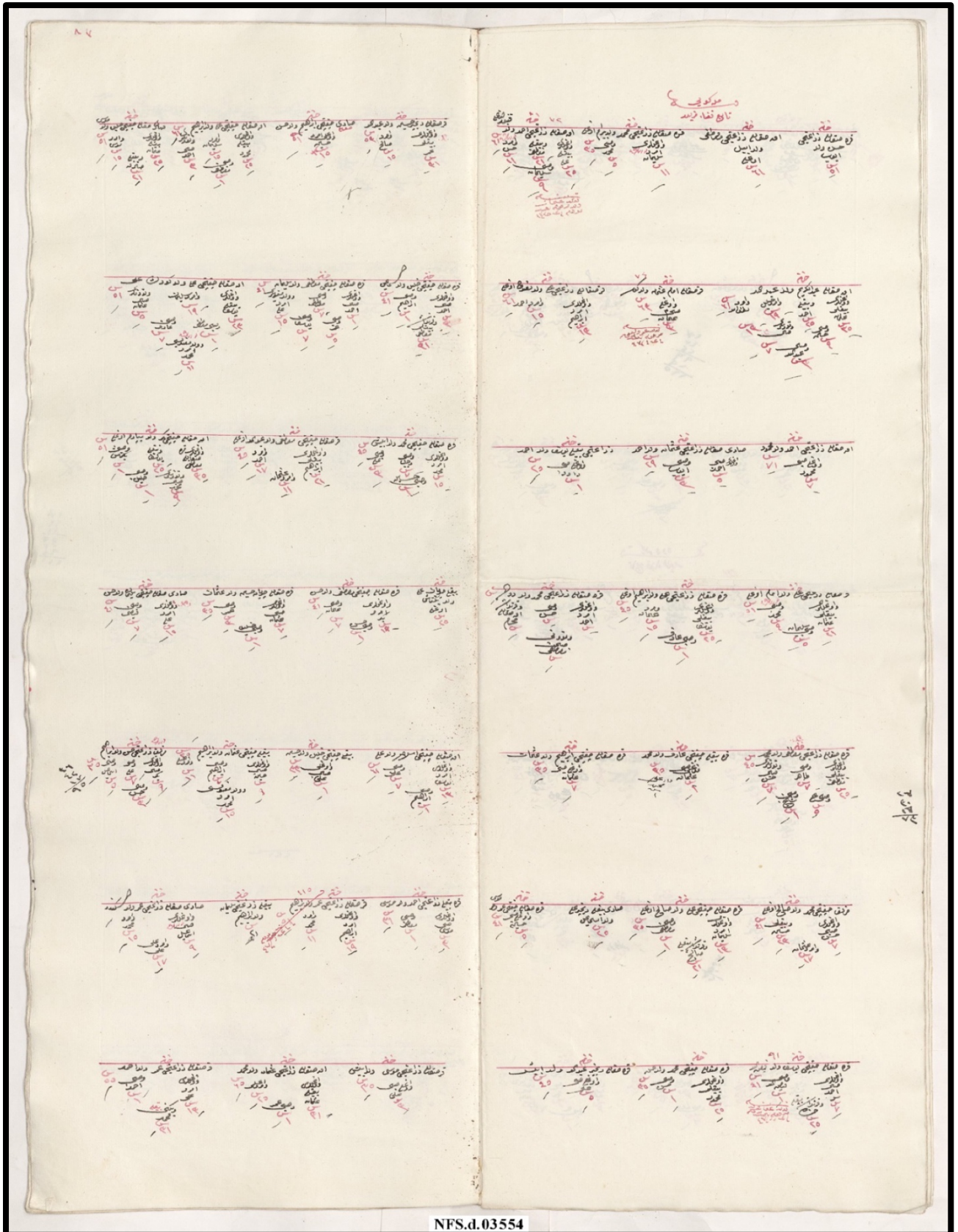
Kaynakça

- Abanoz, F, Korkmaz, A. (2018), *Geçmişten Günümüze Nar (Ennar) Tarihi*, (ed. İlyas Gökhan), Detay Yayıncılık.
- Abanoz, F, Korkmaz, A. (2019). *1830-1845 Osmanlı Döneminde Göreme Nüfus Sayımı*, (ed. İlyas Gökhan), Desen Ofset.
- Ağca, F. (2006). Hristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağzı Üzerine, *Türkebilgi*, 16, 3-18.
- Ali Emiri III. SELİM (A.E.SSLM.III). 226-13214.
- Atamulu, H. (1996). *Yontularım, Derinkuyu-Malagobi*. Odak Ofset.
- Aydın, M. (2004). Anadolu'da Hristiyan Türkler (Başlangıcından Cumhuriyete), *SDÜ Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 1-28.

- Aygün, N. (2006). *Nüfus Defterlerinde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*. Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları.
- Danişmend, İ. H. (1947), *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1258-1512)*, Türkiye Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi.
- Gökhan, İ, Abanoz, F, Korkmaz, A. (2021c), *Ortabisar Nüfus Defterleri (1518-1838) Tabrir ve Nüfus Defterlerine Göre Osmanlı Kapadokya'sında*, Detay Yayıncılık.
- Gökhan, İ, Korkmaz, A, Abanoz, F. (2020), *Uçhisar Nüfus Defterleri (1518-1838) Tabrir ve Nüfus Defterlerine Göre Osmanlı Kapadokya'sında*, (ed. Ahmet Korkmaz), Detay Yayıncılık.
- Gökhan, İ. (2015). Bizans İmparatorluğu Zamanında (V. ve XI. Yüzyıllar Arasında) Nevşehir ve Çevresi. *Nevşehir'in Tarihi Yolculuğu*, (ss. 66-89). Fatih Basımevi.
- Göyünc, N. (1997). Hâne, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 15, İstanbul, 552-553.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi, *Bilig*, 47, 215-250.
- Gündüz, Ş. (2022). Keşiş, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25, 322-324.
- İnalçık, H. (1993). Osmanlılar'da Cizye, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 8, 45-48.
- Karal, E. Z. (1943) *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Korkmaz, A. (2021 a) *Kapadokya Ortabisar'da Tanrı'nın Mağaraları*, Uras Yayınevi.
- Korkmaz, A. (2021 b) *Antik Çağ'dan Günümüze Uçhisar Kapadokya*, Uras Yayınevi.
- Köksal, O. (2013). XIX. Yüzyıl Ortalarında Bir Osmanlı Kasabasındaki Şahıs Adı Profili, *Bilig*, 65, 231-246.
- Köse, M. Z. ve Kozan, A. (2013). *Nevşehir Mahkemesine Ait İlk Şer'iyye Sicili (3 Numaralı Defter) 1213-1221/1798-1807*. Nevşehir Üniversitesi Yayınları: 5.
- Metin, R. (2007). *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin örneği)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Mustak, C. (2001). *Geçmişten Günümüze Buldan'da Kullanılan Lakaplar*, [Sözlü Sunum]. Buldan Sempozyumu Bildirileri, Denizli Türkiye.
- Nüfus Defterleri (NFS.d.). 3554 / 3555 / 3588 / 3589 / 3594 / 3595 / 3598 / 3600 / 3603 / 3605 / 3606 / 3608 / 3610.
- Öntüç, M. M. ve Erdoğan, S. (2023). Nüfus Defterlerine Göre Enegi (Kaymaklı). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 426-439.
- Öz, M. (2010). Tahrir, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 39, 425-429.
- Pekak, M. S. (1998). Kapadokya'da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi -I- Nevşehir ve Çevresi (1), *Arkeoloji ve Sanat*, 83, 12-21.
- Pekak, M. S. (2009). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler, *METU JFA*, 26(2), 249-277.
- Sami, Ş. (1899). *Kamus-i Türkî, 1850-1904*, Dersaadet İkdâm Matbaası.
- Tuncer, H. (2022). *Roma İmparatorluğu Döneminde Kapadokya Bölgesi (MS. I ve II. Yüzyıllar)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.

Ekler

Ek 1: 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831) Tarihli 3554 No'lu Derinkuyu (Melekobi) Müslim Nüfus Defteri. (Varak 1).

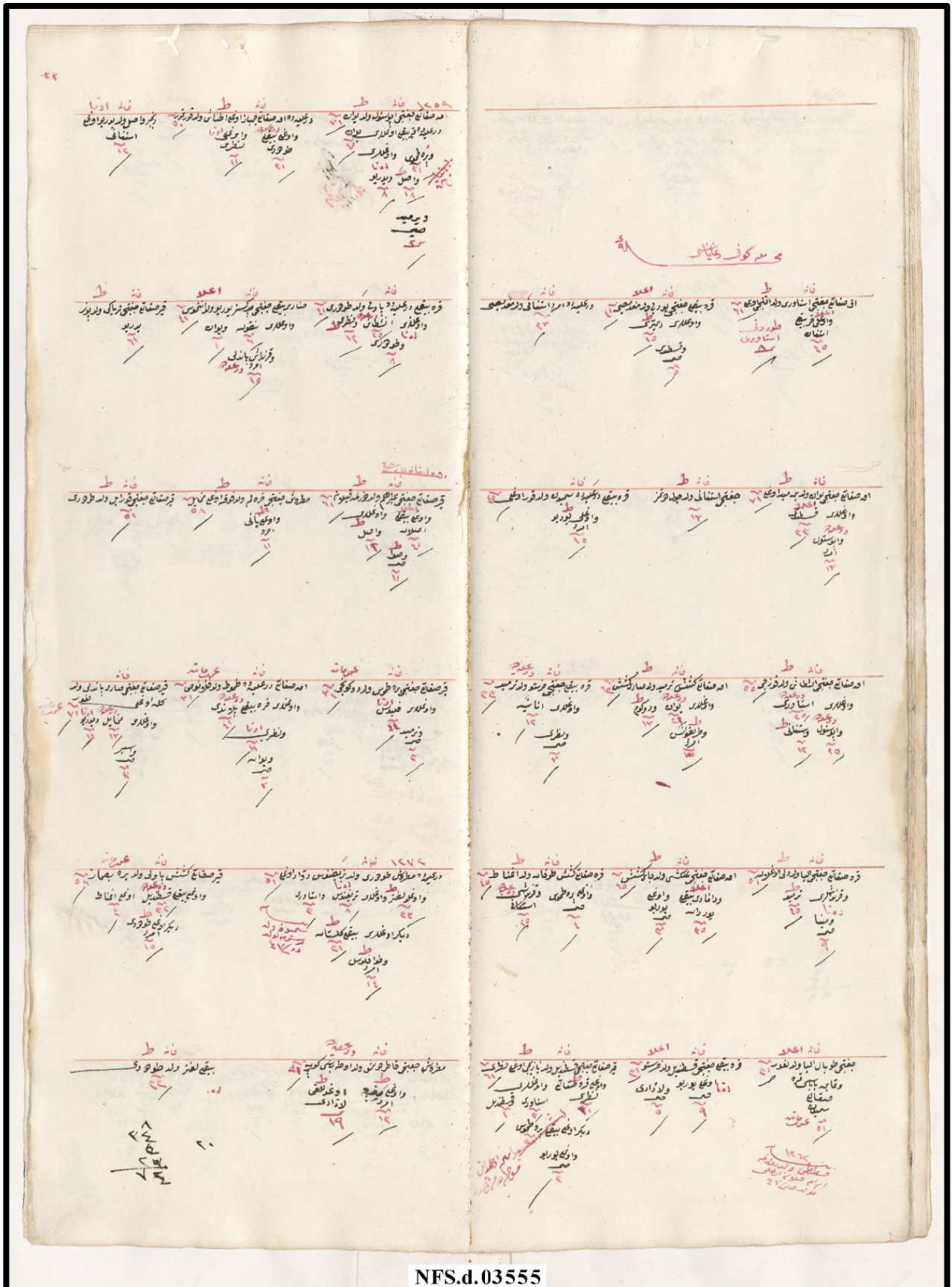

Ek 1'in Transkripsiyonu:**Ek Tablo 1.** Karye-i Melekobi Tabii Kaza-i Mezbur

Hane 1	* Kara sakallı Ziraatçi Hasan veled-i Eyyüb 51	Hane 2	* Ak sakallı Ziraatçi Mustafa veled-i İl oğlu 61
Hane 3	* Kara sakallı Ziraatçi Mehmed veled-i Bayram oğlu 35 * ve oğulları emred Süleyman 11 * ve sabî Mehmed 5	Hane 4 (72)	* Ak sakallı Ziraatçi Ahmed veled-i Kanbur oğlu 61 * ve oğulları bıyıklı Ali 25 * ve bıyıklı Mustafa 21 * ve emred Hasan 11 * ve sabî Süleyman 9 * Tevellüd Osman veled-i merhum Ahmed (Fi Gurre Cemâziye'l-âhir sene 1247)
Hane 5	* Ak sakallı Abdülkerim veled-i Abdullah 61 * ve oğulları bıyıklı Osman 35 * ve bıyıklı Ahmed 25 * ve emred Halil 19 * ve emred Lütfullah 13 * ve sabî Hasan 9 * ve torunları sabî 7 (İsim verilmemiş) * ve sabî Abdullah 3	Hane 6	* Kır sakallı İmam Osman veled-i Köse 63 * ve oğlu sabî Osman 3 * Tevellüd Ömer veled-i merhum (Fi Gurre Muharrem sene 1247)
Hane 7	* Kır sakallı Ziraatçi Ali veled-i Nasuh? oğlu 61 * ve oğulları emred İbrahim 13 * ve emred Ahmed 15	Hane 8	* Ak sakallı Ziraatçi Ahmed veled-i Mahmud 71 * ve oğlu sabî Mahmud 7
Hane 9	* Sarı sakallı Ziraatçi Osman veled-i Ahmed 29 * ve oğulları sabî Ahmed 5 * ve sabî Eyyüb 3	Hane 10	* Ziraatçi bıyıklı Yusuf veled-i Ahmed 25 * ve oğlu sabî Davud 1
Hane 11	* Kır sakallı Ziraatçi Ali veled-i İmam oğlu 51 * ve oğulları bıyıklı Osman 21 * ve sabî Mehmed 9 * ve sabî Süleyman 5	Hane 12	* Kara sakallı Ziraatçi Ali veled-i İbrahim oğlu 45 * ve oğulları bıyıklı Yusuf 25 * ve emred Osman 15 * ve sabî Arif 1
Hane 13	* Kara sakallı Ziraatçi Mehmed veled-i Dede * ve oğulları emred Ahmed * ve sabî Hasan * ve karındaşı ak sakallı Muharrem * ve torunu sabî Mustafa (yaşlar verilmemiş)	Hane 14	* Kara sakallı Ziraatçi Mustafa veled-i Mehmed 45 * ve oğulları bıyıklı Mustafa 25 * ve sabî Tahir 7 * ve torunları sabî Hasan 7 * ve sabî Ali 5 * ve sabî Şeyh 1

Hane 15	* Kara bıyıklı Çiftçi Arif veled-i Mehmed 35 * ve oğlu sabî Osman 2 * ve oğlu Mehmed 1	Hane 16	* Kara sakallı Çiftçi İbrahim veled-i Osman 35 * ve oğlu sabî Osman 7
Hane 17	* Müzellef Çiftçi Mehmed veled-i Salih oğlu 41 * ve oğulları sabî Hasan 7 * ve bıyıklı Hüseyin 23 * ve emred Osman 17	Hane 18	* Kara sakallı Çiftçi Ali veled-i Salih oğlu 35 * ve oğulları emred Süleyman 13 * ve sabî Mustafa 1 * ve karındaşı bıyıklı Salih 21
Hane 19	* Sarı bıyıklı Renc-ber Ali veled-i İsmail 25	Hane 20	* Kara sakallı Çiftçi Ömer veled-i Musa 41 * ve oğlu sabî Hüseyin 5
Hane 21 (91)	* Kara sakallı Çiftçi Yusuf veled-i Feyzullah 41 * ve oğulları sabî Ahmed 7 * ve sabî Feyzullah 1 * ve karındaşı bıyıklı Hamza 25 * Tevellüd Osman veled-i merkurum (Fi Gurre Rebîü'l-evvel sene 1247)	Hane 22	* Kara sakallı Çiftçi Mehmed veled-i Hasan 35 * ve oğulları bıyıklı Mahmud 25 * ve sabî Hasan 1
Hane 23	* Kara sakallı Renc-ber Abdullah veled-i İbiş 45 * ve oğlu sabî Ali 5	Hane 24	* Kır sakallı Renc-ber Hüseyin veled-i Abdullah 53 * ve oğulları bıyıklı Ömer 31 * ve emred Salih 15
Hane 25	* Sarı sakallı Çiftçi İbrahim veled-i Hasan 51 * ve oğlu emred Hüseyin 15	Hane 26	* Ak sakallı Çiftçi Ali veled-i İbrahim 61 * ve oğulları bıyıklı Mahmud 25 * ve emred Süleyman 15 * ve torunları sabî Ahmed 3 * ve sabî Mustafa 1
Hane 27	* Sarı sakallı Çiftçi Halil veled-i Musa 51 * ve oğulları bıyıklı Osman 25 * ve emred Musa 15 * ve bıyıklı Sadık 21	Hane 28	* Kara sakallı Çiftçi Halil veled-i İsmail 41 * ve oğulları sabî Ahmed 3 * ve sabî İbrahim 1 * ve karındaşı bıyıklı Mustafa 31
Hane 29	* Kara sakallı Çiftçi Mustafa veled-i Süleyman 41 * ve oğulları sabî Ahmed 1 * ve sabî Mustafa 7 * ve veled-i maneviyeleri emred Ali 15 * ve sabî Ömer 5 * ve sabî Yusuf 7	Hane 30	* Ak sakallı Çiftçi Ali veled-i Kürek Ali 51 * ve oğulları bıyıklı Yusuf 23 * ve emred Süleyman 19 * ve torunları sabî Osman 5 * ve sabî Mustafa 1 / Arif 7 * ve veled-i maneviyesi emred Mehmed 11
Hane 31	* Kara sakallı Çiftçi Mehmed veled-i İbiş 45 * ve oğulları emred Mehmed 15 * ve sabî Receb 7 * ve sabî Ali 3 / Hüseyin 1	Hane 32	* Kır sakallı Çiftçi Mustafa veled-i Abdullah oğlu 45 * ve oğulları bıyıklı İbrahim 21 * ve emred Ahmed 17 * ve emred Osman 11

Hane 33	* Ak sakallı Çiftçi Bekir veled-i Biyarım oğlu 51 * ve oğulları kara sakallı Mustafa 35 * ve bıyıklı Yusuf 25 * ve sabî Bektaş 1 * ve torunları sabî Mehmed 9 * ve sabî Halil 1	Hane 34	* Bıyıklı Çoban Ali veled-i Bektaş oğlu 25
Hane 35	* Kara sakallı Çiftçi Mustafa veled-i Hasan 41 * ve oğulları emred Bekir 13 * ve sabî Osman 7 * ve sabî Hasan 1	Hane 36	* Kara sakallı Çoban Hüseyin veled-i Osman 35 * ve oğulları sabî Osman 7 * ve sabî Ömer 3 * ve sabî Halil 1
Hane 37	* Sarı sakallı Çiftçi Süleyman veled-i Hasan 41 * ve oğulları emred Ali 15 * ve sabî Feyzi 7	Hane 38	* Ak sakallı Çiftçi İslam veled-i Ali 61 * ve oğulları emred Yusuf 13 * ve sabî Ali 7 * ve sabî İbrahim 1
Hane 39	* Bıyıklı Çiftçi Halil veled-i Hüseyin 33 * ve oğlu sabî Ali 1	Hane 40	* Bıyıklı Çiftçi Osman veled-i İbrahim 35 * ve oğulları sabî Hüseyin 9 * ve sabî İbrahim 7 * ve emred Ali 11 * ve veled-i maneviyesi emred Mehmed 11
Hane 41	* Müzellef Ziraatçi Hasan veled-i İbrahim 35 * ve oğulları sabî Bekir 9 * ve sabî Ali 7 * ve sabî İsmail 5 * ve sabî Hasan 3	Hane 42	* Kara bıyıklı Ziraatçi Ahmed veled-i Musa 31 * ve oğulları sabî Musa 3 * ve sabî Mustafa 1
Hane 43	* Kır sakallı Ziraatçi Ömer veled-i İbrahim 51 (Fevt Fi Gurre Rebû'î-âhir sene 1247) * ve oğulları emred İbrahim 19 * ve emred Mehmed 11	Hane 44	* Bıyıklı Ziraatçi Süleyman veled-i İbrahim 21
Hane 45	* Sarı sakallı Ziraatçi Ömer veled-i İskender * ve oğulları sabî İsmail 9 * ve emred Mehmed 15 * ve emred Ali 17	Hane 46	* Kır sakallı Ziraatçi Musa veled-i İbiş 35 * ve oğlu sabî Ali 3
Hane 47	* Ak sakallı Ziraatçi Osman veled-i Mehmed 65 * ve oğulları bıyıklı Osman 31 * ve emred Ali 25 * ve sabî Ömer 1	Hane 48	* Kır sakallı Ziraatçi Ömer veled-i Ahmed 55 * ve oğulları emred Ali 13 * ve sabî Ahmed 1 * ve yegeni bıyıklı Mehmed 31

NFS.d.03555

Ek 2'nin Transkripsiyonu:**Ek Tablo 2.** Mahalle-î Melekobi Reayası

Hane 1	* Ak sakallı Çiftçi İstavri veled-i Akıncı oğlu 61 (Evsat) * ve oğlu kır bıyıklı İstefan 45 (A'lâ) * Torunu İstavri 8	Hane 2	* Kara bıyıklı Çiftçi Yorgi veled-i Mugaddisi? 41 (A'lâ) * ve oğulları Dimitri 15 (Evsat) * ve Kostandi sabi 5
Hane 3	* Der-i Aliyyede emred İstefani veled-i Mugaddisi? 27	Hane 4	* Ak sakallı Çiftçi Yevan veled-i Belemir oğlu 71 (Evsat) * ve oğulları Kostandi 33 (A'lâ) * ve Apostol emred 17 (Der-i Aliyyede)
Hane 5	* Çiftçi İstefani veled-i Çuldutmaz 17 (Evsat)	Hane 6	* Kara bıyıklı Der-i Aliyyede Simyon veled-i Koroğlu 45 * ve oğlu Yoryo emred 15 (Evsat)
Hane 7	* Ak sakallı Çiftçi Anastas Veled-i Kozcu 55 (Evsat) * ve oğulları İstavri 25 (Der-i Aliyyede) * ve Apostol 25 * ve İstefani 13 (Evsat)	Hane 8	* Ak sakallı Keşiş Termid veled-i Sarı Keşiş 63 (Evsat) * ve oğulları Yevan 31 (Der-i Aliyyede) * ve Rüköm 17 * ve Tarigones emred 15 (Evsat)
Hane 9	* Kara bıyıklı Çiftçi Hristo veled-i Termid 33 (Der-i Aliyyede) * ve oğulları Ananya 13 * ve Lazari sabi 7	Hane 10	* Kara sakallı Çiftçi Elya veled-i Deli oğlan 51 (Evsat) * ve karındaşları Termid 45 (Evsat) * ve Mina sabi 9 (Ednâ)
Hane 11	* Ak sakallı Çiftçi Aleksi veled-i Bay Keşiş 65 (Evsat) * ve damadı bıyıklı Yordan 35 (A'lâ) * ve oğlu Yoryo sabi 3	Hane 12	* Kara sakallı Keşiş Tufan veled-i Ağnat 45 (Evsat) * ve oğlu Peratmos sabi 4 * ve karındaşı İstefani 25 (Der-i Aliyyede)
Hane 13	* Çiftçi Topal Elya veled-i Lifor 31 (A'lâ) * ve kayınbabası kara sakallı Simyon 51 (Amel-mande) * Benam 1262 Kostanti veled-i abram? Kılanoğlu tevellüd 5 Rebiül-ahir 1247	Hane 14	* Kara bıyıklı Çiftçi Kastandil veled-i Fersetö 31 (A'lâ) * Oğlu Yoryo sabi 9 (Ednâ) * ve Lazari sabi 5
Hane 15	* Kır sakallı Çiftçi Kastandil veled-i Yazıcı oğlu Lazari 61 (Evsat) * ve oğlu kara sakallı Lazari 31 (Evsat) * ve oğulları İstavri 3 / ve Kastandil 1 * Diğer oğlu bıyıklı Peratmos 37 (İş bu esir olduğu? meşruhdur) * ve oğlu Yoryo sabi 3	Hane 16 (1259)	* Ak sakallı Çiftçi Apostol veled-i Yevan 71 (Evsat) * Der-i Aliyyede kır bıyıklı oğulları Yevan 45 * ve Peratmos 31 (Reft Asitane sene 1248) * ve oğulları Vasil 17 * ve Yoryo 8 (Ednâ) * ve Yermid sabi 2

Hane 17	* Der-i Aliyyede ak sakallı Cambaz oğlu Atnaş veled-i Korkor 50 (Evsat) * ve oğlu bıyıklı Todori 31 (Der-i Aliyyede) * ve oğlu Lazari 11 (Ednâ)	Hane 18	* Rençber Vasil veled-i Yoryo oğlu İstefani 12 (Ednâ)
Hane 19	* Kara bıyıklı Der-i Aliyyede Pavli veled-i Todori 41 * ve oğulları Anastaş 25 (Der-i Aliyyede) * ve Lazari 12 * ve Todori 8	Hane 20	* Sarı bıyıklı Çiftçi Çeriksiz Yoryo veled-i Antos 41 (A'lâ) * ve oğulları Nikola 6 * ve Yevan 1 * ve karındaşı Pandeli emred 15 (Der-i Aliyyede)
Hane 21	* Kır sakallı Çiftçi Tiryaki veled-i (B)Poz Yoryo 61 (Evsat)	Hane 22	* Kır sakallı Çiftçi Abraham veled-i uztıra? Kablan 61 (Evsat) (Reft Asitane 11 Rebiül-ahir 1248) * ve oğlu bıyıklı Aslan 41 (A'lâ) * ve oğulları Vasil 12 * ve Sava sabi 11 (Evsat)
Hane 23	* Matruş Çiftçi Karalim veled-i Foka oğlu Mihail 58 (Evsat) * ve oğlu Yani emred 11 (Evsat)	Hane 24	* Kır sakallı Çiftçi Korabel veled-i Todori 51 (Evsat)
Hane 25	* Kır sakallı Çiftçi Peratmos veled-i Dügüncü 71 (Amel-mande) * ve oğulları Felbos 44 (Ednâ) * ve Termid sabi 3	Hane 26	* Ak sakallı Der-i Aliyyede Tamut veled-i Felanos 71 (Amel-mande) * ve oğulları kara bıyıklı Palandi (Der-i Aliyyede) * ve Lazari 11 (Ednâ) * ve Yevan sabi 7
Hane 27	* Kır sakallı Çiftçi Sarı Pandeli veled-i Kileoğlu Lifor 71 (Amel-mande) * ve oğulları Mihail 17 (Der-i Aliyyede) * ve Yoryo 11 (Ednâ) * ve Esber sabi 3	Hane 28 (1272)	* Der-i Aliyyede Matruş Todori veled-i Terifenos Revvar oğlu 51 * ve oğlu Lefter 33 (Evsat) * ve oğulları Terifenos 8 (Ednâ) * ve İstavri 3 * Diğer oğulları bıyıklı Gülistan 31 * ve Tavaflor emred 14 * Benam Simyon veled-i Mersum tevellüd 5 Rebiül-ahir sene 1247
Hane 29	* Kır sakallı Keşiş Pavli veled-i Yere basmaz 56 (Amel-mande) * ve oğlu bıyıklı Kastandil 33 (Der-i Aliyyede) * Oğlu Ağnat 4 * Diğer oğlu Todori emred 15 (Evsat)	Hane 30	* Matruş Çiftçi Katırdöşü veled-i Odabaş Körpe 51 (Der-i Aliyyede) * ve oğlu (okunamadı) emred 13 (Evsat) * oğulluğu Lazari 19 (Evsat)
Hane 31	* Bıyıklı Lefter veled-i Todori 33 (Evsat)		

EXTENDED SUMMARY

Population, which means the community of people living in a certain area, comes from the Arabic word "Nefs". The total number of individuals living in the region provides important information about the quantitative and qualitative dynamism of the region. In other words, economic, social and sociocultural developments are proportional to population information. Events such as birth, death, migration and war in the region are among the situations that make the population variable. The mentioned features are important for population and population censuses to create analysis about the region. An important point of population information is the elucidation of information about past periods. In particular, people tried to learn from this information where their ancestors came from, the professions of their family elders, and what kind of family structure they had.

The first information about the population in the Ottoman Empire is obtained from the cadastral registers. Although the main purpose of Tahrir censuses is to determine the number of people subject to tax, they allow us to make partial judgments about the population. These censuses, which first started in the 15th century, continued with changes until the 19th century. The census, which was carried out for the first time in the 19th century in 1831 and whose main purpose was to determine taxes and the number of soldiers, was the most realistic census ever carried out by the Ottoman Empire. It has become possible to access the sociocultural and socioeconomic information of the period thanks to the notebooks in which these censuses and enumerations were recorded during the years of II. Mahmud's reign. This demographic study, which was carried out in many regions of the Ottoman Empire, was carried out 6 times between 1831 and 1845 in Derinkuyu (Melekobi), which is today a district of Nevşehir province.

Derinkuyu is an important place because it is the region where the first traces of Christianity took place. After the Battles of Manzikert in 1071 and Köseadağ in 1243, with the Turkish raids and migrations to Anatolia, most regions of Anatolia came under Turkish rule, and the Greek population remained in the minority. Derinkuyu also got its share of these migrations and became a place where the Turkish population increased over time. While the numerical superiority of the Muslim people over non-Muslims was seen in the census records of the 16th century, it was seen in the population records of the 19th century that this time non-Muslims were superior. This is related to the migration of Karamanli Christian Turks. The region is considered sacred by the Greek people. This sanctity of Derinkuyu dates back to ancient times. During that period, Christians escaping from the oppression of the Roman Empire founded the Derinkuyu underground city to get away from the dangers and made a life for themselves here.

The population books dated 1831, made during the reign of II. Mahmud and whose purpose was to meet tax and military needs, are located in the NFS.d section of the Prime Ministry Ottoman Archives. The Derinkuyu population book dated 1831, which is our study area, consists of Muslim books numbered 3554 and Non-Muslim books numbered 3555. Male members of the household were counted in the notebooks. After entering a household, the clerk in charge of the census first recorded the nickname, profession, name, age and physical characteristics of the household elder. Physical characteristics vary depending on the clerks who keep the book records. While beard and mustache depictions come to the fore in some regions, features such as long, medium and short stature are noted in other regions. After the head of the household, his sons, grandchildren, adopted children, and if the head of the household has brothers if they reside in the same household, their sons and grandchildren are recorded. These people are described with various descriptions such as bearded, moustached, emred, sabi depending on their age.

One of the striking factors of the 1831 census of the Derinkuyu region is that farming was an important source of income for both population groups. However, while approximately eighty percent of the Muslim-populated region is engaged in agriculture, this rate is low for the non-Muslim population. This situation is explained by the fact that the majority of the Greek population migrated to Istanbul and engaged in trade in the region. The fact that a large part of the Greek population migrated to Istanbul is a striking feature in the records. It has been observed that at least one or two members of almost every household of non-Muslim citizens migrated to Istanbul. It has been observed that these citizens who went to Istanbul did business in various professions in different districts (Kâğıthane, Üsküdar, Beyoğlu, etc.) and were financially stronger than Muslim citizens. The poll taxes paid by non-Muslim citizens in the ledger reveal important details in these censuses. These taxes, called Alâ, Evsat and Edna according to their revenues, started as Haraç in the Ottoman Empire and continued as Cizye. In this respect, the censuses are the result of a study that stands out not only with its qualitative but also quantitative features, as stated. The Muslim and non-Muslim population survey conducted in the Derinkuyu region in 1831 was not written down, but separate tables of names, nicknames, professions and physical characteristics were created for both peoples. Graphs of the non-Muslim population migrating to Istanbul and the poll taxes they paid were also produced.

ÖĞRENCİLERİN YIYECEK İÇECEK SEKTÖRÜNE YÖNELİK ALGILARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY TO DETERMINE STUDENTS' PERCEPTIONS OF THE FOOD AND BEVERAGE INDUSTRY

Süleyman AKKAŞOĞLU

Doğuş Üniversitesi

Sanat ve Tasarım Fakültesi

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

suleymanakkasoglu@dogus.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0613-9743

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

11.04.2024

Kabul Tarihi:

23.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Algı, Gastronomi,
Sektör, Öğrenci

Keywords

Perception,
Gastronomy, Sector,
Student

Yoğun rekabet ortamında faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinin ayakta kalabilmeleri ve uzun yıllar faaliyetlerini sürdürebilmeleri ancak nitelikli personel ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle bu alanda eğitim alan öğrencilerin sektöre yönelik bakış açıları son derece önemlidir. Bu çalışmada Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin sektöre yönelik algıları incelenmiştir. Bu doğrultuda bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Verilerin elde edilmesinde anketlerden yararlanılmış ve evrende yer alan öğrencilerin tamamına ulaşılacağı düşünüldüğünden tam sayım yapılmıştır. Araştırma neticesinde öğrencilerin sektöre yönelik genel algılarının olumlu olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak öğrencilerin gastronomi alanında terfi olanakları ve kişi-sektör uyumuna ilişkin algılarının olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın öğrencilerin gastronomi alanında işin doğası ve fiziksel çalışma koşullarına bakış açılarının olumsuz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin demografik özelliklerine göre sektöre yönelik algılarında farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Staj yapan ve sektör deneyimi olan öğrencilerin yiyecek içecek sektörüne yönelik genel algılarının staj yapmayan ve sektör deneyimi olmayan öğrencilere göre daha olumsuz yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

It is only possible for food and beverage business companies in intensely competitive environment to survive, continue their activities for many years with qualified personnel. Therefore, the perspectives of the students studying in this field with regard to the sector are extremely important. This study, perceptions of the students of the Department of Gastronomy and Culinary Arts towards the sector have been examined. Field research was carried out in this direction. Surveys were used to collect data. Complete census was carried out, assuming that all students in the population could be reached. The research found that students' general perceptions of the sector were positive. It was concluded that, students' perception of promotion opportunities and person-sector compatibility in the field of gastronomy were positive. Conversely, it has been determined that students' perspectives on the nature of work, the physical working conditions in the field of gastronomy are negative. It was also concluded that there were differences in students' perceptions of the sector according to their demographic characteristics. It was concluded that the general perceptions of students with work experience and industry experience towards the food and drink sector were more negative than those of students without work experience and industry experience.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1467605>

Atıf/Cite as: Akkaşoğlu, S. (2024). Öğrencilerin yiyecek içecek sektörüne yönelik algılarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1146-1160.

Giriş

Turizm sayesinde günlük hayatlarının rutininden kurtulan turistler farklı ve yeni deneyimlerle dolu dünyalara açılmaktadır. Bu açıdan gastronomi de insanlar için farklı bir deneyimdir (Gheorghe, Tudorache ve Nistoreanu, 2014: 12). Dünyanın birçok yerinde tarımsal-gastronomik ürünler, özgün restoranlar ve çiftlikler ortaya çıkmaktadır. Yerel halkın ilgisini çeken ve aynı zamanda yabancı turistlerin de ilgisini çeken yerlerinden biri hâline gelen eski pazarlar restore ediliyor. Bu tür pazarlarda turistler hem yerel üreticilerin ürünlerini satın alabiliyor hem de otantik yemeklerin ve yerel markalı ürünlerin tadına bakabiliyor (Nesterchuk vd., 2021: 1872). Bu bağlamda modern toplumlarda yemek pişirme ve gastronominin giderek çok daha önemli hâle geldiği söylenebilir (Pavlidis ve Markantonatou, 2020: 1).

Antik Yunan ve Antik Roma'ya kadar uzanan uzun ve çeşitli bir tarihe sahip olan gastronomi (Zopiatis, Theodosiou ve Constanti, 2014: 88), küreselleşmenin de etkisiyle değişimin yaşandığı ve bilginin hızlı bir şekilde yayıldığı bir bilim alanıdır (Babaç ve Önçel, 2018: 283). Gastronomi, yemek ile kültür ve tarih arasındaki ilişkilere odaklanan ve bu ilişkileri araştıran, gıdaların üretimden tüketimine bütün aşamalarını inceleyen multidisipliner bir alandır (İbiş, 2022: 290). Gastronomi, sayıları giderek artış gösteren yenilikçi restoranlar, medyanın konuya olan ilgisi ile artış gösteren yemek programları, alanla ilgili açılan kurs ve üniversitelerde açılan bölümleri ile insanların ilgisini çekmiş ve popüler kültürün bir unsuru hâline gelmiştir. Bu sayede insanların gastronomi eğitimi alma istekleri artış göstermiştir (Özdemir Yaman ve Bulduk, 2019: 2770). Gastronomi, emek yoğun bir yapıya sahiptir ve gastronomide rekabet yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu nedenle sektörde nitelikli personele ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle gastronomi alanında eğitim veren kurumlar, sektörün ihtiyaç duyacağı nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. İlgili alanda eğitim gören öğrencilerin, gelecekte yiyecek içecek sektörünün muhtemel temsilcileri olacağı düşünüldüğünde, öğrencilerin eğitimini aldıkları sektöre ilişkin algı ve tutumları sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünü etkileyebilmektedir (Akoğlu, Cansızoğlu, Orhan ve Özdemir, 2017: 146). Bu nedenle yiyecek içecek sektörüne ilişkin eğitim alan öğrencilerin mezuniyet sonrası kariyer planlamaları hem kendileri hem de yiyecek içecek sektörünün gelişimi ve değişimi açısından önemlidir (Özdemir, Ak ve Önçel, 2019: 948). Yiyecek ve içecek endüstrisinde nitelikli ve eğitilmiş iş gücü istihdamına çok fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Girgin ve Demir, 2023: 268). Çünkü; yiyecek içecek işletmelerinde kaliteli ürün ve hizmet üretimi bu alanda mesleki eğitim almış nitelikli iş gücü ile sağlanabilmektedir. Öğrencilerin almış oldukları eğitim mesleki hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır (Yıldız ve Aslan, 2019: 1125). Bu noktada öğrencilerin sektöre olan ilgileri de son derece önemlidir. Yiyecek içecek alanında faaliyet gösteren işletmelerin sunmuş oldukları ürün ve hizmetlerin kalitesini etkileyen en önemli hususlardan birisi de nitelikli iş gücüdür. Nitelikli iş gücünün ortaya çıkarılmasında bireylerin almış oldukları eğitim ve eğitim aldıkları alana olan ilgileri son derece önemlidir. Çünkü; bireylerin eğitim öncesi ya da eğitim süresince eğitim aldıkları/alacakları alana olan ilgileri sektöre olan eğilimlerini arttırabilmektedir (Temizkan ve Kurtulmuş, 2020: 14).

Yiyecek içecek sektörünün gelişimi öncelikle bu alanda istihdam edilecek nitelikli personel ile mümkün olacaktır. Netice itibarıyla yiyecek içecek işletmelerinde sadece somut ürünler değil soyut ürünlerde tüketiciye sunulmaktadır. Diğer bir ifadeyle tüketiciye lezzetli yiyecek içeceklerin yanı sıra bir hizmet sunumu da gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle nitelikli iş gücünün varlığı yiyecek içecek işletmelerinin gelişmesinde son derece önemlidir. Nitelikli iş gücünün sektöre kazandırılmasında bu işin eğitimini alan bireylerin sektöre bakış açıları da çok değerlidir. Bu noktadan hareketle mevcut çalışmada Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde eğitim gören öğrencilerin sektöre yönelik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle literatürde yer alan çalışmalardan elde edilen bulgu ve sonuçlara yer verilmiştir. Sonrasında öğrencilerin sektöre yönelik algılarını tespit etmek amacıyla bir anket çalışması gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler analiz edildikten sonra bulgu ve sonuçlara yer verilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Gastronomi Eğitimi

Gastronomi, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir öneme sahiptir. Gastronomi, mutfak kültürü, beslenme şekli, yiyecek içecek üretimi gibi birçok unsuru içermektedir (Sarioğlu, 2014: 320). Gastronomi, emek yoğun bir yapıya sahiptir ve gastronomide rekabet yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu nedenle sektörde nitelikli personele ihtiyaç duyulmaktadır. Sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünün artmasını sağlayacak araç kaliteli

bir eğitimden geçmektedir. Yiyecek içecek sektöründe sunulan ürün somut ve soyut özellikler içerdiğinden hizmet kalitesi de önem arz etmektedir. Hizmet kalitesine verilen önemin artmasıyla birlikte gastronomi eğitimine verilen önemin de artacağı söylenebilir (Güdek ve Boylu, 2017: 490).

Tarihsel süreçte gastronomi eğitimi çalışanlar arasında usta çırak ilişkisi şeklinde başlayıp, zamanla gelişim göstermiştir (Seçim, 2020: 643). Türkiye’de gastronomi ve aşçılık eğitimi 1960’lı yıllara kadar usta çırak ilişkisi şeklinde, 1960’lı yıllardan itibaren ortaöğretim düzeyinde vermeye başlanmış ve 1997 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nde Aşçılık bölümünün açılmasıyla ön lisans düzeyinde aşçılık eğitimi vermeye başlanmıştır (Görkem ve Sevim, 2016: 979). 1990’lı yıllara kadar ön lisans düzeyinde verilen aşçılık eğitimi 2000’li yıllarla birlikte lisans düzeyinde vermeye başlanmıştır. Gastronomi ve Mutfak Sanatlarına ilişkin lisans düzeyinde ülkemizde ilk bölüm Yeditepe Üniversitesi’nde açılmıştır (Şat vd., 2023: 323). Lisansüstü düzeyde ilk yüksek lisans programı 2012 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi’nde, ilk doktora programı ise Gazi Üniversitesi’nde 2014 yılında açılmıştır (Yıldız ve Aslan 2019: 1126; Şengün, 2019).

Gastronominin her geçen gün daha fazla ilgi görmeye başlaması, Türkiye’de birçok üniversitede gastronomi bölümlerinin açılmasını sağlamıştır. Nitekim 2010 yılında Türkiye’de sadece 5 üniversitede gastronomi ve mutfak sanatları bölümü varken, bu sayı 2015 yılında 28’e, 2017 yılında 38’e, 2018 yılında 43’e yükselmiş ve 2019 yılında 63’e ulaşmıştır (Albayrak 2022: 2). 2024 yılı itibarıyla Türkiye’de 102 üniversitede gastronomi ve mutfak sanatları alanında eğitim verilmektedir (yokatlas.gov.tr). Gastronomi ve mutfak sanatları alanında eğitim veren kurumların niceliksel olarak artmasının yanında niteliksel olarak da artması verilen eğitimin kalitesini olumlu yönde etkileyecektir (Kaya, 2020: 18).

Gastronomi eğitimi uygulama ağırlıklı olmak üzere teoriyi de içeren bir eğitime dayanmaktadır. Emek yoğun bir yapıya sahip olması, gastronomi eğitiminin uygulama ağırlıklı olmasını gerekli kılmaktadır (Öney, 2016: 197; Albayrak 2022: 2). Uygulama ile birlikte teorik eğitiminde birlikte verilmesi gastronomi eğitimini zenginleştirmekte ve yeni fırsatlar sağlamaktadır (Hegarty, 2011: 64). Sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli personel yetiştirilmesinde verilen eğitim önem arz etmektedir. Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin eğitimlerini alabilecekleri uygulama mutfaklarının bulunması, bu mutfakların öğrencilerin meslek hayatında ihtiyaç duyacağı teknolojiye uygun şekilde dizayn edilmesi ve her öğrenciye yetecek düzeyde ekipmanın bulunması verilen eğitimin kalitesini önemli ölçüde etkileyecektir (Görkem ve Sevim, 2011: 81).

İlgili Literatür

Öğrenme sürecinde algı, düşünce ve anlama bir mesleğe ilişkin gerekli yeterliliklerin ve tutumların kazandırılması açısından önem arz etmektedir (Can ve Çiftçi, 2019: 2705). Öğrencilerin kariyer planları eğitim gördükleri sektöre bakış açılarından, mesleklerine olan tutum ve ilgilerinden etkilenebilmektedir. Ayrıca öğrencilerin sektöre yönelik bakış açıları ilgili alanın nitelikli iş gücünü karşılayabilmesi noktasında oldukça önemlidir (Solmaz ve Erdoğan, 2013: 569; Temizkan ve Kurtulmuş, 2020: 14). Bu alanda eğitim alan bireyler, turizm sektörünün dışında restoranlar, kafeler, gıda işletmeleri, şarap endüstrisi ve diğer alkollü ve alkolsüz içecek sektörleri gibi farklı sektörlerde iş bulabilmekte ve bu sektörlerde iş gücü sağlayabilmektedir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin sektöre yönelik algılarının araştırılması, mevcut durumun ve gelecekteki eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir (Eren ve Aydın, 2020: 374).

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde özellikle turizm eğitimi alan öğrencilerin sektöre yönelik algılarını, kariyer niyetlerini ele alan çok sayıda çalışmanın (Kaya, Oğuz ve Yılmaz, 2020; Eren ve Aydın, 2020; Davras ve Alili, 2019; Doğan ve Keleş, 2018; Akyol, Oğan ve Oğan, 2018; Türker, Mehmet ve Ateş, 2016; Çavuş ve Kaya, 2015; Mohd Shariff vd., 2014; El-Houshy, 2014; Chuang ve Dellmann-Jenkins, 2010; Richardson, 2008; Pavesic ve Breymer, 1990) olduğu söylenebilir. Aşağıda literatürde yer alan çalışmalardan elde edilen bulgu ve sonuçlara yer verilmiştir.

Pavesic ve Breymer (1990) turizm öğrencileri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında öğrencilerin sektörde çalışma saatlerinin uzunluğu, terfi olanaklarının sınırlı ve maaşların düşük olmasından dolayı turizm sektöründe kariyer yapmayı düşünmedikleri sonucuna ulaşmıştır. Richardson (2008) Avustralya’daki turizm ve otelcilik bölümü öğrencilerinin sektördeki kariyerlerine yönelik tutum ve algılarını ölçtüğü çalışmasında öğrencilerin sektöre yönelik endişe duyduğu konuların yöneticileriyle ilişkileri, terfi fırsatları, kariyer yolları ve sektörde

sunulan ücret ve koşullar olduğunu saptamıştır. Ayrıca çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin önemli bir kısmının mezuniyetleri sonrasında sektörde çalışmayı düşünmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin turizm sektöründeki çalışma niyetlerini inceleyen farklı bir diğer çalışmada (El-Houshy, 2014) ise, öğrencilerin mezuniyetleri sonrasında sektörde devam etmek istedikleri belirlenmiştir.

Chuang ve Dellmann-Jenkins (2010) tarafından öğrencilerin turizm sektöründeki kariyer niyetlerini etkileyen faktörleri incelemeye yönelik gerçekleştirilen bir çalışmada öğrencilerin kariyer niyetlerinin cinsiyetleri, iş tecrübeleri, transfer durumu ve sektördeki beklentilerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Mohd Shariff vd., 2014 tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada öğrencilerin kariyer seçimi ve mutfak alanına yönelme kararının ebeveynler, yakın aile, televizyon, broşür ve gazete reklamları gibi çeşitli faktörlerden etkilendiğini, ailelerinin sürekli teşvik ve desteklerine rağmen sektörde çalışmaya ve kariyerlerini bu sektörde sürdürme konusunda çok istekli olmadıkları belirlenmiştir. Bu durumun temel nedeninin birçok öğrencinin programa yetersiz bilgi ve muhtemelen sektördeki istihdam koşullarına ilişkin gerçekçi olmayan bir algı ile tercih etmelerinden kaynaklandığı belirtilmiştir.

Harbalıoğlu ve Ünal (2014) gerçekleştirdikleri çalışmalarında ön lisans düzeyinde öğrenim gören 158 Aşçılık Programı öğrencisinin mesleki tutumlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma neticesinde öğrencilerin öğrenim gördükleri alanda sahip olacakları mesleklerinin kendilerini ekonomik ve manevi açıdan tatmin edeceğini, ilgili alanda uzun yıllar çalıştıkça mesleklerine daha fazla bağlanacaklarını, aşçılık mesleğinde bir alanda uzmanlaşacaklarını, bununla birlikte öğrenim görmeye devam ettikleri aşçılık programını isteyerek seçtikleri tespit edilmiştir. Ön lisans düzeyinde gerçekleştirilen farklı bir diğer çalışmada Can ve Solmaz (2021) çalışmaya katılım sağlayan öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümü isteyerek tercih ettikleri, öğrenim gördükleri alanda çalışma noktasında istekli oldukları, aşçılığın eğlenceli aynı zamanda gelişime açık bir alan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın öğrenim gördükleri alanda kariyer yapmak istemeyen öğrencilerin, çalışma koşulları, terfi olanakları gibi çeşitli nedenlerden sektörde kariyer yapmak istemedikleri tespit edilmiştir.

Özdemir ve Önçel (2019) Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencileri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında öğrencilerin sektöre yönelik algılarının kariyer yapma niyetlerini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Akoğlu vd. (2017) gerçekleştirmiş oldukları farklı bir çalışmada öğrencilerin büyük bir bölümünün kariyer planlamalarını öğrenim gördükleri gastronomi alanında yaptıkları için mutlu olduklarını ve mezun olduklarında sektörde çalışmayı düşündükleri tespit edilmiştir. Bir diğer çalışmada Özdemir vd., (2019) araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin öğrenim gördükleri alanda kariyer yapma isteklerinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin yiyecek içecek endüstrisine yönelik tutumlarının araştırıldığı bir çalışmada (Eren ve Aydın, 2020) işin niteliği, sektör-kişi uyumu ve sosyal statü boyutları, öğrencilerin yiyecek ve içecek sektörüne yönelik algıları üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, iş arkadaşlarının düşük eğitim düzeyi, stresli çalışma ortamı, düşük ücretler ve kötü çalışma koşullarının öğrencilerin yiyecek içecek sektörüne ilişkin tutum ve algılarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Seçim (2020) öğrencilerin işletme mutfaklarına ilişkin tutumlarını belirlemeyi amaçladığı çalışmasında öğrencilerin eğitimini aldıkları mesleğe ve sektöre bakış açılarının genel olarak iyi düzeyde olduğu, buna karşın mutfaktaki çalışma koşullarının öğrencilere zor geldiği ve sosyal aktivitelere yeterince zaman ayıramadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerinin mesleğe yaklaşım ve programdan memnuniyet durumlarının tespit edilmeye çalışıldığı başka bir çalışmada Kaya (2020) öğrencilerin yarısından fazlasının mezun olduktan sonra mutfak alanında çalışmak istediğini, öğrenim gördükleri bölümü kendilerinin seçtiklerini tespit etmiştir. Ayrıca öğrencilerin öğrenim gördükleri alana ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça mesleğe bakış açılarının da olumlu yönde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Farklı bir çalışmada Aydemir (2018) araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin önemli bir kısmının eğitim gördükleri bölümü isteyerek seçtikleri sonucunu elde etmiştir. Araştırma kapsamında öğrencilerin kariyer beklenti düzeylerinin demografik özelliklerine göre farklılık durumları da incelenmiştir. Buna göre öğrencilerin yaşadıkları coğrafi bölge, cinsiyet, ortaöğretimde alan ile ilgili ders alma durumları ile kariyer beklentileri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenim görülen sınıf, yaş, ailenin aylık gelir ve staj yapma durumu ile kariyer beklentileri arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yöntem

Amaç ve Örneklem

Bu çalışmanın temel amacı gastronomi ve mutfak sanatları bölümünde eğitim gören üniversite öğrencilerinin sektöre yönelik algılarının belirlenmesidir. Çalışmanın alt amaçları; öğrencilerin demografik (cinsiyet, staj durumları, sektör deneyimleri ve öğrenim gördükleri sınıf) değişkenlere göre sektöre yönelik algılarının farklılık durumlarının tespit edilmesidir.

Araştırma sonuçlarının genelleştirilmek istendiği birimler bütünü evren olarak ifade edilmektedir. Örneklem, belli kurallar dikkate alınarak evreni temsil ettiği kabul edilen ve belli bir evrenden seçilen küçük bir örnek olarak ifade edilebilir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2011: 69-70). Araştırmanın evrenini, ana kümesini bir üniversitesinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde öğrenim gören toplam 320 öğrenci oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşamayacağı durumlarda örnekleme yöntemine gidilebilir. Fakat araştırma kapsamında evrende yer alan öğrencilerin tamamına ulaşabileceği düşünüldüğünden tam sayım yapılmıştır. Araştırma kapsamında araştırma evreninde yer alan öğrencilerin tamamına anket formu ulaştırılmıştır. Ancak değerlendirmeye alınabilir toplam 217 anket verisi elde edilmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin elde edilmesinde anketlerden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan anket formu iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümünde ise öğrencilerin sektöre yönelik algılarını belirlemeye yönelik bir ölçek kullanılmıştır. Öğrencilerin sektöre yönelik algılarının tespit edilmesi amacıyla Duman, Tepeci ve Onur, (2006) tarafından geliştirilen ve ilgili ölçeği Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencileri örnekleme için uygun hâle getiren Özdemir ve Önçel (2019)'un çalışmasında kullandığı ölçeklerden yararlanılmıştır. Anket formunda yer alan ölçeklerin derecelendirilmesinde 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Araştırma için Doğu Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 26.01.2024 tarih ve 2024/26 sayılı izni alınarak ilgili anket yüz yüze yöntemle öğrencilerden toplanmıştır.

Veri Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analiz öncesinde normal dağılıma uygunluk durumu incelenmiştir. Araştırma kapsamında hangi analiz yöntemlerinin kullanılacağına karar vermek için verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin incelenmesi gerekmektedir. Verilerin normal dağılıma uygunluk durumunu belirlemenin farklı yöntemleri söz konusudur. Bu farklı yöntemlerden birisi de verilere ait çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin incelenmesidir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017: 159). Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 arasında yer alması verilerin normal dağılıma uygun (George ve Mallery, 2010) olduğunu göstermektedir. Mevcut araştırmada verilerin normallik durumunun kontrolü için çarpıklık-basıklık değerleri incelenmiş ve araştırmada yer alan değişkenlere ait çarpıklık (0,62) ve basıklık (1,276) değerlerinin belirtilen aralıklarda yer aldığı, verilerin normal dağılım varsayımını karşıladığı anlaşılmıştır. Bu nedenle araştırma kapsamında farklılıkların incelenmesine yönelik analizlerde parametrik test teknikleri kullanılmıştır.

Bulgular

Demografik Bulgular

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin sektöre yönelik algılarını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen araştırmaya toplam 217 öğrenci katılım sağlamıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de araştırmaya katılan Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin demografik özelliklerini belirlemek için cinsiyet, staj durumu, sektör deneyimi ve öğrenim gördükleri sınıf durumlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	N	%	
Cinsiyet	Kadın	123	56,7
	Erkek	94	43,3
	Toplam	217	100
Staj Durumu	Evet	52	24
	Hayır	165	76
	Toplam	217	100
Sektör Deneyimi	Yok	96	44,2
	Var	121	55,8
	Toplam	217	100
Sınıf	1. Sınıf	46	21,2
	2. Sınıf	66	30,4
	3. Sınıf	61	28,1
	4. Sınıf	44	20,3
	Toplam	217	100

Tablo 1’de yer alan veriler incelendiğinde araştırmaya katılanların %56,7’sinin kadın, %43,3’ünün erkek katılımcılardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Staj durumu değişkeni açısından incelendiğinde öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun (%76) henüz stajlarını yapmadıkları görülmektedir. Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin %55,8’inin sektör deneyimi bulunurken, %44,2’sinin sektör deneyimi bulunmamaktadır. Sınıf durumuna göre öğrencilerin dengeli bir dağılım sergiledikleri söylenebilir.

Ölçek Güvenilirliği

Araştırma verilerinin analizinde ölçeklerin güvenilirliğinin belirlenmesinde Cronbach’s Alpha katsayısı kullanılmıştır. Cronbach’s Alpha değeri 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Güvenilirlik açısından Cronbach’s Alpha değerinin en az 0,700 olması beklenmektedir. Özellikle inceleme türü çalışmalarda Cronbach’s Alpha değerinin 0,500’e kadar kabul edilebileceği de ifade edilmektedir (Coşkun vd., 2017: 133). Mevcut araştırmada kullanılan ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizi sonuçlarına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçek Güvenilirlik Değeri

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach Alfa Değeri
Sektöre Yönelik Algı	25	0,792

Tablo 2 incelendiğinde ölçeğe ilişkin alfa değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilir. Araştırmanın amacı doğrultusunda demografik (staj durumu, sektör deneyimi ve eğitim düzeyi) değişkenlere göre öğrencilerin sektöre yönelik algıları da incelenmiştir. Staj ve sektör deneyimi değişkenlerine göre farklılıkların incelenmesinde t testi, eğitim düzeyi değişkenine göre farklılıkların incelenmesinde Anova analizinden yararlanılmıştır.

Ölçek Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin eğitim gördükleri yiyecek içecek sektörüne yönelik düşüncelerine Tablo 3’te yer verilmiştir. Üniversite öğrencilerinin sektöre yönelik düşüncelere ilişkin ifadelerle katılım ortalamaları incelendiğinde en yüksek ortalamaya (4,40) sahip ifade “Çevreme gastronomi alanında kariyer yapacağımı söylemekten çekinmiyorum.” ifadesi olmuştur.

Tablo 3. Öğrencilerin Sektöre Yönelik Algıları

Sektöre Yönelik Algılar	N	A.O.	S.S
Çevreme gastronomi alanında kariyer yapacağımı söylemekten çekinmiyorum.	217	4,4	3,602
Gastronomi alanındaki işlerde bilgi ve becerilerimi kullanabilirim.	217	4,25	0,857
Kişiliğim, gastronomi alanında çalışmak için uygundur.	217	4,18	0,882
Gastronomi alanında çalışanlar terfi ettirilirken tecrübeleri dikkate alınır.	217	4,12	1,032
Tempolu iş ortamında çalışmayı severim.	217	4,00	0,882
Kısa sürede gastronomi alanında iyi noktalara geleceğimi düşünüyorum.	217	3,95	1,015
Gastronomi alanında çalışanlar arasında genellikle iş birliği yapılır.	217	3,75	1,015
Yöneticiler işlerini daha iyi yapabilmeleri için çalışanlarına yetki vermektedir.	217	3,65	0,927
Gastronomi alanında çok para kazanabileceğimi düşünüyorum.	217	3,55	1,027
Gastronomi alanında çalışanların çalışma isteği ve motivasyonu yüksektir.	217	3,52	0,933
Yöneticiler gerektiğinde çalışanların mesleki eğitim almasını sağlarlar.	217	3,5	1,041
Gastronomi alanında çalışmayı eğlenceli buluyorum.	217	3,48	0,933
Daha önce mezun olanların gastronomi alanında iyi pozisyonlarda olduğunu görüyorum.	217	3,47	1,028
Gastronomi alanında çalışmak toplumda saygı görmeyi artırmaktadır.	217	3,25	0,979
Gastronomi alanında çalışmak için ahlaki değerlerden ödün vermek gerekmez.	217	3,24	1,238
Gastronomi alanındaki birçok işin ücreti yüksektir.	217	3,23	2,255
Yöneticiler çalışanların önerilerini değerlendirirler.	217	3,04	0,932
Gastronomi alanında ücret dışındaki ek gelirler (prim, ikramiye, ulaşım vb.) yeterlidir.	217	2,75	1,108
Gastronomi alanında çalışanların eğitim seviyesi genellikle yüksektir.	217	2,69	1,047
Gastronomi alanındaki çalışma saatleri düzenlidir.	217	2,36	1,171
Gastronomi alanında çalışmak özel hayatımı etkilemez.	217	2,22	1,297
Gastronomi alanında çalışmak hafta sonu tatilimi etkilemez.	217	2,05	1,301
Gastronomi alanında çalışma saatleri kısadır.	217	1,84	1,033
Gastronomi alanındaki işler yorucu değildir.	217	1,72	1,009
Gastronomi alanındaki çalışma ortamı stresli değildir.	217	1,66	0,914

Tablo 3'te öğrencilerin yüksek oranda katılım sağladıkları diğer ifadeler sırasıyla; (4,25) ile "Gastronomi alanındaki işlerde bilgi ve becerilerimi kullanabilirim", (4,18) ile "Kişiliğim, gastronomi alanında çalışmak için uygundur", (4,12) ile "Gastronomi alanında çalışanlar terfi ettirilirken tecrübeleri dikkate alınır" ve (4,00) ile "Tempolu iş ortamında çalışmayı severim" ifadeleri olmuştur. Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin sektöre yönelik düşünceleri irdelendiğinde kişiliklerinin ilgili sektör ile uyumu ve terfi olanaklarına ilişkin olumlu bir algıya sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca gastronomi alanında çalışmayı sosyal statü açısından önemli gördükleri ifade edilebilir. Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin en düşük oranda katılım gösterdikleri ifade (1,66) ile "Gastronomi alanındaki çalışma ortamı stresli değildir" ifadesi olmuştur. En düşük ortalamaya sahip diğer ifadeler (1,72) ile "Gastronomi alanındaki işler yorucu değildir" ve (1,84) ile "Gastronomi alanında çalışma saatleri kısadır" ifadeleri olmuştur. Araştırmaya katılım sağlayan öğrenciler gastronomi alanında çalışma ortamının stresli olduğu, işlerin yorucu olduğu ve çalışma saatlerinin kısa olmadığı düşüncesine sahiptir. Öğrencilerin çalışma koşulları açısından olumsuz bir algıya sahip oldukları söylenebilir.

Farklılık Analizine İlişkin Bulgular

Mevcut araştırmanın alt amaçları doğrultusunda öğrencilerin demografik (staj durumları, sektör deneyimleri) değişkenlere göre sektöre yönelik algılarının farklılık durumlarının incelenmesinde t Testi analizinden yararlanılmıştır. T Testi analiz sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Sektöre Yönelik Algılara İlişkin t Testi Analizi Sonuçları

İfadeler	Staj Durumu	N	A.O	S.S	T	P
Gastronomi alanında çalışanların çalışma isteği ve motivasyonu yüksektir.	Evet	52	3,17	1,079	-3,143	,002
	Hayır	165	3,63	0,857		
Gastronomi alanında çalışmak hafta sonu tatilimi etkilemez.	Evet	52	3,15	1,036	-2,934	,004
	Hayır	165	3,58	0,877		
Gastronomi alanında çalışmak özel hayatımı etkilemez.	Evet	52	1,82	1,115	-2,787	,006
	Hayır	165	2,34	1,328		
İfadeler	Sektör Deneyimi	N	A.O	S.S	T	P
Gastronomi alanında çalışma saatleri kısadır.	Yok	96	2,00	1,085	2,003	,046
	Var	121	1,71	0,976		
Gastronomi alanındaki çalışma saatleri düzenlidir.	Yok	96	2,57	1,149	2,420	,016
	Var	121	2,19	1,164		
Gastronomi alanında çalışmak hafta sonu tatilimi etkilemez.	Yok	96	2,25	1,321	2,072	,039
	Var	121	1,88	1,266		
Gastronomi alanında çalışmak özel hayatımı etkilemez.	Yok	96	2,56	1,296	3,544	,000
	Var	121	1,95	1,237		

Tablo 4'te yer alan t testi analizi sonuçlarına göre öğrencilerin staj yapıp/yapmama durumuna göre motivasyon, özel hayat ve boş zaman değerlendirmeyle ilgili ifadeler katılımları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Buna göre; staj yapan öğrencilerin gastronomi alanında çalışanların çalışma istek ve motivasyonlarının yüksek olması ve gastronomi alanında çalışmanın hafta sonu tatilini etkilemediğine ilişkin ifadeler katılımlarının staj yapan öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca staj yapan öğrenciler gastronomi alanında çalışmanın özel hayatı etkilediğini düşünürken, staj yapmayan öğrencilerin bu konuda kararsız yakın bir düşünceye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin sektör deneyimine göre çalışma koşulları, özel hayat ve boş zaman değerlendirmeyle ilgili ifadeler (Tablo 4) katılımları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Buna göre; sektör deneyimi olmayan öğrenciler gastronomi alanında çalışma saatlerinin düzenli olduğu ve gastronomi alanında çalışmanın hafta sonu tatilini ve özel hayatı etkilemediğine ilişkin kararsız yakın bir düşünceye sahip olmalarına karşın sektör deneyimi olan öğrenciler gastronomi alanında çalışma saatlerinin düzenli olmadığını ve bu alanda çalışmanın hafta sonu tatilini ve özel hayatı etkilediği düşüncesine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 5. Sektöre Yönelik Algılara İlişkin Anova Testi Sonuçları

İfadeler	Eğitim Düzeyi	N	A.O	S.S	Anova		Post-Hoc Tukey	
					F	P	Gruplararası Fark	p
Kısa sürede gastronomi alanında iyi noktalara geleceğimi düşünüyorum.	1. Sınıf	46	4,13	0,933	3,988	0,009	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,016
	2. Sınıf	66	3,98	0,968				
	3. Sınıf	61	4,09	1,044				
	4. Sınıf	44	3,5	1,022				
Yöneticiler çalışanların önerilerini değerlendirirler.	1. Sınıf	46	3,17	0,901	4,911	0,003	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,010
	2. Sınıf	66	3,15	0,789				
	3. Sınıf	61	3,14	0,997				
	4. Sınıf	44	2,56	0,949				
Gastronomi alanında çalışanlar arasında genellikle iş birliği yapılır.	1. Sınıf	46	4,19	0,957	5,721	0,001	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,000
	2. Sınıf	66	3,71	1,004				
	3. Sınıf	61	3,75	0,924				
	4. Sınıf	44	3,34	1,055				
Yöneticiler gerektiğinde çalışanların mesleki eğitim almasını sağlarlar.	1. Sınıf	46	3,8	0,909	4,409	0,005	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,003
	2. Sınıf	66	3,56	0,946				
	3. Sınıf	61	3,54	0,975				

	4. Sınıf	44	3,04	1,256				
Gastronomi alanında çalışanların eğitim seviyesi genellikle yüksektir.	1. Sınıf	46	2,89	0,993	3,998	0,009	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,013
	2. Sınıf	66	2,71	1,004				
	3. Sınıf	61	2,83	1,019				
	4. Sınıf	44	2,22	1,096				
Gastronomi alanında çalışanların çalışma isteği ve motivasyonu yüksektir.	1. Sınıf	46	3,71	0,91	4,932	0,002	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,005
	2. Sınıf	66	3,66	0,771				
	3. Sınıf	61	3,54	0,992				
	4. Sınıf	44	3,06	0,974				
Gastronomi alanında ücret dışındaki ek gelirler (prim, ikramiye, ulaşım vb.) yeterlidir.	1. Sınıf	46	2,93	0,904	3,274	0,022	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,030
	2. Sınıf	66	2,86	1,121				
	3. Sınıf	61	2,8	1,166				
	4. Sınıf	44	2,29	1,111				
Gastronomi alanındaki birçok işin ücreti yüksektir.	1. Sınıf	46	3,97	4,449	3,211	0,024	1. Sınıf- 4. Sınıf	0,015
	2. Sınıf	66	3,31	0,93				
	3. Sınıf	61	3,04	1,007				
	4. Sınıf	44	2,56	0,997				
Gastronomi alanında çalışmak özel hayatını etkilemez.	1. Sınıf	46	2,3	1,28	3,479	0,017	2. Sınıf- 3. Sınıf	0,021
	2. Sınıf	66	2,59	1,424				
	3. Sınıf	61	1,93	1,138				
	4. Sınıf	44	1,97	1,21				

Tablo 5'te öğrencilerin sektöre yönelik ifadelerle katılım düzeyinin öğrenim görülen sınıf değişkenine göre farklılık durumunun belirlenebilmesi amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans (ANOVA) analizine yer verilmiştir. Anova analizi neticesinde farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit edilebilmesi için Post-Hoc testlerinden faydalanılmıştır. Post-Hoc testlerinin kullanımında varyansların homojenlik durumu önem arz etmektedir. Bu bağlamda varyansların homojenlik durumu test esnasında incelenmiş ve homojen bir dağılım sergiledikleri belirlenmiştir. Bu nedenle gruplar arasındaki farklılıkların incelenmesinde Tukey testi kullanılmıştır. Buna göre; 4. sınıf olan öğrencilerin 1. sınıf ve 3. sınıf öğrencilerine göre kısa vade de gastronomi alanında iyi bir konuma sahip olacaklarına ilişkin algılarının daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca 4. sınıf öğrencileri “Yöneticiler çalışanların önerilerini değerlendirirler” ifadesine katılmazken, 1, 2 ve 3. sınıf öğrencileri kararsız bir tutum sergilemiştir. 1. sınıf öğrencileri gastronomi alanında çalışanlar arasında genellikle iş birliği yapıldığı düşüncesine katılım sağlarken 4. sınıf öğrencileri bu konuda kararsıza yakın bir tutuma sahiptir. 1 ve 2. sınıf olan öğrencilerin 4. sınıf öğrencilerine göre “Yöneticiler gerektiğinde çalışanların mesleki eğitim almasını sağlarlar” ifadesine daha yüksek oranda katılım sağladıkları görülmektedir.

4. sınıf öğrencileri gastronomi alanında çalışanların eğitim seviyesinin yüksek olmadığını düşünürken 1 ve 3. sınıf öğrencileri bu konuda kararsıza yakın bir düşünceye sahiptir. 4. sınıf öğrencilerinin 1, 2 ve 3. sınıf öğrencilerine göre gastronomi alanında istihdam edilen bireylerin motivasyon ve çalışma isteklerinin yüksek olduğuna ilişkin algılarının daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. 1 ve 2. sınıf öğrencileri gastronomi alanında ücret dışındaki ek gelirlerin yeterliliği hususunda kararsıza yakın bir düşünceye sahip olmalarına karşın 4. sınıf öğrencileri ücret dışındaki ek gelirlerin gastronomi alanında yeterli olmadığını düşünmektedir. 1. sınıf öğrencileri gastronomi alanında birçok işin ücretinin yüksek olduğunu düşünürken, 4. sınıf öğrencileri gastronomi de işin ücretinin yüksek olmadığını düşünmektedir. Ayrıca 3. sınıf öğrencileri gastronomi alanında çalışmanın özel hayatı etkilediğini düşünürken, 2. sınıf öğrencileri bu konuda kararsıza yakın bir düşünceye sahiptir.

Sonuç

Mevcut çalışmada Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin sektöre yönelik algıları incelenmiştir. Araştırma neticesinde öğrencilerin önemli bir bölümünün öğrenim gördükleri bölümü kendi istekleri ile seçtikleri sonucuna ulaşılmıştır. Gastronomi ve mutfak sanatlarının popülaritesinin ve saygınlığının toplum nezdinde artması, yemek yarışmaları, televizyon programları bu durumun temel nedenleri olarak değerlendirilebilir. Nitekim Akoğlu vd. (2017)'de gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencileri üzerine gerçekleştirdikleri

çalışmalarında araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin tamamına yakınının öğrenim gördükleri bölümü kendi istekleriyle seçtikleri sonucuna ulaşmıştır. Elde edilen bu sonuç Akoğlu vd. (2017)'nin çalışmasında elde ettiği sonuçla benzerlik göstermektedir.

Araştırma neticesinde öğrencilerin sektöre yönelik genel algılarının olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan öğrenciler gastronomi alanında bilgi ve becerilerini kullanabildiklerini ve çalıştıkları sektörde terfi ettirilirken tecrübenin önemli olduğunu düşünmektedir. Ayrıca öğrenciler kişiliklerinin gastronomi alanında çalışmak için uygun olduğunu ve tempolu çalışma ortamlarını sevdiğini belirtmişlerdir. Genel olarak öğrencilerin gastronomi alanında terfi olanakları ve kişi-sektör uyumuna ilişkin ifadeler katılım düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Araştırma neticesinde elde edilen bu sonuç Horuzoğlu (2022)'nin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencileri üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında elde ettiği sonuçla örtüşmektedir. Bununla birlikte sosyal statü açısından da gastronomi alanının önemli olduğunu ve çevrelere bu alanda kariyer yaptıklarını çekinmeden ifade edebildikleri tespit edilmiştir. Özellikle son yıllarda gastronomi alanının bilinirliğinin artması ve çeşitli televizyon programlarıyla birlikte bu mesleğe bakış açısının olumlu yönde değişmesi bu durumun temel sebebi olarak değerlendirilebilir. Buna karşın öğrenciler gastronomi alanında iş saatlerinin uzun, çalışmanın yorucu, iş ortamının stresli olduğunu ve gastronomi alanında çalışmanın özel hayatı etkilediğini düşünmektedir. Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin gastronomi alanında işin doğası ve fiziksel çalışma koşullarına bakış açılarının olumsuz yönde olduğu ifade edilebilir. Nitekim Özdemir ve Önçel (2019) gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencileri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında benzer bir sonuç elde etmiştir. Öğrencilerin fiziki çalışma koşullarına olumsuz bakış açılarında rağmen sektöre yönelik algılarının olumlu yönde olmasının temel nedeni kişilikleri ile mesleklerini bağdaştırmaları ve sektörde terfi olanaklarından kaynaklanabilir. Bununla birlikte yiyecek içecek sektörünün multidisipliner yapısı ve bu bölümden mezun olanların çalışma alanlarının geniş olması öğrencilerin sektöre yönelik genel algılarının olumlu yönde olmasının bir diğer sebebi olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonucunda öğrencilerin demografik özelliklerine göre sektöre yönelik algılarında farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Staj yapmayan öğrencilerin sektörde çalışanların çalışma istek ve motivasyonlarının yüksek olduğuna ilişkin algısı staj yapan öğrencilere göre daha yüksek düzeydedir. Bununla birlikte staj yapmayan ve sektör deneyimi olmayan öğrenciler sektörde çalışmanın özel hayatlarını etkilemediğine ilişkin kararsız yakın bir algıya sahipken staj yapan ve sektör deneyimi olan öğrenciler sektörde çalışmanın özel hayatlarını etkilediğini düşünmektedir. Bu durum staj yapmayan ve sektör deneyimi olmayan öğrencilerin sektördeki çalışma koşullarına ilişkin çok fazla bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanabilir. Ayrıca sektör deneyimi olan öğrenciler sektörün fiziksel çalışma koşullarını sektör deneyimi olmayan öğrencilere göre daha olumsuz değerlendirmektedir. Birinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin sektörde kısa sürede iyi noktalara gelebileceklerine ilişkin algıları dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha yüksektir. Bununla birlikte dördüncü sınıf öğrencilerinin yönetici ve iş arkadaşlarına ilişkin algı düzeyleri ile çalışma istek ve motivasyon düzeyleri bir, iki ve üçüncü sınıf öğrencilerine göre daha düşüktür. Dördüncü sınıf öğrencilerinin büyük çoğunluğunun stajlarını tamamlamış olmaları ve sektörü belli dönemler içinde olsa deneyimlemiş olmaları sektöre yönelik algılarının diğer sınıf öğrencilerine göre daha olumsuz yönde bir algıya sahip olmalarına neden olabilir. Çalışma kapsamında elde edilen dikkat çekici bir diğer sonuç da birinci sınıf öğrencilerinin gastronomi alanında işin ücretini yüksek bulmasına karşın dördüncü sınıf öğrencilerinin aksi düşüncede olmasıdır. Birinci sınıfta öğrencilerin büyük bir bölümünün henüz sektörü yeterince tanımamaları bu durumun en önemli nedeni olarak değerlendirilebilir. Nitekim araştırma kapsamında gastronomi alanında ücret dışındaki ek gelirlere ilişkin dördüncü sınıf öğrencilerinin bakış açısı olumsuz yönde iken bir ve ikinci sınıf öğrencileri bu hususta kararsız bir tutum sergilemiştir.

Öneriler

Araştırma kapsamında elde edilen bulgu ve sonuçlar neticesinde yiyecek içecek alanında eğitim veren gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerine, sektör temsilcilerine ve araştırmacılara yönelik aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

Yiyecek içecek alanında verilen eğitimde uygulama önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle gastronomi ve mutfak sanatları alanında eğitim veren bölümlerin yeterli fiziki ekipmanlara ve uygulama deneyimini aktarabilecek akademisyenlere sahip olması gerekir. Öğrencilerin eğitimini aldıkları alana, sektöre yönelik olumlu/olumsuz bakış açılarının oluştuğu, değiştiği en önemli yerlerden birisinin eğitim kurumları olduğu düşünüldüğünde ilgili bölümlerin ekipman, fiziki koşullar, sosyal olanak ve imkânlar açısından sürekli iyileştirilmesi gerekmektedir.

Bunun yanı sıra öğrencilerin sektörle olan bağlarını güçlendirebilmek adına kariyer günleri, bölüm mezunları ve sektör temsilcileri ile söyleşiler yapılarak öğrencilerin sektörle buluşmaları sağlanabilir. Bu tür etkinliklerle öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüme ve sektöre yönelik bakış açıları olumlu yönde değişebilir.

Araştırma neticesinde öğrencilerin çalışma koşullarını olumsuz algıladığı ve sektörde çalışmanın özel hayatı etkilediği ortaya çıkmıştır. Yiyecek-içecek alanında eğitim alan ve gelecekte bu sektörü ileriye taşıyacak olan bireylerin sektörün çalışma koşullarını olumsuz olarak algılaması gelecekte nitelikli iş gücü açığını ortaya çıkarabilir. Nitekim çalışma koşullarının mesleğe aidiyet üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle yiyecek içecek işletmesi yöneticilerinin, sektör temsilcilerinin yiyecek içecek işletmelerinde çalışma saatleri, iş stresinin azaltılması, iş paylaşımının dengeli oluşturulması vb. çalışma koşullarını iyileştirmeleri önerilmektedir. Bununla birlikte çalışanların sorumluluk, yetki ve yetenekleri göz önünde bulundurularak ücret verilmesi, sosyal haklarının sağlanması ve özel hayata zaman ayırabilecek zamanının sağlanması işletme çalışanlarının işletmeye ve sektöre aidiyetlerini arttırabilir.

Mevcut araştırmada Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin sektöre yönelik algıları incelenmiştir. Daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda bölümden mezun olan ve sektörde çalışanların sektöre yönelik algıları incelenerek mezun ve öğrencilerin bakış açıları kıyaslanabilir. Aynı zamanda yiyecek içecek sektörünün gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerine yönelik bakış açıları daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda incelenebilir. Böylece hem sektörün öğrencilerden beklentisi hem de öğrencilerin sektörden beklentisi belirlenerek sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücü arttırılabilir.

Kaynakça

- Akoğlu, A., Cansızoğlu, S., Orhan, N. & Özdemir, Z. (2017). Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışmaya yönelik bakış açıları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 146-159.
- Akyol, C., Oğan, E. & Oğan Y. (2018). Turizm eğitimi alan üniversite öğrencilerinin mesleki beklentileri ve sosyo-ekonomik profilleri üzerine bir araştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 648-665. <https://doi.org/10.21547/jss.382774>
- Albayrak, A. (2022). Evaluation of gastronomy education quality in Turkey in terms of faculty members. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 28. <https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2022.100498>
- Aydemir, D. A. (2018). *Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi alan üniversite öğrencilerinin kariyer beklentileri: lisans öğrencilerine yönelik bir araştırma* [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Babaç, E. & Önçel, S. (2018). Anadolu Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin öz yeterliklerine yönelik nitel bir araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(2), 282-298. <http://doi.org/10.21325/jotags.2018.214>
- Can, M. & Çiftçi, B. (2019). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü ile Aşçılık Programı öğrencilerinin mesleki eğitim algısının öğrenme motivasyonu üzerine etkisi: ulusal aşçılık kampı Mengen örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2701-2717. <http://dx.doi.org/10.21325/jotags.2019.495>
- Can, Ü. T. & Solmaz, C. (2021). Aşçılık Programı öğrencilerinin mesleklerine yönelik metafor algıları ve mutfak departmanında kariyere yönelik düşünceleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(2), 810-834. <https://doi.org/10.21325/jotags.2021.817>
- Cavuş, Ş. & Kaya, A. (2015). Turizm lisans eğitimi alan öğrencilerin kariyer planları ve turizm sektörüne yönelik tutumu. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 101-117.
- Chuang, N.K. & Dellmann-Jenkins, M. (2010). Career decision making and intention: a study of hospitality undergraduate students. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, (34), 512-530. <https://doi.org/10.1177/1096348010370867>.

- Coşkun, R., Altunışık, R. & Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık.
- Davras, G. M. & Alili, M. (2019). Turizm eğitimi alan üniversite öğrencilerinin gelecek beklentileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 40-52.
- Doğan, S. & Keleş, M. Ç. (2018). Turizm İşletmeciliği Öğrencilerinin mutfak departmanına yönelik algıları: Ondokuz Mayıs Üniversitesi örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), 504-518.
- Duman, T., Tepeci, M. & Unur, K. (2006). Mersin’de yükseköğretim ve orta öğretim düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin sektörün çalışma koşullarını algılamaları ve sektörde çalışma isteklerinin karşılaştırmalı analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 51-69.
- El-Houshy, S. (2014). *Hospitality students perceptions towards working in hotels: a case study of the faculty of tourism and hotels in Alexandria University*. *Tourism in a Changing World: Opportunities & Challenges*, The 6th International Scientific Conference, Alexandria, Mısır.
- Eren, R., & Aydın, A. (2020). Perceptions and attitudes of culinary students towards food and beverage industry in Turkey. *Journal of Culinary Science & Technology*, 18(5), 371-395.
- George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*. Pearson.
- Gheorghhe, G., Tudorache, P., & Nistoreanu, P. (2014). Gastronomic tourism, a new trend for contemporary tourism. *Cactus Tourism Journal*, 9(1), 12-21.
- Girgin, G. K. & Demir, Ö. (2023). Türkiye’deki Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimine genel bir bakış. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(1), 266-275. <https://doi.org/10.33083/joghat.2023.263>
- Görkem, O. & Sevim, B. (2011, Eylül 29-Ekim 1). *Gastronomi turizmi ve Türkiye’de Yükseköğretim düzeyinde mutfak eğitimi*. [Sözlü sunum]. I. Uluslararası Turizm ve Otelcilik Sempozyumu, Konya.
- Görkem, O. & Sevim, B. (2016). Gastronomi eğitiminde geç mi kalındı acele mi ediliyor?, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (58), 977-988.
- Güdek, M., & Boylu, Y. (2017). Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde gastronomi eğitimi alan öğrencilerin beklenti ve değerlendirmelerine yönelik bir araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 5(4), 489-503.
- Harbalıoğlu, M. & Ünal, İ. (2014). Aşçılık Programı öğrencilerinin mesleki tutumlarının belirlenmesi: ön lisans düzeyinde bir uygulama. *Turizm Akademik Dergisi*, 1(1), 57-67.
- Hegarty, J. A. (2011). Achieving Excellence by Means of Critical Reflection and Cultural Imagination in Culinary Arts and Gastronomy, *Education Journal of Culinary Science & Technology*, 9, 55-65. <https://doi.org/10.1080/15428052.2011.580705>
- Horuzoğlu, T. A. (2022). *Gastronomi alanında öğrenim gören öğrencilerin mesleğe bakış açıları ve beklentileri* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- İbiş, S. (2022). Gastronomi ve inovasyon ilişkisi üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 288-298.
- Kaya, C. Ü. (2020). *Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ve memnuniyet durumları üzerine bir çalışma* [Doktora tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kaya, S., Oğuz, Y. E. & Yılmaz, V. (2020). Turizm öğrencilerinin turizm sektörüne yönelik algılarının sektörde kalma niyetlerine etkisi: ESOGÜ Turizm Fakültesi örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-19. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.763340>
- Kaya, Ü. C. (2020). *Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ve memnuniyet durumları üzerine bir çalışma* [Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Mohd Shariff, F., Kutut, M. Z., & Abdul Hadi, H. (2014). Why do students decide to study culinary arts and why don't they maintain interest in the hotel industry employment?. *Journal of Tourism, Hospitality & Culinary Arts (JTHCA)*, 6(1), 1-14.
- Nesterchuk, I., Balabanyts, A., Pivnova, L., Matsuka, V., Skarha, O., & Kondratenko, I. (2021). Gastronomic tourism: features and development tools. *Linguistics and Culture Review*, 5(S4), 1871-1885.
- Öney, H. (2016). Gastronomi eğitimi üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 193-202.
- Özdemir Yaman, Z., & Bulduk, S. (2019). Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitiminin kalite göstergeleri açısından değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2770-2804. <https://doi.org/10.15295/bmj.v7i5.1295>
- Özdemir, N. & Önçel, S. (2019). Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü lisans öğrencilerinin sektöre yönelik algılarının kariyer yapma niyetlerine etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1159-1176. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.414>
- Özdemir, N., Ak, S. & Önçel, S. (2019). Lisans düzeyinde Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi alan öğrencilerin kariyer yapma isteklerinin belirlenmesi. *The Journal of International Social Research*, 12(67), 947-956. <http://dx.doi.org/10.17719/jjsr.2019.3783>
- Pavesic, D. V. & Breymer, R. A. (1990). Job satisfaction: what is happening to the young managers. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 31 (1): 90-96.
- Pavlidis, G. & Markantonatou, S. (2020). Gastronomic tourism in Greece and beyond: a thorough review. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 21, 100229.
- Richardson, S. (2008). Undergraduate tourism and hospitality students attitudes toward a career in the industry: a preliminary investigation. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 8(1), 23-46.
- Sarıoğlan, M. (2014). New orientations in gastronomy education: molecular gastronomy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143, 320-324. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.412>
- Seçim, Y. (2020). Gastronomi eğitimi alan öğrencilerin işletme mutfaklarına yönelik tutumları. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 641-652.
- Solmaz, A. S. & Erdoğan, Ç. (2013, Aralık 5-8). *Turizm eğitimi alan ön lisans ve lisans öğrencilerinin turizm endüstrisine bağlılık düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma* [Sözlü sunum]. 14. Ulusal Turizm Kongresi, Kayseri.
- Şat, R., Sezen, T. S., & Doğdubay, M. (2023). Türkiye'de gastronomi eğitiminin tarihi ve gelişimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 318-334. <https://doi.org/10.17123/atad.1316644>
- Şengün, S. (2019). Gastronomi eğitimi ve gastronomide kariyer. M. Sarıışık (Ed.), *Tüm Yönleri ile Gastronomi Bilimi* (ss. 169-185). Detay Yayıncılık.
- Temizkan, S. P. & Kurtulmuş, N. S. (2020, October 8-10). *Gastronomi ve Mutfak Sanatları lisans öğrencilerinin sektöre girme niyetleri* [Sözlü sunum]. International Travel and Tourism Dynamics Proceedings Book, Ankara.
- Türker, N., Mehmet, U. & Ateş, M. A. (2016). Turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm sektörü algıları: Karabük Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 311-333.
- Üst Can, Ç. & Solmaz, C. (2021). Aşçılık Programı öğrencilerinin mesleklerine yönelik metafor algıları ve mutfak departmanında kariyere yönelik düşünceleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(2), 810-834. <https://dx.doi.org/10.21325/jotags.2021.817>
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2011). *SPSS uygulamalı araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yıldız, M. & Aslan, Z. (2019). Yiyecek–içecek alanında eğitim alan öğrencilerin mesleklerine bakış açıları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1124-1141. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.412>

- Yıldız, M. & Aslan, Z. (2019). Yiyecek – içecek alanında eğitim alan öğrencilerin mesleklerine bakış açıları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 1124-1141.
- Yüksek Öğretim Kurumu. (2024). Temmuz, 2024 tarihinde Lisans Bölümler: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=19024>
- Zopiatis, A., Theodosiou, P. & Constanti, P. (2014). Quality and satisfaction with culinary education: evidence from Cyprus. *Journal of Hospitality Tourism Education*, 26(2), 87-98. <http://dx.doi.org/10.1080/10963758.2014.900383>

EXTENDED SUMMARY

Gastronomy is a multidisciplinary field that focuses on and explores the relationships between food, culture and history, and examines all stages of food from production to consumption (İbiş, 2022: 290). Gastronomy has attracted people's attention and become an element of popular culture, with an increasing number of innovative restaurants, food programmes that have grown with the media's interest in the subject, and the opening of courses and departments in universities. For this reason, people's desire to receive gastronomy education has increased (Özdemir Yaman and Bulduk, 2019: 2770). Gastronomy has a labor-intensive structure, and competition is intense within the field. Therefore, there is a need for qualified personnel in the sector. Institutions providing education in the field of gastronomy play a significant role in training the qualified workforce that the industry requires. Considering that students studying in the field of gastronomy will be the possible representatives of the food and beverage sector in the future, students' perceptions and attitudes towards the sector in which they receive education can affect the qualified labour force needed by the sector (Akoğlu, Cansızoğlu, Orhan and Özdemir, 2017: 146). For this reason, the career planning of students who receive education in the food and beverage sector after graduation is important both for themselves and for the development and change of the food and beverage sector (Özdemir, Ak and Önçel, 2019: 948). The development of the food and beverage sector can be possible primarily with qualified personnel to be employed in this field. Food and beverage companies offer consumers not only tangible products, but also intangible products. In other words, besides offering delicious food and beverages to consumers, a service presentation is also provided. For this reason, the presence of qualified labour force is extremely important in the development of food and beverage businesses. In this study, it was tried to determine the perceptions of students studying in the Gastronomy and Culinary Arts department towards the sector.

The aim of the study was to determine the perceptions of university students studying in the gastronomy and culinary arts department towards the industry. The secondary objectives of the study are to determine the differences in students' perceptions towards the sector according to demographic variables (gender, internship status, industry experiences, and academic class). The population of the study consists of 320 students studying in the gastronomy and culinary arts department of a university. A complete count was carried out as it was assumed that all students in the population could be reached within the scope of the research. Questionnaires were used to obtain data in the study. The questionnaire form was delivered to all of the students in the research population. However, a total of 217 survey responses deemed usable were obtained for evaluation.

As a result of the research, it was concluded that a significant part of the students chose the department they studied with their own preferences. The increase in the popularity and prestige of gastronomy and culinary arts in the eyes of society, cooking competitions, and television programs can be considered as the main reasons for this situation. In general, it was determined that the students had high levels of participation in the statements regarding promotion opportunities in the field of gastronomy and the compatibility of their personalities and the sector. It has been found that students attach a significant level of social status to the field of gastronomy. They are able to confidently communicate to others that they have a career in this field without any hesitation. On the other hand, students believe that working hours in the gastronomy sector are long, tiring, and stressful, and that it can negatively impact their personal life. It seems that despite the negative views of students on the physical working conditions within the sector, they still hold a positive perception of it. This could be because they identify themselves with their professions and view the promotion opportunities within the sector in a positive light. It was concluded that there are differences in students' perceptions of the sector according to their demographic characteristics within the scope of the research. The perception that students who do not do internships have a higher level of motivation and willingness to work among those working in the sector is higher compared to students who do internships. However, students who do not do internships and have no experience in the sector have a perception close to uncertainty that working in the sector does not affect their private life, while students who do internships and have sector experience think that working in the sector does affect their private life. In addition, students with sector experience evaluate the physical working conditions in the sector more negatively than students without sector experience. Another notable finding of the study is that while first-year students think that wages in the gastronomy field are high, fourth-year students think the opposite. The most important reason for this situation is that most of the first-year students are not yet sufficiently familiar with the sector.

ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN'DA UYGULADIĞI NÜKLEER DENEMELER VE BUNUN DÜNYA BASININA YANSIMALARI

CHINA'S NUCLEAR TESTS IN EAST TURKESTAN AND ITS REFLECTIONS IN THE WORLD PRESS

Celal ASLAN
Gaziantep Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
celalasan46@gmail.com
ORCID:0000-0002-3743-2697

Gülbahar IŞIK
Gaziantep Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
isikgulbahar85@gmail.com
ORCID: 0009-0000-0394-6641

ÖZ

Geliş Tarihi:

13.04.2024

Kabul Tarihi:

03.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Nükleer Denemeler,
Çin,
Lop Nur,
Doğu Türkistan,
Gazete.

Keywords

Nuclear Tests,
China,
Lop Nur,
East Turkestan,
Newspaper.

Türklerin ezeli yerleşim birimi olan Doğu Türkistan: farklı dönemlerde birçok devletin işgaline uğramış, günümüzde ise Çin'e bağlı olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla anılmaktadır. Çin bu bölgede çeşitli politikalar uygulamakla birlikte nükleer silahta üretmiştir. 16 Ekim 1964 - 29 Temmuz 1996 tarihleri arasında 44 nükleer silah denemesi yaparak bölgeyi adeta nükleer silah laboratuvarına dönüştürmüştür. Çin'in Doğu Türkistan üzerinde uyguladığı politikalar, Türkiye'de birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Ancak burada gerçekleştirilen nükleer silah denemeleri ve üretimi üzerine detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu alandaki eksiklik çalışmanın ele alınmasının temel sebebidir. Bu çalışmada Çin'in bölgede gerçekleştirdiği nükleer denemelerin bölge halkına ve çevreye verdiği zararlar aktarılırken, ABD savunma bakanlığının ve New York Times gazetesinin Çin'in bölgede nükleer denemelere tekrar başladığına ilişkin haberleri başta olmak üzere, konunun farklı ülkelerin basınına yansımaları üzerinde durulmuştur. Çalışma esnasında makalede adı geçen ülkelerin gazete haberleri taranmış ve konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

ABSTRACT

East Turkestan, the eternal settlement of Turks, has been occupied by many states in different periods, and today it is known as Xinjiang Uyghur Autonomous Region under the name of China. In addition to implementing various policies in this region, China has also produced nuclear weapons. Between October 16, 1964 and July 29, 1996, China conducted 44 nuclear weapons tests and turned the region into a nuclear weapons laboratory. China's policies on East Turkestan have been the subject of many academic studies in Turkey, but there has not been a detailed study on the nuclear weapons tests and production carried out here. This deficiency in this field is the main reason for this study. In this study, while the damages caused by China's nuclear tests in the region to the people of the region and the environment are conveyed, the reflection of the issue in the press of different countries, especially the news of the US Department of Defense and the New York Times newspaper that China has resumed nuclear tests in the region, is focused on. During the study, the newspapers of the countries mentioned in the article were scanned and academic studies on the subject were also utilized.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1467862>

Atf/Cite as: Aslan, C., & Işık, G. (2024). Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı nükleer denemeler ve bunun dünya basınına yansımaları. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1161-1177.

Giriş

Doğu Türkistan, tarih boyunca Türklere anayurt olmuş kadim yerleşim alanı olmakla birlikte Türk tarihi ve medeniyeti açısından özel bir konuma sahiptir. Hem jeopolitik konumu, hem de maden kaynakları bakımından zengin olması her dönemde çeşitli milletlerin ilgisini çekmiştir. Doğu Türkistan; Altay, Tanrı ve Karanlık dağ silsileleri gibi büyük dağlara her ne kadar hâkim olsa da ülkenin iç ve doğu kesimleri kum çölleriyle kaplıdır. Bazı büyük nehirleri: Manas, Karaşehar, Tarım deryası, Ulungur, İrtiş, İli olmakla birlikte Sayram ve Buğda olmak üzere iki göle sahiptir (Taşagil, 2012, s.556). Bölgede yer alan Taklamakan çölü yaklaşık 500.000 km² alana sahiptir ayrıca bölge; Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin yanı sıra Pakistan, Keşmir, Hindistan, Moğolistan, Tibet ve Çin ile komşudur (Taşagil, 2012, s.556). Doğu Türkistan 1.828.418 km²'lik yüzölçümüyle geniş bir alana sahiptir (Sakov, 2007, s.12). Tarihsel değere sahip İpek Yolu'nun stratejik bir kısmı da Doğu Türkistan coğrafyasından geçmektedir (Sakov, 2007, s.12). Bu yol üzerinde Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar olmak üzere pek çok önemli Türk devletleri kurulmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2018).

13. ve 14. yüzyıllarda Moğolların ve 15. yüzyılda Timur'un istilasına uğrayan Doğu Türkistan, bu dönemde Seidiye Hanlığı, Hocalar Devri ve Kaşgar Türk Hanlıkları tarafından yönetilmiştir (Taşagil, 2012, s.560). Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) Çin'in sık sık istilalarına maruz kalmıştır (Lu, 2018, s.16). Mançular döneminde, 1756'da Çin, Doğu Türkistan'ı ilhak etmiş ve çeşitli ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar neticesinde 1862-63 yıllarında Yakub Bey'in idaresinde bağımsız bir Türk devleti kurulmuştur (Türköz, 1998, s. 3; Uygur, 2015, s. 16). Çin, Yakub Han'ın vefat etmesinin ardından oğulları ve dönemin ileri gelen beyleri arasındaki çekişmeleri fırsata çevirmiştir. Karışıklarının yaşandığı sırada bölgenin ileri gelen beylerinden olan Beg Kuli bir süre iç sükûneti sağlasa da daha sonra Çin kaynaklı karışıklıklara engel olamarak çaresizlik içinde Ruslara sığınmak zorunda kaldı (Taşagil, 2012, s.560). 1877 yılının Aralık ayında Çinliler, Doğu Türkistan'ın tamamını ele geçirmişlerdir.

1882'de Çin, "ele geçirilmiş toprak" anlamına gelen Hsin-chiang terimiyle Doğu Türkistan'ın adını değiştirip 1884'te bu bölgeyi Sincan (Xinjiang) adı altında bir vilayet haline getirerek Çin merkezi yönetimine bağlamış, bu statü 1911'e kadar sürmüştür; ardından Çin'deki hanedanlık yıkılınca ortaya çıkan siyasi kargaşa, bölgeyi yöneten Çinli valilerin merkezi yönetimden bağımsız hareket etmelerine ve 1931'de Kumrul İsyanı ile 1932'de Turfan Ayaklanması gibi isyanlara yol açmıştır (Taşagil, 2012, s.560; Kapıcı ve Erdoğan, 2018, s.129; Tuncer, 2020, s.134; Uysal, 1986, s. 127). İsyanlar kısa sürede sonuç vermiş ve 12 Kasım 1933'te Hoca Niyaz Hacı'nın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur (Kapıcı ve Erdoğan, 2018, s.127). Ancak bu cumhuriyet, 1934'te Sovyet Rusya ve Çin'in işbirliğiyle Çin'e ilhak edilmiştir. Yine de bazı bağımsız oluşumlar, 1937'ye kadar varlıklarını sürdürmüştür (Akgün, 2019, s. 21). Çin, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin yıkılmasının ardından bölgeye yeniden hâkim olup baskı ve asimilasyon politikalarına devam etmiştir. Bölge halkı, Alihan Töre liderliğinde 7 Kasım 1944'te başlayan isyanla karşılık vermiş, İli şehri yeniden Doğu Türkistan'ın eline geçmiş ve 12 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Akgün, 2019, s.21).

Bu mücadele, İli vadisinden Doğu Türkistan'ın güney kesimine yayılmıştır (Demirağ, 2014, s.241). Doğu Türkistan ordusunun bu başarılarından rahatsız olan ve isyanların önüne geçemeye çalışan Çin, Ruslardan yardım istemiş, Sovyetler Birliği de bu isteği kabul etmiştir. Bunun üzerine 1945 yılının Ağustos ayının 14'ünde Çin ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve İttifak Anlaşması imzalanmıştır (Shokirova, 2017, s.92). Sovyetler Birliği ve Çin arasında imzalanan dostluk anlaşması sayesinde Stalin yönetimi, Çin yönetimi ile görüşmelerinin yapılması hususunda Doğu Türkistan Cumhuriyeti üzerinde baskı kurmuştur (Fursun, 2020, s.236). Ruslar, Çinlilerin isteği doğrultusunda Türklere Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile Hsin-chian eyalet hükümetlerinin birleştirilmesini teklif etmiştir. Rusların istekleri hakkında görüşme yapmak üzere kabine üyelerini ve komutanlarını toplayan Ali Han Töre, toplantı sonucunda Rusların teklifini reddetmiştir (Özen, 2019, s.11). Ancak bu ittifaka karşı tek başlarına bağımsızlıklarını koruyacak güçleri olmadığı için başlarda Rusların baskı ve istekleri kabul edilirse de daha sonra Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin varlığının devamı için bu iki hükümetin birleştirilmesi teklifi kabul edilmek zorunda kalmıştır.

1946 tarihinde Sovyetler Birliği'nin zorlamasıyla Hsin-chian eyaleti ile Doğu Türkistan Cumhuriyeti yönetimi entegre edilmiş ve oluşturulan yeni eyaletin başkanlığına Chang Chih- chung getirilmiş ve başkan yardımcılığına ise Ahmed Can Kasımı getirilmiştir (Taşagil, 2012, s.560). Yeni hükümet kurulduktan sonra vali, kaymakam ve meclis üyelikleri için seçimler yapılmış, seçim arifesinde Sovyetlerle anlaşmaya taraftar olmayan

Ali Han Töre ise tekrar isyan etme endişesi taşıdıkları için 1946 yılında Ruslar tarafından kaçırılmıştır (Özen, 2019, s.12). Çok geçmeden de asıl amaca uygun şekilde, kurulan yeni hükümetin Çin'e ilhakı için hükümet üzerinde Çin-Rus baskıları başlatılmıştır. Doğu Türkistan'ı bağlamak amacıyla Çin Komünist Partisi, Teng Lik'un'u görüşme sağlaması için görevlendirmiştir (Taşagil, 2012, s. 560). Görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmasının beklenmediği bir ortamda 1949 yılının Ağustos ayının son günlerinde tarihinde içerisinde İshak Beg Mononov, Ahmed Can Kasımi, Delihan Sugurbayov, Abdulkerim Abbasov gibi Doğu Türkistan önderlerinin olduğu Almatı'dan Pekin'e doğru çıkan uçak ortadan kaybolmuştur (Taşagil, 2012, s.560).

Her fırsatta Doğu Türkistan'ı işgal eden ve halkın bağımsızlık mücadelelerinden rahatsızlık duyan Çin için uçağın kaybolması pek tabii görülmesi gereken bir durumdu. Çin tarafından, kaybolan bu uçağın kısa bir süre sonra bir dağa çarptığı ve tüm ekip ve heyet üyelerinin hayatlarını kaybettikleri açıklandı (Shokirova, 2017, s. 97). Bu olay neticesinde yeni kurulan koalisyon hükümeti yıkılmış ve Doğu Türkistan tekrardan işgal edilmiştir. Komünist Çin devriminin gerçekleşmesiyle Çin Kızıl Ordusu tarafından işgal edilen Doğu Türkistan, Xinjiang Uygur Otonom Rayonu (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) ismi adı altında Çin'de 1 Ekim 1955'te kurulmuştur (Altın Öztürk, 2013, s.68). Doğu Türkistan'ın son kez işgal edilmesiyle birlikte Çin'in zulüm dolu politikaları ve baskıları da yeniden başlamıştır. Ve ne yazık ki Doğu Türkistan uzun yıllar insanlık dışı yaptırımlar, asimilasyonlar ve zulümlere maruz kalmıştır. Bunlarla birlikte Çin, 1964 yılından itibaren Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde nükleer silah üretim ve denemeleri gerçekleştirmiştir.

Çünkü nükleer silahlar ikinci dünya savaşından sonra, küresel güvenlik ve uluslararası ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur (Erdenli, 1994, s.78). Bu silahlar, atom çekirdeklerinin fisyon ve füzyon reaksiyonlarından enerji üreten, patlama dışında ısı, radyasyon ve basınç gibi ölümcül etkileriyle geniş alanları kısa sürede etkileyen silahlardır (Doğanalp, 2016, s.18). Nükleer silahlar, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde, insani ve çevresel etkileri bakımından en yıkıcı kitle imha silahları olarak kabul edilmektedir (Doğanalp, 2016, s.18). Nükleer silahların bu etkileri, hem savaşlar sırasında hem de savaş sonrası dönemlerde geniş çaplı ve kalıcı tahribatlara yol açmaktadır (Doğanalp, 2016, s.18).

Bu bağlamda Çin'in Doğu Türkistan' da gerçekleştirdiği nükleer testler, hem bölgenin ekosistemini hem de bölge halkının yaşamını doğrudan etkilemiş, geniş çaplı çevresel ve sağlık sorunlarına yol açmıştır. Ayrıca Doğu Türkistan'daki nükleer denemeler, yalnızca bölgesel değil, küresel alanda da önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Dolayısıyla Çin'in uyguladığı nükleer testlerin uluslararası güvenliğe yönelik etkileri geniş bir tartışma alanı oluşturmuş ve dünya kamuoyunda geniş bir yankı bulmuştur. Bu durum dünya kamuoyunun nükleer silahların yayılmasını ve testlerini düzenleyen uluslararası anlaşmaların gerekliliği ve geçerliliği üzerine analizler yapmasını sağlamıştır.

Dünya kamuoyunda, Çin'in nükleer testleri ve bu testlerin uluslararası anlaşmalara aykırılığı konusundaki tepkiler genellikle yetersizdir. Çin'in Doğu Türkistan'daki nükleer testleri, bölgesel ve küresel güvenlik dengelerini sarsmaktadır. Olası bir felaket halinde bölgede yaşayan insanlığın ve canlı yaşamının sonu sayılabilecek nükleer tesisler, yasak olmasına rağmen Doğu Türkistan bölgesinde inşaa edilmeye devam ettirilmektedir. Dünyanın gözü önünde yapılan bu faaliyetler zaman zaman dünya basınında yer almakla birlikte bu konuda Çin'e herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Yer altı ve yer üstü kaynakları Çin tarafından sömürülen Doğu Türkistan'da yaşayan Türk halkının varlığı, bilinçli olarak nükleer tehlikeye maruz bırakılmasına rağmen konunun Türkiye'de yeterince gündeme getirilmiyor olması da dikkat çekici bir durum olarak görülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında dünya kamuoyundan saklanma çabasına rağmen Çin'in Doğu Türkistan'da yaptığı yeni nükleer tesisler ve denemelerin dünya basınına yansımaları ortaya konularak konuya ilişkin delillere yer verilecektir.

Çin'in Doğu Türkistan'da Uyguladığı Nükleer Denemeler ve Bunun Dünya Basınına Yansımaları

Savaş tarihin en etkili ve yıkıcı gücü hiç şüphesiz nükleer silahlardır. Bu silahlar binlerce insanın ölümüne sebep olurken binlercesinin hayatını da derinden etkilemektedir. İnsanlara ve doğaya büyük zarar veren nükleer silahların ilki ikinci dünya savaşı sırasında ABD'de elde edilmiş ve Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinde kullanmıştır. 6 Ağustos 1945' te ABD tarafından Hiroşima'ya atılan atom bombası, insanlık tarihinin en trajik ve yıkıcı hadiselerinden birisi olmuştur. Saldırı sonucunda ilk anda 70.000 kişi vefat ederken 1945 yılının sonlarına kadar radyasyonun yol açtığı biyolojik reaksiyonlar ve ağır yanık sonucu ölüm sayısında

artış görülmüştür (Ege, 2021, s.1470). Atom bombası sadece Hiroşima kentine atılmamış aynı zamanda Nagazaki kentine 9 Ağustos 1945 yılında Plütonyum yakıtlı Nükleer bomba atılmış ve bu patlama sonucunda 44.000 kişi hayatını kaybetmiştir (Ege, 2021, s.1470).

İnsanların hayatına mâl olan ve doğanın dengesini bozan nükleer silahları ne yazık ki ABD'den sonra sırasıyla 1949 yılında Sovyetler 1952 yılında İngiltere, 1960 yılında Fransa ve 1964 yılında Çin hızlı bir şekilde üretmeye başlamıştır (Şahin ve Uysal, 2023, s.468). İkinci dünya savaşında sıkı bir müttefik olan ABD ve Sovyetler Birliği bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamışlar kısa bir süre sonra da nükleer silahlanmanın önüne geçmek için birlikte hareket ederken, nükleer silahsızlanma alanında ciddi ve gerçekçi önlemler almaya başlamışlardır (Şahin ve Uysal, 2023, s. 468).

ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu alandaki çalışmaları BM tarafından da destek görmüş ve sonuç olarak 1957'de Dünya Atom Enerjisi Ajansı oluşturulmuş, 1968'de ise NPT-Non Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi) Genel Kurul'da kabul görmüştür (Reşetnikova, 2008, s.40). Nitekim bu antlaşma 1970 yılında yürürlüğe girmiştir ve o tarihte nükleer silah sahibi beş ülkeye de (ABD, Çin, SSCB, Fransa, İngiltere) önemli bir ayrıcalık tanımıştır (Akçapa, 2021, s. 2801). İlk başta 25 yıllık bir süre için yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT-Non Proliferation Treaty) 1995 yılından itibaren süresiz uzatılmıştır (Durkalec, 2018). Bu anlaşma 1 Ocak 1967'den önce nükleer silah denemesi yapmayan ülkelerin, anlaşmaya katıldıklarında nükleer silah üretmeyeceğine dair taahhütte bulunmalarını gerektirir. Aynı tarihten önce nükleer deneme yapan ülkeler ise anlaşmaya katılmaları halinde mevcut nükleer silahları koruma ve yeni silahlar üretme haklarını muhafaza ederler (Kıbaroğlu, 2002, s. 3). Anlaşmanın bir diğer önemli maddesi ise nükleer enerji tesislerinin nükleer silah yapımıyla alakalı kullanılmalarını engellemek amacıyla denetlemeler konusunda Uluslararası Atom Enerji Ajansına (IAEA) yetkiler tanınmasıdır (Köysüren, 2008, s.54).

Nükleer silah sahibi ülkeler arasında bulunan Çin de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nı imzalayan ülkeler arasında bulunmaktadır (Köysüren, 2008, s. 54). Çin bu anlaşmayı imzalamazdan önce 1955 yılından itibaren çalışmalarını yaptığı nükleer silahlarının ilk denemesini Doğu Türkistan sınırları içerisinde bulunan Taklamakan Çölü'nün doğusunda, tarım havzasında yer alan Lop Nur bölgesinde 16 Ekim 1964 tarihinde gerçekleştirmiştir (Argun, 2021, s.118). Çin ilk nükleer denemesini gerçekleştirdiği bu tarihten itibaren 1996 yılına kadar 11'i toprak altında gerçekleştirilmek üzere 44 nükleer deneme yapmıştır (Argun, 2021, s.118). Çin nükleer silah üretimi için Doğu Türkistan'ın tüm yer altı zenginliklerinden faydalanırken, üretilen silahları denemek için de bölgeyi oyun alanı haline getirilmiştir. Bu nükleer denemelerin insanlara ve çevreye verdiği zararları çok iyi şekilde bilmesine rağmen oluşacak zararları dikkate almamıştır. Aksine Doğu Türkistan'ı asimilasyon ve insanlık dışı uygulamalar ile sömürgesi haline getirmek için bölge halkının hayatını kaybetmesi ve sağlık sorunları yaşaması, buradaki Türk nüfusun kırılması Çin açısından önem arz etmiştir.

Çin'in insan sağlığını ve çevreye etkisini düşünmeden Lop Nur bölgesinde uyguladığı nükleer denemelerinin arasında 27 Ekim 1966 tarihinde gerçekleştirdiği orta menzilli balistik füze deneyi, Çin'i Gansu eyaletindeki Shuangchengzi Füze Üssü'nden Lop Nur'daki hedefi vurmak üzere 12 kiloton ağırlığında nükleer başlıklı füze fırlatması neticesinde yerleşim alanları üzerinde söz konusu deneyi tahakkuk eden yegâne ülke haline getirmiştir (Tuna, 2012, s.148). Bununla birlikte, yapılan diğer nükleer denemelerin etki aralıkları 1.000 ton ağırlık ile 4.000.000 ton ağırlık arasında değişim göstermektedir (Tohti, 2009). The Nuclear Threat Initiative'a göre Lop Nur'da patlayan bombalardan bazıları, Hiroşima'ya atılan *Küçük Çocuk*'tan 300 kat daha güçlüydü (Hibakusha-worldwide, 2023).

Nükleer Savaşın Önlenmesi için Uluslararası Doktorlar (IPPNW) tarafından hazırlanan *Radyoaktif Cennet ve Dünya* raporunda, atmosfere salınan radyoaktivitenin tahmini miktarlarını; plütonyum-239, sezyum-137 veya stronsiyum-90 gibi maddelerin toplamı 111 Peta-Becquerel (Peta = katrilyon) radyasyon dozudur (Staudte, 2023). Daha somut bir ifadeyle bölgede yaklaşık 48 kg toz haline getirilmiş plütonyum olduğunu, bunun bir gramın milyonda biri kadarının solunması veya yutulması halinde böbreklere zarar vermenin yanı sıra karaciğer veya akciğer kanserine de neden olabileceğini belirtmişlerdir (Staudte, 2023). Nitekim Çin, Lop Nur bölgesinde insan sağlığını derinden etkilediği halde ve hiçbir koruyucu tedbir almaksızın gerçekleştirdiği nükleer denemelerinin sonucunda resmi kayıtlara göre 210 bin insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Aliyeva, 2007, s.55).

Uzun yıllar radyoaktif materyallerin etkisi altında bulunan Lop Nur ve çevresinde doğada bulunan ağaçların yaprakları dökülmüş, insan fizyolojisinde olmayan çeşitli çürük, deride dökülme gibi rahatsızlıklar görülmüş ve engelli doğan bebek oranlarında bir hayli artışlar meydana gelmiştir (İlyas, 2022, s.98). Yaşanan bu olumsuz hadiseler Çin yönetimi tarafından sürekli reddedilmiştir (İlyas, 2022, s.98). Çin ne kadar bu sorunları kabul etmese de Doğu Türkistan'da uygulanan nükleer denemelerinin sonuçlarının insanlara ve çevreye etkisini dünya kamuoyuna duyurmaya ilişkin çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalardan ilki Almanya'nın Münih şehrinde merkezi bulunan Dünya Uygur Kongresi'nin başkanı Dolkun Eisa'nın ifadesine göre, 1980'lerde Doğu Türkistan'daki öğrencilerin Lop Nur'daki nükleer denemelere karşı gösteri yapmalarıdır (Ahmetbeyoğlu, 2018).

1992 yılında ise iki Uygur Türkü; Azat Akimbek ve Yushumbek Muhrishi, Dünya Nükleer Kurbanlar Konferansı'nda Doğu Türkistan halkının radyasyona maruz kalmaları hakkında konuşmalar yapmışlardır (Ahmetbeyoğlu, 2018). Fakat gerçek manada Doğu Türkistan'da yaşanan bu insani ve çevresel sorunları, dünya kamuoyuna ilk kez 1998'de İngiltere'de yayınlanan *İpek Yolunda Ölüm* adlı belgesel programı ile duyurulmuştur. Program Avrupa ülkeleri de dâhil olmak üzere 83 ülkede yayınlanmış ve büyük beğeni toplamıştır. Aynı programda Dr. Enver Tohti¹ tarafından Çin'deki kanser oranları üzerine yapılan gizli bir araştırmanın sonuçları açıklanmıştır, buna göre nükleer test alanlarının çevresinde kanser oranının 1.35 kata kadar daha yüksek olduğu ortaya konmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2018).

ABD menşeli Scientific Amerikan haber sitesi Dr. Enver Tohti' nin Çin'in Lop Nur bölgesinde uyguladığı nükleer denemeleriyle ilgili anısını 1 Temmuz 2009 yılındaki haberinde şöyle anlatıyor:

Enver Tohti toz yağdığı haftayı hatırlıyor. 1973 yazında, Çin'in en batı bölgesi ve çoğunlukla ülkenin azınlık etnik gruplarından biri olan Uygurların yaşadığı Sincan Eyaleti'ndeki ilkokuldaydı. O günü 'Rüzgâr veya herhangi bir fırtına olmadığı halde dünyanın gökten düştüğü üç gün vardı. Gökyüzü ölümcül derecede sessizdi; güneş yok, ay yok' şeklinde anımsıyor. Çocuklar ne olduğunu sorduğunda öğretmen onlara Satürn'de bir fırtına olduğunu söyledi. Tohti de ona inandı. Havadaki bu durumun eyalette bir nükleer bombanın deneme amaçlı patlatılması sonucunda ortaya çıkan radyoaktif tozdan kaynaklandığını ancak yıllar sonra fark etti (Merah, 2009), şeklinde yayımlanmıştır. Dr. Enver Tohti, çocukluk yıllarında başkent Urumchi'de (Doğu Türkistan) Railway Merkez Hastanesi'nde tanık olduğu bir durum, yıllar sonra onu derinden etkilemiştir.

1994 yılında aynı hastanede çalışırken dikkatini Doğu Türkistan Türkü kanser hastalarının sayısının Çinli hastalara kıyasla hayli fazla olması durmu çekmiştir. Bu durumun ardındaki sebebi araştırmaya kararlı olan Dr. Tohti, yaptığı çalışmalarla artan kanser vakalarının arkasında Çin'in Lop Nur bölgesinde gerçekleştirdiği atom bombası denemelerinin yattığını ortaya koymuştur (Tohti, 2009). Ayrıca Dr. Tohti'nin araştırması, Doğu Türkistan Türklerinin yaşadığı bu vahim gerçeği tüm dünyaya duyurmaya yardımcı oldu (Tohti, 2009). Dr. Enver Tohti'nin Çin'in Lop Nur bölgesinde yaptığı denemelerin çevreye ve insan sağlığı üzerine etkilerini araştırıp dünya kamuoyuna duyurmaya çalışması, Doğu Türkistan adına büyük önem arz etse de, bölgede yaşanan sorunları dünya kamuoyuna duyurmayı amaçlayan ve Çin'den nükleer denemelerini durdurmasını isteyen diğer çalışmalar gibi, bu çalışma da hiçbir zaman Çin'in gündemine yansımamıştır. Çin bu konularda ilgisiz kalsa da bölgede yaşanan sağlık ve çevre sorunları üzerine yapılan çalışmalar ve sorunlara karşı tepkiler devam etmiştir.

Dünya kamuoyunda ise ABD'nin nükleer silahını ilk kez Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinde kullanması neticesinde büyük can kayıplarının yanında sağlık sorunları ile çevresel sorunları da beraberinde yaşayan Japonya, Çin'in nükleer denemelerini yakından takip etmiş ve buna tepki gösteren en önemli ülkelerden biri olmuştur. Japonya, Çin'in nükleer denemelerine karşı tepki göstermiştir. Bu konuda bilhassa Hiroşima Belediye Başkanı Takashi Hiraoka tarafından Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği'ne 10 Haziran 1994, 7 Ekim 1994, 15 Mayıs 1995, 17 Ağustos 1995, 8 Haziran 1996 ve 29 Temmuz 1996 tarihlerinde Çin'in nükleer denemelerine yönelik protesto mektupları gönderilmiştir (Hiroshima City, 2024). Bu mektuplar, Hiraoka'nın nükleer denemelere karşı duyduğu tepkiyi ve bu konudaki uluslararası bilinci artırma çabasını yansıtmaktadır.

Japonya'nın aksine Çin'le her dönemde sık sık ikili ittifak oluşturan Rusya, Çin'in nükleer silah üretmesine ilk başlarda destek olmuştur. Bu hususta 1955 tarihinde Sovyet Rusya ile Çin arasında nükleer silahlara yönelik

¹ Dr. Enver Tohti Buğda Bağımsız Uygur Tıp Araştırmacısıdır, Doğu Türkistan'ın doğu kesiminde Çinlilerin Uygur kasabası dediği Komul'da doğmuştur (Tohti, 2019).

antlaşma imzalanmıştır (Yılmaz, 2016, s.160). Fakat Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Olağan Kongresi'nde bir takım anlaşmazlıklar yaşanmış ve bu anlaşmazlıklar sonucunda Rusya ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler 1950 yılının sonlarına doğru bozulmaya başlamıştır (Yılmaz, 2016, s.160). Bahse konu olan iki devlet arasında yaşanan diplomatik ilişkilerin sarsılması sonucu Çin, ülkesinin güvenliğine yönelik nükleer faaliyetlerine hız vermiştir. Öyle ki iki ülke arasında 1957 tarihli Nükleer Anlaşma'nın gerçekleştirilmesi, ilişkilerin bozulması üzerine 1960 yılında durdurulmuştur (Yılmaz, 2016, s.160). Çin ve Rusya arasındaki bu siyasi çatışmalar Çin'in nükleer denemelerini hızlandırmasını ve nükleer bir güç haline gelme isteğini artırmıştır. Çin'in nükleer silah üzerine çalıştığı bu dönemlerde, ABD ise nükleer silahlanma alanında kendisinden ve Rusya'dan sonra Fransa, İngiltere ve Çin'in nükleer silah üretmesinden rahatsızlık duymadığı gibi özellikle Fransa ve İngiltere ile de dostane ilişkiler geliştirmiştir. Dahası nükleer silahlanma alanında İsrail, İran, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelere de destek olmuştur (Şahin ve Uysal, 2023, s.472).

1953 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın, Atoms For Peace (Barış İçin Atom) isimli yapmış olduğu konuşmasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri nükleer silahlanma alanında bir program oluşturmuştur (Şahin ve Uysal, 2023, s.472). Amerika oluşturduğu bu program ile farklı dönemlerde, birçok ülkenin nükleer enerji üretebilmesi için gerekli santral üretimini temin edebilmek amacıyla nükleer programları başlatmıştır. Amerika oluşturduğu program ile American Machine and Foundry şirketinden destek alarak başta İran olmak üzere İsrail, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelere nükleer araç gereçlerin aktarımını sağlamış bunu yanı sıra bahse konu olan ülkelerin nükleer alandaki mühendislerine araç gereçleri kullanma konusunda eğitim verilmiştir (Şahin ve Uysal, 2023, s.472). Fakat kısa süre içinde Çin'in nükleer denemelerini hızlandırması ve nükleer bir güç haline gelmesi ABD'nin dikkatini çekmiştir. Nükleer silah konusunda önemli bir güce sahip olan ABD, Çin' i nükleer silahlanma alanının da büyük bir tehlike olarak görmeye başlamıştır. Çin, ABD'nin tepkilerine rağmen, nükleer silah üretimine devam etmiştir.

Çin 1996 yılına gelindiğinde 16 Ekim 1964 tarihinden itibaren uyguladığı nükleer denemelerin sonuncusunu 29 Temmuz 1996 tarihinde başarıyla gerçekleştirdiğine dair bir bildiri yayımlamıştır (Misyon, 1996). Bildiride Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, 30 Temmuz 1996'dan itibaren nükleer testler konusunda moratoryum başlatacağını ciddiyle beyan etmiştir (Misyon, 1996). Cenevre'deki Kapsamlı Test Yasası Anlaşması (CTBT) müzakerelerinde aktif bir rol üstlendi ve bu yıl içinde ve fikir birliği temelinde, evrensel bağlılık ve sınırsız süreye sahip, adil, makul ve doğrulanabilir bir CTBT'nin sonuçlandırılması için çabaladığına değinmiştir (Misyon, 1996). Çin, bu amaçla uluslararası toplumun diğer üyeleriyle birlikte çalışmaya hazır olduğunu belirtmiştir (Misyon, 1996). CTBT'yi desteklediğini ifade eden Çin, resmîyette bu antlaşmayı onaylamamıştır. 29 Temmuz 1996 tarihinden sonra ise Çin resmi kayıtlara geçen bir nükleer deneme gerçekleştirilmemiştir (Misyon, 1996).

ABD Savunma Bakanlığı 2020 yılında, Çin'in 200'e yakın nükleer savaş başlığı stokuna sahip olduğunu, bu stokun gelecek on yılda en az iki katına çıkacağını, 2027 yılına kadar 700 civarında teslim edilebilir nükleer savaş başlığına sahip olabileceğini ve muhtemelen 2030 yılına kadar da en az 1000 savaş başlığına sahip olmayı planladığını belirterek Çin'in yeni nükleer silahlar üretmeye devam ettiğini ifade eden bir rapor yayımlamıştır (ABD Savunma Bakanlığı raporu, 2021, s.8). Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mao Ning, 20 Ekim 2020 tarihinde olağan bir basın toplantısı ile ABD Savunma Bakanlığının raporuna yönelik iddiaları kabul etmeyerek bir açıklama yayımlamıştır (Broad, Buckley ve Çorum, 2024). Bu açıklama Çin menşeli Guancha.cn/internation haber sitesi tarafından, ABD *Çin'in 500'den fazla nükleer savaş başlığına sahip olduğunu* iddiasını öne sürüyor ancak Çin bunu yalanlıyor başlığı altında verilmiştir (Liu, 2023). Haberin içeriği şu şekildedir:

Bir AFP mubabiri şunu sordu: ABD Savunma Bakanlığı, Çin'in askeri gücüne ilişkin yıllık raporunu dün yayımladı. Raporda, Çin'in hâlihazırda savaş için kullanılabilecek 500'den fazla nükleer savaş başlığına sahip olduğu ve bu sayının 2030 yılına kadar 1.000'in üzerine çıkacağı belirtildi. Bu doğru mu? Öncelikle bu ABD raporu daha önceki benzer raporlarla aynı; gerçekleri görmezden geliyor, ön yargılarla dolu ve Çin tehdit teorisi'ni yayıyor. Amaç sadece askeri hegemonyayı sürdürmek için kendine bahane uydurmak. Çin buna kesinlikle karşı çıkıyor, dedi (Liu, 2023). Mao Ning, Çin'in nükleer meşru müdafaa stratejisine sıkı sıkıya bağlı kaldığını, nükleer kuvvetlerini her zaman ulusal güvenlik için gerekli minimum seviyede tuttuğunu ve hiçbir ülke ile nükleer silahlanma yarışına girme niyetinde olmadığını vurguladı. Çin nükleer politikası, nükleer silah sahibi devletler arasında benzersizdir ve yüksek düzeyde istikrar, süreklilik ve öngörülebilirliği korur. Herhangi bir ülke Çin'e karşı nükleer silah kullanmadığı veya kullanma tehdidinde bulunmadığı sürece, Çin'in nükleer silahları tarafından tehdit

edilmeyecektir. Mao Ning, ABD'nin dünyadaki en büyük ve en gelişmiş nükleer cephaneliğe sahip ülke olduğuna dikkat çekerek, nükleer silahların ilk kullanımında ısrar ettiğini, 'üçlü' nükleer kuvvetlerinin geliştirilmesine yoğun yatırım yapmaya devam ettiğini, nükleer silahların ileri konuşlandırılmasını teşvik ettiğini belirtti (Liu, 2023).

Çin Dışişleri Bakanlığı bu iddiaları her ne kadar kabul etmese de ABD Savunma Bakanlığının yayınladığı raporun akabinde ABD menşeli The New York Times gazetesi de *Çin, Nükleer Testler İçin Gizli Üssü Sessizce Yeniden İnşa Ediyor*, adlı konu başlığı altında Çin'in Lop Nur bölgesinde tekrardan nükleer denemeler gerçekleştirdiğini ve bu alanda gizlice yeni üsler kurduğunu iddia eden bir rapor yayımlamıştır (Broad, Buckley ve Çorum, 2024). Bu raporda Lop Nur bölgesinde inşa denilen üslerin yerlerini açıkça gösteren uydu görüntüleri de verilmiştir. The New York Times gazetesi bu raporda:

Çin'in yaklaşık 60 yıl önce ilk atom bombasını patlattığı uzak çölde, bir sondaj kulesi, yakın zamanda bir milin en az üçte biri kadar derinliğinde olduğu tahmin edilen derin, dikey bir kuyu açtı. Bu, Pekin'in hızla genişleyen füze gücünün ölümcüllüğünü arttırabilecek yeni nesil nükleer silahları test edip etmeme konusundaki amacına dair şimdye kadarki en güçlü kanıt. Yıllardır ABD hükümetinin raporları ve bağımsız uzmanlar eski üs Lop Nur'a ilişkin belirsiz endişelerini dile getiriyorlardı. Raporlar, yıl boyu sürececek çalışmalar için olası hazırlıklara ve 'şeffaflık eksikliğine' işaret ediyor. Ancak şimdi, uydu görüntüleri dalgaları, askeri üssün yeni sondaj deliklerinin bulunduğunu ortaya koyuyor; bu sondajlar, büyük nükleer patlamalardan kaynaklanan ölümcül radyasyonun ateş fırtınasını şışirmek için ideal ve ayrıca yüzlerce başka iyileştirme ve genişletmeye sahip. Bazen Malan olarak da adlandırılan Lop Nur nükleer test alanının ana destek üssü, iki mil kareden daha büyük bir bina ve teknik alan kompleksidir. 2017'den bu yana buraya 30'dan fazla bina eklendi veya yenilendi. Bir yol, yaklaşık 75 mil boyunca güneybatıdan eski bir test alanına kadar uzanıyor.

Uydu görüntüleri, Lop Nur'un doğu bölgesinde düzinelerce kilometrelik yeni açılmış toprak yolları ortaya çıkardı. Dağların yamacına açılan yatay tüneller geçmişteki nükleer silah testleri için kullanılmıştı. Uydu görüntüleri, tünellerden en az birinde, yakın zamanda kazı ve inşaat yapıldığını gösteriyor. Yeraltı sığınakları ve güvenlik çitlerinden oluşan halkalara sahip yüksek güvenlikli bir tesis, yüksek patlayıcıların ve nükleer cihazların elleçlenmesiyle² tutarlıdır. Uydu görüntüleri, üssün mevcut yol ağına son zamanlarda birkaç yeni yolun eklendiğini ve doğu tepelerindeki yeni bir alana yaklaşık 30 mil kadar uzandığını gösteriyor. Diğer uydu görüntüleri, gelecekte olası bir yer altı test alanı olan bu tepelerde gizlenmiş sondaj kulelerini ortaya çıkarıyor.

Yeni geliştirilen alandaki derin dikey shaftlar, eski sığ yatay tünel ağından daha büyük atom testlerini destekleyecektir. Genişleme çalışmasının işaretleri, yeryüzünden 450 km yükseklikte uzaydaki gözler tarafından tespit edildi. ABD merkezli Planet Labs'ın yapay bir uydusu, 2 Haziran 2022 günü saat 15.51'de yeni ve tahminlerine göre altıncı nükleer test tünelinin ana batlarını yakaladı. Amerikan Bilim Adamları Federasyonu Nükleer Bilgi Projesi direktörü Hans Kristensen'e göre, yeni bir tünel olarak tanımlanan girişin yakınında geniş kapsamlı kaplamalar görülebiliyor. Kristensen, böyle bir kaplamanın ortak madencilik projeleri için gereksiz olacağını ve bu durumun doğal olmayacağını belirtti. Yeni tünelin yatay olarak bir dağ silsilesine doğru kazıldığına inanılıyor. Yakınlarda büyük miktarda kırılmış kayaların yığıldığı görülüyor. Nikei, çok sayıda uzmanla birlikte uydu fotoğraflarını analiz etti. Analiz, Çin'in nükleer kuvvetlerini güçlendirmek için hızla ilerlediğini gösterdi (Broad, Buckley ve Çorum, 2024), ifadeleri yer almıştır.

²Elleçleme: Lojistik alanında kullanılan teknik terimlerden bir tanesidir. Malzemelerin taşınmasında, nakliye edilmesinde, gümrük işlemlerinin yapılmasında ya da kargo işlemlerinde yaygın olarak kendine yer bulan bu kavram, malzemelerin güvenli bir şekilde koyulması, aktarılması, dış kabının yenilenmesi gibi işlemleri kapsar (Temesist, 2022).

Harita 1: Mayıs 2021 tarihli uydu görüntüsü (Broad, Buckley ve Çorum, 2024).

Harita 2: Mayıs 2021 tarihli uydu görüntüleri (Broad, Buckley ve Çorum, 2024).

Harita 3: Mayıs 2021 tarihli uydu görüntüleri (Broad, Buckley ve Çorum, 2024).

Çin haber menşeli Orientaldaily sitesi 22.12. 2023 tarihli, *New York Times: Çin, Sincan'daki nükleer test sabasını gizlice yeniden inşa etti*, başlığında yayınladığı haberde Çin Dışişleri Bakanlığı'nın New York Times gazetesinin ve ABD' nin Çin'in, Doğu Türkistan'ın Lop Nur topraklarında tekrardan nükleer denemeler gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Yisheng, 2023). Ayrıca bu alanda gizlice yeni üsler kurduğuna ilişkin iddialarına yönelik yanıtını; *Çin Dışişleri Bakanlığı Pazartesi günü ilgili iddiaların dehşet verici ve Çin'in nükleer tehdidini kışkırtan iddiaların, temelsiz ve son derece sorumsuz olduğunu belirterek sert bir şekilde yanıtladı* (Yisheng, 2023) olarak paylaşmıştır. Çin her ne kadar Lop Nur bölgesinde tekrardan nükleer denemeler gerçekleştirdiğide bu alanda gizlice yeni üsler kurduğuna ilişkin iddialarında kabul etmemesine karşılık New York Times gazetesinin yayınladığı uydu görüntüleri Çin'in bu bölgede nükleer silahlar üretmek için yeni üslerin kurulduğunu ve nükleer denemeler gerçekleştirdiğini açığa çıkarmaktadır. Çin menşeli Sound Of Hope haber sitesi 23.09. 2023 tarihli *Uydu görüntüleri ABD, Çin ve Rusya'nın nükleer test sahalarında artan aktivitesini gösteriyor*, başlığında yayınladığı haberini CNN gazetesinin 22.09.2023 tarihinde yayınladığı uydu görüntülü haberine dayanarak değerlendirme yapmıştır. Nitekim haberin devamında; *Görüntünün kapsadığı nükleer test alanlarından biri Çin'in batı Sincan bölgesinde, biri Rusya'nın Arktik Okyanusu Adaları'nda ve biri de ABD'nin Nevada Çölü'nde bulunuyor* (Yongjian, 2023) diyerek CNN gazetesinin iddialarını desteklemiştir.

The New York Times gazetesinin yayınladığı rapor ve uydu görüntüleri birçok ülkede de gündeme gelmiştir. Japonya merkezli yayın dili İngilizce olan haftalık haber dergisi olan Nikkei Asia ise 15.08. 2022 tarihli *Uydu Fotoğrafları Çin'in Sincan'daki Yeni Nükleer Test Sabasını Gösteriyor* başlıklı haberinde The New York gazetesinin yayınladığı rapordan kesitler paylaşarak Nikkei, çok sayıda uzmanla birlikte uydu fotoğraflarını analiz ettiğini belirtmiştir (Asia. Nikkei, 2022). Analiz, Çin'in nükleer kuvvetlerini güçlendirmek için hızla ilerlediğini gösterdi (Asia. Nikkei, 2022) diyerek Çin'in, Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde yeniden nükleer test alanı oluşturduğunu ve yeni nükleer denemeler gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Yine Japonya menşeli The Sankei Shambun gazetesi 21.12.2023 tarihli *ABD gazetesinin haberine göre Çin, Sincan'da yeni tünel kazarak nükleer testlere devam etmek için harekete geçiyor gibi görünüyor* (The Sankei Shambu, 2023) başlığı altında yayınladığı haberde Çin'in yeniden nükleer test alanı oluşturduğunu ve nükleer denemeler yaptığını teyit etmiştir.

Bir başka Japonya menşeli olan Yahoo gazetesi de 21.12.2023 tarihli haberinde *ABD gazetesinin haberine göre Çin, nükleer testlere devam etmek için harekete geçiyor olabilir; yeni tünel sondajları artıyor*, başlığını kullanarak, haberin ilk bölümünde *The New York Times gazetesinin yayımladığı rapordan ifadelere yer verirken, Japonya'nın nükleer testlere devam etme yönünde ilerleme ihtimali olduğunu ve Japonya ile ABD'nin, Çin'in nükleer kuvvetlerini gizli bir şekilde artırmasından giderek daha fazla endişe duyacağını* (Kyodo, 2023) belirterek uluslararası alanda nükleer silahların tekrar üretilmeye başlanması halinde Japonya'nın da nükleer silah üretme ihtimali bulunduğunu ve Japonya'nın ABD ile Çin'in nükleer silah üretme tutumundan rahatsız olduğunu açıkça belirtmiştir.

Kore menşeli Yonhap gazetesi The Sankei Shimbun gazetesinin aksine 20.10.2023 tarihli ve *Çin'in nükleer silahları artırma niyeti... ABD ile askeri çatışmaya mı hazırlanıyorsunuz?* başlıklı haberinde ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin'in nükleer denemelerinin tarihi gelişimi hakkında bilgi verirken, ABD Savunma Bakanlığı'nın 2020 yılında yayınladığı rapordan bölümler paylaşmıştır. Daha sonra Çin'in nükleer stratejisini güçlendirmesi, ABD ile gelecekteki hegemonya rekabetinin yanı sıra Kore Yarımadası'nı çevreleyen Doğu Asya bölgesinin güvenlik ortamını da önemli ölçüde etkileyecek bir durum olduğu (Lee, 2023) yönünde yorum getirerek ABD ve Çin arasındaki nükleer silahlanma alanındaki rekabetlerine değinmiş, bu rekabetten doğacak sorunların Kore'yi etkileyeceğini belirtmiştir.

Hindistan da günlük yayın dili İngilizce olan Deccan Herald gazetesi 21.12 2023 tarihinde yayınladığı haberde, *Çin, Lop Nur nükleer test üssünü sessizce yeniden inşa etti* (Deccanherald, 2023) başlığı altındaki haberinde The New York Times gazetesinin yayınladığı rapordan kesitler paylaşmıştır. Bu gazete Çin'in, Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde yeniden nükleer testler için üsler kurduğunu belirtmiştir. Ulusal Jeo-Uzaysal İstihbarat Teşkilatı'nda eski bir analist olan Renny Babiarz'ın ve uydu görüntülerini analizlerini inceleyen bağımsız uzmanların da düşüncelerine yer vermiştir (Lee, 2023). Deccan Herald gazetesi Renny Babiarz'ın ve bağımsız uzmanların ortak düşüncesi olduğunu iddia ettiği *Çinli uzmanlar, testlerin yeniden başlatılması tehdidinin ABD'den geldiğini düşünüyor. Eylül ayında Çin devlet televizyonunun askeri işler kanalı, eski bir subay olan Teng Jianqun'un Washington'un 'kısıtlamaları aşmaya çalıştığını' söylediği bir program yayınladı. Amerikalı uzmanlar ise aksine, Lop Nur'un modernizasyonunu Çinlilerin ne kadar ileri götürmek isteyebileceğinin bir işareti olarak görüyorlar* (Lee, 2023) ifadelerini yer vermiştir. Ayrıca Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa etmesinin ve nükleer denemelerin yeniden

başlatmasının Çin ve ABD arasında sorun olacağını belirtirken, iki ülke arasında yaşanacak siyasi gerilime de dikkat çekmiştir.

Hindistan da yayınlanan Oneindia haber sitesinde 23.12 2023 tarihinde, *Çin nükleer bomba deneyecek mi? Gizli nükleer üssün uydü görüntüleri sızdırıldı, Hindistan için ne kadar tehlike var?* başlığı altında yayınladığı haberde The New York Times gazetesinin yayınladığı rapora, *Çin'le ilgili bu rapor Amerika'yı nefessiz bıraktı çünkü Çin nükleer bomba denediğinde İran'ı nükleer deneme yapmaktan alıkoyacak hiçbir ahlaki temel kalmayacak* (Azad, 2023) yorumunu getirmiştir.

Hindistan yayınlanan bu gazeteler Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa ettiği ve nükleer denemeler yaptığına dair iddiaların ABD ve İran dâhil olmak üzere birçok ülkeyi yeniden nükleer silah üretimine yönlendireceğini vurgulamıştır. İran'da yayınlanan İsna gazetesi ise 6 Mayıs 1402 (hicri) tarihli haberinde, *Çin, nükleer cephaneliklerin en büyüğünü geliştirme planına sahip* başlığını kullanarak ABD savunma bakanlığının yayınladığı raporun iddialarına yönelik olarak, Çin'in nükleer silah üretimini artırdığını belirtirken, bu üretimin maliyetine de değinmiştir. Daha sonra haberin devamında Xi ve Putin'in son görüşmelerinde iki ülke arasındaki nükleer iş birliğini artırma sözü verdiklerini ve üst düzey Rus nükleer enerji yetkililerinin, Çin'in hızlı nötron reaktörlerinin tamamlanmasına yardım etmeyi kabul ettiklerini (Khodaian, 2023) ifade ederek bu konuda iki ülke arasında varılan işbirliğine yer verilmiştir.

Hiç şüphesiz Rusya'nın Çin'e nükleer güç alanında destek vermesi muhtemeldir. Rusya'nın bu alanında Çin'e destek vermesinin asıl nedeni ABD'ye karşı kendisine daha yakın bulduğu Çin ile müttefiklik ilişkisine devam etmek ve kendi nükleer güç üretiminin de uluslararası alanda olağan kabul edilmesini sağlamaktır. Bu konuda Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa etmesi ve tekrardan nükleer denemelere başlaması Rusya'nın da tekrardan nükleer silah üretmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Nitekim Rusya menşeli Meduza haber sitesi 22.09. 2023 tarihinde, *Rusya, Çin ve ABD nükleer test sabalarını genişletiyor ve geliştiriyor*, başlığı altında yayınladığı haberde de The New York Times gazetesinin yayınladığı rapor üzerinden ABD ve Çin'in tekrar nükleer silah üretmeye başlaması halinde Rusya'nın da nükleer silah üreteceğini ifade etmiştir (Meduza, 2023). Vladimir Putin'in, Başkan Vladimir Putin Şubat 2023'te ABD'nin bu tür testler yapması halinde Moskova'nın da aynı şekilde karşılık vereceğini söyledi, şeklinde ifadelerine yer vermiştir (Meduza, 2023). Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa etmesi ve yeniden nükleer denemelere başlamasıyla ilgili olarak Vladimir Putin'in de ifadelerine bakacak olursak, mevcut durumda bile nükleer silahlanma alanında rekabetin artacağını ve dolayısıyla muhtemel bir savaşta nükleer silah kullanılma ihtimalinin de ciddi ölçüde arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Azerbaycan menşeli Modern Az haber sitesinin 20.06. 2022 tarihindeki haberi, *Dünyada nükleer savaş ihtimali artıyor* başlığı ile veriliyor. Haberde Çin'in nükleer silahlarını artırması halinde bölge ülkelerinin de bu durumdan etkileneneğine değinilirken Rusya-Ukrayna savaşının arka planında, savaş gerekçe gösterilerek bazı ülkelerin ordularını güçlendirmeye ve askeri teçhizat sayısını, askeri bütçelerini ve nükleer silah potansiyelini arttırmaya başladıklarından bahsedilmiştir (Modern az, 2022).

Yine Azerbaycan menşeli Telegraf.com haber sitesinin 29. 12. 2023 tarihinde, *Gizlice nükleer savaşa hazırlandıkları ortaya çıktı - Anlaşma bozuldu*, başlığı altında, Atlas Araştırma Merkezi'nin The New York Times gazetesinin Çin'in yeni nükleer test alanı inşa ettiği ve yeni nükleer denemeler gerçekleştirdiği iddialarına yer vermiştir (Ragbatoğlu, 2023). Bu haber sitesi uydü görüntülerinin analiz ettiğini belirterek, Atlas Araştırma Merkezi Başkanı Elhan Şahinoğlu'nun konu hakkındaki düşüncelerini paylaşmıştır. Elhan Şahinoğlu, *Rusya ve ABD kendi topraklarında nükleer test sabaları inşa ediyor. Çin ise bu tür faaliyetleri daha da genişletti*, (Ragbatoğlu, 2023) ifadeleriyle sadece Çin'in değil Rusya ve ABD'nin de nükleer güç üretmeye devam ettiğini iddia etmektedir.

Fransa menşeli Jforum. fr haber sitesi ise 29.09. 2023 tarihinde, *Çin ve Rusya nükleer silahları test ediyor, peki ya Amerika?* başlığıyla yayınladığı yazısında Çin'in Lop Nur bölgesindeki nükleer çalışmasını yeniden başlattığı ve altıncı nükleer test alanı kurduğu iddialarıyla ilgili olarak; Çin, Rusya ve ABD'nin nükleer silah test tesislerini iyileştirdiklerinden ve bu durumda küresel nükleer test yasağının uzun süre dayanamayacağını açık olduğunu ifade etmiştir (Chang, 2023). Amerika Birleşik Devletlerinin nükleer denemelere şimdi yeniden başlaması gerektiğinden bahsetmiştir (Chang, 2023). Haber sitesi ABD'nin yeniden nükleer denemelere başlaması gerektiğini de adı geçen haber başlığı altında detaylıca belirtiyor.

İnsanlık için büyük bir tehlike ve yıkım aracı olan nükleer silahların kullanılması, yayılması ve yeniden üretilmesi Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Rusya ve Çin Cumhuriyeti'ni başta olmak üzere tüm dünya ülkeleri için koşulsuz kabul edilmez bir konu olması gerekirken Fransa menşeli bir haber sitesinin bu şekilde ifadeler kullanması tehlikenin boyutunu gözler önüne sermektedir. Fakat ABD ve Fransa'nın ikinci dünya savaşı sürecinden itibaren siyasi ilişkilerini göz önünde bulundurduğumuz zaman bu haber sitesinin konuya ilişkin yorumu pek tabii anlaşılabilir. Bu aynı zamanda olası bir savaş durumunda Fransa'nın nerede konumlanacağı ile ilgili de ipuçları vermektedir. Macaristan menşeli haber sitesi RTL. Hu 23.09. 2023 tarihinde, *Çin, Rusya ve ABD nükleer silahları test etmek için inşa ediyor - uydu görüntüleri onları düşürdü*, başlığında yayınladığı haberde, nükleer testlerin yapılmasının devam ettiğini, her üç ülkeden birisinin bu silahlardan birisini yeniden üretmeye başlaması halinde diğerlerinin de aynı şeyi yaparak nükleer silahlanmanın hızlanacağına vurgu yapılmıştır (Kovacs, 2023). Nitekim tüm bunların neticesinde Çin'in doğu Türkistan Lop Nur bölgesinde gerçekleştirdiği nükleer denemeler hem bölge için hemde dünya ulusu için son derece önemli olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çin, dünya çapında önemli bir güç göstergesi olan nükleer silahlarının üretimini ve denemelerini de Doğu Türkistan topraklarında gerçekleştirmiştir. Çin'in bu denemeleri Doğu Türkistan topraklarında gerçekleştirme nedeni, Doğu Türkistan'ı stratejik bir bölge olarak görmesi, olası bir nükleer facianın Çin halkına yansımaması ve buradaki kaynakları kendi lehine kullanmak istemesidir. ABD savunma bakanlığının yayınladığı rapor ve The New York Times gazetesi, insanlık tarihi için büyük bir yıkım silahı olan nükleer silahlar için Çin'in yeni test alanı oluşturduğunu belirtmiştir. Bu nedenle konu Çin'in nükleer silah üretimine devam ettiğine dair iddialar ile yayınladığı rapor ve uydu görüntüleri ile tekrardan gündeme getirilmiştir. Çin bu iddiaları kabul etmese de özellikle uydu görüntüleri birçok uzman tarafından yorumlanmış ve bilhassa nükleer silah sahibi olan ülkeler konu ile yakından ilgilenmişlerdir. Bu çevreler, Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde nükleer silahlar üretmek için yeni test alanları oluşturduğunu ve daha önceden oluşturulmuş test alanlarının genişlettiğini ortaya koymuştur.

Çin resmi ağızdan bu iddiaları kabul etmese de ABD savunma bakanlığının raporu, The New York gazetesinin yayınladığı rapor ve uydu görüntüleri uzmanlarca incelendiğinde Çin'in Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde yeniden nükleer test alanı oluşturduğunu ve nükleer denemeler gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Konu Çin'in nükleer denemelere yeniden başlaması ve bunun diğer ülkelerde de bu silahlanmayı arttıracığı boyutundan değerlendirilmiştir.

Ayrıca Rusya ise bu konuda herhangi bir ülke tarafından nükleer silahların üretilmeye başlanması halinde kendilerinin de bu silahları üreteceklerini açıkça ifade ederek nükleer silahlanmaya fırsat kolladığını göstermiştir.

Sonuç olarak, Doğu Türkistan, Çin'in nükleer silah üretimi ve testleri için önemli bir laboratuvar haline gelmiştir. Doğu Türkistan'ın bu durumu, bölgenin uluslararası güvenlik dinamiklerinde ne denli kritik bir rol oynadığını ve bu durumun küresel güvenlik dengelerini etkileyebileceğini göstermektedir. Ancak her şartta Çin, bölgenin yer altı zenginliklerini sömürmekle kalmamakta, Doğu Türkistan halkının nükleer silahlardan dolayı karşı karşıya kalacağı tehlikeyi de umursamamaktadır.

Öneriler

Çin'in Doğu Türkistan'daki nükleer testlerinin bölgesel ve küresel güvenlik üzerindeki potansiyel etkileri göz önüne alındığında, uluslararası toplumun bu konudaki diplomatik çabalarını ve baskısını artırması gerekmektedir. Çin'in nükleer testlerine ilişkin endişelerin giderilmesi için, Çin ile yapıcı bir diyalog kurulmalıdır. Çin'in nükleer testlerinin uluslararası anlaşmalara uygunluğunu sağlamak için, ilgili anlaşmaların daha etkin şekilde uygulanması ve denetlenmesi teşvik edilmelidir. Uluslararası Nükleer Test Yasağı Anlaşması (CTBT) gibi anlaşmaların güçlendirilmesi ve taraf devletlerin bu anlaşmalara uyumu gerekli yaptırımlar devreye sokulmalıdır. Ayrıca, uluslararası topluma Çin'in anlaşmalara uyumu konusunda düzenli raporlamalar ve şeffaflık sağlanması talep edilmelidir. Uluslararası toplum, Çin'in nükleer testlerinin küresel güvenlik dengesini

nasıl etkileyebileceğine dair stratejiler geliştirmelidir. Çin'in bu politikasını gerekçe sunarak başka ülkelerin de nükleer silahlanma yarışına gireceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Türk ve dünya basınının konuyu sürekli gündemde tutması, gelişmiş ülkelerin Çin üzerinde siyasi ve ekonomik baskı oluşturması adına önemli katkı sunacaktır. Basın, zaten ekonomik ve kültürel anlamda ezilen bölge halkının sesi olacaktır. Türkiye bu coğrafyanın, aralarında tarih, kültür, dil, din ve kan bağı olan soydaşlarının yaşadığı bir bölge olduğunu da göz önüne almak zorundadır. Konunun gerek Türkiye kamuoyunun gerekse de dünyanın gündemine getirilmesi konusunda Türkiye'nin tarihi sorumluluklarının bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Öncelikle Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) ve diğer uluslararası kuruluşlar aracılığıyla Çin'in nükleer denemeleri hakkında endişelerini dile getirmelidir. Uluslararası Nükleer Test Yasası Anlaşması (CTBT) ve diğer ilgili anlaşmalar çerçevesinde, bu testlerin denetlenmesi ve sınırlanması için çağrıda bulunmalıdır. Türkiye, Çin ile doğrudan diplomatik görüşmelerde bulunarak, nükleer testlerin sınırlandırılması konusunda ortak bir anlayış geliştirmeye çalışmalıdır. Bu görüşmelerde, bölgesel güvenliği artırmak ve uluslararası anlaşmalara uyumu teşvik etmek amaçlanmalıdır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde işbirliği yaparak, Doğu Türkistan için ortak bir politika geliştirmeye yönelik çabalar göstermelidir.

Türkiye, bölgesel güvenliği artırmak amacıyla, özellikle bölgede önemli güç konumunda bulunan Rusya ve İran ile stratejik işbirlikleri ve güvenlik anlaşmaları geliştirmelidir. Bu, Orta Asya ve çevresindeki ülkelerle güvenlik işbirliklerini içerebilir. Türkiye, nükleer silahlanma ve kontrolü konularında uluslararası standartların desteklenmesi ve uygulanması konusunda da aktif bir rol oynamalıdır. Ayrıca, nükleer testlerin ve silahlanmanın kontrol edilmesi için küresel çabaları desteklemelidir. Türkiye, nükleer testlerin insan hakları ve çevresel etkilerini vurgulamalıdır. Aksi halde bölgede yaşayan Türkler etnik olarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Kaynakça

- Akgün, H. M.(2019). *Doğu Türkistan'dan 1950'li yıllarda Türkiye'ye göç eden Kazakların tarihi ve sosyo-ekonomik gelişimi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Akçapa, M.(2021). İngiltere'nin nükleer silahlanma sürecinde ABD'nin rolü (Soğuk Savaş dönemi). *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(40). <https://doi.org/10.26466/opus.865323>
- ABD Savunma Bakanlığı Sekreterliği Raporu. (2021). *Çin Halk Cumhuriyeti'ni içeren askeri ve güvenlik gelişmeleri*.<https://media.defense.gov/2021/Nov/03/2002885874/-1/-1/0/2021-CMPR-FINAL.PDF>
- Ahmetbeyoğlu, A. (2018). *Orta Asya satrancında Doğu Türkistanın önemi*. Uygur Akademisi. <https://uyghurj.org/japan/2013/05/%e6%9d%b1%e3%83%88%e3%83%ab%e3%82%ad%e3%82%b9%e3%82%bf%e3%83%b3%e3%81%a7%e8%a1%8c%e3%82%8f%e3%82%8c%e3%81%9f%e6%a0%b8%e5%ae%9f%e9%a8%93%e3%81%ab%e3%81%a4%e3%81%84%e3%81%<%a6/>
- Aliyeva Çınar, M.(2007, Eylül 10-15). *Lobnor ve Lobnor ağızlı araştırmalarına genel bir bakış* [Sözlü ve yazılı sunum]. 38. International Congress Of Asian And North African Studies (Icanas) / 38. Uluslar Arası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara.
- Altın Öztürk, G.(2013). Uluslararası çatışma bölgeleri: Doğu Türkistan ve insan hakları ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(1), 67-79.
- Argun, E.(2021). Doğu Türkistan'da Lob-Nor Türkleri' ve Çin'in Lob-Nor bölgesi'nde uyguladığı nükleer silahlar üzerine kısa bir değerlendirme. *Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, (24), 118-131.
- Azad, A. S. (2023). *Çin nükleer bomba deneyecek mi? Gizli nükleer üssün uydü görüntüleri sızdırıldı, Hindistan için ne kadar tehlikelidir?.* Hindi. Oneindia. <https://hindi.oneindia.com/news/international/china-rebuilding-nuclear-test-facility-could-test-nuclear-weapon-at-remote-lop-nur-base-863285.html?story=5>
- Asia. nikkei.(2022). *Uydü fotoğrafları Çin'in Sincan'daki yeni nükleer test sahasını gösteriyor.* <https://asia.nikkei.com/static/vdata/infographics/satellite-photos-show-chinas-new-nuclear-test-site-in-xinjiang/>

- Broad, W.J., Buckley C. ve Çorum, J. (2024). *Çin nükleer testler için gizli üssü yeniden inşa ediyor*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/interactive/2023/12/20/science/china-nuclear-tests-lop-nur.html>
- Ege, A. (2021). Radyasyon yayma ve atom enerjisiyle patlamaya sebebiyet verme suçlarına bilimsel ve hukuki perspektiften bir bakış. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 1467-1523 <https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.877829>
- Erendil, M. (1994). *İkinci dünya harbi'nden sonra oluşan silâh sistemlerinin taktik ve stratejiye etkileri*. Genelkurmay Basım Evi.
- Enver Tohti. (2019). <https://chinatribunal.com/wp-content/uploads/2019/11/Enver-Tohti.pdf>
- Chang, G.G. (2023). *Çin ve Rusya nükleer silahları test ediyor, peki Amerika?*. Jforum le portail juif francophone. <https://www.jforum.fr/la-chine-et-la-russie-testent-des-armes-nucleaires-et-lamerique.html>
- Deccanherald. (2023). *Çin, Lop Nur nükleer test üssünü hızla yeniden inşa etti*. Deccanherald. <https://www.deccanherald.com/world/china-has-quietly-rebuilt-lop-nur-nuclear-test-base-2821452>
- Demirağ, Y. (2014). 1755-1949 yılları arasında Doğu Türkistan. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.
- Doğanalp, T. (2016). Uluslararası hukukta kitle imha silahları ve silâhsızlanmaya yönelik girişimler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 15-28.
- Durkalec, J. (2018). *The nuclear non-proliferation treaty at fifty: a midlife crisis*. nato review. <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2018/06/29/Nuekleer-Silahların-Yayılmalarını-Oenleme-Antlaşması-Elli-Yasında-Bir-Orta-Yas-Krizi/Index.Html>
- İlyas, N. (2022). *Doğu Türkistan'da nüfus hareketi ve iskân politikası (1949-1976)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kapıcı, H. Z. ve Erdoğan, A. (2018). Arşiv belgeleri ışığında Türk-Sovyet ilişkilerinde Doğu Türkistan'ın bağımsızlık faaliyetleri (1933-1934). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 12, 123-134.
- Kıbaroğlu, M. (2002). Kitle imha silahlarının gelişim süreci, yayılmasının önlenmesine ilişkin yapılan çalışmalar ve geleceğin güvenlik tehditleri. *Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Dergisi*, 1-24.
- Kohadian, M. H. (1402). *Çin nükleer cephaneliklerin "en büyük geliştirme planına" sahip*. Iranian Students' News Agency (ISNA). <https://www.isna.ir/news/1402020603028/%DA%86%DB%8C%D9%86-%D8%A8%D8%B2%D8%B1%DA%AF%D8%AA%D8%B1%DB%8C%D9%86-%D8%B7%D8%B1%D8%AD-%D8%AA%D9%88%D8%B3%D8%B9%D9%87-%D8%B2%D8%B1%D8%A7%D8%AF%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%87%D8%B3%D8%AA%D9%87-%D8%A7%DB%8C-%D8%B1%D8%A7-%D8%AF%D8%B1-%D8%AF%D8%B3%D8%AA-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%AF>
- Kovacs, I. (2023). *Çin, Rusya ve ABD nükleer silahları test etmek için inşa ediyor- uydu görüntüleri onları düşürdü*. Rtl. hu/hibabejelentes. <https://rtl.hu/kulfold/2023/09/23/atomfegyverek-teszteles-kina-oroszorszag-usa-muholdkepek>
- Köysüren, S. (2008). *Nükleer silahların Ortadoğu barış sürecine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Kyodo. (2023). *ABD gazetesinin haberine göre Çin, nükleer denemelere devam etme yönünde harekete geçiyor olabilir; yeni tünel sondajları artıyor*. Yahoo. co. jp. <https://news.yahoo.co.jp/articles/b006984e34e3f8c4e0b0c79d117ac02d5c1581aa>
- Hiroshima City. (2024). *Nükleer denemelere karşı protesto mektubu vb*. <https://www.city.hiroshima.lg.jp/site/kogibun/9367.html>

- Lee, Woo-tak. (2023). *Çin'in nükleer silahları artırma niyeti... ABD ile silahlı çatışmaya mı hazırlanıyorsunuz?* Seul-Yonhap Haberleri. <https://www.yna.co.kr/view/AKR20231020054400009>
- Liu, L. (2023). *ABD 'Çin'in 500'den fazla nükleer savaş başlığına sahip olduğu' iddiasını öne sürüyor ancak Çin bunuyalanıyor.* Guancha.cn/international. https://www.guancha.cn/international/2023_10_20_712794.shtml
- Lu, V.(2018). *Ming Hanedanı döneminde Osmanlı-Çin ilişkileri ve iklim değişiklikleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Meralı, Z. (2009). *Çin'in nükleer testleri binlerce kişiyi öldürüp gelecek nesilleri mahvetti mi?* Scientificamerican. <https://www.scientificamerican.com/article/did-chinas-nuclear-tests/>
- Misyon, D. (1996). *Çin Halk Cumhuriyeti daimi temsilciliğinden uluslararası atom enerjisi ajansına alınan 1 Ağustos 1996 tarihli bildirim.* Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu Bilgilendirme Sirküleri (IAEA). INFCIRC/52. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1996/inf522.shtml>
- Meduza. (2023). *Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri nükleer test sabalarını genişletiyor ve geliştiriyor.* Meduza. <https://meduza.io/feature/2023/09/22/rossiya-kitay-i-ssha-rasshiryayut-i-obustrayayut-svoiyadernye-poligony>
- Modern az. (2022). *Dünyada nükleer savaş ihtimali artıyor .* <https://modern.az/analitika/354687/dunyada-nuve-muharibesi-ehimali-artir-serh>
- Özen, S.(2019). *Hariçte ve dâhilde Doğu Türkistan (1955-1990)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ragbatoglu, M. (2023). *Gizlice nükleer savaşa hazırlandıkları ortaya çıktı anlaşma bozuldu.* Teleqraf.com. <https://teleqraf.com/news/dunya/402395.html>
- Reşetnikova, V.(2008). *1960'lardan bu yana nükleer silahsızlanma alanında yaşanan gelişmeler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Sakov, A.(2007). *Doğu Türkistan tarihinde Kırgızların tesirleri (1700-1878)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Shokirova, F.(2017). *Türkistan aydınlarından Alihan Töre (1885-1976) hayatı, faaliyetleri ve fikirleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Staudte, S.(2023). *Lop Nor, Çin.* Hibakusha-worldwide. <https://hibakusha-worldwide.org/en/locations/lop-nor>
- Şahin, G ve Uysal, S.(2023). *Nükleer silahların yayılması ve silahsızlanma sürecinin gelişmesi.* *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 466-492.
- Taşgöl, A.(2012). *Türkistan. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41, 556-560.
- Tohti. E. (2009). *Tohti: biri Doğu Türkistandaki vahseti durdursun.* Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği. <https://www.gokbayrak.com/haberler/tohtibiri-dogu-turkistandaki-vahseti-durdursun>
- Tuna, A.(2012). *Doğu Türkistan'da asimilasyon ve ayrımcılık.* İHH İnsani Yardım Vakfı Araştırma Yayınları.
- Tursun, N.(2020), 1933 ve 1944 Yıllarında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri hakkındaki kaynaklar ve bu kaynakların değeri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16, 233-257.
- The Sankei Shambu.(2023). *Çin'in nükleer silahları artırma niyeti... ABD ile askeri çatışmaya mı hazırlanıyorsunuz?* TheSankeiShambu. <https://www.sankei.com/article/2023122124V6MORUO5JYTJ2IK6KA5LM3R4>
- Tuncer, T.(2020). *Doğu Türkistan'da güçler savaşı: 1931 Kumul ayaklanması.* *Journal of Turkology*, 30(1), 269-285.

- Temesist.(2022). *Elleçleme nedir, nasıl yapılır?Malzeme elleçleme ekipmanları.* Temsist.
<https://www.temesist.com/ellecleme-nedir-nasil-yapilir-malzeme-ellecleme-ekipmanlari/>
- Türköz, A.(1998). *Doğru Türkistan'da insan bakları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Uysal, A.(1986). 1932 Turfan ayaklanması. *Tarih ve Toplum Dergisi*, (32), 131-144.
- Uygur, F.(2015). *Doğru Türkistan taribi (1864-1884)* [Yayımlanmamış doktora tez]. İstanbul Üniversitesi.
- Yisheng, N. (2023). *The New York Times. Çin, Sincan'daki nükleer test sabasını gizlice inşa etti.* Orientaldaily..<https://www.orientaldaily.com.my/news/international/2023/12/22/619363>
- Yongjian, W. (2023). *Uydu Görüntüleri ABD, Çin ve Rusya nükleer test sabalarında artan aktiviteyi gösteriyor.* Soundofhope.org..<https://www.soundofhope.org/post/756811>

EXTENDED SUMMARY

East Turkistan has been the ancient settlement area that has been the homeland of Turks throughout history. It has a special position in terms of Turkish history and civilization. Due to its geopolitical position and rich mineral resources, it has attracted the attention of various nations in every period. In terms of geographical location, although East Turkestan is dominated by great mountains such as the Altai, God and Dark mountain ranges, the interior and eastern parts of the country are covered with sand deserts. Some major rivers: Manas, Karasheher, Tarim river, Ulungur, Irtysh, Ili and two lakes, Sayram and Buğda. The Taklamakan desert in the region has an area of approximately 500,000 km² and the region borders the republics of Kyrgyzstan, Kazakhstan and Tajikistan, as well as Pakistan, Kashmir, India, Mongolia, Tibet and China. East Turkestan has a large area of 1,828,418 km². East Turkestan has been the intersection point of different cultures as part of the historical Silk Road passed through its territory in ancient times. It was also the center of many Turkish states, including the Huns, Tabgachs, Gokturks, Uighurs and Karakhanids. In the 13th and 14th centuries, East Turkistan was invaded by the Mongols and in the early 15th century, it faced Timur's raids. In different periods, it was ruled by Seidiye Khanate, Khojalar Period and Kashgar Turkish Khanates respectively.

In the following years, East Turkestan was important for Russia both due to its geographical location and Russia's desire to become an effective political power in the region. Russia was uncomfortable with the political organizations of the independent Turkic Khanates established in this region and, on the other hand, established political relations with China, which borders East Turkestan. In line with its own interests, it sometimes established good relations with the khanates, while at other times it intervened in the internal turmoil in the region. In the periods when the khanates were weakened, it was trying to dominate the East Turkistan geography. Political conflicts in the region led to civil unrest. This situation caused the dominant power in East Turkistan to constantly change. These political conflicts experienced in certain periods led to the occupation of the region by China from time to time. China has colonized the region and the people of the region since the first date it occupied East Turkestan. Unfortunately, East Turkistan has been subjected to inhumane sanctions and persecutions for many years. East Turkistanis have been treated as second-class citizens in their own homeland. East Turkistanis, who tried to announce their suffering and genocide to the world, were often silenced by China. Although they sometimes try to make their voices heard in different countries and in different channels, the world has never heard East Turkestan's cries for freedom, moreover, it has never wanted to hear them.

In addition, China has carried out the production and testing of its nuclear weapons, which is an important indicator of power worldwide, in the territory of East Turkistan. China conducted the first test of its nuclear weapons, which it has been working on since 1955, on October 16, 1964 in the Lop Nur region located in the Tarim basin, east of the Taklamakan Desert within the borders of East Turkistan. Since this date, China has conducted 44 nuclear tests, 11 of which were carried out under the ground, until 1996. Again, while utilizing all the underground riches of East Turkestan for the production of nuclear weapons, it has also turned the region into a playground to test the weapons produced. Although it knew very well the damages that these nuclear tests caused to people and the environment, it did not take into account the damages that would occur. On the contrary, in order to colonize East Turkestan with assimilation and inhumane practices, it has been important for China that the people of the region lose their lives and experience health problems, and that the Turkish population here is broken.

Among the nuclear tests that China conducted in the Lop Nur region without considering human health and the impact on the environment, the medium-range ballistic missile test on October 27, 1966, made China the only country to carry out the said test on residential areas as a result of launching a 12-kiloton nuclear-tipped missile from the Shuangchengzi Missile Base in Gansu province to hit the target in Lop Nur. While many people lost their lives in these tests, many others suffered various health problems and the balance of nature was disrupted. Although the humanitarian and environmental problems caused by the so-called nuclear tests in the region have been partially reflected in the world public opinion, the main issue has always been the rapid increase in China's nuclear weapons production and the political power competition between countries. For this reason, China's rapid development in nuclear armament and its nuclear tests have been closely monitored.

In particular, reports published by the US Department of Defense and The New York newspaper claimed that China had reestablished a nuclear test site in the Lop Nur region of East Turkestan and conducted nuclear tests. The issues related to China's policies on East Turkestan and the consequences of these policies have been the subject of many academic studies in Turkey, but there has been no detailed study on the nuclear weapons testing and production carried out here. This deficiency in this field is the main reason for this study. In this study, the damages caused by China's nuclear tests in the region to the people of the region and the environment are presented, while the reflection of the issue in the press of different countries, especially the news of the US Department of Defense and the New York Times newspaper that China has resumed nuclear tests in the region, is emphasized. During the study, the newspapers of the countries mentioned in the article were scanned and academic studies on the subject were also utilized.

KÜLTÜR TURİZMİ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA: KAYSERİ ÖRNEĞİ

A QUALITATIVE STUDY ON THE EVALUATION OF CULTURE TOURISM POTENTIAL: THE CASE OF KAYSERİ

Ramazan KOCA
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
ramzankoca78@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7667-5843

ÖZ

Geliş Tarihi:

13.04.2024

Kabul Tarihi:

18.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kayseri,
Kültür,
Turizm,

Keywords

Kayseri,
Culture,
Tourism,

Günümüzde kültür turizmi hem çeşitlilik göstermesi bakımından hem de dünya genelinde olan ilginin artmasından dolayı önde gelen turizm aktiviteleri arasında yer almaktadır. Kayseri'nin köklü bir geçmişinin olması ve birçok medeniyete ev sahipliği yapması birçok uygarlığın kültürel izlerinin görülmesini sağlamaktadır. Bu kültürel çeşitlilik kültür turizmi bakımından önem taşımaktadır. Araştırmanın amacı Kayseri'nin bu kültürel zenginliğinin yerel halk, ziyaretçiler, yerel yönetici ve esnaf gibi farklı paydaşların görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesine dayanmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formuna dayalı olarak amaçlı örneklem tekniği ile farklı paydaşlardan olan 15 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş. Görüşmeler NVivo 10 programı ile kodlar oluşturulup analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Kayseri'nin ilkçağdan günümüze kadar birçok farklı medeniyetlerin kültürel değerlerini bulundurması açısından kültür turizmi potansiyeli bakımından önem taşıdığı belirlenmiştir. Bunun yanında alanda kültür turizm faaliyetlerinin istenen düzeyde olmadığı, bazı kültürel değerlerin turizme kazandırılması gerektiği ve alandaki kültür turizminin festivaller ve gastronomi turizmi gibi çeşitlendirilmesinin alanda turizmin gelişmesine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Today, culture tourism is one of the leading tourism activities both in terms of diversity and increasing interest worldwide. The fact that Kayseri has a deep-rooted history and is home to many civilizations enables the cultural traces of many civilizations to be seen. This cultural diversity is important in terms of cultural tourism. The aim of this study is to evaluate this cultural richness of Kayseri in line with the views of different stakeholders such as local people, visitors, local administrators and tradesmen. Qualitative research method was used in the study. In-depth interviews were conducted with 15 participants from different stakeholders using purposive sampling technique based on a semi-structured interview form. The interviews were coded and analyzed with the NVivo 10 program. As a result of the research, it was determined that Kayseri is important in terms of cultural tourism potential in terms of having the cultural values of many different civilizations from ancient times to the present day. In addition, it was concluded that culture tourism activities in the area are not at the desired level, some cultural values should be brought to tourism and diversification of cultural tourism in the area such as festivals and gastronomy tourism will contribute to the development of tourism in the area.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1467870>

Atıf/Cite as: Koca, R. (2024). Kültür turizmi potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir çalışma: Kayseri örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1178-1194.

Giriş

Günümüzde insanların eski medeniyetleri ya da kültürleri görmeyi yanı sıra kendi kültürlerinin dışındaki yerel kültürlerle de ayrı ilgi duymaktadırlar. Bu anlamda kültür turizmini geliştirmek için ülkeler turizm faaliyetlerini tüm yıla yayıp, dinamizm kazandırarak, ülke kültürünü yerli ve yabancılara tanıtmak, korumak, geçmişe ve geleceğe sahip çıkmayı amaçlamaktadır (Emekli, 2006: 54). Kültürel çekim alanları ve farklı kültürlerle ilgi duyulması insanların seyahat etmeleri için önde gelen motivasyonlardan biri haline gelmesi kültür turizminin gelişmesini sağlamaktadır. Kültür turizminin gelişmesi artan sayıda araştırmacının ve politikacının dikkatini çekmekte ve bu alanda araştırmalarının kapsamını büyük ölçüde artırmaktadır (Richards & Munsters, 2012).

BM Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) kültür turizmini, ziyaretçinin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel çekicilikleri keşfetmek, öğrenmek, deneyimlemek ve tüketmek şeklinde olduğu bir turizm faaliyeti türü olarak tanımlamaktadır. Bu cazibe merkezleri, sanat ve mimari, tarihi ve kültürel miras, mutfak mirası, edebiyat, müzik, yaratıcı endüstriler ve yaşam tarzları, değerleri ile yaşayan kültürleri kapsayan bir toplumun ayırt edici maddi manevi ve duygusal özellikleriyle ilgili olabilmektedir (UNWTO, 2023).

Kayseri'nin antik şehirleri, tarihi ve doğal sit alanları, ören yerleri ile zengin bir tarihi mirası vardır. Kültepe Ören Yeri ve Kayseri- Konya-Sivas İllerindeki Selçuklu Eserleri, 2014 yılı başında UNESCO geçici miras listesine alınmıştır. Kültepe Ören Yeri kazılarında 25 bin tablet çıkarılmıştır. Kültepe tabletleri, UNESCO Dünya Belleği kütüğüne kaydedilmiştir (Kayseri Valiliği, 2023). Kayseri'nin köklü bir tarihi geçmişinin olması ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapması kültürel çeşitliliğinde olmasını sağlamıştır. Bu özelliği ile Kayseri, şehir meydanı Roma, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait kültürel izlerin görüldüğü Anadolu'da ender yerler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda araştırmada Kayseri'nin kültür turizm potansiyelinin ziyaretçiler, yerel halk, yerel yönetici ve esnaf gibi farklı paydaşların görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Kültür Turizmi

Kültür turizmi, ziyaretçinin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel çekicilikleri/ürünleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tüketmek olduğu bir turizm faaliyeti türüdür (UNWTO, 2017). Aynı zamanda kültür turizmi, sanat ve mimari, tarihi ve kültürel miras, mutfak mirası, müzik, edebiyat, yaratıcı endüstriler ve yaşam tarzları, değerleri ile yaşayan kültürleri kapsayan bir toplumun ayırt edici maddi, manevi ve duygusal özellikleriyle ilgilidir (Richards, 2018).

Kültür turizmi önceden küçük bir grubun veya topluluğu yaptığı bir hareket olmasına karşılık günümüzde, kitlesel bir turizm faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Turizm Örgütü, kültürel turizmin, tüm turistik gezilerin yüzde 37'sini oluşturduğunu ve bu turizme olan talebinde yılda yüzde 15 büyüdüğünü belirtmektedir (McKercher & Cros, 2002: 135).

Günümüzde kültür turizminin gelişmesinde içerisinde birçok çekici unsurları ve etkinlikleri bulundurması etkili olmaktadır. Konuyla ilgili Richards (2001: 23), kültürel turizm çekiciliklerini; arkeolojik sit alanları ve müzeler, mimari eserler, heykel, el sanatları, galeri, festival ve sanatsal etkinlikler, müzik ve dans, drama, alt kültürler, dil ve edebiyat çalışmaları ve dini etkinlikler şeklinde belirtmektedir.

Kültür turizminin gelişmesinde ortaya çıkan bir başka boyutta tek bir pazara değil, heterojen bir duruma sahip olmasıdır. Kültürel içeriklerle tesadüfi karşılaşmalardan açık havanın neden olduğu seyahatlere kadar uzanan bir turizm hareketliliği göstermektedir. Aynı zamanda belirli bir destinasyondaki kültürel ihtiyaçları karşılama niyeti taşımaktadır. Kültür turizminin bir alternatif ya da özel bir ilgi turizmi olarak ortaya çıkışı çeşitli kesimler tarafından başlatılmıştır. Daha çok para harcayan iyi eğitilmiş ve yüksek statülü turist talebinin ihtiyacını karşılamak için ortaya çıkan bu turizm türü zamanla kültürel faaliyetlere olan ilginin artması ve destinasyonların çeşitlenmesiyle kitlesel bir pazar haline gelmiştir (Jovicic, 2014: 610).

Kültür turizminin tanınırlığının artmasında ziyaret edilen destinasyondaki yaşanmışlığın veya kültürel değerlerin ziyaretçiler aracılığıyla yayılması etkili olmaktadır (Richards, 2001). Doğal çevrede bulunma ve yerel kültür varlıkları tanıma isteğinde bulunan turist grupları hem kültür turizminin gelişmesinde hem de kültürel alanların küresel çapta tanıtılmasında etkili olmaktadır (Meydan Uygur & Baykan, 2007). McKercher ve Du Cros (2003:

47) destinasyonda yapılan ziyaretlerin amaçlarına veya gerçekleşme durumlarına göre kültür turizminde turistleri beş sınıfa ayırmaktadır:

- Amaçlı kültür turisti: Ziyaret ettikleri destinasyonun kültürünü veya kültürel mirasını öğrenme amaçlı deneyimli bilgili ziyaretçilerden oluşan turist tipi
- Gezici kültür turisti: Daha çok yüzeysel düzeyde eğlence amaçlı odaklı yapılan kültürel ziyaretçilerden oluşan turist tipi
- Gündelik kültür turisti: Kültür turizm amacının daha az olduğu turist tipi
- Tesadüfi kültür turisti: Yapılan ziyaretlerde kültür turizmi amacı taşımayan fakat ziyaret edilen yerde tesadüfi olarak kültür turizm aktivitelerine katılan turist tipi
- Şans eseri kültür turisti: Destinasyon ziyaretlerinde kültürel turizm amaçlarının olmadığı veya çok sınırlı olduğu turistlerin ziyaret esnasında kültürel çekiciliklerin etkisinde kalıp yönelmiş turist tipidir.

Kültür turizmi faaliyetlerine katılan turistler diğer turizm çeşitlerindeki turistlerden bazı yönlerden farklılık göstermektedir. Konu ile ilgili olarak A.B.D ve Kanada’da yapılan bir çalışmada kültürel turistlerin başlıca özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır (Spielberg, 1995: 363):

- Kültürel turistlerin hem gelir gelir düzeyleri daha yüksek hem de daha fazla harcama yapmaktadırlar,
- Kültürel gezilerde bir bölgede zaman geçirme oranı yüksektir.
- Otellerde ve benzeri yerlerde kalma olasılığı daha yüksektir.
- Alışveriş yapma ve daha fazla harcama miktarları diğer turistlere göre daha fazladır,
- Eğitim düzeyleri daha yüksek olan turistlerdir.
- Cinsiyet dağılımı bakımından kadın oranı erkeklere göre daha fazladır,
- Kültürel turistlerin yaş ortalaması daha yüksektir.

Kayseri’de Yerleşmenin Tarihi Gelişimi ve Tarihi Kültürel Yapı Mirası

Kayseri’nin tarihi geçmişinin M.Ö.3500 yıl öncesine kadar uzanan yerleşme geçmişinin olduğu çıkarılmaktadır. Yapılan kazılarda Tunç Çağı’nın izlerine rastlanmaktadır. Ayrıca Eğriköy höyüğü, Şimşekkaya, Erkilet Taşçı, Fraktin, Yağmurluköy ve Hanyeri’nde yapılan kazılarda M.Ö. 2725 yılında Mezopotamyalıların buralara geldiğinden söz edilmektedir (Subaşı, 1995: 13).Türkiye’nin bilim, sanat, kültür ve turizm merkezleri arasında yer alan Kayseri, ilkçağlardan itibaren pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Şehrin Mazaka olan en eski adı Roma devrine kadar kullanılmıştır. Roma devrinde şehre Kaisareia (imparator şehri) ismi verilmiş; bu isim Araplarca Kaysariya şeklinde kullanılmıştır. Türklerin Anadolu’yu fethinden sonrada şehrin ismi Kayseriye olmuş ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte günümüzde kullanılan Kayseri adını almıştır. Tarihi geçmişinde en eski yerleşim merkezi olan Kültepe’de Asurlular, Hititler, Frigler ve Romalılara ait uygarlıkların kalıntıları görülmektedir (Kayseri Valiliği, 2023). Bu anlamda alanın tarihi geçmişinin köklü olması ve birçok medeniyete ev sahipliği yapması alanda kültürel miras çeşitliliğinin ve zenginliğinin bir arada görülmesini sağlamaktadır. Özellikle Kültepe gibi kadim bir yerleşim merkezine ev sahipliği yapması alanın kültürel geçmişini yansıtmaya bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kayseri’nin isminin dünyaya duyulmasında Kültepe kazılarında keşfedilen çivi yazılı tabletler etkili olmuştur. Bu tabletler aynı zamanda bu topraklarda ortaya çıkarılan en erken tarihli olanıdır. Bu nedenle Kültepe Anadolu tarihini başlatan noktada yer almaktadır (Kulakoğlu, 2010: 20). Kültepe tabletleri Anadolu ile Asur arasında gerçekleştirilen ticari faaliyette, Asurlu tüccarların kullandıkları yol güzergâhları, Karum ve wabartumlara ilişkin kayıtlarıyla, Anadolu tarihinin MÖ 2. binyıl başlarındaki tarihi coğrafyasının analiz edilmesi bakımından da oldukça önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Aynı zamanda bu Anadolu’nun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısıyla ilgili bilgileri aktarmaktadır (Yıldırım, 2021: 156). Tabletlerden iş, miras, hukuk gibi çok çeşitli alanlarda Asurluların yaşantılarına ulaşılmaktadır. Örneğin Asur’da kadınların eşleri veya çocuklarıyla Anadolu’da şehir şehir dolaşıp tüccarlık yaptıkları ve her türlü ticari ve hukuki işleri yürüttükleri anlaşılmaktadır (Günbatı, 1990).

Şehir merkezinin tarihsel ve mekânsal gelişiminde Roma, Selçuklu, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerine ait eserler görülmektedir. Bu tarihi yerleşimde dikkati çeken en önemli unsurlardan biri simgesel olarak değer taşıyan, konutlar ve dini mekânlar şehir silüetini oluşturmaktadır (Erdoğan & Atabeyoğlu, 2016:

85). Şehir merkezinde dikkat çeken mimari yapının başında kale ve surlar gelmektedir. Fakat surların yapımıyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı araştırma yapan Erkiletlioğlu (2019) milâdın ilk yıllarında Kayseri'ye gelen Amasyalı Seyyah Strabon'un; "Genellikle Mazaka, bir şehrin kurulması için uygun bir yer değildir. Zirâ burada ne su vardır. Ne de tabîi bir şekilde korumalıdır. Valilerin ihmâli yüzünden surları da yoktur." Dedğini belirtmektedir. Bu tarihlerde surların olmaması ovanın büyük oranda bataklıklarla kaplı olmasına dayandırılmaktadır. Roma İmparatoru Gordianus III ve eşi Trankulliana tarafından bastırılan sikkelerin surlarla ilgili ilk belge olduğu ifade edilmektedir (Erkiletlioğlu, 2019: 343).

Şehrin yerleşim merkezi olarak M.Ö. 2000 yıllara kadar uzanmaktadır. Şehir merkezinin tarihsel süreç içerisindeki mekânsal gelişiminde ve oluşumunda Selçuklu ve Osmanlı Döneminin tarihi doku üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Çetinkaya & Kencer, 2019: 127). Kayseri'nin tarihsel gelişiminde Selçuklu hâkimiyeti sonrasında İlhanlı, Eretnaogulları, Dulkadiroğulları ve Osmanlı dönemleri izlemektedir. Bu nedenle Kayseri'de bu dönemlere ait çok sayıda kültürel yapıların olduğu görülmektedir (Şaman Doğan, 2012: 192).

Kayseri gerek derin bir tarihi geçmişe sahip olması gerekse zengin bir kültürel çeşitliliği olması bakımından kültür turizmi bakımından potansiyelini göstermektedir. Alanın Hitit, Asur, Roma, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olması kale, sur, medrese, cami, kilise, kümbet ve türbe gibi birçok kültürel eserin bir arada görülmesini sağlamaktadır. Örneğin şehir merkezinde Roma dönemine ait surlar ile Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait cami, medrese ve kümbet gibi birçok kültürel yapının bir arada görülmesi kültürel çeşitliliği ve zenginliği göstermesi bakımından önem göstermektedir.

Kayseri gerek doğal gerekse kültür turizm bakımından çeşitlilik göstermesi buraları ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayısında da artışı da ortaya çıkarmaktadır. 2012 yılında 275.698 yerli ziyaretçi sayısı 2021 yılında 421.358 kişiye, yine 2012 yılında 69.710 olan yabancı ziyaretçi sayısı 2021 yılında 177.431'e yükselmiştir. 2021 yılında Kayseri'yi ziyaret eden toplam turist sayısı 598.789 kişi olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Kayseri'yi Ziyaret Eden Turist Sayısı

Ziyaretçi	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Yerli	275.698	276.345	290.352	310.548	315.759	290.061	449.997	448.088	345.003	421.358
Yabancı	69.710	70.154	106.509	91.568	80.585	89.736	116.877	136.086	115.939	177.431
Toplam	345.408	346.499	396.861	402.116	396.344	379.797	566.874	584.174	460.942	598.789

Kaynak: Kayseri Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022; Ceylan ve Koca, 2022

Kayseri'de Selçuklu Dönemi Tarihi ve Kültürel Varlıkları

Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi

"Çifte Medrese" olarak da tanınan Gevher Nesibe Darüşşifası ve Gıyasiye Medresesi, Selçuklu hükümdarlarından II. Kılıçarslan'ın kızı, Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine, kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1205-1206 yıllarında yaptırılmıştır. Sade mimarisıyla dikkat çeken külliye, Anadolu mimarlık tarihinin günümüze kalan en önemli yapılarından (Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

Çifte/Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi Kayseri'de Selçuklu Dönemine ait en erken tarihli yapıların başında gelmektedir. Bu eserin yapımında yer olarak Kayseri'nin seçilmesi de önem taşımaktadır. Gevher Nesibe'nin Miladi 1205-1206 yılında hastane merkezli bir külliyenin Kayseri'de yaptırılmasını istemesi sultan ailesi için Kayseri şehrinin önemini göstermektedir (Şaman Doğan, 2012: 198-201).

Medrese İslam sanatında mimari yapılarda görülen geometrik bir bezeme çeşidi olan mukarnas sanatının dizilerinden oluşan yedi sıradan oluşmaktadır. Ayrıca yuvarlak iri gözleri, kirpikleri, ince uzun burnu, ağzı ve uzun yüz yapısına sahip durumda olan bir erkek başı betimlenmiştir (Şahin, 2010: 477). Yapı günümüzde müze olarak faaliyet göstermektedir. Selçuklu Uygarlığı Müzesi olarak da adlandırılan müzede akıl hastalarının müzik, su ve kuş sesleri ile tedavi edilen bölümleri ziyaretçilerin başlıca ilgi gösterdiği alanları oluşturmaktadır.

Hacı Kılıç Camisi/Külliyesi

Kayseri'de 1249 tarihinde Sultan II. Keykâvus zamanında yaptırılan Hacı Kılıç külliyesi şehrin kuzey tarafında İstasyon Caddesinde yer almaktadır. Sade dış görünüşü ve taştan yapılmış cami ve medrese görünümüne sahiptir. Ancak Külliye bütünüyle plan hususiyeti bakımından Selçuk mimarisinde başka örneği görülmeyen bir yapı oluşturur (Gabriel, 1931; Öney, 1966: 377).

Ortak bir avlunun güneyine cami kuzeyine medrese inşa edilmesiyle oluşturulan plan şeması 16.yüzyılda Sinan külliyelerinin aynısı olması bakımından önem göstermektedir. Medrese iki eyvanlı ve tek katlı olarak düzenlenmiştir. Ayrıca yapı taç kapılarıyla zengin bir taş süslemesi göstermektedir (Kayseri Valiliği, 2013: 59).

Sultanhanı

1232-1236 yıllarında Aleaddin Keykubat tarafından yaptırılmıştır. Kayseri-Sivas istikametindeki eski karayolu yanında yer alan yapının tamamı düzgün kesme taştan yapılmıştır. Avlunun ortasında dört ayak üzerine oturan ve küp şeklinde bir mescit bulunmaktadır. Tipik Selçuklu kervansaraylarından olan Sultanhanı diğer hanlar gibi aynı planla tasarlanmasına karşın farklı bir görünüme de sahiptir. Bu farklılığı oluşturan ek yapılar ve mimari unsurlardır. Özellikle ortasında yer alan köşk mescit ile diğer kervansaraylardan ayrılmaktadır. Giriş kapısı kuzeyde olan hanın taç kapısının iki yanında da alt kısımları kare ve gövdesi yarım daire şeklinde sütunlardan oluşan kuleler bulunmaktadır (Erkiletlioğlu, 2010: 48; Kayseri Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009: 258).

Hunat Hatun Camisi/Külliyesi

Kayseri merkezde ve kalenin doğusunda yer alan külliye Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun tarafından 1237-1238'de yaptırılmıştır. Medrese'nin avlusu açık ve dört yandan revaklı olup tek katlıdır. Medreseden külliye de bulunan türbeye giriş bulunmaktadır Caminin batı taç kapısında arslan figürü ikonografisi bakımından önem taşımaktadır (Boy, 2017: 65; Şahin, 2010: 485).

Şekil 1. Hunat Külliyesi

Külliye cami, türbe, medrese ve çifte hamam gibi dört yapıdan oluşmaktadır. Külliye sur dışında, iç kalenin karşısında Yeni, Dizdar ve Sivas sur kapılarının açıldığı ortak alanda ya da konum itibarı ile şehir meydanında bulunması açısından önemlidir (Şaman Doğan, 2012: 203). Külliye'nin şehir merkezinde yer alması ve özellikle Kayseri'nin inanç turizminde ziyaret merkezleri bakımından ilk sıralarda yer alması nedeniyle ziyaretçilerin uğrak noktaları arasında yer almaktadır.

Karatay Medresesi

Selçuklu veziri Celalettin Karatay tarafından, inşasına başlanan medrese, II. Keyhüsrev zamanında 1240 yılında yapılmıştır. Girişin sağında mescit solunda ise mezar bulunmaktadır. Taç kemerlerde hayvan motifleri görülmektedir. Hamam ise avlunun güneydoğu köşesindedir. Piramit şeklinde kubbeli yapının içinde su yapıları bulunmaktadır. Yapıda kesme taşlar kullanılmış olup, sadece ana taç kapı kitabesinde mermer kullanılmıştır (Kayseri Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009: 258).

Karatay Hanı yivli ve düğümlü takviye kuleleriyle kale gibi bir görünüme sahiptir. Selçuklu mimarisinin abidevi yaratıcılığını gösterir. Ağzında yılan taşıyan kanatlı arslan figürlerinden çörtlenler bu etkiyi en iyi şekilde sergilemektedir. Yazlık ve kışlık bölümlerden oluşmaktadır (Erkiletlioğlu, 2010: 52).

Döner Kümbet

Şehir içerisinde Talas yolu üzerinde yer almaktadır. Selçuklu eserlerinin Kayseri’de en güzel örneklerinden birini temsil etmektedir.12 köşeli ve yüzlü olup bunlardan her biri türlü geometrik şekiller, efsanevi yaratıklar ile kabartma olarak yapılmışlardır. Lahit odasına (mescit) kuzey yönünden asma merdivenle çıkılmaktadır. Gövde 12 köşeli çokgen şeklinde olup yüzleri zarif bir dekor ile tamamlanmaktadır (Yeğen, 1993: 88).

Kayseri Dokumaları ve Geleneksel El Sanatları

Halı ve diğer dokumalarda kullanılan renk ve motifler aynı zamanda kültürel anlamları da barındırıp kültürel bir sanat eseri niteliği taşımaktadırlar. Aynı zamanda dokumalar hem geleneksel el sanatının sürdürülmesinde hem de birçok sözlü kültür ögesi içermesi bakımından kültürel bir değer göstermektedir (Genç & Solak: 2020: 81-82; Yaz & Yüksel, 2019: 419).

Kayseri ve yöresi Selçuklulardan beri devam edegelen bir dokuma kültürüne sahiptir. Kayseri’de özellikle Bünyan, Tomarza, Sarız, Yahyalı, Develi, İncesu, Gömürgen gibi yerleşim alanlarının geçmiş dönemlerde önemli birer dokuma merkezi olduğu görülmektedir. Özellikle Gömürgen ve Sarız kilimleriyle ünlü yerleşim merkezleridir. Diğerleri ise daha çok halılarıyla tanınır. Ancak, her birinin kendine özgü bir dokuma geleneği vardır (Deniz, 1999: 670).

Şekil 2.Gömürgen Dokumaları (Koca, 2021)

Sarız merkez ve köylerinde başlıca yöreye özgü kilimler seleser, kuşlu, sandıklı, zincirli, dibekli ve soy kilimleri şeklinde adlandırılmaktadır. Yahyalı halılarında ise başlıca camili, karpuzlu, dabazlı, baltalı adlarıyla anılan ve isimlerini motiflerinden alan ve kompozisyon olarak mihraplı ve göbekli halı kompozisyonları görülür (Kaplanoğlu, 2019: 41; Kayışoğlu Şahin, 2013: 53-55).

Kayseri Mutfak Kültürü/Beslenme Kültürü

Yerel kültürlerin belirgin özelliklerini yansıtan en önemli unsurların başında yerel mutfaklar gelmektedir. Turizm bağlamında kültürel zenginlik ile yerel mutfak kültürü arasında doğrudan bir bağ ortaya çıkmaktadır. Bu bağ turistin gerek turizm faaliyeti esnasında dolaylı yoldan yerel mutfak lezzetlerini tatmaları gerekse de doğrudan o destinasyonun yerel mutfağına ait yöresel lezzetlerini tatmak amacı ile turizm faaliyeti gerçekleştirmesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan yerel mutfaklar yerel kültürün tanıtımında çok önemli rol oynamakta ve bu durum şehrin gastronomi turizmi bakımından ön plana çıkmasını sağlamaktadır (Deniz & Atışman, 2017).

Anadolu'da yazılı tarihin başlangıç noktalarından olan Kayseri'de yiyeceklerle ilgili birçok yazı Kültepe Kaneş Karum'da ortaya çıkarılmıştır. Aynı zamanda burada bulunan çivi yazılı tabletlerde Anadolu tarihinde yiyeceklerle ilgili ilk yazıların Kayseri'de ortaya çıkarıldığı söylenebilmektedir (Akkor, 2019: 28).

Kayseri'de gastronomi alanında mantı, pastırma, sucuk ve yağlama gibi ürünler başta yer almaktadır. Daha sonra; develi cıvıklısı, nevezine, fırınağı, aside, pehli, çemen, sucuk içi, pöç çerkez peyniri, kurşun aş, katmer, velibah, yahyalı çileği, erkilet asması, açma kete, arabaşı, cırgalan biberi, börek aş çorbasi, pırtım pıt, etli yaprak sarma, şaşım aş, dolaz, gendime, gubate, haluj, güllü baklava ve kedi bacağı gibi ürünler gelmektedir (Özer, 2021: 203).

Mantı

Mantı Orta Asya'da yaşayan Türklerin dünya mutfağına sunduğu bir armağandır. Kayseri'nin tarihi ipek yolu üzerinde bulunması günümüz Türk mutfağında mantıyı en iyi temsil etmesini sağlamıştır. Aynı zamanda mantı Türklerin yemek kültürü ve damak lezzetine bağlılığının da bir göstergesidir. Birçok mantı turu bulunmasına karşılık en çok tanınanı Kayseri mantısıdır. Bu mantı turunu diğerlerinden ayıran en önemli fark çok küçük olmasıdır. Genellikle etli şeklinde yapılan mantı yoğurt, eritilmiş tereyağı, kuru nane ve biberle kaynatıldığı su ile birlikte servis edilmektedir (Akkor, 2019: 63).

Kayseri yemek kültüründe hamur işi ve et ürünlerinin genel olarak hâkim olduğu görülmektedir. Kayseri mutfağı; yağlama, mantı, katmer, gözleme, su böreği, yağ mantısı, gibi hamur işleriyle ön plana çıkmış bir mutfaktır. Bugün, sumak ve sarımsaklı yoğurt ile servis edilen Kayseri Mantı'sının ünü tüm Anadolu'ya yayılmış olup mantı denilince Kayseri ilk akla gelen ilimizdir (Şahinbaş, 2018: 102).

Pastırma

Kayseri'nin yemek kültüründe mantıdan sonra gelen diğer simgesi pastırmadır. Pastırma da mantı gibi Orta Asya'dan Anadolu mutfağına gelen bir lezzettir. Sürekli at üzerinde seyreden atalarımızın yiyecek ihtiyacının karşılanması için yanlarında taşıdıkları kurutulmuş et olarak öneme sahiptir (Deniz & Atışman, 2017).

Kayseri pastırmasının meşhur ve lezzetli olmasının nedenleri başında iklim özellikleri ve imalat edilen yerdeki suyun pastırma üzerindeki etkisi gelmektedir. Ayrıca yapılan işçiliğin de payı vardır. Kayseri'de pastırma en çok sonbahar mevsiminde yapılmaktadır. Bu ayın seçilmesinde ise rüzgârsız ve açık güneşli havanın pastırma imalatı için elverişli olması gelmektedir. Böylece gündüz vakti sıcaklığı alan pastırma etleri, gece soğumakta ve dengeli olarak bozulmadan kurumaktadır (Özdemir, 2020).

Kayseri'de Festivaller ve Şenlikler

Kayseri'de yerel coğrafi özellikler ve kültürel kimlikler çeşitli festivallerin ve haftaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yıl içerisinde programları yapılan Mimar Sinan Kültür ve Sanat Haftası, Ahilik Kültür Haftası, Aşık Seyrani Kültür ve Sanat Şenlikleri, Dadaloğlu Kültür ve Sanat Şenliği başlıca kültür ve sanat etkinliklerine örnek olarak verilebilir. Yöredeki küçükbaş hayvancılığa dayalı olarak gerçekleştirilen Akkışla-Gömürgen Yoğurt Festivali ve İncesu'da üzüm festivali ve Yemliha'da Yemliha patlıcan festivali yerel coğrafi özelliklerin ve ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkardıkları başlıca kültürel faaliyetleri oluşturmaktadır.

Tablo 2.Kayseri'de Kültürel Festivaller ve Şenlikler

Festival ve Şenliğin Adı	Düzenleyen Kuruluş	Yapılma/Gerçekleştirme Tarihi
Mimar Sinan Kültür ve Sanat Haftası	İl Kültür ve Turizm. Müdürlüğü, Erciyes Üniversitesi, Ağırnas Belediyesi	Nisan 2. Haftası
Akkışla-Gömürgen Yoğurt Festivali	Gömürgen Köyü/Akkışla Belediye Başkanlığı	Mayıs 4. Haftası
Sarız Kilim Festivali	Sarız Kaymakamlığı	Temmuz'un 3. Haftası
Aşık Seyrani Kültür ve Sanat Şenlikleri	Develi Kaymakamlığı	Ağustos'un 4. Haftası
Üzüm festivali	İncesu Belediye Başkanlığı	Eylül'ün 2. Haftası
Dadaloğlu Kültür ve Sanat Şenliği	Dadaloğlu Belediye Başkanlığı	Eylül'ün 2. Haftası
Yemliha Patıcan Festivali	Yemliha Belediye Başkanlığı	Eylül'ün 4. Haftası
İncili Çavuş Kültür-Sanat Şenliği	Tomarza Kaymakamlığı	Ekim'in 1. Haftası
Ahilik Kültür Haftası	Esnaf ve Sanatkârlar Birliği Başkanlığı Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü	Ekim'in 2. Haftası
Seyyid Burhaneddin'i Anma Günü	Seyyid Burhaneddin Hazretleri Derneği	Kasım'ın 4. Haftası
Atatürk'ün Kayseri'ye Gelişi	Kayseri Valiliği, Milli Eğitim Müdürlüğü, Gençlik Spor Müdürlüğü	19 Aralık

Kaynak: Kayseri Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023

Yöntem

Nitel araştırma yönteminde yapılan çalışmada görüşme tekniği uygulanmıştır. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünden müze ve ören yeri ziyaretçi bilgileri temin edilmiştir. Alandaki farklı yerlerde tarihi ve kültürel yapıtları ziyaret eden ziyaretçilerle alandaki turistik mekanların işletme sahibi, yerel yönetici, esnaf ve yerel halk ile yarı yapılandırılmış görüşme formları üzerinden yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örneklem yöntemine göre belirlenen 15 katılımcı ile yapılan görüşmeler, ses kaydı ve not alma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada verilerin toplanması için, Erciyes Üniversitesi Sosyal Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 28/11/2023 tarihli ve 11 nolu toplantısında 471 başvuru nolu kararı ile izin alınmıştır. Görüşmelerde aşağıdaki soruların cevabı aranmaya çalışılmıştır:

- Kayseri'nin kültür turizm potansiyeli ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?
- Kayseri'nin kültür turizmi bakımından öne çıkan yerleri ve değerleri nelerdir?
- Kayseri'de kültür turizm çeşitliliği nelerdir?
- Kayseri'nin kültür turizm değerlerinin korunma durumu ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?
- Kayseri'de kültür turizminin sürdürülmesi için neler yapılabilir?

Yapılan görüşmelere belirli bir veri doygunluğuna ulaşmaya ve verilerin birbirlerini tekrar etmesi durumu görülünceye kadar devam edilmiştir. Araştırmada katılımcılar yönlendirilmemiştir. Çalışmanın geçerlilik ve güvenilirlik düzeyinin artırılması için, objektif bir tutumla görüşmelerin gerçekleştirilmiş olmasına, amaçlı örneklem yöntemi ile doğru kişilere ulaşılmış olmasına dikkat edilmiştir.

Görüşmelerde tutulan notlar ve ses kayıt verileri Microsoft Word programına aktarılmıştır. Ardından NVivo 10 nitel görüşme analiz programına aktarılan nodlar oluşturulmuştur. Daha sonra nodlar arası ilişki, kelime sıklığı gibi analizler çıkarılmıştır. Araştırmanın verilerinden elde edilen bulgulara göre belirli temalar oluşturulmuştur. Bu başlıklar içerisinde kelime, cümle ve paragraf şeklinde ilgili alıntılar ile analizden elde edilen sonuçlar betimlenmiş ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırmada 2 kadın 13 erkek olmak üzere toplam on beş katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların eğitim durumunun incelenmesinde, 2 ortaokul, 6 lise, 1 ön lisans, 3 lisans ve 1 katılımcının da doktora mezunu olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim	Açıklama
K1	Erkek	58	Evli	Lisans	Ziyaretçi
K2	Erkek	50	Evli	Lisans	Müze hediyelik eşya satıcısı
K3	Erkek	65	Evli	Lise	Kale esnafı
K4	Erkek	23	Bekar	Ön lisans	Ziyaretçi
K5	Erkek	38	Evli	Doktora	Ziyaretçi
K6	Kadın	40	Evli	Lise	Ziyaretçi
K7	Erkek	60	Evli	Lise	Ziyaretçi
K8	Erkek	50	Evli	Lisans	Memur (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)
K9	Kadın	55	Evli	Lise	Yerel yönetici
K10	Erkek	52	Evli	Lise	Yerel halk
K 11	Erkek	58	Evli	Lisans	Turizm seyahat acentesi
K12	Erkek	37	Evli	Lise	İşletme müdürü
K13	Erkek	57	Evli	Ortaokul	Yerel halk
K14	Erkek	20	Bekar	Ortaokul	Yerel halk
K15	Erkek	45	Evli	Lisans	Ziyaretçi

Kayseri'nin Kültür Turizminde Tarihi Yapısı ve Öne Çıkan Yapılar

Araştırma alanının tarihsel geçmişinin M.Ö.3500'lü yıllara kadar gitmesi derin ve köklü bir geçmişinin olduğu göstermektedir. Bu köklü tarihi geçmişi birçok ziyaretçinin ve bilim adamlarının ilgisini çekmektedir. Özellikle Kültepe gibi ilk çağa uzanan yerleşim merkezine sahip olması, Mezopotamya'dan Anadolu'ya uzanan önemli ticaret yolu ve geçiş noktasında bulunması ve alanda farklı uygarlıkların kültürel izlerinin görülmesi alandaki kültür turizm potansiyelini artırmaktadır.

Kayseri ilkeçağ uygarlıklarından günümüze Hititler, Persler, Roma ve Bizans imparatorlukları, I. Beylikler, Türkiye Selçuklular, II. Beylikler ve nihayetinde Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalmıştır. Bu nedenle farklı tarihi ve kültürel eserler bakımından zengin bir konumda olmuştur. İlkeçağlarda Kültepe olmak üzere sonrasında İpek Yolu üzerinde bulunması ayrıca doğu ve batıyı bağlayan yollar üzerindeki coğrafi konumu tarihi ve kültürel birikimini zenginleştirmiştir. Yine Roma dönemine ait kale, Selçuklu dönemine ait Gevher Nesibe ve Osmanlı dönemine ait Kurşunlu cami aynı meydana sahiptir. Bu tarihi alt yapı Kayseri'yi kültürel turizmde ziyarete, araştırmaya görmeye değer bir fonksiyon kalmaktadır (K15, ziyaretçi)

3-5 bin sene önceye gider buraların geçmişi. Etilere dayanır yav. Bizans Roma daha diinkü bir şey buraya göre. Burada esas mağaralar (Koramaz Vadisi) var. Oralar ta milattan önce 1500-2000' li yıllara kadar gider (K13, yerel halk).

Romalıların yol güzergahı üzerinde olduğu söylenmektedir. Hititlerin, Asurluların, Bizanslıların buralarda yaşadığı görülmektedir. Çünkü bulunan eşyalarda onların izleri görülmektedir (K14, yerel halk).

Kayseri'de kültür turizminde günümüzde de tarihi ihtişamını koruyan eserlerin başında tarihi kalesi gelmektedir. Yıkılan veya tahribata uğrayan yerlerin restore edilmesiyle günümüzde şehir merkezinde önemli bir kültürel yapıt olan kale ve surları ziyaretçilerin önemli uğrak yerlerinin başında gelmektedir. Fakat bazı esnaflarca önceleri kale içresinde yer alan ticari yerlerin şehir içi ve dışarisından gelenler bakımından önemli bir çekim merkezi olduğu belirtilmektedir.

Tarihi yer olarak mesela önceden Kayseri kalesinin orada esnaflar vardı. Ora taşınmasıydı orası daha iyi iş yapıyordu. Biz küçükliğümüzde bildik. Surlara tamam çıkmak yasaktı. Ama adam Avrupa'dan geliyordu. Kayseri Kalesi'nde alışveriş yaptım diyordu. Adı üstünde Kayseri Kalesi (K3, kale esnafı).

Şekil 3. Görüşmelerde Nvivo ile En Çok Çıkan Kelimeler

Alanda en önemli kültür turizm çekim alanlarını Selçuklu Dönemine ait yapıtlar oluşturmaktadır. Çalışmada Nvivo 10 programında yapılan görüşmelerde kültürel turizmde Selçuklu, Hunat, turizm ve cami gibi kelimelerin daha çok tekrarlanması bunu destekler niteliktedir (Şekil 3). Selçuklu devletinin önemli merkezleri arasında yer alan Kayseri’de bu döneme ait eserler şehrin birçok yerinde görülmektedir. Özellikle Hunat Hatun, Gevher Nesibe, kümbetler ve kervansaraylar yerli ve yabancı ziyaretçilerin ilgilerini çekmektedir. Özellikle Gevher Nesibe bir zamanlar uyguladığı geleneksel tedavi yöntemleri ile ziyaretçilerin uğrak noktalarının başında yer almaktadır.

...daha çok Hunat Hatun ve Selçuklu eserleri kültürel turizm bakımından ön plana çıkıyor. Yine bu dönemde Kayseri’nin ticaret merkezi olması kervansaray han gibi eserlerin yaygın şekilde yapılmasını sağlamıştır (K7, ziyaretçi).

Genelde Selçuklu dönemine ait eserleri görmek için geliyorlar. Hunat Hatun Külliyesi Camisi ve Gevher Nesibe’yi ziyaret ediyorlar. Gevher Nesibe’de özellikle akıl hastalarının tedavi olduğu yer ilgi çekiyor. Burada bir zamanlar nihavent makamı gibi kairdi bicaçkâr gibi müziklerle burçlara göre hastalar tedavi edilmekteydi. Mesela ben boğa burcuyum. Benim makamım kairdi bicaçkâr herkesin kendine uygun bir müzik tedavisi var onu göre tedavi edilmekteydi. Isıtma da hamama su buharı getirilip ısıtma yapılmış. Bu yapının %70’i restore edilmiş. Geleneksel yapılar daha çok alıcı(ziyaretçi) buluyorlar. Yazları yaklaşık bu müzeyi günlük 200 kişi ziyaret etmektedir (K2, müze hediyeelik eşya satıcısı).

Kayseri’de kültür turizmi denince kümbetler, Sultan Hanı, Gevher Nesibe, müzeler gibi yerler gelmekte (K1, ziyaretçi).

Selçuklu ve Osmanlı eserleri kültürel çekicilik olarak aklıma geliyor. Seyyid Burhaneddin Türbesi, Cami Kebir ve Hacı Kılıç gibi camiler dini çekim yerleri olarak gelmektedir (K4, ziyaretçi).

Alanda kültür turizminde müzelerde önemli rol oynamaktadır. Müzeler daha çok öğrenci grupları şeklinde ziyaretçi çekmektedir. Derslerde konuyla ilgili bilgilerin yanı sıra birçok ilgili dersin öğretmenleri tarafından müzelere il içerisinde öğrenci gruplarıyla birlikte ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Bu durumun kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması ve kültür turizmin sürdürülmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında bu yerlere yurtdışından da ziyaretçilerin geldiği belirtilmektedir.

Müzelere daha çok öğrenci ve öğretmen grupları şeklinde olmaktadır. Yurtdışından Rusya, Afrika’dan olmak üzere dünyanın her tarafından gelen olmaktadır. Ağırıklı olarak kuzeyden geliyorlar (K2, müze hediyeelik eşya satıcısı).

Araştırma alanında kültür turizmi bağlamında öne çıkan yerler arasında Kapadokya’nın uzantısı durumunda olan Soğanlı ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Geçici Miras Listesinde yer alan Koramaz Vadisi destinasyonları gelmektedir. Buralarda yer alan kaya yerleşmeleri, kiliseler ve kaya yazıları yerli ve yabancı ziyaretçilerin başlıca ziyaret ettikleri yerler arasındadır. Bu destinasyonlarda turizmin gelişimiyle ilgili gerek yerel yönetim gerekse ilgili bakanlıklar tarafından alanı tanıtıcı ve turizmi canlandıracak çalışmalar yapılmaktadır.

Şekil 4. Soğanlı Destinasyonunda Kaya Yerleşmeleri ve Yazıları

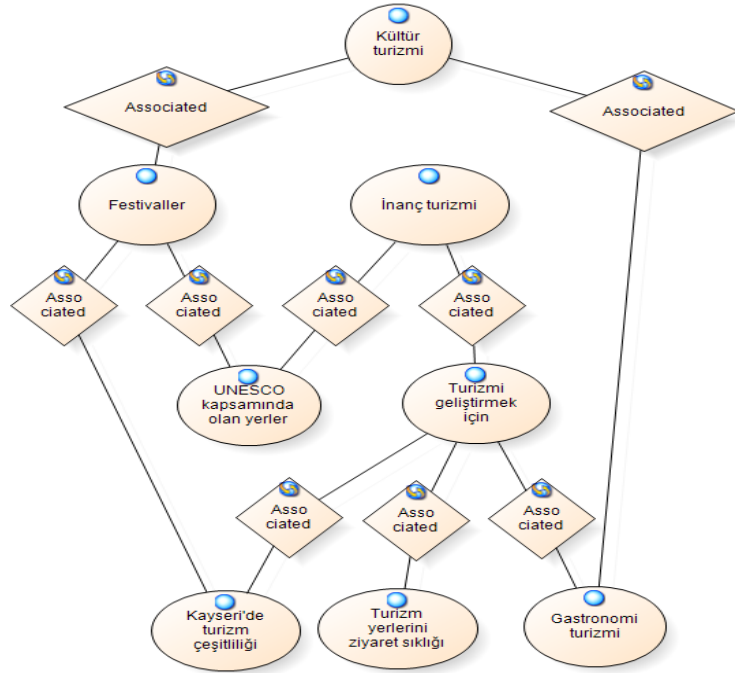
Selçuklu eserleri yapıları, Soğanlı, Koramaz Vadisi ve Kültepe gibi yerler ön plana çıkmaktadır (K8, memur).

... Mesela Soğanlı 'da. Başka hiçbir yerde yağlı boya icat edilmemişken oradaki (Soğanlı) kiliseleri boyamışlardı yağlı boyayla. Burada yaklaşık 360 kilise bulunmaktadır. Bunlardan bazıları biliniyor. Bir kısmı da bilinmiyor. Yine çok güzel yürüyüş yollarımız var. Bunları kültür müdürlüğünün değerlendirmesi lazım. Yabancı turistler yerli turistten buraları daha iyi biliyorlar. Çünkü Hristiyanlığın merkezlerinden birisi. Yerli insanımız bilmiyor (K10, yerel halk).

Kayseri'de Kültür Turizm Çeşitliliği

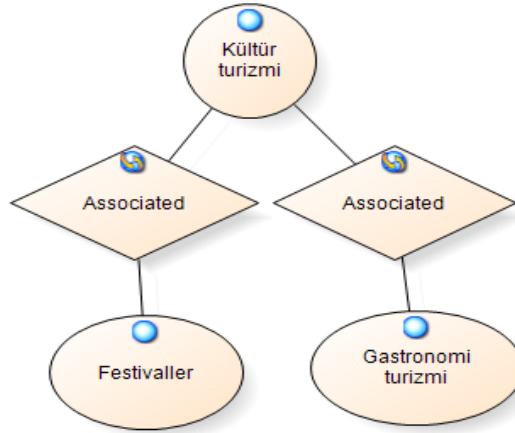
Araştırma alanında gerek kültürel çeşitliliği tanıtıcı gerekse son yıllarda yöreye özgü festivallerin başta belediye ve sivil toplum kuruluşları tarafından organize edilerek yapılmaya çalışılması alandaki kültür turizmin canlandırılmasına yönelik çalışmalarını oluşturmaktadır.

Kayseri'de gençlik festivali yapılıyor. Yurt içinden veya dışından gelen turistler daha çok kışın Erziyes'e yazın da Soğanlı 'ya gidiyorlar (K10, yerel halk).

Şekil 5. Görüşmelerde Kültür Turizmi ve İlişkili Nodlar

Alandaki kültür turizminin çeşitlenmesinde son yıllarda alana özgü geleneksel yiyeceklerin ve yemek kültürünün tanıtılmasına yönelik çalışmalar gastronomi turizminin canlanmasını sağladığı görülmektedir. Özellikle Kayseri ile özdeşleşmiş sucuk, mantı gibi yiyecekler hem iç piyasada hem de dış piyasada önemli bir ticari değer oluşturmaktadır. Ayrıca bu yiyeceklerin UNESCO kapsamına dâhil edilmesiyle ilgili yerel ve merkezi teşkilatların çalışmalar yaptığı belirtilmektedir.

Şekil 6. Kültür Turizmi ile İlişkili Türleri

Kültepe'ye ek olarak Kayseri'de gastronomi turizmi kapsamında da yöreye özgü yiyeceklerin ve lezzetlerin UNESCO'ya girme çalışmaları yapılmaktadır. Bakanlıkça filmler çekiliyor (K8, memur).

Yemek kültürü olarak en çok mantı yiyeceği ön planda oluyor. Pastırması sucuğu meşhurdur. Çöşeği falan meşhurdur (K2, müze hediyeelik eşya satıcısı)

Yemek deyince mantı aklıma geliyor. Bir de civıklı olarak Develi Civıklısı gelir. Kültürel olarak kale falan gelir (K4, ziyaretçi).

Kültür Turizm Değerlerinin Korunma Durumu

Alanda yer alan çeşitli tarihi ve kültürel yapıların korunmasında gerekli önlemlerin ve koruma amaçlı tedbirlerin alınmasında eksiklikler olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Öyle ki bazı yerlerin tarihi dokusunun tam olarak ortaya çıkarılamaması ve ziyarete açılmaması alanda kültür turizminin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Hâlbuki alanda kültürel potansiyeli taşıyan birçok yapıtın olduğu belirtilmektedir.

Bazı yeraltı şehirleri var. Ören yerleri var. Korunma maalesef yeterli şekilde olmuyor. Mesela Ermeni yerlerinin çoğu tabiri edilmiş. Hâlbuki oralar tekrar yapılandırılsa turizme açılabilir. Potansiyel var. Mesela Kapadokya'ya geliyorlar. Uzantıları olarak buralardaki yerlere de gelebilirler. Buraların tarihi dokusunu da çok kişi bilmiyor (K5, ziyaretçi).

...pek de önem verilmiyor. Olan yeri de altın var diye yıkıyorlar. Germir' de oranın en büyük kilisesi ahır yapılmış (K10, yerel halk).

Alanda tarihi ve kültürel yapıtların korunmasında, yerel halk ve yerel yöneticilerinde içerisinde olduğu paydaşların görüşleri alınarak alandaki kültürel değerlerinin korunmasının sağlanması fikri ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların bir kısmı özellikle şehir merkezinde son bin yıla ait yapıtların iyi bir şekilde restore edilip ziyarete açıldığını ve tarihi yapının korunmasına yönelik farkındalığın arttığını belirtmesine karşılık, bazı katılımcılarda bazı tarihi eserlerin restore çalışmalarında işin uzaması ve yapım işinin el değiştirmesi gibi nedenlerden dolayı ziyarete açılmadıkları ifade edilmektedir.

Kayseri'de özellikle son bin yıla ait eserlerin hala ayakta durabilecek ve hizmet verebilecek şekilde korunduğu görülmektedir. Her geçen yıl Kayseri'de özellikle yerel yönetimlerde kültürel ve tarihi yapının korunmasına ilişkin yatırımların artması bu konuda farkındalığın arttığını göstermektedir. Bu konudaki en önemli ölçütlerden biri de müzelerin sayısıdır. Müze sayılarının artması kültürel ve tarihi mirasın korunmasına yönelik adımların hızlandığını işaret etmektedir (K15, ziyaretçi).

Yeterli şekilde korunduğunu düşünmüyorum. Mesela Kalenin içi önceki hali daha iyiydi. Bazı yerlerin restore edilmesinde yerel halk, yerel yöneticiler gibi paydaşlardan fikirler alınmalı (K9, yerel yönetici).

Tarihi yerlerin restore edilme işi biraz yavaş. Devlet nömüyor? Ondan alıyor başkasına veriyor. Burada devletin suçu yok alan adamın iş yapmaması, yapamıyorsa girme. Bizim tarihimizi güzelleştirme olarak eksik kalmaktayız (K3, esnaf).

Kayseri'nin Kültür Turizm Faaliyetlerini Sürdürülme Durumu

Araştırmada alandaki tarihi ve kültür turizminin geliştirilmesi için restore çalışmalarının tamamlanması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca araştırma alanının yanında yer alan ve turizm merkezi konumunda olan Kapadokya'dan da faydalanılması gerektiği ifade edilmektedir. Bunun için Kapadokya–Kayseri bağlantılı tur güzergâhlarının belirlenmesinin alandaki kültür turizmini canlandıracağı öngörülmektedir.

Reklam yapılmalı, bazı yerler restore edilirse geliştirilirse turistler gelebilir. İlgi çekici hale gelir (K6, ziyaretçi).

Zamana bağlı olarak bazı destinasyonlar turizm olarak önem kazanmaktadır. Kapadokya'ya gelen turistlerin rotalarını Kayseri'ye çekebilir. Oralardaki tur şirketleriyle konuşarak Kayseri'de turizm rotaları eklenebilir. Kültepe Ören yeri, Soğanlı ve civarında restorasyon çalışmaları yapılmaktadır. Örneğin sıcak hava balonlarının kaldırılması ve yöreyi tanıtıcı çalışmalar yapılabilir (K8, memur)

Alandaki turizmin canlanmasında alanda yerel ulusal ve uluslararası fuarlar, panayır, bilimsel toplantılar yapılarak alanı tanıtıcı çalışmalara yer verilmesi gerektiği katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin alandaki turizm destinasyonlarına yönelik turlar düzenlemesi ve belirli aralıklarla bunları devam ettirmesinin alandaki turizmi geliştireceği belirtilmektedir.

Kayseri'nin kültürel turizm potansiyelini artırmak için yerel, ulusal, uluslararası fuarlar, panayır, bilimsel toplantılar, yarışmalar gibi organizasyonlar yapılabilir (K15, ziyaretçi)

Reklamı konusu çok önemli. Mesela biz ortaokuldayken belediye bunu iyi yapıyordu. Kapuzbaşı Şelalesi'nden Soğanlısı, Sultan sazlığı, Erçiyas'ından turlar düzenlenirdi. Ama şimdi bu kalmadı. Herkesin arabası olduğu için belediye bunları kaldırdı. Çünkü herkes arabasıyla gidip geliyor (K2, müze hediyeleşme esya satıcısı).

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma kapsamında, Kayseri'nin kültür turizm çeşitliliği ve potansiyeli incelenmiştir. Araştırmada alanda Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı eserlerinin bir arada görülmesinin kültür turizmde alanın köklü bir tarihi yapısının olduğu ve farklı uygarlıklara ait birçok eserin bir arada görülmesini sağladığı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Şehir meydanında yer alan kalenin Roma, Gevher Nesibe Medresesi'nin Selçuklu ve Kurşunlu Camisi'nin ise Osmanlı Dönemi'ne ait olması tarihi kültürel çeşitliliğin aynı meydana bir arada görülmesine örnek olarak verilmektedir. Alanda özellikle Selçuklu Dönemi'ne ait hanların, camilerin ve medreselerin öne çıkan başlıca kültürel çekicilikler olduğu belirtilmektedir.

Alanda Soğanlı Kaya kiliseleri, Koramaz Vadisi'nde, Talas ve Germir'de yer alan kiliseler ile Hunat Hatun, Camii Kebir, Hacı Kılıç camileri ve Seyyid Burhaneddin Türbesi alandaki başlıca dini çekim merkezleri olarak kültür turizminin gelişmesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada alanın hem tarihi yapısı hem de kültürel çeşitliliği bakımından kültür turizm potansiyelinin olduğu fakat alandaki turizm potansiyelinden yeteri kadar yararlanılmadığı belirtilmektedir. Araştırmada bazı tarihi yapıların yeterince korunamaması, restore çalışmalarının zamanında bitirilmemesi ve sık sık el değiştirmesi ve tanıtım yetersizliği kültür turizminin gelişmesinde olumsuz etkenler olarak ifade edilmektedir. Çalışma alanındaki turizm potansiyeli ile ilgili yapılan başka bir çalışmada da alanda turizm potansiyelinin etkili bir şekilde değerlendirilmesinin önemi üzerinde durulmakta olup, turizmin gelişmesi için potansiyelin etkili, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması gerektiği belirtilmektedir (Şanlıoğlu & Demirezen, 2020).

“Kayseri'de kültür turizminin sürdürülmesi için neler yapılabilir?” Sorusu kapsamında, alandaki kültür turizminin sürdürülmesi için reklam ve tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmesi ve alanda sürdürülen restore çalışmalarının tamamlanması ile bazı kültürel turizm değerlerinin ziyarete açılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu destekler bir çalışmada reklam ve tanıtım çalışmalarının turizmin sürdürülebilirliğini artırdığı ifade edilmiştir (Giritlioğlu & Bulut, 2015: 30). Yine konuyla ilgili benzer bir çalışmada, tanıtım çalışmalarının

yapılması, geleneksel aktiviteler geliştirme ve ulaşım sorununun çözülmesi gibi çalışmaların turizmin gelişmesinde ve alanın kalkınmasında önemli olduğu belirtilmektedir (Meydan Uygur & Baykan, 2007: 46).

Araştırmada turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, alanda yıl boyu tur programlarının oluşturulmasının ve Kapadokya'ya gelen turistlerin, tur rotalarına ilin kültürel değerlerinin eklenmesinin alanda kültür turizminin gelişimi üzerinde olumlu etkileri olacağı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca kültür turizminin festivaller ve gastronomi turizmi gibi alanlarla çeşitlendirilmesinin alanda turizmin gelişmesine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim konuyu destekler bir çalışmada festivallerin folklorik özellikler bakımından kültür turizminin gelişiminde ve ekonomi üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Göde & Yiğit, 2017: 70). Yine bu bağlamda alana özgü yiyeceklerin UNESCO kapsamına alınmasının alandaki gastronomi turizmini geliştirmede önemli bir etken olacağı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu nedenle gastronomi gibi turizm türlerinin gelişmesinin turizm çeşitliliği ve sürekliliği açısından önem gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim gastronomi turizminin incelendiği bir çalışmada bu turizm türünün hem yerel üretimin gelişmesinde ve korunmasında hem de sürdürülebilir bir turizmin oluşmasında önemli olduğu ifade edilmektedir (Deveci vd., 2013: 33). Araştırmada teorik çıkarım olarak, kültür turizminin festivaller, gastronomi ve inanç turizmi gibi çeşitliliklerin artırılmasıyla turizmin sürdürülebilirliği üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Araştırma Kayseri ilinin kültür turizm potansiyelinin değerlendirilmesiyle sınırlı kalmıştır. Başka çalışmalarda araştırmacılar kültür turizm çeşitliliklerini ayrı ayrı başlıklar ve temalar altında inceleyebilir. Ayrıca kültür turizminin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarının araştırılarak alana katkı sağlayabilir. Alandaki turizmin gelişmesiyle ilgili başlıca öneriler olarak;

- Alanda Koramaz, Soğanlı ve Erdemli Vadisi gibi destinasyonlarda tarihi ve kültürel değerlerin restorasyonlarının ve alanın peyzaj düzenlemelerinin yapılarak turizme kazandırılması,
- Alana özgü geleneksel festivallerin ve katılımcı sayılarının kamu ve özel sektör aracılığı ile artırılması,
- Turizmin gelişmesinde yerel halk, sivil toplum kuruluşları, belediyeler ve valilik gibi paydaşların birlikteliğinin sağlanması,
- Reklam ve tanıtım çalışmalarına ağırlık verilmesi,
- Alandaki turizmin çeşitliliğinin ve yıl boyu sürekliliğinin sağlanmasıyla ilgili çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akkor, Y. E. (2019). *Geçmişten Geleceğe Kayseri Mutfağı*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.
- Boy, A. (2017). Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 57-73. <https://doi.org/10.30803/adusobed.309070>
- Ceylan, S. & Koca, R. (2022). Soğanlı Vadisi Kayseri Kültürel Miras Alanında Turizmin Gelişimi. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 12–27.
- Çetinkaya, D. M. & Kencer, T. Ç. (2019). Kayseri Tarihi Kent Merkezi'nin Mekânsal Değişim Süreci. *Düşünen Şehir*, (8), 26-133
- Deniz, B. (1999). Türkü ve Manilerde Halı ve Düz Dokuma Yaygılar, *Erdem Halı Özel Sayısı*, 10(30), 661-669.
- Deniz, T. & Atışman, E. (2017). Kayseri İlinin Gastronomi Turizmine Yönelik Bir SWOT Analizi Çalışması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 56-65, <https://doi.org/10.26677/tutad.2017.14>
- Deveci, B., Türkmen, S. & Avcıkurt, C. (2019). Kırsal Turizm ile Gastronomi Turizmi İlişkisi: Bigadiç Örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 3(2), 29–34. <https://www.ijses.org/index.php/ijses/article/view/111>
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59.

- Erdoğan, A. & Atabeyoğlu, Ö. (2016). Tarihi Yapıların Kentsel Dokuya Etkisi: Kayseri Kent Merkezi Örneği. *Turkish Journal of Forestry*, 17(1),83-92, <http://dx.doi.org/10.18182/tjf.67468>
- Erkiletlioğlu, H. (2010). *Geçmişte Konaklama, Ticaret ve Kayseri*, Bel-sin Vakfı, Kayseri.
- Erkiletlioğlu, H. (2019). *Kaıpadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönemi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.
- Gabriel, A. L. (1931). *Les monuments turcs d'Anatolie II*, E. de Boccard, Paris.
- Genç, M. & Solak, İ. (2020). Kayseri Bünyan'da Tespit Edilen Halı Dokuma ile İlgili Ritüeller ve Sözlü Kültür, *Arş Dergisi* (17), 80-101. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2020.141>
- Giritlioğlu, İ & Bulut E. (2015). Yerel Halkın Bakış Açısına Göre Gaziantep Turizmi ve Sürdürülebilirlik, Uluslararası, *Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(1), 25-31.
- Günbattu, C. (1990). *Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler*, XI. *Türk Tarih Kongresi Bildirisi*, 05-09 Eylül 1990, ss. 191-200, Ankara.
- Göde, H. A. & Yiğit, G. (2017). Isparta Yöresi Festivallerinin Kültür Turizmi ve Ekonomisi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 61-71.
- Jovicic, D. (2014). Culturel Tourism in the Context of Relations Between Mass and Alternative Tourism. *Curren Issues in Tourism*, 19(6), 605-612. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.932759>
- Kaplanoğlu, Ş. (2019). *Yabyalı Halıcılığının Günümüzdeki Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Kırşehir.
- Kayıoğlu Şahin, Z. (2013). Sarız (Kayseri) Yöresi Düz Dokumaları ve Günümüzdeki Durumu. *Arş Dergisi*, (9), 52-59. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.50>
- Kayseri Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2009). *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Cilt 1, Kayseri Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kayseri
- Kayseri Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022 Nisan). *İlimize Gelen Ziyaretçi Sayıları*, <https://kayseri.ktb.gov.tr/TR-244447/ilimize-gelen-turist-sayilari-2017-2018-30092019.html>, Erişim Tarihi: 02.05.2023
- Kayseri Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2023 Şubat). *Yerel etkinlikler*, <https://kayseri.ktb.gov.tr/TR-55152/yerel-etkinlikler.html>, Erişim Tarihi:07.02.2023
- Kayseri Valiliği (2013). *81 İlde Şehir ve Kültür Kayseri*, Kayseri Valiliği, İstanbul
- Kayseri Valiliği (2023 Şubat). *Turizm, İlimizde Tescilli Yapılar*, <http://www.kayseri.gov.tr/turizmm>, Erişim Tarihi:01.02.2023
- Koca, R. (2021). *Yarı Göçebe Hayvancılık Faaliyetlerinin Kırsal Sistemlerin Sürdürülebilirliği ve Gıda Güvenesi Bakımından Önemi: Gömürgen Köyü (Kayseri) Örneği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara
- Kulakoğlu, F. (2010). *Kültepe Kanesh-Karum: The Earliest International Trade Center in Anatolia*. İçinde, F. Kulakoğlu & S. Kangal (Ed.), *Anatolia's Prologue Kültepe Kanesh Karum*, ss. 40-51, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri.
- Meydan Uygur, S. & Baykan, E. (2007). Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkisi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 30-49.
- McKercher, B. & Du Cros, H. (2003). Testing A Cultural Tourism Typology. *International Journal of Tourism Research*, 5(1), 45-58.

- Mckercher, B. & Du Cros, H. (2002). *Cultural Tourism, the Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, Routledge, New York.
- Öney, G. (1966). Kayseri Hacı Kılıç Cami ve Medresesi. *Belleten*, 30(119), 377- 387.
- Özdemir, M. (2020). *Kayseri’de Pastırmacılık*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.
- Özer, O. (2021). *Kayseri’nin “UNESCO Gastronomi Kenti” Olabilirliğine ve Gastronomi Turizmine Dair Paydaş Görüşleri*, İçinde, A. Kaya, M. Yılmaz, S. Yetimoğlu (Ed.), *Gastronomide Alternatif Yaklaşımlar*, ss. 189-206, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Richards, G. (2001), *Cultural Attractions and European Tourism*, CABI Publishing, Newyork.
- Richards, G. & Munsters, W. (Eds.) (2012). *Cultural Tourism Research Methods*. CABI Publishing, London, UK.
- Richards, G. (2018). Cultural Tourism: A Review of Recent Research and Trends, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, (36), 12-21, <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>
- Spielberg, T. (1995). Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritages Sites. *Tourism Management*, 16(5), 81-91.
- Subaşı, M. İ. (1995). *Kayseri’nin Manevi Mimarları*, Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi, Ankara.
- Şahin, M. K. (2010). Anadolu’da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), 473-503.
- Şahinbaş, K. (2018). Kayseri’de Geçiş Dönemlerine ve Belirli Günlere Özgü Mutfak Kültürü. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(8), 100-112.
- Şaman Doğan, N. (2012). Kayseri'deki Selçuklu Külliyesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 191-214.
- Şanlıoğlu, Ö. & Demirezen, B. (2020). Turizm Odaklı Kalkınma Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar: Kayseri İli Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 845-867. <https://doi.org/10.30784/epfad.777621>
- UNWTO. (2017). Definitions committee on tourism and competitiveness. CTC. <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/ctcdefinitionsweb.pdf>. Erişim Tarihi:17.02.2023
- Ülkü, C. (2023 Şubat). *Kayseri Etnografya Müzesi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kayseri-etnografya-muzesi>, Erişim Tarihi: 08.02.2023.
- Yaz, Ü. & Yüksel, N. (2019). Yahyalı Halılarının Anadolu Türk Halıları Arasındaki Yeri, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century*,8(24), 409-435.
- Yeğen, A. (1993). *Kayseri’de Tarihi Eserler*, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Kayseri.
- Yıldırım, N. (2021). Anadolu’da İlk Tarihi Kayıt Örnekleri Üzerine Bir Analiz "Kültepe Tabletleri". *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*, 2021, ss.145-161, Ankara.

EXTENDED SUMMARY

Today, the impact of culture tourism, which is among the alternative tourism methods where tangible and intangible cultural attractions are at the forefront in addition to traditional tourism methods such as sea, sand or winter, is increasing globally. Major cultural diversities include archaeological sites, museums, handicrafts, architectural works, sculpture, galleries, festivals and artistic events, music, drama, subcultures, language and literature studies and religious events. Kayseri has a deep-rooted history and has been home to many civilizations, which makes it possible to see the cultural traces of many civilizations. This cultural diversity is important for cultural tourism. With this feature, Kayseri is one of the rare places in Anatolia where cultural traces of the Roman, Seljuk, Ottoman and Republican periods can be seen in the city square.

The aim of the research is based on the evaluation of this cultural richness of Kayseri in line with the views of different stakeholders such as local people, visitors, local administrators and tradesmen. Interview and observation techniques were applied in the qualitative research method. Visitor information on museums and ruins was obtained from the Provincial Directorate of Culture and Tourism. Face-to-face in-depth interviews were conducted with visitors who visited historical and cultural artifacts in different places in the area, business owners of touristic places in the area, local managers, tradesmen and local people through semi-structured interview forms. Interviews with 15 participants determined according to the purposive sampling method were conducted in the form of audio recording and note-taking. For the collection of data in the study, permission was obtained from Erciyes University Social Humanities Ethics Committee with the decision number 471 application number 471 at its meeting dated 28/11/2023 and number 11. The notes and voice recording data kept during the interviews were transferred to the Microsoft Word program. Then, the nodes transferred to the NVivo 10 qualitative interview analysis program were created. Then, analyses such as the relationship between nodes and word frequency were extracted. According to the findings obtained from the research data, certain themes were created. Within these headings, the results obtained from the analysis were described and interpreted with relevant quotations in the form of words, sentences and paragraphs.

In the research, it is stated by the participants that the fact that Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman artefacts are seen together in the area means that the area has a deep-rooted historical structure in cultural tourism and that many artefacts belonging to different civilisations can be seen together. The fact that the castle in the city square belongs to the Roman period, the Gevher Nesibe Madrasa belongs to the Seljuk period and the Kurşunlu Mosque belongs to the Ottoman period is given as an example of seeing historical cultural diversity together in the same square. It is stated that especially the inns, mosques and madrasahs belonging to the Seljuk Period are the main cultural attractions in the area. Within the scope of the question "What can be done to sustain cultural tourism in Kayseri?", it was concluded that in order to sustain cultural tourism in the area, advertising and promotional activities should be emphasised and some cultural tourism values should be opened to visitors with the completion of the restoration works in the area.

In the research, it was emphasised by the participants that the creation of year-round tour programmes in the area and the addition of cultural tourism values of the province to the tour routes of tourists coming to Cappadocia will have positive effects on the development of cultural tourism in the area. In addition, it was concluded that diversification of cultural tourism with areas such as festivals and gastronomy tourism will contribute to the development of tourism in the area. The theoretical conclusion of the research is that cultural tourism has a direct impact on the sustainability of tourism by increasing diversity such as festivals, gastronomy and faith tourism.

The research is limited to the evaluation of the culture tourism potential of Kayseri province. In other studies, researchers can examine cultural tourism diversity separately. In addition, it can contribute to the field by investigating the environmental, social and economic dimensions of culture tourism. As the main suggestions for the development of tourism in the area;

- Bringing the hidden historical and cultural values in the area to tourism,
- Increasing the number of traditional festivals specific to the area and the number of participants through the public and private sector,
- Ensuring the unity of stakeholders such as local people, non-governmental organizations, municipalities and governorships in the development of tourism,
- Emphasizing advertising and promotional activities,

Studies can be carried out to ensure the diversity and year-round continuity of tourism in the area.

STRATEJİK KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF STRATEGIC CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Safa ACAR
Siirt Üniversitesi
Kurtalan MYO
safa.acar@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9578-0198

ÖZ

Geliş Tarihi:
15.04.2024

Kabul Tarihi:
06.08.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kurumsal sosyal sorumluluk,
Stratejik Kurumsal Sosyal Sorumluluk KSS
Stratejik KSS
Kurumsal Strateji

Keywords

Corporate Social Responsibility
Strategic Corporate Social Responsibility
CSR
Strategic CSR
Corporate Strategy

Stratejik kurumsal sosyal sorumluluk (stratejik KSS), kurumsal sosyal sorumluluk alanında nispeten yeni bir konu olduğundan ve sınırlı sayıda bibliyometrik araştırma bulunduğundan, bu çalışma Stratejik KSS alanındaki araştırmaların bibliyometrik bir genel görünümünü sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Web of Science (WoS) veri tabanında 2002-2024 yılları arasında yayınlanan 344 çalışma toplanmış ve grafiksel haritalama için VOSviewer yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz, performans ve entelektüel yapı incelemelerini içermekte; stratejik KSS alanında önde gelen ülkeleri, yazarları, dergileri ve yayınları belirleyerek araştırma eğilimlerini ve geleceğe yönelik beklentileri ortaya koymaktadır. Bulgular, genel olarak bilimsel üretimde bir artış olduğunu ve ABD ile Çin'in en üretken ülkeler olduğunu göstermektedir. Bu alandaki makalelerin çoğunlukla Emerald, Springer ve Wiley gibi yayınevlerine ait dergilerde yayımlandığı tespit edilmiştir. En çok atıf alan dergi olarak Journal of Business Ethics öne çıkarken, Anna McWilliams ve Donald Siegel gibi yazarlar dikkate değer bir ilgi görmektedir. Alanın ilerlemesi için potansiyel araştırma konuları arasında işletmelerin KSS performansı, yönetici kişilik özellikleri, çok ulusluluk, örgütsel davranışlar ve stratejik yönelimler bulunmaktadır.

ABSTRACT

Strategic corporate social responsibility (strategic CSR) is a relatively new topic in the field of corporate social responsibility and there is a limited number of bibliometric studies, this study aims to provide a bibliometric overview of research in the field of Strategic CSR. For this purpose, 344 studies published in the Web of Science (WoS) database between 2002 and 2024 were collected and analysed using VOSviewer software for graphical mapping. The analysis includes performance and intellectual structure reviews and identifies leading countries, authors, journals and publications in the field of strategic CSR, revealing research trends and future prospects. The findings show that there is an increase in scientific production in general and that the USA and China are the most productive countries. It was found that the articles in this field are mostly published in journals belonging to publishing houses such as Emerald, Springer and Wiley. While Journal of Business Ethics is the most cited journal, authors such as Anna McWilliams and Donald Siegel have received considerable attention. Potential research topics for advancing the field include CSR performance of businesses, managerial personality traits, multinationality, organisational behaviour and strategic orientations.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1468620>

Atf/Cite as: Acar, S. (2024). Stratejik kurumsal sosyal sorumluluk kavramına yönelik bibliyometrik bir analiz. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1195-1218.

Giriş

Belirsiz bir çevre içerisinde faaliyetlerini devam ettirmek zorunda olan örgütler, değişen çevre koşullarına uyum sağlama konusunda yeni rekabet avantajı kaynakları aramakta ve belirsiz çevrenin etkilerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Örgütlerin içinde buldukları sektörel çevre de değişen trendlerden etkilenmektedir. Hem yakın çevre hem de genel çevre unsurlarında meydana gelen bu değişim ve belirsizlik ortamı, örgütlerin rekabet güçlerini koruyabilmeleri için stratejik bir yaklaşıma ihtiyaçları olduğunu vurgulamaktadır. Örgüt stratejisi belirlenirken de hem örgütün hem de diğer paydaşların dikkate alındığı kurumsal sosyal sorumluluk odaklı bir yapının inşa edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple örgütlerin oluşturdukları stratejiler kurumsal sosyal sorumluluk merkezli olmalıdır (Nicole, ve diğerleri, 2022, s. 1). İşletmelere sağladığı katkılardan dolayı kurumsal sosyal sorumluluk özellikle son yıllarda önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Vázquez & Juárez, 2022, s. 90). Kurumsal sosyal sorumluluk, bir örgütün, toplumsal paydaşlarına karşı ekonomik sorumluluklarını çevresel ve sosyal sorumluluklarıyla uyumlu hale getirmeyi amaçlayan, genel kabul görmüş bir yapıdır (Donnelly & Wickham, 2021, s. 986). Bu bakış açısıyla kurumsal sosyal sorumluluk örgüt yöneticilerinin sosyal sorumluluk algısının vücut bulmuş halidir denilebilir (Su, Liu, & Zhang, 2024, s. 1).

Başlangıçta kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) sadece etik ile ilişkilendirilen ve sadece kısa vadeli kararlar açısından faydalı bir teori olarak değerlendirilmiş ancak son dönemlerde uzun vadeli hedeflere ulaşabilmek amacıyla stratejik literatürün bir parçası haline dönüşmüştür (Palazzo, Vollero, & Siano, 2020, s. 1530). Örgütler ekonomik yönden gelişmenin yeterli olmadığını anlamış ve sosyal ve benzeri gelişmelere yönelik uygulamalar geliştirme zorunluluğu hissetmişlerdir (Acar, Çelik, & Künc, 2020, s. 458). Bir örgütün ekonomik, sosyal ve rekabetçi hedefleri bir arada başarıma isteği ve bu başarıyı elde ederken etik ve stratejik gerekliliklerin yerine getirilmesi KSS kavramına stratejik bir bakış gerektirmektedir. Bu sebeple bir işletmenin hem sosyal hedeflerini hem de stratejik uygulamalarını belirli bir vizyon çerçevesinde dengelemesi önemlidir. Bu yönüyle stratejik dinamiklerini daha iyi yönetebilen örgütler esasen başarılı olarak kabul edilen örgütlerdir (Vitolla & Rubino, 2013, s. 2892).

Strateji ile KSS arasında oluşan uyum sonucunda ortaya çıkan stratejik KSS, kökenleri terimin mucidi olan Baron'a (2001) kadar izlenebilecek bir kavramdır. Bu çerçevede stratejik KSS kavramı, sosyal sorumluluk açısından sorumlu olarak görülebilen, örgüt karlılığını maksimize eden bir stratejiyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Baron, 2001, s. 17). Bu kazan-kazan durumunu başarabilmek için örgütler, KSS uygulamalarını bir araç olarak kullanmakta ve KSS uygulamalarını stratejik bir kaygıyla gerçekleştirmekte yani Stratejik KSS'yi benimsemektedirler (Li, Benamraoui, Shah, & Mathew, 2021, s. 1). Stratejik KSS, bir örgütün hem değer zincirini hem de çevresel etkilerini birlikte ele alarak, rekabet avantajı elde etmesidir (Nicole, ve diğerleri, 2022, s. 2). Stratejik KSS sadece sosyal kaygılara odaklanmayıp aynı zamanda paydaşlarla olan ortak değere de odaklanarak işle ilgili temel faydalar da sağlamaktadır (Palazzo, Vollero, & Siano, 2020, s. 1530). Bu yönüyle Stratejik KSS bakış açısının en önemli argümanı, sosyal konular örgütün işiyle ne kadar yakından ilişkiliyse örgütün kaynaklarından faydalanma ve topluma fayda sağlama fırsatı o kadar artacaktır şeklinde ifade edilmektedir (Belu & Manescu, 2013, s. 2753).

Bu çalışmada, stratejik KSS kavramını araştırmak için bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Bu analiz, stratejik KSS üzerine yapılan araştırmaların geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki yönelimleri ile ilgili genel bir bakış sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için, çalışma aşağıdaki ana araştırma sorularını ele almaktadır;

1. Stratejik KSS konusunu inceleyen araştırmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Stratejik KSS konusunda en büyük bilimsel etkiye hangi dergiler, yazarlar, makaleler ve ülkeler sahiptir?
3. Stratejik KSS konusu ile ilgili genel araştırma eğilimleri nelerdir?
4. Stratejik KSS konusunda gelecekte oluşacak potansiyel araştırma alanları hangileridir?

Bu soruları cevaplayabilmek adına, stratejik KSS ile ilgili mevcut literatür taranmış, bilgi toplanmış ve stratejik KSS konusu analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Stratejik KSS kavramına yönelik araştırma alanının görsel haritasını oluşturmak ve gelecekte olabilecek araştırma yönlerini tespit etmek amacıyla WoS endeksli toplam 344 çalışma analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları doğrultusunda, konuyla ilgili bilimsel çıktı ve entelektüel yapının oluşturulmasının hem araştırmacılar hem de uygulayıcı olarak faaliyet gösterenler için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

KSS, ilk olarak 1950'li yıllarda ABD'de ortaya çıkmış ve işletmenin kamu yararına yapacağı bağış olarak algılanmıştır. KSS, işletmeler tarafından yapılan hayırseverlik uygulamaları olarak tanımlanan bir bakıştır (Nqumba & Scheepers, 2023, s. 163). Howard Bowen 1953 yılında yayınladığı İş Adamının Sosyal Sorumlulukları (Social Responsibilities of the Businessman) kitabını yazdığı sırada dönemin baskın ve tek savunucusuydu denilebilir (Bowen, 2013, s. ix). Bu kitapta KSS bakış açısını yönlendiren “İşadamlarının topluma karşı hangi sorumlulukları makul bir şekilde üstlenebilirler?” sorusu temel teşkil etmektedir (Carroll, 2021, s. 1260). 1960'lı yıllarda “en azından kısmen firmanın doğrudan ekonomik veya teknik çıkarlarının ötesindeki nedenlerle alınan kararlar ve eylemler” ve “kurumsal girişimin toplumsal sahneye gölge düşürmesi durumunda ortaya çıkan sorunlara ve şirket ile toplum arasındaki ilişkiyi yönetmesi gereken etik ilkelere” yönelik tanımlar ortaya atılmıştır (Carroll, 1991, s. 39-40). 1980'li yıllarda kavram, “KSS davranışını oluşturan karar verme prosedürü” olarak tanımlanan bir süreç olarak ele alınmıştır (Ramos-Monge, Llinas-Audet, & Barrena-Martinez, 2017, s. 205). 1990'lı yıllarda ise sosyal performans odaklı bir tanımlama yapılarak, sosyal alanda kurumsal eylem ve başarılarla yönelik ilgi vurgulanmıştır (Carroll, 1991, s. 39-40). Sonraki dönemlerde ise tek amacı mali kar olan, hissedarlarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tasarlanmış bir yapı olarak anlaşılan işletme anlayışından, hissedarların özel çıkarları, işletmenin ilişkide olduğu diğer herkesin, yani paydaşlarının sosyal ihtiyaçlarını karşılama amacını taşıyan bir yapıya dönüşmüştür. Bu bakış açısına göre işletme yeniden tasarlanmalı ve sahip olduğu koşulları, parametreleri, ilişkileri ve teorileri yeniden gözden geçirilerek değiştirilmelidir (Galan, 2006, s. 1630). Bu yönüyle KSS literatüründe ortak bir fikir birliği olmadığı söylenebilir (Galbreath, 2010, s. 25; Belu & Manescu, 2013, s. 2753). KSS'nin kavramsal olarak belirsiz olmasının sebebinin ise, doğası gereği normatif özelliği ve KSS ile ilgili yeni bakış açıları ve kavramların sürekli olarak tanıtılması sayesinde literatürün genişlemesidir. Ancak geniş bir bakış açısı ile KSS, bir yandan hissedarların servetini en üst düzeye çıkararak ekonomik sorumluluğu içerirken diğer taraftan da yasal, etik ve takdire bağlı sorumluluklara sahip olmalıdır (Li, Benamraoui, Shah, & Mathew, 2021, s. 4). Daha kapsamlı bir tanımlamaya göre ise KSS, “işletmelerin toplum üzerindeki etkilerine ilişkin sorumluluğu” olarak tanımlanmış ve şirketlerin nasıl sosyal sorumluluk sahibi olabilecekleri “sosyal, çevresel, etik, tüketici ve insan haklarını iş stratejilerine ve operasyonlarına entegre etmek ve yasayı takip etmek” gibi şartlara bağlanmıştır (European Commission, 2024). Bu tarihsel süreç ile ilgili olarak Tablo 1 incelenebilir.

Tablo 1. KSS Tanımlarının Zaman İçerisindeki Değişimi

Kategori	Kilit Araştırmacılar	Ana Konsept
1950'li yıllar	Bowen (1953)	Kurumsal sosyal değer ve sorumluluğa vurgu
1960'lı yıllar	Eells & Walton (1961)	Etik açıdan kurumsal sosyal sorumluluğa vurgu
1970'li yıllar	Sethi (1975), Carroll (1979)	Dinamik sosyal sistemde şirketlerin arzu edilen sosyal rolüne ve liderliğine vurgu
1980'li yıllar	McFarland (1982) McGuire et al. (1988)	Paydaşlarla karşılıklı güvene dayalı tanınma ihtiyacında ısrar etmek
1990'lı yıllar	Carroll (1991, 1998) Brown and Dacin (1996)	Kurumsal faaliyetlerden kaynaklanan sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne vurgu
2000'li yıllar	McWilliams and Siegel (2006) Porter and Kramer (2011) Kotler and Kramer (2006)	Şirketi stratejik faaliyetlerle yöneterek sosyal ve ekonomik hedeflere uzun vadeli kar yoluyla ulaşmada ısrar etmek

Tablo 1'de KSS yıllar içerisinde marjinal bir fikir noktasından bugünkü dinamik çalışma felsefesine evrilmiştir. KSS'nin bu kademeli gelişimi, akademik alanlarda da yönelimleri etkilemiştir. Özellikle 1990'lı yılların sonlarından 2000'li yılların başına ve devamına doğru KSS sıklıkla strateji literatürüyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. KSS'nin son dönemdeki gelişiminde ise uzun vadeli değer üretme perspektifinin ağır bastığı

vurgulanmaktadır. KSS artık sadece kamu yararına yönelik ahlaki veya sosyal bir sorumluluk olarak algılanmayıp, kurumun finansal performansını, itibarını, markasını ve müşteri ilişkilerini geliştirmek amacıyla giderek daha fazla yararlandığı potansiyel bir stratejik kaynak olarak algılanmaktadır (Kim, Kim, & Oh, 2018, s. 3). Firmaların KSS faaliyetlerine stratejik olarak katılmasının temel motivasyonu, firmalar tarafından sağlanan ürün veya hizmetlerin dışsallıklarıyla daha fazla ilgilenen ve bu sebeple sosyal sorumluluğa sahip olan firmalara daha fazla değer veren tüketicilerden olumlu dönüş alabilmektir (Liu & Xu, 2022, s. 320).

Genel bakış açılarının ve KSS literatüründeki gelişmenin de gösterdiği gibi küresel bir eğilimin ardından şirketlerin sosyal sorumluluk konusuna çok daha fazla önem vermeye başladıkları görülmektedir. Verimlilik odaklı faaliyetleri yerine getirebilmek için şirketteki iş stratejileriyle ilişkilendirilmesi gereken, derin stratejik sonuçları olan kurumsal değişikliklerin geliştirilmesine yönelik önemli bir eğilim vardır. Bu noktada şirketlerin önem verdiği bir konu olan strateji ön plana çıkmaktadır. Strateji, şirketlerin hangi işleri yürüttüğünü, eylemlerinin ve katkılarının ekonomik ve ekonomik olmayan yapılarını ve hissedarlar, çalışanlar müşteriler ve toplum arasındaki ilişkilerini tanımlayan bir kavramdır. Stratejiler, ekonomik tercihlerden çok daha karmaşık olduğu için yönetici kararları ve şirketle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan paydaşları etkilediği için sosyal sorumluluk odaklı olması gerektiği düşünülmektedir. Bu yönüyle stratejik kararlar genellikle hem ekonomik hem de sosyal sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir (Sousa Filho, Wanderley, Gómez, & Farache, 2010, s. 296). Stratejik yönetim ve KSS arasındaki ilişki incelendiğinde stratejik başarıda KSS'nin bir önkoşul olarak kabul edilmesinden ziyade, kurumsal stratejinin bir boyutu olarak ele alındığı görülmektedir. Bu yönüyle KSS, "iyi niyetli bir şirket kavramı olmaktan çıkıp, firma düzeyinde başarı için merkezi öneme sahip bir stratejik yönetim bileşeni olan bir iş fonksiyonu haline dönüşüyor." denilebilmektedir (Mittra, 2021, s. 3). Bu gelişme esasen geleneksel ve güncel olmak üzere iki odak noktasının oluşmasına yol açmıştır. Geleneksel KSS'nin iş dünyası ve stratejileri ile ilgisi ve bağlantısı yok iken güncel olan KSS yani Stratejik KSS firmalara finansal olarak fayda sağlarken sosyal fayda da sağlayan sürdürülebilir bir stratejik eylem haline dönüşmüştür. Yani KSS ile işletmelerin iş stratejileri bütünleştirildiğinde ve kuruluşların stratejik hedeflere ulaşmasına katkısı olduğunda Stratejik KSS olarak kabul edilmektedir (Yang, Su, & Sun, 2021, s. 1).

Stratejik KSS kavramsal olarak ilk kez Baron (2001, s. 17) tarafından bu şekliyle isimlendirilmiş ve "özel olarak sorumlu eylemi değil, sosyal olarak tanımlayan eylemin motivasyonudur", şeklinde bir bakış açısı geliştirmiştir. Carroll (1991, s. 42), Stratejik KSS kavramını, "Kuruluşların faaliyetlerini toplumsal beklentilere uygun şekilde yönetme ve sürdürülebilirliği sağlama süreci" olarak ifade etmektedir. Yine Carroll ve Shabana (2010) "kuruluşların sosyal sorumluluk faaliyetlerini iş stratejileriyle bütünleştirilmesi" olarak tanımlamışlardır. Porter ve Kramer (2006) "Stratejik Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kuruluşların rekabet avantajlarını sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu hale getirme amacı taşır." olarak tanımlamışlardır. McWilliams ve Siegel ise Stratejik KSS kavramını, şirketlerin ya ahlaki amaçlarla, yani topluma verilen zararı önlemek veya telafi etmek için ya da hayırseverlik amacıyla, yani topluma aktif olarak geri vermek ve toplumsal beklentileri karşılamak için uzun vadeli bir rekabet avantajı elde etmelerini sağlaması olarak tanımlamıştır (McWilliams & Siegel, 2011, s. 1483). Sunulan tanımlar doğrultusunda stratejik KSS, kuruluşların faaliyetlerini hem toplumsal beklentilere uygun şekilde yönetme hem de sürdürülebilirliği sağlama süreci olarak ifade edilebilir. Stratejik KSS ile iş stratejileriyle bütünleştirilmiş sosyal sorumluluk faaliyetleri sayesinde kuruluşların rekabet avantajı elde etmesini amaçlamaktadır. Bunun yanında stratejik KSS, şirketlerin uzun vadeli başarılarını topluma zarar vermeden veya zararı telafi ederek, topluma aktif olarak geri vererek ve toplumsal beklentileri karşılayarak sağlamlarını destekleyen bir bakış açısıdır.

Kurumsal sosyal sorumluluk ve stratejik yönetim arasında oluşan etkileşim ile ilgili bilinenlerin çoğu, kuruluşların stratejik yönetim yaklaşımını kullanarak hangi sosyal sorumluluk girişimlerinin sayesinde rekabet avantajlarının güçleneceğine karar verebilecekleri (Nicole, ve diğerleri, 2022, s. 2) düşüncesi çerçevesinde geliştiği için genellikle stratejik KSS rekabet avantajı odaklı olmaktadır. Ancak bu hedefin yanında işletmeler iyi kurumsal itibara katkısı olacağı düşüncesi ile de Stratejik KSS uygulamalarına yönelmektedirler (Nqumba & Scheepers, 2023, s. 163). Bazı işletmeler de stratejik KSS'yi maliyet avantajı kazandıran, hayır işi odaklı ve hasar kontrol misyonu taşıyan bir kazan-kazan ilişkisi odaklı talep etmektedir. Burada odak noktası uzun vadeli karlılık ve gelişimdir (Yang, Su, & Sun, 2021, s. 1). Stratejik KSS ile firmalar, organizasyonel sermaye (örneğin kültür ve yapı) ve insan sermayesi (örneğin yetenekler ve beceriler) ile nasıl uyumlu hale gelebileceğini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Stratejik KSS ile toplumsal paydaşlar için sürdürülebilir ekonomik, çevresel ve sosyal sonuçlar optimize edilirken aynı zamanda

firmalar için sürdürülebilir bir rekabet avantajı oluşturmak için gerekli olan yeteneklerin temini faaliyetleri yapılabilmektedir (Donnelly & Wickham, 2021, s. 986).

Genel bir değerlendirme ile Stratejik KSS'nin firmaların ya ahlaki bir amaç için (yani topluma zarar vermemek ya da zararı telafi etmek için) ya da hayırseverlik amacıyla (yani sosyal beklentileri karşılamak için topluma aktif olarak katkıda bulunmak için) sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmek istedikleri için gerçekleştirilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta firmanın KSS faaliyetleri ile iş operasyonlarının uyumlu olmasının yanında sosyal fayda ve finansal değer üretmesini sağlayacak bir uygulama aracı olarak dizayn edilmesidir. Bu noktada Stratejik KSS'nin üç önemli özelliği ortaya çıkmaktadır. Birinci özellik, Stratejik KSS paydaşlarının çıktılara yöneliktir. Firmaların yaptıkları faaliyetler ile paydaşların çıkarları her zaman etkileşim halinde olduğu için firmalar faaliyetlerini yaparken paydaşların ihtiyaçlarını da dikkate almalıdır. Bu açıdan stratejik KSS interaktif bir süreçtir, çünkü şirketin paydaşlarına fayda sağlamak ve onları memnun etmek için sosyal sorumluluk faaliyetlerini stratejik düzeyde düşünmesi gerekir. Stratejik KSS'nin ikinci özelliği, ticari ve sosyal faydaların birlikte var olmasıdır. Süreç içerisinde sosyal hedefler iş dünyasına dâhil edildiği ve uzun vadede sosyal ve ekonomik hedefler birbirlerine bağlı olduğu için firmaların herhangi bir KSS faaliyetinden önce bir fayda/maliyet analizi yapması elzem hale gelmektedir. Stratejik KSS'nin temel motivasyonu hem firmaya hem de topluma faydalı olmak olduğu için firmalar uzun vadeli ekonomik faydalar ve sosyal hedefler için Stratejik KSS uygulamalarına yönelmektedir. Üçüncü temel özellik ise firmaların Stratejik KSS uygulamalarını temel faaliyetlerine entegre etmeleridir. Stratejik KSS ile firmalar sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmenin ve sürdürülmesinin temellerini attığı için hem toplum hem de firmalar için ortak bir değer üretilmektedir. Bu durum, stratejik KSS'yi iş süreçlerine entegre ederek şirketin iç değer zinciri faaliyetlerine katkıda bulunmalarına ve dış rekabet güçlerini artırmalarına olanak tanıdığı için şirketler açısından faydalıdır (Li, Benamraoui, Shah, & Mathew, 2021, s. 4).

Yöntem

Bu araştırma, literatürdeki akademik katkıları daha derinlemesine anlamak için bibliyometrik analiz yöntemini benimsemiştir. Bibliyometrik analiz, Scopus ve Web of Science (WoS) gibi veri tabanlarında yer alan akademik yayınların çıktılarını üzerinden belirli alanlardaki küresel araştırma eğilimlerini anlamaya yönelik olarak yapılan bir araştırma yaklaşımı türüdür (Alsharif, Salleh, & Baharun, 2020, s. 2949).

Çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır.

1. Stratejik KSS konusunu inceleyen araştırmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Stratejik KSS konusunda en büyük bilimsel etkiye hangi dergiler, yazarlar, makaleler ve ülkeler sahiptir?
3. Stratejik KSS konusu ile ilgili genel araştırma eğilimleri nelerdir?
4. Stratejik KSS konusunda gelecekte oluşacak potansiyel araştırma alanları hangileridir?

Bu sorulara yanıt bulmak amacıyla, stratejik KSS ile ilgili mevcut literatür taranmış, bilgi toplanmış ve stratejik KSS konusu analiz edilmiştir. Bu çalışmada, veri toplama ve veri analizi olarak tasarlanan iki aşamalı metodolojik bir yaklaşım kullanılarak bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir (Kişi, 2022, s. 494).

Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinin başlangıcında, konuyla ilgili yayınlar WoS akademik veri tabanında sistematik bir şekilde araştırılarak incelenmiştir. Araştırma 09/04/2024 tarihinde gerçekleştirilmiş, bütün alanlar (All Fields) araştırmaya dâhil edilmiş ve araştırma "Strategic CSR" (All Fields) OR "strategic corporate responsibility" (All Fields) anahtar kelimeleri kullanılarak sorgulanmıştır. Yapılan bu araştırma sorgusunun sonucunda 344 belgeden oluşan araştırmalar bütününe ulaşılmıştır. Araştırmaya dâhil etme noktasında herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiş ve belge türü yıl, dil olarak bütün yayınlar analiz kapsamına alınmıştır. Toplanan veriler, yazar, çalışma başlıkları, dergiler, özetler ve referanslar gibi bilgileri içeren bir savesrecs dosyasına aktarılarak bibliyometrik analiz için hazır hale getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışma iki analiz yöntemi benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Birinci analiz yönteminde yazarların, dergilerin, makalelerin, ülkelerin, çalışmalara yapılan atıfların ve anahtar kelimelerin istatistik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz için Microsoft Excel programı kullanılmıştır. İkinci analiz ise analize dâhil olan çalışmaların bibliyometrik haritalarının oluşturulması sürecini kapsamaktadır. Bu analiz için ise VOSviewer (1.6.20) analiz programından faydalanılmıştır.

Görsel haritalama amacıyla kullanılan VOSviewer programı 2010 yılında Nees Jan Eck ve Ludo Waltman (Leiden Üniversitesi) tarafından piyasaya sürülen bir analiz programıdır. VOSviewer programı ile ağ verilerine dayalı haritalar oluşturma ve keşfetme gibi analizler yapılabilmektedir. İlk dönemlerde akademik kayıtları analiz etmek amacıyla dizayn edilmiş olsa da her türlü ağ verisinde (örneğin sosyal ağlar) kullanılabilmektedir. VOSviewer, ortak yazarlığı, ortak oluşumu, alıntıyı, bibliyometrik birleştirmeyi ve ortak alıntı bağlantılarını, ağ, yer paylaşımı ve yoğunluk görselleştirme olası temsillerinde araştırmaktadır (Arruda, Silva, Lessa, Proença Jr, & Bartholo, 2022). Literatür incelendiğinde bibliyometrik analizlerde VOSviewer kullanımı, KSS ve sürdürülebilirlik (Meseguer-Sánchez, Gálvez-Sánchez, López-Martínez, & Molina-Moreno, 2021), sosyal sürdürülebilirlik (Contreras & Abid, 2022), KSS ve pazarlama (Quezado, Cavalcante, Fortes, & Ramos, 2022) ve KSS ve tedarik zinciri yönetimi (Feng, Zhu, & Lai, 2017) gibi farklı konularda yer almıştır. Bu çalışmada stratejik kurumsal sosyal sorumluluk konusunda yapılan analizler için VOSviewer programından yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan veri analizinde iki türlü analiz yapılacaktır. Bu analizler; performans analizi ve entelektüel yapı analizi olarak sıralanmaktadır. Performans analizi, çalışma alanıyla ilgili bilimsel aktörlerin etkisini değerlendirmek amacıyla, ülkeler, yazarlar ve diğer faktörler gibi çeşitli parametreler kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Kişi, 2022, s. 495). Entelektüel yapı analizi ise yayınlar, yazarlar ya da dergi, kitap vs. gibi kaynakların belirli bir alandaki diğer yayınlar üzerindeki etkisi, oluşan bu etkinin ilgili alan üzerinde oluşturduğu bilimsel topluluklar ve entelektüel ekolleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Hırlak & Çolakoğlu, 2023, s. 1535).

Yapılan bu çalışma ile stratejik kurumsal sosyal sorumluluk kavramına ilişkin olarak yapılan araştırmaların gelişiminde rol oynayan başlıca entelektüel topluluklar tespit edilmiştir. Bu kapsamda, bibliyometrik eşleştirme yöntemiyle araştırmaların referansları arasındaki benzerlikler tespit edilmiş, entelektüel yapı içindeki önemli anahtar düğümler ortak atıf ağı analiziyle belirlenmiş ve araştırmalardaki temalar, ortak oluşum ağı analizi aracılığıyla açığa çıkarılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda, 2002-2024 yılları arasında stratejik kurumsal sosyal sorumluluk araştırmalarının mevcut durumu detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve geleceğe yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

Araştırma Bulguları

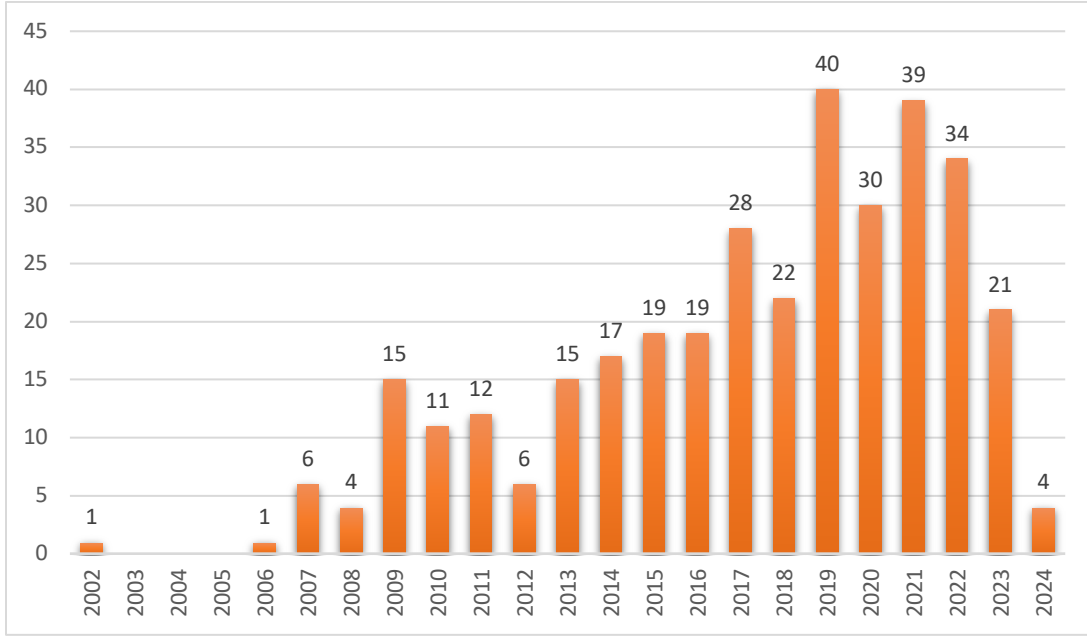
Stratejik KSS araştırmalarına yönelik olarak elde edilen veriler iki aşamalı bir süreçte değerlendirilmiştir. Bu aşamalardan birincisi performans analizi, ikincisi ise entelektüel yapı analizidir. Bu alandaki araştırma sistematığı Kişi (2022) tarafından uygulanan sırayı örnek olarak dizayn edilmiş ve performans analizi kapsamında bilimsel yayın üretim, ülke, dergi ve makale analizi, entelektüel yapı analizi kapsamında ise yazar bazlı, dergi bazlı ortak atıf analizi ve anahtar kelime birlikte bulunuş analizi olarak sıralanmıştır.

Performans Analizi

Çalışmanın bu bölümünde performans analizi kapsamında bilimsel yayın üretim analizi, ülke bazında analiz, dergi bazında analiz ve makale bazında atıf analizi yapılmıştır.

Bilimsel Yayın Üretim Analizi

Bilimsel yayın üretim analizi kapsamında stratejik KSS araştırmalarının gelişim aşamalarının tespit edilebilmesi için yıllık yayın sayılarına bakılmıştır. Çalışmanın örneklemini kapsamında ele alınan 344 çalışmanın yıllar içerisindeki sayısal değişimi Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Yıllara Göre Bilimsel Yayın Sayısı

Stratejik KSS ile ilgili verilerin yer aldığı Şekil 1’de stratejik KSS araştırmalarının bilimsel yayın üretim durumu yer almaktadır. Elde edilen veriler ışığında çalışmalar üç dönemde incelenebilir. Birinci dönem, 2002-2012, ikinci dönem 2013-2019, üçüncü dönem ise 2020-2024 yıllarını içermektedir. Büyüme hızının diğer dönemlere göre oldukça yavaş olduğu birinci dönemde toplam bilimsel yayın üretiminin %16,28’ini oluşturan 56 çalışma yayınlanmıştır. Yayınlanan çalışmalardan ilki Lantos (Lantos, 2002) tarafından yazılan Journal of Consumer Marketing dergisinde yayınlanan “The Ethicality of Altruistic Corporate Social Responsibility- Fedakâr Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Etikliği” başlıklı makaledir. Bu tarihten 2006 yılına kadar konu ile ilgili herhangi bir araştırma yapılmamıştır. En fazla çalışmanın yapıldığı ikinci dönemde üretilen bilimsel yayın sayısı toplam üretimin %46,51’ini oluşturan 160 makaleden oluşmaktadır. Özellikle 2019 yılında bilimsel yayın üretiminin % 11,63’ünü oluşturan 40 çalışma yayınlanmıştır. Üçüncü dönemde ise toplam çalışmaların %37,21’ini oluşturan 128 çalışma yayınlanmıştır. Üç dönem kıyaslamalı olarak değerlendirildiğinde ikinci dönemde artan bir ilginin olduğu, bu ilgi sebebiyle 2019 yılına kadar yükseliş ivmesinin olduğu ancak devamında yer alan son dönemde ise bu ilginin bir miktar azalsa da yine devam ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Ülke Bazında Analiz

Ülke bazında analiz, analiz kapsamında olan çalışmaların coğrafi ve mekânsal dağılımlarını göstermesi açısından faydalıdır. Tablo 2, stratejik KSS araştırmalarının 2002-2024 yılları arasında en fazla yayın yapan ülkeleri atıf ve H-Index sayıları ile birlikte göstermektedir.

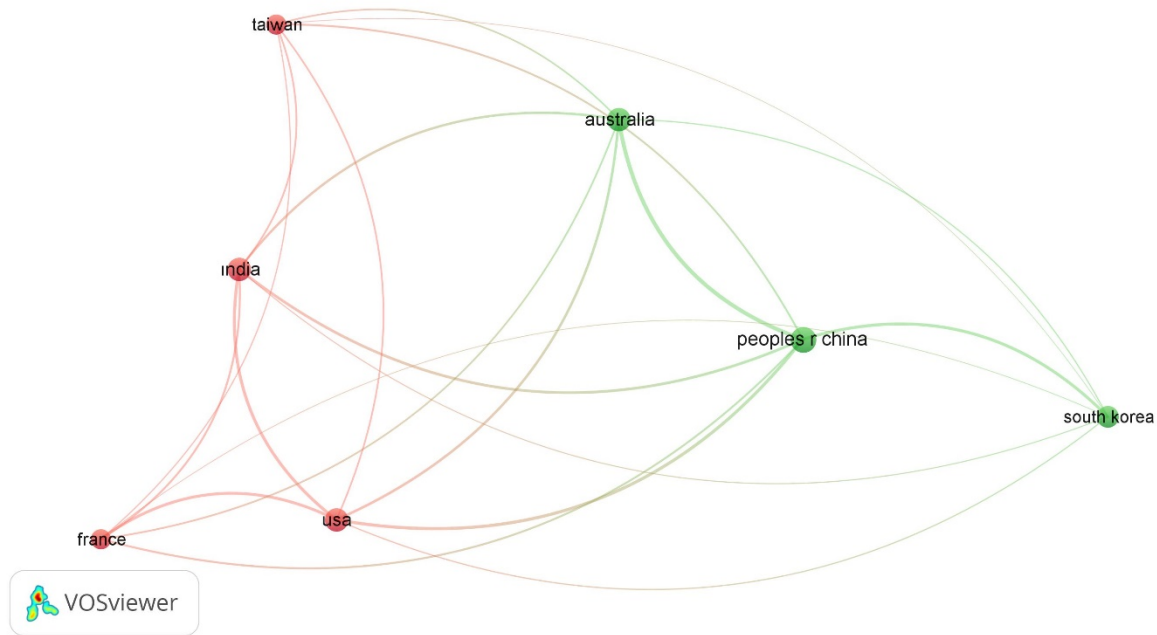
Tablo 2. Yayınların Sayılarına Göre Sıralanmış İlk 12 Ülke

Ülkeler	Yayın Sayıları	Atıf Sayıları	H-Index
ABD	65	4404	25
Çin	51	1323	13
İngiltere	30	1017	12
Avustralya	28	546	12
İtalya	18	1017	11
Fransa	17	773	13

Güney Kore	17	193	9
Hindistan	16	231	8
Kanada	15	10844	52
Malezya	15	347	3
İspanya	14	617	11
Almanya	11	152	7

Tablo 2’de sunulan verilere göre yayın sayısı bakımından bütün ülkeler arasında en üretken ülkeler ABD (65), Çin (51) ve İngiltere (30)’dir. Tablo 2 verileri ışığında atıf sayısı açısından yapılan sıralamada Kanada (10844), ABD (4404) ve Çin (1323) ilk sıralarda yer almaktadır. H-Index açısından yapılan sıralamada ise atıf sayısı ile benzer nitelikte Kanada (52), ABD (25), Çin ve Fransa (13) ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu analiz ile birlikte, ülkelerin benzerlik durumlarının tespit edilmesi adına ülkelerin bibliyografik eşleştirme analizi yapılmıştır. Bibliyografik eşleştirme tekniği, dergiler, enstitüler ve ülkeler gibi farklı araştırma aktörlerinin birbirlerine olan benzerliğini araştırmak için kullanılabilir. Bibliyografik eşleştirme, araştırma konusunun ilişkisini analiz etmek için hayati bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Ülkelere ilişkin olarak bibliyografik eşleştirme tekniği, iki farklı ülkeden bir belgenin yayınlarında üçüncü bir belgeye alıntı yapılması durumunda kullanıldıkları ve yayınlarda benzerlik oluşan bir noktaya odaklandıklarını göstermektedir. Şekil 2 stratejik KSS araştırmalarının ülkelere göre bibliyografik eşleşmelerini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, VOSviewer programı ile yapılan bu analizde, en az 3 yayın yayınlanmış olan ülkeler analiz kapsamına alınmış ve analiz sonucuna göre toplam 7 ülkenin belirtilen bu kriteri sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 2. Ülkelerin Bibliyografik Eşleşmesi

Şekil 2’de oluşan yapının temelinde bir ülkenin diğer ülkelerle olan toplam bağlantı gücü esas alınmıştır. Ülkelerin diğer ülkelere olan bağlantıları ne kadar yüksekse o derece güçlü bir bağlantı var anlamını taşımaktadır. Buna göre En güçlü bağlantıya sahip olan ülke olan Çin 810 bağlantıya sahiptir. İkinci sırada ABD yer almakta ve toplamda 620 bağlantıya sahiptir. Avustralya 575, Hindistan ise 499 bağlantıya sahiptir. Ayrıca analiz kapsamında tespit edilen bu ülkelerin bibliyografik eşleşmesi sonucunda iki kümede sınıflandıkları tespit edilmiştir. Tespit

edilen kümelerden birinde (kırmızı küme), Fransa, Hindistan, Tayvan ve ABD yer alırken ikinci kümede (Yeşil Küme) Avustralya, Çin ve Güney Kore yer almaktadır. Aynı küme içerisinde yer alan ülkeler birbirlerine diğerlerinden daha çok atıf yapmaktadırlar.

Dergi Bazında Analiz

Stratejik KSS araştırmalarının yayınlandıkları dergilere yönelik olarak yapılan incelemede örnekleme oluşturan çalışmaların 227 farklı dergide yayınlanan çalışmalardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu dergilerin arasından en fazla yayın sayısına sahip olan 10 dergi ile ilgili bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. En Çok Yayın Yapılan 10 Dergi

Dergiler	Yayınevleri	Yayın Sayıları	Atıf Sayıları	Ekti Faktörleri (2022)
Journal of Business Ethics	Springer	22	1.643	1,82
Sustainability	Mdpi	16	154	0,67
Social Responsibility Journal	Emerald GROUP	15	275	0,69
Routledge Research in Sustainability and Business	Routledge	12		
Strategic Corporate Social Responsibility in Malaysia	Routledge	12		
Corporate Social Responsibility and Environmental Management	Wiley	9	360	1,91
Business Ethics a European Review	Wiley	7	425	1,36
Business Society	Sage Publications	6	571	1,41
Journal of Global Responsibility	Emerald Group	6	72	0,47
European Business Review	Emerald Group	5	77	1,24

Stratejik KSS ile ilgili olarak analiz kapsamına alınan yayınların %18,60'ı Emerald Group dergilerinde, %13,66'sı Springer dergilerinde, yine %13,66'sı Wiley dergilerinde yayınlanmıştır. En çok yayın yapılan dergi olan Journal of Business Ethics dergisinde toplamda 22 yayın yapılmıştır ve bu dergi Springer yayınevine aittir ve aynı zamanda 1643 atıf sayısı ile en fazla atıf alan dergidir. En sık yayın yapılan 10 dergi arasında etki faktörüne göre en yüksek değere sahip dergiler Corporate Social Responsibility and Environmental Management (1,91), Journal of Business Ethics (1,82) ve Business Society (1,41) olarak sıralanabilir.

Çalışma Bazında Atıf Analizi

Çalışma bazında atıf analizi ile Stratejik KSS konusu ile ilgili en çok atıf alan makaleler tespit edilebilmektedir. Stratejik KSS konusunda 344 makaleye toplam olarak yapılan atıf sayısı 10.891'dir. Tablo 4, atıfların % 40,66'sını (4.429 atıf) oluşturan ve en çok atıf alan 15 makaleyi yer almaktadır.

Tablo 4. En Çok Atıf Yapılan 15 Makale

Yazarlar	Makale Adı	Yayın Yılı	Toplam Atıf Sayısı
(McWilliams & Siegel, 2011)	Creating and Capturing Value: Strategic Corporate Social Responsibility, Resource-Based Theory, and Sustainable Competitive Advantage	2011	555
(Waldman, Siegel, & Javidan, 2006)	Components of CEO transformational leadership and corporate social responsibility	2006	443
(Russo & Perrini, 2010)	Investigating Stakeholder Theory and Social Capital: CSR in Large Firms and SMEs	2010	424
(Mellahi, Frynas, Sun, & Siegel, 2016)	A Review of the Nonmarket Strategy Literature: Toward a Multi-Theoretical Integration	2016	423
(Orlitzky & Siegel, 2011)	Strategic Corporate Social Responsibility and Environmental Sustainability	2011	416
(Amran, Lee, & Devi, 2014)	The Influence of Governance Structure and Strategic Corporate Social Responsibility Toward Sustainability Reporting Quality	2014	340
(Husted & Allen, 2007)	Strategic corporate social responsibility and value creation among large firms - Lessons from the Spanish experience	2007	271
(Shiu & Yang, 2017)	Does engagement in corporate social responsibility provide strategic insurance-like effects?	2017	238
(Lin, Tan, Zhao, & Karim, 2015)	In the name of charity: Political connections and strategic corporate social responsibility in a transition economy	2015	222
(Vishwanathan, van Oosterhout, Heugens, Duran, & Van Essen, 2020)	Strategic CSR: A Concept Building Meta-Analysis	2020	206
(Gugler & Shi, 2009)	Corporate Social Responsibility for Developing Country Multinational Corporations: Lost War in Pertaining Global Competitiveness?	2009	199
(Baron, 2007)	Corporate social responsibility and social entrepreneurship	2007	191
(Jamali, El Dirani, & Harwood, 2015)	Exploring human resource management roles in corporate social responsibility: the CSR-HRM co-creation model	2015	181
(Michelon, Boesso, & Kumar, 2013)	Examining the Link between Strategic Corporate Social Responsibility and Company Performance: An Analysis of the Best Corporate Citizens	2013	171
(Jamali D. , 2007)	The Case for Strategic Corporate Social Responsibility in Developing Countries	2007	149

En çok atıf yapılan makale McWilliams ve Siegel (2011) tarafından yazılarak Journal of Management dergisinde yayınlanan “Değer Yaratmak ve Yakalamak: Stratejik Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kaynak Bazlı Teori ve Sürdürülebilir Rekabet Avantajı” isimli makaledir. Bu makalede yazarlar, kurumsal sosyal sorumluluk stratejilerini benimseyen firmaların özel ve toplumsal değer yaratma sürecini incelemişlerdir. Yazarlar, bu stratejilerin sürdürülebilir rekabet avantajına nasıl katkı sağlayabileceğini anlamak için kaynak temelli teori ve ekonomik modelleri entegre ederek çalışmayı gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada bu yaklaşımın, şirketlerin KSS stratejilerini belirlerken ve uygularken sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olabileceği vurgulanmıştır.

En çok atıf alan çalışmalar sıralamasında ikinci sırada yer alan çalışma Waldman, Siegel ve Javidan (2006) tarafından yazılarak Journal of Management Studies dergisinde yayınlanan “CEO dönüşümcü liderliğinin ve kurumsal sosyal sorumluluğun bileşenleri” isimli makaledir. Bu makalede yazarlar, CEO'ların kurumsal sosyal sorumluluğa katılımını dönüşümsel liderlik teorisiyle araştırmışlardır. Çalışma kapsamına alınan 56 ABD ve Kanadalı firma verisini kullanarak CEO'nun entelektüel uyarımının stratejik KSS faaliyetlerini etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada önemli bir diğer nokta ise dönüşümcü liderlik teorisinin karizmatik liderliğe aşırı vurgu

yapmasının eleştirilmesidir. Ayrıca entelektüel teşvik odaklı bir yeniden kavramsallaştırmaya ihtiyaç olduğu da öne sürülen diğer bir odak noktasıdır.

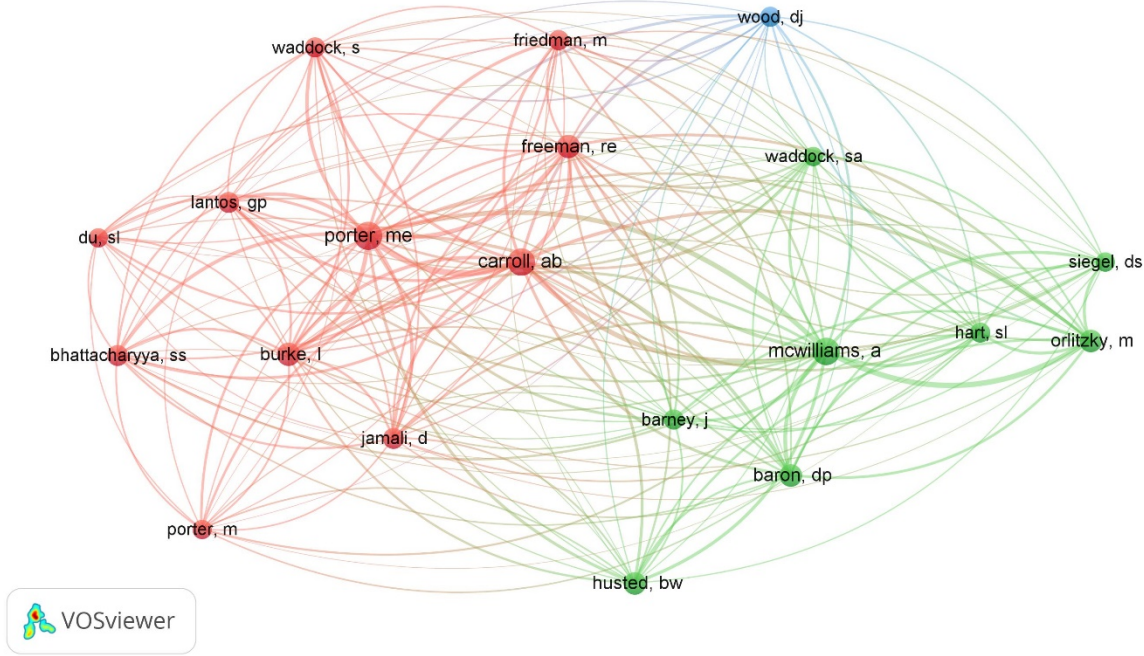
En çok atıf alan çalışmalar sıralamasında üçüncü sırada yer alan çalışma Russo ve Perrini (2010) tarafından yazılarak Journal of Business Ethics dergisinde yayınlanan “Paydaş Teorisi ve Sosyal Sermayenin İncelenmesi: Büyük Firmalar ve KOBİ’lerde KSS” isimli makaledir. Bu makalede yazarlar, büyük firmalar ve KOBİ’lerin kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) konusundaki farklı yaklaşımlarını ele almışlardır. Makalede sosyal sermaye kavramının KOBİ’lerin KSS anlayışını daha iyi açıkladığı, ancak paydaş teorisinin büyük firmalar için daha uygun olduğu savunulmaktadır. Çalışma, stratejik KSS yönelimlerini değerlendirerek, hem büyük firmalar hem de KOBİ’lerin özelliklerini karşılaştırarak firmanın performansını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Sonuç olarak, sosyal sermaye ve paydaş teorilerinin her iki sektörde de KSS’yi açıklamanın alternatif yolları olduğu vurgulanmıştır.

Entelektüel Yapı Analizi

Atıfta Bulunulan Yazarların Ortak Atıf Analizi

Yapılan araştırma kapsamında elde edilen çalışmaların referans alanlarında yer alan ve en çok atıf yapılan yazarların tespit edilebilmesi amacıyla ortak atıf analizi yapılmıştır. Yapılan ortak atıf analizi ile referans kayıtları kullanılarak birbirleri ile ilişkili olan yazarlar ortaya konulabilmekte ve bu sayede stratejik KSS alanının entelektüel haritasını çıkarmaya katkı sağlanmaktadır.

Ortak atıf ağının oluşturulması için ilk adımda analiz türü ortak atıf olarak seçilmiş, ikinci adımda analiz birimi atıf yapılan yazarlar olarak seçilmiş, ve son adımda da minimum belge sayısı 10 olarak seçilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler sonucunda Şekil 3’te yer alan ortak atıf ağ yapısı elde edilmiştir. Buna göre, çalışmalarda yer alan referanslar kapsamında 20’si bu şartları sağlayan toplam 2116 yazar tespit edilmiştir.

Şekil 3. Yazarların Ortak Atıf Ağı

Şekil 3’teki yazarlar arasında, ortak atıf ağı içinde 20 düğüm, üç farklı kümeye ayrılmıştır. Araştırma kapsamında yer alan makalelerin referanslarında en çok atıf yapılan bu 20 yazarın ortak atıf sayıları, kümeleri, bağlantı sayıları ve toplam bağlantı güçleri Tablo 5’te sunulmaktadır.

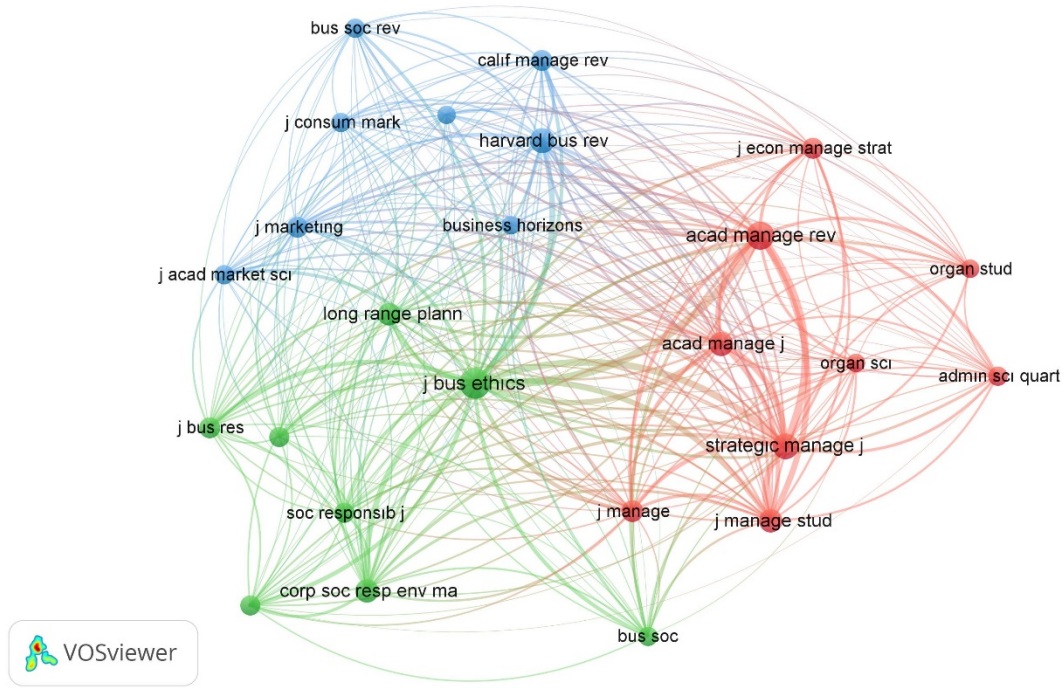
Tablo 5. Ortak Atıf Yapılan İlk 20 Yazar

Kümeler	Yazarlar	Ortak Atıf Sayıları	Bağlantı Sayıları	Toplam Gücü	Bağlantı
Küme 1 (Kırmızı)	Porter, Kramer M.R,	63	19	584	
	Carroll, A.B.	57	19	547	
	Freeman, R.E.	26	19	303	
	Burke, L.	25	19	250	
	Jamali, D.	15	19	179	
	Lantos, G.P.	15	19	161	
	Bhattacharya, S.	14	19	161	
	Friedman, M.	12	19	163	
	Waddock. S.	12	18	156	
	Du, S.S.	10	17	95	
Porter M.	10	17	103		
Küme 2 (Yeşil)	McWilliams, A.	54	19	511	
	Baron, D.P.	23	19	222	
	Husted, B.W.	21	19	180	
	Orlitzky, M.	20	17	279	
	Hart, S.L.	12	18	165	
	Barney, J.	12	19	160	
	Siegel, D.S.	10	17	131	
Waddock, S.A.	10	19	133		
Küme 3 (Mavi)	Wood, D.J.	11	19	143	

Yapılan analiz sonucunda üç ayrı kümede toplamda 20 makaleye ulaşılmıştır. Küme 1 olarak adlandırılan kırmızı alanda yer alan yazarlar genel olarak, iş Etiği (Carroll, 1991; Carroll, 2021), paydaş teorisi (Freeman, 1999) ve sosyal sorumluluk (Burke & Logsdon, 1996) ile ilgili konularda yapılan çalışmalarla yer almaktadır. Küme 2 olarak adlandırılan yeşil alanda yer alan yazarlar daha çok Kurumsal sosyal sorumluluk ve sosyal girişimcilik (Baron, 2007) ve stratejik KSS (McWilliams & Siegel, 2011; Orlitzky & Siegel, 2011) gibi konulara yönelik çalışmalar ile yer almaktadır. Küme 3 ya da mavi bölge olarak isimlendirilen alan ise sadece bir yazardan (Wood & Jones, 1995) oluşmaktadır. Bu yazar ise paydaş uyumsuzluğu ve kurumsal sosyal performans ile ilgili bir çalışma yayınlamıştır.

Çalışmaların Ortak Atıf Analizi

Stratejik KSS ile ilgili yapılan çalışmaların referans alanlarında en sık atıf yapılan dergilerin tespiti için ortak atıf analizi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, minimum atıf sayısı 20 olan 25 çalışma belirlenmiştir. Çalışmaların ortak atıf ağı görselleştirmesi Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Dergilerin Ortak Atıf Ağı

Şekil 4'te 300 bağlantı ve 24.103 toplam bağlantı gücüne sahip olan 25 dergi üç kümede toplanmıştır. Küme 1 (kırmızı), Academic of Management Review (156 atıf), Strategic Management Journal (110 atıf), Academic of Management Journal (71 atıf) ve Journal of Management Studies (66 atıf) dergilerinin en yüksek atıf miktarına sahip olduğu toplamda 9 dergiden oluşmaktadır. Küme 2 (yeşil), Journal of Business Ethics (266 atıf), Long Range Planning (54 atıf) ve Journal of Clean Production (29 atıf) dergilerinin en yüksek atıf miktarına sahip olduğu toplamda 8 dergiden oluşmaktadır. Son küme olan Küme 3 (Mavi) ise Harvard Business Review (89 atıf), California Management Review (37 atıf) ve Journal of Marketing (36 atıf) en yüksek atıf miktarına sahip olduğu toplamda 8 dergiden oluşmaktadır. Bu veriler ile birlikte Tablo 5'te Stratejik KSS konusunda ortak atıf yapılan ilk 15 dergi yer almaktadır.

Tablo 6. Ortak Atıf Yapılan İlk 15 Dergi

Dergiler	Kümeler	Ortak Sayıları	Atıf Sayıları	Bağlantı Sayıları	Toplam Bağlantı Gücü
Journal of Business Ethics	Yeşil	266	24	7522	
Academy of Management Review	Kırmızı	156	24	5925	
Strategic Management Journal	Kırmızı	110	24	5222	
Harvard Management Journal	Mavi	89	24	2487	
Academy of Management Journal	Kırmızı	71	24	3324	
Journal of Management Studies	Kırmızı	66	24	3490	
Corporate Social Responsibility and Environmental Management	Yeşil	62	24	2111	
Long range Planning	Yeşil	54	24	1525	
Journal of Management	Kırmızı	42	24	1875	
Journal of Economics Management Strategy	Kırmızı	39	24	1013	
California Management Review	Mavi	37	24	1132	

Journal of Marketing Management	Mavi	36	24	1301
Journal of Business Research	Yeşil	35	24	1252
Social Responsibility Journal	Yeşil	32	24	945
Journal of Cleaner Production	Yeşil	29	24	1123

Tablo 6'ya göre en yüksek atf seviyesine sahip dergiler incelendiğinde 6 derginin kırmızı ve yeşil kümede 3 derginin ise mavi kümede oldukları saptanmıştır. Springer tarafından çıkartılan Journal of Business Ethics dergisinin atf sayısı 266 ile diğer dergilere göre ilk sırada iken Academy of Management Review dergisinin atf sayısı 156, Strategic Management Journal dergisinin atf sayısı ise 110 olarak tespit edilmiştir.

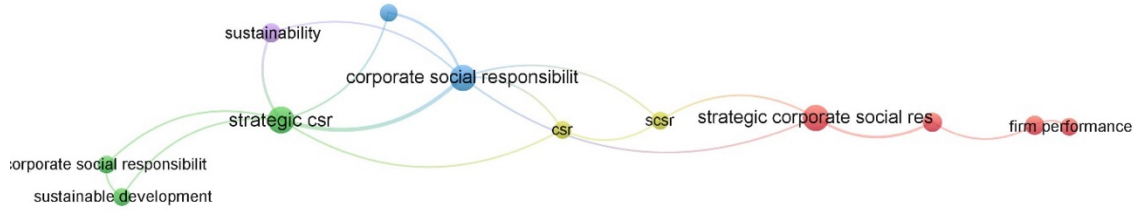
Anahtar Kelimelerin Birlikte Oluşma Analizi

Yapılan bu analiz yöntemi ile anahtar kelime birlikte oluşma analizi, anahtar kelimelerin birlikte ortaya çıktığı bir ağ oluşturmak amacıyla yapılmaktadır. Yapılan analizin sonucunda ortaya çıkan iki boyutlu harita ile iki anahtar kelime (iki küme) arasındaki mesafe tespit edilebilmektedir. Bu nedenle bir arada bulunma oranı daha yüksek olan anahtar kelimeler birbirine daha yakın bulunma eğilimindedir (Bornmann, Haunschild, & Hug, 2018, s. 430). Vosviewer programıyla yapılan analiz, en az 2 kez birlikte geçen anahtar kelimeler üzerinden gerçekleştirilmiş ve 5 farklı kümeye ayrılmıştır. Analiz kapsamında seçilen 12 anahtar kelime merkezli kümelerin ayrıntıları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Yazar Anahtar Kelimelerinin Kümelenmesi

Küme	Anahtar Kelimeler	Birlikte Oluşum Sayısı	Bağlantı Sayısı	Toplam Gücü	Bağlantı
Küme 1 Kırmızı	Kriz Yönetimi	3	2	3	
	Firma Performansı	2	1	1	
	Stratejik Kurumsal Sosyal Sorumluluk	15	3	4	
	Stratejik Kurumsal Sosyal Sorumluluk (SKSS)	3	2	2	
Küme 2 Yeşil	Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS)	2	2	2	
	Stratejik KSS	18	6	11	
	Sürdürülebilir Kalkınma	2	2	2	
Küme 3 Mavi	Kurumsal Sosyal Sorumluluk	14	6	11	
	Finansal Performans	2	2	3	
Küme 4 Sarı	KSS	2	3	3	
	SKSS	2	3	3	
Küme 5 Mor	Sürdürülebilirlik	3	2	3	

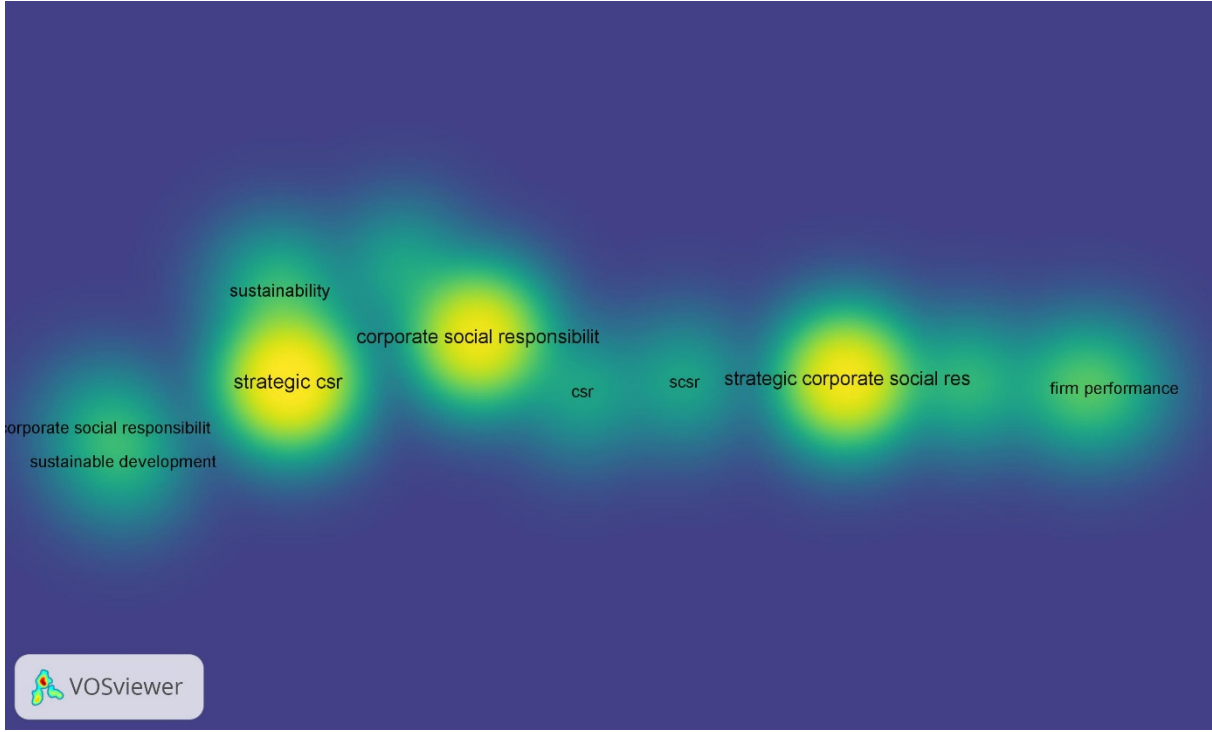
Stratejik KSS konusunda hazırlanan çalışmaların anahtar kelimelerine yönelik olarak yapılan anahtar kelimelerin birlikte oluşma ağını gösteren üç farklı harita gösterimi bulunmaktadır. Bu haritalama gösteriminden birincisi Şekil 5'te yer almaktadır. Şekil 5'te anahtar kelimelerin oluşturduğu 5 farklı küme gösterilmektedir.

Şekil 5. Anahtar Kelimelerin Ağ Görselleştirmesi

Şekil 5'te, Stratejik KSS ile ilgili çalışmalarda yer alan anahtar kelimelerin oluşturdukları 5 küme gösterilmektedir. Bu kapsamda en geniş çaplı küme olan küme 1 kırmızı renk ile gösterilmiş ve kriz yönetimi, firma performansı, stratejik kurumsal sosyal sorumluluk gibi konulara ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Küme 2 yani yeşil ile görselleştirilen anahtar kelimeler arasında kurumsal sosyal sorumluluk, stratejik KSS ve sürdürülebilir kalkınma odaklı kelimeler görselleştirilmiştir. Küme 3 yani mavi ile gösterilen alanda kurumsal sosyal sorumluluk ve finansal performans, küme 4 yani sarı ile gösterilen alanda KSS ve SKSS, küme 5 yani mor ile gösterilen alanda ise sürdürülebilirlik görselleştirilmiştir. Yapılan incelemede, stratejik KSS konusunda yer alan bileşenlerin kullanım alanlarına yönelik olarak, kriz dönemlerinde stratejik KSS uygulamaları (Ashraf, Afshan, & Sahibzada, 2022; Havlinova & Kukacka, 2023), sürdürülebilir kalkınma amacıyla stratejik KSS uygulamaları (Fonseca, Carvalho, & Santos, 2023), stratejik KSS'nin firma performansına etkileri (Maury, 2022) ve firma sürdürülebilirliği ve stratejik KSS ilişkisi (Kumar, Kumar, & Behura, 2022) gibi konularda çalışmaların yapıldığı belirlenmiştir.

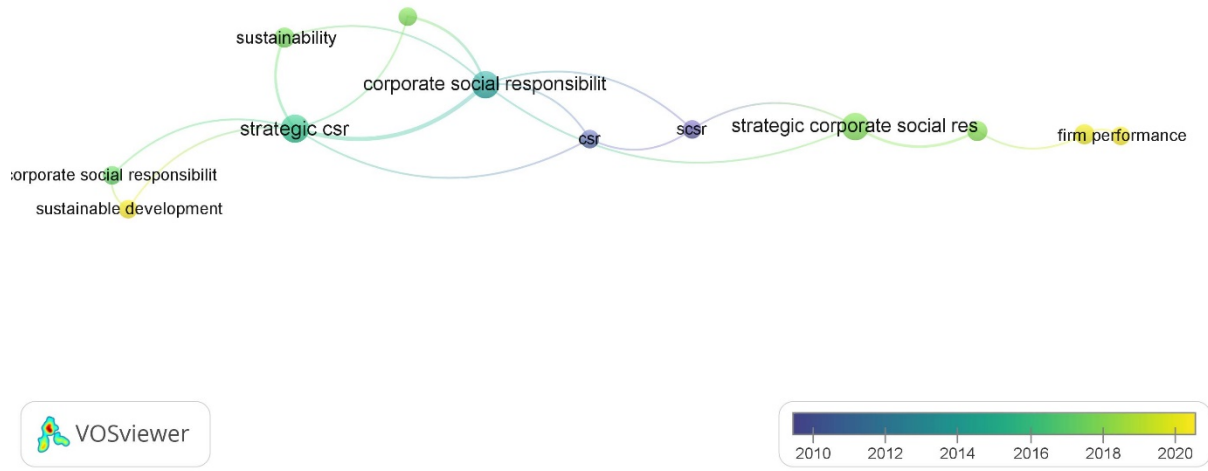
Anahtar kelimelerin birlikte oluşma ağı ile ilgili olarak ikinci harita olan yoğunluk görselleştirme haritası Şekil 6'da gösterilmektedir.

Şekil 6. Anahtar Kelimelerin Yoğunluk Görselleştirilmesi

Şekil 6'da sunulan haritada yer alan sarı ve yeşil renkler belirlenmiş alan içerisindeki makale yoğunluğunu görselleştirmektedir. Yeşilden sarıya doğru gittikçe makale yoğunluğu artış göstermektedir. Bu veriye göre stratejik KSS, kurumsal sosyal sorumluluk ve stratejik kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili bir anahtar kelime yoğunluğu görülmektedir. Ancak firma performansı, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik konularının daha az yoğunluğu olan konu alanları olarak görülmektedir.

Anahtar kelimeler ile ilgili olarak hazırlanan üçüncü harita ise araştırma konularının zaman içerisindeki değişimlerine odaklı olarak hazırlanmıştır ve Şekil 7'de yer almaktadır. Bu harita ile yıllar itibarıyla hangi konulara eğilim gösterildiği keşfedilebilmektedir.

Şekil 7. Anahtar Kelimelerin Konu Eğilimleri Görünümü

Şekil 7’de oluşturulan haritada 2010-2020 arasında stratejik KSS alanında meydana gelen değişimler görülebilmektedir. İlk dönemlerde daha çok kurumsal sosyal sorumluluk odaklı olan çalışmaların 2014-2016 yılları arasında stratejik KSS odağına doğru kaydığı ifade edilebilir. Ayrıca haritanın son dönemlere yönelik verileri incelendiğinde firma performansı, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir gelişme odağında yapılan çalışmaların daha yoğun olduğu düşünülebilir. Genel bir değerlendirme ile ilk dönemlerde tanım odaklı kurumsal sosyal sorumluluk ve strateji kavramı ilişkilendirilirken sonraki dönemlerde stratejik KSS’nin kullanım ve uygulamalarının ön plana çıktığı ve çalışmaların da bu eksene doğru kaydığı ifade edilebilir.

Geleceğe Yönelik Beklentiler ve Araştırma Boşlukları

Stratejik KSS ile ilgili olarak yapılan incelemelerde alanın yıllara göre değişimi dikkate alındığında son dönemlerde çok hızlı olmasa da halen bir artışın olduğu tespiti yerinde olacaktır. Bu noktada alanın gelişmesi amacıyla araştırma boşluklarının belirlenmesi ve geleceğe yönelik önerilerde bulunulması önemli katkılar sağlayacaktır. Bu noktada anahtar kelimelerin birlikte bulunuş durumları göz önüne alınarak gelecek ile ilgili ortaya çıkacak tartışma ve araştırma alanlarının önerileri şu şekilde sunulabilir;

Stratejik KSS konusu geçmişte çok eskiye dayanmayan bir çalışma alanıdır. Özellikle kurumsal sosyal sorumluluk kavramının ortaya çıkmasının ardından stratejik yönetim ile uyumlu hale gelmesi sonucu gelişme gösteren alan kapsamında kriz yönetimi, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, finansal performans gibi alanlarla ilgili çalışmaların yapıldığı ifade edilebilir. Bu alanlar daha çok son yıllarda dikkate alınan alanlar olarak göze çarpmakta ve Stratejik KSS’nin gelişim yönünü göstermektedir. Ancak anahtar kelime ortak bulunuş verilerine göre esasen işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk performansları, yöneticilerin kişilik özellikleri, çok ulusluluk, örgütsel davranışlar, işletmelerin stratejik yönelimleri, müşteri sorumlulukları, rekabet avantajları ve kurumsal sosyal inovasyon gibi konuların halen yeterince keşfedilmeyen çalışma alanları olduğu söylenebilir. Gelecekte bu konularda daha fazla çalışma yapılacağı beklenmektedir.

Bu bilgilerin yanında elde edilen verilerin ortaya koyduğu bir diğer nokta stratejik KSS ile ilgili ampirik araştırma eksikliğidir. Yang, Su ve Sun (2021, s. 12) KSS uygulamalarının firmaların iş stratejileriyle bütünleşme derecelerinin ve stratejik KSS’nin nesnel ve doğrusal bir biçimde ölçümünün yapılmaması durumu halen devam ettiğini vurgulamakta ve stratejik KSS’nin önemini anlaşılabilirliği için daha fazla araştırmanın yapılmasının

gerekliliği ifade etmektedirler. Bu yönüyle stratejik KSS'nin halen gelişim aşamasında olan bir alan olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, stratejik KSS alanındaki bilimsel araştırmaların değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmada, Web of Science (WoS) veri tabanında indekslenen ve 2002-2024 yılları arasında stratejik KSS ile ilgili hazırlanan 344 bilimsel çalışmanın bibliyometrik analizi sunulmuştur. Bu analiz, stratejik KSS konusuyla ilgili kilit ülkeleri, etkili yazarları, önemli makaleleri, en çok incelenen temaları ve dikkat çeken dergileri belirleyerek mevcut araştırmalar hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunmanın yanında gelecekte yapılacak olan çalışmalar için genel bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır. Yapılan bu araştırmada, veri analizi sürecinde performans analizi ve entelektüel yapı analizi gibi bibliyometrik yaklaşımlar kullanılmıştır.

Performans analizi kapsamında yapılan analizler sonucunda yıllık yayın eğilimleri 2002-2012, 2013-2019 ve 2020-2024 olmak üzere üç ayrı dönemde incelenmiştir. Konu ile ilgili ilk çalışma 2002 yılında Lantos (2002) tarafından yazılan ve Journal of Consumer Marketing dergisinde yayınlanan "The Ethicality of Altruistic Corporate Social Responsibility- Fedakâr Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Etikliği" başlıklı makaledir. Makalenin stratejik KSS ile ilgili en önemli çıkarımı, işletmenin uzun vadeli sürdürülebilirliğine katkı sağlayacağını ifade etmesi ve stratejik olarak KSS'nin değerlendirilmesi sonucu işletmenin ekonomik olmayan hedeflere de yönelmesi gerektiğidir. WoS verilerine göre yazarın ilgi alanları, işletme ve ekonomi, iletişim ve psikolojidir ve yazarın yazdığı makaleler arasında en fazla atıf alan makalesi yine belirtilen makaledir. Yıllara göre dağılım dikkate alındığında, ikinci dönem olan 2013-2019 yılları arasında en fazla bilimsel yayın üretimi gerçekleşmiş ve toplamda 160 çalışma yayınlanmıştır. En fazla yayının yapıldığı 2019 yılında ise toplam yayın sayısının %11,63'ünü oluşturan 40 çalışma yayınlanmıştır.

Performans analizi kapsamında yapılan bir diğer analiz ise çalışmaların ülkelere göre dağılımıdır. Bu kapsamda bilimsel yayın üretimi daha çok ABD, Çin ve İngiltere'de yoğunlaşmaktadır. Benzer bir şekilde (Quezado, Cavalcante, Fortes, & Ramos, 2022) tarafından yapılan çalışmada ABD, Çin ve İngiltere'nin kurumsal sosyal sorumluluk konulu araştırmalarda lider konumda olduğu vurgulanmıştır. Aynı makalede ABD'nin Çin ile birlikte bütün yayınların %31'ini oluşturduğu ve bu araştırma alanındaki iki büyük potansiyeli temsil ettikleri ifade edilmiştir. Atıf sayısı dikkate alındığında ise en yüksek atıf Kanada'da yayınlanan çalışmalara yapılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan bir diğer analiz olan bibliyometrik eşleştirme analizi sonuçlarına göre Çin, ABD ve Avustralya gibi ülkelerin diğer ülkelerle güçlü bağlantılarının olduğu görülmektedir. Yayınlanan makalelerin dağılımı incelendiğinde yayınların %45,92'si Emerald, Springer ve Wiley yayınevlerine ait olan dergilerde yayınlanmıştır. Bu dergiler arasından en çok yayın ve atıf yapılan dergi, Journal of Business Ethics dergisidir. Stratejik KSS ile ilgili olarak hazırlanan ve en çok atıf değerine sahip olan makale ise McWilliams ve Siegel (2011) tarafından yazılan "Değer Yaratmak ve Yakalamak: Stratejik Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kaynak Temelli Teori ve Sürdürülebilir Rekabet Avantajı" adlı makaledir.

Entelektüel yapı analizi kapsamında, atıfta bulunan yazarların ortak atıf analizi ile birlikte dergilerin ortak atıf analizi ve çalışmalarda yer alan anahtar kelimelerin birlikte oluşma analizi gerçekleştirilmiştir. Atıfta bulunan yazarlara yönelik olarak yapılan ortak atıf analizi kapsamında, en çok atıf yapılan yazar, Porter (2006), Carroll (1991) ve McWilliams ve Siegel (2011) olarak tespit edilmiştir. Bu veri Quezado ve diğerleri (2022) tarafından yapılan analiz ile desteklenmektedir. En çok atıf alan yazarlardan Michael Porter strateji, rekabet avantajı ve stratejik bakış açısı odaklı çalışmalar yapmaktadır. Stratejik KSS konusunda makale yayınlayan dergilerin ortak atıf analizi kapsamında yapılan çalışmada Journal of Business Ethics dergisinin 266 ortak atıf aldığı, Academy of Management Review dergisinin 156, Strategic Management Journal dergisinin ise 110 ortak atıf aldığı belirlenmiştir. Anahtar kelimelerin birlikte bulunuşlarına yönelik olarak yapılan analiz kapsamında, Stratejik KSS, stratejik kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk gibi anahtar kelimelerin yoğun bir biçimde birlikte bulunuş gösterdiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yapılarak stratejik KSS konusunda araştırma alanının entelektüel bir haritasını oluşturması ve araştırmacıların bu konudaki gelişmeleri hızlı bir biçimde görebilmesine yardımcı olması beklenmektedir. Yapılan bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Yapılan analiz 2024 yılı başında gerçekleştirildiği için bu yılın bütün verilerini kapsamamaktadır. Çalışma da ayrıca sadece Web of Science (WoS)

veri tabanının kullanılması Scopus, Google Scholar gibi diğer veri tabanlarının araştırılmaması da önemli bir sınırlılık olarak kabul edilmektedir.

Kaynakça

- Acar, S., Çelik, S., & Künc, S. (2020). Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Boyutları Kapsamında İncelenmesi. M. Mete (Dü.) içinde, *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II* (s. 453-474). Gece Kitaplığı.
- Alsharif, A., Salleh, N., & Baharun, R. (2020). Bibliometric analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948-2962.
- Amran, A., Lee, S. P., & Devi, S. S. (2014). The influence of governance structure and strategic corporate social responsibility toward sustainability reporting quality. *Business Strategy and the environment*, 2014, 217-235.
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença Jr, D., & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 110(3), 392-395.
- Ashraf, Z., Afshan, G., & Sahibzada, U. F. (2022). Unpacking strategic corporate social responsibility in the time of crisis: A critical review. *Journal of Global Responsibility*, 13(2), 127-156.
- Baron, D. P. (2001). Private politics, corporate social responsibility, and integrated strategy. *Journal of economics & management strategy*, 10(1), 7-45.
- Baron, D. P. (2007). Corporate social responsibility and social entrepreneurship. *Journal of Economics & Management Strategy*, 16(3), 683-717.
- Belu, C., & Manescu, C. (2013). Strategic corporate social responsibility and economic performance. *Applied Economics*, 45(19), 2751-2764.
- Bornmann, L., Haunschild, R., & Hug, S. E. (2018). Visualizing the context of citations referencing papers published by Eugene Garfield: A new type of keyword co-occurrence analysis. *Scientometrics*, 114, 427-437.
- Bowen, H. R. (2013). *Social responsibilities of the businessman*. University of Iowa Press.
- Burke, L., & Logsdon, J. M. (1996). How corporate social responsibility pays off. *Long range planning*, 29(4), 495-502.
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business horizons*, 34(4), 39-48.
- Carroll, A. B. (2021). Corporate social responsibility: Perspectives on the CSR construct's development and future. *Business & Society*, 60(6), 1258-1278.
- Carroll, A. B., & Shabana, K. M. (2010). The business case for corporate social responsibility: A review of concepts, research and practice. *International journal of management reviews*, 12(1), 85-105.
- Contreras, F., & Abid, G. (2022). Social sustainability studies in the 21st century: A bibliometric mapping analysis using VOSviewer Software. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 16(1), 167-203.
- Donnelly, T., & Wickham, M. (2021). Exploring the antecedent resources and capabilities of strategic corporate social responsibility. *Social Responsibility Journal*, 17(7), 985-1006.
- European Commission. (2024, 04 09). *European Commission*. https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/corporate-sustainability-and-responsibility_en#what-is-corporate-social-responsibility adresinden alındı
- Feng, Y., Zhu, Q., & Lai, K. H. (2017). Corporate social responsibility for supply chain management: A literature review and bibliometric analysis. *Journal of Cleaner Production*, 158, 296-307.

- Fonseca, L., Carvalho, F., & Santos, G. (2023). Strategic CSR: Framework for Sustainability through Management Systems Standards—Implementing and Disclosing Sustainable Development Goals and Results. *Sustainability*, 15(15).
- Freeman, R. E. (1999). Can stakeholder theorists seize the moment? *Journal of Corporate Citizenship*, 36, 21-24.
- Galan, J. I. (2006). Corporate social responsibility and strategic management. *Journal of Management Studies*, 43(7), 1629-1641.
- Galbreath, J. (2010). The impact of strategic orientation on corporate social responsibility. *International Journal of Organizational Analysis*, 18(1), 23-40.
- Gugler, P., & Shi, J. Y. (2009). Corporate social responsibility for developing country multinational corporations: lost war in pertaining global competitiveness? *Journal of business ethics*, 87, 3-24.
- Havlinova, A., & Kukacka, J. (2023). Corporate social responsibility and stock prices after the financial crisis: The role of strategic CSR activities. *Journal of Business Ethics*, 182(1), 223-242.
- Hırlak, B., & Çolakoğlu, E. (2023). Marka Vatandaşlık Davranışı Literatürünün Bibliyometrik Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1532-1551.
- Husted, B. W., & Allen, D. B. (2007). Strategic corporate social responsibility and value creation among large firms: lessons from the Spanish experience. *Long range planning*, 40(6), 594-610.
- Jamali, D. (2007). The case for strategic corporate social responsibility in developing countries. *Business and Society Review*, 112(1), 1-27.
- Jamali, D. R., El Dirani, A. M., & Harwood, I. A. (2015). Exploring human resource management roles in corporate social responsibility: The CSR-HRM co-creation model. *Business Ethics: A European Review*, 24(2), 125-143.
- Kim, M., Kim, B., & Oh, S. (2018). Relational benefit on satisfaction and durability in strategic corporate social responsibility. *Sustainability*, 10(4), 1-18.
- Kişi, N. (2022). İnsan kaynakları yönetiminde yapay zeka: Bibliyometrik bir analiz. *Journal of Research in Business*, 7(2), 490-514.
- Kumar, A., Kumar, A., & Behura, A. K. (2022). The strategic corporate social responsibility (CSR) for sustainable corporate (Business). *Wisdom*, 3(23), 214-224.
- Lantos, G. P. (2002). The ethicality of altruistic corporate social responsibility. *Journal of consumer marketing*, 19(3), 205-232.
- Li, J. C., Benamraoui, A., Shah, N., & Mathew, S. (2021). Dynamic Capability and strategic corporate social responsibility adoption: Evidence from China. *Sustainability*, 13(10), 1-19.
- Lin, K. J., Tan, J., Zhao, L., & Karim, K. (2015). In the name of charity: Political connections and strategic corporate social responsibility in a transition economy. *Journal of Corporate Finance*, 32, 327-346.
- Liu, Y., & Xu, H. (2022). Strategic corporate social responsibility with spillover effect in innovation. *Nankai Business Review International*, 13(2), 318-339.
- Maury, B. (2022). Strategic CSR and firm performance: The role of prospector and growth strategies. *Journal of Economics and Business*, 118, 1-16.
- McWilliams, A., & Siegel, D. S. (2011). Creating and capturing value: Strategic corporate social responsibility, resource-based theory, and sustainable competitive advantage. *Journal of management*, 37(5), 1480-1495.
- Mellahi, K., Frynas, J. G., Sun, P., & Siegel, D. (2016). A review of the nonmarket strategy literature: Toward a multi-theoretical integration. *Journal of management*, 143-173.

- Meseguer-Sánchez, V., Gálvez-Sánchez, F. J., López-Martínez, G., & Molina-Moreno, V. (2021). Corporate social responsibility and sustainability. A bibliometric analysis of their interrelations. *Sustainability*, *13*, 1-18.
- Michelon, G., Boesso, G., & Kumar, K. (2013). Examining the link between strategic corporate social responsibility and company performance: An analysis of the best corporate citizens. *Corporate social responsibility and environmental management*, *20*(2), 81-94.
- Mitra, N. (2021). Impact of strategic management, corporate social responsibility on firm performance in the post mandate period: evidence from India. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, *6*(3), 1-15.
- Nicole, S. J., Lada, S., Ansar, R., Abdul Adis, A. A., Fook, L. M., & Chekima, B. (2022). Corporate social responsibility and strategic management: a bibliometric Analysis. *Sustainability*, *14*(17), 1-14.
- Nqumba, B. M., & Scheepers, C. B. (2023). Authentic leadership's influence on strategic corporate social responsibility in South Africa: mediated by participative decision-making. *European Business Review*, *35*(2), 161-183.
- Orlitzky, M., & Siegel, D. S. (2011). Strategic corporate social responsibility and environmental sustainability. *Business & society*, *50*(1), 6-27.
- Palazzo, M., Vollero, A., & Siano, A. (2020). From strategic corporate social responsibility to value creation: An analysis of corporate website communication in the banking sector. *International Journal of Bank Marketing*, *38*(7), 1529-1552.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard business review*, *84*(12), 78-92.
- Porter, M., & Kramer, M. (2006). Strategy and Society. *Harvard Business Review*, *84*(12), 78.
- Quezado, T. C., Cavalcante, W. Q., Fortes, N., & Ramos, R. F. (2022). Corporate social responsibility and marketing: a bibliometric and visualization analysis of the literature between the years 1994 and 2020. *Sustainability*, *14*(3), 1-24.
- Ramos-Monge, E. L., Llinas-Audet, X., & Barrena-Martinez, J. (2017). Universities as corporate entities: The role of social responsibility in their strategic management. *InTech*, 199-215. doi:<https://doi.org/10.5772/intechopen.69931>
- Russo, A., & Perrini, F. (2010). Investigating stakeholder theory and social capital: CSR in large firms and SMEs. *Journal of Business ethics*, *91*, 207-221.
- Shiu, Y. M., & Yang, S. L. (2017). Does engagement in corporate social responsibility provide strategic insurance-like effects? *Strategic management journal*, *38*(2), 455-470.
- Sousa Filho, J. M., Wanderley, L. S., Gómez, C. P., & Farache, F. (2010). Strategic corporate social responsibility management for competitive advantage. *BAR-Brazilian Administration Review*, *7*, 294-309.
- Su, K., Liu, C., & Zhang, M. (2024). The optimization of a corporate social responsibility management system based on service-orientated architecture under the concept of sustainable development. *Technological Forecasting and Social Change*, *200*, 1-8.
- Vázquez, D. G., & Juárez, L. E. (2022). Strategic corporate social responsibility orientation: from gathering information to reporting initiatives. *Revista de contabilidad= Spanish accounting review:[RC-SAR]*, *25*(1), 89-106.
- Vishwanathan, P., van Oosterhout, H., Heugens, P. P., Duran, P., & Van Essen, M. (2020). Strategic CSR: A concept building meta-analysis. *Journal of Management studies*, *57*(2), 314-350.
- Vitolla, F., & Rubino, M. (2013). Strategic corporate social responsibility: a theoretical framework. *African Journal of Business Management*, *7*(29), 2890-2904.

- Waldman, D. A., Siegel, D. S., & Javidan, M. (2006). Components of CEO transformational leadership and corporate social responsibility. *Journal of management studies*, 43(8), 1703-1725.
- Wood, D. J., & Jones, R. E. (1995). Stakeholder mismatching: A theoretical problem in empirical research on corporate social performance. *The International Journal of Organizational Analysis*, 3(3), 229-267.
- Yang, Z., Su, H., & Sun, W. (2021). Can strategic corporate social responsibility drive corporate innovation? *South African Journal of Business Management*, 52(1), 1-12.

EXTENDED SUMMARY

The concept of strategic Corporate Social Responsibility (CSR) emerged as a result of the alignment between strategy and CSR, tracing back to its originator Baron (2001). In this context, strategic CSR refers to a strategy that can be viewed as socially responsible, aiming to maximize organizational profitability (Baron, 2001, p. 17). Organizations adopt strategic CSR by utilizing CSR practices as a tool to achieve a win-win situation, integrating CSR practices with strategic concerns (Li, Benamraoui, Shah, & Mathew, 2021, p. 1). Strategic CSR entails an organization addressing both its value chain and environmental impacts concurrently to gain competitive advantage (Nicole et al., 2022, p. 2). It not only focuses on social concerns but also provides core business benefits by emphasizing shared value with stakeholders (Palazzo, Voller, & Siano, 2020, p. 1530). From this perspective, the main argument of the strategic CSR perspective is that the closer social issues are related to the organization's business, the greater the opportunity to leverage resources and provide benefits to society (Belu & Manescu, 2013, p. 2753).

The conceptualization of strategic CSR was first coined by Baron (2001, p. 17), who developed a perspective stating that it is the motivation behind actions defined as socially identifying, rather than specifically responsible actions. Carroll (1991, p. 42) defines strategic CSR as the process of managing organizations' activities in line with societal expectations and ensuring sustainability. Similarly, Carroll and Shabana (2010) describe it as the integration of organizations' CSR activities with business strategies. Porter and Kramer (2006) define "Strategic Corporate Social Responsibility" as aiming to align organizations' competitive advantages with sustainable development goals. McWilliams and Siegel define strategic CSR as enabling companies to achieve long-term competitive advantage either by acting ethically to prevent or mitigate harm to society or by actively giving back to society and meeting societal expectations for philanthropic purposes (McWilliams & Siegel, 2011, p. 1483). Based on these definitions, strategic CSR can be expressed as the process of managing organizations' activities in line with societal expectations while also ensuring sustainability. It aims to enable organizations to gain competitive advantage through integrating socially responsible activities with business strategies. Additionally, strategic CSR supports companies in achieving long-term success by giving back to society actively, without causing harm or by mitigating harm and meeting societal expectations.

This study adopts bibliometric analysis to gain a deeper understanding of academic contributions in the literature. Bibliometric analysis is a research approach aimed at understanding global research trends in specific fields through outputs of academic publications available in databases such as Scopus and Web of Science (WoS) (Alsharif, Salleh, & Baharun, 2020, p. 2949). The study sought answers to the following questions:

1. How is the distribution of studies on strategic CSR by year?
2. Which journals, authors, articles, and countries have the greatest academic impact on strategic CSR?
3. What are the general research trends in strategic CSR?
4. What are the potential research areas for future research on strategic CSR?

To answer these questions, the existing literature on strategic CSR was reviewed, and data were collected and analyzed. In this study, a bibliometric analysis was conducted using a two-stage methodological approach designed for data collection and analysis (Kışı, 2022, p. 494). The study employed two analysis methods. The first method involved statistical analysis of authors, journals, articles, countries, citations to the studies, and keywords. Microsoft Excel was used for this analysis. The second analysis involved the creation of bibliometric maps of the included studies. VOSviewer (1.6.20) analysis software was used for this analysis.

As part of the performance analysis, another analysis conducted was the distribution of studies by countries. In this context, scientific publications are concentrated mainly in the USA, China, and the UK. Similarly, in a study by Quezado, Cavalcante, Fortes, & Ramos (2022), it was emphasized that the USA, China, and the UK are leading in research on corporate social responsibility. The same article stated that the USA and China together accounted for 31% of all publications in this research field, representing two major potentials in the research field. Regarding the number of citations, the highest number of citations was made to studies published in Canada. According to another analysis conducted in the study, bibliometric coupling analysis results show strong connections of countries such as China, the USA, and Australia with other countries. When examining the distribution of published articles, it was found that 45.92% of the publications were published in journals affiliated with Emerald, Springer, and Wiley publishing houses. Among these journals, the most published and

cited journal is the Journal of Business Ethics. The most cited article related to strategic CSR is the article titled "Creating and Capturing Value: Strategic Corporate Social Responsibility, Resource-Based Theory, and Sustainable Competitive Advantage" written by McWilliams and Siegel (2011).

As part of the intellectual structure analysis, joint citation analysis of citing authors, joint citation analysis of journals, and co-occurrence analysis of keywords in the included studies were conducted. In the joint citation analysis of citing authors, the most cited authors were identified as Porter (2006), Carroll (1991), and McWilliams and Siegel (2011). This data is supported by the analysis conducted by Quezado et al. (2022). Among the most cited authors, Michael Porter conducts studies focusing on strategy, competitive advantage, and strategic perspectives. In the joint citation analysis of journals publishing articles related to strategic CSR, it was found that the Journal of Business Ethics received 266 joint citations, the Academy of Management Review received 156, and the Strategic Management Journal received 110 joint citations. In the co-occurrence analysis of keywords, it was determined that keywords such as Strategic CSR, strategic corporate social responsibility, and corporate social responsibility frequently co-occurred.

AMASYA KIZLAR SARAYI BÜYÜK HAMAMI VE KORUMAYA YÖNELİK ÖNERİLER THE GREAT BATH OF AMASYA KIZLAR SARAYI AND RECOMMENDATIONS FOR ITS PRESERVATION

Doğan KOŞAN
Hitit Üniversitesi
İskilip Meslek Yüksekokulu
Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü
dogankosan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1506-7246

ÖZ

Geliş Tarihi:

16.04.2024

Kabul Tarihi:

27.06.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Hamam, Saray, Özel Plan, Amasya, Koruma

Keywords

Bath, Palace, Special Plan, Amasya, Conservation

Amasya Kızlar Sarayı, antik dönemden itibaren kralların, sultanların, şehzadelerin yönetim merkezi, aynı zamanda ikametgahı olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Kral Sarayı, Enderun Sarayı, İç Saray, Aşağı Saray, İsfendiyar Sarayı gibi farklı isimleriyle anılmıştır. Günümüzde Kızlar Sarayı olarak bilinen saraydan geriye iki hamam (Küçük Hamam-Büyük Hamam) yapısı ayakta kalabilmiştir. Büyük Hamam, özgün yapısını iyi korumuş şekilde günümüze ulaşmıştır. Hamamla ilgili herhangi bir kitâbe bulunmadığından, inşa tarihi ve bânisi belli değildir. Bu çalışmada Kızlar Sarayı "Büyük Hamam" yapısının ayrıntılı analizi yapılmıştır. Osmanlı ve Selçuklu hamamları ile karşılaştırılarak korumaya yönelik öneriler sıralanmıştır. Büyük Hamam soğukluk (soyunmalık), ılıkılık, sıcaklık, külhan ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır. Hamamın beden duvarları kaba yonu taş, moloz taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Kubbe, kemer, pencere, kapı gibi geçişlerde ağırlıklı olarak tuğla görülmektedir. Saray, kale, kervansaray, zaviye ve köşk gibi yapıların yanında veya bitişiğinde inşa edilmiş hamamlar, özel hamam olarak sınıflandırılmıştır. Kızlar Sarayı Büyük Hamam "Soğukluk, Sıcaklık ve Halvet Eş Odalı Tip" sınıflandırmasının içerisinde değerlendirilebilir. Hali hazırda atıl vaziyette bulunan hamam, Kızlar Sarayı mevkiindeki yoğun bir ziyaretçi hareketinden dolayı mevcut işlevine uygun olarak hamam müzesine dönüştürülebilir.

ABSTRACT

Amasya Kızlar Palace has been the administrative center and also the residence of kings, sultans and princes since ancient times. Throughout history, it has been known by different names such as King's Palace, Enderun Palace, Inner Palace, Lower Palace, İsfendiyar Palace. Two bath structures (Little Bath and Great Bath) survived from the palace, which is now known as the Kızlar Palace. The Great Bath has survived to the present day with its original structural elements well preserved. As there is no inscription about the bath, its construction date and owner are unknown. In this study, a detailed analysis of the "Great Bath" structure of the Kızlar Palace was performed. Comparison with the Ottoman and Seljuk baths, suggestions were listed. Great Bath consists of cold room (dressing room), warm room, hot room, furnace and water tank sections. The main walls of the bath were built using roughcut stone, rubble stone and brick. When passing through openings such as domes, arches, windows and doors, bricks are predominantly seen. Baths built next to or adjacent to structures such as palaces, castles, caravanserais, lodges and mansions are classified as private baths. The Great Bath of the Kızlar Palace can be considered in the "Cold Room, Warm Room and Private Room Type" classification. The bath, which is currently idle, can be converted into a bath museum in the most appropriate way for its current function, due to the intense visitor movement in the Kızlar Palace

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1469055>

Atf/Cite as: Koşan, D. (2024). Amasya Kızlar Sarayı Büyük hamamı ve korumaya yönelik öneriler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1219-1234.

Giriş

Kızlar Sarayı “Büyük Hamam” Amasya Merkez ilçe Hatuniye Mahallesi Kızlar Sarayı mevkide yer almaktadır. Saray, Haşena Kalesi ile Yeşilirmak arasında, kalenin güney eteklerine konumlanmaktadır. Hamam ise özel hamam olup surların doğuda sarp kayalarla bulunduğu noktada, sur duvarı üzerindedir.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hamamlar, sosyo-ekonomik gelişmelere paralel hem sayısı hem de çeşitliliği artmıştır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde saray, kale, kervansaray, köşk, konak gibi yapılara bitişik ya da onlarla ilişkili, sınırlı sayıda kişilerin kullanımı için özel hamamlar yapılmıştır. Özel hamamlar; biçimleri ve boyutları kullanıcılarına göre tasarlanmış, çoğu zaman da küçük ölçekteki hamamlardır. Bu hamamlar bazen genel hamam şemasına benzerlik gösterse de, çoğu zaman da soğukluk, tuvalet, halvet gibi mekânlarının bulunmadığı, ev hamamları gibi birkaç hacimden oluştuğu görülmektedir (Önge, 1995, s. 11; Ertuğrul, 2015, s. 458). Bu çalışmada özel hamam planı ile Kızlar Sarayı Büyük Hamam üzerine araştırma, tespitler yapılmıştır.

Kızlar Sarayı ilgili kapsamlı bilgilere kazı raporları, gezginlerin notları, tahrir defterleri gibi kaynaklardan ulaşılmıştır. Son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında Kızlar Sarayı içerisinde Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemine tarihlenen yapı kalıntıları ve sarayla ilgili yeni bilgiler ortaya çıkarılmıştır (Gürbüz, 1993, s. 45; Tuzcu, 2013; Naza-Dönmez, 2011, 2012, 2013, 2014, 2019, 2020, 2021). Hüseyin Hüsameddin’in (2022a, 2022b, 2022c) “Amasya Tarihi” isimli kitabı ile Ferruh Toruk’un (2005) Vakıflar Dergisi’nde yayınlanan “Amasya Kentinin Fiziksel Oluşum Sürecinde Saray Olgusu” isimli makalesi Kızlar Sarayı’nın fiziksel tasviri ile tarihsel süreç içerisindeki kullanımı üzerine yazılmış önemli kaynaklardır. Osmanlı dönemi tahrir defterlerinden yola çıkarak Haşena Kalesi ve Kızlar Sarayı görevliler ve kullanıcılar ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır (Gürbüz, 1993, s. 45). Ayrıca Antik dönemden beri seyyahların Amasya’daki ilk duraklarından birisi olan saray ve içerisindeki yapılarla ilgili notlarda önemli kaynaklardır (Tuzcu, 2013).

“Büyük Hamam” ile ilgili yapılan çalışmalar; Gediz Uruk’un (1994). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü “Amasya’nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirmesi” yayımlanmamış doktora tezi ile Uruk’un (1995) “9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongre” kitabında yayınlanan “Amasya’da İki Saray Hamamı” isimli çalışmasıdır. Bu iki çalışma hamamın tasvirinin yanında, onarım öncesi durumunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca S. M. Topçu’nun (2018) “Amasya’da Türk Devri Hamamları” kitabında Kızlar Sarayı büyük ve küçük hamam yapılarına yer verilmiştir.

Mevcut araştırmalardan farklı olarak bu çalışmada Kızlar Sarayı Büyük Hamam’ı ile ilgili güncel kazı raporları, arşiv belgeleri, gezgin notlarından yola çıkarak yeni bilgilere ulaşılmıştır. Hamamın plan, malzeme, teknik ve süsleme bakımından detaylı olarak analizi yapılmıştır. Osmanlı ve Selçuklu saray ve umumi hamam örnekleri ile mimari özellikleri bakımından karşılaştırılmıştır. Böylece hamamın ayakta kalan mimarisinin tarihlendirilmesi yapılmış ve saray hamamları ile olan benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Büyük Hamam, özgün durumunu koruyabilmiş sınırlı sayıdaki saray hamamlarından birisidir. Hamamın da içerisinde bulunduğu Kızlar Sarayı, Amasya’da turistlerin uğrak noktalarından birisidir. 2015 yılında “Amasya Haşena Dağı ve Pontus Kral Kaya Mezarları” adı ile UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi’ne alınmıştır. Kızlar Sarayı içerisinde ayakta kalabilen ve sarayın tarihine ışık tutan hamamın tarihsel ve sanatsal değerini ortaya koyarak, bütünlüğünün korunması ve yaşatılması amacıyla korumaya yönelik önerilere yer verilmiştir. Hamamın özgün durumunun zarar görmeden korunması ve bunun için yapılması gereken müdahaleler ile yeniden işlevlendirilmesini sağlamak üzerine görüşler belirtilmiştir.

Kızlar Sarayı

Haşena Kalesi’nin bulunduğu iki tepe arasındaki dar ve dik geçidi engellemek, yapılan saldırıları hafifletmek, daha iyi savunabilmek için kalenin bulunduğu tepenin eteklerine ikinci bir duvar inşa edilmiştir (Şekil 1). Bu korunaklı duvar üzerindeki yüksek platform içerisinde Kızlar Sarayı kuruludur. Sarayın kuzeyinde kaya mezarları ve Haşena Kalesi’nin sarp kayalıkları, güneyinde ise batıdan doğuya doğru asimetrik olarak uzanan yüksek hisar duvarları bulunmaktadır. Duvarlar arazi şekline uygun girintili çıkıntılıdır (Şekil 2). Yüksek duvarlar eğimin nispeten az olduğu 5000 metrekarelik alan oluşturmuştur. Bu alan halk arasında Kızlar Sarayı olarak bilinmektedir (Hüseyin Hüsameddin, 2022a, s. 91).

Amasya Haşena Dağı ve Kızlar Sarayı, tanık olduğu tarihi yansıtan zengin bir mimari dokuya sahiptir. Demir Çağı’nın izleri, Helenistik Dönemin Pontos Krallığı’nın başkenti, Selçukluların kalesi, Osmanlı Dönemi’nin idari

ve askeri merkezi Harşena Dağı; kültürel sürekliliğini içinde bulunduğu dar vadiye olan hâkim konumu ile sürdürmüştür (Gürbüz, 1993, s. 43-44; Dönmez, 2014, s. 39,43).

Tarih kayıtlarında Kızlar Sarayı'nın bulunduğu alandan ilk defa bahseden Amasyalı Antik dönem tarihçi ve coğrafyacı Strabon'dur (M.Ö. 64-M.S. 21). Bu alan içerisinde kralların mezarları ve saraylarının olduğunu yer olarak tanımlamıştır (Tuzcu, 2013: s. 13). Hüseyin Hüsameddin "Amasya Tarihi" kitabında bu iç kaleyi kimin inşa ettiği ile ilgili "Charles Texier"den alıntı yaparak "Pontus" hükümdarlarından Üçüncü Mihridad'ın M.Ö. iki buçuk asır evvel yaptırdığını Roma generallerinden "Pompeyus" milattan yarım asır önce işgal ettiği ve Roma Hükümeti tarafından tamir ettirildiğini yazmaktadır (Hüseyin Hüsameddin, 2022a, 92). Şehre gelen birçok gezgin notlarından yola çıkarak (özellikle 18. ve 19. yüzyıl) sarayın ilk kuruluşunun Pontus Krallığı döneminde yapıldığı düşüncesi yaygındır (Toruk, 2005; Tuzcu, 2013, s.432, 531,532).

Kızlar Sarayı'nın da içerisinde bulunduğu Harşena Kalesi, Danişmendliler tarafından fethedilince Türk dönemi başlamıştır. Selçuklu Sultanı 1. Mesud iç kaleyi tamir ettirmiş, cami, medrese, hamam yaptırmış ve buradaki sarayda ikamet etmiştir. Osmanlı devrinde saray; şehzadeler, hâunlar ve sultanlara yüz elli sene kadar makam olmuştur (Hüseyin Hüsameddin, 2022a, 92, 112). Kızlar Sarayı, 1582'de boşaltıldığında, şehrin uğrayacağı ani saldırıya karşı koymak, ön savunmayı yapmak için bir serdar ve emrindeki yeniçerilere kışlalık etmiştir. Ayrıca mütesellim, müftü, kadı, yeniçeri ağası da burada ikamet etmiştir (Sestini,1797, 46). Kızlar Sarayı'nın içerisinde bulunduğu Harşena Kalesi'nin artık sınır boyunda yer almaması ve sefer hizmetinde bulunmamasından dolayı askerler 1657 tarihli bir emirle Sinop Kalesi'ne gönderilmişlerdir. 1832 yılında Haşena Kalesi'nde bulunan top ve diğer savaş malzemesi tamamen kaldırılmıştır. Bu gelişmelerden sonra eski önemini kaybeden kale bakımsız kalmıştır (Gürbüz, 1993, s. 45).

Hüseyin Hüsameddin (2022a, 92) 20. yüzyılın başında Kızlar Sarayı kalıntılarında yola çıkarak verdiği bilgilere göre; "sarayın iki kapısı, iç ve dış bahçesi, iki hamamı ve mutfağı vardır. Bunlar genel olarak toprak altında kalıp iç kısmı yüksek havadar bir tepededir. Dışarısında duvarı ve kapısı duruyor". Ayrıca Hüsameddin, sarayın içerisinde yıllarca ikamet eden ve görev yapan kişilere ve tarihlere yer vermiştir. Çelebi Sultân Mehmed Hân'ın kızı Selçuk Hâtun (Miladi 1411) Saray muhafızı Şâh Hübân Çelebi (Miladi 1643) gibi birçok görevli uzun yıllar sarayda ikamet etmiştir (Hüseyin Hüsameddin, 2022c, s 280, 361, Hüseyin Hüsameddin, 2022b, s. 293). Yaklaşık 250 yıl önce işlevsiz kalan kaleden geriye bugün, bazı duvar parçalarından ve sur temellerinden başka bir şey kalmamıştır. Büyük hamam, beden duvarları ve üst örtüsüyle birlikte ayakta kalabilen tek yapıdır.

Büyük Hamam

Kızlar Sarayı "Büyük Hamam" soğukluk (soyunmalık), ılıkılık, sıcaklık, külhan ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır (Şekil 32). Odunluk, tuvalet ve usturalık bölümleri tespit edilememiştir. Hamamın beden duvarları kaba yonu taş, moloz taş ve tuğla kullanılarak yapılmıştır. Kubbe, kemer, pencere, kapı gibi geçişlerde ağırlıklı olarak tuğla görülmektedir. Soğukluk zeminindeki döşeme ile batı cephesindeki beden duvarında devşirme malzeme bulunmaktadır (Şekil 8). Bağlayıcı olarak horasan harcı ve kireç kullanılmıştır. Soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık kubbeleri içten horasan harcı, üstten çimento sıvalıdır. Yapı içten sıvalı, dıştan sıvasızdır.

Hamam, Kızlar Sarayı kafeteryasının (2022 yılında yandı) kuzey doğu köşesinde, surların doğuda sarp kayalarla bulunduğu noktada, sur duvarı üzerinde konumlanmaktadır. Kuzey ve batı cephe duvarları kayalar üzerine, doğu ve güney cepheleri ise sur duvarları üzerine oturmaktadır (Şekil 3-6). Güney cephesinin bir kısmı (doğu tarafı) kale duvarları ile birleşiktir Yapıya giriş güney cepheden dar bir kapıdan sağlanmaktadır. Giriş kapısının üst açıklığı bozulmuş olsa da mevcut izler, burada kapı lentosu ve üzerinde kemerli bir pencere olduğunu göstermektedir (Şekil 3,11, 34). Giriş sahanlığı zeminden taş basamaklarla yükseltilmiştir. Fakat basamakların düzeni bozulmuştur. Sahanlığın büyük bölümü tahrip olmakla birlikte tuğla kaplamalar mevcuttur (Şekil 4).

Doğu cephesini oluşturan duvarlar kale duvarlarının uzantısı şeklinde büyük bir kayanın üzerine oturmaktadır. Bu yüzden cephe duvarı düzensizdir (Şekil 5). Kuzey cephesi, arazinin dik yamacına yaslanmış olup tamamen sağırdır (Şekil 6). Batı cephesi diğer cephelere göre nispeten kullanışlı arazi içerisinde. Cephenin soğukluk duvarının bir kısmı yıkıktır. Günümüzde metal çerçeveli tel örgü ve camla (muhtes) kapatılmıştır (Şekil 7). Batı cephesinin kuzey cephe ile birleştiği bölüm (cephenin yarısı) doğuya doğru girintilidir. Burada külhan bölümünün ocağı bulunmaktadır (Şekil 9, 10, 34).

Hamamın güneydeki giriş kapısı soğukluğa açılmaktadır. Soğukluk (soyunmalık) kare planlı, üstü kubbeyle örtülüdür (Şekil 11, 12, 14, 28). Kubbeye geçiş Türk üçgenleri ile sağlanmaktadır. Soğukluk odasında, dört duvarına ilave olarak içten dört köşeden ayaklar kemerlerle birbirine bağlanmış, Türk üçgenleri ile kubbeye geçiş sağlanmıştır. Mekanın zemini ise taş kaplanmıştır. Taşların cins ve boyut birbirinden farklı ve düzensizdir (Şekil 13). Soğukluk kubbesinin oturduğu kasnak üç sıra taş duvar ile yükseltilmiştir. Böylece ılık ve sıcaklık kubbesine göre daha yukarıdadır (Şekil 35).

Soğukluğun doğu duvarının ortasındaki, sivri kemerli dar bir kapıdan ılıklığa geçilmektedir. Ilıklık, kare planlı, üstü kubbeyle örtülüdür. Köşelerden üçgenlerle kubbeye geçiş sağlanmaktadır. Duvarlar horasan harcı ile sıvalıdır. Zeminin bir kısmı temperli cam blok, kalan büyük bir kısmı ise mermer karolarla döşenmiştir. Ilıklık doğu ve güney beden duvarları üzerinde, cehennemlikteki dumanın bacalara aktarıldığı kanallar bulunmaktadır. Fakat ılık beden duvarları üzerinde su boruları ve kurna yoktur (Şekil 15, 17).

Ilıklık mekânının kuzey duvarının batı köşesinden, yuvarlak kemerli dar bir kapıdan sıcaklık mekânına girilmektedir. Ilıklık-soğukluk arasındaki kapıda olduğu gibi duvara menteşe olukları açılmıştır (Şekil 16). Sıcaklık mekânı kare planlı, üzeri kubbe ile örtülüdür. Kasnakta sivri kemerli nişler bulunmaktadır (Şekil 18,19). Bu nişlerin içeriyi aydınlatmak maksadı ile açılmış kandil nişi olması muhtemeldir. Kubbeye geçişler ılık mekânındaki benzer şekilde üçgenlerle sağlanmıştır (Şekil 17,19, 20). Duvarlar horasan harcı ile sıvalıdır. Zemin ise temperli cam blok (muhtes) döşelidir. Sıcaklık batı, kuzey ve doğu beden duvarları üzerinde zeminden bir metre yükseklikte sıcak suyun geçişini sağlayan künk bulunmaktadır (Şekil 19, 21). Bu künkler sıcaklık doğu duvarında sonlanmaktadır. Sıcaklığın batı ve doğu duvarında yıkanma yeri için niş açıklığı vardır. Ilıklıkta olduğu gibi sıcaklıkta da özgün kurna ya da kurna aynası mevcut değildir.

Sıcaklığın batı beden duvarlarına bitişik, üzeri tonoz örtülü dikdörtgen planlı su deposu yer almaktadır. İki mekân arasında yuvarlak kemerli pencere açıklığı vardır. Su deposunun içerisinde bakır kazanın oturduğu belli olan yuvarlak bir mazgal bulunmaktadır (Şekil 22). Mazgalın önünde duman bacası, altında ise cehennemlik kanallarına sıcak dumanın geçişini sağlayan kare planlı, üstü kemerli bir açıklık vardır. Su deposunun kuzey duvarı ile tonozun birleştiği yerde hamama soğuk suyun giriş yaptığı kanal yer almaktadır. Bu kanalın hamamın kuzeyindeki sarp kayalıkların arasındaki geldiği anlaşılmaktadır. Kanalın dışarıdan bağlantısı tespit edilememiştir.

Hamamın kubbeleri yarım daire biçimindedir. Kubbeye geçişler üçgenlerle sağlanmıştır. Üçgenler sade ve işlemsizdir. Soğukluk, sıcaklık, ılık mekânları kubbe içlerinde dörder adet bulunan fil gözleri (muhtes) ile aydınlatılmaktadır (Şekil 14, 17, 20). Ilıklık doğu beden duvarı ile sıcaklık doğu ve güney beden duvarlarının üzerinde, dumanın çıkışını sağlayan delikler mevcuttur. Fakat bacalar bulunmaz.

Hamamın, güney cephesinin tabanına bitişik 3.5 metre daha aşağıda bulunan mekan dikdörtgen planlı beşik tonozla örtülüdür. Kuzey tarafında dikdörtgen ışıklığı vardır. Su deposu olarak kullanıldığı düşünülebilir (Şekil 3). Fakat hamamla ilişkili bir mekân değildir.

Hamamda cephe üzerinde süsleme yer almaz. İç mekânda kubbeye geçişleri sağlayan üçgenlerde sıra ile silmeler ve taşirmalar yapılmıştır (Şekil 28). İç duvarlar sıvalı (muhtes) olduğu için yeterli inceleme yapılamamıştır. Raspa (söküm) uygulamaları sonrasında daha detaylı inceleme yapılabilir. Saray hamamı olduğu düşünüldüğünde süslü olması beklenebilir. Fakat günümüze gelene kadar geçirdiği onarımlarla sade bir görünüm kazanmıştır.

Karşılaştırma ve Tarihlendirme

Hamamla ilgili herhangi bir kitabe bulunmadığından inşa tarihi ve banisi belli değildir. Kazı raporlarındaki bulgulardan yola çıkarak, Eratnalılar devrinde varlığı bilinen saray kompleksinin bir parçası olduğu iddia edilmiştir. Fakat eldeki bilgiler yetersizdir. Hamamın üst kısmında Amasya Kalesi eteklerinde yer alan bazı su kanallarının mevcut izlerinin hamam yakınında son bulmasından dolayı, bu hamamın temellerinin Helenistik Çağa kadar uzamış olma olasılığını üzerinde durulmuştur (Yüce & Doğanbaş, 2001, s. 225). Hamamın ihtiyacı olan soğuk su, sıcak su deposuna sarp kayaların içerisindeki yollardan gelmektedir. Bu yolun Antik dönemden itibaren kale içerisindeki sarnıç ve su deposu ile bağlantılı olduğu söylenebilir.

Büyük Hamam malzeme özellikleri açısından karşılaştırıldığında, Selçuklu ve Osmanlı hamamlarının inşasında kullanılan malzeme-teknik büyük oranda benzerdir. Hamamların beden duvarlarda kaba yonu ya da moloz taş kullanılmıştır. Kubbe, tonoz, kemer gibi açıklıkları geçerken tuğla kullanımı yaygındır. Selçuklu hamamlarında iç mekânda ve kubbelerde düzgün kesme taş kullanılan örnekler de bulunmaktadır (Önge, 1995, s. 43). Osmanlı

hamamlarında 14. yüzyılda moloz taş kullanılarak yığma sistem ile inşa edilen hamamlar, 15.ve 16. yüzyıllarda kesme taş ve tuğla malzemesi ile yapılmıştır (Asatekin, 1978). Büyük Hamam'ın iç mekân duvarları sıvalıdır. Bu yüzden malzeme detayları incelenememiştir. Cephelerdeki malzeme ve işçilik özelliklerinden yola çıkıldığında hamamın çok fazla onarım geçirdiği söylenebilir. Üç farklı dönemde yapılmış sıva ve derz dolgu katmanları vardır. Bu yüzden malzeme özelliklerinden detaylı bir karşılaştırma ve tarihlendirme yapılamamıştır.

Büyük Hamam'ın planı, Osmanlı ve Selçuklu genel hamam şemasına uymaz. Bu yüzden özel hamam olarak değerlendirilmektedir. Özel hamamlar; saray, kale, tekke, kervansaray, zaviye ve köşk gibi yapıların yanında veya içlerinde inşa edilmiştir. Ayrıca büyük konaklarda, âyan saraylarında, varlıklı kişilerin evlerinin yanında küçük ölçüde özel hamamlar da yapılmıştır (Eyice, 1950). Kızlar Sarayı "Büyük Hamam" yapısının da içerisinde bulunduğu bu hamam tipleri Semavi Eyice (1960, s. 114) tarafından "Soğukluk, sıcaklık ve halvet eş odalı tip" olarak sınıflandırmıştır. Küçük ölçülerdeki genel ve özel hamamlarda rastlanan bu tipte (Ilıklık-sıcaklık ve halvetin eş odalar) bütün mekânlar hemen hemen aynı büyüklükte, üstleri kubbelerle örtülü odalar halinde olup bunların her biri diğeriyle bağlantılıdır. Selçuklu döneminde yapılmış Karatay Han Hamamı (1240), Kayseri Sultan Han Hamamı (1232-36), Aksaray Ağzıkara Han Hamamı "Eş Odalı Tip" hamamların benzerleridir (Önge,1995, s. 76, 90, 213). 1230 yılında yapılmış Sultan Hanı Hamamı bu tipin oldukça benzer bir örneğidir. Dikdörtgen planlı dört küçük mekândan ibaret özel hamamdır (Eyice, 1950).

Osmanlı dönemine tarihlenen Amasya Hızır Paşa Hamamı (1466), Bursa Orhangazi Hamamı (1362), Gemlik Büyükkumla Köyü Hamamı, Bursa Yarhisar Orhangazi (1324-62) Hamamı (Kula Say, 2007, s. 61, 100), Manisa Gördes Çifte (1751) Hamamı (Uysal, 2019, s. 408), İznik İsa Bey Hamamı, İnönü Sadık Bey Hamamı, Bozöyük Kasım Paşa Hamamı, İzmit Yukarı Pazar Hamamı, İnegöl Sinan Bey Hamamı bu basit mimari planın temsilcileridir (Eyice, 1960, s. 114). Bu örnekler arasından Bursa Yarhisar Orhangazi Hamamı (1324), Kayseri Sultan Han Hamamı (123236), İznik İsmâil Bey Hamamı (tarihlendirilmesi (15,16,17. yüzyıl) konusunda farklı görüşler vardır) Kızlar Sarayı Büyük Hamam ile aynı planın uygulandığı örneklerdir (Kantarcıoğlu, 1991, s. 17). Tüm bu örnekler Büyük Hamam planının benzerlerinin geniş bir tarih aralığında uygulandığını göstermektedir.

Kızlar Sarayı Büyük Hamam Soğukluk (soyunmalık), sıcaklık ve ılık kubbeye geçiş üçgenleri; form, malzeme ve teknik olarak Eşrefoğlu Süleyman Bey (1297) Hamamı (Önge, 1995, s. 267), Bolu Gerede Eskiçağa Hamamı (1388), Selçuk Saadet Hatun Hamamı (14. yüzyıl), Göynük Seleyman Paşa Hamamı, (1331), Mudurnu Yıldırım Hamamı (14. yüzyıl), Manisa Çukur (1366) Hamamı (Erat, 1997, s. 185, 138, 268, 345), İstanbul Gedikpaşa Hamamı (1474), İstanbul Tahtakale Hamamı (1451-81), Bursa Reyhan Paşa Hamamı (1431) Osmancık Koca Mehmet Paşa Hamamı (1430) ile benzerlik göstermektedir (Kula Say, 2007, s.79, 138, 239, 243, 293, 326) Bu örnekler arasında Selçuk Saadet Hatun Hamamı (14. yüzyıl), Eskiçağa Hamamı (1388), Göynük Seleyman Paşa Hamamı (1331) üçgen geçişler arasındaki aydınlatma nişleri ile sıva taşımalar Kızlar Sarayı Büyük Hamam ile benzerliği oldukça fazladır. Fakat bu sıvaların sonraki dönem onarımlarında yapılmış olması muhtemeldir.

Hamamın özel hamam planı gösterdiği için plan özelliklerinden yol çıkılarak tarihlendirme yapılması güç olsa da, aralık bölümünün bulunmaması, eş dört odalı plan ve kubbeye geçiş gibi detaylardan hareketle yapı 14-15. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir (Topçu, 2018, s. 43). Hamamın tarihlendirilmesi adına diğer önemli husus, hamamda soğuk su tertibatının bulunmaması üzerinedir. Y. Önge'ye göre (1995, s. 95,96) 12. yüzyıl hamamlarında sıcaklık kurnalarında sadece sıcak su tesisatı vardır. 13. yüzyıldan itibaren hamamlara soğuk su tertibatı da kullanılmaya başlanmıştır. Benzer şekilde Büyük Hamam'da soğuk su tertibatının bulunmamasından yola çıkarak erken döneme tarihlendirmek olasıdır.

Değerlendirme ve Koruma Önerileri

Kızlar Sarayı Büyük Hamam tarihsel süreç içerisinde birçok onarım geçirmiş olsa da özgün durumunu büyük ölçüde korumuştur. Hamamın doğu ve güney cephesi manzaraya; kuzey ve batı cephesi de sarp kayalara bakmaktadır. Güney batı tarafında bulunan patika yol dışında hamama ulaşım bulunmaz. Bu yüzden günümüzde halen ulaşım zorluğu yaşanmaktadır. Patika yolun taş ya da ahşap basamaklar ile düzenlenmesi gerekmektedir.

Kızlar Sarayı Büyük Hamam'da, Amasya Müze Müdürlüğü tarafından 1999 yılında kazı ve temizlik çalışmaları başlatılmıştır. Kazı esnasında hamamın içerisine ve çevresine sonradan dolan toprak temizlenmiş, cehennemlik kanalları (alttan ısıtma sistemi) ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca hamamda 2006 yılında kısmi onarım yapılmıştır. Bu onarımlarda bir bölümü yıkık olan güney cephesi ile soğukluk, ılık ve sıcaklık kubbeleri bütünlenmiştir.

Duvarlarda tamiratlar yapılarak iç duvarlar sıvanmıştır. Sıcaklık zemini ile ve ılıklik zemininin bir kısmı temperli cam ile döşenmiştir.

Hamamın güneydeki giriş açıklığının özgün malzeme ve biçimi bozulmuştur. Kapının özgün dönemde üzeri lento ile geçilen tek kanatlı olduğu tahmin edilebilir. Kapının üzerinde, hem lentoya baskıyı hafifletmek hem de içeriye aydınlatmak için yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Şekil 30). Göynük Süleyman Paşa Hamamı (1331), Konya Meram Hamamı (1424), Amasya Mustafa Bey Hamamı (1437) giriş kapı ve pencere açıklığı özgün dönemdeki durumu hakkında fikir vermektedir (Erat, 1997, s. 136; Topçu, 2018, s. 20). Güney cephesinin kapı açıklığı yakın dönemde (2006) tamir edilmiştir. Buradaki boşalan kısımlar taş dolgu ile doldurulsa da, özgün duvarlarla tam anlamıyla uyum sağlanamamıştır.

Hamamın soğukluğun (soyunmalık) yıkılan batı duvarında özgün herhangi bir kemer ya da açıklık izine rastlanmamıştır. Bu yüzden dıştan tamamen düz taş duvar ile kapalı olduğunu varsayabiliriz. İçten ise üstü kemer ile geçilmiş niş açıklığı bulunmaktadır. Soğukluğun içerisindeki duvara doğru girintili bu niş açıklıklarının sekilik (sedir) olarak kullanıldığı, hamamlardaki soyunmalık mekanının işlevinden yola çıkılarak söylenebilir (Şekil 7,11). Günümüzde bu sekiliğin izleri kemerlerin içerisindeki malzeme farkından anlaşılmaktadır.

Son onarımlarda (2006) yıkık olan kubbeler yeniden yapılmıştır. İçten horasan harcı, üstten çimento sıvalı olduğundan kubbelerde kullanılan malzeme incelenememiştir. Onarım öncesi (2006) fotoğraflardan kubbenin tuğladan yapıldığı, özgün sıvanın horasan harcı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 26,27). Kubbelere üstten yapılan çimento sıvalar niteliksizdir. Özgün kaplama bilinmiyor olsa da kubbeli yapılarda en yaygın kullanılan altta çamur harcı, üstte kurşun kaplamadır. Gezgin Hans Dernschwam notlarında Kızlar Sarayı içerisindeki yapıların bir kısmının düz damlı bir kısmının da kurşun kaplı olduğundan bahsedilmektedir (Dernschwam,1992, s. 284 294).

Hamamın eski fotoğraflarından da anlaşılacağı üzere soğukluk, sıcaklık ve ılıklik kubbesi özgün değildir. ılıklik ve sıcaklık kubbelerinin fil gözleri ile aydınlatıldığı tahmin edilse de gözlerin sayısını bilinmemektedir (Şekil 27, 28). Onarımlarda eski fotoğraflardaki özgün ılıklik gözleri referans alınabilir (Şekil 31). Yine eski fotoğraflardan yola çıkarak ılıklik ve sıcaklık kubbelerinin eteklerinde üçer adet fil gözü görülmektedir. Bu kubbelerin ortası yıkık olduğu için buralardaki fil gözü sayısı bilinmemekle birlikte Amasya Mustafa Bey Hamamı (1437), Amasya Sümbül Hamamı (1466), Amasya Kumacık Hamamı (1495) örneklerinden yola çıkarak kubbenin ortasında kümelenmiş ılıkliklerin bulunması muhtemeldir (Mutlu, 2022, s. 388, 398, 404). Soğukluk mekânında özgün aydınlatma açıklığı tespit edilememiştir. Hamamların genel karakterine uygun olarak soğukluk kubbesinin üzerinde aydınlatma feneri ile batı cephesinde pencere açıklığı olduğu akla yatkındır (Şekil 23, 24, 25).

Hamamın içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında ılıklik ve sıcaklık zemininin altında cehennemlik kanalları ortaya çıkarılmıştır. Bu kanallar 30 x 30centimete ebatlarında ve 4 santimetre kalınlığında düz tuğlaların üst üste örülmesi ile meydana getirilmiş olan payeler arasında kalmakta olup, boşluklar 45 x 45 ölçülerindedir (Şekil 29). Bu kısımda yer alan mevcut tüneller üzerine horasan harcı ve tuğla tozundan meydana gelen harçla yaklaşık 15 santimetre kalınlıkta taban döşemesi yapılmıştır (Yüce & Doğanbaş, 2001, s. 224). ılıklik ve sıcaklık zemin kaplamaları tuğla ayaklar üzerine oturmaktadır. Kazılar sonucu ılıklik ve sıcaklık zemin döşemeleri bozulduğundan zemine cam döşeme yapılmıştır. Her ne kadar cam döşeme blokları niteliksiz ek olsa da, hamama verilecek işleve göre cehennemlik kanalların sergilenmesi için kullanılabilir.

Hamamın külhan bölümü, batı cephesi ile kuzey cephesinin birleştiği yerde, içeriye doğru girintilidir. Hamamın dış batı beden duvar kenarında yapılan temizlik çalışmasında meydana çıkarılan basit duvar kalıntılarından, hamamın külhan (odunluk) kısmının burada olabileceği anlaşılmaktadır (Yüce & Doğanbaş, 2001). Batı duvarının kuzeye doğru devam ettiği, bu duvar üzerinde dışardan ayrı bir girişinin olması muhtemeldir. Fakat malzeme ve plan olarak özgün durumu belirlenmesi güçtür. Batı cephesinde külhana geçiş sağlanan yolu üzerinde herhangi bir açıklığı olmayan duvar kapatmaktadır. Bu duvarın zemin seviyesi hamamın kotundan yukarıda yer alması sonradan eklendiğini göstermektedir. Fakat işlevi belirsizdir

Kazılarda hamamın güney cephesinde dikdörtgen planlı, üzeri tonoz örtülü ve tuğla malzeme ile yapılmış su deposu açığa çıkarılmıştır. Bu depo hamamla ilişkili olmayıp daha güneyde bulunan saray kalıntıları ile irtibatlı olmalıdır. Ayrıca kazı ve temizlik çalışmaları sırasında hamamda bulunan ısıtma sisteminin saray temel kalıntılarından bulunduğu alana doğru (kızlar sarayı kafeteryasına) uzamış olduğu iddia edilmiştir (Yüce & Doğanbaş, 2001, s. 225). Fakat eldeki bilgiler bu iddiaları doğrulamak için yeterli değildir.

Sonuç ve Öneriler

Kızlar Sarayı'nın bulunduğu bölgede ve Harşena Kalesi'nde kazı çalışmaları, 2009 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yürütülmektedir (Naza Dönmez, 2011, 2012, 2013, 2014a, 2014b, 2019, 2020, 2021). Kazı çalışmaları sonucunda Kızlar Sarayı ve ilişkili yapılarla ilgili yeni bilgilere ulaşılmaktadır. Haşena Kalesi, Helenistik Dönem Surları, Kral Kaya Mezarları, Kızlar Sarayı ve Yalıboyu Evlerini de içerisine alan 2015 yılında "Amasya Harşena Dağı ve Pontus Kral Kaya Mezarları" adı ile UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır.

Kızlar Sarayı tarihsel süreç içerisinde Enderun Sarayı, İç Saray, Aşağı Saray, İsfendiyar Sarayı gibi farklı isimleriyle anılmıştır. Günümüzde ise Kızlar Sarayı adıyla bilinmektedir. Antik dönemden günümüze hâkim olmuş, birçok medeniyetin izlerini taşıyan Kızlar Sarayı'ndan günümüze ayakta kalabilen iki hamamdan birisi bu çalışmanın konusu olan "Büyük Hamam"dır. Hamamların da içerisinde bulunduğu alan Ankara Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından 5.5.1992 gün 2364 sayılı karar ile 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Yapının tarihsel önemi, özel hamam yapısı olması sebebi ile ender özellik göstermesi gibi nedenlerle özgün durumlarına en az müdahale edilmesi gerekmektedir.

Hamama yapılacak müdahalelerde tüm cephelerdeki bitki oluşumları temizlenmelidir. Üzerindeki nitelsiz ek olan çimento kaldırılmalıdır. Yerine özgün tuğla kubbe de kaplama (kurşun) eklenmelidir. Külhan bölümü yeni işleve uygun olarak eklenti yapılabilir ya da mevcut haliyle bırakılabilir. İç mekânda ılıklik ve sıcaklıktaki (muhtes) cam zemin döşemeleri yapının işlevine göre tercih edilmelidir. Soğukluğun batı cephesinde yıkılan duvar sonucu oluşan açıklık özgünde olduğu gibi yığma duvar ile kapatılmalıdır. Büyük Hamam'a giden yoldaki taş basamakların düzenlenmesi hamama ulaşımı kolaylaştıracaktır.

Kızlar Sarayı Büyük Hamam özgünlüğünü büyük oranda günümüze kadar korumuştur. Hamam, nitelsiz eklerinden arındırılarak, özgün malzeme ve plan şeması ile uyumlu yeni eklemelerle yeni işleve kavuşturulmalıdır. Yapıya en az müdahale edilecek ve korumanın sürekliliğini sağlayacak yeni işlev verilmelidir. Hali hazırda Kızlar Sarayı ve Kaya mezarları mevkiindeki yoğun bir ziyaretçi hareketi bulunmaktadır. Bu yüzden mevcut işlevine en uygun olarak hamam müzesine dönüştürülebilir. Ayrıca bu mekan Kızlar Sarayı ve kaya mezarlarını ziyaret edenler için bilgilendirme amaçlı sine vizyon düşünülebilir. Bu sayede Haşena Kalesi, Kızlar Sarayı, Kaya Mezarları, Yalıboyu Evleri özelinde Amasya tarihi ile ilgili ziyaretçilere tanıtımlar yapılabilir.

Kaynakça

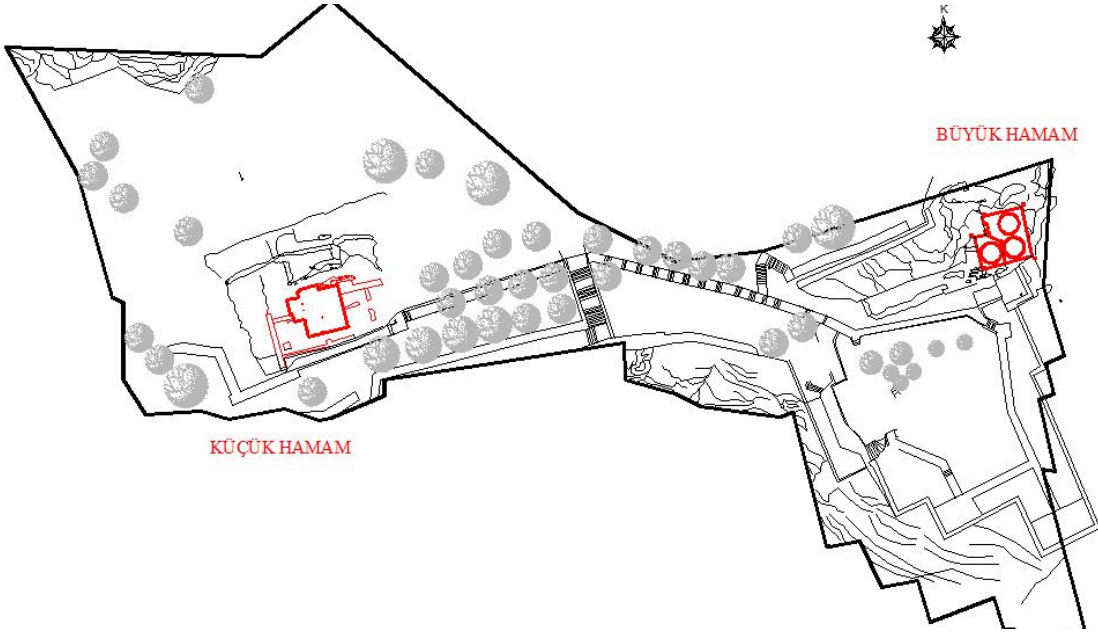
- Asatekin, G. (1978). *The eski hamam in Ankara [Master Thesis]*. Middle East Technical University.
- Çelebi, E. (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit* (Y. Dağlı - S. A. Kahraman, Haz.), 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ertuğrul, S. (2015), İstanbul hamamları ve mimarisi. Coşkun Yılmaz (Ed.) *Antik Çağ'dan XXI. yüzyula büyük İstanbul tarihi*. (ss. 450-467). Cilt 8. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları,
- Eyice, S. (1950). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi "Hamam"*. Milli Eğitim Basımevi, cilt 5. 402-430.
- Eyice, S. (1960). İznik de büyük hamam ve Osmanlı devri hamamları hakkında bir deneme. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (15).s.9-20. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9589/119659>
- Gürbüz, A. (1993). *Toprak-vakıf ilişkileri çerçevesinde XVI. yüzyılda Amasya sancağı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi
- Hüseyin Hüsameddin. (2022a). *Amasya tarihi Cilt 1-4*. (M. Aydın, G. Aydın, Çev.). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hüseyin Hüsameddin (2022b). *Amasya tarihi Cilt 6-8*. (M. Aydın, G. Aydın, Çev.). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hüseyin Hüsameddin. (2022c). *Amasya tarihi Cilt 9-12*. (M. Aydın, G. Aydın, Çev.). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

- Kantarcioğlu, A. (1991). *İznik'te İsmail Bey hamamı restorasyon projesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi
- Kula Say, S. (2007). *Erken dönem Osmanlı hamamlarında eğrisel örtüye geçiş sistemleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Menç, H. (2010). *Fotoğraflarla geçmişte Amasya*. Amasya Belediyesi Kültür-Sanat Yayınları
- Mutlu, İ. (2022). *Amasya'da Osmanlı devri anıtları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kayseri Erciyes Üniversitesi
- Naza Dönmez, E. (2011). *Amasya – Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı kazısı 2010 yılı sonuçları*. 32. kazı sonuçları toplantısı. (ss. 111-120).Cilt 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Naza Dönmez, E. (2012). *Amasya – Harşena Kalesi ve Kızlar sarayı kazısı 2010 dönemi çalışmaları*. 33. kazı sonuçları toplantısı. (ss. 267-28). Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Naza Dönmez, E. (2013). *Amasya – Harşena Kalesi ve Kızlar sarayı Kazısı 2011 dönemi çalışmaları*. 34. kazı sonuçları toplantısı. (ss. 427-436). Cilt 3. Çorum: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Naza Dönmez, E. (2014). Amasya'da Türk mimarisinin gelişimi. F. Özdem (Ed.) *Amasya yar ile gezdiğim dağlar*. (ss. 169-227).Yapı Kredi Yayınları.
- Naza Dönmez, E., Algaç, Ş. & Aydın, T. (2019). *Amasya-Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı kazısı 2017 dönemi çalışmaları*. 40. Kazı Sonuçları toplantısı. (ss. 641-650). Cilt 1. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Naza-Dönmez, E., Algaç, Ş. & Aydın, T. (2020). *Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar sarayı kazısı 2018 dönemi çalışmaları*. 41. kazı sonuçları toplantısı. (ss. 33-49). Cilt 3. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Naza Dönmez, E. (2021). *Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Türk Dönemi seramikleri*, Ege Yayınları. İstanbul.
- Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII.-XIII. yüzyıl Türk hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara
- Sestini, D. (1797). *Voyage de Constantinople a Bassora*. Paris: Chez Dupuis
- Topçu, S. M. (2018). *Amasya'da Türk Devri hamamları*. Kimlik Yayınları
- Toruk, F. (2005), Amasya kentinin fiziksel oluşum sürecinde saray olgusu. *Vakıflar Dergisi*, 29. 429-449. Erişim adresi : <http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/dergiindex.aspx?Id=1>
- Tuzcu, A. (2013). *İlk çağlardan- Cumhuriyete seyahatnamelerde Amasya*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları
- Urak, G. (1994). *Amasya'nın Türk Devri şehir dokusu ve yapılarının analiz ve değerlendirmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi
- Urak, G. (1995). *Amasya'da iki Saray hamamı*. 9. milletlerarası Türk sanatları kongresi [Sözlü sunum]. 3. Cilt, s. 385-396.
- Uysal, A. O. (2019). *Türk Mimarisinde halvetsiz hamam tipi*. (C. Ünal ve C. Gürbıyık, Haz.) Uluslararası XIX. Orta Çağ ve Türk Dönemi kazıları ve sanat tarihi araştırmaları sempozyumu bildirileri. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Yınanç, M. H. (1961), *Amasya maddesi, İslam ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi. 393-396
- Yüce, A. & Doğanbaş, M. (2000, 24-26 Nisan). *Amasya Merkez Kızlar Sarayı 1999 yılı kazı ve çevre temizlik çalışmaları*. 11. müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu. ss. 223-234

Ekler
Şekiller ve Çizimler

Şekil 1. Amasya Kızlar Sarayı

Not. Çizim Mimar Yeşim BİLGEN tarafından yapılmıştır. Kullanım izni alınmıştır

Şekil 2. Amasya Kızlar Sarayı vaziyet planı

Şekil 3. Güney cephe

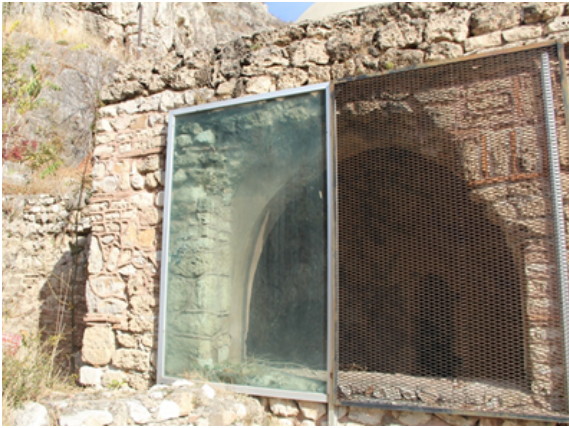
Şekil 4. Batı cephe hamam yolu

Şekil 5. Doğu ve kuzey cephe

Şekil 6. Güney ve doğu cephe

Şekil 7. Batı cephe detay

Şekil 8. Batı cephe detay

Şekil 9. Batı cephe külhan

Şekil 10. Batı cephe külhan detay

Şekil 11. Soğukluk(Soyunmalık) güney ve doğu duvar

Şekil 12. Soğukluk kuzey duvar

Şekil 13. Soğukluk zemin döşeme

Şekil 14. Soğukluk kubbe

Şekil 15. Ilıklık doğu duvarı

Şekil 16. Ilıklık soğukluk geçiş kapısı

Şekil 17. Ilıklık kubbe

Şekil 18. Sıcaklık güney duvarı

Şekil 19. Sıcaklık kuzey duvarı

Şekil 20. Sıcaklık kubbe

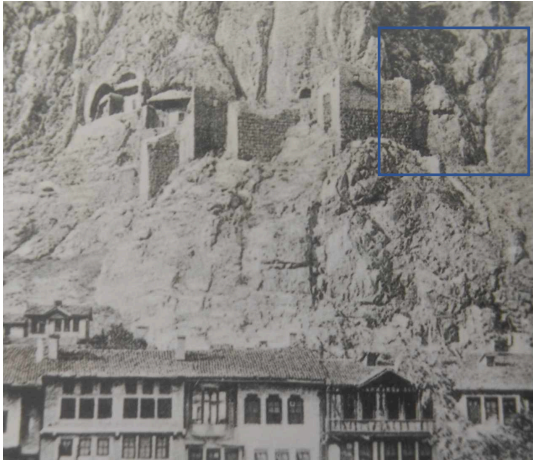
Şekil 21. Sıcaklık su kanalı

Şekil 22. Sıcak su deposu

Şekil 23. Kızlar Sarayı ve Büyük Hamam gravür Dr. Barthe 1858 (Tuzcu, 2013, s. 441)

Şekil 24. Kızlar Sarayı- Büyük Hamam 1907
(Menç, 2010)

Şekil 25. Kızlar Sarayı- Büyük Hamam 1930
(Menç, 2010)

Not. Samsun Koruma Kurulu Arşivi, Kullanım izni alınmıştır.
Şekil 26. Onarım öncesi batı cephe

Şekil 27. Onarım öncesi üst örtü

Not. Samsun Koruma Kurulu Arşivi, Kullanım izni alınmıştır.
Şekil 28. Soğukluk kubbeye geçişler

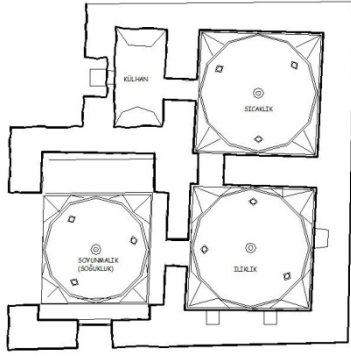
Şekil 29. Ilıklık tabanı

Not. Samsun Koruma Kurulu Arşivi, Kullanım izni alınmıştır.
Şekil 30. Güney cephe

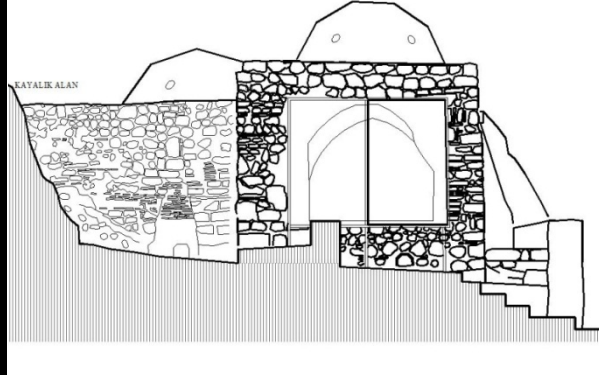

Şekil 31. Ilıklık özgün ışıklık
(Urak, 1994)

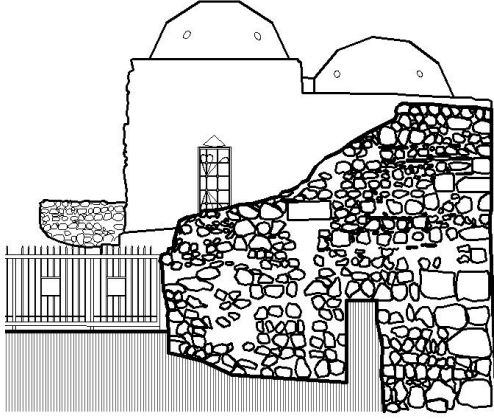

Not. Çizim Mimar Yeşim BİLGİN tarafından yapılmıştır. Kullanım izni alınmıştır

Şekil 32. Büyük Hamam planı

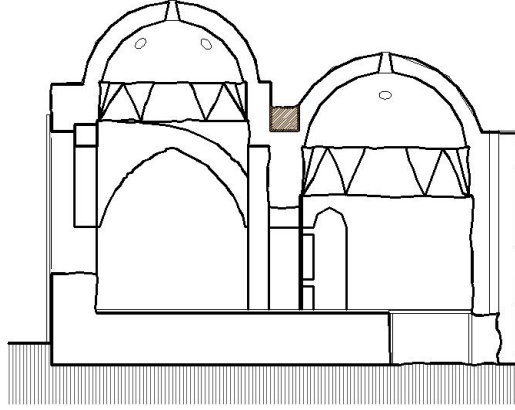

Şekil 33. Büyük Hamam batı cephe

Not. Çizim Mimar Yeşim BİLGİN tarafından yapılmıştır. Kullanım izni alınmıştır

Şekil 34. Büyük Hamam güney cephe

Şekil 35. Büyük Hamam kesit

EXTENDED SUMMARY

Kızlar Palace "Great Bath" is located in the Kızlar Palace area in Hatuniye District of Amasya Central District. The palace is located on the southern outskirts of the castle, between Hasena Castle and Yeşilirmak. The bath is located on the city wall, at the point where the city walls meet the steep rocks in the east. Amasya Kızlar Palace has been the administrative center and also the residence of kings, sultans and princes since ancient times. It has an important place in the history and architecture of Amasya. Throughout history, it has been known by different names such as Enderun Palace, İç Palace, Aşağı Palace, İsfendiyar Palace. Two bath structures (Little Bath and Great Bath) survived from the palace, which is now known as the Kızlar Palace. Since Harşena Castle was no longer located along the border and was not in expeditionary service, soldiers were sent to Sinop Castle with an order dated 1657. In 1832, the cannon and other war equipment in Hasena Castle were completely removed. After these developments, the castle lost its former importance and remained neglected.

The Great Bath has survived to the present day with its original structural elements well preserved. As there is no inscription about the bath, its construction date and owner are unknown. Since the existing traces of some water channels on the outskirts of Amasya Castle (Harşena Castle) end near the bath, the possibility that the foundations of the bath extends back to the Hellenistic Age has been considered. "Great Bath" of the Kızlar Palace consists of cold room (dressing room), warm room, hot room, furnace and water tank sections. The woodshed, toilet and razor sections could not be identified. The main walls of the bath were built using roughcut stone, rubble stone and brick. When passing through openings such as domes, arches, windows and doors, bricks are predominantly seen. The plan of the bath does not comply with the general Ottoman and Seljuk bath scheme. Baths built next to or adjacent to structures such as palaces, castles, caravanserais, lodges and mansions are classified as private baths. The Great Bath of the Kızlar Palace can be considered in the "Cold Room, Warm Room and Private Room Type" classification. In this design, each cell of the smallsized bath (dressing room, warm room, temperature) was made to the same size and their tops were covered with a dome.

Since the bath shows a private bath plan, it is difficult to date it based on the plan features. The interior walls are plastered. Therefore, material details could not be examined. Based on the material and workmanship characteristics of the facades, it can be said that the bath has undergone a lot of repairs. There are layers of plaster and grout made in three different periods. Based on the presence of the gap section of the bath and the application of the Bursa Arch niche, we date the building to the 14th-15th centuries. It dates back to centuries.

The materials and techniques used in the construction of Seljuk and Ottoman baths are largely similar. Rough-cut or rubble stone was used in the body walls. The use of brick is common when crossing openings such as domes, vaults and arches. There are also examples of smooth cut stone used in the interior and domes of Seljuk baths. In the Ottoman baths, the baths were built with a masonry system using rubble stone in the 14th century, and were built with cut stone and brick in the 15th and 16th centuries.

The Great Bath of the Kızlar Palace has largely preserved its originality until today. The bath should be cleared of its unqualified additions and given a new function with new additions compatible with the original materials and plan scheme. The structure should be given a new function that will require minimal intervention and ensure continuity of protection. Due to reasons such as the location and historical importance of the building and its private bath status, it should be preserved with minimal intervention to its original condition. It was included in the UNESCO World Heritage Tentative List in 2015 under the name "Amasya Harşena Mountain and Pontus King Rock Tombs", which also includes Hasena Castle, Hellenistic Period Walls, King's Rock Tombs, Kızlar Palace and Yalıboyu Houses. The bath, which is currently idle, can be converted into a bath museum in the most appropriate way for its current function, due to the intense visitor movement in the Kızlar Palace and Rock Tombs area. Thus, a new function will be provided and continuity in its protection will be ensured.

DÖVİZ KURU RİSKİ SERMAYE YAPISI İLİŞKİSİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ ¹ THE NEXUS BETWEEN EXCHANGE RATE RISK AND CAPITAL STRUCTURE: EVIDENCE FROM BİST MANUFACTURING SECTOR

Ferhat CANLİTEPE

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Gülşehir SBMYO
Yönetim ve Organizasyon Bölümü/Lojistik
ferhatcanlitepe35@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5517-5738

Oğuz SAYGIN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
MYO
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları
osaygin@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0272-5553

ÖZ

Geliş Tarihi:

16.04.2024

Kabul Tarihi:

27.06.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

**Anahtar
Kelimeler**

Döviz Kuru
Riski, Sermaye
Yapısı, Panel
Veri Analizi,
Sistem-GMM

Keywords

Exchange Rate
Risk, Capital
Structure, Panel
Data Analysis,
System-GMM

Döviz kurlarında yaşanan dalgalanmaların, firmaların faaliyetleri, planlamaları ve karlılıkları üzerinde önemli derecede etkili değişken olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda, döviz kuru riski ile firmaların sermaye yapısı arasındaki ilişki bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Firmaların, alacakları finansal kararlarda firmaya özgü değişkenlerin yanı sıra makro ekonomik değişkenleri de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bu sebeple çalışmada, makro ekonomik değişkenlerden biri olan döviz kuru riski ile firmaların borçlanma ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, döviz kuru riski ile imalat firmalarının sermaye yapısı arasında bir ilişki olup olmadığının irdelenmesidir. Araştırmanın örneklemini Borsa İstanbul imalat sektöründe yer alan 109 firmanın 2012 ile 2022 yılları arasındaki çeyrek dönemlik frekanstaki verileri oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında verilerin analiz edilmesinde, panel veri analiz tahmincilerinden, sistem genelleştirilmiş momentler (Sistem-GMM) tahmincisinden yararlanılmıştır. Buna bağlı olarak döviz kuru riskini temsilen kullanılan yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı oranlarından finansal kaldıraç oranı, borç öz sermaye oranı, kısa ve uzun vadeli borçlar/toplam borçlar oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, BİST imalat sektöründe yer alan firmaların, yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı oranları arasında ilişki tespit edilmiştir. Firmaların, yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı değişkenlerinin tümü ile pozitif bir ilişki saptanmıştır. İmalat sektörü firmalarının ulusal paranın değer kaybettiği veya döviz kurunun arttığı durumda, döviz cinsi kredilere yönelebileceği düşünülmektedir. Bu yöntemle firmaların kur kaynaklı riskten korunma (hedging) sağlayacağı söylenebilir.

ABSTRACT

Volatility in exchange rates is known to have a significant impact on firms' operations, planning and profitability. In this context, the relationship between exchange rate risk and firms' capital structure is the subject of this study. Firms should consider macroeconomic variables as well as firm-specific variables in their financial decisions. For this reason, this study examines the relationship between exchange rate risk, which is one of the macroeconomic variables, and firms' borrowing. The main objective of the study is to examine whether there is a relationship between exchange rate risk and the capital structure of manufacturing firms. The sample of the study consists of the quarterly frequency data of 109 firms in the manufacturing sector of Borsa Istanbul between 2012 and 2022. In this paper, the System Generalized Moments (System-GMM) estimator, one of the panel data analysis estimators, was used to analyze the data. Accordingly, the relationship between the net foreign currency position, which is used to represent the exchange rate risk, and the financial leverage ratio, debt-equity ratio, short and long-term debt/total debt ratio, which are capital structure ratios, is analyzed. As a result of the study, the relationship between the net foreign currency position and capital structure ratios of the firms in the BIST manufacturing sector is determined. There is a positive relationship between the firms' net foreign currency position and all capital structure variables. Manufacturing sector firms are expected to prefer foreign currency loans in case of a depreciation of the domestic currency or an increase in the exchange rate. With this method, firms can be said to provide hedging against exchange rate risk.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1469342>

Anf/Cite as: Canlitepe, F., & Saygin, O. (2024). Döviz kuru riski sermaye yapısı ilişkisi: Bist imalat sektörü örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1235-1252.

¹ Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde 2023 yılında savunulan "Döviz kuru riskinin sermaye yapısı ve finansal performansa etkisi" başlıklı tezden türetilmiştir.

Giriş

Dünyadaki ekonomik düzen içerisinde ülkelerin birbiriyle etkileşiminin yüksek olduğu günümüzde, döviz kuru kavramı ekonomideki her kesimin faaliyetlerinde göz önüne aldığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Döviz kuru kavramı, bir ülkenin para biriminin diğer ulusların para birimine karşı değeri olup, bu değer her hangi bir otorite tarafından veya serbest piyasada arz-talep dengesine göre belirlenen fiyat olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 86). Döviz kurlarının ülke ekonomilerinde önemli bir konuma sahip olduğundan diğer makroekonomik göstergeler ile ilişkisi ve ülke ekonomilerine etkisi literatürde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda kurlar ekonomik yapıdaki her aktörün finansal kararlarını etkilediğinden hükümetler, firmalar, hane halkları ve yatırımcılar için kritik bir öneme sahip olmaktadır. Döviz kuru hareketlerine göre optimum karar vermek, firmalar, kamu kurumları ve yatırımcılar için ciddi para tasarrufu sağlayabilmektedir. Döviz kuru hareketi iyi yönetildiğinde para tasarrufu sağlanması gibi avantajlar barındırır da aksi durumda, ekonomi aktörlerini bazı riskler ile karşı karşıya getirmektedir.

Sermayenin ve ticaretin uluslararasılaşması neticesinde ülke ekonomilerinde ortaya çıkan makro düzeydeki değişiklikler, ticari hayatın omurgası pozisyonundaki firmaların karşılaşacağı riskleri de artırmıştır. Bu riskler arasında önemli bir yere sahip ve döviz kurlarında meydana gelecek değişimlerin firmaları etkileme olasılığı olarak ifade edilen döviz kuru riski makroekonomideki unsurları etkilemektedir. Bunun yanı sıra döviz kuru riski, mikroekonomi unsurları arasında yer alan firmaların faaliyetlerinden sağladığı nakit akışları, yatırım ve finansman kararları, karları, satışları ve piyasa değeri üzerinde etkili olabilmektedir. Bu bağlamda firmaların, kurlarda yaşanacak değişimlerden kaynaklanan riskleri tespit ederek bunu en düşük seviyeye indirmesi büyük önem arz etmektedir. Para birimlerinin değerlerindeki öngörülemeyen değişimlerin, firmalara etkisini tespit edip yönetmek, günümüzün ekonomik ortamında firmaların finans yöneticilerinin üzerinde önemle durması gereken işler arasında yer almaktadır. Firmalar ve finans yöneticileri, kurdan kaynaklanan bu riskleri tanımlayarak ve ölçerek, finansal sağlıklarını sürdürebilmeleri için etkili riskten korunma stratejilerini uygulayabilmeleri gerekmektedir.

Firmaların sermaye yapısının hangi değişkenlerden etkilendiği konusu uzun yıllardır finans alanında sermaye yapısı teorisi ile irdelenmektedir. Firmanın sermaye yapısı ifadesiyle, firmanın bilançosunun pasif bölümü, yabancı kaynakları ve özsermayesi ifade edilmektedir. Firmanın sermaye yapısının ne şekilde olması gerektiği, diğer bir ifadeyle bilançonun pasifinde ne kadar kısa ve uzun vadeli borç ile ne kadar özsermaye kullanması gerektiği, firmaların finansman politikası olarak vermesi gereken en önemli kararlar arasındadır. Bu kararlar icra edilirken, firma değeri üzerinde yaratacağı etki önemlidir. Ayrıca firmanın sağladığı bu kaynakların firmaya maliyeti bulunmaktadır. Bu toplam kaynakların değeri içerisindeki ağırlıklarına göre ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti (AOSM) hesaplanması gerekmektedir. Firmanın AOSM'si firma değerini tespit etmede kullanılan iskonto oranı olarak kullanılabilir (Ercan ve Ban, 2014: 227).

Firmaların, borç/öz kaynak oranını değiştirdiğinde, ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini minimum seviyede tutması ve bu durumun da firma değerini artırıp artıramayacağı, sermaye yapısı teorilerinin temel tartışma konusunu oluşturmaktadır. Firmaların sermaye yapısının nasıl olması gerektiği konusunda yapılan ilk teorik çalışma Modigliani ve Miller'ın 1958 yılında yayımlanan makalelerinde geliştirdikleri model ile başlamıştır (Sarıaslan ve Erol 2008: 247). Sermaye yapısı teorileri, firmalarda borç/öz kaynak yapısının nasıl olması gerektiğini ve finansal kaldıraçın hangi değişkenlerden etkilendiğini açıklamaya yöneliktir. Bu teoriler, klasik ve modern teoriler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu alanda çalışma yapan araştırmacılar ise statik ve dinamik teoriler olarak da sınıflandırılabilir. Klasik sermaye yapısı teorileri, borç/öz kaynak bileşimini değiştirerek işletmenin piyasa değerini değiştirmesinin mümkün olup olmadığını açıklamaya çalışan teorilerdir. Modern sermaye yapısı teorileri ise işletmelerde sermaye yapısı kararlarını etkileyen değişkenlerin saptanmasına yönelik olarak geliştirilmiş teorilerdir (Karadeniz, 2008: 15).

Firmaların borç/öz kaynak oranını diğer bir ifadeyle sermaye yapısını etkileyen değişkenler, firmaların faaliyette buldukları ekonominin genel durumu, firmanın faaliyet gösterdiği sektörün yapısı ve firmaya özgü değişkenler olarak sınıflandırılabilir. Ülkelerde ekonomik durumun ülke firmalarının sermaye yapısı kararları üzerindeki etkisi büyük önem taşımaktadır. Bir ekonomide genişleme bekleniyorsa, firmaların büyüme fırsatları artar ve daha fazla borçlanma eğilimi gösterebilmektedir. Bu dönemlerde düşük faiz oranları ile mal ve hizmetlere olan fazla talep borçlanma maliyetlerini azalttığından firmalar borçla finansmanı tercih etmektedirler. Diğer taraftan ekonomide bir daralma bekleniyorsa bu dönemlerde finansal belirsizlikler arttığı için firmalar daha çok özsermaye ile finansmanı tercih edeceklerdir. Borçlanmanın az olması, firmaların nakit akışlarını ve likiditelerini

korumalarına yardımcı olacaktır. Sonuç olarak gayri safi yurtiçi hasıla, enflasyon ve faiz oranındaki değişimler, döviz kurundaki dalgalanma, büyüme, para ve sermaye piyasalarının gelişmişliği gibi makro ekonomik değişkenler firmaların sermaye yapılarını etkilemektedir. Sermaye yapısını etkileyen diğer bir unsur firmaların içinde bulunduğu sektörün mevsimsel ve dönemsel hareketlerden etkilenme düzeyinin değişkenlik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Firmaların mevsimsel ve konjonktürel hareketlerden etkilenme düzeyi yüksekse riskleri azaltmak için finansman tercihini özkaynak yönünde kullanacaktır. Ayrıca firmanın içinde bulunduğu sektörün yaşam evresi de sermaye yapısı kararlarını etkileyebilmektedir (Akgüç 1998: 505-508; Abdioglu ve Deniz, 2015: 199-200).

Sermaye yapısını etkileyen firmaya özgü değişkenlere ilişkin literatür incelendiğinde ise Rajan ve Zingales (1995), Frank ve Goyal (2009), Chakraborty (2010), Handoo ve Sharma (2014) çalışmalarında karlılık, firma büyüklüğü, büyüme ve maddi duran varlıklar değişkenlerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu değişkenler sonraki çalışmalarda da sermaye yapısını etkileyen firmaya özgü en temel değişkenler olarak kullanıldığı, literatür incelemesinde görülmüştür.

Bu çalışma ile ekonomik değişkenlerden biri olan döviz kurunun oluşturacağı riskin BİST imalat firmalarının sermaye yapısına bir etkisi var mı sorusuna yanıt aranması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın ikinci bölümünde konuyu ele alan literatüre değinilecektir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntem, veri seti ve model hakkında bilgi verilmiş olup, dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veriler tanıtılarak elde edilen bulgulara değinilmiştir. Son bölümde ise bulgular yorumlanarak bazı önerilerde bulunulmuştur.

Literatür Taraması

Döviz kuru ile firma sermaye yapısı oranları ilişkisini inceleyen literatür incelendiğinde ulusal ve uluslararası çalışmalar farklı veri setleri ve analiz yöntemleriyle çeşitlendiği görülmüştür. Bu çalışmalar ve sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Kim, Heshmati ve Aoun (2006), 1985-2002 yılları için Kore borsasına kayıtlı imalat firmalarının verileri kullanıldığı çalışmada sermaye yapısı belirleyicileri analiz edilmiştir. Çalışmada sermaye yapısı için; firma gelirleri değişkenliği, büyüme fırsatları, maddi duran varlıklar, firma büyüklüğü, karlılık, borcun vergi kalkanı, satışların maliyeti/net satışlar oranı, zaman trendi, Güney Kore'deki "chaebol" denen şirketlerle ilişki, firmaların bulunduğu endüstri ve 1997 Asya Krizi etkisi gibi değişkenler kullanılmıştır. Panel regresyon analizinin kullanıldığı çalışma sonucunda 1997 Asya krizi sebebiyle yaşanan reel döviz kuru değişiminin sermaye yapısına pozitif etkisi olduğu bulunmuştur.

Dong (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Yeni Zelanda'da faaliyet gösteren 9 gayri menkul yatırım ortaklığı firmalarına ait 1995-2010 arasındaki yıllarda sermaye yapısı kararlarının döviz kurundan etkilenme durumu incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak uzun vadeli borçlar/toplam varlıklar kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise bir yıllık Yeni Zelanda Doları/Amerikan Doları forward kuru, toplam varlıklar, piyasa değeri/defter değeri, fiyat/kazanç oranı, piyasa portföyünün performansı, faiz oranı vade yapısı, faiz oranı marjı ve gayrimenkul yatırım ortaklıklarının hisse senedi fiyatındaki artış yüzdeleri kullanılmıştır. Çalışmada iki model kurulmuş ve regresyon analizi yapılmış olup sonuç olarak, forward kurunun değerlendirilmesi ile uzun vadeli borçlar/ toplam varlıklar oranı arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tehrani ve Najafzadehkhoe (2015) çalışmasında, İran Borsasında işlem gören 186 imalat sanayi firmasının 2007-2014 arasındaki yıllarda borç/özkaynak oranının makroekonomik değişkenlerle ilişkisi ele alınmıştır. Çalışma EGARCH modeli ile incelenmiş ve firmaya özgü sermaye yapısı belirleyicileri olarak karlılık, likidite, firma büyüklüğü ve maddi varlıklar ile makro düzeyde sermaye yapısı belirleyicileri olarak ise enflasyon oranı, reel döviz kuru ve gayri safi yurtiçi hasıla kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda kaldıraç oranını; karlılık, likidite, firma büyüklüğü, enflasyon oranı ve reel döviz kuru negatif yönde etkilediği görülürken gayri safi yurtiçi hasılayı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Zein ve Angström (2016), 2005-2014 dönemi baz alarak incelediği çalışmada makroekonomik faktörlerin İsveç firmalarının sermaye yapıları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda sermaye yapısı ile firmaya özgü değişkenlerin (karlılık, maddi duran varlıklar ve firma büyüklüğü) yüksek korelasyona sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca makroekonomik değişkenlerden gayri safi yurtiçi hasıla, döviz kuru ve enflasyon

ile kaldıraç oranı arasında negatif ilişki, kurumlar vergisi oranı, faiz oranı ile kaldıraç oranı arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Şahin (2018) çalışmasında, Türkiye, Brezilya, Güney Afrika ve Endonezya ülkelerinin finansal olmayan firmaların 2004-2013 periyodu için sermaye yapısının firmaya özgü faktörleri ve makroekonomik faktörleri ile firma kaldıraç oranı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Firmaya özgü değişkenler olarak firma büyüklüğü, büyüme, firma geçmiş yıl borcu, maddi varlıklar ve karlılık oranı kullanılmıştır. Makroekonomik değişkenler olarak ise, gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi, enflasyon ve döviz kurları olarak belirlenmiştir. Bu çalışma 2008 küresel finans krizi öncesi ve sonrası olarak sermaye yapısı belirleyicilerini Sistem GMM teknikleriyle incelemiş ve kriz öncesi dönem için reel döviz kuru ve kaldıraç oranı ile pozitif ilişki, kriz sonrası için negatif ilişki bulunmuştur.

Akın ve Öcal (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 2002-2016 yılları arasında imalat sanayisine ait sektörel bilançoları kullanarak, iktisadi parametrelerin her bir sektördeki firmaların sermaye yapıları üzerindeki etkisi basit doğrusal regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda imalat sanayindeki yer alan 8 alt sektörden büyük bir kısmının gayri safi yurtiçi hasıla ve faiz oranları ile sermaye yapısı arasında anlamlı ilişki bulunurken, döviz kuru ile sermaye yapısı arasında ise yalnızca 2 alt sektör ile anlamlı ilişki bulunmuştur.

Chow ve diğerleri (2018) çalışmasında, makroekonomik belirsizlikler ile sermaye yapısı arasındaki ilişki incelenmiştir. 2004-2014 dönemleri için Asya Pasifik ülkesinde faaliyet gösteren finansal olmayan 907 firma verileri kullanılmıştır. Çalışma panel regresyon analizi tahmincilerinden sistem GMM tahmincisi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak reel döviz kuru sermaye yapısı arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur.

Tong ve Wei (2019), 2000-2006 yılları arasında 23 gelişmekte olan ülke piyasalarındaki 6610 finansal olmayan firma verileri kullanıldığı çalışmada döviz kuru müdahalelerinin firma kaldıraçına etkisi incelenmiştir. Kaldıraç oranının bağımlı değişken; ithalat-ihracat büyüme oranı oynaklığını ve kurumsal yönetim endeksi bağımsız değişken olarak modeller oluşturmuştur. Ayrıca satışlar, maddi duran varlıklar, firma büyüklüğü, enflasyon oranı ve döviz kurunun kontrol değişkeni olarak modellere katılmıştır. Panel regresyon analizi uygulanan çalışmada döviz kuru müdahalelerinin sermaye yapısına pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Sayılgan ve Erdiç (2020) çalışmasında, 2009-2017 yılları arasında Borsa İstanbul'da kayıtlı 134 imalat sektöründeki KOBİ'nin sermaye yapısına etki eden firmaya özgü ve makroekonomik faktörler analiz edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişkenler olarak; kısa ve uzun vadeli kaldıraç oranları, toplam kaldıraç oranı kullanılmıştır. Firmaya özgü bağımsız değişkenler olarak karlılık, işletme büyüklüğü, likidite, büyüme fırsatı, varlık yapısı değişkenleri kullanılırken makroekonomik bağımsız değişkenler olarak ise GSYİH büyüme oranı, faiz oranı ve döviz kuru kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak firmaların sermaye yapısı kararlarını etkileyen firmaya özgü değişkenlerden likidite değişkeninin negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Makroekonomik değişkenlerde ise, döviz kuru ile kaldıraç oranlarının arasındaki ilişkinin kuvvetli ve negatif olduğu sonucuna varılmıştır.

Aksine, döviz kurunda yaşanacak değişimlerin firmaların sermaye yapıları ile pozitif ve anlamlı ilişkisi olduğu sonucuna ulaşan Yılmaz ve Aslan (2020) çalışmasında, 2005-2019 dönemi için makroekonomik göstergelerin imalat dışı sektörlerde yer alan firmaların sermaye yapısına etkisi regresyon analiziyle incelenmiştir. Bağımsız değişkenler enflasyon oranı, gayri safi yurtiçi hasıla, faiz oranı ve Dolar-Türk Lirası paritesi belirlenirken; sektörün kaldıraç oranı bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, gayri safi yurtiçi hasıla ve döviz kurundaki değişimlerin, firmaların sermaye yapıları ile pozitif ve anlamlı ilişkisinin olduğu ve faiz oranlarındaki değişimler ile negatif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Duran ve Stephen (2020) çalışmasında, Latin Amerika'daki beş ülkede faaliyet gösteren firmaların (Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika ve Peru) 2008 finansal krizi öncesinde ve sonrasında uluslararasılaşmasının sermaye yapısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma 1996-2016 yılları 706 Latin Amerika firması için uygulanmıştır. Panel regresyon analizi uygulaması sonucunda reel döviz kuru ile sermaye yapısı arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür.

Kalemlerli-Özcan, Liu ve Shim (2021) çalışmasında, döviz kuru oynaklığı karşısında borçlarının büyük bir kısmının döviz cinsi olan firmaların kaldıraçları üzerindeki etkisi incelenmiştir. 2002-2015 yılları için Çin, Tayvan, Hong Kong Sar, Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland ülkelerindeki finansal olmayan firma verileri kullanılmıştır. Yıllık veriler kullanıldığı çalışmada, sistem GMM tahmincisi ile analiz edilmiş olup, firmaların çoğunun sermaye yapısı ile döviz kuru arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Noriller ve diğeri (2021) çalışmasında, Latin Amerika ve Asya'da faaliyet gösteren 372 finansal kuruma ilişkin sermaye yapısı ile makroekonomik değişkenlerin (faiz oranı, döviz kuru ve gayri safi yurtiçi hasıla) ilişkisi incelenmiştir. Çalışma Newey-West yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak faiz oranı, döviz kuru ve GSYİH'nin sermaye yapısı ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, faiz oranı, döviz kuru ve/veya GSYİH'deki artışın (azalışın) sermaye yapısı üzerinde olumsuz (olumlu) bir etkisi olacağı öngörülmüştür. Makroekonomik değişkenlerin Latin Amerika ve Asya'daki finansal kurumların sermaye yapılarını etkilediği sonucuna varılmıştır.

Siswanto ve diğeri (2022) çalışmasında, 2017-2018 dönemi için Endonezya Borsası'nda hisseleri işlem gören 285 finansal olmayan firmanın kaldıraç ve firma büyüklüğünün söz konusu firmaların değeri üzerine etkisi düzenleyici değişkenler dahil edilerek incelenmiştir. Firma değeri, kaldıraç oranı, firma büyüklüğü, satışlar üzerinde döviz kuru hassasiyetini ölçen beta katsayısı değişkenleri kullanılarak çalışma yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak döviz kuru değişimi firmaların kaldıraç oranını ve firma büyüklüğünün firma değeri üzerindeki ilişkilerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

Hassen-Ali ve diğeri (2022) çalışmasında, Türkiye'de faaliyet gösteren 42 bankanın 2003-2017 dönemleri için panel regresyon analizi yöntemiyle sermaye yapısını etkileyen bankaya özgü ve makroekonomik faktörler incelenmiştir. Toplam borçlar/aktifler, uzun vadeli borçlar/aktifler, kısa vadeli borçlar/aktifler oranları bağımlı değişken; karlılık, maddi duran varlıklar, banka büyüklüğü, net faiz marjı, likidite, büyüme fırsatları, gayri safi milli hasıla, enflasyon oranı, faiz oranı, döviz kuru, işsizlik oranı gibi değişkenler de bağımsız değişkenler olarak modeller kurulmuştur. Çalışma sonucunda makroekonomik faktörlerden faiz oranının ve döviz kurunun kaldıraç oranlarına (toplam borç, uzun ve kısa vadeli borç oranları) olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Yılmaz (2022) 2010-2021 arasındaki yılları ele aldığı çalışmada BİST Teknoloji firmalarının sermaye yapısı kararlarını etkileyen firmaya özgü ve makroekonomik değişkenleri panel regresyon yöntemi ile tespit etme amaçlanmıştır. Çalışmada, sermaye yapısı değişkeni olarak kaldıraç oranları (kısa-uzun vadeli borç oranları, toplam kaldıraç oranı), firma bazlı değişkenler olarak; net satışlarda değişim, cari oran, toplam aktifler, aktif karlılık, toplam varlıklarda değişim ve varlık yapısı, makroekonomik değişken olarak ise dolar kuru ve ticari kredi faiz oranı kullanılmıştır. Sonuç olarak, firma içi değişkenlerin kısa vadeli borç oranlarına etkisi pozitif iken, diğer değişkenlerin kısa vadeli borç oranına etkisi ise negatif olarak bulunmuştur. Uzun vadeli borç oranında ise dolar kurunun etkisi negatif diğer değişkenlerin ise pozitif etkisi olduğu görülmüştür.

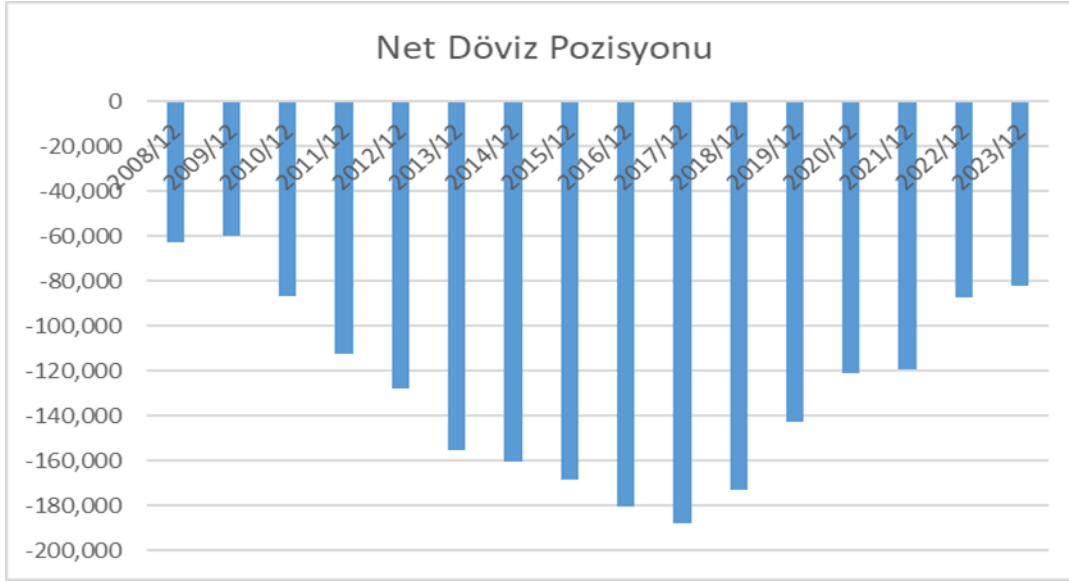
Tablo 2. Literatür Özeti

YAZAR	ÖRNEKLEM	DÖNEM	SONUÇ
Kim, Heshmati ve Aoun (2006)	Kore	1985-2002	Pozitif ilişki
Dong (2011)	Yeni Zelanda	1995-2010	Negatif ilişki
Tehrani ve Najafzadehkhoee (2015)	İran	2007-2014	Negatif ilişki
Zein ve Angström (2016)	İsveç	2005-2014	Negatif ilişki
Şahin (2018)	Türkiye-Brezilya-Güney Afrika- Endonezya	2004-2013	2008 kriz öncesi pozitif ilişki, kriz sonrası negatif ilişki
Akın ve Öcal (2018)	Türkiye	2002-2016	Pozitif ilişki
Chow ve diğerleri (2018)	Asya Pasifik	2004-2014	Pozitif ilişki
Tong ve Wei (2019)	Gelişmekte olan ülke piyasalarındaki seçilmiş firmalar	2000-2006	Pozitif ilişki
Sayılğan ve Erdinç (2020)	Türkiye	2009-2017	Negatif ilişki
Yılmaz ve Aslan (2020)	Türkiye	2005-2019	Pozitif ilişki
Duran ve Stephen (2020)	Arjantin-Brezilya-Şili-Meksika-Peru	1996-2016	Anlamlı ilişki
Kalemlı-Özcan, Liu ve Shim (2021)	Gelişmekte olan 10 Asya ülkesi	2002-2015	Negatif ilişki
Noriller ve diğerleri (2021)	Latin Amerika ve Asya	2010-2018	Negatif ilişki
Siswanto ve diğerleri (2022)	Endonezya	2017-2018	Pozitif ilişki
Hassen-Ali ve diğerleri (2022)	Türkiye	2003-2017	Pozitif ilişki
Yılmaz (2022)	Türkiye	2010-2021	Negatif ilişki

Tablo 2’de ayrıntılı olarak yer alan, döviz kuru ve firma sermaye yapısı oranları ilişkisini inceleyen çalışmalarda, döviz kuru ile sermaye yapısı ilişkisinin hem pozitif hem de negatif ilişki içinde olduğu görülebilmektedir. Bunun nedenlerinden biri literatürde yer alan çalışmaların evren ve örnekleminin farklı ülkelerden oluşmasından kaynaklandığı öne sürülebilmektedir. Çalışmaların ışığında bu çalışmayla Türk imalat sektöründe yer alan firmaların yabancı para net pozisyonları ile sermaye yapıları arasındaki ilişki tespit edilerek literatüre katkı sağlanmak beklenmektedir.

Veri Seti ve Model

Çalışmada payları borsada işlem gören ve verilerine kesintisiz ulaşılabilen BİST İmalat sektöründe yer alan 109 adet imalat firmasının döviz kuru değişimi ile söz konusu firmaların sermaye yapısı kararları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla 2012-2022 yılları arasında FİNNET veri tabanında yer alan çeyreklik frekanstaki verilerden yararlanılmıştır. Veriler, firmaların çeyrek dönemlik mali tablolarından yararlanılarak, 2012 yılının ilk çeyreği ile 2022 yılının üçüncü çeyreği arası dönemlerden elde edilmiştir. Çalışmanın örnekleminin ülkemiz imalat sektöründe yer alan firmalardan seçilmiştir. Bu seçimin temel nedeninin firmaların kur riskine maruz kaldıkları düşünülmektedir. İmalat sektörünün döviz kuru riski taşımasının; firmaların ithalata dayalı üretim yapmaları, yabancı para net pozisyon açığının yüksek olması, firma sahip ve yöneticilerinin etkisi gibi unsurların etkili olduğu düşünülmektedir (Aksu, 2016: 152-153). Şekil 1’de reel sektör diğer bir ifadeyle imalat sektörü firmalarının yıllık net yabancı para-döviz pozisyonu gösterilmiştir.

Grafik 1. Reel Sektör Firmalarının Döviz Pozisyonu

Kaynak: TCMB (2024)

Grafikte de görüldüğü üzere firmaların döviz pozisyonu yıllar itibariyle dalgalanmalar gösterdiği ve negatif seyir izlediği görülmüştür.

Türk imalat sektörünün döviz kuru riskine maruz kalmalarının sebeplerinden biri olarak ifade edilen ithalata dayalı üretim yaptığını kanıtlar nitelikteki istatistikî veriler tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	İthalat İçindeki Ara Mallar Oranı*
	Değer	Değişim	Değer	Değişim		
2013	161 480 915		260 822 803		-99 341 888	%72,5
2014	166 504 862	3.1	251 142 429	-3.7	-84 637 567	%72,3
2015	150 982 114	-9.3	213 619 211	-14.9	-62 637 098	%68,7
2016	149 246 999	-1.1	202 189 242	-5.4	-52 942 243	%67,1
2017	164 494 619	10.2	238 715 128	18.1	-74 220 509	%72,7
2018	177 168 756	7.7	231 152 483	-3.2	-53 983 726	%75,6
2019	180 832 722	2.1	210 345 203	-9.0	-29 512 481	%77,2
2020	169 637 755	-6.2	219 516 807	4.4	-49 879 052	%74,2
2021	225 214 458	32.8	271 425 553	23.6	-46 211 095	%77,4
2022	254 169 748	12.9	363 710 575	34.0	-109 540 827	%80,4
2023	255 440 780	0.5	361 764 556	-0.5	-106 323 777	%72,2

Kaynak: TÜİK (2024)

(*: Geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre ithalat kalemlerinden yararlanarak hesaplanmıştır.)

Ülkemiz ithalat-ıhracat kalemleri ile toplam ithalat içinde hammadde oranına ilişkin kalemler incelendiğinde ise ülke ithalatının ülke ihracatından fazla olduğu ve gerçekleştirilen ithalatın büyük bir çoğunluğunun ara mallar olduğu görülmektedir.

İmalat sektörünün kur riski taşımalarının nedenlerinden biri olarak yukarıda ifade edilen firma sahiplerinin ve firma yöneticilerinin kur riskine karşı alacağı tedbirlerde yanlış kararlar verebilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Firma sahip ve yöneticilerin kur dalgalanmalarında riskten korunma yerine, spekülative kazanç elde etmeye çalışmaları döviz kuru riskine maruz kalmalarında etken olmaktadır. Spekülative kazanç elde etmek isteyen firmalar genellikle kuru doğru tahminlemede yanlış olduğundan bu kazançtan da mahrum kalmakta ve ayrıca yönetsel risk ile de karşı karşıya kalmaktadır. Yapılması gereken ise firmanın yapısı doğrultusunda uygun riskten korunma yöntemlerinin belirlenip bunların uygulamasıdır (Aksu, 2016: 153).

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımları

Değişken Grubu	Tanım	Kısaltma	Formül
Bağımlı Değişken	Finansal Kaldıraç (%)	FK	$(\text{Toplam Borç} / \text{Aktifler}) * 100$
	Borç Özsermaye Oranı (%)	BÖZ	$(\text{Toplam Borç} / \text{Özsermaye}) * 100$
	Kısa ve Uzun Vadeli Finansal Borçlar/Toplam Borçlar Oranı (%)	KUVFB	$(\text{Kısa ve Uzun Vadeli Fin. Borçlar} / \text{Toplam Borçlar}) * 100$
Bağımsız Değişkenler	Yabancı Para Net Pozisyonu	LOGYPNP	$(\text{Yabancı Para Varlıklar} - \text{Yabancı Para Yükümlükler} + \text{Parasal Olmayan Varlıklar} + \text{Türev Enstrümanların Net Pozisyonu} + \text{Nakit Akış Riskinden Korunma Muhasabesine Konu Tutarlar} + \text{Doğal Hedge Kapsamında Değerlendirilen Stoklar})$ (Logaritması alınmıştır) $\text{Aktif Karlılığı} (100 * (\text{Net Kar} / \text{Aktifler (ortalama)}))$ oranı ile hesaplanır.)
	Aktif Karlılığı	AK	$\text{Aktifler (ortalama)} = (\text{Aktifler} + \text{Aktifler (bir yıl önceki dönem)}) / 2$
Kontrol Değişkenleri	Sermaye Harcamaları/Toplam Aktifler Oranı	SHA	$\text{Sermaye Harcamaları} / \text{Toplam Aktifler}$
	Net Satış Büyüme % (Çeyreklik)	NSBY	Çeyrek Dönem İçin Net Satışlardaki Yüzde Büyüme

Yabancı para net pozisyonu firmaların net döviz pozisyonunu ifade etmektedir. Yabancı para net pozisyonu, kurda yaşanacak değişimlerden etkilenme düzeyini diğer bir ifadeyle kurlarda meydana gelen değişimler gerek net yabancı para varlığı olan firmalar, gerekse net yabancı para yükümlülüğü olan firmalar aynı şekilde döviz riskine maruz kaldıkları göstermektedir (Yıldız ve Yılmaz, 2022: 1406; Barakalı ve Elmas, 2022: 282). Söz konusu değişkenin analizde yanlış sonuçlar üretmemesi için mutlak değeri alınmıştır. Bunun temel sebebi, firmaların yabancı para net pozisyonunun negatif veya pozitif olması durumunda, döviz kurlarında meydana gelecek

değişimlerden etkilenmesidir. Ayrıca yabancı para net pozisyonu TL cinsinden bir değeri gösterdiği ve tutarlı sonuçlar verebilmesi adına logaritması alınmıştır.

Sermaye yapısı kararlarına ilişkin bağımlı değişkenleri temsilen finansal kaldıraç oranı, borç/özsermaye oranı ve kısa ve uzun vadeli finansal borçlar/toplam borçlar oranları seçilmiştir. Bu sermaye yapısı oranları, firmaların borç özkaynak bileşimini temsil etmektedir. Sermaye yapısı oranları ile yabancı para net pozisyonu ilişkisinin incelendiği model 1, model 2 ve model 3’de kullanılan kontrol değişkenleri aktif karlılığı, sermaye harcamaları/toplam aktifler ve net satış büyüme (%) değişkenleri Rajan ve Zingales (1995), Frank ve Goyal (2009), Chakraborty (2010), Handoo ve Sharma (2014) çalışmalarına göre belirlenmiştir.

Döviz kuru riski ve sermaye yapısı oranları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kurulan ekonometrik modeller literatürdeki çalışmalar ışığında, aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur. Sistem GMM tahmincisi ile analiz edilecek olan modeller üç farklı bağımlı değişken için sırasıyla şöyle kurulmuştur:

$$\text{Model 1: } FK_{it} = \gamma_1 + \gamma_2 \text{LOGYPNPX1}_{it} + \gamma_3 AK_{it} + \gamma_4 SHA_{it} + \gamma_5 NSBY_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model 2: } BÖZ_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{LOGYPNPX1}_{it} + \beta_3 AK_{it} + \beta_4 SHA_{it} + \beta_5 NSBY_{it} + e_{it}$$

$$\text{Model 3: } KUVFB_{it} = \delta_1 + \delta_2 \text{LOGYPNPX1}_{it} + \delta_3 AK_{it} + \delta_4 SHA_{it} + \delta_5 NSBY_{it} + \epsilon_{it}$$

Modellerde her bir parametre, tahmin edilen katsayıları gösterirken i her bir paneli, t ise zaman boyutunu temsil etmektedir. γ_1 , β_1 ve δ_1 parametreleri sabit değerleri, ε_{it} , e_{it} ϵ_{it} , parametreleri ise her bir model için gerçek değer ile tahminlenen değer arasındaki farkı gösteren hata terimlerini ifade etmektedir.

Metodoloji

Literatür baz alınarak, çalışmada Borsa İstanbul imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı oranları arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda, değişkenlerin gecikmeli değerlerini açıklayıcı faktör olarak modele katan dinamik panel veri analizi yöntemi tercih edilmiştir.

Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (GMM), panel regresyon analizinde sıklıkla kullanılan tahminciler arasında yer almaktadır. En belirgin özelliği içsellik (endogeneity) problemini çözmesidir. GMM, literatürde bulunan iki aşamalı tahmincilerden birisidir. İlk aşamada birinci fark modelinin araç değişken matrisi olarak değişimi yapılırken, diğer aşamada dönüşümü yapılmış olan model GMM tahmincisi olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle GMM iki aşamalı tahminciler grubuna dahil edilmiştir (Hüsnüoğlu, 2017: 25). Özellikle hata terimlerinin korelasyonlu olduğu ve hem sabit hem değişen varyans durumlarında da tercih edilebilen bir tahminci olan ve Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından üretilen GMM tahmincisi, iki aşamalı olması nedeniyle araç (enstrümental) değişken adı verilen dışsal değişkenleri modele dahil etmektedir. Bu değişkenler, zaman kesitlerinin kalıcı ve rassal yürüyüşe yakın olması durumunda, değişkenlerin gecikmeli değerlerini içsel değişkenlerle zayıf bir ilişkide olmasına neden olması durumunda zayıf enstrüman olarak değerlendirilmektedir (Yıldız, 2020: 107). Ayrıca modelde gecikmeli değerlerin kullanılması, GMM tahmincisinin dinamik özellikte olmasını sağlamaktadır. Roodman, (2009) çalışmasında, modelde yer alan araç değişkenlerin geçerliliğinin test edilmesinde Sargan testi dışında Hansen ve Fark Hansen testleri de kullanılabilir. Söz konusu çalışmada Hansen testinin Sargan testine kıyasla daha dirençli olduğu da belirtilmiştir. Sargan testine kıyasla Fark Hansen testinde araç değişkenlerin geçerliliği (dışsallığı) hem düzey eşitliğinde hem de GMM eşitliğinde test edilmektedir.

Panel vektör otoregresif modeller özü itibarı ile dinamik model olduğundan ortogonalite koşulunu sağlayabilecek genelleştirilmiş momentler yöntemi diğer tahmin yöntemlerine tercih edilmektedir. Dışsallık varsayımının sağlanmadığı durumda GMM yöntemi ile tahminler tutarlıdır. Ayrıca heteroskedastinin varlığı durumunda, etkin ve N büyük ve T küçükken tutarlı tahminler elde edilebilmektedir (Fatoğlu, 2020: 134). Bu çalışmada, döviz kuru riski ile BİST imalat sektörü kapsamındaki firmaların sermaye yapısı ilişkisini incelemek amacıyla, değişkenlerin gecikmeli değerlerini açıklayıcı faktör olarak modele dahil eden dinamik panel veri analizi yöntemi tercih edilmiştir. İlk olarak Arellano ve Bover (1995) tarafından ortaya atılan ve daha sonra Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi (Sistem GMM), dinamik panel veri tahmin yöntemlerini büyük ölçüde geliştirmiştir. Blundell ve Bond (1998) çalışmasında, $N > T$ olduğunda dinamik panel veri modelinin etkin bir araç değişken tahmincisinin üretilmesinde ekstra moment koşulunun önemi

dikkate alınmıştır. Burada N yatay kesiti ve T zaman boyutunu göstermektedir. Bu yöntemin, otoregresif katsayının nispeten yüksek ve zaman serisinin gözlem sayısının nispeten az olduğu durumlarda klasik Fark GMM tahmincisinin performansını önemli ölçüde artırabildiği bulunmuştur. Bu durumda, asimptotik varyans karşılaştırmaları, sistem GMM tahmincisinin doğrusal olmayan GMM tahmincisinden önemli ölçüde daha verimli olabileceğini göstermektedir (Saygın, 2017: 125).

Bu çalışmada, Borsa İstanbul imalat sektöründe faaliyet gösteren 109 firmanın 2012-2022 yılları arası 43 çeyrek dönemlik veri setinde Sistem-GMM tahmincisi ile yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Bulgular

Çalışmada analiz edilen değişkenleri istatistiki açıdan değerlendirmek için tablo 4'te tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 4. Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
FK	4687	54.706	21.516	0	121.484
BÖZ	4687	4.836	1.103	0	10.924
KUVFB	4687	40.577	20.722	0	89.581
LOGYPNP	4687	17.128	3.441	0	23.677
AK	4687	4.074	7.211	-33.283	69.531
SHA	4687	2.844	4.713	-51.186	112.417
NSBY	4687	37.463	125.442	-93.637	5913.231

Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde değişkenlerin bir kısmında minimum değerlerinin 0 olması analiz yıllarında bazı firmaların verilerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. NSBY değişkeninin standart sapmasının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Her bir değişken için toplamda 4687 gözlemin yer aldığı veri setinde ortalama değerler de minimum ve maksimum değerlerine uygun olarak dağılmıştır.

Tablo 5. Korelasyon Matrisi

Değişkenler	FK	BÖZ	KUVFB	LOGYPNPX1	AK	SHA	NSBY
FK	1.00						
BÖZ	0.96	1.00					
KUVFB	0.38	0.39	1.00				
LOGYPNPX1	0.34	0.43	0.22	1.00			
AK	-0.33	-0.30	-0.20	0.07	1.00		
SHA	-0.00	0.00	0.05	0.07	0.16	1.00	
NSBY	0.02	0.03	-0.03	0.04	0.17	0.10	1.00

Tablo 5'de yer alan korelasyon matrisi her bir modelde yer alan değişkenler açısından incelendiğinde BÖZ ile FK değişkenleri arasında yüksek korelasyon olduğu tespit edilmiş bu sebeple modellere birlikte katılmamıştır. Diğer değişkenler arasında ise çoklu doğrusal bağlantının olmadığı değerlendirilebilmektedir.

Panel regresyon analizinde sonuçların tutarlı ve güvenilir olması için değişkenlerin aynı derecede durağanlık koşulunu sağlaması gerekmektedir. Serilerin düzey değerlerinde I(0), durağan olmaları deterministik, farkları alındığında durağan hale gelmelerine, yani birim kökten kurtulmalarına ise stokastik, I(1) trend adını almaktadır. Birimler arasında yatay kesitin varlığı durumunda, son dönemlerde yaygınlaşan, ikinci nesil birim kök testlerinin

uygulanmasının daha uygun olduğu değerlendirilmektedir (Ağır ve diğerleri, 2020: 971). Bu nedenle modellerde kullanılan değişkenlerin tümü için öncelikle yatay kesit bağımlılığın bulunup bulunmadığı $N > T$ olması sebebiyle Pesaran CD yatay kesit bağımlılık testi ile incelenecektir.

Tablo 6. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

DEĞİŞKEN	CD TEST	Olasılık	Ort. Joint T	Ort. ρ	Ort abs ρ
FK	100.067	0.000	43.00	0.20	0.39
BÖZ	98.464	0.000	42.62	0.20	0.38
KUVFB	19.954	0.000	43.00	0.04	0.29
LOGYPNPX1	75.503	0.000	43.00	0.15	0.26
AK	121.062	0.000	43.00	0.24	0.33
SHA	120.698	0.000	43.00	0.24	0.29
NSBY	254.73	0.000	43.00	0.51	0.52

Tablo 6'daki yatay kesit bağımlılığı sonuçlarına göre, serilerinin tümünde, yatay kesit bağımlılığının olmadığına dair kurulan temel hipotez tüm istatistiki anlamlılık düzeylerinde reddedilmekte ve alternatif hipotez olan serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip oldukları hipotezi kabul edilmektedir. Bu nedenle, değişkenlere ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanmasının uygun olacağı öngörülmüştür. İkinci nesil birim kök testlerinden, literatürde sıklıkla tercih edilen ve tüm N/T yapılarında uygulanabilen CIPS ve CADF testleri uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılık testi sonucunda uygulanan ikinci nesil birim kök testlerinden CIPS ve CADF testlerinin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Birim Kök Testleri

DEĞİŞKENLER	Düzye ve Trendsiz			Düzye ve Trendli		
	CADF	CIPS	CIPS İst.	CADF	CIPS	CIPS İst.
		%10 = -2.01 %5 = -2.06 %1 = -2.14			%10 = -2.5 %5 = -2.54 %1 = -2.62	
	t-ist.	Prob	CIPS İst.	t-ist.	Prob	CIPS İst.
FK	-2.521***	0.000	-2.521***	-2.905***	0.000	-2.905***
BÖZ	-9.016***	0.000	-	-8.59***	0.000	-
KUVFB	-2.69***	0.000	-2.69***	-3.264***	0.000	-3.264***
LOGYPNPX1	-4.054***	0.000	-4.054***	-4.093***	0.000	-4.093***
AK	-2.864***	0.000	-2.864***	-3.206***	0.000	-3.206***
SHA	-3.173***	0.000	-3.173***	-3.496***	0.000	-3.496***
NSBY	-3.653***	0.000	-3.653***	-3.721***	0.000	-3.721***

Tablo 7'de gösterilen CADF ve CIPS testi sonuçlarında değişkenlerin tümünün düzeyde ve hem trendli hem de trendsiz değerlerinin, durağan oldukları görülmektedir. Bağımlı değişken olarak kullanılan BÖZ değişkeninin

bazı panellerde bulunan eksik verileri nedeniyle CIPS birim kök testinin gerçekleştirilememesi nedeniyle bu değişken için yalnızca CADF birim kök testi sonuçları yorumlanmıştır.

Birim kök testi sonucunda değişkenlerin aynı derecede durağanlığı sınanması sonrasında parametrik testlere geçilebilmektedir. Modellerin tahminlenmesi amacıyla Sistem GMM dinamik tahmincinin kullanılmasının veri seti yapısı ve kurulan modeller dikkate alınarak uygun olacağı değerlendirilmiş ve yapılan panel regresyon analiz sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Sistem-GMM Analiz Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
	Bağımlı Değişken:	Bağımlı Değişken:	Bağımlı Değişken:
	FK	BÖZ	KUVFB
BAĞIMLI DEĞİŞK. (-1)	0.316*** (0.017)	0.195*** (0.015)	0.558*** (0.018)
LOGYPNPX1	1.622*** (0.044)	0.146*** (0.003)	0.810*** (0.081)
AK	-0.254*** (0.021)	-0.012*** (0.001)	-0.171*** (0.036)
SHA	-0.034 (0.028)	0.002 (0.002)	0.055 (0.046)
NSBY	0.004*** (0.001)	0.001** (0.001)	0.002 (0.001)
AR(1)	-4.68 [0.000]	-4.53 [0.000]	-4.64 [0.000]
AR(2)	2.25 [0.376]	2.80 [0.341]	2.39 [0.371]
Sargan Testi	2687.80 [0.2147]	2992.75 [0.2697]	2873.49 [0.2355]
Hansen Testi	107.07 [0.1178]	106.38 [0.1093]	109.17 [0.1736]
Sabit	10.82*** (1.25)	1.441** (0.091)	4.57*** (1.648)
Prob>Chi	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Araç Değişken Sayısı	87	87	87

Parantez ile belirtilmiş değerler t istatistiği katsayılarıdır.

Köşeli parantez ile belirtilmiş değerler testlerin olasılık değerlerini göstermektedir.

* %10 önem seviyesinde ($p < 0.10$) anlamlılığı belirtmektedir.

** %5 önem seviyesinde ($p < 0.05$) anlamlılığı belirtmektedir.

*** %1 önem seviyesinde ($p < 0.01$) anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 8’de gösterilen GMM analiz sonuçlarına göre modele dahil edilen bağımlı değişkenlerin gecikmelerinin tümünün %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olması GMM analizinin tutarlılığı yönünde önemli bir göstergedir. Kurulan modellerin sonuçlarının geçerliliğini sınanan AR(2) testinin ve araç değişkenlerin tutarlı olup olmadığını sınanan Sargan ve Hansen testlerinin modeller için geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca kullanılan araç değişkeni sayısının modeldeki toplam panel sayısının altında kalması da (87 araç değişkeni, 109

panel) GMM analizlerinin birçoğunda yer alabilen aşırı değerlendirme sorununun modellerde bulunmadığını varsayılabilirliğini göstermektedir.

Modeller incelendiğinde, yabancı para net pozisyonu sermaye yapısını temsilen modele katılan tüm bağımlı değişkenler (FK, BÖZ ve KUVFB) arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan, aktif karlılığı (AK) değişkeni tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve işaretçilerinin tüm modellerde negatif yönde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, firmaların aktif karlılığını artması sermaye yapısı değişkenlerinde azalmaya yol açtığı söylenebilir. Bunun aksine sermaye harcamalarını temsil eden SHA değişkeni ile sermaye yapısı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı oranları arasındaki ilişkinin sınındığı model 1, model 2 ve model 3'teki değişkenler ve ilişki tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Sermaye Yapısı Oranlarına İlişkin Modellerde Değişken İlişkisi

	LOGYPNP	AK	SHA	NSBY
FK	Pozitif İlişki	Negatif İlişki	İlişki Yoktur	Pozitif İlişki
BÖZ	Pozitif İlişki	Negatif İlişki	İlişki Yoktur	Pozitif İlişki
KUVFB	Pozitif İlişki	Negatif İlişki	İlişki Yoktur	İlişki Yoktur

Tablo 9'da görüldüğü üzere, yabancı para net pozisyonu (LOGYPNP) değişkeninin beklendiği üzere tüm sermaye yapısını temsil eden değişkenler ile pozitif yönlü ilişkisi olduğu görülmektedir. Firmaların yabancı para pozisyonunun pozitif veya negatif olması durumlarında diğer bir ifadeyle kur riskiyle karşı karşıya olduklarında, firmalar yabancı kaynak kullanımına yöneldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeninin firmalar yerli paranın değer kaybettiği veya döviz kurunun arttığı durumda döviz cinsi kredilere yönelebileceği düşünülmektedir. Bu yöntemle firmalar kur kaynaklı riskten korunma (hedging) sağlayacağı söylenebilir.

Firmaların sermaye yapılarını belirleyen etmenlerin neler olduğu, finans literatüründe halen tartışılan konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Borçlanma seviyesi firmaların karakteristik yapıları, büyüklüğü, firmanın bulunduğu sektör gibi etmenlerin yanında makroekonomik göstergelerden de etkilenmektedir. Bu çalışmada makroekonomik göstergelerden biri olan döviz kurunun, firmaların sermaye bileşimini oluştururken göz önüne alınması gereken makroekonomik bir gösterge olması gerektiği söylenebilmektedir.

Yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı oranları ilişkisinin analizi sonucunda elde edilen bulguların bir kısmı incelenen çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Kim, Heshmati ve Aoun (2006), Şahin (2018), Akın ve Öcal (2018), Chow ve diğerleri (2018), Tong ve Wei (2019), Yılmaz ve Arslan (2020), Siswanto ve diğerleri (2022), Hassen-Ali ve diğerleri (2022) çalışmalarında döviz kurlarındaki değişimin, firmaların sermaye yapısı kararları arasında karşılıklı olarak pozitif yönde ilişki bulunduğu belirtilmiştir.

Sonuç

Ülkelerin kullanmış olduğu ulusal paranın diğer ülke paraları karşısındaki değeri, o ülkelerin reel ve finansal piyasalarında yer alan aktörler için önemli bir güce sahiptir. Ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değeri olarak ifade edilen döviz kuru, ekonomide sağlanmak istenen istikrar için en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Reel ve finansal piyasalarda meydana gelen globalleşme ve serbestleşme ile kurlardaki dalgalanma artmış ve kur kaynaklı krizler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, ekonomide faaliyet gösteren piyasa oyuncularının her birinin özellikle firmaların finansal karar alma sürecinde, döviz kuru makroekonomik değişkenini dikkate alarak karar vermeleri gerekmektedir.

Firmaların sermaye yapısını oluştururken vereceği kararları etkileyen unsurlar; faaliyette buldukları ekonominin genel durumu, firmanın faaliyet gösterdiği sektörün yapısı ve firmaya özgü değişkenler olarak sıralanmaktadır. Bu bağlamda firma, varlıklarının finansmanı için kullanacağı kaynakların dağılımını belirlerken alternatifler arasında optimal karar verme gayretinde bulunmaktadırlar. Verilecek bu kararı etkileyen

değişkenlerin firmalar tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Yabancı para cinsinden borçlanan, ihracat-ithalat yapan ve ithal girdi kullanan firmalar sermaye yapısını etkileyen faktörler arasında yer alan döviz kurlarındaki değişimlerden etkilenmektedir. Yabancı para cinsinden borçlanan firmaların döviz kurlarındaki artış, borç oranının da artmasına neden olmaktadır. İhracat yapan firmaların karlılıklarında, kurlarda yaşanan artışlar sebebiyle yükselme gözleneceği ve bunun neticesinde özkaynaklarında artış meydana gelebilecektir. İthal girdi kullanan firmalarda ise durum tam tersi olarak gerçekleşecektir.

Çalışmanın ortaya çıkması ve araştırmanın gerçekleştirilmesindeki temel amaç, döviz kuru riskinin, BİST’de işlem gören imalat firmalarının sermaye yapılarına etkisi olup olmadığını tespit etmektir. Bu ilişkinin ortaya çıkartılması, çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Döviz kuru ile sermaye yapısı ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalar incelendiğinde, olumlu ve olumsuz ilişki bulunduğu gözlemlenmiştir. Ancak literatür incelemesi sonucunda, beklenti döviz kurunun sermaye yapısını pozitif yönde etkilemesi şeklindedir.

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ve dinamik panel veri analizi tahmincilerinden olan, “Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi” (Sistem-GMM) tercih edilmiştir. Sistem GMM tahmincisinin tercih edilmesinin nedeni, tahmincinin içerdiği varsayımların ve çalışmada kullanılan veri setinin tahminciye uyumlu olmasıdır. Araştırmanın örnekleme, Borsa İstanbul imalat sektöründe yer alan firmalardan oluşmaktadır. Bu firmaların verileri, 2012 yılının ilk çeyreği ve 2022 üçüncü çeyreği arasındaki mali tablo verilerinden elde edilmiştir. Çalışma döneminin bu şekilde belirlenmesinin nedeni, verilerin erişilebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca analizin yapıldığı dönemde, imalat sektöründe yer alan 192 firmadan sürekli verisine ulaşılabilen 109 adet firma bulunması nedeniyle örneklem 109 firma ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada firmaların kur riskini temsilen imalat firmalarının yabancı para net pozisyonu değişkeni kullanılmıştır. Yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı ilişkisini tespit etmek için, sermaye yapısını temsilen üç adet değişken kullanılmıştır. Bunlar finansal kaldıraç oranı, borç/özkaynak oranı ve kısa-uzun vadeli finansal borçlar/toplam borçlar oranıdır. Yabancı para net pozisyonu ile sermaye yapısı ilişkisinin analiz bulguları değerlendirildiğinde, finans literatüründe genel kabul olan borcun maliyetinin, özkaynak maliyetinden ucuz olması ve bu durumun firmaları borçlanma yönünde finansman kararları almasına yönlendirmesi sebebiyle yabancı para net pozisyonun bu sürece etkisi olabileceği düşünülmektedir. Bunun nedeni, firmalar ulusal paranın değer kaybettiği veya döviz kurunun arttığı durumlarda, döviz cinsi kredilere yönelebileceği düşünülmektedir. Bu yöntemle firmaların, kur kaynaklı riskten korunmak (hedging) amacıyla hareket ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak, döviz kurunun firmaların sermaye bileşimini oluştururken göz önüne alması gereken makro ekonomik bir göstere olduğu görülmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, firmaların finansal kararları döviz kurlarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu nedenle, firmaların döviz kuru dalgalanmalarının olumsuz etkilerini en aza indirmek için firma içi ve firma dışı kur riski yönetimi stratejilerini benimsemesi, finansal performanslarına katkı sağlayabileceği çalışma neticesinde önerilmektedir. Ayrıca, gelecekteki çalışmalara yol gösterecek şekilde, daha kapsamlı veri setleriyle ve farklı sektörlerle yapılan analizler, teknik kısıtlamalardan kaynaklanan veri eksikliğini gidererek bu alandaki araştırmalara öncülük edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdioğlu D, Deniz D (2015) Borsa İstanbul’da işlem gören imalat sanayi şirketlerinin sermaye yapılarının firmaya özgü belirleyicileri. *Sosyoekonomi* 23(26): 195-213.
- Ağır H, Özbek S, Türkmen S (2020) Finansal Kuznets Eğrisi yaklaşımı çerçevesinde finansallaşma ve gelir eşitsizliği ilişkisi: E7 ülkeleri üzerine ekonometrik bir tahmin. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 15(2): 71-84.
- Akgüç Ö (1998) *Finansal Yönetim* (Avcıol Basım-Yayın, İstanbul).
- Akın F, Öcal FS (2018) TCMB İmalat sanayi sektörel bilançoları kullanılarak iktisadi parametrelerin sermaye yapısına etkisi üzerine bir uygulama. *Akademik Hassasiyetler* 5(10): 219-234.
- Aksu D (2016) İmalat sektöründe kur riskinin birincil ve ikincil etkileri ve kur riskine karşı çözüm önerileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 71: 149-164.

- Arellano M, Bover O (1995) Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics* 68(1): 29-51.
- Barakalı CO, Elmas B (2022) Kur riskinin piyasa değerine etkisi: Borsa İstanbul'da bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 27(2): 277-289.
- Blundell R, Bond S (1998) Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics* 87: 115-143.
- Chakraborty I (2010) Financial development and economic growth in India an analysis of the post-reform period. *South Asia Economic Journal* 11: 287-308.
- Chow YP, Muhammad J, Bany-Arifin AN, Cheng FF (2018) Macroeconomic uncertainty, corporate governance and corporate capital structure. *International Journal of Managerial Finance* 14(3): 301-321.
- Dong (2011) Foreign exchange rate and capital structure decision: a study of New Zealand listede property trusts. 17th Pacific Rim Real Estate Society Conference. Gold Coast, Australia, January 16-19.
- Duran MM, Stephen SA (2020). Internationalization and the capital structure of firms in emerging markets: Evidence from Latin America before and after the financial crisis. *Research in International Business and Finance* 54: 101288.
- Ercan MK, Ban Ü (2014) Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim (Gazi Kitabevi, Ankara).
- Frank MZ, Goyal VK (2009) Capital structure decisions which factors are reliably important. *Financial Management* 38: 1-37.
- Handoo A, Sharma K (2014) A study on determinants of capital structure in India. *IIMB Management Review* 26(3): 170-182.
- Hassen-Ali S, Dağlı H, Turan-Kurtaran A (2022) The impact of bank-specific and macroeconomic factors on the capital structure of banks. *Sosyoekonomi* 30(54): 225-242.
- Hüsnuoğlu N (2017) Dijital bölünmeyi etkileyen faktörler üzerine bir uygulama: panel veri GMM analizleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 18(2): 19-34.
- Karadeniz E (2008) Türk konaklama işletmelerinde sermaye yapısını etkileyen faktörlerin analizi. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Adana.
- Kim H, Heshmati A, Dany A (2006) Dynamics of capital structure: the case of Korean listed manufacturing companies. *Asian Economic Journal* Volume 20(3): 275-302.
- Modigliani F, Miller MH (1958) The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American Economic Review* 48(3): 261-297.
- Noriller RM, Lucas CAF, Hall RJ, Nogueira MAFS, Botelho DR (2021) Macroeconomic variables and capital structure: public finance and insurance companies in Latin America and Asia. *Revista Evidenciação Contábil & Finanças* 9(2): 133-142.
- Rajan R, Zingales L (1995) What do we know about capital structure some evidence from international data. *Journal of Finance*. 50: 1421-1460.
- Roodman D (2009) How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in stata. *the stata journal* 9(1): 86-136.
- Sarıaslan H, Erol C (2008) Finansal Yönetim Kavramlar, Kuramlar ve İlkeler (Siyasal Kitabevi, Ankara).
- Saygın O (2017) Finansal gelişme ve yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir inceleme. Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Niğde.

- Sayılğan G, Yücedağ Erdiñ N (2020) BİST imalat sektöründeki küçük boyuttaki ve orta ölçekteki işletmelerin sermaye yapısına etki eden faktörlerin kanonik korelasyon analizi ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 12(1): 826-847.
- Seyidoğlu H (2003) *Uluslararası Finans* (Kurtiş Matbaası, İstanbul).
- Shim I, Özcan-Kalemlı Ş, Liu X (2021) Exchange rate fluctuations and firm leverage. *IMF Economic Review* 69: 90-121.
- Siswanto FM, Promalesy R, Fitri (2022) effect of leverage and firm size on company value with exchange rate and hedging decision as moderation variable (case study on nonfinancial companies listed on Indonesia Stock Exchange period 2017-2018). *International Journal of Economics, Business and Applications* 7(2): 37-52.
- Şahin O (2018) Firm specific and macroeconomic determinants of capital structure: evidence from fragile five countries. *Eurasian Journal of Business and Economics* 11(22): 59-81.
- Tatoğlu FY (2020) *Panel Zaman Serileri Analizi* (Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul).
- Tehrani R, Najafzadehkhoe S (2015) Macroeconomic uncertainty and corporate capital structure: evidence from firms listed in Tehran Stock Exchange. *Iran International Journal of Economics, Commerce and Management* 3(6): 318-331.
- Tong H, Wei S (2019) Endogenous corporate leverage response to a safer macroenvironment: The case of foreign exchange reserve accumulation. *NBER Working Papers* 26545.
- Yıldız B, Yılmaz T (2022) Yabancı para pozisyonunun firma karlılığına etkisi: Borsa İstanbul örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12(2): 1399-1418.
- Yıldız GA (2020) Gelişmekte olan ülkelerde işçi dövizlerinin finansal gelişme üzerindeki etkisi: dinamik panel veri analizi. *Maliye Dergisi* 178: 98-114.
- Yılmaz E, Aslan T (2020) Makroekonomik göstergelerin sermaye yapısı üzerindeki etkisi: imalat dışı sektörler üzerinde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 85:187-208.
- Yılmaz T (2022) Makroekonomik göstergeler ve firmaya özgü finansal değişkenlerin sermaye yapısı üzerindeki etkisi: teknoloji şirketleri üzerine linear ve panel regresyon analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21(45): 1304-1319.
- Zein AM, Angstorm P (2016) Can Macroeconomic factors explain the choice of capital structure? a study of listed non-financial firms in Sweden. Master Thesis, Uppsala University, Department of Business Studies, Sweden.

EXTENDED SUMMARY

Volatility in exchange rates is known to be a variable that has a significant impact on firms' operations, planning and profitability. In today's economic environment, identifying and managing the impact of unpredictable changes in currency values on firms is one of the most important tasks that financial managers of firms should emphasize. By identifying and measuring these exchange rate risks, firms and financial managers should be able to implement effective hedging strategies to maintain their financial health. Firms should consider macroeconomic variables as well as firm-specific variables in their financial decisions. For this reason, this study examines the relationship between exchange rate risk, which is one of the macroeconomic variables, and firms' borrowing. The main objective of the study is to examine whether there is a relationship between exchange rate risk and the capital structure of manufacturing firms. In this context, this study aims to determine whether exchange rate risk has an impact on the capital structure of manufacturing firms traded on BIST. When national and international researches analyzing the relationship between exchange rate and capital structure are examined, it is observed that there is a positive and negative relationship. Uncovering this relationship constitutes the main problem of the study.

The sample of the study consists of the quarterly frequency data of 109 firms in the manufacturing sector of Borsa Istanbul between 2012 and 2022. In this study, 3 different models are constructed to test the relation between exchange rate changes and capital structure variables. In the models, the dependent variables representing the capital structure are the FK, BÖZ and KUVFB ratios and the independent variable used to represent the exchange rate risk of the firms is the net foreign currency position variable. In this study, the system generalized moments (System-GMM) estimator, one of the panel data analysis estimators, is used to analyze the data. The System-GMM estimator is a dynamic panel data analysis method that incorporates lagged values of variables into the model as explanatory factors. The most prominent feature of this estimator is that it solves the endogeneity problem. In order for the results to be consistent and reliable in panel regression analysis, the variables must satisfy the same degree of stationarity condition. For this reason, all variables used in the models are first analyzed for cross-sectional dependence using the Pesaran CD cross-sectional dependence test since $N > T$. According to Pesaran CD horizontal cross-section dependence results, horizontal cross-section dependence was detected in all of the series and it was suggested that it would be appropriate to apply second generation unit root tests to the variables. Among the second generation unit root tests, CIPS and CADF tests, which are frequently preferred in the literature and can be applied in all N/T structures, were applied. The results of CADF and CIPS tests show that all variables are stationary at level and both with and without trend. After the stationarity of the variables was tested at the same degree as a result of the unit root test, parametric tests were started.

The use of the System GMM dynamic estimator for estimating the models is considered to be appropriate considering the data set structure and the models established. According to the results of the System GMM analysis, the fact that all lags of the dependent variables included in the model are statistically significant and positive at the 1% level is an important indicator for the consistency of the GMM analysis. The AR(2) test, which tests the validity of the results of the models, and the Sargan and Hansen tests, which test whether the instrumental variables are consistent, are found to be valid for the models. Moreover, the fact that the number of instrumental variables used is below the total number of panels in the model (87 instrumental variables, 109 panels) indicates that the overstatement problem, which can be found in most of the GMM analyses, can be assumed to be absent in the models.

An analysis of the models reveals that there is a positive and statistically significant relationship between the net foreign currency position and all dependent variables (FK, BÖZ and KUVFB) representing capital structure. On the other hand, the return on assets (ROA) variable is statistically significant in all models and its sign is negative in all models. This finding suggests that an increase in firms' return on assets leads to a decrease in capital structure variables. On the contrary, there is no significant relationship between the SHA variable representing capital expenditures and capital structure variables. When the findings are considered as a whole, it is seen that the net foreign currency position (LOGYPNP) variable has a positive relationship with all capital structure variables as expected. It is concluded that firms tend to use foreign resources when their foreign currency position is positive or negative, in other words, when they face exchange rate risk. The reason for this is thought to be that firms may turn to foreign currency-denominated loans when the domestic currency

depreciates or the exchange rate increases. With this method, firms can be said to provide hedging against exchange rate risk.

The determinants of the capital structure of firms are still under debate in the finance literature. The level of debt is influenced by macroeconomic indicators as well as factors such as firm characteristics, size and the sector in which the firm is located. In this study, it can be emphasized that the exchange rate, which is one of the macroeconomic indicators, should be a macroeconomic indicator that should be taken into account when forming the capital composition of firms. Some of the findings obtained as a result of the analysis of the relationship between the net foreign currency position and capital structure ratios are supported by the reviewed studies: Kim, Heshmati and Aoun (2006), Şahin (2018), Akın and Öcal (2018), Chow et al. (2018), Tong and Wei (2019), Yılmaz and Arslan (2020), Siswanto et al. (2022), Hassen-Ali et al.

ÇEVRE MUHASEBESİ VE ALT MUHASEBE TÜRLERİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE MUHASEBE DERGİLERİNDE BİR ANALİZ

AN ANALYSIS IN ACCOUNTING JOURNALS ON THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL ACCOUNTING AND SUB-ACCOUNTING TYPES

İpek YAYLALI

İstanbul Medipol Üniversitesi
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü
ipek.yaylali@medipol.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7171-7752

ÖZ

Geliş Tarihi:

19.04.2024

Kabul Tarihi:

05.09.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Çevre Muhasebesi
Yeşil Muhasebe
Karbon Muhasebesi
İklim Muhasebesi
Muhasebe Dergileri

Keywords

Environmental
Accounting,
Green Accounting,
Carbon Accounting,
Climate Accounting,
Accounting Journals

İş dünyasında yaşanan gelişmeler ve beraberinde ortaya çıkan rekabet ister istemez işletmeleri tedirgin etmiştir. Sürekliliğini güvence altına almak isteyen işletmeleri hızlıca yeni arayışlara yönlendirmiştir. İşletmeler artık geleneksel muhasebe kapsamında üretilen bilgilerin gerçek performansı ve faaliyetleri yansıtmadığı konusunda hem fikirlerdir. Günümüz dünyasında ortaya çıkan en önemli problemlerin başında çevresel sorunlar gelmektedir. Hızlı nüfus artışı, insanoğlunun sınırsız ihtiyaçları, genişleyen endüstriyel üretim vb. faktörler çevre sorunlarını içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Bu sorunların çözümünde yönetim kadar muhasebe meslek mensuplarının da ortak sorunu olarak görülmektedir. Bu bağlamda, muhasebe türlerinin ortaya çıkmasının hem faaliyetlerin hem performansın doğru raporlanmasında hem de çevrenin korunmasında gerekli izlemelerin sıklıkla uygulanacağı yönündedir. Bu çalışmadaki amaç; çevre muhasebesi, yeşil muhasebe, karbon muhasebesi ve iklim muhasebesinin yeri ve önemini ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bahsi geçen konular için uluslararası indekslerde taranan ve dergi adında "muhasebe" ifadesi geçen "Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi (MODAV)", "Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)", "Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (MUVU)" ve "Muhasebe ve Denetime Bakış (BAKIŞ)" dergisinde yayımlanan makaleler araştırmaya konu edinmiştir. Çevre muhasebesi, Yeşil muhasebe, Karbon muhasebesi ve İklim muhasebesi konularının incelemeye dâhil edilen dergilerde 2000-2024 yılları arasında yayınlanan makalelerin genel görünümü değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The developments in the business world and the resulting competition have inevitably made businesses uneasy. Businesses eager to secure their continuity have quickly turned to new pursuits. They now unanimously agree that the information produced within the scope of traditional accounting does not reflect the true performance and activities. Environmental issues are among the most significant problems emerging in today's world. Rapid population growth, humanity's limitless needs, expanding industrial production, and other factors have made environmental issues seemingly intractable. Management and accounting professionals alike are seen to share a common problem in solving these issues. In this context, the emergence of accounting types is expected to lead to frequent implementations of necessary monitoring for both accurate reporting of activities and performance, and environmental conservation. The aim of this study is to highlight the place and importance of environmental accounting, green accounting, carbon accounting, and climate accounting. The "Accounting Science World Journal (MODAV)", "Accounting and Finance Journal (MUFAD)", "Accounting and Tax Applications Journal (MUVU)", and "Accounting and Audit Perspective (BAKIŞ)", which are scanned in international indexes and contain the term "accounting" in their titles, have been examined for articles published on the mentioned topics. The general overview of articles published in the journals included in the examination on Environmental Accounting, Green Accounting, Carbon Accounting, and Climate Accounting from 2000 to 2024 has been evaluated.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1471007>

Anf/Cite as: Yaylali, İ. (2024). Çevre muhasebesi ve alt muhasebe türlerinin önemi üzerine muhasebe dergilerinde bir analiz. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1253-1276.

Giriş

Sanayi devriminin başlamasıyla hızlıca artan nüfus ve talepleri karşılama adına yaygınlaşan üretim, ekonomik faaliyetler, bilinçsiz tüketim çevre sorununun doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla önüne geçilemeyen gidişat iklim değişikliği, su kıtlığı, hava kirliliği, ormansızlaşma ve çölleşme gibi olumsuz durumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İnsanoğlunun çevreyi kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanması çevre sorununu giderek artırmakta ve bu sorun dünya gündeminde önemini korumaktadır.

Bilim ve sanayinin gelişmesiyle artan çevresel sorunlar, işletmelerin piyasada sürdürülebilirliğini sağlamada etken olup işletmeler çevresel kaynak tüketimine ilişkin doğru ve güvenilir finansal tablolara gereksinim duymaktadırlar. Dolayısıyla, işletmelerin tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamada çevreye verdiği zararlar kapsamında işletmelerin sorumlulukları ve duyarlılıkları önemli rol oynamaktadır. Her ne kadar işletmeler açısından çevrenin korunmasına yönelik ek maliyetler birer külfet oluştursa da aslında sürdürülebilirlik açısından gereklidir. Bu bakımdan güvenilir muhasebe bilgilerine gereksinim duyulmaktadır (Altınbay & Durak, 2022). Bunun yanında doğal kaynakların dengesiz tüketimi, yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı vb. etkenler karbon emisyonlarının oluşmasına ve de çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerin doğmasına da neden olmaktadır. Bu olumsuz durumların ortadan kaldırılması adına birçok işletme çevresel sorunlarıyla mücadele etmede yeşil teknolojiler, yeşil araştırma ve geliştirme, yeşil finansal araçlar, karbon emisyonlarını raporlama ve karbon ayak izi hesaplama modellerini benimsemeye ve uygulamaya başlamaktadırlar. Dolayısıyla bahsi geçen faktörlerin işletmelerin itibar, kurumsal imajını koruma, yasalara uyum ve doğa bilinci geliştirmede önem taşımaktadır (Önce & Çavuş, 2020). Endüstriyel uygulamalar, tüketicinin ilgisizliği, aşırı tüketim ve ekonomik eşitsizlikler de çevre üzerinde zararlı etkilere yol açmaktadır (Baah ve diğerleri, 2021). Kısaca, beklenti ve ihtiyaçların karşılanmasında çevre birtakım zorlukla karşı karşıyadır (Liu ve diğerleri, 2021). Özellikle iklim değişikliğinde yaşanan tutarsızlık bunun en iyi örneğidir.

Tüm bunlarla birlikte, insanların enerji ve çevresel kaynakları bilinçsizce tüketimi, küresel ısınma, gürültü kirliliği, sera gazı salınımı gibi olumsuz sonuçlar meslek mensuplarının da ilgi odağı olmuştur (Altınbay & Golagan, 2016). İşletmelerin sürdürülebilirliği sağlamalarında çevresel kaynakların tüketimi ve çevresel sorunların doğru analiz edilmesi hem doğanın korunmasına hem işletmelerin varlığına katkı sağlar. Çevrenin niteliği, yaşam kalitesini etkiler.

Çevresel sorunların giderek artması çevre muhasebesi kavramının yaygınlaşmasına ve bazı sorunlar kendi içinde ayrılarak yeni kavramların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çevre muhasebesi kavramı bazı kaynaklarda “yeşil muhasebe” ve “karbon muhasebesi” olarak tanımlanmaktadır. Ancak literatür taramalarında çevre muhasebesi kavramı her ne kadar yeşil muhasebe ve karbon muhasebesi olarak adlandırılrsa da aslında içerik olarak bazı noktalarda farklılaştığı görülmektedir (Yılmaz & Şahin, 2017). İşletmeler, ekonominin gelişimi kadar çevresel sorunların artmasında da önemli rol oynamaktadır (Agyemang ve diğerleri, 2023). Dolayısıyla, insan ihtiyaçlarının karşılanmasında temel noktada olan işletmeler hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır.

Çevrenin tahrip edilmesi, yaşam alanının sınırlandırılması, ihtiyaçların ötelenmesi ve bununla birlikte oluşan tedirginlik çevreyi koruma bilincini ve çevre sorunlarıyla yüzleşme isteklerini ön plana çıkartmaktadır (Orazalin ve diğerleri, 2023). Çevresel sorunlar toplumu huzursuz etmekte olup işletmeler sürdürülebilirliği baz alarak çevre ve toplum dostu olan ürünler üretmektedirler (Rehman ve diğerleri, 2021); (Tiwari ve diğerleri, 2022). Aksi takdirde işletmelerin beklenti ve istekler karşısında çevreyi şuursuzca katletmeleri sürdürülebilirliği zedeleyecektir.

Bu çalışmanın temel amacı; dünya gündeminde önem kazanan çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerinin muhasebe dergilerinde yayın sayısına istinaden konunun önemi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, çevre sorunlarının önlenmesinde gerekli alt yapıların kurulması ve yönetimin duyarlılığı kadar meslek mensuplarının güvenilir muhasebe bilgileri üretmeleri önem taşımaktadır. Bu bakımdan meslek mensuplarının çevre muhasebesi ve diğer muhasebe türleri hakkında bilgi sahibi olmaları söz konusu çevresel maliyetlerin doğru analiz edilmesinde önem rol oynayacaktır. Ayrıca, bilim dünyasında konunun önemine ilişkin çalışmaların yaygınlaştırılması ve üniversitelerde ders olarak okutulması her açıdan olumlu etki yaratacaktır. Çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramların tanımları ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde çevre muhasebesi ve alt muhasebe türlerinin “muhasebe dergilerinde” yayımlanan çalışmaların değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Araştırma teorik model kapsamında özgün olup literatüre katkı sağlaması yönündedir.

Kavramsal Çerçeve

Çevre Muhasebesi

İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında doğal kaynaklar bilinçsizce tüketilmekte ve çevreye olan bağımlılık her geçen gün artmaktadır. Dünyada iyi bir yaşam sürmek ve sürdürülebilirliği sağlamak adına sorumluluklar mevcut olup bunların başında çevrenin korunmasına yönelik sosyal sorumluluk bilinci gelmektedir.

Ekonomik gelişmeler ve hızlı artan nüfus, kıt kaynakların kullanımını artırmakta ve sonraki kuşaklara aktarılması önem taşımaktadır. İşletmelerin ve toplumun çevrenin korunmasına yönelik duyarlılıkları 1970'li yıllardan itibaren artmış ve gerekli çalışmalar hızlandırılarak çevrenin korunmasına yönelik önemli adımlar atılmaya başlanmıştır (Sultanoglu & Özerhan, 2020).

Küresel ısınma ve iklim değişikliklerinden dolayı çevresel sorunlar sürekli artmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin sürdürülebilirlik kapsamında çevre performanslarının izlenmesi ve raporlanması önemli hale gelmiştir. Bu durum sürdürülebilir bir çevre anlayışı için temel ve önemli kavramlardan olan çevre muhasebesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Can & Özari, 2023). Kıt kaynakların bilinçsizce tüketimi, doğal sermayede de azalışa neden yaratarak işletmelerin gelişmişlik düzeyini olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkenler karşısında tüm ülkelerde hızlı şekilde çözüm arayışları artmış ve çevre muhasebe olgusu bu çözüm arayışında ortaya çıkmıştır. Ayrıca atmosfer kirliliği, tehlikeli atıklar ve sera gazı salınımı gibi çevresel sorunlarda ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Tüm bu sorunlar karşısında çevre muhasebesinin önemi giderek artmaktadır (Wiredu ve diğerleri, 2023). İşletmelerin tüm hissedarlarının çevreye karşı duyarlılıklarının artması, işletmelerin çevreye ilişkin tüm bilgilerin doğru şekilde muhasebeleştirilmesi ve bilgilerin mali tablolarda gösterimini sağlayan çevre muhasebesi kavramı bilim dünyasının ilgisini çekerek araştırmaların yaygınlaşmasına yol açmıştır (Gök & Çarıkçı, 2022).

Çevre muhasebesi, çevresel olaylarla ilgili önemli verileri toplayan ve adım adım büyüyen bir alana sahiptir. Çevre muhasebesi aynı zamanda işletmelerin çevreyle ilgili kılavuzluk görevini de üstlenmektedir. Bunun yanında çevresel zararların minimum seviyeye indirilmesi aşamasında da işletmelere yardımcı olmaktadır. Sosyoekonomik gelişimi benimseyen işletmeler, çevre koruma bilincini taşıdıklarından çevre ile ilgili bilgileri finansal raporlarda beyan etmeleri gerektiğinin farkındalar. Söz konusu bu durum çevre muhasebesinin işletmenin geleceği için önem teşkil ettiğini göstermektedir (Nguyen, 2020). Teknolojik, sosyal ve ekonomik gelişmeler artıkça çevre kaynaklı sorunlarda beraberinde artmaktadır. Dolayısıyla bu aşamada, çevre muhasebesi gereksinimi doğmaktadır. Çevre muhasebesinin temel ana odağı “sosyal sorumluluktur”. Çevre muhasebesinde temel gereksinim ise “çevresel maliyetlerdir”. Fakat bilançoda çevresel maliyetleri gruplandırarak bir alt hesap kalemi bulunmamaktadır (Otlu & Kaya, 2010). Bu nedenle, işletmeler tarafından böyle bir uygulama yapılmamakta olup çevresel zararların artmasına neden olmaktadır.

Çevre muhasebesi, gelecekte daha refah koşulları sağlamada önemli bir yönetim sistemidir. Fakat çevre muhasebesine yönelik farklı algı ve görüşler bu alanı zor ve karmaşık hale getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu söz konusu tutumlar disiplinler arası iş birliğini geciktirmekte ve uygulamayı sınırlandırmaktadır (Alden Hull ve diğerleri, 2022). Çevre muhasebesinin çevreye yönelik katkılarından ziyade işletmelerde önemli kararların alınması aşamasında önemli bir paya sahip olup özellikle kurumsal ilişkilerin yanı sıra kurumsal itibar ve kurumsal performansı güçlendirmede katkı sağlar (Alami, 2020); (Iliemena, 2020).

Çevre muhasebesinde temel amaç, çevreyle ilgili sorunların tespit edilmesi, önlenmesi ve gerekli çözümlerin oluşturulması, üretim kapsamında süreçlerin çevresel etkilerini değerlendirmek ve hesaplama dâhil etmek olup çevre muhasebesinin kapsamı ise işletmenin çevre sorunlarına karşı muhasebe alanlarını oluşturmaktır (Jankovic & Krivacic, 2014). Çevre muhasebesi, sürdürülebilir kalkınmayı, verimli çevre faaliyetlerini sürdürmeyi ve toplumla bir bağ kurmayı amaçlamaktadır (Taşkın, 2019). İşletmeler çevreye karşı duyarlılıkları artmakta ve çevresel performanslarını artıracak çözümler üretmektedirler. İşletmelerin temel amacı sürdürülebilir yöntemlerle pazar avantajı elde etmektir (Kraus ve diğerleri, 2020). İşletmeler tarafından çevresel maliyetlere yönelik duyarlılığın artması ve kurumsal hayata uyumu performansının raporlanması muhasebenin farklı çevresel boyutunun gelişmesine yol açmıştır (Buric ve diğerleri, 2022). İşletmelerin sürdürülebilirlik anlayışı kapsamında hareket etmeleri hem çevrenin korunmasına hem de muhasebe bilgilerinin hesap verebilirlik ve şeffaflık açısından olumlu avantajlar sağlayacaktır.

Tüketicilerin ve hissedarların çevre sorunlarına ilişkin artan endişeleri nedeniyle, işletmeler iyileştirmeler yapma konusunda teşvik edilmektedir (Gunarathne ve diğerleri, 2021). Çevre yönetiminin düzenli olarak

muhasebeleştirilmesi, güncellenmesi ve aşırı tüketimin ortadan kaldırılması etkin bir sistemin kurulmasıyla mümkündür (Tashakor ve diğerleri, 2019). Çevre muhasebesi aşırı tüketimin tespit edildiği, izlendiği ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında hayati öneme sahiptir (Bresciani ve diğerleri, 2022). Ekonomik kalkınma ve çevrenin korunmasında çevre muhasebesi ve denetim bu kapsamda büyük önem taşımaktadır (Toke & Kalpande, 2022).

İşletmeler geleneksel muhasebe yerine artık iş dünyasında ortaya çıkan değişimlerden etkilenerek daha çok sosyal ve çevresel konulara yönelmektedirler. İşletmelerin faaliyetleri iklim değişikliğinden etkilenmektedir. Söz konusu olumsuz durumların tespiti ve önlenmesinde doğru bir muhasebe aracı ile bu etkileri gözleme ve değerlendirme ihtiyacı doğmaktadır. Önceleri “çevre muhasebesi” ve “yeşil muhasebe” tanımları ortaya çıkmış olup şu anda daha detaylı bir ifade olarak “iklim değişikliği muhasebesi”nden söz edilmektedir (Karcıoğlu & Öztürk, 2023).

Yeşil Muhasebe

Yeşil muhasebe hakkında detaylı literatür taraması yapıldığında “yeşil muhasebe” kavramının çoğunlukla çevre muhasebesi olarak ele alındığı görülmektedir. Çevre muhasebesi, çevre ile ilgili uygulanacak muhasebe politikaları ve çevre ile ilgili ortaya çıkan maliyetlerle ilgilenmektedir. Yeşil muhasebe ise iklim değişikliğini önlemek adına yapılan eylemlerle ilgilidir. Dolayısıyla çevre muhasebesi kapsamında yeşil muhasebe uygulamaları da yer almaktadır. Yeşil muhasebe ile çevre muhasebesi arasındaki temel farklardan birisi çevresel etkilerin çevre muhasebesi tarafından finansal ve mali kısımlarının incelenmesi kısmıdır. Aynı zamanda çevre muhasebesinde emisyonların, doğal kaynak kullanımlarının ve atıkların izlenmesi, hesaplanması, daha ileri aşamada ise çevresel etkilerinin mali anlamda raporlanarak organizasyonların karar verme süreçlerinde faydalanılması amaçlanmaktadır. Buna karşılık yeşil muhasebe uygulamalarında ise tüm bu çevresel sorumluluklar ve sürdürülebilirlikler, organizasyonların ekonomik faaliyetlerine dâhil edilerek işletmelerin daha çevre dostu uygulamalara teşvik edilmesi, netice olarak da performanslarının yükseltilmesi hedeflenmektedir. Temel işleyiş çevresel kaynakların daha faydalı kullanımının sağlanması, çevre ile dost projelerin ve yeşil yatırımların artırılarak bunun mali performans karşılıklarının değerlendirilmesidir.

1970’li yıllardan itibaren batılı ülkelerde yeşil muhasebe araştırmaları muhasebeciler tarafından önem kazanmaya başlamış ve ülkemizde ise özellikle 1990’lardan sonra çevre sorunlarının azaltılmasına yönelik önlemler alınmaya başlanmıştır (Otlu & Kaya, 2010). Geleneksel muhasebe yöntemlerine yeni bir yöntem olarak eklenen yeşil muhasebe kavramı, çevre muhasebesinden farklı olarak fakat çevre ile ilgili sorunları dikkate alan, meydana gelen değişiklikleri izleyen ve sürdürülebilir kalkınma adına strateji ve politikaları geliştirmek için bilgi sunan sistem olarak ifade edilmektedir (Jayanthi, 2015). Yeşil muhasebe, maliyetleri kontrol altında tutan ve çevresel performansı iyileştiren bir yönetim sistemidir (Majumder, 2020). Başka bir tanıma göre ise ekonomik kararlar almak amacıyla işletmenin çevreye karşı faaliyet ve performansları hakkında doğru ve güvenilir bilgiler almak, değerlendirmek, ölçmek ve ilgililere iletmek şeklinde tanımlanmaktadır (Zrnić ve diğerleri, 2020). Yeşil muhasebe ülkenin gelişimi, büyümesi ve sürdürülebilir kalkınma adına strateji geliştirmek için çevrede meydana gelen değişiklikleri ve çevre kaynakları ile ilgili bilgileri sunan bir sistem olarak açıklanmaktadır (Süklüm, 2020). Yeşil muhasebe, işletmelerin yol açtığı çevresel etkileri en aza indirmek adına oluşturulan çevresel bir muhasebe sistemi (Yalçın & Sarıgül, 2021) ve işletmelerin çevresel maliyetlerinin kontrol altında tutularak güvenilir bilgilerin finansal tablolarda gösterimi olarak vurgulanmaktadır (Bezirci ve diğerleri, 2011).

Yeşil muhasebe olgusunun sayısız faydaları mevcut olup özellikle tüketilen malzeme miktarlarının azalmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca yeşil muhasebe işletmelerde önemli ve kritik kararlarda daha doğru kararların alınmasına ve söz konusu çevreyle ilgili bilgilerin eksiksiz olarak elde edilmesine olanak tanımaktadır (Sadiku ve diğerleri, 2021); (Rounghi, 2019).

Çevre sorunlarının en temel nedenleri; ormanların tahrip edilmesi, fosil yakıt tüketiminin yaygınlaşması, sera gazlarının salınımı, iklim değişikliğine bağlı kuraklık gibi doğa üzerinde yıkıcı tahrifatlar gelmektedir (Şahin & Çiftçi, 2021). Yeşil muhasebe kavramı, işletmenin iç ve dış çıkar grupları için yeni performans raporları geliştirmek, finansal ve finansal olmayan muhasebe bilgi ve kontrol sistemlerini oluşturmak ve geleneksel muhasebe uygulamalarının geliştirilmesi için gerekli koşulların oluşturulmasına katkı sağlamak gibi birtakım hedefleri bulunmaktadır (Yılmaz & Güney, 2015). Dolayısıyla yeşil muhasebenin temel amacı, sürdürülebilir

kalkınmayı sağlamak adına işletmeleri etkin çevresel performans ve faaliyetler göstermeye yönlendirmektedir (Tu & Huang, 2015).

İşletmelerin sürdürülebilirliği sağlaması, çevre ile uyumlu üretimi gerçekleştirmesi ve faaliyetleri gerçekleştirirken çevreye verdikleri zararı en aza indirmesi, ortaya çıkan zararların ölçülebilmesi ve gerekli önlemlerin alınması kapsamında işletmelerin yeşil muhasebe uygulamalarına önem vermeleri gerekmektedir. Bu kapsamda, yeşil muhasebe uygulamalarının hayata geçirilmesi aşamasında yönetim dâhil işletmelerde üst ve alt kademelerde çalışanların yeşil muhasebe uygulamaları hakkında fikir sahibi olmaları önem taşımaktadır (Koçyiğit & Tarsuslu, 2020). Dolayısıyla, sosyal sorumluluk bilinci ön plana çıkmakta olup işletmelerin çevre dostu ve geri dönüşümlü ürünleri kullanması, çevreye olumlu katkı sağlayacak faaliyetlerde bulunması, çevre kirliliğinin önlenmesine ve toplumun bilinçlenmesine yardımcı olması gerekmektedir. Söz konusu sorumluluğun yerine getirilmesi çevresel raporlama aracılığıyla gerçekleştirilebilir (Arı & Bayram, 2017).

Türkiye’de muhasebe sisteminde çevresel maliyetlerin izlenmesi ve raporlamanın düzenlenmesi olmadığından işletmeler kapsamında yeşil muhasebe yeterince uygulanmamaktadır. İşletmelerin finansal raporlarında çevre ile maliyetlere ilişkin hesap kalemi bulunmamaktadır. Fakat işletmeler çevreyle olan ilişkileri neticesinde kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve faaliyet raporları gibi raporları yayınlamaktadırlar (Süklüm, 2020).

Mevcut geleneksel muhasebe uygulamaları çevre ile ilgili zararları kayıt altına almada yetersiz kalmaktadır. Söz konusu durum işletmelerin performansını belirlemede eksik kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla muhasebe bilimi, çevresel sorunların belirlenmesi, önlenmesi ve çözüm önerilerinin getirilmesine ilişkin bünyesinde yeşil muhasebe uygulamasını geliştirmektedir. Yeşil muhasebe kavramı işletmelerde faaliyetlerin muhasebeleştirilme sürecinde uygulanmamaktadır. Nedeni ise yeşil muhasebe hakkında muhasebecilerin yeterli bilgiye sahip olmadığı ve yeşil muhasebe hakkında gerekli eğitimlerin verilmediği yönündedir (Kestane & Çelik, 2023).

İşletmeler, çevreyle ilgili süreçleri doğru tespit edemediklerinden dolayı çevreye verdikleri zararları da hesaplarken zorlanmaktadırlar. Çevresel maliyetlerin güvenilir şekilde hesaplanması için diğer maliyetlerden ayrı bir hesapta izlenmesi gerekmektedir. Ancak işletmeler çevreyle ilgili harcamaları “genel üretim giderleri” veya “genel yönetim giderleri”, söz konusu yatırımlarla ilgili harcamaları ise “duran varlıklarda” izlemektedirler. Oysaki çevresel bilgilerin muhasebeleştirilmesi için parasal karşılıkların net olarak belirlenmiş olması gerekmektedir. Ancak geleneksel muhasebe uygulamaları bu gereksinimi karşılamada yetersiz kalmaktadır (Haftacı & Soylu, 2008). Bu bakımdan çevreye verilen zarar tam olarak ölçülememektedir. Bu temel sorun çevrenin tahrif edilmesine ve yaşam alanının daralmasına yol açmaktadır.

Geleneksel muhasebe uygulamalarında çevreye yönelik maliyetler ayrı ayrı hesaplarda izlenmesi sürecin takibi açısından önem taşımaktadır. İşletmelerde faaliyet ve performansların izlenmesi ve çevresel maliyetlerin güvenilir şekilde hesaplanması ve bunun sonucunda gerekli önlemlerin alınması iyi bir raporlama sistemi ile mümkündür. Aksi takdirde etkin uygulanmayan bir muhasebe sistemi düzenlenen raporların yanlış yorumlanmasına yol açacaktır. Bunun sonucunda işletmenin çevreye verdiği zarar kadar sürekliliği de tehlike altındadır.

Karbon Muhasebesi

Karbon muhasebesi, işletme yönetimine çevresel olaylarla ilgili karşılaştığı sorunlarda ve karar alma süreçlerinde güvenilir bilgi sağlamak adına sürdürülebilirlik muhasebesi kapsamında yer alır (Fıdancı & Yükçü, 2018). Küresel ısınmaya neden olan unsurların başında fosil yakıtların tüketimi, sera gazlarının salınımı, ormanların yok edilmesi, sanayileşme, tarımsal faaliyetler ve şehirleşme gelmektedir. Bahsi geçen olumsuz durumların yok edilmesinde karbon muhasebesinin önemi artmaktadır. İşletmeler, karbon muhasebesine yönelik alt yapıları oluşturmaları ve gerekli muhasebe sistemini kurmaları elzem bir durumdur.

Karbon muhasebesinin ortaya çıkmasında temel nokta; karbon emisyonlarının doğal çevre üzerinde oluşturduğu olumsuz etki, çevre muhasebesi anlayışının yaygınlaşması, gaz tabakasına salınan karbon miktarlarının takip edilmesi, kaydedilmesi, raporlanması gibi faktörler etkili olmuştur. Dolayısıyla işletmelerde karbon emisyonlarını tanımlama, ölçme ve seviyelerini düşürme konularını yönetme ihtiyacı önemli bir noktaya gelmiştir (Sezgin ve diğerleri, 2023). İşletmelerde çevrenin korunmasına yönelik sera gazlarının doğru ve güvenilir şekilde ölçülmesi ve bilgilerin finansal tablolara yansıtılması önem taşımaktadır.

Sera gazları emisyonlarının iklim üzerinde yarattığı zararlar hem dünyayı hem işletmeyi hem de muhasebeyi etkilemektedir (Selimoğlu & Çalıskan, 2016). Sanayileşme, ekonomik gelişim ve nüfus artışı fosil yakıt kullanımını

giderek artırmaktadır. Fosil yakıt tüketiminin yaygınlaşması sosyal, ekonomik ve çevresel sorunları ortaya çıkartarak işletmeleri alternatif kaynakları aramaya yönlendirmiştir.

Karbon muhasebesi; *“İç ve dış muhasebe bilgi kullanıcılarına karbon emisyonları ile ilgili finansal bilgi sağlamak için malzeme, teknoloji ve diğer birimlerin yardımıyla bir dizi muhasebe ve onaylama eylemlerinin yönetimi faaliyetidir”* şeklinde ifade edilmektedir (Zhang ve diğerleri, 2016). Karbon muhasebesi; *“Bir kurumun faaliyetine ilişkin ayrıntılı verilerin toplanması, karbon izdüşümünün başka bir ifade ile karbon salınımının hesaplanması ve salım faktörlerini hesaba katarak bu rakamın karbondioksit eşdeğerine dönüştürülmesi”* olarak tanımlanmaktadır (Uyar & Cengiz, 2011).

İşletmelerde muhasebe ilkelerinin uygulamasına benzer olan karbon muhasebesi de muhasebe ilkelerinin belirli alanlarda veya yerleşim yerlerinde karbon emisyonlarının kurallara uygun ve gerçek ölçümü yapılarak kayıtlara alınmasında kullanılacaktır. Söz konusu işlemin finansal tablolarda yer alan bilgilerin güvenilir, tarafsız ve gerçek olduğunu garanti altına alınmasıdır (Samaduzzaman ve diğerleri, 2013).

Karbon muhasebesinin temel amacı, belirli bir alanda karbon emisyonlarının kayıt altına alınması, raporlanması ve yatırım projesinin sürdürülebilirliğinin tam olarak tahmin edilmesine yardımcı olmaktır (Samaduzzaman ve diğerleri, 2013). İklim değişikliğine sebebiyet yaratan sera gazı salınımını minimum seviyeye düşürmek için karbon vergisi önemli rol oynamaktadır. Doğru planlanmış bir karbon vergisi, emisyon maliyetini azaltabilir, iklim riskini minimum seviyeye indirebilir ve teknolojilerde düşük karbon bilincini yaratarak kamu geliri yaratabilir (Marron & Toder, 2014).

Kıt kaynakların insanlar tarafından şuursuzca tüketilmesi tüm canlılar için bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla, artan tedirginlik hem işletmeler hem kişiler hem de devlet otoritelerinde karbon emisyonlarını azaltan yöntemlerin uygulanması konusunda farkındalık yaratmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının daha verimli hale getirilmesi ve fosil bazı kaynaklara göre karbon emisyonları yönünden daha avantajlı olması ve sonraki kuşaklar için bir tehdit unsuru oluşturmaması gibi faktörler kaynaklara yönelimi hızlandırmıştır (Artun, 2024).

İklim Değişikliği Muhasebesi

Küreselleşme, ekonomik ve teknolojik gelişimler doğal kaynak ve enerji ihtiyacını birlikte getirmiştir. Söz konusu ihtiyaçlar karşılanırken çevresel sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bu sorunlar önlenemez duruma gelmiştir. Çevresel sorunlar arasında yaşamımızı tehdit eden en büyük sorun iklim değişikliğidir.

İklim değişikliği sorunu her geçen gün giderek büyüyen ciddi bir problemdir. Fosil yakıtların şuursuzca tüketilmesi, ormansızlaşma, sanayi ve insan kaynaklı etkenler çevreyi tahrif etmekte ve bu durum iklim değişikliğinde olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Özellikle iklim değişikliğinde farkındalığı yaratmak adına ünlü eserlere saldırılar, sosyal etkinlikleri aksatma, trafiği engelleme vb. birtakım eylemler yapılmaktadır (Canbolat & Tarlakazan, 2024).

İklim değişikliği uygulamasında geleneksel muhasebe yöntemi yetersiz kalmakta ve iklimle ilgili mali bilgilerin doğru raporlanmasında birtakım sıkıntı ve zorluklar oluşarak ilişkin kararların eksik alınmasına yol açmaktadır (Zhou, 2022). Diğer bir deyişle ilgili verilerin doğru kaynaklara dağıtılmaması, kaynakların doğru değerlendirilmesini geciktirmektedir. Söz konusu bu durum doğru raporlamayı engellemektedir. Aynı zamanda ilgili bir muhasebe standardının olmaması iklim muhasebesi kapsamında ciddi bir zorluk yaratmaktadır (Kim ve diğerleri, 2023).

İklim değişikliği muhasebesi, *“Karbon muhasebesi, sadece karbon emisyonları ile ilgilenmekteyken, iklim değişikliği muhasebesi ayrıca diğer sera gazı emisyonları ile de ilgilenmektedir. Bu anlamda diğer muhasebe türlerinden farklılaşmaktadır”* şeklinde ifade edilmektedir (Schaltegger & Csutora, 2012). Başka bir ifadeye göre, *“farklı üretim süreçlerinin iklim üzerindeki etkilerini karşılaştırmayı amaçlayan bu süreçleri muhasebeleştirilen sistem”* olarak açıklanmaktadır (Hirschfeld ve diğerleri, 2008). Aynı zamanda iklim değişikliği muhasebesi, karbon ayak izi, emisyon muhasebesi, depolama ve ayırma işlemleriyle ilgilenmektedir (Ngwakwe, 2012).

İklim değişikliği, ekonomiyi ve toplumu etkileyen önemli sorunların başında gelmektedir. Bu temel sorun devleti ve işletmeleri harekete geçirerek sera gazı salınımını azaltmayı teşvik etmek adına çeşitli strateji ve politikaları geliştirmeye ve de uygulamaya koymaktadır. Bu kapsamda, iklim değişikliğine sebep olan sorunların ortadan kaldırılması için işletmeleri ilgili yasa ve yeni düzenlemeleri uygulamaya yönlendirmektedir (He ve diğerleri, 2021).

İklim değışikliği, 2016 yılından beri “Dünya Ekonomik Forumu’nun Küresel Risk Raporu”nda ilk sırada yer alan ciddi bir sorun olarak görölmektedir. Küresel iklimi hızlandıran ana nedenler arasında insan faktörü tarafından sera gazı emisyonlarında yaşanan artış gösterilmektedir (Sultanoğlu & Özerhan, 2020).

İklim değışikliğinin azaltılması ve önlemlerin alınmasında emisyonların hem örgütsel hem de bireysel boyutta ölçülmesi, hesaplanması, değerlendirilmesi ve izlenmesi kurumsal ve ekonomik boyutta emisyon bilgilerinin edinimini zorunlu hale gelmiştir. Yapılan birçok araştırmaya göre; sera gazı emisyonlarının azaltılarak ekonomiye geçişin sağlanabilmesi, yenilenebilir enerji ikamesi, bilime dayalı azaltma hedeflerinin saptanabilmesi konularında gerçek emisyon bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır (Sezgin ve diğerleri, 2023).

Atmosferin var olmasından günümüze kadar iklimde büyük değışiklikler yaşanmıştır. Yaşanan bu değışikliklerin kaynağının atmosferin iç dinamikleri olduğu bilinmektedir. Özellikle dünyanın radyasyon dengesi ya da volkanik patlamalar atmosferin iç dinamiklerinde farklılıkların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak dünya ikliminde tek bir etkenin varlığı değışimi hızlandırmıştır. Söz konusu etken, sanayi devriminin başlamasıyla artan nüfus ve insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarında yaşanan değışimlerin varlığıdır (Eker, 2020).

Küresel ısınma ve çevresel bozulmada sera gazı emisyonlarının rolü oldukça fazladır. Bahsi geçen konular iklim değışikliğinin ana kaynağını oluşturmaktadır. Çevre üzerindeki etkileri en fazla olan emisyon, karbon salınımıdır (Haug & Ucal, 2019).

Sera gazlarının insan faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkması küresel biçimde iklim değışikliğini hızlandırmıştır. Söz konusu değışikliği hızlandıran faktörlerin başında ısıtma, fosil yakıtlar, endüstriyel faaliyetler ve ulaşım şeklinde tanımlanan ekonomik ve sosyal faaliyetler gelmektedir (Csutora & Harangozo, 2017). İklim değışikliği, sanayi devriminden sonra kömür, petrol ve fosil yakıtların bilinçsizce tüketilmesi sonucu dikkat çeker hale gelmiştir (Sezgin, 2022). Dolayısıyla yaşanan iklim değışikliği sera gazı emisyonlarının atmosferde birikmesi şeklinde ön görölmektedir (Gürbüz ve diğerleri, 2019). İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan aşırı tüketim ve sera gazlarının artışı “küresel iklim değışikliği” kavramını doğurmaktadır. Bu bakımdan meteorolojik sebepler iklim değışikliği, insan faaliyetleri sonucunda iklimde yaşanan değışiklikler ise küresel iklim değışikliği olarak adlandırılmaktadır (Sultanoğlu & Özerhan, 2020).

İşletmelerde faaliyetlerin gerçekleşmesi ve insan ihtiyaçlarını karşılamada çevre faktörü önemli yer edinmektedir. İşletmelerin bu kapsam içerisinde iklim değışikliğinin getirdiği koşullara uyum sağlayarak yerini korumaktadır. Dolayısıyla işletmelerde çevresel olarak elde edilen, değersiz hale gelen ve yok edilen varlıkların güvenilir şekilde muhasebe kayıtlarına alınarak raporlanması önem arz etmektedir. O halde muhasebe ve finans çalışanlarının iklim değışikliklerine etki eden faktörleri muhasebeye entegre etmeleri gerekmektedir. Geleneksel muhasebe sisteminin çevresel olayları kayıt altına almada eksik olduğu görölmektedir. Bu sebeple muhasebe bilimi, çevre sorunlarını kayıt altına alınmasını, izlenmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasında “çevre muhasebesi” ve “yeşil muhasebe” kavramlarını geliştirmiştir. Fakat son yıllarda çevreyi tahrif eden sorunların baş göstermesi sonucu yaşanan iklim değışikliği gündeme gelerek, çevre muhasebesi ile yeşil muhasebenin olayları analiz etmede eksik kaldığı yerlerde daha kapsayıcı olan “iklim değışikliği muhasebesi” devreye girmektedir (Karcioğlu & Öztürk, 2023).

Literatür Değerlendirmesi

Çevre muhasebesi, yeşil muhasebe, karbon muhasebesi ve iklim muhasebesi konularında ulusal ve uluslararası çalışmalar mevcuttur. Söz konusu bazı çalışmalar şu şekildedir; Zheng ve diğerleri (2021) çalışmalarında WOS veri tabanında karbon muhasebesine ilişkin çalışmalarını analiz etmişlerdir. Benzer çalışma Gök ve Çarıkcı (2022) çevre muhasebesi kavramını ulusal ve uluslararası, Altınbay ve Durak (2022) ise çevre muhasebesi, yeşil muhasebe ve karbon muhasebesi kavramlarını ulusal açıdan bibliyometrik parametreler tekniği ile değerlendirmişlerdir. Ashari ve Anggoro (2020) ve Andi Arjuni ve diğerleri (2020) çalışmalarında yeşil muhasebe uygulamasının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini ele almışlardır. Karcioğlu ve Tosunoğlu (2022) çalışmalarında WoS veri tabanında yeşil muhasebe kavramını bibliyometrik özellikleri kapsamında incelemişlerdir. Süklüm (2020) kurumsal sosyal sorumluluk ilkeleri kapsamında yeşil muhasebe ve yeşil denetim kavramlarının ilişkisine değinmiştir. Yalçın ve Sürmeli (2021) çalışmalarında yeşil pazarlama ve yeşil muhasebe konuları hakkında bibliyometrik teknik aracılığı ile incelemişlerdir. Bekçi ve diğerleri (2021) çalışmalarında Türkiye’de çevre muhasebesi konusunu ve bu alanda yaşanan gelişmeleri ele almışlardır. Apalı (2018) çalışmasında sosyal sorumluluk kavramı kapsamında mermer üretim işletmelerinde çevre koruma bilincinin

etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Parlak (2020) çalışmasında Ordu bölgesi OSB’de faaliyet gösteren işletme yöneticilerinin çevre muhasebesinin önemine ilişkin algı ve tutumlarını araştırmıştır. Büyükipekçi ve Şimsek (2018) çalışmalarında konaklama sektörü üzerinde çevre yönetim standardı kriterlerine uygun olarak alınabilecek önlemleri belirlemek ve yetersiz olan kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasına yönelik araştırma yapmışlardır. Taçi ve diğerleri (2021) çalışmalarında ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanan çevre muhasebesi konusunu bibliyometrik teknikler kapsamında incelemişlerdir. Karcıoğlu ve Öztürk (2023) çalışmalarında bibliyometrik teknikler kullanarak iklim değişikliği muhasebesi hakkında araştırma yapmışlardır. Kızıltan ve Doğan (2021) çalışmalarında çimento sektöründe karbon ayak izlerinin raporlanmasını ele almışlardır. Aliusta ve Yılmaz (2020) çalışmalarında çimento sektöründe karbon maliyetlerinin muhasebesini incelemişlerdir. Güneysu ve Atasel (2022) çalışmalarında BİST 100 şirketlerinde karbon emisyonları ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Sezgin ve diğerleri (2023), BİST 100 şirketlerinde karbon emisyonlarının yönetiminde yönetim muhasebesi tekniklerinin ne ölçüde uygulandığını araştırmışlardır. Çetin ve Doğan (2023) çalışmalarında yeşil muhasebe kavramını teorik olarak ele almışlardır. Yılmaz ve Şahin (2017), Kestane ve Çelik (2023), Apalı ve Acun (2019), Koçyiğit ve Tarsuslu (2020) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin yeşil muhasebe hakkında algıları ile muhasebe eğitimini gören öğrencilerde doğayı koruma düşüncesinin yeşil muhasebe üzerindeki algı ve farkındalıklarını araştırmışlardır. Karaman ve Cinel (2023) çalışmalarında yeşil strateji, sosyal sorumluluk ve yeşil muhasebe ilişkisinin işletme performansına katkılarını ele almışlardır. Taşar (2023) çalışmasında yeşil muhasebe kavramı hakkında Ulusal Tez Merkezi’nden bibliyometrik teknik kapsamında analiz yapmıştır.

Araştırma

Bu çalışmada, çevre muhasebesi, yeşil muhasebe, karbon muhasebesi ve iklim değişikliği muhasebesi kavramları ile ilgili sadece muhasebe dergilerinde yayınlanan çalışmalara ait bilgilere yer verilecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerine yönelik sadece muhasebe dergilerinde yayımlanan yayınların analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Çalışmada çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türleri konularında yayımlanan akademik çalışmalar detaylı incelenmiştir. Çalışma 2000-2024 yıllarını kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı günümüz dünyasında ortaya çıkan ve küresel sorun haline gelen en önemli problemlerin başında çevresel sorunların akademi dünyasında farkındalığı ortaya koymak üzere sadece uluslararası indekslerde taranan ve dergi adında “muhasebe” ifadesi olan “muhasebe dergilerinde” yayımlanan söz konusu kavramlara ait çalışmaların yıllar bazında dağılımı, yayınların unvan dağılımı, yayınların unvan sayısı, yayınların içerik türü, yayınların dillere göre dağılımı, yayınların üniversite/kurum dağılımı, yayınların kaynak dağılımı, yayınların sayfa sayısına göre dağılımı ve yayınların anahtar kelime dağılımı dergi bazında ayrı ayrı incelenerek güncel durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada baz alınan çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türleri konularının gelecek çalışmalar için yol gösterici olması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Verilerin Toplanması

Araştırma çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerini konu edinen makale çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmada uluslararası indekslerde yer alan ve dergi adında “muhasebe” ifadesi yer alan “muhasebe dergilerinde” çevre muhasebesi ve alt muhasebe türleri hakkında makale yayınları incelenerek analizi yapılmıştır. Çalışmada sadece “Çevre Muhasebesi”, “Yeşil Muhasebe”, “Karbon Muhasebesi” ve “İklim Değişikliği Muhasebesi” başlıklarını kapsayan ve anahtar kelimelerde sürdürülebilir muhasebe ve sera gazı emisyonu makaleler çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu çalışmada yapılan araştırma sonucunda araştırma kapsamına dâhil edilen 2000-2024 yılları arasında muhasebe dergilerinde çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerini konu alan 54 makaleye ulaşılmış ve analiz edilerek yorumlanmıştır. Söz konusu araştırmaya ilişkin 2024 yılında yapılmış olan iki adet çalışmadan “Does The Institutional Environment Affect Sustainability Reporting? Worldwide Evidence” ve “Science Based Targets In Environmental Reporting: Explanations From E7 Countries and Türkiye” çalışmaları Muhasebe Bilim Dünyası dergisinde yayınlanmıştır. Geriye dönük olarak diğer çalışmalar Tablo. 1’de Yayınların Dergilere ve Yıllara Göre görselleştirilmiştir.

Araştırma Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma uluslararası indeksli dergilerde yer alan ve adında “muhasabe” ifadesi olan sadece muhasabe dergileri taranarak çevre muhasabesi ve alt muhasabe türlerine yönelik başlıklarını kapsayan makale çalışmaları araştırılmış ve veriler toplanmıştır. Çalışma, yalnızca muhasabe dergileri ile sınırlı tutulmuş olup diğer akademik dergilerde yayımlanan makaleler kapsam dışı tutulmuştur. Gelecek çalışmalarda “muhasabe dergileri” hariç YÖK Ulusal tez merkezi, WOS, Google Scholar, Scopus, Asosindex, Ebsco, Trdizin, Ulakbim gibi indekslerin yer aldığı veri tabanında yayımlanan yayınların içerik olarak hangi düzeyde olduğu ve konuya ilişkin önemi vurgulamak adına karşılaştırmalı çalışmaların yapılması ve farklı değerlendirmelerin ortaya konulması sonraki çalışmalara öneri niteliği taşımaktadır.

Bulgular

Literatürdeki diğer çalışmalarda yöntem olarak benzerlik göstermekle birlikte bu çalışmada sadece muhasabe dergilerinde yer alan çalışmalardan örneklem alınmıştır. Araştırma konularına nispeten yakın çalışmaların bulunmasına istinaden Tablo 1’de Karcıoğlu ve Öztürk’ün 40 numara ile gösterilen çalışmalarında “Yeşil Muhasebe Araştırmalarının Bilim Haritalama Teknikleri ile Bibliyometrik Analizi” ile 52 numaralı çalışmada gösterilen “İklim Değişikliği Muhasebesi Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi” çalışmalarında yeşil muhasabe konusunda en fazla makalenin yer aldığı yılın 2020 olduğu, ABD’nin oransal olarak ilk sırada bulunduğu ve Türkiye merkezli çalışma sayısının ise az olduğu sonucuna varmışlardır. İlgili yazarların diğer iklim değişikliği muhasabesinin kavramına dair son 10 yıllık sürecin araştırıldığı çalışmalarında ise akademik alanda toplamda 2376 araştırmanın bulunduğu sonucuna ulaştıkları görülmektedir. Çalışmada muhasabe dergilerinde yayımlanan çevre muhasabesi ve alt muhasabe türlerine ilişkin toplam 54 adet makale incelemeye alınmıştır. Çalışmaya dâhil edilen çevre muhasabesi ve alt muhasabe türleriyle ilgili muhasabe dergilerinde yayımlanan çalışmalar Tablo 1’de görselleştirilmiştir.

Tablo 1: Dergilere ve Yıllara Göre Yayın Listesi

Sıra	Yazar/Yazarlar	Makale Adı	Yayımlandığı Dergi	Tarih	İçerik Türü
1	Doç. Dr. Nurgül Chambers	“İklim Türevleri ve Fiyatlandırılması”	Muhasebe ve Finansman	2005	Araştırma
2	Prof. Dr. Hilmi KIRLIOĞLU Doç. Dr. Ahmet Vecdi CAN	“Çevresel Muhasebede Kavramsal Tartışmaların Gelişimi ve Analizi”	Muhasebe ve Finansman	2006	Teorik/ Kuramsal
3	Doç. Dr. Mehmet ÖZBİRECİKLİ	“Çevresel Etik ve Sosyal Denetim: Küresel Girişimler ve Türkiye’deki Uygulamalar Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme”	Muhasebe ve Finansman	2006	Teorik/ Kuramsal
4	Arş. Gör. Muhsin ÇELİK Öğr. Gör. Dr. Ali ÖZDEMİR	“Sürdürülebilir İşletmeyi Açıklayan Sosyal ve Çevresel Değişkenler”	Muhasebe ve Finansman	2006	Araştırma
5	Dr. Muhsin ÇELİK	“Ürünlerin Yaşam Döngüsü Maliyetlerinin İşletme Kararlarına Etkilerinin Çevresel Yaklaşımla Değerlendirilmesi”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2006	Teorik/ Kuramsal
6	Yrd. Doç. Dr. Muhsin ÇELİK	Çevreye Duyarlı Muhasebe	Muhasebe ve Finansman	2007	Teorik/ Kuramsal
7	Prof. Dr. Vasfi Haftacı, Yrd. Doç. Dr. Kamuran Soylu	“Çevre Kirlenmesi ve Çevre Koruma Bağlamında Çevre Muhasebesinin Önemi”	Muhasebe ve Finansman	2007	Teorik/ Kuramsal
8	Arş. Gör. Dr. Ahmet MUTLU	“Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Muhasebesi”	Muhasebe ve Finansman	2007	Teorik/ Kuramsal
9	Prof. Dr. İbrahim LAZOL Arş. Gör. Elif MUĞAL Yener YÜCEL	“Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Çevre Muhasebesi ve KOBİ'lere Yönelik Bir Araştırma”	Muhasebe ve Finansman	2008	Araştırma
10	Yrd. Doç. Dr. Ayşe Necef YERELİ Volkan YAKIN	“Çevresel Yönetim Muhasebesi Aracı Olarak Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi Yöntemi”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2009	Araştırma

11	Yrd. Doç. Dr. Hakan TUNAHAN	“Küresel İklim Değişikliğini Azaltmanın Bir Yolu Olarak Karbon Finansmanı”	Muhasebe ve Finansman	2010	Araştırma
12	Yrd. Doç. Dr. Mehmet SARAÇ	“Çevre Sorunları ve İskonto Edilmiş Nakit Analizine Dayalı Değerleme Yaklaşımı”	Muhasebe ve Finansman	2010	Araştırma
13	Prof. Dr. Hilmi KIRLIOĞLU Yrd. Doç. Dr. Meral Erol FİDAN	“Organize Sanayi Bölgeleri İçinde ve Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Çevre-Atık Yönetimi ve Muhasebesi Konularında Mevcut Durum ve Farklılıkları (Sakarya İlinde Bir Araştırma)”	Muhasebe ve Denetim Bakış	2010	Araştırma
14	Doç. Dr. Cemal ELİTAŞ Yrd. Doç. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN	“Karbon Ticareti ve Karbon Bankacılığı”	Muhasebe ve Denetim Bakış	2011	İnceleme
15	Dr. Sevgi AYDIN	“Paydaşların Çevre Muhasebesi Uygulamalarına Etkileri”	Muhasebe ve Denetim Bakış	2012	Araştırma
16	Prof. Dr. Halil Emre AKBAŞ	“Company Characteristics and Environmental Disclosure: An Empirical Investigation on Companies Listed on Borsa Istanbul 100 Index”	Muhasebe ve Finansman	2014	Araştırma
17	Doç. Dr. Seçkin GÖNEN Zeynep GÜVEN	“Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Seramik Fabrikasında Uygulama”	Muhasebe ve Finansman	2014	Araştırma
18	Doç. Dr. Orhan ELMACI Arş. Gör. Kadir TUTKAVUL	“Sürdürülebilir Üstünlük Elde Edebilme Bağlamında Çevresel Maliyetlerin Analizi ve Çevresel Maliyetlerin Raporlanmasında Kaynak Tabanlı Maliyetleme Model Önerisi”	Muhasebe Bilim Dünyası	2015	Araştırma
19	Yrd. Doç. Dr. Sevgi AYDIN	“Kurumsal Sosyal ve Çevresel Raporlama Performansının Ölçülmesi İçin Bir Modelleme Yaklaşımı”	Muhasebe ve Denetim Bakış	2016	Teorik/ Kuramsal
20	Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU Doç. Dr. Arzu ÖZSÖZGÜN ÇALIŞKAN	“Sürdürülebilirlik Bağlamında: Uluslararası Güvence Denetimi Standardı GDS (ISAE) 3410-Sera Gazı Beyanları-II”	Muhasebe ve Denetim Bakış	2016	Araştırma
21	Dr. Pınar OKAN GÖKTEN	“Su Muhasebesi ve GRI 303 Su 2016 Sürdürülebilirlik Raporlaması Standardı”	Muhasebe Bilim Dünyası	2017	Araştırma
22	Prof. Dr. M. Suphi ORHAN Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza AĞ	“Üretim İşletmelerinin Çevre Muhasebesine Verdikleri Önem Düzeyi: Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesinde Bir Araştırma”	Muhasebe ve Finansman	2017	Araştırma
23	Doç. Dr. Seyfi YILDIZ	“Sürdürülebilir Kalkınma İçin Karbon Vergisi”	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	2017	Teorik/ Kuramsal
24	Prof. Dr. Metin SABAN Öğr. Gör. Metehan KÜÇÜKER Hilal KÜÇÜKER	“Çevresel Muhasebe Açısından Reklamasyon Maliyetlerinin Raporlanması”	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	2018	Örnek Olay (Vak'a) Analizi
25	Prof. Dr. Yıldız ÖZERHAN Dr. Banu SULTANOĞLU	“Sürdürülebilirlik Raporu Kapsamında Çevresel Bilgilerin Raporlanması ve Güvence Denetimi”	Muhasebe ve Denetim Bakış	2018	Teorik/ Kuramsal
26	Arş. Gör. Dr. Nur FİDANCI Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ	“Karbon Maliyetlerinin Yönetiminde Sürdürülebilirlik Felsefesi Yaklaşımı: Lisanssız Elektrik Üretimi Örneği”	Muhasebe Bilim Dünyası	2018	Örnek Olay (Vak'a) Analizi

27	Dr. Pınar OKAN GÖKTEN Prof. Dr. Beyhan MARŞAP, Dr. Öğr. Üyesi Soner GÖKTEN	“Sera Gazı Emisyon Raporlaması Bir Tercih mi Yoksa Zorunluluk mu? Kurumsal Bir Değerlendirme”	Muhasebe Bilim Dünyası	2018	Araştırma
28	Yrd. Doç. Dr. Ali APALI	“Mermer Üretim İşletmelerinin Sosyal Sorumluluk Kavramı Kapsamında Çevre ve Çevre Muhasebesine Yaklaşımları: Bir Araştırma”	Muhasebe ve Finansman	2018	Araştırma
29	Prof. Dr. Vedat EKERGİL Ali Bertan SAVAŞ	“Yeşil Hastanelerde Çevre Maliyetleri ve Maliyet Hesaplarının Sınıflandırılması”	Muhasebe ve Finansman	2019	Araştırma
30	Assist. Prof. Murat TÜRK Assist. Prof. Ali USLU Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	“An Evaluation On Regulations And Environmental Accounting Provided By Law 7153”	Muhasebe ve Finansman	2019	Araştırma
31	Dr. Öğr. Üyesi Nurcan SÜKLÜM	“Yeşil Muhasebe Farkındalığının Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Analizi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği”	Muhasebe ve Finansman	2019	Araştırma
32	Dr. Banu SULTANOĞLU Prof. Dr. Yıldız ÖZERHAN	“İklim Değişikliği Raporlaması: Türkiye'deki İşletmelerin Gönüllü Karbon Saydamlık Projesi (CDP) Açıklamaları”	Muhasebe Bilim Dünyası	2020	Araştırma
33	Öğr. Gör. Dr. Neşegül PARLAK	“İşletmelerin Çevresel Yaklaşımları ve Çevre Muhasebesine Verdikleri Önem: Ordu İl ve İlçelerindeki Organize Sanayi Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma”	Muhasebe ve Finansman	2020	Araştırma
34	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KAYA Dr. Öğr. Üyesi Mehmet UTKU	“Mermer İşleme Tesislerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Bağlamında Çevre Maliyetlerinin Analizi ve Muhasebeleştirilmesi”	Muhasebe ve Finansman	2020	Örnek Olay (Vak'a) Analizi
35	Dr. Öğr. Üyesi İffet KESİMLİ	“Yönetim Muhasebecilerinin İklim Değişikliğinin İş Dünyasına Etkilerinin Yönetilmesindeki Rolü: Türkiye Örneği”	Muhasebe Bilim Dünyası	2021	Araştırma
36	Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ Dr. Öznur DOĞAN	“Çevresel Uygulamaların Maliyet ve Rekabet Gücü Açısından İşletmeye Etkisi: Yeşil Yıldızlı Oteller Üzerinde Bir Araştırma”	Muhasebe Bilim Dünyası	2021	Araştırma
37	Dr. Öğr. Üyesi Onur ÖZEVİN	“Measuring Sustainable Value Added in The Scope of Environmental Performance: An Application on BİST Sustainability Index Companies”	Muhasebe Bilim Dünyası	2021	Araştırma
38	Dr. Yasin ŞEKER, Dr. Nevzat GÜNGÖR	“Does ESG Performance Impact Financial Performance? Evidence From The Utilities Sector”	Muhasebe Bilim Dünyası	2022	Araştırma
39	Dr. Yasin ŞEKER Prof. Dr. Evren Dilek Şengür	“Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) Performansı: Uluslararası Bir Araştırma”	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	2022	Araştırma
40	Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU	“Yeşil Muhasebe Araştırmalarının Bilim Haritalama Teknikleri ile Bibliyometrik Analizi”	Muhasebe Bilim Dünyası	2022	Araştırma
41	Öğr. Gör. Dr. Tuba BORA KILINÇARSLAN Prof. Dr. Aylin POROY ARSOY Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU	“Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Karbon Emisyonlarının Muhasebeleştirilmesi”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2022	Araştırma

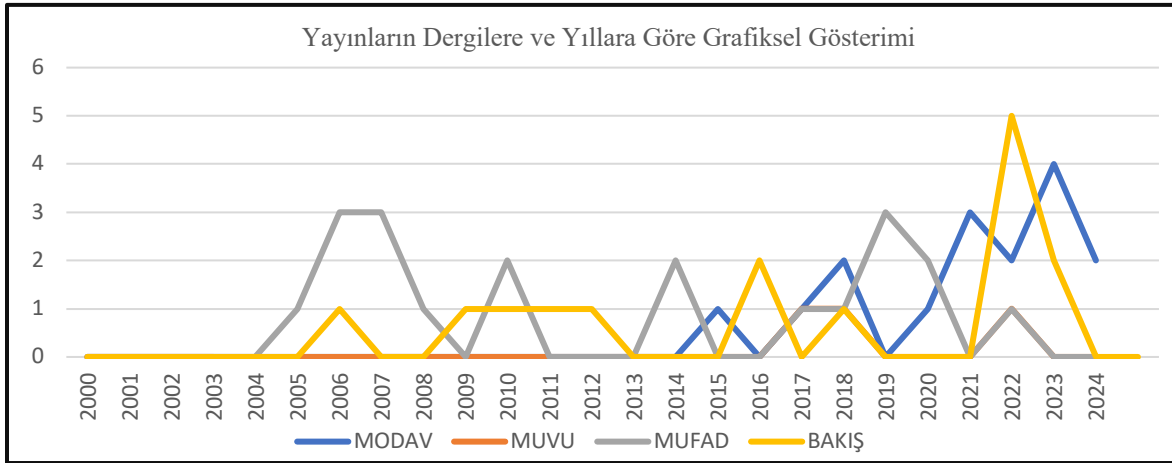
42	Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU Doç. Dr. Resül YAZICI	“Türkiye’de Kamuda Sürdürülebilirlik İçin Devlet Muhasebe Standartlarının Rolü”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2022	İnceleme
43	Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU Prof. Dr. Aylin POROY ARSOY Dr. Öğr. Üyesi Tuba BORA KILINÇARSLAN	“Güvence Denetiminin Unsurları Bağlamında Uluslararası Güvence Denetimi Standardı 3410’a Göre Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Oluşturulması”	Muhasebe ve Finansman	2022	Teorik/ Kuramsal
44	Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU Doç. Dr. Seyhan ÖZTÜRK	“Sürdürülebilir Su Yönetimi ve Muhasebesi: Bibliyometrik Yöntemlerle Bir Analiz”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2022	Araştırma
45	Zeynep CİN Prof. Dr. Abdulkerim DAŞTAN	“Muhasebe Bilgi Sisteminde Çevre Muhasebesinin Yeri: Trabzon Alt Bölgesi Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2022	Araştırma
46	Prof. Dr. Sabri Burak ARZOVA Arş. Gör. Bertaç Şakir ŞAHİN	“İklim Değişikliğinin Sigorta Sözleşmelerine Etkilerinin Finansal Raporlaması ve TFRS 17 Standardı”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2022	Araştırma
47	Öğr.Gör. Dr. Rıdvan SEZGİN Doç. Dr. Ali KESTANE Dr. Öğr. Üyesi Meryem USLU	“Yönetim Muhasebesi Tekniklerinin Karbon Yönetiminde Kullanımı: BİST-100 Şirketlerinde Bir Araştırma”	Muhasebe Bilim Dünyası	2023	Araştırma
48	Dr. Öğr. Üyesi Aysun ATAGAN ÇETİN Dr. Öğr.Üyesi Saim DOĞAN	“Yeşil Muhasebeye Yönelik Kavramsal Bir Araştırma”	Muhasebe Bilim Dünyası	2023	Araştırma
49	Dr. Zeliha KALDIRIM Dr. Öğr. Üyesi İrem ÖZCAN, Öğr. Gör. Dr. İlknur ERGÜN	“Çevresel Sürdürülebilirlik ve Akademi Başarı İlişkisi: UI Greenmetric ile Urap ve The Üniversite Sıralamalarının Karşılaştırılmalı Analizi”	Muhasebe Bilim Dünyası	2023	Araştırma
50	Prof. Dr. Nalan AKDOĞAN Prof. Dr. Yıldız ÖZERHAN Doç. Dr. Banu SULTANOĞLU	“İklimle İlgili Açıklamalar Standart Taslağı IFRS S2: BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelere Olası Etkileri”	Muhasebe Bilim Dünyası	2023	İnceleme
51	Lütfiye ALBAYRAK AKSOY Doç. Dr. Şuayyip Doğuş DEMİRCİ	“ISO 14001 Çevre Yönetim Sertifikasının Çevre Yönetimine Etkisi: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2023	Araştırma
52	Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU Doç. Dr. Seyhan ÖZTÜRK	“İklim Değişikliği Muhasebesi Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi”	Muhasebe ve Denetime Bakış	2023	Araştırma
53	Prof. Dr. Merve KILIÇ KARAMAHMUTOĞLU	“Does The Institutional Environment Affect Sustainability Reporting? Worldwide Evidence”	Muhasebe Bilim Dünyası	2024	Araştırma
54	Prof.Dr. Destan Halit AKBULUT Hilal Merve ALAGÖZ	“Science Based Targets In Environmental Reporting: Explanations From E7 Countries and Türkiye”	Muhasebe Bilim Dünyası	2024	Araştırma

Tablo 2: Dergi Bazında Yıllara Göre Yayın Sayıları

YIL	MODAV	MUVU	MUFAD	BAKIŞ	TOPLAM
2000					0
2001					0
2002					0
2003					0
2004					0
2005			1		1
2006			3	1	4
2007			3		3

2008			1		1
2009				1	1
2010			2	1	3
2011				1	1
2012				1	1
2013					0
2014			2		2
2015	1				1
2016				2	2
2017	1	1	1		3
2018	2	1	1	1	5
2019			3		3
2020	1		2		3
2021	3				3
2022	2	1	1	5	9
2023	4			2	6
2024	2				2
TOPLAM	16	3	20	15	54

Tabloda görüldüğü üzere, çevre muhasebesi diğer alt muhasebe türlerinin dergi bazında ilk çalışmanın 2005 yılında MUFAD dergisi tarafından yayımlandığı görülmektedir. Çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türleri ile ilgili çalışmalar MUFAD dergisinden sonra MODAV dergisinde yaygın olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin en az çalışma ise MUVU dergisinde olup çevre muhasebesi ve alt muhasebe türlerinin önemine ilişkin yayınlar MUFAD dergisinde 20, MODAV dergisinde 16, BAKIŞ dergisinde 15 ve MUVU dergisinde ise 3 adet yayımlanmıştır. Konunun önemini daha net ortaya koymak adına tablo ile ilgili grafik Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Yayınların Dergilere ve Yıllara Göre Grafiksnel Gösterimi

Tablo 3: Dergi Bazında Yayınların Unvanlara Göre Dağılımı

Danışman	MODAV	MUVU	MUFAD	BAKIŞ
Prof. Dr.	9	2	9	10
Doç. Dr.	4	1	4	6
Dr. Öğr. Üyesi	7		12	4
Dr./Öğr.Gör./Arş.Gör./Öğrenci	11	3	7	9

Çevre muhasebesi ve alt muhasebe türlerini konu edinen çalışmaların muhasebe dergilerinde yazarların unvanları değerlendirildiğinde; Profesör unvanına sahip yazarların Bakış dergisinde 10, MUFAD ve MODAV dergisinde ise 9 Profesör ile çalışmaların yer aldığı belirlenmiştir. Genel olarak bakıldığında en çok katkı sağlayan yazarların Dr./Öğr.Gör./Arş.Gör./Öğrenci olduğu, en az katkı sağlayan ise Doçent unvanına sahip yazarların olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Dergi Bazında Yayınların Unvan Sayısına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	MODAV	MUVU	MUFAD	BAKIŞ
Tek Yazarlı	5	1	10	3
İki Yazarlı	7	1	7	11
Üç Yazarlı	4	1	3	1

Tabloda görüldüğü üzere çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerini konu edinen çalışmaların unvan sayıları değerlendirildiğinde; en çok tek yazarlı yayınların MUFAD dergisinde olduğu, 11 yayınlı ise BAKIŞ dergisinde iki yazarlı yayınlar takip etmektedir. Diğer dergilere kıyasla MODAV dergisinde üç yazarlı yayınların ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Dergi Bazında Yayınların İçerik Türlerine Göre Dağılımı

Yayınlarn İçerik Türü	MODAV	MUVU	MUFAD	BAKIŞ
Araştırma/Analiz	14	1	13	10
Teorik/Kuramsal	-	1	6	3
İnceleme	1	-	-	2
Örnek Olay	1	1	1	-

Tabloda görüldüğü üzere çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerine ilişkin yayınların içerik türleri değerlendirildiğinde; çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerindeki çalışmaların en fazla 14'ünün araştırma/analiz ile MODAV, 6'sının ise teorik/kuramsala yönelik MUFAD dergisinde olduğu görülmektedir. Yayınların içerik türlerinde inceleme ve örnek olay en az paya sahiptir.

Tablo 6: Dergi Bazında Yayınların Dillere Göre Dağılımı

Yayın Dili	MODAV	MUVU	MUFAD	BAKIŞ
Türkçe	12	3	18	15
İngilizce	4	-	2	-

Tabloda görüldüğü üzere çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerine ilişkin yayınların dillere göre dağılımına bakıldığında; muhasebe dergilerinde 2000-2024 yılları arasında yayımlanan 54 makalenin 48'i Türkçe olup kalanı İngilizce olarak yayımlanmıştır. Türkçe dillerinde yapılan en çok yayınlar MODAV ve MUDAF dergisinde belirlenmiştir.

Tablo 7: Dergi Bazında Yazar/Yazarların Kurum Dağılımı

Yazarların Kurum Dağılımı	MODAV	Yazarların Kurum Dağılımı	MUFAD	Yazarların Kurum Dağılımı	BAKIŞ	Yazarların Kurum Dağılımı	MUVU
Haliç Üniversitesi	1	Kocaeli Üniversitesi	2	Celal Bayar Üniversitesi	2	Bartın Üniversitesi	2
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	1	Sakarya Üniversitesi	4	Pamukkale Üniversitesi	1	Sakarya Üniversitesi	1
Başkent Üniversitesi	2	Pamukkale Üniversitesi	4	Karadeniz Teknik Üniversitesi	2	Hitit Üniversitesi	1
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	4	Marmara Üniversitesi	1	Marmara Üniversitesi	1	İstanbul Üniversitesi	1
Bilkent Üniversitesi	2	Yıldız Teknik Üniversitesi	1	Yıldız Teknik Üniversitesi	2		
Kırklareli Üniversitesi	2	Dokuz Eylül Üniversitesi	2	Bursa Uludağ Üniversitesi	2		
Atatürk Üniversitesi	2	Okan Üniversitesi	1	Anadolu Üniversitesi	3		
Kastamonu Üniversitesi	1	Atatürk Üniversitesi	2	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	2		
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	Bayburt Üniversitesi	1	Atatürk Üniversitesi	2		
Gümüşhane Üniversitesi	1	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	Kafkas Üniversitesi	2		
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	4	Anadolu Üniversitesi	2	Afyon Kocatepe Üniversitesi	1		
Kilis 7 Aralık Üniversitesi	1	Başkent Üniversitesi	1	Süleyman Demirel Üniversitesi	1		
Hitit Üniversitesi	1	Sağlık Bilimleri Üniversitesi	1	Kadir Has Üniversitesi	1		
İstanbul Üniversitesi	1	Gazi Osmanpaşa Üniversitesi	1	Sakarya Üniversitesi	1		
Galatasaray Üniversitesi	2	Hitit Üniversitesi	2	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	2		
Dokuz Eylül Üniversitesi	2	Ordu Üniversitesi	1	Gazi Üniversitesi	1		
Gazi Üniversitesi	1	Bursa Uludağ Üniversitesi	4	Bilkent Üniversitesi	1		
Trakya Üniversitesi	1	Çukurova Üniversitesi	1				
Samsun Üniversitesi	1	Mustafa Kemal Üniversitesi	1				

Muhasebe dergilerinde 2000-2024 yılları arasında çevre muhasebesi ve alt muhasebe türlerine ilişkin yayınlanan 54 makalenin yazarları ve yazarların bağlı olduğu üniversiteler değerlendirildiğinde; en fazla çalışmanın 6 yayını ile Sakarya, Bursa Uludağ ve Atatürk Üniversitesi olduğu tespit edilmiştir. Sakarya, Bursa Uludağ ve Atatürk Üniversitesi'ni 5'er yayını ile Pamukkale Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi'nin en çok katkı yapan üniversiteler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8: Dergi Bazında Yayınların Kaynak Dağılımı

Yayınlaraın Kaynak Sayısı	MODAV	MUVU	MUFAD	BAKIŞ
Yerli Kaynak Sayısı	201	68	252	178
Yabancı Kaynak Sayısı	374	23	271	205

Çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türlerine ilişkin 54 makalenin yerli/yabancı kaynak sayısına bakıldığında; çalışmalarda yerli kaynaklara oranla yabancı kaynaklardan daha fazla yararlandığı belirlenmiştir. Yabancı kaynak sayısının diğer dergilere kıyasla MUVU dergisinde daha az yararlandığı görölmektedir. Söz konusu çalışmalarda yabancı kaynakların çok fazla kullanılmasının literatürde konuya gereken önemin daha fazla olduğu düşünölebilir.

Tablo 9: Dergi Bazında Yayınların Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Yayınlaraın Sayfa Sayısı	MODAV	MUVU	MUFAD	BAKIŞ
En az sayfa sayısı	11	17	9	9
En çok sayfa sayısı	35	39	19	27

Tablo göröldüğu üzere çevre muhasebesi ve alt muhasebe türleri hakkında yazılan makalelerin en az ve en fazla sayfa sayıları yer almaktadır. Yapılan çalışmada 54 adet çevre muhasebesi ve alt muhasebe türleri hakkında yazılan makalelerin sayfa sayılarında en çok sayfa sayısı MUVU dergisinde olup en az çalışma ise MUFAD ve BAKIŞ dergilerinde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10: Dergi Bazında Yayınların Anahtar Kelime Sayısına Göre Dağılımı

MODAV			
Anahtar Kelime	Sayı	Anahtar Kelime	Sayı
Sürdürülebilirlik	5	Sürdürülebilir Katma Değer	1
İklim Değişikliği	5	Yeşil Muhasebe	2
Sürdürülebilirlik Raporlaması	2	Karbon Yönetimi	1
Çevresel Uygulamalar	1	ESG performansı	1
Çevresel Maliyetler	3	Sürdürülebilirlik Performans Ölçümü	1
Karbon Yönetim Muhasebesi	1	Karbon Maliyetleri	1
Sürdürülebilir Rekabet Gücü	1	Çevresel Etkiler	1
Sera Gazı Emisyon Raporlaması	1	GRI Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları	1
Su Ayak İzi,	1	Su Muhasebesi	1
Çevresel Muhasebe	1	Elektrik, Su, Gaz ve Atık	1

MUFAD			
Anahtar Kelime	Sayı	Anahtar Kelime	Sayı
Sürdürülebilirlik	2	Çevre Sorunları	1
Çevresel Muhasebe	13	Yeşil Muhasebe	2
Çevre	5	Küresel Isınma	1
Çevre Etik ve Sosyal Denetim	1	Sürdürülebilirlik Denetimi	1
Çevresel Maliyetler	5	İklim Türevleri	1
Ekolojik Muhasebe	1	İklim Türevlerinin Fiyatlandırılması	1
Çevresel Yaklaşımlar	2	Sürdürülebilir Kalkınma	2
Sera Gazı Beyanları	1	Salım Ticareti	1

BAKIŞ			
Anahtar Kelime	Sayı	Anahtar Kelime	Sayı
Sürdürülebilirlik	3	Karbon Bankacılığı	1
Çevre Muhasebesi	7	Yeşil Muhasebe	1
Çevresel Yaşam Döngüsü Maliyetleme	2	Karbon Ticareti	1
Karbon Muhasebesi	2	Sera Gazı Güvence Denetimi Hizmetleri	1
Su Muhasebesi	1	Atık Yönetimi ve Muhasebesi	1
İklim Değişikliği Muhasebesi	3	Sosyal ve Çevresel Raporlama	1
Çevresel Raporlama	2	Karbon Emisyonları	2

MUVU			
Anahtar Kelime	Sayı	Anahtar Kelime	Sayı
Çevre	1	Sürdürülebilir Kalkınma	1
Çevre Vergisi	1	Karbon Vergisi	1
Karbon Emisyonu	1	Çevre Muhasebesi	1

Tablolarda görüldüğü üzere çevre muhasebesi ve alt muhasebe türleri hakkında yayınlanan çalışmalarda kullanılan anahtar kelime dağılım tablosunda en çok “çevre muhasebesi”, “çevre maliyetleri”, “yeşil muhasebe” ve “karbon muhasebe” kelimelerinin olduğu görülmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde çalışmalarda çevre muhasebesi, yeşil muhasebe, karbon muhasebe ve iklim değişikliği muhasebe konularında çalışmalar yapılsa da genellikle çevresel sorunlar üzerine sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, su muhasebesi, sera gazı, sosyal ve çevresel raporlama gibi konuları içeren çalışmalarında yaygın olduğu belirlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, çevre muhasebesi ve diğer alt muhasebe türleri hakkında yayınlanan makalelerin uluslararası indekslerde taranan ve adında sadece muhasebe ifadesi geçen muhasebe dergilerinde gelişimini göstermek amacıyla analiz edilmiştir. Çevre muhasebesi ve alt muhasebe türleri hakkında 2000-2024 yılları arası MUFAD dergisinde 20, MODAV dergisinde 16, BAKIŞ dergisinde 15 ve MUVU dergisinde ise 3 adet makale yayınlanmıştır. Bu çalışmada ulaşılan elde edilen bulgular kısaca; çevre muhasebesi ve alt muhasebe türleri hakkında en çok yayınların Profesör ve Dr./Öğr.Gör/Arş.Gör/Öğrenci unvanına sahip yazarlar tarafından

kaleme alındığı görülmüş olup en az katkı sağlayan ise Doçent unvanına sahip yazarların olduğu belirlenmiştir. Yayınların kaynak dağılımında yerli kaynaklara oranla yabancı kaynak kullanımının fazla olduğu, yayımlanan makalelerin en çok iki yazarlı olduğu ve yayınların çoğu Türkçe olarak yayınlandığı görülmektedir. Ayrıca, Sakarya, Bursa Uludağ ve Atatürk üniversitelerinde yayın sayısının fazla olduğu görülmüş olup yayınların anahtar kelime dağılımında en çok çevre muhasebesi, çevre maliyetleri, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, su muhasebesi, sera gazı, sosyal ve çevresel raporlama gibi konuları içeren çalışmaların olduğu tespit edilmiştir.

Küresel bir sorun haline gelen ve yaşamı olumsuz etkileyen bu denli önemli bir konunun akademisyenler tarafından hem yayın sayısı hem muhasebe sistemi içindeki yeri hem de meslek mensupların algı ve farkındalıklarına yönelik kaleme alınma noktasında az olduğu görülmektedir. Söz konusu kavramlara ilişkin yapılan yayın sayılarının muhasebe dergilerinde yeterli seviyede olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla muhasebe alanında bilgi sahibi olan akademisyenlerin çevre muhasebesi ve alt muhasebe türlerine ilişkin çevreyi korumak ve sürdürülebilirliği sağlamak adına bu kavramların doğru tespiti ve gerekli önlemlerin alınması kapsamında doğru hesap kayıtlarını oluşturmaları tavsiye niteliğindedir.

Çevre muhasebesi ve alt muhasebe türlerine ilişkin yeterli çalışmaların yapılmadığı özellikle iklim değişikliği muhasebesi hakkında literatürde az çalışmaların olması ve konuyla ilgili eksikliklerin görülmesi nedeni ile çalışmanın önem taşıdığı söylenebilir. Kullanılan kaynaklar bakımından benzer yayınlar olmasına rağmen araştırılan tüm kaynakların çevre muhasebesi başlığı altında tek çalışmada incelenmesiyle araştırma alanına bütünlük anlamında farklı bir bakış açısı getirmesi istenmektedir. Çevre muhasebesi ile yeşil muhasebe kavramlarının bir arada kullanıldığı çalışmalar literatürde çok fazla bulunmamakla birlikte birbirine benzer kavramlar olmalarına rağmen öncelikle kavramların tanımlarının ayrı olarak yapılması, sonrasında ise ayrı kavramlar olarak geçmişten günümüze yapılan çalışmaların incelenmesi bakımından araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca günümüzde önemi gittikçe artan muhasebe uygulamalarında yeşil ve çevre muhasebelerinin kullanılmasının, gelecekteki organizasyonların stratejik ve güncel yönetim politikalarına yön vereceği düşünüldüğünde konunun önemi bakımından yapılacak araştırmalara da fikir sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın iki temel kısıtı bulunmaktadır. Birincisi çalışmanın dönem olarak sadece 2000-2024 yıllarını kapsamasıdır. İkincisi ise sadece uluslararası indekslerde taranan ve adında muhasebe ifadesi geçen muhasebe dergilerinde analiz tabii tutulmuştur. Bu nedenle elde edilen sonuçlar sadece muhasebe dergilerinde belirlenen yıllar için geçerlidir. Dolayısıyla bundan sonraki çalışmalarda; aynı konunun ülke düzeyinde muhasebe dergileri taranarak karşılaştırılmalı analiz yapılması veya farklı analiz yöntemlerinin uygulanması ya da aynı işlemin Türkiye'deki tüm üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüsü dergileri ve İktisadi İdari Bilimler dergilerine uygulanması literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışma, araştırmacıların sonraki çalışmalarına öneri niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Agyemang, A. O., Yusheng, K., Twum, A. K., Edziah, B. K., & Ayamba, E. C. (2023). Environmental accounting and performance: empirical evidence from China. *Environment Development and Sustainability*, 26(2), 3687-3712.
- Alami, H. (2020). Effect of sustainability reporting on corporate performance of selected quoted consumer goods firms in Nigeria. *Journal of International Accounting and Management*, 5(2), 1-21.
- Alden Hull, R., Barmuta, L. A., Pinkard, E., Jones, M. E., Adams, V. M., Lin, C. C., & Horner, C. A. (2022). Unlocking environmental accounting for healthy future landscapes. *People and Nature*, (4), 1113-1125.
- Aliusta, H., & Yılmaz, B. (2020). Karbon maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi: çimento sektörü uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 267-294.
- Altınbay, A., & Durak, H. (2022). Çevre muhasebesi, yeşil muhasebe ve karbon muhasebesi kavramları hakkında yazılan makalelerin bibliyometrik analizi. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 7(1), 140-155.

- Altınbay, A., & Golagan, M. (2016). Küresel ısınma sorununa muhasebecilerin bakışı: karbon muhasebesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2106-2119.
- Andi-Arjuni, K., Alimuddin, F., Habbe, H., Mediaty, U., & Andi Maulana, K. (2020). Green accounting and its implementation in Indonesia. *Efektor*, 7(1), 59-72.
- Apalı, A. (2018). Mermer üretim işletmelerinin sosyal sorumluluk kavramı kapsamında çevre ve çevre muhasebesine yaklaşımları: bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (78), 37-52.
- Apalı, A., & Acun, Ö. (2019). Muhasebe eğitimi alan öğrencilerde yeşili koruma bilincinin yeşil muhasebe üzerindeki etkisinin araştırılması. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 18-36.
- Arı, M., & Bayram, G. (2017). Kurumsal yönetim açısından sosyal sorumluluk ve çevre muhasebesinin incelenmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 533-545.
- Artun, E. S. (2024). Karbon vergisinin Türkiye’de yenilenebilir enerjiye yönlendirme aracı olarak kullanılması. *Yaşar Hukuk Dergisi*, 6(1),15-48.
- Ashari, M. H., & Anggoro, Y. (2020). Implementation of green accounting in business sustainability at public hospitals in Malang Raya. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 7(10), 391-403.
- Baah, C., Agyeman, D. O., Acquah, I. K., Agyabeng-Mensah, Y., Afum, E., Faibil, D., & Abdoulaye, F. M. (2021). Examining the correlations between stakeholder pressures, green production practices, firm reputation, environmental and financial performance: Evidence from manufacturing SMEs. *Sustainable Production and Consumption*, (27), 100-114 .
- Bekçi, İ., Apalı, A., & Şahin, Ş. (2021). 1995- 2020 yılları arasında çevre muhasebesi alanında yapılan çalışmaların içerik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 22(1), 95-113.
- Bezirci, M., Özpeynirci, R., & Durman, H. (2011). Sosyal sorumluluk kavramı bağlamında yeşil muhasebe eğitimi: bir alan araştırması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(3), 61-89.
- Bresciani, S., Rehman, S. U., Giovando, G., & Alam, G. M. (2022). The role of environmental management accounting and environmental knowledge management practices influence on environmental performance: mediated-moderated model. *Journal of Knowledge Management*, 27(4), 896-918.
- Buric, M. N., Stojanovic, A. J., Filipovic, A. L., & Kascelan, L. (2022). Research of attitudes toward implementation of green accounting in tourism industry in montenegro- practices, and challenges, *Sustainability*, 14(3), 1-26.
- Büyükipekçi, S., & Şimşek, Ş. (2018). Konaklama sektöründe çevre dostu yönetim ve çevre muhasebesinin önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 336-347.
- Can, E. N., & Özarı, Ç. (2023). Sürdürülebilirlik muhasebesi ve karbon muhasebesi çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Denetim*, (27), 55-71.
- Canbolat, S. C., & Tarlakazan, E. (2024). İklim krizi ile mücadele: dünyaca ünlü sanat eserlerine yönelik saldırılar. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 14(1), 32-46.
- Csutora, M., & Harangozo, G. (2017). Twenty years of carbon accounting and auditing- a review and outlook. *Society and Economy*, 39(4), 459-480.
- Çetin, A. A., & Doğan, S. (2023). Yeşil muhasebeye yönelik kavramsal bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (25), 159-186.
- Eker, E. E. (2020). Determinants of household greenhouse gas emissions in the european union countrie. *Hacettepe Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara*.
- Fidancı, N., & Yükçü, S. (2018). Karbon maliyetlerinin yönetiminde sürdürülebilirlik felsefesi yaklaşımı: lisanssız elektrik üretimi Örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (20), 230-247.

- Gök, A. G., & Çarıkçı, O. (2022). Çevre muhasebesi konulu çalışmaların bibliyometrik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 369-391 .
- Gunarathne, A. N., Lee, K. H., & Hitigala Kaluarachchilage, P. K. (2021). Institutional pressures, environmental management strategy, and organizational performance: the role of environmental management accounting. *Business Strategy and the Environment*, 30(2), 825-839.
- Güneysu, Y., & Atasel, O. Y. (2022). Karbon emisyonları ile finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: BİST100 endeksinde bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(3), 1183-1193.
- Gürbüz, C., Aracı, Ö. K., & Bekci, İ. (2019). Dünya’da ve Türkiye’de karbon ticareti ve karbon muhasebesi uygulamaları üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 424-438.
- Haftacı, V., & Soylu, K. (2008). Çevresel bilgilerin muhasebesi ve raporlanması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (15), 92-113.
- Haug, A. A., & Ucal, M. (2019). The role of trade and FDI for CO2 emissions in Turkey: nonlinear relationships. *Energy Economics*, (81), 297-307.
- He, R., Luo, L., Shamsuddin, A., & Tang, Q. (2021). Corporate carbon accounting: a literature review of carbon accounting research from the Kyoto Protocol to the Paris Agreement. *Accounting & Finance*, 62(1), 261-298.
- Hirschfeld, J., Weiß, J., Preidl, M., & Korbun, T. (2008). The impact of German agriculture on the climate-main results and conclusions. *Working Paper; Schriftenreihe des IÖW: Berlin, Germany*.
- Iliemena, R. O. (2020). Environmental accounting practice and corporate performance: study of listed oil and gas companies in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 12(22), 58-70.
- Jankovic, S., & Krivacic, D. (2014). Environmental accounting as perspective for hotel sustainability: literature review. *Tourism and Hospitality Management*, 20(1), 103-120.
- Jayanthi, R. (2015). Green accounting: a study about its importance and concept. *International Journal of Research in Commerce & Management*, 6(11), 76-80.
- Karaman, G., & Cinel, M. O. (2023). Kurumsal sosyal sorumluluk, yeşil strateji, yeşil muhasebe ilişkisi ve işletme performansına katkısı üzerine kavramsal bir bakış. *Küllüye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 242-256.
- Karcıoğlu, R., & Öztürk, S. (2023). İklim değişikliği muhasebesi araştırmalarının bibliyometrik analizi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (70), 23-44.
- Karcıoğlu, R., & Tosunoğlu, B. (2022). Yeşil muhasebe araştırmalarının bilim haritalama teknikleri ile bibliyometrik analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (24), 57-70.
- Kestane, A., & Çelik, N. (2023). Yeşil muhasebenin muhasebe eğitimindeki rolü: Kilis 7 Aralık Üniversitesi’nde araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 356-369.
- Kim, T. H., Lee, S. H., & Vourvachis, P. (2023). Accounting standard-setting for an emission trading scheme: the Korean case. *Journal of Business Ethics*, 182(4), 1003-1024.
- Kızıltan, B., & Doğan, D. U. (2021). Çimento sektöründe karbon ayak izlerinin raporlanması amacıyla bir çerçeve önerisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 40-58.
- Koçyigit, S. Ç., & Tarsuslu, S. (2020). Üniversite öğrencilerinin yeşil muhasebe konusundaki algıları ve farkındalıkları: bir üniversite örneği. *Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (1), 326-340.

- Kraus, S., Rehman, S. U., & Sendra García, F. J. (2020). Corporate social responsibility and environmental performance: the mediating role of environmental strategy and green innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 160, 120262.
- Liu, H., Khan, A. R., Aslam, S., Rasheed, A. K., & Mohsin, M. (2021). Financial impact of energy efficiency and energy policies aimed at power sector reforms: mediating role of financing in the power sector. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(13), 1-14.
- Majumder, R. (2020). A study on green accounting and its reporting practices on corporate sectors of Siliguri, North Bengal. *Journal of Digital Business System and Management*, 1(1), 27-44.
- Marron, D. B., & Toder, E. J. (2014). Tax policy issues in designing a carbon tax. *The American Economic Review*, 104(5), 563-568.
- Nguyen, T. D. (2020). Factors influencing environmental accounting information disclosure of listed enterprises on Vietnamese stock markets. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(11), 877-883.
- Ngwakwe, C. C. (2012). Rethinking the accounting stance on sustainable development. *Sustainable Development*, 20(1), 28-41.
- Orazalin, N. S., Ntim, C. G., & Malagila, J. K. (2023). Board sustainability committees, climate change initiatives, carbon performance, and market value. *British Journal of Management*, 35(1), 295-320.
- Otlu, F., & Kaya, G. (2010). Çevre muhasebesi ile ilgili muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 43-56.
- Önce, S., & Çavuş, G. (2020). Sürdürülebilirlik raporlaması ve finansal raporlama kalitesi ilişkisi: BİST'e kote imalat işletmelerinde araştırma. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (62), 1-10.
- Parlak, N. (2020). İşletmelerin çevresel yaklaşımları ve çevre muhasebesine verdikleri önem: Ordu il ve ilçelerindeki organize sanayi bölgeleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86), 125-140.
- Rehman, S. U., Kraus, S., Shah, S. A., Khanin, D., & Mahto, R. V. (2021). Analyzing the relationship between green innovation and environmental performance in large manufacturing firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 163(2), 1-26.
- Rounaghi, M. M. (2019). Economic Analysis of Using Green Accounting and Environmental Accounting to Identify Environmental Costs and Sustainability Indicators. *International Journal of Ethics and Systems*, 35(4), 504-512.
- Sadiku, M., Tolulope, J. A., Sunday, S. A., & Sarhan, M. M. (2021). Green accounting: A primer. *International Journal of Scientific Advances*, 2(1), 60-62.
- Samaduzzaman, M., Zaman, F., & Irfan, M. S. (2013). Carbon accounting, green building and sustainability: effects on gross national product (GDP). *Journal of Business and Management*, 6(5), 41-45.
- Schaltegger, S., & Csutora, M. (2012). Carbon accounting for sustainability and management. status quo and challenges. *Journal of Cleaner Production*, (36), 1-16.
- Selimoğlu, S. K., & Çalışkan, A. Ö. (2016). Sürdürülebilirlik bağlamında uluslararası güvence denetimi standardı GDS (ISAE) 3410-sera gazı beyanları-I. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, (47), 1-22.
- Sezgin, R. (2022). Karbon Emisyon Yönetiminde Karbon Yönetim Muhasebesi. *Konya: Eğitim Yayınevi*.
- Sezgin, R., Kestane, A., & Uslu, M. (2023). Yönetim muhasebesi tekniklerinin karbon yönetiminde kullanımı: BİST-100 şirketlerinde bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(1), 53-69.
- Sultanoğlu, B., & Özerhan, Y. (2020). İklim değişikliği raporlaması: Türkiye'deki işletmelerin gönüllü karbon saydamlık projesi (CDP) açıklamaları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 176 -194.
- Süklüm, N. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk, yeşil muhasebe ve yeşil denetim ilişkisine kavramsal bir bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı, 151-163.

- Şahin, I. O., & Çiftçi, T. E. (2021). İklim değişikliği ile mücadelede Türkiye için karbon vergisi önerisi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 254-269.
- Taqi, M., Rusydiana, A. S., Kustiningsih, N., & Firmansyah, I. (2021). Environmental accounting: a scientometric using biblioshiny. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(3), 369-380.
- Tashakor, S., Appuhami, R., & Munir, R. (2019). Environmental management accounting practices in Australian cotton farming: the use of the theory of planned behaviour. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 32(4), 1175-1202.
- Taşar, S. A. (2023). A bibliometric analysis related to green accounting. *ReS-Research Studies Anatolia Journal*, 6(4), 636-651.
- Taşkın, N. (2019). Çevre muhasebesi ve bir uygulama. *Hacettepe Üniversitesi SBE yüksek lisans tezi. Ankara*.
- Tiwari, S., Rosak-Szyrocka, J., & Zywiolok, J. (2022). Internet of things as a sustainable energy management solution at tourism destinations in India. *Energies*, 15(7), 1-27.
- Toke, L. K., & Kalpande, S. D. (2022). Critical analysis of green accounting and reporting practises and its implication in the context of Indian automobile industry. *Environment, Development and Sustainability*, 26(2), 3243-3268.
- Tu, J. C., & Huang, H. S. (2015). Analysis on the relationship between green accounting and green design for enterprises. *Sustainability*, 7(5), 6264-6277.
- Uyar, S., & Cengiz, E. (2011). Karbon (seragazi) muhasebesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 21(105), 47-68.
- Wiredu, I., Agyemang, A. O., & Agbadzidah, S. Y. (2023). Does green accounting influences ecological sustainability? evidence from a developing economy. *Cogent Business & Management*, 10(2), 2240559.
- Yalçın, A., & Sarıgül, S. S. (2021). Yeşil pazarlama ve yeşil muhasebe konularının görsel haritalama tekniğine göre bibliyometrik analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(1), 304- 328.
- Yavaş, N. (2024). Barbara Kingsolver'ın Flight Behaviour Romanında İklim Değişikliği ve İklim Değişikliği İletişimi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 1146-1162.
- Yılmaz, O. Y., & Güney, C. (2015). Yeşil işletme fonksiyonlarından yeşil pazarlama ve yeşil muhasebe. 3. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, 15-16 Ekim, Bingöl, 233-248.
- Yılmaz, Z., & Şahin, Z. (2017). Muhasebe dersi alan öğrencilerin yeşil muhasebe konusundaki algıları ve farkındalıkları. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, (3)1, 110- 122.
- Zhang, C., Zhang, C., & Zhou, M. (2016). Rethinking on the definition of carbon accounting. *International Conference on Modern Economic Development and Environment Protection ICMED*.
- Zheng, Y., Yu, H., & Zhang, Y. (2021). A bibliometric review on carbon accounting in social science during 1997–2020. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(7),1-15.
- Zhou, S. (2022). Reporting and assurance of climate-related and other sustainability information: a review of research and practice. *Australian Accounting Review*, 32(3), 315-333.
- Zrnić, A., Starčević, D. P., & Mijoč, I. (2020). Evaluating environmental accounting and reporting: the case of croatian listed manufacturing companies. *Pravni Vjesnik*, 36(1), 47-63.

EXTENDED SUMMARY

The aim of this study is to analyze publications published only in accounting journals on environmental accounting and other subtypes of accounting. Academic studies published on environmental accounting and other subtypes of accounting have been thoroughly examined in the study. The study covers the years 2000-2024. The purpose of this study is to reveal awareness of environmental issues, which have become one of the most important global problems in today's world, in the academic world. It aims to do so by examining the distribution of studies on the concepts in question published in "accounting journals" indexed only in international indexes and containing the term "accounting" in their title, as well as the distribution of publications by years, distribution of publication titles, number of publication titles, type of publication content, distribution of publications by language, distribution of publications by university/institution, distribution of publication sources, distribution of publications by number of pages, and distribution of keywords of publications, separately for each journal, trying to reveal their current situations.

The research comprises article studies focusing on environmental accounting and other subtypes of accounting. In this study, articles published in "accounting journals" indexed in international indexes and containing the term "accounting" in their title about environmental accounting and subtypes of accounting have been examined and analyzed. Only articles covering "Environmental Accounting," "Green Accounting," "Carbon Accounting," and "Climate Change Accounting," and including sustainable accounting and greenhouse gas emission keywords in their keywords, were included in the study. As a result of the research conducted in this study, a total of 54 articles covering environmental accounting and other subtypes of accounting in accounting journals between 2000 and 2024 were reached and analyzed, and interpreted.

A total of 54 articles on environmental accounting and other subtypes of accounting published in accounting journals have been examined in the study. It is observed that the first study on environmental accounting and other subtypes of accounting in terms of journals was published in the MUFAD journal in 2005. After MUFAD, studies on environmental accounting and other subtypes of accounting are widespread in the MODAV journal. The least number of studies on the subject is found in the MUVU journal, with publications on environmental accounting and other subtypes of accounting appearing in MUFAD journal 20 times, MODAV journal 16 times, BAKIŞ journal 15 times, and MUVU journal 3 times. When the titles of authors in accounting journals regarding studies on environmental accounting and other subtypes of accounting are evaluated, it is determined that works with the title of Professor are included in 10 articles in the BAKIŞ journal, and in 9 articles in both the MUFAD and MODAV journals. Generally, it is observed that authors with titles of Dr./Instructor/Research Assistant/Student contribute the most, while authors with the title of Associate Professor contribute the least. When the number of titles of studies on environmental accounting and other subtypes of accounting is evaluated, it is observed that single-author publications are most common in the MUFAD journal, followed by two-author publications in the BAKIŞ journal with 11 publications. Compared to other journals, it is seen that three-author publications are predominant in the MODAV journal. When the number of domestic/foreign sources of the 54 articles on environmental accounting and other subtypes of accounting is examined, it is determined that more foreign sources are used compared to domestic sources in the studies. It is observed that the number of foreign sources is less utilized in the MUVU journal compared to other journals. The extensive use of foreign sources in these studies may indicate the increased significance of the topic in the literature. When the content types of publications related to environmental accounting and other subtypes of accounting are evaluated, it is seen that the majority (14) of studies in environmental accounting and other subtypes of accounting are research/analysis-oriented in the MODAV journal, while 6 studies are theoretical/conceptual in the MUFAD journal. Examination and case study have the least representation in the content types of publications. When the authors and affiliated universities of the 54 articles published on environmental accounting and other subtypes of accounting in accounting journals between 2000 and 2024 are evaluated, it is determined that Sakarya, Bursa Uludağ, and Atatürk University have the most contributions with 6 publications each.

In the distribution table of keywords used in studies on environmental accounting and other subtypes of accounting, it is observed that the most common keywords are "environmental accounting," "environmental costs," "green accounting," and "carbon accounting." Overall, it is determined that although studies are conducted on environmental accounting, green accounting, carbon accounting, and climate change accounting

topics, they mostly encompass issues related to sustainability, sustainable development, water accounting, greenhouse gases, and social and environmental reporting. It is noted that despite being such a significant global issue negatively affecting life, there seems to be a lack of academic publications on this topic. It can be said that the number of publications on these concepts in accounting journals is not sufficient. Therefore, it is recommended that academics with expertise in accounting should accurately identify these concepts and take necessary measures to protect the environment and ensure sustainability by establishing correct accounting records. The inadequacy of sufficient studies on environmental accounting and other subtypes of accounting, especially the scarcity of literature on climate change accounting and the observed deficiencies in the subject, highlight the importance of this study. There are two main limitations to this study. Firstly, it covers only the years 2000-2024. Secondly, it only analyzes accounting journals indexed in international indexes and containing the term "accounting" in their title. Therefore, the results obtained are only valid for the years determined in accounting journals. Hence, future studies should involve comparing analyses conducted by scanning accounting journals at the national level or applying different analysis methods. Alternatively, the same process could be applied to journals from all universities' Institutes of Social Sciences and Journals of Economics and Administrative Sciences in Turkiye. Such efforts would contribute to the literature. This study serves as a recommendation for researchers' subsequent studies.

KEMAN EĞİTİMİNDEKİ HAZIRLAYICI ÇALIŞMALARIN MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLARINDA KULLANILMA DURUMLARINA İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ¹

STUDENT'S OPINIONS ON THE USE OF PREPARATIVE STUDIES IN VIOLIN EDUCATION IN MUSIC TEACHING PROGRAMS

Özge KAYA

Neveşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Müzik Eğitimi ABD
ozgeky14@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3366-7528

Nurtug BARIŞERİ AHMETHAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Müzik Eğitimi ABD
nurtug@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7494-8182

ÖZ

Geliş Tarihi:

19.04.2024

Kabul Tarihi:

19.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Keman Eğitimi,
Hazırlayıcı
Çalışmalar,
Etüt ve Egzersiz

Keywords

Violin Training,
Preparatory Studies,
Etude and Exercise

Bilindiği üzere günlük hazırlayıcı çalışmaların çalgı eğitimindeki önemi büyüktür. Bu çalışmada günlük hazırlayıcı çalışmalar, çalgısız ve çalgıyla yapılan çalışmalar olarak iki yönüyle ele alınmıştır. Çalgısız çalışmaların amacı çalgıyı çalmadan önce bedenın kas ve iskelet sisteminin hazırlanmasıdır. Bu çalışmalar daha sonra çalışılacak her etüt ve eserin içinde yer alan teknik davranışların, daha rahat bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktır. Günümüzde üniversitelerin müzik öğretmenleri yetiştiren birimlerinde keman öğretimi sürecinde birçok yerli ve yabancı keman egzersiz kitapları kullanılmaktadır. Bu çalışmada, müzik öğretmenleri yetiştirme programında yürütülen, ana çalgı keman öğretimi sürecindeki hazırlayıcı çalışmaların kullanılma durumları araştırılmıştır. Araştırma kapsamında müzik öğretmenleri yetiştiren 13 kurumda öğrenim gören 214 keman öğrencisi ile keman eğitimi sürecinde hazırlayıcı çalışmalardan ne ölçüde faydalandıkları, bu çalışmalara nasıl yaklaştıkları ve hangi kaynakları sıklıkla kullanmayı tercih ettikleri kendilerine uygulanan anket çalışması ile araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların ders içi ve ders dışında çalışılması gerektiği konusunda görüşleri saptanmıştır.

ABSTRACT

As well-known daily preparatory studies have great importance in instrument training. In this research, the daily preparatory studies are discussed within two aspects which are with and without an instrument. The purpose of the preparatory studies without an instrument is to prepare the body's muscular and skeletal system before practicing the musical instruments. These preparatory studies later provide technical behaviors to be played in ease for the each musical exercises and pieces. With the help of preparatory studies musical pieces will be interpreted in a more fine way. Nowadays, local and foreign violin exercise books have been used at many universities' teacher training departments during the process of violin training. In this study, the use of preparatory studies during violin training at teacher training programs were investigated. For this research, 214 violin students who play violin were researched about the use of and benefits of the preparatory studies on violin training where they were selected from 13 different music teacher training departments in Turkey. Further, they were asked about their approaches towards the preparatory works and asked the type of preparatory books they used. Survey was chosen as a methodology and questionnaire for violin instructors was developed as a tool to collect the data. According to the results violin instructors showed great sensitivity about the preparatory studies with and without an instrument in the class and outside the class.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1471145>

Atıf/Cite as: Kaya, Ö. & Barışeri Ahmethan, N. (2024). Keman eğitimindeki hazırlayıcı çalışmaların müzik öğretmenliği programlarında kullanılma durumlarına ilişkin öğrenci görüşleri. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1277-1301.

¹ Bu makale "Keman Eğitimindeki Hazırlayıcı Çalışmaların Müzik Öğretmenliği Programlarında Kullanılma Durumları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

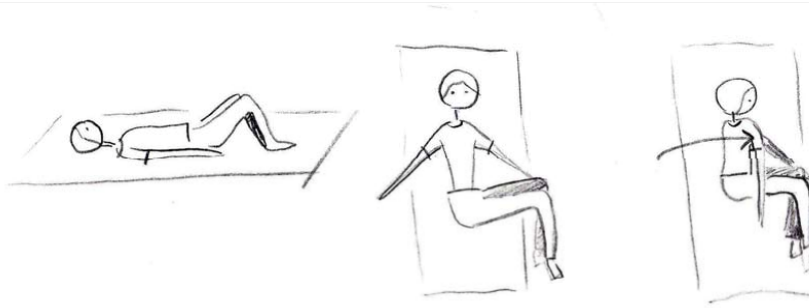
Giriş

Mesleki müzik eğitimi veren, üniversitelerin müzik eğitimi ile ilgili birimlerinde yürütülen çalgı eğitiminin bir alt kolu olan keman eğitimi, bu süreçte çok önemli bir yere sahiptir. Keman, “oda müziği ve senfonik müziğin temelini teşkil eden yaylı çalgılar ailesinin bir ferdi, birlikte seslendirme ve orkestra derslerinin vazgeçilmez çalgılarından. Keman eğitiminin genel amaçları çalgı eğitiminin amaçları ile aynıdır. Her çalgıda olduğu gibi keman öğretimine de erken yaşlarda başlanmalıdır. Kazanılması gereken beceri ve teknikleri henüz kas ve vücut gelişimini tamamlamamış olan çocuklar, yetişkinlere oranla çok daha kolay kavrayabilmektedirler” (Tanrıverdi,1997:7). Dolayısıyla keman eğitiminde vücudun tanınması ve doğru kullanılması oldukça önemlidir.

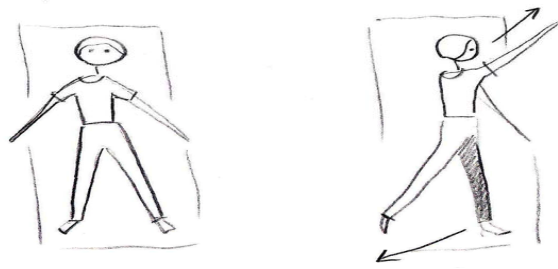
Bilindiği gibi kas ve iskelet sistemi ile ilgili yaşanan sıkıntılar, müzisyenlerin meslek hayatlarını sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Bu rahatsızlıkların başlıca sebeplerinden birisi vücudu ısıtmadan ve hazırlamadan çalgı çalmaya başlanmasıdır. Müzisyenlerin vücutlarını ısıtmadan ve hazırlamadan, kendilerini zorlayarak uzun süre yürüttükleri bu çalışmalar sonucunda meslek hayatlarına son verdikleri de görülmektedir.

Çalgı eğitimiyle ilgili olan herkes (öğrenci, eğitimci, icracı vb.) öncelikle bir anlamda en önemli çalgı olan kendi bedeninin kalitesini yükseltip, sonrasında ondan en iyi sonucu almayı beklemelidir (Yağışan,2008:19-20). Başarılı bir sonuç elde etmek için de kişinin öncelikle kendini disipline etmekten kaçınmaması ve mutlaka uygulayabileceği bir çalışma programı yürütmesi gerekmektedir.

Yine müzik okullarında verilmekte olan çalgı eğitimi öğretim programlarının bünyesinde, “fiziksel hazırlık/ısınma” adı altında – daha çok stretching/germe türü egzersizlerin hâkim olduğu- ders öncesi yaklaşık 10 dakikalık bir süreyi kapsayan çalgılı ve çalgısız fiziksel çalışmaların alınması yararlı görülmektedir (Yağışan,2008:87). Bu noktada çalgılı hazırlayıcı çalışmalardan önce çalgısız hazırlayıcı çalışmaların uygulanmasının daha fazla fayda sağlayacağı düşünülebilir. Fiziksel hazırlık ve ısınma hareketleri de diyebileceğimiz bu çalışmalar kapsamında çeşitli açma, germe, esnetme ve gevşeme hareketlerinden söz edilebilir. Literatürde Warm-up olarak da geçen bu çalışmalar, müzisyenlerin özellikle uygulaması tavsiye edilen egzersizlerden oluşmaktadır. Warm-up egzersizleri kapsamında yer alan çeşitli nazik ve yumuşak esneme egzersizleri, boyun germe egzersizleri, bükme ve bükülme egzersizleri, omuz ve boyun bölgesi germe egzersizleri, parmak ve ön kol germe egzersizleri vb. birçok egzersiz ile müzisyenlerin bedenlerini etkili ve sağlıklı bir şekilde kullanmalarını amaçlamaktadır. Aşağıda yerde uzanarak yapılan bazı Warm-up egzersizleri yer almaktadır.

Şekil 1. Warm-up No:1 (Leska, *Violin and Yoga*, Figure 2.10)

Şekil 2. Warm-up No:2 (Leska, *Violin and Yoga*, Figure 2.12)

Warm-up egzersizleri çalgısız yapılacağı gibi çalgı ile de yapılabilir. Kısa bir yürüyüş, koşu veya dans ile bütün vücudun enerjisi artırılarak çalışmalara başlanılabilir. Paull ve Harrison (1997:110) kolları yanlara doğru sallayarak ve kendimize sarılarak ısınmaya başladıktan sonra kolları yana bırakarak rahatlamayı önermektedir.

Paull ve Harrison'a (1997:137) göre ellerimiz, kollarımız ve vücudumuz soğuk iken asla hızlı pasajları ve egzersizleri çalmamalıyız. Küçük hareketleri yavaş yavaş büyütürük ağır ağır, vibrato yapmadan, uzun seslerle entonasyona dikkat ederek çalışmaya başlamalıyız.

Warm-up egzersizleri;

- I. Nazik hareketlerle,
- II. Çeşitlilikle,
- III. Orta hızda,
- IV. Doğal vücut pozisyonunda uygulanmalıdır (Paull ve Harrison,1997:141).

Çalgılı hazırlayıcı çalışmalar “çok az artistik değer taşıyan ya da artistik değeri bulunmayan teknik alıştırma için enstrümantal pasaj” (Scholes, 2002:337) olarak tanımlanmaktadır. “Bu çalışmalar genellikle günlük alıştırma şeklinde uygulanırken, belli bir teknik davranışı oluşturmak veya geliştirmek için kullanılır” (Kaya,2010:3).

Günlük çalışmaların uygulanması esnasında farklı çalışma süreleri ve çalışma yöntemleri izlenebilir. Örneğin “Maurice Gendron, günde beş defa 60’ar dakika çalışmaktansa, günde dört defa 75’er dakika çalışmanın daha yararlı olduğunu belirtmektedir. İlk 75 dakikada gam ve arpejler, üçlü, altılı ve oktav çift ses gamlar metronomla ağırdan hızlıya doğru çalışılmalıdır. İkinci 75 dakikada etütler çalışılmalı, üçüncü 75 dakikada herhangi bir konçertonun bir bölümü, son 75 dakikada o hafta çalınacak eserlerin tekrarı, hatırlaması yapılmalıdır (Akın, 2001:18).

Görüldüğü üzere hazırlayıcı çalışmalar, her gün mutlaka çalgı çalışmadan önce yapılması gereken çalışmalardır. Çünkü çalışılacak her etüt ve eserin içinde mutlaka belirli hazırlayıcı çalışmalarla ilgili teknik davranışlar yer almaktadır. Bu kimi zaman sağ elde bir yay tekniği, kimi zaman da sol elde çalışılması gereken bir dizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle seslendirilecek etüt veya eserde yer alan teknik davranışlar, hazırlayıcı çalışmalar ile çalışılarak eser daha iyi yorumlanabilir.

Günümüzde üniversitelerin müzik öğretmeni yetiştiren birimlerindeki keman öğretimi sürecinde, çeşitli yerli veya yabancı kaynakların kullanıldığı bilinmektedir. Ancak icracıların meslek yaşamları boyunca çeşitli kas ve iskelet sistemi problemleriyle karşı karşıya kaldığı düşünüldüğünde, hazırlayıcı çalışmaların uygulanması konusunun daha fazla irdelenmesi, keman öğrencilerinin hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili daha fazla bilinçlendirilmesi ayrıca önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Alt Amaçlar

Yukarıda bahsedilen anlayıştan hareketle; bu çalışmada üniversitelerimizin müzik öğretmeni yetiştiren birimlerinde yürütülen keman öğretimi sürecinde, hazırlayıcı çalışmalardan ne ölçüde faydalandığı ve bu çalışmalara nasıl yaklaşıldığı konusunda durum tespiti yapmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili tutum ve düşünceleri nasıldır?

2. Keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha ileri seviyeye ulaşmalarına fayda sağlayacağına olan inançları ne ölçüdedir?
3. Keman öğrencileri derslerde ve ders dışında çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalara ne kadar zaman ayırıyorlar?
4. Keman öğrencilerine verilen çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların bilgilendirme, yönlendirme ve denetlenme durumu nedir?
5. Keman öğrencileri çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalarda kendilerini ne kadar yeterli buluyorlar?
6. Keman öğrencileri verilen çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların faydalarını keman çalma performanslarında hissedebiliyorlar mı?
7. Keman öğrencileri hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili hangi kaynakları ne sıklıkla kullanıyorlar?

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili düşünce ve tutumların anlaşılması, kullanılan kaynakların tespit edilmesi ve keman eğitimcilerinin öğrencileri hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili ne kadar bilgilendirdiklerinin görülmesi açısından önem arz etmektedir. Genel olarak bu çalışmanın, üniversitelerimizin müzik öğretmeni yetiştiren birimlerinde keman eğitimi gören öğrencilerimizin, keman eğitimleri sürecinde daha verimli, daha sağlıklı ve daha bilinçli geçirmelerini sağlamalarına yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Varsayımlar

1. Keman çalma tekniği yönünden bakılınca hem sağ hem de sol elde çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların gerekli olduğu,
2. Seçilen araştırma yöntemi araştırmanın amacına, konusuna ve problem durumuna uygun olduğu,
3. Veri toplama araçlarının bu araştırma için yeterince geçerli ve güvenilir olduğu,
4. Oluşturulacak örneklem grubunun evreni temsil edebilecek nitelikte olduğu varsayılmaktadır.

Sınırlılıklar

Bu araştırma;

1. 13 Üniversitenin Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı'ndan keman lisans öğrencileri ile,
2. Yapılan araştırma araştırmacının ulaşabildiği kaynak, sahip olduğu zaman ve maddi olanaklar ile sınırlıdır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda yürütülen keman derslerinde keman öğrencilerinin hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili düşünce ve görüşlerinin tespit edilmesine yönelik genel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Bu bağlamda veriler "anket" ile elde edilmiş, elde edilen veriler SPSS 16 istatistik programı ile işlenerek çözümlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversitelerin eğitim fakültelerine bağlı 22 güzel sanatlar eğitimi bölümü müzik eğitimi anabilim dalında öğrenim gören keman öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise, yansız atama ile belirlenmiş 13 üniversitenin (Gazi Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Niğde Üniversitesi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Erzincan Üniversitesi) güzel sanatlar eğitimi bölümü müzik eğitimi anabilim dalında öğrenim gören 214 lisans keman öğrencisinden oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Anlık tekil tarama yöntemi kullanılarak keman öğrencileri için düzenlenmiş ankette veriler açık uçlu, liste tipi, kategori, sıralama ve likert tipi beşli dereceleme ölçeğine uygun sorulardan elde edilmiş cevaplardan toplanmıştır. Uygulanan anket sonucunda elde edilen veriler ortalama değer, standart sapma, frekans ve yüzde olarak tablolaştırılarak yorumlanmıştır. 13 üniversiteden 214 öğrenciye uygulanan anketin yapı geçerliliğini ve güvenilirliğini saptamak için 39 sorudan oluşan 2. bölümüne anketin güvenilirliğinin göstergesi olarak alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre öğrencilere uygulanan anketin hesaplanan Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayısı ,90 olarak tespit edilmiştir.

Keman öğrencilerinin hazırlayıcı çalışmaların kullanılma durumu ile ilgili düşünce ve görüşlerini almak amacıyla kullanılan anket 5'li Likert Tipinde tasarlanmış olup tamlık düzeyi 1,00 ile 5,00 arasında değişmektedir. Ölçeklerde yer alan aralıkların birbirlerine eşit olduğu düşünülerek (4/5) aralıkların sınırı şu şekilde belirlenmiştir:

$$a = \frac{\text{En yüksek puan} - \text{en düşük puan}}{\text{grup sayısı}}$$

Bu çalışma için aralık katsayısı $a = 0,80$ olarak bulunmuştur.

	Seçenek	Sınırı
1-	Hiç Katılmıyorum	1,00
2-	Çok Az Katılıyorum	1,81
3-	Kısmen Katılıyorum	2,61
4-	Büyük Ölçüde Katılıyorum	3,41
5-	Tamamen Katılıyorum	4,21

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde toplanan verilerin çözümlenmesi sonucu elde edilen bulgulara ve bu bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmektedir. Bulgular belirlenen alt probleme göre sıralanarak yorumlanmıştır.

Sayısal Dağılımlar

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Keman Öğrencilerinin Buldukları Üniversitelere Göre Sayısal Dağılımları

Üniversite	Öğrenci	
	f	%
Abant İzzet Baysal Üniversitesi GSEB ME ABD	18	8,4
Balıkesir Üniversitesi GSEB ME ABD	19	8,9
Dokuz Eylül Üniversitesi GSEB ME ABD	15	7,0
Erzincan Üniversitesi GSEB ME ABD	18	8,4
Gazi Üniversitesi GSEB ME ABD	13	6,1
Gaziosmanpaşa Üniversitesi GSEB ME ABD	15	7,0
İnönü Üniversitesi GSEB ME ABD	25	11,7
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi GSEB ME ABD	22	10,3
Necmettin Erbakan Üniversitesi GSEB ME ABD	23	10,7
Niğde Üniversitesi GSEB ME ABD	12	5,6
On Dokuz Mayıs Üniversitesi GSEB ME ABD	5	2,3
Uludağ Üniversitesi GSEB ME ABD	17	7,9
Yüzüncü Yıl Üniversitesi GSEB ME ABD	12	5,6
Toplam	214	100

Tablo 1' de görüldüğü gibi araştırmaya 13 üniversitenin Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı'ndan 214 keman öğrencisi katılmıştır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Keman Öğrencilerinin Okudukları Sınıfa Göre Sayısal Dağılımları

Sınıf	<i>f</i>	%
1	40	18,7
2	61	28,5
3	57	26,6
4	56	26,2
Toplam	214	100

Tablo 2’de araştırmaya katılan 214 keman öğrencisinin 40’ının 1. sınıf, 61’inin 2. sınıf, 57’sinin 3. sınıf ve 56’sının 4. sınıf öğrencisi olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Keman Öğrencilerinin Aldıkları Keman Eğitimi Sürelerine Göre Sayısal Dağılımları

Öğrencilerin Keman Eğitimi Alma Süreleri (Yıl)													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	N
<i>f</i>	16	7	18	18	23	45	39	32	5	9	1	1	214
%	7,5	3,3	8,4	8,4	10,7	21,0	18,2	15,0	2,3	4,2	,5	,5	100

Tablo 3’te araştırmaya katılan 214 keman öğrencisinin 45’inin 6, 39’unun 7 ve 32 sinin 8 sene keman eğitimi aldıkları görülmektedir. Bu verilere göre bu öğrencilerin Güzel Sanatlar Lisesi mezunu olduğu söylenebilir.

Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın birinci alt amacı “Keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili tutum ve düşünceleri nasıldır?”. Buna göre;

Tablo 4. Keman Öğrencilerinin Çalgısız ve Çalgılı Hazırlayıcı Çalışmalar İle İlgili Tutum ve Düşünceleri

Öğrenci Görüşleri	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%			
<u>Çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmalar çalışmaktan zevk almıyorum	40	18,7	31	14,5	67	31,3	43	20,1	33	15,4	1,31	3,00	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar çalışmaktan zevk almıyorum	39	18,2	32	15,0	54	25,2	41	19,2	48	22,4	1,40	2,87	214
Bireysel fizyolojik dezavantajlarının <u>çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmalar sayesinde ortadan kalkabileceğini düşünüyorum	52	24,3	58	27,1	69	32,3	20	9,3	15	7,0	2,32	3,66	214
Kemanda duruş ve tutuş bozukluklarının <u>çalgısız</u> çalışmalar yaparak düzeltilebileceğini düşünürüm	55	25,7	45	21,0	60	28,0	27	12,6	27	12,6	1,32	3,34	214

<u>Çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmalar benim için vakit kaybıdır	27	12,6	15	7,0	47	22,0	34	15,9	91	42,5	1,40	2,31	214
<u>Çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmalar bedenimin farkında olmamı sağlar	62	29,0	38	17,8	73	34,1	25	11,7	16	7,5	1,23	3,49	214
<u>Çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmalar yaparak keman çalışma süremi uzatabilirim	49	22,9	50	23,4	63	29,4	32	15,0	20	9,3	1,24	3,35	214
Kemandaki günlük çalışmalar ve hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili kaynaklar yeterince anlaşılabilir	56	26,2	66	30,8	54	25,2	27	12,6	11	5,1	1,15	3,60	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar benim için vakit kaybıdır	26	12,1	21	9,8	30	14,0	30	14,0	107	50,0	1,47	2,20	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmaların ilerlememe engel olduğunu düşünüyorum	26	12,1	15	7,0	31	14,5	24	11,2	118	55,1	1,43	2,09	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalarla notaları tanıyamama yardımcı olur	108	50,5	49	22,9	30	14,0	18	8,4	9	4,2	1,16	4,07	214

Tablo 4. incelendiğinde elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verilerine göre, keman öğrencilerinin, çalgısız hazırlayıcı çalışmaları çalışmaktan zevk almadıkları görüşüne ($\bar{x}=3,00$) kısmen, çalgılı hazırlayıcı çalışmaları çalışmaktan zevk almadıkları görüşüne ($\bar{x}=2,87$) kısmen, keman eğitiminde bireysel fizyolojik dezavantajlarının çalgısız hazırlayıcı çalışmalar sayesinde ortadan kalkabileceği görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,66$), kemandaki duruş ve tutuş bozukluklarının çalgısız çalışmalar yaparak düzeltilebileceği görüşüne kısmen ($\bar{x}=3,34$), çalgısız hazırlayıcı çalışmaların bireyin bedeninin farkında olmasını sağladığı görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,49$), çalgısız hazırlayıcı çalışmalar yapıldığında keman çalışma süresinin de uzayacağı görüşüne kısmen ($\bar{x}=3,35$), kemandaki kullanılan günlük çalışmalar ve hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili kaynakların yeterince anlaşılır olduğu görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,60$), çalgılı hazırlayıcı çalışmaların notaları tanımlarına yardımcı olduğu görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,07$) oranında katıldıkları görülmektedir.

Ayrıca aynı tablo incelendiğinde keman öğrencilerinin çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kendileri için vakit kaybı olduğu görüşüne çok az ($\bar{x}=2,31$), çalgılı hazırlayıcı çalışmaların kendileri için vakit kaybı olduğu görüşüne çok az ($\bar{x}=2,20$) ve bu çalışmaların ilerlemelerine engel olduğu görüşüne yine çok az ($\bar{x}=2,09$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin çalgısız ve çalgılı hazırlayıcı çalışmaları çalışmaktan pek zevk almadıkları, keman eğitiminde bireysel fizyolojik dezavantajlarının çalgısız hazırlayıcı çalışmalar sayesinde ortadan kalkabileceği, kemandaki duruş ve tutuş bozukluklarının çalgısız çalışmalar yaparak düzeltilebileceği, çalgısız hazırlayıcı çalışmaların bireyin bedeninin farkında olmasını sağladığı, çalgısız hazırlayıcı çalışmalar yapıldığında keman çalışma süresinin de uzayacağı, kemandaki kullanılan günlük çalışmalar ve hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili kaynakların yeterince anlaşılır olduğu ve çalgılı hazırlayıcı çalışmaların notaları tanımlarına yardımcı olduğunu düşündükleri söylenebilir. Ayrıca keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kendileri için vakit kaybı olmadığı ve bu çalışmaların öğrencilerin ilerlemelerine engel olduğu görüşüne pek katılmadıkları, ancak bu konuda öğretim elemanları tarafından daha fazla ikna edilmeleri gerektiği söylenebilir.

İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt amacı “Keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarına fayda sağlayacağına olan inançları ne ölçüdedir?”. Buna göre;

Tablo 5. Keman Öğrencilerinin Çalgısız ve Çalgılı Hazırlayıcı Çalışmaların Kemanda Daha İyi Seviyeye Ulaşmalarına Fayda Sağlayacağına Olan İnançları

Öğrenci Görüşleri	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Keman eğitimimizde <u>çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmalar psikomotor gelişimim için gereklidir	96	44,9	39	18,2	58	27,1	14	6,5	7	3,3	1,13	3,94	214
<u>Çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmama fayda sağlayacağına inanıyorum	50	23,4	60	28,0	58	27,1	23	10,7	23	10,7	1,25	3,42	214
Keman eğitiminde <u>çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar psikomotor gelişimim için gereklidir	81	37,9	66	30,8	48	22,4	15	7,0	4	1,9	1,02	3,95	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmama fayda sağlayacağına inanıyorum	97	45,3	64	29,9	37	17,3	12	5,6	4	1,9	1,05	4,11	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar acilitemi geliştir	101	47,2	57	26,6	43	20,1	9	4,2	4	1,9	,99	4,13	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar nüanslarımı belirginleştirir	102	47,7	63	29,4	35	16,4	9	4,2	5	2,3	,99	4,15	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar çalıştığım etüt ve eserleri daha özgüvenle çalmamı sağlar	120	56,1	52	24,3	34	15,9	5	2,3	3	1,4	,91	4,31	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar entonasyon sorunlarımı giderir	117	54,7	45	21,0	39	18,2	10	4,7	3	1,4	,99	4,22	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar daha hızlı deşifre yapmamı sağlar	115	53,7	48	22,4	30	14,0	15	7,0	6	2,8	1,08	4,17	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar ile ritmik grupları daha hızlı tanıyıp okurum	111	51,9	54	25,2	36	16,8	8	3,7	5	2,3	1,00	4,20	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar nüansları zihnimde somutlaştırmama yardımcı olur	102	47,7	48	22,4	41	19,2	19	8,9	4	1,9	1,09	4,05	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar işitsel algımın gelişmesine katkı sağlar	115	53,7	48	22,4	32	15,0	13	6,1	6	2,8	1,07	4,18	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar tonalitemin gelişmesine yardımcı olur	105	49,1	50	23,4	33	15,4	17	7,9	9	4,2	1,15	4,05	214

Tablo 5. incelendiğinde elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verilerine göre, keman öğrencilerinin keman eğitiminde çalgısız hazırlayıcı çalışmaların psikomotor gelişimleri için gerekli olduğu görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,94$), çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarına fayda sağlayacağına inandıkları görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,42$), keman eğitiminde çalgılı hazırlayıcı çalışmaların psikomotor gelişimleri için gerekli olduğu görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,95$) katıldıkları görülmektedir.

Ayrıca aynı tablo incelendiğinde keman öğrencilerinin çalgılı hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarına fayda sağlayacağına inandıkları görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,11$), aceliteyi geliştirdiği görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,13$), nüansları belirginleştirdiği görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,15$), çalışılan etüt ve eserlerin daha özgüvenle çalınmasını sağladığı görüşüne tamamen ($\bar{x}=4,31$), entonasyon sorunlarını giderdiği görüşüne tamamen ($\bar{x}=4,22$), daha hızlı deşifre yapmalarını sağladığı görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,17$), ritmik grupları daha hızlı tanıyıp okumalarına fayda sağladığı görüşüne tamamen ($\bar{x}=4,20$), nüansları zihinlerinde somutlaştırmalarına yardımcı olduğu görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,05$), işitsel algılarının gelişmesine yardım ettiği görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,18$) ve tonalitelerinin gelişmesine yardımcı olduğu görüşüne yine büyük ölçüde ($\bar{x}=4,05$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarına fayda sağlayacağına olan inançlarının üst düzeyde olduğu söylenebilir.

Üçüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın üçüncü alt amacı “Keman öğrencileri derslerde ve ders dışında çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalara ne kadar zaman ayırıyorlar?”. Buna göre;

Tablo 6. Keman Öğrencilerinin Keman Çalışmadan Önce Çalgısız Hazırlayıcı Egzersiz Yapma Süreleri

	<i>f</i>	%
1-5 dk	51	23,8
6-10 dk	44	20,6
11-15 dk	20	9,3
16 dk üstü	12	5,6
Hiç	86	40,2
TOPLAM	214	100

Tablo 6. incelendiğinde, keman öğrencilerinin %40'ının keman çalışmadan önce çalgısız hazırlayıcı egzersiz yapmadıkları, %23'lük bir kesimin 1-5 dakika, %20,6'lık bir kesimin de 6-10 dakika arasında bu çalışmalara zaman ayırdığı görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin keman çalışmalarından önce yeterli sürede çalgısız hazırlayıcı egzersiz yapmadığı söylenebilir.

Tablo 7. Keman Öğrencilerinin Keman Çalışmadan Önce Çalgılı Hazırlayıcı Egzersiz Yapma Süreleri

	<i>f</i>	%
1-5 dk	32	15
6-10 dk	49	22,9
11-15 dk	53	24,8
16 dk üstü	66	30,8
Hiç	14	6,5
TOPLAM	214	100

Tablo 7. incelendiğinde, keman öğrencilerinin keman çalışmadan önce çalgılı hazırlayıcı egzersiz yapma sürelerinin %30 ile en fazla 16 dakika olduğu, %6,5'lik bir kesimin ise bu çalışmalara hiç zaman ayırmadığı görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin keman çalışmalarından önce yeterli sürede çalgılı hazırlayıcı egzersiz yaptığı söylenebilir.

Tablo 8. Keman Öğrencilerinin Keman Derslerinde Çalgısız Hazırlayıcı Egzersiz Yapma Süreleri

	1-5 dk		6-10 dk		11-15 dk		16 dk üstü		Hiç	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Öğrenci	44	20,6	29	13,6	19	8,9	11	5,1	111	51,9

Tablo 8. incelendiğinde, keman öğrencilerinin %51,9'unun keman derslerinde çalgısız hazırlayıcı egzersiz yapmadığı görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin keman derslerinde yeterli sürede çalgısız hazırlayıcı egzersiz yapmadığı söylenebilir.

Tablo 9. Keman Öğrencilerinin Keman Derslerinde Çalgılı Hazırlayıcı Egzersiz Yapma Süreleri

	1-5 dk		6-10 dk		11-15 dk		16 dk üstü		Hiç	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Öğrenci	33	15,4	56	26,2	46	21,5	47	22	32	15

Tablo 9. incelendiğinde, keman öğrencilerinin keman derslerinde çalgılı hazırlayıcı egzersiz yapma sürelerinin %26,2 ile 6-10 dakika ve %21,5 ile 11-15 dakika arasında olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin derslerde çalgılı hazırlayıcı çalışmalara belli oranda da olsa yer vermeye çalıştıkları söylenebilir.

Tablo 10. Keman Öğrencilerinin Çalgısız ve Çalgılı Hazırlayıcı Çalışmaları Çalışma Durumları

Öğrenci Görüşleri	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Keman çalışmadan önce esneme ve germe çalışmalarını sıklıkla yaparım	28	13,1	36	16,8	49	22,9	39	18,2	62	29,0	1,38	2,66	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmaları kol ve parmaklarım ağrıdığı için kısa keserim	30	14,0	35	16,4	73	34,1	44	20,6	32	15,0	1,23	2,93	214
<u>Çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar yaptıktan sonra kendimi yorgun hissedirim	49	22,9	31	14,5	76	35,5	35	16,4	23	10,7	1,26	3,22	214
Sağ el için yazılmış <u>çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmaları daha sık kullanırım	47	22,0	58	27,1	60	28,0	26	12,1	23	10,7	1,25	3,37	214
Sol el için yazılmış <u>çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmaları daha sık kullanırım	57	26,6	48	22,4	71	33,2	21	9,8	17	7,9	1,20	3,50	214

Tablo 10'dan elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verileri esas alındığında, keman öğrencilerinin derslerinde esneme ve germe çalışmalarını yaptıkları görüşüne kısmen ($\bar{X}=2,66$), öğrenciler kol ve parmaklarının ağrıdığı söylediği için derslerinde çalgılı hazırlayıcı çalışmaları kısa kestikleri görüşüne kısmen ($\bar{X}=2,93$), çalgılı hazırlayıcı çalışmalar yaptıktan sonra kendilerini yorgun hissettikleri görüşüne kısmen ($\bar{X}=3,22$), sağ el için yazılmış çalgılı hazırlayıcı çalışmaları daha sık kullandıkları görüşüne kısmen ($\bar{X}=3,37$) ve

sol el için yazılmış çalgılı hazırlayıcı çalışmaları daha sık kullandıkları görüşüne büyük ölçüde ($\bar{X}=3,50$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle keman öğrencilerinin derslerinde esneme ve germe çalışmalarına pek çalışmadıkları, kas ve iskelet sistemlerinin keman çalmadan önce yeterince hazırlanmadığı ve bunun bir alışkanlık haline dönüşmediği, arşeyi tuttıkları sağ ellerinden çok tuşedeki sol el parmakları ile ilgili egzersiz çalışmayı tercih ettikleri dolayısıyla keman öğrencilerinin derslerde çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalar çalışma alışkanlığının istenen düzeyde olmadığı söylenebilir.

Dördüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dördüncü alt amacı “Keman öğrencilerine verilen çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların bilgilendirme, yönlendirme ve denetlenme durumu nedir?”. Buna göre;

Tablo 11. Keman Öğrencilerinin Çalgısız ve Çalgılı Hazırlayıcı Çalışmaların Bilgilendirilme, Yönlendirilme ve Denetlenme Durumlarına İlişkin Görüşleri

Öğrenci Görüşleri	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Dersi yürüttüğüm keman öğretim elemanı ile <u>çalgısız</u> hazırlayıcı çalışmaların önemi hakkında konuşuruz	37	17,3	31	14,5	43	20,1	34	15,9	69	32,2	1,48	2,68	214
Dersi yürüttüğüm keman öğretim elemanı ders içi ve ders dışında <u>çalgısız</u> çalışmalar yapmam için beni teşvik eder	48	22,4	51	23,8	53	24,8	27	12,6	35	16,4	1,36	3,23	214
Dersi yürüttüğüm keman öğretim elemanı ders içi ve ders dışında <u>çalgısız</u> çalışmalar yapmamı denetler	35	16,4	38	17,8	50	23,4	39	18,2	52	24,3	1,40	2,83	214
Dersi yürüttüğüm keman öğretim elemanı ile <u>çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmaların önemi hakkında konuşuruz	68	31,8	54	25,2	37	17,3	26	12,1	29	13,6	1,39	3,49	214
Dersi yürüttüğüm keman öğretim elemanı ders içi ve ders dışında <u>çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar yapmam için beni teşvik eder	83	38,8	52	24,3	40	18,7	23	10,7	16	7,5	1,27	3,76	214
Dersi yürüttüğüm keman öğretim elemanı ders içi ve ders dışında <u>çalgılı</u> hazırlayıcı çalışmalar yapmamı denetler	74	34,6	46	21,5	50	23,4	18	8,4	26	12,1	1,35	3,57	214

Tablo 11 incelendiğinde elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verilerine göre, öğrencilerin keman öğretim elemanları ile çalgısız hazırlayıcı çalışmaların önemi hakkında konuştukları görüşüne kısmen ($\bar{x}=2,68$), keman öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgısız çalışmalar yapmaları için teşvik ettikleri görüşüne kısmen ($\bar{x}=3,23$), keman öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgısız çalışmalar yapıp yapmadıklarını denetledikleri görüşüne kısmen ($\bar{x}=2,83$), keman öğretim elemanları ile çalgılı hazırlayıcı çalışmaların önemi hakkında konuştukları görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,49$), keman öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgılı çalışmalar yapmaları için teşvik ettikleri görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,76$), keman öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgılı çalışmalar yapıp yapmadıklarını denetledikleri görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=3,57$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin keman öğretim elemanları tarafından, çalgısız hazırlayıcı çalışmalara oranla çalgılı hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili daha fazla bilgilendirildikleri, yönlendirildikleri ve denetlendikleri söylenebilir.

Beşinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın beşinci alt amacı “Keman öğrencileri çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalarda kendilerini ne kadar yeterli buluyorlar?”. Buna göre;

Tablo 12. Keman Öğrencilerinin Çalgısız Hazırlayıcı Çalışmalar Hakkında Yeterli Bilgi Sahibi Olma Durumları

	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Öğrenci	22	10,3	29	13,6	68	31,8	53	24,8	42	19,6	1,22	2,70	214

Tablo 12 incelendiğinde elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verilerine göre, keman öğretim elemanlarının çalgısız hazırlayıcı çalışmalar hakkında yeterli bilgi sahibi oldukları görüşüne kısmen ($\bar{x}=3,35$), keman öğrencilerinin ise aynı görüşe yine kısmen ($\bar{x}=2,70$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğretim elemanlarının ve keman öğrencilerinin çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili istenen düzeyde bilgi sahibi olmadıkları söylenebilir.

Tablo 13. Keman Öğrencilerinin Çalgılı Hazırlayıcı Çalışmalar Hakkında Yeterli Bilgi Sahibi Olma Durumları

	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Öğrenci	34	15,9	55	25,7	74	34,6	31	14,5	20	9,3	1,16	3,24	214

Tablo 13. incelendiğinde elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verilerine göre, keman öğretim elemanlarının çalgılı hazırlayıcı çalışmalar hakkında yeterli bilgi sahibi oldukları görüşüne büyük ölçüde ($\bar{x}=4,00$), keman öğrencilerinin ise aynı görüşe kısmen ($\bar{x}=3,24$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre her ne kadar keman öğretim elemanlarının çalgılı hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili yeterli düzeyde bilgi sahibi oldukları görülse de bunun keman öğrencilerine istenen düzeyde yansımadığı söylenebilir.

Altıncı Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın altıncı alt amacı “Keman öğrencileri verilen çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların faydalarını keman çalma performanslarında hissedebiliyorlar mı?”. Buna göre;

Tablo 14. Keman Öğrencilerinin Verilen Çalgısız Hazırlayıcı Çalışmaların Faydalarını Keman Çalmalarında Hissedebilme Durumları

	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Öğrenci	51	23,8	47	22,0	50	23,4	36	16,8	30	14,0	1,35	3,24	214

Tablo 14. incelendiğinde elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verilerine göre, keman öğrencilerinin verilen çalgısız hazırlayıcı çalışmaların faydalarını keman çalmalarında hissedebildiklerine ilişkin görüşe kısmen ($\bar{X}=3,24$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin verilen çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile beledikleri faydayı hissedemedikleri söylenebilir.

Tablo 15. Keman Öğrencilerinin Verilen Çalgılı Hazırlayıcı Çalışmaların Faydalarını Keman Çalmalarında Hissedebilme Durumları

	Tamamen		Büyük Ölçüde		Kısmen		Çok Az		Hiç		Ss	\bar{X}	N
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Öğrenci	88	41,1	67	31,3	31	14,5	16	7,5	12	5,6	1,16	3,94	214

Tablo 15. incelendiğinde elde edilen bulgulardan çıkan aritmetik ortalama verilerine göre, keman öğrencilerinin verilen çalgılı hazırlayıcı çalışmaların faydalarını keman çalmalarında hissedebildiklerine ait görüşe büyük ölçüde ($\bar{X}=3,94$) oranında katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre keman öğrencilerinin verilen çalgılı hazırlayıcı çalışmalar ile beledikleri faydayı hissedebildikleri söylenebilir.

Yedinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın yedinci alt amacı “Keman öğrencileri hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili hangi kaynağı ne sıklıkla kullanıyor?”. Buna göre;

Tablo 16. Keman Öğrencilerinin Kullandıkları Hazırlayıcı Çalışmalar

Kitaplar	Her Zaman		Genellikle		Bazen		Ara Sıra		Hiç		\bar{X}	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
	1	Sevcik Violin Studies: School Of Technique Op. 1 Part 1	23	10,7	26	12,1	28	13,1	16	7,5		121
2	Sevcik Violin Studies: School Of Violin Technique Op.1 Part 2	15	7,0	21	9,8	27	12,6	14	6,5	137	64,0	1,89
3	Sevcik Violin Studies: School Of Violin Technique Op.1 Part 3	14	6,5	14	6,5	23	10,7	13	6,1	149	69,6	1,93
4	Sevcik Violin Studies: School Of Violin Technique Op.1 Part 4	12	5,6	15	7,0	24	11,2	12	5,6	151	70,6	1,71
5	Sevcik Violin Studies, Opus 2, Part 1: School of Bowing Technique	7	3,3	16	7,5	21	9,8	20	9,3	150	70,1	1,64

6	Sevcik Violin Studies, Opus 2, Part 2: School of Bowing Technique	8	3,7	10	4,7	21	9,8	11	5,1	164	76,6	1,53
7	Sevcik Violin Studies, Opus 2, Part 3: School of Bowing Technique	10	4,7	8	3,7	16	7,5	14	6,5	166	77,6	1,51
8	Sevcik Violin Studies, Opus 2, Part 4: School of Bowing Technique	8	3,7	10	4,7	15	7,0	15	7,0	166	77,6	1,50
9	Sevcik Violin Studies, Opus 2, Part 5: School of Bowing Technique	8	3,7	8	3,7	20	9,3	13	6,1	165	77,1	1,50
10	Sevcik Violin Studies, Opus 2, Part 6: School of Bowing Technique	8	3,7	7	3,3	19	8,9	14	6,5	166	77,6	1,49
11	Otakar Sevcik: Violin Studies - 40 Variations Op.3	5	2,3	4	1,9	14	6,5	18	8,4	173	80,8	1,36
12	Otakar Sevcik: Violin Studies - Violin Method For Beginners Op.6 Part 1	7	3,3	3	1,4	13	6,1	16	7,5	175	81,8	1,36
13	Otakar Sevcik: Violin Studies - Violin Method For Beginners Op.6 Part 2	3	1,4	3	1,4	15	7,0	15	7,0	178	83,2	1,30
14	Sevcik Violin Studies - Opus 7, Part 1: Studies Preparatory to the Shake and Development in Double-Stopping	6	2,8	4	1,9	16	7,5	13	6,1	175	81,8	1,37
15	Sevcik Violin Studies - Opus 7, Part 2: Studies Preparatory to the Shake and Development in Double-Stopping	5	2,3	4	1,9	11	5,1	19	8,9	175	81,8	1,34
16	Changes of Position and Preparatory Scale Studies, Op.8 (Ševčík, Otakar)	4	1,9	6	2,8	12	5,6	14	6,5	178	83,2	1,33
17	Preparatory Exercises in Double-Stopping, Op.9 (Ševčík, Otakar)	4	1,9	5	2,3	12	5,6	13	6,1	180	84,1	1,31
18	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 1	7	3,3	4	1,9	19	8,9	13	6,1	171	79,9	1,42
19	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 2	7	3,3	3	1,4	15	7,0	14	6,5	175	81,8	1,37
20	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 3	4	1,9	2	,9	11	5,1	14	6,5	183	85,5	1,27
21	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 4	3	1,4	0	0	14	6,5	10	4,7	187	87,4	1,23
22	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11(Ševčík,Otakar) Part 5	3	1,4	2	,9	15	7,0	7	3,3	187	87,4	1,25
23	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 6	4	1,9	1	,5	15	7,0	8	3,7	186	86,9	1,26
24	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 7	3	1,4	3	1,4	14	6,5	7	3,3	187	87,4	1,26
25	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 8	4	1,9	1	,5	16	7,5	9	4,2	184	86,0	1,28
26	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 8	3	1,4	4	1,9	13	6,1	9	4,2	185	86,4	1,27
27	School of Intonation on an Harmonic Basis for	2	,9	4	1,9	12	5,6	9	4,2	187	87,4	1,24

	Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 9											
28	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 10	2	,9	4	1,9	10	4,7	10	4,7	188	87,9	1,23
29	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 11	3	1,4	1	,5	12	5,6	7	3,3	191	89,3	1,21
30	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 12	3	1,4	2	,9	9	4,2	10	4,7	190	88,8	1,21
31	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 13	3	1,4	4	1,9	9	4,2	7	3,3	191	89,3	1,22
32	School of Intonation on an Harmonic Basis for Violin, Op.11 (Ševčík, Otakar) Part 14	3	1,4	3	1,4	9	4,2	9	4,2	190	88,8	1,22
33	Henry Schradieck: School Of Violin Technics Book 1	6	2,8	12	5,6	12	5,6	18	8,4	166	77,6	1,47
34	Henry Schradieck: School Of Violin Technics Book 2	6	2,8	8	3,7	10	4,7	14	6,5	176	82,2	1,38
35	Henry Schradieck: School Of Violin Technics Book 3	7	3,3	8	3,7	8	3,7	10	4,7	181	84,6	1,36
36	Henry Schradieck: -The School of Violin Technics Complete: Books 1-3 and Complete Scale Studies	5	2,3	4	1,9	6	2,8	15	7,0	184	86,0	1,27
37	Jacob Dont – Op.37 – 24 Preparatory Studies for Violin	14	6,5	6	2,8	11	5,1	10	4,7	173	80,8	1,49
38	Heinrich Ernst Kayser – Op.20 – 36 Elementary and Progressive Studies for the Violin	10	4,7	9	4,2	16	7,5	13	6,1	166	77,6	1,52
39	Carl Flesch – Basic Studies for Violin	5	2,3	5	2,3	9	4,2	9	4,2	186	86,9	1,28
40	Carl Flesch - Scale System: Scale Exercises In All Major And Minor Keys For Daily Study	8	3,7	3	1,4	8	3,7	9	4,2	186	86,9	1,30
41	Carl Flesch - Problems of Tone Productions in Violin Playing	5	2,3	7	3,3	5	2,3	5	2,3	192	89,7	1,26
42	Jacques Fereol Mazas - Violinschule : (Methode de Violon : Violin School	13	6,1	15	7,0	19	8,9	13	6,1	154	72,0	1,69
43	Jacques Fereol Mazas - 75 Melodious And Progressive Studies, Op. 36 - Book 1	12	5,6	20	9,3	21	9,8	12	5,6	149	69,6	1,75
44	Jan Hrimaly - Scale Studies For The Violin	2	,9	7	3,3	5	2,3	7	3,3	193	90,2	1,21
45	Josephine Trott - Melodious Double-Stops - Book 1 (Violin)	2	,9	5	2,3	5	2,3	5	2,3	197	92,1	1,17
46	Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 1 – Violin - Third and Fifth Position	1	,5	6	2,8	4	1,9	4	1,9	199	93,0	1,15
47	Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 2 – Violin - Second, Fourth, Sixth and Seventh Positions	1	,5	8	3,7	1	,5	7	3,3	197	92,1	1,17
48	Herbert Chang - Mel Bay Daily Scale Exercises for Violin	0	0	6	2,8	6	2,8	6	2,8	196	91,6	1,16

49	Armand Parent - Exercices pour Violon: Ecole Moderne = Exercises for Violin: Modern School	1	,5	7	3,3	1	,5	6	2,8	199	93,0	1,15
50	Arthur Seybold - The Easiest Studies for the earliest violin teaching	19	8,9	15	7,0	10	4,7	17	7,9	153	71,5	1,73
51	Charles Dancla – Op.74 - 50 (fifty) daily exercises for violin	1	,5	11	5,1	2	,9	9	4,2	191	89,3	1,23
52	Merrick B. Hildebrandt - 'Technic of the Bow	1	,5	4	1,9	5	2,3	9	4,2	195	91,1	1,16
53	Henri Marteau - Bowing studies with accompaniment of a second violin Op.14	1	,5	8	3,7	3	1,4	7	3,3	195	91,1	1,19
54	Carl Flesh – 51 Studies and Exercises for Violin	8	3,7	7	3,3	6	2,8	9	4,2	184	86,0	1,34
55	Ömer Can Keman Metodu VI – Günlük Çalışmalar	58	27,1	17	7,9	17	7,9	10	4,7	112	52,3	2,52
56	Oktay Dalaysel – Keman İçin Gam Çalışmaları ve Yay Çeşitleri	21	9,8	12	5,6	11	5,1	13	6,1	157	73,4	1,72
57	Hans Sitt – Op.98 – Fifty Daily Exercises for Training the Left Hand	33	15,4	18	8,4	14	6,5	10	4,7	139	65,0	2,04
58	Hans Sitt - Studies for Violin - Part 1 - 20 Etudes in 1st Position - Op. 32	42	19,6	22	10,3	12	5,6	9	4,2	129	60,3	2,24
59	Hans Sitt - Studies for Violin - Part 2 - Twenty Studies in 2nd, 3rd, 4th and 5th Positions - Op. 32	39	18,2	21	9,8	17	7,9	10	4,7	127	59,3	2,22
60	Hans Sitt - Studies for Violin - Part 3- 20 Etudes in Changing Positions - Op. 32	37	17,3	21	9,8	13	6,1	16	7,5	127	59,3	2,18
61	Hans Sitt – Part 4 – 20 Studies in the 6th and 7th Positions	24	11,2	18	8,4	7	3,3	11	5,1	154	72,0	1,81
62	Hans Sitt – Part 5 –20 Studies in Double Stopping	21	9,8	16	7,5	8	3,7	9	4,2	160	74,8	1,73
63	Hans Sitt – Scala Studies for Violin - Op.41	22	10,3	17	7,9	3	1,4	11	5,1	161	75,2	1,72
64	Hans Sitt –20 Studies for Violin for More Advanced Pupils), Op.69	18	8,4	16	7,5	4	1,9	9	4,2	167	78,0	1,64
65	Hans Sitt – 24 Studies for Violin in Different Keys: Preparatory Studies to Rode's Caprices - Op. 80	17	7,9	14	6,5	6	2,8	7	3,3	170	79,4	1,60
66	Hans Sitt - Technical Studies for Violin- Op.92	20	9,3	14	6,5	5	2,3	14	6,5	161	75,2	1,68
67	Hans Sitt - 40 Special Studies in the First 5 Positions for violin, Op.134	20	9,3	13	6,1	7	3,3	12	5,6	162	75,7	1,67
68	Hans Sitt - School of Velocity: 60 Special Studies for Agility of the Left Hand - Op.135	20	9,3	13	6,1	5	2,3	8	3,7	168	78,5	1,64
69	C. Markees. - Some special daily technical studies for violin	3	1,4	7	3,3	4	1,9	10	4,7	190	88,8	1,23
70	Heinrich Ernst Kayser - Daily Studies for violinplayers	5	2,3	11	5,1	10	4,7	9	4,2	179	83,6	1,38
71	Heinrich Ernst Kayser – Op.20 – 50 short exercises for Violin	7	3,3	12	5,6	7	3,3	10	4,7	178	83,2	1,41

Tablo 23'te de görüldüğü üzere araştırmadan toplanan bulgulardan elde edilen ortalama değerlere göre araştırmaya katılan 214 öğrencinin hazırlayıcı egzersiz kitaplarını pek tanımadıkları saptanmakla beraber, öğrencilerin en fazla kullandıkları hazırlayıcı egzersiz kitapları sırasıyla aşağıda verilmiştir.

1. Ömer Can Keman Metodu VI – Günlük Çalışmalar
2. Hans Sitt - Studies for Violin - Part 1 - 20 Etudes in 1st Position - Op. 32
3. Hans Sitt - Studies for Violin - Part 2 - Twenty Studies in 2nd, 3rd, 4th and 5th Positions - Op. 32
4. Hans Sitt - Studies for Violin - Part 3- 20 Etudes in Changing Positions - Op. 32
5. Sevcik Violin Studies: School Of Technique Op. 1 Part 1
6. Hans Sitt – Op.98 – Fifty Daily Exercises for Training the Left Hand

Yine araştırmadan toplanan bulgulardan elde edilen ortalama değerlere göre araştırmaya katılan 214 öğrencinin hazırlayıcı egzersiz kitaplarını beklenenden az kullandıkları saptanmakla beraber, en az kullandıkları hazırlayıcı egzersiz kitapları ise şu şekilde sıralanmaktadır;

1. Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 1 – Violin - Third and Fifth Position
2. Armand Parent - Exercices pour Violon: Ecole Moderne = Exercises for Violin: Modern School
3. Herbert Chang - Mel Bay Daily Scale Exercises for Violin
4. Merrick B. Hildebrandt - Technic of the Bow
5. Josephine Trott - Melodious Double-Stops - Book 1
6. Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 2 – Violin - Second, Fourth, Sixth and Seventh Positions
7. Henri Marteau - Bowing studies with accompaniment of a second violin Op.14

Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın bulgularına ve yorumlarına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar tartışılarak, bu doğrultuda belirlenen çözüm önerileri yer almaktadır. Bütün sonuç ve öneriler, araştırmanın alt problemlerine göre sıralandıktan sonra araştırmanın amacı çerçevesinde genel durum değerlendirmesine tâbi tutulmuştur.

Araştırmaya Katılanların Sayısal Dağılımları İle İlgili Sonuçlar

1. Araştırmaya 13 farklı üniversitenin Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı'ndan 214 keman öğrencisinin katıldığı,
2. Araştırmaya katılan 214 keman öğrencisinin 40'ının 1. sınıf, 61'inin 2. sınıf, 57'sinin 3. sınıf ve 56'sının 4. sınıf öğrencisi olduğu,
3. Araştırmaya katılan 214 keman öğrencisinin ağırlıklı olarak 45'inin 6, 39'unun 7 ve 32 sinin 8 sene keman eğitimi aldıkları ve bu verilere göre bu öğrencilerin çoğunun Güzel Sanatlar Lisesi mezunu olduğu görülmektedir.

Araştırmanın Birinci Alt Amacına İlişkin Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın birinci alt amacı olan “Keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalara karşı olan tutum ve düşünceleri nasıldır?” sorusuna cevap bulmak için öğrencilerine on bir adet görüş yöneltilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

1. Keman öğrencilerinin çalgısız ve çalgılı hazırlayıcı çalışmaları çalışmaktan zevk almadıkları görüşüne “kısmen” katıldıkları,
2. Keman öğrencilerine göre, keman eğitiminde bireysel fizyolojik dezavantajlarının çalgısız hazırlayıcı çalışmalar sayesinde önemli ölçüde ortadan kalkabileceği, kemanda duruş ve tutuş bozukluklarının çalgısız

çalışmalar yaparak düzeltilebileceği, çalgısız hazırlayıcı çalışmaların bireyin bedeninin farkında olmasını sağladığı, çalgısız hazırlayıcı çalışmalar yapıldığında keman çalışma süresinin de uzayacağı, kemanda kullanılan günlük çalışmalar ve hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili kaynakların yeterince anlaşılır olduğu, çalgılı hazırlayıcı çalışmaların notaları tanımalarına yardımcı olduğu,

3. Keman öğrencilerine göre, çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kendileri için vakit kaybı olmadığı ve bu çalışmaların ilerlemelerine engel olduğu görüşüne pek katılmadıkları saptanmıştır.

Elde edilen sonuçlar göz önüne alındığında keman öğrencilerinin hazırlayıcı çalışmaları çalışmaktan pek zevk almadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Oysaki bu süreçte çalışmalardan zevk almaktan ziyade, doğru bir teknik elde etmek için sabırlı bir tutum sergilenmelidir. Bu konuda Can (2009), iyi bir keman tekniğine sahip olmak için, ancak azimle, sabırla, büyük bir disiplin içinde çalışarak, birbirinin tamamlayıcısı olan sağ ve sol elleri, yay ve parmakları, belli bir beceri düzeyine getirmek gerektiğini belirtmektedir.

Ayrıca keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların keman çalışmalarında vakit kaybı olarak değerlendirilemeyeceği ve bu çalışmaların birçok kas ve iskelet sistemi ile ilgili rahatsızlıkların önüne geçerek, keman eğitiminin daha sağlıklı yürütülebileceği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Nitekim Büyükaksoy (1997:62), alıştırmayı günlük bir alışkanlık haline getirmek –kısa süreli de olsa- düzensiz, uzun süreli alıştırmaya ve etütlerden daha faydalı olduğunu belirterek, her öğrencinin kendisi için en iyi sonuç verebilecek şekilde alıştırmalar ve etütler yapmasını gerekli görmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre, keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalardan zevk almalarını sağlayacak değişik kaynaklara ulaşılması, farklı yöntemler izlenmesi, hatta öğretim elemanlarının veya öğrencilerin kendi hazırlayıcı çalışmalarını üretmesi önerilebilir. Bununla beraber keman öğretim elemanlarının ders süreleri her ne kadar yetersiz olursa olsun, sağlıklı bir fizyoloji için derslerin başında (veya bazı kaynaklara göre sonunda) mümkün olduğunca çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalara yer verilmesi ve öğrencide bunun alışkanlık haline getirilmesi sağlanmalıdır. Bu bağlamda “Bireysel Çalgı Dersi” nin haftalık ders saatinin 1 saatten 2 saate çıkarılması da önerilebilir.

Araştırmanın İkinci Alt Amacına İlişkin Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın ikinci alt amacı olan “Keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarına fayda sağlayacağına olan inançları ne ölçüde?” sorusuna cevap bulmak için keman öğrencilerine on üç adet görüş yöneltmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

1. Keman öğrencilerinin keman eğitiminde çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların öğrencilerin psikomotor gelişimi için önemli ölçüde gerekli olduğu, çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların öğrencilerinin kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarına büyük ölçüde fayda sağlayacağına inandıkları,
2. Keman öğrencilerine göre çalgılı hazırlayıcı çalışmaların, acelitemi geliştirme, nüansları belirginleştirme, çalışılan etüt ve eserlerin daha özgüvenle çalınmasını sağlama, entonasyon sorunlarını giderme, daha hızlı deşifre yapmayı sağlama, ritmik grupları daha hızlı tanıyıp okumaya fayda sağlama, nüansları zihinlerinde somutlaştırmaya yardımcı olma, işitsel algıların gelişmesine yardım etme ve tonalitenin gelişmesine yardımcı olma konularında büyük öneme sahip olduklarına inandıkları saptanmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar göz önüne alındığında, keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarına fayda sağlayacağına olan inançlarının üst seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Menuhin (1971) çalma tekniğini geliştirmek için enstrümanlı olarak bedeninin hazırlanmasına yönelik birkaç aşamalı bir planın (kendi deyişiyle teknik bir yaklaşımın) uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Birinci aşama; kullanılan eklemelerin yumuşaklığının sağlanmasıdır. İkinci aşama; yumuşak hareketlerin koordinasyonu, germe ve sıkılaştırma hareketleri ile elastikiyeti geliştirmektir. Üçüncü ve son aşama ise; kuvvet, sağlamlık ve serbestliğin geliştirilmesidir.

Elde edilen sonuçlara göre, keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların kemanda daha iyi seviyeye ulaşmalarını sağlayacağına dair üst seviyede olan inançları bulunduğundan, hazırlayıcı çalışmaların programlı ve birbirinden çeşitli çalışma modelleri ile zenginleştirilmesi önerilebilir.

Araştırmanın Üçüncü Alt Amacına İlişkin Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın üçüncü alt amacı olan “Keman öğrencileri derslerde ve ders dışında çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalara ne kadar zaman ayırıyorlar?” sorusuna cevap bulmak için keman öğrencilerine dokuz adet soru yöneltilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

1. Keman öğrencilerinin keman çalışmadan önce neredeyse hiç çalgısız hazırlayıcı çalışma yapmadıkları, buna karşın araştırmaya katılanların önemli çoğunluğunun keman çalışmadan önce çalgılı hazırlayıcı çalışmalara vakit ayırdığı,
2. Keman öğrencilerinin keman derslerinde yeterli sürede çalgısız hazırlayıcı egzersiz yapmadığı, keman öğretim elemanlarının ise bu çalışmalara derslerinde az da olsa yer vermeye çalıştıkları,
3. Keman öğrencilerinin ve keman öğretim elemanlarının derslerde çalgılı hazırlayıcı çalışmalara belli oranda da olsa yer vermeye çalıştıkları saptanmıştır.
4. Keman öğrencilerinin keman derslerinde bazen esneme ve germe çalışmalar yaptıkları, öğrencilerin kol ve parmakları ağrıdığı için derslerde çalgılı hazırlayıcı çalışmaların bazen kısa kesildiği, çalgılı hazırlayıcı çalışmalar yaptıktan sonra bazen öğrencilerin kendilerini yorgun hissettikleri ve sol el için yazılmış hazırlayıcı çalışmaları, sağ el için yazılmış çalgılı hazırlayıcı çalışmalardan daha sık kullandıkları saptanmıştır.

Elde edilen sonuçlar göz önüne alındığında, keman öğrencilerinin özellikle çalgısız hazırlayıcı çalışmalara derslerde yer verilmesi konusunda eksik kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca keman öğrencilerinin derslerde çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalar çalışma alışkanlığının istenen düzeyde olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Hâlbuki Can (2009), yeni başlayanlardan ileri düzeyde sanatçılara kadar tüm kemancıların günlük çalışmalarına başlamadan önce biraz ellerini açmak ve parmaklarını ısıtmak amacı ile kısa süre bile için de olsa birtakım alıştırmalar yaptıklarını belirtmektedir.

Bu konuda Yağışan (2008:87), müzik okullarında verilmekte olan çalgı eğitimi öğretim programlarının bünyesine, ‘fiziksel hazırlık-ısıtma’ adı altında daha çok stretching/germe türü egzersizlerin hâkim olduğu, ders öncesi yaklaşık 10 dakikalık bir süreyi kapsayan çalgılı ve çalgısız fiziksel çalışmaların alınmasını yararlı görmektedir.

Nitekim Bilgütay, 2005 yılında yaptığı “Müzisyenlerde Kas İskelet Sistemi İle İlgili Risk Faktörleri ve Çalışma Kapasitesinin Değerlendirilmesi” konulu araştırmasında, Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuarı Müzik Bölümü lise ve lisans derecesinde okuyan piyano, viyola ve viyolonsel öğrenimi görmekte olan 90 öğrenciyi çaldıkları çalgılarına göre üç farklı grupta inceleyerek bu öğrencilerin % 57’ sinde çalmaya bağlı kas iskelet sistemi yaralanması belirlemiştir.

Bununla beraber Avcı, 1997 yılında Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü’ne bağlı olarak yaptığı “Müzisyenlerde Görülen Kas ve İskelet Sistemi Sorunları” isimindeki yüksek lisans tezinde, T.Ü. Konservatuarı lise dönemindeki piyano ve yaylı çalgılar bölümünden 22 öğrenciyeye uyguladığı anket sonucunda, keman çalan öğrencilerde kas ve iskelet sistemine ait problemlerin daha fazla yaşandığını saptamıştır. Ayrıca Amerikan Ulusal Rehabilitasyon Hastanesi’nde, 44 müzik öğrencisini kapsayan bir araştırmanın sonucu, öğrencilerin % 76’sının daha önce çalışmalarını iki haftadan fazla önleyecek kadar ciddi sorunlarla karşılaştıkları ortaya çıkarılmıştır (Çimen,2003:1).

Elde edilen sonuçlara göre, özellikle derslerde mümkün olduğunca çalgısız hazırlayıcı çalışmalara yer verilmesi, çalgı çalmadan önce kas ve iskelet sisteminin hazır hale gelmesinin önemi üzerinde durulması ve bu şekilde birçok fizyolojik rahatsızlığın önleneyeceği konusunda öğrencilerin bilinçlendirilmesi yoluna gidilmelidir. Ayrıca keman öğrencilerinin çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili düşüncelerinin, öğrencilerin daha fazla bilinçlendirilmesi ve disiplinli bir çalışma sistemi içine alınmaları ile pozitif yönde artması sağlanabilir.

Araştırmanın Dördüncü Alt Amacına İlişkin Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın dördüncü alt amacı olan “Keman öğrencilerine verilen çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların bilgilendirme, yönlendirme ve denetlenme durumu nedir?” sorusuna cevap bulmak için keman öğrencilerine altı adet görüş yöneltilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

1. Keman öğrencilerinin keman öğretim elemanları ile çalgısız hazırlayıcı çalışmaların önemi hakkında zaman zaman konuştukları, öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgısız çalışmalar yapmaları

için ara sıra teşvik ettikleri, öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgısız çalışmalar yapıp yapmadıklarını bazen denetledikleri, buna karşın keman öğretim elemanları ile çalgılı hazırlayıcı çalışmaların önemi hakkında daha fazla konuştukları, öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgılı çalışmalar yapmaları için daha sık teşvik ettikleri ve öğretim elemanlarının kendilerini ders içi ve ders dışında çalgılı çalışmalar yapıp yapmadıklarını daha fazla denetledikleri saptanmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar göz önüne alındığında, keman öğretim elemanlarının öğrencilerine verdikleri çalgılı hazırlayıcı çalışmaların bilgilendirme, yönlendirme ve denetlenme konularında, çalgısız hazırlayıcı çalışmalara oranla daha hassas davrandıkları ve keman öğrencilerinin çalgısız hazırlayıcı çalışmalara oranla çalgılı hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili daha fazla bilgilendirildikleri, yönlendirildikleri ve denetlendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Keman öğretim elemanlarının çalgılı hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili öğrencileri daha fazla bilinçlendirdiklerinin görüldüğü bu sonuçlar doğrultusunda Can (2009), öğretmenin her derste öğrenciye verdiği eser ve etütlerin düzeyinde küçük bir parmak ve yay çalışması, küçük bir dizi çalışması veya küçük bir çift ses çalışması mutlaka vermesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca günlük çalışmaları kontrollü ve çok yönlü sürdüren bir öğrencinin kısa zamanda büyük bir ilerleme kaydedeceğinden bahsetmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili keman öğretim elemanlarının öğrencileri bilgilendirme amaçlı özel seminerler düzenlemesi, öğrencileri bu çalışmaların nasıl ve ne zaman çalışılması gerektiği konusunda yönlendirmesi, bu çalışmaları yaparken fizyolojik hazır bulunuşluğun sağlanması ve fizyolojik rahatsızlıkların önlenmesi için hem kendilerinin denetlemesi, hem de öğrencinin kendisini denetlemesi gerektiği önemle vurgulanmalıdır.

Araştırmanın Beşinci Alt Amacına İlişkin Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın beşinci alt amacı olan “Keman öğrencileri çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalarda kendilerini ne kadar yeterli buluyorlar?” sorusuna cevap bulmak için keman öğrencilerine iki adet görüş yöneltilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

1. Keman öğrencilerinin çalgısız ve çalgılı hazırlayıcı çalışmalar hakkında orta düzeyde bilgi sahibi oldukları saptanmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar göz önüne alındığında, keman öğrencilerinin, çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili bilgilerinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu düzeyin artırılması için, çeşitli seminer, sempozyum ve kongrelerde, hazırlayıcı çalışmaların içerik ve uygulanmasına ilişkin bilgilendirmeler sağlanmalıdır.

Elde edilen sonuçlara göre, keman öğrencileri çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmalarda kendilerini yeterli bilgi düzeyinde bulsalar da farklı kaynaklar kullanma ve bunları uygulamaya dökme konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği önerilebilir.

Araştırmanın Altıncı Alt Amacına İlişkin Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın altıncı alt amacı olan “Keman öğrencileri verilen çalgılı ve çalgısız hazırlayıcı çalışmaların faydalarını keman çalma performanslarında hissedebiliyorlar mı?” sorusuna cevap bulmak için keman öğrencilerine iki adet görüş yöneltilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

1. Keman öğrencileri kendilerine verilen çalgısız hazırlayıcı çalışmalarda istenilen düzeyde fayda hissedemedikleri,
2. Keman öğrencileri kendilerine verilen çalgılı hazırlayıcı çalışmalarda çalgısız hazırlayıcı çalışmalardan daha fazla fayda hissettikleri saptanmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar göz önüne alındığında, keman öğrencilerinin verilen çalgılı hazırlayıcı çalışmaların çalgısız hazırlayıcı çalışmalara oranla kendilerine daha fazla fayda sağladığını hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Keman öğrencilerinde var olan bu bilincin değişmesi için, keman eğitimcilerimizin derslerde ve ders dışı çalışmalarda, en az etüt ve egzersizler kadar, ısınma, germe ve esnetme hareketleri gibi çalgısız hazırlayıcı çalışmalara da yer vermesi gerekmektedir. Özellikle yeni başlayan öğrencilerde bu çalışmaların alışkanlık haline

geldiğini görene kadar her ders 10 dakika bu çalışmalara yer verilmesi, ilerde yaşanabilecek birçok sağlık sorununu önlemekle beraber, öğrencinin keman çalma kalitesini de arttıracaktır.

Elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin çalgılı hazırlayıcı çalışmalardan aldıkları fayda dayanak gösterilerek, çalgısız hazırlayıcı çalışmalar ile bunun daha fazla hissedilebileceği hususunda öğrenciler bilinçlendirilmeli ve bu yönde ilgili öğretim elemanının hazırlayacağı bir program ile öğrencilerin hazırlayıcı çalışmalarını disipline edilmelidir.

Araştırmanın Yedinci Alt Amacına İlişkin Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın yedinci alt amacı olan “Keman öğrencileri çalgılı hazırlayıcı çalışmalar ile ilgili hangi kaynağı ne sıklıkla kullanıyor?” sorusuna cevap bulmak için keman öğrencilerine 71 adet kaynağı ne sıklıkla kullandıkları sorulmuş, elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

Keman öğrencilerinin kullanmayı en sık tercih ettikleri kaynaklar;

- Sevcik Violin Studies: School Of Technique Op. 1 Part 1,
- Hans Sitt - Studies for Violin - Part 2 - Twenty Studies in 2nd, 3rd, 4th and 5th Positions - Op. 32,
- Hans Sitt - Studies for Violin - Part 1 - 20 Etudes in 1st Position - Op. 32,
- Jacques Fereol Mazas - Violinschule : (Methode de Violon : Violin School,
- Hans Sitt - Studies for Violin - Part 3- 20 Etudes in Changing Positions - Op. 32,
- Jacques Fereol Mazas - 75 Melodious And Progressive Studies, Op. 36 - Book 1,
- Sevcik Violin Studies, Opus 2, Part 1: School of Bowing Technique,
- Jacob Dont – Op.37 – 24 Preparatory Studies for Violin
- Hans Sitt – Part 4 – 20 Studies in the 6th and 7th Positions
- Sevcik Violin Studies: School Of Violin Technique Op.1 Part 2
- Hans Sitt – Part 5 –20 Studies in Double Stopping
- Arthur Seybold - The Easiest Studies for the earliest violin teaching
- Changes of Position and Preparatory Scale Studies, Op.8 (Ševčík, Otakar)

Keman öğretim elemanlarının kullanmayı en az tercih ettikleri kaynaklar;

- Armand Parent - Exercices pour Violon: Ecole Moderne = Exercises for Violin: Modern School
- Merrick B. Hildebrandt - Technic of the Bow
- Henri Marteau - Bowing studies with accompaniment of a second violin Op.14
- Josephine Trott - Melodious Double-Stops - Book 1 (Violin)
- Herbert Chang - Mel Bay Daily Scale Exercises for Violin
- C. Markees. - Some special daily technical studies for violin
- Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 1 – Violin - Third and Fifth Position
- Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 2 – Violin - Second, Fourth, Sixth and Seventh Positions

Keman öğrencilerinin kullanmayı en sık tercih ettikleri kaynaklar;

- Ömer Can Keman Metodu VI – Günlük Çalışmalar
- Hans Sitt - Studies for Violin - Part 1 - 20 Etudes in 1st Position - Op. 32
- Hans Sitt - Studies for Violin - Part 2 - Twenty Studies in 2nd, 3rd, 4th and 5th Positions - Op. 32

- Hans Sitt - Studies for Violin - Part 3- 20 Etudes in Changing Positions - Op. 32
- Sevcik Violin Studies: School Of Technique Op. 1 Part 1
- Hans Sitt – Op.98 – Fifty Daily Exercises for Training the Left Hand

Keman öğrencilerinin kullanmayı en az tercih ettikleri kaynaklar;

- Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 1 – Violin - Third and Fifth Position
- Armand Parent - Exercices pour Violon: Ecole Moderne = Exercises for Violin: Modern School
- Herbert Chang - Mel Bay Daily Scale Exercises for Violin
- Merrick B. Hildebrandt - Technic of the Bow
- Josephine Trott - Melodious Double-Stops - Book 1
- Harvey S. Whistler - Introducing the Positions, Volume 2 – Violin - Second, Fourth, Sixth and Seventh Positions
- Henri Marteau - Bowing studies with accompaniment of a second violin Op.14

Elde edilen bu sonuçlar göz önüne alındığında, keman öğrencilerinin kendilerine sunulan listedeki birçok kaynağı kullanmadıkları veya çok az kullandıkları, genellikle belli kaynakları kullanmayı tercih ettikleri ve Türkçe kaynağın yeterli sayıda olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, keman öğrencilerinin farklı kaynakları da kullanmaları, kullanmayı tercih ettikleri yabancı kaynakların yanı sıra Türkçe kaynakların da önemsenmesi ve daha da önemlisi sayılarının arttırılması önerilmektedir.

Çalgı çalmaya bağlı ortaya çıkan rahatsızlıklar genelde ısınmadan başlanan uzun süreli çalışma ve yanlış duruş ve tutuş gibi sebeplerden oluşmaktadır. Bu nedenle öncelikle öğrencilere çalgısız ve çalgılı olmak üzere hazırlayıcı çalışmalar hakkında yeterli bilgi verilmeli, uygulamalar zaman zaman kontrol edilmeli ve öğrencilerde hazırlayıcı çalışmaları kullanma bilinci oluşturulmalıdır. Alanına hakim, öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz önüne alan, şikayetlerine çözüm önerileri sunan ve stresten uzak tutmaya çalışan bir eğitimci öğrencilerine çok faydalı olur. Bu sebepten, keman eğitimcilerinin çalgısız ve çalgılı hazırlayıcı çalışmaları kullanmaktan vazgeçmemesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda hazırlayıcı çalışmalar dersin ilk 10 dakikasında öğretmen kontrolünde mutlaka yaptırılmalıdır. Ayrıca öğretmen ve öğrencilere kas-iskelet sistemi ile ilgili seminerler verilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Akın, G. (2001). *Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalında Uygulanabilecek Viyolonsel Müfredatının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Avcı, Ş. (1997). *Müziyenlerde Görülen Kas İskelet Sistemi Sorunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne
- Bilgütay, S. (2005). *Müziyenlerde Kas İskelet Sistemi İle İlgili Risk Faktörleri ve Çalışma Kapasitesinin Değerlendirilmesi*. 1. Müzisyen Sağlığı Günleri Sempozyumu
- Büyükaksoy, F. (1997). *Keman Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*. Armoni Ltd. Şti, Ankara
- Can, Ö. (2009). *Keman Eğitimi VI-Günlük Çalışmalar*. Evrensel Müzikevi, Ankara
- Çimen, G. (2003) *Çalgı Çalmaya Bağlı Fiziksel Rahatsızlıklar*, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu (s:175-180) İnönü Üniversitesi, Malatya
- Kaya, E. E. (2010) *Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Makamsal Etüt ve Egzersizlerle Viyolonsel Eğitiminin Uygulanabilirliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

- Leska, M. (2010) *Violin And Yoga: Benefits Of Yoga For Violinists*. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Musical Arts in the School of Music in the Graduate School of The University of Alabama, Tuscaloosa, USA
- Menuhin, Y. (1971) *Violin-Six Lessons With Yehudi Menuhin*. Faber Music Ltd. 38, Russell Square
- Paull, B. & Harrison, C. (1997) *The Athletic Musician: A Guide To Playing Without Pain*. Scarecrow Press, London
- Scholes, P. A. (2002) *The Oxford Companion Music*, London, England
- Tanrıverdi, A. (1997) *Anadolu Güzcel Sanatlar Liselerinin Müzik Bölümlerinde Uygulanan Çalgı Eğitimi ve Viyola'nın Çalgı Eğitimi İçerisindeki Yeri*. Mavi Nota Dergisi, Trabzon
- Yağışan, N. (2008) *Keman Çalmanın Biyomekanik Analizi*. Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya

EXTENDED SUMMARY

We can say that preparatory exercises are exercises that enable the player to work his fingers, hands and arms comfortably and correctly on the instrument and should be done before and/or at the beginning of each practice. We can call the exercises done before practicing the instrument *as preparatory studies without an instrument*. Within the scope of these studies, which we can also call physical preparation and warm-up movements, various opening, stretching, stretching and relaxation movements can also be mentioned. These studies, which are also referred to as Warm-ups in the literature, consist of exercises that musicians are especially recommended to practice. Various gentle and soft stretching exercises, neck stretching exercises, bending and twisting exercises, shoulder and neck stretching exercises, finger and forearm stretching exercises, etc., which are included in the scope of warm-up exercises, aim to enable musicians to use their bodies in an effective and healthy way.

Instrumental preparatory works are defined as "instrumental passages for technical exercise that have little or no artistic value" (Scholes, 2002:337). "While these studies are generally applied in the form of daily exercises, they are used to create or develop a certain technical behavior" (Kaya, 2010:3). These studies will ensure that the technical behaviors in each study and work to be studied later are applied more comfortably. For example, studying the bow technique studies written for the right hand or the series studies written for the left hand before the etudes and works will increase the harmony of the instrumentalist with the instrument and his technical mastery. However, the function of preparatory studies is also important in the musical interpretation of studies and works.

Today, it is known that various domestic or foreign resources are used in the process of violin teaching in the music teacher training units of universities. However, considering that performers face various musculoskeletal problems throughout their professional lives, it is also important to examine the application of preparatory studies more and to raise more awareness of violin instructors and students about preparatory studies. In this context, in this study, it is aimed to determine the extent to which preparatory studies are used and how these studies are approached in the violin teaching process carried out in the music teacher training units of our universities. For this purpose, answers to the following questions will be sought.

1. What are the attitudes and thoughts of violin students about preparatory studies with and without instruments?
2. To what extent do violin students believe that preparatory studies with and without instruments will help them reach a more advanced level in the violin?
3. How much time do violin students devote to preparatory work with and without instruments in and out of class?
4. What is the information, guidance and supervision of the preparatory works with and without instruments given to violin students?
5. To what extent do violin students find themselves competent in preparatory studies with and without instruments?
6. Can violin students feel the benefits of the preparatory work with and without instruments in their violin playing performances?
7. How often do violin students use resources for preparatory work?

This research is a descriptive study in the general survey model to determine the thoughts and opinions of violin students about the preparatory studies in violin lessons carried out in institutions that train music teachers. This research was conducted with 214 violin undergraduate students in the Department of Music Education of the Department of Fine Arts Education of 13 universities in Turkey. The research data were collected through a questionnaire consisting of 39 questions designed in 5-point Likert Type.

Considering the results of the first sub-aim of the research, it was concluded that violin students did not enjoy studying preparatory studies. On the other hand, it has been concluded that violin students do not consider the preparatory studies with and without instruments as a waste of time in violin studies and that these studies prevent many musculoskeletal disorders and think that violin education can be carried out more healthily.

Considering the results of the second sub-aim of the research, **it was** concluded that violin students believe that preparatory studies with and without instruments will help them reach a better level in the violin.

Considering the results of the third sub-purpose of the research, it was concluded that violin students were deficient in including preparatory studies without instruments in the lessons. In addition, it was concluded that the habit of studying preparatory studies with and without instruments in the lessons of violin students was not at the desired level.

Considering the results of the fourth sub-purpose of the research, **it is** concluded that violin instructors are more sensitive about informing, directing and supervising the instrumental preparatory studies they give to their students than non-instrumental preparatory studies, and that violin students are more informed, guided and supervised about instrumental preparatory studies compared to non-instrumental preparatory studies Has been reached.

Considering the results of the fifth sub-aim of the research, it was concluded that the knowledge of violin students about preparatory studies with and without instruments was at a medium level.

Considering the results of the sixth sub-aim of the research, it was concluded that violin students felt that the instrumental preparatory studies were more beneficial to them than the non-instrumental preparatory studies.

Considering the results of the seventh sub-aim of the research, it was concluded that violin students did not use many resources in the list presented to them or used them very little, generally preferred to use certain sources and there were not enough Turkish sources.

The discomfort that occurs due to playing the instrument usually consists of long-term work that starts without warming up and reasons such as wrong posture and grip. For this reason, first of all, students should be given sufficient information about preparatory studies, including non-instrumental and instrumental, applications should be checked from time to time, and students' awareness of using preparatory studies should be created. An educator who has a good command of the field, takes into account the individual differences of the students, offers solutions to their complaints and tries to keep them away from stress is very useful for his students. For this reason, it is important that violin educators do not give up using instrument-free and instrumental preparatory works. In this direction, preparatory studies should be done under the control of the teacher in the first 10 minutes of the lesson. In addition, it may be recommended to give seminars on the musculoskeletal system to teachers and students.

BİR GİYSİ KAÇ ŞEKİLDE GÖRÜNÜR?: KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KEPENEK REDİFLİ GAZELLER

HOW MANY WAYS DOES A CLOTHE APPEAR?: GHAZELS WITH THE RHYME KEPENEK IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Kamile ÇETİN

Süleyman Demirel Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
kamilecetin@sdu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1676-0234

ÖZ

Geliş Tarihi:

19.04.2024

Kabul Tarihi:

25.07.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Divan,
Gazel,
Tasavvuf,
Remiz,
Kepenek

Keywords

Divan,
Ghazel,
Sufism,
Symbol,
Kepenek

Klasik Türk şiirinde sosyal hayata dair birçok unsurla birlikte kıyafetler de farklı vesilelerle söz konusu edilmiştir. Şairler tarafından zikredilen giysilerden biri kepenektir. Kepeneğin hammaddesi yün olup daha ziyade çoban giysisi olarak yararlanılmıştır. Diğer taraftan sadelik ve tevazu sembolü kabul edilmiştir. Dolayısıyla tasavvufla ilişkilendirilmiştir. Klasik Türk edebiyatı şairleri kepenegi, yünden (keçeden) yapılması, gösterişsiz bir kıyafet olması yönüyle tasavvufi bir hayat tarzının simgesi olarak şiirlerinde ele almışlardır. Beyitlerde farklı ilgilerle değerlendirilen kepenek, bir kısım gazellere de redif olmuştur. Klasik Türk edebiyatının farklı yüzyıllarına ait divanlardan yapılan taramalar sonucu, 15. asırdan başlayarak 17. yüzyıla kadar uzayan bir zaman diliminde kepenek redifli on gazel tespit edilmiştir. 15. asır şairlerinden Karamanlı Aynî ile Seyyid Nesîmî, redifi kepenek olan ikişer gazel kaleme almıştır. Nesîmî'nin gazellerinden biri Farsçadır. Yine bu yüzyıldan Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin bir; 16. yüzyıldan Edirneli Nazmî, Yetîmî Ali Çelebi, Sehâbî ve Vahdetî'nin birer, 17. asırdan Vîrânî Baba'nın da bir gazeli olduğu görülmüştür. Şekil ve muhteva hususundaki ortaklıklar, gazellerin nazire geleneği bağlamında yazıldığını akla getirmektedir. Çalışmada, bahsi geçen gazellerde kepenegin bulduğu akisler ele alınmıştır.

ABSTRACT

Along with many other aspects of social life, traditional Turkish poetry mentions clothing on different occasions. Kepenek (shepherd's felt cloak) is one of the garments that poets mention. The felt is raw material of kepenek, primarily used as a shepherd's cloak. Yet, it has been considered as a symbol of simplicity and modesty. Hence, it is associated with Sufism. Classical Turkish literature poets discussed kepenek in their poems as a symbol of a Sufi lifestyle, as it is an unpretentious outfit made of felt. As considered with different interests in couplets, kepenek has also become a rhyme in certain ghazels.

The literature review about the divans from different centuries of classical Turkish literature identified ten ghazels with kepenek rhymes over a period beginning from the 15th century and extending to the 17th century. Karamanlı Aynî and Sayyid Nesîmî, 15th century poets, wrote two ghazels each, with the rhyme kepenek. One of Nesîmî's ghazels is in Persian language. While Tâcî-zâde Cafer Çelebi, a 15th century poet, has one ghazel, each of Edirneli Nazmî, Yetîmî Ali Çelebi, Sehâbî, and Vahdetî, 16th century poets, had one ghazel, and Vîrânî Baba, a 17th century poet, also had one ghazel, too. The similarities in form and content suggest that the ghazels were written in the context of the nazire tradition. This study discussed the reflections in which the kepenek found a place in the mentioned ghazels.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1471174>

Anf/Cite as: Çetin, K. (2024). Bir giysi kaç şekilde görünür?: Klasik Türk şiirinde kepenek redifli gazeller. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1302-1321.

Giriş

Kepenek; “esasen bir çoban giysisi olup omuzlara alınarak kullanılan, dikişi ve kolları bulunmayan üstlük, aba” (Türkçe Sözlük, 2011: 1392; Tietze, 2021, c. 4: 211), “dövme yünden yapılmış aba” (Uludağ, 1988: 5) manasında Türkçe kökenli bir kelimedir Tepme keçeden yapılan, tarihi eskiye uzanan ve Türkler’in Türkistan’dan Anadolu’ya getirdikleri kepenek (Begiç, 2012: 219; Begiç, 2016a: 46; Begiç-Öz, 2020: 113), dövme yünün sıkıştırılmasıyla elde edilen bir kumaş türü ve bu kumaştan mamul geniş, kolsuz, yakasız, önü açık bir üst elbisesine de ad olmuştur. Daha ziyade çobanlar tarafından kullanılmıştır (Akyürek Yılmaz, 2016: 101). Oldukça dayanıklıdır (Ilgın, 2011: 35). Klasik Türk edebiyatı şairlerinin, çoğunlukla çeşitli tasavvufi ilgiler bağlamında zikrettikleri kepenegin redif olduğu bazı şiirler de kaleme alınmıştır. Şairler; kepenegi, aynaların kırılıp tozlanmasını önlemede istifade etme gibi farklı kullanım alanları itibarıyla da söz konusu etmişlerdir (Üstüner, 2007: 352-353).

Klasik Türk Şiirinde “kepenek” redifiyle gazel yazan isimler olarak; 15. yüzyıl şairlerinden Seyyid Nesîmî (d. ?/?-ö. 807 ?/1404-05 ?) (Ayan, 1990: 11-33; Usluer, 2013), Karamanlı Aynî (d. ?/?-ö. 895-900 ?/1490-1494?) (Kesik, 2013; Mermer, 2020: 3) ve Tâci-zâde Cafer Çelebi¹ (d. Ağustos 1452-ö. 18 Ağustos 1515) (Köksal, 2013a) tespit edilmiştir. 16. asırdan Yetimî (Yetim) Ali Çelebi (d. 884?/1480?-ö. 960/1553) (Göre, 2013), Sehâbî (d. ?/?-ö. 970 veya 971/1562/63 veya 1563/64) (Köksal, 2013b), Vahdetî (d. ?/? - ö. 1007/1598) (Öztürk, 2006: XIV-XVIII; Gönel, 2014) ve 17. yüzyıldan Virânî Baba (Kaya, 2022: 10), “kepenek” redifli gazel kaleme alan diğer isimlerdir. Söz konusu şairlerin tamamı, şiirlerini “Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün” vezniyle yazmışlardır. Buna mukabil, 16. asırdan Edirneli Nazmî (d. ?/?-ö. 993/1585/86?) (Üst, 2013), “Fe’îlâtün Mefâ’ilün Fe’îlün” kalıbını tercih etmiştir. Şiirlerin bir kısmında “kepenek”, tek başına redif iken bir kısmında ise redif grubunun son kelimesi durumundadır. Gazellerin kafiye şemaları arasında da bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Edirneli Nazmî, kepenegi reel özellikleriyle söz konusu etmişken diğer şairler onu tasavvufa ait bir kıyafet olarak ele almıştır. Vahdetî haricindekiler, şiirlerinde zemin şiirin şairini zikretmemişlerdir. Bu konuda gelenekte bir zaruret bulunmaması; incelenen gazelerde vezin, kafiye, redif, nazım şekli gibi şekli özelliklerle kepenege dair ortak hususiyetlerin yer alması (Köksal, 2006: 31-47), bahsi geçen şiirlerin birbirlerine nazire olarak yazılmaları ihtimalini akla getirmektedir. Neticede, şair kronolojisi açısından bakıldığında, Seyyid Nesîmî’nin Türkçe olarak yazdığı gazelinin zemin şiir, diğerlerinin ise bu şiirin tanzir edilmiş şekilleri olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Bahsi geçen şiirlerin şekil özellikleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo 1. Kepenek Redifli Gazellerin Şekil Özellikleri

Yüzyıl	Şair	Beyit Sayısı	Vezni	Kafiye Sesleri	Redifi
15. Yüzyıl	Seyyid Nesîmî	5	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-â	yâfte-em der- kepenek
15. Yüzyıl	Seyyid Nesîmî	5	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-ân	kepenek
15. Yüzyıl	Karamanlı Aynî	7	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-ân	kepenek
15. Yüzyıl	Karamanlı Aynî	7	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-ân	kepenek
15. Yüzyıl	Tâci-zâde Cafer Çelebi	5	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-â/-a	bir kepenek
16. Yüzyıl	Edirneli Nazmî	5	Fe’îlâtün Mefâ’ilün Fe’îlün	-cr/-ar	kepenek
16. Yüzyıl	Yetimî Ali Çelebi	6	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-â	kepenek
16. Yüzyıl	Sehâbî	6	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-â	-dur kepenek
16. Yüzyıl	Vahdetî	13	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-ân	kepenek
17. Yüzyıl	Virânî Baba	9	Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün	-at/-et	kepenek

¹ Klasik Türk şiirinde tasavvufi bir unsur olarak kepenegin ele alındığı ve Karamanlı Aynî ile Tâci-zâde Cafer Çelebi’nin “kepenek” redifli gazellerinin değerlendirildiği bir çalışma için bk. Üstüner, 2007: 352-353.

Kepek Kelimesinin Redif Olduğu Gazeller

Redifinin doğrudan “kepek” olduğu veya kelimenin redif grubunda yer aldığı gazel sayısı on olarak tespit edilmiştir.

Nesimî'nin Gazelleri

Nesimî'nin Farsça Divanı'nda “yâfte-em der-kepek” redifli bir gazeliyle bir makalede yayımlanan şiirleri arasında yer alan (Köksal, 2009: 124-125) “kepek” redifiyle ve Türkçe olarak kaleme alınmış bir gazeline rastlanmıştır.

Nesimî'nin Türkçe Gazeli

Nesimî'nin Türkçe gazeli beş beyit hâlinde ve “Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün” aruz kalıbıyla kaleme alınmıştır. Kafiye olarak da “-ân” sesini tercih edilmiştir. “Merdân”; “erler, erenler” (Cebecioglu, 2009: 426), sikke ise Mevlevî külahıdır (Uludağ, 2012: 319). şair, omzuna merdânın sikkesini çekmiştir. O vakitten beri de kepek, Nesimî'nin derdine derman olmuştur:

“Çekeli egnüme bu sikke-i merdân kepek

Bilesin kıldı benüm derdüme dermân kepek”

(Köksal, 2009: G. 17, 124-125)

Bir önceki beyitte kepek giydiğini söyleyen Nesimî, ikinci beyitte kepek giymesinden dolayı kimsenin kendisini kınamamasını talep etmiştir. Çünkü şaire göre, kepenegi giymekle hâline herhangi bir noksanlık gelmemiştir. Burada, kepenegin gösterişsiz ve sade bir kıyafet olsa dahi gerçek zenginlik olan gönül zenginliğini simgelediğine gönderme söz konusudur:

“Kepek geydügüm(e) kimseler ‘ayb eylesün

Çünkü hâlüme benüm kılmağı noxsân kepek”

(Köksal, 2009: G. 17, 124-125)

Nesimî, gazelin üçüncü beytinde kepenegin, kullanan kişiyi soğuktan koruması özelliğine atıfta bulunmuştur. Üşüme problemini kolaylıkla çözdüğü için şairin kepek giydikten sonra endişeden azat olmasının vakti gelmiştir. Beyitte zikredilen “âzâd” (âzat); “tasavvuf yoluna giren kimsenin benliğinden ve sıfatlarından sıyrılması” manasındadır (Uludağ, 1991: 311):

“Kepek geymişem endişeden âzâd olayum

Üşüme müşkilini eyledi âsân kepek”

(Köksal, 2009: G. 17, 124-125)

Marifet; “tasavvuf erbabının ruhanî hâllerle ulaştıkları bilgi, irfan” anlamında bir tasavvuf terimidir (Uludağ, 2012: 236). Nesimî'ye göre, cahil ve nadan (bilgisiz) kimselerin kepek giymesine uygun değildir. Buna mukabil kepek, marifet ehline seçkin bir atlas, yani ipektan dokunmuş değerli kumaş (Koçu, 1969: 17) kıymetinde görünür. şair, beyitte kepenegin tasavvuf yoluna girenler tarafından tercih edilişine atıf yapmıştır:

“Ma'rifet ehline geldi kepek atlas-ı hâss

Ne revâdur ki geye câhil ü nâ-dân kepek”

(Köksal, 2009: G. 17, 124-125)

Hırka; “dervişler tarafından toplu zikir esnasında giyilen” ve aynı zamanda “bir tarikata giriş alametleri arasında yer alan” “yelek” (Uludağ, 2012: 166), eren; “velî, ermiş, kâmil insan” (Uludağ, 2012: 125) demektir. Hırka, Nesimî'ye göre erenlerin kıyafetidir. Tam da bu sebeple münkir, kepenegi zindan, yani “mecazen çok karanlık ve sıkıntılı yer” (Türkçe Sözlük, 2011: 2661) zannettiği için giymemiştir. Beyitte, mana itibarıyla “erenler” ve “münkir” tezadı dikkati çekmektedir:

“Ey Nesimî yüri gey hırka erenler dondur

Geymedi münkir anı sandı ki zindân kepek”

(Köksal, 2009: G. 17, 124-125)

Nesîmî'nin Farsça Divanı'ndaki Gazel

Nesîmî'nin Farsça Divanı'nda yer alan “yâfte-em der-kepenek” redifiyle ve “Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün” kalıbıyla, “-â” kafiye sesiyle kaleme aldığı gazeli, beş beyittir. Şair, ilk beyitte “sevgiliye kavuşma devletini” ve “Huda'nın lütuf nazarını” kepenekte bulduğunu söylemiştir. Bu şekilde Nesîmî'nin kepenegi, tasavvufi bir remiz olarak kullandığı dikkati çekmektedir. Nitekim “lütuf”; “kulu taate yaklaştırıp günah işlemekten alıkoyan her şey” ve “kuldaki müspet hâllerin devamı için Hakk'ın yardımında bulunması” (Uludağ, 2012: 231) anlamında tasavvufi bir terimdir. Buna mukabil, “nazar” da “eğitme ve yetiştirme özelliği taşıyan, pîrin salike bakışı” (Uludağ, 2012: 272) manasında kullanılan bir tasavvuf ıstılahıdır:

“Devlet-i vasl-ı tû tâ yâfte-em der-kepenek

Nazar-ı lutf-ı Hudâ yâfte-em der-kepenek”

(Hamîd Muhammed-zâde, 1972)

Kepenekten talep ettiği her şeyi bulduğunu ifade eden şair, muhataplarının da bu durumun farkında olmalarını istemektedir. Nesîmî, bir kez daha kepenegi tasavvufi açıdan söz konusu etmiştir. Böylelikle şair, kişiye asıl saadeti veren yolun tasavvuf olduğuna işarette bulunmuştur:

“Yâftem der-kepenek ân-çe taleb mî-kerdem

Teveccüh dâni ki çehâ yâfte-em der-kepenek”

(Hamîd Muhammed-zâde, 1972)

Devam eden beyitte Nesîmî, kendisinin kepenek giyenler taifesinden olduğunu dile getirmiştir. Buna ilave olarak giydiği kepenekte asıl yâri, hakiki sevgiliyi bulduğunu, dolayısıyla böylesi bir şerefın kendisine yeteceğini ifade etmiştir:

“Kepenek-püşem u ez tâyifehâ-yı digerem

Şeref in pes ki tu-râ yâfte-em der-kepenek”

(Hamîd Muhammed-zâde, 1972)

Şairin “ey hoca” nidasıyla seslendiği muhatabı, muhtemelen zahittir. Nesîmî ona, kepenek giymesinden dolayı kendisini kınamamasını söylemiştir. Zira şair, kepenekte Huda'nın nurunu bulmuştur:

“Me-kon ey hâce me-râ der-kepenek püşî 'ayb

Zi ân ki men nûr-ı Hudâ yâfte-em der-kepenek”

(Hamîd Muhammed-zâde, 1972)

Nesîmî, kendisinin Hurûfî oluşuna, Fazlullâh-ı Hurûfî'nin halifesi bulunuşuna (Ayan, 1990: 31) işaret ederek gazelini tamamlamıştır. Buna göre şair, kepenegi Hurûfîliğin kurucusu Fazlullâh'ın (Aksu, 1995: 277) elinden giymiştir. Böylelikle de kepenekte cenneti, hurileri ve cemali görmüştür:

“Çun Nesîmî kepenek-püş şod ez-Fazlullâh

Cennet ü hûr u likâ yâfte-em der-kepenek”

(Hamîd Muhammed-zâde, 1972)

Karamanlı Aynî Divanı'ndaki Gazeller

Şair, “-ân” sesinin kafiye, “kepenek” sözcüğünün redif olduğu iki gazel kaleme almıştır. Her iki şiir de yedi beyittir ve “Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün” aruz kalıbıyla yazılmıştır².

Birinci Gazel

Karamanlı Aynî, gazeline bulunduğu diyarda kepenegin kendisini perişan hâle getirdiğini, ancak o zamandan beri Hakk'ın şükriyle gönül mülküne sultan olduğunu söyleyerek başlamıştır. Beyit, dünya sultanlığını gönül sultanlığına tercih ederek tasavvuf yolunu seçen İbrâhim Edhem'i (ö. 778?) (Öngören, 2000: 293-295; Albayrak, 2000: 295-296) çağrıştıran bir özelliktedir. Kepeneğin tasavvufi bağlamda kullanımı dikkati çekmektedir:

“İdeli ilde beni bî-ser ü sâ mân kepenek

² Gazellerdeki “kepenek” adlı kıyafete dair yapılmış genel bir değerlendirme çalışması için bk. Esendemir, 2019: 320-322.

Şükri Hak mülk-i dile eyledi sultân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 299)

İkinci beyit, kepenek giyen kimsenin surette viran görünse de hakikatte mana hazinesi olacağını, onun mamur bir kimse hâline geleceğini ifade etmiştir. Esasen kepenek, zahiren maddî durumu pek de iyi olmayan kimselerle dünyalık gösterişten uzak durma gayesindeki tasavvuf erbabının giydiği bir kıyafettir. Buna işarette bulunularak böylesi bir giysi tercih edenlerin bâtni manada hakiki hazineye sahip olacaklarından söz edilmiştir:

“Ola gencîne-i ma'nâ geyen âbâd olıban

Gerçi sûretde anı eyleye vîrân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 299)

Osmanlı hükümdarlarıyla vezirlerinin muhataplarına birer ödül olarak giydirdikleri kaftana hilat denilmektedir (Koçu, 1969: 130). Kabâ da bir tür kaftandır (Koçu, 1969: 136). Devam eden beyitte kaftan ehlinin, kepenek ehlinen yardım istediği şeklinde bir hayal yer almaktadır. Bu durum, *kepeneğin derviş olan kimseye Yezdan'ın kaftanı olduğu* ifadesiyle açıklanmaktadır. Beyitte kepeneğin hilat adlı kaftandan, dolayısıyla dervişliğin, yani tasavvuf yolunun dünyevî olan her şeyden üstün olduğu ima edilmektedir:

“İsti'ânet ider ehlinen anun ehl-i kabâ

Oldı dervîş olana hil'at-ı Yezdân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 299)

Güreşçiler tarafından giyilen, dana derisinden mamul, siyah renkli dona kisvet (kispet) denilmektedir (Koçu, 1969: 157). “Merd” kelimesinin çokluk şekli olan “merdân”, “erler, erenler” anlamındadır (Cebecioglu, 2009: 426). Dördüncü beyitte “zen-sıfat” ifadesi, “merdân” sözcüğünün zıddı olarak söz konusu edilmiştir. Mertlerin kıyafeti olan kepeneğin değerini ancak hakiki mertlerin bilebileceği söylenmiştir. Bunun için de onun kıymetini “zen-sıfat” (kadın olmadığı hâlde kadın gibi olan) kimselerin bilemeyeceği dile getirilmiştir:

“Ne bilür kıymetini zen-sıfat olan kişiler

Oldı 'âlemde hemân kisvet-i merdân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 299)

Devam eden beyitte dolunayın Zuhâl'in tarzına benzer biçimde kepenek giydiği şeklinde bir sahne bulunmaktadır. Buna mukabil, kepeneğin kılları ve yüzeyi, onun kadehinin köçeği gibidir. Köçek; raks eden ve erkek kıyafetlerinin yanında zaman zaman kadın giysileri de giyen rakkaslara denilmektedir (Pakalın, c. II, 1983: 299). “Mûy” ile “Zuhâl” ve “rûy” ile de “meh-i tâbân” arasında leff ü neşr sanatına yer verilmiştir. Mûy (kıl, saç teli) kelimesinin Zuhâl ile ilişkilendirilmesi, bu yıldızın siyaha oldukça yakın yeşil rengini (Şentürk, 1994: 169) akla getirmektedir:

“Köçeği câminun ol mûy ile rûyı sanasın

Zuhâlün vechile geymiş meh-i tâbân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 299)

Devam eden beyitte Aynî, bir tavsiyede bulunmaktadır. Buna göre, saadetin yakasının ucunu elde etmek isteyen kimse, kendi iradesiyle kepeneğin eteğini tutmalıdır. Şair, ihtiyarî bir şekilde tasavvuf yoluna girenlerin asıl mutluluğa kavuşacaklarını böyle bir anlatımla ortaya koymuştur:

“Ser-gîrîbân-ı sa'âdetden umarsun ki çıka

Dut irâdet elile çün vire dâmân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 299)

Son beyitte bahsi geçen “Hâce-i Selmân”, meşhur İranlı şair Selmân-ı Sâvecî'dir. Hayatının uzunca bir döneminde devrin hükümdarlarıyla şehzadelerine hocalık yapan Selmân, ömrünün sonlarına doğru vaktinin devlet yönetimiyle ters düşmüştür. Neticede de inzivaya çekilip hayatını fakirlikle tamamlamıştır (Ermini, 1996: 5-8; Karaismailoğlu, 2009: 446). Bu hususa atıfta bulunan Aynî, kendisinin de Selmân-ı Sâvecî gibi yoksulluğun simgesi durumundaki kepeneği giymesine şaşmamak gerektiğini dile getirerek gazelini tamamlamıştır:

“Kepenek geysel n'ola 'AYNÎ Hüseyin oğlu durur

Geydi çün kisvet idüp h'âce-i Selmân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 299)

İkinci Gazel

Karamanlı Aynî, ikinci gazeline kepeneğin zahiren sureti, yani görünüşü viran etse de hakikatte onu tercih edene kendi elleriyle çok büyük bir hazine verdiğini söyleyerek başlamıştır. Şair, yukarıdaki şiirinde olduğu gibi burada

da sadeliğin, fakrın sembolü olan kepenegin, dolayısıyla tasavvuf yolunun dünyalık her türlü zenginlikten üstün olduğunu vurgulamıştır:

“Sûret-i zâhiri ger eyleye vîrân kepenek

Vire ma'nâ el ile genc-i firâvân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 300)

Atlas, ipekten dokunmuş ve giysi yapımında kullanılan bir kumaş çeşididir (Koçu, 1969: 17). Bir başka kumaş türü olup yünün dövülmesiyle hazırlanan ve başka kıyafetlerin yanında çoban giysisi olarak da kullanılan “nemed” (Öztoprak, 2010: 112) ise tasavvuf erbabı tarafından çok tercih edilmiştir; aynı zamanda “bütün derviş giysileri” karşılığında kullanılmış bir kelimedir (Şahin, 2014: 268). Klasik Türk şiirinde bazı şairler, şiirlerini “nemed” redifiyle kaleme almışlardır (Çetin, 2020: 344-355). Arif ise; “Hakk'ın zat, sıfat, isim ve fiillerini bizzat O'nun müşahade ettirdiği kimse” anlamındadır (Uludağ, 2012: 44). Aynî'nin beytinde arif olan kimse, atlası bırakıp “nemed”i giymiştir. Buna mukabil, nadan olan kişi, cahillige gark olup kepenek giymemiştir. Şair, tasavvuf erbabının simgesi olan “ârif” ile “nemed” ve “kepenek”i, zahidin sembolü durumundaki “nâdân” sözcüğüyle de “atlas”ı ilişkilendirmiştir:

“Atlası terk idüben 'ârif olan geydi nemed

Cehle müstagrak olup geymedi nâdân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 300)

Karamanlı Aynî, kepenege bürünen kimsenin aciz ve hakir olmamasını, aksine gayretle, çalışmayla katını sultan hâline getirmesini tavsiye etmiştir. Şair, böylelikle tasavvufun tembellik, acizyet ve değersizliği değil, aksine ceht ve çabayla kişinin kendisini geliştirmesini esas aldığı dile getirmiştir. Aynî, neticede hakiki padişahlık olan gönül sultanlığının elde edileceğini ortaya koymuştur:

“Kepenek-pûş oluban 'âciz ü hâr olma gedâ

Cidd ü cehd eyle k'ide tapunı sultân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 300)

Arif olan kimsenin can (ruh) (Uludağ, 2012: 83) suretine “nemed” giydirmesinin sebebi, kepenegin gönül ehline irfan manası vermesidir. Beyitte “sûret-i cân” tamlamasında bulunan “cân” (Uludağ, 2012: 83), “ârif” (Uludağ, 2012: 44), “ma'nâ-yı irfân” terkindeki “irfân” (Uludağ, 2012: 189), “ehl-i dil” (gönül ehli, arif) (Uludağ, 2012: 118), “nemed” (Şahin 2014: 268), “kepenek” sözcüklerinin tamamı, tasavvufu tedai ettirmektedir. Böylelikle sufi yolunun özü demek olan “irfan, ariflik, gönül ehlienden olma” kavramlarıyla hem “nemed” hem de “kepenek” arasında bir bağlantı kurulmuştur:

“Sûret-i cânâ nemed 'ârif anunçun giyirür

Ki virür ehl-i dile ma'nâ-yı 'irfân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 300)

Halilullah lakabının sahibi olan Hz. İbrahim'e (Uzun, 2000: 273) göndermede bulunan Aynî, sevgilinin canı için kendini kurban eden kimsenin kurtuluş bayramına kavuşacağını söylemiştir. Gönülünü Halil (Hz. İbrahim) olarak nitelendiren şair, kepenek için de gönle takdim edilen kurban hediyesi ifadesine yer vermiştir. Aynî, kesilen koyunun yününden keçe kepenek yapılması hakikatinden istifade etmiştir:

“Sevgülü cânı için 'îd-ı necât olup irer

Dil Haliline olur tuhfe-i kurbân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 300)

“Şah” hitabıyla muhtemelen padişah hükündeki sevgiliye seslenen şair, ona ebedî devlet sahibi olmak istiyorsa arada sırada da olsa bir dervişe kepenek ihsanında bulunmasını öğütlemiştir. Hükümdar olan sevgiliden beklenen, elbette derviş kimliğindeki âşığa birtakım lütuflar göstermesidir. Bu, ona ebedî devlet demek olan ahiret yurdunun, bir başka ifadeyle cennetin kapılarını açacaktır. Diğer taraftan azla yetinmeyi ilke edinen dervişin çok büyük beklentileri yoktur; o, sade bir kepenekle yetinebilir:

“Ger dilersen ki ola şâh bu devlet ebedî

Eyle derviş olana gâh geh ihsân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 300)

Aynî, gazelini minnetin sadece Allah'a olduğunu, kepenegin kendisine saltanat hissesiyle Hz. Süleyman'ın mülkünü verdiğini söyleyerek bitirmiştir. Şair, Hz. Süleyman'ın sahip olduğu kudretli saltanatına ve geniş mülküne (Akkaya, 2010: 61) atıf yapmıştır. Aynî; sadece Allah'a minnet edip kepenek giymiş, bir başka ifadeyle tasavvuf yoluna girmiş, böylece de Hz. Süleyman kadar kudretli bir hükümdar, daha doğrusu bir gönül padişahı olmuştur:

“Virdi ‘AYNÎ sana el-minnetü l’illâhi bu gün
Saltanat hissesile mülk-i Süleymân kepenek”

(Mermer, 2020: G. 300)

Tâcî-zâde Cafer Çelebi Divanı’ndaki Gazel

Tâcî-zâde Cafer Çelebi, gazelinde “-â/-a” sesinden kafiye yaparken “bir kepenek” ifadesini redif olarak seçmiştir. Şiir, “Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün” kalıbında olup beş beyittir. “Mâhlikâ” (ay yüzlü) istiaresinin muhatabı olan sevgili, kendi ihtiyarıyla kepenek giymeyi seçmiştir. Allah’ın lütfunun mazharı olan şaire de bir kepenek verilmiştir:

“İhtiyâr itdi çün ol mâhlikâ bir kepenek

Mazhar-ı lutf-ı Hudâ oldı bana bir kepenek”

(Erünsal, 2018: G. 98)

Geçmiş dönemde çelikten veya gümüşten yapılan aynaların kararmasını önlemek amacıyla keçeden istifade edilmiştir. Klasik Türk şiirinde şairler, bu hadiseye atfen kepenek gibi yünden (keçeden) mamul eşyaların gönülleri aydınlatacağını söylemişlerdir (Şen, 2002: 201; Şentürk, 2015: 197). Bir diğer husus da Osmanlılar Dönemi’nde Kalenderî dervişlerin kıyafetlerinden birinin kepenek oluşudur (Şentürk, 2015: 199). Bütün bunlara göndermede bulunduğu beytinde Tâcî-zâde Cafer Çelebi, aynaların kılıfının keçeden olması gibi küçük bir Kalender dervişinin kepenegâ bürünmesine şaşmamak gerektiğini ifade etmiştir:

“Kepenekden çü gılâfı olur âyînelerün

Ol kalender beçe sarılsa n’ola bir kepenek”

(Erünsal, 2018: G. 98)

Bir sonraki beyitte “sanemâ” (ey put gibi güzel olan sevgili) hitabıyla sevgiliye seslenilmiştir. Ona dair bir diğer nitelendirme de “nemed örtünen şah”; yani keçeye bürünen padişaktır. Aşk, şairi böyle bir şaha esir etmiş, o da bunun üzerine aşkla bir kepenek giymiştir. Cafer Çelebi, “kepenek” ve “nemed” sözcükleriyle işarette bulunduğu tasavvufun bir aşk yolu oluşuna atıf yapmıştır:

“Beni sen şâh-ı nemed-pûşa esîr itdi çü ışk

Ben dahi ışk ile geydüm sanemâ bir kepenek”

(Erünsal, 2018: G. 98)

Dördüncü beyitte sevgiliye “şehâ” (ey padişah) hitabıyla seslenilmiştir. Ayna, demir gönüllü bir kimseyken sevgilinin gün yüzüne duyduğu sevgiyle bir derviş olup kepenek giymiştir. Tâcî-zâde Cafer Çelebi, bir kez daha “ayna-keçe” (Şen, 2002: 201; Şentürk, 2015: 197) münasebetine ve Osmanlılar Dönemi’nde diğer başka malzemelerle beraber aynaların demirden yapılmasına (Sinemoğlu, 1991: 260) göndermede bulunmuştur:

“Böyle âhen-dil iken gün yüzünün mihriyle

Geydi dervîş olup âyîne şehâ bir kepenek”

(Erünsal, 2018: G. 98)

Aşk yolu olan tasavvufa Tâcî-zâde Cafer Çelebi de sadıklıkla girmiştir. Buraya gelenin azığı ciğer kanı; kaftanı ise kepenektir. Şair, gazelinin son beytinde tasavvufun kalbî bir yol olmasına ve gösterişli kıyafetler de dâhil dünyalık olan her şeye mesafeli bulunmasına gönderme yapmıştır. Cafer Çelebi, kepenegâ tasavvufî remizlerden biri oluşunu da söz konusu etmiştir:

“Bes durur bu yola Ca’fer gibi sâdıklığı ile

Gelene hûn-ı ciğer zâd u kabâ bir kepenek”

(Erünsal, 2018: G. 98)

Şehâbî Divanı’ndaki Gazel

Şehâbî, kafiye için “-â” sesini, redif olarak da “-dur kepenek” ifadesini tercih etmiştir. Altı beyit hâlinde yazılan şiirin vezni; “Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün” şeklindedir. İlk beyitte ifade edildiğine göre kepenek, riya erbabının hırkası değildir. Buna mukabil, safa sahipleri zümresinin (rintlerin) (Sağlam, 2016: 269) örtüsüdür. Kepenek ifadesinin yanında tasavvufa dair “hırka” kavramına da yer veren şair, mana bakımından “erbâb-ı riyyâ”yı “ashâb-ı safâ” ifadesinin zıddı olarak zikretmiştir:

“Sanma kim hırka-i erbâb-ı riyâdur kepenek

Pûşîş-i zümre-i ashâb-ı safâdur kepenek”

(Bayak, 2017: G. 220)

İkinci beyitte şair, kepenegin dışında *atlas* ve *kemha* denilen kumaş çeşitlerine de yer vermiştir. Kemha, özellikle ağır kaftanların yapımında kullanılan, üzerinde altın ve gümüş tellerden yapılmış nakışlar yer alan ipekli kumaşken (Koçu, 1969: 153) atlas da yine ipekli bir kumaş türüdür (Koçu, 1969: 17). Kabâ, bir kaftan çeşididir (Koçu, 1969: 136). Ehl-i tecrit; “dünyayı terk eden, onunla ilgisini kesen” (Uludağ, 2012: 347) manasındadır. Şehâbî, atlas elbiseyle ipekli kumaşı istemediğini belirtmiştir. Çünkü ona göre kepenek, tecrit ehlinin nazarında kaftandır:

“Câme-i atlas ile n’eyleyeyin kemhâyı

Ehl-i tecrîde cihân içre kabâdur kepenek”

(Bayak, 2017: G. 220)

Aynalarla kepenek arasındaki ilişkiye (Şen, 2002: 201; Şentürk, 2015: 197) atf yapılan beyitte, “belki” ifadesine yer verilerek kepenegin “Allah’ın nurlarının aynası” olması ihtimalinden söz edilmiştir. Bu durumu açıklamak için de Hakk’ın sıfat ve isimlerine mazhar olan kimsenin kepenege bürünen kişi olduğu söylenmiştir. Bahsi geçen ifade, “ey örtünüp bürünen (Peygamber!)” (Müddessir, 74/1) (Kur’an-ı Kerim Meâlî, 2011: 654) ayetini akla getirmektedir. Şair, “mazhar-ı esmâ vü sıfât” terkihiyle tasavvufteki “Esmâ-i Hüsnâ’dan bazı isimlere mazhar olan, İlahî sıfatların tecellilerinin farkında ve idrakinde olan kimse demek olan insan-ı kâmilî” (Şimşek, 2013a: 293) akla getirecek bir kullanımı söz konusu etmiştir:

“Kepenek-pûşdurur mazhar-ı esmâ vü sıfât

Belki âyîne-i envâr-ı Hudâ’dur kepenek”

(Bayak, 2017: G. 220)

Kispet, güreşlerde pehlivanlar tarafından giyilen kıyafet olmasının yanında, aynı zamanda türleri arasında dervişler tarafından giyilen şekli de bulunan bir giysidir (Kaygusuz vd. 2019: 150). Kepenek, Âl-i Abâ’ya (Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) (Uludağ, 1989: 306) bağlı mutekit kimselerin kispetidir. Dolayısıyla hiçbir şekilde ona hakaretle nazar edilmemelidir:

“Ana zinhâr hakâretle nazar eyleme kim

Kisvet-i mu’tekid-i âl-i ‘abâdur kepenek”

(Bayak, 2017: G. 220)

Sulehâ (salihler); “her türlü bozukluktan arınmış, uyumlu kimseler” (Uludağ, 2012: 306); fukarâ ise “dervişler” (Uludağ, 2012: 139) anlamındadır. Dolayısıyla kepenek, fukaranın ve salihlerin libasıdır. Bu bakımdan fasık, müfsit ve mağrur kimselere yakışmaz. Şehâbî, kepenegi günahattan, fitneden ve kendini beğenmişlikten uzak olmakla ilişkilendirmiştir. Bu da elbette kişinin nefsanî özelliklerden sıyrılmasını amaçlayan tasavvufu çağrıştıracak bir kullanımdır:

“Fâsık u müfsid ü mağrûra yaraşmaz zîrâ

Ki libâs-ı sulehâ vü fukarâdur kepenek”

(Bayak, 2017: G. 220)

“Peneh-i ehl-i fenâ” terkihi, “fenâ” kelimesinin “derviş hırkası” veya “şalı” anlamına gelmesinden dolayı “dervişler” (Şentürk, 2020: 398) manasındadır. “Fenâ”, aynı zamanda hakiki kul olma şuuruna erme anlamına gelen tasavvufî bir ıstılahdır (Kara, 1995: 333). Şehâbî, son beyitte kepenegi fena ehlinin, yani dervişlerin sığınağı olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple fani âlemden kendisinin de “nemed” giymesinden dolayı ayıplanmaması gerektiğini eklemiştir. Şaire göre, geçici bir yer olan bu dünyada, aralarında kıymetli giysilerin de yer aldığı dünyevî metalara önem verilmemelidir. Onlar yerine sadelik ve tevazu simgeleri olan kepenekle “nemed” gibi kıyafetler tercih edilmelidir:

“Dehr-i fânîde nemed geydügümü eyleme ‘ayb

Ey Şehâbî peneh-i ehl-i fenâdur kepenek”

(Bayak, 2017: G. 220)

Edirneli Nazmî Divanı’ndaki Gazel

Gazelini “Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün” kalıbıyla ve beş beyit olarak yazan Edirneli Nazmî, “-er” sesini kafiye, “kepenek” kelimesini de redif olarak seçmiştir. Gazelin ilk beytinde yer alan “gey (iyi, güzel, pek güzel, uygun, yerinde) düşmek” ifadesi, Klasik Türk edebiyatı şairlerinin “yakışmak” ve “münasip düşmek” anlamında

kullandıkları (Şentürk, 2021: 160) bir ibaredir. Nazmî'ye göre, altına kepenek seren bir kimsenin elbette üstüne de kepenek giymesi son derece münasiptir:

“Ol ki hep altına döşer kepenek

Anun üstüne gey düşer kepenek”

(Üst, 2018: G. 3893)

Edirneli Nazmî, ikinci beyitte kepenegın çok dayanıklı oluşuna, kişiyi rüzgâra ve yağmura karşı koruması hakikatine gönderme yapmıştır. Şairin bu beyitteki tahayyülüne göre, dünyada kepenek olmasa sert tabiat koşullarına dayanmak son derece zor olur:

“Kim döyerdi yıl-ile yagmura

Olmasa dünyede eger kepenek”

(Üst, 2018: G. 3893)

Şair, devam eden beyitte, bir kez daha soğuktan koruma özelliğine atfen, herkesin kepenek giydiğini dile getirmiştir. Nazmî'nin ilk iki beyitte olduğu gibi üçüncü beyitte de kepenegi, tasavvufi bir obje olmaktan ziyade reel nitelikleriyle ele aldığı görülmektedir:

“Saklar ıssın sovuksan issiden

Anun-içün hep il geyer kepenek”

(Üst, 2018: G. 3893)

Kaftan; daha çok erkekler tarafından giyilen bir kıyafettir (Koçu, 1969: 137-138). Takye (takke) ise “eskiden çoğunlukla erkeklerin tercih ettiği başlık” anlamındadır (Koçu, 1969: 220). Osmanlılar Dönemi'nde bir kısım başlıklar keçeden yapılmıştır (Begiç, 2016b: 294). Bu hususa işaret edilen dördüncü beyitte ifade edildiğine göre kepenek, hem bedeni hem de başı korur. Dolayısıyla her kepenek başı saklamak için takke, canı korumak içinse kaftan olmuştur:

“Başı vü cânı saklamaga olur

Takye vü kaftân imdi her kepenek”

(Üst, 2018: G. 3893)

Edirneli Nazmî, gazelinin son beytinde yolcular tarafından da kullanılmasına atfen, kepenegın onlara yoldaşlık ettiğini söylemiştir. Şaire göre yola çıkanlar, kepenek olmasa yol derdini çekmezler. Nazmî, burada da kepenegın sert tabiat koşullarına karşı dayanıklı ve koruyucu olmasına gönderme yapmıştır:

“Çekemezlerdi Nazmî yol derdin

Geymese yolda yolcular kepenek”

(Üst, 2018: G. 3893)

Yetimî Divanı'ndaki Gazel

Yetimî Divanı'nda yer alan, “Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün” kalıbıyla, “-â” kafiye sesiyle ve “kepenek” redifiyle yazılan gazel, altı beyittir. Yetimî, gazelin ilk beytinde kepenekle ayna ve gönül arasındaki ilişkiye (Şen, 2002: 201; Şentürk, 2015: 197) gönderme yapmıştır. Cilalanmış kalp, kendisine kepenek giydirdiğinden bu yana Yetimî'yi taklit eden aynalar da kepenek giymiştir:

“Geydürelden bana bu kalb-i mücellâ kepenek

Bana taklîd idüben geydi merâya kepenek”

(Piroğlu, 1996: G. 117)

Tasavvufta birlikte zikredilen “lâ-illâ”; kelime-i tevhidde yer alan ve “Allah'tan başka ilah yoktur” manasını çağrıştıran “lâ” ile “ancak Allah vardır” anlamını akla getiren “illâ” ifadesidir (Uludağ, 2012: 226). Bu ilgiden yola çıkılan ikinci beyitte kepenek, Yetimî'ye canıgönülünden “illâ” dedirtmiş ve böylelikle “lâ” ile küfrünü imana tebdil etmiştir. Şair, burada Lâ ilâhe illâllah sözünü, yani kelime-i tevhidi hatırlatan bir kullanıma yer vermiştir:

“Lâ ile küfrümü îmâna mübeddel kıldı

Didürüp cân u gönülünden bana illâ kepenek”

(Piroğlu, 1996: G. 117)

Kepenegın şaire kazandırdığı özelliklerden biri de kalbinde herhangi bir batıl düşünce bırakmamasıdır. Diğer taraftan, Yetimî'nin “sâye salmak” ifadesine yer vermesi, deyimim “birinin himâyesi altına girmek, bu sayede talihli bir hayat sürmek, şanslı açılmak” (Ayçiçeği, 2018: 181) manasını da hatırlatmak istemesiyle izah edilebilir. Buna göre kişi, kepenegın dünyalık bir amaçla istenmemesi gerektiğinin farkında olmalıdır:

“Bâtıl efkârı derûnumda komadı sürdi

Sâyesin salmakla isteme hakkâ kepenek”

(Piroğlu, 1996: G. 117)

Bir sonraki beyitte yer alan “câme-i fahr” terkihi, “hil’at-i fâhire”yi, yani “çok değerli hila” (Öztürk-Yazar, 2017: 150) çağrıştırmaktadır. Yetîmî, üzerinde kıymetli bir elbise olduğu hâlde ölü ve donukken kepenek, onu kendine çekip ihya etmiştir. Şair, “ihya etmek” ifadesini tasavvufî bir terim olarak “gönlün diriltilmesi” (Uludağ, 2012: 182) manasında kullanmıştır. “Mürde” ve “ihyâ etmek” ifadeleri, Klasik Türk edebiyatı şairlerinin tasavvufla da bağlantılı şekilde sık sık zikrettikleri “ölmeden önce ölme” (Bilgin, 2007: 42-53) temasını çağrıştırmaktadır:

“Câme-i fahr ile bir mürdeydüm efsürde

Çekdi kendüye beni eyledi ihyâ kepenek”

(Piroğlu, 1996: G. 117)

Molla, sufiler tarafından şekilde kalmakla suçlanıp tenkit edilen bir karakterdir (Uludağ, 2012: 252). Örf; “şeyhülislâmların, kazaskerlerin ve İstanbul kadısının resmî günlerde giydikleri büyük kavuk” (Pakalın, c. II, 1983: 746) demektir. Cübbe; “medrese talebeleriyle imam, müezzin ve kayyumlar tarafından giyilen üstlük” (Koçu, 1969: 57), destar ise “sark” (Koçu, 1969: 87) anlamındadır. Molla, aşkla omzuna kepenek alırsa cübbe ve destarı gözünden çıkarır. Yetîmî’nin burada anlatmak istediği husus, tasavvufî yolu simgeleyen kepenegin dünyevî her türlü şeye kıymet vermemekle ilişkilendirilmesidir. “Monlâ” (molla) sözcüğü, medrese öğrenciliğiyle veya hocalığıyla bağlantılı bir kavramken böyle bir kişi, kepenek giymekle “sâlik” (tasavvuf yoluna giren kimse) (Uludağ, 2012: 306) özelliği kazanmaktadır:

“Örf ile cübbe vü destârı gözünden çıkarur

Işk ile ger alasin egnüne monlâ kepenek”

(Piroğlu, 1996: G. 117)

Varlık, tasavvufî bir terim olup “vücut; kibir; şahsî ve maddî varlık” (Uludağ, 2012: 374) anlamını taşımaktadır. Yetîmî’nin kendisine tavsiyesi, Cemâlî adlı şair gibi varlık donunu, yani nefsanî varlığını bırakması, kepenegi tercih edip nefsî benliğini yok etmesidir. Şairin bahsettiği Cemâlî’nin, Yetîmî ile aynı yüzyılda, yani 16. asırda yaşamış tekke şairi Cemâlî (Erdoğan, 2014) olma ihtimali vardır. Nitekim şair, şiirleri de bulunan Şeyh Cemâleddin Efendi’ye intisap etmiştir (Göre, 2005: 255):

“Gel Cemâlî gibi varlık tonını tarh eyle

Ey Yetîm eyleye tâ kim sengi ifnâ kepenek”

(Piroğlu, 1996: G. 117)

Virânî Divanı’ndaki Gazel

“-at/-et” sesinden kafiye yapan Virânî, “kepenek” redifli gazelini dokuz beyit hâlinde yazmıştır. Şiirin kalıbı; “Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün”dür. Taç, farklı tasavvuf erbabı tarafından manevî birtakım sembolleri karşılamak üzere kullanılan bir başlıktır (Uludağ, 2012: 340). Kepeneği sadeliğin ve dünyevî olan her şeyden uzaklaşmanın bir simgesi olarak tercih eden tasavvuf erbabı, dünyalık nimetlerden feragat etmiş bir kimliktedir. Buna işaret eden Virânî, feragat ehlinin birinin omzuna kepenek vermesiyle eşzamanlı şekilde başına bir saadet tacı konduğunu ifade etmiştir. Şair, hakiki mutluluğun böyle bir yola girmekte olduğunu dillendirmiştir:

“Vireli egnime bir ehl-i ferâgat kepenek

Başıma kondı o dem tâc-ı sa’âdet kepenek”

(Kaya, 2022: G. 198)

Bir kısım tarikatlarda Hz. Ali, velilerin başı olarak kabul edilmiştir (Uludağ, 2013: 26). Bu hususa atfen “Şâh-ı Velâyet” ifadesi, Hz. Ali için kullanılmıştır (Yıldırım, 2005: 155). Söz konusu hususlara gönderme yaptığı beytinde Virânî, Hz. Ali’den kendisine kadim “taç”, “hırka” ve “nemed” ulaştığını söylemiştir. Onun “Şâh-ı Velâyet” olarak kendisine lütufla kepenek ihsanında bulunduğunu eklemiştir:

“Aliden degdi bize hırka nemed tâc-ı kadîm

Lutf ile kıldı kerem Şâh-ı Velâyet kepenek”

(Kaya, 2022: G. 198)

“Fenâ”, tasavvufî terim manasıyla “kulun kendisinde herhangi bir fiil görmemesi, fail olarak sadece Hakk’ı bilmesi” demektir (Uludağ, 2012: 134). “Fahr-i fenâ” terkihi, tasavvufta ulaşılmaması gereken derecelerden “El-fakru fahrî” (fakirliğim övüncümdür) (Solmaz, 2016: 115) sözünü tedâi ettirmektedir. Şair, fena övüncünün Hz. Ali’nin ailesinden itibaren sürüp geldiğini, bu bağlamda kepenegin elden ele aktararak kendisine kadar ulaştığını dile getirmiştir:

“Zümre-i âl-i ‘Aliden sürülüp fahr-i fenâ
El ele irdi bize yüzi emânet kepenek” (Kaya, 2022: G. 198)

“Hâdi-i vahdet”; “on ikinci imamın onuncusu olup Hz. Ali’nin neslinden” olan Ali el-Hâdi’yi (Kılavuz, 1989: 394) akla getirmektedir. Vîrânî, kendisine vahdet Hadi’si tarafından bir kepenek ihsanında bulunulduğunu söylemiştir. Şairin tasavvuruna göre, kepenek de âdeta keramet gösterip birçok ayetle birlikte tekbir okumuştur:

“Kaçan ol Hâdi-i vahdet kepenek kıldı ‘atâ
Didi tekbîr okuyup bir nice âyet kepenek” (Kaya, 2022: G. 198)

Tecrit; “tasavvuf yoluna giren kimsenin dünyalık mal mülk sevdasının yanında kalbini birden karşılık beklemekten arındırması, ne yaparsa sadece Allah için yapması” manasında bir terimdir (Uludağ, 2012: 347). Selamet, tasavvufta “emniyet makamı”; “dünyevî huzur ve refah” (Uludağ, 2012: 312) anlamındadır. Kişi, selamet yolu istiyorsa aşkla tecrit olmalı (Uludağ, 2012: 347), böylece âdeta kepenek gibi tamamen boş hâlde gelmelidir.

“Kepenek boş olayın ‘aşk ile tecrîd olıgör
Beri gel ister isen râh-ı selâmet kepenek” (Kaya, 2022: G. 198)

Zahit, Klasik Türk şiirinde rint kimliğindeki şairlerin sevmediği bir karakterdir. “Ham sofu, ham ruhlu olan; dini sadece şeklen anlayan; ârif ve âşık olmayan” zahidin (Uludağ, 2012: 389) en önemli özellikleri; daima şekle önem vermesi, hatta salt şekilci olması, dünyevî nimetlere çok fazla değer atfetmesi, kendisini başkalarından üstün görmesidir. Vîrânî’nin anlatımında da söz konusu ilgilerden yola çıkmıştır. Kendini beğenmiş zahit, aşk ve tecrit ehli olmaması sebebiyle köhne elbise giyemez. Dolayısıyla kepenek, ona hidayeti giymesini kısmet etmemiştir.

“O sebeb zâhid-i hod-bîn geyemez köhne libâs
Kısmet itmedi ana geye hidâyet kepenek” (Kaya, 2022: G. 198)

Klasik Türk edebiyatı geleneğinde şairler tarafından zahit için kullanılan ifadelerden biri köpektir (Şentürk, 1995: 78-81). “Dü-şâh” ise; “suçlu veya firarilerin boynuna geçirilen tomruk çatal ağaç”, “kemer, kuşak”, “kılıç”, “türkeş” anlamlarındadır (Doktor Hüseyin Remzî, 2018: 554). Şair, erenlerin kıyafeti olarak nitelendirdiği kepenegi it hükmündeki rakibin giymesini uygun görmez ve ona layık olanın “dü-şâh” olduğunu ifade eder:

“Kepenek kim ki lâyük ola mı diyü dü-şâh
Bu erenler tonıdır geymeye ol it kepenek” (Kaya, 2022: G. 198)

Ârif-i billâh, “Allah hakkında zevkî ve vecdî bilgilere sahip olana” (Uludağ, 2012: 44) denmektedir. Vîrânî’ye göre kepenek, ârif-i billâh olana mahsus bir kıyafettir. O bakımdan bâtil ehli, böylesi bir giysiyi tercih etmez. Beyitte “ârif-i billâh”, mana itibarıyla “ehl-i dalâlet” ifadesinin tezatı olarak söz konusu edilmiştir:

“Bu libâs ‘ârif-i bi’llâh olanındur bilesiz
Vara da geye mi hiç ehl-i dalâlet kepenek” (Kaya, 2022: G. 198)

Vîrânî, gazelin son beytinde kendisine dünyayı bir zerreye saymasını, yani ona gereğinden fazla değer vermemesini tavsiye etmiştir. Nitekim kepenek, zahiren şöret kumaşının ince tüyü gibi görünse de hakikatte melâmet simgesidir:

“Ey Vîrânî yüri var dünyâyı bir zerreye say
Sûretâ şöret kavını nev melâmet kepenek” (Kaya, 2022: G. 198)

Vahdetî Divanı’ndaki Gazel

Hurûfî şairlerden olan Vahdetî (Öztürk, 2006: XV-XVIII), “Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün” kalıbıyla ve on üç beyit hâlinde yazdığı gazelinde “-ân” kafiye sesini, “kepenek” redifini tercih etmiştir. Vahdetî’nin ilk beytinde muhatap, gönlüdür. Ona üryan âşğın kepenek giymesine şaşmamak gerektiğini söyleyen şair, bunu da irfan sahibi kimsenin ezeli olarak kepenek giymesine bağlamıştır. Beyit, Osmanlılar’da üzerlerine çoğu kere sadece hayvan postu alan üryan Kalenderî dervişleri (Şentürk, 2015: 162-163) akla getirmektedir:

“Nola ger geyse dilâ ‘âşık-ı ‘uryân kepenek

Geye geldi ezeli sâhib-i 'irfân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Şair, kendisinin kepenek giymekle âleme sultan olduğunu dile getirmiştir. Bu durumu izah için de kepenekğin bir adamı dilenciyken hükümdar hâline getirdiğini söylemiştir. Vahdetî, asıl padişahlığın irfan yolu olan tasavvufa girmek olduğunu ifade ederken kepenekği de tasavvufî sembollerden biri olarak söz konusu etmiştir. Aynı zamanda da padişahken tasavvuf yolunu tercih eden İbrâhim Edhem'e (Albayrak, 2000: 295-296) telmihte bulunmuştur:

“Kepenek geymek ile 'âleme sultân oldum

Bir gedâ iken ider 'âdemi sultân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Vahdetî'nin bir sonraki beyitte ortaya koyduğu husus, gerçek erenler gibi her an kepenek giymeyenlerin Allah'ın nurunun ışığının ne olduğunu idrak edemeyeceğidir. Şairin zikrettiği erenler, “veli, mürşit” demektir (Uludağ, 1995: 294). Vahdetî, kepenekle erenlik arasında bir ilgi kurmuştur:

“Pertev-i nûr-ı Hudâ nidügin idrâk idemez

Geymeyen gerçek erenler gibi her ân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Kepenek, irfan ehlinin yüzü suyudur; yani haysiyetidir. Buna mukabil, münkir olan kimse için ise yakıcı bir ateş hükmündedir. Tasavvufî bir terim olarak irfan; “marifet, keşif, ilham, sezgi vs. yoluyla elde edilen bilgi” (Uludağ, 2012: 189) anlamındadır. Beyitteki “ehl-i irfân”, mana itibarıyla “münkir”; “yüzi suyu” ise, “âteş-i sûzân” ifadesinin zıddı durumundadır:

“Ehl-i 'irfân olanun yüzi suyu'dur ammâ

Oldı münkir olana âteş-i sûzân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Vücuttaki yaranın ateşi, Vahdetî'nin ağlayıp inleyen tenini gül bahçesi hâline getirmektedir. Neticede kepenek, şaire gül bahçesi gibi görünmektedir. Beyitte yer alan “âteş-i dâğ”, “gülzâr eyler”, “bâg-ı gülistân görünür” ifadeleri, Nemrut tarafından atıldığı ateşin gül bahçesine dönüştüğü Hz. İbrahim'i (Uzun, 2000: 273) hatıra getirmektedir:

“Âteş-i dâğı ten-i zârımı gülzâr eyler

Görünür şimdi bana bâg-ı gülistân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Aşağıdaki beyitte, kepenekle ayna ve kalp aynası arasındaki münasebete (Şen, 2002: 201; Şentürk, 2015: 197) telmihte bulunulmuştur. Beyitte ifade edildiği şekilde gönül ehlinin kepenek örtünmesinin sebebi, gönül aynasını gam pasından saklaması, korumasıdır:

“Jeng-i gamdan gönül âyinesini saklar imiş

Ehl-i dil anun için örtinür ey cân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Vahdetî'nin düşüncesine göre kepenek, Settâr (çok setreden, çok örten; kullarının günahlarını örtüp affeden Hz. Allah) (Şemseddin Samî, 2010: 1062) ismine mazhar olduğu için olsa gerek şairin ayıbını lütuf eteğiyle gizlemektedir. Şair, aynı zamanda “hırkanın imânı, settârlıktır” (Şimşek, 2013b: 44) ifadesini hatırlatan bir söyleyişe yer vermiştir:

“İsm-i settâra 'aceb mazhar olupdur ki ider

Dâmen-i lutfi ile 'aybumı pinhân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Vahdetî, “Fakr ile fahr eyleyelüm” ifadesiyle “el-fakru fahrî” (fakirliğim övüncümdür) (Solmaz, 2016: 115) hadisine telmihte bulunmuştur. “Merdân”ın (Hak erenleri) (Uludağ, 2012: 244) serveri kepenek giyip âr etmediği için şairin öğüdü, keçe giyip derviş olmak, fakirlikten utanmayı aksine övünç duymaktır:

“Gel nemed-pûş olalum fakr ile fahr eyleyelüm

Geydi 'âr eylemedi server-i merdân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Kepenek, şairin zayıf vücudunu gözyaşlarından saklamaktadır. Çok bilinen bir hakikat olarak kepenekğin yârana mâni olma özelliği vardır. Burada, nefsin başkaları tarafından ayıplanıp kınanması demek olan dervişlik yolunun simgesi durumundaki kepenek üzerinden bu şekilde bir anlatıma yer verilmiştir:

“Eşk-i çeşmümden ider cism-i za'îfüm pinhân

Bu mukarrer[dür] ki olur mâni'-i yârân kepenek” (Öztürk, 2006: G. 72)

Bir sonraki beyitte tahtını terk edip dervişlik yolunu tercih eden İbrâhim Edhem'e (Albayrak, 2000: 295-296) gönderme yapılmıştır. Onun gece gündüz, kendisini kepenegın misafiri yaptığı söylenmiştir. Anlatılmak istenen husus, İbrâhim Edhem'in dünya sultanlığından vazgeçip gönül sultanlığını tercih etmesi, gösterişli kıyafetler yerine sade derviş kıyafetini seçmesi, bütün vaktini taatle geçirmesidir:

“İbrahîm Edhemi gör tahtını terk eyleyüben

Dün ü gün kendi özün eyledi mihmân kepenek”

(Öztürk, 2006: G. 72)

Vîrânî, Nesîmî'nin adını zikrettiği beytinde hırkanın erenler tarafından giyildiğini, buna mukabil, münkirin kepenegı zindan sanarak giymediğini söylemiştir. Beyitte tasavvufun herkes tarafından kolaylıkla benimsenen bir hayat tarzı olmadığına, nefsi terbiyeyi amaçlamasından dolayı bazılarının zor gelebileceğine ve Seyyid Nesîmî'nin “kepenek” redifiyle yazdığı Farsça gazeline (Köksal, 2009: G. 17, 124-125; Kayaokay, 2017: 204) işarette bulunulmuştur:

“Ey Nesîmî yürü gey hırka erenler tonudur

Geymedi münkir anı sandı ki zindân kepenek”

(Öztürk, 2006: G. 72)

Vîrânî, âdeta on ikinci beyitte “kepenek” redifli gazelin yazma sebebini izah etmiştir. Buna göre, kış günleri keskin bir kılıç misali yaklaşmaktadır. Şairin beklentisi, lütf sahibi bir padişahın kendisine sağlam bir kepenek ihsan etmesidir. Beyitte, kepenegın soğuktan koruma özelliğine göndermede bulunulmuştur:

“Seyf-i kâtı' gibi eyyâm-ı şitâ irmekde

Kanı bir şâh ki muhkem ide ihsân kepenek”

(Öztürk, 2006: G. 72)

Şair, bir önceki beyitteki isteğini pekiştirme düşüncesiyle gazelin son beytini tanzim etmiştir. Buna göre Vahdetî, kendisine seslenerek cananı sineye çekmek için derdine derman olacak olan, âdeta can hükmünde bulunan kepenegı ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir:

“Sineye çekmek için Vahdetiyâ cânânı

Kepenek cân kepenek derdüme dermân kepenek”

(Öztürk, 2006: G. 72)

Sonuç

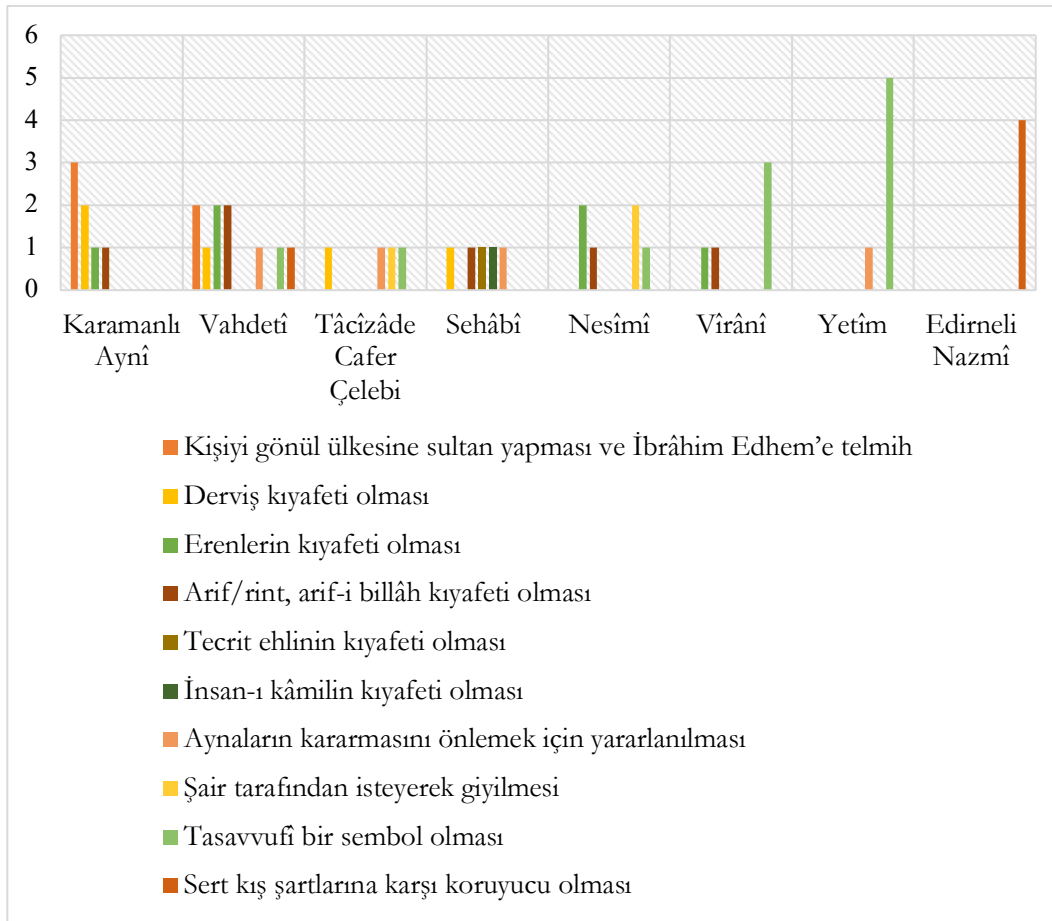
Esasen bir çoban giysisi olan kepenek, Klasik Türk şiirinde arif ve âşık kimliğindeki şairler tarafından daha ziyade tasavvufi bir kıyafet olarak söz konusu edilmiştir. Divanlardan yapılan taramalar neticesinde, 15. yüzyıldan 17. asra kadar farklı şairlerce on gazelde ve altmış sekiz beyitte kepenegın redif olarak kullanıldığı görülmüştür. Şairlerden Karamanlı Aynî iki, Seyyid Nesîmî de biri Türkçe, biri Farsça olmak üzere iki gazel yazmıştır. Tespit edilen gazelerde çoğunlukla “kepenek” tek başına redifken Tâcî-zâde Cafer Çelebi “bir kepenek”, Sehâbî “-dur kepenek” redifini seçmiş, Nesîmî ise Farsça gazelin “yâfte-em der-kepenek” redifiyle kaleme almıştır. Edirneli Nazmî'nin “Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'ilün” kalıplı gazeli hariç, incelenen “kepenek” redifli şiirlerin hepsi “Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'ilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Gazellerden dördü beş, ikisi altı, ikisi yedi, biri dokuz ve biri de on üç beyitten oluşmuştur.

Makalede, öncelikle 15. yüzyıl şairlerinden Nesîmî, Karamanlı Aynî ve Tâcî-zâde Cafer Çelebi tarafından yazılan gazeller incelenmiştir. Nesîmî, Farsça gazeline kepenegı; tasavvufi olan bağlantısı ve şairin tercih ettiği bir kıyafet olması bakımından zikrederken Fazlullâh-ı Hurûfî'ye telmih yapmıştır. “Erenlerin giysisi oluşu, şairin derdine derman olması, Nesîmî'nin kendi isteğiyle giymesinden dolayı kınanmama isteği, soğuktan koruması, cahiller ve nadanlar değil, arifler tarafından giyilmesi, münkirlerin korkması”, şairin Türkçe gazeline kepenekle ilgili söz konusu ettiği hususlardır. Karamanlı Aynî'nin ilk gazeline kepenek; “her giyen gibi şairi de zahiren perişan, fakat hakikatte abat eden, gönül ülkesinin sultanı yapan, dolunayın dahi giydiği, tasavvuf ehli ve erenler tarafından tercih edilen, dervişlik alameti olan” vb. özelliklerdedir. Şiirde İbrâhim Edhem ile Selmân-ı Sâvecî'ye telmihte bulunulmuştur. Şairin ikinci gazeline kepenek; “zahiren görünüşü viran etse de hakikatte giyene birçok hazine sunan, ariflerce giyilen, gönül ehline irfan manası veren, tasavvufi bir sembol ve derviş kıyafeti olan, giyeni hem madden hem manen padişah yapan” vb. kimliktedir. Aynî, bu şiirde Hz. İbrahim'e ve Hz. Süleyman'a telmih yapmıştır. Tâcî-zâde Cafer Çelebi, kepenekle ilgili olarak; keçelerin aynaya sarılması ve bu hadisenin gönülle ilişkilendirilmesine telmihte bulunmuş, tasavvufi bir unsur olarak şair tarafından aşkla giyilmesi gibi hususlara yer vermiştir.

Çalışmada, 16. asırdan Sehâbî, Edirneli Nazmî, Vahdetî ve Yetîmî Ali Çelebi'nin gazelleri ele alınmıştır. Sehâbî, “riya erbabinca değil, ariflerce tercih edilmesi, tasavvufî bir kıyafet olarak tecrit ehliyle dervişler tarafından giyilmesi” vb. bakımlardan kepenegi işlemiştir. Âl-i Abâ'ya ve ayna-keçe telmihine yer vermiştir. Edirneli Nazmî, diğer şairlerden farklı olarak kepenegi, tasavvufî bir giysi olmaktan çok, sert tabiat koşullarına karşı koruması yönüyle ve reel özellikleriyle zikretmiştir. Şair için kepenek; “hem kıyafet hem minder olarak kullanılan, soğuğa ve yağmura karşı dayanıklı, hem başı hem de vücudu koruyucu özelliğiyle yolcular tarafından da tercih edilen bir kıyafet” özelliğindedir. Vahdetî’de kepenek; “münkirler değil, âşıklar, arifler, dervişler, erenler ve Hak erleri tarafından giyilmesi” bakımından karşılık bulmuştur. Ayna-keçe ilgisi, Hz. İbrahim, İbrâhim Edhem, Seyyid Nesîmî, “hırkanın imanı, settârlıktır” ifadesi, “el-fakru fahrî” hadisi, telmihte bulunulan unsurlardır. Şair, diğerlerinden farklı olarak gazelini yazma talebini, muhatabından kepenek talebinde bulunması olarak ortaya koymuştur. Yetîmî Ali Çelebi kepenegi, “ayna-keçe ve gönül ilgisi, şair tarafından canıgönülden talip olunması, tasavvufa ait bir giysi olması” özellikleriyle ele almıştır. Şairin gazelinde “ölmeden önce ölmek” şeklindeki tasavvufî söze telmih yapılmıştır.

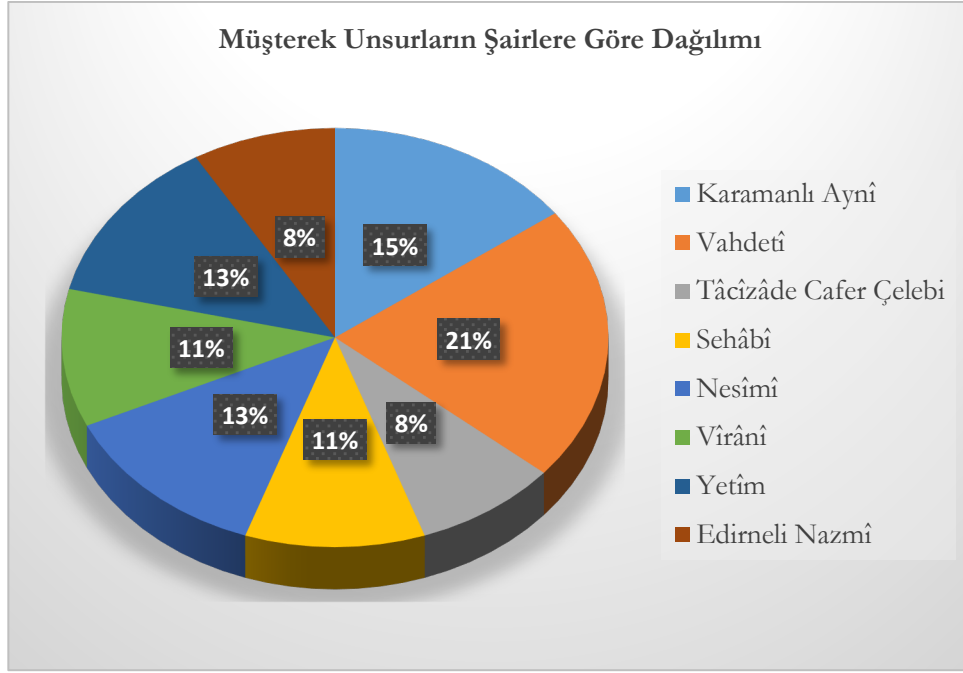
Makalede, 17. yüzyıl şairlerinden Vîrânî tarafından yazılan gazel incelenmiştir. Kepenek; “tasavvufî bir unsur olarak tarikat ehlinin, erenlerin ve ârif-i billâhın kıyafeti olması, melâmetîliği simgelemesi” yönleriyle Vîrânî'nin gazelinde kendisine yer bulmuştur. Şair, “el-fakru fahrî” hadisine, Hz. Ali'ye ve onun ailesine, On İki İmam'dan Ali el-Hâdî'ye telmih yapmıştır.

İncelenen gazellerde kepenekle ilgili, kırk yedi beyitte aşağıdaki grafikte gösterildiği şekilde, bazı müşterek hususlar yer aldığı tespit edilmiştir:

Şekil 1. Kepenek Redifli Gazellerdeki Müşterek Unsurlar

Kepekle ilgili gazelerde yer verilen ortak unsurların şairler bağlamında yüzdelik dağılımı aşağıda gösterilmiştir:

Şekil 2. Kepenek Redifli Gazellerdeki Müşterek Unsurların Şairlere Göre Dağılımı

Sonuç olarak kepenek; yaklaşık iki asır boyunca farklı şairler tarafından ve muhtemelen nazire geleneği bağlamında bazı gazellere redif olmuştur. Zaman zaman birbirine benzeyen, zaman zaman da farklı ilgilerle şiirlerde ele alınmış ve çoğunlukla da dervişlik alameti olarak karşılık bulmuştur. Şiirlerin vezin, kafiye gibi şekli özelliklerindeki müşterekliğin yanında, kepeneğe dair ortak unsurlara yer verilmesi, inceleme konusunu oluşturan gazellerin nazire geleneğinin halkaları olduğunu düşündürmektedir. Kronolojik açıdan bakıldığında Seyyid Nesîmî'nin Türkçe gazelinin zemin şiir, Edirneli Nazmî'nin manzumesi hariç, diğerlerinin ona yazılmış nazireler olma ihtimali kuvvetli görünmektedir. Nazmî'nin gazeli, hem vezni hem de muhtevası bakımından diğerlerinden oldukça farklıdır. Bu bakımdan bahsi geçen şiir, nazire halkasının dışında değerlendirilebilir. Fakat redifinin "kepenek" olmasından dolayı çalışmaya dâhil edilmiştir.

Kaynakça

- Akkaya, H. (2010). Süleyman (edebiyat). *DİA* içinde (ss. 60-62). c. 38. TDV Yayınları.
- Aksu, H. (1995). Fazlullah-ı Hurûfî. *DİA* içinde (ss. 277-279). c. 12. TDV Yayınları.
- Akyürek Yılmaz, B. (2016). Geçmişten günümüze yün lifi ve keçe kullanımının incelenmesi ve kepenek üretimi. *4. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Uluslararası Kültür Sanat Etkinlikleri 3-4 Kasım 2016/ Antalya Bildiri Kitabı* içinde (ss. 99-108).
- Albayrak, N. (2000). İbrâhim b. Edhem. (edebiyat). *DİA* içinde (ss. 295-296). c. 21. TDV Yayınları.
- Ayan, H. (1990). *Nesîmî divanı*. Akçağ Yayınları.
- Ayçiçeği, B. (2018). Bağdatlı Rûhî'nin (Ö.1014/1605-1606) gazellerinde deyimler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (38), 163-202. <https://doi.org/10.24058/tki.2020.362>.

- Bayak, C. (2017). *Sebâbî Hüsamü'd-dîn Bin Hüseyin Sebâbî divânı inceleme-metin*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0>. [Erişim Tarihi: 17.02.2024].
- Begic, H. N. (2012). Konya keçeciliğinde çoban kepenegi. *Millî Folklor*, (94), 214-222.
- Begic, H. N. (2016a). Orta Asya'dan küçük Asya'ya geleneksel bir sembol; kepenek. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 44-62.
- Begic, H. N. (2016b). Giyim-kuşam kültüründe keçe sanatına tarihsel bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, (40), 287-297, <https://doi.org/10.21563/sutad.270335>.
- Begic, H.N. & Öz, C. (2020). Türk kültüründe çobanlık ve çoban giysisi-kepenek. *Etnokültür ve Milli Bilis Türkölogia*, No: 4 (102), 105-124.
- Bilgin, A. A. (2007). Osmanlı şiirinde “ölmeden önce ölme” temi. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 36/2, (142), 42-53.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. 5. Basım. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Çetin, K. (2020). Necâti Bey ve Mihrî Hatun'un “nemed” gazellerinin karşılaştırılması. *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, 6 (3), 344-355, <https://doi.org/10.20322/littera.714801>.
- Doktor Hüseyin Remzî (2018). *Lügat-i Remzî*. 1. Cilt. (Haz.: Ali Birinci). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. <http://ekitap.yek.gov.tr/urun/lugat-i-remzi--takim-2-cilt-634.aspx?CatId=273> [Erişim Tarihi: 28.02.2024].
- Emini, G. N. (1996). *Selman-ı Saveci ve Cemşid ü Hurşid mesnevisi*. [Yüksek lisans tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Fars Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.
- Erdoğan, H. (2014). Cemâlî (d. ?/? - ö. ?/?) tekke şairi (tekke / 16. yüzyıl / Anadolu-Osmanlı-Türkiye). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cemali-mdbir>. [Erişim Tarihi: 13.03.2024].
- Erünsal, İ. E. (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>. [Erişim Tarihi: 17.02.2024].
- Esendemir, H. N. (2019). *Karamanlı Aynî divânı'nın cemiyet açısından tabli*. [Yüksek Lisans Tezi. T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gönel, H. (2014). Vahdetî (d. ?/?-ö. 1007/1598). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vahdeti>. [Erişim Tarihi: 03.04.2024].
- Göre, Z. (2005). Yetimî ve şiir dünyası. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 253-269.
- Göre, Z.(2013). Yetim/Yetimî, Ali Çelebi (d. 884?/1480?-ö. 960/1553). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yetim-yetimi-ali-celebi>. [Erişim Tarihi: 02.07.2024].
- Hamîd Muhammed-zâde (1972). *Seyyid 'Îmâdî'd-dîn Nesîmî divân bâ-mukaddime*, mukâbele ve tashîh. Kitâb-hâne-i Tahassur. Bakü. Azer Neşr. <https://eliteraturebook.com/books/pdf/1208/%D8%AF%DB%8C%D9%88%D8%A7%D9%86+%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3%DB%8C+%D8%B3%DB%8C%D8%AF+%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D9%84%D8%AF%DB%8C%D9%86+%D9%86%D8%B3%DB%8C%D9%85%DB%8C>. [Erişim Tarihi: 02.03.2024].
- İlgin, Ö. (2011). *21. yüzyıl başında tepme keçe ürünlerinin geleneksel ve çağdaş tasarımlar açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans, T.C. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Ana Bilim Dalı Geleneksel Türk El Sanatları Eğitimi Bilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.

- Kara, M. (1995). Fenâ. *DİA* içinde. (ss. 333-335). c. 12. TDV Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2009). Selmân-ı Sâvecî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde. (ss. 446-447). c. 36. TDV Yayınları.
- Kaya, T. T. (2022). *Viranî divanı (inceleme-metin)*. [Doktora tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kayaokay, İlyas (2017). Klâsik Türk şiirinde bir efsânevî kahraman olarak Seyyid Nesîmî. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (19), 193-216.
- Kaygusuz, M. & Kahvecioğlu Sarı, H. & Arğun, F. N. (2019). Kültürel mirasımız yağlı güreş sporunun geleneksel Giysisi kispet. *Akademik Bakış Dergisi*, (72), 147-166.
- Kesik, B. (2013). Aynî (Karamanlı) (d. ?/? - ö. 895-900 ?/1490-1494 ?). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ayni-karamanli>. [Erişim Tarihi: 03.04.2024].
- Kılavuz, A. S. (1989). Ali el-Hâdî. *DİA* içinde. (ss. 394-395). c. 2. TDV Yayınları.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk giyim, kuşam ve süslenme sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları.
- Köksal, F. (2013a). Ca'fer, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi (d. Şa'bân 856/Ağustos 1452 - ö. 8 Receb 921/18 Ağustos 1515). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cafer-tacizade-cafer-celebi>. [Erişim Tarihi: 03.04.2024].
- Köksal, F. (2013b). Sehâbî (d. ?/?-ö. 970 veya 971/1562/63 veya 1563/64). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sehabi>. [Erişim Tarihi: 02.03.2024].
- Köksal, M. F. (2006). *Sana benzer güzel olmaz divan şiirinde nazire*. 1. Baskı. Akçağ Yayınları.
- Köksal, M. F. (2009). Seyyid Nesîmî'nin yayımlanmamış şiirleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi -Hacı Bektaş Velî'nin 800. Doğum Yılı Dönümü Anısına- 50*, 77-135.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. (2011). *Kur'an-ı Kerim meâli*. 12. Baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı Yayınları.
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî dîvân*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>. [Erişim Tarihi: 17.02.2024].
- Öngören, R. (2000). İbrâhim b. Edhem. *DİA* içinde (ss. 293-295). c. 21. TDV Yayınları.
- Öztoprak, N. (2010). Divan şiirinde giyim kuşam üzerine bir deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (4), 103-154, <https://doi.org/10.15247/dev.64>.
- Öztürk, H. & Yazar, T. (2017). Dokuma ve motif özellikleri açısından sembolik değer olarak Osmanlı padişah kaftanları ve Şifreleri. *Researcher: Social Science Studies (RSSS)*, 5 (10), 148-168.
- Öztürk, Y. (2006). *17. yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin divan'ının tenkidli metni*. [Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. c. II. Milli Eğitim Basımevi.
- Piroğlu, Z. (1996). *Yetîmî (hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve dîvânının tenkidli metni)*. [Yüksek Lisans tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sağlam, A. (2016). Nigârî divanında rind ve zâhid. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (17), 267-282.
- Sarıkaya Yıldırım, M. (2004). *Türk-İslâm edebiyatında Hz. Ali*. [Doktora tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sinemoğlu, N. (1991). Ayna. *DİA* içinde. (ss. 259-260). c. 4. TDV Yayınları.

- Solmaz, S. (2016). Tasavvufta ulaşılması gereken bir mertebe: el-fakru fahri ve eski edebiyatımıza yansımaları. (Ed.: Ahmet Cahid Haksever). *25-26 Mayıs 2016 Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2* içinde (115-133). Kalem Eğitim Kültür Ankara: Akademi Derneği Anıl Matbaacılık.
- şahin, E. (2014). Bâkî dîvânı'nda tasavvufî ve batınî kültür. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (33), 261-273.
- şemseddin Sami. (2010). *Kamus-ı Türkî*. (Haz.: Paşa Yavuzarslan). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- şen, F. M. (2002). *Tâcîzâde Câfer Çelebi divanı'nda XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı toplum hayatı*. [Doktora tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı]. Ulusal Tez Merkezi.
- şentürk, A. A. (1994). Osmanlı edebiyatında felekler, seyyare ve sabiteler (burçlar). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 90, 131-179.
- şentürk, A. A. (1995). *Klasik Osmanlı edebiyatı tiplerinden rakîb'e dair*. Enderun Kitabevi.
- şentürk, A. A. (2015). Manzum metinler ışığında bir kalender dervişinin profili. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (8), 141-220, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8457>.
- şentürk, A. A. (2020). Fenâ ehli. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* içinde. (s. 398). c. 4. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- şentürk, A. A. (2021). Gey düşmek, gey yaraşmak. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* içinde. (s. 160). c. 5. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- şimşek, S. (2013a). Tasavvufta Esmâ-i Hüsnâ'nın insân-ı kâmilde tecellisi: Gümüşhanevî örneği. (Ed.: İ. Günaydın & A. Kuzudışlı & A. Çatak). *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu 03-05 2013-Gümüşhane Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 293-302). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- şimşek, S. (2013b). *Edirneli Şeyb Kabûlî Mustafa Er-Rifâî eserleri*. c. 2. Edirne Valiliği Kültür Yayınları Edirne Kitaplığı: 11. http://www.edirne.gov.tr/kurumlar/edirne.gov.tr/Yayinlar/pdf/11_er_rifai_2cilt.pdf. [Erişim Tarihi: 21.02.2024].
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. E. Yılmaz & N. Demir. (Ed.), Dördüncü Cilt. İkinci Baskı. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2011). *Türkçe sözlük*. (Haz.: şükrü Halûk Akalın). 11. Baskı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (1988). Abâ. *DİA* içinde. (ss. 4-5) c. 1. TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1989). Âl-i abâ. *DİA* içinde. (ss. 306-307). c. 2. TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). Âzat. *DİA* içinde. (s. 311). c. 4. TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). Erenler. *DİA* içinde. (ss. 294-295). c. 11. TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalıcı Yayıncılık.
- Uludağ, S. (2013). Velî. *DİA* içinde. (ss. 25-28). c. 43. TDV Yayınları.
- Usluer, F. (2013). Nesîmî, Şeyh İmâdüddîn Seyyid Nesîmî (d. ?/?-ö. 807 ?/1404-05 ?). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nesimi-seyh-imaduddin-seyyid-nesimi>. [Erişim Tarihi: 02.03.2024].
- Uzun, M. (2000). İbrâhim. (Türk edebiyatı). *DİA* içinde. (ss. 272-273). c. 21. TDV Yayınları.
- Üst, S. (2013). Nazmî, Edirneli (d. ?/?-ö. 993/1585/86?). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nazmi-edirneli> [Erişim Tarihi: 03.07.2024].

Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0>. [Erişim Tarihi: 17.02.2024].

Üstüner, K. (2007). *Divan şiirinde tasavvuf (14. ve 15. yy. divanlarına göre)*. Birleşik Kitabevi.

EXTENDED SUMMARY

Poets of classical Turkish literature used a wide range of resources while writing their poems. Yet, there is also the affiliated literary tradition among the resources from which the literature in question benefits. Additionally, numerous aspects of the Turkish nation, in which Classical Turkish literature was shaped and developed, were the inspirations for poets as material for their poems. In this context, they mentioned some clothing items used on different occasions in daily life. Poets occasionally mentioned clothes with their actual characteristics and connotations in their poems and other times merely with symbolic meanings. The poems retain numerous references to clothing and accessories worn by both men and women, sometimes as couplets and other times as rhymes. As revealed by some subject-related academic studies, the clothing aspects found in Classical Turkish literature are rich in clothing items and represent a rich material universe. Kepenek is one of these clothes, primarily a felt cloak for shepherds, and draws attention for its ability to shield its wearer from the cold.

Kepenek has found a place in poetry due to its felt raw material, which signifies simplicity. Once again, this aspect of kepenek made it an outfit mainly preferred by Sufism. Sufism is among the primary sources of Classical Turkish poetry. Hence, the poets of this tradition discussed numerous concepts of Sufism in the context of different relevancies in their poems. Yet again, poets, as a reflection of the literary tradition, portrayed themselves as wise or unconventional (rint) in their poems, even though they were unaffiliated with a Sufi tradition. For all these reasons, one of the Sufi clothes they referenced they wore was the kepenek. In addition to being discussed at the level of couplets in many poems, some poems also mention the subject-matter outfit as a rhyme.

The study performed a literature review to reveal the reflections of the term 'kepenek' in the context of rhymes in divans involving different centuries of classical Turkish literature. As a result, the literature review identified ten ghazels with the rhyme 'kepenek' written by separate poets in a period extending from the 15th century to the 17th century. The total number of couplets of the ghazals was also sixty-eight. Accordingly, Karamanlı Aynî, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Sayyid Nesîmî in the 15th century; Edirneli Nazmî, Yetîmî Ali Çelebi, Sehâbî, Vahdetî in the 16th century; and Vîrânî Baba in the 17th century wrote ghazels using the rhyme 'kepenek.' The aruz prosody of all ghazels was in the form of "Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün," whereas Nazmî's ghazel was in the form of "Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün." In the identified ghazels, while 'kepenek' is typically the sole rhyme, Sehâbî preferred the rhyme "-dur kepenek", and Nesîmî favored "yâfte-em der-kepenek" in its Persian ghazal. Both Karamanlı Aynî and Sayyid Nesîmî composed a pair of ghazels. One of Nesîmî's ghazels was in the Persian Divan in the Persian language. Every poem mentions Kepenek as a Sufi symbol, except for the ghazal composed by Edirneli Nazmî. However, Nazmî considered the kepenek with its real meaning and characteristics. The study assessed the interests and dreams of the poets regarding the kepenek using the axis of rhymes. One of the points to underline here is that all of the poets, except Edirneli Nazmî and Tâcî-zâde Cafer Çelebi, are known for their Sufism beliefs. In this context, the literature citing Karamanlı Aynî referenced him as a Sufi poet with Shiite-Jafari beliefs. Seyyid Nesîmî, a poet from the 15th century, Vahdetî, a literary figure from the 16th century, and Vîrânî Baba from the 17th century, were members of the Hurûfî sect founded by Fazlullâh-ı Hurûfî. Sehâbî and Yetîmî Ali Çelebi, members of the 16th century Classical Turkish literature, were two Sufi poets, indicating why kepenek was mentioned more frequently as a Sufi symbol in the context of the discussed ghazels. As a result, kepenek has been used as a rhyme for ghazels by several poets for about two centuries and presumably within the framework of the nazire tradition. The poems, occasionally similar to each other and sometimes involving different interests, frequently interpreted kepenek as a sign of Sufism. The fact that the poems include common aspects related to kepenek with their formal features, such as meter and rhyme, suggests that the ghazels that constitute the subject of the study are the rings of the nazire tradition. Indeed, the forty-seven couplets of the discussed ghazels revealed the following common aspects about the kepenek; "In reality, it makes the wearer a sultan, although it may outwardly seem different in the context of the Ibrahim Edhem reference; dervishes, saints, ârif/ârif-i billâh (wise individuals), isolated individuals, the unconventional (rint), and perfect human being wear it; concerning the felt material inside, it is an outfit to protect the mirrors and mirror-like hearts from darkening; it is protective against harsh winter conditions." When viewed chronologically, Seyyid Nesîmî's Turkish ghazel appears to be the ground poetry, and except for the verse of Edirneli Nazmî, the others are highly likely nazires written for it. However, Nazmî's ghazel is significantly different from the others in terms of its meter and content. As a result, the poetry in question appears to be beyond the influence of the nazire sphere. Nevertheless, the study also included it since it retained the rhyme "kepenek."

AÇIK VE UZAKTAN ÖĞRENMEDE ÖĞRENENLERİN SOSYAL BULUNUŞLUK DÜZEYLERİNİN, ETKİLEŞİM ÖRÜNTÜLERİNİN VE ÖĞRENME MALZEMELERİ TERCİHLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF LEARNERS' SOCIAL PRESENCE LEVELS, INTERACTION PATTERNS AND LEARNING MATERIALS PREFERENCES IN OPEN AND DISTANCE LEARNING

Mesut AYDEMİR

Anadolu Üniversitesi

Açıköğretim Fakültesi

mesutaydemir@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2035-1292

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

26.04.2024

Kabul Tarihi:

08.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Sosyal bulunuşluk etkileşim türleri açıköğretim sistemi öğrenme malzemesi canlı dersler

Keywords

Social presence interaction types open education system, learning material live sessions

Bu çalışmada Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemindeki öğrenenlerin sosyal bulunuşluk düzeyleri tercih edilen etkileşim türleri ve öğrenme malzemelerinin kullanım durumunu incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemi kesitsel tarama deseninin kullanıldığı çalışmada veriler 2022-2023 öğretim yılı bahar döneminde Açıköğretim Sistemi Öğrenme Yönetim Sistemi üzerinden çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Araştırma verileri 1617 gönüllü katılımcıdan toplanmıştır. Araştırma bulguları, yüksek sosyal bulunuşluğa sahip öğrenenlerin, diğer öğrenenler ve eğitmenle iletişim ve etkileşim kurarak derslerine aktif olarak katıldıklarını göstermiştir. Buna karşılık, düşük sosyal bulunuşluğa sahip öğrenenler öğrenme malzemelerini kendi kendilerine çalışmayı tercih etmiştir. Ayrıca, yüksek sosyal bulunuşluğa sahip öğrenenler görsel, işitsel, görsel-işitsel ve etkileşime dayalı öğrenme malzemeleri tercih ederken, düşük sosyal bulunuşluğa sahip öğrenenler metin tabanlı malzemelere yönelmiştir. Soru tabanlı öğrenme malzemeleri hem yüksek hem de düşük sosyal bulunuşluğa sahip öğrenenler tarafından eşit derecede tercih edilmiştir. Sonuç olarak hem çevrimiçi öğrenme ortamı hem de öğrenme malzemeleri içinde canlı derslerde sosyal bulunuşluğu artıran etkinliklerin dahil edilmesi önemli kabul edilebilir. Canlı derslerin bu tür etkinliklerle zenginleştirilmesi, tüm öğrenenler için daha çekici ve etkileşimli bir öğrenme deneyimi yaratabilir. Araştırma sonuçları tartışılmış ve gelecek araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

In this study, the social presence levels of learners in Anadolu University Open Education System, preferred interaction types and the use of learning materials were examined. In the study, in which quantitative research method cross-sectional survey design was used, data were collected online through the Open Education System Learning Management System in the spring semester of the 2022-2023 academic year. Research data were collected from 1617 volunteer participants. The findings of the study showed that learners with high social presence actively participated in their courses by communicating and interacting with other learners and the instructor, whereas learners with low social presence preferred to study the learning materials on their own. Moreover, learners with high social presence preferred visual, auditory, audio-visual and interactive learning materials, while learners with low social presence preferred text-based materials. Question-based learning materials were equally preferred by both high and low social presence learners. In conclusion, it can be considered important to include activities that increase social presence in live lessons both as an online learning environment and in learning materials. Enriching live lessons with such activities can create a more engaging and interactive learning experience for all learners. The results of the study are discussed and suggestions for future research are presented.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1474093>

Atıf/Cite as: Aydemir, M. (2024). Açık ve uzaktan öğrenmede öğrenenlerin sosyal bulunuşluk düzeylerinin, etkileşim örüntülerinin ve öğrenme malzemeleri tercihlerinin incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1322-1342.

Giriş

Açık ve uzaktan öğrenme, öğrenenlere esnek ve ekonomik bir öğrenme fırsatı sunması ve hayat boyu öğrenmeyi desteklemesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu özelliği ile öğrenenlere eğitim hedeflerini gerçekleştirme fırsatı sunmakta ve eğitimin demokratikleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, çevrimiçi öğrenme ortamlarının ortaya çıkmasını sağlayarak eğitime bakış açısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu ortamlar, eğitim içeriklerinin aktarılması ve bu içeriklere erişilebilirliği kolaylaştırarak öğrenenlerin kendi öğrenme hedeflerine ulaşmada aktif rol almalarını sağlamıştır. Etkileşim, bu dijital ortamlarda öğrenenlerin çevrimiçi deneyimlerini zenginleştirmelerine katkıda bulunan açık ve uzaktan öğrenmenin önemli bir bileşenidir (Caprara ve Caprara 2021).

Giderek artan çevrimiçi öğrenme ortamları bağlamında, açık ve uzaktan öğrenenlerin akademik deneyimlerini şekillendiren bağlantıları, etkileşim türlerini ve tercih edilen öğrenme malzemelerini anlamak önemlidir (Miao ve Ma, 2022). Özellikle, çeşitli araştırmalarda kişilik özelliklerinin, motivasyonun ve öz düzenleme becerisinin çevrimiçi öğrenmedeki başarı üzerindeki rolü araştırılmış ve bu özelliklere bağlı olarak değişen etkileşim türlerine vurgu yapılmıştır (Yu, 2021). Öğrenenlerin eğitim içeriğiyle etkileşimleri, bilgiyi yapılandırma ve anlamının kolaylaştırılmasında kritik bir rol oynamakla birlikte öğrenenlerin eğitmenlerle etkileşimleri, eğitim kurumlarında öğrenen memnuniyetini ve akademik performansı artırmak için gereklidir (Lin vd., 2016). Ayrıca, Peacock ve diğerleri (2020) tarafından vurgulandığı üzere aidiyet, öğrenenler için katılım düzeylerini, etkileşimlerini ve genel öğrenme yolculuklarını büyük ölçüde etkileyen önemli bir belirleyicidir. Dolayısıyla, tüm bunları göz önünde bulundurarak sosyal bulunuşluk düzeyleri, etkileşim türleri ve öğrenme malzemeleri tercihi arasındaki ilişkiyi anlamak, eğitimcilerin ve öğretim tasarımcılarının öğrenenlerin öğrenme süreçlerine katılımlarını teşvik etme ve motivasyonlarını artırma yaklaşımlarını özelleştirmelerine ve bu sayede öğrenenlerin akademik hedeflerini gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır.

Araştırma toplulukları (AT) modeli, öğrenenlerin farklı ortamlardaki öğrenme deneyimlerini geliştirmedeki etkinliği ile yaygın olarak kabul görmektedir. Geng vd. (2019)'a göre bu çerçevede, farklı etkileşim biçimlerinin genel öğrenme sürecini ve öğrenen katılımını nasıl etkilediğini anlamaya yönelik bir yaklaşım sunmakla birlikte ideal bir öğrenme ortamı oluşturmada sosyal, bilişsel ve öğretim bulunuşluğunun önemine vurgu yapmaktadır. Eğitimciler, öz düzenlemeyi ön plana çıkaran Araştırma Toplulukları gibi modelleri kullanmak suretiyle sosyal bulunuşluk farkındalığını artırmaya yönelik yöntemler kullanarak başarılı öğrenme çıktılarını teşvik eden destekleyici sanal öğrenme toplulukları oluşturabilirler. Öğrenen katılımını sağlamak, toplulukları desteklemek ve güçlü bir öğreten bulunuşluğu sağlamak gibi sosyal bulunuşluğu geliştirmeye odaklanan stratejiler, açık ve uzaktan öğrenmenin etkililiğinde önemli bir rol oynamaktadır (Brown ve Wilson 2016; Shannon ve Clarke 2022).

Michael Moore tarafından 1993 yılında ortaya atılan Etkileşimsel Uzaklık (Transactional Distance) kuramına göre açık ve uzaktan öğrenme bağlamında öğretenler ve öğrenenler arasındaki psikolojik ve iletişimsel uzaklığın azaltılmasının önemi vurgulanmaktadır (Harnisch ve Taylor-Murison, 2011). Bu kuram temelinde bireyler arası iletişimi kolaylaştıran teknolojilerin bu etkileşimsel uzaklığın azaltılması ve öğrenme deneyiminin geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığını öne sürülmektedir (Loke, 2015). Ayrıca bu kuram, öğrenenler ve öğretenler arasındaki algılanan uzaklığı şekillendirmede diyalog, yapı ve öğrenen özerkliğinin rollerini de vurgulamaktadır (Fabian vd., 2022). Jung (2001) ise öğretenlerin bu unsurlara odaklanarak açık ve uzaktan öğrenme ortamlarında daha ilgi çekici ve destekleyici bir öğrenme ortamı oluşturabileceklerini ifade etmektedir.

Tüm bu faktörleri göz önünde bulunduran ve sosyal bulunuşluk seviyeleri, etkileşim biçimleri ve öğrenme materyalleri tercihleri arasındaki ilişkiyi anlayan eğitimciler ve öğretim tasarımcıları, öğrenen katılımını ve motivasyonunu artırmak ve öğrenme deneyimini en üst düzeye çıkarmak için öğretim stratejilerini gözden geçirmelidirler. Bu şekilde kapsamlı bir bakış açısı, çeşitli öğrenenlerin ihtiyaçlarına ve tercihlerine uygun daha cazip ve verimli çevrimiçi öğrenme ortamlarının geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda çalışmada, sosyal bulunuşluk düzeylerinin açık ve uzaktan öğrenenlerin etkileşim ve öğrenme malzemesi tercihlerini nasıl etkilediği araştırılarak halihazırda bilimsel bakış açısının geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bakış açıları, etkileşim yöntemlerini destekleyen bağlantıları teşvik etmeye ve öğrenme malzemelerini öğrenenlerin ihtiyaç ve tercihlerine göre özelleştirmeye yardımcı olabilir. Nihayetinde bu çalışmanın bulguları, öğretim yöntemlerini geliştirip öğrenen katılımını sağlayarak açık ve uzaktan öğrenmede başarıyı artırabilir. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı eğitimciler ve öğretim tasarımcılarına, açık ve uzaktan öğrenme faaliyetlerine katılan bireyler için ilgi çekici ve etkili öğrenme ortamları tasarlamak için gereken bilgileri sağlamaktır.

Sosyal Bulunuşluk

Sosyal bulunuşluk kavramı, sanal bir öğrenme topluluğunda tüm katılımcıların bir aidiyet duygusu oluşturup birbirleri arasında bir ilişki sürdürmesini sağlaması bağlamından önemlidir. Çok sayıda çalışma, sosyal bulunuşluğun çevrimiçi derslerde rahatlık, duygusal bağlantılar, katılım, motivasyon ve akran desteği sağlamada hayati önem taşıdığını göstermektedir (Akcaoglu ve Lee, 2016; Cleveland-Innes ve Campbell, 2012; Shatila, 2023). Dahası, sosyal bulunuşluk, açık ve uzaktan öğrenmede artan öğrenci katılımı, daha iyi öğrenme kalitesi ve birbirine daha bağlı toplulukların oluşmasında önemli ölçüde ilişkilidir (Fiock, 2020). Açık ve uzaktan öğrenme ortamlarında sosyal bir topluluğun fiziksel olarak var olmadığı gerçeği göz önüne alındığında, bu ortamı sanal ortamda sağlamak için sosyal bulunuşluğu geliştirmek çok önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Öztok ve Kehrwald, (2017) öğrenenlerin yüksek düzeyde bir sosyal bulunuşluk deneyimlediklerinde, aktif katılım, anlamlı etkileşimlerde bulunma ve topluluk duygusunu geliştirme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Sosyal bulunuşluk, öğrenenlerin öğrenme deneyiminin etkililiği ve memnuniyeti hakkındaki algılarını şekillendirdiği için (Richardson ve Swan, 2019; Mykota ve Duncan, 2007) etkili bir çevrimiçi eğitim ortamı tasarlamada oldukça önemlidir. Cui ve Wang (2023) tarafından vurgulandığı üzere, sosyal bulunuşluk, öğrenenlerin bilişsel bulunuşluğu ve genel öğrenme çıktıları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Sosyal bulunuşluğun tanımı, bu kavramın teorik perspektifine ve uygulamasına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu nedenle, açık ve uzaktan öğrenme bağlamında sosyal bulunuşluk, katılımcıların kendilerini sosyal ve duygusal olarak açık ve şeffaf bir şekilde ifade etme yeteneği olarak tanımlanır ve tercih edilen ortamda bireylerin kendilerini yüz yüze ortamlardaki gibi gerçek bir şekilde ifade etmelerine imkan tanır (Armellini ve Stefani, 2015). Bireyler arası etkileşimler açısından Caprara ve Caprara (2021) sosyal bulunuşluğu, öğrenenlerin ortamdaki diğer bireylerin varlığını algılama ve kendilerini uyumlu bir öğrenme grubuna dahil etme biçimi olarak tanımlar. Burada önemli olan, çevrimiçi bir öğrenme ortamında sosyal bulunuşluğun, öğrenenler arasında bir topluluk, güven ve işbirliği sağlaması ve teşvik etmesidir (Kreijns vd. 2021).

Açık ve uzaktan öğrenmede sosyal bulunuşluk kavramı çok yönlüdür ve içerdiği etmenler açısından çeşitlilik gösterir. Çevrimiçi öğrenme platformları ile dersin tasarımı ve yapısı, çevrimiçi öğrenme bağlamında sosyal bulunuşluk üzerindeki en önemli etkilerdir (Akcaoglu ve Lee, 2016). Huang vd. (2018), etkili bir öğretim tasarımının çevrimiçi öğrenme ortamlarında sosyal bulunuşluğu ve dolayısıyla bilişsel bağlılığı doğrudan ve dolaylı olarak etkilediğine vurgu yapmaktadır. Geng vd. (2019) ise öğrenme motivasyonunun, öğrenenin karma veya tamamen çevrimiçi ortamlarda gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın sosyal bulunuşluğu olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir.

Çevrimiçi öğrenme deneyimini kolaylaştırma bağlamında etkileşimli canlı dersler ve metin üzerinde notlar almayı sağlayan sosyal not yazım araçlarına vurgu yapılmaktadır (Cui ve Wang, 2023). Bu araçlar öğrenci katılımını, topluluk oluşturmayı ve iletişimi teşvik etmekte, bu da bilişsel bulunuşluğun artmasına ve daha iyi öğrenme çıktılarını yol açmaktadır (Cui ve Wang, 2023; Wang ve Chen, 2013). Örneğin, çevrimiçi öğrenme ortamlarında sıklıkla kullanılan öğrenme yönetim sistemleri (ÖYS) ve video konferans araçları, öğrenenlerin diğer öğrenenlerle etkileşime girmesine yardımcı olan, iletişimi ve topluluk duygusunu geliştirebilen, böylece sosyal bulunuşluğu ve öğrenmeyi artıran özellikler sunmaktadır. Ayrıca, video konferans araçlarında gerçek zamanlı gerçekleştirilen canlı derslerde bir etkileşim ve iletişim sayesinde öğrenenler ve eğitimciler arasında gerçek zamanlı bilgi alışverişi ve aktif katılım gerçekleşmektedir.

Sosyal bulunuşluğu artırmak için ÖYS'lere entegre edilmiş sohbet, tartışma forumları, bloglar ve işbirliğine yönelik wiki sayfaları gibi farklı iletişim araçları da bulunmaktadır. Tüm bu araçlar öğrenenlerin fikir, görüş ve duygu alışverişinde bulunmalarına olanak tanıyarak bilgi paylaşım süreçlerini kolaylaştırır ve bir topluluk olarak aidiyet duygusu oluşturmaya yardımcı olur. Öte yandan, canlı dersler video, ses ve ekran paylaşımı gibi etkileşimli iletişim araçlarını barındırdığı için ÖYS'lere kıyasla daha organize bir sosyal ortam sunar. Oh ve diğerlerinin (2018) belirttiği gibi, öğrenenler canlı derslerde birbirlerini görüp ve kimin konuştuğunu anlayabilir ve duygularını birbirlerine ve eğitime ifade edebilirler.

Canlı Derslerde Sosyal Bulunuşluk

Canlı derslerde sosyal bulunuşluğun tam olarak anlaşılabilmesi için, eşzamanlı çevrimiçi etkileşimlerde öğrenenlerin sosyal bulunuşluğa ilişkin algı ve yaklaşımlarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Martin ve diğerleri (2012) tarafından yapılan bir çalışma, sanal ortamlarda gerçek zamanlı iletişim yoluyla öğrenen

etkileşiminin ve öğrenmenin nasıl kolaylaştırıldığını vurgulayarak, öğrenen katılımı ve öğrenmeyi teşvik etmede canlı derslerdeki etkileşimin önemi vurgulanmaktadır. Bu durum, çevrimiçi ortamda sosyal bulunuşluğun zenginleştirilmesi için bir strateji olarak katılımın gerekliliğine işaret etmektedir.

Ayrıca, Sederevičiūtė-Pačiauskienė vd. (2022)'ye göre, öğrenenler web kameraların kapatılmasını canlı derslerde katılımın azalması olarak algılamaktadır. Buna ek olarak, Guichon ve Cohen (2014) web kameralarının çevrimiçi etkileşim algısı üzerindeki önemini araştırmış ve kameranın varlığının öğrencilerin etkileşimi çok daha olumlu algılamasını sağladığını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, eşzamanlı çevrimiçi öğrenmede sosyal bulunuşluk ve katılım için video iletişimi şeklinde görsel unsurların eklenmesinin önemine işaret etmektedir. Sanal ortamda görsel öğelerin bulunmaması veya az bulunması, işbirliğine vurgu yapan sosyal bulunuşluğun önemini ortaya çıkarmaktadır.

Wang ve diğerlerinin (2021) yürüttüğü çalışma, öğretim tasarımının üniversite öğrencileri arasındaki katılım ve etkinlik düzeyine katkı sağlayan bir faktör olduğunu açıkça ifade etmektedir. Etkili tasarım yöntemlerinin kullanılması, öğrenci katılımını artırma ve öğrenme topluluğu içinde bir bağlılık duygusunu teşvik etme potansiyeline sahiptir. Araştırmada, öğretim tasarımının öğrenci katılımının temel taşı olarak algılanması gerektiği öne sürülmektedir. Chen vd., (2019)'un çalışmasında ise ekran kolaylaştırma tekniklerinin kullanılmasının bilişsel bulunuşluğu olumlu yönde etkilediği gösterilmiş ve ekran etkileşimlerinin sosyal bulunuşluğu desteklemedeki öneminin altı çizilmiştir. Claypoole vd., (2019), bu tekniklerin stres ve iş yükü gibi olumsuz faktörleri azaltarak dikkat verme performansını artırabileceğini ifade etmiştir. Feinberg ve Aiello (2006) ise sınav kaygısı ve aşırı dikkat yükü gibi faktörlerin öğrenenlerin canlı derslere katılımını ve performansını etkilediğine vurgu yapmıştır.

Benzer şekilde, öz-yönelimli öğrenme yeteneği ve teknolojiye hazır olma gibi öğrenen özellikleri de öğrenen davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Geng vd., 2019). Öğrenen özelliklerinin ve teknolojiye hazır olma göstergelerinin daha iyi anlaşılması, açık ve uzaktan öğrenmede sosyal bulunuşluğu artırmak için tasarlanmış etkinliklere yol gösterecektir. Ayrıca, grup etkinlikleri ve ekran etkileşimleri, öz yönlendirmeli süreçleri yönetmek ve sosyal bulunuşluğu desteklemek için önemlidir (Vrieling-Teunter vd., 2022). Artan sosyallik ve ekran etkileşimi, çevrimiçi etkileşimi teşvik eden işbirlikçi ve etkileşimli bir sanal atmosfer oluşturabilir ve bu da öğrenen katılımını ve devamlılığını artırabilir.

Buna ek olarak, araştırmacıların, sosyal bağlantı ve empatinin çevrimiçi öğrenmede desteklenmesini sağlamada eğitimcilerin buldukları katkısındaki ayrılmaz rollerinin farkına varmaları önemlidir. Kopus ve diğerlerine (2021) göre, öğretmenler faydalı rehberlik destek sağlayıp yoğun etkileşimli bir öğrenen hayatı oluşturmak suretiyle sosyal bulunuşluğun en üst düzeye çıkarılmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Eğitimciler bu sayede bu ve daha fazla değişkeni kavrayıp kullanarak, sosyal bulunuşluğu artıran ve bir bütün olarak eğitim sürecini önemli ölçüde geliştiren büyüleyici ve cazip çevrimiçi öğrenme ortamlarını etkili bir şekilde oluşturabilir ve yürütebilirler.

Öğrenme Malzemesi Tercihini Etkileyen Faktörler

Öğrenenlerin öğrenme malzemelerine ilişkin tercihleri, eğitim içeriğiyle etkileşime girmelerini ve istekli olmalarını kolaylaştırabilecek çok sayıda boyutu içeren geniş bir faktör yelpazesi tarafından belirlenir. Alan yazında öğretim tasarımı, öğrenme bağlamları, öğrenen özellikleri, etkileşim ve bireysel tercihlerin bireyselleştirilmiş öğrenmede malzeme tercihlerini belirleme ve öğrenenlerin farklı öğrenme malzemelerini kullanmalarında eşit derecede önemli olduğunu vurgulamaktadır. Öğrenenlerin malzeme tercihlerini belirleyen en önemli faktörlerden biri öğrenme malzemelerinin yapısını, organizasyonunu ve sunumunu etkileyen tasarım boyutudur (Brockman vd., 2020). Uygun tasarlanmış malzemelerin öğrenenlerin katılımını ve motivasyonunu artırarak bu öğrenme malzemelerinin sonradan tercih edilmesini olumlu etkileyebilir. Bir diğer belirleyici unsur, öğrenme tekniği, öğrenen eğilimleri ve önceden edinilmiş bilgileri de içeren öğrenen özellikleridir. Marriott (2002)'ye göre, öğrenenler tarafından tercih edilen öğrenme malzemeleri onların bireysel özelliklerine de bağlıdır. Bu bakış açısı, öğretim tasarımcılarının öğrenme malzemelerini öğrenenlerin tercihlerini karşılayacak ve öğrenmelerini kolaylaştıracak şekilde özelleştirmelerini sağlayabilir.

Öğretim tasarımcıları ayrıca etkileşimli özelliklerin veya çoklu ortam unsurlarının öğrenenlerin kaynaklarla etkileşimini ve dolayısıyla belirli malzemelerin tercihini nasıl etkilediğini de göz önünde bulundurmalıdır. Sangineto vd. (2007) etkileşimli özelliklerin, sınavların, simülasyonların veya çoklu ortam içeriklerinin

öğrenenlerin ilgisini çekebileceğini ve malzemelerin hafızada tutulmasını artırabileceğini, bunun da tercihlerini etkileyebileceğini belirtmektedir. Ayrıca, bireysel tercihleri ve gereksinimleri karşılamak üzere özel olarak tasarlanan özelleştirilmiş eğitim deneyimleri de öğrencilerin seçtiği malzemeleri etkileyen bir diğer faktördür (Samardzija ve Peterson, 2015). Öğrenenlerin bireysel öğrenme stilleri ve tercihleriyle uyumlu uyarlanabilir dersler ve özel içerikler geliştirmek, içeriklere olan bağlılıklarını ve memnuniyetlerini önemli ölçüde artırabilir (Swope vd., 2008).

Açıköğretim Sistemi

Uzaktan eğitim yoluyla 1 milyondan fazla öğrenciye hizmet veren Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi, çok çeşitli e-öğrenme malzemeleri aracılığıyla öğrenen-içerik etkileşimini kolaylaştırmaktadır (Güneş vd., 2017). Bu eğitim oluşumunun merkezinde, öğrenci isteklerini karşılamak için titizlikle seçilmiş zengin bir e-öğrenme içeriği sayesinde öğrenen-içerik etkileşimi yer almaktadır. Etkileşimli modüllerden çoklu ortam malzemeleri içeren bu malzemeler, Anadolu Üniversitesi içinde bilgi yayılımının temel taşı olarak hizmet vermektedir.

Bu eğitim ekosisteminin merkezinde, öğrenenlerin bireysel öğrenme yöntemlerine göre uyarlanmış zengin eğitim kaynaklarına erişmek için bir araya geldikleri Anadolium eKampüs çevrimiçi öğrenme platformu yer almaktadır. Anadolium eKampüs platformundaki kapsamlı öğrenme kaynakları arasında, canlı dersler dinamik bir eğitim malzemesi olarak öne çıkmaktadır. Bu canlı derslerde uzman eğitimciler, öğrenenlerin dikkatini çekmek ve daha derin bir öğrenmeyi sağlamak için görsel-işitsel araçlardan yararlanarak ders malzemelerinden türetilen içerikler hazırlamaktadır. Bu canlı dersler boyunca eğitimciler ve öğrenenler arasında anlık etkileşim fırsatı sağlanmaktadır. Eğitimciler, canlı dersler sırasında öğrenenlerin sorularını ve merak ettikleri konuları aktif bir şekilde ele alarak işbirlikçi ve katılımcı bir öğrenme deneyimi sağlamaktadır (Öztürk vd., 2023).

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, Açıköğretim Sisteminde 2022-2023 bahar döneminde gerçekleştirilen video konferans destekli canlı derslerde öğrenenlerin sosyal bulunuşluklarının, ders çalışırken tercih ettikleri etkileşim türleri ile öğrenme malzemesi seçme tercihleri üzerinde bir rolünün olup olmadığının incelenmesidir. Bu bağlamda çalışmada öğrenenlerin söz konusu dönemdeki canlı derslerde hissettikleri sosyal bulunuşluklarının, ders çalışırken tercih ettikleri etkileşim türleri ile öğrenme malzemesi seçme tercihleri açısından nasıl bir farklılık gösterdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, öğrenenlerin Açıköğretim sistemindeki canlı derslerde hissettikleri sosyal bulunuşluğu inceleyen ilk araştırma olması ve öğrenenlerin sosyal bulunuşlukları ile ders malzemelerini kullanırken tercih edilen etkileşim türleri ve öğrenme malzemesi seçim tercihleri kapsamında değerlendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Açıköğretim sistemindeki derslerde bir öğrenme malzemesi türü olan canlı derslerde sosyal bulunuşluğu inceleyen bir çalışmanın daha önce yapılmaması karar vericilerin alacakları kararlara yön verecek olması ile Açıköğretim faaliyeti yürüten diğer üniversitelere bir öğrenme malzemesi olarak canlı derslerde sosyal bulunuşluk hakkında yol göstermesi açısından bu çalışma özgünlük taşımakta ve çalışmanın alandaki eksikliği kapatabileceği değerlendirilmektedir.

Ayrıca çalışmanın, sosyal bulunuşluğu öğrenenlerin ders çalışırken tercih ettikleri etkileşim türleri ve öğrenme malzemesi seçme tercihleri kapsamında incelediği için;

- a) Etkileşim türlerinin doğru bir şekilde yapılandırılması,
- b) Öğrenenlerin öğrenme stilleri açısından farklı etkileşim türlerinin canlı derslerde sosyal bulunuşluk üzerinde nasıl bir role sahip olduğunun tespit edilmesi ile
- c) Canlı dersler aracılığıyla etkili öğrenmenin teşvik edilmesinde yararlanılacak stratejilerin belirlenmesinde bu alanda paydaşlardan olan teknik, akademik ve yönetici personele yol gösterebileceği düşünülmektedir.

Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıtlar aranmıştır:

- Öğrenenlerin tercih ettikleri etkileşim türleri açısından sosyal bulunuşlukları anlamlı bir biçimde farklılaşmakta mıdır?
- Öğrenenlerin tercih ettikleri malzeme türleri açısından sosyal bulunuşlukları anlamlı bir biçimde farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Çalışmada nicel araştırma yöntemi benimsenerek bu yöntemin alt desenlerinden kesitsel tarama modeli işe koşulmuştur. Kesitsel tarama modeli, birimleri doğrudan temsil ederek bir evrenin alt örneklemelerindeki mevcut eğilim ve tutumların değerlendirilmesini sağlayan nicel bir araştırma yaklaşımıdır. (Creswell, 2014). Çalışmada, 2022-2023 Bahar döneminde Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sisteminde Anadolium eKampüs platformunda sunulan canlı derslere katılan öğrenenlerin sosyal bulunuşluklarını araştırmak için bu desen kullanılmıştır. Çalışma, öğrenenlerin ders çalışma sırasında tercih ettikleri etkileşim türlerine ve öğrenme malzemelerini seçme tercihlerine odaklanmıştır.

Katılımcılar

Bu çalışmada Açıköğretim Sisteminin Anadolium eKampüs platformunda öğrenenlere sunulan malzeme türü olarak canlı ders oturumlarında sosyal bulunuşluğu incelediği için çalışmanın evrenini 2022 – 2023 Bahar Yarıyılında canlı ders oturumlarına en az bir kez katılmış öğrenenler oluşturmaktadır. 2022 – 2023 Bahar Yarıyılında Açıköğretim Sisteminde 583 ders, 12 haftalık bir sürede başarıyla yürütülmüştür. Bu nedenle çalışmadaki inceleme aralığı, gerçekleştirilen 12 haftalık canlı ders oturumlarıyla sınırlıdır.

Canlı ders oturumlarının son 2 haftasında öğrenenlere Anadolium eKampüs platformu üzerinden çevrimiçi araştırma anketi sunulmuş, canlı derslere en az 1 kez katılan öğrenenlerin bu anketi gönüllü olarak doldurmaları sağlanmıştır. Buna göre çalışmada amaca uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaca uygun örneklemede evrende yer alan ve araştırmanın amacına hizmet edebilen erişilebilir birimler örnekleme katılmaktadır (Başaran, 2017). Çalışmaya gönüllü olarak katıldığını bildiren 1617 katılımcıdan veri toplanmıştır. Erişim sağlanan 1617 kişi, bu çalışmanın örneklemini temsil etmektedir.

Veri Toplama

Araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Söz konusu anketin bağlantı adresi katılımcılara, Google Anketler aracılığıyla Anadolium eKampüs platformu üzerinden ulaştırılmıştır. Çalışmada *sosyal bulunuşluk* (Kılıç-Çakmak vd., 2014) ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek, 17 maddeden oluşan, üç faktöre sahip, 5'li Likert tipi derecelendirmesi olan bir ölçektir (1 = Hiç Katılmıyorum; 5 = Tamamen Katılıyorum). Söz konusu ölçek bu çalışma kapsamında uyarlanırken Açıköğretim Sisteminde farklı görevler almış, yönetici, akademik ve teknik personelin görüşleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu süreçte alan uzmanlarının önerileri doğrultusunda ölçekten 1 madde çıkarılmıştır (sohbet ekranında farklı renklerde yazılar kullanırım). Açıköğretim Sisteminde canlı derslerin yapıldığı platformun sohbet ekranında böyle bir özellik bulunmamaktadır. Bu yaklaşım ile canlı ders etkinliklerinde hem akademik hem de uygulama aşamalarında katkı sağlamış paydaşların bakış açılarını da değerlendirerek kapsam geçerliliği sağlamak hedeflenmiştir.

Diğer taraftan etkileşim türleri değişkeni öğrenen-öğrenen, öğrenen-öğreten ve öğrenen-içerik olmak üzere Özsarı ve Aydın'ın (2021, s. 8) çalışmasından uyarlanarak kullanılmıştır. Son olarak, öğrenme malzemesi tercihleri değişkeni ise Açıköğretim Sisteminde öğrenenlere sunulan derslerden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Öğrenenlere 1) *ders çalışırken bu malzemeyi tercih ederim*, 2) *ders çalışırken bu malzemeyi tercih etmem* ve 3) *aldığım derslerde bu malzeme yoktu* olmak üzere üç şıktan oluşan seçenek sunulmuştur.

Veri Analizi

Verilerin analizinde IBM SPSS 25 yazılımı kullanılmıştır. Sosyal bulunuşluk ölçeğinin geçerliği açılımlayıcı faktör analizi kullanılarak ve güvenilirliği Cronbach Alpha güvenilirlik analizi kullanılarak sağlanmıştır. Bu ölçeğin katılımcıların ders çalışırken tercih ettikleri etkileşim türleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını test edebilmek için tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Öğrenme malzemesi tercihleri açısından farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla bağımsız örneklem t-test istatistiklerinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Çalışmada 1617 katılımcıda veri toplanmıştır. Verilerin toplanmasından sonra gerçekleştirilecek analizler için verinin normallik kontrolü adımına geçilmiştir. Tek değişkenli normalliğin kontrolünde Kim (2013) tarafından önerilen eğiklik ve basıklık değerleri incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada kullanılan ölçeklere yönelik maddelerle

ilgili mutlak eğiklik ve basıklık değerlerinin 2,0 eşik değerinin altında kalarak tek değişkenli normalliğin sağladığı tespit edilmiştir.

Çalışmada ayrıca Arifin (2015) tarafından önerilen yaklaşım çok değişkenli normalliğin kontrolü amacıyla kullanılmıştır. Buna göre ölçekteki maddelerin Mahalanobis uzaklıkları hesaplandıktan sonra madde sayısına göre $p < 0,001$ anlamlılığında bulunan kritik ki-kare eşik değerini aşan uzaklıklar etkili gözlem olarak değerlendirilip veri setinden çıkarılmaktadır (Arifin, 2015). Yapılan incelemelerde toplanmış verilerde madde sayısı olarak $p < 0,001$ anlamlılığında yer alan eşik değerleri toplamda 45 verinin aştığı görülmüş ve bu veriler veri setinden çıkarılmıştır. Kalan 1572 veri ile veri setinin tek ve çok değişkenli normallik için bir sorun oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcılara Yönelik Bulgular

Çalışmaya katılım gösteren öğrenenlerin %50,4'ü kadın ve %49,6'sı erkektir. Öğrenenlerin yaşları ağırlıklı olarak 20-29 yaş arasında dağılım göstermektedir. (%41,2) Öğrenenler Açıköğretim Sisteminde çoğunlukla önlisans türünde bir programa kayıtlıdır (%78,7). Öğrenenler Anadolu eKampus'te yoğun ders çalışırken ağırlık olarak ortalama 3-4 saat arasında süre geçirmektedir (%39,2). Diğer taraftan, öğrenenlerin Açıköğretim derslerine çalışırken ilk, ikinci ve üçüncü olarak tercih ettikleri ders çalışma biçimi “dersin öğrenme malzemelerine kendi kendilerine çalışmaları” olmuştur (sırasıyla %81,7; %53,8; %52,0). Bu bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıları Demografik Özellikleri

Demografik Değişken	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	792	50.4
	Erkek	780	49.6
	Toplam	1572	100.0
Yaş	18-19 yaş	79	5.0
	20-29 yaş arası	648	41.2
	30-39 yaş arası	473	30.1
	40-49 yaş arası	231	14.7
	50 yaş ve üstü	141	9.0
	Toplam	1572	100.0
Kayıtlı Olunan Program Türü	Lisans	335	21.3
	Önlisans	1237	78.7
	Toplam	1572	100.0
Anadolun eKampüs'te Yoğun Ders Çalışılırken Geçirilen Ortalama Süre	1 saatin altında	128	8.1
	1-2 saat arasında	511	32.5
	3-4 saat arasında	616	39.2
	5-6 saat arasında	225	14.3
	7 saat ve üstünde	92	5.9
	Toplam	1572	100.0
Açıköğretim Derslerine Çalışılırken İlk Tercih Edilen Ders Çalışma Biçimi	Dersi alan diğer öğrencilerle iletişime-etkileşime geçerek çalışırım.	46	2.9
	Dersin öğrenme malzemelerine kendi kendime çalışırım.	1285	81.7
	Dersin öğretim elemanı ile iletişime-etkileşime geçerek çalışırım.	241	15.4
	Toplam	1572	100.0
Açıköğretim Derslerine Çalışılırken İkinci Tercih Edilen Ders Çalışma Biçimi	Dersi alan diğer öğrencilerle iletişime-etkileşime geçerek çalışırım.	193	12.3
	Dersin öğrenme malzemelerine kendi kendime çalışırım.	846	53.8
	Dersin öğretim elemanı ile iletişime-etkileşime geçerek çalışırım.	533	33.9
	Toplam	1572	100.0
Açıköğretim Derslerine Çalışılırken Üçüncü Tercih Edilen Ders Çalışma Biçimi	Dersi alan diğer öğrencilerle iletişime-etkileşime geçerek çalışırım.	454	28.9
	Dersin öğrenme malzemelerine kendi kendime çalışırım.	818	52.0
	Dersin öğretim elemanı ile iletişime-etkileşime geçerek çalışırım.	300	19.1
	Toplam	1572	100.0

Öğrenenlerin Açıköğretim Sistemi üzerinden kendilerine sunulan öğrenme malzemesi türlerini tercihleri açısından dağılımları incelendiğinde; soru tabanlı malzemeler %96,7, metin tabanlı malzemeler %97,4, görsel tabanlı malzemeler %83,1, ses tabanlı malzemeler %58,3, video tabanlı malzemeler %93,1 ve etkileşimli malzemeler %83,3 oranında tercih edildiği dikkat çekmektedir. Bu bilgiler Tablo 2'de paylaşılmıştır.

Tablo 2. Öğrenenlerin malzeme türü tercihleri

Malzeme Türü	Grup	n	%
Soru Tabanlı Malzemeler (Deneme Sınavları, Sorularla Öğrenelim, Çıkmış Sınav Soruları vb.)	Tercih etmem	41	2.6
	Tercih Ederim	1520	97.4
	Toplam	1561	100.0
Metin Tabanlı Malzemeler (Ders kitabı, üniteler, ünite özetleri vb.)	Tercih etmem	112	7.2
	Tercih Ederim	1450	92.8
	Toplam	1562	100.0
Görsel Tabanlı Malzemeler (Infografik vb.)	Tercih etmem	248	16.9
	Tercih Ederim	1218	83.1
	Toplam	1466	100.0
Ses Tabanlı Malzemeler (Sesli özet, sesli kitap, makine seslendirme vb.)	Tercih etmem	645	41.7
	Tercih Ederim	900	58.3
	Toplam	1545	100.0
Video Tabanlı Malzemeler (Canlı ders kayıtları, konu anlatım videoları vb.)	Tercih etmem	108	6.9
	Tercih Ederim	1449	93.1
	Toplam	1557	100.0
Etkileşim Tabanlı Malzemeler (Etkileşimli video, etkileşimli içerik vb.)	Tercih etmem	249	15.8
	Tercih Ederim	1245	79.2
	Toplam	1494	100.0

Not. *Aldığım derslerde bu tür malzemeler yoktu* diyen öğrenenlerin verileri çıkarılmıştır.

Kullanılan Ölçeklere Yönelik Bulgular

Çalışmada yararlanılan sosyal bulunuşluk ölçeğine yönelik geçerlik ve güvenilirlik değerlendirmeleri için açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile Cronbach'ın alfası güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Uygulanan *Temel Bileşenler Analizi* çıkartma yöntemi ve *Varimax* döndürme yöntemi açıklayıcı faktör analizleri sonrasında KMO ve Barlett'in Küresellik Testi sonuçlarının iyi seviyede olduğu ve anlamlı çıktığı tespit edilmiştir. Yapılara ilişkin açıklanan toplam varyansların yeterli düzeyde bulunduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak yapılarla ilişkin AFA faktör yüklerinin alan yazında örneklem büyüklüğü açısından önerilen 0,5 sınır değerinin üzerinde olduğu belirlenmiştir (Hair vd., 2017). Ayrıca, yapılarla ilişkin Cronbach'ın alfası güvenilirlik katsayılarının da güvenilir aralıkta ($>0,70$) olduğu görülmüştür (Kalaycı, 2017). Ayrıca yapıların betimsel istatistiklerindeki aritmetik ortalamalar incelendiğinde aidiyet yapısının ortalamasının yüksek olması, öğrenenler canlı derslerde bir aidiyet duygusuna nispeten yüksek düzeyde sahip olduklarını göstermektedir. İlgili sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. AFA ve güvenilirlik katsayılarına ilişkin bulgular

Yapı ve Madde	x	s	AFY	AV (ÖD)	CA
Etkileşim (KMO = 0,900; $\lambda^2 = 9962,91$; $df = 61$; $p < 0,001$)				42.86	0.859
ETKI2. Canlı derslerde belirtilen fikirlere katılıp katılmadığıma ilişkin görüşlerimi bildiririm.	2.94	1.40	0.789	(6.00)	
ETKI1. Canlı derslerden ayrılırken diğer kişilere ayrılacağını belirten ifadeler kullanırım (iyi akşamlar, yarın görüşmek üzere, ben çıkıyorum... vb.)	2.97	1.58	0.768		
ETKI3. Canlı derslere giriş yaptığımda, ortamdaki diğer kişileri selamlarım.	2.83	1.55	0.756		
ETKI6. Fikirlerimi diğer öğrencilere açıkça ifade ederim.	3.18	1.44	0.742		
ETKI4. Canlı derslerde diğer kişilere hitap ederken isimlerini kullanırım.	3.14	1.61	0.649		
ETKI7. Canlı derslerde diğer kişilere soru sormaktan çekinmem.	3.34	1.47	0.546		
Aritmetik Ortalama	3.07	1.51	-		
Aidiyet				10.45	0.818
AIDIYET2 Kendimi diğer öğrenenlere yakın hissedirim.	3.44	1.35	0.847	(1.46)	
AIDIYET1 Kendimi canlı derslere katılan diğer öğrenenlerin bir parçası gibi hissedirim.	3.86	1.28	0.809		
AIDIYET4 Grup arkadaşlarımla birlikte anılmaktan mutlu olurum.	3.28	1.40	0.694		
AIDIYET3 Canlı derslerdeki arkadaşlarımdan bahsederken <i>biz</i> , <i>bizimkiler</i> , <i>bizim grup</i> ... vb. ifadeler kullanırım.	2.56	1.50	0.592		
Aritmetik Ortalama	3.29	1.38	-		
Duyuşsal İfadeler				7.63	0.766
DUYUSSAL4 Canlı derslerdeki arkadaşlarımla kişisel konularım hakkında konuşurum.	1.34	0.82	0.764	(1.22)	
DUYUSSAL2 Sohbet ekranından yazışırken duygularımı (kızgınlık, şaşırma... vb.) ifade etmek için büyük harfleri kullanırım.	1.81	1.21	0.725		
DUYUSSAL3 Canlı derslerdeki diğer öğrencilerle iletişimimde mizahi öğeler kullanırım.	2.19	1.30	0.725		
DUYUSSAL5 Sohbet ekranında yazışırken duygularımı ifade etmek için gülen yüz gibi ifade ikonları [:) , ;), :P] kullanırım.	2.35	1.42	0.670		
Aritmetik Ortalama	1.92	1.19	-		

Not. AFY = AFA Faktör Yüğü; AV = Açıklanan Varyans; ÖD = Özdeğer; CA = Cronbach'ın alfası.

Öğrenme Malzemesi Türü Açısından Sosyal Bulunuşluğun İncelenmesi

Gerçekleştirilen geçerlik ile güvenilirlik analizleri sonucunda araştırmada kullanılan sosyal bulunuşluk ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğu kanıtlanmıştır. Bu sonucu müteakiben araştırma sorularının cevaplanması aşamasına geçilmiştir. Öğrenme malzemesi türü açısından canlı derslerde hissedilen sosyal bulunuşluğun anlamlı bir biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek amacıyla bağımsız örneklem t-test istatistiği işe koşulmuştur. Analiz neticesinde Levene testi, varyansların fenomene yönelik tutum ile fenomen güveni ölçekleri bakımından homojen dağılım göstermediği için eşit olmayan varyanslar seçeneğinin anlamlılığı kullanılmış; içeriğe yönelik tutum ölçeği açısından homojen dağılım gösterdiği için de eşit varyanslar seçeneğinin anlamlılığına bakılmıştır (Pallant, 2011). Elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrenme Malzemesi Türü Açısından Sosyal Bulunuşluğun İncelenmesi

Değişken	Grup	n	x	Standart Sapma	t	df	p	
Soru Tabanlı Malzemeler	Etkileşim	Tercih ederim	1520	3.06	1.16	0.278	1559	0.780
		Tercih etmem	41	3.01	1.19			
	Aidiyet	Tercih ederim	1520	3.28	1.11	0.351	1559	0.730
		Tercih etmem	41	3.22	1.12			
	Duyuşsal İfadeler	Tercih ederim	1520	1.90	0.91	-2.17	1559	0.030*
		Tercih etmem	41	2.22	0.99			
Metin Tabanlı Malzemeler	Etkileşim	Tercih ederim	1450	3.08	1.15	2.06	1560	0.039*
		Tercih etmem	112	2.85	1.16			
	Aidiyet	Tercih ederim	1450	3.28	1.11	-0.46	1560	0.644
		Tercih etmem	112	3.33	1.21			
	Duyuşsal İfadeler	Tercih ederim	1450	1.92	0.92	-0.63	1560	0.529
		Tercih etmem	112	1.98	1.06			
Görsel Tabanlı Malzemeler	Etkileşim	Tercih ederim	1218	3.14	1.15	5.41	1464	<0.001
		Tercih etmem	428	2.70	1.11			
	Aidiyet	Tercih ederim	1218	3.36	1.10	5.58	1464	<0.001
		Tercih etmem	428	2.93	1.11			
	Duyuşsal İfadeler	Tercih ederim	1218	1.96	0.93	3.04	1464	0.002**
		Tercih etmem	428	1.76	0.93			
Ses Tabanlı Malzemeler	Etkileşim	Tercih ederim	900	3.20	1.15	5.23	1543	<0.001
		Tercih etmem	645	2.89	1.14			
	Aidiyet	Tercih ederim	900	3.42	1.10	5.64	1543	<0.001
		Tercih etmem	645	3.10	1.10			
	Duyuşsal İfadeler	Tercih ederim	900	1.98	0.96	3.02	1543	0.002**
		Tercih etmem	645	1.83	0.86			
Video Tabanlı Malzemeler	Etkileşim	Tercih ederim	1449	3.09	1.15	3.45	1555	0.001**
		Tercih etmem	108	2.69	1.13			
	Aidiyet	Tercih ederim	1449	3.32	1.10	4.56	1555	<0.001
		Tercih etmem	108	2.81	1.13			
	Duyuşsal İfadeler	Tercih ederim	1449	1.93	0.91	0.65	1555	0.514
		Tercih etmem	108	1.87	1.05			
Etkileşim Tabanlı Malzemeler	Etkileşim	Tercih ederim	1245	3.14	1.16	5.28	1492	<0.001
		Tercih etmem	249	2.72	1.09			
	Aidiyet	Tercih ederim	1245	3.38	1.09	6.82	1492	<0.001
		Tercih etmem	249	2.86	1.13			
	Duyuşsal İfadeler	Tercih ederim	1245	1.97	0.94	3.73	1492	<0.001
		Tercih etmem	249	1.73	0.82			

Not. (1 = Hiç Katılmıyorum; 5 = Tamamen Katılıyorum); <0,001 = p<0,001; **p<0,01; *p<0,05.

Tablo 4'te öğrenme malzemesi türü açısından sosyal bulunuşluğun incelenmesi neticesinde elde edilen bulgular görülmektedir. Bu bulgulara göre soru tabanlı malzemeler açısından yalnızca duyuşsal ifadeler faktörünün anlamlı bir biçimde farklılaştığı dikkat çekmektedir ($t = -2,17$; $df = 1559$; $p < 0,05$). Buna göre soru tabanlı malzemeleri tercih etmem diyen öğrenenler, tercih ederim diyen öğrenenlere kıyasla daha fazla duyuşsal ifadeleri kullanmaktadır. Diğer taraftan, etkileşim ve aidiyet soru tabanlı malzemeleri her iki grupta da benzer düzeylerde dağılım göstermektedir.

Metin tabanlı malzemeler açısından yalnızca etkileşim faktörü anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır ($t = 2,06$; $df = 1560$; $p < 0,05$). Buna göre metin tabanlı malzemeleri tercih ederim diyen öğrenenlerin tercih etmem diyen öğrenenlere kıyasla etkileşim düzeyi daha yüksektir. Bununla beraber, aidiyet ve duyuşsal ifadeler faktörü anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır ($p > 0,05$). Görsel tabanlı malzemeler açısından etkileşim ($t = 5,41$; $df = 1464$; $p < 0,001$), aidiyet ($t = 5,58$; $df = 1464$; $p < 0,001$) ve duyuşsal ifadeler ($t = 3,04$; $df = 1464$; $p < 0,01$) faktörleri anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır. Bu bağlamda görsel tabanlı malzemeleri tercih eden öğrenenlerin, tercih

etmeyen öğrenenlere kıyasla etkileşim, aidiyet ve duyuşsal ifadeler düzeyi daha yüksektir. Ses tabanlı malzemeler açısından etkileşim ($t = 5,23$; $df = 1543$; $p < 0,001$), aidiyet ($t = 5,64$; $df = 1543$; $p < 0,001$) ve duyuşsal ifadeler ($t = 3,02$; $df = 1543$; $p < 0,01$) faktörleri anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır. Buna göre ses tabanlı malzemeleri tercih eden öğrenenlerde, tercih etmeyen öğrenenlerle kıyaslandığında etkileşim, aidiyet ve duyuşsal ifadeler düzeyleri daha yüksektir.

Diğer taraftan, video tabanlı malzemeler açısından etkileşim ($t = 3,45$; $df = 1555$; $p < 0,01$) ve aidiyet ($t = 4,56$; $df = 1555$; $p < 0,001$) faktörleri anlamlı bir biçimde farklılaşırken duyuşsal ifadeler faktörü farklılaşmamaktadır ($p > 0,05$). Dolayısıyla video tabanlı malzemeleri tercih ederim diyen öğrenenlerde, tercih etmem diyen öğrenenlere kıyasla etkileşim ve aidiyet düzeyleri daha yüksektir. Ancak, duyuşsal ifadeler açısından bir farklılık tespit edilememiştir ($p > 0,05$). Video tabanlı malzemeler, öğrenenlerin birbirleriyle sohbet etmelerine, tartışmalarına ve ortak çalışma yapmalarına olanak tanır. Ayrıca, video tabanlı malzemeler, öğrenenlere diğer öğrenenlerle ortak bir deneyim yaşama fırsatı sunar. Bu deneyimler, öğrenenlerin birbirleriyle bağlantı kurmasına ve bir topluluğa ait olma duygusu geliştirmesine yardımcı olabilir. Son olarak, etkileşim tabanlı malzemeler açısından etkileşim ($t = 5,28$; $df = 1492$; $p < 0,001$), aidiyet ($t = 6,82$; $df = 1492$; $p < 0,001$) ve duyuşsal ifadeler ($t = 3,73$; $df = 1492$; $p < 0,001$) faktörleri anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir. Bu bağlamda etkileşim tabanlı malzemeleri tercih eden öğrenenlerin, tercih etmeyen öğrenenlere kıyasla etkileşim, aidiyet ve duyuşsal ifadeler düzeyleri daha yüksektir.

Tercih Edilen Çalışma Türü Açısından Sosyal Bulunuşluğun İncelenmesi

Öğrenenlerin tercih ettikleri çalışma türü açısından sosyal bulunuşluğu inceleyebilmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Tercih Edilen Çalışma Türü Açısından Sosyal Bulunuşluğun İncelenmesi

Değişkenler	Grup	n	x	s	F	p	İS	
İlk Tercih Edilen Çalışma Türü	Etkileşim	1. Diğer öğrencilerle	46	3.53	1.14	13.91	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	1285	2.99	1.16			
		3. Öğretim elemanıya	241	3.35	1.06			
	Aidiyet	1. Diğer öğrencilerle	46	3.76	1.15	11.42	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	1285	3.22	1.12			
		3. Öğretim elemanıya	241	3.51	1.03			
	Duyuşsal İfadeler	1. Diğer öğrencilerle	46	2.60	1.18	18.31 BF	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	1285	1.87	0.90			
		3. Öğretim elemanıya	241	2.08	0.97			
İlinci Tercih Edilen Çalışma Türü	Etkileşim	1. Diğer öğrencilerle	193	3.33	1.08	13.45	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	846	2.93	1.14			
		3. Öğretim elemanıya	533	3.18	1.17			
	Aidiyet	1. Diğer öğrencilerle	193	3.58	1.09	10.91	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	846	3.18	1.12			
		3. Öğretim elemanıya	533	3.34	1.09			
	Duyuşsal İfadeler	1. Diğer öğrencilerle	193	2.09	0.88	8.47	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	846	1.84	0.92			
		3. Öğretim elemanıya	533	2.00	0.95			
Üçüncü Tercih Edilen Çalışma Türü	Etkileşim	1. Diğer öğrencilerle	454	3.31	1.09	21.79	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	818	2.89	1.15			
		3. Öğretim elemanıya	300	3.18	1.17			
	Aidiyet	1. Diğer öğrencilerle	454	3.53	1.01	22.32 BF	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	818	3.11	1.13			
		3. Öğretim elemanıya	300	3.38	1.13			
	Duyuşsal İfadeler	1. Diğer öğrencilerle	454	2.06	0.92	16.93 BF	<0.001	1-2 2-3
		2. Kendi kendime	818	1.79	0.90			
		3. Öğretim elemanıya	300	2.07	0.97			

Not. BF = Brown-Forsythe.

Tablo 5'te görüldüğü gibi, ilk tercih edilen çalışma türü açısından etkileşim ($F = 13,91$; $p < 0,001$), aidiyet ($F = 11,42$; $p < 0,001$) ve duyuşsal ifadeler ($F = 18,31$; $p < 0,001$) faktörleri anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır. Benzer biçimde ikinci tercih edilen çalışma türü açısından etkileşim ($F = 13,45$; $p < 0,001$), aidiyet ($F = 10,91$; $p < 0,001$) ve duyuşsal ifadeler ($F = 8,47$; $p < 0,001$) faktörlerinde de bir farklılık söz konusudur. Son olarak, üçüncü tercih edilen çalışma türü açısından da etkileşim ($F = 21,79$; $p < 0,001$), aidiyet ($F = 22,32$; $p < 0,001$) ve duyuşsal ifadeler ($F = 16,93$; $p < 0,001$) faktörlerinde bir farklılaşma vardır.

Tek yönlü varyans analizinde (ANOVA) gruplar arasında anlamlı bir fark bulunması durumunda bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit edilmesi sonrasında analiz sonuçları yorumlanmaktadır. Bu doğrultuda grupların ortalama puanlarını hesaplamak amacıyla uygun çoklu karşılaştırma testinin (POST-HOC) kullanılması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2017). İşlem sonrası testlerinde farklı seçenekler bulunmaktadır. Bunların asıl işlevi temelde aynı olmakla birlikte gruplar arasında varyansların eşit dağılıp dağılmadığına göre aralarında farklılık olan grupları belirlemede kullandıkları formüller farklı olmaktadır. Bu testlerde varyansları homojen dağılan gruplar için en sık kullanılanı Bonferroni testidir. Gruplar arasında varyansların homojen dağılmadığı durumda Tamhane testi yaygın bir şekilde işe koşulmaktadır. Varyansların homojen dağılıp dağılmama durumuna göre bu testlerden birini seçmek yeterlidir (Kalaycı, 2017).

İlk tercih edilen çalışma türü açısından, elde edilen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu görebilmek amacıyla işlem sonrası testlerinden Bonferroni (etkileşim ve aidiyet) ve Tamhane (duyuşsal ifadeler) testleri uygulanmıştır. Bu bağlamda diğer öğrenenlerle ve öğretim elemanı ile çalışma türünü tercih eden öğrenenlerde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki, diğer öğrenenlerle ve öğretim elemanı ile çalışma türünü benimseyen öğrenenlerde, kendi kendine çalışma türünü benimseyen öğrenenlerle mukayese edildiğinde etkileşim, aidiyet ve duyuşsal ifadelerin düzeyi daha fazladır.

İkinci tercih edilen çalışma türü açısından, belirlenen farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için işlem sonrası testlerinden Bonferroni testinden yararlanılmıştır. Bonferroni testine göre kendi kendine öğrenenlere kıyasla diğer öğrenenlerle ve öğretim elemanı ile etkileşim kurarak çalışma türünü tercih eden öğrenenlerde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda diğer öğrenenlerle ve öğretim elemanı ile çalışma türünü benimseyen öğrenenlerde, kendi kendine çalışma türünü benimseyen öğrenenlere karşılaştırıldığında etkileşim, aidiyet ve duyuşsal ifadeler düzeyinin daha çok olduğu belirlenmiştir.

Üçüncü tercih edilen çalışma türü açısından, ortaya konulan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespitini gerçekleştirmek için işlem sonrası testlerinden Bonferroni (etkileşim) ve Tamhane (aidiyet ve duyuşsal ifadeler) testleri yapılmıştır. Buna göre kendi kendine öğrenenlere kıyasla diğer öğrenenlerle ve öğretim elemanı ile çalışma türünü tercih eden öğrenenlerde anlamlı bir farklılık söz konusudur. Diğer öğrenenlerle ve öğretim elemanı ile çalışma türünü benimseyen öğrenenlerde, kendi kendine çalışma türünü benimseyen öğrenenlere kıyasla etkileşim, aidiyet ve duyuşsal ifadeler düzeyi daha çoktur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Tartışma

Bu çalışmada Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemindeki öğrenenlerin sosyal bulunuşluk düzeyleri, tercih edilen etkileşim türleri ve öğrenme malzemelerinin kullanım durumunu mercek altına alınmıştır. İlgili inceleme 2022-2023 öğretim yılı bahar döneminde Açıköğretim Sisteminde kayıtlı öğrenenleri kapsamıştır. Öğrenenlerin sosyal bulunuşluk düzeyleri, tercih ettikleri etkileşim türleri ve öğrenme malzemeleri kullanım durumları ölçümlenerek, bu değişkenlerin sosyal bulunuşluk açısından nasıl bir değişim gösterdiği irdelenmiştir.

Çalışma bulguları, Açıköğretim Sistemindeki öğrenenlerin tercihleri ve davranışları hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bulgular, öğrenenlerin çoğunluğunun Açıköğretim Sistemi'nde bir ön lisans programına kayıtlı olduğunu ortaya koyarak bu eğitim türünün popülerliğini ve erişilebilirliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, öğrenenlerin Anadolium eKampus platformunda genellikle ortalama 3-4 saat geçirdikleri ve bu da öğrenme çabalarına önemli bir zaman ve emek harcadıklarını göstermektedir. Bu bulgular, alan yazındaki çalışmalarla da örtüşmektedir (Sönmez ve Özdamar, 2024). Sönmez ve Özdamar (2024) tarafından yapılan çalışmada öğrenenlerin öğrenme sürecinde öğrenme yönetim sistemlerinde önemli ölçüde zaman ve çaba harcadıklarının altını çizmiştir.

Açıköğretim dersleri için tercih edilen çalışma yöntemleri incelendiğinde, öğrenenlerin kendi kendilerine çalışmayı tercih ettikleri görülmüştür. Bu tercih, öğrenenlerin ders malzemeleriyle kendi hızlarında ilerleme esnekliğine sahip olduğu Açıköğretimin bağımsız öğrenme ilkesiyle uyumludur. Alan yazındaki çalışmalarda da açıköğretimin öz-yönlendirmeli ve bağımsızlık özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Bu yönüyle mevcut çalışma, alan yazındaki diğer çalışmalarla tutarlıdır (Baykan ve Naçar, 2007; Bonk ve Lee, 2017). Diğer taraftan, çalışma bulguları, farklı öğrenme malzeme türlerine yönelik tercihleri ortaya koymuştur. Bu bağlamda soru ve video tabanlı malzemeler, öğrenenler arasında en çok tercih edilen malzeme türü olmuştur. Bu bulgular alan yazındaki çalışmalarla örtüşmektedir (Anisa, 2022; Cano, 2023). Öyle ki, Cano (2023), öğrenenlerin görsel tabanlı öğrenme malzemelerini daha çok tercih ettiklerini vurgulamış ve bu durumun video tabanlı öğrenme malzemelerinin öğrenenler arasında popüler olduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde, Anisa (2022) öğrenenlerin video tabanlı malzemelerden öğrenmeyi, tekrar etme ve soru-cevap oturumları gibi canlı ders etkinlikleriyle birlikte tercih ettiklerini ortaya koyarak öğrenenler arasında etkileşimli ve ilgi çekici bir öğrenme deneyiminin altını çizmiştir. Dolayısıyla soru ve video tabanlı öğrenme malzemelerinin öğrenenler açısından daha çekici olduğuna işaret edilmiştir. Buna ek olarak soru ve video tabanlı malzemeler, öğrenenlerin aktif olarak düşünmelerini ve soru sormalarını gerektiren malzemeler olduğundan söz konusu bu malzemeler, öğrenenlerin kendi düşünce ve duygularını ifade etmeleri için bir fırsat sunabilmektedir. Bu nedenle de öğrenenlerin birbirleriyle daha çok soru-cevap şeklinde etkileşime geçtikleri değerlendirilmektedir.

Sosyal bulunuşluk açısından, çalışma, farklı türdeki öğrenme malzemelerine yönelik öğrenen tercihlerinin etkileşim, aidiyet ve duygusal ifade düzeylerini anlamlı olarak farklılaştırdığını ortaya koymuştur. Ses tabanlı malzemeleri tercih eden öğrenenler, ses tabanlı malzemeleri tercih etmeyenlere göre daha yüksek düzeyde etkileşim, aidiyet ve duygusal ifadeler sergilemiştir. Bu durum öğrenenlerin birbirleriyle sohbet etmelerine, tartışmalarına ve ortak çalışma yapmalarına olanak sağlamasıyla açıklanabilir. Alan yazındaki çalışmalarda ses tabanlı malzemelerin eşzamanlılık, duygusal ifadelerin ve duyguların daha iyi anlaşılabilmesi gibi özelliklerden ötürü diğer öğrenme malzemelerine kıyasla daha ilgi çekici ve etkileyici bir öğrenme deneyimi sunduğu dile getirilmiştir (Trespacios ve Uribe-Flórez, 2019). Ayrıca metin tabanlı öğrenme malzemelerine kıyasla ses tabanlı malzemelerin geleneksel öğrenmenin ötesine geçerek öğrenenlere öğrenen-içerik etkileşimi açısından önemli fırsatlar sağladığının da altı çizilmiştir (Lin, 2012).

Benzer şekilde, video tabanlı malzemeleri tercih eden öğrenenler daha yüksek düzeyde etkileşim ve aidiyet sergilemiştir. Bu bulgular, belirli öğrenme malzemelerinin Açıköğretim Sisteminde öğrenenler arasında bir topluluk ve bağlılık duygusu oluşturmadaki rolüne işaret etmektedir. Ayrıca bu bulgu, alan yazındaki çalışmaları da desteklemektedir (Ren, 2022). Aidiyet ve duygusal ifadeler faktörünün anlamlı bir şekilde farklılaşmaması ise, metin tabanlı malzemelerin, öğrenenlerin bir topluluğa ait olma veya duygularını ifade etmede etkili olmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla bu durum metin tabanlı malzemelerin, görsel veya sesli malzemeler kadar sosyal bir deneyim sunmamasından kaynaklanabilir. Bu bulgular etkili ve ilgi çekici çevrimiçi dersler tasarlarırken öğrenenlerin öğrenme malzemesi tercihlerini dikkate almanın önemini altını çizmektedir. Sosyal bulunuşluk kavramı, etkileşim ve katılımın çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrenenler arasında bir topluluk ve bağlantı duygusu geliştirmedeki rolünü vurgulamaktadır (Kadir vd., 2021). Öğrenenlerin birbirleriyle ve ders içeriğiyle etkileşime geçmeleri için fırsatlar sunmak, destekleyici ve işbirliğine dayalı bir öğrenme atmosferini teşvik etmek için gerekli bir koşuldur (Harris, 2023).

Çalışmada ayrıca, tercih edilen çalışma biçimiyle ilişkili olarak sosyal bulunuşluk da incelenmiştir. Bulgular, tercih ettikleri çalışma türüne bağlı olarak öğrenenler arasında etkileşim, aidiyet ve duygusal ifadelerde önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle, diğer öğrenenler ve öğretmenlerle birlikte çalışmayı tercih eden öğrenenler, kendi öz yönlendirmeli öğrenenlere kıyasla daha yüksek düzeyde etkileşim, aidiyet ve duygusal ifadeler sergilemiştir. Söz konusu bulgu alan yazındaki çalışmalarla da örtüşmektedir (Richardson ve Swan, 2019). Bu durumun ise işbirlikçi öğrenme ortamlarının ve eğitmen liderliğindeki etkileşimlerin, öğrenenler arasında daha güçlü bir topluluk duygusuna ve bağlılığa katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca alan yazında sosyal bulunuşluğun çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrenci katılımı ve bağlılığı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna da işaret edilmiştir (Yueh vd., 2014).

Sonuç

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları Açıköğretim Sistemindeki öğrenenlerin tercihlerine ve davranışlarına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın katılımcıları ağırlıklı olarak ön lisans programlarına kayıt yaptırmakta ve öğrenme platformunda önemli miktarda zaman harcamaktadır. Çalışma ayrıca, tercih edilen çalışma türü olarak kendi kendine çalışmanın önemini ve soru tabanlı ve video tabanlı öğrenme malzemelerinin popülerliğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla açık ve uzaktan öğrenme kapsamında soru ve video tabanlı öğrenme malzemelerinin popülerliği, programlara yeni sunulacak olan derslerde faydalanılacak öğrenme malzemeleriyle ilgili de bir ipucu sunmaktadır. Öğrenenlerin hazırlanılacak olan soru ve video tabanlı öğrenme malzemeleri ile sosyal bulunmuşlukları artırılabilir ve etkileşimli bir öğrenme deneyimi yaşamalarına olanak verilebilir.

Ayrıca çalışma, ses ve video tabanlı malzemelerin daha yüksek düzeyde etkileşim, aidiyet ve duygusal ifadelerle katkıda bulunması ise belirli öğrenme malzemelerinin sosyal bulunmuşluğu desteklemedeki rolünü vurgulamaktadır. Söz konusu malzemelerin etkileşim açısından daha değerli olduğu göz önünde tutulmalıdır. Ek olarak çalışma bulgularının, tercih edilen çalışma türü sosyal bulunmuşluğu önemli ölçüde etkilediğine, diğer öğrenenler ve eğitmenlerle etkileşime giren öğrenenlerin, öz yönelimli öğrenenlere kıyasla daha yüksek düzeyde etkileşim, aidiyet ve duygusal özellikler sergilediğini göstermesi, tercih edilen çalışma türü açısından öğrenenlere daha çok etkileşimli bir öğrenme deneyimi sunulmasına dikkat çekmektedir. Yönelimsel ve teknik bağlamda öğrenenlere öğrenme yönetim sistemleri üzerinden etkileşimli bir çevrimiçi öğrenme deneyimini sağlayabilecek bir alt yapının ve öğrenme malzemelerinin sunulması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu noktada da öğrenenlerin farklı öğrenme tercihlerine göre hareket edilmesi ve öğrenen tercihinin göre bir öğrenme deneyimi sunulması tavsiye edilmektedir.

Son olarak, çalışma bulgular, Açıköğretim derslerinin tasarımı ve sunumu için öneriler sunmakla birlikte etkileşimli ve ilgi çekici öğrenme malzemelerinin yanı sıra işbirliğine dayalı öğrenme ortamlarına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Eğitmenler tüm bunları göz önüne alarak sosyal bulunmuşluğu artırıcı, topluluk duygusunu ve anlamlı öğrenme deneyimlerini destekleyici öğrenme ortamları tasarlayabilirler. Ancak, mevcut çalışmada öğrenenlerin sosyal bulunmuşluk ile başarı durumları arasında bir ilişkilendirmeyi yapacak veri toplanmadığı için gelecek çalışmaların sosyal bulunmuşluğu, öğrenen başarısı ile incelemesi tavsiye edilmektedir. Böylelikle sosyal bulunmuşluk açısından etkileşimli ve ilgi çekici öğrenme ortamlarının öğrenenlerin başarısını ne düzeyde etkilediği ortaya konulabilecektir.

Öneriler

- Bu çalışma, Açıköğretim Sisteminde öğrenenlerin tercihleri ve davranışları hakkında değerli bilgiler sunarken, daha fazla araştırma yapılması gereken konular bulunmaktadır. Mevcut bilgiyi artırmak için, gelecekteki araştırmalarda aşağıdaki konular dikkate alınabilir:
- - Boylamsal çalışmalar: Öğrenen tercihleri ve davranışlarındaki değişiklikleri uzun bir süre boyunca incelemek için boylamsal çalışmalar yürütmek, Açıköğretim Sistemi içindeki dinamiklerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayacaktır.
- - Karşılaştırmalı analiz: Açıköğretim Sistemindeki öğrenenlerin tercih ve davranışlarının geleneksel fiziksel eğitim ortamlarındakilerle karşılaştırılması, Açıköğretimin kendine özgü yönleri ve öğrenen katılımı ve sonuçları üzerindeki etkisi hakkında bir bakış açısı sağlayabilir.
- - Eğitmen etkisi: Eğitmenlerin Açıköğretim Sistemindeki öğrenenler arasında sosyal bulunmuşluğu ve katılımı sağlamadaki rolünün araştırılması, etkili çevrimiçi öğrenmeyi destekleyen stratejiler ve uygulamalar hakkında değerli bilgiler sağlayacaktır.
- - Öğrenen memnuniyeti ve sonuçları: Öğrenen tercihleri, sosyal bulunmuşluk ile öğrenen memnuniyeti ve sonuçları arasındaki ilişkinin araştırılması, Açıköğretim Sisteminde öğrenen başarısını etkileyen faktörlerin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar

- Akcaoğlu, M. ve Lee, E. (2016). Increasing social presence in online learning through small group discussions. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 17(3). <https://doi.org/10.19173/irrodl.v17i3.2293>
- Anisa, A. (2022). Efl students' perceptions and preferences of the video use as a replacement for traditional lecture method. *IDEAS: Journal on English Language Teaching and Learning, Linguistics and Literature*, 10(1), 310-325. <https://doi.org/10.24256/ideas.v10i1.2656>
- Arifin, W. N. (2015). The graphical assessment of multivariate normality using SPSS. *Education in Medicine Journal*, 7(2), 71-75.
- Armellini, A. and Stefani, M. D. (2015). Social presence in the 21st century: an adjustment to the community of inquiry framework. *British Journal of Educational Technology*, 47(6), 1202-1216. <https://doi.org/10.1111/bjet.12302>
- Başaran, Y. K. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47(5), 480-495.
- Baykan, Z. and Naçar, M. (2007). Learning styles of first-year medical students attending erciyes university in Kayseri, Turkey. *Advances in Physiology Education*, 31(2), 158-160. <https://doi.org/10.1152/advan.00043.2006>
- Bonk, C. J. and Lee, M. M. (2017). Motivations, achievements, and challenges of self-directed informal learners in open educational environments and moocs. *Journal of Learning for Development*, 4(1). <https://doi.org/10.56059/jl4d.v4i1.195>
- Brockman, R., Taylor, J., Segars, L., Selke, V., ve Taylor, T. (2020). Student perceptions of online and in-person microbiology laboratory experiences in undergraduate medical education. *Medical Education Online*, 25(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2019.1710324>
- Brown, C. ve Wilson, C. (2016). One university making a difference in graduate education. *Journal of Holistic Nursing*, 34(4), 402-407. <https://doi.org/10.1177/0898010116633319>
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cano, J. (2023). A conjoint study and segmentation on the preferred online learning attributes of senior high school learners. *International Journal on Open and Distance E-Learning*, 9(1). <https://doi.org/10.58887/ijodel.v9i1.108>
- Caprara, L., ve Caprara, C. (2021). Effects of virtual learning environments: A scoping review of literature. *Education and Information Technologies*, 27(3), 3683–3722. doi:10.1007/s10639-021-10768-w
- Chen, Y., Lei, J., ve Cheng, J. (2019). What if online students take on the responsibility: students' cognitive presence and peer facilitation techniques. *Online Learning*, 23(1). <https://doi.org/10.24059/olj.v23i1.1348>
- Claypoole, V., Neigel, A., Waldfogle, G., ve Szalma, J. (2019). Evaluative social presence can improve vigilance performance, but vigilance is still hard work and is stressful. *Journal of Experimental Psychology Human Perception ve Performance*, 45(5), 616-627. <https://doi.org/10.1037/xhp0000635>
- Cleveland-Innes, M. ve Campbell, P. (2012). Emotional presence, learning, and the online learning environment. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(4), 269.
- Creswell, J. W. (2014). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. New York: Pearson.
- Cui, T. ve Wang, J. (2023). Empowering active learning: a social annotation tool for improving student engagement. *British Journal of Educational Technology*, 55(2), 712-730. <https://doi.org/10.1111/bjet.13403>

- Fabian, K., Smith, S., Taylor-Smith, E., & Meharg, D. (2022). Identifying factors influencing study skills engagement and participation for online learners in higher education during covid-19. *British Journal of Educational Technology*, 53(6), 1915-1936. <https://doi.org/10.1111/bjet.13221>
- Feinberg, J. ve Aiello, J. (2006). Social facilitation: a test of competing theories1. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(5), 1087-1109. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2006.00032.x>
- Fiock, H. (2020). Designing a Community of Inquiry in Online Courses. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 21(1), 135–153. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i5.3985>
- Geng, S., Law, K., ve Niu, B. (2019). Investigating self-directed learning and technology readiness in blending learning environment. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0147-0>
- Guichon, N. ve Cohen, C. (2014). The impact of the webcam on an online l2 interaction. *Canadian Modern Language Review/ La Revue Canadienne Des Langues Vivantes*, 70(3), 331-354. <https://doi.org/10.3138/cmlr.2102>
- Güneş, İ., Büyük, K., Öztürk, A., Tuna, G., vd. (2017). Kitleles uzaktan eğitimde öğrenen-içerik etkileşimi: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi örneği. *Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 9-36.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., ve Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks: Sage.
- Haris, M. H. M., Husin, S. F., Rosli, R., & Rahmat, N. H. (2023). Is there connectivism in online engagement?. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(8). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v13-i8/17736>
- Harnisch, H. and Taylor-Murison, L. (2011). Transition and technology—evaluation of blended learning delivered by university staff to 6th form students. *British Journal of Educational Technology*, 43(3), 398-410. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2011.01190.x>
- <https://doi.org/10.19173/irrodl.v13i3.1174>
- <https://doi.org/10.19173/irrodl.v13i4.1234>
- Huang, K., Law, V., ve Lee, S. J. (2018). The role of learners' epistemic beliefs in an online community of inquiry. *British Journal of Educational Technology*, 50(4), 1882-1895. <https://doi.org/10.1111/bjet.12684>
- Jung, I. (2001). Building a theoretical framework of web-based instruction in the context of distance education. *British Journal of Educational Technology*, 32(5), 525-534. <https://doi.org/10.1111/1467-8535.00222>
- Kadir, Z. A., Mohamad, F., Rathi, N. A. M., & Rashid, M. H. A. (2021). The perceived effectiveness of student engagement strategies in open and distance learning. *International Journal of Asian Social Science*, 12(1), 1-12. <https://doi.org/10.18488/5007.v12i1.4388>
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi Yayın Dağıtım.
- Kim, H.Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: Assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative Dentistry ve Endodontics*, 38(1), 52-54.
- Kılıç-Çakmak, E., Çebi, A. ve Kan, A. (2014). E-öğrenme ortamlarına yönelik “Sosyal Bulunuşluk Ölçeği” geliştirme çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(2), 755-768. [10.12738/estp.2014.2.1847](https://doi.org/10.12738/estp.2014.2.1847)
- Kopus, T., Mikhalat, E., Belozerovala, E., ve Meshcheryakova, O. (2021). *Instructor presence in online teaching: challenges and opportunities*. SHS Web of Conferences, 127, 03002. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202112703002>
- Kreijns, K., Xu, K., ve Weidlich, J. (2021). Social presence: Conceptualization and measurement. *Educational Psychology Review*, 34(1), 139–170. doi:10.1007/s10648-021-09623-8

- Lin, C., Zheng, B., ve Zhang, Y. (2016). Interactions and learning outcomes in online language courses. *British Journal of Educational Technology*, 48(3), 730-748. <https://doi.org/10.1111/bjjet.12457>
- Lin, H. (2012). Effects of multimedia vocabulary annotations on vocabulary learning and text comprehension in esp classrooms. *CALL: Using, Learning, Knowing, EUROCALL Conference, Gothenburg, Sweden, 22-25 August 2012*, Proceedings. <https://doi.org/10.14705/rpnet.2012.000047>
- Loke, S. (2015). How do virtual world experiences bring about learning? a critical review of theories. *Australasian Journal of Educational Technology*, 31(1). <https://doi.org/10.14742/ajet.2532>
- Marriott, P. (2002). A longitudinal study of undergraduate accounting students' learning style preferences at two uk universities. *Accounting Education*, 11(1), 43-62. <https://doi.org/10.1080/09639280210153263>
- Martin, F., Parker, M., ve Deale, D. (2012). Examining interactivity in synchronous virtual classrooms. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(3), 228.
- Miao, J. ve Ma, L. (2022). Students' online interaction, self-regulation, and learning engagement in higher education: the importance of social presence to online learning. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.815220>
- Mykota, D., ve Duncan, R. (2007). Learner characteristics as predictors of online social presence. *Canadian Journal of Education*, 30(1), 157-170. <https://doi.org/10.2307/20466630>
- Oh, C. S., Bailenson, J. N., ve Welch, G. F. (2018). A systematic review of social presence: Definition, antecedents, and implications. *Frontiers in Robotics and AI*, 5. doi:10.3389/frobt.2018.00114
- Özsarı, G., ve Aydın, C.H. (2021). Interaction preferences of distance learners in Turkey. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, <https://doi.org/10.1080/02680513.2021.1981279>
- Öztok, M. ve Kehrwald, B. (2017). Social presence reconsidered: moving beyond, going back, or killing social presence. *Distance Education*, 38(2), 259-266. <https://doi.org/10.1080/01587919.2017.1322456>
- Öztürk, Ö., Erorta, Ö., Güler, E., Uğurhan, Y. Z. C. (2023). Açıköğretim Sisteminde öğrenenlerin canlı derslere ilişkin görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 337-355. <https://doi.org/10.51948/auad.1198562>
- Pallant, J. (2011). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using SPSS* (4th ed.). New York: Open University Press.
- Peacock, S., Cowan, J., Irvine, L., ve Williams, J. (2020). An exploration into the importance of a sense of belonging for online learners. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 21(2), 18-35. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i5.4539>
- Ren, X. (2022). Investigating the experiences of online instructors while engaging and empowering non-traditional learners in e-campus. *Education and Information Technologies*, 28(1), 237-253. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11153-x>
- Richardson, J. C., ve Swan, K. (2019). Examining Social Presence in Online Courses in Relation to Students' Perceived Learning and Satisfaction. *Online Learning*, 7, 68-88.
- Ruey, S. (2010). A case study of constructivist instructional strategies for adult online learning. *British Journal of Educational Technology*, 41(5), 706-720. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2009.00965.x>
- Samardzija, N. ve Peterson, J. (2015). Learning and classroom preferences of gifted eighth graders. *Journal for the Education of the Gifted*, 38(3), 233-256. <https://doi.org/10.1177/0162353215592498>
- Sanginetto, E., Capuano, N., Gaeta, M., ve Micarelli, A. (2007). Adaptive course generation through learning styles representation. *Universal Access in the Information Society*, 7(1-2), 1-23. <https://doi.org/10.1007/s10209-007-0101-0>

- Sederevičiu tė -Pac'iauskiene ; Ž.; Valantinaite ; I.; Asakavičiu tė ; V. (2022). 'Should I Turn On My Video Camera?' The Students' Perceptions of the Use of Video Cameras in Synchronous Distant Learning. *Electronics 11*, 813. <https://doi.org/10.3390/electronics11050813>
- Shannon, C. ve Clarke, D. (2022). How teacher presence engages and supports online female postgraduate students at an australian regional university. *Ascilite Publications*, e22098. <https://doi.org/10.14742/apubs.2022.98>
- Shatila, S. (2023). Not Alone When I'm Feeling Stressed: Online Adult Learner Connection and Retention. *Adult Education Quarterly*, 74(1), 43-61. <https://doi.org/10.1177/07417136231184570>
- Sönmez, A. and Özdamar, N. (2024). Examining the factors related to learners' intention and usage continuity of online learning. *Open Praxis*, 16(2), 195-207. <https://doi.org/10.55982/openpraxis.16.2.570>
- Swope, K., Cadigan, J., Schmitt, P., ve Shupp, R. (2008). Personality preferences in laboratory economics experiments. *The Journal of Socio-Economics*, 37(3), 998-1009. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2006.12.065>
- Trespalcios, J. and Uribe-Flórez, L. J. (2019). Case studies in instructional design education: students' communication preferences during online discussions. *E-Learning and Digital Media*, 17(1), 21-35. <https://doi.org/10.1177/2042753019874149>
- Vrieling-Teunter, E., Henderikx, M., Nadolski, R., ve Kreijns, K. (2022). Facilitating peer interaction regulation in online settings: the role of social presence, social space and sociability. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.793798>
- Wang, J., Yang, Y., Liu, H., ve Aalst, J. (2021). Continuing to teach in a time of crisis: the Chinese rural educational system's response and student satisfaction and social and cognitive presence. *British Journal of Educational Technology*, 52(4), 1494-1512. <https://doi.org/10.1111/bjet.13129>
- Wang, M. ve Chen, H. C. (2013). Social presence for different tasks and perceived learning in online hospitality culture exchange. *Australasian Journal of Educational Technology*, 29(5). <https://doi.org/10.14742/ajet.215>
- Yu, Z. (2021). The effects of gender, educational level, and personality on online learning outcomes during the covid-19 pandemic. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18 (1). <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00252-3>
- Yueh, H., Lin, W., Liu, Y., Tominaga, S., & Minoh, M. (2014). The development of an interaction support system for international distance education. *IEEE Transactions on Learning Technologies*, 7(2), 191-196. <https://doi.org/10.1109/tlt.2014.2308952>

EXTENDED SUMMARY

Open and distance learning have emerged as significant educational paradigms, offering students unparalleled flexibility in achieving their academic goals. In tandem with the proliferation of virtual classrooms, it has become imperative to understand how social connections, interaction modalities, and learning resource preferences influence the educational experiences of distance learners (Miao and Ma, 2022). The Community of Inquiry (CoI) framework has garnered recognition for its efficacy in enhancing students' learning experiences in online settings by emphasizing social presence, cognitive presence, and teaching presence (Geng et al., 2019). Leveraging frameworks like CoI, educators can foster engaging virtual learning communities that facilitate effective learning outcomes.

The choice of learning materials profoundly impacts learner engagement and outcomes in online courses. Effective learner-content and learner-instructor interactions are crucial for facilitating knowledge construction and comprehension, as well as enhancing learner satisfaction and performance (Lin et al., 2016). Understanding the relationship between social presence, interaction types, and learning material preferences enables educators to tailor instructional methods to enhance learner engagement, motivation, and learning experiences.

This study aims to expand scholarly understanding by examining how social presence levels among open and distance learners influence their preferences for interaction styles and learning materials. By exploring this intricate interplay, the research provides insights for the development of effective instructional strategies, with the potential to enrich instructional approaches, enhance learner engagement, and bolster academic achievements in open and distance education.

Social presence holds great significance in online learning environments, fostering connection, belonging, and engagement among learners. It is closely linked to increased student engagement, improved learning quality, and the development of a strong sense of community (Fiock, 2020). In open and distance education, where physical proximity is absent, establishing social presence becomes crucial for creating a supportive and interactive learning atmosphere.

Social presence in online learning is multifaceted and influenced by various factors, including the configuration of learning environments and the availability of social affordances (Akcaoglu and Lee, 2016). Tools such as live sessions and social annotation features positively impact the online learning experience, fostering real-time interaction and communication among learners (Cui and Wang, 2023).

Instructional design, facilitation techniques, learner attributes, and instructor involvement significantly shape the development of social presence within virtual classrooms (Wang et al., 2021). Effective design strategies can boost engagement levels and foster connectedness among learners. Peer facilitation techniques positively impact cognitive presence, underscoring the importance of peer interactions in nurturing social presence (Chen et al., 2019).

Learner preferences for learning materials are influenced by instructional design, interactivity, and personalized learning experiences (Brockman et al., 2020). Well-designed materials enhance interest and motivation, ultimately shaping learners' material preferences. Learner attributes, such as learning styles and existing knowledge, impact material preference and engagement (Marriott, 2002).

Interactive features and multimedia components within learning materials enhance engagement and retention of information (Sangineto et al., 2007). Anadolu University Open Education System exemplifies dynamic learner-content interaction through a diverse array of e-learning materials, curated to meet modern learners' needs (Güneş et al., 2017). Live courses, a central component of the Anadolium eKampus platform, facilitate real-time interaction between instructors and learners, enriching the learning experience (Öztürk et al., 2023).

The study investigates the influence of social presence on interaction styles and learning material preferences among open and distance learners. Data collection involved 1617 learners, with statistical analyses revealing significant findings. Learners predominantly enrolled in associate degree programs and spent substantial time on the learning platform. Self-study was the preferred study style, with question-based and video-based materials being favored.

The results revealed that social presence plays a significant role in shaping interaction styles and material preferences among open and distance learners. Notably, learners who preferred audio-based and video-based

materials demonstrated higher levels of engagement. This finding highlights the importance of incorporating interactive learning materials that utilize auditory and visual elements to enhance learner engagement and comprehension.

Furthermore, collaborative study modes were found to promote greater interaction among learners. This emphasizes the value of instructor-led interactions and collaborative learning environments in open and distance education. By creating opportunities for learners to work together and actively engage with the content, educators can foster a sense of community and facilitate meaningful learning experiences.

These findings underscore the importance of integrating interactive learning materials and collaborative learning environments into online education. When educators incorporate these elements into their instructional design, they have the potential to enhance social presence, create a supportive community, and promote deep learning experiences for learners.

Moving forward, future research should explore longitudinal trends in social presence and its impact on learning outcomes over an extended period. Additionally, conducting comparative analyses between open and distance education and traditional educational settings can provide valuable insights into the unique benefits and challenges of each approach. Investigating the influence of instructors on social presence and examining the relationship between learner preferences, social presence, and academic outcomes are also fruitful areas for further exploration.

By addressing these areas of research, we can continue to refine online learning environments, ensuring that they meet the evolving needs of learners in open and distance education. Ultimately, this will result in enhanced educational experiences and improved outcomes for learners in these settings.

COVID-19, TÜKETİCİ TEPKİSİ, ANLIK SATIN ALMA DAVRANIŞI: TÜKETİCİLERDE KAYGI BOZUKLUĞU VE GELENEKSEL VE YENİ MEDYANIN ROLÜ

COVID-19, CONSUMER RESPONSES, AND IMPULSE BUYING BEHAVIOR: ANXIETY LEVELS OF CONSUMERS AND THE ROLE OF TRADITIONAL AND NEW MEDIA

Asude Yasemin ZENGİN

Aksaray Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Yönetimi Bölümü
asudeyaseminzengin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3147-7958

Burak ÇETİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sağlık Yönetimi Bölümü
burak.cetin@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4252-4828

Arzu YÜKSEL

Aksaray Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Hemşirelik Bölümü
arzualtunay76@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7819-2020

ÖZ

Geliş Tarihi:
27.04.2024

Kabul Tarihi:
10.07.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Covid-19
Tüketici tepkisi
Kaygı bozukluğu
Anlık satın alma
Medya

Keywords

Covid 19
Consumer responses
Anxiety
Impulse Buying
Media

COVID-19 salgını Türkiye'de tüketicileri psikolojik olarak etkilemiş ve tüketici davranışlarına da yansımıştır. Çalışmanın amacı, COVID-19 salgını sürecinde anlık satın alma davranışı ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve tüketici tepkilerindeki değişimlerin yanı sıra geleneksel medya ve sosyal medyanın rolünü belirlemektir. Araştırmanın ikinci amacı ise tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerine göre anlık satın alma davranışları ve kaygı düzeyleri açısından farklılaşp farklılaşmadığını belirlemektir. Türkiye genelinde 776 tüketiciye online anket uygulanmıştır. Sonuçlar tüketicilerin yaklaşık %42'sinin büyük miktarlarda ürün satın aldığı ve depoladığını ortaya çıkardı. Tüketiciler en çok taze gıda kategorisinin yanı sıra kişisel hijyen ve ev temizliği kategorilerinde de ürün satın aldı. Tüketiciler sağlıklı ve hijyenik olduğunu düşündükleri marka ve araçları tercih etti. Resmi açıklamalar ve TV haberleri insanları normalin ötesinde alışveriş yapmaya motive eden en önemli kaynak oldu. Tüketicilerin yüzde 20'sinden fazlasının Covid-19 haberlerini sosyal medya gruplarından takip ettiği belirlendi. Gençlerde, kadınlarda ve bekarlarda kaygı düzeyinin daha yüksek olduğu belirlendi. COVID-19 salgını sırasında anlık satın alma davranışı ile kaygı düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır.

ABSTRACT

COVID-19 outbreak has psychologically affected consumers in Turkey, and it reflects to consumer behavior. The purpose of the study is to examine the relationship between impulse buying behavior and anxiety levels in the COVID-19 epidemic process and to determine the changes in consumer responses as well as the role of traditional media and social media. The secondary purpose of the study is to determine whether consumers differentiate regarding impulse buying behaviors and anxiety levels on the basis of their socio-demographic characteristics. Online questionnaires were conducted with 776 consumers throughout Turkey. The results revealed that approximately 42% of the consumers bought and stored large amounts of products. Consumers bought products mostly in the fresh food category, as well as in the personal hygiene and household cleaning categories. Consumers preferred brands and intermediaries that they thought were healthy and hygienic. Official statements and TV news were the most important source motivating people to shop beyond normal. It is determined that more than 20% of the consumers followed COVID-19 news from social media groups. It was found that the level of anxiety was higher in young, women, and singles. During the COVID-19 outbreak, there has been a positive correlation between impulse buying behavior and anxiety level.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1474448>

Atf/Cite as: Zengin, A. Y., Çetin, B., & Yüksel, A. (2024). Covid-19, tüketici tepkisi, anlık satın alma davranışı: Tüketicilerde kaygı bozukluğu ve geleneksel ve yeni medyanın rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1343-1367.

Introduction

COVID-19, reported first in December 2019 in Wuhan, China, has spread all over the world in a very short time. On March 11, 2020, the World Health Organization announced the threat of a pandemic. After the first case was reported publicly in Turkey on March 13, 2020, individuals began to perceive more serious concerns about COVID-19, which had been initially perceived as a distant threat for several months before that date. Measures were taken in Turkey as the number of cases as well as the number of the patients who died of the disease increased. As the measures started to affect the broader social sphere and society, this created an environment of anxiety throughout the community.

As they were continually exposed to the news stories about ways to prevent the coronavirus; the extent to which the disease is dangerous; panicking people in other countries; and shopping frenzies, on TV and via the Internet, at home, individuals were triggered into action as consumers. Despite the warnings from public authorities and industry representatives, consumers continued to purchase many products in large quantities from grocery store chains. According to a survey by Ipsos, cologne and vinegar, used as a disinfectant for protection from the virus, were among the best-selling products. Also, pasta alone corresponded to a fourth of the total shopping growth (Ipsos, 2020).

Literature on impulse buying focused on clinical and psychological development, education, and consumer purchasing behaviors (Piron, 1991; Rook et. al., 1995; Hausman, 2000; Kacen et. al., 2002). Different definitions of impulse buying behavior can be found in the literature. In Rook (1987), impulse buying was defined as an activity performed by a consumer with a sudden, strong, and persistent impulse and/or emotion caused by a complex emotional impulse (Rook, 1987: 191). In many studies, it was found that impulse buying is performed to ensure pleasure, social interaction, and satisfaction (Park, et. al., 2006, s. 434).

There are, many studies aimed at investigating the impulse buying behavior of consumers resulting from pandemics in the 2000s (Lee et. al., 2007; Akben et. al., 2008; Brug et. al., 2009; Beach et. al., 2009; Fenichel et. al., 2013). These studies sought to determine the purchasing intentions and behaviors of consumers, media, and communication channels and policies during the outbreak. Previous research tried to identify "*what*" triggered the impulse buying behavior and "*for what*" and "*why*" (Badgaiyan et. al., 2014, s. 537).

One of the most basic functions of the media is certainly that they are a source of information. The main purpose of the traditional and new media is to inform consumers and convey the message that is supposed to be delivered. The information they provide should clearly explain the risks of the virus and be specific and reliable.

With regard to psychosocial behaviors of consumers, the COVID-19 outbreak has led to changes in purchasing behaviors in addition to its social and economic impacts. The primary aim of this study is to examine the correlation between impulse buying behavior and anxiety level, determine changes in consumer responses, and identify the role of traditional media and social media. The secondary aim of the study is to determine whether consumers differentiate regarding impulse buying behavior and anxiety levels on the basis of their sociodemographic characteristics.

The World was unpredictable pandemic situation. Covid 19 has changed business models, consumer buying instruments, consumer behaviours in many ways (Lee & Lee, 2021; Verma & Naveen, 2021, s. 27-28). Consumers' purchasing behaviors have rapidly transitioned to online media. Thus, the pandemic has helped accelerate the development of digital infrastructure in many industries (Kim, 2020). However Covid pandemic effect consumer buying behaviour and studied include consumption shifts. Some studies focus impulse buying behaviour (Naeem, 2021; Ahmed et.al., 2020; Wang et.al., 2021 etc.), shifts preferences channel (Mehroliya et.al, 2021; Pantano et. Al., 2021; Ngoh & Groening, 2022) and external stimuli such as information and social media exposure (Laato et al., 2020; Naeem, 2020; Tran et.al., 2021; Lee & Jung, 2021; Tounes et. al., 2021; Kannan & Kulkami, 2022). Consumers were spending significantly more time in houses. Also forcing to perform their leisure and recreational activities in home. Consumers spending time on products and services via electronic devices, mobile applications via internet. Also in the digital age, information is playing important role. Consumers searching reliable information both traditional and new media channels. Covid-19 pandemic interplay between trustworthy information and effective communication through social media, and the public's trust in health authorities. In this regard Covid-19 pandemic period, trust in traditional media declined %53 and social media trust fell to %35 (Reuters, 2021). Nowadays, unfortunately overall trust in media in news is %40 in

the World and overall trust in news remains stable at 35% in Turkey (Newman et. al., 2023). However, trustworthy media is important. Because media that provides misleading and unreliable information influences consumer psychology and consumer buying behaviour. In this context, this study explores how traditional media and social media influences consumers impulse buying behaviour and anxiety level, consumer responses.

Impulse Buying Behavior and Anxiety

The fact that consumer behaviors are motivated behaviors emphasizes the understanding of the concept of need in the field. Within the framework of consumer behavior, the concept of need is examined on the basis of Abraham Maslow's hierarchy of needs (1954). Maslow's hierarchy of needs is a theory that is closely related to human psychology. For safety needs, which are generally satisfied psychologically, individuals aim to keep themselves out of danger and be healthy and socially balanced. For example, individuals' efforts to protect their families that make them feel safe and make their children healthy are associated with the satisfaction of safety needs. In the course of life, it is undoubtedly inevitable for parents to take measures to protect their family members and make them feel safe. Healthy and normal individuals satisfy their safety needs (Maslow, 1943, s. 377-379; Poston, 2009, s. 347-350). In the face of the COVID-19 outbreak, consumers who are driven by physiological and safety needs at the bottom of Maslow's hierarchy of needs may act impulsively and in an unplanned way.

Purchasing is defined as a realistic decision-making that is performed in a planned and informed manner and to which due time is allocated, whereas impulse buying is referred to as an act that has an unplanned element that facilitates purchasing (Hausman, 2000, s. 404). Piron describes impulse buying behavior as hedonically complex purchasing behavior that is done with an emotional incentive (Piron, 1991, s. 509). Impulse buying is defined as a sudden and unplanned purchase (Beatty et. al., 1998, s. 170) that is often performed to satisfy the need to avoid an unwanted emotion and/or situation (Sohn et. al., 2014, s. 244).

Unplanned buying behavior stems from the consumer's certain tendencies. The tendency to make unplanned purchases is a tendency to buy something, which impulsively develops in the consumer, such as fear, excitement, or pressure. In addition, unplanned buying takes place in relation to personal features, such as education (Verplanken et. al., 2001, s. 71-78).

Buying is an ordinary part of everyday life. However, sudden events and unexpected developments may render the buying behavior of individuals to no longer be ordinary and trigger them to act with a strong impulse. In the literature on consumer behavior, many studies focused on the relationship of anxiety and stress with impulse and/or unplanned buying (O'Guinn et. al., 1989; Faber et. al., 1996; Phau et. al., 2008; Ridgway et. al., 2008; Kyrios et. al., 2013; Darrat et. al., 2016; Eroglu, 2016). In many of the studies, the behaviors of the people who exhibited unplanned purchasing behavior and who were under psychological follow-up were investigated. However, most of these studies were conducted in the field of psychiatry.

In the consumer behavior literature, anxiety is noted as one of the factors that provoke impulse buying. Psychological, socio-cultural, and external factors may trigger impulse buying behavior by increasing anxiety and stress in individuals (O'Guinn et. al., 1989, s. 148-149). Consumers who make unplanned purchases miss opportunities while making comparisons, or they aim at eliminating anxiety and stress by purchasing products in accordance with the specified specifications (Kyrios et. al., 2013, s. 194). Weinstein et al. observed that individuals who made unplanned purchases exhibited depressive characteristics. It was found that women made impulse purchases with the aim of avoiding symptoms of anxiety, depression, stress, and other risk factors (Weinstein et al., 2015, s. 49).

Consumer anxiety is at the center of unplanned buying. Simultaneously, anxiety affects the cause-effect relationship of buying behavior. Consequently, anxiety affects impulse buying (Darrat et al., 2016, s. 105). Recent health-related news stories and information also affect the anxiety level of consumers with regard to the outbreak. Based on the foregoing discussion, the research hypothesis was proposed as follows:

H1: There is a positive correlation between impulse buying behavior and anxiety level.

Some studies on impulse buying examined the role of socio demographics. Awan and Abbas (2015) claimed gender and age were expressively and contrariwise concomitant with impulse buying while income and education were directly associated with the impulse buying and demographic characteristics have a significant impact of impulse buying behavior of consumers. Bashir et al. (2013) showed that demographic factors, such as the disposable income and age, are related to most impulse buying indicators. However, education and gender produced marginal association with impulsive buying behavior. Chaudhuri et al. (2021) supported the findings from past research suggesting that there is a positive relationship between income of the consumers and their impulse buying behaviour. On the other hand, the relationship of gender and age with impulse buying behaviour is not significant. Mohiuddin and Iqbal (2018) studied based on the secondary data and concluded that all the factors gender, age, education, etc. have a strong association with impulse buying among consumers. Thus, following hypothesis proposed.

H2: There is a statistically significant difference in impulse buying in terms of socio-demographics.

During the Middle East respiratory syndrome (MERS) epidemic 7.6% of 1,656 patients in Korea exhibited anxiety symptoms and 16.6% of them showed feelings of anger during the isolation period (Jeong et al., 2016). According to the results of Paz et al., (2020) a total of 759 patients completed the questionnaire, 22.5% moderate to severe symptoms of anxiety. Being a woman and from the Coastal region were risk factors. In addition during the COVID 19 lockdown gender was found to be associated with anxiety wherein males were more likely to anxious. Also employment status was significantly associated with anxiety symptoms (Verma and Mishra, 2020). Besides, findings of Hubbard et al., (2021) showed associations of anxiety and depression with sociodemographic as age, gender, deprivation. Zhou et al., (2020) conducted study among Chinese high school students during the COVID-19 outbreak. Results revealed that female gender was the higher risk factor for anxiety symptoms. In terms of grades, senior high school was a risk factor for depressive and anxiety symptoms; the higher the grade, the greater the prevalence of depressive and anxiety symptoms. Hence, the third research hypothesis was proposed as follows:

H3: There is a significant difference in anxiety levels of consumers in terms of socio-demographics.

Pandemic Period and Consumer Behavior

There have been studies conducted during previous outbreaks, focusing on consumer behavior (Wohlgenant et. al., 1982; Hendel et. al., 2006; Beach et. al., 2009). In these studies, it was stated that consumers exhibited price sensitivity in the short term rather than in the long term. The studies related to the avian flu outbreak found increased consumption of fresh meat, frozen red meat, and chicken meat in connection with product preferences (Beach et. al., 2009, s. 11; Yilmaz et al., 2011, s. 783-784).

With the emergence of the COVID-19 outbreak, the studies investigating the epidemic process from various aspects focused on different topics. Consumer behavior-oriented studies indicated that panic buying behavior emerged during the COVID-19 pandemic and that panic buying affects consumers' purchasing preferences in the medium term. During this period, consumers' restaurant, travel, and entertainment expenditures were reduced by 72% (Haiqian et.al., 2020). In a study on households, the pandemic was divided into two periods. The first period was taken as the beginning of the pandemic, and the second period was considered the course of the pandemic. It was found that consumers engaged only in food shopping in the first period and in food and takeaway shopping in the second period (Bakeret et. al., 2020). Another study determined that consumers were exhibiting panic buying behaviors and were engaging in stockpiling and that the authorities informed the public to prevent hoarding (Hobbs, 2020).

Along with the economic, the psychological dimension of the pandemic was also studied. During the COVID-19 pandemic, individuals exhibited increased levels of anxiety, stress, and paranoia, and it was noted that the pandemic negatively affected the mental health of individuals (Nicomedes et. al., 2020). Many educational practices and programs were conducted on TV and radio and through media channels to protect individual mental health; reduce anxiety, stress, and depression levels; and perform faster diagnosis and treatment procedures. The educational practices and programs not only improved the mental health of individuals but

also played an important role in the development of personal cleanliness and hygiene education and awareness (Wang et. al., 2020).

Media

In an outbreak, decision-makers, scientists, and media play an important role. The media outlets are crucial for conveying information about the statements of scientists and the decisions of policymakers to the public in the most effective manner. Information must be reliable, trustworthy, and responsible (Vasterman et. al., 2013; Albeak, 2011; Clark, 2008).

The guidance by the news and information sources is effective during an outbreak. During the avian flu epidemic, consumers exhibited fewer purchases when the risk rose, and it was found that newspaper news stories had an effect on food demand and consumer food preferences (Kuchler, 2008). It was reported that during the avian flu epidemic, educated individuals paid more attention to their daily consumption behaviors and that the media news stories influenced consumers' purchasing decisions (Yılmaz et al., 2011, s. 784-786).

The media plays an important role in conveying the news and as a source of information, particularly during viral outbreaks. Undoubtedly, the media is an important tool that enlightens society and affects, prevents, repairs, and saves behavioral and attitudinal reactions (Lee et. al., 2013, s. 120).

From the 1990s to the present, the Internet and the changing media venues facilitate access to information. The Internet and social media play an important role in enabling individuals to access information. According to the statistics on sources of access to information around the world in 2010, 70% of people received information from TV, 32% from the print media, 82% from online media, and 52% from social media. However, only 42% of the users relied on information from all media channels, while the rate of those who found social media reliable was 23% (Digital News Report, 2019).

The rate of those trusting the information obtained from all media channels in Turkey was 46%. The rate of those trusting the information obtained from social media was 40%. In Turkey, the Internet was the most important source of information, with a rate of 88%. The Internet was followed by TV (74%) and the print media (59%). Social media ranked fourth, with 46% (Newman et al., 2019, s. 114). As it can be seen, confidence in the information changes depending on the source of information. The information is effective in consumers' purchasing decisions and behavior.

Methodology

Sample

The population of this descriptive study consisted of consumers over 18 years of age living in Turkey. The sample consisted of 776 consumers from across Turkey who agreed to participate in the study between April 25 and May 11, 2020. Data collected through an online questionnaire.

Before proceeding with the study, written approval was obtained from Aksaray University Human Research Ethics Board (Date: 24.04.2020, Injunction number: 2020/03-27). Approval was obtained from the Ministry of Health of Turkey on May 19, 2020. The consumers who participated in the study were informed about the study, and they were told that their individual information would remain confidential. The data were collected online in accordance with the principles of the Helsinki Declaration.

Measures

The Participant Information Form, the Impulse Buying Behavior Scale (IBBS), and the State-Trait Anxiety Inventory (STAI) were used to collect data. Developed by the researchers, the Participant Information Form consists of questions designed to determine the demographic and socioeconomic characteristics of consumers and their shopping patterns in the pandemic process. The information form also contains questions designed to identify changes in consumer responses. In the preparation of these questions, the stimulus-response model was taken as the basis. One of the most basic models used to describe the consumer buying decision process is the stimulus-response model that also referred to as the black box model (Kotler, 1997). This model describes

the stimuli that affect the consumer (marketing efforts and environmental factors); consumer characteristics (values, lifestyle, psychological situation, etc.); and their interaction with the consumer responses. Consumer responses are monitored in the form of product choices, brand choices, dealer choices, purchase quantities, purchase timing, and payment methods. Based on this basic model, the questions were designed to correspond to the COVID-19 pandemic threat in order to measure changes related to the sub-items in consumer responses. Because purchase timing is specific and due to curfew restrictions, it was not likely to direct the consumer to purchase on certain days or hours, no question was asked under this item. Expert opinions were taken in designing the questions.

The IBBS has been developed to determine the impulse buying behaviors of consumers. Developed by Angela Hausman in 2000, this scale consists of seven items. The IBBS is a 5-point Likert-type scale and the items are between items 1 and 5 (1=Strongly disagree, 2=Disagree, 3=Undecided, 4=Agree, and 5=Strongly agree). In the present study, the Cronbach’s alpha value of the scale was found to be 0.83.

The STAI was developed by Spielberger et al. (1970). Oner et. al. (1983) conducted the validity and reliability study of the inventory for the Turkish society. The alpha reliability coefficient was found to be between 0.94 and 0.96 in various applications. The STAI evaluates how an individual feels at a given moment and under certain circumstances. Each item on the inventory is scored with “Not at all,” “Somewhat,” “Moderately so,” or “Very much so.” Items 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, and 20 are reverse scored. After the total weighted scores of direct and reverse scored items are found, the total weighted score of the reverse scored items is subtracted from the total weighted score obtained for the direct scored items. The individual's anxiety score is calculated by adding a previously determined value (50) to this number. Higher points indicate higher levels of anxiety (Spielberger et al., 1970; Oner et. al., 1983). In the present study, the Cronbach’s alpha value of the scale was found to be 0.94.

The Statistical Package for Social Science for Windows (SPSS) (version 25.0) package program was used to assess the data. Descriptive statistics, such as frequency, percentage, mean, and standard deviation, were used. The Kolmogorov–Smirnov test was used to test whether the data was distributed normally. As the data showed no normal distribution, the Mann–Whitney U test was used for comparing two variables, and the Kruskal–Wallis test was used for comparing more than two variables, whereas the relationship between two variables was tested using Spearman’s correlation test. The $p < 0.05$ level was considered statistically significant.

Results

The socio-demographic characteristics of the consumers participating in the study are presented in Table 1. It was observed that the consumers were mostly in the 35–44 and 18–24 age ranges. Approximately 67% of the participants were women. Regarding their marital status, almost half of the consumers were married. Of the participants, 43.2% did not have children, and 56.8% had children. Of those who had children, 46.2% had two children. Of the participants, 37.9% were civil servants, 26.3% students, and 16.9% private sector employees. 40.1% of the consumers were found to have an income up to TL 5,000, 23.3% earned between TL 8,000 and 12,500, and 13% received remuneration of TL 12,501 and above.

Table 1. Socio-demographic Characteristics of the Consumers

Socio-demographic characteristics	Number	Percent	
Age	18-24	217	28.0
	25-34	194	25.0
	35-44	220	28.4
	45 and over	145	18.6
Gender	Female	519	66.9
	Male	257	33.1
Marital status	Single	385	49.6

	Married	391	50.4
Education level	High school and below	117	15.1
	Associate degree	83	10.7
	Bachelor degree	384	49.5
	Master's degree	122	15.7
	Doctoral degree	70	9.0
Have a child	Yes	335	43.2
	No	441	56.8
Number of children*	One	148	44.2
	Two	155	46.2
	Three and above	32	9.6
Your profession	Student	204	26.3
	Civil servant	294	37.9
	Housewife-unemployed	56	7.2
	Private sector employee	131	16.9
	Worker	22	2.8
	Retired	28	3.6
	Business owner (Merchant, Industrialist, or Tradesman)	41	5.3
	Total monthly income of the family ^{1,2}	2.324 - 3.500 TL	194
	3.501 - 5.000 TL	117	15.1
	5.001 - 6.500 TL	109	14.0
	6.501 - 8.000 TL	69	8.9
	8.001 - 9.500 TL	60	7.7
	9.501 - 11.000 TL	75	9.7
	11.001 - 12.500 TL	51	6.6
	12.501 TL and above	101	13.0
Total		776	100

* Percentages were calculated based on 335 responses.

¹ Minimum gross wage 3.577,50TRY and net wage 2.825,90TRY in Türkiye in 2020(Republic of Türkiye Ministry of Labour and Social Security, 2020)

² Minimum gross wage is 332 USD exchange rate(Bloomberg,2022)

Table 2. IBBS and STAI Mean Scores

Scales	Mean \pm SD	Median	Min.–Max.
IBBS	15.08 \pm 5.26	15	7-35
STAI	44.79 \pm 10.89	45	20-74

Table 2 shows the IBBS and STAI overall mean scores and median values of the consumers participating in the study. The IBBS mean score and median value of the consumers were, respectively, 15.08 \pm 5.26 (Min. 7–Max. 35) and 15. Consumers' impulse buying behavior levels are close to medium level. The STAI mean score and median value of the consumers were, respectively, 44.79 \pm 10.89 (Min. 20–Max. 74) and 45. Scores from the state anxiety scale vary between 20 and 80. A large score indicates a high level of anxiety, a small score indicates a low level of anxiety. It seems that the anxiety level of consumers is at a medium level.

Table 3. Correlation Between IBBS And STAI Mean Scores

		IBBS	STAI
IBBS	R	1	
	P	-	
STAI	R	0.140**	1
	P	0.000	-

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The Spearman's correlation analysis was used to determine the correlation between impulse buying behavior and state anxiety level. The results are given in Table 3. According to the results, there was a statistically significant correlation between the impulse buying behavior and the state anxiety level ($p < 0.05$). The correlation was weak and positive. Hence, H1 hypothesis was accepted.

The differences, if any, in the impulse buying tendency and state anxiety level of the consumers participating in the study on the basis of their sociodemographic characteristics were also investigated. Accordingly, the results of the Mann–Whitney U Test and the Kruskal–Wallis analysis are presented in Table 4.

Table 4. Variables Affecting the Consumers' IBBS and Their STAI Mean Scores

Variables		IBBS X \pm S	STAI X \pm S
Age	18-24	15.22 \pm 5.03	47.16 \pm 10.69
	25-34	15.65 \pm 5.23	44.75 \pm 10.79
	35-44	15.26 \pm 5.48	43.70 \pm 10.90
	45 and over	13.83 \pm 5.13	42.97 \pm 10.80
	χ^2	14.870	13.386
	P	0.002	0.004

Gender	Female	15.03 ± 5.30	46.39 ± 10.46
	Male	15.17 ± 5.18	41.57 ± 11.06
	Z	-0.348	-5.825
	P	0.728	0.000
Marital status	Single	15.18 ± 5.15	46.47 ± 11.03
	Married	14.98 ± 5.36	43.15 ± 10.51
	Z	-0.867	-4.056
	P	0.386	0.000
Education level	High school and below	15.26 ± 5.59	44.96 ± 11.07
	Associate degree	14.75 ± 4.75	47.00 ± 10.74
	Bachelor degree	14.73 ± 4.92	44.76 ± 10.90
	Master's degree	15.45 ± 5.65	44.46 ± 10.85
	Doctoral degree	16.42 ± 6.15	42.70 ± 10.66
	χ^2	3.591	4.128
	P	0.464	0.389
Have a child	Yes	14.71 ± 5.36	43.54 ± 10.59
	No	15.36 ± 5.17	45.75 ± 11.03
	Z	-2.065	-2.624
	P	0.039	0.009
Number of children	One	14.66 ± 5.58	43.02 ± 10.41
	Two	15.05 ± 5.09	43.88 ± 10.71
	Three and above	13.21 ± 5.48	44.25 ± 11.10
	χ^2	6.247	0.791
	P	0.044	0.673
Profession	Student	15.26 ± 5.01	46.71 ± 10.89
	Civil servant	15.19 ± 5.33	43.48 ± 10.76

	Housewife-unemployed	14.30 ± 5.01	46.66 ± 9.48
	Private sector employee	14.77 ± 5.14	45.09 ± 10.56
	Worker	15.81 ± 5.54	45.00 ± 13.40
	Retired	14.42 ± 6.65	42.64 ± 10.96
	Business owner (Merchant, Industrialist, or Tradesman)	15.48 ± 5.57	42.56 ± 11.92
	χ^2	4.861	11.618
	P	0.562	0.071
Total monthly income of the family	2.324 - 3.500 TL	14.86 ± 5.02	45.88 ± 10.80
	3.501 - 5.000 TL	15.76 ± 5.66	45.88 ± 11.50
	5.001 - 6.500 TL	14.03 ± 4.42	44.10 ± 11.15
	6.501 - 8.000 TL	15.50 ± 5.63	43.13 ± 10.81
	8.001 - 9.500 TL	14.53 ± 4.83	44.55 ± 10.06
	9.501 - 11.000 TL	14.97 ± 5.45	44.73 ± 11.95
	11.001- 12.500 TL	15.31 ± 5.42	44.96 ± 9.46
	12.501 TL and above	15.85 ± 5.70	43.47 ± 10.43
	χ^2	9.780	5.286
	P	0.201	0.625

z = Mann Whitney U Test

χ^2 = Kruskal Wallis Test

There was a statistically significant difference between the IBBS mean scores of the groups in terms of age, child ownership, and number of children. It was determined that based on the age groups, the difference was between the consumers aged 45 and older and those aged between 18 and 24 years ($X = 15.22$), between 25 and 34 years ($X = 15.65$), and between 35 and 44 years ($X = 15.26$). The IBBS mean scores were the lowest in the group aged 45 and over ($X = 13.83$) among the age groups. In terms of child ownership, it was found that the mean scores of the consumers without children ($X = 15.36$) were higher than those of the group who had children ($X = 14.71$). In terms of the number of children that the consumers had, the difference was established to be due to the difference between those who had two children and those who had three or more children. Accordingly, the IBBS mean scores of the consumers having two children ($X = 15.05$) were higher than those of the consumers having three or more children ($X = 13.21$).

There was a statistically significant difference between the STAI mean scores of the groups in terms of age, gender, marital status, and child ownership ($p < 0.05$). Among the age groups, the STAI mean scores of those 18–24 years and older were the highest ($X = 47.16$). This age group was followed by the 25–34 age group ($X = 44.75$). The age group with the lowest level of state anxiety consisted of the consumers aged 45 and older ($X = 42.97$). Regarding the gender, the women's state anxiety level ($X = 46.39$) was higher than the anxiety level of men ($X = 41.57$). Regarding marital status, it was determined that the STAI mean scores ($X = 46.47$) of the single consumers ($X = 43.15$) were higher when compared with those who were married. Also, it was found that the consumers without children ($X = 45.75$) had higher status anxiety levels when compared with those with children ($X = 43.54$).

Within the scope of the study, questions were asked to determine the manner in which the consumers behaved during their shopping in connection with the COVID-19 pandemic. The results of descriptive analysis regarding the answers given in this context are presented below.

Table 5. Use of Protective Materials in Shopping

Answers	Number	Percent
After being reported in China for the first time	23	3.0
After being reported in our country for the first time	337	43.4
After the Ministry of Health announced the first death	179	23.1
After the government made it obligatory	213	27.4
I have not started using it	24	3.1
Total	776	100

The consumers were asked when they first started using protective materials such as gloves and masks during the COVID-19 outbreak (Table 5). According to descriptive statistics, a large number of consumers stated that they used protective materials in shopping after the disease was first reported in Turkey. Of the consumers, 27.4% stated that they did so after the government made it obligatory, and 23.1% stated that they started using protective materials after the Ministry of Health announced the first death in Turkey. The ratio of those who had not started doing so was 3.1%.

Table 6. Purchasing/Stockpiling a High Quantity of Products

Answers	Number	Percent
After being reported in China for the first time	15	1.9
After being reported in our country for the first time	111	14.3
After the Ministry of Health announced the first death	45	5.8
After the government suspended public schools and universities	97	12.5
After the government announced the transition to flexible work in the public sector	39	5.0
After the transition to distance education in universities	19	2.4
I have not started buying too many products that I could not use	450	58.1
Total	776	100

The statistics concerning the time when the consumers bought large quantities of products and started storing for the first time in the COVID-19 outbreak are shown in Table 6. Accordingly, 58.1% of the consumers (450

people) stated that they had not started buying too many products that they could not use. However, it was found that the consumers bought and stored a large amount of products after the disease was reported in Turkey for the first time (14.3%) and after the public schools and universities affiliated to the Ministry of National Education were suspended (12.5%).

Table 7. Top Destinations for Shopping

Answers	Number	Percent
Local shops and local tradesmen	209	26.9
Local chain retail markets	244	31.4
National chain retail markets	241	31.1
Online shopping sites	82	10.6
Total	776	100

Table 7 presents descriptive statistics for the answers to the question of where the consumers preferred to do most of their shopping during the COVID-19 outbreak. The consumers preferred to shop in local (31.4%) and national (31.1%) chain markets. The percentage of those who preferred online shopping remained at 10.6%.

Table 8. Media Channel Followed for the COVID-19 News

Answers	Number	Percent
TV	401	51.7
Internet news sites, newspapers	193	24.8
Social media (WhatsApp, Facebook, Instagram, etc.)	165	21.3
I am not following	17	2.2
Total	776	100

When asked, “Which channel do you follow the most about the recent developments on COVID-19?”, more than half of the consumers (51.7%) replied that they watched TV. It was determined that approximately 25% of the consumers followed Internet news sites and newspapers, and 21.3% followed social media. Only 2.2% of the consumers stated that they did not follow the COVID-19 news.

Table 9. Most Purchased Product Category

Answers	Number	Percent
Ready food – frozen food	140	7.6
Food – vegetables, fruits, etc.	607	32.9
Non-alcoholic packaged beverages – milk, juice, soda, etc.	139	7.5
Internet service	77	4.2
Personal hygiene products – hand sanitizer, wet wipes, etc.	423	22.9
Household cleaning hygiene products	391	21.3
Personal care products – hair dye, shaving foam, and hand moisturizer	58	3.1
Electronic items – laptop, tablet, etc.	10	0.5
Total	1845*	100

*Percentages were calculated based on 1845 answers (there are multiple answers to the question).

The descriptives regarding the categories of products bought most by the consumers during the COVID-19 measures are presented in Table 9. The consumers stated that they purchased products in the category of food (unfrozen and fresh) (32.9%); personal hygiene products (22.9%); and household cleaning products (21.3%). The electronics category was voiced only by 10 consumers (0.5%).

Table 10. Source of the Event or News Leading to Shopping Beyond Normal

Answers	Number	Percent
The statements by public authorities	321	23.0
A friend/family member who is a health Professional	60	4.3
TV programs on COVID-19	170	12.2
News reports on TV	246	17.5
The posts in the social media groups I belong to	168	12.0
My family members/friends' calling and warning	112	8.0
International press	79	5.7
No one or nowhere/my own assessments	241	17.3
Total	1397*	100

* Percentages were calculated based on 1397 responses.

Results regarding the event or news leading the consumers to shop beyond how much they would normally be given in Table 10. These events or sources were the statements by public authorities for 321 consumers (41.4%); the news reports on TVs for 246 consumers (31.7%); and TV programs on COVID-19 for 170 (21.9%) consumers. The number of consumers who reported the posts made in the social groups they belonged to was 168 (21.7%). Of the 1397 responses in total, the ratio of the statements by public authorities was 23%; that of news reports on TV was 17.5%; that of TV programs on COVID-19 was 12.2%; and that of social media posts was 12%. The number of the consumers who stated that they were shopping beyond what was normal for them on the basis of their own assessments was 241, and the ratio of this response to the total responses was 17.3%.

Table 11. Sufficiently Informed Issues

Answers	Number	Percent
Symptoms of the disease	613	22.8
Prevention measures	641	23.8
Immunostrengthening supplements	295	11.0
What to eat and drink	217	8.1
Practices and procedures such as quarantine, curfew, and travel permit	528	19.6
Where to report upon signs of illness	395	14.7
Total	2689*	100

*Percentages were calculated based on 2689 responses.

The consumers were inquired about the issues that they thought were sufficiently informed about COVID-19 (Table 11). Of 776 consumers, 82.6% (641 consumers) stated that they were informed adequately about disease prevention measures; 613 (79%) about disease symptoms; 528 (68%) about procedures such as quarantine, curfew, and travel permit; and 395 (51%) about the institutions to report to upon signs of illness followed by

immunostrengthening (38%); and healthy nutrition (28%). Of 2,689 responses, disease prevention measures corresponded to 23.8%; disease symptoms to 22.8%; and quarantine, curfew, travel permit, etc. and procedures to 19.6%.

The following are the distribution of the consumer responses to questions regarding consumer responses to the COVID-19 outbreak and on whether there were changes in the responses. In this context, product choice, brand choice, dealer choice, purchase quantity, and payment method choice were discussed.

Table 12. Consumer Responses – Brand Choice

Answers	Number	Percent
I continue to buy the brands that I normally buy	593	47.1
I bought whatever brand was in the market, and I did not prefer a specific brand	127	10.1
I bought the brands that I thought might be more expensive but more hygienic	105	8.3
I bought the brands that I thought were healthier	210	16.8
I used to evaluate the price before; now I buy branded products, regardless of the high price	44	3.5
I am still making a decision to buy a brand by comparing the prices	179	14.2
Total	1258*	100

*Percentages are based on 1258 answers.

On the question of determining consumer responses regarding brand choice in shopping patterns since the threat of the COVID-19 outbreak was first declared are given in Table 12. Of 776 consumers, 76.42% stated that they continued to buy their usual brands; 27% of the consumers bought the brands that they think are healthier; 23.07% of the consumers decided to buy brands on the basis of a price comparison as they did before. 16.37% of the consumers bought whichever brand they could find on the market; and 13.5% of the consumers bought the products that they thought were produced under more hygienic conditions even if they were more expensive. Of all the answers given, the least frequent answer (3.5%) was “I used to evaluate the price before, but now I buy branded products, regardless of the high price”.

Table 13. Intermediary Choice

Answers	Number	Percent
I bought them from the places I always went to and liked for product quality	680	81.9
I have changed the places I always went to because of the threat of infection	111	13.4
I started buying products from the places I never went to before	39	4.7
Total	830*	100

*Percentages are based on 830 answers.

The choices of intermediaries since the COVID-19 outbreak threat was first declared are presented in Table 13. Thus, 87.63% of the consumers bought products from the places they always went to; 14.30% consumers changed the places they always went to because of the threat of virus infection; and 5.03% of the consumers began to buy products from the places they never went to before.

Table 14. Product Choice

Answers	Number	Percent
I buy whatever products I would buy routinely	681	74.4
After the outbreak threat, the products I would buy have changed	83	9.1
After the outbreak threat, I started buying products that I would never bought before	83	9.1
I started buying some products that I did not need because of the outbreak threat	68	7.4
Total	915*	100

*Percentages are based on 915 answers.

Regarding product choice in shopping patterns since the COVID-19 outbreak threat was first declared are given in Table 14. Thus, 87.77% of the consumers stated that they buy whatever products they would buy routinely. On the other hand, 10.7% of the consumers changed their products after the outbreak threat; after the declaration of epidemic threat, 10.7% of the consumers began to buy products they had never bought before; and 8.8% of the consumers started buying some products that they did not need because of the outbreak.

Table 15. Purchase Quantity

Answers	Number	Percent
I still buy whatever amount I would buy routinely	438	43.3
I have increased the amount of products I purchase; now I buy more	289	28.6
I buy smaller amount of products	15	1.5
I buy many products although I have them at home in sufficient quantities	120	11.9
I do not buy any products before finishing them completely	150	14.7
Total	1012*	100

*Percentages are calculated based on 1,012 answers.

The descriptive statistics regarding the question about the quantity of products purchased since the COVID-19 outbreak hazard was first declared are presented in Table 15. Accordingly, 56.44% of the consumers still buy whatever amount they would buy routinely; 37.24% of the consumers have increased the amount of products that they buy; 19.33% of the consumers never buy any products before finishing them completely; and 15.5% of the consumers buy many products although they have them at home in sufficient quantities. Of the 1,012 responses in total, the least frequent answer (1.5%) was “I buy smaller amount of products.”

Table 16. Payment Method

Answers	Number	Percent
I continue to pay cash as I always did	178	20.9
I used to pay cash but I now use a credit card	132	15.5
I used a credit card, but I now pay cash	28	3.3
I continue to pay with a credit card as I always did	513	60.3
Total	851*	100

*Percentages are calculated based on 851 answers.

The answers to the question of payment method preferences in purchases since the declaration of the COVID-19 outbreak threat are given in Table 16. Thus, 66.11% of the consumers said that they continued to pay with a credit card as they always did; 22.94% of the consumers continued to pay cash. Thus, in total % 89.05 of the consumers reported no change in payment method. 17% of consumers started to pay with credit cards instead of cash. The ratio of those who stopped paying with a credit card and started pay cash was 3.3%.

Discussion and Implications

The COVID-19 outbreak has affected and changed daily life at a significant level in Turkey. The effects of the outbreak in human psychology, as well as in human physiology, have begun to be discussed. State anxiety is one of the most voiced psychological indicators in this context.

As individuals perceive threats to their lives and feel the need to strengthen their immune systems, physiological and safety needs have been stimulated. It was observed that the individuals who *stayed home*, watched TV, followed social media, and were exposed to COVID-19 news intensively have exhibited different behaviors in this process. Motivated by physiological and safety needs, which are at the bottom of Maslow's hierarchy of needs, in the face of the COVID-19 outbreak, people gave unprecedented consumer responses. Psychological factors underlying changes in consumer reactions and impulse buying behavior, as well as the role of traditional media and that of new media, have not been studied extensively in the literature, particularly in Turkey. In fact, no study that focused on this issue in Turkey was found. The data obtained in this study will be a first in the field and fill the gap in the literature.

Results claim that there was no significant change in the responses of a vast majority of the consumers during COVID-19 outbreak. Although it is hard to say that the COVID-19 outbreak led to a major change in consumer responses, the highest change rate observed in purchase quantities and brand choice, respectively. It was determined that a significant rate of consumers increased the amount of products they bought; and bought products even if they had them in sufficient quantities. Further, consumers tend to prefer purchasing certain brands because they considered them to be healthy and produced under hygienic conditions even if they were more expensive. Moreover, it is found that consumers' still consider the price in their brand choices in the COVID-19 period.

The period in which the data were collected within the scope of this study was the time when the transmission level of COVID-19 was the highest and the strictest measures were being implemented. Feeling that they were under pressure under these conditions, individuals may have experienced increased anxiety. Contemporaneously, the media served images of consumers emptying market shelves from around the world and from Turkey. Consumers exhibited unplanned shopping behaviors. In this context, the correlation between impulse buying tendencies and state anxiety levels during the COVID-19 outbreak was also examined. According to the results of the present study, a weak, positive correlation was found between impulse buying tendency and state anxiety level at the peak of the COVID-19 outbreak. The reason for the weak correlation was the possibility that multiple sociological and/or psychological factors might have influenced impulse buying behavior during this process. Nevertheless, the studies on the correlation between anxiety and impulse buying reported similar findings (e.g., O'Guinn et al., 1989; Kyrios et al., 2013; Weinstein et al., 2015; Darrat et al., 2016).

According to the results of differentiation in the impulse buying behavior based on socio-demographic characteristics during the COVID-19 outbreak, differences were found between the groups in terms of age, child ownership, and number of children. Accordingly, the impulse buying tendency was highest among the consumers aged 25–34 and 18–24, respectively. However, the lowest among the consumers aged 45 and over. These results are consistent with the Wood (1998), addressing the impulse buying level was higher in the 18-39 or lower age ranges than that in the higher ages (Bashar et al., 2013, s. 147). The impulse buying tendency was higher among those who did not have children than it was among those who had children and among those with two children than it was among those with three or more children. Based on an overall assessment of these findings, as suggested in Agarwal (2015), this can be explained by the change of lifestyle, depending on age, which, in turn, affects impulse buying behavior. It is expected that the consumers over 45 years of age will already have children and even more than two children in the course of life. Such a consumer is more likely to

spend on more important and predetermined products (such as their children's education) than they would on unplanned purchases. The fact that the impulse buying behavior was at the highest level in the 25–34 age group can be explained by the fact that the members of this group became new consumers, with their studentship having ended, and with their having started to earn their own money. In this age group, there are new consumers who have just started with their careers and created new families (Koseoğlu, 2002, s. 98). Therefore, they are likely to have a high tendency to purchase new and exciting products without planning. The results of the present study were similar to those of the studies that reported higher impulse buying behaviors among young people (e.g., Bellenger et al., 1978; Wood, 1998; Aytekin et al., 2015). Important groups in terms of consumption psychology are expressed as adolescents, students, people who are child owners, and elderly people (Orhan, 2002, s. 5). In this context, consumers who do not have any children will not feel any financial or spiritual responsibility for the present or future as would those with children, and this makes it easier for them to make unplanned purchases.

According to the research findings on whether the state anxiety level differentiates on the basis of socio-demographic variables, there was a difference between the groups in terms of age, gender, marital status, and child ownership. In terms of age groups, it was determined that the age group with the highest anxiety levels was the one comprising those aged 18–24 years and that composed of the youngest consumers. This may be due to the fact that the universities were closed; they were far from their usual education and social environment; and the people aged below 18 were banned from going outside. These results were similar to those of the study conducted by Pollective (2020) with over 500 people aged 16–35 years, in which 60% of the participants gave "negative" responses to the question of how they felt (CNN Türk, 25.05.2020). It has been seen that the level of anxiety of women is higher than that in men. This finding is further in line with the results of a study by Üsküdar University (Milliyet, 2020a), which found that women experience higher levels of anxiety and fear during the COVID-19 outbreak. Similarly, Haktanir et al. (2020) determined that women feared COVID-19 more when compared with men (Milliyet, 2020b). The higher levels of anxiety among single people when compared with married people may be associated with the fact that these consumers are often more likely to live alone. In addition to their daily activities/needs, the individuals who are alone have to deal with the negative psychology of the outbreak on their own.

There were extremely important findings for decision-makers. It was found that the decision-makers successfully carried out the process of conveying information on disease prevention, disease symptoms, and which institution to reach out to for suspected infection during the COVID-19 outbreak. It was established that consumers used the traditional media as the main source of information in this process. It may be recommended that in later periods or in a future outbreak, news reports and outbreak programs on TV be used as the main venue for disseminating information. It was found that social media venues were not as effective as TV in this process, and only about a fifth of the consumers used them as their primary source of information. In this context, it is crucial for decision-makers and media practitioners both in traditional media such as TV and in social media to focus on conveying information and refrain from causing panic, anxiety, stress, and fear. Particular attention should be paid so that the media content does not cause consumers to buy or stockpile products beyond their needs. Although the proportion of consumers who stockpile products is relatively low when compared with those who do not in Turkey, the present study found that approximately 42% of the participants bought and stored products more than they would usually. Given the fact that Turkey has a population of more than 83 million, 42% of that population corresponds to about 35 million consumers. This finding is important in production planning of producers; logistical planning of intermediaries; and operational planning of retailers. Considering the high anxiety levels of young people, decision-makers should develop policies that would ensure that young people are relieved psychologically with measures involving social distancing, rehabilitating media content, or other distracting activities. At this juncture, additional psychological support should be provided not only to young people but also to women, bachelors, and those who have no children, considering their higher levels of anxiety.

The study also revealed results that should be considered by businesses and marketing practitioners. It was found that the product categories that the consumers bought most in this process were food, personal and household cleaning and hygiene products, and frozen food. It may be recommended that the amount of production in these product categories should be increased in similar cases. Hygienic production conditions and

health elements should be emphasized in product and brand communication activities. Indeed, it was found that the consumers who changed their brand and product choices preferred the products or brands that they thought were hygienic and healthy. In terms of retailing activities, chain markets were found to be the most preferred intermediaries in this process. Retailers should pay attention to provide salubrious and hygienic conditions and consider in customer communication the fact that consumers change their existing stores because of the risk of virus infection. The ratio of those who used online shopping sites in this process was 10%. It was found that the consumers preferred physical stores during the COVID-19 outbreak; however, it is important to design and implement online retailing services in a more widespread, varied, and effective manner. With regard to the financing aspect of marketing, it is critical to implement payment by credit card and diversify applications. This is because the main payment method was found to be through credit card during the COVID-19 outbreak. Considering that the consumers not only bought products in an unplanned manner but also showed increased buying frequency in an effort to maintain their living comfort in a period where they were unable to leave the house, distribution should be rescheduled in this direction.

Limitations and Further Research

There were certain limitations in this study. The most fundamental limitation of this study was the time limitation. The study was conducted in the early months of the COVID-19 outbreak. Nevertheless, many preliminary findings were obtained for the first time in the literature, revealing consumption behavior and anxiety levels in this process. Another important limitation is that the study sample did not have the size and structure to allow for generalization to all consumers in Turkey. On the other hand, detailed results could be obtained based on the characteristics of the sample, which provides significant hints for decision-makers, businesses, and marketing practitioners.

This study proved to be a pioneering one in that it addressed consumer behavior, psychological factors, and media, together during the COVID-19 outbreak, in Turkey. In future studies, the effect of the COVID-19 outbreak on consumption patterns, consumer behaviors, and anxiety levels can be investigated in the medium term and the long term. The role of media in the long term can be examined. The data obtained from the different periods can be compared in order provide useful implications for policymakers. In addition, not only state anxiety level but also trait anxiety, stress, fear, and depression levels can be investigated collectively. Intercultural studies can be conducted to compare consumer responses in different countries.

Acknowledgements: This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

References

- Agarwal, V.(2015). A study of demographic factors influence on consumers' impulse purchase behavior. *CLEAR International Journal of Research in Commerce and Management* 6 (11): 59-62.
- Ahmed, R. R., Streimikiene, D., Rolle, J. A., & Duc, P. A. (2020). The COVID-19 Pandemic and the antecedents for the impulse buying behavior of US citizens. *Journal of competitiveness*, 12 (3), 5-27. <https://doi.org/10.7441/joc.2020.03.01>
- Akben, E., Özertan, G., Spaulding, A.D. & Saghaian, S. H. (2008). Consumer responses to the h5n1 avian influenza: The case of Turkey. *Economic Bulletin*, 4 (15),1-9.
- Albæk, E. (2011). The interaction between experts and journalists in news journalism. *Journalism* 12 (3): 335-348. <https://doi.org/10.1177/1464884910392851>.
- Awan, A. G., & Abbas, N. (2015). Impact of demographic factors on impulse buying behavior of consumers in Multan-Pakistan. *European Journal of Business and Management*, 7(22), 96-105.
- Aytekin, P. & Ay, C. (2015). Hedonik tüketim ve anlık satın alma ilişkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,8 (1),141-156.

- Badgaiyan, A. J. & Verma, A. (2014). Intrinsic factors affecting impulsive buying behaviour-evidence from India. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21 (4), 537-549. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2014.04.003>.
- Baker, S., R., Farrokhnia R. A., Meyer, S., Pagel, M. & Yannelis, C. (2020). How does household spending respond to an epidemic? consumption during the 2020 covid-19 pandemic. *NBER Working Paper*: 26949. Acces: [https://www.nber.org/papers/w26949.pdf\(10.05.2020\)](https://www.nber.org/papers/w26949.pdf(10.05.2020)).
- Bashar, A., Ahmad, I. & Wasiaq, M. (2013). A study of influence of demographic factors on consumer impulse buying behavior. *Journal of Management Research*, 13 (3), 145-154.
- Beach, R., H. & Zhen, C. (2009). Consumer purchasing behaviors in response to media coverage of avian influenza. *Southern Agricultural Economics Association 2008 Annual Meeting*. February: 2-6, 2008. Dallas, Texas. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.51742>.
- Beach, R.H., Kuchler, F., Leibtag, E., Zhen, C. (2008). The Effects of avian influenza news on consumer purchasing behaviour: a case study of italian consumers' retail purchases. *Economic Research Report Number, 65*, United States Department of Agriculture (USDA). USDA, US. <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.56477>
- Beatty, S. E. & Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing* 74 (2): 169-191. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(99\)80092-X](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(99)80092-X).
- Bellenger, D., N., Robertson, D. H. & Hirshman, E. C. (1978). Impulsive buying varies by product. *Journal of Advertising Research*, 18 (December), 15-18.
- Bloomberg(2022). Asgari ücretin yıllar içinde dolar bazında hikayesi. <https://www.bloomberght.com/asgari-ucretin-yillar-icinde-dolar-bazinda-hikayesi-2320381> accessed: 09.06.2024
- Brug, J., Aro, A., R. & Richardus, J. H. (2009). Risk perceptions and behaviour: Towards pandemic control of emerging infectious diseases. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16 (3), 3-6. <https://doi.org/10.1007/s12529-008-9000-x>
- Chaudhuri, S., Kumar, A., & Bhardwaj, A. (2021). The Impact of demographics on the impulse buying behaviour with respect to the purchase of grocery products. *International Journal of Electrical Engineering and Technology (IJEET)*, 12(8), 158-166.
- CNN Türk (2020). Karantina gençleri nasıl etkiledi? <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/karantina-gencleri-nasil-etkiledi> (Erişim: 25.05.2020).
- Darrat, A.I., Darrat, M. A. & Amyx, D. (2016). How impulse buying influences compulsive buying: the central role of consumer anxiety and escapism. *Journal of Retailing and Consumer Services* ,31 (July), 103-108. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.03.009>.
- Digital News Report (2019). <http://www.digitalnewsreport.org/interactive/> (Erişim: 19.04.2020).
- Eroglu, F. (2016). Kompulsif satın alma: kişisel faktörler, postmodern tüketim şekilleri ve reklama karşı tutumun rolüne yönelik bir araştırma. *Balikesir University the Journal of Social Sciences Institute*, 19 (35), 253-282. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645323>.
- Faber, R., J. & Christenson, G., A. (1996). In the mood to buy: differences in the mood states experienced by compulsive buyers and other consumers. *Psychology & Marketing*, 13 (8), 803-819. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6793\(199612\)13:8<803::AID-MAR6>3.0.CO;2-J](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(199612)13:8<803::AID-MAR6>3.0.CO;2-J).
- Fenichel, E., P., Kuminoff, N. V. & Chowell, G.(2013). Skip the trip: Air travelers' behavioral responses to pandemic influenza. *Plos One* 8 (3), 1-10. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0058249>.
- Haiqiang, C., Wenlan, Q. & Qiang W. (2020). The impact of the covid-19 pandemic on consumption: learning from high frequency transaction data. In *AEA Papers and Proceedings* (Vol. 111, pp. 307-311). 2014

- Broadway, Suite 305, Nashville, TN 37203: American Economic Association
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3568574>.
- Haktanir, A., Seki, T. & Dilmac, B.(2020). Adaptation and evaluation of Turkish version of the fear of COVID-19 scale. *Journal Death Studies*, 46(3), 719-727. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.177302>
- Hausman, A. (2000). A multi-method investigation of consumer motivations in impulse buying behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 17 (5), 403-426. <https://doi.org/10.1108/07363760010341045>.
- Hendel, I. & Nevo, A. (2006). Measuring the implications of sales and consumer inventory behavior. *Econometrica*, 74 (6), 1637-1673. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00721.x>.
- Hobbs, J., E. (2020). Food supply chains during the covid-19 pandemic. *Canada Journal of Agriculture and Economics*, 68, 171-176. <https://doi.org/10.1111/cjag.12237>.
- Hubbard, G., den Daas, C., Johnston, M. (2021). Sociodemographic and psychological risk factors for anxiety and depression: findings from the covid-19 health and adherence research in scotland on mental health (charis-mh) cross-sectional survey. *International Journal of Behavioral Medicine*, 28, 788–800. <https://doi.org/10.1007/s12529-021-09967-z>
- IPSOS (2020). <https://www.ipsos.com/tr-tr/Covid-19virus-hane-ici-hizli-tuketim-urunleri-harcamalarina-nasil-etki-ediyor>, (Erişim: 19.04.2020).
- Jeong, H., Yim, H. W., Song, Y.-J., Ki, M., Min, J.-A., Cho, J., & Chae, J.-H. (2016). Mental health status of people isolated due to middle east respiratory syndrome. *Epidemiology and Health*, 38, Article e2016048.
- Kacen, J., J. & Lee Julie, A.(2002). The influence of culture on consumer impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 12 (2), 163-176. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1202_08.
- Kannan, P. K., & Kulkarni, G. (2022). The impact of Covid-19 on customer journeys: implications for interactive marketing. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 16(1), 22-36. <https://doi.org/10.1108/JRIM-03-2021-0078>
- Kim, S. (2020). South Korea bets on 'untact' for the post-pandemic economy. *Bloomberg Businessweek*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-06-10/south-korea-untact-plans-for-the-post-pandemic-economy>. accessed 09.06.2024
- Koseoglu, O. (2002). *Değişim fenomeni karşısında markalaşma süreci ve bu süreçte halkla ilişkilerin rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ABD, İzmir.
- Kotler, P. (1997). *Marketing management: analysis, planning, implementation, and control*. 9th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River.
- Kyrios, M., McQueen, P. & Moulding, R. (2013). Experimental analysis of the relationship between depressed mood and compulsive buying. *Journal of Behavior & Therapy Experimental Psychiatry*, 44 (2), 194-200. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2012.10.004>.
- Laato, S., Islam, A. N., Farooq, A., & Dhir, A. (2020). Unusual purchasing behavior during the early stages of the COVID-19 pandemic: The stimulus-organism-response approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 57, 102224. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102224>
- Lee, K. & Fidler, D. (2007). Avian and Pandemic Influenza: Progress and Problems with Global Health Governance. *Global Public Health*, 2 (3), 215-234. <https://doi.org/10.1080/17441690601136947>.
- Lee, M. J., & Jung, J. S. (2021). New distribution strategies of Korean SMEs in post COVID-19 pandemic era: Focusing on the innovation of official distribution channels. *Journal of Korea Trade*, 25(3), 153-168. <https://doi.org/10.35611/jkt.2021.25.3.153>
- Lee, S. & Basnyat, I. (2013). From press release to news: mapping the framing of the 2009 h1n1 an influenza pandemic. *Health Communication*, 28 (2), 119-132. <https://doi.org/10.1080/10410236.2012.658550>

- Lee, S. M., & Lee, D. (2021). Opportunities and challenges for contactless healthcare services in the post-COVID-19 Era. *Technological forecasting and social change*, 167, 120712. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120712>
- Maslow, A., H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4), 370-396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Maslow, A., H. (1954). The instinctoid nature of basic needs. *Journal of Personality*, 22 (3), 326-347. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1954.tb01136.x>
- Mehroliya, S., Alagarsamy, S., & Solaikutty, V. M. (2021). Customers response to online food delivery services during COVID-19 outbreak using binary logistic regression. *International Journal of Consumer Studies*, 45(3), 396–408. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12630>
- Milliyet, (2020a). Covid-19dan en çok korkan bölgeler belli oldu. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/en-cok-dogu-illeri-ve-ege-korkuyor-6202007>, (Erişim: 22.05.2020).
- Milliyet, (2020b). Kadınlar korona virüsten erkeklerden daha fazla korkuyor <https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/kadinlar-corona-virusten-erkeklerden-fazla-korkuyor-6213477>, (Erişim: 22.05.2020).
- Mohiuddin, Z. A., & Iqbal, H. (2018). Relationship of demographic factors and impulse buying behavior of customers in Pakistan. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 46, 42-46.
- Naeem, M. (2021). Understanding the customer psychology of impulse buying during COVID-19 pandemic: implications for retailers. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(3), 377-393. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-08-2020-0317>
- Newman, N., Fletcehr, R., Kalogeropoulos, A., Andi S. & Nielsen, R. K. (2019). *Reuters Institute Digital News Report. Reuters Institute for The Study of Journalism*. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/inline-files/DNR_2019_FINAL.pdf (Erişim: 19.04.2020).
- Newman, N., Fletcher, R., Eddy, K., Robertson, C.T. & Nielsen, R.K.(2023). *Reuters Institute Digital News Report 2023. Reuters Institute for The Study of Journalism*. <https://doi.org/10.60625/risj-p6es-hb13>
- Ngoh, C. L., & Groening, C. (2022). The effect of COVID-19 on consumers' channel shopping behaviors: A segmentation study. *Journal of Retailing and consumer services*, 68, 103065. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103065>
- Nicomedes, C., J. & Avila R. M. (2020). An analysis on the panic of filipinos during covid-19 pandemic in the philippines. https://www.researchgate.net/publication/340081049_An_Analysis_on_the_Panic_of_Filipinos_During_COVID-19_Pandemic_in_the_Philippines (Erişim: 10.05.2020). <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.17355.54565>.
- O'Guinn, T., C. & Faber R., J. (1989). Compulsive buying: a phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16 (2),147-157. <https://doi.org/10.1086/209204>.
- Oner, N. & Le Compte A. (1983). *Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı*. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Orhan, İ. (2002). *Satın Alınan Ürünlerle İlişkin Duyguların Cinsiyet ve Cinsiyet Roller Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji ABD, Ankara.
- Pantano, E., Pizzi, G., Scarpi, D., & Dennis, C. (2020). Competing during a pandemic? Retailers' ups and downs during the COVID-19 outbreak. *Journal of Business Research*, 116, 209–213. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.036>

- Park, E.J., Kim E.Y. & Forney J. C. (2006). A Structural Model of Fashion-Oriented Impulse Buying Behavior. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 10 (4), 433-446. <https://doi.org/10.1108/13612020610701965>.
- Paz C, Mascialino G, Adana-Díaz L, Rodríguez-Lorenzana A, Simbaña-Rivera K. (2020). Behavioral and sociodemographic predictors of anxiety and depression in patients under epidemiological surveillance for COVID-19 in Ecuador. *PLOS ONE*, 15(9): e0240008. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240008>
- Phau, I. & Woo, C. (2008). Understanding compulsive buying tendencies among young Australians. *Marketing Intelligence & Planning*, 26 (5): 441-458. <https://doi.org/10.1108/02634500810894307>.
- Piron, F. (1991). Defining Impulse Purchasing. *Advances in Consumer Research*, 18, 509-514.
- Poston, B. (2009). An exercise in personal exploration: maslow's hierarchy of needs. *The Surgical Technologist* (August), 347-353.
- Republic of Türkiye Ministry of Labour and Social Security(2020). Yıllar İtibariyle Net ve Brüt Asgari Ücretler. <https://www.csgb.gov.tr/media/35787/yillar-itibariyle-net-brut-asgari-ucretler.pdf> accessed: 09.06.2024
- Reuters (2021). Reuters Next Public trust crumbles under COVID-19, fake news –survey. [REUTERS NEXT Public trust crumbles under COVID-19, fake news -survey | Reuters](https://www.reuters.com/technology/reuters-next-public-trust-crumbles-under-covid-19-fake-news-survey-2021-06-06/) Accessed: 06.06.2024.
- Ridgway, N., M., Kukar-Kinney M. & Monroe K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35 (4), 622-639. <https://doi.org/10.1086/591108>.
- Rook, D., W. (1987). The buying impulse. *The Journal of Consumer Research*, 14 (2), 189-199. <https://doi.org/10.1086/209105>.
- Rook, D., W. & Fisher R. J. (1995). Normative influences on impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Research*, 22 (3), 305-313. <https://doi.org/10.1086/209452>.
- Sohn, S. H. & Choi, Y.J.(2014). Phases of shopping addiction evidenced by experiences of compulsive buyers. *International Journal of Mental Health Addiction*, 12 (3), 243-254. <https://doi.org/10.1007/s11469-013-9449-y>.
- Spielberger, C., D., Gorsuch R. L. & Lushene R. E. (1970). *Manual for state-trait anxiety inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Toubes, D. R., Araújo V., N., & Fraiz B., J. A. (2021). Changes in consumption patterns and tourist promotion after the COVID-19 pandemic. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(5), 1332-1352. <https://doi.org/10.3390/jtaer16050075>
- Tran, A. T. N., Nguyen, U. H. D., Ngo, V. M., & Nguyen, H. H. (2023). Explaining consumers' channel-switching behavior in the post-COVID-19 pandemic era. *Cogent Business & Management*, 10(1), 2198068. <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2198068>
- Vasterman, P., L.M. & Ruigrok, N. (2013). Pandemic alarm in the dutch media: media coverage of the 2009 influenza a (h1n1) pandemic and the role of the expert sources. *European Journal of Communication*, 28 (4), 436-453. <https://doi.org/10.1177/0267323113486235>.
- Verma S. & Mishra A. (2020) Depression, anxiety, and stress and socio-demographic correlates among general Indian public during COVID-19. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(8);756-762. <https://doi.org/10.1177/0020764020934508>
- Verma, M., & Naveen, B. R. (2021). COVID-19 impact on buying behaviour. *Vikalpa*, 46(1), 27-40. <https://doi.org/10.1177/02560909211018885>
- Verplanken, B. & Herabadi A. G. (2001). Individual differences in impulse buying tendency: feeling and no thinking. *European Journal of Personality* 15 (S1), 71-83. <https://doi.org/10.1002/per.423>.

- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., McIntyre, R. S., & Ho, C. (2020). A longitudinal study on the mental health of general population during the COVID-19 epidemic in China. *Brain, behavior, and immunity*, 87, 40-48. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.028>
- Wang, S., Liu, Y., Du, Y., & Wang, X. (2021). Effect of the COVID-19 pandemic on consumers' impulse buying: the moderating role of moderate thinking. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11116. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111116>
- Weinstein, A., Mezig, H., Mizrachi S. & Lejoyeux M. (2015). A study investigating the association between compulsive buying with measures of anxiety and obsessive-compulsive behavior among internet shoppers. *Comprehensive Psychiatry*, 57 (February), 46-50. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.11.003>.
- Wohlgenant, M. K. & Hahn W. F. (1982). Dynamic adjustment in monthly consumer demands for meats. *American Journal of Agricultural Economics*, 64 (3), 553-557. <https://doi.org/10.2307/1240649>.
- Wood, M. (1998). Socio-Economic Status, Delay of Gratification, and Impulse Buying. *Journal of Economic Psychology*, 19 (3), 295-320. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(98\)00009-9](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(98)00009-9).
- Yilmaz, E., Yilmaz İ., Velioglu H. M. & Uran H. (2011). Effects of avian influenza of consumer purchasing behaviour in Tekirdag. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 12 (2), 781-787.
- Zhou, SJ., Zhang, LG., Wang, LL. (2020). Prevalence and socio-demographic correlates of psychological health problems in Chinese adolescents during the outbreak of COVID-19. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 29, 749-758. <https://doi.org/10.1007/s00787-020-01541-4>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Korona (Covid-19) virüs salgını, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de günlük yaşamı tamamiyle etkilemiştir. 11 Mart tarihinde ilk defa Türkiye’de görülmesinden sonra sıkı tedbirler alınmış ve evde kal politikasıyla sosyal izolasyon başlamıştır. Toplumun farklı bir süreç etkisi altında kaldığı bu dönemde, tüketicilerin tutum ve davranışları da değişkenlik göstermektedir. Tüketiciler psikolojik olarak etkilenmekte ve ani satın alma davranışları sergilemektedir. Bu kapsamda bu araştırmanın amacı son dönemde tüketicilerin düşünmeden satın alma davranışı üzerinde kaygı ve stres durumu, geleneksel medya ve sosyal medyanın etkisini incelemektir.

Tüketicilerin satın alma davranışları da bu dönemde değişikliğe uğramıştır. Pandemi döneminde satın alımı en çok artan kategoriler arasında başta virüsten korunmak ve dezenfektan olarak kullanılan ürünlerden kolonya ve sirkenin yer almaktadır. Sonrasında ise gıda ürünlerinden evde stoklanabilen makarna, bakliyat ve un gibi ürünlerde artış görülmektedir.

Tüketicilerin sergiledikleri ani satın alma davranışları ile ilgili literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların daha çok klinik ve psikolojik gelişim, eğitim odaklı çalışmalar olduğu gözlemlenmiştir. Ani satın alma davranışı literatürde farklı tanımlamalar ile açıklanmıştır. Ani satın alma, tüketicinin ani, güçlü ve ısrarlı bir dürtü ve/veya his gerçekleştirdiği faaliyet olduğu ve ani satın alma karmaşık duygu dürtüsü ile oluştuğu belirtilmektedir.

Tüketicilerin psikososyal davranışları kapsamında, Covid-19 salgınının sosyal ve ekonomik etkileri yanında satın alma tutum ve davranış değişikliklerine neden olmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı tüketici ani satın alma davranışı üzerinde ve tüketici tepkilerinin değişmesinde kaygı durumu, geleneksel medya ve sosyal medyanın etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda bireylerin tüketicilerin bu dönemde nasıl bir tutum ve davranış sergiledikleri, satın alma davranışında kaygı durumlarının ve geleneksel ve sosyal medyanın etkisi incelenecektir. Tüketicilerin farklı özellikleri itibarıyla grupları arasında COVID-19 nedeniyle tüketici tepkileri ve ani satın alma davranışı bakımından farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek çalışmanın ikincil amacıdır.

Ani ya da plansız satın alma işlevsiz tüketim davranışıdır. Ani satın alma genellikle istenmeyen bir duygudan ve/veya durumdan kaçınma ihtiyacı gidermek için yapılan satın alma davranışıdır. Satın alma günlük yaşamın sıradan bir parçasıdır. Ancak ani gelişen olaylar, beklenmedik gelişmeler bireylerin satın alma davranışlarını sıradan olmaktan çıkarmakta ve güçlü bir dürtü ile hareket etmesini tetiklemektedir. Kaygı ve stres ani satın almayı tetikleyen faktörler olarak literatürde belirtilmektedir. Psikolojik, sosyo kültürel faktörler ve dış faktörler, bireylerdeki kaygı ve stresi artırarak ani satın alma davranışını tetiklemektedir.

COVID-19 salgının ortaya çıkmasıyla, salgın sürecini inceleyen farklı çalışmalar bulunmaktadır. Kısa sürede elde edilen COVID-19 salgını ile ilgili çalışmalar farklı başlıklarda yoğunlaşmıştır. Bunlardan birisi de tüketici odaklı yapılan çalışmalardır. Tüketici odaklı çalışmalarda salgın döneminde ani satın alma davranışının ortaya çıktığı ve ani satın almanın orta vadede tüketicilerin satın alma tercihlerini etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kişiler restoran, seyahat ve eğlence harcamalarında azalma göstermiştir. Salgın döneminde politika yapıcılar, bilim insanları ve medya önemli rol oynamaktadır. Bilim insanları, virüs ile ilgili bilgi vererek politika yapıcılarının karar vermesinde kamu sağlığını korumada önemli rol oynamaktadır. Medya ise bilim insanlarının açıklamalarını ve politika yapıcılarının kararlarını halka en etkili ve verimli bir şekilde bilginin ulaştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Mikro ölçekte Türkiye’ye baktığımızda tüm medya kanallarından elde edilen bilgiye güven %46 oranındadır. Sosyal medyadan elde edilen bilgiye güven oranı ise %40 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de sosyal medya en önemli bilgi kaynağıdır. Bunu takiben televizyon ve basılı medya gelmektedir. Sosyal medya ise dördüncü bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi kaynakları değiştikçe elde edilen bilgiye olan güven de değişmektedir ve elde edilen bilgi kişilerin karar vermelerinde, satın alma davranışlarında etkili olmaktadır.

Tanımlayıcı türdeki araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan 18 yaş üstü 776 tüketici oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında, Katılımcı Bilgi Formu, Ani Satın alma Davranışı Ölçeği (ASDÖ) ve Durumluk Kaygı Ölçeği (DKÖ) kullanılmıştır.

Tüketicilerin ani satın alma davranışlarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Angela Hausman tarafından 2000 yılında geliştirilen bu ölçek 7 maddeden oluşmaktadır. Ani satın alma ölçeği 5’li Likert Tipi bir ölçektir ve maddeler 1 ile 5 arasında değerlendirilmektedir (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum). Puanların yüksek olması tüketicilerin ani satın alma düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Hausman, 2000). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.83 olarak bulunmuştur.

Durumluk Kaygı Ölçeği Spielberger ve arkadaşları tarafından (1970) geliştirilmiştir. Öner ve Le Compte (1983) tarafından, Türk toplumunda geçerlik ve güvenilirliği yapılmıştır. Alpha güvenilirlik katsayısı çeşitli uygulamalarda 0.94-0.96 arasında bulunmuştur. Durumluk Kaygı Envanteri, bireyin belirli bir anda ve belirli koşullarda kendisini nasıl hissettiğini değerlendirir. Durumluk Kaygı Envanterinde her bir madde “hiç”, “biraz”, “oldukça”, “tamamen” şeklinde 4 seçenekli olarak puanlanmaktadır

Araştırma bulgularına göre tüketiciler COVID-19 sürecinde alışverişlerinde koruyucu malzeme kullanmaya ağırlıklı Türkiye’de hastalık görüldükten sonra ve okulların tatil edilmesinden sonra başlamışlardır. Burada dikkat çeken önemli nokta ise araştırmaya katılanların yaklaşık %3’ünün anket cevaplandığı tarihte hala maske, eldiven gibi koruyucu malzemelerle alışveriş yapmadığı olmuştur.

Çok miktarda ürün satın alarak depolama davranışı ile ilgili olarak tüketicilerin %58,1’inin böyle davranmadıklarını belirttikleri görülmüştür. Bu durumda tüketicilerin %41,9’u COVID-19 sürecinde ürün depolamaya başladıklarını ifade etmiştir. İlk kez ne zaman böyle davrandıklarına ilişkin bulgulara göre hastalık ilk kez Türkiye’de görüldükten sonra ve okulların tatil edilmesinden sonra olduğu belirlenmiştir. Yaklaşık %42 Türkiye nüfusuna oranlandığında kayda değer önemde bir tüketici grubuna işaret etmektedir.

COVID-19 sürecinde alışveriş için en çok tercih edilen yerler yerel ve ulusal zincir marketler olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda en çok satın alınan ürün kategoriler sırasıyla sebze, meyve gibi gıda ürünleri kategorisi ile kişisel ve ev temizlik ve hijyen ürünleri olmuştur.

Medyanın etkisi bakımından araştırma sonuçları tüketicilerin COVID-19 haberlerini ve konu hakkındaki gelişmeleri ağırlıklı televizyondan takip ettikleri ortaya çıkmıştır. Televizyonu sırasıyla İnternet haber siteleri ve gazeteleri izlemiştir

Gelir, meslek, eğitim seviyesi bakımından COVID-19 sürecinde ani satın alma davranışında da durumluk kaygı düzeyinde de herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Esasında bu bulgu da insanların çoğu için fizyolojik ve güvenlik ihtiyacının genel olduğunu ileri süren Maslow ile örtüşmektedir.

İşletmeler ve pazarlama uygulayıcıları bakımından göz önünde bulundurulması gereken sonuçlar elde edilmiştir. Tüketicilerin bu süreçte en fazla satın aldıkları ürün kategorileri dondurulmuş gıda dışındaki gıda, kişisel ve ev temizlik- hijyen ürünleri olarak belirlenmiştir. Böylece benzer durumlarda bu ürün kategorilerinde üretim miktarının artırılması önerilebilir. Ürün ve marka iletişimi faaliyetlerinde hijyenik üretim koşulları ve sağlık unsurları ön planda tutulmalıdır. Keza marka ve ürün değiştiren tüketicilerin hijyenik ve sağlıklı olduğunu düşündüklerine yöneldikleri tespit edilmiştir. Perakendecilik konusunda zincir marketlerin bu süreçte en çok tercih edilen araçlar olduğu görülmüştür.

DIGITAL TRANSFORMATION OF MARKETING: THE CASE OF DÜZCE PROVINCE HOTEL BUSINESSES¹

PAZARLAMANNIN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ: DÜZCE İLİ OTEL İŞLETMELERİ ÖRNEĞİ²

Mustafa TOP

Düzce Üniversitesi

Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

mustafa_top@msn.com

ORCID: 0009-0005-8225-2758

Ramazan KAYA

Düzce Üniversitesi

Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

ramazankaya@duzce.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0068-4196

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

27.04.2024

Kabul Tarihi:

23.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Dijital Pazarlama,
Otel İşletmeleri, Satış

Keywords

Digital Marketing,
Hotel Business, Sales

Günümüzde her alanda olduğu gibi pazarlama alanında da dijital dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm işletmelerin iş yapma biçimlerini değiştirmekte ve çeşitli faydalar sağlamaktadır. Bu nedenle turizm sektörünün önemli bileşenlerinden olan otel işletmelerinde dijital pazarlamanın etkilerini incelemek önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Düzce ilindeki 3 yıldız ve üzeri otel işletmelerinin dijital pazarlama tekniklerinin kullanım düzeylerini ve bu işletmelerin dijital pazarlama faaliyetlerinin satış rakamlarına olan etkisini tespit etmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler Düzce’de ilgili kriterleri taşıyan 10 adet otel işletmesinin yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler sonucu elde edilmiştir. Araştırma bulgularına göre; Düzce’de faaliyet gösteren otel işletmelerinin çoğunlukla dijital pazarlama yatırımlarının sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşın otel yöneticilerinin dijital pazarlamanın potansiyeline yönelik farkındalık düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Otel işletmelerinin sosyal medya ve arama motoru pazarlamasını etkin bir şekilde kullandığı ve genellikle dijital pazarlama faaliyetlerinin ön büro personelleri tarafından yürütüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca otel işletmelerinin dijital pazarlama faaliyetleri ile satış rakamları arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Today, as in every field, digital transformation is experienced in marketing. This transformation changes the way businesses do business and provides various benefits. For this reason, examining the effects of digital marketing on hotel businesses, which play a vital role in the tourism sector, is crucial. In this context, the study aims to determine the level of use of digital marketing techniques of three-star and above hotel businesses in Düzce Province and the effect of digital marketing activities of these businesses on sales figures. The qualitative research method was applied in the study. The data related to the research were obtained through face-to-face interviews with the managers of 10 hotel businesses in Düzce that meet the relevant criteria. According to the research findings; some observe that hotel businesses operating in Düzce have limited digital marketing investments. However, it has been observed that hotel managers’ level of awareness of the potential of digital marketing is high. It has been determined that hotel businesses use social media and search engine marketing and that front-office personnel carry out digital marketing activities. It is also concluded that there is a positive and strong relationship between digital marketing activities and sales figures of hotel businesses.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1474450>

Atf/Cite as: Top M., & Kaya R. (2024). Digital transformation of marketing: The case of Düzce province hotel businesses. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1368-1383.

¹ This study is a part of the master's thesis completed by the first author under the supervision of the second author.

² Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Introduction

Technological developments are rapidly changing the daily lives and purchasing behaviours of individuals. This change also attracts the attention of the business world. Businesses are achieving their goal of delivering the goods or services they produce to their consumers by using digital technologies and the Internet (Aliji, 2016). At this point, the concept of digital marketing emerges. To express the concept of digital marketing correctly, it is necessary to reveal what marketing is. Marketing can be explained as all the processes comprising the efforts of businesses to deliver the goods and services they produce to consumers through the right channels and to establish continuous communication with them (Altun, 2020; Bulunmaz, 2016). Digital marketing can be expressed as transferring these efforts to digital environments. The focus of digital marketing is to reach customers in digital environments. Digital marketing, which is sensitive to technological developments (Mangold and Faulds, 2009; Yüksel and Tolon, 2019), is significant in increasing sales.

The concept of sales can be defined as the natural output of marketing processes (Altun, 2020). Businesses are to organize delivering the goods or services they produce to consumers in the right way. Because the production stages, quality, and marketing activities of the products cover a process. The realization of the sales transaction depends on the successful execution of this process. Businesses that reach the target sales figures will continue their activities, make new investments and contribute to employment. Achieving this goal directly affects the contribution of businesses to the national economy (Cha, 2009).

Tourism, digital marketing, and sales of hotel businesses are the main variables of this study. The main purpose of the study was to reveal the extent to which digital marketing activities affect sales performance in the tourism sector. In addition, another aim of the study is to evaluate the competitive advantage of digital marketing techniques for hotel businesses. While assessing the universe of the study, "Düzce Provincial Directorate of Culture and Tourism" was contacted and hotel businesses operating in the region were determined. 10 hotel businesses with three stars and above made up the sample of the study. The research is a qualitative study carried out within the framework of the "phenomenology (phenomenology)" design, and the data collection and analysis were carried out by the relevant research design. Since the subject of the study is a current issue and there are not enough studies on the subject in Düzce, the results obtained will both contribute to the literature and guide the practitioners. In this article, firstly, the literature about the study is given, then the purpose of the study, the population, and the data collection tool used are mentioned in the method section. Then, the findings of the study and the conclusions and recommendations are given in the last part.

Literature Review

Digital Marketing Concept and Digital Transformation of Marketing

Technology has become an element that has taken place in almost every moment of our lives in recent years. Especially since the 2000s, it has affected our lives more and more. Technology, which is so involved in daily life, has undoubtedly changed the way of doing business significantly. In this context, technology is also used extensively in marketing (Zeren and Kaya, 2020). While digitalization dominates marketing processes, it also mediates the globalization of businesses. Nowadays, businesses can organize their marketing activities using technology and thus can easily reach large audiences and benefit from numerous opportunities (Yüksel and Tolon, 2019).

When national and international literature is examined, many definitions of digital marketing are encountered (Ansari, Ansari, Ghorri and Kazi, 2019; Glucksman, 2017; Alan, Kabadayı, and Erişke, 2018; Aliji, 2016; Atalay, 2022). However, the common point of all definitions is the intensive use of technology (Armstrong, 2008). In its simplest form, digital marketing can be defined as the digitalization of all processes carried out in marketing activities (Glucksman, 2017). In other words, it is the promotion of goods and services produced by businesses by using smartphones, computers, and internet facilities (Babu, 2021).

Digital marketing is often confused with concepts such as internet marketing and mobile marketing. All these marketing activities are an important part of digital marketing. Internet marketing is explained as the realization of promotional activities online. Mobile marketing is the execution of marketing processes using

mobile devices. Digital marketing is related to more comprehensive marketing activities that include both concepts. With digital marketing, very large masses can be reached in much shorter periods. To put it more clearly, digital marketing is a concept comprising more than these methods (Kapan and Üncel, 2020).

Digitalisation has significantly affected the way businesses do business, as well as the daily lives of consumers. The increasing digitalization phenomenon has also changed the consumption habits and purchasing behaviours of consumers (Arslan, 2014). Consumers, who can compare many similar products in a short time perform most of their purchasing behaviours online. In recent years, consumers' tendency to purchase through online channels has been increasing. Because, this method offers some advantages to businesses and consumers in terms of speed, time, and cost (Febrianti, Saudi, Kaniawati and Hermina, 2018). Another important factor that makes digital marketing is the opportunity to personalize products and appeal to small groups. In the process of digital marketing activities, businesses can create virtual communities for consumers with common interests. Thus, they can directly address their expectations and increase satisfaction (Kayın, 2017). Businesses that use the opportunities offered by digital marketing in the right way can easily measure their marketing activities. In other words, numerical data on the results of the studies carried out can be obtained. This situation benefits businesses in the new product development process (Çokal and Büyükkuru, 2018).

Creativity, being updatable, and being able to offer personalized services are some of the basic features that can be listed for digital marketing. Considering that technology is constantly changing and developing, these qualities make it clear how important digital marketing is for businesses. The rapid change in the demand level of consumers also makes these qualities extremely valuable (Ercan, 2020). Businesses can accurately determine the characteristics and expectations of consumers by using technology. In this way, businesses can use creative marketing applications that can easily reach different target audiences. This is recognised as an important feature of digital marketing (Alan, Kabadayı and Erişke, 2018). Achieving customer satisfaction and profit margin targeted by businesses depends on their success in the process of providing quality products or services to consumers (Drennan and Kenedy, 2003). This process, which is an important element of marketing, should be carried out according to the age. In today's conditions, digitalization in every field has made it compulsory for marketing to be digitalized as well. It will be much easier for businesses that benefit from the opportunities of digital marketing to achieve their goals in increasing competition conditions because of digitalization (Khan et al., 2020).

Techniques Used in Digital Marketing

Digital marketing emerges depending on technological developments and uses many up-to-date methods depending on these developments and changing consumer expectations (Li, Zhou and Huang, 2023; Çam, 2024). New digital marketing channels are emerging depending on digital transformation. To list the basic techniques used for digital marketing in the table below (Carlisle, Ivanov and Dijkmans, 2023; Akbar and Sinaga, 2023).

Table 1: Digital Marketing Techniques and Their Key Attributes

Digital Marketing Techniques	
Social Media Marketing	Instagram, Facebook, Twitter, Youtube
Influencer Marketing	YouTuber profiles, social media profiles with a high number of followers
Content Marketing	Sustainable communication and up-to-date content
Email Marketing	Continuous communication via e-mail
Mobile Marketing	Efforts to reach consumers through tools such as SMS and MMS
Online Marketing Activities	Marketing efforts carried out simultaneously with consumers
Search Engine Marketing (SEM)	Paid advertising content through Google

Note. Obtained from studies prepared by Bilge and Kara, 2024; Kapan and Üncel, 2020; Zeren and Kaya, 2020; Carlisle, Ivanov and Dijkmans, 2023.

Sales Activities

Sales activities are the goal that businesses want to achieve because of various preparations and studies (Aliji, 2016). The concept of sales is a process that usually results in two parties, such as producers and sellers, coming together, with one party giving a product or service and the other party giving money or a valuable product in return. Today, the phenomenon of digitalization in every field has also transformed sales processes.

Consumers can now choose the most suitable one among countless alternative products in virtual environments without having to go to physical markets. Digital consumers turn into more conscious consumers thanks to the rich information sources they access in the virtual environment; they also affect sales processes by sharing their satisfaction or dissatisfaction with others (Marangoz, 2018). Businesses that can follow every step of consumers, thanks to digitalization, can offer the most suitable product for their needs by using digital sales channels (Güleryüz, 2019). Similarly, digital tools and environments that provide the opportunity to meet the various demands of consumers 24/7 enable businesses to maximize their profits. In tourism, booking and sales transactions have been moved to digital environments. Tourism businesses maximize their sales by constantly offering new services to consumers by using digital channels during the holiday process. (Kim and Kim, 2005).

Hotel businesses recognize the Internet as an important element of their marketing and communication strategies (Buhalis and Law, 2008: 611). The increasing use of mobile devices and the Internet because of technological developments has eliminated space and time limitations for hotel businesses and has provided the opportunity to interact with consumers continuously and offer new products to them. In this context, it can be said that digital marketing channels are the most effective way to achieve the goals of hotel businesses (Aktan and Koçyiğit, 2016). In today's conditions where digital marketing makes it easier to achieve sales targets, hotel businesses that strengthen their digital infrastructure and employ staff who can adapt to this transformation gain a competitive advantage (Baharoğlu, 2021). Digital marketing provides hotel businesses with the opportunity to save money in terms of cost and time (Bulunmaz, 2016), as well as achieve high sales figures. Digital platforms offer consumers the opportunity to choose between many holiday options offered by many hotels. Moreover, consumers can make suggestions and recommendations to guide other customers based on their experiences in the hotels they stay in. This sense of trust has a direct impact on sales figures, as potential consumers trust the opinions of others like them more (Armstrong, 2008).

Method

In this section, considering the literature research in the previous section, information about the research process carried out to evaluate the level of use of digital marketing activities of hotel businesses in Düzce Province is given. In addition, information on the purpose, scope, method, and data collection technique used in the research process is also discussed.

Purpose of the Study

The main purpose of the research is to reveal the level of use of digital marketing techniques by three-star and above hotel businesses in Düzce Province, which has an important tourism potential with its natural beauties and proximity to big cities such as Istanbul and Ankara, and the effect of these digital marketing activities on sales figures. Besides this main purpose, the perspectives of hotel managers on digital marketing and technological developments were also tried to be observed in this process. Another sub-objective is to evaluate whether digital marketing techniques provide a competitive advantage to hotel businesses in terms of sales.

Research Methodology

Determining the research approach (design) correctly in academic studies ensures that the desired goal is achieved much more successfully. From this point of view, the "phenomenology" approach is preferred in this article. The phenomenology approach is preferred in studies carried out on cases and subjects where there is a

need to collect more in-depth information about existing information. In the relevant research design and analysis process; It uses techniques such as revealing the causes, classifying them, and making direct transfers (Çapar and Ceylan, 2022: 299).

In the article, the "qualitative" research method, which is frequently used in social sciences, was preferred by the phenomenology approach (Karataş, 2015). Literature review and face-to-face interviews were selected as data collection techniques. The universe of the study comprises three-star and above hotel businesses operating in Düzce. As a sample, 10 hotel businesses were determined. While determining the population and sample of the study, the "Düzce Provincial Directorate of Culture and Tourism" was contacted and numerical data about the hotels in the region was obtained. Interviews were determined by contacting the hotel managers in advance by e-mail or phone. During the interview, six interview questions were asked for the study. The direct transfer technique was used in the analysis process of the obtained data. In addition, the numerical data obtained were summarized using tables.

Scope of the Study

The scope of this research comprises three-star and above hotel businesses operating in the Düzce city centre and the Akçakoca district. In this context, ten hotel businesses that meet the desired criteria were determined. In the process of determining the hotel businesses, the development of the hotel businesses in Düzce Province in recent years and their accessible location have been significant factors. The information about the hotel businesses and the managers interviewed within the scope of the research is shared in the table below.

Table 2: Information on the Interviewed Hotel Organisations and Managers

Information on Hotel Management				Information on the Interviewed Manager			
Sequence	Number	Location	Star	Gender	Mission	Experience	Education status
1	Hotel 1	Duzce-Centre	3	Male	Hotel Manager	5 Years	Bachelor
2	Hotel 2	Duzce-Centre	3	Woman	Front Office Manager	4 Months	Bachelor
3	Hotel 3	Duzce - Centre	3	Male	Administrative Supervisor	1.5 years	High School
4	Hotel 4	Duzce-Centre	3	Woman	Hotel Manager	4 Months	Bachelor
5	Hotel 5	Duzce-Centre	4	Male	General Manager	11 Years	Bachelor
6	Hotel 6	Duzce - Centre	3	Male	Hotel Manager	4 Years	Bachelor
7	Hotel 7	Düzce-Akçakoca	3	Male	Hotel Manager	35 Years	High School
8	Hotel 8	Düzce-Akçakoca	3	Male	Financial Affairs Manager	25 Years	Bachelor
9	Hotel 9	Duzce - Centre	3	Male	Hotel Manager	3 Years	Bachelor
10	Hotel 10	Duzce-Centre	3	Woman	Hotel Manager	10 Years	Master's Degree

Conducting Interviews

The interviews were conducted on the dates and times specified in the table below, in line with the appointments made with the hotel managers after contacting them beforehand. These interviews were conducted in the offices of the hotel managers themselves or in the hotel lobbies. Attention was paid to the appointment times set for the interviews. During the interview, measures were taken to ensure that the environment in which the interview was conducted was suitable for the purpose. Interview durations were planned to be between 15-30 minutes and interviews were conducted.

Table 3: Data on Interview Dates and Interview Locations

Sequence	Number	Star Status	Role of the Authorised Officer	Interview Date	Interview Location
1	Hotel 1	3 Stars	Hotel Manager	04.07.2022	Hotel Lobby
2	Hotel 2	3 Stars	Front Office Manager	04.07.2022	Hotel Lobby
3	Hotel 3	3 Stars	Administrative Supervisor	05.07.2022	Executive Office
4	Hotel 4	3 Stars	Hotel Manager	05.07.2022	Hotel Lobby
5	Hotel 5	4 Stars	General Manager	05.07.2022	Executive Office
6	Hotel 6	3 Stars	Hotel Manager	06.07.2022	Hotel Lobby
7	Hotel 7	3 Stars	Hotel Manager	06.07.2022	Executive Office
8	Hotel 8	3 Stars	Financial Affairs Manager	07.07.2022	Executive Office
9	Hotel 9	3 Stars	Hotel Manager	07.07.2022	Hotel Lobby
10	Hotel 10	3 Stars	Hotel Manager	07.07.2022	Executive Office

Creating the Questionnaire Used in the Interview

The interview form used in the research process was prepared after a detailed literature study on the subject. Six questions were prepared to be directed to the hotel managers during the interview. During the interview, explanations were made to obtain more in-depth information, and a correct understanding of the questions was ensured. To ensure that the questions used in the interview technique are consistent, the studies in the literature have been examined. A framework was created for the questions and previous studies were taken as reference (Baharoğlu, 2021; Buhalis and Law, 2008; Aktan and Koçyiğit, 2016; Güteryüz, 2019; Ercan, 2020; Drennan and Kenedy, 2003). The interview questions created based on the relevant studies are organized in the following order.

- Does your business have a website? If yes, is it followed up to date and used as an opportunity to increase sales performance?
- Do you have a staff to carry out digital marketing activities, and do you think there is a link between the level of technology utilization of your staff and sales figures?
- Which digital marketing techniques do you use intensively to reach your sales targets and which one contributes the most to your sales?
- Do you use different social media according to the demographic status of your target audience?
- Do you believe that digital marketing activities impact on customer satisfaction and customer loyalty?
- Do you think that the digital marketing activities you implement provide your business with a competitive advantage in terms of sales performance?

Findings

In this part of the study, the data obtained because of the interviews conducted during the research process will be presented and the data will be analyzed. This research, which covers three-star and above hotel businesses operating in Düzce Province, was carried out to reveal the level of use of digital marketing techniques by hotel businesses and the impact of these techniques on sales figures. The table below shows the coding that will be used in the following sections and the code representing each hotel business.

Table 4: Coding of the Interviewed Hotel Organisations

Hotel Number	Hotel Management Code
Hotel 1	3DOTL1
Hotel 2	3DOTL2
Hotel 3	4DOTL1
Hotel 4	3DOTL3
Hotel 5	3DOTL4
Hotel 6	3DOTL5
Hotel 7	3DOTL6
Hotel 8	3DOTL7
Hotel 9	3DOTL8
Hotel 10	3DOTL9

Eight of these interviewed businesses carry out their activities in the Düzce city centre. Two of them are in the Akçakoca district. One of these businesses, which is the source of the research, has a four-star status and nine of them continue their activities in three-star status.

Findings on the Effect of the Level of Use of Web Sites of Hotel Businesses on Sales Performance

The first question at the starting point of the interview was asked to the hotel managers about the level of use of the websites of the hotel businesses and the effect of this use on sales. While asking this question to the managers, it was tried to reach sub-objectives such as whether the websites are a digital marketing tool, whether the websites are an opportunity to direct the target audience to purchase, and whether the websites are kept up to date.

During the interviews, it was determined that all hotel businesses use their websites actively and up-to-date, as can be seen in the table above. However, there are also business managers who think that this level of use does not affect sales-oriented studies and the power of websites to direct sales. The answers given by the managers to this question are explained in the table below.

Table 5: Data on the Level of Usage of Web Sites of Hotel Businesses

Data from websites			
Hotel managers	Relevance	Sales orientation	Power to direct sales
3DOTL1	✓	✓	✓
3DOTL2	✓	✓	✓
3DOTL3	✓	⊗	⊗
3DOTL4	✓	⊗	⊗
3DOTL5	✓	⊗	⊗
3DOTL6	✓	✓	✓
3DOTL7	✓	✓	✓
4DOTL1	✓	✓	✓
3DOTL8	✓	✓	✓
3DOTL9	✓	⊗	⊗

Findings on the Relationship between the Level of Technology Usage of the Employee Staff in Hotel Businesses and Sales Figures

Hotel managers were asked whether there is a link between the technological equipment of the staff and sales figures. From the answers of the managers, sub-objectives such as the level of use of social media by the staff, and the relationship between digital marketing and social media were tried to be reached.

In addition, it has been tried to obtain data on whether the technology usage skills of the candidates are effective in labour preferences. In line with the answers given by the managers, the table below will be effective in explaining this question.

Table 6: Data on the Level of Technology Utilisation of Hotel Businesses

The effect of the level of technology use			
Hotel managers	Do you have staff for digital marketing	Does it affect your labor recruitment?	Will it positively affect sales figures?
3DOTL1	⊗	✓	✓
3DOTL2	⊗	✓	✓
3DOTL3	⊗	✓	✓
3DOTL4	⊗	⊗	✓
3DOTL5	⊗	⊗	✓
3DOTL6	⊗	⊗	✓
3DOTL7	⊗	⊗	✓
4DOTL1	⊗	⊗	✓
3DOTL8	✓	✓	✓
3DOTL9	⊗	✓	✓

The data obtained during the interview process were tried to be summarised in the table above as the opinions received from the managers. When we analyze the table, it is seen that the vast majority of hotel businesses do not have a professional team to carry out digital marketing activities. It is understood that these activities are mostly carried out through the front office. The common opinion of hotel managers is that technologically advanced personnel are positive for the business, but there is no digital marketing staff. Considering the data obtained, it is understood that digital marketing activities are carried out by people in managerial positions.

Findings on Digital Marketing Techniques Used and Digital Marketing Techniques with the Highest Contribution to Sales

Search engine marketing the activities of coming to the forefront in searches made through search engines are important to the vast majority of hotel businesses. Only two managers stated they did not consider this issue effective in sales. In the data obtained for e-mail marketing, it was determined that three hotel businesses do not use e-mail as a marketing tool. The data obtained because of the interviews are shared in the table below. When Table Six is analyzed, it is determined that only one of the hotel businesses uses social media channels at a low level.

Table 7: Digital Marketing Techniques Commonly Used in Hotel Businesses

Hotel managers	Digital marketing techniques used		
	Social media marketing	Search engine marketing	Email marketing
3DOTL1	✓	✓	✓
3DOTL2	✓	✓	✓
3DOTL3	✓	✓	✓
3DOTL4	✓	✓	✓
3DOTL5	✓	✓	⊗
3DOTL6	✓	✓	⊗
4DOTL1	✓	✓	✓
3DOTL7	✓	✓	✓
3DOTL8	✓	✓	⊗
3DOTL9	✓	✓	✓

When the opinions of hotel managers are evaluated, it is seen that Google comments and social media marketing are intensively preferred. Especially the positive comments to be obtained through Google are of great importance in creating demand from the consumer. In addition, sales activities in digital environments such as Odamax and Booking.com also appear in these opinions.

Findings Regarding the Digital Marketing Techniques Applied by Hotel Businesses According to the Age Groups of Their Target Audiences

In sales and marketing activities, it is crucial to recognize the target audience correctly and reach them through the right channels. In recent years, it has been seen that the use of social media has diversified according to the age groups of individuals. The data obtained in this question about whether hotel businesses shape their marketing activities according to the age categories of consumers are shared in the table below. In the fourth question, hotel managers were asked whether they carry out digital marketing activities suitable for the target audience. In the table below, it is discussed which social media are effectively used by the hotels in Düzce Province included in the research.

Table 8: Social Media Channels Commonly Used in Hotel Businesses

Effectively used social media channels			
Hotel managers	Facebook	Instagram	Twitter
3DOTL1	✓	✓	⊗
3DOTL2	✓	✓	⊗
3DOTL3	✓	✓	⊗
3DOTL4	⊗	⊗	⊗
3DOTL5	✓	✓	⊗
3DOTL6	✓	✓	⊗
4DOTL1	✓	✓	✓
3DOTL7	⊗	⊗	⊗
3DOTL8	✓	✓	✓
3DOTL9	✓	✓	⊗

During the interview, it was determined that hotel businesses use Facebook to reach middle-aged and older target groups. The Instagram channel is being used more for young audiences. Twitter is not used as a marketing element. All hotel managers stated that they have the above social media accounts. In addition, it was tried to obtain data on the active use of social media channels by hotels. The opinions of the interviewed managers are mostly in the direction that sales performance needs to group consumers correctly, determine their needs, and reach them through the right channels.

Findings on the Relationship between Digital Marketing Activities and Customer Satisfaction and Customer Loyalty

Sales and marketing activities are of great importance for the hotel sector. One of the primary objectives of marketing activities is customer satisfaction and customer loyalty to be created based on this situation. (Parker, 2012). This question, which was directed to hotel managers during the interviews, aimed to reveal the effect of digital marketing techniques used by hotel businesses on customer satisfaction and customer loyalty.

Based on the answers given by the managers, learning the effect of customer satisfaction and loyalty on sales activities has been determined as a hidden objective. In this study, in which the personal opinions of hotel managers were evaluated with importance, the following table clarified the answers given to the question.

Table 9: The Relationship between Digital Marketing and Customer Satisfaction and Loyalty

Do digital marketing activities have an impact?		
Hotel managers	Customer Satisfaction	Customer Loyalty
3DOTL1	✓	✓
3DOTL2	✓	⊗
3DOTL3	✓	⊗
3DOTL4	✓	⊗
3DOTL5	⊗	⊗
3DOTL6	✓	✓
4DOTL1	✓	✓
3DOTL7	⊗	⊗
3DOTL8	✓	✓
3DOTL9	✓	✓

Because of the interviews, it was determined that the hotels in Düzce attach importance to the concepts of customer satisfaction and customer loyalty. To achieve this goal, it is understood that managers see digital marketing activities as a highly effective opportunity. It was reflected in the interviews that most of the hotel managers think that the level of loyalty of a satisfied guest will be high. In this way, sales figures will be better put forward in all interviews. Another important issue is the concept of branding.

A digital marketing organization will ensure customer satisfaction. This is an important step towards becoming a strong brand in the sector. It has been learned from the responses that the sector representatives are also aware of this potential.

Findings on the Relationship between Digital Marketing and Competitive Advantage

The tourism and hospitality sector is a sector whose investment volume is expanding day by day and whose level of competition is increasing. Within the scope of the research, it was aimed to evaluate the contribution of digital marketing at this point. The interviewed hotel managers were asked whether digital marketing activities provide them with a competitive advantage in terms of sales performance.

The personal opinions of the managers were taken into consideration and considered in the evaluation process. The extent to which the possible superiority to be provided to rival businesses affects the sales figures was determined as the sub-aim of the question and information in this direction was tried to be obtained during the interview. The opinions of the managers are explained in the table below.

Table 10: Digital Marketing and Competitive Opportunities

Do digital marketing activities have an impact?		
Hotel Managers	Provides Competitive Advantage	Direct Impact on Sales Figures
3DOTL1	✓	✓
3DOTL2	✓	✓
3DOTL3	⊗	⊗
3DOTL4	⊗	⊗
3DOTL5	✓	✓
3DOTL6	✓	✓
4DOTL1	✓	✓
3DOTL7	⊗	⊗
3DOTL8	✓	✓
3DOTL9	✓	⊗

In the table above, in line with the data obtained from the managers interviewed, it is discussed whether digital marketing provides a competitive advantage and whether it impacts sales. The opinion of seven of the managers is that it creates a high competitive advantage. Three hotel managers stated they do not see digital marketing as providing a competitive advantage. In addition, six hotel managers evaluated digital marketing as both a tool for competitive advantage and a strong sales opportunity, while four of them expressed the opposite opinion. One of these four hotel managers stated that digital marketing only provides a competitive advantage, while the remaining three stated that digital marketing does not affect competitive advantage or sales figures.

Conclusions and Recommendations

It has been tried to reveal the effect of these digital marketing activities on the sales figures of three-star and above hotel businesses operating in Düzce Province using digital marketing techniques. In this context, interviews were conducted with ten hotel businesses comprising three-star and above hotel businesses operating in the Düzce city centre and Akçakoca district. During the interviews conducted in this context, hotel managers were asked questions about the impact of digital marketing on the sales figures of hotel businesses. Sub-question titles aimed at achieving sub-objectives, such as whether digitalization impacts staff employment and whether there is a staff for digital marketing, are included in the study.

In the question prepared for the level of use of websites by hotel businesses, it was tried to reach the data on whether websites are included in sales processes. Five hotel managers emphasized the importance of websites in this context and stated that they see them as an opportunity for sales processes. Five hotel managers stated websites do not have any relationship with sales performance. Kurt (2021) emphasized in his study that websites emphasize the need for digital marketing in the way businesses become brands. In the same study, it was found that businesses that can use the website effectively will create a sense of trust in consumers. The findings obtained within the framework of this study are like the literature.

Hotel businesses that use digital tools well gain a competitive advantage in providing customer satisfaction and loyalty (Fidan, 2021). In the study's content, based on this information, the opinions of the managers on the subject were consulted. Six hotel managers stated the opportunities offered by digital marketing develop a sense of loyalty in consumers. At the point of customer satisfaction, eight managers expressed positive opinions. In his master's thesis, Atalay (2022) emphasized the importance of customer loyalty for businesses and revealed the need for customer-satisfied masses for customer loyalty. Similarly, Babu (2021) revealed the positive relationship between customer satisfaction and digital marketing. The results in the relevant study support the findings of this study.

It has been determined that e-mail marketing and mobile marketing methods are also used by hotel managers. Nine hotel managers stated they prefer marketing via Google as a priority. One hotel organization prioritized social media marketing at this point. In addition, online sales channels such as Booking.com, Expedia, and Hotels.com are considered an opportunity for consumers. The ease and favourable conditions of the purchasing process of consumers play an important role in their satisfaction level. Some observe that the level of awareness of hotel managers is high at this point. Erdoğan (2020) stated that these marketing channels are efficient sales channels for small and medium-sized hotel businesses. The findings of Erdoğan (2020) support the results of this study.

In summary, the findings of this study clearly show that there is a positive and strong relationship between digital marketing activities and sales performance. In this context, the results are like the findings of similar studies (Erdoğan, 2020; Atalay, 2022; Babu, 2021; Alan, Kabadayı, and Erişke, 2018) on digital marketing activities in the tourism sector or hotel businesses.

An important limitation of this study is that the universe is only Düzce Province and the number of hotel businesses with an institutional structure making up the sample is small. Another limitation of the study is that the research was conducted with only one manager in each business and the responses were based on the personal perceptions of those managers. In addition, some observe that there was a lack of professional staff and managers specialised in digital marketing. It was determined that the interviewed managers mostly identified the digital marketing process with the concept of social media. To say that this perception of managers makes up a limitation of the study. It is essential for the literature that academic studies are a source for new studies that are likely to be carried out. Based on the findings obtained and the observations made during the interviews, it is recommended to pay attention to topics such as evaluation of the effect of digitalization on employee productivity, evaluation of the impact of digital marketing techniques on customer acquisition and retention in hotel businesses, evaluation of digital marketing activities in other businesses in the tourism sector other than hotel businesses for new studies. In addition, to say that similar studies for provinces such as Istanbul, Antalya, and Muğla, which have wider opportunities in terms of universe and sample and are pioneers in the tourism sector, will make significant contributions to the literature.

References

- Akbar, A. & Sinaga, J. B. (2023). Design Website for Digital Promotion SMEs by Optimizing SEO Techniques. *International Journal of Computer Science and Mathematical Engineering*, 2(2), 231-240.
- Aktan, E. & Koçyiğit, M. (2016). A Theoretical Investigation on the Role of Social Media in Tourism Activities. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 20(16), 62-73.
- Alan, A. K., Kabadayı, E. T. & Erişke, T. (2018). The New Face of Communication: Digital Marketing and Social Media Marketing. *Gebze Technical University, Institute of Social Sciences*, 17(66), 493-504.
- Aliji, F. (2016). The Relationship Between Digital Marketing and Brand Loyalty: A Review of Online Shopping Sites. Unpublished Master's Thesis. Istanbul: Marmara University Institute of Social Sciences
- Altun, A. (2020). History of Marketing: The Impact of Social Media on Development. Unpublished Master's Thesis. Elazığ: Fırat University Institute of Social Sciences.
- Ansari, S., Ansari, G., Ghori, M. U., & Kazi, A. G. (2019). Impact of Brand Awareness and Social Media Content Marketing on Consumer Purchase Decision. *Journal of Public Value and Administration Insights*, 2(2), 5-10.
- Armstrong, C. (2008). Books in a Virtual World: The Evolution of the E-Book and Its Lexicon. *Journal of Librarianship and Information Science*, 40(3), 193-206.
- Arslan, A. (2014). The Effect of Turkey's Foreign Touristic Promotion on Tourism Demand: 2001-2012 Period. *Çankırı Karatekin University Journal of Institute of Social Sciences*, 5(1), 181-192.
- Atalay, Ü. Y. (2022). Digital Marketing and Brand Equity Relationship in the Service Sector: A Research on Hotel Management Sector. *Unpublished Master's Thesis*. Sakarya: Sakarya University of Applied Sciences Graduate School of Education.
- Babu, K. (2021). The Digital Transformation Of Marketing: Impact On Marketing Practice & Markets. *International Journal of Research in Engineering Technology*, 6(2), 1-10.
- Baharoglu, M. (2021). The Impact of Marketing Research On International Marketing Strategies. *Unpublished Master's Thesis*. August: Istanbul Aydın University Institute of Social Sciences.
- Bilge, A. C., & Kara, H. (2024). Evaluation of Mobile Marketing Applications Applied in Tourism Enterprises in Terms of Consumer Behavior. *Çatalhöyük International Journal of Tourism and Social Research*, 12, 44-60.
- Buhalis, D. & Law, R. (2008). Progress in tourism management: Twenty years on and 10 years after the internet: The state of eTourism research, *Tourism Management*, 29(4), 609-623.
- Bulunmaz, B. (2016). Changing Marketing Methods and Digital Marketing with Developing Technology. *TRT Academy-Digital Media*, 01(02), 350-365.
- Carlisle, S., Ivanov, S., & Dijkmans, C. (2023). The Digital Skills Divide: Evidence from the European Tourism Industry. *Journal of Tourism Futures*, 9(2), 240-266.
- Cha, J. (2009). Shopping on Social Networking Websites: Attitudes Towards Real Versus Virtual Items. *Journal of Interactive Advertising*, 10, 77-93
- Çam, O. (2024). Bibliometric Analysis of Graduate Theses on Digital Tourism. *Journal Of Academic Tourism Studies*, 5(1), 13-26.
- Çapar, M. C., & Ceylan, M. (2022). Comparison of Case Study and Phenomenological Designs. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 10, 295-312.

- Çokal, Z. & Büyükkuru, M. (2018). An Evaluation of the Applicability of Current Marketing Methods in the Tourism Sector. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 3(2), 53-65.
- Drennan, J. & Kenedy, J. M. (2003). The Relationship Between Internet and Perceived Performance in Retail and Professional Service Firms. *Journal of Services Marketing*, 17(3), 295-311.
- Ercan, F. (2020). Analyzing the Digital Marketing Performance of Resort Hotel Websites: A Research on Five Star Hotel Businesses in Alanya. *Journal of Turkish Tourism Research*, 4(3), 1727-1745.
- Erdoğan, Y. (2020). Sales Effect of Digital Marketing in Small and Medium Scale Accommodation Businesses Operating in Core Cappadocia. *Unpublished Master's Thesis*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences.
- Febrianti, M., Saudi, M. H., Kaniawati, K. & Hermina, N. (2018). Transformation of Digital Marketing in the 4.0 Industry Revolution: A Study on Batik MSMEs. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(4), 352-357.
- Fidan, K. (2021). Digital Marketing Strategies: A Qualitative Research. *Unpublished Master's Thesis*. Istanbul: Istanbul Ticaret University Foreign Trade Institute.
- Glucksman, M. (2017). The Rise of Social Media Influencer Marketing on Lifestyle Branding: A Case Study of Lucie Fink. *Journal of Undergraduate Research in Communications*, 8(2), 77-87.
- Güleryüz, S.S. (2019). Marketing, Modern Marketing, and Digital Marketing. *Unpublished Master's Thesis*. Istanbul: Beykent University Institute of Social Sciences.
- Kapan, K. & Üncel, R. (2020). The Impact of Developing Web Technologies (Web 1.0- Web 2.0- Web 3.0) on Turkey Tourism. *Safran Journal of Culture and Tourism Research*, 3(3), 276-289.
- Karataş, Z. (2015). Qualitative Research Methods in Social Sciences. *Journal of Spiritually Based Social Service Research*, 1(1), 62-80.
- Kayın, B. (2017). Digital Marketing and the Effect of Digital Marketing on Brand Management. *Unpublished Master's Thesis*. Istanbul: Bahçeşehir University Social Sciences Institute.
- Khan, N., Qureshi, M. I., Mustapha, I. B. & Harasis, A. (2020). The Digital Marketing Past, Present, and Future in Malaysia. *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, 17, 583-593.
- Kim, H. & Kim, W. G. (2005). The Relationship Between Brand Equity and Firms' Performance in Luxury Hotels and Chain Restaurants. *Tourism Management*, 26(4), 549-560.
- Kurt, M. (2021). Perception of Trust in the Framework of Digital Marketing: The Case of Instagram. *Selçuk University Institute of Social Sciences*.
- Li, P., Zhou, Y., & Huang, S. (2023). The Role of Information Technologies in Developing E-Tourism Marketing: A Contextual Proposal. *Economic Analysis and Policy*, 78, 307-318.
- Mangold, G. & Faulds, D. J. (2009). Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix. *Business Horizon. Kelley School of Business, Indiana University*, 52(4), 367-365.
- Marangoz, M. (2018). *Marketing on the Internet*, Beta Publications, Istanbul.
- Parker, R. D. (2012). The Evolving Dynamics of Social Media in Internet Tourism Marketing. *Tourism Res Hospitality*, 1(1), 1-2.
- Yüksel, D. & Tolon, M. (2019). Search Engine Optimization as a Digital Marketing Strategy. *International Journal Of 3d Technologies And Digital Industry*, 3(3), 236-243.
- Zeren, D. & Kaya, N. (2020). Digital Marketing: Bibliometric Analysis of National Literature. *Çağ University Journal of Social Sciences*, 17(1), 35-52.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Dijital pazarlama, teknolojiye bağılı olarak hızla gelişen güncel bir konu olarak literatürde yerini almıştır. Üzerine farklı tanımlar ve görüşler bulunan dijital pazarlama kısaca “pazarlama etkinliklerin planlı, programlı bir şekilde dijital ortamlara taşınması” şeklinde açıklanmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde dijital pazarlama ile ilgili birçok tanım yapıldığı görülmektedir (Ansari, Ansari, Ghorı, ve Kazi, 2019; Glucksman, 2017; Gobble, 2018; Alan, Kabadayı, ve Erişke, 2018; Aliji, 2016; Atalay, 2022). Ancak tüm tanımların ortak noktası yoğun teknoloji kullanımınıdır (Armstrong, 2008). Dijital pazarlama, en basit haliyle, pazarlama faaliyetlerinde yürütülen tüm süreçlerin dijitalleştirilmesi olarak tanımlanabilir (Glucksman, 2017). Başka bir deyişle, işletmelerin akıllı telefon, bilgisayar ve internet olanaklarını kullanarak ürettikleri mal ve hizmetlerin tanıtımıdır (Babu, 2021).

Dijitalleşme, işletmelerin iş yapış şekillerini ve tüketicilerin günlük yaşamlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Artan dijitalleşme olgusu, tüketicilerin tüketim alışkanlıklarını ve satın alma davranışlarını da değiştirmiştir (Arslan, 2014). Kısa sürede birçok benzer ürünü karşılaştırabilen tüketiciler, satın alma davranışlarının büyük bir kısmını internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Son yıllarda hızla artan tüketicilerin çevrimiçi kanallardan satın alma eğilimi, işletmelere ve tüketicilere hız, zaman ve maliyet açısından da kolaylıklar sağlamaktadır (Febrianti, Saudi, Kaniawati, ve Hermina, 2018). Dijital pazarlamayı önemli kılan bir diğer faktör de ürünleri kişiselleştirme ve küçük gruplara hitap etme fırsatı sunmasıdır. Dijital pazarlama faaliyetleri sürecinde işletmeler, ortak ilgi alanlarına sahip tüketiciler için sanal topluluklar oluşturabilir. Böylece beklentilerini doğrudan karşılayabilir ve memnuniyet düzeyini artırabilirler (Kayın, 2017). Dijital pazarlamanın sunduğu fırsatları doğru şekilde kullanan işletmeler, pazarlama faaliyetlerini kolayca ölçümleyebilirler. Yani yapılan çalışmaların sonuçlarına ilişkin sayısal veriler elde edilebilmektedir. Bu durum yeni ürün geliştirme sürecinde işletmelere fayda sağlamaktadır (Çokal ve Büyükkuru, 2018).

Satış kavramı ise pazarlama süreçlerinin doğal çıktısı olarak tanımlanabilir. İşletmeler ürettikleri mal veya hizmetlerin tüketicilere ulaştırılması sürecini, doğru bir şekilde organize etme çabası içerisinde (Babu, 2021). Çünkü ürünlerin üretim safhaları, kalitesi ve pazarlama etkinlikleri bir süreci kapsamaktadır. Ancak satış, tüm bu süreçlerin nihai amacı ve sonucudur. İşletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri, yeni yatırımlar yapabilmeleri ve istihdama katkı sağlamaları doğrudan satış rakamları ile ilişkilidir. Aynı zamanda bu hedefe ulaşmak işletmelerin ülke ekonomisine sunacağı katkırı da doğrudan etkilemektedir. Dijital satış, gerek tüketici gerekse işletmeler için pek çok kolaylığı beraberinde getirmiştir. Tüketiciler; ihtiyaç duydukları ürün çeşitlerini kolayca satın alma fırsatını, satış süreçlerinin sanal ortama taşınması ile elde etmiştir. Aynı zamanda tüketiciler eş değer kalitede olan ve bütçelerine daha uygun ürün ve hizmetlere de kolayca ulaşabilmişlerdir. Fiyat ve kalite ilişkisi hakkında bilgi edinme ve karşılaştırma yapılabilmesi de satışın dijitalleşmesinin tüketicilere sağladığı avantajlardandır (Armstrong, 2008).

İşletmeler ise satış işlemlerini güvenilir bir şekilde çevrimiçi ortamda yapabilmektedir. Bu işletmeler için tüketici tatmini sağlama noktasında onlara önemli bir değer katmıştır. Elde edilen bu değer yüksek kâr olarak işletmelere dönmektedir. Bir diğer önemli avantaj ise satış sonuçlarının hızlı bir şekilde sayısal verilerle listelenebilir olmasıdır. Geleneksel satış çabalarında bu fırsat yoktur. Satış çalışmaları dijital ortama aktarıldıkça işletmeler bu noktaya ayıracakları kaynaklardan da tasarruf sağlamaktadır. Zira dijital imkânlar sayesinde satış için depo tutma ve seyahat etme gibi maliyetler minimum düzeye çekilebilmektedir. Ayrıca işgören ihtiyacı azalmakta, süreçlerde yapılacak ekstra harcamalar minimum düzeyde tutulabilmektedir (Bulunmaz, 2016).

Araştırmanın en temel amacı, doğal güzellikleriyle, İstanbul ve Ankara gibi büyük illere yakınlığı ile önemli bir turizm potansiyeline sahip olan Düzce ilindeki 3 yıldız ve üzeri otel işletmelerinin dijital pazarlama tekniklerini kullanım düzeylerini ve bu işletmelerin dijital pazarlama faaliyetlerinin satış rakamlarına olan etkisini tespit etmektir. Bu temel amacın yanında otel yöneticilerinin dijital pazarlamaya ve teknolojik gelişmelere bakış açıları da bu süreçte gözlemlenmeye çalışılmıştır. Bir diğer alt amaç ise otel işletmelerinin teknolojik alt yapısını ve sosyal mecralar üzerinden tüketicilerle kurduğu ilişkileri ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Araştırmanın özünde ise hangi dijital pazarlama tekniklerinin ne derece etkili kullanıldığı ve kullanılan bu tekniklerin satış rakamlarına etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bilimsel araştırmalarda gerçekleştirilirken veri toplama ve elde edilen verilerin doğru ve güvenilir olması oldukça önemlidir (Karataş, 2015). Nitel araştırma yöntemlerinde yaygın olarak kullanılan görüşme tekniği de bu bağlamda oldukça etkili bir yöntemdir. En doğru

ve güvenilir verilere ulaşabilmek amacıyla, araştırma gerçekleştirilirken görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu bağlamda Düzce’de faaliyet gösteren 14 otel işletmesi ile iletişime geçilmiş ve araştırmanın kapsamına uygun olan 10 işletme ile planlanan tarihlerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde elde edilen verilerin analizi için ise genel bilgilerden spesifik verilere doğru ilerleyen bir süreç izlenmiştir. Verilerin analizi sürecinde, görüşülen yöneticilerin görüşme anındaki tutum ve davranışları da dikkate alınarak en güvenilir sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi neticesinde şu sonuçlar elde edilmiştir: Düzce’de faaliyet gösteren otel işletmelerinin çoğunlukla küçük ölçekli işletmeler olmaları sebebiyle dijital pazarlama yatırımları sınırlı miktarlardadır. Buna karşın otel yöneticilerinin dijital pazarlamanın potansiyeline yönelik farkındalık düzeyi oldukça yüksektir. Otel işletmeleri tarafından sosyal medya pazarlaması ve Google üzerinden gerçekleştirilen pazarlama faaliyetleri etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Dijital pazarlama faaliyetleri çoğunlukla ön büro personeli tarafından yürütülmektedir. Bu bilgilerden hareketle ulaşılan temel sonuç ise şu şekildedir; dijital pazarlama faaliyetleri ile otel işletmelerinin satış rakamları arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Akademik çalışmaların taşınması gereken temel niteliklerden birisi gerçekleştirilecek yeni çalışmalara kaynaklık etmesidir. Bu bağlamda müşteri memnuniyeti ile dijital pazarlama ilişkisinin, otel işletmelerinde dijitalleşmenin işgören verimliliğine etkisinin ve otel yöneticilerinin dijital pazarlama tekniklerini kullanım düzeylerinin değerlendirilmesi gibi konular araştırmacılar için yeni konu başlıkları olarak önerilmektedir.

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE MÜŞTERİLERİN YAŞADIKLARI KRİTİK OLAYLARIN İNCELENMESİ

CUSTOMER EXPERIENCES IN AIRLINE COMPANIES ANALYSING CRITICAL INCIDENTS

Fatma Selin SAK
Giresun Üniversitesi
Sivil Havacılık Yüksekokulu
fatmaselinsak@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7105-7387

ÖZ

Geliş Tarihi:

16.05.2024

Kabul Tarihi:

27.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kritik Olaylar
Telafi Etme
Uyarılma
Kendiliğinden Davranış
Problemli Davranış
Havayolu Müşterileri

Keywords

Critical Incidents
Recovery,
Adaptability,
Spontaneity,
Problematic
Behavior,
Airline Customers

İşletmelerde yaşanan hizmet aksaklıkları müşterileri şikayete, şikayet çözülmediğinde başka işletmelere yönlendirebilmektedir. Bu açıdan işletmelerin müşterilerini kaybetme durumu söz konusu olmadan hizmet sunumunda yaşanan aksamaların müşteriler için kritik olay haline gelmesi durumunda sebeplerin neler olduğunun saptanması ve buna uygun çözümlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Çalışmada havayolu yolcularının deneyimledikleri kritik olayların incelenmesi ve sonucunda oluşan tatmin durumlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinin müşterilerinin bakış açısından kritik olaylar tanımlanarak, bu olaylara ilişkin sonuçlar Tripadvisor isimli online paylaşım içeren bir platform üzerinden nitel araştırma kapsamında, içerik analizi ve sosyal medyaya dayalı veri kullanımı ile netnografik yöntem çatısı altında incelenmektedir. Sonuçlara bakıldığında, kritik olaylarda tatminsizlik seviyesinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Sebebinin işletmeden kaynaklı problemlerin telafi edilememesinden ötürü olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle yaşanan rötar/gecikmelerin müşterileri mağdur ettiği ve bu mağduriyetin iletişim problemlerinden kaynaklı olarak çözümlenemediği belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarının, işletmedeki mevcut hizmet kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olmak için kullanılabileceği düşünülmektedir.

ABSTRACT

Service failures in businesses can lead customers to complain and, if the complaint is not resolved, to seek out other businesses. In this regard, it is necessary to identify the reasons behind disruptions in service delivery that become critical incidents for customers before businesses face the risk of losing them, and to develop appropriate solutions accordingly. In this study, it is aimed to examine the critical incidents experienced by airline passengers and to reveal their satisfaction as a result. For this purpose, critical incidents are defined from the point of view of the customers of an airline operating in Turkey, and the results of these incidents are examined through an online sharing platform called Tripadvisor within the scope of qualitative research, content analysis and social media-based data use under the umbrella of netnographic method. Looking at the results, it is revealed that the level of dissatisfaction is high in critical incidents. The reason was found to be the inability to compensate for the problems caused by the organization. In particular, it has been determined that the delays victimized the customers and this victimization could not be resolved due to communication problems. It is thought that the results of the study can be used to help improve the current service quality in the business.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1485298>

Anf/Cite as: Sak, F. S. (2024). Havayolu işletmelerinde müşterilerin yaşadıkları kritik olayların incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1384-1403.

Giriş

Hizmetler türlerine göre müşterilerle farklı seviyelerde teması içermektedir. Bunlardan yüksek oranda temas içeren hizmetlerden biri olan havayolu işletmeciliğinde yolcular, nesnelere yerine sürece odaklandığından, hizmet deneyimi hem fiziksel ortam hem çalışanlar ile etkileşim bakımından müşteriler için daha çekici olmaktadır (Lovelock & Wirtz, 2011).

Havayolu taşımacılığında talebin artması ile müşterilerin istek ve beklentilerine yönelik hizmetlerin geliştirilmesi ve bu sayede işletmenin sürekliliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Her bir uçuş deneyiminin müşteriler için farklı olduğu ve hizmetin yapısı gereği kendine has özellikleri düşünüldüğünde, süreç içerisinde hizmet hataları meydana gelebilmektedir. Önemli olan hizmet süreci içerisinde müşterinin işletme ile karşılaştığı bu kritik olayların belirlenmesi ve müşterilere uygun çözümlerin sunulabilmesidir.

Nitekim müşterilerin hizmet kalitesi algılamalarında yaşadıkları kritik olayların temelde yatan etkenler olduğu düşünülmektedir. Ancak hizmet araştırmacıları ve uygulayıcıları, hizmet performansını kesintiye uğratan hatalar sonucunda meydana gelen tutarsız hizmet çıktılarına ortadan kaldırmaya yönelik uygun yollar bulmakta zorlanmaktadırlar (Wahyuni & Fernando, 2016). Deneyim esnasında yaşanan kritik olaylarda müşterilerin sürece dahil olduğu göz önüne alındığında, bu olaylar meydana geldikten sonra, onların yorumlarına dayanarak - kimsenin etkisi altında kalmadan bireysel yaptıkları- anlamak bu açıdan önemli hale gelmektedir. Böylece işletmenin geliştirmesi gereken hizmet eksiklikleri veya hataları daha net ve şeffaf bir biçimde ortaya çıkabilir. Bu noktada derinlemesine yapılan çalışmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Literatüre bakıldığında ilk olarak Bitner, Booms ve Tetreault (1990)'un hizmet karşılaşmalarına odaklanan çalışması, kritik olaylar yönteminin hizmet araştırmaları için değerine bir örnek teşkil etmektedir. Seyahat acenteleri, havayolları ve restoranlar için 700 kritik hizmet karşılaşmasını müşteri perspektifinden inceleyerek yaptıkları analiz, hizmet karşılaşmalarında memnuniyet ve memnuniyetsizlik kaynağı olarak üç tür çalışan davranışının -telafi etme, uyarılama, kendiliğinden davranış- tanımlanmasına yol açmıştır. Bir başka çalışma olan Edvardsson (1992)'nin çalışması yine havayolu işletmelerinde kritik olayların nedenini araştıran ilk çalışmalardan biri olarak görülmektedir. İzleyen yıllarda Gilbert ve Morris (1995) iş amaçlı uçan havayolu müşterilerinin kısa ve uzun mesafelerde ekonomi ve business sınıfında uçmalarına ilişkin düşüncelerini kritik olay tekniği bağlamında incelemiştir. Bejou, Edvardsson, & Rakowski (1996) ise, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri'nde havayolu hizmetlerinde yaşanan kritik olaylara ilişkin ampirik çalışmaların sonuçlarını sunmaktadır. Çalışma, hizmet sağlayıcı ile yolcular arasındaki ilişkilerde yaşanan olumsuz kritik olaylara odaklanmaktadır. Kritik olaylar tekniği ile araştırma yürüten Bejou ve Palmer (1998), havayolu müşterilerinin hizmet başarısızlıklarına verdikleri tepkileri sadakat seviyelerine dayandırarak, uzun süreli ilişkide oldukları müşterilerin hataları tolere etmede daha istekli olduklarını buna karşın kısa süreli ilişkileri olan müşterilerinin ise, hizmet hatalarını affetmediklerini ve memnuniyetsizliklerinden ötürü işletmeyi terk edebildiklerini ortaya çıkarmışlardır. Sonrasında Karaca (2011)'nin çalışmasında ise yazar, havayolu işletmeleri bağlamında müşterilerin tatmin düzeylerini ortaya çıkaran kritik olayları incelerken, müşterilerin cinsiyeti, medeni durumu, gelir seviyesi gibi demografik faktörlerin de ele alınması gerektiğini önermiştir. Chen & Hsu (2012) kritik olay tekniğini seyahat ortaklarının hizmet kalitesi değerlendirmelerinde kullanmışlardır. Bir diğer çalışma olan Misopoulos vd. (2014) çalışmalarında bir sosyal medya aracı olan Twitter'ı kullanarak yolcu yorumlarından kritik olayların nedenlerine odaklanmışlardır.

Görüldüğü üzere 90'lı yıllarda havayolu sektöründe daha çok çalışmaya konu olan kritik olay tekniğine dayalı çalışmaların son yıllarda azaldığı dikkati çekmektedir ve yolcuların bağımsız bir şekilde kendi deneyimlerine dayalı yaptıkları yorumları kritik olaylar tekniği ile inceleyen çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Diğer çalışmaların aksine mevcut çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinin dış hat uçan Türk ve yabancı yolcularının TripAdvisor yorumları incelenerek yaşadıkları kritik olaylar sınıflandırılarak, ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Buna göre çalışmanın amacı, havayolu yolcularının deneyimledikleri kritik olayların incelenmesi ile sonucunda oluşan tatmin/tatminsizlik durumlarının değerlendirilmesidir. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Havayolu müşterilerinin yaşadıkları kritik olaylar nelerdir ve hangi kritik sınıflandırma (Telafi etme, uyarılama, kendiliğinden davranış, problemlilik davranış) içerisinde yer almaktadır?
2. Kritik olaylara havayolu işletmesinin yaklaşımı müşteri bakış açısıyla nasıldır ve bu yaklaşımın tatmin ya da tatminsizlik durumlarına etkisi ne şeklindedir?

Çalışmanın çıktısının hem literatüre hem uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Havayolu yolcularının yaşadıkları kritik olayları sınıflandırarak ele alması ile tatmin/tatminsizlik durumunu ortaya koyması bakımından literatüre katkı sunması hedeflenmektedir. Uygulayıcılara ise, müşterilerin yaşadıkları ve onlar için önemli olan kritik olayların neler olduğunun gösterilmesi ile bunların en aza indirilmesine olanak sağlanması ve hizmet kalitesinin geliştirilmesi amacıyla tatmini artırmaları yönünde yol göstermesi beklenmektedir. Böylece hem işletme hem müşteriler için arzu edilen ortak değer yaratılabilir (Martinez-Hernandez, 2003).

Hizmet Karşılılaşması

Hizmet işletmelerinde müşteriler ile yalnızca satın alım süresince değil, aynı zamanda satın alım öncesi ve sonrasında da uzun süreli ilişkiler kurmak önemlidir (Ergan, 2022). Kurulan bu bağ, hizmetin savunuculuğunu yapmaları için müşterilerden destek almada avantaj sağlamak için etkili olmaktadır. Müşteriler sağlanan bu etkileşimde, işletme ile uzun süreli iletişim kurmaya daha açık ve istekli hale gelmektedir (Yen, Teng, & Tzeng, 2020).

Hizmet işletmeleri, varolan müşterilerini uzun süreli elde tutmak ve potansiyel müşteri sayısını artırmak için hizmetin sunumundan önce müşteriler ile ilgili araştırmalar yapmakta ve müşteri beklentilerini ve algılarını göz önünde bulundurmaktadırlar (Öğütü & Miman, 2024). Müşteriler bir ürünü kullanmadan önce o ürüne verdikleri değer ve beklentileri bulunmaktadır. Kullanım sonrasında algılanan hizmet, verilen değer ve beklentiler ile uyumadığında hizmet hataları meydana gelmektedir. Hizmetlerin yapısından ötürü standardizasyon sağlanamaması ve kontrol edilemeyen özelliklere karşı önlem alınamaması bu hataları artırabilmektedir (Uyar & Akar, 2023). Standardizasyon derecesi, emek ve sermaye yoğunluğu gibi farklılıklara rağmen, hizmetlerin kendine has bazı ortak özellikleri vardır. Yönetim açısından bunlardan en önemlileri şunlardır (Edvardsson, 1992; Bejou, Edvardsson, & Rakowski, 1996; Sayım & Aydın, 2015):

- Müşteri genellikle ortak yapıcı olarak üretim sürecine doğrudan ve aktif olarak katılır.
- Hizmetlerin soyut olması nedeniyle müşterinin değerlendirmesi zorlaşır.
- Standartlaştırılmamış birçok hizmet, hizmeti sağlayan işletmelerin ya da çalışanlarının bilgisi, davranışı, taahhüdü, yaklaşımı vb. ile çok yakından bağlantılıdır.
- Hizmetler genellikle alt sistemlerden oluşur ve hizmet kalitesi, müşterinin bütünü nasıl algıladığına bağlıdır.

Bir hizmet işletmesinin müşteriler ile olan etkileşimlerinde, işletmenin deneyimini, yeterliliklerini ve çalışanlarının uzmanlığını vurgulayarak güven oluşturmak esastır. Böylece müşteriler hizmeti satın alma kararı alabilmektedirler. Müşteriler hizmeti satın aldıktan sonra ise, deneyimi keşfetme aşamasına geçmektedirler. Hizmet sunumu esnasında oluşan hizmet karşılılaşmaları, bir müşterinin bir hizmet sağlayıcıyla doğrudan etkileşimde bulunduğu süreyi kapsamaktadır (Lovelock & Wirtz, 2011). Hizmet karşılılaşmaları esnasında kritik anlar meydana gelmektedir. Bu kritik anlar sonucunda müşterilerin tatmin olup olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Kritik anların önemszenmesi ile işletmelerin sektördeki konumları belirlenebilmektedir (Karaca, 2011).

Kritik Olaylar

Birçok işletmede hizmet sunumunda aksaklıklar ve birtakım sorunlar olduğu çalışanlar ve müşteriler tarafından bilinse dahi bu sorunların nedenleri ve uygun çözüm yolları hakkında belirsizlikler söz konusudur. Müşteriyi tatmin eden ve müşterinin sunulan hizmetten tatmin olmamasına neden olan davranışları ve durumları anlamak önemli hale gelmektedir (Yılmaz, 2018). Buna göre müşteri ve işletmenin ya da işletme adına çalışan personelin etkileşim halinde oldukları her an “kritik an” olarak ifade edilmektedir. Bu anlarda yaşanan ve müşteri açısından önemli olan olaylar ise “kritik olaylar” olarak görülmektedir (Hoffman & Bateson, 2011). Kritik olaylar, genellikle 11 Eylül terör saldırıları gibi büyük bir kriz veya dönüm noktası olabildiği gibi gündelik hayatta yaşanan olayları da kapsamaktadır. Özellikle, deneyimlerin ilgili kişiler için önemli olan yönlerini temsil eder (Hughes, 2007).

Kritik olaylara neden olan bu deneyimler esnasında müşteriler tarafından arzu edilen ve kabul edilebilir hizmet sunumları bulunmaktadır. Bu hizmetler arasındaki aralık, müşterilerin bir hizmet sağlayıcının performansındaki değişimi kabul etme derecesini yansıtan “tolerans bölgesi” olarak adlandırılır. Hizmet deneyimi, tolerans alanı içinde kaldığı sürece, müşterilerin hizmeti değerlendirmesi oldukça olumlu olur. Bu bölgenin üstünde olması

tatmini meydana getirirken, altında kalma durumu tatminsizliğe neden olmaktadır (Ruyter, Wetzels, & Birgelen, 2010).

Hizmet karşılaşmalarında yaşanan kritik olaylar müşterilerin tatmini ya da tatminsizliğini doğrudan etkileyen olaylar olduğundan, bu olayların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi müşterilerin anlaşılabilmesi, isteklerinin neler olduğunun çözümlenmesi, işletmenin zayıf ve güçlü yanlarının analiz edilmesini sağlar. Böylece işletmelerdeki değişime duyulan ihtiyaç belirlenebilir ve hatalar düzeltilip, hizmetler müşterilerin istekleri doğrultusunda yeniden inşa edilebilir (Durceylan, 2013). Hizmet karşılaşmalarında meydana gelen ve müşteri tatmini ya da tatminsizliğine neden olan bu kritik olaylar; telafi etme, uyarılma, kendiliğinden davranışlar ve problemleri davranış olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (Bitner, Booms, & Mohr, 1994).

Telafi Etme

Müşteri tatmininin sağlanması amacıyla işletmeler, hizmet hatası meydana geldiğinde müşterilerinin nasıl bir beklenti içinde olduğunu bilerek gereken tepkiyi vermelidir. Verilen bu tepki ise hizmet telafisi olarak adlandırılmaktadır (Aydın, 2020, s. 210). Buna göre hizmetin sunumu süresince çıkan sorunlara ve bunlardan dolayı yapılan şikayetlere karşı hizmet çalışanlarının gösterdiği tüm davranış ve tepkiler telafi etme kapsamında değerlendirilmektedir (Öztürk, 2000).

Özellikle işletmelerin yüzü olarak müşteriyle etkileşim içerisinde olan çalışanların, hizmet sunumunun önemli bir bileşeni olduğu unutulmamalıdır. Nitekim çalışanlar müşterilerin hizmet kalitesi algısında önemli bir etkiye sahiptir. Hizmetin yapısından kaynaklı müşterinin de hizmet sunumu sürecinde yer alması kalite algısını her defasında farklılaştırmaktadır (Edvardsson, 1992).

Kişilere göre farklı zamanlarda uygulanan telafi yöntemlerinin de değiştiği bilinmektedir. İşletmelerin hizmet hatalarını telafi etmede kullandıkları farklı yöntemler arasında bedava bir hizmet verilmesi, anında indirim yapılması, daha sonraki bir tarihte kullanılması için kupon verilmesi, hizmetin ücretsiz yükseltilmesi, ekonomi sınıfı uçmak için bilet alan bir müşterinin business sınıfa yükseltilmesi ve ücretsiz yardımcı bir hizmet verilmesi (uçak bileti alana kiralık araba tahsis edilmesi) bulunmaktadır. Bu telafi yöntemlerinin uygulanmadığı, geçiştirildiği ya da geciktirildiği durumlara rastlanabilmektedir (Chung-Herrera, Goldschmidt, & Hoffman, 2004).

Hizmet hatasının telafi edilmemesi durumunda yaşanabilecekler arasında müşterilerin bir daha hizmet almaması, olumsuz ağızdan ağıza iletişim, çalışanı azarlama, diğer müşterilerin rahatsız olacağı davranışlarda bulunma, yasal yollara başvurma olabilmektedir. Hatanın telafi edilmesi halinde ise, sadık bir müşteri olma, olumlu ağızdan ağıza iletişim, çalışana teşekkür etme gibi olumlu yönde tepkiler bulunmaktadır. Dolayısıyla işletmeler için hizmetin telafi edilmesi halinde olumsuz olan tepkileri olumluya çevirecek mükemmel bir fırsat doğmaktadır (Aydın, 2020). Olumsuz hizmet karşılaşmalarında müşterilerin deneyimlerini diğer kişilere de olumsuz olarak yansıttıkları ve yönlendirdikleri düşünüldüğünde hizmet akışının olumlu olarak sunulmasının önemi anlaşılmaktadır (Petzer & Meyer, 2012).

Havayolu işletmeleri açısından uçuşun gecikmesi, iptal edilmesi, uçuş esnasında seçimi önceden yapılan yemeğin verilmemesi, yolcu bagajının uçağa yüklenememesi ya da başka bir destinasyona (varış yeri) gönderilmesi gibi farklı hizmet hataları doğabilmektedir. Buna karşılık işletme ya da işletme adına yetkilendirilen çalışanın bu gibi sorunlara karşı verdiği tepkiler sonucunda yolcunun tatmin/tatminsizlik yaşaması halinde, hatanın telafi edilip edilmediği ortaya çıkmaktadır. Gecikme yaşanan bir uçuşta bekleme süresi uzadıkça yolcuların ayrıcalıklı bekleme salonlarına alınması, konaklama, yeme-içme ücretlerinin karşılanması ya da indirim, bedava bilet olanaklarının sunulması telafi etme davranışına örnek olarak gösterilebilir. Aksi halde yolcu mağduriyeti görmezden gelinip telafi edilmesi söz konusu olamamaktadır. Bir hizmet süreci olumsuz ilerlediğinde ise, müşteri haksız dahi olsa hizmetin telafi edilmesi yalnız müşteriyi değil etrafındaki potansiyel müşterileri de kazanma sonucunu getirmektedir (Petzer & Meyer, 2012).

Uyarılma

Hizmetin uyarlanması durumu, müşterinin özel ihtiyaçları ve istekleri olduğunda hizmet dağıtım sisteminin ne kadar kişiselleştirilebilir olduğuna bağlıdır. Bu gibi durumlarda müşteri hizmet karşılaşmasını, çalışanların ve sistemin esnekliği açısından yargılamaktadır (Akhtar, Huda, & Dilshad, 2009). Bir müşteri, ilgili çalışandan

hizmeti kendi ihtiyaçlarına göre uyarlamasını istediğinde, ilgili çalışanın yanıtı müşterinin memnuniyetsizliğini/memnuniyetini belirlemektedir. Kişiselleştirilmiş hizmetin ise, açık veya çıkarımsal bir talep içermesi gerekmektedir. Bazı durumlarda müşterilerin özel ihtiyaçlar ya da talepler olarak algıladıkları şeylerin çoğu aslında işletme veya ilgili çalışanın bakış açısından rutin (hatta yasal olarak gerekli) olabilir. Önemli olan müşterinin özel isteklerinin veya ihtiyaçlarının karşılandığını algılayıp algılamadığıdır (Bitner, Booms, & Tetreault, 1990). Örneğin, uçuşu 2 saat sonrası için gecikmeye giren bir müşterinin, içecek bir şeyler talep etmesi ve karşılığında meyve suyu ve kek gibi aperatiflerle bunun havayolu işletmesi tarafından karşılanması yasal bir zorunluluktur. Ancak her bir müşteri uçuş haklarından haberdar değildir ve ihtiyacının karşılanmış olması müşteriyi tatmin edebilmektedir.

Müşteriler, çalışanlardan hizmeti kendi tercihlerine göre uyarlamasını veya uydurmasını gerektiğini beklediğinde, beklemediği durumlara kıyasla birbirinden farklı deneyimler ortaya çıkabilir. Müşterilerin hizmetin bir tür uyarlamasına ihtiyaç duyduğu veya talep ettiği ve uyarıldığı olaylar, genellikle son derece tatmin edici hizmet karşılaşmalarıyla sonuçlanmaktadır (Wels-Lips, Van der Ven, & Pieters, 1998). Aksi durumda müşterilerin tatmin olmama hali kaçınılmaz olmaktadır.

Kendiliğinden Davranış

Müşteriler tarafından beklenmeyen, bir hizmet hatası sonucunda telafisi yapılmayan, müşterinin özel bir ihtiyacı olması veya özel bir talepte bulunması sonrasında oluşmamış, çalışanların kendi istekleri ve iradeleri ile gerçekleşen olaylar ve davranışlardır. Müşteriye gösterilen özen (müşteriye kendini özel veya şımartılmış hissettirmek, müşteriyi görmezden gelmemek veya ona karşı sabırsız davranmamak vb.), sıra dışı çalışan davranışları (Olağanüstü davranışlar veya nezaket ifadeleri veya küfürler, uygunsuz dokunma, temel görgü kurallarının ihlali ile kabalık yapılmaması vb.), kültürel normlar bağlamında çalışan davranışları (Eşitlik, dürüstlük, adalet, ayrımcılık ve hırsızlık yapmama, yalan söylememe gibi davranışlar sergileme vb.), bütüncül değerlendirme (Tek bir özelliğin öne çıkarması) ve olumsuz koşullar altında örnek performans sergileme (Müşterinin bir çalışanın stresli bir durumdaki davranışlarından etkilenmesi vb.) şeklinde gerçekleşmektedir (Bitner, Booms, & Mohr, 1994).

Problemlili Davranış

Çalışanların problemlili müşterileriyle uğraşmaları, problemlili davranış kapsamında değerlendirilmektedir. Özellikle diğer müşterilerin hizmeti algılayışlarına olan etkileri düşünüldüğünde, çalışanların sorun çıkaran bu tür müşterilerle uğraşmaları bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Akhtar, Huda, & Dilshad, 2009).

Problemlili müşteri davranışları arasında sarhoşluk, sözlü/fiziksel taciz, işletmenin politikalarına uymamak ve işbirliğine yanaşmamak vardır. Çalışanlar, bu tarz sorunlu müşterilerin sarhoş olduğunu ve yakındaki diğer müşterileri taciz ettiklerini, zor durumda kaldıklarını veya işyerinin atmosferini bozduğunu anladıklarında olaya müdahale etmektedirler. Sözlü ve fiziksel taciz olayı çalışanlara veya diğer müşterilere yapılan her türlü rahatsızlık verici konuşma veya davranıştır. Müşteri, çalışanı veya diğer müşterileri sözlü ve/veya fiziksel olarak taciz ettiğinde yaptırımları vardır. Diğer taraftan işletmenin politikalarını uymayan müşteriler, genellikle kurallara uymayı reddeder ve prosüdürleri çiğneme eğilimindedirler. İşbirliği içerisinde olmayan müşteriler ise, kaba davranışlar sergilerler ve makul olmayan bir şekilde talepkârdırlar. Çalışanın bakış açısına göre bu tür müşteriler, kendisi için ne yapılırsa yapılsın tatmin olmaya isteksizlik gösterirler (Bitner, Booms, & Mohr, 1994).

Hizmet karşılaşmalarındaki tüm olaylar kritik olaylar kapsamında değerlendirilmemektedir. Tatmin edici veya tatminsizlik oluşturucu olmasından ötürü müşteriler tarafından hatırlanmaya değer olan olaylar bu kapsamda ele alınmaktadır. Hatırlanabilir kritik olayların incelenmesi, müşterilerin tatmin ya da tatminsizlik oluşturucu değerlemelerine sebep olan temel faktörlerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Öztürk, 2000). Bu kapsamda çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinin yolcularının TripAdvisor üzerinden yapmış oldukları yorumlar ve değerlendirmeler dikkate alınmış ve çalışma bu çerçevede yürütülmüştür.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada ülkemize ait bir havayolu işletmesini tercih eden müşterilerin tatmin seviyesini değerlendirmeye yönelik bir araştırma gerçekleştirilmektedir. Bunun için, Tripadvisor isimli online paylaşım gerçekleştirilen bir platform üzerinde müşterilerin bu havayolunu kullanarak yaşadıkları deneyimlere ait yorumlar netnografik yöntem çatısı altında incelenmektedir. Paylaşılan her görüş, müşteriler için tatmin ya da tatminsizlik oluşturan birer kritik olay olarak ele alınmış olup, bu bağlamda telafi etme, uyarılma, kendiliğinden davranış ve problemler olarak dört grup altında değerlendirilmektedir (Bitner, Booms, & Mohr, 1994; Flanagan, 1954). Çalışmada özellikle havacılık sektörünün önemli oyuncularından olan havayolu işletmelerinden birine odaklanılmıştır. Çalışmanın arkasındaki temel motivasyon, müşterilerin tatmin/tatminsizliğine sebep olan kritik olayların araştırılmasına duyulan ihtiyacın giderilerek, literatüre ve uygulayıcılara katkı sunmaktır. Bu çalışma ile aşağıdaki araştırma sorularına açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır:

- Havayolu müşterilerinin yaşadıkları kritik olaylar nelerdir ve hangi kritik sınıflandırma (Telafi etme, uyarılma, kendiliğinden davranış, problemler davranış) içerisinde yer almaktadır?
- Kritik olaylara havayolu işletmesinin yaklaşımı müşteri bakış açısıyla nasıldır ve bu yaklaşımın tatmin ya da tatminsizlik durumlarına etkisi ne şeklindedir?

Araştırma kapsamında yorumların güncel tutulması ve günümüzde sunulan hizmetleri yansıtması amacıyla son beş yıl olan 2018 – 2023 yılları arasında yerli ve yabancı yolcuların küresel ölçekte yapmış oldukları yolculuklarına ait toplam 208 adet deneyim paylaşımları toplanmıştır. Çalışma kapsamında faydalanılan yöntemler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

İçerik Analizi

Günümüzde, son gelişmeler ile web teknolojisinin kolay ve az maliyetli olmasından kaynaklı internetin ulaşılabilirliği artmakta, bu sayede milyarlarca birey ortak bağlamlarda birleşebilmektedir. İşletmeler açısından bakıldığında, potansiyel ya da mevcut müşterilerinin internet tabanlı kullanmış oldukları bu platformlar, istek ve beklentilerin çözümlenerek uygun hizmetler sunulması için önem arz etmektedir. Buradan yola çıkarak, Türkiye’de hava taşımacılığı sektöründe başta gelen bir işletmenin müşterilerinin deneyimlerine ait sosyal medya üzerinde yapmış oldukları yorumlar bu çalışmada ele alınmaktadır. Tripadvisor isimli sosyal bir platformda bulunan kullanıcıların yaşadıkları süreçlere ait görüşler veri olarak çekilmekte, istenen doğrultuda analiz edilerek müşteri tatminine dayalı anlamlı sonuçlar çıkarılmaya çalışılmaktadır. Yapılan bu nitel araştırma kapsamında, öncelikle içerik analizi ardından sosyal medyaya dayalı veri kullanıldığı için netnografik analiz tercih edilmektedir.

Bir amaç doğrultusunda metinlerin incelenmesi hem durum analizi gerçekleştirmek hem de bunun sonucu olarak geleceği yönlendirme konusunda birçok önerme edinmeyi sağlamaktadır. Bu sebeple içerik analizi büyük bir öneme sahiptir. Analiz, ilk olarak geçmiş kültürlerle ait eserlerin incelenerek, farklı bilimlere hitap etmesi açısından anlamlı sonuçlara ulaşmak amacıyla kullanılmıştır (Harwood, 2003). Ancak, araştırma metodolojisi sıfatını tam anlamıyla alması 2. Dünya savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri’nin geliştirdikleri strateji ve 1952’de Berelson’ın yapmış olduğu makale ile gerçekleşmektedir (Prasad, 2008; Harwood, 2003). Krippendorff ise analizin daha çok iletişim araştırmalarına özgü olduğunu vurgulayarak, yöntem başlangıcındaki süreçleri şu şekilde sıralamaktadır (Krippendorff, 2018);

- Araştırma bağlamının tanımlanması,
- Araştırmanın sınırlarının belirlenmesi,
- Araştırmada kullanılacak veri tipinin belirlenmesi,
- Araştırmada kullanılacak verinin tanımlanması,
- Araştırmada kullanılacak veri popülasyonuna ve araştırmanın sınırlarına karar verilmesi,
- Araştırmanın çıktılarının belirlenmesidir.

Bu süreçler tümevarımlı ve tümdengelimli yapılan niteliksel içerik analizlerinde de ortak kullanılmaktadır. Verilerin analiz bağlamında kategorize edilmesinin ardından, bahsi geçen iki yaklaşımdan tercih edilen doğrultusunda kategoriler açıklanmaktadır (Elo, Kääriäinen, Kanste, Pölkki, Utriainen, & Kyngäs, 2014). Forman ise kategorilerin hangi bağlamda ve nasıl oluşturulduğunun kişiye özel bir oluşum olduğundan dolayı, içerik analizi tanımlamasının pek mümkün olmadığını savunmaktadır. Aynı zamanda literatürdeki nitel içerik

analizinden faydalanan araştırmaların daha çok tümevarımsal yaklaşıma göre yapıldığını belirtmektedir (Forman, & Damschroder, 2007).

İçerik analizi, Krippendorff, Holsti tarafından yazılı metinlere uygulanan sistematik bir yöntem olarak görülse de sözlü ya da görüntüli kaynaklar üzerinde de etkin olarak tercih edilmektedir (Krippendorff, 2018; Holsti, 1969; Stemler, 2000). Hsieh ve Shannon da içerik analizinin dilsel kullanım özelliğinden dolayı, bu yöntemi nitel boyutta değerlendirmektedir. Burada, metinlere uygulanan kategorize etme işleminin ardından akademik olarak etkin sonuçlara varmayı sağlayan bir araç olduğunu vurgulayarak, Krippendorff ve Holsti'nin görüşlerini onaylamaktadırlar (Hsieh, & Shannon, 2005). Ancak bu görüşe ters olarak, Stemler (2015) yapmış olduğu çalışmada içerik analizinde görsel ve işitsel verilerin de kullanılabilceğini uygulama örnekleri ile göstermektedir. Çalışmasında, görsel verilerin analiz edilmesiyle belirli bir tipten saptanmasına dair örneğe yer vermektedir (Stemler, 2015).

Netnografik Analiz

Kullanıcı açısından paylaşım kolaylığı ve bu paylaşımların halka açık olması, akademisyenler için de veri zenginliği ile veri teminini kolaylaştırmaktadır. Netnografi ise akademisyenlere, tarafsız değerlendirmeler yapmaya ve daha geniş kitlelere hitap etmeye olanak sağlamaktadır (Belz & Baumbach, 2010). Netnografi kullanıcıların tutumlarını daha spesifik bir şekilde anlamaya yardımcı olarak, sosyal boyutta daha çok anlam kazanmakta ve bu sebepten diğers sosyal bilim yöntemlerinden ayrılmaktadır (Thanh, & Kirova, 2018). Literatürde nitel netnografi yöntemine dayanan birçok sosyal bilim çalışması yer almaktadır. Genellikle turizm sektörüne dayanan bu araştırmalarda, müşterilerin ihtiyaçlarının ve isteklerinin belirlenerek deneyimlerinin iyileştirilmesi öngörülmektedir. Bu kapsamda Tavakoli, yapmış olduğu çalışmasında web teknolojisinin gelişiminin burada etkin bir rol aldığını bildirmektedir (Tavakoli, & Wijesinghe, 2019). Buradan yola çıkarak, Thanh, Fransa'da bir bölgedeki şarap turizmini deneyimleyen turistlerin online ortamda yaptıkları yorumları incelemektedir. Netnografi tabanlı gerçekleşen gözlem sonucunda, yaptıkları ziyaret sonrası görüş bildiren online kullanıcıların daha çok eğitim ya da eğlence amaçlı o bölgeyi tercih ettiklerini görmektedir. Yazar çalışmasıyla ilgili bölge yöneticilerine bu boyutlarda geliştirilecek stratejilerin bölge ekonomisini kalkındırmada büyük katkısı olacağını önermektedir (Thanh, & Kirova, 2018). Aynı şekilde, Rageh vd. Mısır için gelen turistlerin online birçok platformda paylaşmış oldukları konaklama yerlerine ait yorumları netnografi kapsamında değerlendirmektedir. Müşteri deneyimini konfor, eğitim, haz, yenilik, tanınma, ilişkisellik, güvenlik ve güzellik olmak üzere sekiz boyut üzerinde incelemektedirler. Bu boyutlarda analiz edilen müşteri yorumlarına göre, otel sahipleri ve Mısır kültür çalışmalarında yetkili kişilere hizmet sektöründe pazarlama ve markalaşmaya dair dikkat çekici unsurlar yer almaktadır (Rageh, Melewar, & Woodside, 2013). Sharma ise internet ortamında müşteri çekmek üzere pazarlamaya dair yaptığı çalışmasında, netnografik ve sosyal ağ analizi yöntemlerini birlikte kullanmaktadır. İki yöntemin de müşteri potansiyelini ve davranışını belirlemede iyi olduğu, dolayısıyla gelecek satışlar üzerinde daha doğru öngörülerde bulunmayı kolaylaştırdıklarını savunmaktadır (Sharma, Ahuja & Alavi, 2018). Bu konuda Shaw da İngiltere'de akıllı sayaçlar üzerinde müşteri görüşünü almak üzere gerçekleştirdiğı çalışmasıyla, pazar araştırmasında netnografinin oldukça faydalı olduğunu belirterek, Sharma ile benzer bir fikre sahip olduğunu göstermektedir (Shaw, 2020; Sharma, Ahuja & Alavi, 2018).

Bu çalışmada, metin incelemesi yapıldığı için yöntem konusu içerik analizine dayandırılmaktadır. Ancak, metinlerin web üzerindeki online bir platformdan alınmasından yola çıkarak, içerik analizinin çalışmaya özel hale getirilmesiyle netnografik yöntemin uygunluğu öngörülmektedir. Burada, bahsi geçen sosyal medya aracında paylaşılan müşteri deneyimlerinin analiz edilmesi ve bu deneyimlere ait tatminlerin derecelendirmesi hedeflenmektedir. Bartl, netnografiyi sanal ortamlardaki kullanıcıların, gerçek hayattaki olaylara karşı görüşleri ve tutumlarının nitel olarak incelenmesi olarak tanımlamaktadır (Bartl, Kannan, & Stockinger, 2016). Dolayısıyla bu bağlamda tercih edilen yöntemin bu çalışma ile örtüştüğü görülmektedir. Yaşadığımız teknoloji çağındaki, sanal toplulukların oluşturduğu kültürü anlamak ve bunlardan sistematik bir şekilde fayda sağlamak netnografinin başlıca amacını oluşturmaktadır (Kozinets, 1998). Müşteriler deneyimlerini belirli bir süre sonra internet üzerinde paylaşmaktadır, dolayısıyla gözlemden etkilenmeyen bu sürecin metne dökülmesinden elde edilecek fayda oldukça hatırı sayılır derecededir (Kozinets, 2002). Öte yandan çalışmada müşterilerin gönüllü olarak yaptıkları yorumların değerlendirilmesi ile etik izin belgesine ihtiyaç duyulmamıştır.

Bulgular

Çalışma kapsamında TripAdvisor üzerinden 2018-2023 yılları arasında toplanan veriler yukarıda bahsedildiği üzere dört başlık altında sınıflandırılmaktadır. Paylaşımların hangi sınıflandırma içerisinde yer aldığı konusunda alanında uzman yazarlar tarafından ayrı ayrı karar verilmiş ve sonrasında karşılaştırma yapılarak ortak bir kanıya varılmıştır. Buna göre; 'Grup 1: Telafi Etme' müşterinin uçuştaki hata ya da eksikliklerden dolayı yaşamış oldukları deneyimlerin çalışan tarafından çözülmesi, 'Grup 2: Uyarılama' müşterinin deneyim sırasında şahsi ricalarının çalışan tarafından değerlendirilmesi ve gerçekleştirilmesi, 'Grup 3: Kendiliğinden Davranış' çalışanın herhangi bir müdahale olmadan deneyim sırasında müşteriye karşı göstermiş olduğu tutum, 'Grup 4: Problemlı Davranış' paylaşımı yapan müşterinin deneyimi sırasında diğer müşterilerin göstermiş olduğu olumsuz tutum olarak grupların tanımlaması belirtilmektedir. Bununla birlikte, veri geçmişi son beş yıla ait olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla, bu havayolu işletmesinin gelecek eylemlerine dair yapılacak olan önermelerde güncelliğın korunması istenmektedir. Havacılık alanındaki gelişen teknoloji ve stratejiler müşteri tatminini etkilediğinden, daha sağlıklı neticeler elde etmek adına son yıllardaki paylaşımlar araştırma kapsamında bulunmaktadır (Sarıgül, 2022). Burada aynı zamanda, yolcunun havayolu işletmesiyle gerçekleştirdiği deneyimine ilişkin tatmin seviyelerine de ulaşılmaktadır. Bu platformda görüş bildiren yolcular yaşadıkları kritik olaya istinaden, yıldız sayılarını 1 (çok kötü), 2 (kötü), 3 (orta), 4 (iyi), 5 (çok iyi) olacak şekilde vermekte, dolayısıyla deneyimlerini derecelendirmektedir.

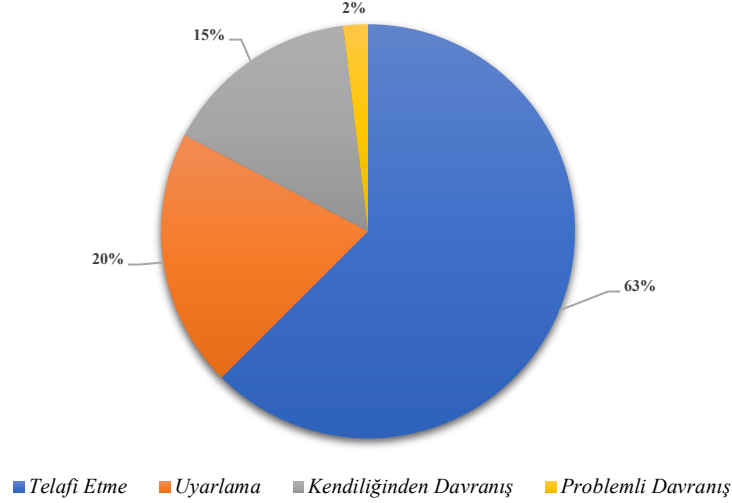
Veriler sınıflandırılarak, incelendiğinde Tablo 1'deki sonuçlar elde edilmektedir. Tablo 1'in görselleştirilmesiyle oluşturulan bulgular ilgili gruplara ait yüzdelik değerleriyle birlikte Şekil 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Kritik Olay Türleri ve Sayısı

Gruplar	Kritik Olay Türü	Sayısı
Grup 1	Telafi Etme	130
Grup 2	Uyarılama	42
Grup 3	Kendiliğinden Davranış	32
Grup 4	Problemlı Davranış	4
	Toplam	208

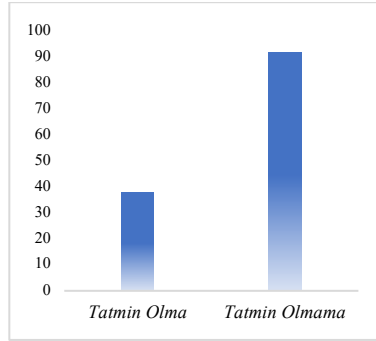
Buna göre, Grup 1 Telafi Etme'ye ait kritik olayların en çok sayıya sahip olduğu görülmektedir. Yolcuların uçuş sırasında yaşadıkları uçaktaki havalandırma, yiyecek, uçuş öncesi biletleme ve rötör problemlerinin, uçuş sonrası bagaj, transit problemlerinin havayolu işletmesinin çalışanları tarafından telafi edilip edilmemesine dair görüşleri burada değerlendirilmektedir. Bu grupta telafi edilmesi istenen en büyük problemin yolcunun rötör ile ilişkin yaşadığı sorunlu süreç olduğu ortaya konulmuştur (%40). Bunu, yolcunun uçuş öncesi yaşadığı ve çözüm bulunmasını istediği nedensiz bilet iptali takip etmektedir (%35).

Şekil 1.'de kritik olayların veri setinde bulunması yüzdesi incelendiğinde ise, yukarıda bahsedildiği üzere Telafi Etme'ye ait kritik olayların %63'lük bir paya sahip olduğu görülürken, en düşük yüzdenin %2'lik bir oranla diğer yolculardan kaynaklı Problemlı Davranış kapsamında olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1. Kritik Olay Türlerinin Veri Setinde Bulunma Yüzdesi

Havayolu işletmesini tercih eden yolcuların, deneyimleri sırasında yaşadıkları Telafi Etme kritik olayı sonucu tatmin/tatminsizlik yansımaları Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. Telafi Etme ’ye ait Kritik Olaylardaki Tatmin Değeri

Şekil 2’de yaşanan kritik olayların havayolu işletmesi tarafından telafi edilmesi durumuna ilişkin müşteriler tarafından olumlu algılanmadığı ve yaklaşık olarak %70’nin (130 kişiden 90’ının) tatmin olmadıkları görülmektedir. Buna göre aşağıda Grup 1 Telafi Etme’ye dahil edilen, yolcuların tatmin olduğu ve olmadığı örnek kritik olaylara ait bildirdikleri görüşlere yer verilmektedir. Bir yolcunun 2018 yılında yaptığı uçuşta karşılaştığı duruma ve bunun sonucunda tatmin olmuşluğuna dair yorumu şu şekildedir;

“Uzun zaman sonra bu havayolu ile seyahat ettik, güleyle ve hizmet her zamanki gibi çok iyiydi. Asıl belirtmek istediğim nokta, uçakta klimanın kabini aşırı soğutması sonucunda yolcular battaniye istemeye başladı. Başka bir havayolları olsa beşinci kışta battaniye bitti cevabı gelirdi ancak hemen hemen her yolcu için battaniye bulunması, bir anda herkesin ihtiyacına cevap verebilmeleri muhteşimdi.”

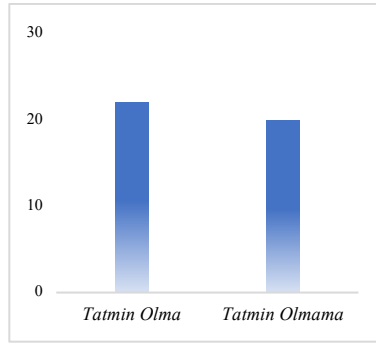
Buna karşılık olarak başka bir yolcunun 2022 yılında yaptığı uçuş deneyimine ait problemlerine ve bunun sonucundaki tatminsizliğine dair yorumu şu şekildedir;

“Bu havayolu ile İstanbul üzerinden Edinburg’a uçtuk. Yeni doğan bebeğim için yepyeni Yoyo bebek arabamı (değeri 1000 \$) kaybettik. Yolculuğumuzun yarısında bebek arabası yoktu ve evimize geldiğinde parçaları eksik, çantası hasarlı, aşırı kirlı, çerçevesi hasarlıydı ve kolay açılıp kapanmıyordu. Daha sonra tazminat olarak 62 \$ (bebek arabasının gerçek maliyetinin %6’sı) teklif ettiler. Düzeltirmek için bununla ne yapmam gerektiği hakkında hiçbir fikrim yok. Bu fiyata temizliğe bile gönderemedim. Bunun telafisi konusunda hayal kırıklığına uğradım. Bu

havayolu özellikle dünyanın şu anki durumunda müşterilerine değer vermeyi düşünmüyor bile. Bu aşırı olduğu için birisinin benimle uygun bir tazminat rakamıyla iletişime geçmesini takdir ediyorum.”

Grup 1 Telafi Etme kapsamında değerlendirilen kritik olaylara ilişkin müşteri yorumlarının genel olarak gecikme, uçuş iptali, bagaj sorunu, online check-in ve overbooking sorunları, uçak kirliliği ve transit sorunlarından kaynaklı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Havayolu işletmesinin bu sorunların telafisinde yetersiz kaldığı tatminsizlik durumu ile açıkça görülmektedir.

Diğer bir kritik olayı temsil eden Grup 2 Uyarılama, araştırma kapsamındaki veri setinde en çok rastlanan kritik olay türlerinden ikinci sırada gelmektedir. Yolcuların bebek bakımı, doğum günü gibi özel günler, sahip oldukları fiziksel engeller gibi şahsi ihtiyaç ve istekleri için havayolu çalışanlarının tutumuna ait görüşler burada yer almaktadır. Müşteri çekmek ya da müşteri devamlılığını sağlamak için bu husus önemlidir. Çalışmada yolcuların özel talep ve ricalarının gerçekleşip gerçekleşmemesi, o havayolu deneyimlerine ilişkin tatminlerini büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, araştırmadaki havayolu işletmesini tercih eden yolcuların, deneyimleri sırasında yaşadıkları Uyarılama kritik olayı sonucu tatmin/tatminsizlik yansımaları Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3. Uyarılama 'ya ait Kritik Olaylardaki Tatmin Değeri

Uyarılama'ya ait kritik olaylardaki tatmin değeri incelendiğinde (Şekil 3), katılımcılar arasından 42 kişiyi temsil eden bu grup tatmin olma ve olmama durumları bakımından birbirine yakındır. Ancak tatmin olma durumunun %52 oranında daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Aşağıda Grup 2 Uyarılama 'ya dahil edilen, yolcuların tatmin olduğu ve olmadığı örnek kritik olaylara ait bildirdikleri görüşlere yer verilmektedir. Bir yolcunun 2018 yılında yaptığı uçuş için özel ricası üzerine havayolu işletmesinin tutumuna dair yorumu şu şekildedir;

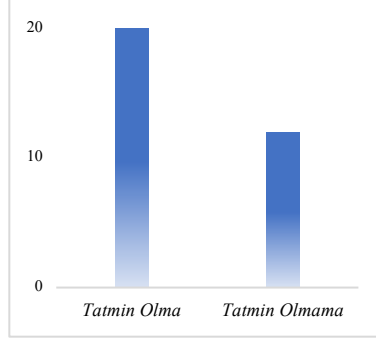
“Ankara -İstanbul arası saat 8.40 da 17 Kasım 2018 tarihinde kızıyla uçuş seferimiz vardı. Uçmadan evvel çağrı merkezini aradım, doğum günüm olduğunu ve kızımın glutensiz beslendiğini belirttim. Ancak, dış hatlarda glutensiz yemek verildiği ve dönceklerini söylediler. Uçağa bindik. Hostesiniz girişte hoş geldiniz dedi ve bende doğum günüm olduğunu söyledim. Glutensiz yemeği hatırlattım ve dış hatlarda sunulduğunu belirtti. İnişe yakın elinde pasta ile geldi ve mutlu yıllar diledi çok mutlu oldum. Teşekkür ederim.”

Buna karşılık olarak başka bir yolcunun 2022 yılında büyükannesinin sağlık probleminden ötürü uçuş öncesi yaşadığı problem ve bunun sonucundaki tatminsizliğine dair yorum şu şekildedir;

“...Büyükannemin Lizbon'dan Johannesburg'a giden uçağına binerken uçuş görevlileriniz tarafından girişine izin verilmedi. O, 80 yaşında ve oksijen seviyelerinin aynı seviyede kalmasını sağlamak için bir Oksijen Makinesine (Inogen 1 G3) ihtiyacı var. Uçağına binerken, oksijen makinesinin 'boşaltılması' gerektiğini söyledikleri için uçağına alınmasına izin vermediler. Oksijen makinesi de FAA onaylıdır ve bu, sizin uçuş görevlilerinizin kontrol etmeyi reddettiği makinede açıkça belirtilmiştir! Ayrıca imalat şirketinden makineyle uçabileceğini belirten bir mektup da bulunuyordu, ancak yine de bunu kabul etmeyi reddettiler ve girişini reddettiler. Girişine izin verilmediği için uçuşu kaçırdı! Paniğe kapılan yaşlı bir kadına yardım etme nezaketini bile göstermediler...”

Bu grup altında yer alan yorumlar detaylı olarak incelendiğinde, kişilerin kendini özel hissetmesine neden olan bu uyarılama yaklaşımı havayolu işletmesi açısından müşteriler ile arasında duygusal bir bağ oluşturmaktadır. İşletme-müşteri etkileşiminde uzun süreli kurulan ilişkiler sadakati artırmaktadır (Yurdakul, 2015). Dolayısıyla müşterilerin gelecek planlarında bu havayolunu büyük oranda tercih etmeleri öngörülmektedir.

Araştırmada ele alınan havayoluna ait yolcuların yaşadıkları kritik olay türleri sıralamasında üçüncü olarak Grup 3 Kendiliğinden Davranış ile karşılaşmaktadır. Check-in, biletleme, kabin, bagaj takip gibi uçuş öncesinde, uçuş sırasında ve uçuş sonrasındaki ilgili işletme çalışanlarının hizmetleri boyunca müşteriyle olan ilişkileri, onlara olan pozitif veya negatif yaklaşımları bu grupta irdelenmektedir. Çalışanların istek, rica veya bir baskı olmadan müşteri karşılama biçimleri yolcular için büyük bir önem arz etmektedir. Buna göre havayolu işletmesini tercih eden yolcuların, deneyimleri sırasında yaşadıkları Kendiliğinden Davranış kritik olayı sonucu tatmin/tatminsizlik durumları edinilen veriler ışığında Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Kendiliğinden Davranış'a ait Kritik Olaylardaki Tatmin Değeri

Şekil 4'de Kendiliğinden Davranış'a ilişkin müşteri tatmin durumu araştırıldığında, tatmin olanların olmayanlara göre yaklaşık olarak iki katı fazla olduğu belirlenmiştir (%65). Aşağıda Grup 3 Kendiliğinden Davranış'a dahil edilen yolcuların tatmin olduğu ve olmadığı örnek kritik olaylara ait bildirdikleri görüşlere bakıldığında, bir yolcunun 2019 yılında yaptığı uçuş için özel ricası üzerine havayolu işletmesinin tutumuna dair yorumu şu şekildedir;

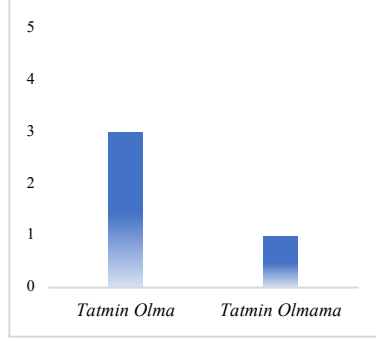
"Rutin bir iş seyahatim için uçağa bindim kalkıştan hemen sonra kabin ekibinden bir hostesin yolculara karşı tebessümü samimiyeti dikkatimi çekti. Gerçekten ilgi gösterildiğimizi değer verildiğimizi hissettiren güzel tebessümünü herkese yansıtan kabin personeline teşekkürü bir borç biliyorum. Teşekkür ederim."

Buna zıt olarak, aynı havayolunu tercih eden başka bir yolcunun 2022 yılında uçuş sırasındaki çalışanlara ait gözlemleri ve bunun sonucundaki tatminsizliğine dair yorum şu şekildedir;

"Uçuş korkunçtu, kabin memuru düzensizdi... Bizim biraz dışlanmış hissettirdi, ırkçı bir yaklaşımı vardı ancak bunu kabul etmedi, herkese eşit muamele göstermedi. Uçuş boyunca yardımcı olmadular.."

Bu tür altındaki kritik olaylar detaylı olarak incelendiğinde çalışanların içtenlikle karşılama biçimleri, müşteri tatminini artırmakta ve olumsuzlukların önüne geçtiği görülmektedir. Neticede havacılık gibi hizmet sektöründe aktif rol alan bu havayolu işletmesinin tanınması, ekonomisini sürdürülebilir hale getirmesi müşteri ile olan ilişkilerine bağlıdır. Bu da müşteriyle birebir temas halinde olan çalışanların tutum ve davranışları ile daha çok mümkün olmaktadır.

Son olarak, araştırma kapsamındaki son beş yıllık yorumlar göz önüne alındığında, en az Grup 4 Problemlili Davranış'a ait kritik olayların yaşandığına ulaşılmaktadır. Görüş bildiren yolcuların, uçuş deneyimleri sırasında diğer yolcuları rahatsız edecek derecede yolculuk etmeleri, hizmet kalitesini düşürecek davranışlarda bulunmaları bu grup başlığı altında toplanmaktadır. Bu duruma istinaden, ortaya çıkan tatmin/tatminsizlik durumları edinilen veriler ışığında Şekil 5'te yer almaktadır.

Şekil 5. Problemlı Davranış'a ait Kritik Olaylardaki Tatmin Değeri

Şekil 5'de Problemlı Davranış'a ait tatmin değerine bakıldığında dört yolcudan üçünün tatmin olduğu yalnızca birinin tatmin olmadığı görülmektedir. Araştırma kapsamında sayıca az olunmasına karşın Grup 4 Problemlı Davranış'a dahil edilen, yolcuların tatmin olduğu ve olmadığı örnek kritik olaylara ait bildirdikleri görüşlerde bir yolcunun 2020 yılındaki uçuşu sırasında, diğer yolculardan kaynaklı sorunu ve uçuş ekibinin buna dair tutumu sonucundaki tatmin olmuş yorumu şu şekildedir;

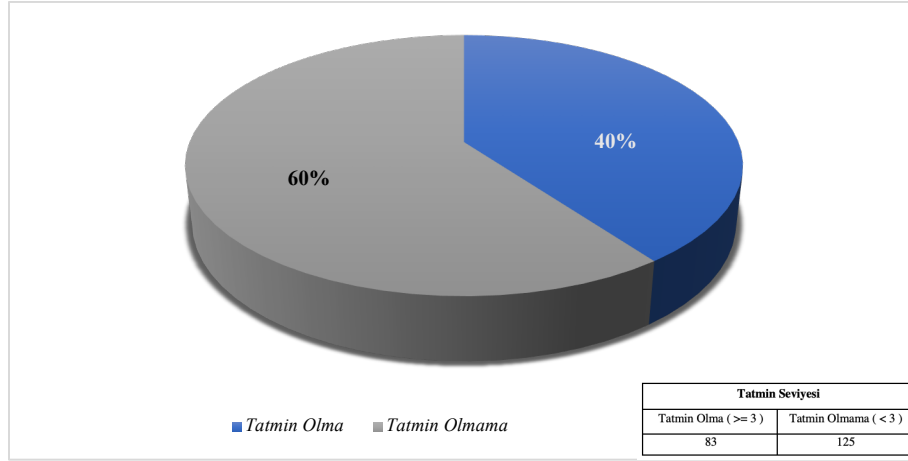
"... 13 Mart saat 17.25'te kaşımla yolculuk yaptık. Yan koltukta yabancı bir yolcu bayağı sorun çıkardı. Kendisi devamlı olarak hostesleri yanına çağırđı. Hostesler sabırla bunun üstesinden geldiler... İlgilenen kabin memuru bu yolcuya karşı olduğca sabırlı ve çok gleryzliydi..."

Buna karşılık, başka bir yolcunun 2019 yılında uçuş sırasında diğer yolcular tarafından rahatsız olması ve bu durumda çalışanların yetersiz tutumlarından oluşan tatminsizliğine dair yorum şu şekildedir;

"Uçakta fazla sayıda yabancı yolcu vardı ve fazla gürültülü şekilde konuşuyorlardı. Tam inişe geçildiği sırada ise ön sırada selfie çeken bir grup ile arka sırada oturan kişi arasında kavgı çıktı. İlgili personeller ve yolcular sakinleştirmeye çalışsalar da bu süreç epey uzun sürdü. Uak indiğinde bile tartışma sriyordu. Personelin yetersizliği gözlerden kaçmadı..."

Bahsi geçen havayoluna ait müşteri profilinin yansımısını içeren bu deneyimler, yolcuların tatmin ya da tatminsizliğine etki etmektedir. Burada alışanların müşteri kaybına yol amayacak, marka imajını bozmayacak şekilde çözüm bulma biçimleri olduğca önemli rol almaktadır. Nitekim, elde edilen veriler problemlı yolcu tarafından oluşan huzursuz durumlarda stratejik çalışan yaklaşımının yolcu deneyim tatmininde fayda sağlamaktadır.

Sonuç olarak, İnternetin ve sosyal medyanın yadsınamaz ulaşılabilirliğinden faydalanılan bu çalışmada netnografi yöntemi çatısı altında, belirli bir amaç doğrultusunda ilgili veri seti oluşturulmuştur. Elde edilen veri, kritik olay türüne göre sınıflandırılmıştır. Ancak esasında çalışma kapsamında yer alan havayolu işletmesini tercih eden yolcuların uçuş deneyimlerine ait tatmin seviyelerinin tespit edilmesi istenmektedir. İşletmenin güncel durumunu, marka imajını muhafaza etmesi ve gelecekte bunu pozitif yönde sürdürebilmesi için bu tatmin seviyesi olduğca büyük önem taşımaktadır. Telafı Etme, Uyarlama, Kendiliğinden Davranış ve Problemlı Davranış başlıkları altındaki tatmin/tatminsizlik sonuçları verilmektedir. Toplam veri ele alınıp, genel olarak yolcuların tatmin oranını gösteren yansıma Şekil 6'da yer almaktadır. Diğer taraftan, Telafı Etme durumu en sık yaşanan kritik olay olduğundan ötürü buradaki çözüm bulma yöntemlerinin yetersizliği tatminsizliği büyük ölçüde etkilemektedir.

Şekil 6. Toplam Tatmin Durumu

Buna göre, 2018-2022 yılları arasında bahsi geçen havayolu işletmesini tercih eden yolcuların sosyal paylaşım sitesi olan Tripadvisor üzerindeki yapmış oldukları yorumlara istinaden %60'ın üzerinde bir tatminsizliğin olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Netnografik yöntem çatısı altında Tripadvisor isimli online paylaşım sitesinde belirlenen havayolu işletmesini tercih eden müşterilerin deneyimlerine ait yapmış oldukları yorumlar bu çalışmada incelenmekte ve kritik olay bağlamında veriler değerlendirilmektedir. Paylaşılan her bir yorum, müşteriler için tatmin ya da tatminsizlik oluşturan birer kritik olay olarak ele alınarak, telafi etme, uyarılma, kendiliğinden davranış ve problemlili davranış olarak dört grup altında yazarlar tarafından sınıflandırılarak incelenmiştir. Analiz sonucunda sınıflandırılan kritik olaylardan en çok Telafi Etme'nin yaşandığı ve buna dair alınan çözüm destek kararlarının, faaliyetlerinin yetersiz olmasından kaynaklı büyük oranda tatminsizliğin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bunu izleyen diğer kritik olaylarda (uyarılma, kendiliğinden davranış ve problemlili davranış) tatmin olmanın, tatminsizliğe göre daha yüksek çıktığı elde edilmiştir.

Kritik olay incelemesi sayesinde edinilen tatmin ve tatminsizlik oranları, yolcuların gelecek uçuş planlarında aynı havayolu işletmesini tercih etmelerini etkileyebilmektedir. Nitekim müşteri kazanma ve elde tutma stratejileri için bunun önemi oldukça büyüktür. Bu çalışma ile havayolu işletmeleri için bir ön saha analizi yapılmış olup, gelecek detaylı çalışmaların başlangıcı olması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, belirlenen süre zarfındaki yaşanan uçuş deneyimlerinde tatminsizliğin daha fazla olduğu sonucuna varılmış olup, bu durumun en fazla rötar/gecikmelerden kaynaklandığı ve telafisinin havayolu işletmesi tarafından uygun bir şekilde yapılmadığı tespit edilmiştir. Edvardsson (1992)'nin havayolu müşterilerinin karşılaştıkları hizmet hatalarını kritik olay tekniği ile incelediği çalışmasında benzer sonuçlar edinilmiştir. Buna göre gecikmeler konusunun ciddi bir problem olduğu ve telafi etme konusunda sıkıntılar yaşandığı belirlenmiştir. Müşterilere bu konuda gerekli bilgilendirmelerin vaktinde yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Buna karşın ulaştırma türleri içerisinde havayolu, en hızlı ve en çok zaman kazandıran ulaşım türü olarak pazarlanmaktadır. Bazen teknik arızaların meydana geldiği ve gecikmelere yol açabileceği, meteorolojik durumların da istemsiz gecikmelere veya iptallere neden olabileceği işletmenin tanıtım aracında müşteriye bildirilmelidir. Hizmetlerin pazarlanması, yalnızca hizmetin özelliklerini ve değerini açıklığa kavuşturmak ve somutlaştırmakla kalmamalı, aynı zamanda müşteri beklentilerini, hizmet sağlayıcının gerçekte başarabilecekleriyle ilişkili olarak doğru düzeyde olacak şekilde yönlendirmelidir. Bu şekilde, kritik olayları önlemek veya belki daha da önemlisi, kritik bir olay meydana geldiğinde tatminsizliği azaltmak mümkün olabilir (Bejou, Edvardsson, & Rakowski, 1996). Bununla birlikte müşterilerin telafi değerlemesinde göz önünde bulundurdıkları tek faktör telafilerin niteliği değildir. Başarısızlığın niteliği, müşterinin karakteri, hizmet alınan işletmeye ilişkin deneyimler, başarısızlığın büyüklüğü gibi diğer durumsal faktörlerde dikkate alınmaktadır (Yağcı & Doğrul, 2015). Mevcut çalışmada müşteri yorumlarında müşterilerin kişisel ihtiyaçları göze çarpmaktadır. Kimi bağlantılı uçuşundan, kimi bagaj problemlerinden, kimi de beraberinde seyahat eden

yakınından dolayı farklı istek ve ihtiyaçlara sahiptir. Bu ihtiyaçların çözümlenmesi ile buna uygun hizmetler tasarlanabilir, havayolu işletmelerinin başarısında önemli olacağı düşünülmektedir.

McKechnie, Grant ve Golawala (2011) uçak yolculuğundaki keyifli hizmetin, yolcuların uçağa girerken ve uçuş boyunca kabin ekibini değerlendirmesiyle temsil edildiğini vurgulamışlardır. Benzer şekilde Durceylan (2013)'nin kritik olay tekniği ile havayolunda çalışan kabin ekiplerinin görüşlerine başvurduğu çalışmada, kabin ekiplerinin yolcuya kendiliğinden ilgi ve alaka göstermesi ile, sürpriz yapılması, talep edilmemiş bir hizmetin kendiliğinden sunulması ve sorunlar karşısında sabırlı, soğukkanlı ve profesyonel davranarak yolculara güven vermesi sonucunda müşteri tatmin durumlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu çalışmada da tatmin olan yolcularda görülen ortak özellik, kabin ekibinin olumlu davranışlarından kaynaklıdır. Özellikle kabin çalışanlarının müşteri talebi olmadan sürpriz yapma, ilgi gösterme, empati kurma gibi kendiliğinden davranış sergilemeleri müşterileri pozitif yönde etkilemektedir. Öyle ki, müşterilerin tatminsizlik yaşama riskinin olduğu hizmet karşılaşmasında en olası hata noktalarının belirlenmesi, bu tür olaylardan kaçınmak için düzeltici önlemlerin alınmasına yönelik ilk adım olabilir. Çalışanın kritik anlardaki davranışlarının işletmeyi doğrudan etkilediği açıktır (Akhtar, Huda, & Dilshad, 2009). Dolayısıyla müşterilerin çok tatmin edici buldukları olayların doğasına ilişkin yöneticilerin çalışanlarını gelecekte bu tür olumlu deneyimleri tekrarlamaları için teşvik etmesi önemlidir (Bitner, Booms, & Mohr, 1994).

Çalışmanın göze çarpan bir diğer sonucu ise, diğer müşterilerin problemleri davranışlarından kaynaklı rahatsızlıkların belirtilen tarihlerde (2018-2023) ve seçilen havayolu işletmesi için nadiren yaşandığı tespit edilmiştir. Bu açıdan kritik olaylar içerisinde en az etkisi olan faktörün problemleri davranış olduğu söylenebilir. Grove ve Fisk (1997)'in hizmet işletmelerindeki müşterilerin diğer müşterilerden kaynaklı yaşadıkları kritik olayları inceledikleri çalışmalarında, uzun süreli kuyrukların, yabancı kültür ya da yaş problemleri gibi farklılıklardan kaynaklı durumların tatminsizliğe yol açtığı ortaya konmuştur. Ancak bu çalışmada, havayolu yolculuğunun her ne kadar uluslararası bir niteliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulsa da diğer müşterilerin tatminsizliğine sebep olmadığı görülmüştür. Katı kurallara sahip olan havayolu taşımacılığında problemleri davranış gösteren yolcuların uçağa alınmaması, alınmış dahi olsa uçaktan indirilmesi vb. faktörlerin bu konuda caydırıcı olduğu ve bu nedenle bu tür olayların yaşanma sıklığının az olmasının bu sonucu ortaya çıkardığı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında, son 5 yıl içerisinde bu havayolunu kullanan yolcuların yorumlarında görülmüştür ki, uçuş öncesi, uçuş sırasında ve sonrasında bir takım farklı problemler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan en çok karşılaşılanı ise, seferlerin gecikmesi ve rötar olayıdır. Elde edilen sonuç Karaca (2011)'nin kamu kurumlarında çalışan havayolu müşterilerinin demografik bilgilerine göre yaşadıkları kritik olayları araştıran çalışmasının sonuçları ile eşleşmektedir. İlave olarak, Güreş vd. (2020)'nin TripAdvisor üzerinden havayolu müşterilerinin şikayetlerini inceledikleri çalışma ile benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Masorgo, Mir ve Hofer (2022) havayolu işletmelerinin sunmuş oldukları hizmetlerde yapılan hizmet hatalarına ilişkin yürüttükleri çalışmalarında, gecikmelerin müşteri tatminsizliğine yol açan ana faktörlerden biri olduğu sonucuna varmışlardır. Bu çalışmada, transit uçuşu olan yolcuların sonraki uçuşlarını etkilediği, varmak istenen hedefleri geciktirdiği için tatminsizliğe büyük ölçüde yol açtığı ortaya çıkarılmıştır. Ancak transit uçuşu olmayan bazı yolcular bu rötarların, kabin ekibinin hoş karşılaması, pilotun uzmanlığıyla göz ardı edilebildiğini bildirmektedir. İlave olarak, satın alınan uçuşların belirli bir neden olmadan iptal edilmesi yolcuların mağduriyet yaşayarak tatminsizliğine neden olan ikinci bir problemdir. Uçuş sonrası ilgili ekibin yetersizliği ya da dikkatsizliği nedeniyle yolcuların bagaj sorunu yaşaması da diğer bir önemli problemdir. Yaşanan bu olumsuzluklar Telafi Etme kritik olayı dahilindedir ve işletmenin ilgili çalışanları tarafından çözüme kavuşturulması beklenmektedir.

Çalışmada TripAdvisor platformu üzerinden havayolu müşterilerinin kendi uçuş deneyimlerine istinaden yapmış oldukları yorumlara dayalı olumlu-olumsuz geri dönüşler söz konusudur. Hizmet karşılaşmalarında yaşanan hizmet hatasına ilişkin vakaların yönetilmesi ve bunlardan ders çıkarılarak hizmetin iyileştirilmesi yolunda adımlar atılması rekabet avantajı sağlamaktadır. Özellikle olumsuz yorumlamaların yetkin bir şekilde ele alınması havayolu işletmesinin, müşteri dinamiklerini zamanında öngörme ve bunlara yanıt verme konusundaki stratejik konumuna bağlıdır (Awa, Nwobu, & Igwe, 2021). Aksi takdirde bir havayolunun kontrolünde olan herhangi bir hizmet hatasının sık sık meydana gelmesi, yolcuların gelecekte o havayolunun hizmetlerini kullanmaktan kaçınmalarına neden olacak ve başkalarına tavsiye etme olasılıklarını da azaltacaktır (Wei & Ariffin, 2024). Nitekim mevcut çalışmada tatminsizlik yaşayan müşteri sayısının ağırlıkta olması (%60), o havayolunu ilk kez

kullanacak yolcuların yaygın olan bu platformlardaki (TripAdvisor vb.) yolcu yorumlarını araştırması ile yapılan olumsuz yorumlardan etkilenip tercih etme olasılıklarını da düşürebilecek potansiyelde görülmektedir.

Sonuç olarak, çalışmada havayolu hizmetlerinin kalitesinin geliştirilmesi ile aynı zamanda hizmet hatalarının teşhis edilmesine olanak tanınıp, kriz yönetimi için bir temel oluşturma hedeflenmiştir. Ancak bunu yaparken yalnızca belli bir havayolu işletmesinin yolcu yorumlarından yola çıkılarak kritik anlar incelenmiştir. Dolayısıyla gelecekte diğer havayolu işletmelerinin dikkate alınmasıyla yapılacak çalışmalar literatürü zenginleştirilebilir. Özellikle geleneksel hizmet veren ve düşük maliyetli hizmet sunan havayolu işletmelerinde kritik olayların ayrı olarak incelenmesi daha spesifik sonuçlar verebilir. Çalışmanın kısıtlarından bir diğeri de hizmet hatalarını ve iyileşmelerini takip ederken, müşterilerin yorumlarından yola çıkılmış olmasıdır. Gelecekteki çalışmalarda çalışanların bakış açısını incelemek, olayları daha fazla derinlemesine anlamayı sağlayabilir. Bununla birlikte çalışmada veri toplama kaynağı olarak TripAdvisor platformu kullanılmıştır. Yapılacak çalışmalarda Twitter vb. diğer platformların çalışmaya dahil edilmesiyle karşılaştırma olanağı sağlanarak çalışma zenginleştirilebilir. Son olarak, olası sistematik ve/veya kişisel vakaları izleyebilmek için yaş, ırk, gelir, cinsiyet ve kültürel açıdan da veri toplanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Özellikle havayolu sektörünün küresel bir hizmet sunmasından ötürü kültürler arası araştırmalar yapılması sektörün gelişimine yol gösterici nitelikte olması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akhtar, A., Huda, S., & Dilshad, S. (2009). Critical service encounters: employee's viewpoint a study on transport services in dhaka city. *Current Research Journal of Social Sciences*, 1(2), 16-22.
- Awa, H., Nwobu, C., & Igwe, S. (2021). Service failure handling and resilience amongst airlines in Nigeria. *Cogent Business & Management*, 8(1892924), 1-22. <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1892924>.
- Aydın, İ. (2020). Hizmet Telifisi. F. Apaydın (Ed.), *Müşteri Şikâyet Yönetimi* (s. 209-228). Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım.
- Bartl, M., Kannan, V. K., & Stockinger, H. (2016). A Review and Analysis of Literature on Netnography Research. *International Journal of Technology Marketing*, 11(2), 165-196. <https://doi.org/10.1504/IJTMKT.2016.075687>.
- Bejou, D., & Palmer, A. (1998). Service failure and loyalty: an exploratory empirical study of airline customers. *Journal of Services Marketing*, 12(1), 7-22. <https://doi.org/10.1108/08876049810202339>.
- Bejou, D., Edvardsson, B., & Rakowski, J. (1996). A critical incident approach to examining the effects of service failures on customer relationships: the case of swedish and u.s. airlines. *Journal of Travel Research*, 35(1), 35-40. <https://doi.org/10.1177/004728759603500106>.
- Belz, F. M., & Baumbach, W. (2010). Netnography as a Method of Lead User Identification. *Creativity and Innovation Management*, 19(3), 304-313. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8691.2010.00571.x>.
- Bitner, M., Booms, B., & Mohr, L. (1994). Critical service encounters: the employee's viewpoint. *Journal of Marketing*, 58(4), 95-106. <https://doi.org/10.2307/1251919>.
- Bitner, M., Booms, B., & Tetreault, M. (1990). The service encounter: diagnosing favorable and unfavorable incidents. *Journal of Marketing*, 54, 71-84. <https://doi.org/10.2307/1252174>.
- Carlzon, J. (1987). *Moments of Truth*. New York: Harper Collins Publishers.
- Chen, W.-Y., & Hsu, C.-Y. (2012). Assessing travel business partners using the critical incident technique and the analytic hierarchy process. *Tourism Economics*, 18(2), 295-310. <https://doi.org/10.5367/te.2012.0114>.
- Chung-Herrera, B., Goldschmidt, N., & Hoffman, K. (2004). Customer and employee views of critical service incidents. *Journal of Services Marketing*, 18(4), 241-254. <https://doi.org/10.1108/08876040410542245>.
- Durceylan, A. (2013). *Havayolu Yolcu Taşımacılığı Hizmetinde Yaşanan Kritik Olayların Kabin Personeli Bakış Açısıyla Araştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Edvardsson, B. (1992). Service Breakdowns: A Study of Critical Incidents in an Airline. *International Journal of Service Industry Management*, 3(4), 17-29. <https://doi.org/10.1108/09564239210019450>.
- Elo, S., Kääriäinen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K., & Kyngäs, H. (2014). Qualitative Content Analysis: A Focus on Trustworthiness. *SAGE open*, 4(1). <https://doi.org/10.1177/2158244014522633>.
- Ergan, S. (2022). Hizmet İşletmelerinde Müşteri İlişkileri Yönetimi. Y. Yıldırım içinde, *Disiplinlerarası Boyutlarıyla Hizmet İşletmeleri* (s. 21-35). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Flanagan, J. C. (1954). The Critical Incident Technique. *Psychological Bulletin*, 51(4), 327.
- Forman, J., & Damschroder, L. (2007). Empirical Methods for Bioethics: A Primer. Jacoby, L., Siminoff, L.A. (Ed.), *Qualitative Content Analysis*, 11, 39-62.
- Gilbert, D., & Morris, L. (1995). The relative importance of hotels and airlines to the business traveller. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 7(6), 19-23. <https://doi.org/10.1108/09596119510095352>.
- Grove, S., & Fisk, R. (1997). The impact of other customers on service experiences: A critical incident examination of “getting along”. *Journal of Retailing*, 73(1), 63-85. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(97\)90015-4](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(97)90015-4).
- Güreş, N., Arslan, S., Yüksel, C., & Yılmaz, H. (2020). Turistlerin tripadvisor üzerinden havayolu işletmelerine yönelik e-şikâyetlerinin incelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(1), 211-230. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.544>.
- Harwood, T. G., & Garry, T. (2003). An Overview of Content Analysis. *The Marketing Review*, 3(4), 479-498. <https://doi.org/10.1362/146934703771910080>.
- Hoffman, K., & Bateson, J. (2011). *Services marketing: Concepts, Strategies & Cases* (4. Baskı). Mason, OH: South-Western College Pub.
- Holsti, O. R. (1969). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>.
- Hughes, H. (2007). *Critical incident technique*. S. Ed: Lipu, K. Williamson, & A. Lloyd içinde, Exploring Methods in Information Literacy Research (s. 49-66). Australia: Wagga Wagga, NSW.
- Karaca, P. (2011). Havayolu müşterilerinin hizmet karşılaşmalarında tatmin düzeylerini etkileyen kritik anlar üzerine bir araştırma. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 68-79. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000499.
- Kozinets, R. V. (1998). On Netnography: Initial Reflections on Consumer Research Investigations of Cyberculture. *Advances in Consumer Research*, 25(1), 366.
- Kozinets, R. V. (2002). The Field Behind The Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research*, 39(1), 61-72. <https://doi.org/10.1509/jmkr.39.1.61.18935>.
- Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Sage Publications.
- Lovelock, C., & Wirtz, J. (2011). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (7th Edition). Boston: Pearson.
- Martinez-Hernandez, V. (2003). *Understanding Value Creation: The Value Matrix And The Value Cube*. [Doctoral Thesis]. Glasgow UK: University Of Strathclyde.
- Masorgo, N., Mir, S., & Hofer, A. (2022). Expectations vs Experience: Managing the Adverse Effects of Service Failures on Customer Satisfaction in the Airline Industry. *Transportation Journal*, 231-262. <https://doi.org/10.5325/transportationj.61.3.0231>.

- McKechnie, D., Grant, J., & Golawala, F. (2011). Partitioning service encounters into touchpoints to enhance quality. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 3(2), 146-165. <https://doi.org/10.1108/17566691111146069>.
- Misopoulos, F., Mitic, M., Kapoulas, A., & Karapiperis, C. (2014). Uncovering customer service experiences with Twitter: the case of airline industry. *Management Decision*, 52(4), 705-723. <https://doi.org/10.1108/MD-03-2012-0235>.
- Öğütlü, A., & Miman, M. (2024). Kahve içim sektöründe hizmet kalitesine yönelik betimleyici bir çalışma. *International Journal of Architecture and Engineering*, 4(1), 1-12. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12564950>.
- Öztürk, S. (2000). Hizmet kalitesi ölçümünde yeni bir yaklaşım: Kritik olaylar tekniği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*(11), 57-68.
- Petzer, D., & Meyer, C. (2012). Service receivers' negative emotions in airline and hospital service settings. *Journal of Services Marketing*, 26(7), 484-496. <https://doi.org/10.1108/08876041211266413>.
- Prasad, B. D. (2008). *Content analysis: A method in social science research*. D. K. Lal Das and V. Bhaskaran (Eds.), Research Methods for Social Work, 173-193, New Delhi: Rawat.
- Rageh, A., Melewar, T. C., & Woodside, A. (2013). Using Netnography Research Method to Reveal the Underlying Dimensions of the Customer/Tourist Experience. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(2), 126-149. <https://doi.org/10.1108/13522751311317558>.
- Ruyter, K., Wetzels, M., & Birgelen, M. (2010). How do customers react to critical service encounters?: A cross-sectional perspective. *Total Quality Management*, 1131-1145. <https://doi.org/10.1080/0954412997118>.
- Sarıgül, S. S., & Coşkun, S. (2022). Effects of innovation strategies in the aviation industry. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(2), 365-380. <https://doi.org/10.33712/mana.1111467>.
- Sayım, F., & Aydın, V. (2015). Hizmet sektörü özellikleri ve sistematik olmayan risklerin sektör menkul kıymetleri ile etkileşimine dair teorik bir çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29).
- Sharma, R., Ahuja, V., & Alavi, S. (2018). The Future Scope of Netnography and Social Network Analysis in the Field of Marketing. *Journal of Internet Commerce*, 17(1), 26-45. <https://doi.org/10.1080/15332861.2017.1423533>.
- Shaw, A. (2020). Netnography and a Summative Content Analysis Approach to Market Research. *Journal of Emerging Trends in Marketing and Management*, 1(1), 12-22. <http://www.etimm.ase.ro/?p=409>.
- Stemler, S. (2000). An Overview of Content Analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 7(1), 17. <https://doi.org/10.7275/z6fm-2e34>.
- Stemler, S. E. (2015). Content analysis. *Emerging trends in the social and behavioral sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource*, 1-14.
- Tavakoli, R., & Wijesinghe, S. N. (2019). The Evolution of the Web and Netnography in Tourism: A Systematic Review. *Tourism Management Perspectives*, 29, 48-55. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.10.008>.
- Thanh, T. V., & Kirova, V. (2018). Wine Tourism Experience: A Netnography Study. *Journal of Business Research*, 83, 30-37. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.10.008>.
- Uyar, E., & Akar, V. (2023). Hizmet İşletmelerinde Hizmet Hatası ve Telafisi. A. Kayabaşı içinde, *Güncel İşletmecilik Araştırmaları-4* (s. 133-145). Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Wahyuni -TD, I., & Fernando, Y. (2016). Growing pains the low cost carrier sector in Indonesia: Internal service quality using a critical incident technique. *Safety Science*, 87, 214-223. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2016.04.003>.

- Wei , C., & Ariffin, A. (2024). Airline service failure: determinants of passengers' intention to fly again and likelihood to recommend. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 70(2), 270-284. <https://doi.org/10.37741/t.70.2.8>.
- Wels-Lips, I., Van der Ven, M., & Pieters, R. (1998). Critical services dimensions: an empirical investigation across six industries. *International Journal of Service Industry Management*, 9(3), 286-309. <https://doi.org/10.1108/09564239810223583>.
- Yağcı, M., & Doğrul, Ü. (2015). Hakkaniyet teorisi çerçevesinde tüketicilerin hizmet telafilerini değerlendirme süreci: kavramsal bir inceleme. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 1-22.
- Yen, C.-H., Teng, H.-Y., & Tzeng, J.-C. (2020). Innovativeness and customer value co-creation behaviors: Mediating role of customer engagement. *International Journal of Hospitality Management*, 88, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102514>.
- Yılmaz, İ. (2018). Kritik olaylar tekniği'nin (kot) turizmdeki hizmet kalitesi araştırmalarında kullanılabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Verimlilik Dergisi*, 87-116.
- Yurdakul, M. (2015). İlişkisel pazarlama anlayışında müşteri sadakati olgusunun ayrıntılı bir şekilde analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(17).

EXTENDED SUMMARY

In this study, it is aimed to examine the critical incidents experienced by airline passengers and to reveal their satisfaction as a result. For this purpose, critical incidents are defined from the point of view of the customers of an airline operating in Turkey, and the results of these incidents are examined through an online sharing platform called Tripadvisor, within the scope of qualitative research, under the umbrella of the netnographic method with the use of content analysis and social media-based data. Unlike other studies, the current study examines the critical incidents experienced by Turkish and foreign passengers flying international flights of an airline operating in Turkey by analyzing their TripAdvisor reviews and classifying them in detail. Accordingly, the purpose of the study is to examine the critical incidents experienced by airline passengers and to evaluate their satisfaction/dissatisfaction as a result. The study seeks answers to the following questions:

1. What are the critical incidents experienced by airline customers and in which critical classification (Recovery, adaptability, spontaneity, problematic behavior) do they fall?
2. What is the airline's approach to critical incidents from the customer perspective and how does this approach affect satisfaction or dissatisfaction?

It is thought that the output of the study will contribute to both the literature and practitioners. It is aimed to contribute to the literature in terms of classifying the critical incidents experienced by airline passengers and revealing the satisfaction/dissatisfaction status. For practitioners, it is expected to show the critical incidents that customers experience and that are important for them, to enable them to minimize them and to guide them to increase satisfaction in order to improve service quality. Thus, the desired common value can be created for both business and customers (Martinez-Hernandez, 2003).

Within the scope of the research, a total of 208 experience shares of domestic and foreign passengers' global journeys between 2018 and 2023 were collected. As mentioned, these collected data are classified under four headings. The classification of the posts was decided separately by the expert authors in the field and then a common conclusion was reached by making a comparison. Accordingly; 'Group 1: Recovery' is defined as the resolution of the customer's experiences due to errors or deficiencies in the flight by the employee, 'Group 2: Adaptability' is the evaluation and realization of the customer's personal requests by the employee during the experience, 'Group 3: Spontaneity' is the attitude of the employee towards the customer during the experience without any intervention, 'Group 4: Problematic Behavior' is the negative attitude shown by other customers during the experience of the sharing customer. However, the data history is determined for the last five years. Therefore, it is desired to keep the data up to date in the propositions to be made regarding the future actions of this airline. Since the developing technologies and strategies in the field of aviation affect customer satisfaction, the shares in recent years are included in the scope of the research in order to obtain healthier results (Sevgi Sümerli Sargül, 2022).

The 208 data obtained from Tripadvisor are analyzed under the specified groups. Here, the satisfaction levels of the passenger regarding his/her experience with the airline are also obtained. Passengers who give their opinions on this platform give the number of stars as 1 (very bad), 2 (bad), 3 (medium), 4 (good), 5 (very good) based on the critical incident they experienced, thus rating their experience.

When the data are classified and analyzed, the results in Table 1 are obtained. Accordingly, it is seen that critical incidents belonging to Group 1 Recovery have the highest number. Passengers' opinions on whether the airline personnel compensate for the air conditioning, food, pre-flight ticketing and delay problems, post-flight baggage and transit problems they experience during the flight are evaluated here. In this group, it is observed that the biggest problem that is desired to be compensated is the problematic process that the passenger experienced during the delay.

According to the findings obtained from the online platform based on the netnography method, Group 2 Adaptability is the second most common type of critical incident in the data set within the scope of the research. Here, the opinions regarding the attitude of airline employees towards passengers' personal needs and requests such as baby care, special occasions such as birthdays, and physical disabilities are included. This is important to attract or retain customers. Whether or not passengers' special requests and requests are fulfilled greatly affects their satisfaction with their airline experience.

In the research, the third most encountered type of critical incidents experienced by passengers of the airline under consideration is Spontaneous Behavior Group 3. The interactions between relevant operational staff, such as those involved in check-in, ticketing, cabin, baggage handling, etc., with customers before, during, and after the flight, along with their positive or negative attitudes towards them, are examined in this group. The manner in which employees greet customers without any prompting, request, or pressure holds significant importance for passengers. When critical incidents under this category are examined in detail, it is observed that the sincere greeting manner of the employees contributes to increasing customer satisfaction and prevents negativity.

Finally, when the last five years of comments within the scope of the research are considered, it is reached that at least critical incidents belonging to Group 4 Problematic Behavior have been experienced. This group includes passengers who travel to the extent that other passengers are disturbed during their flight experiences and engage in behaviors that reduce service quality. These experiences, which reflect the customer profile of the airline in question, affect the satisfaction or dissatisfaction of the passengers. Here, the way the staff finds solutions in a way that will not lead to customer loss and will not spoil the brand image plays a very important role.

TOWARDS SUSTAINABLE DEVELOPMENT: TURKISH AID STRATEGIES, GLOBAL SOLIDARITY, AND PEACE PROMOTION¹

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA YÖNELİK: TÜRK YARDIM STRATEJİLERİ, KÜRESEL DAYANIŞMA VE BARIŞ TEŞVİKİ

Rahman NURDUN

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

rnurdun@gmail.com

ORCID: 0009-0009-1677-5226

ÖZ

Geliş Tarihi:

21.05.2024

Kabul Tarihi:

23.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Keywords

Türkiye,
Aid,
Peace and Security,
Development

Anahtar Kelimeler

Türkiye,
Yardım,
Barış ve Güvenlik,
Kalkınma

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye, Hindistan, Kore ve Çin gibi ülkeler, kalkınma işbirliğinde önemli birer aktör olarak ortaya çıkmışlardır. 11 Eylül 2001 sonrasında, özellikle ABD ve Japonya'nın yardım stratejilerinde güvenlik ve çatışma çözümüne odaklanma eğilimleri gözlemlenmiştir. OECD'nin Kalkınma Yardımları Komitesi yardım etkinliğine, koordinasyona ve koşulsuz yardıma öncelik vermektedir. Türkiye, hem yardım veren hem alıcı ülke olarak, son on yılda yardım çabalarını stratejik olarak genişletmiş ve küresel katılım hedefleriyle uyumlu hale getirmiştir. Türkiye, mesleki eğitim, tarım ve sağlık gibi alanlara odaklanarak göreceli üstün olduğu sektörlerde, Afrika, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Latin Amerika bölgelerine yardım sağlamıştır. Bununla birlikte, tek taraflılık ve insani krizler, yardım davranışlarını olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, dayanışma için ortaklıkların teşvik edilmesi ve bağışçı ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun barışçıl bir ortamın desteklenmesi giderek daha fazla önem arz etmektedir. Bu çalışma, kalkınmanın evrimini özetlemekte, Türkiye'nin kalkınma yardımına ilişkin bakış açısını ele almaktadır ve kalkınma işbirliğinin barış ve güvenliği teşvik etmedeki kilit rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca bu çalışma, kalkınma evrimine odaklanan bir analizle başlamakta, ardından Türk yardım algısını detaylı olarak ele almakta ve son olarak kalkınma işbirliği örnekleri üzerinden barış ve güvenliğin teşvik edilmesinin önemine odaklanmaktadır.

ABSTRACT

In the post-Cold War era, Türkiye, alongside India, Korea and China, has emerged as a significant player in development cooperation. Following 9/11, shifts in aid focus towards security and conflict resolution have been observed, particularly in the aid strategies of the US and Japan. The OECD's Development Assistance Committee prioritizes aid effectiveness, coordination and untied aid. Türkiye, as both a donor and recipient country, has strategically expanded its aid efforts over the past decade, aligning with its foreign policy objectives of global engagement. Focusing on sectors like vocational training, agriculture, and health, where it holds comparative advantages, Türkiye has extended aid to regions across Africa, the Middle East, Far East, and Latin America. However, unilateralism and humanitarian crises have influenced aid behaviors negatively. Thus, there's a growing importance placed on fostering partnerships for solidarity and encouraging donor nations to promote a peaceful environment conducive to sustainable development goals. This paper outlines the evolution of development, Turkish perspectives on development aid, and emphasizes the pivotal role of development cooperation in promoting peace and security. It starts with an introduction focusing on the evolution of development, then elaborates on Turkish perception of aid delivery, finally focuses on the importance of promoting peace and security through case studies of development cooperation.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1487891>

Atf/Cite as: Nurdun, R. (2024). Towards sustainable development: Turkish aid strategies, global solidarity, and peace promotion. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1404-1415.

¹ This article is an expanded version of the paper titled "Türkiye's Active Role in Promoting Global Peace and Solidarity through Development Cooperation," which was presented at the symposium titled "Turkish Ministry of Foreign Affairs At The Centenary of The Republic Centuries of Diplomatic Practices" held in Istanbul on April 13-14, 2023.

Introduction

The beginning of using foreign aid as a national policy tool can be traced back to late 19th century, when European powers began their aid deliverance to poor countries, and by the 1920s and '30s, countries like Germany, France and Britain were giving regular aid to their colonies in Africa, Latin America and Asia. Their aid money was used to build infrastructure, such as ports, roads, railways. It is worth mentioning that rich American industrialists were also engaged in providing development aid through the Ford and Rockefeller Foundations (Phillips, 2013).

After the Second World War, a number of communist governments emerged in the late 1940s in Europe and Asia. This political upheaval prompted the dismayed US government to launch the Truman Doctrine so as to help steer Greece and Türkiye away from communist threat (Fricas, 1980; Satterthwaite, 1972), and take all essential measures, both economically and militarily, to curb the expansion of communism worldwide. The Truman Doctrine was followed by the Marshall Plan, which was an enormous economic aid package worth US\$13 billion aimed at Europe's reconstruction as well as its economic stabilization. Within the framework of this plan, various European countries have been provided with military and economic aid (US State Department).

However, due to the confrontational nature of the Cold War (Avey, 2012:151-188), the scope of foreign aid was further expanded in 1950s, and contoured in accordance with the "security" concerns and other objectives of donor countries (Taffet, 2018; Khadka, 2000:77-95). The former Soviet Union, on the other hand, has distributed their kind of aid, again based on strategic projects, to enforce the Eastern Bloc against the Western Block.

While there is no doubt that the US has always been in the lead of providing foreign aid, Western Bloc countries such as France, Canada, Western Germany and Britain, and Eastern Bloc countries led by the Soviets Union such as the Eastern European countries as well as China have given significant amounts of foreign aid (State Council, 2011). This aid, which was initially given by the countries individually, has later been enriched with the added multilateral foreign aid programs.

However, despite the fact that huge amounts of funds have been allocated for foreign assistance, the development gap between the developed and the developing countries have continued to grow. Foreign aid provided by the developed countries to the developing countries under the Cold War conditions was mainly out of military, economic and humanity concerns. Although it looks different in form of distribution and scope, nearly all of the development aid is, in theory, aimed to restore the economies and improve the living standards of the target countries, but in reality, according to some critics, it is believed that the real motivation behind aid-giving has been to prevent the partner country from slipping into the opposite ideology and to gain a political superiority.

In the aftermath of World War II, foreign aid emerged as a powerful tool in the geopolitical landscape, serving both humanitarian and strategic purposes. Initially aimed at containing the spread of communism during the Cold War era, foreign assistance underwent a significant transformation in the post-Cold War period. With the demise of the Soviet Union, new security challenges emerged, most notably the rise of terrorism. This shift in global threats prompted a reevaluation of foreign aid strategies, leading to its increasingly prominent role in addressing security concerns, particularly in the aftermath of the September 11 attacks. During the Cold War, foreign aid was largely utilized as a means of promoting political stability, bolstering allies, and containing the influence of rival ideologies. The United States and its allies wielded foreign assistance as a tool of strategic diplomacy, providing economic and military aid to allies and partners in regions deemed critical to the containment of Soviet expansionism (Quirk and Scott, 2023). This approach dominated U.S. foreign policy throughout much of the latter half of the 20th century. However, the collapse of the Soviet Union in 1991 ushered in a new era of global security challenges. While the bipolar competition between the United States and the Soviet Union had come to an end, a host of new threats emerged, chief among them being terrorism. The September 11 attacks on the World Trade Center and the Pentagon served as a stark wake-up call, highlighting the vulnerability of the United States and its allies to asymmetric threats emanating from non-state actors. In response to this evolving threat landscape, the leading donor countries recalibrated their approach to foreign aid, placing greater emphasis on addressing security concerns alongside traditional development objectives. Recognizing that poverty, instability and lack of opportunity could create fertile ground for extremism to

flourish, the administration sought to leverage foreign assistance as a means of promoting stability and countering the spread of terrorism. However, the integration of security concerns into foreign aid was not without controversy. Critics argued that the securitization of aid risked politicizing humanitarian assistance and diverting resources away from poverty alleviation and development objectives (Stephen et al, 2015). Additionally, questions were raised about the efficacy of using military aid and counterterrorism assistance as tools for promoting stability, with some arguing that such approaches could exacerbate existing conflicts and undermine long-term peacebuilding efforts (Duffield, 2007:143-150). Despite these concerns, the post-Cold War period marked a significant evolution in the role of foreign aid, with security considerations playing an increasingly prominent role in shaping aid policies and priorities. From the containment of communism to the fight against terrorism, the use of foreign assistance as a tool of strategic diplomacy has continued to evolve in response to shifting global threats, underscoring the dynamic and multifaceted nature of international relations in the 21st century.

In this shifting paradigm, the traditional divide between development and security began to blur, giving rise to what scholars and policymakers often refer to as the "development-security nexus." (Chandler, 2007:362–386). At the heart of this concept lies the recognition that sustainable development is not merely a matter of economic growth and poverty reduction but is also integral to fostering peace, stability, and security on a global scale. Foreign aid, long seen as a tool for promoting economic development and addressing humanitarian crises, assumed renewed significance in this post-Cold War era. No longer solely aimed at containing the spread of communism or advancing strategic interests, foreign assistance now became increasingly intertwined with efforts to combat the root causes of instability and conflict, including poverty, inequality, and lack of opportunity. Central to this shift was the acknowledgment that poverty and economic deprivation often serve as fertile breeding grounds for extremism and violence.

In regions plagued by social and economic marginalization, disenfranchised populations may be more susceptible to radicalization and recruitment by terrorist organizations, drawn by promises of purpose, identity, and financial support (UNDP, 2016:19-25). Recognizing this link between poverty and security, policymakers began to adopt a more integrated approach to foreign aid, one that sought to address both the immediate needs of vulnerable populations and the underlying structural factors driving instability. This holistic approach to development, encapsulated in initiatives such as the United Nations' Sustainable Development Goals (SDGs), emphasizes the interconnectedness of economic, social, and environmental challenges, and the imperative of addressing them in concert. Moreover, the development-security nexus has prompted a reevaluation of traditional aid modalities, with a growing emphasis on building resilient and inclusive societies capable of withstanding external shocks and internal strife. Rather than viewing security and development as distinct policy objectives, many governments and international organizations now recognize the symbiotic relationship between the two, and the imperative of investing in long-term, sustainable solutions.

In the realm of international aid and assistance, Türkiye has emerged as a dynamic and influential actor, offering a unique approach that integrates development and security imperatives to promote stability and prosperity both regionally and globally. At the heart of this approach lies a commitment to addressing the root causes of instability through targeted development interventions, underscoring Türkiye's role as a bridge between traditional aid donors and recipient countries. Today, Türkiye stands as a compelling case study where the intersection of development and security has become increasingly pronounced, particularly in the wake of the 2000s. As a pivotal actor bridging the East and West, Turkish foreign policy has undergone a notable evolution, with a distinct emphasis on integrating economic progress with strategic imperatives. At the heart of this dynamic paradigm shift lies a foreign policy model that navigates the delicate balance between fostering development and ensuring regional and global security. This study focuses on strategies and mechanisms employed by Türkiye to synergize these seemingly divergent goals, shedding light on how this multifaceted approach has shaped its position on the global stage.

Turkish Aid Strategy

While a recipient country until year 2000, Türkiye has become a net donor country from 2002 onwards, an achievement demonstrating her determination in the field of development assistance. For instance, the Global Humanity Aid report prepared by the Developmental Initiatives, a London-based organization, listed Türkiye

in the second place with 5,587 billion dollars spent on humanitarian assistance as a sub-category of Turkish development assistance in 2021, which accounted for 0,86 ODA/GNI. Therefore, among the 20 donors providing the most humanitarian assistance as a percentage of GNI, Türkiye was the biggest humanitarian donor and Most Generous Countries (Country) (Development Initiatives, 2022).

As of the level she reached today, Türkiye introduces a new incentive to the international development policies by drawing attention to increase, not only quantity, but also the quality of development aid. Today, with her aid policy that puts “international reconciliation and cooperation” as top priority, Türkiye follows closely the UN guidelines about reaching the SDGs.

Unlike some traditional donors, Türkiye does not hold an objective of imposing its own values. On the contrary, Türkiye carries out her aid activities by preserving local features and defining special needs of the people in host countries. Türkiye establishes cooperation relationship with partner countries and implements special projects together with these countries who are looking for technical cooperation rather than cash support.

Historical and Geographical Background

Distinction of the Turkish model, which has become a topic of academic research nowadays, can be derived from her rich historical and geographical background. Türkiye enjoys an advantageous position among the world nations with her deep-rooted history through interacting with nearly all nations from Central Asia all the way to Europe to the West. As a country acting in accordance with the principle of “serving and supporting the human life so that the state will remain alive”, Türkiye has emerged as a responsible donor to shoulder its responsibility in achieving the SDGs through its principal aid agency TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency).

Walking the Talk

Reaching more than 160 countries throughout the world, 60 of which host its 62 Program Coordination Offices, TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency) prefers taking all the risks and defines the problems at their sites and operates at the crux of the trouble. In an environment where TİKA staff establish first-hand dialogues with local authorities and communities, the problems peculiar to those countries are being defined more accurately, while needs, demands and projects can be evaluated and designed with more ease. With this approach, it is possible to prepare well-supported and practical projects based on real needs and demands, rather than imposed and ostentatious projects, costs are also reduced, meanwhile the number of benefits provided for people from each dollar are increased. Unlike some donor countries, in some risky regions such as Somalia, Mali, Niger and Libya, Türkiye is able and continues to carry out directly her own aid activities. Türkiye has been the first country to draw the world’s attention on Somalia, a nearly demolished country abandoned by the international society for 20 years to its own devices. The visit of then Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan to Somalia with three planes full of visitors including his family and officials has been a milestone in Somalia’s history.²

Touching People’s Hearts and Minds

Türkiye’s main distinction from other donors is that her people feel sympathy for other nations in need and share deeply their sorrows and want all the best for other nations. With this instinct, in countries we serve, we

² During a conference organized by CSIS (Centre for Strategic and International Studies) in 2013 in Washington D.C, Hassan Sheikh Mahmoud, then the President of Somalia was quoted as saying “*the Turkish model in Somalia is very, very clear. They said we want to do this thing in Somalia, and they do it. They don’t have the restrictions that many of the Western world has got. There is a deputy prime minister who come to Somalia every other month just to monitor and see how the projects are going on. They are building or implementing projects that are really tangible ones... They are doing the work there. They are driving their own cars. They are moving the city. They are building. They are teaching. There are a number of clinics that provide a free service to the people in Mogadishu alone... They are there and the government, the people are there. The government aid administration agent is there, their embassies there. Ambassador, full-fledged staff, military attaché, everybody – commercial attachés are there, while the international NGOs staff are not there?*”. His statement is a vivid description Türkiye’s solidarity with Somali people, <https://www.csis.org/news/csis-statesmens-forum-president-somalia-hassan-sheikh-mahamud>.

first define problems and, starting from the most urgent ones, we immediately implement the projects that will solve these problems.

In the Turkish model, no restrictions are drawn in finding solutions and no effort is spared to take the necessary assistance to those in need. One of the best examples of these initiatives is the fieldwork performed by TİKA Program Coordination Office opened in Gaza Strip in 2005 which radically improved the living conditions of the area which were no better than those of an “open air prison”. Contrary to the compassion fatigue other donor countries face with when encountered with the problems increased simultaneously with the population in Gaza, Türkiye extended (and still continues to extend) her helping hand to the locals to support them to survive the already harsh conditions that are worsened by the bombs and poverty.

Effective Aid Delivery

As an emerging donor, Türkiye through TİKA promotes reconciliation and aid activities with realistic budgets, focusing on values coinciding with reality. Today, the Turkish model calls not for the quantity of the aid, but upon the philosophy behind it and offers a more active aid modality that moves with ethical values and feasible, reasonable budgets. The most prominent factor distinguishes TİKA from other international aid organizations is its flexible structure free from the rigidity of the heavy bureaucracy, which allows her to respond calls for aid promptly and efficiently. Today, TİKA is able to respond to emergency events occurring in any part of the world on the same day, as it did at the service of the victims of earthquake, tsunami and floods that occurred in Indonesia, Sub-Saharan Africa and Pakistan.

Case Studies for Promoting Peace and Solidarity

When Millennium Development Goals fell short of meeting its target in 2015, United Nations Member States came together in 2015 and agreed to adopt the 2030 Agenda for Sustainable Development envisaged to provide a shared blueprint for peace and prosperity for people and the planet. At its core are the 17 Sustainable Development Goals (SDGs), which requires immediate action by all countries in a global partnership (UN).

Looking back to its track record of aid deliverance, Türkiye stands out as one of the leading countries in the South that has been keen on building peaceful environments in the regions troubled by fragile situation. The following case studies of Turkish aid are closely relevant to the 16th Goal of sustainable development:

1. Charting Progress: Somalia's Path to Stability and Development

When the 2011 famine, which was caused by drought, conflict, rapidly-rising global food prices, and other long-standing structural factors, struck Somalia, Turkish President Recep Tayyip Erdoğan (then the Prime Minister) was touched by the miserable situation when he visited Somalia in August 2011. His historic visit not only draw the world's attention to the plight of Somalia, but also affected the Turkish people deep down in heart. Many Turkish people felt a sense of obligation to help the suffering by donating money or traveling to the country to help on the ground, this kind of action is deeply rooted in waqf culture of Turkish people for many centuries (Yediyıldız, 1996).

Meanwhile, all relevant institutions were mobilized to offer their help. Thus, Somalia has become one of the largest recipients of Turkish assistance ever since. Somalia has served as an ideal country for Ankara to present its goodwill to promote peace and solidarity. However, Türkiye's role in Somalia goes far beyond that emotional engagement under the banner of humanitarian diplomacy. The Turkish assistance model combines development, peace-building and business. Somalia occupies a special place in Türkiye's national consciousness. Türkiye's extensive involvement in Somalia, particularly evident in Mogadishu, underscores its commitment to the country's development. The refurbishment of a 23-kilometer road network, construction of a modern airport terminal, and reconstruction of the Digfer hospital stand as prominent symbols of Türkiye's contributions to Somalia's infrastructure. These initiatives have not only facilitated smoother transportation but also boosted business activities and restored a sense of normalcy, particularly along the vital Makka Al-Mukarrama Road (Wasuge, 2016).

Beyond infrastructure, Türkiye's engagement spans various sectors including education, agriculture, healthcare, waste management and security. Investments in these areas have not only improved livelihoods but also enhanced Somalia's capacity for self-sufficiency and resilience. Notably, Türkiye's provision of military and police training, along with the construction of barracks, highlights its commitment to bolstering Somalia's security apparatus.

Türkiye's unique approach in Somalia encompasses peace-building efforts, including mediation between Somaliland and the federal government. This comprehensive model, blending humanitarian aid with strategic initiatives, distinguishes Türkiye's role in Somalia and underscores its broader commitment to regional stability and development. Türkiye's involvement in Somalia exemplifies a multifaceted approach to aid and development, intertwining humanitarian efforts with strategic interests. Beyond the immediate response to humanitarian crises, Türkiye has strategically leveraged its assistance to expand its influence in the Horn of Africa region. The rehabilitation of critical infrastructure like roads and airports not only facilitates aid delivery but also lays the groundwork for economic development and trade, benefiting both Somalia and Türkiye.

Moreover, the establishment of schools, vocational training centers, and agricultural initiatives contributes to long-term capacity building and economic empowerment. By investing in education and skills development, Türkiye aims to empower Somalis to rebuild their nation and foster sustainable development.

Furthermore, Türkiye's military and security cooperation with Somalia underscores its commitment to stability and security in the region. Military training programs, construction of barracks, and police training initiatives not only strengthen Somalia's security apparatus but also deepen bilateral ties between the two nations. Türkiye's role in facilitating peace talks between Somaliland and the federal government demonstrates its commitment to conflict resolution and regional stability.

Türkiye's holistic approach to assistance in Somalia reflects its broader foreign policy objectives, which emphasize soft power projection and regional influence. By combining humanitarian aid with economic development, security cooperation, and diplomatic mediation, Türkiye seeks to position itself as a key actor in shaping the future of Somalia and the wider Horn of Africa region.

2. Addressing the Rohingya Refugee Crisis: A Comprehensive Approach Extending a helping hand to the persecuted Rohingya refugees and finding a lasting solution to the crises are one of Türkiye's main foreign policy objectives and priorities. Türkiye was among the first countries involved in humanitarian relief for Rohingya Muslims. Since 2012, when communal violence broke out between Buddhist and Muslim populations, Turkish aid agencies, NGOs were mobilized to offer humanitarian assistance, with high-level government officials visiting refugee camps and having talks with Myanmar government for the peaceful resolution of the crisis (Arabnews, 2017). In other words, Türkiye's commitment to aiding Rohingya refugees extends beyond immediate humanitarian assistance. In addition to providing crucial aid, Türkiye has actively pursued diplomatic efforts to address the root causes of the crisis. This includes advocating for the rights of the Rohingya people on the international stage and calling for accountability for human rights violations in Myanmar.

When the second crisis broke out in 2017, Turkish First Lady Emine Erdoğan and the then Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu flew to Cox's Bazar to show Türkiye's solidarity with Bangladesh government in coping with this crisis. Subsequent Turkish contributions to the wellbeing of Rohingya Muslims in Bangladesh's Cox's Bazar camps exceed US\$ 60 million, besides the aid which is dispersed through the UN agencies (Reuters, 2017; Çam, 2017).

Furthermore, Türkiye has emphasized the importance of a comprehensive and sustainable solution to the Rohingya crisis. This involves not only addressing the immediate needs of refugees but also working towards long-term stability and reconciliation in the region. To this end, Türkiye has engaged in dialogue with regional and international partners to explore avenues for peaceful resolution and lasting peace in Rakhine State.

Türkiye's support for the Rohingya refugees extends to education and livelihood programs aimed at empowering them to rebuild their lives with dignity. By investing in education and skills training, Türkiye aims to equip Rohingya refugees with the tools they need to contribute positively to their communities and ultimately, to society as a whole.

Türkiye's steadfast commitment to the Rohingya cause underscores its dedication to humanitarian principles and its belief in the importance of international solidarity in addressing global crises. As the plight of the Rohingya continues, Türkiye remains a steadfast ally and advocate for their rights, working tirelessly to alleviate their suffering and promote a brighter future for all those affected by the crisis.

3. Navigating Peace: Resolving the Conflict in Mindanao

Thanks to active mediation of Malaysian government, forty years of on and off fighting between Muslim armed opposition groups in Mindanao and the Philippine military forces was officially ended when the Philippine government and the country's largest Muslim rebel group signed a peace deal in 2012. This would serve as a blueprint for setting up a new autonomous region in the south (Hurights Osaka, 2008).

Türkiye is among the members of both International Contact Group (ICG) and Third-Party Monitoring Team (TPMT), supporting the Peace Process between the Government of Philippines and the Moro Islamic Liberation Front (MILF), and of the Peace Committee for South Philippines, established within the Organization of Islamic Cooperation (PSCP-OIC) to support the peace process between the Government of Philippines and the Moro National Liberation Front (MNLF). Furthermore, Türkiye is contributing to the Peace Process in South Philippines by assuming the Chairmanship of the Independent Decommissioning Body (IDB) since its establishment in 2014 (MFA Türkiye).

In addition to its involvement in supporting the peace process in Mindanao, Türkiye has also played a crucial role in promoting economic development and stability in the region. Through its development agency, TİKA, Türkiye has implemented various projects aimed at improving livelihoods and infrastructure in Mindanao.

The "TİKA Buhayan" agricultural development program is just one example of Türkiye's efforts to support sustainable economic growth in the region. By providing training, resources and infrastructure support to local farmers, this program helps to boost agricultural productivity and create new opportunities for employment and income generation.

Moreover, Türkiye's investment in education and healthcare infrastructure underscores its commitment to addressing the underlying socio-economic challenges that contribute to conflict and instability. The construction of schools and donation of medical equipment not only improves access to essential services but also contributes to building trust and fostering goodwill among local communities.

Türkiye's multifaceted approach to supporting peace and development in Mindanao highlights the importance of addressing both the political and socio-economic dimensions of conflict. By combining diplomatic engagement with practical initiatives on the ground, Türkiye aims to contribute to a lasting and sustainable peace in the region.

Türkiye's leadership in chairing the Independent Decommissioning Body (IDB) demonstrates its commitment to the peace process and its willingness to take on a proactive role in implementing key aspects of the peace agreement. This leadership role not only enhances Türkiye's credibility as a peace mediator but also strengthens its partnership with the Philippines and other international stakeholders involved in the peace process.

Overall, Türkiye's engagement in Mindanao reflects its broader commitment to promoting peace, stability, and development in conflict-affected regions around the world. By leveraging its diplomatic influence and development expertise, Türkiye continues to make meaningful contributions to building a more peaceful and prosperous future for the people of Mindanao.

4. Fostering Stability: Peacebuilding Initiatives in Colombia

In September 2016, then Colombia President Juan Manuel Santos and Rodrigo Londono, leader of the Revolutionary Armed Forces of Colombia signed a historic peace accord, thus ending a half-century of combat that caused more than 220,000 deaths and made 8 million homeless ([The Associated Press, 2006](#)).

Shortly after the peace deal, upon the request of then President Santos of Colombia, TİKA was instructed by President Erdoğan to build a modern school in the Orejon area of Antioquia, in the country's northwest to show Türkiye's solidarity by contributing to the newly reached peace process. Inaugurated in May 2017 by President Santos, the school has emerged as a major employer in the region besides its main purpose of

educating rural children, thus Antioquia became the first region to see the benefits of Colombian government's peace deal with guerrillas with TİKA's hard work (TRT World, 2017). Other projects for the purpose of reconciliation in the Antioquia region include fishing project in Choco, Santander de Quilichao; agricultural projects in Verede Mandiva, Hacari, Teorama; Health projects in Caqueta and Norte Santander; municipal capacity building project for Bojava and poultry project for Medlin.

TİKA's involvement in Colombia's peace process highlights Türkiye's commitment to supporting post-conflict reconstruction and reconciliation efforts worldwide. By constructing a modern school in the Orejon area of Antioquia, Türkiye demonstrated tangible solidarity with Colombia's peace-building endeavors. This project not only symbolized international support for the peace deal but also provided a concrete benefit to the local community by creating employment opportunities and improving access to education.

Türkiye's engagement in various other projects across the Antioquia region underscores its comprehensive approach to promoting reconciliation and sustainable development. From fishing and agricultural initiatives to healthcare and municipal capacity-building projects, Türkiye's assistance aims to address the socio-economic challenges that have long fueled conflict and instability in the region.

The success of these projects in Antioquia serves as a testament to the potential for international collaboration to drive positive change in post-conflict settings. By leveraging its resources and expertise, Türkiye has made significant contributions to Colombia's peace process and laid the groundwork for a more prosperous and peaceful future for the people of Antioquia and beyond.

5. Empowering Communities: The North Macedonian Beekeeping Initiative

With the "Development of Beekeeping Project" carried out since 2007 in various regions of North Macedonia, TİKA supported rural development and contributed to the improvement of the socio-economic infrastructure for the people of the region. The project helps the people of the region learn about the beekeeping profession and supports beekeeping to turn into an industry in the region by marketing the products of the project.

Within this framework, active implementation of the project in Radovis, Konce and Valandovo regions revitalized the commercial life. These regions are well known for the frictions among its diverse ethnic groups. This project has proved boosting the rate of employment and increasing household income. By including families of various ethnic backgrounds in the project, it has contributed to the reconciliation among different ethnic groups and the will to live together in Macedonia.

Since its inception in 2007, the "Development of Beekeeping Project" by TİKA has not only contributed to rural development but also fostered environmental conservation efforts. Through the promotion of sustainable beekeeping practices, the project has aided in the preservation of local flora and ecosystems, thus promoting biodiversity. Additionally, by educating communities about the importance of bees in pollination and ecosystem health, the project has raised awareness about environmental stewardship.

The project has provided training and resources to local beekeepers, empowering them to adopt modern beekeeping techniques and improve the quality of their products. This has not only enhanced the competitiveness of Macedonian honey in domestic and international markets but has also opened up avenues for entrepreneurship and innovation within the beekeeping industry.

Furthermore, the inclusive nature of the project, which involves families from various ethnic backgrounds, has fostered social cohesion and interethnic harmony in regions historically marked by tensions. By providing opportunities for collaboration and economic cooperation, the project has promoted dialogue and understanding among different ethnic communities, ultimately contributing to the social fabric of North Macedonia.

In essence, beyond its economic impact, the "Development of Beekeeping Project" stands as a testament to the transformative power of sustainable development initiatives in fostering both economic prosperity and social cohesion in diverse communities.

Conclusion

From these case studies, it is self-evident that Türkiye's understanding of its role in promoting peace and global solidarity is, quite simply, to be part of the solution. Before becoming part of the solution however, it is important to first understand the dimensions of the problem. This helps to identify how one can use their expertise most effectively in solving the issue. In order to become a more effective part of the solution, Türkiye has fully used its main strengths in the area of development assistance and is actively applying this knowledge where it is needed.

While responding to the aid requests, Türkiye uses all its available means to provide support by strictly conforming to the laws and regulations of the partner country without pursuing any hidden agenda. All projects tailored for meeting the needs of a region and implemented with respect to regional diversities naturally attract the attention of the global community and they are rated as the best practice by international organizations.³

Since the early 2000s, Türkiye has steadily expanded its foreign aid program, positioning itself as a key player in global development efforts. Unlike traditional aid models, which often prioritize geopolitical interests or strategic alliances, the Turkish aid model emphasizes solidarity, mutual respect, and partnership with recipient countries, reflecting Türkiye's own experience as a developing nation striving for progress and prosperity. Central to the Turkish development aid model is the principle of humanitarianism, which recognizes that sustainable development is essential for fostering peace, stability, and security in conflict-affected and vulnerable regions. By addressing the underlying socio-economic grievances that fuel instability and extremism, Türkiye seeks to create conditions conducive to peacebuilding and reconciliation, laying the groundwork for long-term stability and prosperity. One hallmark of the Turkish aid model is its focus on humanitarian assistance and capacity-building initiatives that empower local communities and institutions. Whether through infrastructure projects, education and healthcare programs, or vocational training and entrepreneurship initiatives, Türkiye's aid efforts prioritize the needs and aspirations of the people, fostering a sense of ownership and self-reliance among recipient communities. Moreover, Türkiye's aid strategy is inherently multilateral and inclusive, reflecting its commitment to global solidarity and cooperation. Through partnerships with international organizations, regional actors, and civil society groups, Türkiye leverages its resources and expertise to address shared challenges, from humanitarian crises and natural disasters to socio-economic development and peacebuilding efforts. A key example of Türkiye's development-security approach is its engagement in conflict-affected regions, such as Somalia, Syria, Iraq, and the broader Middle East. Rather than adopting a purely security-centric approach, Türkiye has sought to address the humanitarian and development needs of affected populations, providing vital assistance in areas such as healthcare, education, and food security. In doing so, Türkiye not only mitigates the immediate impact of crises but also lays the groundwork for long-term stability and reconciliation, fostering social cohesion and resilience among communities torn apart by conflict and displacement. By investing in the human capital and social infrastructure of these regions, Türkiye aims to create opportunities for peace and prosperity to take root, countering the influence of extremist ideologies and promoting a more inclusive and sustainable future for all.

Türkiye's commitment to the development-security nexus offers a compelling vision for the future of international aid, one that prioritizes human dignity, solidarity, and cooperation in addressing the shared challenges facing the global community. As Türkiye continues to expand its role as a champion of inclusive and sustainable development, its aid model demonstrates a good example of a development-oriented humanitarian approach that produces long-term and sustainable results. In this sense, the Turkish aid model represents a departure from traditional approaches that often dichotomize security and development. Instead, Türkiye

³ For the best practice TİKA projects, see the following websites: <https://unsouthsouth.org/2021/10/12/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-vol-3-2020/>;
<https://unsouthsouth.org/2021/07/07/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-in-sid-advancing-samoa-pathway-and-achieving-sustainable-recovery/>;
[https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:miwbQ-uiv2gJ:https://www.southsouth-galaxy.org/partner-of-the-month/tika/&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:miwbQ-uiv2gJ:https://www.southsouth-galaxy.org/partner-of-the-month/tika/&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr;);
<https://my.southsouth-galaxy.org/en/solutions/?search=TİKA>

recognizes the interconnectedness of these two dimensions, understanding that addressing immediate humanitarian needs is essential for laying the groundwork for sustainable development and lasting peace.

References

- Arab News (2017), “Turkish aid agency offers a lifeline to Rohingya Muslims,” <https://www.arabnews.com/node/1157041/middle-east>
- Avey, Paul C. (2012), “Confronting Soviet Power: U.S. Policy during the Early Cold War”, *International Security* Vol. 36, No. 4, pp. 151-188, The MIT Press
- Brown, Stephen & Grävingsholt, Jörn & Raddatz, Rosalind. (2015). The Securitization of Foreign Aid: Trends, Explanations, and Prospects. 10.1007/978-1-137-56882-3_11.
- Çam, Serdar, “Mazlumlara Sahip Çıkan Güçlülerle Müzakere Eden Ülke TÜRKİYE”, 09/09/2017, <https://www.serdarcam.com.tr/bloglar/makaleler/sayfa/16>
- Chandler, D. (2007), The security–development nexus and the rise of ‘anti-foreign policy’. *J Int Relat Dev* 10, 362–386. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jird.1800135>
- Development Initiatives (2022), “Donors of humanitarian and wider crisis financing,” *Global Humanitarian Assistance Report*, Chapter 3, <https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2022/donors-of-humanitarian-and-wider-crisis-financing/#section-3-2>
- Duffield, Mark (2007), *Development, Security and Unending War: Governing the World of Peoples*, Polity Press, 143-150.
- Eftekin, Cahit (2023), *Türklerde Vakıf Kültürü*, Bilgeoğuz Yayınları
- Fricas, John (1980) “Greece and the Truman Doctrine,” <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA085149.pdf>
<https://my.southsouth-galaxy.org/en/solutions/?search=TIKA>
<https://sdgs.un.org/goals>
<https://unsouthsouth.org/2021/07/07/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-in-sid-advancing-samoa-pathway-and-achieving-sustainable-recovery/>
<https://unsouthsouth.org/2021/10/12/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-vol-3-2020/>
<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:miwbQ-uiv2gj:https://www.southsouth-galaxy.org/partner-of-the-month/tika/&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>
<https://www.csis.org/news/csis-statesmens-forum-president-somalia-hassan-sheikh-mahamud>.
- HURIGHTS OSAKA (2008), “Mindanao Conflict: In Search of Peace and Human Rights” <https://www.hurights.or.jp/archives/focus/section2/2008/12/mindanao-conflict-in-search-of-peace-and-human-rights.html>
- Khadka, Narayan (Spring, 2000), “U.S. Aid to Nepal in the Cold War Period: Lessons for the Future”, *Pacific Affairs*, Vol. 73, No. 1, University of British Columbia
- Phillips, Keri (2013), “the history of foreign aid,” <https://reliefweb.int/report/world/history-foreign-aid>
- Quirk, Patrick and Caitlin Dearing Scott (2023), “Maximizing US foreign aid for strategic competition”, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/maximizing-us-foreign-aid-for-strategic-competition/>
- Relations between Türkiye and the Philippines, https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-the-philippines_.en.mfa
- Respect For Diversity”, 19-25.
<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Discussion%20Paper%20->

[%20Preventing%20Violent%20Extremism%20by%20Promoting%20Inclusive%20Development.pdf](#)

Satterthwaite, Joseph C. (1972) “The Truman Doctrine: Türkiye,” https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/67096/10.1177_000271627240100109.pdf?sequence=2/1000

State Council Information Office of the People's Republic of China (April 2011) “China's Foreign Aid”, *Beijing Review*, http://www.bjreview.com.cn/document/txt/2011-05/19/content_359254.htm#

Taffet, Jeffrey F. (October 2018), *Foreign Economic Aid*, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.500>

The Associated Press (2006), <https://nationalpost.com/news/world/colombia-government-farc-rebels-sign-peace-treaty-ending-50-year-conflict-that-left-220000-dead>

The Truman Doctrine and the Marshall Plan (n.d.), <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/truman>

TRT World (2017), <https://www.trtworld.com/americas/Türkiye-opens-school-in-columbia-367373>

Türkiye to start first foreign aid distribution in Myanmar (2017), <https://www.reuters.com/article/world/turkey-to-start-first-foreign-aid-distribution-in-myanmar-idUSKCN1BG11X/>

UNDP(2016), “Preventing Violent Extremism Through Promoting Inclusive Development, Tolerance And

Wasuge, Mahad (2016), Türkiye’s Assistance Model in Somalia: Achieving Much With Little”, the Heritage Institute for Policy Studies, Mogadishu.

Yediyıldız, Bahaeddin (April 1996) “Place of the Waqf in Turkish Cultural System”, paper presentation at Habitat II, Istanbul, <https://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyildiz/placeofthewaqf.htm>.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Dış yardımın kökenleri 19. yüzyılın sonlarında Avrupa güçlerinin Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki sömürgelerinde altyapı geliştirme odaklı yardım programlarını başlattığı döneme kadar uzanmaktadır. Aynı dönemde, özellikle Ford ve Rockefeller Vakıfları ile ilişkilendirilen Amerikalı sanayiciler, kalkınma yardım çabalarına katılmışlardır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, özellikle Avrupa ve Asya'da komünist hükümetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte yabancı yardımın manzarasında önemli bir değişimi olmuştur.

Bu siyasi çalkantı, ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi girişimleri benimsemesine neden olmuştur; bu girişimler komünizmin yayılmasını engelleme ve savaş sonrası Avrupa'nın ekonomik istikrarını ve yeniden inşasını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Soğuk Savaş boyunca, dış yardım, esas olarak Sovyet etkisini kontrol etmek amacıyla ABD öncülüğünde politik, ekonomik ve askeri hedefleri iletmede önemli bir araç haline gelmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, özellikle küresel terörizm gibi ortaya çıkan güvenlik sorunlarının ön plana çıktığı yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir; bu da dış yardım stratejilerinin yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir.

11 Eylül saldırıları, ABD ve müttefiklerinin, devlet dışı aktörlerden gelen asimetrik tehditlere karşı hassasiyetini vurgulayan belirgin bir uyanış anı olmuştur. Bu durum, dış yardım politikalarının yeniden değerlendirilmesine yol açmış ve geleneksel kalkınma hedeflerine ek olarak güvenlik endişelerine daha fazla önem verilmesini sağlamıştır. Yardımın siyasallaşma ve askeri yardımın istikrarı teşvik etmedeki etkinliği konusundaki endişelere rağmen, Soğuk Savaş sonrası dönem, dış yardımın rolünde önemli bir evrimi işaret etmiştir.

Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri, kalkınma ve güvenlik arasındaki geleneksel ayrımın bulanıklaşması olmuş ve bu da bilim insanlarının ve siyasetçilerin sıklıkla "kalkınma-güvenlik bağlantısı" olarak atıfta bulunduğu bir kavramın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kavram, sürdürülebilir kalkınmanın sadece ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması meselesi olmadığını, aynı zamanda küresel ölçekte barış, istikrar ve güvenliğin teşviki için de temel olduğunu altını çizmektedir.

Kalkınma ile güvenlik arasındaki bu karşılıklı bağın farkına varan politika yapıcılar, hem insani ihtiyaçları hem de istikrarsızlığı teşvik eden yapısal faktörleri ele alacak daha bütüncül bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu gelişmelere bağlı olarak, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) gibi girişimlerde ekonomik, sosyal ve çevresel zorlukların birbirine bağlılığını vurgulayan bir yaklaşım benimsenmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye uluslararası yardım alanında dinamik ve etkili bir aktör olarak ortaya çıkmış ve küresel istikrarı ve refahı teşvik etmek için kalkınma ve güvenlik önceliklerini entegre eden benzersiz bir yaklaşım sunmuştur. Jeopolitik çıkarlara dayalı geleneksel yardım modellerinin aksine, Türkiye'nin yaklaşımı dayanışma, karşılıklı saygı ve yardım alan ülkelerle ortaklık üzerine odaklanmaktadır.

Türkiye'nin yardım modelinin merkezinde, sürdürülebilir kalkınmanın barış ve istikrar için temel olduğunu kabul eden insancılık prensibi yer almaktadır. Türk yardım çabaları, yerel toplulukları ve kurumları güçlendiren insani yardım ve kapasite geliştirme girişimlerine öncelik vermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin yardım stratejisi, uluslararası örgütler, bölgesel aktörler ve sivil toplum gruplarıyla ortaklıklar kurarak, ortak zorlukları ele almak için kaynaklarını ve uzmanlığını kullanmaktadır.

Türkiye'nin Somali, Suriye ve Irak gibi çatışma bölgelerindeki mücadelesi, insani ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap verme konusundaki taahhüdünü göstermekte ve uzun vadeli istikrar ve uzlaşma için temel oluşturmaktadır. Türkiye, insan sermayesi ve sosyal altyapıya yatırım yaparak, aşırıcılığı önlemeyi ve kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlanmaktadır.

Türkiye'nin kalkınma-güvenlik bağlantısına olan taahhüdü, küresel topluluğun karşı karşıya olduğu ortak zorlukları ele alırken insanlık haysiyeti, dayanışma ve işbirliğini öncelik veren etkileyici bir vizyon sunmaktadır. Türkiye, kalkınma ve güvenlik arasındaki bağlantının, güvenliğin sağlanması ve kalıcı barış için hemen insani ihtiyaçların ele alınmasının zorunlu olduğunu kabul eden geleneksel yaklaşımlardan ayrıldığı bir yardım modeli ortaya koymaktadır.

"DEPREM, KIYAMETİ YAŞAMAK GİBİDİR": 6 ŞUBAT 2023 DEPREM MAĞDURLARININ DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA (MALATYA ÖRNEĞİ)

"EARTHQUAKE IS LIKE EXPERIENCING DOOMSDAY": A STUDY ON THE EXPERIENCES OF THE VICTIMS OF THE FEBRUARY 6, 2023 EARTHQUAKE (THE CASE OF MALATYA)

Vehbi BAYHAN

Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
vbayhan@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5567-3438

Ahmet YASUNTIMUR

İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Bölümü
ahmetyasuntimur@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0924-8021

ÖZ

Geliş Tarihi:

17.07.2024

Kabul Tarihi:

16.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Deprem,
Sosyal Düzen,
Uyum,
Kırılma,
Malatya

Keywords

Earthquake,
Social Order,
Cohesion,
Vulnerability,
Malatya

Deprem sonrasında hayatta kalan bireyler birçok zorluk yaşamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, 2023'te Kahramanmaraş merkezli depremlerden sağ kurtulan bireylerin deprem ve depremedelere yönelik algılarını ve deprem sonrası deneyimlerini incelemektir. Araştırma, depreme Malatya'da yakalanan 203 depremedeyi (kadın= 143, erkek= 60) kapsamaktadır. Rastgele seçilen 53 katılımcı (kadın= 35, erkek= 18) ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Araştırma olgu bilim deseni ile yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar depremi "kıyamet" (f= 25) ve depremedeyi "bebek" (f= 12) metaforlarıyla tanımlamıştır. Çoğu katılımcı depremi doğa olayı olarak görürken, bazıları dini açıdan Allah'ın gazabı veya uyarı olarak değerlendirmiştir. Binaların yıkılmasından belediyeler ve müteahhitler sorumlu tutulmuştur. Unutulmaz anılar çaresizlik, izolasyon ve yaralanmalardır. Deprem sonrası fiyat artışları fırsatçılık ve ahlaksızlık olarak algılanmış, devlet müdahalesinin önemi vurgulanmıştır. Yardımların yeterince koordine edilemediği ve psiko-sosyal desteğin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Bulgular, hayatta kalanların ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan derin etkiler yaşadığını göstermektedir. Bu nedenle, devlet ve yerel yönetimlerin koordineli ve etkili yardım sağlaması ve psiko-sosyal destek hizmetlerini artırması önerilmektedir.

ABSTRACT

Survivors of earthquakes experience numerous challenges. The aim of this study is to examine the perceptions of survivors towards earthquakes and earthquake victims, as well as their post-earthquake experiences, following the 2023 Kahramanmaraş centered earthquakes. The study includes 203 earthquake survivors (female= 143, male= 60) who were in Malatya during the earthquakes. In-depth interviews were conducted with a randomly selected group of 53 participants (female= 35, male= 18). The study used a phenomenological design with semi-structured interviews. Participants described the earthquake using the metaphor of "doomsday" (f= 25) and the survivor as a "baby" (f= 12). While most saw the earthquake as a natural event, some interpreted it religiously as divine punishment or a warning. Participants blamed municipalities and contractors for the collapsed buildings. Unforgettable memories included helplessness, isolation, and injuries. Post-earthquake price hikes were seen as opportunism and immorality, emphasizing the need for state intervention. Opinions on aid varied, but issues included poor coordination and insufficient psychosocial support. Findings reveal that survivors experience profound economic, social, and psychological impacts. Thus, it is recommended that state and local governments provide coordinated and effective aid and increase psychosocial support services.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1507536>

Anf/Cite as: Bayhan, V., & Yasuntimur, A. (2024). "Deprem, kıyameti yaşamak gibidir": 6 Şubat 2023 deprem mağdurlarının deneyimleri üzerine bir çalışma (Malatya örneği). *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1416-1437.

Giriş

Doğal afetler, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamını olumsuz yönde etkileyen, genellikle veya tamamen doğal etkenlerin neden olduğu, önemli can ve mal kayıplarına yol açan olaylardır. Doğal afetler ve ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar, son yıllarda sürekli artış göstermiştir. 2000 ile 2019 yılları arasında meydana gelen 7.348 doğal afet, 1.23 milyon insanın hayatını kaybetmesine, 4.2 milyar insanın olumsuz etkilenmesine ve dünyanın yaklaşık olarak 2.97 trilyon dolar ekonomik kayıp yaşamasına neden olmuştur (United Nations, 2020). Depremlerde yıkıcı doğal afetler arasında yer almaktadır. Depremler birçok insanın hayatını, sevdiklerini ve sahip olduğu şeyleri kaybetmesine neden olmaktadır. Türkiye'de de 6 Şubat 2023 günü saat 04.17'de 7.7 büyüklüğünde ve 9 saat sonra 13.24'de 7.6 büyüklüğünde iki büyük deprem yaşandı ve depremler sonrasında bireyler etkisi çok uzun yıllara yayılacak kayıplar yaşamışlardır. Asrın felaketi olarak değerlendirilen 6 Şubat 2023 depremleri, birçok ilde yıkıma neden olmuş ve toplamda 50.783 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Anadolu Ajansı, 2023).

Depremlerin yıkıcı etkisinin bir sonucu olarak, depremi yaşayan bireyler, uzun vadeli sosyal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Allen vd., 2012; Bayhan, 2012; Cénat ve Derivois, 2014). Bu sorunların başında travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) (Hatori ve Bhandary, 2021), ekonomik kayıplar (Huang, Wong ve Fu, 2019), yabancılaşma (Ecevit ve Kasapoğlu, 2002), deprem sonrası uyum ve travma ile başa çıkma (Baral ve K.C., 2019) gelmektedir. Deprem sonrası geçici olarak il dışına göç edenler, gittikleri yerlerde sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar yaşayabilmektedir. Bu bağlamda maddi sıkıntılar, sosyal uyum sorunları, eğitim problemleri, konut eksikliği, iş bulamama, yabancılaşma, yalnızlık ve dışlanma gibi zorluklar ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, göç sonrası yeni bir sosyal çevreye uyum sağlama güçlüğü, ekonomik faaliyetlere katılmama ve yalnızlık/yabancılaşma hissi de göç edenlerin karşılaşılabileceği başlıca sorunlar arasındadır (Fırat, 2020). Aynı zamanda önceki araştırmalarda deprem sonrasında belli özelliklere sahip bireylerin daha kırılgan olduğu belirtilmektedir. Bu kırılgan gruplar arasında düşük gelirli bireyler (Başoğlu, Salcıoğlu ve Livanou, 2002), kadınlar (Abolhadi vd., 2022), yakınlarını kaybedenler (Aksaray vd., 2006), düşük eğitim seviyesine sahip bireyler (Ozdemir vd., 2015) ve sosyal olarak izole olmuş kişiler (Chen vd., 2014), yaşlılar (Phifer, 1990; Ticehurst vd., 1996) yer almaktadır. Ayrıca depremin üzerinden çok uzun yıllar geçmesine rağmen olumsuz etkilerinin devam ettiği belirtilmektedir (Rubonis ve Bickman, 1991).

Yapılan metafor çalışmalarında ise depreme yönelik algılar incelenmiştir. Karakuş (2013), 1999 depremin yaşamış ve yaşamamış öğrencilere uyguladığı araştırmada, depremi yaşayan öğrencilerin depremi daha çok kıyamet günü, ölüm ve azrail gibi şeylere benzetirken, depremi yaşamamış öğrencilerin daha çok depremi doğa olayına benzettikleri belirlenmiştir. Aynı zamanda Aksoy'un (2013) da lise öğrencileri ile yaptığı araştırmada depremin yıkıcılığını ortaya koyan sonuçlara ulaşılmıştır. Doğan, Nacaroğlu ve Ablak'ın (2021) ortaokul öğrencilerine yönelik yaptıkları araştırmada da deprem salıncak, kıyamet ve ölüme benzetilmiştir.

Kahramanmaraş depremleri sonrasında da birçok araştırma depremin etkisine odaklanmıştır (Bırni vd., 2024; Güler, Gül ve Yıldırım, 2024). İme, 2023; Kartol, Üztemur ve Yaşar, 2023). Önceki araştırmalar deprem sonrasında depremin ekonomik etkisine (Şen, 2023), ekonomik, sosyal ve çevresel etkisine (Marangoz ve İzci, 2023), afete hazırlık (Yılmaz, 2023), demografik ve ekonomi etkisine (Kaygalak, 2023), deprem sonrası tıbbi hizmet uygulamaya (Karaağaç, 2023), afet yönetimine (Tapan, 2023), iş dünyasına etkilerine (Dündar, 2023) ve afetlerin medyada sunumuna (Nazlı ve Soylu, 2023) odaklanmaktadır. Ayrıca, deprem sonrası göç (Aslan, 2023) ve depremin psikolojik etkisi (Güler vd., 2024) incelenmiştir. Kahramanmaraş depremleri sonrasında birçok araştırma yapılmasına rağmen, depreme ilişkin bireylerin deneyimlerinin yeterli olarak incelenmediği görülmektedir. Deprem sonrasında ortaya çıkan sosyo-psikolojik problemlerin belirlenmesi, depremin yıkıcı etkileri ile mücadelede hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, mevcut araştırmada, 6 Şubat 2023 depremlerini yaşayan bireylerin deprem sonrası deprem ve depremedeye yönelik algıları ve depreme ilişkin deneyimleri ve görüşlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Materyal ve Metot

Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Nitel olarak tasarlanan araştırmada, olgu bilim deseni kullanıldı. Fenomenolojik yaklaşım olarak ta bilinen olgu bilim deseni, bilincinde olduğumuz ancak derinlemesine ve detaylı bilgi sahibi olmadığımız olgulara odaklanır (Patton, 2002). Araştırmanın çalışma grubunu 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlere Malatya ilinde

yakalanan 203 (kadın= 143; erkek= 60) kişi oluşturdu. Derinlemesine mülakatlar ise bu katılımcı grubundan rastgele seçilen 53 katılımcı (kadın= 35; erkek= 18) ile gerçekleştirildi. Katılımcılardan benzer ifadeler alınmaya başlandığında görüşmeler sonlandırıldı. Araştırmanın çalışma grubu tesadüfü olmayan örnekleme tekniklerinden amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak belirlendi (Stratton, 2021). Araştırmanın dahil edilme kriterleri ise Malatya'da depremzede olmak, araştırmaya katılmak için gönüllü olmak ve 18 yaş ve üstü olmak biçiminde belirlendi. Malatya'da depremzede olmayan, araştırmaya katılmak için gönüllü olmayan ve 18 yaşından küçük kişiler araştırmaya dahil edilmedi. Araştırmaya İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 10-08-2023 tarihli (Oturum sayısı: 8; Karar sayısı: 12) etik kurul izni alındıktan sonra başlandı.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, katılımcıların cinsiyet, yaş, meslek, eğitim durumu, gelir grubu, depremin sebep olduğu kayıplar, depreme ve depremzede yönelik metaforik algıları ve depreme ilişkin diğer sorular yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplandı. Ayrıca araştırmacıların ikisi, deprem bölgesinde depremi yaşadıkları ve gönüllü olarak hizmet verdikleri için, araştırma verileri toplanırken aynı zamanda gözlem tekniğinden de yararlandı. Görüşme formu daha önce yapılan çalışmalardan faydalanarak oluşturuldu. Hem depremzedeler hem de alanda çalışan uzmanların görüşü alındıktan sonra araştırma soruları son haline getirildi. Görüşmelere başlamadan önce her katılımcıya araştırmanın amacı hakkında bilgi verildi ve onayı alındı. Derinlemesine mülakatlarda toplamda 5 soru kullanıldı.

Tablo 1. Yarı Yapılandırılmış Mülakat Soruları

1.	"Deprem insanların işlediği günahlara karşı Allah tarafından verilen cezadır" görüşüne katılıp/ katılmama durumunu nedenleriyle açıklar mısınız?
2.	Depremdeki konutların yıkılmasının nedeni müteahhitler midir? Cevabınızı nedenleriyle açıklar mısınız?
3.	Depremde veya sonrasında yaşadığınız ve unutamadığınız bir anınızı veya gözleminizi paylaşır mısınız?
4.	Deprem sonrasında ev kiralarnın ve fiyatlarının aşırı artması başta olmak üzere fırsatçılık hakkında ne düşünüyorsunuz?
5.	Deprem sonrası yapılan yardımlar ile ilgili görüşlerinizi paylaşır mısınız?

Katılımcıların metafor üretmeleri için ise aşağıda verilen cümleleri tamamlamaları istendi: "Depremgibidir/benzer, çünkü / "Depremzede gibidir/benzer, çünkü". Bu sayede katılımcının ilk cümlede yer alan "gibidir" ifadesiyle metafor oluşturması sağlanırken "çünkü" ifadesiyle yaptığı benzetmeyi mantıklı bir gerekçeye dayandırması sağlandı. Derinlemesine mülakatlar yüz yüze görüşmeler yoluyla gerçekleştirildi. Katılımcılardan benzer cevaplar alınmaya başlandığında araştırma sonlandırıldı. Araştırma verileri, 15 Ağustos 2023 ve 30 Ekim 2023 tarihleri arasında toplandı. Her görüşme ortalama 45 dakika sürdü.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde nitel araştırmalarda kullanılan içerik analiz yöntemi kullanıldı (Neuman, 2014). İçerik analizinde temel amaç, incelenen konuyla ilgili toplanan verileri açıklayacak ilişki ve kavramlara ulaşmaktır (Krippendorff, 2004). Bu bağlamda ilk olarak araştırma verileri katılımcıların verdiği cevaplar açısından incelenmiş, her katılımcının görüşme formunu tam olarak doldurduğundan emin olunmuştur. Daha sonra araştırmacılar tarafından elde edilen kayıtlar tek doküman haline getirildi. Temaların belirlenmesi için de tematik analiz kullanıldı (Braun ve Clarke, 2006). Tematik analizde yorumları tanımak, kodlar oluşturmak, temaları aramak, temaları değerlendirmek, temaları tanımlamak ve etiketlemek ve son olarak sonuçları yazmak şeklindeki adımlar izlendi. Ayrıca, metaforu yazıp gerekçesini belirtmeyenler ve metafor özelliği taşımayan görüşme formları metafor analizine dahil edilmedi. Bu açıdan 21 katılımcının depreme yönelik ürettiği metafor dikkate alınmazken, 34 katılımcının depremzede yönelik ürettiği metafor değerlendirmeye alınmamıştır. Bütün bunlar sağlandıktan sonra araştırma verileri Microsoft Excel 2016 ve IBM Statistics (SPSS sürüm 26.0, Armonk, NY) programına aktarıldı. SPSS programına aktarılan katılımcıların cinsiyeti, yaşı, mesleği, eğitimi, medeni durumu, gelir grubu ve depremin neden olduğu olumsuzluklar frekans (f) ve yüzde (%) olarak verildi. Araştırma deseninin

güven duyulabilirliği (trustworthiness) ve geçerliliğin sağlanması amacıyla çeşitli stratejilerden yararlandı. Araştırmada verilerin nasıl toplandığına ve nasıl analiz edildiğine ilişkin bilgilere ayrıntılı olarak yer verildi. Bazı durumlarda belirsiz ifadeler açıklığa kavuşturuldu ve aynı sorular farklı şekillerde sorularak elde edilen verilerin tutarlılığı sağlandı. Bu önlemler ile katılımcılardan elde edilen verilerin güvenilirliği artırıldı.

Bulgular

Katılımcıların Demografik Profili ve Betimsel İstatistikler

Tablo 2'ye göre katılımcıların %29,6'sını erkekler, %70,4'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 31,2'dir. Katılımcıların %51,2'sinin lisans eğitim seviyesine, %23,2'sinin ise lise ve altı eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %58,1'i bekar, %35,5'i çalışmıyor (öğrenci), %29,1'i kamuda maaşlı çalışan ve %45,3'ü hane halkı geliri açısından kendini orta gelir grubunda görmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Profili

Değişkenler	Boyutlar	f	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	60	29,6
	Kadın	143	70,4
Yaş	Ortalama	31,2	
	Minimum	18	
Eğitim seviyesi	Maksimum	64	
	Lise ve altı	47	23,2
Medeni durum	Ön Lisans	24	11,8
	Lisans	104	51,2
	Yüksek Lisans/Doktora	28	13,8
Meslek	Bekâr	118	58,1
	Evli	73	36,0
	Dul	5	2,5
	Ayrılmış	7	3,4
	Çalışmıyor (Öğrenci)	72	35,5
Gelir Grubu	Kamuda maaşlı	59	29,1
	Özel sektörde ücretli	20	9,9
	Ev hanımı	17	8,4
	Emekli	4	2,0
	İşsiz	25	12,3
	Esnaf	3	1,5
Gelir Grubu	Diğer	3	1,5
	En düşük gelir grubu	33	16,3
	Orta alt gelir grubu	54	26,6
	Orta gelir grubu	92	45,3
	Orta üst gelir grubu	24	11,8

Tablo 3'e göre depremler sonrasında, araştırmaya katılan bireylerin %54,2'si ailesinden, akrabalarından ve arkadaşlarından can kaybı yaşamıştır. Katılımcıların %70'i deprem sonrasında maddi kayıp yaşamış, %79,8'i deprem sonrasında işini kaybetmemiş, %4,9'unun evi yıkılırken, %40,4'ünün evi ağır ve orta seviyede hasar almıştır. Deprem sonrasında katılımcıların %33'ü başka illerde yaşayan veya köylerdeki akrabalarının yanına gitmiştir. %7,9'u AFAD'ın başka illerde sağladığı konaklama imkânlarından yararlanırken, %11'8'i başka illerde ev tutmuş ve %7,9'u konteyner kentlerde konaklamaktadır.

Malatya Valiliği'nin verdiği bilgilere göre, şehir genelinde depremden ağır hasar gören bina sayısı 35 bin 907 ve orta hasarlı bina sayısı 2 bin 525 olarak belirlenmiştir. Bir yıl içinde 28 bin 921 bina yıkılmış olup, bu da ağır hasarlı binaların yüzde 97'sinin yıkıldığı anlamına gelmektedir. Aralık 2022'de 812 bin 580 olan Malatya nüfusu, deprem sonrası hızla azalmış ve yaklaşık 360 bin kişi şehri terk etmiştir. Nüfusun bir dönem 40 bine kadar düştüğü de belirtilmektedir. Şehirde toplamda 32 bin 295 konteynerlik 69 konteyner kent kurulmuş olup, bu konteynerlerde 117 bin 232 kişi yaşamaktadır (Kamer, 2024).

Kentin konut stokunun %75'i hasarlı olduğu için imkânları olanlar başka illere göç etmişlerdir. Malatya'da yaşamak zorunda olanlar da sağlam olan veya az hasarlı evlerini yaptırarak yaşamaya başlamıştır. Depremler halen bitmediği için Malatya'da yaşayanlar sürekli bir kaygı içinde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Tablo 3. Deprem Sonrası Yaşanan Kayıplar

Değişkenler	Boyutlar	f	Yüzde (%)
Depremde can kaybınız oldu mu?	Aile üyelerimden birisini kaybettim	5	2,5
	Akrabalarımın kaybım oldu	57	28,1
	Arkadaşlarımdan kaybım oldu	48	23,6
Deprem sonrasında maddi kayıp yaşadınız mı?	Can kaybı yaşamadık	93	45,8
	Evet	142	70,0
	Hayır	61	30,0
Deprem nedeniyle işinizi kaybettiniz mi?	Evet	41	20,2
	Hayır	162	79,8
	Yıkıldı	10	4,9
Depremde evinizin durumu ne oldu?	Ağır hasar aldı	54	26,6
	Orta hasarlı	28	13,8
	Hafif hasarlı	84	41,4
	Hasarsız	27	13,3
	Başka ilde aile ve akrabalarımın yanında	35	17,2
Deprem sonrası hayatınızı nerde sürdürüyorsunuz/sürdüzdünüz?	Başka ilde ev tuttum	24	11,8
	Köyümüzde aile ve akrabalarla	32	15,8
	AFAD'ın gönderdiği ilde öğrenci yurdu, misafirhane ve otellerde	16	7,9
	Depremi yaşadığım ilde öğrenci yurdunda	3	1,5
	Çadır kentte	3	1,5
	Konteyner kentte	16	7,9
	Kendi evimizde	22	10,8
Diğer	52	25,6	

Depremden sonra evleri yıkılan veya hasar görenler eksi 5 derecede ve sürekli yağın kardan barınacak mekân bulmak için başka şehirlerdeki akrabalarının yanına göç etmişlerdir. Bazılarını, devlet diğer illerdeki kamu kurum misafirhanelerine, turizm bölgelerindeki otellere, üniversiteler online eğitime geçtiği için öğrenci yurtlarına yerleştirildi. Bir günde evsiz barksız kalmak psiko-sosyal açıdan travmalara neden olmuştur. Ekonomik açıdan tüm varlığını ve birikimlerini kaybeden bireyler, aynı zamanda sosyal kriz de yaşadılar. Çocuklarının eğitimi için başka şehirlerde ev tutan, ancak çalışma mekânı Malatya olduğu için evin reisinin Malatya'da yaşamak zorunda olduğu "parçalanmış aileler" ortaya çıkmıştır.

Deprem nedeniyle zorunlu göç, yepyeni bir ortama alışma ve uyum sağlama bağlamında "ikincil sosyalleşme" süreci gerektirmektedir. Göç sosyolojisi çerçevesinde, bir yandan yeni yerleşilen bölgenin yerli halkı, gelenleri "öteki" olarak görebilirken, diğer yandan yeni gelenler de bu yabancılaşma sürecine bağlı olarak kendilerini yabancı hissedebilmektedir. Bunu özellikle araştırmacılar yaşamıştır. Geçici olarak göç ettikleri kentlerde yabancılaşmayı deneyimlemişlerdir. Mesela, Ankara'ya deprem sonrası göç oranı arttığı için kiralar ve ev fiyatlarında önemli artış yaşanmıştır. Yine trafikte deprem bölgesinden gelenlerin plakalarından dolayı bir artış olmuş ve kentin yerlilerinde yeni gelenlere karşı bir ötekileştirme yaşanmıştır.

Depreme ve Depremzedeye Yönelik Metaforik Algılar

Deprem sonrası hayatta kalan depremzedeler, depreme yönelik toplam 7 tema üretmişlerdir. En fazla kullanılan metaforlar kıyamet, ölüm ve kabus olarak sıralanmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Depreme Yönelik Metaforik Algıları

Tema	Katılımcı İfadeleri (f)
Yıkım ve Felaket	Deprem kıyamet gibidir (25), Deprem küçük kıyamet gibidir (13), Deprem kıyametin demosu gibidir (5), Deprem kıyamet gibi çünkü kaçınılması zordur (4), Deprem felaket gibidir (3) Deprem yıkım gibidir (3).
Acı ve Çaresizlik	Deprem ölüm gibidir (12), Deprem ateş gibidir; düştüğü yeri yakar (8), Deprem ateş gibidir çünkü can yakar (5), Deprem çaresizlik gibidir (3).
Kabus ve Dehşet	Deprem kabus gibidir (9), Deprem cehennem gibidir (7), Deprem parça tesirli bomba gibidir (5), Deprem yeraltı canavarı gibidir (4), Deprem savaş gibidir (4), Deprem hiç geçmeyen kabus gibidir (3). Deprem kasırğa gibidir (8), Deprem volkan gibidir (7), Deprem fırtına gibidir (4).
Doğal Afetler Ani ve Şiddetli Olaylar	Deprem mayın gibidir (8), Deprem freni patlamış tır gibidir (3), Deprem dalgalı deniz gibidir (4), Deprem trafik kazası gibidir (4).
Yapılar ve Objeler	Deprem çürük bina gibidir (6), Deprem cam gibidir; kırıldığında derin yaralar açar (5), Deprem dominolar gibidir (3), Deprem çalar saat gibidir (2).
İnsan Deneyimi	Deprem kumar gibidir (6), Deprem kalp atışı gibidir (4), Deprem hayallere benzer; insanın hayalleri yıkılıp yeniden inşa edilir (3), Deprem gölge gibidir; altında kalan güneşin kıymetini anlar (2).

En fazla üretilen metaforlarda katılımcı ifadeleri aşağıdaki gibidir.

Kıyamet gibidir çünkü kaçınılması zordur (Kadın, ilkokul mezunu, 48y).

Deprem bir kıyamet gibiydi çünkü bir gecede her şeyimizi kaybettik (Kadın, lisansüstü mezunu, 23y).

Deprem küçük kıyamet gibidir, çünkü herkes kendi derdine düşer (Erkek, lisans mezunu, 21y).

Deprem kasırğa gibidir çünkü insanların kiminin ölümüne, kiminin de oradan oraya savrulmasına sebep olmuştur (Kadın, lisans mezunu, 23y).

Yaşanan afet, dünyada ilk defa aynı günde iki büyük depremin yaşanmasından dolayı “asrın felaketi” olarak adlandırılmıştır. Yoğun kar yağışının olduğu gündüz -5 derece ve gece -15 dereceyi bulan soğukta sabaha karşı herkes uykuda iken yaşanan depremde ayakları yalın ayak ve pijamalarıyla evleri yıkılmamışsa sokağa kaçanlar için depremi “kıyamet” olarak betimlemek anlamlıdır. Enkaz altında kalanlar ve dışarda soğukta bekleyenler sürekli ambulans ve itfaiyenin siren sesleri eşliğinde geçmek bilmeyen dakika ve saatler. Bir dakikada bütün varlığını yitiren, duvarların çatırdayarak yıkıldığı ve patladığı, gözleri önünde apartmanların yıkıldığı, çaresiz, kimsesiz, umutsuz kalındığı “an”, hayatın ve dünyanın sonunu imleyen kıyametten başka bir kelime ile anlatılamazdı. Aile, akraba, arkadaş ve sevdiklerini kaybetmek, evsiz barksız kalmanın kıyameti çağrıştırması doğaldır. Her şeyin sıfırlandığı, bittiği bir an, hiçbir şeyin anlamının olmadığı kaos ortamı “kıyameti” ifade eder. Yaşanan felaket bireylerin psikolojisini o kadar olumsuz etkilemiştir ki, sosyal medyada paylaşılan aşağıdaki dizeler, travmanın boyutlarını ve psikolojik kırılma dışı vurmaktadır.

“Kayısı çiçeklerine söyleyin baharın telaşına kapılmasın

Baharı yok bu sene memleketin

Ve kırlarda koşacak çocuk sesleri yok

Kuru bir ayaz var memlekette

Ve mücevher gibi cam kırıkları..." (28 Şubat 2023)

Bu haleti ruhiye bağlamında, depremzedeye ilişkin yapılan metafor betimlemeleri depremin etkilerini gösteren diğer bir göstergedir. Tablo 5'e göre deprem sonrasında hayatta kalan katılımcılar depremzedeye yönelik 18 tema

üretmişlerdir. En fazla üretilen metaforlar yardıma muhtaçlık, yitim, kimsesizlik, mağduriyet ve zarar temaları kapsamında üretilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Depremzede Yönelik Metaforik Algıları

Tema	Katılımcı İfadeleri (f)
Yardıma muhtaçlık	Depremzede bebek gibidir (18).
Yitim	Depremzede ruhsal çöküş gibidir (15)
Mülteci	Depremzede mülteci gibidir (8).
Zarar	Depremzede enkaz gibidir (12).
Acziyet	Depremzede aciz gibidir (9).
Travma	Depremzede şoka girmiş hasta gibidir (10).
Yeniden başlama	Depremzede yeniden doğmak gibidir (6).
İmtihan	Depremzede zor bir sınav gibidir (5).
Belirsizlik	Depremzede belirsizlik gibidir (7).
Mağduriyet	Depremzede sığınmacı gibidir (13).
Hüzün	Depremzede yitmiş biri gibidir (8).
Kırılgnlık	Depremzede kırılgn bir çiçek gibidir (11).
Direnç	Depremzede direnen ağaç gibidir (6).
Yaralanma	Depremzede yaralı bir kuş gibidir (10).
Masumiyet	Depremzede masum gibidir (3).
Kimsesizlik	Depremzede kimsesiz gibidir (14).
Sürgün	Depremzede terkedilmiş gibidir (8).
Mahkûmiyet	Depremzede mahkûm gibidir (5).

Katılımcıların ifadeleri ise aşağıdaki gibidir.

Depremzede yeni doğmuş bebek gibidir çünkü başkasına muhtaçtır (Kadın, lisans mezunu, 28y).

Depremzede yetim gibidir, çünkü onu sarıp sarmalayan ona güven veren duvarların yıkıldığına şahit olmuştur (Erkek, lisansüstü mezunu, 32y).

Depremzede yaralı kuş gibidir çünkü artık kaybettikleri ile kanatları kırılmıştır (Kadın, lisans mezunu, 21y).

Depremzede kanadı kırılmış kuş gibidir. Çünkü elinden hiç bir şey gelmiyor (Erkek, lisans mezunu, 55y).

Depremzede rüzgârın savurduğu ağaç yaprağı gibidir çünkü deprem depremzedeleri evinden yurdundan edip onların farklı illere göç etmesine, bir yaprak gibi oradan oraya savrulmalarına neden olmuştur (Kadın, lisans mezunu, 23y).

Depremzedeyle ilişkin metafor ve izahlar, depremin insan üzerindeki yıkıcı etkisinin göstergeleridir. Kırılgn bir ruh hali yaratan deprem, depremzedeler kendilerini de içeren çaresiz, savunmasız, kimsesiz, mülteci, sürgün, yaralı tanımlamalar yapmıştır. Bu ötekileşme ve yabancılaşma, depresyon ve kaygı içindeki depremzedelerin depremin nedeninin insanların işlediği günahlar için Allah tarafından verilen bir ceza olduğu kabulüne götürmektedir.

Deprem Sonrası Deneyimler

Katılımcıların "Deprem insanların işlediği günahlara karşı Allah tarafından verilen cezadır" ifadesine yönelik verdiği cevaplar Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Deprem Nedenlerine Yönelik Görüşler

Tema	Katılımcı İfadeleri
Doğa ve Bilim Perspektifi	"Katılmıyorum çünkü deprem jeolojik bir durum." (Kadın, 24 yaşında, lisans mezunu)
	"Katılmıyorum. Çünkü deprem bilimsel bir olay" (Erkek, 22 yaşında, lisans mezunu)
	"Katılmıyorum. Doğa olayları insanlara ceza olamaz. Her şey Rabbimin elinde ama depremin insanlara ceza olduğunu düşünmüyorum. Uzun zaman yeraltında biriken enerji açığa çıktı." (Kadın, 23 yaşında, lisans mezunu)
	"Katılmıyorum. Deprem bilimsel olarak açıklanabilen bir doğal afettir." (Erkek, 32 yaşında, lisansüstü mezunu)
	"Katılıyorum çünkü son yıllarda çok ahlaksızlaştık." (Kadın, 47 yaşında, ilkökul mezunu)
Dini ve Manevi Perspektif	"Katılıyorum. Çünkü tarih boyunca bu tür şeyler görülmüştür." (Erkek, 48 yaşında, lisans mezunu)
	"Allah'ın izni dışında hiçbir şeyin olmadığına dinimizce iman ediyoruz. Bolluk dönemlerimizin de bir imtihan olduğuna iman ettiğimiz gibi deprem, sel, kıtlık gibi musibetlerin de imtihan olduğuna iman ederiz. Allah'ın iradesini sorgulamak biz kulların anlama veya anlayış kapasitesini aştığını düşünüyorum." (Erkek, 30 yaşında, lisans mezunu)
	"Deprem mutlaka doğa ile ilgili bilimsel bir olaydır ancak Allahu Teala'nın her şeye gücü yeter, bu sismik enerjinin küçük sarsıntılarla boşalması da mümkün olduğu gibi şiddetli bir şekilde gerçekleşmesi de Allahu Teala'nın kudretinin ve insanlara uyarı göndermesinin tecellisi olduğunu düşünüyorum." (Erkek, 40 yaşında, lisans mezunu)
	"Katılmıyorum. İnsanları öldüren deprem değildir. Binaların çürüklüğüdür." (Kadın, 25 yaşında, lisansüstü mezunu)
	"Katılmıyorum. Deprem kaçınılmaz bir gerçek evet ama önlemini almak kullara bağlı. Allah cezalandırıcaksa bu dünyada yapmaz." (Kadın, 23 yaşında, lisans mezunu)
Toplumsal ve Sosyal Perspektif	"Katılmıyorum çünkü deprem tamamıyla doğa olayıdır. Allah yerkabuğunu hareketli yaratmıştır ve bize de bunu ayetleriyle bildirmiştir. Evlerimizi ona göre inşa etmemek ve bunun sonuçlarına katlanmak kendimize verdiğimiz cezadır." (Kadın, 50 yaşında, lisans mezunu)
	"Deprem doğa hareketi olduğunu bilmemle beraber, eski toplumlarda karşımıza çıkan helak olma nedenlerine baktığımız zaman, Rabbimin buyruklarına karşı gelme eğilimi, isyankar olma ve sapkın davranışlar sergileme durumları, şahsımın inandığı kutsal kitapta da belirtildiği gibi toplumların helak olmasına neden olmuştur." (Erkek, 18 yaşında, lise mezunu)
	"Katılmıyorum çünkü Bakara suresinde de söylendiği gibi, sizi biraz korku ve açlık ile biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden noksanlaştırmak suretiyle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!" (Kadın, 28 yaşında, lisans mezunu)
	"Katılmıyorum çünkü bu yaşanan olaylardan ders almamız gerektiğini düşünüyorum." (Kadın, 21 yaşında, lisans mezunu)
	"Katılmıyorum. Bu şekilde konuşanlara da çok kızıyorum. Böyle bir dini inanç yaklaşımı olamaz. Depremde insanların yanında asla söylenmemesi gereken bir konudur. İnsan psikolojisini daha kötü etkileyen bir bakış açıdır." (Kadın, 25 yaşında, lisans mezunu)

Tablo 6'ya göre deprem sonrasında depremzedeler, depremin nedenleri ve etkileri üzerine çeşitli bakış açıları ortaya koymuşlardır. Katılımcıların çoğu, depremin doğal bir olay olduğunu kabul etmekte ve bilimsel açıklamalara dayandırmaktadır. Ancak, dini ve manevi perspektifler de önemli bir yer tutmaktadır. Dini açıdan depremin günahların cezası, Allah'ın bir gazabı, bir imtihan veya bir uyarı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca, toplumsal ve yönetsel eksiklikler, depremin yıkıcı etkilerinin asıl nedenleri olarak öne çıkmaktadır. Eleştiriler ise, dini açıklamaların bilimsel gerçeklerle çeliştiği ve depremin etkilerinin siyasi ve sosyal ihmalden kaynaklandığı yönündedir.

Deprem oluşturduğu travmatik kaos ortamında "dünyanın sonu" imgesi ile her şeyin yok olacağı düşüncesine kapılan birey, yaşadıklarını ve başına gelenleri anlamlandırma ihtiyacını duymaktadır. Bu süreçte, kendini, hayatını ve toplumu sorgulayan birey, depremi ilahi adaletin bir yansıması olarak, insanların işlediği günahların sonucu olan Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak algılamaktadır (Bayhan, 2012, s.341-342). Din, bir sosyal kurum olarak önemli işlevleri vardır. Aynı zamanda, din bireyin açıklayamadığı olayları izah etmek için bir referans çerçevesi sunar.

Şerif Mardin, dinin bireylerin açıklamakta zorlandığı olaylara yorum getirme, çevrelerini algılama çerçevesi sunma ve toplumun sürekliliğini sağlamadaki rolünü vurgular (Mardin, 1995). Depremler gibi yıkıcı felaketlerde, insanlar bu olayları günahlarının bir sonucu olarak Tanrı'nın cezası şeklinde aklileştirme eğilimindedir. Örneğin, 1999

Körfez Depremi ve 2023 depremlerinde, afetlerin insanların hatalarına karşı ilahi bir ceza olarak yorumlandığı görülmüştür (Bayhan, 2012; Kasapoğlu ve Ecevit, 2001). Aynı şekilde, İran'da depremlerin nedeni olarak örtünmeyen kadınların ve evlilik dışı ilişkilerin gösterildiği gibi dini açıklamalar yapılmıştır (Şengül, 2010).

6 Şubat 2023 depremlerinde de deprem bölgesine gelen Hollandalı arama-kurtarma görevlisinin depremin yıkıcılığı karşısında “Siz Tanrıyı bu kadar öfkeli edeceğimiz ne yaptınız” söylemi, felaketin insanların yaptığı hata ve günahlara karşı Tanrı tarafından ceza olarak verildiği algı ve anlamlandırmaya bir örnektir.

Depremi insanın günahlarına karşı Tanrı tarafından verilen bir ceza olduğu aklileştirmesi, Lizbon Depremi’ni açıklamalarda da görülmektedir. 1 Kasım 1755 günü saat 9.40'ta, Avrupa'nın en büyük dördüncü kenti olan Lizbon'da Richter ölçeğine göre 8.5-9 şiddetinde bir deprem meydana geldi ve şehrin neredeyse tüm yerleşim alanlarını kullanılmaz hale getirdi. Atlantik Okyanusu merkezli bu depremin ardından bir tsunami geldi ve binaların büyük bir kısmı yıkıldı. O dönemde nüfusu 200 bin olan Lizbon'da yaklaşık 50 bin kişi hayatını kaybetti. Depremi meydana geldiği 1 Kasım günü, Portekiz'in en kutsal günü olarak kabul edilen ve Hristiyanların her yıl kutladığı Azizler Günüydü. Deprem, Azizler Günü için şehirdeki kilise ve evlerde yakılan mumların devrilip korkunç bir yangına neden olmasına yol açtı. Meşhur kiliseler, opera binaları, 70 bin kitabı barındıran bir kütüphane ve ünlü ressamın eserleri gibi pek çok değerli yapı ve eser yok oldu. Büyük Lizbon Depremi, Portekiz'i ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda derinden etkiledi ve Batı Avrupa'daki koloni imparatorluklarından sömürgeciliği en uzun süre sürdüren devlet olan Portekiz'in koloniciliğinin sonunu getirdi (Gündüz, 2023).

Depremi meydana geldiği dönemde Lizbon, Paris, Napoli ve Londra'dan sonra Avrupa'nın dördüncü büyük şehri olup, zenginliği, refahı, lüksü ve güzelliğiyle ünlüydü. O dönemde etkileyici kiliseleri, manastırları ve halkının dindarlığı ile tanınan Lizbon, aynı zamanda batıl inançların ve putperestliğin merkezi ve engizisyonun başlıca şehri olarak da biliniyordu. Büyük Lizbon Depremi sonrasında, depremin nedenleri ve ahlaki sonuçları üzerine hem bilimsel hem de dini kaygılar taşıyan edebi eserler ve tartışmalar popüler hale geldi. Bu tartışmaların çoğu, kaderin önceden belirlendiğine ve şehrin günahları nedeniyle Tanrı tarafından cezalandırıldığına işaret ediyordu. Aydınlanma'nın sembolü olan Voltaire, bu tür açıklamalara öfkeli ve herkesin mümkün olan en iyi dünyada yaşadığına dair Leibniz'in 'iyimserlik' düşüncesine karşı çıktı. Voltaire, bu rahatsız edici düşüncelere tepkisini 16 Aralık 1755'te "Lizbon Felaketi Üzerine Şiir" ve 1759'da "Candide" adlı eserlerini yayımlayarak gösterdi (Bademci, 2022, s.278).

1755 Lizbon depremi, Avrupa'da başlayan Aydınlanma Düşüncesinin fitilini ateşleyen en önemli olaylardan biri olarak kabul edilir. Bu deprem, kilisenin otoritesinin ve iktidarların varlığının sorgulanmasına ciddi bir ivme kazandırmıştır. Özellikle, felaket sırasında 40 kiliseden 35'inin yıkılması, buna karşılık genelevlerin yıkılmaması ve mahkumların hayatta kalması gibi olaylar, geride kalan insanların Tanrı'yı ve kiliseyi sorgulamasına neden olmuştur (Gündüz, 2023).

Genelevin yıkılmayıp kiliselerin yıkılmasının nedeni, kiliselerin yumuşak zemine, genelevlerin olduğu bölgelerin sağlam zemine yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu gerçek, daha sonra ortaya çıkacaktır (Albayrak, 2023). Aynı durum Malatya ve diğer iller için bir gerçekliktir. Malatya'da Beydağı eteklerine yapılan TOKİ evleri depremden etkilenmezken veya çok hafif etkilenirken şehrin en pahalı ve lüks binalarının bulunduğu Fahri Kayahan Bulvarı ve Bostanbaşı yerleşimindeki evler ağır hasar almış ve yıkılmıştır. Kent sosyolojisi açısından kentlerin dağ eteklerine kurulması hem depreme karşı sağlam alanlar olması hem de şehrin verimli tarım arazilerinin tarım için kullanılması açısından önerilmektedir. Tarım arazileri yumuşak zemin olduğu için sivilaşmaya neden olmakta ve depremde üzerindeki binalar yıkılmaktadır. Bu acı tecrübeyi hem Malatya hem de diğer 10 il yaşamıştır. Rant uğruna tarım arazileri iskana açılmıştır.

1755 Lizbon Depremi, aydınlanma çağının başlatıcısı olmuştur. Ünlü filozof Kant, Almanya'da sismoloji biliminin kurulmasına zemin hazırlayan, Lizbon depremi hakkında üç ayrı makale yayınlarken; yıkımdan etkilenen Rousseau, *insanlar kırsal alanda daha geniş ve ferah şekilde yaşamalıdır* diyerek, büyük ve kalabalık şehir fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. Voltaire ise din felsefesini, tanrının ilgisizliğini ve acımasızlığını eleştirdiği Lizbon Felaketi Üzerine Şiir'ini bu atmosferde yazmıştır (Gündüz, 2023). Voltaire'in şiirinden şu dizeler kadenci yaklaşıma eleştirisidir.

(...) Daha çok mu batmıştı ahlaksızlığa, şimdi yok olmuş Lizbon,

Sefahat içinde yaşayan Londra'dan, Paris'ten?

Lizbon yerle bir şimdi, oysa Paris'te dans ediyorlar (...) (Voltaire, 2019, s.280).

Lizbon depreminin etkisi ve Voltaire ile başlatılan Aydınlanma Hareketi, bilimsel düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur. Ancak, günümüzde de deneyimlediğimiz gibi bireyler izah edemedikleri ve çaresiz kaldıkları felaket zamanlarında dine referansla, insanın günahlarından dolayı depremin Allah tarafından verilen ceza olduğu kabulü mevcuttur. Bu kabul ve aklileştirme yanında, depremin insan tarafından yapılan hatalar sonucu olduğu da kabul edilmektedir. Bu bağlamda, depremdeki konutların yıkılmasında müteahhitler ve belediyenin sorumluluğu konusundaki görüşler gerçek nedenlerin irdelendiğinin bir göstergesidir. Deprem sonrasında katılımcıların "Depremdeki konutların yıkılmasının nedeni müteahhitler midir" sorusuna yönelik görüşleri Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Depremde Konutlarının Yıkılmasının Nedenine İlişkin Görüşler

Tema	Katılımcı İfadeleri
Sorumluluk ve Suçlular	"Evet, müteahhitler bu olaylardan sorumludur çünkü evleri depreme dayanıklı ve sağlam yapmaları gerekirdi." (Kadın, 23 yaşında, lisans mezunu)
	"Evet. Kontrolsüz yapı ve denetimsiz yapılan binalardan." (Kadın, 23 yaşında, lisans mezunu)
	"Sadece müteahhit değil aynı zamanda olması gerektiği gibi denetim yapmayan yapı denetim ve sağlam olmayan zemine yapı izni veren belediyelerde aynı oranda mesuldür." (Erkek, 40 yaşında, lisans mezunu)
	"Müteahhitlere izin veren belediyelerdir." (Erkek, 21 yaşında, lisans mezunu)
	"Depremde konutların yıkılmasının müsebbibi olarak; müteahhitlerden başlayarak bu işte çalışan tüm inşaat görevlilerini mühendisleri imar izni verenleri ve bu işi takip etmekle görevlendirilmiş denetçilerle beraber seçimle gelmiş belediye il özel idaresi ve hatta hükümeti kapsar." (Erkek, 30 yaşında, lisans mezunu)
Yapı ve Malzeme Sorunları	"Evet para delisi müteahhit ve peşkeş çeken belediye yetkilileri." (Kadın, 32 yaşında, lisansüstü mezunu)
	"Kalitesiz malzeme ve müteahhitler." (Erkek, 33 yaşında, lisans mezunu)
	"Kısmen evet çünkü zemini sağlam olmayan yerlere çok katlı binalar yaptılar ve pek çok insanın canına malına zarar verdiler." (Kadın, 22 yaşında, lisans mezunu)
Denetim Eksiklikleri	"Sadece müteahhit değil belediyeler de hatalıdır." (Erkek, 18 yaşında, lise mezunu)
	"Sadece müteahhit değil aynı zamanda olması gerektiği gibi denetim yapmayan yapı denetim ve sağlam olmayan zemine yapı izni veren belediyelerde aynı oranda mesuldür." (Erkek, 40 yaşında, lisans mezunu)
	"Arsa paylarının yüksekliği ile para kazanma hırsı herkesin müteahhit olmasına sebep oldu ve bunlar sadece kazanma odaklıydı." (Erkek, 49 yaşında, lisansüstü mezun)
Ekonomik ve Sosyal Faktörler	"Evet onlarında büyük payı var tabi. Daha çok para kazanma hırsıyla çalıp çırpmasalardı bu kadar can kaybı yaşamayacaktık." (Kadın, 32 yaşında, lisans mezunu)
	"İhmalin etkisi var ama şiddetli bir depremdi kimse beklemiyordu bu kadar" (Kadın, 24 yaşında, lisans mezunu)
Diğer Etmenler	"Evet bir kısmı müteahhit hatası ama fay hattının geçtiği yerlerde en sağlam bina bile dayanması çok zordu." (Kadın, 30 yaşında, lisans mezunu)

Tablo 7'ye göre birçok katılımcı, depremde yıkılan binaların sorumlusu veya suçlusu olarak hem belediyeleri hem de müteahhitleri görmektedir. Katılımcıların ifadelerinden en fazla ön plana çıkan temaların ise kalitesiz malzeme kullanımı, binaların yapıldığı zeminin uygun olmaması, yeterli denetimlerin yapılmaması ve yeterli donanımına sahip olmayan kişilerin ekonomik kazancından dolayı müteahhitlik yapmasıdır.

Mizah programlarında, kısa yoldan zenginliğin yolunun müteahhitlikten ve özellikle de devlet ihaleleri almaktan geçtiği sık sık dile getirilmiştir. Dolayısıyla inşaat işini bilen-bilmeyen herkes, siyasi bir nüfuzu varsa bu alandaki ihalelere talip olmuştur (Bozkurt, 1999, s.60). Henri Lefebvre, *Şehir Hakkı* adlı eserinde sahte bir "kaliteli yaşam" tarzına hapsedildiğimizin altını çizerek, "Onlar (müteahhitler) şehri pazar için, kâr amaçlı tasarladıklarını ve gerçekleştirdiklerini gizlemezler. Yeni olan, yakın tarihli olan şey, artık konut ya da bina değil, şehircilik satıyor olmalarıdır." (Tanrıverdi, 2023).

Deprem sonuçlarındaki yıkımlar ve ölümler, doğrudan insanların kararları ve eylemleriyle ilişkilidir. Deprem fay hattı üzerine depreme dayanıksız yapılar inşa eden, bunun için izin veren, inşaatları yeterince denetlemeyen, olası afet bölgelerine yapılaşmaya göz yuman, imar afları gibi uygulamalarla yapılaşmayı teşvik eden iktidarlar ve

yerel yönetimlerle birlikte herkes depremin olumsuz sonuçlarından sorumludur (Bayhan, 2012, s.353). Bu bağlamda, insan/mekan ilişkisinin gözden geçirilmesine, proje üretebilme ve sonuçlarını izlemenin gerekliliğine, çevreyle olan ilişkilerimizin bir kültür ve varoluş sorunu olduğunun içselleştirmesine ihtiyaç vardır (Kolukıncık & Tuna, 2009, s.297). Herkesin kendi sorumluluğunu yerine getirmesi ve bilimsel yöntemlere göre yapılaşma sürecinin uygulanması önem taşımaktadır.

1755 yılında yaşanan Lizbon depreminde yıkılan şehrin yeniden inşası incelendiğinde bilimsel yöntemlerin kullanıldığı görülecektir. Lizbon'un yeniden inşası için seçilen Santos'un "Temiz Sayfa" planı, şehrin aynı bölgede sıfırdan inşa edilmesini öngörmektedir. Yeniden yapılandırma süreci, binaların duvarlarına yerleştirilen ancak sallanıp yıkılmayan esnek yapılarla kafesleme yöntemini içeren yenilikçi mühendislik teknikleriyle ilerlemiştir. Felaket durumlarında tahliyeyi kolaylaştırmak için geniş alanlar ve dikey caddeler oluşturulmuştur. Evlerin iki kat ile sınırlandırılması önerilmiş ve sokakların genişliğini aşmayacak şekilde planlanmasıyla felaket durumlarında erişilebilirliği artırmayı hedeflemiştir (Ancak bu önerinin tam olarak uygulanamadığı belirtilmektedir). Yıkılmış binalardan bloklar kullanarak özellikle yeni kaldırımların yapılmasıyla Lizbon'un hızlı bir şekilde yeniden inşası sağlanmıştır.

Lizbon'un yeniden inşası, şehrin geçmiş değerlerini reddeden ve modern düşünceleri yansıtan bir estetik form geliştirmeyi amaçlamıştır. Şehir, Kral'ın ve soyluların hakimiyetinden çıkarak halk, tüccarlar ve orta sınıf için erişilebilir bir yaşam alanı haline gelmektedir. Bu süreçte Lizbon, modern, fonksiyonel ve iyi düzenlenmiş bir şehir kimliği kazanmıştır (Gündüz, 2023). Bir başka örnek, 27 Aralık 1939 yılında yaşanan büyük Erzincan depremi sonrası şehrin yeniden başka bir yerde inşa edilmesidir. En yüksek yapının üç kat olduğu yeni Erzincan şehri deprem sonrası bilimsel kentleşmenin önemli uygulamasıdır.

Günümüzde de dikey mimari yerine yatay mimariyi tercih etmenin gerekliliği depremde yıkılan çok katlı binalardaki zayıf ile görülmüştür. Depremde yıkılan konutların nedeninden sonra, fenomenolojik açıdan depremde veya sonrasında depremzedelerin yaşadığı ve unutamadığı bir anısına veya gözlemine ilişkin ifadeleri Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Depremde veya Sonrasında Depremzedelerin Unutamadığı Bir Anısı veya Gözlemi

Tema	Katılımcı ifadeleri
Deprem Anı ve Sonrası Deneyimler	"Deprem sırasında koridorun üzerime doğru geldiğini unutamıyorum ve deprem bittiğinde hiç olmadık yerde yani merdivende ailece kendimizi bulduğumuzu ve bunu sonrasında fark etmemizi unutamıyorum." (Kadın, 23 yaşında, lise mezunu)
	"Deprem anında evimizden apar topar çıktık. Açık bir alana ulaşmak için 6 ara sokağa baktık her sokakta yıkılmış binalar vardı." (Kadın, 23 yaşında, ön lisans mezunu)
	"Koşarak dışarı çıktık, ama nereye gideceğimizi bilemiyorduk. Her yer yıkılmıştı." (Erkek, 28 yaşında, lise mezunu)
	"Çaresizliğini unutamıyorum. Enkazın altında dayım, kuzenim ve 3 yaşındaki çocuk yatarken biz arabada oturmak zorunda kaldık. Ellerimizle kaldıramadık duvarları, ölmelerine izin verdik gibi hissettim." (Kadın, 36 yaşında, lisans mezunu)
Psikolojik Etkiler	"Enkazın altında kalan annemi çıkarana kadar günler geçti. O anki çaresizliği asla unutamam." (Kadın, 40 yaşında, lise mezunu)
	"Depremde birçok gün zorluk yaşadım. Psikolojim daha çok bozuldu, geceleri uyuyamadım, çok az saat uyuyabiliyordum. Her zaman bir kaygım var, hâlâ devam ediyor." (Kadın, 18 yaşında, lise mezunu)
	"Her sarsıntıda kalbim yerinden çıkacak gibi oluyor. Sürekli tetikteyim." (Erkek, 35 yaşında, lisans mezunu)
	"Hâlâ her gece saat 4:30'da kâbuslarla uyanıyorum." (Kadın, 39 yaşında, lise mezunu)
Toplumsal ve Sosyal Etkiler	"Uyuyamıyorum, her an bir deprem olacaktı gibi hissediyorum." (Erkek, 42 yaşında, lisans mezunu)
	"Kaymakamlığa başvuruda bulunmuştuk. Depremzede aileler ile ilgilenen rehber öğretmenler bulunuyordu. Bana giyecek ne ihtiyacın varsa bedenlerimle birlikte yazmamı söyledi. O anı hiç unutamam, başkasına muhtaç olmak çok zordu." (Kadın, 28 yaşında, lisans mezunu)
	"Komşularımızla birbirimize yardım etmeye çalıştık. Hepimiz aynı durumdaydık." (Kadın, 32 yaşında, lisans mezunu)
	"Deprem olduktan sonra insanlar binalardan çıktı ve herkes ne yapacağını bilemez haldeydi. Herkes çok çaresizdi. Bu unutamadığım bir durum." (Kadın, 27 yaşında, lisans mezunu)
Maddi Kayıplar ve Hasarlar	"Yardım beklerken geçen zaman çok uzundu, kendimizi çok yalnız hissettik." (Erkek, 50 yaşında, lise mezunu)
	"Apartman 10 katlıydı. Bir an kısa bir an hem binanın yıkılacağını düşündüm hem de bütün hayatım gözümün önünden geçti. O anın çaresizliğini unutamıyorum. Çok şükür can ve mal kaybı yaşamadık." (Kadın, 25 yaşında, lisans mezunu)
	"Evimiz tamamen yıkıldı, hiçbir eşyamızı kurtaramadık." (Kadın, 45 yaşında, ortaokul mezunu)
	"Gözümün önünde bina yıkılmıştı, oyuncak küçük top evden tam ayağımın önüne geldi ve siren sesleri, herkesin o binaya koşmasını unutamıyorum. Ve sonra tabi üç gün sonra AFAD ile birlikte siyah poşetlere konulan cesetler." (Kadın, 26 yaşında, lisans mezunu)
Fiziksel Etkiler	"Yıkılan binaların enkazı altında kalanları çıkarmak için uğraşmak çok zordu." (Erkek, 38 yaşında, lise mezunu)
	"Depremde yaralandım, merdivenlerden aşağıya düşmüştüm ve yüzüm kan içindeydi. Ayağımızda çorap bile yoktu, ilk çıktığımız an karın üstünde yere oturmuştum ve titriyordum. Hissettiğim o korkuyu unutamıyorum." (Kadın, 19 yaşında, lisans mezunu)
	"Ayağım kırıldı, hastaneye gitmek çok zordu, her yer doluydu." (Kadın, 29 yaşında, lisans mezunu)

Tablo 8'deki katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, depremin psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan hayatta kalan bireyleri olumsuz olarak etkilediği anlaşılmaktadır. Katılımcıların unutamadığı anısına veya gözlemine yönelik ifadeleri, deprem sırasındaki korkuları, depremden kaçıp kurtulmaya yönelik çabaları, deprem sonrasında sürekli kaygı ve korku, çaresizlik ve izolasyon, hasar görmüş binalar ve enkaz ve deprem sırasında oluşan yaralanmalar olarak sıralanmaktadır.

Deprem sonrasında ortaya çıkabilen "TSSB" (Post-traumatic Stress Disorder - PTSD), kişinin toplumsal, mesleki ve diğer önemli yaşam alanlarında işlevselliğinin ciddi şekilde bozulmasına neden olabilen bir psikolojik rahatsızlıktır. Bu bozukluğun belirtileri arasında, depreme ilgili tekrarlayan düşünceler, hayaller veya rüyalar, depremi hatırlatabilecek durum ve düşüncelerden kaçınma, ilgi kaybı, yalnızlık duyguları, uyku sorunları, sinirlilik, öfke patlamaları ve dikkat dağınıklığı bulunur. Bu tür belirtilerin en az bir ay süreyle devam etmesi, klinik tanı için önemli bir kriterdir. TSSB, depremzedelerin %10 ila %15'inde görülebilir ve şiddetli psikolojik semptomlarla karakterizedir. Deprem sonrası ortaya çıkan bu psikolojik sıkıntıları hafifletmenin en etkili yolu, depremzedelere yaşadıkları deneyimi, olay ile ilgili düşüncelerini ve duygularını açıkça ifade edebilecekleri, bunları paylaşabilecekleri uygun ortamlar sağlamaktır. Bu sayede, olaya anlam vermeleri ve duygularının diğer

depremzedeler tarafından da anlaşıldığını görmeleri desteklenebilir (Karancı, 1999, s.7-8). Afetin oluşturduğu travma, yalnızlık, yabancılaşma, anomi, depresyon, stres vb. psikolojik sorunlara karşı mağdur durumundaki afetzedeleri destekleyip hayata tutunmalarını ve hayatlarını sürdürmelerinde psiko-sosyal destek çok önemlidir (Bayhan, 2020, s.302). Deprem sonrası en önemli psiko-sosyal destek aile birlikteliğidir. Aile, ruhsal ve sosyal açıdan dirençli olmanın anahtarıdır. Araştırmacıların sahada gözlemleri aile desteğinin travmadan çıkışta çok önemli olduğu şeklindedir. Bu bağlamda, “sosyal sermaye” psiko-sosyal desteğin en önemli unsurudur.

Deprem sonrası hayat devam ettiği için deprem sonrası gündelik hayatın tecrübesinde, meydana gelen fiyat artışları hakkında depremzedelerin görüşleri alınmıştır. Bu çerçevede, deprem sonrasında meydana gelen fiyat artışlarına yönelik katılımcı görüşleri aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 9. Deprem Sonrasında Fiyat Artışlarına Yönelik Görüşler

Tema	Katılımcı ifadesi
Fırsatçılık ve Ahlaksızlık	"İnsanlar yaşadıklarından hiç ders almıyor." (Erkek, 18 yaşında, lise mezunu). "Fırsatçılık suç sayılmaktadır. Devletin ciddi bir şekilde müdahale etmesi gerekir." (Erkek, 32 yaşında, lisans mezunu). "Deprem sonrası iyi insanlar daha da iyi oldu, fırsatçı ve ahlaksız insanlar da daha ahlaksızlaştı." (Kadın, 32 yaşında, lisans mezunu).
Devletin Rolü ve Müdahale Gerekliliği	"İnsanların gözleri hiç doymuyor." (Kadın, 25 yaşında, lisans mezunu). "Ülkemde vicdan kalmadığını ve zihniyetin bozulduğunu düşünüyorum." (Kadın, 27 yaşında, lisans mezunu). "Ahlaksız ve vicdansız bir toplum olduğumuzun kanıtıdır." (Erkek, 33 yaşında, lisans mezunu) "Devletin ciddi bir şekilde müdahale etmesi gerekir, bu artık devleti için kaçınılmaz sorumluluktur." (Erkek, 32 yaşında, Lisans mezunu) . "Kira fiyatlarına devlet tarafından bir taban konulmalı." (Kadın, 29 yaşında, lisans mezunu). "Bunun için de ciddi bir denetim gerekiyor." (Kadın, 27 yaşında, lisans mezunu) "Deprem sonrası kaos ortamını yönetebilmek gerekiyor." (Kadın, 27 yaşında, lisans mezunu). "Devletin denetimini ve yaptırım gücü eksikliği." (Erkek, 41 yaşında, lise mezunu). "Devletin bu konuda ciddi adımlar atması şart." (Erkek, 32 yaşında, lisans mezunu)
Toplumsal Etkiler ve Bireysel Tepkiler	"İnsanlar yaşadıklarından hiç ders almıyor." (Erkek, 18 yaşında, Lise mezunu). "Büyük bir deprem yaşadık birbirimize destek olacağımıza daha çok köstek oluyorlar." (Kadın, 25 yaşında, lisans mezunu). "Küçük beyinli insanların kısa vadedeki menfaatleri için yaptıkları küçük hesaplar." (Erkek, 40 yaşında, lisans mezunu). "Milletimiz ağgözlü bencil ne düşünebilirim başka." (Kadın, 21 yaşında, lisans mezunu). "İnsanlara destek olmak gerekirken fiyatları arttırıp fırsatçılık yapmayı ahlaki ve etik açıdan yanlış buluyorum." (Erkek, 26 yaşında, lisans mezunu) "Genel olarak akıl almaz bir fiyat zammı oldu." (Erkek, 18 yaşında, lise mezunu). "Başa gelen musibetlerden ders çıkaramamak maalesef insanlığınun değişmez davranışı." (Erkek, 30 yaşında, lisans mezunu).
Ekonomik Koşullar ve Fırsatçılığın Yaygınlığı	"İnsanlar asla akıllanmayacak." (Kadın, 19 yaşında, lisans mezunu). "Ülkemde vicdan kalmadığını ve zihniyetin bozulduğunu düşünüyorum." (Kadın, 27 yaşında, lisans mezunu). "Ahlaksız ve vicdansız bir toplum olduğumuzun kanıtıdır." (Erkek, 33 yaşında, lisans mezunu)

Tablo 9'daki katılımcı ifadeleri incelendiğinde, deprem sonrasında fiyat artışlarını katılımcıların büyük çoğunluğu fırsatçılık olarak değerlendirmektedir. Deprem sonrasında fiyat artışlarına yönelik devletin müdahalesi ve desteğini önemi vurgulanmaktadır. Aynı zamanda fiyat artışları ahlaksızlık ve toplumsal yozlaşma olarak değerlendirilmektedir.

Deprem sonrası ortaya çıkan fırsatçılık, toplumsal değerlerin erozyonuna neden olmakta ve depremzedeler üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu bağlamda, deprem sırasında yapılan müdahale, arama kurtarma ve dayanışma gibi hazırlıklar önemli olmakla birlikte, deprem sonrası ortaya çıkabilecek bireysel ve toplumsal sorunların önlenmesi için özellikle devlet tarafından daha etkin politikaların uygulanması gerekmektedir (Fırat, 2020, s. 185).

Depremi ve dünyanın sonu duygusunu hiç yaşamamış gibi deprem sonrası ticarete aşırı fiyat artışı bir paradokstur. Ev kiralarının aşırı artışı, bütün emtialara değerinden fazla yapılan zamlar deprem nedeniyle oluşan anominin olumsuz göstergeleridir. Bu da toplumdaki ahlak krizini yansıtmaktadır. Diğer taraftan deprem sonrasında yapılan yardımlara ilişkin görüşler de farklılık göstermektedir.

Tablo 10. Deprem Sonrası Yapılan Yardımlar İle İlgili Görüşler

Tema	Katılımcı ifadeleri
Yardımların Değerlendirmesi	"Bence iyi yardımlar geldi özellikle çocuklar için güzel şeyler oldu." (Kadın, 24 yaşında, lisans mezunu)
	"Yardımlar fazlasıyla yeterliydi. Tüm Türkiye tek yürek oldu. Allah herkesten razı olsun." (Kadın, 39 yaşında, lisans mezunu)
	"AFAD olsun halk olsun gerçekten büyük yardımlarda bulundular. Belki zamanında ulaşmadı ama yine de bir çaba vardı." (Kadın, 28 yaşında, lisans mezunu)
	"Yapılan yardımlar gelmedi." (Kadın, 23 yaşında, lisans mezunu)
	"Gelen yardımların çoğu çok zor şekillerde elimize ulaştı." (Kadın, 23 yaşında, lisans mezunu)
Koordinasyon ve Dağıtım	"Yardımlar koordine edilmeden dağıtılıyordu. Daha çok ihtiyaç sahibi ulaşabilirdi." (Erkek, 18 yaşında, lise mezunu)
	"Yardımlar çok fazla yığılma nedeniyle gerekli yerlere ulaşamadı." (Kadın, 48 yaşında, ilkokul mezunu)
	"Koordineli bir şekilde dağıtım yapılmadı." (Kadın, 18 yaşında, lise mezunu)
	"Yardımlar konusunda evet yeterliydi fakat yardımlar doğru yerlere gitmedi." (Kadın, 18 yaşında, lise mezunu)
	"Toplanan o kadar yardım araya gitti. Kimine fazlaca yardım edildi kimine ise bir lokma ekmek ulaşmadı." (Kadın, 19 yaşında, lisans mezunu)
Toplumun ve Devletin Rolü	"Halk olarak birlik ve beraberliğimizi tekrar gösterdik. Ama devletten gelen yardımlar zamanında gelmedi." (Kadın, 27 yaşında, lisansüstü mezunu)
	"Gerçekten birlik beraberlik içinde yaşayabiliyormuşuz." (Kadın, 19 yaşında, lisans mezunu)
	"Allah devletimizde ve milletimizde razı olsun. Her ihtiyacımızı karşılamaya ve elinde gelenin en iyisini yaptılar." (Kadın, 30 yaşında, lisans mezunu)
	"Devletimiz bize her türlü yardımda bulundu fakat başta imar çalışmasına izin vermek yerine önlem almış olsaydı zaten bu kadar can kaybımız olmazdı." (Kadın, 25 yaşında, lisans mezunu)
	"İlk günlerde yardımlarda çok sıkıntılar oldu özellikle enkazda kalanlara yetiştirme noktasında ancak daha sonraki günlerde gelen su ve gıda yardımları iyi derecedeydi." (Kadın, 21 yaşında, lisans mezunu)
Yardım Türleri ve Yetersizlikler	"Yapılan yardımlardan memnunum. Temel ihtiyaçlar çok iyi karşılanıyor." (Kadın, 23 yaşında, lisans mezunu)
	"Evet, maddi yardımlar çok geldi fakat halk manevi yardım ve psikolojik yardımdan bir haberdirdi." (Kadın, 25 yaşında, lisansüstü)
	"Maddi anlamda yardımlar yapılmış olabilir ama manevi anlamda yardımı göremedim." (Kadın, 20 yaşında, lisans mezunu)
	"Yardımlar fazlasıyla yapıldı ancak dağıtım konusunda oldukça özensiz davranılan yerler vardı." (Kadın, 26 yaşında, lisansüstü mezunu)
	"İlk yapılan yardımlar her zaman düzensiz ve israf olacak şekilde fazla oluyor sonrasında azalan ve ihtiyacı zar zor karşılayacak bir hal alıyor." (Kadın, 29 yaşında, lisans mezunu)

Tablo 10 incelendiğinde, deprem sonrasında yapılan yardımlara yönelik katılımcıların görüşleri farklılık göstermektedir. Bazı katılımcılar yardımların yeterli olduğunu vurgularken diğerleri yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca katılımcıların diğer sorunlara da dikkat çekmektedir. Yardımların yeterli olarak koordine edilemediği ve gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılma da zorluklar yaşandığı belirtilmektedir. Bunlara ek olarak katılımcı ifadelerinden psikolojik ve manevi desteğin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

Herkes can derdine düştüğü için bir kaos vardı. Yerel yönetimler ilk başta organize olamadılar. Türkiye ve yurtdışından gelen tırlarca yardımları düzenli biçimde ihtiyacı olanlara dağıtacak yerel yönetim yoktu. Türkiye'nin her yerinden sivil toplum örgütleri ve halkın, okulların, üniversitelerin ve kurumların sivil inisiyatifi ile toplanan yardımlar gereği gibi düzenli olarak dağıtılamadı. Daha sonra AFAD eliyle yardımlar dağıtılmaya başlandı. Bu deneyim yerel yönetimlerin afetlere karşı hazırlıksız olduklarını göstermiştir.

Tartışma

Bu araştırmada, deprem sonrası hayatta kalan bireylerin deprem ve depremzedeye yönelik algıları ve deprem sonrasında katılımcıların depremin kaynağına, binaların yıkılma nedenlerine, deprem sırasındaki ve sonrasında unutulmaz anlara ve gözlemlere, deprem sonrası fiyat artışlarına ve yapılan yardımlara ilişkin görüşleri

incelenmektedir. Araştırma bulgularına göre deprem sonrası hayatta kalan bireyler, depreme yönelik ürettikleri metaforlarda depremin yıkıcılığı üzerine odaklanırken, depremzedeye yönelik üretilen metaforlarda kırılma, savunmasızlık ve güçsüzlük değişkenlerini vurgulanmaktadır. Depreme yönelik yapılan metafor çalışmaları ile mevcut araştırma bulguları benzerlik göstermektedir (Karakuş 2013; Doğan vd., 2021). Mevcut literatürde depremzedeye yönelik metafor çalışmalarına ulaşılamazken, deprem sonrasında hayatta kalan bireylerin yaşadıkları kayıplardan dolayı kırılma oldukları anlaşılmaktadır (Abolhadi vd., 2022; Aksaray vd., 2006; Allen vd., 2012; Başoğlu vd., 2002).

Araştırma bulgularına göre katılımcılar dini açıdan depremin günahların cezası, Allah'ın bir gazabı, bir imtihan veya bir uyarı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu dini yorumlar, toplumun afetlere yönelik inanç sistemlerini ve bu sistemlerin psikolojik rahatlama sağlamadaki rolünü yansıtmaktadır. Literatürde, doğal afetlerin dini perspektiflerden nasıl değerlendirildiği üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Özellikle, depremler gibi yıkıcı afetlerin dini anlamlar yüklenerek bireylerin bu tür olaylara anlam verme çabası içinde olduğu gözlemlenmiştir (Hoffman ve Oliver-Smith, 2002). Bu bağlamda, dini inançlar bireylerin afet sonrası psikolojik direnç geliştirmelerinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Çınaroğlu, 2024).

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre, toplumsal ve yönetsel eksiklikler, depremin yıkıcı etkilerinin asıl nedenleri olarak öne çıkmaktadır. Mevcut araştırmada birçok katılımcı, depremde yıkılan binaların sorumlusu veya suçlusu olarak hem belediyeleri hem de müteahhitleri görmektedir. Kalitesiz malzeme kullanımı, binaların yapıldığı zeminin uygun olmaması, yeterli denetimlerin yapılmaması ve yeterli donanıma sahip olmayan kişilerin ekonomik kazancından dolayı müteahhitlik yapmasının ise etkili faktörler olduğunu belirtilmektedir. Bu durum, Beck'in refleksif modernite ve risk toplumu kavramları çerçevesinde değerlendirilebilir. Beck (1992), modern toplumlarda insan yapımı risklerin arttığını ve bu risklerin toplum tarafından yönetilmesinin zorlaştığını belirtmektedir. Literatürde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapı denetim sistemlerinin yetersiz olduğu ve bunun ciddi sonuçlara yol açtığına dair birçok çalışma bulunmaktadır (Alexander, 2002; Mileti, 1999). Kalitesiz malzeme kullanımı, binaların yapıldığı zeminin uygun olmaması, yeterli denetimlerin yapılmaması ve yeterli donanıma sahip olmayan kişilerin ekonomik kazanç uğruna müteahhitlik yapması gibi faktörler, bu yıkımların temel sebepleridir (Erdik, 2013). Bu nedenle, muhtemel bir depremin riskinin önceden tanımlanması, değerlendirilmesi ve toplumun bu konuda bilinçlendirilmesi, risk yönetimi ve iletişimde potansiyel zararların azaltılmasına katkı sağlayacaktır (Abay ve Abay Çelik, 2023). Toplumların "afetlere bağışıklık" kazanması, çok sayıda afeti deneyimlemekle değil afetlere yönelik bilişsel ve fiziksel hazırlık yapma, afet süreçlerini planlama ve afet sonrası süreci yönetme ve yaşama adapte olma aşamalarının organizasyonu ile mümkündür. Bu çerçevede toplumda "afet kültürü"nü oluşturulabilmesi için aile, eğitim, sağlık, medya ve hukuk gibi ilgili kurum ve kuruluşların bu hususta çeşitli stratejiler ve sosyal politikalar geliştirmesi hayati öneme sahiptir (Can, 2020, s.34-35). Sosyal politikalar mikro, mezzo ve makro düzeylerde bireyi, grupları ve toplumu güçlendirmeyi amaçlamakta ve bu yönüyle afet yönetiminin önemli boyutlarını temsil etmektedir (Akbaş, 2020, s.331). Özellikle afetlerde dezavantajlı gruplara psiko-sosyal yardımların öncelikli olarak planlanması gerekmektedir (Demir, 2020).

Katılımcıların unuttuğu anısına veya gözlemine yönelik ifadeleri, deprem sırasındaki korkuları, depremden kaçıp kurtulmaya yönelik çabaları, deprem sırasındaki sürekli kaygı ve korku, çaresizlik ve izolasyon, hasar görmüş binalar ve enkaz ve deprem sırasında oluşan yaralanmalar olarak sıralanmaktadır. Bu bulgular, depremin psikolojik etkilerini derinlemesine ortaya koymaktadır. Literatürde, doğal afetlerin psikolojik etkileri üzerine yapılan çalışmalar, afetlerin bireyler üzerinde uzun vadeli travmatik etkiler bıraktığını göstermektedir (Galea, Nandi ve Vlahov, 2005; Norris vd., 2002). Depremlerin ardından görülen TSSB, anksiyete ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklar, bu tür afetlerin yaygın sonuçları arasındadır. Güncel çalışmalar da bu bulguları desteklemektedir (Satılmış, Yıldız ve Cevik, 2024).

Deprem sonrasında fiyat artışlarına yönelik devletin müdahalesi ve desteğini önemi vurgulanmaktadır. Aynı zamanda fiyat artışları ahlaksızlık ve toplumsal yozlaşma olarak değerlendirilmektedir. Literatürde, afet sonrası ekonomik düzenlemelerin ve denetimlerin önemi sıkça vurgulanmaktadır. Ekonomik kayıplar, afetlerin uzun vadeli etkilerinden biridir ve bu durum, bireylerin sadece maddi durumlarını değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal durumlarını da olumsuz etkilemektedir (Albala-Bertrand, 1993; Chang ve Nojima, 2001). Özellikle, fiyat artışlarının kontrol altına alınması, afet sonrası ekonomik stabilitenin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır (Mileti, 1999). Bu bağlamda, yerel ve ulusal düzeyde alınacak önlemler, toplumsal güvenin yeniden tesisinde önemli rol oynayacaktır.

Deprem sonrasında yapılan yardımlara yönelik katılımcıların görüşleri farklılık göstermektedir. Bazı katılımcılar yardımların yeterli olduğunu vurgularken diğerleri yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca katılımcıların diğer sorunlara da dikkat çekmektedir. Yardımların yeterli olarak koordine edilemediği ve gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılma da zorluklar yaşandığı belirtilmektedir. Bunlara ek olarak katılımcı ifadelerinden psikolojik ve manevi desteğin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Afet sonrası yardım süreçlerinin etkinliğinin artırılması gerektiğine dair birçok çalışma bulunmaktadır. Hızlı ve etkili yardımlar, afetin olumsuz etkilerini azaltmada kritik öneme sahiptir (Drabek ve McEntire, 2003; Tierney, Lindell ve Perry, 2001). Ayrıca, psikolojik destek hizmetlerinin etkinliği, afet sonrası toparlanma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Gist ve Lubin, 1999). Güncel bir çalışma, afet sonrası sağlanan psikolojik desteğin bireylerin toparlanma sürecini önemli ölçüde hızlandırdığını göstermektedir (Bonanno vd., 2023). Depremler doğal afetler olsa da, bu afetlerin felakete dönüşmesini önlemek mümkündür. Hükümet, toplum ve bireysel düzeylerde etkili politikalar, eylem planları ve önlemler, toplumsal ve mekânsal kırılma noktaları azaltmak ve depreme dayanıklı toplumlar yaratmak için hayati öneme sahiptir. Bir depreme hazırlık kültürü geliştirilmeli ve deprem eğitimi yaygınlaştırılarak ve tüm toplumsal kesimlere erişilebilir hale getirilerek depreme dayanıklı bir toplum inşa edilmelidir (Gün Çıngı & Yazgan, 2022, s. 665). Doğa ve insan birbirini içerir ve doğayı dönüştüren insan, toplum ve kültürdür.

Sonuç

Deprem, jeolojik bir felaket olmasının yanında; bireyleri ve toplumları derinden etkileyen psikolojik, sosyolojik ve ekonomik bir afetdir. Depremi deneyimleyen depremzedelerin depremi ve depremzedeyi nasıl tanımladıkları depremzedelerin psiko-sosyal durumlarını betimlemektedir. “Dünyanın ve hayatın sonu” imgesiyle “kıyameti” yaşadıklarını belirten depremzedeleri anlamak ve onlara verilecek psiko-sosyal desteği planlamak önem taşımaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın bulguları, 2023 Kahramanmaraş depremlerinin sadece fiziksel yıkım değil, aynı zamanda derin psikolojik, sosyal ve ekonomik etkiler yarattığını göstermektedir. Bu nedenle, afet sonrası psikolojik destek hizmetlerinin artırılması, sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi ve ekonomik kayıpların telafisi için kapsamlı politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Yardım süreçlerinin etkinliğinin artırılması ve afet sonrası toplumsal dayanışmanın teşvik edilmesi de önemlidir. 2023 Kahramanmaraş depremleri, afet yönetimi ve müdahale süreçlerinde daha bütüncül ve kapsayıcı yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu tür doğal afetler, sadece fiziksel yapıları değil, aynı zamanda bireylerin ruh sağlığını ve sosyal yapısını da derinden etkilemektedir. Bu nedenle, afet sonrası müdahale süreçlerinin tüm bu boyutları kapsayacak şekilde planlanması büyük önem taşımaktadır. Depreme yönelik hazırlık yapmak etkilerini azaltmak için en önemli değişkendir. Kentlere uygun yerleşim politikalarının geliştirilmesi ve bunların ivedilikle uygulanması bir zorunluluktur.

Tarih sosyolojinin laboratuvarıdır. Anakronizm bağlamında 1755 yılındaki büyük Lizbon depreminde yaşanan deneyimler ve izahlar ile “asrın felaketi” olarak tanımlanan 6 Şubat 2023 depremleri sonrası yapılan anlamlandırmalar benzerlik göstermektedir. Lizbon depreminde hayatta kalanların dağ eteklerinde sağlam zeminlerde inşa edilmiş binalarda yaşamalarından mühlhem, 6 Şubat 2023 depremlerinde de dağ eteklerine yapılan binalardaki hasar ve ölümlerin az olması benzerdir. Lizbon depreminde de işlenen günahlardan dolayı depremi Tanrının verdiği ceza olarak tanımlama, günümüzdeki depremlerde de sürmektedir. Bu belki insanın izah edemediği olayları metafizik olarak izah etme yoludur. Büyük bir felaketin hem kıyamet olarak tanımlanması hem de Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak izah edilmesi birbiri ile ilintilidir. Lizbon depreminden sonra nasıl ki Aydınlanma hareketi ivme kazanmışsa, bizim yaşadığımız deprem sonucunda da “Amerika’yı yeniden keşfetmeden” yeniden kenti inşa etmede Lizbon’daki uygulama ve mimari planlamanın çağdaş versiyonunu üretmek zorundayız. Ayrıca, depremi sürekli yaşayan Japonya’nın deneyimlerini uygulamak işlevsel olacaktır. Batılılaşmayı ve modernizmi yanlış taklit ederek, deprem riski olan kentlere çok katlı “tower” inşa etmek yerine, yatay mimariye geçmenin vakti gelip geçmektedir. Kentleri vahşi kapitalizmin rant alanı olarak görmek yerine yaşanılır bir yerleşim yeri inşa etmenin yollarını aramak gerekmektedir. Risk toplumunda yaşadığımızın bilincinde olarak depreme dirençli yaşam alanları üretmeliyiz. Doğayı sömürmeden, doğayla barışık ve bütünleşmiş biçimde yeni zihniyet oluşturmak gerekmektedir.

Kaynaklar

- Abay, A. R., & Abay Çelik, Z. E. (2023). Deprem sonrası ortaya çıkan sorunlar ve sosyal destek ağlarının rolü. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(1), 91-100. doi:10.52108/2757-5942.4.1.7
- Abolhadi, E., Divsalar, P., Mosleh-Shirazi, M.A., & Dehesh, T. (2022). Latent classes of posttraumatic stress disorder among survivors of the Bam Earthquake after 17 years. *BMC Psychiatry*, 22, 603. <https://doi.org/10.1186/s12888-022-04216-3>
- Akbaş, E. (2020). Afetler ve Sosyal Politika, *Afet Sosyolojisi*, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi
- Aksaray, G., Kortan, G., Erkaya, H., Yenilmez, Ç., & Kaptanoğlu, C. (2006). Gender differences in psychological effect of the August 1999 earthquake in Turkey. *Nordic Journal of Psychiatry*, 60(5), 387-391. doi:10.1080/08039480600937553
- Aksoy, B. (2013). Depremi yaşamış olan 9. sınıf öğrencilerinin “deprem” kavramına yönelik algılarının nitel açıdan incelenmesi. *Journal of World of Turks*, 5(1), 247-265.
- Albala-Bertrand, J. M. (1993). *The Political Economy of Large Natural Disasters: With Special Reference to Developing Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Albayrak, M. B. (2023). “Kant ve Lizbon Depremi”, 21 Mart 2023, <http://turkiyekanttoplulugu.org/?p=8697>
- Alexander, D. (2002). *Principles of Emergency Planning and Management*. Oxford: Oxford University Press.
- Allen, A., Marcelin, L. H., Schmitz, S., Hausmann, V., & Shultz, J. M. (2012). Earthquake Impact on Miami Haitian Americans: The Role of Family/Social Connectedness. *Journal of Loss and Trauma*, 17(4), 337-349. Doi:10.1080/15325024.2011.635577
- Anadolu Ajansı (2023, 22 Nisan). Kahramanmaraş merkezli depremlerde can kaybı 50 bin 703'e yükseldi. 18 Temmuz 2023, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kahramanmaras-merkezli-depremlerde-can-kaybi-50-bin-783e-yukseldi,y8gMM7CAIE2ltf8TFbXryQ>
- Aslan, A. (2023). İlişkisel Sosyoloji Bağlamında Kahramanmaraş Depremleri - Göç - Göçmetre. *İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi*, 3(1), 66-75.
- Bademci, V. (2022). Getting to Historical Roots of Quantification: A Study on the Connections of the Enlightenment, the Great Lisbon Earthquake, the French Revolution, Probability and Mental Measurement Theory. *Journal of Management, Economic and Marketing Research*, 6(5), 275-284.
- Baral, I. A., & K.C, B. (2019). Post traumatic stress disorder and coping strategies among adult survivors of earthquake, Nepal. *BMC Psychiatry*, 19(1). doi:10.1186/s12888-019-2090-y
- Başoğlu, M., Salcıoğlu, E., & Livanou, M. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 15(4), 269-276.
- Bayhan, V. (2012). Travmatik kaos ortamında depremi anlamlandırmanın sosyolojik bağlamı. *Sosyologca*, 3, 335-347.
- Bayhan, V. (2020). Afetlerin Psiko-Sosyal Etkileri ve Psiko-Sosyal Destek Uygulamaları, *Afet Sosyolojisi*, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications.
- Birni, G., Deniz M.E., Karaağaç Z.G., Erişen Y, Kaya Y., & Satıcı SA. (2024). Rebuilding wellbeing: Understanding the role of self-criticism, anger rumination, and death distress after the February 6, 2023, Türkiye Earthquake. *Death Stud.* 48(5), 511-521. doi: 10.1080/07481187.2023.2241401
- Bonanno, G. A., Brewin, C. R., Kaniasty, K., & La Greca, A. M. (2023). Weighing the costs of disaster: Consequences, risks, and resilience in individuals, families, and communities. *Psychological Science in the Public Interest*, 24(1), 1-52.
- Bozkurt, V. (1999). *Deprem ve Toplum*, Bursa: Alfa Yayınları.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Can, İ. (2020). Giriş Niyetine: Afet Sosyolojisine Alan Açma Çalışması, *Afet Sosyolojisi*, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi.
- Cénat, J. M., & Derivois, D. (2014). Assessment of prevalence and determinants of posttraumatic stress disorder and depression symptoms in adults survivors of earthquake in Haiti after 30 months. *Journal of Affective Disorders*, 159, 111-117. doi:10.1016/j.jad.2014.02.025
- Chang, S. E., & Nojima, N. (2001). Measuring post-disaster transportation system performance: the 1995 Kobe earthquake in comparative perspective. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 35(6), 475-494.
- Chen, H., Chen, Y., Au, M., Feng, L., Chen, Q., Guo, H., & Yang, X. (2014). The presence of post-traumatic stress disorder symptoms in earthquake survivors one month after a mudslide in southwest China. *Nursing & Health Sciences*, 16, 39-45.
- Çınaroğlu, M. (2024). Islamic coping, post traumatic stress disorder (PTSD) and islam oriented trauma focused cognitive behavioral therapy (IO-TF-CBT) in post-kahramanmaraş earthquake period. *Eskişeyni*, 52, 351-376. <https://doi.org/10.37697/eskişeyni.1410050>
- Demir, A. (2020). Afetlerde Dezavantajlı Gruplar, *Afet Sosyolojisi*, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi.
- Doğan, M., Nacaroğlu, O., & Ablak, S. (2021). Sivrice depremini yaşamış ortaokul öğrencilerinin depreme ilişkin metaforik algılarının incelenmesi: Malatya ili örneği. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 384-402.
- Drabek, T. E., & McEntire, D. A. (2003). Emergent phenomena and the sociology of disaster: Lessons, trends, and opportunities from the research literature. *Disaster Prevention and Management*, 12(2), 97-112.
- Dündar, H. Ç. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinin iş dünyasına etkileri. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2(4), 262-281.
- Ecevit, M. & Kasapoğlu, A. (2002). Demographic and psychosocial features and their effects on the survivors of the 1999 earthquake in Turkey. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 30(2), 195-202. doi:10.2224/sbp.2002.30.2.195
- Erdik, M. (2013). Earthquake vulnerability of buildings and a mitigation strategy: *The Turkish perspective*. *Seismological Research Letters*, 84(4), 671-676.
- Fırat, M. (2020). Doğal ve toplumsal bir afet olarak deprem, *Afet Sosyolojisi*, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi.
- Galea, S., Nandi, A., & Vlahov, D. (2005). The epidemiology of post-traumatic stress disorder after disasters. *Epidemiologic Reviews*, 27(1), 78-91.
- Gist, R., & Lubin, B. (1999). Response to Disaster: Psychosocial, Community, and Ecological Approaches. Brunner/Mazel.
- Güler, A., Gül, S., & Yıldırım, M. (2024). Social comparison, resilience, life satisfaction, depression, and anxiety among earthquake survivors in Turkey. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 105, 104426. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104426>
- Gün Çingü, T., & Yazgan, Ç. Ü. (2022). Examination of risk perception, fear and preparedness of individuals experiencing earthquakes. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(2), 656-668. <https://doi.org/10.35341/afet.1138901>
- Gündüz, B. (2023). “Bir depremin anatomisi: 1755 Lizbon Depremi”, 14 Temmuz 2023, <https://gaiadergi.com/bir-depremin-anatomisi-1755-lizbon-depremi/>
- Hatori, T., & Bhandary, N. T. (2021). Posttraumatic stress disorder and its predictors in Kathmandu Valley residents after the 2015 Nepal Earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 69(1), 102733, DOI: 10.1016/j.ijdrr.2021.102733

- Hoffman, S. M., & Oliver-Smith, A. (2002). *Catastrophe & Culture: The Anthropology of Disaster*. School for Advanced Research Press.
- Huang, Y., Wong, H., & Fu, Y. (2019). Resilience and depression among the survivors of the 2013 Yaan earthquake. *Journal of Social Work*, 146801731985259. doi:10.1177/1468017319852593
- İme, Y. (2023). The Effect of Online Cognitive Behavioral Group Counseling on Anxiety, Depression, Stress and Resilience in Maraş-Centered Earthquake Survivors. *J Rat-Emo Cognitive-Behav Ther.* <https://doi.org/10.1007/s10942-023-00526-x>
- Kamer, H. (2024). 6 Şubat depremlerinin birinci yılında Malatya: 'Sahipsiz kaldık, burada kalanlar gitme imkanı olmayanlar', BBC Türkçe, 07.02.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cpde48m4r9xo>
- Karaağaç, H. (2023). Hastane Afet Yönetim Sürecinde Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulamaları: Kahramanmaraş Depremleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 1154-1166. <https://doi.org/10.35341/afet.1282653>
- Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 97-116. Doi: 10.17295/ataunidcd.31309
- Karancı A. N. (1999). "17 Ağustos 1999 Depreminin Psiko-Sosyal Boyutları", ODTÜ'LÜ Dergisi, Sayı: 22, Ankara. http://www.mezun.metu.edu.tr/docs/dergi/22/Dergi/ODTULU_22_bookmark.pdf
- Kartol, A., Üztemur, S., & Yaşar, P. (2023). 'I cannot see ahead': psychological distress, doomscrolling and dark future among adult survivors following Mw 7.7. and 7.6 earthquakes in Türkiye. *BMC Public Health*, 23:2513, <https://doi.org/10.1186/s12889-023-17460-3>
- Kasapoğlu, A., & M. Ecevit (2001). *Depremin Sosyolojik Araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Kaygalak, İ. (2023). Kahramanmaraş depremlerinin demografik ve ekonomik etkilerinin coğrafi analizi. *Türk Coğrafya Dergisi* (83), 101-114. <https://doi.org/10.17211/tcd.1320312>
- Kolokirik, S., & Tuna M. (2009). Türk Medyasında Deprem Algısı: Marmara Deprem Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 286-298.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis an introduction to its methodology* (2nd ed.). London: Sage Publications.
- Marangoz, M., & İzci, Ç. (2023). Doğal Afetlerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremler Bağlamında Girişimciler Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30.
- Mardin, Ş. (1995). *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim yayınları.
- Mileti, D. S. (1999). *Disasters by Design: A Reassessment of Natural Hazards in the United States*. Joseph Henry Press.
- Nazlı, R. S., & Soylu, B. (2023). Doğal Afet Haberlerinin Medyada Sunumu:6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 44-57.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar 2. Cilt* (7. Basım). S. Özge (Çev.). Ankara: Yayınodası.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., Diaz, E., & Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981–2001. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 65(3), 207-239.
- Ozdemir, O., Boysan, M., Guzel Ozdemir, P., & Yılmaz, E. (2015). Relationships between posttraumatic stress disorder (PTSD), dissociation, quality of life, hopelessness, and suicidal ideation among earthquake survivors. *Psychiatry Research*, 228(3), 598-605. DOI: 10.1016/j.psychres.2015.05.045.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3. Basım). United Kingdom: Sage Publication.

- Phifer, J. F. (1990) Psychological distress and somatic symptoms after natural disaster: Differential vulnerability among older adults. *Psychol. Aging*, 5, 412-420.
- Rubonis, A. V., & Bickman, L. (1991). Psychological impairment in the wake of disaster: The disaster-psychopathology relationship. *Psychological Bulletin*, 109(3), 384-399. Doi.org/10.1037/0033-2909.109.3.384
- Satilmis, D., Yildiz, E., & Cevik, E. (2024). Posttraumatic stress disorder in health-care workers after two major earthquakes centered in Kahramanmaraş, Turkey. *Turkish journal of emergency medicine*, 24(1), 27–32. https://doi.org/10.4103/tjem.tjem_192_23
- Stratton, S. J. (2021). Population research: Convenience sampling strategies. *Prehospital and Disaster Medicine*, 36(4), 373-374. doi:10.1017/s1049023x21000649
- Şen, S. (2023). "Kahramanmaraş Depremlerinin Ekonomiye Etkisi". *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 4(1) 1-55.
- Tanrıverdi, A. (2023). "Bir Düşünce Biçimi Olarak Şehir", 6 Mart 2023, <https://www.arkitera.com/gorus/bir-dusunce-bicimi-olarak-sehir/>
- Tapan, M. G. (2023). Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Afet Yönetiminde Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 18-30.
- Ticehurst, S., Webster, R. A., Carr, V. J., & Lewin, T. J. (1996). The psychosocial impact of an earthquake on the elderly. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 11, 943-951.
- Tierney, K., Lindell, M. K., & Perry, R. W. (2001). *Facing the Unexpected: Disaster Preparedness and Response in the United States*. Joseph Henry Press.
- United Nations (2020). UN report: Dramatic rise in climate disasters over last 20 years. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2023, <https://philippines.un.org/en/95345-un-report-dramatic-rise-climate-disasters-over-last-20-years>
- Voltaire (1919). Lizbon Felaketi Üzerine Şiir. (Çev. M. Topuz & A. S. Tümkaya). *Beytulbikme An International Journal of Philosophy*, 9 (1), 279-291.
- Yılmaz, D. G. (2023). Geçmiş Depremlerden 2023 Kahramanmaraş Depremlerine: Neden Afete Karşı Hazır Değiliz? *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 1009-1023. <https://doi.org/10.35341/afet.1258947>

EXTENDED SUMMARY

This study investigates the perceptions and experiences of survivors from the 2023 Kahramanmaraş earthquakes. The aim of the research is to explore the metaphors and narratives used by the survivors to describe their experiences and the earthquake itself. A total of 203 participants (143 women and 60 men) were included in the study, with in-depth interviews conducted with 53 randomly selected participants (35 women and 18 men).

The primary objective of this research is to understand the socio-psychological impacts of the Kahramanmaraş earthquakes on survivors. This involves examining the metaphors they use to describe the earthquake and themselves as survivors, and understanding their experiences and perceptions of the event. By doing so, the study seeks to provide a deeper insight into the emotional and cognitive processes that shape the survivors' responses to such a catastrophic event.

The study employs a phenomenological research design, utilizing semi-structured interviews to collect qualitative data. Participants were selected using purposive sampling, focusing on those who were directly affected by the earthquakes, over the age of 18, and willing to participate voluntarily. The interview questions were designed to elicit detailed descriptions of the participants' experiences and the metaphors they use to conceptualize the earthquake and their survival. This approach allows for a comprehensive understanding of the personal and collective narratives that emerge in the aftermath of the disaster.

The findings reveal that participants commonly described the earthquake using the metaphor of "doomsday," reflecting the catastrophic and overwhelming nature of their experiences. This metaphor captures the sense of utter destruction and chaos that characterized the earthquake, as well as the profound existential crisis it triggered for many survivors. Survivors were often referred to as "babies," highlighting their vulnerability and need for care. This metaphor underscores the dependency and helplessness felt by many in the wake of the disaster, as they struggled to cope with the loss and devastation.

While many participants viewed the earthquake as a natural disaster, some interpreted it as a form of divine punishment or a warning. This variation in interpretation highlights the diverse ways in which people make sense of traumatic events, drawing on cultural, religious, and personal frameworks. There was widespread attribution of blame to municipalities and contractors for the collapse of buildings, pointing to perceived failures in construction and governance. This criticism reflects broader concerns about accountability and responsibility in the context of disaster preparedness and response.

Unforgettable memories shared by participants included feelings of helplessness, isolation, and physical injuries. These memories highlight the acute and long-lasting psychological impacts of the earthquake, as survivors grapple with trauma and loss. The economic aftermath, particularly price hikes, was seen as opportunism and immorality, underscoring the need for effective state intervention. This sentiment reflects the broader economic vulnerabilities exacerbated by the disaster, as survivors face heightened financial pressures and uncertainty.

Additionally, the coordination of aid and the provision of psychosocial support were criticized as insufficient. Many participants felt that the response was fragmented and inadequate, failing to meet their immediate and long-term needs. This criticism underscores the importance of effective and coordinated disaster response efforts, which are essential for supporting survivors and facilitating recovery.

Participants' sociodemographic profiles were varied, with ages ranging from 18 to 64 years old. Most participants had at least a high school education, and a significant number were employed in various sectors. The majority of participants had experienced significant personal and material losses due to the earthquake, including the loss of loved ones, homes, and livelihoods. Many had to relocate temporarily, with some staying in AFAD-provided accommodations and others living in container cities. These sociodemographic details provide context for understanding the diverse impacts of the earthquake and the varied needs of survivors.

The study utilized thematic analysis to process the interview data, identifying key themes and patterns in the participants' responses. This analysis revealed that the metaphor of "doomsday" was prevalent among participants, signifying the perceived magnitude and destructiveness of the earthquake. The metaphor of the survivor as a "baby" was also significant, illustrating the participants' sense of vulnerability and dependence in the aftermath of the disaster. These metaphors provide a window into the survivors' emotional worlds, offering insight into their coping mechanisms and resilience.

Economic issues emerged as a major theme, with participants expressing frustration and anger over post-earthquake price hikes, which they viewed as exploitative. This sense of economic vulnerability was compounded by the loss of jobs and income, leading to widespread anxiety about the future. The psychological impact of the earthquake was profound, with many participants reporting symptoms of trauma, stress, and depression. These findings highlight the need for comprehensive economic and psychological support for survivors, to address both immediate and long-term impacts.

The study also highlighted the perceived inadequacies in the response to the earthquake. Participants criticized the lack of coordination in the distribution of aid and the insufficiency of psychosocial support services. Many felt that the state and local governments had not done enough to address their needs and provide the necessary support for recovery. This criticism was particularly strong regarding the slow and inefficient delivery of aid, which many participants felt had exacerbated their suffering. These perceptions underscore the importance of building robust and responsive disaster management systems, capable of delivering timely and effective support. In conclusion, the study underscores the profound socio-psychological impacts of the 2023 Kahramanmaraş earthquakes on survivors. The metaphors used by the participants provide valuable insights into their emotional and cognitive processing of the disaster. The findings highlight the need for coordinated and effective aid from state and local governments, as well as the enhancement of psychosocial support services to mitigate the long-term impacts of such disasters. The study recommends that state and local governments prioritize the provision of comprehensive aid and psychosocial support to address the multifaceted needs of earthquake survivors. This includes improving the coordination and efficiency of aid distribution, as well as ensuring that survivors have access to the necessary resources and services to rebuild their lives. By addressing these needs, it is possible to support the recovery and resilience of survivors, helping them to navigate the complex challenges posed by such devastating events.

TÜRKİYE'DEKİ BELEDİYELERİN STRATEJİK PLANLAMA SÜREÇLERİNİN FENOMENOLOJİK İNCELEMESİ: DENEYİMLERİN, ZORLUKLARIN, FIRSATLARIN VE UYGULAMA STRATEJİLERİNİN DERİNLEMESİNE ANALİZİ¹

PHENOMENOLOGICAL STUDY OF STRATEGIC PLANNING PROCESSES OF MUNICIPALITIES IN TURKEY: IN-DEPTH ANALYSIS OF EXPERIENCES, CHALLENGES, OPPORTUNITIES AND IMPLEMENTATION STRATEGIES

Meltem ÖZBAY
Çukurova Üniversitesi
İşletme Yönetimi
mozbay@cu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2352-2341

Murat KOÇ
Çağ Üniversitesi
SBE
İşletme Yönetimi
muratkoc@cag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2352-2341

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
01.07.2024

Kabul Tarihi:
04.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Kamu yönetiminde
stratejik planlama,
Yerel yönetimler,
Belediye.

Keywords
Strategic planning in
public
administration,
Local governments,
Municipality.

Araştırmada belediyelerin stratejik planlarının incelenmesi yoluyla planlarda tespit edilen eksiklik ve aksaklıklara yönelik çözüm önerileri sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda uyulması gereken mevzuat olan "Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi, 2019 (Rehber)" baz alınarak belediyelerin stratejik planlarının rehberine uygunluğu araştırılmıştır. İncelenen stratejik planların rehberine uygunluğunun belirlenmesinde çalışmaya özgü bir bilgisayar yazılımı geliştirilerek belediyelerin stratejik planları rehber ile uyum oranlarına göre sıralanmıştır. Bilgisayar yazılımı ile tespit edilen uyum oranlarının gerçeği ne kadar yansıttığının teyidi adına stratejik plan hazırlayan personelin stratejik planlama deneyimleri araştırılmıştır. Bilgisayar yazılımında analiz edilen dokümanların incelenmesi ve görüşme yoluyla elde edilen veriler arasındaki benzerliklerle farklılıklar ortaya konmuştur. Çalışma nitel araştırma yöntemiyle tasarlanmış, doküman incelemesinde içerik analizi kullanılmış, görüşmelerde ise fenomenoloji deseni uygulanmıştır. Planlama zorunluluğu bulunan 334 belediyenin 333'ünün stratejik planlarına ulaşılarak toplamda 35.909 sayfa incelenmiş, uyum oranlarına göre sıralama yapılarak stratejik planları hazırlayan belediye personeline yönelik yarı yapılandırılmış görüşme soruları oluşturulmuştur. Kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan 16 gönüllü stratejik planlama uzman personeli ve uzman 2 bürokratla görüşme sağlanmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizlerle paralel olduğu görülmüştür. Bununla birlikte bazı ifadelerin stratejik planda yer almasına rağmen uygulamada gerçeği yansıtmadığı sonucuna varılmıştır. Planların daha çok izleme ve değerlendirme bölümüyle hazırlık süreci bölümlerinin eksik olduğu saptanmıştır. Çalışma, süreci katkı sağlayacak önerilerle sonlanmıştır.

The aim of the research is to present solution suggestions for the deficiencies in the plans by examining the strategic plans of the municipalities. In this context, the compliance of the strategic plans of the municipalities with the guide was investigated based on the "Strategic Planning Guide for Municipalities, 2019 (Guide)", which is the legislation that must be followed. Similarities and differences were revealed between the examination of documents analyzed in computer software and the data obtained through interviews. The study was designed with qualitative research method, content analysis was used in document analysis, phenomenology pattern was applied in the interviews. A total of 35,909 pages were examined and sorted according to their compliance rates, and semi-structured interview questions were created for the municipal staff who prepared the strategic plans. Interviews were held with 16 volunteer strategic planning expert personnel and two expert bureaucrats, who were reached using the snowball sampling method. It was observed that the data obtained from the interviews were parallel to the interviews. However, it has been concluded that although some statements are included in the strategic plan, they don't reflect reality in practice. The study ended with suggestions that will contribute to the process.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1508425>

Anf/Cite as: Özbay, M., & Koç, M. (2024). Türkiye'deki belediyelerin stratejik planlama süreçlerinin fenomenolojik incelemesi: Deneyimlerin, zorlukların, fırsatların ve uygulama stratejilerinin derinlemesine analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1438-1469.

¹ Bu makale, Meltem ÖZBAY'ın (2023) YÖKTEZ 826046 nolu doktora tezinden türetilmiştir

Giriş

Türkiye'de kamu yönetimi, değişen dünya koşullarındaki gelişmeler sonucu daha çevik uygulamaların varlığına ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Gerçekleşen değişim ve gelişim dalgası Türkiye'de kamu yönetimi konusunda çeşitli değişimleri tetiklemiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Avrupa Birliğine uyum süreci çerçevesinde yeni bir mali sistem yapılıncası zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Malkoç (2022, s.593) ile Önen ve Ozan'a (2021) göre en kapsamlı mevzuat düzenlemesi 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. 5018 sayılı kanun, merkezi yönetim kapsamında sayılan kamu idareleri, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumları, mali saydamlık, hesap verebilirlik, etkili ve verimli kaynak kullanımı (Kara ve Karakılıç, 2016) gibi amaçlar için yapısal bir dönüşüme girmiştir. Türk Mali Yönetim Sisteminde şeffaf ve hesap verilebilir bir yönetim anlayışı çerçevesinde stratejik yönetim ve stratejik planlama kapsamında yeni bir sistem ortaya koymuştur (Songür, 2008). Yapısal dönüşüm kapsamında idarenin merkezden ve yerinden yönetim kurumlarına stratejik plan hazırlama zorunluluğu getirilmiştir.

Yerel yönetimlerde, kentlerin gelişimini desteklemek ve vatandaş memnuniyetini artırmak amacıyla nüfusu 50.000'den fazla olan belediyelerin stratejik plan hazırlaması 5018 ve 5393 sayılı kanunlar ile yasal bir zorunluluk haline gelmiştir. (Yörükoğlu, 2008). Birçok çalışmada (Songür, 2008; Lamba 2014; Karasu 2012; Erençin, 2017; Hızıroğlu vd., 2018; Koç ve Özbay, 2022) kamuda stratejik planlama konusunu çeşitli açılardan incelenmiştir. 2015 yılında kamuda stratejik planlama ile ilgili değişimleri hızlandırmak amacı ile pilot uygulamalar yapılarak çeşitli rehberler yayımlanmıştır. 2018 yılında ise belediyelerin planlarını uygun bir biçimde yapmaları amacı ile Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığınca "Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi" hazırlanarak 2020- 2024 stratejik planların bu rehber doğrultusunda hazırlanması istenmiştir. Ancak yapılan saha araştırmaları ve literatür incelemesinde stratejik planlarının "Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi"ne uygun oluşturulmasında aykırılıklar, eksiklikler ve yetersizlikler tespit edilmiştir. Literatürde stratejik planların, hazırlanan rehberlere uyumunu içeren çalışmalar yer almaktadır. Kerman vd., (2012) ve Altan vd., (2013), "Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi"nden yola çıkarak kendi hazırladıkları sorular ile stratejik planları çeşitli şekillerde değerlendirmişlerdir. Ancak belediyelerin tamamının incelendiği, birden fazla araştırma tekniğinin bir arada kullanılarak derinlemesine analiz yapılmış çalışmaya rastlanılmamıştır. Koç ve Özbay (2022) tarafından yapılan araştırmada Türkiye'de kamuda stratejik planlama konusunda yazılmış tezler incelenmiş stratejik planlama konusunda daha çok belediyelerin stratejik planları üzerinde yoğunlaşıldığı görülmüştür. Çalışmalarda çoğunlukla tek bir belediyenin stratejik planının çeşitli şekillerde incelenmesi, büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarının çeşitli ifadeler bakımından karşılaştırılması veya birden fazla dönem için kıyaslama yapılması konularında yoğunlaşıldığı tespit edilmiştir. Yapılan tespit neticesinde Türkiye'de stratejik planlama zorunluluğu bulunan belediyelerin hazırlamış oldukları planların bir bütün halinde incelenmesinin (Görgün, 2023) literatüre katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Erişilen kaynaklarda bu öngörüye bir çalışma bulunamamasından ötürü stratejik planları bütünsel inceleyebilmek adına bir bilgisayar yazılımı hazırlanmıştır. Ayrıca stratejik planları analiz edilen belediye personeli ile görüşmeler yapılarak personelin stratejik planlama konusundaki deneyimleri, sürece yönelik eleştirileri açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın geri kalan kısmı şu bölümlerden oluşmaktadır:

Stratejik Planlamanın Kavramsal Çerçevesi

Araştırma kapsamında strateji kavramının gelişimi, stratejik planlamanın gerekliliği, kamuda uygulanışı ve belediye özelinde stratejik plan kullanımının teori ve pratiğe etkisini açıklayan bir akış benimsenmektedir.

Strateji Kavramı

Strateji, yönetim sözlüğünde en fazla üzerinde çalışılan kelimelerden biridir (Corrall, 2003). Eren (2000) kelimenin etimolojik kökeninin Latince kökenli "straum" anlamına gelen "yol, çizgi ya da nehir yatağı" anlamından bahsederken; Steiss, eski Yunancada "general" anlamında kullanılan "strategos" kavramından kaynaklandığını; "ordu" anlamında kullanıldığını vurgulamaktadır (Steiss, 2003). Ansoff'a göre (2007) temelde askeri bir terim olarak ulusun barış ve savaşta verilecek karar ve politikalarına destek verme amacıyla ekonomik, askeri ve politik güçleri bir arada kullanma sanatı olarak tanımlanmış, kişilerin ve kurumların amaçlarına ulaşması anlamında kullanılmıştır (Grant ve Jordan, 2014).

Görüldüğü üzere askeri bir kavram olarak ortaya çıkmış, uzun yıllar özel sektörde bir rekaber sağlayıcı, fırsat ve tehditleri belirleyici, yol gösterici, rehber niteliğinde bir yönetim aracı olarak kullanılmış ve etkili olması düşüncesinden dolayı kamuda da uygulama alanı bulmuştur. Stratejilerin takip edilmesinde ve kamu uygulanmasında stratejik planlama uygun bir teknik olarak gelişim göstermiştir.

Stratejik Planlama ve Gelişimi

Stratejik planlamanın ana amacı, uzun vadeli, arzu edilen sonuçlara sahip olacak alternatif eylem biçimlerinin formüle edilmesidir. Mintzberg (1994:111), stratejik planlamada karar verme sürecinin kurumun tüm çalışanlarının katılımını önemsemekte ve yöneticilerin tam desteğini gerektiren sonuç odaklı çabaları vurgulamaktadır. Bu süreç, stratejilerin aktif bir katılımı oluşturulduğu bir yaklaşımı destekler. Kwon'a (2006) göre, kurum yöneticileri bu süreci örgütsel işlevler çerçevesinde yönetir; kararları alır, uygular ve sonuçlarını kontrol ederler. Bu yaklaşım, kurum içinde katılımcı bir karar alma sistemini tanımlamaktadır.

Ülgen ve Mirze'ye göre (2018, s.7) stratejik planlama, stratejik yönetimin bir evresi olarak görülmektedir. Onlara göre stratejik planlama daha çok arzulan amaçlara varabilmede dışa dönük olarak yapılmaktadır. Yönetim uzmanları stratejik yönetim ve stratejik planlama kavramlarının aynı anlama gelmediğini stratejik planlamanın stratejik yönetim süreci içerisinde bir aşamayı ifade ettiğini savunmaktadırlar (Aktan, 2008) Aynı doğrultuda stratejik yönetimin stratejik planlamadan ibaret olmadığı ve daha kapsamlı bir süreç olduğunu ifade eden çalışmalarla literatürdeki ayrıma ve net olarak ortaya konulan farklılıklara karşın kamu yönetimi uygulamalarında stratejik yönetim süreci stratejik planlama olarak ifade edilmektedir (Songür, 2008). Ülkemizde de kamudaki uygulamalarında stratejik yönetim yerine stratejik planlama kavramı kullanılmaktadır.

5018 sayılı yasa gereği kamuda stratejik yönetim anlamında başlatılan açık, şeffaf, hesap verilebilir, kontrol edilebilir yönetim süreci “stratejik yönetim” yerine “stratejik planlama” kavramı ile ifade edilmiştir (Coşkun ve Gündüz, 2020). Planların hazırlanması, uygulanması, kontrol edilmesi ve düzeltilmesi boyutları ile ele alınan stratejik “yönetim kavramı” kastedilirken “stratejik planlama” kavramı kullanılmıştır. Dünyada kamuda stratejik planlama kavramını tercih eden ülkeler arasında ABD, İngiltere, İrlanda, İsveç, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda sayılabilir (Songür, 2008). Ülkemizde de kamu yönetiminde, stratejik yönetim yerine stratejik planlama kavramı kullanılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kamuda tercih edildiği şekli ile stratejik planlama kavramı kullanılırken stratejik yönetim süreci kastedilecektir.

5018 kontrol kanunuyla birlikte neredeyse kamunun tamamını kapsayıcı bir stratejik planlama ve yönetim politikası yürürlüğe girmiştir (Şahin, 2015). Stratejik planlama ile performansa dayalı bir mali yapı oluşturulmak istenmiştir (İpek ve Akman, 2019, s.360). Bu kapsamda sekiz adet kuruluş belirlenmiş ve bu kuruluşlarda pilot planlama çalışmaları yapılarak pilot çalışmalardan elde edilen deneyimler ile kamu idareleri için hazırlanan stratejik planlama kılavuzu 2006 yılında güncellenerek sunulmuştur (Songür, 2008). Yüksek Planlama Kurulu Kararları gereğince sekiz kamu idaresinde pilot uygulama şeklinde 2005 - 2006 yılları içerisinde stratejik planlama çalışmaları başlatılan kamu idareleri aşağıda sıralanmaktadır (Sağlam, 2012, s.84):

- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı)
- Türkiye İstatistik Kurumu
- Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü
- Karayolları Genel Müdürlüğü
- Hacettepe Üniversitesi
- Denizli Valiliği İl Özel İdaresi
- İller Bankası Genel Müdürlüğü (İller Bankası Anonim Şirketi)
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi

Stratejik planlama çalışmaları yapılan pilot kamu idareleri deneyimlerinden sonra yapılan değişiklikler ile birlikte Türkiye’de yerel yönetimlerde performans ölçümleri sistematik bir yaklaşımla düzenlenmiştir. Koç ve Özbay (2022) ise, Türkiye’de kamuda stratejik planlama konusunda yazılmış tezleri incelemiştir. Yapılan incelemede stratejik planlama konusunda daha çok belediyelerin stratejik planları üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Çalışmalarda çoğunlukla tek bir belediyenin stratejik planının çeşitli şekillerde incelenmesi, büyükşehir

belediyelerinin stratejik planlarının çeşitli ifadeler bakımından karşılaştırılması veya birden fazla dönem için kıyaslama yapılması konularının çalışıldığı saptanmıştır.

Literatürde Türkiye’de 2003’te TBMM tarafından kabul edilerek 2006’da yürürlüğe giren 5018 sayılı “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” ile kamuda stratejik planlamanın yasal altyapısı oluşturulmasından bu yana kamuda stratejik yönetim alanında bir dizi çalışma yapılmıştır (Aydın ve Aksoy, 2007; Genç, 2009; Söyler, 2007; Leblebici ve Erkul, 2008; Songür, 2008; Yıldırım, 2011; Karasu, 2012; Altan vd. 2013; Usta, 2014; Güven, 2014; Songür 2015; Sınacı ve Sat, 2016; Coşkun ve Yıldırım, 2018; Sakin, 2018; Narinoğlu, 2018; Akman, 2019; İpekoğlu, 2019; İpek ve Akman 2019; Kırmızılar ve Yereli, 2019, Erkayman vd, 2020; Aydın ve Önder, 2020; Bayraktar vd. 2020; Coşkun ve Gündüz 2020; Koç ve Özbay, 2022; Görgün, 2023).

Türkiye’de kamu kuruluşlarında stratejik planlamanın uygulanması hususunda çeşitli mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Yerel yönetim siyasi mekanizmalar içinde belediyeler, halka dokunan ve birebir halk ve temasta olunan demokrasinin ilk halkası olarak stratejik plan hazırlamakla yükümlü tutulmuştur. Bu hususta hazırlanan mevzuatlar çerçevesinde belediyenin görev ve sorumluluklarının açıklanması gerekli görülmüştür.

Belediyeler İçin Strateji Planlama Rehberi (2019)

Türkiye’de 13 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle “Strateji ve Bütçe Başkanlığı” kurulmuştur (İpek ve Akman, 2019). Bu kapsamda Strateji ve Bütçe Başkanlığına, kamu kurumlarının stratejik planlarında, kalkınma planlarının oluşturulmasında, Cumhurbaşkanınca belirlenmiş politika ve orta vadeli programların uygulanmasında, belirlenen hedefler ve amaçların uygunluğunun takip edilmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi hususunda görevler verilmiştir.

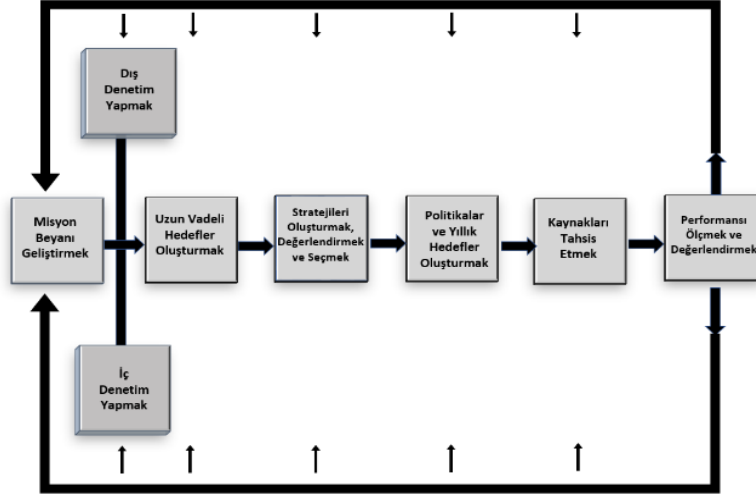
Stratejik planlama, bir örgütte görevli her kademede yer alan personelin katılımı ile üst yöneticilerin tam desteğini alarak sonuca odaklı çabaların bütününden oluşmaktadır. Bu bağlamda paydaş gereksinimleri ve beklentileriyle, paydaşların ve politika yapıcılarının örgütün misyon, hedef ve performans ölçümünde söz sahibi olmasını ifade etmektedir (McCune, 1986). Kamu idareleri, kamu hizmetlerinin istenilen düzeyde ve kalitede sunulabilmesi için bütçeleri ile program ve proje bazın da kaynak tahsislerini; stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedefleri ile performans göstergelerine dayandırmak zorundadırlar (Arslan, 2012). Bu yolla politika geliştirme kapasitesinin ve katılımcılığın artması, politikaların belirlenmesinde önceliklendirmelerin yapılarak tahmini maliyetlerin ortaya konulması, etkin ve verimli şekilde kaynakların tahsisinin yapılması ve hesap verme sorumluluğunun güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Stratejik plan hazırlarken aşağıda verilen soruların yanıtları planın bölümlerini yani taslağını oluşturmaktadır. Buna göre;

- An itibari ile neredeyiz? Durum- GZFT (SWOT) Analizi
- Nerede olmak istiyoruz? Misyon ve ilkeler, vizyon, amaçlar ve hedefler.
- Gelişimimizi nasıl ölçeriz? Performans göstergeleri
- Gitmek istediğimiz yere nasıl gidebiliriz? Stratejiler, faaliyetler ve projeler.
- Yol haritamızı nasıl belirleyebilir ve kontrol edebiliriz? İzleme, performans ölçme ve değerlendirme.

Bu sorulara verilen cevaplar ile uygulanan adımlar stratejik planın temelini oluşturmaktadır.

Aşağıda Şekil 1’de David tarafından (2007) formüle edilen kaspamli stratejik yönetim modeli gösterilmektedir. Bu kapsamda misyon beyanından strateji oluşturmak, değerlendirmek ve seçmek aşamasına kadar “strateji oluşturma” adımı olarak; politika ve yıllık hedefler oluşturma ve kaynakları tahsis etme aşamaları “strateji takip ve uygulama” adımı olarak, performans ölçme ve değerlendirme ise strateji değerlendirme adımı olarak belirtilmektedir. Performans ölçümünden misyon beyanına “geri besleme/ geri bilgi akışı” adımı ile süreçte karşılaşılan aksaklıkların düzeltilmesi ve güncellenmesi gerekmektedir.

Şekil 1. Kapsamlı Stratejik Planlama Modeli

Not. (David; 2007) tarafından hazırlanan çalışmadan elde edilmiştir.

Türkiye’de planlamaya atfedilen önemin mevzuatla desteklenmesi ve yasal bir zorunluluk haline gelmesi ile yıllar içerisinde stratejik yönetim süreci de rehberlerde detaylandırılmıştır.

Belediyelerde Stratejik Planlama Süreci

Küreselleşmenin etkisi ile 1980’lerden sonra kamu yönetimindeki anlayış değişmiş, “yapan” yerine “yönlendiren”; “kürek çeken” yerine “dümen tutan” yapıda yeni bir kamu yönetim anlayışı benimsenmiştir (Akman, 2019). Bu dümeni tutan üst yönetimin hesap verme sorumluluğuyla siyasi tercihlerinde ve seçimlerinde, idarelerin uyguladığı yöntemleri oluşturan faaliyetlerden elde edilen çıktıyla hizmetler yürütülmeye başlanmıştır. Kamuda stratejik planlama bu takibin yapıldığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Songür, 2008). Bu süreç kurumdan kuruma değişiklik göstermekle birlikte üst yönetimin ve kurumların karşılaştığı belli başlı sorunların tespitinde ve çözümünde başvurulacak uygun bir yapıyla tanımlanacak esnek bir stratejik planlama modeli ile uygulamada kolaylıklar sağlanabilmektedir (Bryson, 1988; Çoban, 1997)

Yeni süreç/aşama dizini önerilerine ilaveten kimi öneriler/modeller kamu sektörü için revize edilmiştir. 2003 yılında “Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu” 5018 sayılı kanununun bir gereği olarak hazırlanarak kamu kurumlarına stratejik planlamada yol gösterme ve süreci kolaylaştırma amacıyla hazırlanmıştır. 2006 yılında ise “Kılavuz” gerekli güncellenmeler ışığında ikinci sürüm şeklinde yayınlanarak uygulamaya başlanmıştır (Coşkun ve Yıldırım, 2018).

Gerek pilot kuruluş tecrübeleri gerekse ikinci sürümden edinilen deneyimlerle 2018 yılında üçüncü sürüm ile kamu idarelerini merkez alan bir kılavuz geliştirilmiştir. Kamu kurumlarında farklı yapılanma ve uygulamalar olduğundan üçüncü sürüm kılavuz; üniversite, belediye ve kamu sermayeli işletme olmak üzere farklı rehberlerden oluşmaktadır (İpek ve Akman, 2019). Bu minvalde araştırmanın temel dokümanını oluşturan ve belediyelerin stratejik planlarını hazırlamada strateji haritası olarak kullanılan “Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi-2019 (Rehber)” içeriği Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1, bu araştırma kapsamında temel alınan doküman olan “Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi”nde yer alan, planlama sürecinin tüm aşamalarının gösterildiği genel bir çerçeveyi sunmaktadır. “Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi”ne göre oluşturulacak bilgisayar yazılımı için de bu tablodan yararlanılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Stratejik Yönetim- Planlama Süreci

Planın sahiplenilmesi		
Planlama sürecinin organizasyonu	Hazırlık Süreci	Hazır Mıyız?
Hazırlık programının oluşturulması		
Plan ve programlar		
Paydaş analizi	Durum Analizi	Neredeyiz?
GZFT (SWOT) analizi		
Kuruluşun varoluş gerekçesi	Misyon ve İlkeler	
Temel ilkeler		Nereye Ulaşmak İstiyoruz?
Arzu edilen gelecek	Vizyon	
Orta vadede ulaşılacak amaçlar	Amaçlar ve Hedefler	
Spesifik, somut ve ölçülebilir hedefler		
Amaç ve hedeflere ulaşma yöntemleri	Stratejiler	
Detaylı iş planları	Faaliyetler ve Projeler	Gitmek İstedığımız Yere Nasıl Ulaşabiliriz?
Maliyetlendirme		
Performans programı		
Bütçeleme		
Raporlama		
Karşılaştırma	İzleme	
Geri besleme		Başarımızı Nasıl Takip Eder ve Değerlendiririz?
Ölçme yöntemlerinin belirlenmesi	Performans Ölçme ve Değerlendirme	
Performans göstergeleri		
Uygulamaya yönelik ilerleme ve sonuçların değerlendirilmesi		

Not. Veriler T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberinden faydalanılarak 2023’te hazırlanmıştır.

Rehberde, Tablo 1’deki stratejik planlama süreci, stratejik yönetim süreçlerinin tamamını kapsayacak biçimde açıklanmaktadır. Songür (2008) çalışmasında Türkiye’de kamuda yapılan stratejik planlama sürecinde stratejik yönetimin kastedildiği ancak uygulamada stratejik planlama olarak adlandırıldığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda Rehberde, stratejik plan hazırlık süreci, durum analizi, geleceğe bakış, strateji geliştirme, izleme ve değerlendirme bölümleri sunulmaktadır.

Araştırma kapsamında bu rehberden hareketle belediyelerin hazırladıkları stratejik planlar incelenecektir. Bu kapsamda oluşturulan bilgisayar yazılımı için kullanılan kodlar rehberde göre oluşturulmuştur. Bu kapsamda bilgisayar yazılımında kullanılan kodların tamamı Özbay (2023)’ün çalışmasında EK-G bölümünde göstergeler halinde ayrı ayrı tablolar olarak (Tablo 6,7,8,9 ve 10’da) sunulmaktadır.

Yöntem

Nitel araştırmalarda olgular kendi bağlamlarında değerlendirilerek sonuca ulaşılır. Sonuçlarda evrene genelleme yapılmasından ziyade araştırmaya konu kişi veya olayların derinlemesine incelenmesi amaçlanmaktadır (Bailey, 1982; Özdemir, 2010). Bu çerçevede stratejik planların mevcut mevzuata uygunluğu konusunda doküman analizi, gözlem ve görüşme gibi teknikler kullanılarak bütüncül ve gerçekçi bir şekilde belediyelerde stratejik planlama sürecindeki eksiklik ve aksaklıklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Nitel araştırmada, katılımcılar deneyim ve bakış açıları doğrultusunda algı ve deneyimlerine göre araştırılmaktadır (Creswell, 2020; Mayring, 2000). Araştırma kapsamında belediyelerin stratejik plan dokümanlarından yola çıkarak planı hazırlayan personelin sürece yönelik tecrübeleri araştırılmıştır.

Nitel alışma, gerçeğin doğasına uygun bir şekilde planlı süreci, sistematik ve tutarlı bir biçimde yürütmek adına esnek olunması gereken bir araştırma türüdür. Nitel araştırma, lineer bir başlangıç ve bitiş noktası olmayan, araştırma problemi merkezinde, süreç içerisinde bir önceki ve bir sonraki adımlara döngüsel olarak başvurabilecek şekilde tasarlanmaktadır (Merriam, 1998). Yıldırım ve Şimşek'e göre (2021) nitel araştırmanın döngüsü, Şekil 2'de görüldüğü üzere araştırma sorularının, örneklemenin, araştırmacı rolünün, veri toplama ve analiz araçlarının belirlenmesi; bulguların betimlenmesi, yorumlanması, sonuçların sınırlandırılması ve genellenmesi, uygulamaya ilişkin çalışmalarla kavramsal yapının belirlenmesi şeklinde döngüsel olarak sıralanmaktadır.

Şekil 2. Nitel Araştırma Döngüsü

Not. Yıldırım ve Şimşek (2021, s.78)'den faydalanarak oluşturulmuştur.

Kodlama, verilerin belirli bir kelime veya kelime grubuna ayrılması işlemi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Yani kodlama veriler arası anlamlı birim veya bölümlerin (sözcük-cümle- paragraf) isimlendirilmesi sürecidir. Araştırma kapsamında stratejik planlarda bulunması beklenen kelime ve kelime grupları belirlenerek kodlama yapılmıştır.

Bilgisayar yazılımının kodlama sürecinde stratejik planlar Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Daire Başkanlığının "Belediyeler İçin Stratejik Plan Hazırlama Rehberi, 2019" dokümanına uygun olarak beş bölümde incelenmiş ve her bir bölüm 20% olarak ağırlıklarıdır. Bu kapsamda ilk olarak ana başlıkları, ikinci olarak alt başlıkları ve üçüncü olarak da stratejik plan rehberi ve literatüre uyumlu kapsamlı kelimeler şeklinde başlıklar altında kodlama yapılmıştır. Veri toplama araçları ile veri toplama stratejilerinin geliştirilmesi ve bilgisayar yazılımının kodlanması hususunda tekrar bir literatür taraması yapılmıştır.

Excelde oluşturulan her bir belediyenin stratejik planlarındaki, stratejik plan hazırlık süreci, durum analizi, geleceğe bakış, strateji geliştirme, izleme ve değerlendirme bölümlerinin başlangıç ve bitiş sayfa numaralarının sisteme kaydedilmesi ile zbaý'ın (2023, s.87) alışmasında Őekil 16'da görüldüğü üzere bir akış ile yazılım tamamlanmış, sistemin çalıştığı görülmüştür. Veri toplama araçları ile veri toplama stratejilerinin geliştirilmesi ve bilgisayar yazılımının kodlanması hususunda tekrar bir literatür taraması yapılmıştır. Bilgisayar yazılımı ile

otomatik olarak sp.gov.tr adresinden çekilen 333 belediyenin stratejik planında toplamda 35.909 sayfa incelenmiştir. Stratejik planlardaki ana başlıkların bulunduğu sayfa numaraları tespit edilerek bir excel programına aktarılmıştır. İlgili bölümde aratılmak üzere danışman onayı alınarak ve alanında uzman iki akademisyen görüşü ışığında beş ana başlık, 27 alt başlık ve 320 detay başlık ile bir çerçeve belirlenmiş; belediyelerin stratejik planlarının bu çerçeveye uyum düzeyleri araştırılmıştır.

Analizin tek bir bakış açısında ilerlememesi adına varyasyonu yönetmek amacıyla çeşitli teknikler kullanılabilir. Bu çerçevede sp.gov.tr adresine yüklenirken farklı format uygulamaları veya fotoğraf olarak yüklenmiş olmasından dolayı 70 belediyenin stratejik planı oluşturulan bilgisayar yazılımıyla otomatik olarak analiz edilememiştir. Bu nedenle çalışmanın bulgularının farklı yöntemlerle desteklenmesi ve bütünlüğünün sağlanması bakımından otomasyon sistemi ile analiz edilemeyen stratejik planlar Öztop (2021)'in üniversitelerin stratejik planlarını incelediği çalışması örnek alınarak içerik analizi tekniği ile incelenmiştir.

Araştırmada, planların bir bütün halinde incelenmesi, stratejik plan dokümanları ve bu dokümanları hazırlayan personelin görüşlerine dayanarak eksik ve aksak bulunan bölümlerin tespit edilmesi hususunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır. Bu kapsamda oluşturulan araştırma soruları aşağıda sunulmuştur:

- Belediyelerin stratejik planlarını hazırlayan uzman personelin "Stratejik Planlama" hakkında görüşleri nasıldır?
- Belediyelerin stratejik planlarını hazırlayan uzman personele göre stratejik plan hazırlama süreci nasıl yönetilmiştir? 2020-2024 stratejik planı nasıl oluşturulmuştur?

Belediyelerin stratejik planlarını hazırlayan uzman personelin stratejik planlama sürecinde:

- Hazırlık süreçlerine dair ifadeleri ile analizle incelenen planlarda "hazırlık süreci" bölümü uyum oranları arasındaki ilişki nasıl değerlendirilir?
- Durum analizi süreçlerine dair ifadeleri ile analizle incelenen planlarda "durum analizi" bölümü uyum oranları arasındaki ilişki nasıl değerlendirilir?
- Vizyon ve misyon belirlenmesi ile ilgili ifadeleri ile analizle incelenen planlarda "geleceğe bakış" bölümü uyum oranları arasındaki ilişki nasıl değerlendirilir?
- Strateji geliştirme, amaç hedef ve performans göstergesi belirleme süreçlerine dair ifadeleri ile analizle incelenen planlarda "strateji geliştirme" bölümü uyum oranları arasında ilişki nasıl değerlendirilir?
- İzleme ve değerlendirme süreçlerine dair ifadeleri ile analizle incelenen planlarda "izleme ve değerlendirme" bölümü uyum oranları arasında ilişki nasıl değerlendirilir?
- Stratejik planların başarıya ulaşmasını engelleyen unsurlar ve planlama sürecinde yaşanan sorunlar nasıl değerlendirilir?

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, stratejik planlamada yer alan görevlilerin deneyimlerinin daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmasından yola çıkarak (Johnsen, 2015, s.266) araştırma fenomenolojik görüşmelerle şekillenmiştir. Araştırmanın derinliğinin artması, dokümanlarda tespit edilen eksiklik ve aksaklıkların stratejik planları hazırlayan uzman personel ifadeleri ile benzerlik veya farklılıklarının belirlenmesi amacıyla nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni ile yürütülmüştür. Glesne (2012)'ye göre fenomenoloji deseni, günlük yaşamda üzerinde fazla düşünülmeyen bazı olay, deneyim ve durumları derinlemesine inceleyen nitel bir çalışma türüdür.

Nitel araştırma yapan Miles ve Huberman (1994), Merriam (1998), Yin (1994), Mayring (2000) ve Creswell vd. (2007)'in görüşlerin göre olgu bilim (fenomenoloji çalışması):

Bir konuyu veya kavramı derinlemesine araştırmak, bir fenomeni derinlemesine ortaya koymak adına röportaj, doküman inceleme ve diğer nitel teknikler kullanılarak kişinin deneyimlerini ortaya çıkaran algı ve tecrübelerini aktarmasını sağlayan metodolojik bir yaklaşımdır. Zaman kısıtı nedeni ile fenomenoloji kişinin olay veya durum ile ilgili duygu düşünce ve deneyiminin tüm detayları ile irdelenmesi ve aktarılması olarak tanımlanmaktadır.

Creswell'e göre (1998), fenomenolojik bir çalışmada 10 kişiye kadar görüşme yapılması uygun olurken ve gömülü teoride 20-30 kişinin görüşmeye dahil olması önermiştir. Nitel araştırmalarda evrene genelleme yapma kaygısı güdülmendiğinden derinlemesine görüşmelerde ulaşılan kişi sayısından ziyade detaylı bilgi edinmeye yönelik çalışılır (Denzin ve Lincoln, 2005). Görüşme sırasında araştırmacı sorduğu sorularla görüşmeciyi konu ile ilgili

yönlendirerek, cevapları dikkatli bir biçimde dinleyerek, görüşme iklimine hâkim olur (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Nitekim bu çalışmada görüşülen görüşülen 16'sı personel ve 2'si bürokrat olmak üzere toplam 18 kişinin ifadeleri araştırma adına bir doyum noktası oluşturduğundan yeterli bulunmuştur.

Araştırma 2021 ve 2023 yılları arasında gerçekleşmiştir. Çağ Üniversitesinden araştırma için etik izinleri alınmıştır. Gürbüz ve Şahin (2018) yarı-yapılandırılmış görüşmelerin, yapılandırılmış görüşmelere oranla araştırmacı ve görüşmecilere önemli hususlarda ya da bir perspektifin derinleştirilmesinde araştırmaya netlik kazandırılması maksadıyla avantaj sağladığı; yapılan görüşmelerden edinilen veri ve bilgilerin kapasitesinin arttığını vurgulamaktadır. Bu bakımdan yarı-yapılandırılmış görüşmelerin bilimsel anlamda nitel araştırmalara katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda gönüllü olarak araştırmaya katılan uzman personel ile ortalama 54.4 dakika yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlarda Özbay'ın (2023) çalışmasındaki EK-D'de yer alan 20 açık uçlu soru sorulmuştur.

Patton (2018)'e göre araştırma sorularının belirlenmesinde olgu ve deneyimlerinin boyutlarını ortaya koymak adına deneyim ve davranış, düşünce ve değer, duygu ve his, bilgi, geçmişle ilgili ya da demografik arka plan soruları sorulur. Katılımcının arka planı; durum veya olgular hakkındaki spesifik bilgisi, konu ile ilgili duygu ve his, davranış, eylemlerini ortaya çıkarmak adına sorular sorulur. Çalışma kapsamında görüşme soruları, ilk olarak literatür taramasında konu ile ilgili benzer araştırma alanları bulunan yazarlardan (Foster, 2001; Ridley 2021; Görgün, 2017; Coşkun ve Yıldırım, 2018; Karasu 2012; Altan vd., 2013; Erkan, 2008; Austin ve Pinkleton, 2015, s.26-27) ve belediyelerin stratejik plan hazırlama rehberinden (sp.gov.tr) faydalanılarak hazırlanmıştır. Yapılan görüşmelerin üçü yüz yüze, dördü internet üzerinden görüntülü arama şeklinde ve 11'i telefon görüşmesi olarak tamamlanmıştır. Bu mülakatların tamamı görüşme sırasında alınan notlarla analiz için yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Katılımcı ifadeleri kelime ve kelime gruplarına göre kodlanmış, nitel veri analiz programı ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Geçerlik Güvenilirlik ve İnandırıcılığı

Nitel araştırmanın bilimsel anlamda değerli görülmesi ve kullanıma uygunluğu bakımından geçerlik ve güvenilirlik konularında ölçüt geliştirmek veya bir sistematik doğrultusunda ilerlemek Smith (1990)'ın da belirttiği üzere sosyal bilimlerdeki eğitim araştırmalarda karşılaşılan sorunların başında gelmektedir. Araştırma sonuçlarının inandırıcılığının olması bilimsel bir araştırmada en önemli ölçütlerinden biri olarak görülmektedir (Başkale, 2016). Nitel araştırmanın inandırıcı olması nicel araştırmalara nazaran daha farklı bir yolla yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). İnandırıcılık kavramı geçerlilik ve güvenilirlik kavramları ile ilişkilendirilmiştir.

Guba ve Lincoln, çalışmalarında nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliğin dışında inandırıcılık (trustworthiness) olması gerektiğini vurgulamışlardır. İnandırıcılığın ölçütleri olarak güvenilebilirlik, inanılabilirlik, onaylanabilirlik ve de aktarılabilirlik kavramlarını ileri sürülmüştür (Guba ve Lincoln, 2005). Sonuçların inandırıcı olması araştırmanın önemli bir unsurudur.

Araştırmaya ilişkin bulgu ve yorumların gerçeği yansıtmaya durumu ile ilgili Miles ve Huberman (1994) çalışmalarında araştırmada elde edilen bulguların ve sonuçların doğruluğunu kontrol etme noktasında geçerliğe ilişkin sorulması gereken bazı sorular bulunmaktadır. Bu sorulara gereken cevapların verilmesi adına, nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği değerlendirmek adına öncü çalışmalardan biri olan Miles ve Huberman'a (1994) göre araştırmada iç ve dış geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerinin bir araştırmada vurgulanması önerilmektedir:

İç Geçerlik

Veri toplama ve verilerin analizi ile yorumlanması süreçlerinde tutarlı olunması ve bu tutarlılığı nasıl sağladığının açıkça belirtilmesi gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu bakımdan araştırma bulguları incelediğinde veriler elde edildikleri ortama göre tanımlanmıştır. Bulgular anlamlı bir bütün oluşturmuş, daha önceden oluşturulan kavramsal çerçevelere uygun olarak oturtulmuş, bulguların teyidi farklı stratejilerle gerçekleştirilmiş, açık olmayan olgular tanımlanmış, bulguların teyidinde alternatif yöntemler kullanılmış ve benzerlik ve farklılıklar yolu ile tahmin ve genellemeler yapılmıştır.

Dış Geçerlik

Araştırma sonuçlarının genellenebilirliği olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Nitel araştırmada genellenebilirlik bir amaç değildir. Ancak araştırma sonuçlarının benzer ortamlara genellenebilmesinde nitel araştırmacının okuyucuyu, araştırmanın tüm aşamaları hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgilendirmesi beklenir. Bu şekilde okuyucu araştırma sonuçlarından yola çıkarak kendi ortamına doğrudan genelleme yapamayabilir, ancak kendi ortamı için geçerli olabilecek bazı dersler ya da deneyimler çıkarabilir. Yaşanılan deneyimin anlamlandırılması (Tekindal ve Uğuz, 2020) yoluyla nitel araştırma sonuçlarının genellenebilirliği de artmaktadır.

Aşağıda dış geçerliği sağlamak adına; Araştırma örnekleminin ortamı ve süreçleri detaylandırılmış, örneklem genellemeye izin verecek şekilde şekillendirilmiş, araştırma sonuçları, araştırma sorusu ile ilgili kuramlarla tutarlı şekilde elde edilmiş, hazırlanan bilgisayar yazılımıyla internet üzerindeki tüm ortamlarda bulguların teyidinin sağlanması ve başka araştırmalarda test edilebilmesi için gerekli çalışma ve açıklamalar yapılmıştır.

Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik kriterleri değerlendirildiğinde bu araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşmelerden birinde kayıt alması kabul edilmiş, diğer görüşmelerde sorulan sorulara verilen cevapların araştırmacı tarafından not edilmiştir. Bu şekilde farklı zamanda okunan verilerin aynı anlama geldiği teyit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın güvenilirlik ve onaylanabilirliğinin artırılması için araştırmacının her aşamasında nitel anlamda akademik çalışma yapmış akademisyen ve uzmanlarla iletişim kurulmuş, süreç boyunca toplamda 12 uzman-akademisyen personelle ikili görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmanın geçerliğini arttırmada çalışılan araştırma problemine ilişkin yazılı ve görsel meteryaller dâhil edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu bağlamda araştırma kapsamında Bilgisayar Mühendisi desteği ile oluşturulan web otomasyon sisteminde kullanılmak üzere sp.gov.tr adresinden otomatik çekilen stratejik planların, sayfa numaraları ile kelime ve kelime grupları belirlenmiştir.

Kelime ve kelime grubu, kodlama analizinin sonraki aşamalarına temel teşkil eden ilk adımdır. Kodlama, verileri azaltarak nitel analizi başlatır ve analiz süresince farklı aşamalarda devam eder (Baltacı, 2017). Not alma süreci ile kavramlar görünür kılarak birbiriyle kesişen ya da çakışan olgular tespit edilerek mantıksal kavramlar zinciri oluşturulur. Bu zincirler, analizde kavramsal tutarlılığın belirleyicisi olmaktadır (Patton, 2018). Son olarak kodlama ile kavramsal zincirlerin onaylanması gerekmektedir. Araştırma kapsamında Miles-Huberman'ın (1994) çalışmalarında belirttikleri adımlar izlenerek içsel tutarlılık kapsamında bir uzman tarafından kodlama işlemi tekrarlanmıştır. Stratejik planlar ana başlık, alt başlık ve detay başlıklar olarak sınıflandırılarak değerlendirilmiş; tespit edilen 340 kelime ve kelime grubu bahsedildiği üzere kodlanmış ve bir uzman tarafından kontrolü sağlanmıştır.

Kodlayıcıların görüş birliği sağlanması şeklinde kavramsallaştırılan benzerlik oranı;

Miles ve Huberman (1994) çalışmasında açıkladığı gibi benzerlik oranı aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$\Delta = C \div (C + \partial) \times 100 \text{ formülü kullanılmıştır.}$$

Formüldeki simgelerden;

Δ : Güvenirlik katsayısını,

C : Üzerinde görüş birliği sağlanan kelime-kod sayısını,

∂ : Üzerinde görüş birliği sağlanmayan kelime-kod sayısını ifade etmektedir.

Miles ve Huberman (1994)'e göre kodlayıcılar arası görüş birliği oranının en az 80 % olması beklenmektedir (Merriam, 1998; Baltacı, 2017). Araştırma kapsamında güvenilirlik katsayısı hesaplamak adına alanında uzmandan görüş alınmış 265 kelime ve kelime grubunun kodlamasında görüş birliği sağlanırken 55 tanesinde sağlanamamıştır. Güvenirlik katsayısı aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$$\Delta = C \div (C + \partial) \times 100 \text{ Formülden;}$$

$$\Delta = 265 \div (265 + 55) \times 100$$

$$\Delta = 0,83 \text{ olarak araştırmacının geçerlik katsayısı belirlenmiştir.}$$

Özbay'ın (2023) çalışması Şekil 13'te görüldüğü üzere nitel araştırma araştırma problemi temelinde tüm süreçlerin birbiri ile bağlantılı olduğu ve geçerlik, güvenilirlik ve inandırıcılık üzerine kurulu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalarda araştırmacılar gözlemler, yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış bireysel görüşmeler ile doküman incelemesi gibi veri kaynaklarını üçgenleme (triangulation) yaparak

araştırmalarının güvenilirliğini arttırmaktadır. Bu yolla verilerin kapsamlı analizi yapılır, benzer ve farklı veriler bulunur, araştırma sorularını anlamaya yardımcı farklı türde bilgiye ulaşılması ve olayın (fenomenin) yenilikçi bir yönünün ortaya konması sağlanabilir. Katılımcı görüşleri veri üçlemesi (data triangulation) ile çalışmayı derinleştirmekte; benzer sorulara verilen yanıtların örtüşmesi bulgular ile veri kaynakları birbirini desteklediğinden çalışmanın güvenilirliği arttırmaktadır. (Onwuegbuzie ve Leech, 2007a).

Araştırma Verilerinin Analizi

Çalışma verilerinin analizinde incelenen stratejik planlar teoride yer alan dokümanların incelenmesi, stratejik plan dokümanlarının uyum oranları dikkate alınarak görüşmeler gerçekleştirilmesi gibi özellikleri nedeniyle çalışmaya uygun olduğu düşünüldüğünden tümevarımcı içerik analizi yaklaşım benimsenmiştir. Çalık ve Sözbilir (2014)'e göre içerik analizi, belirli kriter ve kodlamalar ile yazılı, görsel ve işitsel alanlarda yer alan yayınlardaki kavramların sayısal çokluğunu hesaplamaktadır. Bu şekilde ulaşılmak istenen temel noktaların belirlendiği ve vurgulandığı bir analiz yöntemidir. Farklı dinamiklerin irdelenmesi amacı ile yapılan içerik analizi sonucu elde edilen verilerden ayrıntılara gizlenmiş mesajlara ulaşıp anlamlı çıkarımlar yapılarak güvenilir sonuçlara elde edilebilir.

Nitel araştırmada veri analizi, kullanılacak verinin seçimi, analiz için verilerin hazır hale getirilmesi, sadeleştirilmesi, kodlanması, kodların birleştirilerek temalara indirgenmesi ve veriden elde edinilen bilgilerin şekil, tablo ya da bir tartışma şeklinde sunulmasını aşamaları ile gerçekleşmektedir (Tekindal ve Uğuz, 2020). Çalışma esnasında elde edilen verilerin bu aşamalarda özgün ve yansız bir şekilde ortaya konması gerekmektedir (Punch, 2005). Bu nedenle 263 stratejik plandaki eksiklik ve aksaklıklar tespit edilmiş, buradan edinilen bilgiler bulgular bölümünde sunulmuştur.

Bulgular

Araştırma Özbay'ın (2023) çalışmasındaki EK-H de sunulan Tablo 11'de görüldüğü üzere belediyelerin stratejik planları ana başlıklara uygun olacak şekilde beş bölümde incelenmektedir. Her bir belediyenin stratejik planı bilgisayar yazılımı ile sp.gov.tr adresinden çekilmiş, stratejik planda bulunması gereken 27 alt başlık ile 320 detay başlığın uyum oranı araştırılmıştır. Çalışma için oluşturulan bilgisayar yazılımının istatistiksel anlamlılığının test edilmesi ve analiz edilen stratejik planların bütünlüğünün sağlanması bakımından farklı formatta ve resim olarak yüklenmiş stratejik planlar da Öztop (2021)'in çalışmasındaki gibi içerik analizi uygulanmıştır. Ayrıca yarı yapılandırılmış formlar ile görüşmeler sağlanmış ve son olarak da elde edilen görüşme verilerinin analizi MaxQDA 2020 paket programı ile yapılmıştır. Bilgisayar yazılımında her bir ana bölüm ve başlık altında sıralanarak kelimelerin listesi Özbay'ın (2023) çalışmasındaki Ek-G'de Tablo 6,7,8, 9 ve 10'da sunulmaktadır. Oluşturulan kelime grupları ile kodlamalar yapılmış, yine aynı çalışma Ek-H'de sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 2. Stratejik Plan Hazırlama Yükümlülüğü Bulunan Belediyeler ve Analiz Şekli

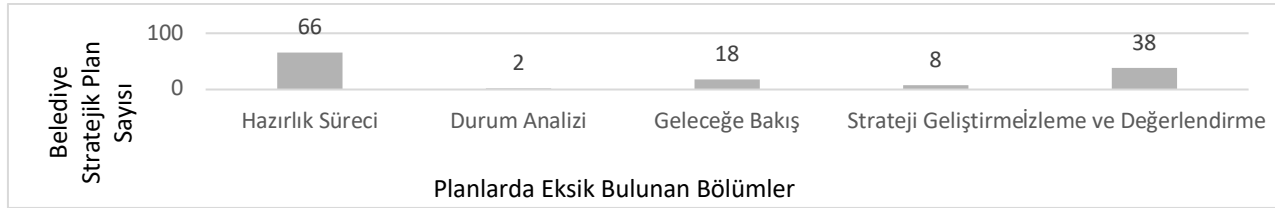
Stratejik Plan Bilgisi	Bilgisayar Yazılımı İle Analiz Edilen	İçerik Analizi İle Analiz Edilen	Toplam
Büyükşehir'e ait stratejik plan sayısı	22	9	31
Büyükşehir'e bağlı İlçe'ye ait stratejik plan sayısı	192	49	241
İl'e ait stratejik plan sayısı	33	11	44
İl'e bağlı İlçe'ye ait stratejik plan sayısı	2	0	2
İlçe'ye ait stratejik plan sayısı	14	1	15
Toplam incelenen stratejik plan sayısı	263	70	333

Yapılan analizde Tablo 2'de görüldüğü üzere en çok büyükşehir'e bağlı ilçelere ait stratejik plan bulunduğu görülmektedir. Bu şekildeki 241 belediyenin 49'u içerik analizi ile incelenirken 31 büyükşehir belediyesinden 22'si bilgisayar destekli sistemle otomatik olarak analiz edilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere otomatik incelenen 22 büyükşehir belediyesi planından 3'ünde hazırlık süreci ve 2'sinde izleme ve değerlendirme bölümleri bulunmamaktadır. Yine 192 büyükşehir'e bağlı belediyenin stratejik planından 49'unda hazırlık süreci ve 7'sinde

izleme ve değerlendirme bulunmamaktadır. Aynı şekilde 12 belediyenin geleceğe bakış bölümü bulunmamaktadır.

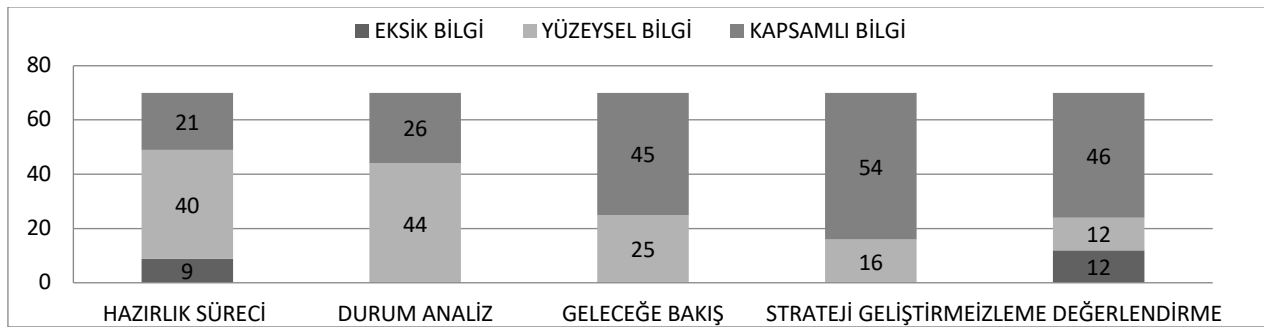
Tablo 3. Bilgisayar Yazılımı ile İncelenen Belediyelerden İlgili Bölümü Bulunmayanlar

Stratejik Planda İlgili Bölüm Bulunmayan Belediye Bilgisi	Hazırlık Süreci Olmayan Belediye Sayısı	Durum Analizi Olmayan Belediye Sayısı	Geleceğe Bakış Olmayan Belediye Sayısı	Strateji Geliştirme Olmayan Belediye Sayısı	İzleme Değerlendirme Olmayan Belediye Sayısı
Büyükşehir'e ait stratejik plan sayısı	3	0	1	0	2
Büyükşehir'e bağlı İlçe'ye ait stratejik plan sayısı	49	1	12	7	28
İl'e ait stratejik plan sayısı	6	0	4	1	4
İl'e bağlı İlçe'ye ait stratejik plan sayısı	2	1	0	0	2
İlçe'ye ait stratejik plan sayısı	6	0	1	0	2
Toplam incelenen stratejik plan sayısı	66	2	18	8	38

Grafik 1. Bilgisayar Yazılımı ile İncelenen Belediyelerin Planlarında Eksik Bulunan Bölümler

Grafik 1'de açıkça görüldüğü üzere analiz edilen stratejik planlarda en çok hazırlık süreci ve izleme ve değerlendirme bölümü eksik bulunmaktadır. Durum analizi ise en az eksik olan bölüm olarak planların neredeyse tamamında yer almaktadır.

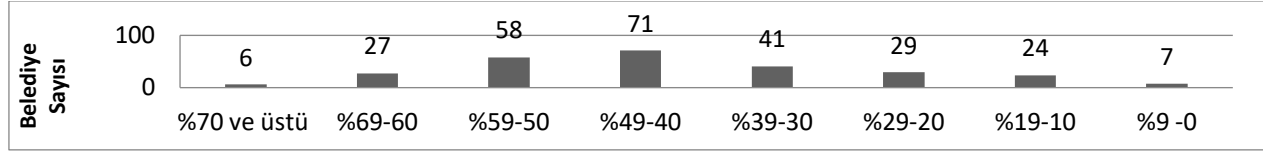

Grafik 2. İçerik Analizi Yapılan Belediyelerin Eksik, Yüzeysel ve Kapsamlı Bilgi Bulundurma Durumları

Özbyay'ın (2023) çalışmasında belirttiği üzere otomatik incelenemeyen stratejik planlar Öztöpl (2021)'in çalışmasından esinlenilerek üç kategoride incelenmiştir. Bu kapsamda eğer bir planın ilgili bölümünde başlık dahi yoksa bu bölüme "Eksik Bilgi" ; sadece başlık ve alt başlığı bulunan bir bölüm "Yüzeysel Bilgi"; eğer ilgili bölümün ana başlığı, alt başlıkları ve otomasyon sisteminde kullanılan kelime kodları mevcutsa, bu durumda

bölüme "Kapsamlı ve Anlaşılabilir Bilgi" olarak kodlama yapılmıştır. Grafik 2'de görüldüğü üzere incelenen 70 stratejik planın da hazırlık süreçleri ve izleme ve değerlendirme bölümlerinde eksiklikler tespit edilmiştir.

Grafik 1 ve 2 birlikte değerlendirildiğinde Özbay (2023)'ün Şekil 25 ve Şekil 29'da belirttiği üzere Türkiye'de 5393 sayılı kanun kapsamında stratejik plan hazırlamakla yükümlü belediyelerin bütününe bakıldığında stratejik planlarında en çok hazırlık süreci ile izleme ve değerlendirme sürecinin eksik ve aksaklık olduğu görülmektedir. Durum analizi ise stratejik planlarda neredeyse eksiksiz olarak yer almaktadır.

Grafik 3. Bilgisayar Yazılımına Uyumluluk Oranına Göre Belediye Sayıları

Grafik 3'de görüldüğü üzere bilgisayar yazılımına uygunluğu incelenen 263 belediyenin 2020-2024 stratejik planının altısı 70% ve üstü uyumluluk oranında iken, yedisi de 9% ve altı uyumluluk oranı ile en az uyumluluk oranına sahiptir. 170 belediye 59-30% uyumluluk oranı arasında bulunmaktadır.

Tablo 4. Bilgisayar Yazılımı ile İncelenen Belediyelerin Stratejik Planlarının İlgili Bölüm Uyum Ortalaması %

Stratejik Planların İlgili Bölüm Uyum Ortalaması %	Hazırlık Süreci	Durum Analizi	Geleceğe Bakış	Strateji Geliştirme	İzleme Değerlendirme	Sonuç
Büyükşehir belediyelerine ait stratejik planların	10,17	8,72	9,06	11,01	11,88	50,86
Büyükşehir'e bağlı İlçe belediyelerine ait stratejik planların	7,41	6,67	8,56	9,01	10,2	41,88
İl belediyelerine ait stratejik planların	7,64	7,13	8,51	9,16	9,13	41,8
İl'e bağlı İlçe belediyelerine ait stratejik planların	0	0,72	7,69	3,54	0	11,95
İlçe belediyelerine ait stratejik planların	5,72	5,4	8,66	8,67	10,5	38,97
Ortalama Uyum Oranı %	6,188	5,728	8,496	8,278	8,342	37,092

Tablo 4'te görüldüğü üzere Özbay (2023)'ün toplam 20% olarak ağırlıklandığı her bölümde bilgisayar yazılımı ile otomatik analiz edilen 263 belediye incelendiğinde ise aşağıdaki bulgular elde edilmektedir:

- 22 büyükşehir belediyesinin stratejik planında hazırlık süreci uyum oranı 20% üzerinden 10,17%; izleme ve değerlendirme uyum oranı 11,88%'dir. 192 büyükşehir'e bağlı ilçe belediyelerine ait stratejik plandan ise hazırlık süreci uyum oranı 7,41%; izleme ve değerlendirme uyum oranı 10,2%'dir.
- Buradan hareketle büyükşehir belediyelerinin hazırladığı stratejik planların hazırlık süreci ve izleme değerlendirme bölümlerinin uyum oranının büyükşehir'e bağlı ilçe belediyelerince hazırlanan stratejik plan uyum oranlarından daha yüksek olduğu görüldüğü de; Stratejik plan hazırlama yükümlülüğü bulunan belediyelere il, ilçe, büyükşehir belediyesi olma durumlarına göre kategori yaptığımızda bu ortalamaların gerçeği tam olarak yansıtmadığı görülmektedir.
- Tablo 5' de görüldüğü üzere uyum oranı en yüksek belediye stratejik planı olan B1, büyükşehir belediyesine bağlı ilçe belediyesidir ve 74,43% uyum oranına sahiptir. Aynı şekilde sıralamada bulunan ve 70% üzeri uyumluluk gösteren ilk beş belediye büyükşehir'e bağlı ilçe belediyesidir. Buradan hareketle belediyelerin tamamının analiz sonuçlarının ortalaması ile hareket etmenin sağlıklı bir genelleme yapmada yarar sağlamadığını söylemek mümkündür.
- Bu hususta yapılan analizde büyükşehir'e bağlı ilçe belediyelerinde hazırlanan stratejik planların büyükşehir belediyelerince hazırlanan stratejik planlardan daha yüksek düzeyde uyumluluk sağladığı söylenebilir. Ayrıca büyükşehirlerin sayısı(22), büyükşehir'e bağlı ilçe belediyelerine (192) oranla az

olduğundan büyükşehir belediyelerine ait stratejik planların uyum oranlarının ortalaması (50,86 %) daha yüksek çıkmıştır.

- Tablo 5'te görüldüğü üzere en yüksek uyum sağlayan belediyeler büyükşehirle bağlı ilçe belediyeleri olup, ilk on sıralamasında İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri yoktur.

Tablo 5. Bilgisayar Yazılımı ile İncelenen Belediyelerin Uyum, Ölçek ve Coğrafi Bölge Bilgileri

Kod	Bölge	Ölçek	Sonuç
B1	Akdeniz Bölgesi	Büyükşehir /İlçe Belediyesi	74,43
B2	Karadeniz Bölgesi	Büyükşehir /İlçe Belediyesi	74,39
B3	Marmara Bölgesi	Büyükşehir /İlçe Belediyesi	72,86
B4	Ege Bölgesi	Büyükşehir /İlçe Belediyesi	72,45
B5	Marmara Bölgesi	Büyükşehir /İlçe Belediyesi	72,05
B6	Akdeniz Bölgesi	Büyükşehir Belediyesi	70,38
B7	Karadeniz Bölgesi	İl Belediyesi	68
B8	Ege Bölgesi	Büyükşehir /İlçe Belediyesi	67,22
B9	Karadeniz Bölgesi	İl Belediyesi	66,68
B10	Ege Bölgesi	Büyükşehir Belediyesi	66,49

Çalışmanın bütünlüğünü sağlama gayreti ile görüşme yapılacak uzman personel belirlenirken dört tanesinin stratejik planı içerik analizi ile incelenen; 12'si de stratejik planı bilgisayar yazılımı ile analiz edilen plana sahip belediyelerden seçilmiştir. Bilgisayar yazılımında stratejik plan uyum oranı 20%'nin altında üç; 60%'ın altında üç, 60%'ının üstünde üç ve 70%'nin üzerinde üç belediyenin stratejik planı incelenmiştir. Özbay'ın (2023) çalışmasındaki Tablo 5'te görüldüğü üzere belediye personel seçiminde stratejik planların her uyum düzeyinden olmasına ve ölçek olarak büyükşehir il ve ilçe belediyesinden olmasına dikkat edilmiştir.

Tablo 6. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Yapılan Stratejik Planlama Uzmanlarının Çalıştığı Belediyelerin Stratejik Planlarının Analiz Sonuçları

Katılımcı	Çalıştığı Belediye	Hazırlık Süreci	Durum Analizi	Geleceğe Bakış	Strateji Gel.	İzleme ve Değ.	GENEL SONUC
K1	B140	16.08	3.20	5.47	4.44	14.29	43.48
K2	B4	16.95	11.16	15.15	10.62	18.57	72.45
K3	B251	0.00	3.12	5.07	4.95	0.00	13.14
K4	B252	0.00	1.45	6.75	4.81	0.00	13.00
K5	B51	10.72	11.22	7.29	11.68	15.71	56.63
K6	B23	11.46	11.73	10.34	12.32	15.71	61.56
K7	BM 3.8	Y	K	K	Y	K	Kapsamlı
K8	BM3.9	Y	K	K	Y	K	Kapsamlı
K9	B259	0.00	0.70	7.14	1.27	0.00	9.11
K10	BM3.7	Y	Y	K	K	K	Kapsamlı
K11	BM.2.7	Y	K	K	K	K	Kapsamlı
K12	B18	17.18	7.27	12.35	10.30	15.71	62.80
K 13	B19	12,9	9,97	13,78	14,31	11,43	62,4
K 14	B123	4.71	8.58	14.32	9.83	7.86	45.30
K15	B3	17.65	13.63	15.13	12.16	14.29	72.86
K16	B1	16.95	14.54	11.97	15.25	15.71	74.43

Tablo 6’da gösterilen 16 katılımcı ve 2 bürokrat ile yapılmış görüşmelerden elde edilen ifadeler nitel veri analiz programı MaxQDA 2020 ile çözümlenerek Özbay’ın (2023) çalışmasındaki EK-İ’de sunulmaktadır. Tüm katılımcıların yaptıkları yorumlar ve açıklamalar çözümlendiğinde ve verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde:

- Katılımcıların stratejik planı daha çok avantajlı bulduğu,
- Hazırlık süreçlerinde daha çok çalışma grupları ve komisyonlar oluşturarak sürecin yönetildiği,
- Stratejik planı oluştururken planlama ekibinde uygun personele ve onun da özelinde eğitim ve tecrübesi olan personeli tercih ettiği,
- Belediye Başkanı öncülüğünde bir ekiple stratejik planlama çalışmalarının desteklendiği,
- Stratejik planlama ekibine yönelik eğitimlerin verildiği, idari personelin stratejik planlama hususunda görevlendirilirken katkı sunabilecek personel olmalarının tercih sebebi olduğu,
- Mevzuattan en çok 5018 ve 5393 sayılı kanunların takip edildiği,
- Faaliyet alanları ile ilgili ürün ve hizmetler belirlenirken faaliyet alanlarını uygun birimler ile görüşülerek belirlendiği,
- Paydaş görüşlerine önem verildiği,
- Vizyon ve misyon belirlenmesinde stratejik planlama uzmanlarının katılım sağladığı,
- Üst politika belgesi olarak 11. Kalkınma Planı ve Cumhurbaşkanlığı Stratejik Planlama Rehberinin kullanıldığı
- Stratejik planlama personelinin genelinin hedef kart oluşturmasında rol aldığı
- Hedef kartın sorumlu birimlerinin belirlenmesinde faaliyet alanına giren birimlerin seçimine dikkat edildiği,
- Maliyet tahmini yapılırken enflasyon oranlarının dikkate alındığı (ÜFE ve TÜFE oranlarına bakıldığı)
- İzleme ve değerlendirmelerin değerlendirme raporları ile yapıldığı,
- Stratejik planların başarıya ulaşmasını engelleyen unsurların başında ekonomik şartların, kıt kaynakların ve siyasetin geldiği,
- Stratejik planın hazırlanma sürecinde ise personel katılımının isteksizliği, deneyimli personel azlığı, öngörülemeyen dış olaylar ve siyasetin olduğu,
- Gelecekte oluşacak belediye uygulamalarında hizmet odaklı, katılımcılığı arttıran sosyal belediyelerin ön planda olmasının istendiği görülmektedir.

Tartışma

Belediyelerde stratejik planlamanın ilk kez uygulandığı dönemlerde genellikle planın nasıl ve ne amaçla hazırlanacağı, belediyelere ne sağlayacağı gibi temel sorunlar yaşanmıştır. Bu duruma, yeterli hazırlık yapılmadan bir geçiş planı oluşturulmadan ve pilot çalışmalar henüz hamken ilk stratejik planların hazırlanması eşlik edince türlü zorluklarla karşılaşmıştır. Buna rağmen mevzuat zorunluluğu nedeniyle belediyeler kısa sürede ve toplu halde stratejik plan hazırlamışlardır. Bu süreçte yeterli eğitim ve bilgi paylaşımı sağlanamadığından dış danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç doğmuştur. Ancak eğitim süresinin yeterli olmayışı ve stratejik planlama anlayışının yerleşmemiş olmasından dolayı alınan danışmanlık hizmetleri gelende düşük kaliteli olmuş ve kurumsal öğrenme gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, stratejik planlar sadece bir zorunluluk gereği hazırlanarak uzun vadeli bir etki yaratma potansiyeli olmadan günü kurtarmaya hizmet etmiştir. (Öztop, 2007; Söyler, 2007; Akman, 2009; Songür, 2011). Joyce (1999) çalışmasında stratejik planların her zaman gerçek bir stratejik düşünceyi yansıtmadığını vurgulamaktadır. Ona göre, plan dokümanları idari organları tatmin etse de yönetim açısından bir değer taşımayabilir. Bu nedenle, hazırlık sürecinin sağlam bir zamine oturtulması, uygulanabilirliği yüksek, katılımcılığı artıran, kâğıt üzerinde kalmayan, takibi yapılabilen stratejik planlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Aydın ve Önder’in (2020) çalışması, 2018’de belediyelere yönelik planlama rehberinin güncellenmesiyle özellikle katılımcılığı artırma ve süreci daha koordineli bir şekilde yönetmeyi amaçlasa da sonraki dönemdeki stratejik planlarda katılım eksikliği sorununun devam ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca literatürdeki çalışmalara bakıldığında 2020-2024 stratejik planlarında da katılımcılık eksikliğinin devam ettiği görülmektedir. Örneğin Akman (2019) ve Başaran (2020), katılımcılık anlayışından uzak ve bütünsel olmayan planlamanın kurumların hedef

çatışmalarıyla üst politika bütünleşme sorunlarını doğurabildiğine dikkat çekmiştir. Dyadik'in (2014) çalışmasında aynı şekilde Rusya'da stratejik planlama sürecinde yasal düzenlemelerde eksiklikler tespit etmiş ve teşvikleri yetersiz bulmuştur. Bu bulgular, katılımcılığın ve üst politika belgeleri ile entegrasyonun eksik ve yetersiz olmasının stratejik planlamada aksaklıklara neden olduğunu göstermektedir. Seçim vaatlerine göre yapılan ya da yalnız belediye başkanının direktiflerine uygun olarak hazırlanan planlar, katılımı engellemiş ve planlar paylaşılammıştır (Narinoğlu, 2018; Aydın ve Önder, 2020). Belediye başkanı liderliği olmadan ve birim amirlerinin iş birliğinden uzak bir katılımcılık anlayışının değişmesi kolay olmamaktadır. Bu döngünün bir parçası da örgütsel bağlılık sorunlarının ortaya çıkması ve kurum kültürünün oluşturulamaması olarak karşımıza çıkmaktadır. İpekoğlu (2019) ise başarılı stratejik planlamanın, esneklik, bilgi paylaşımı ve tecrübe alışverişine dayalı olarak eğitilmiş ve nitelikli personelin bulunduğu kurumlarda gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, personelin niteliğinin artırılması ve sorunlara yapıcı çözümler üretebilmesi için eğitimlerin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca, belediye başkanlarının eğitim ve destekleyici uygulamalarla personel gelişimini merkeze alan bir rol üstlenmeleri gerektiği belirtilmektedir. İç ve dış denetim mekanizmalarının işletilmesi, denetleme, kontrol ve değerlendirme süreçlerinin hayata geçirilmesi belediyeler için sürdürülebilir çözümler geliştirmekte önemlidir. Formüle edilen ancak uygulanmayan stratejilerin yararsız olduğunu belirten David'e göre (2007), izleme ve değerlendirme süreçlerinin eksik kaldığı durumlar göz önünde bulundurulmalıdır. Buchanan ve Cousins'e göre (2012) ise stratejik plan uygulayıcıları genellikle planlarını başarıyla izleme, değerlendirme ve yeniden düzenleme için gerekli kaynakları ayıramamaktadır.

Literatürde bazı çalışmalarda stratejik planlama "sorun çözmekten ziyade sorunun kendisi olan bir sistem" (İpekoğlu, 2019) ve bütçesi olmayan "topal ördek" (İpek ve Akman, 2019) haline gelmiş planlarla bir "yapboza" (Akman, 2019) benzetilmiştir. Stratejik Planın sağlıklı yürütülmesinde idari mali ve teknik boyutlu bir süreç olan "İzleme ve Değerlendirme" bölümünün ana felsefesinin devamlı takip, iyileştirme ve geliştirme olması gerekmektedir. Bunu yaparken Sağtaş'a göre (2021, s.52) örgütlerin performanslarını iyileştirmesi için, sürekli olarak yeni stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir.

Sonuç

Araştırma içerik analizi yöntemi ile şekillenmiş, belediyelere ait stratejik planlar, bu planı hazırlayan ve kontrol eden personel görüşmeleri ile fenomenolojik bir yaklaşımla derinlemesine incelenmiştir. Bu hususta yapılan görüşmelerden elde edilen veri bulgularının içerik analizleriyle elde edilen bulgulara paralel olduğu görülmüştür. Bununla birlikte büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri olarak ölçeklendirildiğinde stratejik planı uyum düzeyi en yüksek belediyelerin büyükşehirlerle bağlı olan ilçe belediyelerinde olduğu görülmüştür. Aynı doğrultuda stratejik planların büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri olarak incelenmesi halinde dahi planlarda daha hazırlık süreci bölümleriyle izleme ve değerlendirme bölümlerinde eksik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca fenomenolojik bulgulardan hareketle bazı ifadelerin stratejik planda yer almasına rağmen uygulamada gerçeği yansıtmadığı görülmüştür. Çalışmanın sonuçları aşağıda özetlenmektedir:

1. Stratejik planların en eksik bölümü "Hazırlık Süreci"dir. Stratejik planın altyapısını oluşturan, paydaşların sahiplenmesi, organizasyon yapısının belirlenmesi ve hazırlık programının geliştirilmesi gibi adımları içeren bu kritik süreç 333 belediyenin 75'inin planında bulunmamaktadır.
2. Stratejik planlarda bilgisayar yazılımı ile analiz edilmiş stratejik planlarda hazırlık sürecinde en sık kullanılan kelimeler plan, strateji, hazırlık, eğitim, belediye, amaç, süreç kelimeleri olmuştur. Bununla birlikte stratejik plan hazırlık sürecinde en az kullanılan kelimeler ise takvim, genelge, sahiplenme, sorumluluk, ekip, organizasyon, zaman çizelgesi olmuştur.
3. 2018'den bu yana Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yapılan çalışma ve düzenlemelere, güncellenen rehberlere rağmen planlama sürecinde hala katılım sorunları devam etmektedir. Uygulamayı en çok hazırlanan planların sahiplenilmemesi ve nitelikli personel temininde yaşanan zorluklar etkilemektedir. Katılımcılık eksikliği ve uzman personelin görüşlerinin dikkate alınmaması gibi sorunlar, planlama sürecinin etkinliğini azaltmaktadır.
4. Belediye başkanlarının stratejik planları yeterince sahiplenmemesi, öncelik çatışmalarına, yanlış ve yetersiz kaynak tahsisine ve etkili planlama için gerekli kurumsal kültürün oluşmamasına yol açmaktadır.
5. Belediyelerin stratejik planlarının ulusal politikalarla yeterince uyumlanmaması kurumsal bütünlüğü azaltmaktadır.

6. Mevcut yaptırımların stratejik planlama standartlarına uymayan belediyeler üzerinde yetersiz kalması, daha etkili yaptırım mekanizmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.
7. Ayrıca çalışmanın genel tespiti, "Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi"nin tüm belediye türlerine uygulanabilirliğinin pratikte zorluk yarattığı ve adaptasyonunu geciktirdiği yönündedir. Özellikle büyükşehirle bağlı ilçe belediyelerinin diğer büyükşehir il ve ilçe belediyelerine göre rehberi daha uygun şekilde uyguladığı görülmektedir. Daha küçük ölçekli ilçe belediyelerindeki sorunlar personel isteksizliği ve nitelikli personel eksikliğiyle ilişkilendirilirken büyükşehir belediyeleri stratejik planlarında ise sahiplenme sorunu ile katılım eksikliği, bütünleşme sorunları görülmektedir. Bu durum, rehberin belediyelerin ölçeklerine göre ayrılmamış olmasının stratejik planlama süreçlerinde ve genel olarak planların başarısızlığına katkı sağladığını göstermektedir. Kısacası belediyeler için belirlenen genel stratejik planlama rehberlerinin yerel ölçek (büyükşehir, il, ilçe ve belde belediyeleri olarak) ve sosyo-kültürel faktörleri dikkate alınmadan hazırlanması, uygulamayı ve adaptasyonu geciktirmekte ve aksaklıklara neden olmaktadır. Songür (2011), il özel idarelerinde stratejik planlama sürecinde personel yetersizliğinin kronik bir sorun olduğunu ortaya koymuştur. İki farklı planlama dönemini karşılaştırarak, özellikle ilçe ve belde belediyelerinde bilgisayar programlarına hakim ve faaliyetleri etkin takip edebilen nitelikli personel eksikliğinin belirgin olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca görüşme yapılan katılımcı ifadelerinde planlamanın sahiplenilmesi hususunda sorunların yaşandığını, katılım sağlanmasında ve nitelikli personel temin edilmesinde aksaklıklar olduğunu ifade edilmiş, dokümanlardan tespit edilen bu eksikliklerin teyidi sağlanmıştır.
8. Belediyeler etkin bir şekilde bilgisayar yazılımlarını kullanabilen, projeleri yönetebilen nitelikli personel bulmakta sorun yaşamaktadır.
9. Belediyelerde stratejik planlamanın iş yükü olarak düşünülmesi ve personelin planlama sürecine direnç göstermesi stratejik planlama sürecini zorlaştırmaktadır. Özellikle stratejik planların hazırlık aşamasının fazladan iş yükü olarak algılanması ve nasıl yapılacağına öğrenilmesi durumunda planlamanın tüm süreçlerindeki işlerin öğrenen personelin üzerine kalacağı düşüncesi, personelin planlama konusunda öğrenme isteksizliğine yol açmaktadır.
10. Analiz edilen stratejik planların neredeyse tamamında "Durum Analizi" bölümünün bulunduğu, ancak genellikle bu bölümün GZFT (SWOT) analizi ile bağdaştırıldığı ve bu analize odaklanıldığı görülmektedir. Bu hususta Türkiye'deki belediyelerin hâlâ klasik planlama anlayışının etkilerini taşıdığı ve klasik planlama anlayışından tam olarak sıyrılmadığını söylemek mümkündür.
11. Belediye planlarında yer alan vizyon, misyon ve temel değer ifadelerinin üzerine düşünülmemiş, içselleştirilmemiş üstünlük belirlenmesi; sürece paydaş katılımının eksikliği ve uzman görüşlerinin dikkate alınmaması nedeniyle ilgili bölümler zayıf formüle edilmiştir. Planların içerdiği vizyon, misyon ve temel değerlerin birçok çalışmada benzer şekilde yüzeysel olarak ele alındığı görülmektedir.
12. Araştırmada incelenen planların tamamında ikinci olarak en çok eksik görülen sürecin izleme ve değerlendirme olduğu belirlenmiştir. Özellikle Özbay'ın çalışması (2023) Şekil 25 ve Şekil 29'da gösterildiği gibi, stratejik planlarda izleme ve değerlendirme bölümünün ihmal edildiği ortaya konmuştur. Uygulamaların takibinde, performans göstergelerinin düzenlenmesinde geri bildirim yoluyla değerlendirilmesinde yaşanan aksaklıkların ve ihmallerin sonucunda sürecin etkinliğini azaltmakta, planlamanın planların uygulamaya geçirilmesinde aksaklıklara neden olmakta, planın zorunlu olarak yapılmış bir belge olarak kalmasına yol açmaktadır.

Öneriler

1. Stratejik planlama, bir belediyede farklı görev ve yetkinliklere sahip çalışanları bir araya getiren ve tüm çalışanların ve paydaşların katılımını gerektiren bir süreç olduğundan sürece dikeyden yataya tüm personelin katılımını sağlamalıdır. Sahiplenme, "ben" kimliğine hitap etmek yerine sürece güçlü bir şekilde dâhil olan bir ekibin "biz" duygusunu güçlendirici olmalıdır. Çalışanların örgütsel bağlılığını arttırmada personelin kişisel katkılarının anlamını kavramaları için birlikte yeni bir ideal yaratılabilir. Personele, kuruluşun (dolayısıyla çalışanların) ne için var olduğu konusunda ortak bir anlayış paydasında buluşulanılır (Behn, 1980, s.618) Örgütün amaçlarının birlikte belirlenmesi ve katılımcılığın artırılması aidiyeti arttıracaktır.

2. Süreç bir zaman çizelgesine bağlamalıdır. Bu süreçte, stratejik planı hazırlama sadece belirli bir birimin veya kişinin sorumluluğu olmamalıdır. Personelin tamamı eğitim ve yetenekleriyle ilgili çalışmalara katılarak her düzeydeki personelin stratejik planlama sürecindeki rolü belirlenmeli ve sürece katkı sağlaması için personel teşvik edilmelidir.
3. Stratejik planlama yönetim sorunlarına objektif bir bakış sağlayarak faaliyetlerin koordinasyonu ve kontrolünde bir çerçeve sağlamaktadır (David, 2007). Stratejik planlamayı bir dışlı çark olarak düşündüğümüzde bu koordinasyonun sağlanmasında sistemi çalıştıracak dışlıların çapı, büyüklüğü ve dönüş hızından ziyade bir uyum içerisinde bütünlükleri önemlidir. Bu bütünlük anlamlı hale getirerek hareket sağlayıcı olacaktır (İpek ve Akman, 2019, s. 371). Bu bakımdan stratejik plan hazırlık sürecinde katılımcılığın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu hususta çalışanlara takım olma bilinci ile ilgili eğitimler verilerek katılım sağlanmalarına yönelik motivasyonları artırılabilir.
4. Belediye başkanı ve örgüt içi yetkin personel için mentorluk programları oluşturularak iletişim, liderlik, iş ve ağ kurma becerileri gibi mesleki gelişim fırsatları oluşturulmalıdır (Bryson, 2018; Arslan, 2023; Yıldırım, 2011). Merkezi planlama akademileri, belediyelerin planlama birimlerine sürekli eğitim sağlamalı ve sahadan gelen geri bildirimleri değerlendirerek planlama süreçlerini iyileştirmelidir.
5. Ayrıca beşeri kaynağın geliştirilmesi ve daha etkin kullanılması adına yeni işe başlayan personele oryantasyon eğitimleri organize edilmesi, hitap eğitimlerinin yapılması, teknik eğitimlerin merkezden gelen uzman kişilerce verilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlerde dönüşüm için ilk adım, eğitim birimlerinin devreye girmesidir. Mavi yaka, beyaz yaka, uzmanlar ve yöneticiler için özgün eğitim programları oluşturulmalıdır. Belediyeler arası iletişimi sağlayan bir sosyal ağ üzerinden uzaktan eğitimle maliyetleri minimuma indirerek geniş kitlelere eğitim sağlanabilir (Saral, 2020).
6. Daha fazla eğitim ve bilgilendirici faaliyetlerin hayata geçirilmesi şeklindeki uygulamalar kurumsal kültürün oluşması, aidiyet yaratılması ve personelin planı sahiplenmesini kolaylaştıracaktır. Barzelay ve Jacobsen ise (2009), personelin kurumu ve uygulanacak stratejik planı sahiplenmesinde personel sertifikasyonu, örgütsel rutinler, sosyal mekanizmalara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Katılımcı ifadeleri de bu görüşü desteklemektedir. Ödül sisteminin yaygınlaştırılması, maddi bir karşılık olmasa bile sözel övgü ifadeleri veya başarılı personele izin verilmesi gibi uygulamaların motive edici yönü kullanılmalıdır.
7. Belediye başkanı, stratejik plan yaklaşımını benimseyerek çalışanlarla paylaşarak kurumsal ritüeller oluşturarak sürekli eğitimleri desteklemelidir. Bowman ve Kakabadse'ye göre (1997), seçimden sonra kısa bir süre içinde belediye başkanının stratejik planlama, planlamanın önemi ve nitelikleri ile ilgili yetkinlik kazanması gereklidir. Bu hususta Yıldırım (2011)'in desteklediği üzere organize bir şekilde kurumsal öğrenmeyi artırmak için sürekli eğitimler planlanarak işbirlikleri artırılmalıdır. Benzdr şeklinde Sınacı ve Sat'a (2016) göre, başkanının planı sahiplenmesi, süreçle ilgili ve planlama konusunda bilgili olması ile ileri görüşlülüğü, vatandaşla doğrudan iletişim kurması paydaşları önemsemesi, eğitim ile desteklemesi son derece elzemdir. Böylelikle halk iradesi ile seçilen belediye başkanı, halka liderlik eder ve uygulamalara yapacağı öncülük ile başarılı bir stratejik planlama sürecini kurgulayabilir.
8. Planlama süreci, belirlenen zaman çizelgesine uygun olarak tasarlanmalı, takvime sadık kalınarak kurumsal sahiplenmeyi güçlendirecek bir ekip çalışması ortamı oluşturulmalıdır. Belediye başkanının vizyon ve misyon bildirimleri için perspektif sunması önemlidir. Stratejik Planlama Ekibi, paydaşların katkılarını alarak temel değerlere yönelik alternatif çalışmalar hazırlamalıdır. Strateji Geliştirme Birimi bu alternatif tasarımları Strateji Geliştirme Kuruluna sunmalı ve kurul, alternatif değerler arasından nihai misyon, vizyon ve temel değerler ifadelerini belirlemelidir. Katılımcılık sağlanabilmesi için Strateji Planlama Ekibi ve Kurulu bu süreçte aktif rol almalıdır.
9. Üst düzey yönetici, teknik eleman, memur ve işçi ayrımı yapmadan her personelin katılımıyla desteklenecek toplantılarda faaliyetler ve projeler konusunda beyin fırtınası yapılmalıdır. Planın sahiplenilmesini arttıracak bu tarz etkileşimler ve eğitimlerle plan aktif bir uygulama haline gelerek yalnızca mevzuat gereği hazırlanmış bir belge olma özelliğinden sıyrılarak gerçek anlamda yol gösterici bir rehber olma özelliği kazanacaktır. Ayrıca çalışanlar yasal mevzuattan ziyade kültürel faktörler dikkate alınarak motive edilmelidir. Modern/yeni esnek çalışma sistemleri ilgili çalışmalar yapılmalıdır. Kurum içi etkin iletişim ve takım çalışması özendirilmeli, etik anlayışı ve kuruma faydalı olma bilinci

- geliştirilmelidir (Bağdigen ve Avcı, 2013). İnsanları anlamak ve kazanmakla başarılı bir yönetim anlayışı ile etkin ve verimli bir örgüt yapısında esnek davranılmalı ve çevik olmalıdır.
10. Mevzuatın güncellenmesi, yaptırımların artırılması önerilmektedir. Ayrıca iyi uygulamaların ödüllendirilmesi gerekmektedir. Personelin niteliğinin artırılması ve bu şekilde ortaya çıkan soru ve sorunları önceden tahmin etmek ve bunlara yapıcı bir şekilde yanıt vermek adına beceri geliştirmek üzere eğitilmesi gerekmektedir. Belediye başkanı eğitimi destekleyici uygulamalar ile gelişimi merkeze alan bir hizmet döngüsünün mimarı olarak karşımıza çıkmalıdır. İpekoğlu'na göre (2019) Stratejik planlama ancak değişikliklere hızlı bir şekilde cevap verebilecek derecede esnek ve bilgi ile tecrübe alışverişinin mümkün olduğu bir çerçevede planlama konusunda eğitilmiş ve nitelikli personeli olan kurumlar başarı sağlayacaktır.
 11. Ayrıca başarılı bir stratejik plan uygulanması için yalnızca belediye personelinin katılımı yeterli değildir. Aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının da katılımının sağlanması gereklidir (Saraç, 2020). Bu hususta çalıştaylar, toplantılar ve etkinlikler düzenleyerek personel ve paydaş buluşmaları sağlanmalı, iç ve dış paydaşların görüşleri harmanlanarak plana dahil edilmelidir.
 12. Stratejik planların hazırlanması sürecinde üst politika belgeleriyle senkronize faaliyetler ve projeler planlanmalı, eşgüdüm ve ortak çalışma platformları kurulmalıdır.
 13. Özgür'e göre (2004), stratejik planlamanın uygulanmasında zorluklar yaşanmaktadır. Bu hususta belediyelerin coğrafi farklılıkları dikkate alınmalı planların hazırlanmasında belediyelerin teknoloji 4.0 uygulamalarından faydalanılması sağlanmalıdır. Böylelikle anlık veriye ulaşımın hızlanması sağlanacak merkezi ve yerel yönetimler arasındaki iletişim ağı güçlenecektir.
 14. Stratejik plan hazırlama sorumluluğu ve kültürü, örgüt ve çalışma kültürünün temel bir parçası haline getirilmelidir. Bu çerçevede takım çalışması ve liderlik becerilerini geliştiren eğitimler ve uygulamalar önem kazanmalıdır. Ayrıca, ilerleme kaydetmiş belediyelerin deneysel olarak işbirliği yapmaları teşvik edilmelidir.
 15. Analiz sonucu belediyelerin stratejik planları incelendiğinde 3 il belediyesine ait stratejik planın 50.000 nüfus kriterini karşılamamasından dolayı stratejik plan hazırlama yükümlülüğü olmadığı ve hazırlanmadığı görülmektedir. Bu çerçevede öngörülen stratejik planın, il belediyelerinin tamamında nüfus kriteri aranmadan hazırlanması uygun olacaktır. Ayrıca bir kez stratejik plan hazırlamış olan belediyelerde, sonraki dönemler için nüfus kriteri aranmaksızın stratejik planlama yükümlülüğünün devam ettirilmesi faydalı olacaktır (Yıldırım, 2011). Ayrıca "Belediyeler İçin Stratejik Planlama Kılavuzu", belediyelerin ölçeği ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak geliştirilmeli ve türlerine göre farklılaştırılmalıdır. Ayrıca mevzuat nüfusu 50.000 üzerinde olan belediyeleri kapsamaktadır. Ancak analiz sırasında nüfusu 50.000 altında olduğundan İl belediyesi olmasına rağmen stratejik planı olmayan belediyeler olduğu görülmüştür. Bunlar; Tunceli, Artvin, Bayburt, Ardahan ve Gümüşhane'dir. İl belediyesinin nüfus kotası aranmaksızın bir kenti yönetmesinden ötürü stratejik planının olması gerektiği düşünülmektedir.
 16. Söyler (2007, s. 113)'e göre, kamuda üretilen hizmetlerin değerlendirme ve ölçümleri genellikle zordur. Stratejik planlama, geçmişte yapılanları barındırmak yerine geleceğe yönelik vizyonlar, projeler ve faaliyetlerle desteklenen nicel hedeflerle takip edilmelidir. Yaratılan değer, ölçülebilir şekilde stratejik plana entegre edilmelidir. Uygulama sonuçlarının eksiksiz, hatasız ve zamanında rapor edilmesi, etkili yönetim bilgi sistemi için kritiktir. Tam ve doğru rapor verilmesi teşvik edilmeli ve hedef sapmalarına hızlı müdahale edilmelidir. Ayrıca, belediyeler kendi içlerinde düzenli olarak depo alanı bilgi sistemleri oluşturmalı ve kurumsal hafıza yaratmalıdır. Yönetim bilgi sistemlerinin yanı sıra muhasebe sistemleri dışında da izleme ve değerlendirme için sistemler kullanılmalıdır. Stratejik planlama yazılımı, kullanıcı dostu ve stratejik planlama ekibinin tamamının anlayabileceği şekilde olmalıdır.
 17. sp.gov.tr adresindeki ortak performans göstergeleri listesi nicel hedef belirleme hususunda faydalı olabilir. Belediyeler, yeni dönemde hazırlayacakları planların en önemli aşaması olan maliyetlendirme ve performans göstergelerinin belirlenmesine, izlenmesine ve değerlendirilmesinde coğrafi şartları ve mevcut ihtiyaçlarını göz önüne alarak ortak bir plan sistemine entegre edilebilir. Bu hususta sp.gov.tr tarafından bir bilgisayar otomasyon teknolojisi ile otomatik performans takip sistemleri oluşturulmalıdır. Bu hususta bu çalışmada farklı formatta olması nedeni ile bilgisayar yazılımı ile analiz edilemeyen belediyelerin de stratejik planları otomatik olarak çekilip analizi edilebilir konuma gelecektir. Bu düzenleme, daha şeffaf bir yönetim için katkı sağlayıcı bir adım olacaktır. Ayrıca bu şekilde büyük

boyutlu şehir resimleri ve gereksiz açıklamaların yerine daha efektif bilgiler ile gerçeğe uygun, amacına hizmet eden stratejik planlar hazırlanabilir.

18. Önceden de belirtildiği gibi belediyeler içinde kurumsal odit, merkezi olarak da denetleme birimleri oluşturulmasının, kurum karnelerinin oluşturulmasına katkıda bulunması ve planlama yeterliliğinin kamusal hizmetle ilişkisinin saydam bir şekilde ortaya konulmasının düzenlenmesi gerekmektedir. En azından kamu kaynaklarının verimli bir şekilde planlanması ve plana bağlı olarak kullanılmasının denetiminden elde edilen sonuçlar sonuçlarıyla birlikte kamuoyuna duyurulmalı, sorumlular hakkında normatif tedbirler alınmalıdır.

Özetle Türkiye'deki belediyelerin stratejik planlama konusunda farkındalıklarının olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bununla birlikte, hazırlık süreci sahiplenme, katılım, liderlik, mevzuata uyum, personel niteliği, izleme ve değerlendirme gibi alanlarda ciddi eksiklikler olduğu görülmektedir. Stratejik planlama bir kültür olarak hızla yerleşme de, zamanla kamu kültüründe değişimlere neden olacağı, artan farkındalıkla birlikte kurumsal sahiplenme ve gelişiminin olacağı düşünülmektedir (Songür, 2008). Sonuçta Türk Kamu Yönetimi'nde yeni bir planlama anlayışı gerçekleşmektedir ve bu hususta stratejik planlarda eksiklikler bulunsa da stratejik planlama konusunda bir ilerleme ve farkındalık olduğu açıkça görülmektedir. Bu sürecin sağlıklı işlemesi, güçlendirilmesi ve stratejik planlama ile ilgili sorunların çözümü için kapsamlı ve ölçüğe uygun hazırlanmış rehberler, sürece yönelik reformlar, destek sağlayıcı daha iyi eğitimler ile kalıcı değişiklikleri destekleyici ve düzenleyici politikaların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- 5393 sayılı Belediye Kanunu (13/7/2005). Resmi Gazete (25874). <https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> (Erişim: 01.05.2023).
- Abels, M. (1989). Strategic planning. *Public Administration Review*, 49(3), 294-295.
- Ackoff, R. L. (1987). Mission statements. *Planning Review*.
- Akarçay, P. (2021). Yerel yönetimlerde güncel yaklaşımlar, Teoriden Pratiğe. Ekin Basın Yayın.
- Akçagündüz, E.(2021). Türkiye’de yerel yönetimlerin denetiminde farklı iki yöntem önerisi: Geri çağırma hakkı ve yerel yönetim ombudsmanı. Akarçay, P.(Ed.) Yerel Yönetimlerde Güncel Yaklaşımlar: Teoriden Pratiğe. (495-523). Ekin Yayınevi.
- Akman, Ç. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yerel yönetimler yapbozu: Gelişmeler ve öneriler. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 2499-2532. DOI: 10.26466/opus.594624.
- Akman, Y. (2019). Stratejik liderliğin mesleki profesyonellikte oynadığı rol. *SDU International Journal of Educational Studies*, 6(2), 114-127.
- Aktan, C. C. (2006). Türkiye’de stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçeleme sisteminin uygulanabilirliği-eleştirel bir perspektif. *Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama, Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama Ve Performans Esaslı Bütçeleme*, Seçkin Yayıncılık.
- Aktan, C. C. (2008). Stratejik yönetim ve stratejik planlama. *Çimento İşveren Dergisi*, 22(4), 4-21.
- Aktan, O. (2014). Stratejik planlama alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *AJELI-Anatolian Journal of Educational Leadership and Instruction*, 2(1), 12-31.
- Allison, M., & Kaye, J. (2005). *Strategic planning for nonprofit organizations: A practical guide and workbook* (2nd ed.). Hoboken, N.J: Wiley.
- Altan, . D. , Kerman, D. , Aktel, D. & Öztop, S. (2013). Kamu yönetiminde stratejik planlama: büyükşehir belediyeleri örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3) , 111-130. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduibfd/issue/20817/222732>.
- Andrews, R., G.A. Boyne & R.M. Walker (2006). Strategy content and organizational performance: An empirical analysis, *Public Administration Review*, 66(1), 52–63.

- Ansoff, H. I. (1980). Strategic issue management. *Strategic management journal*, 1(2), 131-148.
- Ansoff, H. I. (2007). *Strategic management*. Springer.
- Arslan, A. (2012). Kamu idarelerinde stratejik planlama, performans programı, faaliyet raporlaması, iç kontrol sistemi, Seçkin Yayıncılık.
- Arslan, M. (2023). Belediyelerde güçlü bir insan kaynağı yaratmak bağlamında hizmetiçi eğitim. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22 (1) , 271-282. DOI: 10.21547/jss.1140515
- Austin E. W. & Pinkleton, B. E. (2015). *Strategic public relations management: Planning and managing effective communication programs*. New York: Routledge.
- Aydın, G., & Önder, M. (2020). Türk kamu yönetiminde planlama: Mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri.
- Aydın, M. D., & Aksoy, S. (2007). Kamu kesiminde stratejik planlama ve çalışanlara yansımaları: Hacettepe Üniversitesi örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 293-322.
- Aytar, O . (2019). KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algıları üzerine bir içerik analiz. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4) , 3483-3499 .
- Bağdigen, M., & Avcı, M. (2013). Kamu idarelerinde stratejik plan uygulamasına yönelik ampirik bir analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 35-64.
- Bailey, K.D. (1982). *Sosyal araştırma yöntemleri*. Özgür Basın.
- Balcıoğlu, E., & Karatepe, S. G. (2023). Balanced scorecard ve yerel yönetimlerde stratejik planlama süreci. *İşletme*, 4(1), 21-42.
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Barca, M. (2009). Stratejik yönetim düşüncesinin gelişimi. *Ankara Sanayi Odası Dergisi*, 34 (52).
- Barry, D., & Elmes, M. (1997). Strategy retold: Toward a narrative view of strategic discourse. *Academy Of Management Review*, 22(2), 429-452.
- Barzelay, M. & Jacobsen A.S. (2009), 'Theorizing implementation of public management policy reforms: a case study of strategic planning and programming in the european commission', *Governance*, 22(2), 319-34.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9 (1) 23-28. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/deuhfed/issue/46796/586804>.
- Bayrakdaroğlu, F., & Kömürcüoğlu, F. (2015). Stratejik kent yönetiminde paydaşlar: Şehirlerin misyonlarına yönelik bir inceleme. *Journal of International Social Research*, 8(38).
- Bayraktar, B. B., & Yıldız, A. K. (2007). Kurumsal bilginin stratejik planlama sürecinde kullanılması: Bir ilçe belediyesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 8(2), 280-296.
- Bayraktar, E., Turan, E., & Çetin, S. (2020). Stratejik yönetim kültürü ve belediyeler: TR82 bölgesi belediyeleri üzerine bir inceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 56-90.
- Beger, R. (2018). *Present-day corporate communication*. Springer Books.
- Behn, R. (1980), 'Leadership for cut-back management: The use of corporate strategy', *Public Administration Review*, 40 (6), 613-20.
- Belediye Kanunu (5393 sayılı), RG: 13.07.2005, 25874.
- Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi. (2019). Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2007). *Qualitative research methods for the social sciences*. (6th ed.) Pearson.

- Berry, F. (2007). Strategic planning as a tool for managing organizational change. *International Journal of Public Administration*, 30, 331-346.
- Berry, F. S. (1994). Innovation in public management: The adoption of strategic planning. *Public Administration Review*, 322-330.
- Boston, J. & J. Pallot (1997), 'Linking strategy and performance: Developments in the new zealand public sector', *Journal of Policy Analysis and Management*, 16(3), 382–404.
- Bowman, C., & Kakabadse, A. (1997). Top management ownership of the strategy problem. *Long Range Planning*, 30(2), 197-150.
- Boyne G. & Walker R.M. (2004). Strategy content and public service organizations. *Journal of Public Administration Research & Theory*, 14(2), 231–352.
- Bruton, G. D., & Hildreth, W. B. (2000). Strategic public planning: external orientations and strategic planning team members. *Public Administration and Public Policy*, 79, 387-396.
- Bryce, H. (1992). *Financial and strategic management for nonprofit organizations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bryson, F. Ackermann & C. Eden (2007). Putting the resource-based view of strategy and distinctive competencies to work in public organizations. *Public Administration Review*, 67 (4), 702–17.
- Bryson, J. M. (1995). *Strategic planning for public and nonprofit organization.*: Jossey-Bass Publishers.
- Bryson, J. M. (2011). *Strategic planning for public and nonprofit organizations with creating strategic plan*. (3rd. ed). Jossey-Bass Publishers.
- Bryson, J. M. (2018). *Strategic planning for public and nonprofit organizations: A guide to strengthening and sustaining organizational achievement*. John Wiley & Sons.
- Bryson, J. M., & Alston, F. K. (2010). *Creating and implementing your strategic plan: A workbook for public and nonprofit organizations* (2nd ed). John Wiley & Sons.
- Bryson, J.M. & Roering, William D. (1988). Initiation of strategic planning by governments”, *Public Administration Review*, 48 (6), 995-1004.
- Buchanan, S., & Cousins, F. (2012). Evaluating the strategic plans of public libraries: An inspection-based approach. *Library & Information Science Research*, 34(2), 125-130.
- Burger Kas (2018). “Governance van opgavegericht werken met een agile mindset in gemeenten” <https://nl.linkedin.com/pulse/governance-van-opgavegericht-werken-met-een-agile-mindset-kas-burger> (Erişim Tarihi: 12.04.2021).
- Burger, Kas & Meulen I. (2017). “Purpose-driven work using an agile mindset in municipalities”. <https://www.linkedin.com/pulse/governance-purpose-driven-work-municipalities-using-agile-kas-burger> (Erişim Tarihi: 18.03.2021).
- Büyükşehir Belediye Kanunu, Kanun No: 5216, Kabul Tarihi: 10.07.2004, Resmi Gazete, Sayı: 25531, Yayımlandığı Tarih: 23.07.2004
- Campbell, A. (1997). Mission statements. *Long range planning*, 30(6), 931-932.
- Chandler, A. D. (1962). *Strategy and structure: Chapters in the history of the industrial empire*. Cambridge Mass.
- Cleland, D. I. (1997). Project stakeholder management. *Project Management Handbook*, 275-301.
- Corrall, S. (2003). *Strategic management of information services: a planning handbook*. Routledge.
- Coşkun, B., & Yıldırım, Ç. P. (2018). Türkiye'de stratejik planlama: son dönem gelişmelerin incelenmesi. *Strategic Public Management Journal*, 4(8), 1-16.

- Coşkun, S., & Gündüz, O. (2020). Bir kamu politikası transferi örneği olarak türk kamu yönetiminde stratejik planlama. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 277-301.
- Cothran, H., & Clouser, R. (2006). *Strategic planning for communities, non-profit organizations and public agencies*. Food and Resource Economics Department, University of Florida, Gainesville, FL.
- Council of Europe. 2022. *Toolkit: Strategic municipal planning*. Centre of Expertise for Good Governance.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Bütün, M. & Demir, S.B., Çev.). 5. Baskı. Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L., & Morales, A. (2007). *Qualitative research designs: Selection and implementation*. *The counseling psychologist*, 35(2), 236-264.
- Çabuk, S. (2015). CBS'nin Yerel Yönetimlerde Kullanımı ve Kent Bilgi Sistemleri. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(3), 69-87.
- Çalık, M. & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33- 38.
- Çelebi Zengin, E. & Alkan, A. D. (2022). Yerel bir politika aracı olarak paradiplomasi. *Kent Akademisi*, 15 (1) , 439-466 . DOI: 10.35674/kent.1017797
- Çeliksoy, E., & Bayan, B. (2020). Genel ve özel amaçlı ombudsmanlık örnekleri: İngiltere ve Türkiye. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 92-103.
- Çoban, H. (1997). *Bilgi toplumuna planlı geçiş: bilgi toplumuna geçmek için stratejik planlama ve yönetim bilgi sistemi uygulanması*. İnkılap Kitabevi.
- David, F. R. (2007). *Case instructor's manual: Strategic management: Concepts and cases*. Pearson Prentice Hall.
- Demirbağ, O. & Ünlü, R. (2019). Sessiz devrimin yansımaları: Metin madenciliği ile Türkiye büyükşehir ve il belediyelerinin GZFT (SWOT) analizlerinin büyük resmi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2019 191-210. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gumus/issue/49769/613636>
- Demirbaş, T. & Engin, R. (2016). Sayıştayın belediyeler üzerindeki performans denetimlerinde ulaştığı bulguların analizi. *Sayıştay Dergisi*, (100), 27-60. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sayistay/issue/61556/919184>
- Demirel, E. T., Yatkın, A., Düşükcan, M., Derin, N., Çakınberk, A., & Güven, M. (2012). Yerel siyasetin liderleri olan belediye başkanlarına yönelik hizmetkâr liderlik ölçeği uyarlama çalışması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 67-83.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage Handbook Of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications
- Dinçer, Ö. (2003). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. 6. Baskı, Beta Yayınları.
- Drucker, P. (1999). *21. yüzyıl için yönetim tartışmaları*. (İ. Bahçivangil, Çev.) Epsilon Yayıncılık.
- Drucker, P. F. (1959). Long-range planning—challenge to management science. *Management science*, 5(3), 238-249.
- Dyadik, V. (2014). Strategic planning at the municipal level: Russian challenges and Nordic practices. *Barents Studies: Peoples, Economies and Politics*. 1 (2), 75-95.
- Eren, E. (2000). *İşletmelerde stratejik planlama*. Beta Basım Yayıncılık.
- Erençin, A. (2017). Büyükşehir belediyeleri ve personel sorunu: 2006-2016 Dönemi. *Yasama Dergisi*, (35), 5-25.

- Erkan, H. (2009). Türkiye'nin stratejik önceliği: AB ya da bilgi toplumu. SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi, (13), 1-19.
- Erkan, V. (2008). Kamu kuruluşlarında stratejik planlama: Türkiye uygulaması ve kuruluşlarda başarıyı etkileyen faktörler. DPT.
- Erkayman, B. , Kocadağistan, M. E. & Albayrak, Ö. (2020). Belediyelerde performans ölçümü için D-ANP temelli bir kurumsal performans kartı uygulaması. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34 (4), 1491-1511 . DOI: 10.16951/atauniiibd.761957
- Erkul, H. (2009). Belediyelerde stratejik planlama: Malatya Belediyesi Stratejik Planı'nın irdelenmesi. Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler Konferansı, 49-65.
- Erkut, H. (2009). Yönetimin kanatları: Stratejik yönetimin temelleri. Yalın Yayıncılık.
- Eryiğit, B. H. (2013). Stratejik planlama, stratejik planlamaya ilişkin alternatif yaklaşımlar ve stratejik yönetim okulları. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 4(9), 152-173.
- Fedai, R. (2016). Devlet Planlama Teşkilatı'ndan Kalkınma Bakanlığı'na: Planlama anlayışında yaşanan değişim. SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi. 3(9), 410-422.
- Fenn, W. M. (1989). Future focus: Burlington's strategic planning success. Canadian Public Administration, 32(2), 304-310.
- Finch, C. L. P. (2003). Foci of long-range/strategic plans: Externally accountable or internally systemic? An analysis of early 21 st century K-12 planning documents. The College of William and Mary.
- Foster, M. D. (2001). Analyzing practical approaches to strategic planning in the cape may county strategic plan for technology. University of Delaware.
- Genç, F. N. (2009). Türk kamu yönetiminde stratejik planlama. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (23).
- George, B., Desmidt, S., Cools, E., & Prinzie, A. (2018). Cognitive styles, user acceptance and commitment to strategic plans in public organizations: an empirical analysis. Public Management Review, 20(3), 340-359.
- Glesne, C. (2012). Nitel araştırmaya giriş.(A.Ersoy &P. Yalçinoğlu, Çev.) Anı Yayıncılık.
- Goldsmith, A.A. (1997). Private-sector experience with strategic management: cautionary tales for public administration. International Review of Administrative Sciences, 63(1), 25-40.
- Gordon, G. L. (2013). Strategic planning for local government. ICMA Publishing.
- Görgün, A. (2023). Büyükşehir belediyelerindeki stratejik planların DPT kılavuzundaki kriterlere uygunluğunun incelenmesi: Çukurova bölgesi örneği. ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities, 7(1), 210-228.
- Grant, R. B., & Jordan, J. (2014). Stratejinin temelleri. (G. Sart, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Greenwood, R. (1987). Managerial strategies in local government. Public Administration, 65 (4), 295-312.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (2005). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Eds.), The sage handbook of qualitative research. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik yönetim. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(2).
- Güner, S. (2005). Stratejik yönetim anlayışı ve kamu yönetimi. Türk İdare Dergisi, 446, 61-78.
- Güngör, Ş., & Kutlu, Ö. (2018). Yerel yönetimlerde stratejik yönetim yaklaşımı. Kent Akademisi, 11(2), 305-316.

- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. 5. Baskı. Seçkin Yayıncılık.
- Gürcan, N. (2022). Strateji kavramının ve stratejik yönetimin yeni yönelim ve kullanım alanları üzerine bir inceleme. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 333-348.
- Gürer, H. (2006). Stratejik planlamanın temelleri ve Türk kamu yönetiminde uygulanmasına yönelik öneriler. *Sayıştay Dergisi*, (63), 91-105.
- Hannon, P. D., & Atherton, A. (1998). Small firm success and the art of orienteering: The value of plans, planning, and strategic awareness in the competitive small firm. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 5(2), 102-119.
- Hastürk, M. (2006). Stratejik planlama ve performans esası bütçeleme: Güncel mali sorunlar. *Muhasebat Kontrolörleri Derneği*, 11.
- Hendrick, R. (2003). Strategic planning environment, process, and performance in public agencies: A comparative study of departments in Milwaukee. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 13(4), 491-519.
- Hızıroğlu, M., Karaköse, M. A., & Cengiz, S. (2018). Büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarının içsel tutarlılık açısından değerlendirilmesi. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 101-124.
- Irvin, R., & Stansbury, J. (2004). Citizen participation in decision making: Is it worth the effort? *European Political Science*, 64(1), 55–65. doi:10.1111/j.1540-6210.2004.00346.x
- İpek, E. A. Ş. & Akman, Ç., (2019). Son dönemde yapılan değişiklikler çerçevesinde belediyelerde stratejik planlama süreci. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(2), 359-373.
- İpekoğlu, H. (2019). Stratejik Planlama Etkililiği Üzerine Bir Araştırma: Ankara Belediyeleri Örneği.
- Jackson, P.M. (1993). Public service performance evaluation: A strategic perspective. *Public Money & Management*, 13 (4), 9–14.
- Johanson, J.E. (2009). Strategy formation in public agencies. *Public Administration*, 87 (4), 872–91.
- Johnsen, Å. (1998). Comment on Borre Nylehn's "Strategy in local government". *Scandinavian Political Studies*, 21(2), 189-193.
- Johnsen, Å. (2015). Strategic management thinking and practice in the public sector: A strategic planning for all seasons?. *Financial Accountability & Management*, 31(3), 243-268.
- Johnson, G., Whittington, R., Regné, P., Angwin, D., & Scholes, K. (2020). *Exploring strategy*. Pearson UK.
- Joyce, P. (1999). *Strategic management for the public services*. McGraw-Hill Education (UK).
- Kabir, S. H. (2010). Strategic planning in municipal government: The case of City of Ottawa. *Canadian Social Science*, 3(5), 5-14.
- Kalkan, A., Bozkurt, O. C., Oztop, S., & Cesmeli, M. S. (2015). Strategic management approach in the metropolitan municipalities in Turkey: an analysis on the statements of Mission, Vision and Core values. *Journal of Global Strategic Management*, 9(1), 65-74.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2007). Balanced scorecard. In *Das Summa Summarum Des Management* (137-148).
- Kara H. & Karakılıç, Y. (2016). 5018 sayılı kanun kapsamında yerel yönetimlerin denetimi: Getirdiği yenilikler, uygulamalar ve karşılaşılan eksiklikler. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 727-738.
- Karaaslan, H. (2015). Yerel yönetimlerde performans ölçümü ve göstergeler. *Strategic Public Management Journal*, 1(2), 88-106.

- Karabulut-Temel, E., Bulut, Z. A., & Sürgevil, O. (2007). Örgütlerde mevcut durum analizi. TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 20(4-5), 28-34.
- Karasu, M. A. (2012). Büyükşehir belediyelerinde stratejik planlama: Karşılaştırmalı bir analiz. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 8(16), 159-180.
- Karatepe, S., Ozan, M. S., & Banazılı, A. M. (2018). En iyi değer (best value) yaklaşımı ve toplam kalite yönetimi ilişkisi: Türkiye’de yerel yönetimler için bir değerlendirme. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 1(3), 291-302.
- Kaufman, J. L., & Jacobs, H. M. (1987). A public planning perspective on strategic planning. Journal of the American Planning Association, 53(1), 23-33.
- Kavale, S. (2012). The connection between strategy and structure. International Journal of Business And Commerce, 1(6), 60-70.
- Kemp, S., & Dwyer, L. (2003). Mission statements of international airlines: a content analysis. Tourism Management, 24(6), 635-653.
- Kerman, U., Altan, Y., Aktel, M., & Öztop, S. (2012). Belediyelerde stratejik planlama: Ege bölgesi il belediyeleri örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2), 1-15.
- Kılıç, M., (2010). Stratejik yönetim sürecinde değerler, vizyon ve misyon kavramları arasındaki ilişki. Sosyoekonomi Dergisi, 13 (2), 8197.
- Kırhasanoğlu, Ş. 2022. Yerel yönetimlerde stratejik yönetim kültürünün stratejik planlama ve faaliyet raporları aracılığıyla değerlendirilmesi: TR90 bölgesi Belediyeleri örneği. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 3(3), 258-271.
- Kırmızılar, B. & Yereli, A. N. (2019). Yerel yönetimlerde stratejik yönetim anlayışının uygulama aracı olarak kurumsal karne yöntemi: Bir model önerisi . Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, 3 (2) , 99-116 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ihssr/issue/45001/626830>
- Knutsson, H., Mattisson, O., Ramberg, U., & Tagesson, T. (2008). Do strategy and management matter in municipal organisations? Financial Accountability & Management, 24(3), 295-319.
- Koç, M. ve Özbay, M. (2022). Türkiye’de kamuda stratejik planlama üzerine yazılan lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizi. Çağ Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2 (1).
- Koçak, Y. (2022). Belediyelerde muhasebe uygulamaları, Türkiye Belediyeler Birliği.
- Koçel, T. (1993). İşletme yöneticiliği. Beta Basım Yayım.
- Kopackova, H. (2019). Reflexion of citizens' needs in city strategies: The case study of selected cities of Visegrad group countries. Cities, 84, 159-171.
- Kriemadis, T., & Theakou, E. (2007). Strategic planning models in public and non-profit sport organizations. Choregia, 3(2).
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2021). Using MAXQDA for mixed methods research. In The Routledge Reviewer's Guide to Mixed Methods Analysis. Routledge.
- Kunzmann, K. (2013). Strategic planning: A chance for spatial innovation and creativity. DisP-The Planning Review, 49(3), 28–31. doi:10.1080/02513625.2013.859003
- Kwon, M. M. (2006). Strategic planning utilization in local governments: Florida city governments and agencies. The Florida State University.
- Lamba, M. (2014). Büyükşehir belediyelerinde geleceğe bakış: Stratejik planlar üzerinden bir inceleme. Alanya İletme Fakültesi Dergisi, 6(2).

- Leblebici, D. N., & Erkul, E. (2008). Planli kalkınma deneyiminden stratejik planlamaya geçiş: Türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (1).
- Malkoç, B. (2022). Belediyelerde performans esaslı bütçeleme sistemi incelendiğinde bütçe ve performans programı arasındaki ilişki uygun ve uyumlu mu?. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 6(25), 593-603.
- Mayring, P. (2000). *Nitel sosyal araştırmaya giriş*. (A. Gümüş & S. Durgun, Çev.). Baki Kitabevi.
- Mazein, A. (2021). Impact of sustainable development goals on strategic planning in the Russian regions. In *E3S Web of Conferences* (258). EDP Sciences.
- McCune, S. D. (1986). *Guide to strategic planning for educators*. Publication Sales, Association for Supervision and Curriculum Development.
- McHatton, P. A., Bradshaw, W., Gallagher, P. A., & Reeves, R. (2011). Results from a strategic planning process: Benefits for a nonprofit organization. *Nonprofit Management and Leadership*, 22(2), 233-249.
- McMahon, L., & Phillimore, J. (2013). State and territory government strategic plans: Exercises in managing, monitoring and marketing. *Australian Journal of Public Administration*, 72(4), 404-418.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education. Revised and Expanded from "Case Study Research in Education."*. Jossey-Bass Publishers.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. Sage.
- Mintzberg, H. (1987). The strategy concept I: Five Ps for strategy. *California Management Review*, 30(1), 11-24.
- Mintzberg, H. (1994) Fall and rise of strategic planning, *Harvard Business Review*, On-line: <http://hbr.org/product/fall-and-rise-of-strategic-planning/an/94107-PDF-ENG>
- Mohamidi, F. (2020). *Strategic planning at the local level of government: Evidence from Florida*.
- Monteith, J. J. (2016). *Strategic plan and entrepreneurship of immigrant women business owners: A phenomenological study* (Order No. 10140827). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global.(1821921314).
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Harvard University Press.
- Moore, M. H. (2000). *Managing for value: Organizational strategy in for-profit, nonprofit, and governmental organizations*. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 29, 183-204.
- Mora L. & Deakin M. 2019. *Untangling smart cities: From utopian dreams to innovation systems for a technology-enabled urban sustainability*.
- Mora, L., Deakin, M. & Reid, A. (2019). Strategic principles for smart city development: A multiple case study analysis of european best practices. *Technological Forecasting and Social Change*, 142 70–97.
- Morse, J. M. (1991). Strategies for sampling. *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue*, 127, 145.
- Murat, G. & Bağdigen M. (2008). *Kamu idarelerinde stratejik planlama ve yönetim*, Gazi Kitabevi.
- Musgrave, P. (1991). Strategic planning for the material management function. *Hospital Materiel Management Quarterly*, 12(3),47-51.
- Nagel, K. F. (2014). *Local implementation of federal strategic plans: The role of the Health Care for the Homeless program in Opening Doors* [Unpublished doctoral dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill].
- Narinoğlu, A. (2018). *Yerel yönetimlerde stratejik planlama ve uygulama*. Mart Matbaacılık.

- Nartisa, I., Putans, R., & Muravska, T. (2012). strategic planning and management in public and private sector organizations in europe: Comparative analysis and opportunities for improvement. *European İntegration Studies*, (6).
- Nutt, P. C., & Backoff, R. W. (1993b). Transforming public organizations with strategic management and strategic leadership. *Journal of Management*, 19(2), 299-347.
- Nutt, P.C. & R.W. Backoff (1993a). Organizational publicness and its implications for strategic management. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 3(2), 209–31.
- Onwuegbuzie, A. J., & Leech, N. L. (2007a). A call for qualitative power analyses. *Quality & Quantity*, 41(1), 105-121.
- Onwuegbuzie, A., & Leech, N. L. (2007b). Sampling designs in qualitative research: Making the sampling process more public. *The Qualitative Report*, 12(2), 238- 254. Retrieved [Insert date], from <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR12- 2/onwuegbuzie1.pdf>
- Osborne, D., & Gaebler, T. (1995). Reinventing government. *Journal of Leisure Research*, 27(3), 302.
- Oster, S. M. (1995). *Strategic management for nonprofit organizations: Theory and cases*. New York: Oxford University Press.
- Önen, S. M. & Küçük, Ü. (2021). Yerel yönetim ombudsmanlığı sistemi: Türkiye'ye uygulanabilirliği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 8 (19) , 88-111. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/assam/issue/65159/982250>
- Önen, S. M., & Ozan, M. S. (2021). Kamu yönetimi reformlarının dönüşümü. *TroyAcademy*, 6(2), 521-548.
- Özbay, M. (2023). *Belediyelerin stratejik planları üzerine fenomenolojik bir araştırma* [Doktora tezi, Çağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özen, M. T. & Koç, M. (2022). Hizmet baskın mantık çerçevesinde belediyelerde proje yönetim ekosistemi. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 3 (2) , 41-64. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kaypod/issue/72104/1055006>
- Özer, M. A., & Berberoğlu, N. (2021). Yönetimde 7S modeli ve yeniden yapılanma sürecine bu perspektiften bir bakış. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 251-270.
- Özgür, H. (2004). Kamu örgütlerinde stratejik yönetim. *Çağdaş Kamu Yönetimi II*, 207-254.
- Öztop, T. (2021). Şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından stratejik planlar: türkiye'deki devlet üniversitelerinin stratejik planlarının incelenmesi.
- Parlak, B., & Doğan , N. (2014). Dereceli puanlama anahtarı ve puanlama anahtarından elde edilen puanların uyum düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29-2), 189-197.
- Patel, B. S., Booker, L. D., Ramos, H. M., & Bart, C. (2015). Mission statements and performance in non-profit organisations. *Corporate Governance*, 15(5), 759-774.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün ve S. Demir, Çev.). Pegem Akademi.
- Pearce, J. A., & Robinson, R. B. (2020). *Stratejik yönetim: Geliştirme, uygulama ve kontrol*. (M. Barca, Çev.) 12. Basım. Nobel Yayıncılık.
- Pickton, D. W., & Wright, S. (1998). What's swot in strategic analysis?. *Strategic Change*, 7(2), 101-109.
- Poister, T. H. (2010). The future of strategic planning in the public sector: Linking strategic management and performance. *Public Administration Review*, 70, 246-s254.

- Poister, T. H., & Streib, G. (1999a). Performance measurement in municipal government: Assessing the state of the practice. *Public Administration Review*, 325-335.
- Poister, T. H., & Streib, G. (2005). Elements of strategic planning and management in municipal government: Status after two decades. *Public Administration Review*, 65(1), 45-56.
- Poister, T. H., & Streib, G. D. (1999b). Strategic management in the public sector: Concepts, models, and processes. *Public Productivity & Management Review*, 308-325.
- Poister, T. H., Pitts, D. W., & Hamilton Edwards, L. (2010). Strategic management research in the public sector: A review, synthesis, and future directions. *The American Review of Public Administration*, 40(5), 522-545.
- Punch, K.F. (2005). Sosyal araştırmalara giriş: Nitel ve nicel yaklaşımlar. Siyasal Kitabevi.
- Rana, R. A., Rana, F. Z., & Rana, H. A. (2017). Strategic planning role in nonprofit organizations. *Journal for Studies in Management and Planning*, 3(6), 166-170.
- Randles, C. (2012). Phenomenology: A review of the literature. Update: Applications of Research in Music Education, 30(2), 11-21.
- Ream, J. F. (2019). In Pursuit of equity: Messages and ideologies in academic strategic plans. University of Colorado at Denver.
- Retnandari, N. D. (2022). Implementation of strategic planning in regional/municipal governments, obstacles and challenges. *Policy & Governance Review*, 6(2), 155-175.
- Ridley, L. D. (2021). Exploring the processes for insider succession planning in nonprofit organizations [Doctoral dissertation, University of Phoenix].
- Ring, P.S. & J.L. Perry (1985). Strategic management in public and private organizations. Implications of distinctive contexts and constraints. *The Academy of Management Review*, 10 (2), 276–86.
- Saah, P. (2022). Critical factors for the successful implementation of a strategic business plan among small and medium size enterprises. *International Review of Management and Marketing*, 12(4). doi:10.32479/irmm.13280.
- Sabuktay, A. (2007). Belediye yönetimi. Yerel Yönetimler Reformunu Destekleme Programı Kitap Dizisi, TODAİE.
- Sağbaş, İ., Çalışkan, A., Hazman G. & Erin M. (2011). Yerel yönetimlerde performans ölçümü: Teori ve Türkiye uygulaması. Seçkin Yayıncılık.
- Sağlam, M. (2012). Türkiye’de kamu idarelerinde stratejik planlama: Yasal çerçeve ve stratejik planlama süreci. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 49 (565).
- Sağtaş, S. (2021). Endüstri 4.0’ın dijital pazarlamaya etkileri. Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 51-66.
- Sakin, U. (2018). Stratejik yönetimin kamuda uygulanması: Türkiye’de yaşanan on sorun. *Strategic Public Management Journal*, 4(7), 83-97.
- Saldaña, J. (2015). The coding manual for qualitative researchers (3rd ed.). SAGE. 1–9.
- Saral, O. (2020). Teoride ve uygulamada yerel yönetim 4.0. Hayy Kitap.
- Sınacı, F. & Büyükgöçmen Sat, N. A. (2016). Türkiye’de stratejik planlama uygulamaları ve Avrupa Birliği ölkeleri karşılaştırması. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (40), 163-188. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusosbilder/issue/23618/251575>
- Smith, J. K. (1990). Alternative research paradigms and the problem of criteria. *The Paradigm Dialog*, 167-187.

- Songür, N. (2008). Belediyelerin stratejik planlama sürecindeki gereklilikleri yerine getirme durumları üzerine bir araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17(4), 63-86.
- Songür, N. (2009). Belediyelerin stratejik planlama yaklaşımına bakış açıları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 18(4), 27-52.
- Songür, N. (2011). Kamu yönetiminde stratejik planlama: İl özel idareleri deneyimi. *TODAİE*.
- Songür, N. (2015). Türk kamu yönetiminde stratejik planlama ve uygulamalara ilişkin genel bir değerlendirme. *Strategic Public Management Journal*, 1(1), 56-78.
- Souki, B., Beigi, R. N., & Daneshfard, K. (2020). Factors affecting the strategic planning in local organizations for designing a structural model. *CIENCIA UNEMI*, 13(34), 1-15.
- Söyler, İ. (2007). Kamu sektöründe stratejik yönetim uygulanabilir mi? (Engeller/güçlükler). *Maliye Dergisi*, 152, 103-115.
- Steiss, A. W. (2003). *Strategic management for public and nonprofit organizations*. CRC Press.
- Stevens, J.M. & R.P. McGowan (1983). Managerial strategies in municipal government organizations. *Academy of Management Journal*, 26(3), 527-34.
- Stone, M. M., Bigelow, B., & Crittenden, W. (1999). Research on strategic management in nonprofit organizations: Synthesis, analysis, and future directions. *Administration & Society*, 31(3), 378-423.
- Streib, G. D., & Willoughby, K. G. (2005). Local governments as e-governments: Meeting the implementation challenge. *Public Administration Quarterly*, 77-109.
- Strong, T. O. (2021). *Creativity in the ontario elementary curriculum 1853-2018: A historically situated document analysis* [Doctoral dissertation, University of Queen].
- Sultan, A.B. (2012). *An assessment of excellence in formulating strategic plan: Case study of dubai Governement's strategic plan united arab emirates*. University of Derby (United Kingdom).
- Şahin, A. (2004). Yönetim kuramları ve motivasyon ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 523-547.
- Şahin, F. 2015. Stratejik planlamada pilot kuruluşların stratejik planlarının ölçülebilirliği. *Sayıştay Dergisi*, (97), 5-29.
- Şentürk, H. (2005). *Belediyelerde stratejik planlama*. İlke Yayıncılık.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı (2018), *Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK-13)*, (24.07.2018 tarih ve 30488 sayılı Resmi Gazete).
- Tekindal, M., & Uğuz Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153-172.
- Tikkanen, H., Lamberg, J. A., Parvinen, P. & Kallunki, J. P. (2005). Managerial cognition, action and the business model of the firm. *Management Decision*. 43 (6), 789-809.
- Trainer, J. F. (2004). Models and tools for strategic planning. *New directions for institutional research*, (123), 129-138.
- Umar, M. A. (2021). Review of the role of strategic planning in organizational performance. *International Journal of Intellectual Discourse*, 4(2), 26-38.
- Usta, A. (2014). Kamu örgütlerinde stratejik planlama süreci: potansiyel sorunlar ve çözüm önerileri. *Verimlilik Dergisi*, (4), 83-117.
- Ülgen, H., & Mirze, S.K. (2018). *İşletmelerde stratejik yönetim*. Literatür Yayınları.

- Wandera, K., Abuya, J. O. O., & Kiongera, F. N. (2023). Strategic procurement planning and service delivery of county governments in western kenya region. *African Journal of Empirical Research*, 4(1), 159-165.
- Wassif, O. M., Meselhy, A. A., Sharkawy, S. F., & Ali, A. A. (2020). Quantify impact of wind erosion on organic matter content under management practices. . *Egyptian Journal of Desert Research*, 70(1), 83-102.
- Waterman Jr, R. H., Peters, T. J., & Phillips, J. R. (1980). Structure is not organization. *Business Horizons*, 23(3), 14-26.
- White, L. R. (2017). Defining strategic management. *IQ: The RIMPA Quarterly Magazine*, 33(3), 5-6.
- Wolf, J., Nogueira, F., & Borges, M. (2021). A collaborative methodology for local strategic planning: Insights from four plans in Portugal. *Planning Practice & Research*, 36(1), 91-107.
- Yavuz, İ.S. (2021). 6360 sayılı kanun çerçevesinde türkiye’de büyükşehir belediyelerinin mali sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi. Akarçay, P.(Ed.) *Yerel Yönetimlerde Güncel Yaklaşımlar: Teoriden Pratiğe*. (267 - 303). Ekin Yayınevi. Bursa.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M.F. (2011). Mahalli idarelerde yönetim ve belediye stratejik planlarının iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi. *Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Planlama Uzmanlığı Tezi*.
- Yildiz, E., & Duruel, M. C. (2022). Afet ve acil durum yönetimi başkanlığı (AFAD) stratejik planlarının değerlendirilmesi. *Acil Yardım ve Afet Bilimi Dergisi*, 2(1), 19-24.
- Yin, R. K. (1994). Discovering the future of the case study. *Method in evaluation research*. *Evaluation Practice*, 15(3), 283-290.
- Yüksel, F. (2002). Sürekli değişen kentsel faktörler karşısında yerel yönetimlerde stratejik planlama gereği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11(1), 31-41.
- Zhikharevich, B. S., & Pribyshin, T. K. (2016). Municipal strategic planning in Russia in 2010–2014. *Regional Research of Russia*, 6(3), 267-273.

EXTENDED SUMMARY

Various legislative arrangements have been made regarding the implementation of strategic planning in public institutions in Turkey. Within the local government political mechanisms, municipalities are obliged to prepare strategic plans as the first link of democracy that touches the public and is in direct contact with the public. In this research, it is aimed to present solution suggestions for the deficiencies and deficiencies identified in the plans by examining the strategic plans of the municipalities. In this context, the compliance of the strategic plans of the municipalities with the guide was investigated based on the "Strategic Planning Guide for Municipalities, 2019 (Guide)", which is the legislation that must be followed. In determining the compliance of the strategic plans examined with the guide, a computer software specific to the study was developed and the strategic plans of the municipalities were ranked according to their compliance with the guide. In order to confirm how much the compliance rates determined by computer software reflect reality, the strategic planning experiences of the personnel who prepared the strategic plan were investigated. Similarities and differences were revealed between the examination of documents analyzed in computer software and the data obtained through interviews. The study was designed with qualitative research method, content analysis was used in document analysis, and phenomenology pattern was applied in the interviews.

In the research findings, it is seen that the preparation process and the monitoring and evaluation process are mostly lacking and flawed in the strategic plans of the municipalities that are obliged to prepare strategic plans within the scope of Law No. 5393 in Turkey. In this respect, it is not possible to say that Turkey has yet moved from the classical planning approach to the strategic planning approach. Traces of the classical planning approach are still seen in the strategic plans of municipalities in Turkey. Although there are different techniques, decision-making methods and analysis types that can be used in situation analysis with the "Strategic Planning Guide for Municipalities" published in 2019, these innovations have not yet taken their place in the strategic plans examined for the 2020-2024 period. From this, it is concluded that the strategic plan cannot fully escape the classical planning approach in which it is perceived as a SWOT (Strength, Weakness, Opportunity and Threat) analysis. However, although strategic planning is not a culture that will be established in a short time, the idea that it will increase in parallel with corporate culture, ownership and progress with the awareness and change in public culture over time (Songür, 2008) is supported in this study.

Changes and developments in the practice habits of traditional management show that there is an awareness of the transition to a new planning approach in Turkish Public Administration. As a result of the study, it is possible to say that although there are deficiencies and disruptions in the plans, an awareness has been created about strategic planning. Sanctions related to strategic planning should be increased, and permanent changes should be supported by complementary policies. If we accept that creating a corporate culture and reformist regulations take time, it is possible to say that the use of facilitating tools for change will contribute to the process and accelerate the process. It is recommended that municipalities give due importance to the determination, monitoring and evaluation of costing and performance indicators, which are the most important stages of the plans they will prepare in the new period, and to create automatic performance tracking systems.

In addition, the operation of internal and external audit mechanisms in addition to the specified corrective practices; It is thought that sustainable solutions in planning can be developed by implementing inspection, control and evaluation processes and establishing institutional auditing and centralized auditing units within municipalities. As mentioned before, it is necessary to establish institutional audits within municipalities and central audit units, to contribute to the creation of corporate report cards, and to transparently demonstrate the relationship between planning adequacy and public services. At the very least, the results obtained from the auditing of the efficient planning and use of public resources in accordance with the plan should be announced to the public along with the results, and normative measures should be taken against those responsible. The participants in the study could not be scaled as towns, districts, provinces and metropolitan municipalities. Because there were various problems in reaching the participants. Increasing the number of participants and holding meetings by scaling to towns, districts, provinces and metropolitan municipalities will contribute to the research of the culture of preparing strategic plans according to scale.

BİST'TE İŞLEM GÖREN OTOMOTİV ŞİRKETLERİNİN KÂRLILIK PERFORMANSININ LOPCOW VE MABAC YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ

ANALYSIS OF PROFITABILITY PERFORMANCE OF AUTOMOTIVE COMPANIES TRADED ON BIST USING LOPCOW AND MABAC METHODS

Ömer Orbay ÇETİN

Afyon Kocatepe Üniversitesi
Bolvadin Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Muhasebe ve Finans Yönetimi ABD
omerocetin@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6909-7248

Muhammed KARATAŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi
Bolvadin Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Lojistik Yönetimi ABD
mkaratas@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3738-7486

ÖZ

Geliş Tarihi:

09.07.2024

Kabul Tarihi:

21.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Otomotiv Lojistiği,
Mali Tablolara
Analizi,
Kârlılık Oranları,
LOPCOW,
MABAC.

Keywords

Automotive
Logistics,
Financial Statement
Analysis,
Profitability Ratios,
LOPCOW,
MABAC.

Elektrikli araçlar, otonom sürüş, paylaşımlı yolculuk gibi kavramlarla yeni bir dönüşüm içerisine giren otomotiv sektörü, özellikle lojistik alanı başta olmak üzere pek çok alanda giderek daha önemli bir sektör haline gelmektedir. Sektörün dünya genelinde öneminin artmasına bağlı olarak ticaret hacminde ve şirketlerin kârlılık oranlarında da artış beklenmektedir. Sektörde kârlılık sağlayacak birçok yeni fırsat olmakla birlikte şirketlerin kendisini güncellemesi ve yenilikleri yakalayamaması durumunda zorlaşan rekabet ortamı içerisinde başarısız olma ihtimalleri de göz ardı edilmemelidir. Bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmanın amacı otomotiv şirketlerinin kârlılıklarının analiz edilmesi olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören 8 otomotiv şirketinin kârlılık performansı ele alınmıştır. 8 şirkete ait 2013-2022 yıllarını kapsayacak şekilde 10 yıllık bir veri seti oluşturulmuştur.

Kârlılık oranları içerisinde sıklıkla kullanılan 7 oranın dahil edilmesiyle birlikte Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemlerinden olan LOPCOW ve MABAC yöntemlerinin kullanımıyla kârlılık açısından finansal performansları analiz edilmiştir. Analizden elde edilen bulgular sonucunda 2020 ve 2021 yılları için Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş. (OTKAR), 2022 yılı için ise Doğu Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş. (DOAS) şirketi en başarılı kârlılık performansına sahip şirketler olarak tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The automotive sector, which is undergoing a new transformation with concepts such as electric vehicles, autonomous driving and shared travel, is becoming an increasingly important sector in many areas, especially in logistics. As the sector grows in importance worldwide, the trade volume and profitability rates of companies are expected to increase. Although there are many new opportunities that will provide profitability in the sector, it should not be ignored that if companies do not update themselves and catch up with innovations, they may fail in a difficult competitive environment. In line with this information, the purpose of this research is to analyze the profitability of automotive companies. Within the scope of the research, the profitability performance of 8 automotive companies traded on Borsa Istanbul (BIST) is analyzed. A 10-year data set covering the years 2013-2022 was created for 8 companies.

With the inclusion of 7 ratios that are frequently used in profitability ratios, their financial performance in terms of profitability was analyzed by using LOPCOW and MABAC methods, which are Multi Criteria Decision Making (MCDM) methods. As a result of the findings obtained from the analysis, Otokar Automotive and Defense Industry Inc. (OTKAR) for 2020 and 2021 and Doğu Automotive Service and Trade Inc. (DOAS) for 2022 were determined as the companies with the most successful profitability performance.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1513524>

Atf/Cite as: Çetin, Ö. O., & Karataş, M. (2024). BİST'te işlem gören otomotiv şirketlerinin kârlılıklarının LOPCOW ve MABAC yöntemleriyle analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1470-1496.

Giriş

Otomotiv sektörü denildiğinde genellikle karayolu araçları düşünülmele birlikte ilk akla gelenler otomobil, otobüs, kamyon ve motosiklet gibi araçlardır. Otomotiv sektörü, tüm bu araçları üreten ve bu araçların üretiminde kullanılan diğer parçaları da imal eden bir ağır sanayi sektörüdür. Günümüzde hem dünya hem de Türkiye ekonomisi için önemli bir değere sahip olan sektörün, gelecekte de bu değerini artırarak koruyacağı beklenmektedir. Ülkemiz ekonomisi içerisinde vergi gelirlerinden yarattığı istihdama kadar pek çok önemli katkı sağlayan otomotiv sektörü, ilerleyen yıllarda gelişen teknolojiyle doğru orantılı olarak sunacağı yeni fırsatlarla birlikte sağladığı bu katkılara devam edecektir (Paksoy, 2024:74)

Otomotiv sektörünün Türkiye'deki pazar büyüklüğü yaklaşık olarak 45 milyar dolar olmakla birlikte, 2030 yılına kadar sektörün hızla büyümeye devam edeceği ve 90 milyar dolarlık bir pazar büyüklüğüne ulaşacağı öngörülmektedir. Sektörü en çok etkileyen unsurlar arasında 2024 yılı itibarıyla elektrikli araçlar, otonom sürüş ve paylaşım ekonomisi gibi yenilikler vardır. Türkiye otomotiv sektörünü de oldukça etkileyen bu yenilikler, sektör paydaşları tarafından son derece ciddiye alınmakta ve günceli kaçırmamak adına bu yenilikler doğrultusunda adımlar atılmaktadır. Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu (TOGG) ve Martı gibi girişimler, atılan adımlar arasında öne çıkan girişimlerdir (Özdemir-Öztürk, 2022:22).

Bu çalışmada otomotiv sektörünün ülkemiz açısından oldukça kritik bir öneme sahip olması, uluslararası otomotiv pazarında Türkiye'nin ciddi bir paya sahip olması, sektörün Türkiye ekonomisine olan göz ardı edilemez katkısı gibi sebeplerden hareketle, ülkemizde otomotiv sektöründe faaliyetini sürdüren şirketlerin kârlılıklarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören 8 ayrı şirketin 2013-2022 yıllarını kapsayan 10 yıllık kârlılık oranları belirlenen amaç doğrultusunda analiz edilmiştir. Oluşturulan veri setinin analiz edilmesi için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemlerinden LOPCOW ve MABAC yöntemleri kullanılmıştır.

Teknolojik gelişmelerin çok farklı boyutlara doğru evrildiği, dijitalleşmenin hızla devam ettiği ve ülke ekonomilerinde farklı dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, otomotiv sektörünün ve bu sektördeki şirketlerin önemi ve sunacağı katkılar artarak devam edecektir. Yapılan literatür incelemesinde bu araştırmanın konusuna ilişkin yapılmış çalışmalarda sıklıkla TOPSİS yöntemi kullanılırken bu araştırma, analiz kısmında kullanılan LOPCOW ve MABAC yöntemleri sayesinde diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Özellikle otomotiv sektöründe yer alan şirketlerin kârlılık performanslarının analizinde bu iki yöntemin hibrit olarak kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple LOPCOW ve MABAC yöntemlerinin hibrit kullanımının uyumlu olup olmadığının ortaya konması ve elde edilen bulguların tutarlılığının teyit edilmesi için duyarlılık analizi yapılmıştır. İlk olarak Standart Sapma (SD) ve Eşit Ağırlık (EA) yardımıyla kriter ağırlıkları karşılaştırılmış ve ardından diğer ÇKKV yöntemlerinden olan CoCoSo, VIKOR, TOPSİS ve PROMETHEE II yöntemlerinin kullanımıyla şirketlerin kârlılık performanslarına ilişkin sıralamaları karşılaştırılmıştır. Otomotiv sektörünün sahip olduğu önem doğrultusunda bu konuda yapılan çalışmaların sayısındaki artışın ve kullanılan yöntemlerin çeşitlendirilmesinin konuyla ilgili paydaşlar, araştırmacılar ve literatür için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Konuya İlişkin Teorik Çerçeve

Başta lojistik alanı olmak üzere pek çok alan için son derece önemli bir sektör olan otomotiv sektörü, her geçen gün özellikle dijitalleşme ve diğer teknolojik gelişmeler doğrultusunda değişim göstermektedir. Otomotiv sektörü yalnızca ülkemizde değil dünyada da önde gelen sektörlerden birisi konumundadır. Bu sebeple otomotiv sektörünün önce dünyadaki ardından da ülkemizdeki mevcut durumunu kısa şekilde özetlemek faydalı olacaktır. Sektör hakkında hem küresel olarak hem de ülkemiz özelinde verilen bilgilerden sonra bu başlığın son kısmında ise otomotiv sektörüne günümüzde yön veren güncel gelişmelere yer verilmiştir.

Otomotiv Lojistiği

Otomotiv üreticilerinin faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olan otomotiv lojistiği; otomotiv parçalarının, yedek parçaların ve komple araçların arzdan talebe doğru akışını içeren bir süreçtir (Liu vd., 2010:194). Otomotiv lojistiği ilk etapta doğru parçaların doğru zamanda temin edilmesini, ikinci etapta ise doğru aracın, doğru zamanda, doğru müşteriye ulaştırılmasını kapsamaktadır (Klug, 2006:188). Sermaye yoğun, teknoloji yoğun ve bilgi yoğun özelliklere sahip olan otomotiv lojistiği, maliyetlerin azaltılmasında ve rekabet gücünün artırılmasında

önemli bir rol oynamaktadır (Sabadka, 2015:16). Bu kapsamda otomotiv üreticileri, maliyetleri mümkün olduğunca azaltmak ve kârlılığı artırmak için lojistik yönetimine büyük önem vermektedirler (Yin, 2014:812). Genel olarak otomotiv lojistiği, tedarik zinciri boyunca risk ve envanter yönetimini kolaylaştırarak ve malzemelerin, bilgilerin ve finansın etkin bir şekilde akışını sağlayarak otomotiv endüstrisinin daha verimli ve sorunsuz çalışmasına olanak tanımaktadır.

Otomotiv Sektörünün Küresel Görünümü

Gelişen teknoloji ve dijital dönüşümle birlikte her geçen gün daha da gelişen bir sektör olan otomotiv sektörü, ticaret hacminin artmasıyla ülke ekonomileri için de oldukça önemli bir sektör haline gelmiştir. Sektör içerisinde gerek ülkeler arası gerek ise şirketler arası rekabet hızla yükselirken bu rekabette başarılı olabilmek için girdilerin etkin kullanımı, verimlilik, kalite süreçleri ve hem idari hem de teknik organizasyon gibi faktörler son derece önemlidir (Özdemir-Öztürk, 2022:21).

Pandemi döneminde talep düşüklüğü, çip krizi vb. unsurlardan ötürü küçülme yaşayan otomotiv sektörü, bu yıllarda tekrar ivme yakalayarak büyümeye başlamıştır (Açık-Taşar, 2023:557). Küresel olarak 2021 yılında 4,1 trilyon dolar tutarında ölçülen otomotiv sektörünün büyüklüğü için 2026 yılı tahmini iste yaklaşık 7 trilyon dolardır. 2026 yılında kadar her sene ortalama %10,3 büyüme oranı yaşanacağı ön görülürken sektör liderliğinde ise Asya Pasifik ve Kuzey Amerika arasında çekişme yaşanacağı düşünülmektedir (Kolay İhracat Platformu, 2023).

Küresel hafif taşıt üretimi yılda yaklaşık 80-85 milyon adet civarında seyrederken, bu üretimin yaklaşık üçte birini Çin tek başına gerçekleştirmektedir. Hafif taşıt üretiminde Çin'i Avrupa Birliği ve İngiltere, ardından Amerika Birleşik Devletleri takip etmektedir. Günümüzde Çin, araç üretimi konusunda pandemi öncesi seviyesini geçerken Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devleti ise eski üretim seviyesini yakalamaya çalışmaktadır (ODMD, 2024:36-37).

Küresel otomotiv sektörünü direkt olarak etkileyen pek çok gelişme olmakla birlikte elektrikli araçlar, otonom sürüş ve araç paylaşımı ve paylaşım ekonomisi gelişmeleri bunların başında gelmektedir. Bu gelişmeler, sektör hacminin değişmesinden yeni iş birliklerine, çalışma koşullarından üretim modellerine, satış stratejilerinden sürdürülebilirliğe pek çok konuda yeniliği ve değişimi zorunlu kılacaktır. Buna bağlı olarak da otomotiv sektöründe faaliyetini sürdüren şirketlerin yeniliğe gitmesi kaçınılmaz olacak ve bu yeni gelişmeleri göz önünde bulundurması gerekecektir.

Türkiye Otomotiv Sektörüne Genel Bir Bakış

Ülkemizde otomotiv sektörünün büyüklüğünün yaklaşık 45 milyar dolar oluşu görülürken, pandemi dönemiyle birlikte yaşanan olumsuzluklar yavaş yavaş geride kalarak sektör açısından tekrar olumlu gelişmeler yaşandığı söylenebilir. 2030 yılına kadar otomotiv sektörünün yılda yaklaşık %6,7 büyüyeceği ve buna bağlı olarak sektör büyüklüğünün 87 milyar doları aşacağı ön görülmektedir.

Günümüzde traktörler hariç motorlu taşıt üretiminde yaklaşık olarak 1,3 milyon gibi bir üretim sayısını yakalayan ülkemiz, dünya genelindeki en büyük 14. araç üreticisi olarak bilinmektedir. Çip krizi, pandemi, bulunduğumuz bölgede yaşanan siyasi gelişmeler gibi pek çok farklı faktörden olumsuz şekilde etkilenen sektör, 2022 yılında tüm bu olumsuz faktörleri geride bırakarak yeniden %7'lik bir büyüme oranı yakalamış durumdadır. 2023 yılının ilk yarısında ise toplam otomotiv ihracatı yabancı kur bazında yaklaşık %15 oranına ve 18 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 1. Türkiye Otomotiv Sektörü 2024 Ocak-2023 Ocak Karşılaştırmalı Verileri

Dönem		Pazar (Adet)	Üretim (Adet)	İthalat (Adet)	İhracat (Adet)	İhracat (\$)
2023	Ocak	53.578	111.837	34.269	79.381	2.770.932.840
2024	Ocak	82.416	108.483	52.699	75.106	2.823.947.047
	(%)	53,8	-3,0	53,8	-5,4	1,9
	2023	841.000	1.373.962	467.157	981.615	32.018.241.182
Son 12 Ay	2024	1.312.884	1.465.039	834.256	1.013.972	35.742.878.784
	(%)	56,1	6,6	78,6	3,3	11,6

Not. Veriler, Otomotiv Distribütörleri ve Mobilite Derneği'nin internet sayfasında yer alan Ocak 2024'e ait Makroekonomik Değerlendirme Raporu'ndan elde edilmiştir.

2024 yılının Ocak ayında ise ülkemizde otomotiv sektörü pazarı 2023 Ocak ayına göre ihracatta ve üretimde azalma olmasına karşın %35 artmıştır. 2024 Ocak ayı ve 2023 Ocak ayına ilişkin sayısal veriler Tablo 1'de yer almaktadır (ODMD, 2024:18).

Tablo 2. Türkiye Otomotiv Sektörü 2023 İhracat ve İthalat Verileri

En Fazla İhracat Yapılan Ülkeler		En Fazla İthalat Gerçekleştirilen Ülkeler	
Ülke	Tutar	Ülke	Tutar
Fransa	3.19 Milyar \$	Almanya	4.63 Milyar \$
Almanya	3.00 Milyar \$	İspanya	4.63 Milyar \$
İngiltere	2.29 Milyar \$	Fransa	3.28 Milyar \$
Polonya	1.42 Milyar \$	Çin	2.81 Milyar \$
İspanya	1.38 Milyar \$	İngiltere	1.16 Milyar \$

Not. Veriler, Kolay İhracat Platformu'nun internet sayfasında yer alan Türkiye otomotiv sektörüne ilişkin 2023 yılına ait sunulmuş bilgilerden elde edilmiştir.

Tablo 2'de 2023 yılı itibarıyla ülkemizin otomotiv sektörüne bağlı olarak en fazla ihracat yaptığı ve ithalat gerçekleştirdiği ülkelerin bilgileri yer almaktadır (KPMG, 2023; Kolay İhracat Platformu, 2023). Özellikle yerli elektrikli araç girişimleriyle birlikte ihracat oranlarımızın ve tutarımızın gelecekte artacağı beklenmektedir.

KPMG tarafından 2022 yılının sonunda yapılan araştırmada, araştırmaya katılan yöneticilerin %83'ü gelecek beş yılda sektördeki kârlılık oranlarının artacağı düşünülmektedir. Katılımcıların yarısı ise her geçen yıl daha fazla kâr elde edeceğinden emin durumdadır (Kumajas vd., 2021:120). Gerçekleştirilen araştırmada buna ek olarak sektörün başta Nesnelere İnterneti teknolojisi olmak üzere dijitalleşmeden de doğrudan etkileneceği yer almaktadır. Sektör içerisindeki fiziksel yoğunluğun yerini dijitalle bırakacağı ön görülmüştür. Buna bağlı olarak da otomotiv sektörünü etkileyen güncel gelişmeler bakmakta yarar vardır. Sektörün geleceğini görmek ve buna göre pozisyon almak için sektörü ilgilendiren tüm gelişmeleri takip etmek oldukça önemlidir (KPMG, 2023).

Otomotiv Sektörünü Etkileyen Güncel Gelişmeler

2024 yılı itibarıyla otomotiv sektörünü en çok etkileyen gelişmelere bakıldığında elektrikli araçlardaki üretim ve kullanım oranındaki artış, otonom sürüş ve araç paylaşımı, paylaşım ekonomisi öne çıkmaktadır. Sektör içerisinde faaliyetlerini sürdüren şirketlerin pazardaki rekabet gücünü kaybetmemesi için mutlaka bu gelişmelerle ilgili adımlar atması gerekmektedir (Kolay İhracat Platformu, 2023).

Elektrikli Araçlar

Her geçen gün sektör içerisindeki payını artıran elektrikli araçlar, özellikle 2021 yılından itibaren hem üretim hem de kullanım olarak iyice yaygınlaşmıştır. Dünya geneline bakıldığında elektrik araç satışlarının neredeyse tamamı Çin, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri etrafında toplanmıştır (Özdemir-Öztürk, 2022:23). Diğer ülkeler için oldukça farklı imkânların yer aldığı bu alanda, pazar içerisinde var olmanın ve tutunmanın zorluğu dezavantaj olarak görülebilir.

Elektrikli araç satışlarından elde edilen tutar büyüklüğü 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 450 milyar \$ iken, bu tutar büyüklüğünün 2027 yılında yaklaşık 900 milyar \$'a kadar ulaşması beklenmektedir. Elektrikli araçlar konusunda yaşanan bu gelişmeler ve fırsatlar doğrultusunda ülkemizde de Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu (TOGG) tarafından da çeşitli projeler geliştirilmiş ve bugün itibarıyla gerek üretim gerek ise pazar payı açısından oldukça önemli bir yol katedilmiştir (Kolay İhracat Platformu, 2023).

Otonom Sürüş ve Araç Paylaşımı

Dünya genelinde artan nüfus ve daha yüksek hareketlilik konusundaki talebin artmasıyla birlikte araçlarla katedilen mesafelerin artacağı ön görülmektedir. Kaza riskinden trafik karmaşıklığına kadar pek çok konuda olumsuz etkilere sebep olacak bu gelişme doğrultusunda dijitalleşmeden faydalanılarak otonom sürüş kavramının ve araç paylaşımının yaygınlaşması beklenmektedir (Yiğit vd., 2020:182-184) 2030 yılına kadar otonom araçlarla karşılaşma oranındaki artışın Amerika Birleşik Devletleri için %24, Çin için ve Avrupa Birliği için ise %40 olacağı tahmin edilmektedir.

Paylaşım Ekonomisi

Bir aracın mülkiyet hakkı olmadan bireyler tarafından ortak ve toplu şekilde kullanılması olarak adlandırılacak paylaşımlı mobilite kavramının genel ismi olarak ele alınabilecek paylaşım ekonomisi, içerisinde arabalardan e-bisikletlere, scooterlerden motosikletlere kadar pek çok aracı içerisinde barındırmaktadır (Kolay İhracat Platformu, 2023). Ekonomik faktörler, çevresel kaygılar ve trafikteki sıkışıklık gibi unsurlar sebebiyle her geçen yıl paylaşım ekonomisi anlayışı daha geniş kitlelerce karşılık bulurken, ülkemizde de Martı, BlaBlaCar, ve BinBin gibi şirketler aracılığıyla yaygınlaşmaktadır. İlk kez Martı tarafından konuya ilişkin bir kanuni düzenleme talep edilirken, Paylaşımlı Yolculuk Yönetmeliği talebiyle ilgili 376 bin dilekçe toplanmış ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne teslim edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2024)

Literatür İncelemesi

Araştırmanın konusuyla ilgili ulusal ve uluslararası literatür incelenerek ulaşılan çalışmalardan bu araştırmanın konusuna en yakın çalışmalar özetlenmiştir.

Tablo 3. Konuya İlişkin Literatür Özeti

Yazar Bilgisi	Yıl	Veri Dönemi	Yöntem Bilgisi	Açıklama
Otomotiv Sektöründe Yer Alan Şirketlere Yönelik Yapılan Çalışmaların Özeti				
Bulgurcu	2013	2009-2012	TOPSİS	Çalışmada, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören (İSEM) otomotiv sektöründeki şirketlerin 2009-2012 yılları arasındaki finansal performansları İdeal Çözüme Benzerlik Yoluyla Sıralama Tercihi Tekniği (TOPSİS) uygulanarak analiz edilmiştir. Analizden elde edilen bulgulara göre F-M İzmit Piston şirketi dört yılda da en yüksek finansal performansa sahip şirket olurken, Parsan şirketi ise en başarısız performansa sahip şirket olarak tespit edilmiştir.

Yadav ve Kapoor	2018	2012-2016	TOPSİS	<p>Bu araştırmada Hindistan'ın en hızlı gelişen sektörlerinden biri olan otomotiv sektöründe faaliyetini sürdüren şirketlere yönelik TOPSİS yönteminin kullanımıyla finansal performans sıralamasının yapılması amaçlanmıştır. Şirketlerin 2012-2016 yılları arasındaki finansal performanslarının analiz edildiği araştırmada, elde edilen bulgulara göre 2014 yılında Eicher Motors şirketinin ve diğer yıllarda MRF şirketinin en başarılı finansal performansa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.</p>
Yiğit vd.	2020	-	-	<p>Çalışmada otonom sürüş teknolojisinin otomotiv sektöründeki etkileri araştırılmıştır. Otonom sürüş işlevlerinin beraberinde getireceği muhtemel fırsatların, faydaların ve risklerin ele alındığı çalışmada, otonom sürüş teknolojisinin otomotiv sektörüne daha az sayıda kaza yapılması, daha az hatada bulunulması, trafik sıkışıklığında iyileşme, yakıt tüketiminde verimlilik ve çevre kirliliğinde düşüş gibi fırsatları getirebileceği sonucuna varılmıştır.</p>
Kumajas vd.	2021	2019-2020	Örneklem T-Testi	<p>Bu araştırmada otomotiv sektörünün Covid-19 pandemisinden etkilenmesinin ardından sektörde faaliyetini sürdüren şirketlerin kârlılıklarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Pandeminin etkisiyle şirketlerin kârlılıklarının ne yönde gerçekleştiği ve ne derecede etkilendiği ele alınan araştırmada, Örneklem T-Testi aracılığıyla yapılan analiz sonuçlarına göre kârlılık açısından otomotiv şirketlerinin kârlılıklarında pandemi öncesi ve sonrası anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.</p>
Mas'adah vd.	2021	2012-2015	Zaman Serisi	<p>Endonezya Menkul Kıymetler Borsasında (IDX) işlem gören otomotiv şirketlerinin finansal performansının ölçülmesinin amaçlandığı çalışmada, 6 şirketin 2012-2015 yılları arasındaki finansal oranları zaman serisi aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre 2012-2015 yılları arasında analize konu şirketlerin varlık devir hızında düşüş ve net kâr marjında azalma yaşandığı tespit edilmiştir.</p>
Özdemir Öztürk	2022	-	Beş Güç Modeli	<p>Otomotiv sektörünün mevcut durumunun Türkiye için araştırıldığı çalışmada, Beş Güç Modelinden yararlanılmıştır. Yapılan araştırmanın bulgularına göre otomotiv sektörü için ikame mal tehdidinin düşük olduğu, pazara giriş yapan şirket sayısının arttığı ve sektördeki rekabetin giderek zorlaştığı sonucuna varılmıştır. Türkiye'nin sektörü ilgilendiren güncel gelişmeleri dikkatli şekilde takip etmesi ve günceli yakalamak için yeni stratejiler geliştirmesi gerektiği önerilerinde bulunulmuştur.</p>
Açık Taşar	2023	2012-2021	Örneklem Test Modeli	<p>Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin ülkemizdeki otomotiv sektörü üzerindeki etkileri ve sektörde faaliyetini sürdüren şirketlerin finansal performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. 2012-2021 yılları arasında BİST'te işlem gören 6 otomotiv şirketinin finansal performansları Örneklem Test Modeli aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre özellikle pandemi sürecinde çalışmaya konu şirketlerin toplam varlıklarını arttırdığı ve borçlanmak yerine özsermayeleriyle faaliyetlerini sürdürmeye çalıştığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca pandeminin sektördeki şirketlerin vergi öncesi kârlılığında, faiz ve vergi öncesi kârlılığında ve amortisman öncesi kârlılığında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.</p>
Ceyhan ve Kara	2023	2013-2018	Gri İlişkisel Analiz	<p>Araştırmada, Endüstri 4.0'ın gerektirdikleriyle uyumlu şekilde faaliyetini sürdüren ve BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan otomotiv şirketlerinin finansal performansları ele alınmıştır. Şirketlerin 2013-2015 ve 2016-2018 yıllarındaki finansal</p>

Nurhidayat ve Thamrin	2023	2011-2021	Panel Veri Regresyon Analizi	performanslarının Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle karşılaştırmalı olarak analiz edildiği çalışmada, Endüstri 4.0 yatırımı konusunda başarılı olan şirketlerin buna bağlı olarak finansal performanslarında da iyileşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Paksoy	2024	2017-2022	TOPSİS	Bu çalışmada 2011-2021 yılları arasında Endonezya Menkul Kıymetler Borsasında (IDX) işlem gören otomotiv şirketlerinin finansal performansları panel veri regresyon analizi yardımıyla ölçülmüştür. Analiz sonucunda çalışmaya konu olan otomotiv şirketlerinin optimal sermaye bütçeleme uygulamalarını formüle ederken işletme sermayesi yönetimini dikkate almaları gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca analiz sonucunda işletme sermayesi yönetiminin şirket kârlılıkları üzerinde oldukça önemli olduğuna sonucuna da varılmıştır.
				Çalışmada, 2017-2022 yılları arasında BİST’te işlem gören otomotiv şirketlerinin finansal oranlarının kullanımıyla nakit akışları analiz edilmiştir. Analizde TOPSİS yöntemi kullanılmış ve 8 şirket analize dahil edilmiştir. Analizden elde edilen bulgulara göre 2017, 2018 ve 2022 yılları için en başarılı finansal performansa sahip şirket Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. (TOASO) olurken 2019, 2020 ve 2021 yılları için ise en başarılı şirket olmuştur.

LOPCOW ve MABAC Yöntemlerinin Kullanıldığı ve Dahil Olduğu Çalışmaların Özeti

Çilek	2022	2019-2021	SD-MABAC	Çalışmada 2019–2021 yıllarında BİST gayrimenkul yatırım ortaklığı endeksinde işlem gören şirketler için SD-MABAC yöntemiyle 9 farklı finansal kriter belirlenerek optimal portföy oluşturmak amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda finansal kaldıraç oranı en önemli kriter olarak öne çıkarken, en önemsiz kriter ise net kâr marjı olmuştur. Değerlendirme sonucunda belirlenen kriterlere göre 2019 ve 2020 yılında en başarılı şirket Alarko Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. (ALGYO) olurken, 2021 yılında ise Pera Yatırım Holding A.Ş. (PEGYO) en başarılı şirket olmuştur.
Bektaş	2023	2021	LOPCOW, WEBDA	Çalışmada BİST Denizli endeksinde işlem gören işletmelerin finansal performanslarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda LOPCOW ve WEBDA yöntemlerinin kullanımıyla yedi performans kriteri üzerinden analiz yapılmıştır. AYDEM şirketi en başarılı finansal performansa sahip şirket olurken MRCN şirketi ikinci ve ACSEL şirketi ise üçüncü sırada yer almıştır.
Nila ve Roy	2023	-	LOPCOW, FUCOM, DOBI	Bu çalışmada, Hindistan’da 10 yıldan fazla süredir faaliyetini sürdüren 6 farklı lojistik şirketi arasından bir gıda şirketi için en uygun olanının hangisi olduğunu tespit etmek amaçlanmıştır. En uygun lojistik şirketinin seçiminin tespiti için kullanılan kriterler ve alternatifler LOPCOW, FUCOM ve DOBI yöntemlerinin kullanımıyla analiz edilmiştir. Bir gıda şirketi için en uygun lojistik sağlayıcısının seçiminde kullanılan bu üçlü hibrit model, rasyonel karar verme konusunda başarılı şekilde test edilmiş ve ÇKKV yöntemleri arasındaki başarıları doğrulanmıştır.
Torkayesh vd.	2023	-	Literatür İncelemesi (MABAC)	Çalışma kapsamında sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi kavramlarına uygun olarak gerçek hayattaki karmaşık ve çok boyutlu problemleri ele almak için en güvenilir ve uygulanabilir karar verme araçlarından biri olan ÇKKV yöntemlerinden MABAC yöntemiyle ilgili 117 makale incelenmiş

Yaşar Ünlü	ve	2023	2018-2022	LOPCOW, MEREC, CoCoSo	ve yöntem hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Çalışma sonucunda MABAC yönteminin güncel kullanım şekillerine, uygulamada ortaya çıkan zorluklara ve genellikle ne şekilde uygulandığına yönelik bilgiler bulgu olarak verilmiştir.
Ersoy		2024	2017-2021	LOPCOW, RSMVC	Çalışmada BİST’te işlem gören perakende ve ticaret endeksindeki şirketlerin finansal performanslarının ölçülmesi amaçlanmıştır. LOPCOW-RSMVC modelinin bu konuda ilk kez kullanıldığı çalışmanın literatüre bu açıdan katkı sağlayacağı düşünülmüştür.
Meral		2024	2022	LOPCOW, CRITIC, CoCoSo	Bu çalışmada Türkiye ve diğer Türk ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma performanslarının ölçülmesi amaçlanmıştır. CRITIC, LOPCOW ve CoCoSo yöntemleri kullanılmıştır. Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan en yüksek sürdürülebilir kalkınma performansına sahip ülkeler olurken Türkiye, Özbekistan ve Tacikistan ise en düşük performansa sahip ülkeler olmuştur.
Öztaş	ve	2024	2018-2022	LOPCOW, MAIRCA	Çalışma kapsamında G20 ülkelerinin beş yıllık inovasyon performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır ve farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanımıyla bu konuda en başarılı ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu sonucuna varılmıştır.
Sumrit ve Keeratibhu bordee		2024	-	AHP, LOPCOW, ARAS	Bu çalışmada, tersine lojistik bağlamında plastik ambalaj atık yönetiminin zorluklarını değerlendirmek için tasarlanmış yeni bir risk değerlendirme çerçevesini tanıtmak amaçlanmıştır. Bu risk değerlendirme çerçevesi, bulanık bir ortamda karar verme sürecini ele almak için Hata Modu Etki Analizinden (FMEA) yararlanmaktadır. Bu doğrultuda şiddet (S), meydana gelme (O) ve tespit (D) kriterlerini kapsayan geleneksel FMEA risk kriterlerini artırmak için arıza maliyeti (C), arıza çözümünün karmaşıklığı (H) ve iş üzerindeki etki (I) kriterleri olmak üzere üç temel risk kriteri daha eklenmiştir. Risk kriteri ağırlıklarını belirlemek için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve LOPCOW yöntemlerinin kombinasyonu kullanılmıştır. Çalışmanın son kısmında önerilen çerçevenin etkinliğini görmek için Tayland’da yer alan bir atık plastik geri dönüşüm üreticisine vaka çalışması olarak uygulanan çerçevenin, etkin ve kullanıma uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yıldırım		2024	2021-2022	MABAC ve MAIRCA	Çalışmada, faktöring sektörünün Türkiye’deki ve dünyadaki genel görünümünü değerlendirmek ve bu sektörde faaliyetini sürdüren şirketlerin finansal performansını analiz etmek amaçlanmıştır. 2021-2022 yılları için daha önceden belirlenen 6 farklı kriter özelinde kriter ağırlıklandırma için CRITIC ve finansal performans analizi için MAIRCA ve MABAC yöntemlerinin kullanımıyla çalışmaya dahil edilen şirketlerin finansal performansı değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre MAIRCA ve MABAC yöntemlerinin kullanımıyla elde edilen finansal performans başarı sıralaması aynı olurken ağırlıklandırma yöntemi değiştiğinde ise sıralamada da değişiklik olduğu sonucuna varılmıştır.

Otomotiv sektörü ve finansal performans ilişkisini veya otomotiv sektöründeki güncel gelişmeleri konu alan ve LOPCOW ve MABAC yöntemlerini içerisinde barındıran çalışmaların özeti Tablo 3'te yer almaktadır. Yapılan literatür incelemesinde otomotiv şirketlerinin kârlılık performansının, LOPCOW ve MABAC yöntemlerinin bir arada hibrit olarak kullanımıyla analiz edildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırma Metodolojisi

Çalışmanın konusunu otomotiv şirketlerinin kârlılık performanslarının analizi oluştururken araştırmanın amacı, örnekleme ve veri seti aşağıdaki alt başlıklarda açıklanmıştır.

Araştırmanın Amacı, Örnekleme ve Veri Seti

Bu çalışmada BİST'te işlem gören ve otomotiv sektöründe faaliyetlerini sürdüren şirketlerin kârlılık performansının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın analiz kısmında literatürde yer alan çalışmalardan farklılık göstermesi için Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden olan ve birlikte hibrit olarak kullanıldığı çalışma sayısı az olan LOPCOW ve MABAC yöntemleri kullanılmıştır. LOPCOW yöntemi, kriter ağırlıklarının büyük ölçüde eşit dağılımını sağladığı, nispeten yeni bir yöntem olduğu ve ham verilerde yer alan negatif değerlerle işlem yapabildiği için tercih edilmiştir. MABAC yöntemi ise potansiyel kazanç ve kayıp değerlerinden yararlanarak sonuçları mümkün olduğunca güvenilir kıldığı ve yine ham verilerde yer alan negatif değerlerle işlem yapabildiği için tercih edilmiştir.

Tablo 4. BİST'te İşlem Gören ve Analize Dahil Edilen Otomotiv Şirketleri Listesi

Hisse	Şirket
ASUZU	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.
DOAS	Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş.
FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
KARSN	Karsan Otomotiv Sanayii ve Ticaret A.Ş.
OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.
TMSN	Tümosan Motor ve Traktör Sanayi A.Ş.
TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.

Araştırmanın evrenini otomotiv sektöründe faaliyetini sürdüren şirketler oluştururken, örnekleme ise BİST'te işlem gören otomotiv şirketleri yer almaktadır. Araştırma kapsamında toplam 8 şirket analize dahil edilmiştir. Bu şirketler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 5. Analizde Kullanılan Kârlılık Oranları

Sıra	Kriter Adı	Kod	Optimizasyon Yönü
1	Aktif Kârlılık (ROA)	K1	Fayda
2	Brüt Esas Faaliyet Kâr Marjı	K2	Fayda
3	Esas Faaliyet Kâr Marjı	K3	Fayda
4	FAVÖK Marjı	K4	Fayda
5	Net Kâr Marjı	K5	Fayda
6	Özsermaye Kârlılığı (ROE)	K6	Fayda
7	VAFÖK Marjı	K7	Fayda

Araştırmada Tablo 4'te yer alan şirketlerin kârlılık performansı analiz edilirken kullanılan kârlılık oranları, bu oranların araştırma içerisinde kullanılan kodları ve optimizasyon yönleri ise Tablo 5'te belirtilmiştir. Kullanılan oranlar yapılan literatür incelemesi sonucunda sıklıkla kullanılan kârlılık oranları arasından seçilmiştir.

Araştırmanın analizinde kullanılan veri seti, yukarıda belirtilen 8 otomotiv şirketine ait 7 kârlılık oranının 2013-2022 yılları arasındaki değerlerinden oluşmaktadır. Söz konusu 8 şirket için 2023 yılına ait verilerinde ulaşılamayan değerler olması nedeniyle 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarını kapsayacak şekilde 10 yıllık bir veri seti oluşturulmuş ve analizler bu veri seti üzerinde uygulanmıştır.

LOPCOW ve MABAC Yöntemlerinin Uygulanışı

Araştırmanın analizinden elde edilen bulgulara yer vermeden önce, analizde kullanılan LOPCOW ve MABAC yöntemlerinin avantajlarına ve dezavantajlarına, ardından da kısa açıklamalarıyla birlikte uygulama adımlarına yer vermek analizi daha iyi anlamak için önemlidir.

LOPCOW yönteminin avantajları ve dezavantajları aşağıdaki gibidir (Ecer ve Pamučar,2022:4):

- Kriter ağırlıkları arasındaki büyük farklılıkları önlemektedir.
- Negatif değerlerle çalışabilmektedir.
- Çok sayıda kriterle işlem yapılmasına olanak sağlayarak uygun çözümler sunmaktadır.
- Verilerin büyüklüğünden kaynaklanan farkı (boşluk) ortadan kaldırmaktadır.
- Pek çok ÇKKV yöntemine göre yeni bir yöntem olması sebebiyle uygulama sayısı azdır.
- Yöntemin uygulanışında literatürde yer alan diğer çalışmalarla karşılaştırma yapmak zordur.

MABAC yönteminin avantajları ve dezavantajları aşağıdaki gibidir (Büyüközkan vd., 2021:6):

- Pratik bir yöntemdir.
- Kazanç ve kayıpların potansiyel değerlerini hesaba katarak daha kapsamlı sonuçlar sunmaktadır.
- Bağımsız göstergelerle ilişkili sorunları çözmek için kullanılabilir.
- Negatif değerlerle çalışabilmektedir.
- Diğer yöntemlerle uyumlu bir şekilde birleştirilebilir olsa da yeni yöntemlerle uyumunun test edildiği çalışmalara rastlamak zordur.

LOPCOW Yönteminin Uygulama Adımları

LOPCOW (Logarithmic Percentage Change-driven Objective Weighting-Logaritmik Yüzde Değişimine Dayalı Objektif Ağırlıklandırma) yöntemi, bir objektif kriter ağırlıklandırma yöntemi olup, Ecer ve Pamučar (2022) tarafından geliştirilmiştir. Kriterler arasındaki büyük farklılıkları ortadan kaldırarak hesaplama yapmasıyla diğer objektif yöntemlerden ayrılan LOPCOW ayrıca, negatif verilerden etkilenmemektedir. (Kahreman, 2024:540). LOPCOW yöntemi 4 adımdan oluşmaktadır (Ecer ve Pamučar, 2022:4-5; Bektaş, 2023b:141-143).

- Adım 1 (Karar Matrisinin Oluşturulması): m tane alternatif ve n tane kriterden oluşan bir karar verme problemi için başlangıç karar matrisi Eşitlik (1)'deki gibi oluşturulur.

$$IDM = \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1j} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mj} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

- Adım 2 (Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması): Doğrusal (Linear) normalizasyon tekniği (max-min) kullanılarak karar matrisi normalize edilir. Fayda temelli kriterler için Eşitlik (2), Maliyet temelli kriterler için Eşitlik (3) kullanılır.

$$R_{ij} = \frac{X_{max} - X_{ij}}{X_{max} - X_{min}} \quad (2)$$

$$R_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{min}}{X_{max} - X_{min}} \quad (3)$$

- Adım 3 (Kriterlerin Yüzdelik Değerlerinin Hesaplanması): Eşitlik (4) yardımı ile kriterler arasındaki boşluk farklar ortadan kaldırılır. Formüldeki σ standart sapmayı, m ise alternatiflerin sayısını belirtmektedir.

$$PV_{ij} = \left| \ln \left(\frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}{m}}}{\sigma} \right) \cdot 100 \right| \quad (4)$$

- Adım 4 (Objektif Ağırlıkların Hesaplanması): Son olarak Eşitlik (5) yardımı ile her bir kriter için objektif önem ağırlıkları (w_j) hesaplanır. Denklem, ağırlıkların toplamının 1 olmasını da ($\sum_{i=1}^n W_j = 1$) sağlamaktadır.

$$W_j = \frac{PV_{ij}}{\sum_{i=1}^n PV_{ij}} \quad (5)$$

MABAC Yönteminin Uygulama Adımları

MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison-Çok Nitelikli Sınır Yakınlık Alanı Kıyaslaması) yöntemi, Pamučar ve Čirović (2015) tarafından geliştirilmiş olup, ilk olarak lojistik merkezleri için forklift seçimi probleminde kullanılmıştır. MABAC yöntemi negatif değerlerle işlem yapmaya olanak tanımaktadır (Genç vd., 2022:61; Keleş, 2022:62). MABAC yöntemi her bir alternatife ait kriter fonksiyon değerlerinin sınır yaklaşım alanına olan uzaklıklarının hesaplanması prensibine dayanmaktadır (Pamućar ve Čirović, 2015:3019).

MABAC yöntemi 7 adımdan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Pamućar ve Čirović, 2015:3021; Gigović vd., 2017:509-512; Pamucar vd. 2018:97-98; Bektaş, 2023a:120):

- Adım 1 (Başlangıç Karar Matrisinin Oluşturulması): M tane alternatif ve n tane kriterden oluşan bir karar verme problemi için başlangıç karar matrisi Eşitlik (6)'deki gibi oluşturulur.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ A_2 & X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \vdots & \dots & \dots & \ddots & \dots \\ A_m & X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{matrix} \quad (6)$$

- Adım 2 (Başlangıç Karar Matrisinin Standartlaştırılması-Normalizasyonu): Karar matrisinde yer alan ve farklı birimlere sahip değerlendirme kriterleri $[0,1]$ aralığında değer alacak şekilde standartlaştırılır. Fayda temelli kriterler için Eşitlik (7), maliyet temelli kriterler için Eşitlik (8) kullanılır. Eşitliklerde x_i^+ maksimum değeri, x_i^- ise minimum değeri ifade etmektedir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (7)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^+}{x_i^- - x_i^+} \quad (8)$$

Böylece Eşitlik (9)'daki N standartlaştırılmış matrisi elde edilir.

$$N = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ A_2 & n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2n} \\ \vdots & \dots & \dots & \ddots & \dots \\ A_m & n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{matrix} \quad (9)$$

- Adım 3 (Standartlaştırılmış Matrisin Ağırlıklandırılması): Bu adımda kriter ağırlıkları Eşitlik (10)'dan yararlanılarak analiz sürecine dahil edilir.

$$v_{ij} = w_i n_{ij} + w_i \quad (10)$$

- Adım 4 (Sınır Yaklaşım Alanı Matrisinin Oluşturulması): Tüm kriterler için Sınır Yakınlık Alanı değerleri Eşitlik (11)'den yararlanılarak hesaplanır.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{1/m} \quad (11)$$

Tüm kriterler için g_i değerlerinin hesaplanmasıyla birlikte Eşitlik (12)'de gösterilen Sınır Yakınlık Alanı Matrisi (G) elde edilir.

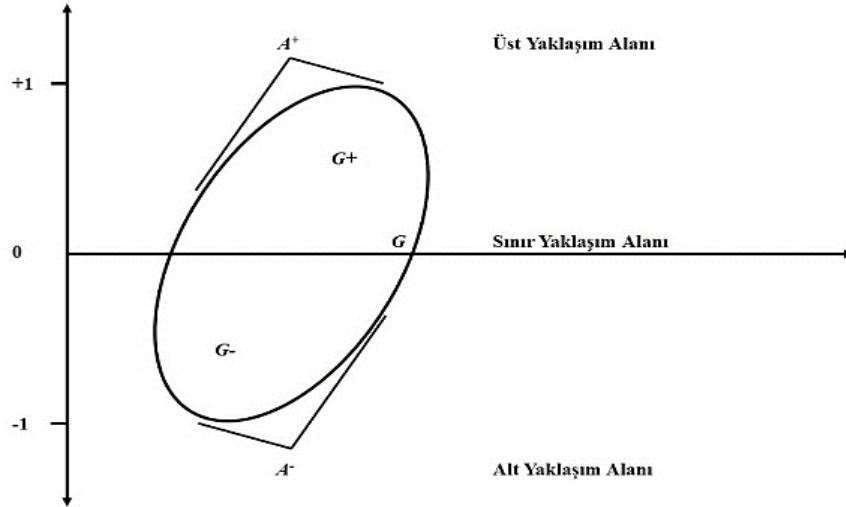
$$G = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ g_1 & g_2 & \dots & g_n \end{bmatrix} \quad (12)$$

- Adım 5 (Alternatiflerin Sınır Yaklaşım Alanı Matrisine Uzaklıkların Hesaplanması): Eşitlik (13)'de görüldüğü üzere Ağırlıklı Matris (V)'ten Sınır Yaklaşım Alanı Matrisi (G)'nin çıkartılmasıyla Uzaklık Matrisi (Q) elde edilir.

$$Q = V - G = \begin{bmatrix} v_{11} - g_1 & v_{12} - g_2 & \dots & v_{1n} - g_n \\ v_{21} - g_1 & v_{22} - g_2 & \dots & v_{2n} - g_n \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} - g_1 & v_{m2} - g_2 & \dots & v_{mn} - g_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ q_{m1} & q_{m2} & \dots & q_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

- Adım 6 (Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Durumlarının Belirlenmesi): A_i alternatifi için ait olduğu alan Eşitlik (14)'den yararlanılarak belirlenir.

$$A_i = \begin{cases} G^+ & \text{eğer } q_{ij} > 0 \text{ ise} \\ G & \text{eğer } q_{ij} = 0 \text{ ise} \\ G^- & \text{eğer } q_{ij} < 0 \text{ ise} \end{cases} \quad (14)$$

Not. Pamučar ve Ćirović tarafından 2015 yılında hazırlanan çalışmadan elde edilmiştir.

Şekil 1. Sınır Yakınlık Alanları

Sınır yaklaşım alanı G ile, üst sınır yaklaşım alanı G^+ ile, alt sınır yaklaşım alanı G^- ile gösterilmektedir. Sınır yakınlık alanları Şekil 1'de gösterilmiştir.

- Adım 7 (Alternatiflerin Sıralanması): Eşitlik (15) kullanılarak her bir alternatif için sınır yaklaşım alanlarına olan uzaklıklar toplanarak kriter fonksiyonları hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}, j = 1, 2, 3, \dots, m \quad (15)$$

Analizden Elde Edilen Bulgular

Analizin ilk aşamasında kriterlerin ağırlıklandırılması için LOPCOW yöntemi kullanılmış ve ardından MABAC yönteminin kullanımıyla analize konu 8 şirketin kârlılık performansı analizi gerçekleştirilmiştir.

LOPCOW Yöntemiyle Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak kriter ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla LOPCOW yöntemi kullanılmıştır. Analizler 2013-2022 dönem aralığını kapsadığı için örnek olarak 2013 yılına ait kriter ağırlıkları Eşitlik (1-5) yardımıyla bulunmuş ve daha sonra tüm yıllara ait bulgular araştırmanın ilerleyen kısmında yer alan Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 6. 2013 Yılı İçin Başlangıç Karar Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Alternatif ve Kriter Yönü	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.
ASUZU	37,02	16,29	4,08	6,05	30,81	74,81	34,96
DOAS	9,56	11,35	4,18	4,64	3,39	19,48	5,67
FROTO	12,06	9,89	4,89	6,52	5,62	30,31	7,47
KARSN	1,80	17,64	4,12	6,83	1,74	5,27	9,88
OTKAR	8,00	22,48	9,42	12,31	6,89	37,50	14,18
TMSN	19,81	21,63	16,41	18,00	13,94	28,72	18,27
TOASO	7,25	12,42	6,92	11,53	6,17	21,93	9,92
TTRAK	19,89	21,71	14,94	16,08	12,87	39,78	17,21
Maks.	37,02	22,48	16,41	18	30,81	74,81	34,96
Min.	1,8	9,89	4,08	4,64	1,74	5,27	5,67
Maks.-Min.	35,22	12,59	12,33	13,36	29,07	69,54	29,29

LOPCOW yönteminin ilk adımı olarak Eşitlik (1)'e göre oluşturulan 2013 yılına ait karar matrisi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 7. 2013 Yılı İçin Normalize Karar Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Alternatif ve Kriter Yönü	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.	Maks.
ASUZU	1,0000	0,5083	0,0000	0,1055	1,0000	1,0000	1,0000
DOAS	0,2203	0,1160	0,0081	0,0000	0,0568	0,2043	0,0000
FROTO	0,2913	0,0000	0,0657	0,1407	0,1335	0,3601	0,0615
KARSN	0,0000	0,6156	0,0032	0,1639	0,0000	0,0000	0,1437
OTKAR	0,1760	1,0000	0,4331	0,5741	0,1772	0,4635	0,2905
TMSN	0,5114	0,9325	1,0000	1,0000	0,4197	0,3372	0,4302
TOASO	0,1547	0,2010	0,2303	0,5157	0,1524	0,2396	0,1451
TTRAK	0,5136	0,9388	0,8808	0,8563	0,3829	0,4963	0,3940

Tablo 6’da verilen başlangıç karar matrisi elemanlarının normalize işlemi, fayda yönlü veya maliyet yönlü olma durumlarına göre Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) yardımıyla yapılmış olup normalize karar matrisi Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 8. 2013 Yılı İçin Yüzdeler (PV) Matrisi ve Ağırlık (w_j) Değerleri

Alternatif ve Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
ASUZU	1,0000	0,2584	0,0000	0,0111	1,0000	1,0000	1,0000
DOAS	0,0485	0,0134	0,0001	0,0000	0,0032	0,0418	0,0000
FROTO	0,0849	0,0000	0,0043	0,0198	0,0178	0,1297	0,0038
KARSN	0,0000	0,3789	0,0000	0,0269	0,0000	0,0000	0,0207
OTKAR	0,0310	1,0000	0,1876	0,3296	0,0314	0,2148	0,0844
TMSN	0,2615	0,8695	1,0000	1,0000	0,1761	0,1137	0,1851
TOASO	0,0239	0,0404	0,0531	0,2660	0,0232	0,0574	0,0211
TTRAK	0,2638	0,8814	0,7758	0,7332	0,1466	0,2463	0,1552
RMS	0,4948	0,7012	0,5373	0,5839	0,4470	0,5076	0,4583
σ	0,3342	0,4250	0,4017	0,3791	0,3402	0,3240	0,3373
PV	39,2265	50,0848	29,0904	43,1819	27,3051	44,8872	30,6668
W_j	0,1483	0,1894	0,1100	0,1633	0,1033	0,1697	0,1160

Eşitlik (4) yardımı ile elde edilen her bir kritere ait yüzdeler (PV) ve Eşitlik (5) yardımı ile elde edilen her bir kritere ait önem ağırlıkları (W_j) değerleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 9. Tüm Yıllar İçin Kriterlere İlişkin Hesaplanan Ağırlık (w_j) Değerleri

Kriter ve Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
k1	0,148	0,110	0,180	0,143	0,137	0,142	0,118	0,185	0,162	0,110
k2	0,189	0,062	0,095	0,068	0,089	0,059	0,055	0,138	0,114	0,134
k3	0,110	0,175	0,135	0,184	0,199	0,221	0,239	0,116	0,167	0,181
k4	0,163	0,149	0,119	0,150	0,149	0,173	0,202	0,132	0,175	0,192
k5	0,103	0,183	0,182	0,165	0,167	0,150	0,191	0,140	0,108	0,135
k6	0,170	0,158	0,180	0,154	0,137	0,125	0,108	0,182	0,190	0,144
k7	0,116	0,164	0,110	0,136	0,122	0,129	0,087	0,108	0,085	0,105

LOPCOW yöntemindeki tüm aşamalar 2013-2022 dönem aralığı için her yıla ayrı ayrı uygulanmış ve bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde ağırlık değeri en yüksek olan kriter Esas Faaliyet Kâr Marjı (K3) kriteri olmuştur. İkinci en önemli ağırlığa sahip olan kriter FAVÖK Marjı (K4), üçüncü sırada ise Özsermaye Kârlılığı (ROE) (K6) kriteri yer almıştır.

MABAC Yöntemiyle Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde LOPCOW yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları MABAC yöntemine dahil edilerek otomotiv firmalarının kârlılık performansları değerlendirilmiştir. Bir önceki bölümde olduğu gibi analizler birden fazla dönemi kapsadığı için örnek olarak 2013 yılına ait S_i değerleri ve sıralamalar Eşitlikler (6-15) yardımıyla

bulunmuş ve daha sonra tüm yıllara ait bulgular Tablo 9'da sunulmuştur. MABAC yönteminin ilk adımı olarak Eşitlik (6)'ya göre oluşturulan 2013 yılına ait karar matrisi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 10. 2013 Yılı İçin Normalizasyon Matrisi

Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Alternatif ve Kriter Ağırlığı	0,148	0,189	0,110	0,163	0,103	0,170	0,116
ASUZU	1,000	0,508	0,000	0,106	1,000	1,000	1,000
DOAS	0,220	0,116	0,008	0,000	0,057	0,204	0,000
FROTO	0,291	0,000	0,066	0,141	0,133	0,360	0,061
KARSN	0,000	0,616	0,003	0,164	0,000	0,000	0,144
OTKAR	0,176	1,000	0,433	0,574	0,177	0,463	0,291
TMSN	0,511	0,932	1,000	1,000	0,420	0,337	0,430
TOASO	0,155	0,201	0,230	0,516	0,152	0,240	0,145
TTRAK	0,514	0,939	0,881	0,856	0,383	0,496	0,394

Tablo 6'da verilen başlangıç karar matrisi elemanlarının normalize işlemi, fayda yönlü veya maliyet yönlü olma durumlarına göre Eşitlik (7) ve Eşitlik (8) yardımıyla yapılmış olup, Eşitlik (9)'a göre elde edilen normalize karar matrisi Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 11. 2013 Yılı İçin Ağırlıklı Normalizasyon Matrisi

Alternatif ve Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
ASUZU	0,297	0,286	0,110	0,181	0,207	0,339	0,232
DOAS	0,181	0,211	0,111	0,163	0,109	0,204	0,116
FROTO	0,192	0,189	0,117	0,186	0,117	0,231	0,123
KARSN	0,148	0,306	0,110	0,190	0,103	0,170	0,133
OTKAR	0,174	0,379	0,158	0,257	0,122	0,248	0,150
TMSN	0,224	0,366	0,220	0,327	0,147	0,227	0,166
TOASO	0,171	0,227	0,135	0,248	0,119	0,210	0,133
TTRAK	0,225	0,367	0,207	0,303	0,143	0,254	0,162

Normalizasyon işleminin ardından LOPCOW yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları, Eşitlik (10) yardımıyla analize dahil edilerek ağırlıklı normalizasyon matrisi elde edilmiştir. Ağırlıklı normalizasyon matrisi Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 12. 2013 Yılı İçin Sınır Yaklaşım Alanı Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
G (Sınır Yaklaşım Alanı)	0,197	0,282	0,141	0,225	0,130	0,231	0,148

Ağırlıklandırma işleminin ardından Eşitlik (11) kullanılarak Eşitlik (12)'deki gibi elde edilen sınır yaklaşım alanı matrisi Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 13. 2013 yılı için Alternatiflerin Sınır Yaklaşım Alanı Matrisine Olan Uzaklık Değerleri

Alternatif ve Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
ASUZU	0,099	0,003	-0,031	-0,044	0,076	0,108	0,084
DOAS	-0,016	-0,071	-0,030	-0,062	-0,021	-0,027	-0,032
FROTO	-0,006	-0,093	-0,023	-0,039	-0,013	0,000	-0,025
KARSN	-0,049	0,024	-0,030	-0,035	-0,027	-0,062	-0,016
OTKAR	-0,023	0,096	0,017	0,032	-0,009	0,017	0,001
TMSN	0,027	0,084	0,079	0,102	0,016	-0,004	0,018
TOASO	-0,026	-0,055	-0,005	0,022	-0,011	-0,021	-0,016
TTRAK	0,027	0,085	0,066	0,078	0,013	0,023	0,013

Eşitlik (13) yardımıyla elde edilen alternatiflerin sınır yaklaşım alanı matrisine olan uzaklık değerleri Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 14. 2013 Yılı İçin S_i Değerleri ve Alternatiflerin Sıralaması

Alternatif	S_i	Sıralama
ASUZU	0,296	3
DOAS	-0,259	8
FROTO	-0,200	7
KARSN	-0,195	6
OTKAR	0,132	4
TMSN	0,321	1
TOASO	-0,111	5
TTRAK	0,305	2

Yöntemin son aşamasında Eşitlik (14) yardımıyla karar alternatiflerinin sınır yakınlık alanına göre durumları belirlenmiş ve Eşitlik (15) kullanılarak her bir alternatif için sınır yaklaşım alanlarına olan uzaklıklar toplanarak kriter fonksiyonları hesaplanmış ve sıralamalar elde edilmiştir. Elde edilen S_i değerleri ve sıralamalar Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 15. Tüm Yıllar İçin Alternatiflerin MABAC Yöntemine Göre Sıralaması

Alternatif ve Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ASUZU	3	6	7	7	8	7	6	8	7	4
DOAS	8	7	6	6	6	6	7	5	6	1
FROTO	7	5	5	5	4	4	4	3	3	7
KARSN	6	8	8	8	5	5	3	4	5	3
OTKAR	4	2	3	3	2	1	1	1	1	8
TMSN	1	4	2	2	7	8	8	7	8	2
TOASO	5	3	4	4	3	3	2	6	2	6
TTRAK	2	1	1	1	1	2	5	3	4	5

MABAC yöntemindeki tüm aşamalar 2013-2022 dönem aralığı için her yıla ayrı ayrı uygulanmış ve bulgular Tablo 15’te gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre kârlılık açısından 2013 yılında TMSN; 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında TTRAK; 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında OTKAR; 2022 yılında DOAS en başarılı otomotiv şirketleri olmuştur.

Duyarlılık Analizi

Otomotiv şirketlerinin kârlılık performanslarının analizi için önerilen hibrit modelin uygunluğunu test edebilmek adına duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Duyarlılık analizi, farklı kriter ağırlıkları ile elde edilen sıralamaların karşılaştırılması ve farklı ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sıralamaların karşılaştırılması yoluyla iki şekilde gerçekleştirilmiştir.

Kriter Ağırlıklarının Karşılaştırılması

Duyarlılık analizinin bu kısmında ilk olarak Standart Sapma (SD) ve Eşit Ağırlık (EA) yardımıyla elde edilen kriter ağırlıklarının sıralamaya olan etkileri karşılaştırılmıştır.

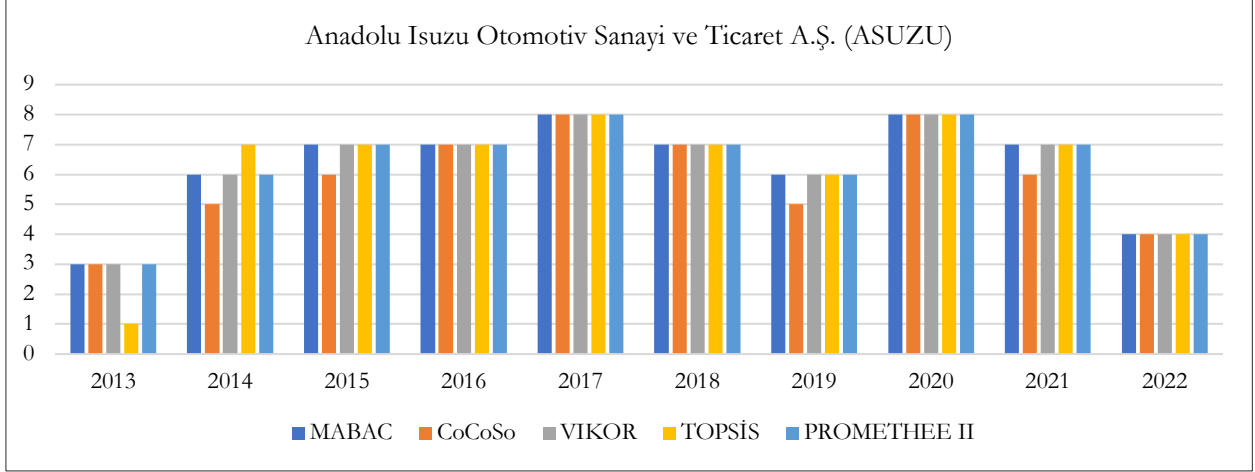
Tablo 16. Kriter Ağırlıklarının Farklı Yöntemlerle Karşılaştırılması

Alternatif	2013			2014			2015			2016			2017			2018			2019			2020			2021			2022		
	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA	LOPCOW	SD	EA			
ASUZU	3	2	2	6	5	5	7	6	6	7	7	7	8	8	8	7	7	7	6	6	6	8	8	8	7	7	7	4	6	5
DOAS	8	8	8	7	7	7	6	7	7	6	6	6	6	6	6	6	6	6	7	7	7	5	5	6	6	6	6	1	1	1
FROTO	7	6	6	5	6	6	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	3	3	5	7	5	6
KARSN	6	7	7	8	8	8	8	8	8	8	8	8	5	5	5	5	5	5	3	3	3	4	3	3	5	5	3	3	4	3
OTKAR	4	4	4	2	2	2	3	3	3	3	3	3	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	8	8	8
TMSN	1	1	1	4	4	4	2	2	2	2	2	2	7	7	7	8	8	8	8	8	8	7	7	7	8	8	8	2	2	2
TOASO	5	5	5	3	3	3	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	2	2	2	6	6	5	2	2	2	6	7	7
TTRAK	2	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	5	5	5	2	2	2	4	4	4	5	3	4

Tablo 16'daki sonuçlara göre üç farklı ağırlıklandırma yöntemi ile elde edilen sıralamalar büyük ölçüde aynı olup küçük sapmalar göstermiştir. Her üç yöntemle elde edilen sonuçlara göre bütün yıllarda ilk sıradaki ve son sıradaki şirketler aynıdır.

Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralamalarının Karşılaştırılması

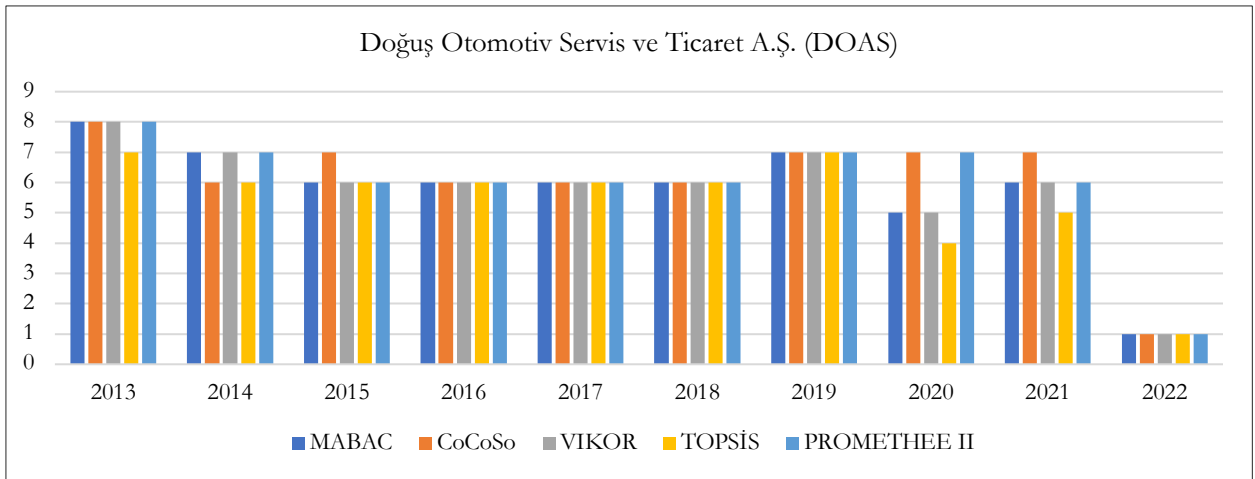
Duyarlık analizinin bu kısmında ise farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak şirketlerin kârlılık performanslarının sıralamaları karşılaştırılmıştır. Çalışmada kullanılan hibrit modelden elde edilen bulgular, CoCoSo, VIKOR, TOPSİS ve PROMETHEE II yöntemleri ile karşılaştırılmış olup sonuçlar her şirket için ayrı olacak şekilde aşağıda yer alan grafiklerde gösterilmiştir.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1. ASUZU Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

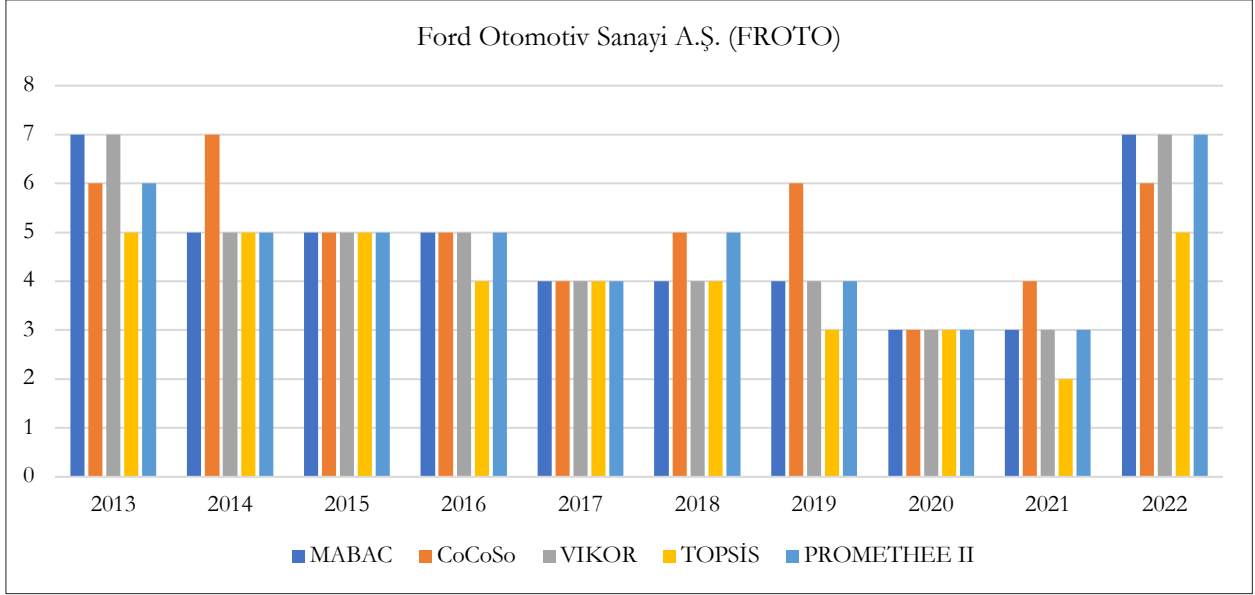
Grafik 1'de ASUZU için farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanımıyla elde edilen yıllara göre sıralama sonuçları yer almaktadır. Buna göre 2022 yılında ASUZU şirketi tüm yöntemlere göre dördüncü sırada yer alırken diğer yıllara bakıldığında ise sıralamasının büyük ölçüde tutarlı olduğu görülmüştür.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2. DOAS Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

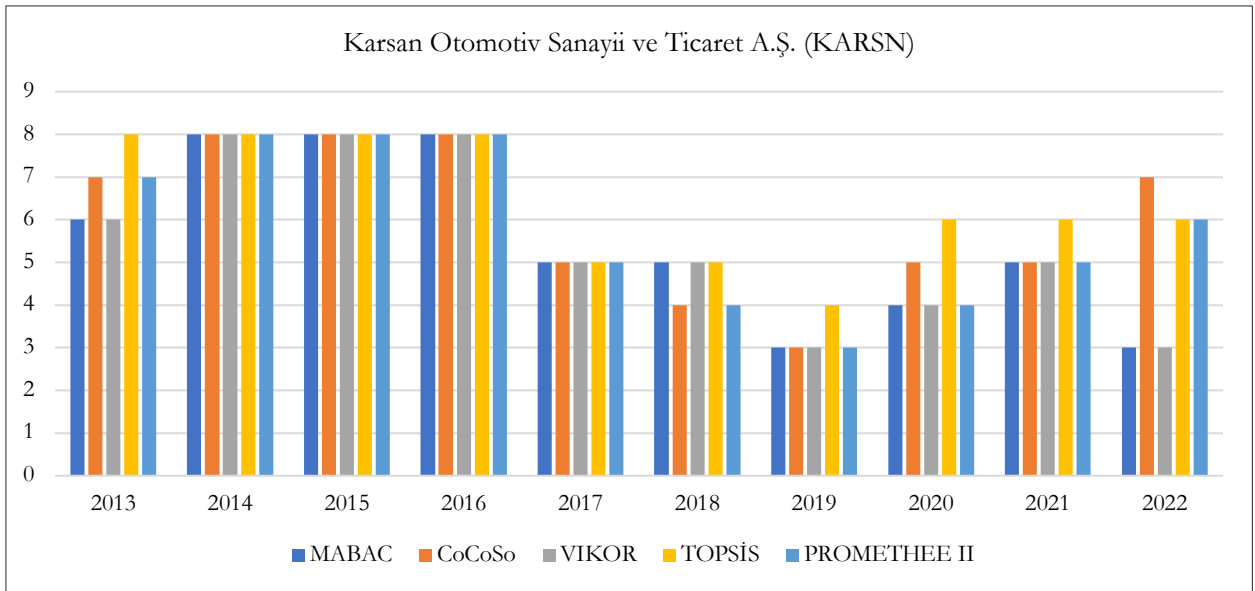
Grafik 2'de DOAS şirketine ait beş ayrı ÇKKV yönteminin kullanımıyla elde edilen 10 yıllık sıralama sonuçları yer almaktadır. DOAS şirketi 2022 yılında kârlılık performansında tüm yöntemlere göre birinci sırada yer alırken diğer yıllarda da farklı yöntemlere göre sıralamalarında tutarlılık olduğu görülmektedir.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 3. FROTO Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

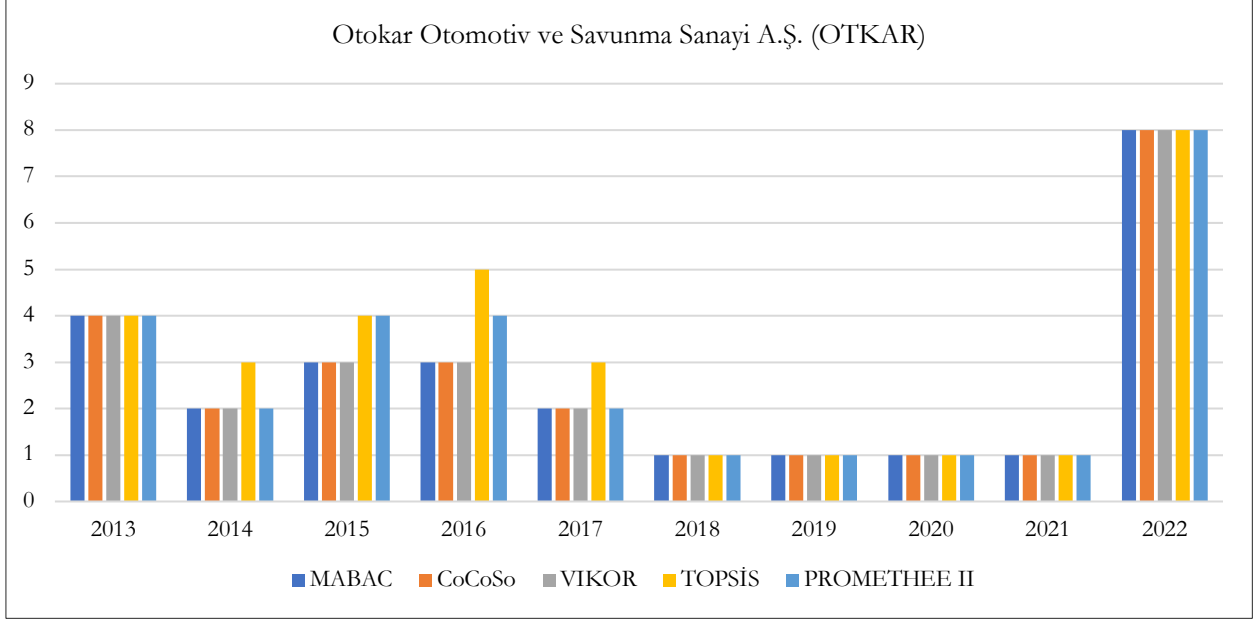
Grafik 3'e göre kârlılık performansı sıralamasında FROTO şirketi, farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanımından elde edilen bulgulara bakıldığında 2022 yılı için üç farklı yönetime göre yedinci sırada yer alırken diğer yıllar incelendiğinde sıralamaları arasında küçük sapmalar olsa da büyük ölçüde tutarlılık olduğu gözlemlenmiştir.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 4. KARSN Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

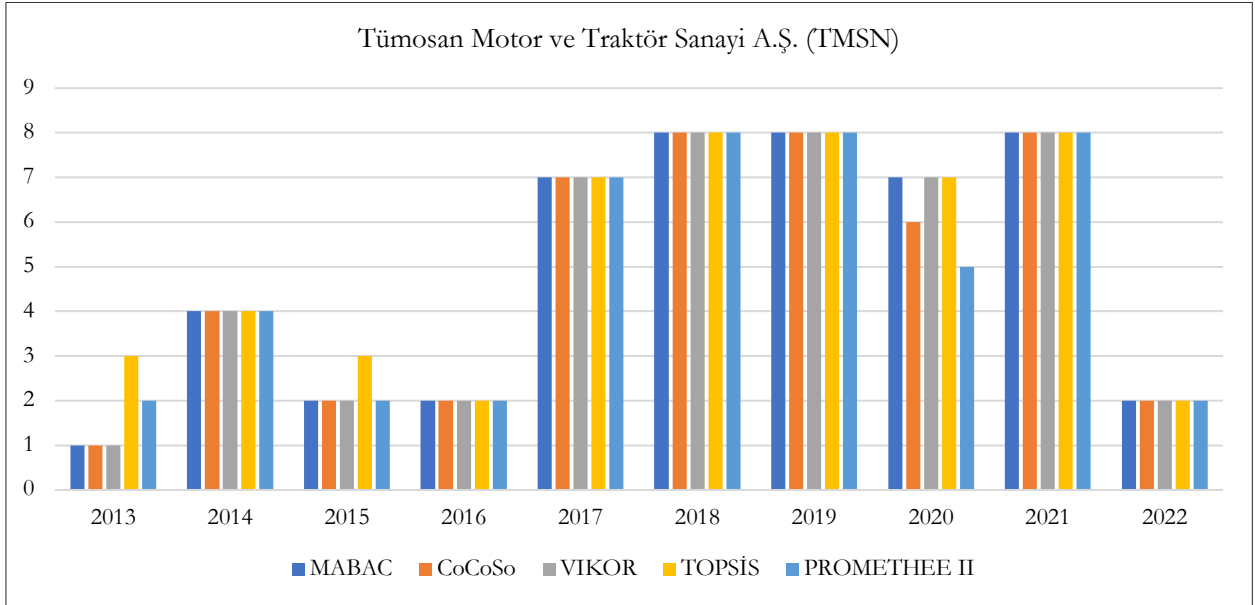
Grafik 4 incelendiğinde KARSN şirketinin kârlılık performansı sıralaması, değerlendirilen yıllar içerisinde büyük ölçüde tutarlıdır. 2022 yılında üç farklı yöntemle göre altıncı ve yedinci sırada olduğu görülen KARSN, iki yöntemle göre ise üçüncü sıradadır.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 5. OTKAR Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

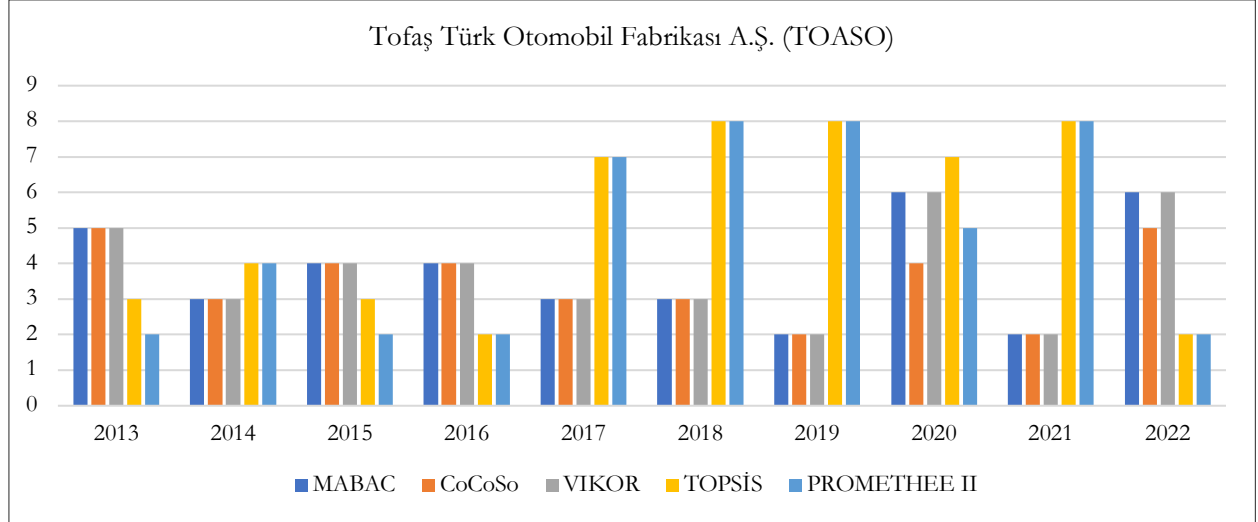
Grafik 5'e göre OTKAR şirketi için yapılan sıralama sonuçları özellikle son beş yıl tüm yöntemler arasında oldukça tutarlıdır. Beş farklı ÇKKV yöntemine göre 2022 yılında kârlılık performansında sekizinci sırada bulunan OTKAR şirketi, 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında ise birinci sıradadır. Diğer yıllar incelendiğinde sıralama sonuçları arasında önemli ölçüde tutarlılık olduğu görülmektedir.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 6. TMSN Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

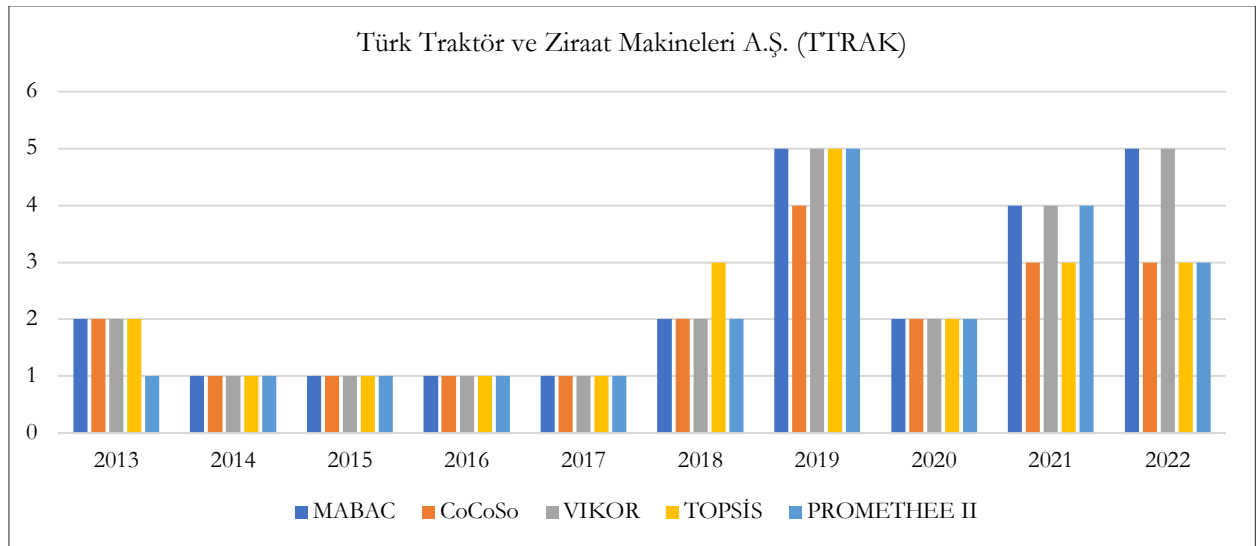
Grafik 6'ya bakıldığında TMSN şirketi için yapılan kârlılık performansı sıralamalarının büyük ölçüde tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Şirketin kârlılık performansında 2022 yılında ikinci sırada yer aldığı ve diğer yıllarda da farklı yöntemlerden elde edilen bulgulara göre tutarlı sıralamalara sahip olduğu görülmektedir.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 7. TOASO Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

Grafik 7'ye göre TOASO şirketi 2022 yılında MABAC, CoCoSo ve VIKOR yöntemlerine göre sırasıyla altıncı, beşinci ve altıncı sırada bulunurken TOPSIS ve PROMETHEE II yöntemlerine göre ise ikinci sırada yer almıştır. Diğer yıllara bakıldığında MABAC, CoCoSo ve VIKOR yöntemlerinden elde edilen sıralamalar kendi içerisinde tutarlıyken TOPSIS ve PROMETHEE II yöntemlerinden elde edilen sıralamaların ise kendi arasında tutarlı olduğu görülmüştür.

Not. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 8. TTRAK Şirketi İçin Farklı ÇKKV Yöntemleriyle Sıralama Sonuçları

Grafik 8 incelendiğinde TTRAK şirketinin 2022 yılında CoCoSo, TOPSİS ve PROMETHEE II yöntemlerine göre üçüncü sırada olduğu ve MABAC ve VIKOR yöntemlerine göre ise beşinci sırada olduğu görülmektedir. Diğer yıllar incelendiğinde büyük ölçüde sıralama sonuçlarının tutarlı olduğu görülmektedir.

MABAC, CoCoSo, VIKOR, TOPSİS ve PROMETHEE II yöntemlerinden elde edilen bulgulara bir bütün olarak bakıldığında yöntemler arasında ufak sapmalar mevcut olsa da genel olarak sıralama sonuçlarının tüm şirketler ve yıllar için büyük ölçüde tutarlı olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre kullanılan hibrit modelin geçerliliği ve tutarlılığı teyit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Otomotiv sektörü başta lojistik olmak alanı olmak üzere pek çok alanda doğrudan veya dolaylı olarak etkisini hissettiren bir sektördür. Gerek ulusal gerek ise uluslararası ticaret alanında da son derece kritik bir öneme sahip olan araçlar, günümüzde hızla değişen dijital teknolojilerle birlikte çok daha avantajlı ve konforlu bir hale dönüşmektedir. Elektrikli araçlar, otonom sürüş ve paylaşımlı yolculuk gibi yeniliklerle başka bir boyuta yol alan ve sürekli olarak gelişen sektörde, şirketler ve ülkeler arası rekabet de aynı şekilde artmaktadır.

Otomotiv sektöründe faaliyetini sürdüren şirketlerin kârlılıklarının geçici olmaması, süreklilik göstermesi ve kâr oranlarının artabilmesi için sektörü ilgilendiren gelişmeleri ve yenilikleri takip etmeleri gereklilik değil zorunluluktur. Bu nedenlerden hareketle, bu araştırma da BİST’te işlem gören otomotiv şirketlerinin 2013-2022 yılları arasındaki kârlılık oranları incelenmiş ve analiz edilmiştir. ÇKKV yöntemlerinden olan LOPCOW ve MABAC yöntemlerinin kullanıldığı analizde, öncelikle kriterler ağırlıklandırılmış ardından da kârlılık esaslı finansal performansları analiz edilmiştir. Toplam 8 otomotiv şirketi, 7 kârlılık oranı üzerinden analiz edilmiş ve elde edilen bulguların ardından 10 yildaki sıralamaları ayrı ayrı olarak belirtilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre kârlılık esaslı finansal performansta en başarılı şirketler 2013 yılı için TMSN, 2014, 2015, 2016 ve 2017 yılları için TTRAK, 2018, 2019, 2020 ve 2021 yılları için OTKAR ve 2022 yılı için DOAS olmuştur. OTKAR şirketinin pandemi döneminde de kârlılık açısından herhangi bir sıkıntı yaşamadığı ve performans olarak en başarılı şirket olduğu görülmektedir. Fakat söz konusu şirket, kârlılık açısından 2022 yılında ilk sıradan son sıraya gerilemiştir. Bu gerilemenin nedeninin görebilmek adına OTKAR şirketinin kârlılık oranlarına detaylı şekilde bakıldığında esas faaliyetlerden elde edilen kâr oranında keskin bir düşüş yaşandığı görülmüştür.

DOAS şirketinin 2022 yılında kârlılık performansında ilk sırada olmasının sebepleri arasında ise hem özsermaye kârlılığı oranındaki dikkat çekici artış hem de esas faaliyetlerinden elde ettiği kâr oranındaki artış gösterilebilir. Sektörde yer alan şirketlerin esas faaliyetlerinden elde ettiği gelire ve kâra önem vermeleri, sermaye yapılarına sürekli dikkat ederek özsermaye kârlılıklarını maksimum düzeyde tutmaları, kârlılık performansı konusunda başarılı olmaları için önemli görülmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulguların, Açık Taşar (2023) tarafından yapılan çalışmadan elde edilen bulgularla ortak veriler özelinde karşılaştırıldığında benzer olduğu görülmektedir. Ayrıca OTKAR şirketinin 2018 sıralaması, Ceyhan ve Kara (2023) tarafından yapılan çalışmadaki finansal performans sıralamasıyla birebir aynı olduğu görülürken diğer yıllarda da büyük ölçüde örtüştüğü görülmüştür. Elde edilen bulguların tutarlılığının ortaya konması için iki farklı şekilde duyarlılık analizi yapılmıştır. Öncelikle SD ve EA yardımıyla kriter ağırlıkları, LOPCOW’dan elde edilen bulgularla karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre analizde kullanılan üç farklı ağırlıklandırma yönteminden elde edilen sıralamalar küçük sapmalar gösterse de büyük ölçüde aynı olmuştur.

Ardından MABAC yönteminden elde edilen bulguların karşılaştırılabilmesi adına diğer ÇKKV yöntemlerinden CoCoSo, VIKOR, TOPSİS ve PROMETHEE II yöntemlerinin kullanımıyla ikinci duyarlılık analizi yapılmıştır. Yapılan duyarlılık analizi sonucunda MABAC, CoCoSo, VIKOR, TOPSİS ve PROMETHEE II yöntemlerinden elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kullanılan yöntemler arasında küçük sapmalar olduğu görülse de sıralama sonuçlarının her şirket için tüm yıllarda büyük ölçüde tutarlı olmuştur. Farklı algoritmalara sahip olan ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sonuçlar küçük sapmalar olacak şekilde farklılık gösterebilmektedir (Ersoy 2023:209). Elde edilen sonuçlara göre kullanılan hibrit modelin geçerliliği ve tutarlılığı teyit edilmiştir.

Araştırma kapsamında yapılan literatür incelemesinde, BİST’te işlem gören otomotiv şirketlerinin finansal performansının analizine ilişkin çalışma sayısının yeterli olmadığı görülmüştür. Her geçen gün ulusal ve küresel

olarak ticaret hacmi büyüyen otomotiv sektörüne ilişkin çalışmaların artırılması önem taşımaktadır. Sürdürülebilirlik başta olmak üzere pek çok güncel kavramla doğrudan ilişki içerisinde olan otomotiv sektörünün, lojistik alanı içindeki payı ve önemi de düşünüldüğünde, sıklıkla gerek finansal performans gerek ise sektöre ilişkin güncel gelişmeler açısından yapılan araştırmalara ağırlık verilmelidir (Ceyhan & Kara, 2023:202). Otomotiv sektöründe yer alan şirketlerin kârlılık performanslarının analizini konu alan çalışmalar incelendiğinde LOPCOW ve MABAC yöntemlerinin bir arada hibrit olarak kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında araştırmanın hem literatüre katkı sağlaması hem de özgün olması amaçlarına ulaşıldığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Açık Taşar, S. (2023). The effects of COVID-19 pandemic on financial performance analysis of automotive companies: a study in BIST. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(2), 555-575. <https://doi.org/10.54688/ayd.1243765>
- Anadolu Ajansı (2024). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/marti-paylasimli-yolculuk-yonetmeligi-icin-376-bin-dilekceyi-ibbye-teslim-etti/3149155>
- Bektaş, S. (2023a). MEREC ve MABAC yöntemleri ile BİST 100'de işlem gören enerji firmalarının finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 24(2), 115-128. <https://doi.org/10.24889/ifede.1340829>
- Bektaş, S. (2023b). BIST şehir endekslerinde yer alan firmaların finansal performanslarının ÇKKV yöntemleriyle değerlendirilmesi: WEBDA ve LOPCOW yöntemleriyle XSDNZ endeksi örneği. *Finansal Piyasaların Evrimi: Bankacılık, Risk Yönetimi, Piyasa ve Kurumlar* içinde (ss. 135-152). Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Bulgurcu, B. (2013). Financial performance ranking of automotive industry firms in Turkey: evidence from Entropy Weighted Technique. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(4), 844-851.
- Büyüközkan, G., & Mukul, E., & Kongar, E. (2021). Health tourism strategy selection via SWOT analysis and integrated hesitant fuzzy linguistic AHP-MABAC approach. *Socio-Economic Planning Sciences*, 74, 1-14.
- Ceyhan, İ. F., & Kara, M. (2023). Analyzing the financial performance of automotive companies before and after industry 4.0: an application in the BIST sustainability index. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(1), 183-205. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097382>
- Çilek, A. (2022). Portfolio optimization with SD based MABAC MCDM techniques: an empirical application in BIST real estate investment sector. *Trends in Business and Economics*, 36(4), 374-386.
- Ecer, F., & Pamučar, D. (2022). A novel LOPCOW-DOBI multi-criteria sustainability performance assessment methodology: An application in developing country banking sector. *Omega*, 112. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2022.102690>
- Ersoy, N. (2023). COPRAS-ARAS hibrit ÇKKV modeli ile AB ülkelerinin mevcut yaşam maliyetinin bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 198-214.
- Ersoy, N. (2024). BIST perakende ticaret sektöründe LOPCOW-RSMVC modeli ile performans ölçümü. *Sosyoekonomi*, 31(57), 419-436; DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2023.03.20]. *Sosyoekonomi*, 32(59), 501-505. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2024.01.22>
- Genç, V., & Özdağoğlu, A., & Keleş, M. K. (2022). Otomobil motor yağı alternatiflerinin FUCOM, MAIRCA, MABAC ve BWM yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Journal of Transportation and Logistics*, 7(1), 55-82.
- Gigović, L., & Pamučar, D., & Božanić, D., & Ljubojević, S. (2017). Application of the GIS-DANP-MABAC multi-criteria model for selecting the location of wind farms: a case study of vojvodina, serbia. *Renewable Energy*, 103, 501-521. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2016.11.057>
- Kahreman, Y. (2024). D8 ülkelerinin ekonomik performanslarının CRITIC/LOPCOW-CoCoSo modeli ile değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 534-559. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1340466>

- Keleş, M. K. (2022). CRITIC temelli MABAC yöntemi ile Türk Hava Yollarının yıllara göre performansının değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6(1), 53-67.
- Klug, F. (2006). Synchronised automotive logistics: an optimal mix of pull and push principles in automotive supply networks. *In Logistics Research Network Conference Proceedings*, 187-191, Newcastle.
- Kolay İhracat Platformu (2023). T.C. Ticaret Bakanlığı. Otomotiv. <https://www.kolayihracat.gov.tr/sectorler/otomotiv>
- KPMG. (2023). Otomotiv Sektörel Bakış- Değişen Dünya Düzeninde Otomotivin Geleceği. <https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2023/07/otomotiv-sektorel-bakis.html>
- Kumajas, L. I., & Wuryaningrat, N. F., & Lembong, H. S. (2021). Profitability in the automotive and component industry. *Asia Pacific Journal of Management and Education (APJME)*, 4(3), 115-129. <https://doi.org/10.32535/apjme.v4i3.1273>
- Liu, Y., & Huang, J., & Zhang, Q. (2010). Development mode of automotive logistics and optimizing countermeasure of China's automotive enterprises. *International Business Research*, 3(3), 194.
- Mas'adah, N., & Megasyara, I., & Imawan, A., & Rosiawan, R. W. (2021). Comparative analysis of financial performance upon automotive companies registered in BEI. *International Journal of Science, Technology and Management*, 2(3), 802-810. <https://doi.org/10.46729/ijstm.v2i3.208>
- Meral, İ. G. (2024). Türkiye ve Türki Cumhuriyetlerde sürdürülebilir kalkınma performansının CRITIC-LOPCOW ve CoCoSo yöntemleriyle incelenmesi. *Fiscaoeconomia*, 8(2), 619-645. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1431939>
- Nila, B., & Roy, J. (2023). A new hybrid MCDM framework for third-party logistic provider selection undersustainability perspectives. *Expert Systems with Applications*, 234, 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.121009>
- Nurhidayat, D., & Tharmin, H. (2023). The impact of working capital management on financial performance, evidence from automotive & components industry. *Journal of Economics, Finance and Management Studies*, 6(2), 993-1004.
- ODMD. (2024). Otomotiv Distribütörleri ve Mobilite Derneği. Makroekonomik değerlendirme Ocak 2024 raporu. <https://www.odmd.org.tr/folders/2837/categorical1docs/4614/Makroekonomik%20De%c4%9ferlendirme%20Ocak%202024.pdf>
- Özdemir-Öztürk N. (2022). Türkiye otomotiv sektörünün Beş Güç Modeli ile değerlendirilmesi. *Yeni Fikir Dergisi*, 14(28), 19-27.
- Öztaş, T., & Öztaş, G.Z. (2024). Innovation performance analysis of G20 countries: a novel integrated LOPCOW-MAIRCA MCDM approach including the COVID-19 period. *Verimlilik Dergisi, Productivity for Innovation (SI)*, 1-20.
- Paksoy, Ö. B. (2024). İşletmelerin nakit akış profillerinin ve finansal performanslarının karşılaştırılması: BİST otomotiv sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (102), 57-78. <https://doi.org/10.25095/mufad.1411962>
- Pamučar, D., & Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using multi-attributive border approximation area comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.11.057>
- Pamučar, D., & Petrović, I., & Ćirović, G. (2018). Modification of the Best– Worst and MABAC methods: a novel approach based on interval- valued fuzzy-rough numbers, *Expert Systems with Applications*, 91, 89-106. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2017.08.042>

- Sabadka, D. (2015). New Trends and Challenges in Automotive Industry Logistics Operations. *Acta Logistica*, 2(1), 15-19.
- Sumrit, D., & Keeratibhubordee, J. (2024). Risk assessment framework for reverse logistics in waste plastic recycle industry: a hybrid approach incorporating FMEA decision model with AHP-LOPCOW- ARAS under trapezoidal fuzzy set. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 8(1), 42–81. <https://doi.org/10.31181/dmame812025984>
- Torkayesh, A. E., & Tirkolaei, E. B., & Bahrini, A., & Pamucar, D., & Khakbaz, A. (2023). A systematic literature review of MABAC method and applications: An outlook for sustainability and circularity. *Informatica*. 34 (2), 415–448.
- Yadav, S.K., & Kapoor, R. (2018) 'Financial performance ranking of automotive companies in India using TOPSIS method', *Int. J. Business Excellence*, (16)2, 149-161.
- Yaşar, E., & Ünlü, M. (2023). Üniversitelerde sürdürülebilirliğin incelenmesi: LOPCOW ve MEREC tabanlı CoCoSo yöntemleriyle çevreci üniversitelerin analizi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 4(2), 125-142
- Yıldırım, H. (2024). Factoring sector in Türkiye: general overview and evaluation of factoring companies' financial performance by multi-criteria decision-making techniques, *Politik Ekonomik Kuram*, 8(2), 277-302. <https://doi.org/10.30586/pek.1419.202>
- Yiğit, E., Öner, A. E., & Yöntem, O. (2020). Otonom araçların otomotiv sektörüne etkileri ve beraberinde getirdiği yenilikler. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Özel Sayı, 181-186. <https://doi.org/10.31590/ejosat.820722>
- Yin, H. (2014). The third-party logistics application in the automotive manufacturing enterprises. *In 2014 International Conference on Mechatronics, Control and Electronic Engineering (MCE-14)*, 813-817, Atlantis Press.

EXTENDED SUMMARY

Although road vehicles are often thought of when it comes to the automotive sector, the first ones that come to mind are vehicles such as cars, buses, trucks and motorcycles. The automotive sector not only produces all these vehicles, but is also a heavy industry sector that produces other parts used in the production of these vehicles. The automotive sector, which has an important value for the Turkish economy as well as the world economy, is expected to maintain and increase its value in the coming years. The automotive sector, which makes many important contributions to the Turkish economy, from tax revenues to the employment it provides, will continue to make these contributions with the new opportunities it will offer in parallel with the developing technology in the future.

While the size of the automotive sector in Turkey is approximately \$45 billion, it is projected that the sector will continue to grow rapidly and reach a sector volume of approximately \$90 billion by 2030. As of 2024, innovations such as electric vehicles, autonomous driving and shared travel, and the sharing economy are among the factors that most affect and shape the automotive sector. These innovations, which are also affecting and changing the Turkish automotive industry, are taken very seriously by industry stakeholders and steps are being taken in line with these innovations in order to stay up to date. Initiatives such as Turkey's Automobile Initiative Group (TOGG) and Martı are prominent among the steps taken in this direction. In order to ensure that the profitability of companies operating in the automotive sector is not temporary, that it is sustainable and that their profit rates increase, it is a necessity, not a necessity, for them to follow the developments and innovations concerning the sector.

This study aims to analyze the profitability of the companies operating in the Turkish automotive sector for reasons such as the critical importance of the automotive sector for Turkey, Turkey's significant share in the global automotive market, and the high contribution of the sector to the Turkish economy. The profitability ratios of 8 different companies traded in Borsa Istanbul (BIST) for 10 years covering the years 2013-2022 were analyzed in line with the determined purpose. In the analysis part of this research, LOPCOW and MABAC methods, which are rarely used in the literature, were used in order to differentiate the study from the studies in the literature.

According to the findings obtained from the analysis, Tümosan Motor and Tractor Industry Inc. (TMSN) in 2013, Türk Tractor and Agricultural Machinery Inc. (TTRAK) in 2014, 2015, 2016 and 2017, Otokar Automotive and Defense Industry Inc. (OTKAR) in 2018, 2019, 2020 and 2021, and Doğuş Automotive Service and Trade Inc. (DOAS) in 2022 were the most successful companies in terms of profitability-based financial performance. It is seen that OTKAR did not experience any problems in terms of profitability during the pandemic period and was the most successful company in terms of performance. However, this company fell from first to last place in terms of profitability in 2022. A detailed look at OTKAR's profitability ratios to see the reason for this decline reveals a sharp decline in profit from operating activities. The reasons why DOAS ranked first in profitability performance in 2022 can be attributed to both the remarkable increase in the return on equity ratio and the increase in the profit from operating activities. It is important for the companies in the sector to attach importance to the income and profit from their main operations, and to keep their return on equity at the maximum level by constantly paying attention to their capital structure in order to be successful in terms of profitability performance.

In the literature review conducted within the scope of the research, it has been observed that the number of studies on the analysis of the financial performance of automotive companies traded on BIST is not sufficient. It is important to increase the number of studies on the automotive sector, whose trade volume is growing nationally and globally day by day. Considering the share and importance of the automotive sector, which is directly related to many current concepts, especially sustainability, in the field of logistics, research on both financial performance and current developments in the sector should be emphasized. While TOPSIS method has been used in the analysis part of most of the studies conducted to date, there is no study analyzed with the LOPCOW and MABAC methods used in this study. From this point of view, it is thought that the objectives of the research, both contributing to the literature and being original, have been achieved.

In today's world, where technological developments are evolving towards very different dimensions, digitalization continues rapidly and different transformations are taking place in the economies of countries, the importance and contributions of the automotive sector and the companies in this sector will continue to

increase. In the literature review, while TOPSIS method is frequently used in the studies on the subject of this research, this research differs from other studies thanks to the LOPCOW and MABAC methods used in the analysis part. In line with the importance of the automotive sector, it is thought that an increase in the number and diversity of studies on this subject will be beneficial for stakeholders, researchers and the literature.

PIRLS 2021 TÜRKİYE SONUÇLARINA GÖRE ÖĞRENCİLERİN OKUMA TUTUMLARININ OKUMA BAŞARILARINA ETKİSİ: EV ORTAMI DESTEĞİNİN ARACILIK ROLÜ¹

THE EFFECT OF STUDENTS' READING ATTITUDES ON THEIR READING ACHIEVEMENT ACCORDING TO PIRLS 2021 TÜRKİYE RESULTS: THE MEDIATING ROLE OF HOME ENVIRONMENT SUPPORT

Ertuğrul ÇAM
Millî Eğitim Bakanlığı
Kıbrisköyü İlkokulu
ertgrlcam@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4655-3810

Murat ERMİŞ
Amasya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ermismurat05@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8803-0612

Aylin YILMAZ HİĞDE
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
aylinnyilmz@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9220-6847

Muhammet BAŞTUĞ
İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa
Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi
mbastug33@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9220-6847

ÖZ

Geliş Tarihi:

15.07.2024

Kabul Tarihi:

26.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

PIRLS,
Okuma Başarısı,
Ev Ortamı Desteği,
Yapısal Eşitlik
Modeli

Keywords

PIRLS,
Reading Success,
Home Environment
Support,

PIRLS, beş yılda bir dördüncü sınıf düzeyinde yürütülen okuma başarısını izleme programıdır. Türkiye, 2001 ve 2021 yıllarında iki sınava katılmıştır. PIRLS okumayı, okuma amacı ve anlama süreci olarak iki boyutta ölçmektedir. Bununla birlikte okuma başarısı ile ilişkili olan değişkenleri de ev anketi, öğretmen anketi, okul anketi ve öğrenci anketi ile incelemektedir. Bu araştırmanın amacı PIRLS 2021 Türkiye sonuçlarına göre okumaya yönelik tutumun okuma başarısı üzerindeki etkisinde ev ortamı desteğinin aracılık rolünü incelemektir. Araştırmada yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırma verileri IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) tarafından yayımlanan PIRLS 2021 sonuçları içerisinde Türkiye'ye ait verilerin çekilerek SPSS ve AMOS programlarıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre okuma başarısı, okumaya yönelik tutum ve ev ortamı desteği ölçeği maddelerinin mükemmel uyum ölçütü düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte kurulan modellerde okumaya yönelik tutumun okuma başarısı üzerinde anlamlı düzeyde etkisi olduğu belirlenmiştir ve aracılık rolünün ön koşulu sağlanmıştır. Ev ortamı desteğinin aracılık rolü incelendiğinde okumaya yönelik tutumun okuma başarısı üzerindeki etkisinde ev ortamı desteğinin kısmi aracılık rolü bulunduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

PIRLS is a reading retention monitoring program maintained at the fourth-grade level every five years. Türkiye participated in two exams in 2001 and 2021. PIRLS measures two dimensions: reading purpose and comprehension process. In addition, variables resulting from reading performance are examined together with home survey, teacher survey, school survey and student survey. The purpose of this programming is to determine the mediating role of home environment support in the effect of information orientation on reading performance, according to PIRLS 2021 Turkey's information. Structural parameters were used in the research. The research data was analyzed with SPSS and AMOS programs by extracting data for Turkey from the PIRLS 2021 results published by IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement). According to the research, it was determined that reading achievement, attitude towards reading and home environment support profile characteristics were at the perfect fit criterion level. However, in the determined models, the significant level of reading achievement of the trajectory was determined, and its mediating role was pre-recorded. It was determined that home environment support had a partial mediating role in the effect of the direction of progress on reading status.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1516711>

Atf/Cite as: Çam, E., Ermiş, M., Yılmaz Hığde, A., & Baştuğ, M. (2024). PIRLS 2021 Türkiye sonuçlarına göre öğrencilerin okuma tutumlarının okuma başarılarına etkisi: Ev ortamı desteğinin aracılık rolü. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1497-1511.

¹ Bu çalışma Uluslararası Eğitim Kongresi / EDUCongress 2023 "Eğitimde İyi Uygulamalar: Öğretme, Öğrenme ve Araştırma" isimli kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Okuma başarısı, eğitim sistemlerinin akademik olarak temel hedefini oluşturmaktadır. Çünkü okuma başarısı öğrencinin öğrenme performansını ve diğer disiplinlerdeki akademik başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu araştırmada da bu kadar önemli olan okuma başarısını uluslararası düzeyde ölçen PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) sınavının sonuçları değerlendirilmiştir. Okuma başarısı üzerinde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de erken okuryazarlık becerilerinin desteklenmesidir. Erken okuryazarlık becerileri genel olarak yazı farkındalığı, ses farkındalığı ve alfabe bilgisi olmak üzere üç alanda incelenmektedir (Paratore, Cassano & Schickedanz, 2011).

Erken okuryazarlık bireyin doğum ile okula başlama arasındaki dönemde dil ve yazı ile ilgili temel beceri edinimlerini ifade etmektedir. Bu süreçte çocuk dilin temel yapı taşlarını öğrenirken kelime dağarcıkları gelişir, harflerle ve alfabeye tanışır. Bununla birlikte çocukta yazı farkındalığı da gelişir. Erken okuryazarlık becerileri kazanan çocuklar bilişsel gelişim, dil gelişimi, sosyal ve duygusal gelişim alanlarında başarılı olmaktadır. Bu beceriler bilişsel anlamda çocuklar için güçlü bir temel oluşturur ve çocukların daha sonraki akademik başarıları üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Whitehurst & Lonigan, 1998). Çocukların erken okuryazarlık becerilerinin gelişimi için küçük yaştan itibaren ev ortamında desteklenmesi gerekir. Bu noktada karşımıza ev ortamı desteği kavramı çıkar.

Ev okuryazarlığı kavramı çok boyutludur ve farklı yönleriyle tanımlanmıştır. Burgess, Hecht ve Lonigan (2002, s. 413) tarafından ev okuryazarlık ortamı “çocuklar için sağlanan farklı kaynak ve fırsatlardır. Bu fırsatların sağlanması için gerekli olan ebeveyn beceri, eğilim ve yeteneklerini kapsar.” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımda, ev okuryazarlığı etkinlikleri, çocuğa kitap okunması, paylaşımlı kitap okuma, kafiye oyunları, ebeveynin gazete okuması gibi her türlü okuryazarlık etkinliklerini kapsar. Bu etkinliklerin hazırlanması ve uygulanması da ev okuryazarlık ortamında sağlanır. Ev ortamı desteği okuryazarlık etkinlikleri içerisinde yer alan kitap okuma sayesinde çocuklar; bir kitabı nasıl tutacaklarını, okuma yaparken nereden başlanacağını öğrenir, okuma esnasında harfleri tanımaya başlar, harflerin bir araya gelmesiyle kelimelerin oluştuğunu anlar ve kelime bilgisi gelişir (Vivas, 1996). Çocuklara kitap okumanın onların okuma ve yazma becerilerini geliştirmede ve ilerleyen yıllardaki okuma başarıları üzerinde etkili olduğuna dair çalışmalar (Lonigan, 2004; Whitehurst & Lonigan, 2001) mevcuttur. Ayrıca bu çalışmalar, kitap okumanın çocukların hikâyenin yapısını ve metindeki diğer bileşenleri kavramasına imkân tanıdığını belirtmektedir. Böylece çocuklar yeni sözcükler öğrenir ve kelime hazineleri gelişir. (De Temple & Snow, 2003). Wigfield & Guthrie (1997) Çocuklara fazla kitap okunmasının, onların okuma başarısı, sözcük bilgisi ve toplumsal becerileri üzerinde önemli ölçüde katkıda bulunduğunu işaret etmektedirler. Bu okuma etkinliklerine, öğrencilerin yönelmesi ya da okumadan kaçınması okumaya yönelik tutum ile ilgilidir.

Tutum “bireyin davranışlarını yönlendirmede önemli bir faktör olarak, sonradan kazanılmış duygu, düşünce ve eğilimler” olarak ifade edilmektedir. Tutum, bireyin bir davranışı yapıp yapmaması konusunda onun kararını etkileyen hissi ve duygusal yönü olan zihinsel bir tavır olarak tanımlanmaktadır (Baştuğ ve Keskin, 2013:206). Bu durum okuma açısından düşünüldüğünde öğrencinin bir okuma materyaline ve eylemine ilişkin sahip olduğu hissi ve duygusal durum olarak tanımlanabilir. Öğrencinin okuma metinlerine, kitaplarına ve bunlara karşı olumlu ya da olumsuz bakış açılarıdır. Öğrencilerin okuma tutumları, onların niyetleri ve okuma sonrasında oluşan memnuniyetleriyle ilişkilendirilir (Mathewson, 2004). Okumaya yönelik olumlu bir tutum bireyin bilişsel sorumluluklarını yerine getirmesinde motivasyon kaynağı olduğundan okuma davranışlarında önemli rol oynar (Smith, 1990). Diğer bir ifadeyle okumaya yönelik tutum okuma performansı üzerinde önemli bir faktördür (McKenna & Kear, 1990). Okumaya yönelik olumlu tutum bireyin daha çok okuma yapmasını sağlar. Çok okuyan çocukların kelime dağarcıkları gelişir, doğal olarak okumanın nihai amacı olan anlama düzeyi de artış gösterir. Okuma başarısı üzerinde etkili olan okumaya yönelik tutum, birçok faktörden etkilenmektedir. Bunlar; normatif inançlar, okuma sonuçlarına ilişkin inançlar, özel okuma deneyimleri (Black, 2006), ailevi faktörler, içsel faktörler ve okul faktörüdür (Kocaarslan, 2016). Bireylerin ilkökul dönemlerindeki okuma becerileri, gelecekteki okuma başarısı ve genel akademik düzeyini öngörmeye kritik bir rol oynamaktadır (Juel, 1988). Okumada “Matthew Etkisi” olarak bilinen kavrama göre okuma becerilerinde erken dönemde başarı gösteren çocukların akademik anlamda daha avantajlı olurken okumada yetersiz olan çocuklar onların daha da gerisinde kalmaktadır (Stanovich, 1986). Bu da okumaya erken yaşta verilecek önemin ilerleyen yıllardaki olumlu etkilerini göstermektedir. Alan yazında oldukça önemli görülen erken okuryazarlık, ev okuryazarlığı, okuma başarısı gibi kavramlar uluslararası sınavlarla da ölçülmektedir.

Dünyada ve Türkiye’de kısaca PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) olarak adlandırılan Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesine çok sayıda ülke katılmaktadır. PIRLS, IEA’nın (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) beş yılda bir dördüncü sınıf düzeyinde (9-10 yaş) öğrencilere uyguladığı okuma başarısını izlemeye yönelik bir testtir. Bu test, 2001, 2006, 2011, 2016 ve 2021 olmak üzere beş yılda bir uygulanmıştır. Bu teste 2001 ve 2021 yılında Türkiye de katılmıştır. PIRLS 2021 Türkiye örneklemini 192 okuldaki 6032 dördüncü sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. PIRLS 2001 uygulamasında 35 ülke arasında 28. sırada olan Türkiye, PIRLS 2021 uygulamasında 57 ülke arasında 39. sırada yer almıştır. Türkiye 2001 yılı ile karşılaştırıldığında okuma puanında 47 puanlık bir artış göstermiş ancak 2001’de olduğu gibi 2021 değerlendirmesinde de uluslararası ortalamanın altında başarı göstermiştir (Coşkun, 2023). PIRLS; kavrama süreçleri, okuma amaçları ve okuma alışkanlıkları ve okumaya yönelik tutumlar olmak üzere üç temel çerçevede şekillenmiştir. PIRLS ile sadece okuma becerileri değerlendirilmekle kalmaz aynı zamanda öğretmen özellikleri, programa yönelik özellikler, ebeveyn özellikleri, okul özellikleri ve ev ortamı gibi konularda da veriler toplanır. Bu bilgiler, öğrencilerin testten aldıkları puanlarla ilişkilendirilir. Bunun sebebi, okuma becerisinin ailede kazanılmaya başlaması ve sadece okulda edinilen bir beceri olmamasıdır. Okuma bütüncül olarak değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. PIRLS 2021 uygulamasında ev ortamı desteği kapsamında çocuğa kitap okuma, hikâye anlatma, şarkı söyleme, alfabe oyunları oynama, çocuğun yaptığı şeyler hakkında konuşma, okunan kitap hakkında konuşma, kelime oyunları oynama, harf/kelime yazma, işaret ve tabela okuma etkinlikleri üzerinde durulmuştur.

PIRLS okumayı, okuma amacı ve anlama süreci olarak iki boyutta ölçmektedir. Okuma amacı; edebi deneyim, bilgi edinme ve kullanma olarak iki türde ele alınmaktadır. Anlama süreçleri ise; açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma, basit çıkarımlar yapma, fikirleri/bilgileri yorumlama ve birleştirme, içeriği ve metin öğelerini değerlendirme/eleştirme olarak ele almaktadır. PIRLS bununla birlikte dört ölçekle okuma başarısı ile bağlantılı faktörleri de incelemektedir. Bunlar şu şekildedir:

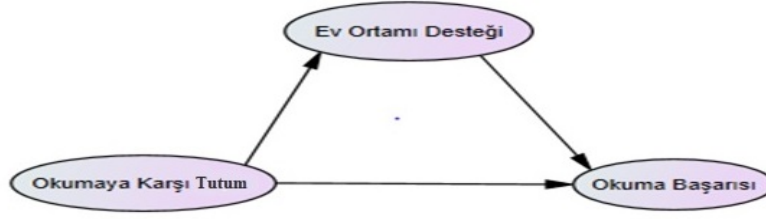
1. Ev anketi: Öğrenci velilerine yönelik olan bu ölçekle evde konuşulan diller, ebeveynlerin okuma etkinlikleri ve okumaya yönelik tutumlar ve ebeveynlerin eğitim ve meslekleri gibi ev bağlamı hakkında bilgiler toplamaktadır. Anket ayrıca öğrencilerin erken çocukluk eğitimi, erken okuryazarlık ve aritmetik faaliyetleri ile çocuğun ilkökul başlangıcında okumaya hazır bulunuşluğu hakkında da veri toplamaktadır.
2. Öğretmen Anketi: Öğretmenlere yönelik bu ölçekle sınıfın özellikleri, okuma öğretimi süresi ve öğretim yaklaşımları gibi okuma öğretimi için sınıf bağlamı hakkında bilgi toplar. Ankette ayrıca kariyer tatmini, eğitim ve son mesleki gelişim faaliyetleri gibi öğretmen özellikleri de sorulmaktadır.
3. Okul Anketi: Katılımcı her okulun müdürü tarafından doldurulan okul anketi, öğrenci demografisi, okul ortamı ve okul kaynaklarının ve teknolojisinin mevcudiyeti gibi okul özelliklerini sorar.
4. Öğrenci Anketi: Okuma değerlendirmesini tamamladıktan sonra tüm öğrencilere verilen öğrenci anketi, evdeki kitaplar ve öğrenmeye yönelik diğer ev kaynakları gibi öğrencilerin ev ortamı hakkında bilgiler toplar. Bununla birlikte okula ait olma duyguları ve zorbalık mağduru olup olmadıkları da dahil olmak üzere okuldaki öğrenci deneyimleri ve öğrencilerin okuma eğitimleri ilgili bilgi toplar. Öğrencilere ayrıca okul dışı okuma alışkanlıkları ve okumaya yönelik tutumları da sorulur.

Bu çerçevede aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

- H1. Okumaya karşı tutum ve davranışlar okuma başarısını olumlu yönde etkiler.
H2. Okumaya karşı tutum ve davranışlar ev ortamı desteğini olumlu yönde etkiler.
H3. Ev ortamı desteği okuma başarısını olumlu yönde etkiler.
H4. Ev ortamı desteği, okumaya karşı tutum ve davranışlar ile okuma başarısı arasındaki ilişkiye aracılık eder.

Bu çalışmada Türkiye’nin Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Araştırması (PIRLS- Progress in International Reading Literacy Study) 2021 yılı verileri kullanılarak öğrencilerin okuma tutum ve davranışlarının, okuma başarısına etkisinde ev ortamı desteğinin rolünü incelenmiştir. Böylece uluslararası anlamda önemli olan bir sınavın sonuçları okuma anlamında değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarının uygulayıcılar ve program geliştiriciler için önemli olacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır. Yapısal Eşitlik Modellemesi bir teoriye göre çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak belirlemeye çalışıldığı bir yöntemdir (Anderson, & Gerbing, 1988). Bu çalışmada öğrencilerin okuma tutum ve davranışlarının, okuma başarısına etkisinde ev ortamı desteğinin aracılık etkisi incelenmiştir. Yapısal eşitlik modelinde aracılık etki modelleri, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisine aracılık eden değişkenin bağlantılarına ilişkin araştırma hipotezlerinin test edilmesinde kullanılır (Gürbüz, 2021). Aracı değişken, bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisinin açıklanmasına yardımcı olmada kullanılır. Aracı değişken modele dahil edilmeden önce bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisi test edilmelidir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisi belirlendikten sonra; aracı değişken modele dahil edildiğinde bağımsız değişkenin etkisinde anlamlı bir azalma varsa bu kısmi aracılığı; tamamen ortadan kalkması ise tam aracılığı göstermektedir (Kahveci, & Demirtaş, 2014). Çalışmanın verileri IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) tarafından yayımlanan PIRLS 2021 sonuçlarından elde edilmiştir. Veri setinden Türkiye'ye ait okumaya karşı tutum, okuma başarısı ve ev ortamı desteği verileri seçilerek ilgili analizler yürütülmüştür. Verilerin yapısal eşitlik modellemesine uygun hale getirilmesi için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Örnekleme

Araştırmanın örnekleme grubunu 2020-2021 eğitim öğretim yılında 4. sınıfta öğrenim gören 6032 öğrenci oluşturmaktadır. Ancak eksik veriler olması nedeniyle araştırmada 4631 öğrenciden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan veriler, PIRLS 2021 sonuçları ile açıklanan okumaya karşı tutum, okuma başarısı ve ev ortamı desteği sorularını içeren ölçeklerden elde edilmiştir.

Okumaya Karşı Tutum Ölçeği: Ölçek ASBR07A, ASBR07B, ASBR07C, ASBR07D, ASBR07E, ASBR07F, ASBR07G, ASBR07H kodlu 8 maddeden oluşmaktadır.

Okuma Başarısı Ölçeği: Okuma başarısı ölçeği ASRIBM01, ASRIBM02, ASRIBM03, ASRIBM04 ve ASRIBM05 kodlu verilerle açıklanmıştır. Bu veriler öğrencilerin alıkları puanların 0-400 arası 1, 400-475 arası 2, 475-550 arası 3, 550-625 arası 4 ve 625 ve üstü 5 şeklinde derecelendirilerek ile belirlenmiştir.

Ev Ortamı Desteği Ölçeği: Ölçek ASBH01A, ASBH01B, ASBH01C, ASBH01D, ASBH01E, ASBH01F, ASBH01G, ASBH01H, ASBH01I, ASBH01J, ASBH01K, ASBH01L, ASBH01M, ASBH01N, ASBH01O, ASBH01P, ASBH01Q, ASBH01R kodları ile verilen 18 maddeden oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Türkiye'nin Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Araştırması (PIRLS- Progress in International Reading Literacy Study) 2021 de elde edilen verilerle hazırlanan bu çalışmada 6032 öğrenciden elde edilen veriler eksik veri bulunanlar tespit edilerek çıkarılmıştır. Bu işlemde sonra 4631 öğrenciden elde edilen okuma başarısına

dair veriler, öğrencilerin alıkları puanların 0-400 arası 1, 400-475 arası 2, 475-550 arası 3, 550-625 arası 4 ve 625 ve üstü 5 şeklinde derecelendirilerek ile belirlenmiştir. Daha sonra her üç ölçek için geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizleri yapıldıktan sonra model kurulmuş ve uyum indekslerine göre modelin durumu analiz edilmiştir. Ölçme modelini test etmek için güvenilirlik ve DFA yapılır. Ölçme modeli ya da ölçekler doğrulandıktan sonra değişkenler ilişkilendirilir ve model test edilir (Doğan ve Aybek, 2021).

Bulgular

PIRLS 2021 sonuçlarından elde edilen veriler SPSS 25.0 ve AMOS 24.0 paket programları ile analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik analizleri için Cronbach Alpha testi yapılmıştır. Ölçeklerin geçerliklerini belirlemek için AMOS programı doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca yapısal eşitlik modeli için maximum likelihood yöntemi kullanılmış ve uyum indeksleri için χ^2/df , AGFI, NFI, NNFI(TLI), CFI, RMSEA ve SRMR değerlerine bakılmıştır.

Öğrencilerin Okumaya Karşı Tutumu

PIRLS 2021 sonuç bildirisine göre öğrencilerin okumaya karşı tutumlarını belirlemek için öğrencilere 8 maddeden oluşan bir ölçek uygulanmıştır. Ölçekte yer alan maddelere ait soru kodları ve soru ifadeleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Okumaya Karşı Tutum Ölçek Maddeleri

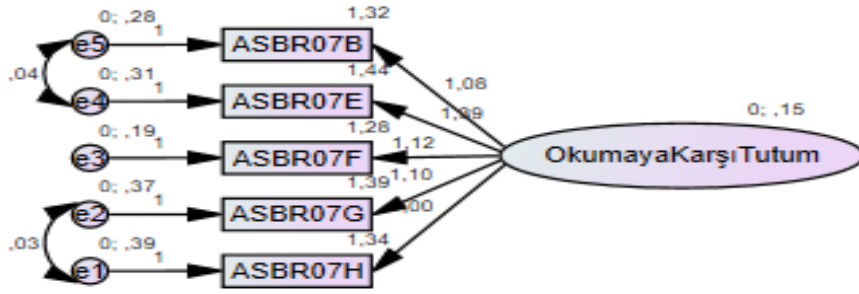
Soru Kodu	Soru
ASBR07A	I like talking about what I read with other people ...
ASBR07B	I would be happy if someone gave me a book as a present ...
ASBR07C	I think reading is boring ...
ASBR07D	I would like to have more time for reading ...
ASBR07E	I enjoy reading ...
ASBR07F	I learn a lot from reading ...
ASBR07G	I like to read things that make me think ...
ASBR07H	I like it when a book helps me imagine other worlds ...

Araştırmada kullanılan bu ölçeğe yapılan analizler sonrasında ölçeğin güvenilirlik katsayısını düşürdüğü ve tek faktörlü yapıdaki ölçekte faktör yükleri düşük olan ASBR07A ve ASBR07C kodlu sorular analizden çıkarılmıştır. Ölçeğin geçerliğini tespit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Gürbüz, (2021) yapının uyum indekslerini etkilemesi ve madde yüklerinin düşük olduğu durumlarda söz konusu maddenin çıkarılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde modelin uyumunu etkilemesi nedeniyle ASBR07D kodlu madde ölçekten çıkarılmıştır. Kalan beş madde ile ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.769, KMO değeri 0.816 ve Barlett Küresellik Testi sonucu anlamlı çıkmıştır ($p=0.000$). Okumaya karşı tutum ölçeğinin uyum indeksleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Okumaya Karşı Tutum Ölçeği Uyum İndeksi

İndeksler	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Ölçek İndeksleri	Uyum Durumu
χ^2/sd	0-2.5	2.5-3	2.26	Mükemmel
RMSEA	≤ 05	≤ 08	0.016	Mükemmel
SRMR	≤ 05	≤ 08	0.0057	Mükemmel
NFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
NNFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
CFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
IFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
RFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel

Tablo 2'ye göre doğrulayıcı faktör analizi sonucunda okumaya karşı tutum ölçeğinin χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, CFI, IFI ve RFI uyum indekslerinin mükemmel uyum gösterdiği belirlenmiştir. Okumaya karşı tutum ölçeği modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 2. Okumaya Karşı Tutum Ölçeği Modeli

Okuma Başarısı

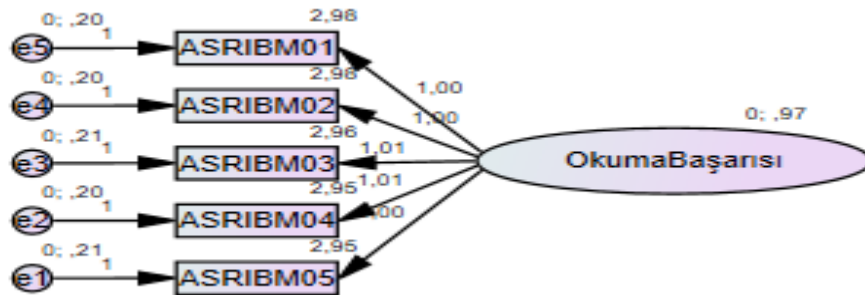
PIRLS 2021 sonuç bildirgesinde öğrencilerin okuma başarıları ASRIBM01, ASRIBM02, ASRIBM03, ASRIBM04 ve ASRIBM05 kodlu verilerle açıklanmıştır. Bu veriler öğrencilerin aldıkları puanların 0-400 arası 1, 400-475 arası 2, 475-550 arası 3, 550-625 arası 4 ve 625 ve üstü 5 şeklinde derecelendirilerek ile belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan bu ölçeğe yapılan analizler sonrasında tek faktörlü ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.960, KMO değeri 0.924 ve Barlett Küresellik Testi sonucu anlamlı çıkmıştır ($p=0.000$). Okuma başarıları ölçeği uyum indeksi Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Okuma Başarısı Ölçeği Uyum İndeksi

İndeksler	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Ölçek İndeksleri	Uyum Durumu
χ^2/sd	0-2.5	2.5-3	2.26	Mükemmel
RMSEA	≤ 05	≤ 08	0.00	Mükemmel
SRMR	≤ 05	≤ 08	0.008	Mükemmel
NFI	≥ 95	≥ 90	1.00	Mükemmel
NNFI	≥ 95	≥ 90	1.00	Mükemmel
CFI	≥ 95	≥ 90	1.00	Mükemmel
IFI	≥ 95	≥ 90	1.00	Mükemmel
RFI	≥ 95	≥ 90	1.00	Mükemmel

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda okuma başarıları ölçeğinin χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, CFI, IFI ve RFI uyum indekslerinin mükemmel uyum gösterdiği belirlenmiştir. Okuma başarıları ölçeği modeli Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 3. Okuma Başarısı Ölçeği Modeli

Ev Ortamı Desteği

PIRLS 2021 sonuç bildirgesine göre ev ortamı desteğini belirlemek için öğrencilere 18 maddeden oluşan bir ölçek uygulanmıştır. Ev ortamı desteği ölçeğine ait soru kodları ve soru ifadeleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Ev Ortamı Desteği Ölçek Maddeleri

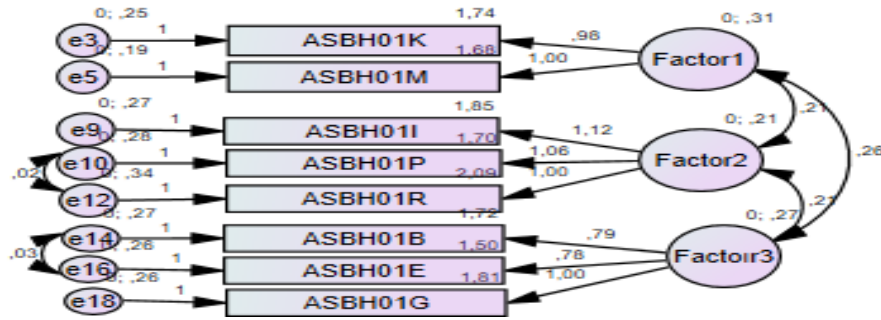
Soru Kodu	Soru
ASBH01A	Read books
ASBH01B	Tell stories
ASBH01C	Sing songs
ASBH01D	Play with alphabet toys (e.g., blocks with letters of the alphabet)
ASBH01E	Talk about things you had done
ASBH01F	Talk about what you had read
ASBH01G	Play word games
ASBH01H	Write letters or words
ASBH01I	Read aloud signs and labels
ASBH01J	Say counting rhymes or sing counting songs
ASBH01K	Play with number toys (e.g., blocks with numbers)
ASBH01L	Count different things
ASBH01M	Play games involving shapes (e.g., shape sorting toys, puzzles)
ASBH01N	Play with building blocks or construction toys
ASBH01O	Play board or card games
ASBH01P	Write numbers
ASBH01Q	Draw shapes
ASBH01R	Measure or weigh things (e.g., when cooking)

Ev ortamı desteği ölçeğinin güvenilirlik ve geçerliğini tespit etmek amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ev ortamı desteği ölçeği üç faktörlü bir yapıdadır. ASBH01C kodlu madde 0.40'ın altında faktör yüküne sahip olduğu için çıkarılmıştır. Bununla birlikte model uyumu ve güvenilirliğin sağlanabilmesi için ASBH01A, ASBH01D, ASBH01F, ASBH01H, ASBH01J, ASBH01L, ASBH01N, ASBH01O ve ASBH01Q kodlu maddeler de ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 8 madde ile ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.8854, KMO değeri 0.905 ve Barlett Küresellik Testi sonucu anlamlı çıkmıştır ($p=0.000$). Ev ortamı desteği ölçeği uyum indeksi Tablo 5'te yer almaktadır.

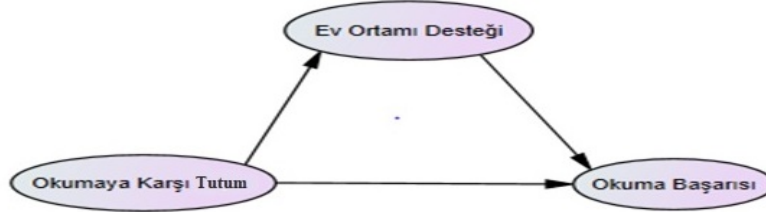
Tablo 5. Ev Ortamı Desteği Ölçeği Uyum İndeksi

İndeksler	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Ölçek İndeksleri	Uyum Durumu
χ^2/sd	0-2.5	2.5-3	2.98	Mükemmel
RMSEA	≤ 05	≤ 08	0.021	Mükemmel
SRMR	≤ 05	≤ 08	0.037	Mükemmel
NFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
NNFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
CFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
IFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
RFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ev ortamı desteği ölçeğinin χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, CFI, IFI ve RFI uyum indekslerinin mükemmel uyum gösterdiği belirlenmiştir. Ev ortamı desteği modeli Şekil 3'te yer almaktadır.

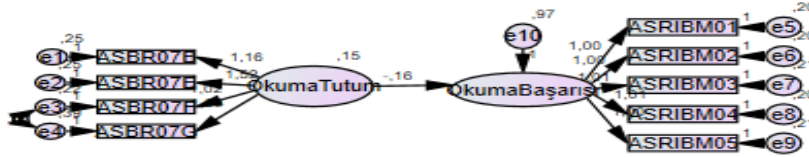
Şekil 4. Ev Ortamı Desteği Modeli

Bu araştırmada öğrencilerin okumaya karşı tutumlarının (bağımsız değişken) okuma başarılarına (bağımlı değişken) doğrudan etkisi; ailenin okula karşı tutumunun (aracı değişken) dolaylı etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın modeli Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 5. Araştırma Modeli

Aracı model test edilmeden önce okumaya karşı tutumun, okuma başarısı üzerindeki etkisi test edilmiş ve model Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 6. Okumaya Karşı Tutumun Okuma Başarısına Etkisi.

Okumaya karşı tutumun okuma başarısına etkisi modelinin uyum indekslerine ait veriler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Okumaya Karşı Tutumun Okuma Başarısına Etkisi Modelinin Uyum İndeksleri

İndeksler	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Ölçek İndeksleri	Uyum Durumu
χ^2/sd	0-2.5	2.5-3	2.3	Mükemmel
RMSEA	≤ 05	≤ 08	0.017	Mükemmel
NFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
NNFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
CFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
IFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel
RFI	≥ 95	≥ 90	0.99	Mükemmel

Tablo 6'ya göre okumaya karşı tutumun okuma başarısına etkisi modelinin χ^2/sd , RMSEA, NFI, NNFI, CFI, IFI ve RFI uyum indeksleri mükemmel uyumu göstermektedir. Yapılan teste göre okumaya karşı tutumun gizil değişkeni faktör yüklerinin 1.00 ile 1.52 arasında, okuma başarısı gizil değişkeni faktör yüklerinin ise 0.9 ile 1.00 arasında olduğu tespit edilmiştir. Yapısal eşitlik modeline ilişkin sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

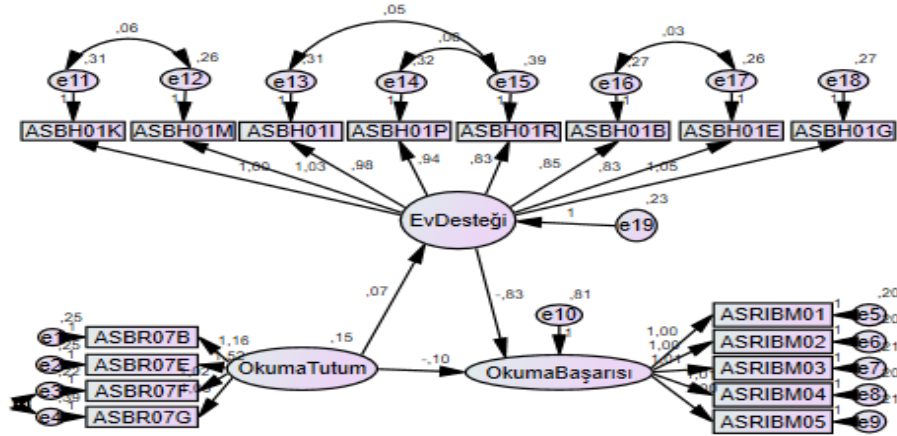
Tablo 7. Okumaya Karşı Tutumun Okuma Başarısı Üzerindeki Etkisine Dair Standardize Edilmiş Regresyon Ağırlığı Sonuçları

Yol	Yol Katsayısı (β)	Standardize Tahmin (Estimate)	Standart Hata (S.E)	Kritik Oran (C.R)	p
Okumaya Karşı Tutum → Okuma Başarısı	-162	-.064	.043	-3.795	***

***p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 7'ye göre okumaya karşı tutum ile okuma başarısı arasındaki regresyon katsayısı -0.162'dir. Okumaya karşı tutumun okuma başarısı üzerindeki etkisi $p < .01$ düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgulara göre aracılık testinin yapılabilmesi için gerekli ön koşul sağlanmıştır. Okumaya karşı tutum okuma başarısını anlamlı olarak yordamaktadır. Araştırmanın birinci hipotezi doğrulanmıştır.

Okumaya karşı tutumun okuma başarısı arasında ev ortamı desteğinin aracılık etkisi ile ilgili model Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 7. Okumaya Karşı Tutumun Okuma Başarısı Arasında Ev Ortamı Desteğinin Aracılık Etkisi

Okumaya karşı tutum ile okuma başarısı arasında ev ortamı desteğinin aracılık etkisi dair modelin uyum indekslerine ait veriler Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Okumaya Karşı Tutum ile Okuma Başarısı Arasında Ev Ortamı Desteğinin Aracılık Etkisi Dair Modelin Uyum İndeksleri

İndeksler	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Ölçek İndeksleri	Uyum Durumu
χ^2/sd	0-2.5	2.5-3	2.4	Mükemmel
RMSEA	≤ 0.05	≤ 0.08	0.018	Mükemmel
NFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.99	Mükemmel
NNFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.99	Mükemmel
CFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.99	Mükemmel
IFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.99	Mükemmel
RFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.99	Mükemmel

Tablo 8'e göre okumaya karşı tutum ile okuma başarısı arasında ev ortamı desteğinin aracılık rolü modelinin χ^2/sd , RMSEA, NFI, NNFI, CFI, IFI ve RFI uyum indeksleri mükemmel uyumu göstermektedir. Yapılan teste göre okumaya karşı tutumun gizil değişkeni faktör yüklerinin 1.00 ile 1.52 arasında, okuma başarısı gizil değişken faktör yüklerinin 0.9 ile 1.00 arasında, ev ortamı desteğinin gizil faktör yüklerinin 0.81 ile 1.00 arasında olduğu tespit edilmiştir. Yapısal eşitlik modeline ilişkin sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Okumaya Karşı Tutum ile Okuma Başarısı Arasında Ev Ortamı Desteğinin Aracılık Etkisine Dair Standardize Edilmiş Regresyon Ağırlığı Sonuçları.

Yol	Yol Katsayısı (β)	Standardize Tahmin (Estimate)	Standart Hata (S.E)	Kritik Oran (C.R)	p
Okumaya Karşı Tutum → Okuma Başarısı	-.10	.104	.040	-2.610	**
Okumaya Karşı Tutum → Ev Ortamı Desteği	.07	.070	.022	3.105	**
Ev Ortamı Desteği → Okuma Başarısı	-.83	-.834	.035	-24.156	***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Okumaya karşı tutum ile okuma başarısı arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayısı -0.10, okumaya karşı tutum ile ev ortamı desteği arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayısı 0.07'dir. Ev ortamı desteği ile okuma başarısı arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayısı -0.83'tür. Okumaya karşı tutum ile okuma başarısı arasındaki ($p<.01$), okumaya karşı tutum ile ev ortamı desteği arasındaki ($p<.01$) ve ev ortamı desteği ile okuma başarısı arasındaki parametreler istatistiki olarak anlamlıdır ($p<.001$).

Sonuç ve Tartışma

Öğrencilerin okuma başarısı üzerinde erken çocuklukta ev ortamında alınan desteğin ve okumaya yönelik tutumun etkili olduğu alan yazındaki çalışmalarda ifade edilmektedir. Ev okuryazarlık ortamına yönelik yapılan çeşitli tanımlarda ebeveynlerin yetenek, eğilimleri ve becerilerine; çocuğuna ya da çocuğuyla beraber kitap okumasına, alfabedeki harfleri ve seslerini öğretmesine, harf ve sözcük yazmayı öğretme çabalarına vurgu vardır. Ayrıca ebeveynlerin kullandığı dilin biçimsel özellikleri, çocuğuyla arasındaki sözel iletişim, evde çocuğu için okuma ve yazmaya yönelik materyaller bulundurması, ebeveynin kendi okuma-yazma alışkanlıklarına ve geniş aile ile etkileşimi ev okuryazarlık ortamının kapsamındadır. (Britto, 2001; Senechal & LeFevre, 2002). Alan yazında ev okuryazarlığı deneyimleri kelime bilgisi, kavramsal bilgi ve dil anlama becerilerinin gelişimi ile ilişkili bulunmuştur (Beals, De Temple & Dickinson, 1994; Leseman, 1993). Evde çocuğa etkileşimli olarak kitap okunması, kavram bilgisi, fonolojik farkındalık, dili kullanma becerisi okumaya karşı tutum üzerinde olumlu etkiye sahiptir (Dickinson ve Tabors, 1991; Mason, 1992; Wagner, Torgesen ve Rashotte, 1994). Bu araştırmanın sonuçlarına göre de (bkz. Tablo 9) araştırmanın birinci hipotezi olan "Okumaya karşı tutum ve davranışlar okuma başarısını olumlu yönde etkiler." ve ikinci hipotezi olan "Okumaya karşı tutum ve davranışlar ev ortamı desteğini olumlu yönde etkiler." ifadeleri doğrulanmıştır. Alan yazın incelendiğinde okumaya yönelik tutumun okuma başarısı üzerinde etkili olduğu dolayısıyla bu çalışmadaki sonuçların alan yazın tarafından desteklendiği görülmektedir (Çevik vd., 2023; Chiu & McBride-Chang, 2006; Guthrie & Wigfield, 2000; McKenna vd., 1995; Sallabaş, 2008).

Ev okuryazarlık ortamının iyi olması çocukların iyi sözel dil becerisine sahip olmalarını sağlar. Dolayısıyla bu çocukların okuma yazmayı öğrenme sürecinde sözcükleri daha iyi tanıdıkları ve okuduklarını daha iyi anladıkları görülür (Senechal & LeFevre, 2002). Ayrıca bu etkinliklerin çocukların hikâyenin yapısını kavramalarına yardımcı olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Akyüz & Doğan, 2017; Cunningham & Zibulsky, 2011). Işıtan, Saçkes ve Biber (2020), özellikle yazı farkındalığı becerilerinin doğal olarak desteklenmesi için çocuklara kitap okunması gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırma bulgularına göre araştırmanın üçüncü hipotezi olan "Ev ortamı

desteği okuma başarısını olumlu yönde etkiler.” ifadesi de doğrulanmaktadır. Erken okuryazarlık becerilerinin ileriki yaşlarda okuma performansını artırdığı (Anthony vd., 2003; Lonigan vd., 2000; Sénéchal & LeFevre, 2002) birçok çalışma tarafından belirtilmektedir. Buna göre araştırma sonuçları alan yazınla uyumludur.

Aracılık modelinde aracı olan değişkenin modele katılması ile bağımsız değişkenin etkisi tamamen ortadan kalkıyor ise buna tam aracılığı, etki ortadan kalkmıyor fakat azalıyor ise buna kısmi aracılığı göstermektedir (Kahveci & Demirtaş, 2014). Okumaya karşı tutumun, okuma başarısı üzerindeki etkisinde ev ortamı desteğinin aracılık rolü ile ilgili modele ve analiz sonuçlarına bakıldığında ev ortamı desteğinin kısmi aracılık rolünde olduğu ve araştırmanın dördüncü hipotezi olan “Ev ortamı desteği, okumaya karşı tutum ve davranışlar ile okuma başarısı arasındaki ilişkiye aracılık eder.” ifadesinin de doğrulandığı görülmektedir.

Okuryazarlık toplumlar için önemli bir araçtır. Okuma becerisi sadece akademik yaşamı değil hayatın tüm süreçlerinde önemli bir beceridir. Her ne kadar okuma becerisinin okulda geliştiği düşünülse de ev ortamında çocuklar için destekleyici tedbirlerin alınması okuma başarısını da etkilemektedir. Okulda ve evde aldığı destekle okuma motivasyonları artan öğrencilerin okuma başarılarının artacağı düşünülmektedir. PIRLS 2021 Türkiye sonuçlarına göre hazırlanan bu çalışmanın sonuçları hem uygulayıcı olan öğretmenler hem de ebeveynler için önem arz etmektedir. Çocukların okulda ne öğrendiği kadar ev ortamında neler öğrendiği de önemlidir. Bu noktada, araştırmanın sonuçlarına göre aşağıdaki öneriler dikkate alınabilir.

Öneriler

- Bu araştırmanın sonucunda ev ortamı desteğinin okuma motivasyonu ve okuma başarısı ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu nedenle çocuklara verilecek ev ortamı desteğinin nasıl olacağını ebeveynlere aktarmak için ebeveyn eğitimleri yapılabilir. Bu ebeveyn eğitimlerinde uygulamalı örneklerle süreç desteklenebilir.
- Ev ortamı desteğini artırmaya yönelik yeni materyal geliştirme çalışmaları yapılabilir. Buna mobil uygulamalar, ebeveynler tarafından hazırlanacak materyal örnekleri dahildir. Bu kapsamda disiplinler arası çalışmalar ve yeni projeler üretilebilir.
- Okuma sürecinin kümülatif etkileri düşünöldüğünde, öğrencilerin okuma becerilerindeki bilişsel, duyuşsal ve devinimsel boyutlarındaki değişimin nasıl olduğuna ilişkin boylamsal çalışmalar yapılabilir. Bu boylamsal çalışmalar okul öncesi dönemden başlayarak ilkokulu da kapsayacak şekilde planlanabilir.
- Öğrencilerin okuma süreçlerinde ev ortamı desteğini planlı hale getirebilmek için veli eğitimleri düzenlenerek bunlarla ilgili araştırmalar yapılabilir. Bu veli eğitimleri için okullardan ve Halk Eğitim Merkez’lerinden yararlanılabilir.

Kaynakça

- Akyüz, E., ve Doğan, Ö. (2017). Ev okuryazarlık ortamı: tanımları, boyutları ve kendiliğinden ortaya çıkan okuryazarlık becerilerinin gelişimindeki rolü. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(3), 38-57.
- Anthony, J. L., Lonigan, C. J., Driscoll, K., Phillips, B. M., & Burgess, S. R. (2003). Phonological sensitivity: A quasi-parallel progression of word structure units and cognitive operations. *Reading Research Quarterly*, 38(4), 470–487.
- Baştuğ, M., ve Keskin, H. K. (2013). Ergenlik dönemi okuma tutumu ölçeği’nin Türkçeye uyarlanması. *Turkish Studies*, 8(4).
- Beals, D. E., De Temple, J. M., & Dickinson, D. K. (1994). Talking and listening that support early literacy development of children from low-income families. In D. K. Dickinson (Ed.), *Bridges to literacy: Children, families, and schools* (p. 19–40). Blackwell Publishing.
- Black, A. L. (2006). *Attitudes to Reading : An Investigation Across the Primary Years* (Sayı August) [Australian Catholic University]. <http://dlibrary.acu.edu.au/digitaltheses/public/adt-acuvp136.17052007/02whole.pdf>
- Britto, P. R. (2001). Family literacy environments and young children’s emerging literacy skills. *Reading Research*

Quarterly, 36(4), 346-347.

- Burgess, S. R., Hecht, S. A., & Lonigan, C. J. (2002). Relations of the home literacy environment (HLE) to the development of reading-related abilities: A one-year longitudinal study. *Reading Research Quarterly*, 37, 408-426.
- Chiu, M. M., & McBride-Chang, C. (2006). Gender, context, and reading: A comparison of students in 43 countries. *Scientific Studies of Reading*, 10(4), 331-362. https://doi.org/10.1207/s1532799xssr1004_1
- Coşkun, B. (2023). *PIRLS 2021 Türkiye sonuçlarının değerlendirilmesi*. Ases VI. International Conference On Social Sciences, Van.
- Cunningham, A. E., & Zibulsky, J. (2011). Tell me a story: Examining the benefits of reading. S. B. Neuman ve D. K. Dickinson (Eds.). *Handbook of Early Literacy Research* (Cilt. 3, s.397-411). New York: Guilford Press.
- Çevik, A., Ayana, H., & Ayana, M. (2023). Ortaokul öğrencilerinin okuma iç motivasyonları, akademik başarıları, okuma tutum ve alışkanlıklarının arasındaki ilişkinin incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 32(32), 117-130. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1252825>
- De Temple, J. ve Snow, C. E. (2003). Learning words from books. A. van Kleeck, S. A. Stahl ve E. B. Bauer (Ed.) *Center for Improvement of Early Reading Achievement*, CIERA. On reading books to children: Parents and teachers (s. 16-36) içinde . Mahwah, NJ: Erlba
- Dickinson, D. K., & Tabors, P. O. (1991). Early literacy: Linkages between home, school and literacy achievement at age five. *Journal of Research in Childhood Education*, 6(1), 30-46.
- Doğan, C. D., & Aybek, E. C. (2021). R Shiny ile psikometri ve istatistik uygulamaları. Pegem Akademi.
- Gürbüz, S. (2021). *AMOS ile yapısal eşitlik modellenmesi* (2. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. İçinde M. K. L., P. B. Mosenthal, P. D. Pearson, & R. Barr (Ed.), *Handbook of reading research* (3. baskı, ss. 403-422). Longman.
- Işitan, S., Saçkes, M., & Biber, K. (2020). Erken okuryazarlık becerilerinin ev ortamında desteklenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 284-298.
- Juel, C. (1988). Learning to read and write: A longitudinal study of 54 children from first through fourth grades. *Journal of educational Psychology*, 80(4), 437-447.
- Kahveci, G., & Demirtaş, Z. (2014). Örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşmaya etkisi örgütsel güvenin aracılık rolü. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(3), 27-62.
- Kocaarslan, M. (2016). “ Garfield” Görselli 1-6. Sınıflar İçin Okumaya Yönelik Tutum Ölçeğinin Türkçe Uyarlama Çalışması. *İlköğretim Online*, 15(4).
- Leseman, P.P.M. (1993). How parents provide young children with access to literacy. In L. Eldering & P. Leseman (Eds.), *Early intervention and culture* (pp. 149-171). Paris: UNESCO.
- Lonigan, C. J., Burgess, S. R., & Anthony, J. L. (2000). Development of emergent literacy and early reading skills in preschool children: evidence from a latent-variable longitudinal study. *Developmental psychology*, 36(5), 596.
- Lonigan, C. J. (2004). Emergent literacy skills and family literacy. Wasik B. H. (Ed.), *Handbook of family literacy*(s.57-82) içinde . Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Asso
- Mason, J.M. (1992). Reading stories to preliterate children: A proposed connection to reading. In P.B. Gough, L.C. Ehri, & R. Treiman (Eds.), *Reading acquisition* (pp. 215-241). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Mathewson, G. C. (2004). Model of Attitude Influence Upon Reading and Learning to Read. In R. B. Ruddel & N. J. Unrau (Eds.), *Theoretical Models and Processes of Reading* (Vol. II, pp. 1431-1461). Newark, USA: International Reading Association.

- McKenna, M. C., & Kear, D. J. (1990). Measuring attitude toward reading: A new tool for teachers. *The reading teacher*, 43(9), 626–639.
- McKenna, M. C., Kear, D. J., & Ellsworth, R. A. (1995). Children's attitudes toward reading: A national survey. *Reading research quarterly*, 934–956.
- Paratore, J. R., Cassano, C. M., & Schickedanz, J. A. (2011). Supporting Early (and Later) Literacy Development at Home and at School. İçinde M. L. Kamil, P. D. Pearson, E. B. Moje, & P. P. A. Erbach (Ed.), *Handbook of Reading Research* (4. baskı, ss. 107–136). Routledge.
- Sallabaş, M. E. (2008). İlköğretim 8 Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumları ve Okuduğunu Anlama Becerileri Arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(16), 141–155.
- Sénéchal, M., & LeFevre, J. (2002). Parental involvement in the development of children's reading skill: A five-year longitudinal study. *Child development*, 73(2), 445–460.
- Smith, M. C. (1990). A Longitudinal Investigation of Reading Attitude Development from Childhood to Adulthood. *Journal of Educational Research*, 83(4), 215–219.
- Stanovich, K. E. (1986). Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly*, 21(4), 360–407.
- Vivas, E. (1996). Effects of story reading on language. *Language learning*, 46(2), 189-216.
- Wagner, R.K., Torgesen, J.K., & Rashotte, C. A. (1994). Development of reading-related phonological processing abilities: New evidence of bidirectional causality from a latent variable longitudinal study. *Developmental Psychology*, 30(1), 73–87.
- Whitehurst, G. J., & Lonigan, C. J. (1998). Child development and emergent literacy. *Child development*, 69(3), 848–872.
- Whitehurst, G. J. ve Lonigan, C. (2001). Emergent literacy: Development from prereaders to readers. S. Neuman ve D. Dickinson (Ed.), *Handbook of early literacy research* (s. 11–30) içinde . New York: Guilf.
- Wigfield, A. ve Guthrie, J. T. (1997). Relations of children's motivation for reading to the amount and breadth of their reading. *Journal of Educational Psychology*, 89(3), 420-432

EXTENDED SUMMARY

Reading success constitutes the main goal of the educational outcome. Reading success constitutes the main goal of education systems. Because reading success directly affects the student's learning performance and academic success. Many factors are effective on reading success. One of these factors is the home environment support given to the student before school and in the first years of school within the scope of early literacy. In this context, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), one of the international exams, measures early literacy activities carried out at home before primary school, which are related to reading success. Early literacy skills are generally examined in three areas: print awareness, sound awareness and alphabet knowledge (Paratore, Cassano, & Schickedanz, 2011). In this context, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), one of the international exams, measures early literacy activities carried out at home before primary school, which are related to reading success. Early literacy skills are generally examined in three areas: print awareness, sound awareness and alphabet knowledge (Paratore, Cassano, & Schickedanz, 2011). In the PIRLS 2021 application, within the scope of home environment support, activities such as reading books to the child, telling stories, singing songs, playing alphabet games, talking about the things the child does, talking about the book read, playing word games, writing letters/words, and reading signs and signs are emphasized. Attitude towards reading is related to the individual's tendency towards reading or avoiding reading. A positive attitude towards reading plays an important role in reading behavior as it is a source of motivation for the individual to fulfill his/her cognitive responsibilities (Smith, 1990). In other words, attitude towards reading is an important factor on reading performance (McKenna & Kear, 1990). Attitudes towards reading, which have an impact on reading success, are affected by many factors. These; normative beliefs, beliefs about reading results, special reading experiences (Black, 2006), familial factors, internal factors, and school factors (Kocaarslan, 2016). PIRLS is a reading achievement monitoring program conducted at the fourth-grade level every five years. Türkiye participated in two exams in 2001 and 2021. PIRLS measures reading in two dimensions: reading purpose and comprehension process. Purpose of reading; Literary experience is considered in two types: acquiring knowledge and using it. Understanding processes are; Focusing on and receiving clearly stated information, making simple inferences, interpreting and combining ideas/information, and evaluating/criticizing content and text elements. In this context, the aim of this research is to investigate the role of home environment support in the effect of students' reading attitudes and behaviors on reading success, according to PIRLS 2021 Turkey results. Structural Equation Modeling was used in this research. Structural Equation Modeling is a method in which the relationship between various variables is tried to be determined statistically according to a theory (Anderson and Gerbing, 1988). The data of the study were obtained from PIRLS 2021 results published by IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement). Analyzes were carried out by selecting Turkey's attitude towards reading, reading achievement and home environment support data from the data set. Confirmatory factor analysis was performed to make the data suitable for structural equation modeling. The data used within the scope of the research was collected with scales including questions about attitude towards reading, reading success and home environment support, which were announced with the PIRLS 2021 results. Validity and reliability analyzes were conducted on the scales before answering questions about the research problems using Structural Equation Modeling. For this purpose, Cronbach Alpha and confirmatory factor analysis results of the scales were examined. Data obtained from PIRLS 2021 results were analyzed with SPSS 25.0 and AMOS 24.0 package programs. Cronbach Alpha test was performed for reliability analysis of the scales. AMOS program confirmatory factor analysis was performed to determine the validity of the scales. It is stated in the studies in the literature that the support received at home in early childhood and the attitude towards reading are effective on students' reading success. According to the results of this research (see Table 9), the first hypothesis of the research is "Attitudes and behaviors towards reading positively affect reading success." and the second hypothesis: "Attitudes and behaviors towards reading positively affect home environment support." Their statements have been verified. When the literature is examined, it is seen that the attitude towards reading is effective on reading success, therefore the results in this study are supported by the literature (Çevik et al., 2023; Chiu & McBride-Chang, 2006; Guthrie & Wigfield, 2000; McKenna et al., 1995; Sallabaş, 2008). According to the research findings, the third hypothesis of the research is "Home environment support positively affects reading success." The statement is also confirmed. Many studies indicate that early literacy skills increase reading performance at later ages (Anthony et al., 2003; Lonigan et al., 2000; Sénéchal & LeFevre, 2002). In terms of these results, it seems

that the research results are compatible with the literature. When we look at the model and analysis results regarding the mediating role of home environment support in the effect of attitude towards reading on reading achievement, we see that home environment support has a partial mediating role and the fourth hypothesis of the study is "Home environment support mediates the relationship between attitudes and behaviors towards reading and reading success." It seems that the statement is also confirmed. In the mediation model, if the effect of the independent variable is completely eliminated by adding the mediating variable to the model, it indicates full mediation; if the effect does not disappear but decreases, it indicates partial mediation (Kahveci & Demirtaş, 2014).

GEÇ HELLENİSTİK DÖNEM'DEN BİR MOUSA KLIO YONTUSU A MOUSA CLIO STATUE FROM THE LATE HELLENISTIC PERIOD

Umut KAPUCI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji

umut.kapuci@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8550-6091

ÖZ

Geliş Tarihi:

16.07.2024

Kabul Tarihi:

25.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Karia
Tralleis
Hellenistik Dönem
Heykel
Mousa Klio.

Keywords

Caria,
Tralleis,
Hellenistic Period,
Sculpture,
Mousa Klio,

Bu çalışmada, müze envanter kayıtlarına göre Kuzey Karia'dan bulunan mermer bir Mousa yontusu ele alınmaktadır. Günümüzde Aydın Arkeoloji Müzesi'nde korunan, ayakta ve khiton üzerine himation giyimli Mousa yontusu tipolojik ve ikonografik özellikleriyle Klio olarak tanımlanmaktadır. Kazıdan bulunmadığı için herhangi bir buluntu konteksti ve tabakası olmadığından karşılaştırma, tarihlendirme ve ikonografi bölümü analoji yöntemiyle yapılmıştır. Heykelin duruşu, tipolojisi ve ikonografisi Geç Hellenistik Dönem'de başta Batı Anadolu ve Adalar olmak üzere çeşitli atölyeleri ve bu atölyelerin Karia Bölgesi'nin heykeltıraşlık merkezleri ile olan ilişkilerini ortaya çıkarabilecek özelliktedir. Bu bağlamda analogik değerlendirmeler sonucunda Mousa Klio yontusunun tipolojik açıdan Münih tipinde betimlendiği anlaşılmaktadır. Stilistik açıdan Pergamon ve Rhodos, Kos, Samos gibi Adalar heykeltıraşlığı ile etkileşimi belirlenen Münih Tipi Mousa Klio yontusu, Kuzey Karia Bölgesi kapsamında Tralleis yontuculuk ekolü altında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında ele alınan heykel için tipolojik özellikleri ve stil unsurları üzerinden Geç Hellenistik Dönem içerisinde İÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreği, 150-125 yılları önerilmektedir.

ABSTRACT

This study details an analysis conducted upon a marble Muse sculpture found in the North Caria region. This Muse sculpture, which is being preserved in the Aydın Archaeology Museum, depicts a himation being worn on top of a chiton and has been identified as Clio because of its typological and iconographic features. The sculpture's comparison, dating, and iconography aspects were carried out through the analogy method since the piece was not found at an excavation - meaning there is no artifact context or stratum. The sculpture's stance, typology, and iconography can reveal various workshops, especially in Western Anatolia and the Islands of the Late Hellenistic Period, and the relationship of such workshops with the sculpting centers of the Caria Region. The analogical evaluations have demonstrated that the Muse Clio sculpture is typologically depicted in Munich type. This Munich Type Muse Clio sculpture, which was found to have stylistic interaction with the islands where sculpting took place, such as Pergamon and Rhodes, Kos, and Samos, is discussed under the Tralleis sculpting school of the North Caria Region. Taking this into consideration along with its typological features and stylistic elements, the years 150-125 from the 3rd quarter of the 2nd century BCE in the Late Hellenistic Period is the dating recommended for the sculpture.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1517171>

Atf/Cite as: Kapuci, U. (2024). Geç Hellenistik Dönem'den bir Mousa Klio Yontusu. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1512-1523.

Giriş

Esin perileri olarak tanımlanan ve genellikle güzel sanatların personifikasyonu olarak nitelendirilen Mousalar, sanatın koruyucu tanrısı olan ve ok ve yay gibi atribütlerinin yanı sıra *lyra* ve *kithara* ile betimlenerek *Kitharodos* sıfatı ile anılan Apollon ile ilişkilendirilmektedir (Şahin, 1999, ss. 383-429, Fig. 1-18). *Apollon Mousagetes* epitheti (Türr, 1971, Nr. VIII 3) ile vurgulanan bu birliktelik Antikçağ vazo resim sanatının yanı sıra plastik sanatlarda da görülmektedir. Platon tarafından yaşamın ritmi ve harmonisinin efendisi olarak tanımlanan Apollon, *Mousagetes* sıfatı ile kendi adına düzenlenen *Pythia Festivallerinde* Mousaların müziklerinde yönetici rolü üstlenmektedir (Platon, *Republic, III*, 399a, 400a). Dionysos ve Maenad birlikteliğine benzer biçimde Apollon'un çevresinde müzik ve dans ile betimlenen Mousalar (Frieslander, 1999, s. 3), festival ve düğünlerin eşlikçisi olmalarının yanı sıra cenaze alaylarında da bulunmaktadır. Örneğin Akhilleus'un cenaze töreninde Mousalar on yedi gün on yedi gece yas temalı şarkılar söylemektedir (Agizza, 2006, s. 315). Şarkı ve eğlenceye tezat biçimde yas ve kederi de temsil eden ve *khiton* üzerine *bimation* giyimli kadın tipolojisinde betimlenen Mousa figürleri, simgeledikleri sanat ve bilim dalı ile bağlantılı olarak farklı atribütlerle tasvir edilmektedir.

Hellence *Mousike Tekhne* teriminden türetilen müzik (Günay, 2006, s. 19) ve *Mouseion* sözcüğünden dönüştürülen müze (Shaw, 2004, s. 8) gibi sanat ve kültürel bellekle ilintili kavramlar, etimolojik olarak Mousalar ile ilişkilendirilmektedir. *Mouseion* kavramı, orada bulunanlara özgür düşünme ortamı sağlamakta, dolayısıyla *Mouseion* araştırmacılar için bilim ve sanat konularında kapsamlı çalışmalar yapabilecekleri bir eğitim alanı olarak tanımlanmaktadır (Yağcı, 2014, s. 3). Antikçağ'da Aristoteles tarafından Atina'da kurulan ve İskenderiye için örnek olan *Lykeion* dışında Pergamon'da yer alan *Mouseion* yapıları; Geç Klasik ve Hellenistik Dönem'de sanatsal ve bilimsel kaynakların korunduğu yapı kompleksleri olarak önemli kültür merkezleridir (Artun, 2012, s. 3 vd.).

Değinilen veriler ışığında Mousa figürleri tarafından temsil edilen sanat ve bilim alanları kapsamında yer alan tarih ikonografisi; bu çalışma içeriğinde bir Klio heykeli üzerinden irdelenmektedir.

Literatür Özeti-Kavramsal Çerçeve

Çalışma kapsamında ele alınan heykel için zamansal sınırlamayı Geç Hellenistik Dönem, mekânsal bağlamı ise Kuzey Karia oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışma konusu ve araştırma alanına yönelik yapılan literatür taraması ile içerik analizi kapsamında bölgesel açıdan önemli merkezlerin plastik buluntuları ve heykeltıraşlık ekolü üzerine gerçekleştirilen yayınlar incelenmiştir. Bu bağlamda Karia Bölgesi genelinde Geç Hellenistik Dönem heykeltıraşlığı üzerine R. Özgan tarafından yapılan araştırmalar; bölgesel ölçekte en kapsamlı yayın grubunu oluşturmaktadır. Tralleis yontuculuğunu içeren yayınında Hellenistik Dönem'den itibaren Roma İmparatorluk Dönemi'ni de kapsayan süreçte kent'in buluntuları üzerinde durulmuştur (Özgan, 1982a, s. 1 vd. Kat. Nr. K 30; Özgan, 1990, s. 261 vd., Kat. Nr. 2; Özgan, 1995, s. 72 vd., Kat. Nr. TR 30). Araştırmacının Stratonikeia heykeltıraşlığı konusunda gerçekleştirdiği çalışmasında kent'in Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi plastik eserleri ilk defa toplu olarak bir bütün dahilinde değerlendirilmiştir (Özgan, 1999, s. 1 vd.). Karia kapsamında R. Özgan tarafından gerçekleştirilen diğer önemli yayında ise Hellenistik Dönem Menderes Magnesiası heykeltıraşlık eserleri değerlendirilmektedir (Özgan, 1982b, ss. 196-209). Karia Geç Hellenistik Dönem yontuculuğu üzerine yapılan diğer bir kapsamlı çalışma A. Linfert tarafından gerçekleştirilmiştir (Linfert, 1976, s. 1 vd.). Araştırmacı, bu yayınında ayakta giyimli kadın yontuları üzerinden bölge genelinde Rhodos, Kos, Samos ve Delos gibi ada yerleşimleriyle birlikte Tralleis ve Magnesia kentlerinin yontuculuk stiline ve değinilen merkezler arasındaki üslup etkileşimine yönelik öneriler sunmaktadır.

R. Özgan ve A. Linfert'in çalışmaları dışında Karia Bölgesi'nin kuzey kentleri kapsamında Geç Hellenistik Dönem heykeltıraşlığı üzerine gerçekleştirilen çalışmalar Tralleis ve Magnesia yerleşimlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda bölgenin önemli heykeltıraşlık merkezlerinden Tralleis antik kentinin Geç Hellenistik Dönem plastik buluntuları çok sayıda araştırma içeriğinde ele alınmıştır. Örneğin İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan bir Epehebos heykeli yaklaşık yüz yıllık süreçte 1914 yılında G. Mendel'den 2013 yılında R.R.R. Smith'e kadar çeşitli araştırmacılar tarafından farklı dönemlerde yayımlanmıştır (Mendel, 1914, s. 263 vd., Kat. Nr. 542; Sichtermann, 1965, s. 71 vd.; Steuben, 1972, s. 133 vd.; Zanker, 1974, s. 38; Özgan, 1995, s. 114 vd., Kat. Nr. TR 69; Andreae, s. 2001, s. 60 vd.; Smith, 2013, Nr. 51). Yine aynı müzede korunan bir Karyatid yontusu ise G. Mendel ve R. Özgan tarafından incelenmiştir (Mendel, 1914, s. 257 vd., Kat. Nr. 541; Özgan, 1995, s. 125 vd., Kat. Nr. TR 70). Aydın Arkeoloji Müzesi'nde yer alan ve araştırmacıların *klasistik* özelliklerini vurguladığı bir kabartma H. P. Laubscher ve R. Özgan tarafından yayımlanmış, Tralleis yontuculuğunun iyi bilinen

örneklerinden Apollon Kitharodos heykeli ise G. Mendel ve R.R.R. Smith tarafından çalışılmıştır (Laubscher, 1966, s. 115 vd.; Özgan, 1995, s. 45 vd., Kat. Nr. 18; Mendel, 1914, s. 269 vd., Kat. Nr. 548; Smith, 2013, Nr. 76) Kentte yapılan bir diğer çalışmada A. Yaylalı ve M. Çekilmez, *gymnasium* buluntusu giyimli bir kadın yontusunu yayımlanmıştır (Yaylalı ve Çekilmez, 2012, ss. 223-234). Araştırmacılar tarafından İÖ 170-160 yıllarına tarihlenen heykel üzerinden Tralleis antik kentinin Pergamon ve Adalar yontuculuk ekolü ile etkileşimi vurgulanmaktadır. Bu alanda yapılan diğer bir araştırmada M. Dinç, Tralleis heykeltıraşlık eserlerini konu alan çalışmasında kentin Hellenistik Dönem buluntuları üzerinden Pergamon, Smyrna ve Ephesos gibi merkezlerin yanı sıra Adalar yontuculuğunun özelliklerine değinmektedir (Dinç, 2013, s. 1 vd.).

Hellenistik Dönem'de Tralleis ile birlikte Menderes Magnesiası'nın Geç Hellenistik Dönem yontuculuğu da çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu bağlamda 1891-1893 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında ilk araştırmacılar C. Humann, J. Kohte ve C. Watzinger; Artemision batı ve kuzey frizleri ile Zeus Sosipolis kült heykelinin yanı sıra Artemis Leukophryne Tapınağı sunağında bulunan plastik eserlerle birlikte tiyatro çevresinden bulunan bir erkek torsosu ile birlikte Dionysos başına ait buluntuları içeren katalog çalışması gerçekleştirmiştir (Human, Kohte ve Watzinger, 1904, ss. 86-228). Araştırmacılar tarafından erkek torsosu ve Dionysos yontusu, tiyatro dekorasyonu kapsamında değerlendirilmektedir. Kentin diğer erken dönem araştırmacılarından G. Mendel, Müze-i Hümayun'da korunan plastik eserleri içeren katalog çalışmasında diğer kentlerle birlikte Magnesia buluntusu yontuları da kapsayan bir araştırma gerçekleştirmiştir (Mendel, 1914, s. 274 vd.). R. Horn, yayınında Magnesia buluntusu ayakta, giyimli kadın portre yontularının stil gelişimini Pergamon Zeus Sunağı frizlerinden sonra gelişen bir üslup bağlamında değerlendirirken, D. Pinkwart giyimli kadın yontularından oluşan bir grup heykel ile birlikte tiyatrodan bulunan bir Satyros kabartmasını yayımlamıştır (Horn, 1931, s. 78 vd., Taf. 38,3; Pinkwart, 1973, s. 152 vd.). Kentin mimari heykeltıraşlığı üzerine yapılan kapsamlı diğer bir araştırmada A. Yaylalı, Artemis Leukophryne Tapınağı frizlerindeki kabartma programını içeren çalışmalar gerçekleştirmiştir (Yaylalı, 1976). Söz konusu yayınlar kentin Geç Hellenistik Dönem mimari plastiği üzerine yoğunlaşmaktadır. A. Linfert ve R. Özgan, Zeus Sosipolis Altarı üzerinde betimlenen kabartmalarla birlikte tanrıça ve giyimli kadın yontularının yanı sıra L. Valerius Flaccus'un ailesine ait heykel grubunu yayımlamıştır (Linfert, 1976, s. 28 vd.; Özgan, 1982b, ss. 196-209). Kentin Geç Hellenistik Dönem yontuculuğu üzerine güncel bir çalışma olarak öne çıkan diğer bir araştırma G. Kökdemir tarafından gerçekleştirilmiş; araştırmacı, kentin önemli yontu grubu olan L. Valerius Flaccus'un ailesine ait heykellerle ilişkilendirdiği Athena yontularını içeren bu yayınında, yontuları Geç Hellenistik Dönem kapsamında İÖ 1. yüzyıl içerisinde değerlendirmektedir (Kökdemir, 2019, ss. 107-121).

Tanım

Çalışma kapsamında ele alınan yontu, alçak kaide üzerinde *kebiton* ve *himation* giyimli kadın heykelidir¹ (Şekil 1). 2007 yılında satın alma yoluyla Aydın Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan yontunun buluntu yeri belirsizdir. Orta grenli beyaz mermerden ve gövdeye sonradan eklenen başı ile omuzdan itibaren sağ kolu kırık ve eksik olan yontu, bunun dışında kalan tüm kısımlarıyla korunmuştur. Giysi ve gövde üzerinde aşınma ve patina görülmektedir.

Omuzları dar yapıda verilen yontunun hareket nedeniyle sol omzu sağına göre yukarıda işlenmiştir. Göğüsler dolgun ve belirgin, bel, sol bacak hareketiyle soluna eğimli, sağ basen ise dışa taşkındır. Sol kol giysi altında gövdeye paralel biçimde aşağıya uzanmaktadır. Bacak yapısı ince ve uzun işlenirken, giysi altında hareketlenen sol bacak dizden hafifçe bükülür ve yana uzanır, sağ bacak ise sabit ve vücudun ağırlığını taşımaktadır. Sol bacağı açıkta bırakarak *plinthé* üzerine kadar uzanan *kebiton* kıvrımları *himation* altında belirgindir. Sağ göğüs altında *kolpos* oluşmuştur. Belin sağından bacak üzerine uzanan diyagonal yönlü sicim biçimindeki *kebiton* kıvrımları, sağ diz üzerinden itibaren paralel biçimde dikey doğrultuda devam etmekte ve sağ ayağın ön kısmını açıkta bırakarak kaide üzerinde sonlanmaktadır. *Kebiton* alt kenar kıvrımları sol bacak hareketiyle birlikte diyagonal biçimde sol ayak bileği üzerine dökülmektedir. *Himation* ise sol bacağı tümüyle açıkta bırakarak sol basen üzerinden sağ dize

¹ Ölçüler: Yük. 47 cm, Gen. 18 cm, Der. 12 cm.

Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne ve çalışma sürecinde destekleri için Dr. Funda Ertuğrul ve Dr. Emrah Özdemir'e teşekkür ederim.

kadar uzanmaktadır. Sol elin mantoyu çekmesiyle birlikte sol göğsün altında, sol bacağın öne ve yana hareketlenmesiyle de sol ayak bileği üzerinde şematik kıvrımlar oluşmuştur. Manto kenar kıvrımları hem üst gövde üzerinde hem de alt gövdede diyagonal yönlü kalın ve şematik bant biçiminde işlenmiştir. Arka yüzde manto kenar kıvrımı diyagonal bir bant biçiminde verilmiş, sol omuzdan geriye atılan *bimation* ucu ise dikey yönlü ve aşağıya doğru genişleyen kalın bir şerit biçiminde işlenmiştir.

Tipoloji ve İkonografi

Çalışmada ele alınan heykelin *kbiton* ve *bimation* düzenlemesi, Geç Klasik Dönem’de yaygınlaşan bir modayı yansıtmaktadır. Giysi-gövde şeması bağlamında, İÖ 4. yüzyıl ortalarından Geç Antikçağ’a kadar tanrıçalar ve giyimli kadın privat portre yontularının bu tipolojide betimlenen çok sayıda örneği bilinmektedir.

Tipoloji bağlamında yapılan analogik değerlendirmeler sonucunda; yontunun duruş ve giysi şeması açısından Mousa Klio’nun *Münih* tipinde betimlendiği anlaşılmaktadır (Faedo, 1994, s. 719, Mousa, Mousai 224; Schneider, 1999, Taf. 25, Kat. Nr. 1). Bu tipte Klio ayakta, *kbiton* üzerine manto giyimlidir. *Kbiton* kolsuz ve uzun, *bimation* ise sağ göğsü ve sol bacağı açıkta bırakacak biçimde düzenlenmiştir. Sağ kol aşağıya uzanarak yana açılır ve elinde bir rulo tutar, sol kol ise giysi altında geriye çekilerek aşağıya uzanmaktadır. Bazı örneklerde ise figür bir *keithara*, *klepsydra* veya yazı tableti tutar biçimde betimlenmektedir (Saraçoğlu, 2019, s. 101). *Himation*ın açıkta bıraktığı sol bacağı öne uzanıp hafifçe dizden bükülerek yana ve geriye hareketlenir, sağ bacak ise sabittir ve gövdenin ağırlığını taşımaktadır. Ayaklarında *kothornos* tipini yansıtan açık ve bantlı sandaletler yer almaktadır. Genellikle bir *plinthe* üzerinde serbest heykel olarak betimlenen Klio yontularının bazı örneklerde solunda ağaç kütüğü biçiminde bir destek yer almakta ve figür bu desteğe yaslanır biçimde tasvir edilmektedir (Koçak, 2013, Beil. 24.6).

Bu bağlamda çalışma içeriğinde incelenen yontunun kırık ve eksik olan sağ kolunun gövdeye paralel biçimde aşağıya uzandığı ve elinde bir rulo tuttuğu anlaşılmaktadır. Yoğun aşınma ve patina nedeniyle detayları tanımlanamayan sandaletin ise *kothornos* tipinde olduğu belirlenmiştir.

Mousaların betimlendiği en erken örnekler Arkaik Dönem’de Siyah Figür Tekniği’nde Sophilos tarafından imzalanan bir Dinos ve Kleitias eseri François Vazosu üzerinde görülürken (Carpenter, 2007, s. 38; Boardman, 2013, Fig. 24, 46), Antikçağ yontuculuğunda Klio figürü Geç Klasik Dönem’de Praksiteles’e atfedilen Mantinea Kaidesi’nin kabartma programında betimlenen Mousa figürlerinden köken almaktadır (Amelung, 1895, s. 1 vd.; Linfert-Reich, 1971, s. 32). Söz konusu figürün Batı Anadolu yerleşimlerinde bulunan diğer örnekleri; Geç Hellenistik Dönem’de Priene Arkhelaos Kabartması (Smith, 2013, Nr. 216; Özgan, 2018, s. 15, Fig. 1), Didyma Adak Kabartması (Mendel, 1912, ss. 566-569, Nr. 246) ve Halikarnassos Kaidesi’nde (Pinkwart, 1967, s. 89 vd.), Roma İmparatorluk Dönemi’nde ise Aphrodisias lahitleri (Smith ve Ratté, 1996, Fig. 26; Ögüş, 2008, s. 174, Fig. 4) ve Hierapolis Tiyatrosu podyum frizleri (Çubuk, 2008, ss. 128-131, Fig. 2.20-2.24) üzerinde görülmektedir. Mousa figürlerinin kabartmalar dışında üç boyutlu heykel örnekleri Hellenistik Dönem’de; Pergamon Zeus Sunağı terasında bulunan Tragodia/Melpomene ve Philiskos’a atfedilen Mousa Yontu Grubu’ndan bilinmektedir (Horn, 1931, Taf. 18.2; Özgan, 2020, s. 43 vd.).

Klio’nun *Münih* Tipinin arketipi için D. Pinkwart İÖ 3-2. yüzyıl, C. Schneider İÖ 2. yüzyılın ilk yarısı, A. Linfert ise Philiskos Grubu ile ilişkilendirdiği bu tipoloji için Geç Hellenistik Dönem başlarında İÖ 160/150 tarihini önermekte, dolayısıyla tipin orijinali için araştırmacılar tarafından Hellenistik Dönem’de farklı evreler öne sürülmektedir (Pinkwart, 1965, s. 146 vd.; Schneider, 1999, s. 88 vd.; Linfert, 1976, ss. 100-101).

Zeus ve bellek tanrıçası Mnemosyne’den doğan ve ikonografik olarak kültürü simgeleyen; müzik ve güzel sanatların yanı sıra astronomi gibi alanları sembolize eden dokuz Mousa’dan biri olan Klio, tarihi temsil etmektedir (Agizza, 2006, s. 34; Erhat, 2017, s. 103). Solon’un “*insanların ruhunu tutuşturan Aphrodite, Dionysos ve Mousaların işleri benim için değerlidir*” ifadelerinden anlaşıldığı üzere Antikçağ’da temsil ettikleri sanat ve kültür bağlamında oldukça önemli bir imge olarak görülen ve Aphrodite ve Dionysos ile özdeş tutulan Mousa figürlerinden Klio, Hellenistik’de kutlama, şöhret ve övgü anlamında kullanılan *kleio/kleos* sözcüğünden türetilmiştir (Carpenter, 2007, s. 15; Erhat, 2017, s. 178; Scopacasa, 2019, ss. 121-122). Yapıtlarından da anlaşıldığı üzere Homeros ve Hesiodos’un yaşadığı dönem bağlamında toplumsal açıdan *kleos* kavramının önemli bir değer olarak görüldüğü, dolayısıyla tarihi ve mitolojik figürlerin *ün kazanmak* ve *öldükten sonra hatırlanmak* gibi kahramanlıkla ilişkilendirilerek *heroize* edildiği bilinmektedir (Scopacasa, 2019, s. 122). Pindaros da Arkaik ve

Klasik Dönem’de *periodos* olarak tanımlanan Olympia, Pythia, Nemea ve Isthmia’dan oluşan dört Pan-Hellenik şenlik ve oyunda kazanılan zaferin karşılığı olan “şan” kavramını *kleos* ile tanımlamaktadır (Pindaros, 15, 17, 21, 25).

Değinilen veriler ışığında Hesiodos’tan Pindaros’a kadar geçen süreçte Klio’nun *tarih* ile ilişkisi bir metafor olmaktan öteye gitmez ancak Roma İmparatorluk Dönemi’nde İS 1. yüzyılda Klio dolaylı değil artık doğrudan “tarihin ilham perisi” olarak anılmaktadır². Dolayısıyla köken aldığı Hellence fiil ile birlikte Klio, tarihsel süreçte geçirdiği değişimle Roma İmparatorluk Dönemi’nde ikonografik açıdan tarih personifikasyonu olarak nitelendirilmektedir.

Stilistik Değerlendirme ve Tarihleme

Mousa Klio heykelinde; sol kolun giysi altında betimlenmesi ve uzun *khiton* üzerine uzun manto düzenlemesi Geç Klasik Dönem modasını yansıtsa da gövde genel hatlarının düz ve köşeli konturlarla vurgulanan durağanlığı, üst gövdenin kısa ve dar, alt gövdenin ise dolgun, geniş ve uzun yapısının yanı sıra manto altında kalan sol göğsün belirsiz işlenişi, sağ kalçanın dışa taşkın yapısıyla vurgulanan basen ve duruşa yansıyan yaylanma ile *bimatiomun* hareketi engelleyen biçimde vücuda sıkıca sarılması ve yana doğru açılan sol bacak üzerinde bilekten itibaren gergin bir yapı oluşturması ve sicim biçimindeki *bimatiom* kıvrımları ile harekete bağlı sade ve şematik kıvrım düzenlemesi Geç Hellenistik Dönem modasını yansıtmaktadır.

Geç Klasik Dönem yontuculuğundan bilinen özellikler Geç Hellenistik Dönem’de tekrarlanarak yeni yorumlarla birlikte *neo klasik* olarak nitelendirilen bir dönem modasına dönüşmüştür (Smith, 2013, s. 259). Anılan *neo klasik* üslup, değinilen özelliklerle birlikte incelenen yontunun alt ve üst gövde üzerinde izlenen manto kenarının oldukça kalın biçimde katlanmasıyla desteklenebilmektedir. Bu stil Geç Hellenistik Dönem yontularında *klasistik* bir etki olarak tanımlanmaktadır (Özgan, 2020, 61).

Çalışma kapsamında ele alınan yontunun ince, hafif ve yumuşak kumaş dokusunu yansıtan *bimatiom* üzerinde uzun ve yuvarlatılmış yumuşak sırtlı sicim biçiminde dağılan kıvrım düzenlemesi Rhodos yontuculuk stilini yansıtırken, ponderasyon bağlamında üst gövdenin kısa ve dar, alt gövdenin ise dolgun, geniş ve uzun hatlarla vurgulanan ağır ve masif gövde yapısı, dolgun ve birbirinden uzak konumlandırılan göğüsler ile sol göğsün ortasından yayılan ince ve yüzeysel kıvrım düzenlemesi Geç Hellenistik Dönem başlarında Pergamon Zeus Sunağı terası ve çevresinde bulunan giyimli kadın yontuları ile Kos ve Samos yontuculuğundan bilinen özelliktedir (Özgan, 2020, s. 64, 170).

Değinilen biçim özellikleriyle birlikte yontunun alt ve üst gövde üzerinde manto kenarının diyagonal yönlü ve kalın bant biçiminde döndürülen kumaş katının ön kısımda birbirine paralel uzanan iki bölümden oluşan yapısı Geç Hellenistik Dönem Tralleis yontuculuk stilini yansıtmaktadır. Bu üslup Tralleis heykeltıraşlığında İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 130-110 yıllarına tarihlenen yontularda yoğunlaşırken (Özgan, 1995, s. 35 vd., Kat. Nr. TR 12), benzer stil aynı dönemde Rhodos heykeltıraşlığında da görülmektedir (Pfuhl ve Möbius, 1977, s. 197, Nr. 725, Taf. 108). Tralleis yontuculuğunun değinilen stil gelişimi; giyimli kadın heykellerinde diyagonal yönlü uzanan manto alt kenar kıvrımlarında İÖ 2. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren izlenebilmektedir. A. Yaylalı ve M. Çekilmez tarafından İÖ 170-160 yıllarına tarihlenen Tralleis buluntusu giyimli bir kadın yontusunun değinilen unsurlarla birlikte genel stil kritiğinde Pergamon etkisi vurgulanmaktadır (Yaylalı ve Çekilmez, 2012, ss. 223-234). Bu doğrultuda Tralleis heykeltıraşlığında görülen Pergamon etkisi; erken örneklerde tomar biçiminde döndürülen hareketli ve plastik kıvrımlarla vurgulanırken, yüzyılın ikinci yarısından itibaren manto kenar kıvrımları gergin ve sert yapıda, şematik kalın bant biçiminde ve birbirine paralel yönlü uzanan iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu stil, kent Roma İmparatorluk Dönemi yontuculuğunda da görülmektedir. İS 2. yüzyılın sonlarında giyimli kadın yontularında tekrarlanan bu üslupta manto kenar kıvrımları stilize kalın bant biçiminde katlanmaktadır (Dinç, 2013, ss. 225-226, Lev. III a-d).

Bu bağlamda Tralleis yontuculuğunda; Pergamon etkisiyle İÖ 2. yüzyılın ikinci çeyreğinde diyagonal yönlü, kendi içinde döndürülen hareketli ve plastik manto alt kenar kıvrımlarının Geç Hellenistik Dönem’de İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Rhodos yontuculuğuna paralel olarak sert ve gergin bant biçiminde iki ayrı bölümden oluştuğu,

² Söz konusu Antikçağ şairleri ve eserleri ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Scopacasa, 2019, s. 126 vd.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde İS 2. yüzyılın sonlarında ise manto kenar kıvrımlarının tek ve şematik kalın bir bant görünümünde katlanan kumaş katına dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Tüm bu veriler ışığında çalışma içeriğinde ele alınan ve değinilen Pergamon ve Rhodos başta olmak üzere Adalar yontuculuğu ile etkileşimi vurgulanan yontu için Tralleis heykeltıraşlık üslubu içerisinde Geç Hellenistik Dönem kapsamında İÖ 150-125 yılları önerilmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan Mousa yontusu tipolojik ve stilistik açıdan Karia Bölgesi ve Adalar buluntuları ile karşılaştırılabilir. Bu bağlamda Geç Hellenistik Dönem'de İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında 130-110 yıllarına tarihlenen Tralleis buluntusu yontu (Özgan, 1995, s. 35 vd., Kat. Nr. TR 12); solunda bir heykel desteğinin yer alması ve figürün sol kolu üzerinden gövde ağırlığının desteğe aktarılmasıyla üst gövde üzerinde oluşan eğimle birlikte alt gövdede kalçanın sağında vurgulanan abartılı dışa taşkınlık düzeyi ve yaylanma hareketi incelenen yontudan farklılık gösterirken üst gövdenin kısa ve dar, alt gövdenin ise tezat biçimde geniş, uzun ve ağır yapısının yanı sıra sabit ve hareketli bacak duruşu ile vücudu sıkı bir biçimde saran *kehiton* ve *himation* düzenlemesi özellikleriyle incelenen Klio heykeliyle tipolojik olarak benzerlik göstermektedir. Tralleis yontusunun ince ve yumuşak kumaş izlenimi veren manto üzerinde üst gövdede başlayan ve sağ bacak kısmına kadar uzanan yumuşak sırtlı sicim biçiminde tek merkezden dağılan diyagonal kıvrım düzenlemesi ve *himation* alt kenar kıvrımının oldukça sert ve gergin dokusunda izlenen kalın bir şerit biçiminde şematik ve birbirine paralel olarak uzanan iki ayrı bölümden oluşan yapısı, çalışma içeriğinde ele alınan Klio yontusuyla benzer stil unsurları olarak görülmektedir.

Analojik değerlendirme kapsamında incelenen diğer bir örnek İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan ve İÖ 2. yüzyıl sonlarına tarihlenen Lindos/Rhodos buluntusu *Münih Tipi* Klio yontusudur (Mendel, 1914, s. 11, Kat. Nr. 809; Koçak, 2013, Beil. 20,1). Lindos yontusu; manto altında sol kolun geriye çekilmesi, sol bacağın öne ve yana hareketlenmesi, sağ bacağın ise vücudun ağırlığını taşıyan duruş özellikleriyle tipolojik olarak benzerlik gösterirken, sağ omzun soluna göre yukarıda verilmesiyle vurgulanan kontrapost ile farklılaşmaktadır. Dolayısıyla çalışma kapsamında ele alınan Mousa, Lindos örneğine göre durağan ve frontal özelliklere sahiptir. Karşılaştırılan yontular giysi-gövde şeması bağlamında; kolsuz ve uzun *kehiton* ile sağ göğsü ve sol bacağı açıkta bırakan *himation* düzenlemesiyle benzerlik gösterirken, Lindos yontusunun *kehiton*u ince ve şeffaf yapıda bürümcek kumaş dokusunu yansıtmaktadır. Dolgun ve belirgin göğüs yapısının yanı sıra basen ve belin sağında manto altından belirginleşerek yayılan sicim biçimindeki *kehiton* kıvrımlarının yumuşak sırtlı, yuvarlatılmış, hacimli yapısı ise stilistik açıdan benzer özelliktedir.

Ödemiş Müzesi'nde yer alan Geç Hellenistik Dönem'e tarihli Aphrodisias buluntusu Mousa Klio heykeli; tipolojik ve stilistik açıdan benzerlik gösteren diğer bir örnek olarak çalışma kapsamında ele alınan yontu ile karşılaştırılabilir (Linfert, 1976, s. 100). Bu doğrultuda Aphrodisias yontusu; solunda bir ağaç kütüğü biçiminde yer alan desteğe yaslanır biçimde betimlenmesiyle incelenen yontudan farklılık gösterirken ponderasyon bağlamında üst gövdenin dar ve kısa yapısının uzun ve geniş alt gövde ile oluşturduğu karşıtlığın yanı sıra duruşu, hareketli ve sabit bacak konumu ile vücuda sıkıca sarılan *kehiton* ve manto düzenlemesi, incelenen Münih Tipi Klio yontusuyla tipolojik olarak benzer özelliktedir. Sol kolun yana açılmasıyla sol göğsün ortasına diyagonal biçimde tek merkezden dağılarak yayılan uzun ve yuvarlatılmış yumuşak sırtlı plastik *himation* kıvrımları ve mantonun sol bacağı açıkta bırakarak biçimde belin solundan sağ dize uzanan hareketsiz ve şematik kıvrım düzenlemesi benzer stil unsurları olarak görülmektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında ele alınan Klio örneğiyle birlikte Mousa yontuları; Pergamon, Rhodos ve Tralleis yontuculuğunda stilistik açıdan benzerlik gösterirken, bu tipoloji Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde Güneybatı Anadolu ile Delos, Kos ve Samos adalarında çok sayıda örnekle temsil edilmektedir (Saraçoğlu, 2004, s. 650 vd.). Değinilen Pergamon, Rhodos ve Tralleis yontuculuğunun Hellenistik Dönem'deki gelişim ve etkileşim evreleri dönemin siyasi ve ticari gelişmeleriyle açıklanabilmektedir.

Bu bağlamda Hellenistik Çağ Rhodos yontuculuğunda; Geç Klasik ve Erken Hellenistik Dönem heykeltıraşlık okullarının adada faaliyet göstermesinin yanı sıra bilinen en önemli etki Lysippos üzerinden tanımlanırken, adanın I. Attalos ve II. Eumenes dönemlerinde Pergamon Krallığı'nda görülen sanatsal faaliyetlerle birlikte heykeltıraşlık eseri üretiminde bir artış görülmektedir (Lawrence, 1925, s. 67 vd.). İÖ 168 yılında Pydna Savaşı

sonrasında Delos'un ticari, ekonomik ve kültürel açıdan üstünlük döneminde Rhodos'un Karia hakimiyetini kaybetmesi dolayısıyla yontuculuk faaliyetleri durağanlaşırken (Özgan, 2020, s. 301), VI. Mithridates tarafından İÖ 88-69 yıllarında gerçekleştirilen ayaklanmalar etkisiyle Batı Anadolu'nun geneline yansıyan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla birlikte Geç Hellenistik Dönem içerisinde İÖ 1. yüzyılın ilk yarısında Rhodos'ta yontuculuk faaliyetleri yeniden artış göstermektedir (Lawrence, 1925, ss. 67-71).

Hellenistik Dönem Tralleis yontuculuğu bağlamında; Batı Anadolu'da İÖ 3. yüzyılda Seleukhos hakimiyeti altında şekillenen sanatsal gelişim, sonrasında İÖ 2. yüzyılda da devam etmektedir (Özgan, 1982a, s. 3). İÖ 190 yılında Pergamon Krallığı tarafından desteklenen Roma Cumhuriyeti ile Seleukhoslar arasında Magnesia ad Sipylum'da gerçekleşen Magnesia Savaşı (Ruge, 1937, s. 2102; Üreten, 2005, ss. 201-202) ve ardından İÖ 188 yılında yapılan Apameia Barış Anlaşması sonucunda Batı Anadolu'da büyük bir bölüm Pergamon Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir (Kaya, 2016, ss. 241-242). Bu doğrultuda başta II. Eumenes Dönemi'nde kurulan II. Pergamon Heykeltıraşlık Okulu etkisiyle özellikle Batı Anadolu ve Adalar yontuculuğunda Pergamon ekolü etkisiyle birlikte bir gelişim görülmektedir (Özgan, 2016, s. 10). Bu ekolün Karia'daki en belirgin etkisi Tralleis (Özgan, 1982a, s. 1 vd.; Yaylalı ve Çekilmez, 2012, ss. 223-234; Dinç, 2013, s. 1 vd.) ile birlikte Menderes Magnesiası yontuculuğunda görülmektedir (Özgan, 1982b, s. 197 vd.). İÖ 126'da Aristonikos Ayaklanması ve İÖ 88 yılından itibaren VI. Mithridates'in Roma Cumhuriyeti hegemonyasına karşı başlattığı isyan ve yüzyılın ikinci yarısının başlarında İÖ 40 yılında gerçekleşen Labienus Ayaklanması nedeniyle İÖ 2. yüzyıl son çeyreğinden İÖ 1. yüzyıl ilk yarısına kadar bölge genelinde heykeltıraşlık eserleri açısından azalma görülmektedir (Özgan, 1990, s. 251 vd.; Özgan, 2020, 275).

Sonuç olarak; Hellenistik Dönem'de Karia Bölgesi'nde Tralleis ve Magnesia üzerinden yayılım gösteren Pergamon etkili bölgesel ekolün yeni bir örneği olarak nitelendirilen ve İÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen *Müminib* tipinde betimlenen Mousa Klio yontusu, Aristonikos İsyanı ve dolayısıyla bölgede heykeltıraşlık eseri üretiminin durağanlaştığı dönemden hemen öncesine ait olmalıdır. Bu bağlamda Tralleis yontuculuk stili altında değerlendirilen Mousa Klio heykeli; arketipi Geç Klasik Dönem Mantinea Kaidesi kabartmalarında betimlenen Mousa yontularına uzanan Geç Hellenistik Dönem repliği olarak yorumlanmaktadır.

Kaynakça

- Agizza, R. (2006). *Antik Yunan'da mitoloji* (Z. Zühre İlgelen, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Amelung, W. (1895). *Die Basis des Praxiteles aus Mantinea*. Verlagsanstalt für Kunst und Wissenschaft.
- Andrae, B. (2001). *Skulpture des Hellenismus*. Hirmer.
- Artun, A. (2012). *Sanat Müzeleri I: Tarih sahneleri, müze ve modernlik*. İletişim Yayınları.
- Boardman, J. (2013). *Siyah figürlü Atina vazoları*. Homer.
- Carpenter, T. H. (2007). *Antik Yunan'da sanat ve mitoloji*. Homer.
- Çubuk, N. (2008). *Hierapolis tiyatro kabartmaları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dinç, M. (2013). *Tralleis heykeltıraşlık eserleri 1996-2002 kazılarında ele geçen Hellenistik ve Roma Dönemi mermer heykeltıraşlık buluntuları*. [Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Erhat, A. (2017). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi Yayıncılık.
- Faedo, L. (1994). Mousa, Mousai. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae VII-1* içinde (ss. 991-1013, Pl. 715-727). Artemis Verlag.
- Frieslander, E. (1999). Dancing Muses?. *Assaph: Studies in Art History*, 4, 1-20.
- Günay, E. (2006). *Müzik sosyolojisi: Sosyolojiden müzik kültürüne bir bakış*. Bağlam Yayıncılık.
- Horn, R. (1931). *Stehende weibliche gewandfiguren in der Hellenistischen plastik*. Verlag F. Bruckmann AG
- Humann, C., Kohte, J. & Watzinger, C. (1904). *Magnesia am Maeander: Bericht über die ergebnisse der ausgrabungen der jahre 1891-1893*. Georg Reimer.

- Kaya, M. A. (2016). *İlk Çağ tarihi ve uygarlığı*. Pegem Akademi.
- Koçak, M. (2013). *Aphrodite am Pfeiler: Studien zu aufgestützten/angelehnten weiblichen figuren der griechischen marmorplastik*. Ege Yayınları.
- Kökdemir, G. (2019). Yeni değerlendirmeler ışığında Menderes Magnesiası'nda Athena kültü, Panathenaia ve bilinmeyen bir Athena (?) başı. *Cedrus*, VII, 107-121.
- Laubscher, H. P. (1966). Skulpturen aus Tralles: Zu einem neuen zweifigurenrelief. *IstMitt*, 16, 115-129.
- Lawrence, A. W. (1925). Rhodes and Hellenistic sculpture. *The Annual of the British School at Athens*, XXVI içinde (ss. 67-71). British School at Athens.
- Linfert-Reich, I. (1971). *Musen- und Dichterinnenfiguren des vierten und frühen dritten Jahrhunderts*. [Doktorwürde Dissertation, Albert Ludwigs Universität zu Freiburg]
- Linfert, A. (1976). *Kunstzentren Hellenistischer Zeit: Studien an weiblichen gewandfiguren*. Franz Steiner Verlag GmbH.
- Mendel, G. (1912). *Musees Imperiaux: Ottomans: Catalogue des sculptures Grecques, Romaines et Byzantines I*.
- Mendel, G. (1914). *Musees Imperiaux: Ottomans. Catalogue des sculptures Grecques, Romaines et Byzantines II*.
- Öğüş, E. (2008). Lahit üretimi: Mermer yatağından mezar anıtına. R. R. R. Smith & J. Lenaghan (Ed.), *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* içinde (ss. 168-183). Yapı Kredi Yayınları.
- Özgan, R. (1982a), *Yunan ve Roma Devri Tralleis Heykeltıraşlığı*. [Yayımlanmamış Doçentlik Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Özgan, R. (1982b), Zur Datierung des Artemisaltars in Magnesia am Maeander. *IstMitt*, 32, 196-209.
- Özgan, R. (1990). İ.S 1. yüzyıl Tralleis yontuculuğu. X. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, I Cilt* içinde (ss. 247-284). Türk Tarih Kurumu.
- Özgan, R. (1995). Die Griechischen und Römischen skulpturen aus Tralleis. *AMStud* 15. Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Özgan, R. (1999). Die Skulpturen von Stratonikeia. *AMStud* 32. Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Özgan, R. (2016). *Hellenistik Devir Heykeltıraşlığı II: Erken Hellenistikten Yüksek Hellenistiğe*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özgan, R. (2018). *Hellenistik Devir Heykeltıraşlığı III: Yüksek Hellenistik*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özgan, R. (2020). *Hellenistik Devir Heykeltıraşlığı IV: Geç Hellenistik*.
- Pfuhl, E. ve Möbius, H. (1977). *Die Ostgriechischen grabreliefs*. Verlag Philipp von Zabern
- Pindaros. *Επιγράμματα Πινδαρόου*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Bütün Zafer Şarkıları* (E. Gören, Çev.). Yapı Kredi Yayınları (2023).
- Pinkwart, D. (1965). *Das Relief des Archelaos von Priene und die "Musen des Philiskos"*. Verlag Michael Lassleben.
- Pinkwart, D. (1967). Die Musenbasis von Halikarnassos. *AntPl*, VI, 89-94.
- Pinkwart, D. (1973). Weibliche gewandstatuen aus Magnesia. *AntPl*, 12, 149-159.
- Platon. Πολιτεία. Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Republic* (P. Shorey, Trans.). T. E. Page, E. Capps & W. R. H. Rouse (Ed.), The Loeb Classical Library. Harvard University Press (1930).
- Ruge, W. (1937). Tralleis. K. Mittelhaus & K. Ziegler (Ed.) *Panlys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 6 içinde (ss. 2094-2128). Alfred Druckenmüller Verlag.
- Saraçoğlu, A. (2004). Bir Musa heykeli ışığında Tralleis ve Rhodos etkileşimi. T. Korkut (Ed.), *Anadolu'da Doğdu-60. Yaşında Fabri Işık'a Armağan* içinde (ss. 649-657). Ege Yayınları.

- Saraçoğlu, A. (2019). Tarih'in ilham perisi: Kleio. *Arkeoloji ve Sanat*, 162, 91-104.
- Schneider, C. (1999). Die Musengruppe von Milet. *Milesische Forschungen*, 1. Verlag Philipp von Zabern.
- Scopacasa, R. (2019). Clio. *Nunt. Antiquus*, 15(1), 121-130.
- Shaw, W. M. K. (2004). *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi* (E. Soğancılar, Çev.). İletişim Yayınları.
- Sichtermann, H. (1965). Der Knabe von Tralles. *AntPl*, 4, 71-85.
- Smith, R. R. R. (2013). *Hellenistik Heykel* (A. Yoltar Yıldırım, Çev.). Homer.
- Smith, R. R. R. & Ratte, C. (1996). Archaeological research at Aphrodisias in Caria, 1994. *AJA*, 100, 21-24.
- Steuben, H. (1972). Der Knabe von Tralles-Hellenistisches und Klassizistisches. *IstMitt*, 22, 133-140.
- Şahin, M. (1999). Miletupolis adak levhaları üzerinde Apollon Kitharodos: Tanrının tipolojisi, kült merkezleri; adak levhalarının lokalizasyonu ve tarihlendirilmeleri üzerine bir deneme. *Anadolu Araştırmaları*, XV, 383-429.
- Türr, K. M. (1971). Eine Musengruppe Hadrianischer Zeit. *Monumenta Artis Romanae X*, Gebr. Mann Verlag.
- Üreten, H. (2005). Roma Dönemi'ne kadar Tralleis tarihi ve Attaloslar ile ilişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 195-212.
- Yağcı, R. (2014). Antik Çağ'da müze kavramı. R. Yağcı ve S. Gündüz Küskü (Ed.), *Müzeler, Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar* içinde (ss. 3-14). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Yaylalı, A. (1976). Der Fries des Artemisions von Magnesia am Mäander. *IstMitt, Beiheft 15*. Ernst Wasmuth Verlag.
- Yaylalı, A. & Çekilmez, M. (2012). Eine-Weibliche gewandstatue aus Tralles. *Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal 100 Yaşında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi, Anı -Armağan Serisi, Ek. III. 1*, 223-234.
- Zanker, P. (1974). *Klassizistische Stauten. Studien zur veränderung des kunst geschmacks in der Römischen Kaiserzeit*. Verlag Philipp von Zabern.

Not. Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nün İzinleri Doğrultusunda Yazar Tarafından Fotoğraflanmıştır.

Şekil 1. Mousa Klio Yontusu.

EXTENDED SUMMARY

This research analyzed a marble Muse sculpture preserved in the Aydın Archaeology Museum and whose findspot is unknown based on the museum inventory records. In connection with the branch of art and science they represent in plastic arts, Muse sculptures are depicted with different attributes. The typological and iconographic features of the Muse sculpture that include the wearing of a himation on top of a chiton make it possible to identify it as a Munich-style Clio. Sculptures classified as Munich-style Muse Clio are generally in a standing position, wearing a long himation on top of a chiton. While the chiton is sleeveless and long, the mantle reveals the right breast and left leg. The right arm reaches down and outward to the side and holds a scroll in hand the left arm is pulled back under the garment and stretches downwards. In other examples, however, the attributes of these figures can be seen as cithara, clepsydra, or a writing tablet. The general form of the sculptures displays the left leg being revealed from underneath the himation stretching forward with a slight bend in the knee moving sideways and backwards while the right leg is fixed, supporting the entirety of the body weight. On the feet exposed from beneath the chiton, there are open sandals of kothornos type with stripes reaching to the ankle from between the toes. Based on this example, this study hones in on the relationships between Muse figures and concepts etymologically related to arts and cultural memory, such as music and museums. The Mouseion structures, which were significant centers of culture as building complexes where artistic and scientific resources were preserved in the Late Classical and Hellenistic Periods were discussed in this paper through examples from Alexandria and Pergamon. In literature, the Muse figures are associated with Apollo, the protector god of art. This association highlighted in the epithet of Apollo Musagetes is represented by many examples in the ancient sculpting of Western Anatolian settlements. This theme and composition, encountered in Mantinea Base in the Late Classical Period, and in Archelaos Relief, Halikarnassos Base, and Didyma Votive Relief in the Late Hellenistic Period, and resemble the relationship between Dionysos and Maenad, can be seen in the Aphrodisias sarcophagus and podium friezes in Hierapolis Theatre in the Roman Imperial Period. The sculpture discussed in this study does not belong to any context since it is not an excavation find. Therefore, the sculpture has been dated with the Western Anatolian and Caria Region findings through the analogy method based on other similar discoveries from nearby regions. While the spatial boundary for the Muse Clio sculpture studied in this research paper is the North Caria Region, the temporal boundary is the Late Hellenistic Period. Therefore, in the context of the literature review and conceptual framework, the publications discussing the plastic finds of regionally significant centers and their sculpting relations were analyzed under the scope of the literature scan and content analysis conducted regarding the subject of the study and research field. The most extensive studies on Late Hellenistic sculpting in the Caria Region were conducted by R. Özgan on the sculptural findings from the ancient cities of Tralleis, Magnesia, and Stratonikeia. In another extensive study on Late Hellenistic sculpting in the Caria Region on standing-garmented female sculptures, A. Linfert provides recommendations on the sculpting style of island settlements such as Delos, Kos, Rhodes, and Samos along with the cities of Tralleis and Magnesia and the stylistic interaction between these centers. The studies on Late Hellenistic Period sculpting within the ancient cities of the North Caria Region focus on the Tralleis and Magnesia settlements. The Late Hellenistic Period sculpting works of the ancient city of Tralleis, an important sculpting center of the Caria Region, were discussed not only by the aforementioned researchers, but also in the publications of G. Mendel, H. Sichtermann, H. Steuben, P. Zanker, R. Özgan, B. Andrae, R. R. R. Smith, H. P. Laubscher, A. Yaylalı, M. Çekilmez, and M. Dinç. In addition to Tralleis, the sculpting of Magnesia on Maeander in the Late Hellenistic Period has been the subject of many studies. The works of C. Humann, J. Kohte, C. Watzinger, G. Mendel, R. Horn, D. Pinkwart, A. Yaylalı, A. Linfert, R. Özgan, and G. Kökdemir are also included in Late Hellenistic Period sculpture literature of the ancient city of Magnesia. The stylistic and iconographic influence of the sculpting style of the islands of Pergamon, Delos, Rhodes, Kos, and Samos were found in this sculpture. Many examples of such sculptures depicted in this typology were found in the island settlements listed above, as well as southwestern Anatolia, from the Hellenistic and the Roman Imperial Periods. The following developmental phases of Rhodes and Tralleis sculpting, which were shaped by the influence of Pergamon in the Hellenistic Age, were conveyed through the political and commercial events of the period. Accordingly, the period that started with the Seleucid rule in Western Anatolia in the 3rd century BCE is analyzed within the scope of the hegemony of the Kingdom of Pergamon, which developed after the Battle of Magnesia and the Apameia Peace Treaty and the revolts of Aristonikos, Mithridates VI and Labienus respectively. The

Muse Clio sculpture has been analyzed as an artifact based out of the sculpting school of the ancient city of Tralleis of the northern settlements of the Caria Region. According to the results obtained in the scope of analogical evaluations, and based upon its typology and style, it is believed that this sculpture was made between 150-125 BCE in the Late Hellenistic Period. Thus, this Munich-style sculpting of Muse Clio, which is characterized as a new representation of the Pergamon-influenced regional school that is spread through the ancient cities of Tralleis and Magnesia in the Caria Region in the Hellenistic Period, and dated to the third quarter of 2nd century BCE, must be dated just before the Revolt of Aristonikos and the period when sculptural production in the region became stagnant.

RAKET SPORCULARINDA ATLETİK ZİHİNSEL ENERJİNİN YARIŞMA YÖNELİMLERİNE ETKİSİ: TANIMLAYICI ARAŞTIRMA

THE EFFECT OF ATHLETIC MENTAL ENERGY ON COMPETITION ORIENTATIONS IN RACKET ATHLETES: DESCRIPTIVE RESEARCH

Turan SEZAN

Mardin Artuklu Üniversitesi
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
Antrenörlük Eğitimi Bölümü
turansezan@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4322-1703

Canan Gülbin ESKİYECEK

Mardin Artuklu Üniversitesi
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
Antrenörlük Eğitimi Bölümü
cgulbineskiyecek@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6987-3609

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

17.07.2024

Kabul Tarihi:

05.09.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Sporcu
Raket Sporları
Atletik Zihinsel
Enerji
Yarışma Yönelimleri

Keywords

Athlete
Racquet Sports
Athletic Mental
Energy Competition
Orientations

Çalışmanın amacı, farklı raket sporlarıyla uğraşan bireylerde atletik zihinsel enerjinin yarışma yönelimleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmaya, 17-31 yaş grubu tenis, badminton ve masa tenisi branşlarındaki gönüllü 215 raket sporcusu katılmıştır. Veri toplama aracı olarak "Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği (AZEÖ)" ile "Yarışma Yönelimleri Ölçeği (YYÖ)" kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 26 programı ile normal dağılım gösteren verilere bağımsız örneklem için t testi, çoklu karşılaştırmalar için ANOVA testi, ölçekler arası ilişki için ise Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. AZEÖ analizlerinde; sporcuların cinsiyet değişkeninde yorulmama alt boyutunda, branş değişkeninde dinçlik, motivasyon ve konsantrasyon alt boyutlarında, yaş değişkeninde motivasyon ve konsantrasyon alt boyutlarında, öğrenim durumu değişkeninde ise sakinlik alt boyutunda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. YYÖ analizlerinde; raket sporcularının branş, yaş ve öğrenim durumu değişkenlerinin çatışma alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur. Korelasyon analizinde; atletik zihinsel enerji ölçeği alt boyutları ile yarışma yönelimleri ölçeği alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, raket sporcularının bir yandan zihinsel enerjilerinin olumlu etkilerine odaklanarak hareket ettikleri diğer yandan da yarışma yönelimlerinde rakibi yenme ve takdir etme eğilimi sergiledikleri söylenebilir.

The aim of the study was to determine the effect of athletic mental energy on competition orientations in individuals engaged in different racket sports. A total of 215 voluntary racket athletes aged 17-31 years in tennis, badminton and table tennis participated in the study. "Athletic Mental Energy Scale (AMES)" and "Competition Orientation Scale (COS)" were used as data collection tools. In the analysis of the data, t test for independent samples, ANOVA test for multiple comparisons, and Pearson correlation analysis for the relationship between scales were used with SPSS 26 program. In the AMES analyses, significant differences were found in the sub-dimension of non-fatigue in the gender variable, in the sub-dimensions of vigor, motivation and concentration in the branch variable, in the sub-dimensions of motivation and concentration in the age variable, and in the sub-dimension of calmness in the education level variable. In the correlation analysis, it was determined that there was a significant positive relationship between the sub-dimensions of the athletic mental energy scale and the sub-dimensions of the competition orientation scale. As a result of the research, it can be said that racket athletes act by focusing on the positive effects of their mental energy on the one hand, and on the other hand, they tend to defeat and appreciate the opponent in their competition orientation.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1517529>

Atıf/Cite as: Sezan, T., & Eskiyecek, C. G. (2024). Raket sporcularında atletik zihinsel enerjinin yarışma yönelimlerine etkisi: Tanımlayıcı araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1524-1543.

Giriş

Dünya genelinde raket sporlarının popülerliği (Hulteen ve ark., 2017) ve bu sporlara olan ilginin artması ile birlikte çeşitli platformlarda geniş kitlelerce izlenme oranında da artış gözlenmiştir. Son yıllarda ülkemizde de raket sporlarında seyirci sayısının artmasıyla beraber özellikle her yaşta bireylerin ilgi ve katılım gösterdiği bu sporun yaygınlaşması dikkat çekicidir. Günümüzde oldukça yüksek rekabet duygusuyla oynanan raket sporlarında aktivite sırasındaki dikkati yoğunlaştırmada, motive edici etki yaratan ve psikolojik bir süreç olan zihinsel enerjinin, oyunda rekabet ve oyunu kazanma duygusu üzerinde belirleyici rolünün olup olmadığı araştırma konuları arasına girmiştir.

Raket sporları, bir topa veya bir başka nesneye bir ağ üzerinden ya da belirlenmiş bir oyun alanına vurmaya için raketlerin kullanılmasını içeren fiziksel aktiviteler olarak ifade edilmektedir (Reilly, 1990; Lees, 2003; O'Donoghue ve ark., 2015). Raket sporlarının temel amacı, topa ya da nesneye rakibin karşılık veremeyeceği şekilde vurmaktır. Bu spor grubu tenis, badminton, masa tenisi ve squash olmak üzere 4 farklı branş içermektedir. Padel veya raketbol gibi diğer raket sporları ise daha az ölçüde uygulanmaktadır. Bugünkü yönelimlere baktığımızda ise badminton, tenis ve masa tenisi dünya çapında en yaygın olarak uygulanan branşlar olarak öne çıkmaktadır (Reilly, 1990; Lees, 2003; Hulteen ve ark., 2017; Brich ve ark., 2024). Sık sık yön değiştiren kısa hareketler içeren raket sporlarının ortak özelliği, karşılıklı vuruşların sporcular tarafından dönüşümlü olarak gerçekleşmesi ve bunun yanında önemli ölçüde oyuncunun performansına gerek duyulmasıdır (Reilly, 1990; Lees, 2003; Pluim ve ark., 2023; Cádiz Gallardo 2023). Yapısal olarak dar alanda hızlı ve sürekli bir şekilde oynanan, yüksek düzeyde motor kontrolü, öngörü becerisi ve zihinsel hazırlık gerektiren raket sporlarında dikkatin etkili bir şekilde yönlendirilmesi atletik performansta iyileşmeye yardımcı olmaktadır. Tüm bu özellikler göz önüne alındığında özellikle motor el becerilerin kullanıldığı raket sporlarında başarı için; teknik-taktik beceriler, el-göz koordinasyonu, algı ve eylem, sezinleme zamanı ve reaksiyon zamanı en önemli etkenlerdir (Aslan ve ark., 2021; Starzak ve ark., 2024).

Enerji kavramı, fiziksel anlamda bir işi yapabilme yeteneği olarak tanımlanmakta olup insanın günlük işleyişi ve performansı için gereklidir. Bu tanımda enerjinin insan yaşamı için de ihtiyaçların karşılanması adına ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Doğada farklı biçimde bulunan enerjiye, zihinsel enerji de eklenerek ortaya çıkmış ve kendine kaynak oluşturabilen bir enerji türü haline gelmiştir (Lu ve ark., 2018; Yıldız ve ark., 2020; Chuang ve ark., 2022).

Enerjinin insan vücudu açısından maksimum kullanıma ulaştığı ortamlardan biri de spor ortamlarıdır. Bununla birlikte spor, rekabet ve yarışmanın bir arada bulunduğu bir ortamdır. Bu ortam sporcular arasında bireysel veya takım sporu olarak rakibi düşman olarak görmeye yol açabilecek bir durum yaratırken, diğer açıdan kişileri mükemmelliğe taşıyabilme özelliğine sahip olmayı da sağlar (Gözmen Elmas ve Aşçı, 2021). Bu özelliklerin yanı sıra spor bireylerin zekâ ve bilgiyi kullanarak, kendi irade ve girişimleriyle hayatlarını kazanmaya yardımcı olan bir araçtır (Sarıyar Sezan, 2023). Ayrıca sporun çeşitli alanlarında ve kategorilerinde mücadele eden sporcular bazı fiziksel ve fizyolojik değişimler yaşarken farklı boyutlarda duyuşsal ve bilişsel durumlarla da karşı karşıya kalırlar. Belli bir potansiyele sahip sporcuların zihinsel enerjilerinin bilincinde olmaları ve bu enerjiyi yarışma ya da müsabakalardaki performansları üzerinde olumlu bir etkiye dönüştürmeleri olası bir durumdur. Üstelik sporcuların farklı demografik özellikleri ile birlikte farklı seviyelerde beceriye sahip olmaları da fiziksel aktivite düzeyinin etki büyüklüğü üzerinde belirleyici bir faktördür (Şahinler, 2021). Bu ekseninde sportif becerilerin branşa özgü becerilere dönüşebilmesi için doğru zamanda ve tekrarlayan süreçlerde uygulanarak sporunun dikkat ve ilgisini çekecek seviyede gerçekleşmesi gerekmektedir (Gül, 2021).

Zihinsel enerji, bir sorun hakkında sağlıklı bir şekilde uzun soluklu düşünebilme, odaklanmayı artırma ve dikkat dağıtıcıları engelleyerek çözüm bulmaktır. Ayrıca başarıya ulaşmak için belirleyici bir faktördür (Lykken, 2005).

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, Lykken (2005) zihinsel enerjinin değerlendirilmesi için herhangi bir yöntemin geliştirilmemiş olmasını şaşkıncı bulduğunu vurgulamıştır. Lu ve arkadaşları (2018) ise zihinsel enerjiyi, "bir sporunun mevcut enerji durumunun algılanması" ve "bir sporunun güven, konsantrasyon ve motivasyon ile karakterize edilmiş ruh halinin yoğunluğuyla algılanan enerji durumu" olarak açıklamıştır.

Sporun insan psikolojisi üzerindeki etkisi ve herhangi bir fiziksel aktiviteye katılımın psikolojik özelliklerinde atletik zihinsel enerjinin duyuşsal ve bilişsel bileşenlerinin öne çıktığı düşünülmektedir. Bununla birlikte yarışma yönelimleri kavramı ele alındığında sporcuların, sportmenlik, kararlılık ve tutarlılık gibi karakter

özelliklerinin tamamının yarışma yönelimi ile tahmin edilebildiği öne sürülmektedir (Shields, Funk ve Bredemeier, 2016; Shields, Funk ve Bredemeier, 2018).

Alan yazındaki ulusal ve uluslararası veri tabanlarında, yarışma yönelimleri ile spor bilimlerinin farklı alanlarında çeşitli çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür (Vealey, 1986; Funk ve ark., 2016; Shields ve ark., 2016a; Shields ve ark., 2018a; Shields ve ark., 2018b; Öner, 2023; Saki, 2023).

Shields ve Bredemeier (2011), yarışma yönelimlerinin altında yatan teorik bir modelin varlığından bahsetmektedir. Bu modele dayanarak Girard (2020) sporcuların, savaş ve iş birliği yönelimleri arasında tereddüt yaşadığı ya da eş zamanlı olarak her ikisine de yönelip yönelemeyecekleri hakkında önermeler sunmadığını ifade etmiştir. Sporcular için sözü edilen savların, yarışma içerisinde meydana gelmemesi hakkındaki düşüncenin karşısında farklı bir bakış açısı geliştirilmesine ve belki de yarışma yönelimlerinin farklı boyutlarıyla incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu doğrultuda raket sporları ile uğraşan bireylerin zihinsel enerjilerinin yarışma yönelimlerine odaklanma noktasındaki etkisi ve zihinsel enerjinin yarışma yönelimlerinde kullanılan bir yöntem olup olmadığı merak edilmektedir. Yapılan literatür taramasında, raket sporcularının atletik zihinsel enerjileri ile yarışma yönelimleri tercihlerini ele alan bir çalışmaya rastlanmamış olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiler örgüsünde Türkiye'nin bazı bölgelerinde faal olarak raket sporları ile ilgilenen oyuncuların atletik zihinsel enerjileri ile yarışma yönelimlerinde karakterize edilen durumlarını incelemek hedeflenmiştir. Buradan yola çıkarak yapılan çalışma, lisanslı raket sporcularının (tenis, badminton ve masa tenisi) atletik zihinsel enerji düzeylerinin yarışma yönelimlerinin yordayıcısı olarak bir rolünün ve etkisinin olup olmadığını saptamayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, nicel yaklaşım yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli ile yürütülmüştür. İlişkisel araştırmalar, iki ve daha fazla sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Karasar, 2005).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evrenini Türkiye'de bulunan raket sporları kulüplerindeki sporcular, örneklem grubunu ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesinde faaliyet gösteren raket sporları kulüplerindeki sporcular oluşturmuştur.

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu, tenis, badminton ve masa tenisi branşlarındaki farklı liglerin 2023-2024 sezonunda mücadele eden 17-31 yaş aralığındaki 69 kadın ve 146 erkek olmak üzere toplam 215 gönüllü raket sporcusu oluşturmuştur. Araştırma öncesinde kulüplerde görev yapan antrenörler aracılığıyla sporculara araştırma hakkında ayrıntılı bilgi verilip, Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu ile Veli Gönüllü Onam Formu gönderilmiş ve sporculara imzalatılmıştır.

Araştırmanın Etik Kurulu Onayı için 2023/5-6 sayılı ve 03/05/2023 tarihli Mardin Artuklu Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan yazılı onay alınmıştır.

Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırmanın verileri, farklı lig düzeylerindeki kadın ve erkek raket sporcularına çevrimiçi olarak uygulanmış olan iki farklı ölçek ve kişisel bilgi formu ile toplanmıştır.

Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği

"Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği (AZEÖ)" sporcuların atletik zihinsel enerjilerine ilişkin algılarını belirlemek amacıyla Lu ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilmiş bir öz değerlendirme aracıdır. 6 dereceli likert tipi değerlendirmeye sahip ölçek 18 sorudan oluşmaktadır. 18 soruluk ölçek bünyesinde 3'er maddeden oluşan 6 alt boyutu barındırmaktadır. Bu alt boyutlar; Dinçlik (Vigor= 1., 2. ve 15. maddeler), Güven (Confidence= 3., 9., ve 13. maddeler), Motivasyon (Motivation= 4., 8., ve 16. maddeler), Yorulmama (Tireless= 7., 11., ve 12. maddeler), Konsantrasyon (Concentration= 5., 6., ve 10. maddeler) ve Sakinlik (Composed= 14., 17. ve 18. maddeler) olarak adlandırılmaktadır. Geliştirilen bu ölçeğin geçerlik güvenirlik katsayıları sırasıyla, 0.75; 0.82; 0.86; 0.89; 0.87; 0.90 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe uyarlamasının geçerlik ve güvenirlik çalışması ise Yıldız ve arkadaşları (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uyarlamada geçerlik güvenirlik katsayıları ise sırasıyla, 0.79; 0.78; 0.79; 0.83; 0.78; 0.80; toplam 0.91 olarak bulunmuştur. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır.

Yarışma Yönelimleri Ölçeği

Shields, Funk ve Bredemeier (2004) tarafından geliştirilen ve geçerliği ve güvenirliği yapılan "Yarışma Yönelimleri Ölçeği (YYÖ)" 12 madde ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, çeşitli branşlarda yer alan (basketbol, futbol, güreş, voleybol, vb.) 17-31 yaş aralığındaki 124 erkek ve 114 kadın 238 Amerikalı üniversiteli sporcu üzerinde test edilmiştir. Ölçekte; 5 madde çatışma (2., 3., 6., 8. ve 12. maddeler), 6 madde ise iş birliği (1., 4., 7., 9. ve 11. maddeler) alt boyutunu oluşturmaktadır. Katılımcılardan yarışma ile ilgili yönelimlerini yansıtan ifadelerden kendilerine en uygun olanı Kesinlikle Katılmıyorum (1) ile Kesinlikle Katılıyorum (5) arasında değişen 5'li değerlendirme basamağına göre belirtmeleri istenmiştir. Geliştirilen bu ölçeğin geçerlik ve güvenirlik katsayıları çatışma alt boyutu için 0.77, işbirliği alt boyutu için 0.85 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması ise Gözmen Elmas ve Aşçı (2021) tarafından yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Uyarlamada geçerlik güvenirlik katsayıları çatışma alt boyutu 0.90, işbirliği alt boyutu için 0.85 olarak bulunmuştur. Yapılan bu araştırmanın geçerlik güvenirlik katsayıları ise aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (Tablo 1).

Ölçeklerin değerlendirilmesinde; araştırmanın amacına uygun olarak seçilmiş AZEÖ ve YYÖ'nün alt boyutlarındaki maddelerin toplam puanları baz alınmıştır.

Tablo 1. İç Tutarlılık Katsayıları

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach's Alfa (α) Değeri
Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği Alt Boyutları		
Dinçlik Alt Boyutu	3	0,63
Güven Alt Boyutu	3	0,71
Motivasyon Alt Boyutu	3	0,67
Yorulmama Alt Boyutu	3	0,84
Konsantrasyon Alt Boyutu	3	0,72
Sakinlik Alt Boyutu	3	0,81
Toplam	18	0,89
Yarışma Yönelimleri Ölçeği Alt Boyutları		
İş birliği Alt Boyutu	6	0,67
Çatışma Alt Boyutu	6	0,86
Toplam	12	0,71

Tablo 1'e göre, AZEÖ'nün 'Cronbach Alpha (α)' değeri 0.89 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre; bu ölçeğin $\alpha > 0.8$ olması, ölçümlerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. YYÖ'nün α değerinin 0.71 olması ise yapılan ölçümlerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Sipahi ve ark., 2010).

Hipotezler:

- H₀: Raket sporcularının atletik zihinsel enerjileri ile yarışma yönelimleri tercihleri arasında ilişki yoktur.
- H₁: Raket sporcularının atletik zihinsel enerjileri ile yarışma yönelimleri tercihleri arasında ilişki vardır.
- H₀: Raket sporcularının demografik özelliklerine göre atletik zihinsel enerji durumları yarışma yönelimlerini etkilemez.
- H₁: Raket sporcularının demografik özelliklerine göre atletik zihinsel enerji durumları yarışma yönelimlerini etkiler.

İstatistiksel Yöntem

Verilerin çözümlenmesinde (IBM SPSS V26.0 sürümü) istatistik paket programı kullanılmış ve tüm istatistiksel işlemlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılarak karar verilmiştir (Tablo 2). Tabachnick ve Fidell (2007), çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,500 ve -1,500 değerleri arasında olduğu durumlarda dağılımın normal dağılım olarak gerçekleştiğini kabul etmişlerdir.

Tablo 2. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçekler	Çarpıklık (Skewness)		Basıklık (Kurtosis)		Standart Hata
	N	Değer	Standart Hata	Değer	
Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği Alt Boyutları					
Dinçlik Alt Boyutu	215	-,442	,166	-,039	,330
Güven Alt Boyutu	215	-,322	,166	,019	,319
Motivasyon Alt Boyutu	215	-,488	,166	,009	,330
Yorulmama Alt Boyutu	215	-,068	,166	-,013	,319
Konsantrasyon Alt Boyutu	215	-,040	,166	-,232	,330
Sakinlik Alt Boyutu	215	-,188	,166	-,137	,319
Yarışma Yönelimleri Ölçeği Alt Boyutları					
İşbirliği Alt Boyutu	215	-,803	,166	1,488	,330
Çatışma Alt Boyutu	215	,218	,166	-,581	,319

Araştırmada kullanılan ölçeklerde sporcuların demografik özelliklerine ait sorulardan elde edilen bilgiler; frekans (f), yüzde (%) dağılımları ve aritmetik ortalamaları kullanılarak değerlendirilmiştir. Kullanılan iki ölçeğin diğer bölümleri için veriler normal dağılım gösterdiğinden, iki grup arasındaki farkı belirlemede bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla bağımsız değişkenler arasındaki farklılığı belirlemek için tek yönlü (one way) testi kullanılmıştır. Anova testi yapıldıktan sonra gruplar arası farkı belirlemede post-hoc (tukey) testi kullanılmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan sporcuların atletik zihinsel enerji durumları ile yarışma yönelimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Pearson Correlation katsayısı kullanılmıştır

Bulgular

Araştırmaya katılan raket sporcularının atletik zihinsel ölçeği ile yarışma yönelimleri ölçeğinden elde edilen ortalama değerler tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 3. Sporcuların Demografik Değişkenlere Göre Frekans ve Yüzde Dağılımları

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Spor Branşı	Tenis	70	32,6
	Badminton	66	30,7
	Masa Tenisi	79	36,7
Cinsiyet	Kadın	69	32,1
	Erkek	146	67,9
Yaş (yıl)	17-20	38	17,7
	21-24	73	34,0
	25-28	39	18,1
	29-31	65	30,2
Öğrenim Durumu	Lise	30	14,0
	Önlisans	9	4,2
	Lisans	146	67,9
	Lisansüstü	30	14,0

Tablo 3'te çalışmaya katılan sporcuların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri yer almaktadır. Branş değişkeninde % 32,6 (n=70)'sını tenis sporcuları, %30,7 (n=66)'sini badminton sporcuları ve %36,7 (n=79)'sini ise masa tenisi sporcuları oluşturmaktadır. Cinsiyet değişkenine bakıldığında; %32,1 (n=69)'ini kadın sporcular oluştururken, %67,9 (n=146)'unu erkek sporcular oluşturmaktadır. Yaş değişkenine bakıldığında; %17,7 (n=38)'sini 17-20 yaş aralığı, %34,0 (n=73)'ünü 21-24 yaş aralığı, %18,1 (n=39)'ini 25-28 yaş aralığı ve %30,2 (n=65)'sini 29-31 yaş aralığındaki sporcular oluşturmaktadır. Öğrenim durumu değişkenine bakıldığında; %14,0 (n=30)'ünü lise mezunu, %4,2 (n=9)'sini önlisans mezunu, %67,9 (n=146)'unu lisans mezunu ve %14,0 (n=30)'ünü lisansüstü mezunu olan sporcular oluşturmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine Göre Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği ile Yarışma Yönelimleri Ölçeğinin Farklılığını Gösteren Analiz Sonuçları

Ölçekler	Cinsiyet	N	\bar{X}	S.S	t	p
Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği Alt Boyutları						
Dinçlik Alt Boyutu	Kadın	68	8,31	1,35	1,642	,102
	Erkek	145	7,98	1,37		
Güven Alt Boyutu	Kadın	68	10,63	1,75	-0,79	,430
	Erkek	145	10,87	2,24		
Motivasyon Alt Boyutu	Kadın	68	12,47	1,62	0,923	,357
	Erkek	145	12,22	1,93		
Yorulmama Alt Boyutu	Kadın	68	10,15	2,42	1,889	,006*
	Erkek	145	9,41	2,74		
Konsantrasyon Alt Boyutu	Kadın	68	8,53	2,27	-0,616	,539

Sakinlik Alt Boyutu	Erkek	145	8,76	2,65	-1,521	,130
	Kadın	68	10,178	2,43		
	Erkek	145	10,70	2,28		
Yarışma Yönelimleri Ölçeği Alt Boyutları						
İşbirliği Alt Boyutu	Kadın	68	20,38	2,69	-1,182	,239
	Erkek	145	20,90	3,08		
Çatışma Alt Boyutu	Kadın	68	16,37	5,38	-0,08	,937
	Erkek	145	16,43	6,36		

*p<0.05

Tablo 4'te yapılan t testi sonucuna göre cinsiyet değişkeni incelendiğinde, atletik zihinsel enerji ölçeğinde dinçlik, güven, sakinlik, konsantrasyon ve motivasyon alt boyutlarının puanlarında anlamlı farklılığa rastlanmazken ($p>0.05$), yorulmama alt boyutunda anlamlı farklılığa rastlanılmıştır ($p<0.05$). Yorulmama alt boyutunda kadınların puanları erkeklere göre daha yüksek çıkmıştır. Yarışma yönelimleri puanlarında ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 5. Branş Değişkenine Göre Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği ile Yarışma Yönelimleri Ölçeğinin Farklılığını Gösteren Analiz Sonuçları

Ölçekler	Branşlar	N	X	S.S	F	P	A.F
Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği Alt Boyutları							
Dinçlik Alt Boyutu	(A) Tenis	70	7,81	1,11	3,137	0,045*	B>A
	(B) Badminton	66	8,39	1,33			
	(C) Masa Tenisi	79	8,04	1,56			
	Toplam	215	8,0744	1,37			
Güven Alt Boyutu	(A) Tenis	70	10,76	1,67	,008	0,992	
	(B) Badminton	66	10,80	2,39			
	(C) Masa Tenisi	79	10,78	2,23			
	Toplam	215	10,78	2,11			
Motivasyon Alt Boyutu	(A) Tenis	70	11,91	1,81	3,517	0,031*	B>A
	(B) Badminton	66	12,74	1,73			
	(C) Masa Tenisi	79	12,22	1,93			
	Toplam	215	12,28	1,86			
Yorulmama Alt Boyutu	(A) Tenis	70	9,47	2,16	0,294	0,745	
	(B) Badminton	66	9,82	3,09			
	(C) Masa Tenisi	79	9,68	2,69			
	Toplam	215	9,65	2,66			
Konsantrasyon Alt Boyutu	(A) Tenis	70	7,96	2,75	4,758	0,01*	B>A
	(B) Badminton	66	9,26	2,34			

	(C) Masa Tenisi	79	8,77	2,37			
	Toplam	215	8,65	2,54			
Sakinlik Alt Boyutu	(A) Tenis	70	10,23	2,19	0,907	0,405	
	(B) Badminton	66	10,51	2,18			
	(C) Masa Tenisi	79	10,74	2,59			
	Toplam	215	10,50	2,34			
Yarışma Yönelimleri Ölçeği Alt Boyutları							
İşbirliği Alt Boyutu	(A) Tenis	70	20,88	2,68	0,25	0,779	
	(B) Badminton	66	20,74	2,91			
	(C) Masa Tenisi	79	20,54	3,23			
	Toplam	215	20,72	2,95			
Çatışma Alt Boyutu	(A) Tenis	70	13,41	5,64	14,409	0,000*	B>A/C>A
	(B) Badminton	66	17,53	5,62			
	(C) Masa Tenisi	79	18,09	5,79			
	Toplam	215	16,4	6,04			

*p<0.05

Tablo 5'te branş değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi incelendiğinde, atletik zihinsel enerji ölçeğinde dinçlik, motivasyon ve konsantrasyon alt boyutunda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (p<0.05). Gruplar arası farklılığı belirlemek üzere Post Hoc (Tukey) incelendiğinde ise dinçlik, motivasyon ve konsantrasyon alt boyutlarında badminton branşına sahip sporcuların ortalama puanlarının tenis sporcularına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Atletik zihinsel enerji ölçeğinin güven, yorulmama ve sakinlik alt boyutlarında istatistiki açıdan anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (p>0.05).

Tablo 5'te branş değişkenine göre yarışma yönelimleri ölçeğinde yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) incelendiğinde, iş birliği alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmazken, çatışma alt boyutunda istatistiki açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir (p<0.05). Çalışma alt boyutunda gruplar arası farklılığı belirlemek için yapılan Post Hoc (Tukey) testi incelendiğinde ise badminton branşında bulunan sporcuların puanlarının tenis branşında bulunan sporculara göre daha yüksek puanda olduğu belirlenmişken, masa tenisi sporcularının puanlarının da tenis sporcularının ortalama puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Yaş Değişkenine Göre Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği ile Yarışma Yönelimleri Ölçeğinin Farklılığını Gösteren Analiz Sonuçları

Ölçekler	Yaş	N	X	S.S	F	p	A.F
Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği Alt Boyutları							
Dinçlik Alt Boyutu	(A) 17-20	38	8,42	1,35	2,444	0,065	
	(B) 21-24	73	7,78	1,40			
	(C) 25-28	39	7,97	1,11			
	(D) 29-31	65	8,26	1,45			
	Toplam	215	8,07	1,37			
Güven Alt Boyutu	(A) 17-20	38	11,37	2,00	1,605	0,189	

	(B) 21-24	73	10,52	2,03			
	(C) 25-28	39	10,97	1,75			
	(D) 29-31	65	10,61	2,41			
	Toplam	215	10,78	2,11			
	(A) 17-20	38	12,95	1,50			
Motivasyon Alt Boyutu	(B) 21-24	73	11,81	1,79	3,466	0,017*	A>B
	(C) 25-28	39	12,28	1,54			
	(D) 29-31	65	12,43	2,16			
	Toplam	215	12,28	1,86			
	(A) 17-20	38	10,60	3,15			
Yorulmama Alt Boyutu	(B) 21-24	73	9,57	2,63	2,320	0,76	
	(C) 25-28	39	9,64	2,36			
	(D) 29-31	65	9,20	2,45			
	Toplam	215	9,65	2,66			
	(A) 17-20	38	9,31	2,41			
Konsantrasyon Alt Boyutu	(B) 21-24	73	8,89	2,47	5,282	0,002*	A>C
	(C) 25-28	39	7,28	2,54			
	(D) 29-31	65	8,83	2,44			
	Toplam	215	8,65	2,54			
	(A) 17-20	38	11,24	2,78			
Sakinlik Alt Boyutu	(B) 21-24	73	10,62	2,20	2,337	0,075	
	(C) 25-28	39	9,90	1,92			
	(D) 29-31	65	10,32	2,38			
	Toplam	215	10,51	2,34			
	(A) 17-20	38	11,24	2,78			
Yarışma Yönelimleri Ölçeği Alt Boyutları							
İşbirliği Alt Boyutu	(A) 17-20	38	20,60	2,94	,890	0,447	
	(B) 21-24	73	20,51	2,81			
	(C) 25-28	39	21,41	2,21			
	(D) 29-31	65	20,6	3,46			
	Toplam	215	20,72	2,95			
Çatışma Alt Boyutu	(A) 17-20	38	18,76	5,74	6,543	0,000*	A>C/B>C
	(B) 21-24	73	17,15	5,47			
	(C) 25-28	39	13,18	6,62			
	(D) 29-31	65	16,09	5,72			
	Toplam	215	16,39	6,04			

*p<0.05

Tablo 6’da yaş değişkeninde yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi incelendiğinde, atletik zihinsel enerji ölçeğinin dinçlik, güven, yorulmama ve sakinlik alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık rastlanmazken, motivasyon ve konsantrasyon alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0.05$). Gruplar arası farklılığı belirlemek üzere yapılan Post Hoc (Tukey) testi incelendiğinde motivasyon alt boyutunda 17-20 yaş aralığında olan sporcuların 21-24 yaş aralığında olan sporculara göre puanların anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Konsantrasyon alt boyutunda ise 17-20 yaş aralığında olan sporcuların 25-28 yaş aralığında bulunan sporculara göre puanlarının daha yüksek çıktığı saptanmıştır.

Tablo 6’da yaş değişkeninde yarışma yönelimleri ölçeğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi incelendiğinde ise iş birliği alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmazken, çatışma alt boyutunda istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p<0.05$). Gruplar arası farklılığı belirlemek üzere çatışma alt boyutunda yapılan Post Hoc (Tukey) testine göre 17-20 yaş aralığında bulunan sporcuların puanları 25-28 yaş aralığından daha yüksek ve aynı zamanda çatışma alt boyutunda 21-24 yaş aralığında bulunan sporcuların 25-28 yaş aralığında olan sporculara göre daha yüksek düzeyde anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Tablo 7. Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği ile Yarışma Yönelimleri Ölçeğinin Farklılığını Gösteren Analiz Sonuçları

Ölçekler	Öğrenim Durumu	N	X	S.S	F	p	A.F
Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği Alt Boyutları							
Dinçlik Alt Boyutu	(A) Lise	30	8,27	1,66	0,708	0,548	
	(B) Önlisans	9	7,67	0,71			
	(C) Lisans	146	8,10	1,37			
	(D) Lisansüstü	30	7,87	1,22			
	Toplam	215	8,07	1,37			
Güven Alt Boyutu	(A) Lise	30	11,2	2,20	0,874	0,455	
	(B) Önlisans	9	11	1			
	(C) Lisans	146	10,77	2,15			
	(D) Lisansüstü	30	10,33	2,06			
	Toplam	215	10,78	2,11			
Motivasyon Alt Boyutu	(A) Lise	30	12,67	1,69	0,901	0,422	
	(B) Önlisans	9	11,55	2,24			
	(C) Lisans	146	12,26	1,82			
	(D) Lisansüstü	30	12,23	2,08			
	Toplam	215	12,28	1,86			
Yorulmama Alt Boyutu	(A) Lise	30	10,8	3,09	2,586	0,054	
	(B) Önlisans	9	9,55	1,94			
	(C) Lisans	146	9,56	2,56			
	(D) Lisansüstü	30	9	2,61			
	Toplam	215	9,65	2,66			
Konsantrasyon Alt	(A) Lise	30	9,5	2,40	2,442	0,065	

Boyutu	(B) Önlisans	9	9	2,06			
	(C) Lisans	146	8,64	2,60			
	(D) Lisansüstü	30	7,77	2,27			
	Toplam	215	8,65	2,54			
	(A) Lise	30	11,03	2,87			
	(B) Önlisans	9	11,78	0,97			
Sakinlik Alt Boyutu	(C) Lisans	146	10,59	2,27	4,990	0,002*	A>D/B>D
	(D) Lisansüstü	30	9,17	1,89			
	Toplam	215	10,50	2,34			
Yarışma Yönelimleri Ölçeği Alt Boyutları							
İş birliği Alt Boyutu	(A) Lise	30	20,77	2,97			
	(B) Önlisans	9	20,67	2			
	(C) Lisans	146	20,66	3,09	0,094	0,963	
	(D) Lisansüstü	30	20,97	2,57			
	Toplam	215	20,71	2,95			
	(A) Lise	30	18,93	6,06			
Çatışma Alt Boyutu	(B) Önlisans	9	21,33	3,53			
	(C) Lisans	146	15,67	5,93	4,782	0,003*	A>C/B>C
	(D) Lisansüstü	30	15,9	5,97			
	Toplam	215	16,39	6,04			

*p<0.05

Tablo 7’de öğrenim durumu değişkeni için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi incelendiğinde atletik zihinsel enerji ölçeğine ait dinçlik, güven, motivasyon, yorulmama, konsantrasyon alt boyutlarında istatistiki açıdan anlamlı farklılık bulunmazken, sakinlik alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0.05). Gruplar arası farklılığı belirlemek üzere sakinlik alt boyutunda yapılan Post Hoc (Tukey) testine göre; lise mezunu olan sporcuların puanları lisansüstü mezunu olan sporculardan, önlisans mezunu olan sporcuların puanlarının ise lisansüstü mezunu olan sporculardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 8. Atletik Zihinsel Enerji İle Yarışma Yönelimleri Ölçekleri Alt Boyut Puanları Arasındaki İlişki

Atletik Zihinsel Enerji Ölçeği	Yarışma Yönelimleri Ölçeği		
	r değeri	1.İşbirliği Alt Boyutu	2.Çatışma Alt Boyutu
1. Dinçlik Alt Boyutu	r	,153*	,090
2. Güven Alt Boyutu	r	,219**	,183**
3. Motivasyon Alt Boyutu	r	,362**	,164*
4. Yorulmama Alt Boyutu	r	,074	,181**
5. Konsantrasyon Alt Boyutu	r	,042	,328**
6. Sakinlik Alt Boyutu	r	,156*	,273**

*p<0.05

Tablo 8 incelendiğinde yarışma yönelimleri ölçeğinin “iş birliği” alt boyut puanı ile atletik zihinsel enerji ölçeğinin “dinçlik” (r= .153, p<0.05), “güven” (r= .219, p<0.01), “motivasyon” (r= .362, p<0.01) ve “sakinlik”

($r = .156$, $p < 0.05$) alt boyut puanları arasında orta ve düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişkiler mevcutken, “yorulmama” ($r = .074$, $p > 0.05$) ve “konsantrasyon” ($r = .042$, $p > 0.05$) alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Yine Tablo 8 incelendiğinde yarışma yönelimleri ölçeğinin “çatışma” alt boyut puanı ile atletik zihinsel enerji ölçeğinin “güven” ($r = .183$, $p < 0.01$), “motivasyon” ($r = .164$, $p < 0.05$), “yorulmama” ($r = .181$, $p < 0.01$), “konsantrasyon” ($r = .328$, $p < 0.01$) ve “sakinlik” ($r = .273$, $p < 0.01$) alt boyut puanları arasında orta ve düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişkiler mevcutken, “dinçlik” ($r = .090$, $p > 0.05$) alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Tartışma

Raket sporcularının atletik zihinsel enerji durumlarının yarışma yönelimleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılmış olan bu araştırmaya 215 raket sporcusu dâhil edilmiş ve bu sporcuların demografik değişkenleri ile birlikte sporculara uygulanan iki farklı ölçekten erişilen veriler analiz edilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar literatürdeki bulgular ışığında tartışılmıştır.

Araştırmanın literatür taramasında farklı branşlardaki sporcuların atletik zihinsel enerji düzeylerinin incelendiği çalışmaların sayıca fazla olduğu ancak raket sporlarında mücadele eden sporculara yönelik yapılan çalışmaların çok daha az olması sebebiyle bu bölümde diğer spor branşlarıyla ilgili çalışmalara da yer verilmiştir.

Atletik Zihinsel Enerji Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen bulgulara göre AEZÖ verilerinin analiz sonuçlarında; AZEÖ'nün yorulmama alt boyutunun cinsiyet değişkeninde (Tablo 4), motivasyon ve konsantrasyon alt boyutunun branş ve yaş değişkeninde (Tablo 5 - Tablo 6), sakinlik alt boyutunun ise öğrenim durumu değişkeninde (Tablo 7) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir farklılaşma olduğu gözlenmiştir ($p < 0.05$).

Literatürde atletik zihinsel enerjinin bireysel ve takım sporlarında mücadele eden sporcular üzerinde birçok farklı parametreler ile ilgili hem ilişkisel hem de karşılaştırmalı çalışmalar yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar; sporcuların yaşam stresi ve tükenmişlik (Chiou ve ark., 2020), yeme alışkanlığı (İlhan, 2020), sporda duygusal zeka (Yıldız, 2021), sporcu bilinçli farkındalık düzeyi (Öner, 2022), psikolojik beceri antrenmanı (Talash, 2023), eğilimsel umut düzeyi (Gülşen ve ark., 2021), performans düzeyi (Chuang ve ark., 2022; Karaca, 2024), sportif cesaret (İslam, 2022a), psikolojik beceri ile tutum (İslam, 2022b), sporcu demografik özellikleri (Tatlısu ve ark., 2022), sporda imgeleme (Kaplan ve Bozdağ, 2022), sporda tutku ve sporda cesaret (İslam ve Öztürk, 2023), bilişsel imgeleme (Pakyardım ve Karademir, 2023), uyku davranışları (Gülşen ve ark., 2023), spora başlama nedenleri ve beklentileri (Doğan, 2023) gibi parametreleri konu edinmiştir.

Tayvan'daki 14 farklı üniversitede 25 değişik bireysel ve takım sporu ile uğraşan ve iki örneklem grubu (230 üniversite öğrencisi ve 159 sporcu) ile yürütülmüş bir çalışmada, atletik zihinsel enerjinin sporcuların yaşam stresi-tükenmişlik ilişkisi üzerinde etkinin olup olmadığı incelenmiş ve AZE'nin yaşam stresi-tükenmişlik ilişkisinde stres-tükenmişlik duygusuna yönelik şiddeti aza indirmede olumlu bir güç olabileceği iddia edilmiştir (Chiou ve ark., 2020).

İlhan (2020)'ın çalışmasında, 335 tenis oyuncusunun atletik mental enerji ile beslenme alışkanlıkları arasındaki ilişkisi araştırılmış, atletik zihinsel enerjide erkek tenisçilerin güven ve sakinlik alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı farklılık rastlandığı ancak diğer alt boyutlarda anlamlı farklılıklara rastlanmadığı tespit edilmiştir. Alan yazından farklı olarak bu çalışmada cinsiyet değişkeninde AZEÖ'nün sadece yorulmama alt boyutunda anlamlı farklılık gözlemlenmiştir. Dolayısıyla mevcut çalışma bu yönüyle alan yazını desteklememektedir. Alan yazındaki çalışma tenisçiler üzerinde yapılmış olsa da sporcuların beslenme alışkanlıklarının dikkate alınmış olmasının, mevcut çalışmada ise demografik özelliklere göre değerlendirme yapılmış olmasının bu farklılığa neden olduğu düşünülmektedir.

Profesyonel futbol liglerinde oynayan 334 futbolcunun gönüllü olarak katıldığı çalışmada, duygusal zekânın, atletik zihinsel enerji üzerinde dolaylı etkisi olduğu belirtilerek, bu etkinin antrenör/sporcu ilişkisi üzerindeki etkisi eşitlik modellemesi kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma sonucunda hem duygusal zekanın hem de

antrenör/sporcu ilişkisinin atletik zihinsel enerji üzerinde etkisi olduğu dolayısıyla kurulan bu teorik modelin doğrulandığı rapor edilmiştir (Yıldız, 2021).

Öner (2022), 402 profesyonel futbolcuların atletik zihinsel enerjileri ile bilinçli farkındalık içerikleri ve ayrıncı niteliği ortaya koyulan akış yaşantısının etkisini belirlemek amacıyla yapmış olduğu çalışmada, işe yoğunlaşma ve denge ekseninde akış belirleyicilerinin dinçlik, güven, motivasyon, sakinlik ve farkındalık olduğu bildirilmiştir.

Futbol oyuncularını üzerinde yapılan bir başka çalışmada iki farklı araştırma modeli bir arada kullanılmış ve kadın futbol oyuncularını deney ve kontrol grubu olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Araştırmaya katılan kadın futbol oyuncularına 8 hafta süresince psikolojik beceri antrenmanı programı uygulanmış ve ön test–son test verileri karşılaştırılmıştır. Uygulanan psikolojik beceri antrenmanlarında deney grubunun ön test son test karşılaştırmaları incelendiğinde AZEÖ'nün dinçlik, güven ve motivasyon alt boyutları üzerinde anlamlı farklılık olduğu rapor edilirken, AZEÖ güven, motivasyon ve sakinlik alt boyutlarında deney grubunun puanlarının kontrol grubuna göre daha yüksek düzeyde anlamlı farklılık olduğu bildirilmiştir (Talaslı, 2023).

Aktif olarak spor yapan bireylerin umut düzeylerinin atletik zihinsel enerjiye etkisinin incelendiği bir çalışmada, atletik zihinsel enerji ile umut alt boyutlarından farklı yollarla düşünme ve sporcularda harekete geçirici düşünme boyutları arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bildirilmiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak; AZE'nin sporda başarı üzerinde etkisi olmasının yanı sıra zihinsel enerjinin umut kavramıyla da ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Gülşen ve ark., 2021). Mevcut çalışmada ise AZEÖ'nün alt boyutlarından biri olan motivasyonun yarışma yönelimleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

AZEÖ ile sporcu performanslarının değerlendirildiği farklı çalışma örneklerine bakıldığında; bedensel engelli masa teniçi oyuncularının atletik zihinsel enerjileri ile performansları arasındaki ilişki incelenmiş, bu sporcuların katılmış oldukları müsabakaların öncesinde zihinsel enerji-performans ilişkisinin kanıtlandığı ifade edilmiştir (Chuang ve ark., 2022). AZEÖ ile sporcuların performans düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği ve 124 oryantiring sporcusunun katıldığı bir başka çalışmada ise sporcuların zihinsel enerji düzeyleri ile yarışma dereceleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bildirilmiştir. Ayrıca sporcuların yarışma performansları üzerinde zihinsel enerjinin küçük bir oranda da olsa etkisi olduğu ve sporda zihinsel enerjiyi artıracak uygulamaların oryantiring yapan sporcuların performanslarına olumlu katkı sağlayabildiği ifade edilmiştir (Karaca, 2024). Literatürdeki sonuçlar değerlendirildiğinde, AZE'nin birçok spor branşındaki aktif sporcuların yarışma performansları üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmüştür.

AZE'nin performans üzerindeki etkisini incelemeye yönelik olarak 247 güreşçinin katılımı ile yapılmış bir çalışmada da, atletik zihinsel enerjinin spor performansı üzerinde etkisi olduğu belirtilmiştir (İslam, 2022a). Aynı araştırmacının farklı lig düzeylerinde ve mevkilerde oynayan 237 kadın futbolcunun dâhil edildiği bir diğer çalışmada ise futbolcuların atletik zihinsel enerjilerinin psikolojik becerilere pozitif yönde etkisi olduğu ve yine kadın futbolcuların bu branşa olan tutumlarının atletik zihinsel enerjilerini pozitif yönde etkilediği raporlanmıştır (İslam, 2022b). Farklı disiplinlerdeki sporcular ve spor branşlarının alt yapısını oluşturan yapısal özellikler ve zihinsel hazırlık süreçleri, sporcuların müsabaka sırasındaki performansları üzerinde değişik etkiler yaratmaktadır dolayısıyla mevcut çalışma ile alan yazındaki bulgular arasında farklılık görülmesi muhtemel bir durumdur.

Tatlısu ve ark. (2022)'nin 159 elit boks sporcusu ile gerçekleştirdikleri çalışmada, atletik zihinsel enerji ölçeğinde cinsiyet ve öğrenim durumu değişkenlerinde anlamlı farklılığa rastlanılmadığı bildirilmiştir. Bu çalışmanın aksine yapılan bu araştırmada cinsiyet değişkeninde yorulmama, öğrenim durumu değişkeni ile sakinlik alt boyutu puanlarında anlamlı farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Mevcut araştırma bu yönüyle alan yazındaki araştırmanın bulgularıyla benzerlik taşımamaktadır. Bazı demografik değişkenler baz alındığında; boks yapan sporcuların uygulamada teknik-taktik açıdan farklı zihinsel süreçlerden geçmesi ve disiplinler arası yapısal farklılıklardan kaynaklı alan yazındaki bulguların aksine bu çalışmadaki sporcuların uygulamadaki zihinsel hazırlık süreçlerinin başka bir boyutta yansımaya yol açtığı düşünülmektedir.

Farklı kayak disiplinlerinde yarışan 303 kayakçı üzerinde yapılan bir çalışmada, atletik zihinsel enerji ölçeğinin sakinlik alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmuş ve takım sporuyla uğraşan sporcuların sakinlik düzeylerinin bireysel spor yapanlara oranla daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Kaplan ve Bozdağ, 2022). Ancak literatürden farklı olarak mevcut çalışma bireysel sporlarla uğraşan sporcular üzerine yapılmış ve

bu sporcuların sakinlik puanlarında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Dolayısıyla mevcut çalışmada ortaya çıkan sonuçlar alan yazındaki sonuçlarla benzerlik göstermemektedir. Bu sonuçlara göre, uygulamada kayak gibi farklı disiplinlerdeki branşlara ait zihinsel enerjinin içerdiği duyuşsal bileşenler ile bu çalışmadaki sporcuların duyuşsal ve yapısal özellikleri arasında farklılıklar görülmesi beklenen bir durumdur.

Kayakçıların yer aldığı başka bir çalışmada ise 226 aktif kayak sporcusunun spora olan tutkuları ile spor cesaretleri arasındaki ilişkisi üzerinde atletik zihinsel enerjilerinin etkisi incelenmiş ve araştırma sonucunda sporcuların atletik zihinsel enerjilerinin, bu spora karşı tutku ve cesaret düzeylerinde aracılık etkisinin olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla bu amaçla kurulan teorik model araştırmacılar tarafından doğrulanmış ve hem spor tutkularının hem de cesaretlerinin atletik zihinsel enerji düzeylerine pozitif yönde etkisi olduğu rapor edilmiştir (İslam ve Öztürk, 2023).

Pakyardım ve Karademir (2023), 81 taekwondo hakeminin atletik zihinsel enerji ve bilişsel imgeleme düzeylerini inceledikleri çalışmada, hakemlere ait değişkenlerde anlamlı farklılaşma olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda AZEÖ'nün toplam puanı ile bilişsel imgeleme ölçeğinin toplam puanları arasında yüksek düzeyde bir ilişki olduğu da bildirilmiştir. Gülşen ve arkadaşları (2023) çalışmalarında, sporcuların uyku davranışları ile atletik zihinsel enerji arasındaki ilişkiyi incelemiş ve araştırma sonucunda uyku davranışları üzerinde zihinsel enerjinin önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir.

Yüzücülerin katıldığı farklı bir çalışmada 211 performans yüzücüsünün atletik zihinsel enerji düzeyleri ile spora başlama nedenleri ve beklentileri arasındaki ilişkisi araştırılmış ve AZEÖ kavramının sporcuların performansları üzerinde önemli bir etkisinin olduğu vurgulanmıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet değişkeninde; erkek yüzücülerin sakinlik alt boyutu ortalama puanlarının kadın yüzücülere göre yüksek düzeyde anlamlı çıktığı belirtilmiştir (Doğan, 2023). Mevcut çalışmada alan yazından farklı olarak cinsiyet değişkeni açısından AZEÖ'nün yalnızca yorulmama alt boyutunda anlamlı farklılık belirlendiği ve kadın sporcuların puanlarının erkek sporculara oranla daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla mevcut çalışma alan yazını destekler nitelikte değildir. Bunun nedeninin mevcut araştırmada sporcu performanslarının değerlendirilmemiş olmasının yanı sıra raket sporları için yüksek yoğunlukta motor koordinasyonuna ihtiyaç duyulması hasebiyle sporcular üzerinde AZEÖ'nün yorulmama parametresinin daha etkili olduğu düşünülmektedir.

Yarışma Yönelimleri Tercihlerinin Değerlendirilmesi

Yarışma yönelimleri ölçeği ile elde edilen verilerin analiz sonuçlarına bakıldığında; raket sporcularının branş (Tablo 5), yaş (Tablo 6) ve öğrenim durumu (Tablo 7) değişkenlerine göre yalnızca çatışma alt boyutu puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma olduğu gözlenmiştir ($p < 0.05$). İlgili literatür incelendiğinde; yarışma yönelimlerinin, sporda başarı motivasyonu (Saki, 2023) ve mükemmeliyetçilik, psikolojik beceriler, spor yaralanma kaygısı ve taktiksel beceriler (Öner, 2023) üzerinde etkisi olduğunu raporlayan araştırma sonuçlarına rastlanılmıştır.

Saki (2023)'nin çalışmasında, farklı branşların takım sporlarında oynayan 319 sporcunun yarışma yönelimlerinin başarı motivasyonları üzerindeki etkisi araştırılmış, YYÖ'nün iş birliği ve çatışma alt boyutları ile başarı motivasyonu arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu bildirilmiştir. Araştırmada sonucunda; sporcuların yarışma sırasında rekabet duygusuyla rakibe karşı koyma ve takım olarak birlikte hareket etme eğilimlerinin motivasyonu arttırdığı iddia edilmiştir. Literatürle benzer şekilde mevcut çalışmada da raket sporcularının iş birliği ve çatışma alt boyutları ile motivasyon alt boyutu arasında orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre hem bireysel hem de takım sporlarında mücadele eden sporcuların yarışma içerisindeki rekabet duygusu ve kazanma güdüsüyle hareket etme eğilimlerinin, motivasyon artışına yardımcı olduğu söylenebilir.

Yarışma yönelimleri ile mükemmeliyetçilik ve psikolojik-taktiksel beceriler arasındaki ilişkinin incelendiği ve 450 profesyonel takım sporcusunun katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırmada, sporcuların mükemmeliyetçiliğinin ve psikolojik-taktiksel becerilerin bazı alt boyutları ile yarışma yönelimlerinin iş birliği ve çatışma alt boyutlarının pozitif ilişkili olduğu belirtilmiştir (Öner, 2023).

Atletik Zihinsel Enerjileri ile Yarışma Yönelimleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuçlar

Araştırmada elde edilen verilerin ilişki analizlerine bakıldığında; yarışma yönelimleri ölçeğinin iş birliği alt boyutu ile atletik zihinsel enerji ölçeğinin dinçlik ($r=.153$), güven ($r=.219$) yorulmama ($r=.074$), konsantrasyon ($r=.042$) ve sakinlik ($r=.156$) alt boyutları ile arasında zayıf düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunurken, motivasyon ($r=.362$) alt boyutu arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Yarışma yönelimleri ölçeğinin bir diğer alt boyutu olan çatışma alt boyut puanı ile atletik zihinsel enerji ölçeğinin güven ($r=.183$), motivasyon ($r=.164$), yorulmama ($r=.181$) ve sakinlik ($r=.273$, $p<0.01$) alt boyutları arasında da zayıf düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki gözlenirken, konsantrasyon ($r=.328$) alt boyutu arasında ise orta düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit gözlenmiştir.

Sonuç

Araştırmada raket sporcularının, atletik zihinsel enerji alt boyutları ile yarışma yönelimleri alt boyutları arasındaki en yüksek ilişkinin motivasyon alt boyutu ile iş birliği alt boyutu arasında ve konsantrasyon ile çatışma alt boyutu arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre raket sporcularının motivasyonları arttıkça işbirlikleri, konsantrasyonları arttıkça çatışma düzeylerinin arttığı söylemek mümkündür.

Araştırma kapsamında, atletik zihinsel enerjinin yarışma içerisindeki iş birliği ve çatışma ilişkisini öngörmede olumlu bir güç olabileceğine dair kanıtların bulunduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla bu çalışma, atletik zihinsel enerjinin yarışma yönelimleri tercihleri çerçevesinde pozitif etkilerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca AZEÖ ve YYÖ'nün bazı alt boyutları ile branş, yaş ve öğrenim durumu değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde, bireysel sporlarda mücadele eden sporcuların yarışma içerisinde bir taraftan rakiple mücadele etme ve birlikte hareket etme eğilimi sergiledikleri diğer taraftan zihinsel enerjilerinin olumlu etkilerine odaklanarak hareket ettikleri söylenebilir.

Öneriler

Literatürde farklı branştaki sporcuların atletik zihinsel enerji düzeylerinin araştırıldığı birçok çalışmaya rastlanılmış ancak AZE'nin raket sporlarında mücadele eden sporcular üzerindeki etkisinin araştırıldığı çok fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla mevcut çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Nicel bir araştırma yöntemi kullanılarak tasarlanan bu çalışma dışında, nitel ve nicel yaklaşımlar bir arada kullanılarak karma desende bir araştırma kurgulanarak atletik zihinsel enerji ile farklı spor branşları ve sporculara yönelik farklı parametreler arasındaki ilişkinin yönü değerlendirilebilir. Ayrıca zihinsel enerji-yarışma yönelimleri ilişkisinin ampute sporcular ya da farklı yaş grupları üzerinde incelenmesi gibi birtakım kriterler göz önünde bulundurulduğunda gelecekte yapılacak olan çalışmalar için çok yönlü pratiklerim yürütülmesi önerilmektedir. Böylelikle daha fazla araştırmanın, sporda atletik zihinsel enerji ile yarışma yönelimleri ilişkisinin olumlu etkilerini keşfedeceği umulmaktadır.

Kaynakça

- Aslan, K., Gelen N.K., Saygın, Ö., & Aslan, H.G. (2021). Gün zamanının raket sporcularında algısal-bilişsel özellikler üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(2).
- Brich, Q. Casals, M. Crespo, M, Reid, M., & Baiget, E. (2024). Quantifying hitting load in racket sports: A scoping review of key technologies. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 19, 519-532. doi: 10.1123/ijsp.2023-0385
- Cádiz Gallardo, M.P., Pradas de la Fuente, F., Moreno-Azze, A., & Carrasco Páez, L. (2023). Physiological demands of racket sports: a systematic review. *Front Psychol*, 14, 295. doi:10.3389/fpsyg.2023.1149295
- Chiou, S-S., Hsu, Y., Chiu, Y-H., Chou, C-C., Gill, D.L., & Lu, F.J. (2020). Seeking positive strengths in buffering athletes' life stress–burnout relationship: the moderating roles of athletic mental energy. *Frontiers in Psychology*, 10, 3007. doi: 10.3389/fpsyg.2019.03007

- Chuang, W.-C., Lu, F.J.H., Gill, D.L., & Fang, B.-B. (2022). Pre-competition mental energy and performance relationships among physically disabled table tennis players. *PeerJ*, 14, 10:e13294. doi: 10.7717/peerj.13294.
- Dayıcan, Y., & Demiray, E. (2021). Türkiye masa tenisi liglerinde oynayan sporcuların liderlik yönelimleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 257-268.
- Doğan, G. (2023). *Performans yüzücülerinin atletik zihinsel enerji düzeyleri ile spora başlama nedenleri ve beklentileri arasındaki ilişkilerin araştırılması*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Rekreasyon Anabilim Dalı, Muğla.
- Funk, C.D., Shields, D.L., & Bredemeier, B.L. (2016). Contesting orientations, self-determined motivation, and sportspersonship: further validation of the contesting orientations scale. *Psychology of Sport and Exercise*, 27:66-77.
- Gözmen Elmas, A., & Aşçı, F.H. (2021). Yarışma yönelimleri ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, 13(3).
- Gül, M. (2021). Tenis Oyununda Beceri Öğretimi. Tüm Boyutlarıyla Tenis “Akademik Bakış”. Gazi Kitabevi. (Ed.: Dr. Pero Dumangöz, Dr. Şeniz Karagöz). ISBN: 978-625-8494-01-3. Ankara. (sf:114).
- Gülşen, D.B.A., Eryücel, M.E., Turna, B., Yıldız, M., & Eryücel, S. (2021). Are dispositional hope levels in athletes a predictor of athletic mental energy? *Progress in Nutrition*, Vol. 23, Supplement 1: e2021135. doi: 10.23751/pn.v23iS1.11413
- Gülşen, D.B.A., Yarayan, Y.E., & Yıldız, A.B. (2023). Atletik zihinsel enerjiyi uyku davranışları bağlamında tahmin etme. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 265-275.
- Hulteen, R.M., Smith, J.J., Morgan, P.J., Barnett, L.M., & Hallal, P.C. (2017). Global participation in sport and leisure-time physical activities: a systematic review and meta-analysis. *Prev Med*, 95, 14–25. doi:10.1016/j.yjmed.2016.11.027
- İslam, A. (2022a). The effect of athletic mental energy on wrestlers’ sports courage and attitudes toward wrestling. *Physical Education of Students*, 26(5), 247-255. doi: 10.15561/20755279.2022.0504
- İlhan, A. (2020). The relationship between athletic mental energy and eating behaviors in tennis players. *Progress in Nutrition*, 22(4). doi: 10.23751/pn.v22i4.11004
- İslam, A., & Öztürk, M.E. (2023). Kayak sporcularının zihinsel enerjileri ile tutkularına göre cesaretleri. *Sportmetre The Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 21(1), 148-163.
- İslam, A. (2022b). Kadın futbolcuların psikolojik becerileri ile tutumlarına göre zihinsel enerjileri. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi ODÜSOBİAD*, 13(1), 1243-1262. doi: 10.48146/odusobiad.1206721
- Kaplan, E., & Bozdağ, B. (2022). The relationship of use of imagery in sports with athletic mental energy. *Mediterranean Journal of Sport Science*, 5(4), 892-903. doi: https://doi.org/10.38021/asbid.1162677
- Karaca, R. (2024). Oryantiring sporcularının atletik zihinsel enerjileri ile performans düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sivas Cumhuriyet University Journal of Sport Sciences*, 5(1):1-7.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. 15. Baskı. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Lees, A. (2003). Science and the major racket sports: A review. *J Sports Sci*, 21: 707–732.
- Lu, F.J., Gill, D.L., Yang, C., Lee, P.F., Chiu, Y.H., Hsu, Y.W., & Kuan, G. (2018). Measuring athletic mental energy (AME): instrument development and validation. *Frontiers in Psychology*, 9, 2363. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02363
- Lykken, D.T. (2005). Mental energy. *Intelligence*, 33(4), S331-335. doi: 10.1016/j.intell.2005.03.005.
- O’Donoghue, P., Reid, M., & Girard, O. (2015). *Racket sports*. In: McGarry T, O’Donoghue P, Sampaio J, eds. *Handbook of Sports Performance Analysis*. Routledge International Handbooks; 404–414.

- Öner, Ç. (2022). The determinative role of athletic mental energy and mindfulness in the flow experience of football players. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 7(20), 2052-2085. doi: [10.35826/ijetsar.527](https://doi.org/10.35826/ijetsar.527)
- Öner, Ç. (2023). *Mükemmeliyetçilik, psikolojik-taktiksel beceriler, yarışma yönelimleri ve spor yaralanma kaygısı arasındaki ilişkiler*. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Pakyardı, C., & Karademir, T. (2023). Taekwondo hakemlerinin atletik zihinsel enerji ve bilişsel imgeleme düzeylerinin incelenmesi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 1158-1171. doi: 10.33437/ksusbd.1338881
- Pluim, B.M., Jansen, M.G.T., Williamson, S., & et al. (2023). Physical demands of tennis across the different court surfaces, performance levels and sexes: a systematic review with meta-analysis. *Sports Med*, 53(4), 807–836. doi:10.1007/s40279-022-01807-8
- Reilly, T. (1990). The Racquet Sports. *Physiology of Sports*, 337–369.
- Saki, Ü. (2023). Takım sporcularında yarışma yönelim tercihlerinin başarı motivasyonlarına etkisi. *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 14(53), 1128-1137.
- Sarıyar Sezan, C. (2023). *Selim Surrı Tarcan'ın "Sporcu Neler Bilmeli" Adlı Eseri*, Editör: Serdar Geri, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Shields, D.L., Funk, C.D., & Bredemeier, B.L. (2015). Contesting orientations: measure construction and the prediction of sportpersonship. *Psychology of Sport and Exercise*, 20, 1-10.
- Shields, D.L., & Bredemeier, B.L. (2011). Contest, competition, and metaphor. *Journal of the Philosophy of Sport*, 38, 27-38.
- Shields, D.L., Funk, C.D., & Bredemeier, B.L. (2016a). The contesting theory of competition: evidence from metaphor priming, *Journal of Sport Behavior*, 39(4), 446-466.
- Shields, D.L., Funk, C.D., & Bredemeier, B.L. (2016b). The moral frameworks and foundations of contesting orientations, *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 38, 117-127.
- Shields, D.L., Funk, C.D., & Bredemeier, B.L. (2018a). Can contesting orientations predict grittier, more self-controlled athletes? *The Journal of Positive Psychology*, 13(5), 440- 448.
- Shields, D.L., Funk, C.D., & Bredemeier, B.L. (2018b). Relationships among moral and contesting variables and prosocial and antisocial behavior in sport. *Journal of Moral Education*, 47(1):17-33.
- Starzak, M., Niżnikowski, T., Biegajło, M., Nogal, M., Arnista, W.L., Mastalerz, A., & et al. (2024). Attentional focus strategies in racket sports: A systematic review. *PLOS ONE*, 19(1), e0285239. doi:10.1371/journal.pone.0285239
- Şahinler, Y. (2021). Tenis sporcularının demografik değişkenler açısından zekâ türlerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(2), 76-92.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. (5th ed.). New York: Allyn and Bacon.
- Talış, B. (2023). *8 haftalık psikolojik beceri antrenman programının zihinsel dayanıklılık, duygudurum profili ve atletik zihinsel enerji üzerine etkisi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tatlısu, B., Ozan, M., Uçan, İ., & Kan, E. (2022). Elit Boksörlerde farklı değişkenlerin atletik zihinsel enerji düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Anatolia Sport Research*, 3(1), 1-13.
- Vealey, R.S. (1986). Conceptualization of sport-confidence and competitive orientation: preliminary investigation and instrument development. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 8(3), 221-46.

- Yıldız, A.B. (2021). *Futbolcularda duygusal zekânın atletik zihinsel enerjiye etkisinde antrenör – sporcu ilişkisinin aracılık rolü*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Spor Bilimleri Programı, Doktora Tezi, Ankara.
- Yıldız, A.B., Yarayan, Y.E., Yılmaz, B., & Garry, K.U.A.N. (2020). Atletik zihinsel enerji ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(3), 108-119.

EXTENDED SUMMARY

It is a matter of curiosity whether mental energy, which is a psychological process that helps to motivate people to concentrate their attention during the activity in racket sports played with a very high sense of competition, has an effect on the sense of competition and winning the game. While athletes competing in various fields and categories of sports experience some physical and physiological changes, they also face affective and cognitive situations in different dimensions. It is expected that athletes with a certain potential are aware of their mental energy or transform this energy into a positive effect on their performance in competitions or competitions. Therefore, the aim of this study is to examine the athletic mental energy of players who are actively interested in racket sports and their conditions characterized in their competition orientation.

In this respect, the aim of this study was to determine the effect of athletic mental energy on competition orientations in individuals engaged in different racket sports.

The study was conducted with 215 volunteer racket athletes (69 female and 146 male) in the age group of 17-31 years in the branches of court tennis, badminton and table tennis. The data obtained were applied to racket athletes and two different scales were used to determine the athletes' perceptions of their athletic mental energy: the "Athletic Mental Energy Scale (AMES)" developed by Lu et al. (2018) and the "Competition Orientations Scale (COS)" developed by Shields, Funk, and Bredemeier (2004) and adapted into Turkish by Gözmen Elmas and Aşçı (2021). The data of the study were analyzed with SPSS 26 package program and the significance level was accepted as $p < 0.05$. Descriptive statistics and reliability analysis of the data were performed and t test was used to determine the difference between variables in normally distributed data, and One-Way Anova and Post-Hoc test (Tukey HSD) test were used to determine the difference between groups. In determining the relationship between athletes' athletic mental energy states and competition orientation, Pearson Correlation test was applied to parametric data. The α -value of the AASEQ was found to be 0.89 and the α -value of the ACEQ was found to be 0.71, and these values revealed that the measurements had high reliability.

When the frequency and percentage values related to the demographic characteristics of the athletes were analyzed; 32,6% (n=70) of the athletes were court tennis athletes, 30,7% (n=66) were badminton athletes and 36,7% (n=79) were table tennis athletes. Regarding the gender variable, 32,1% (n=69) were female athletes and 67,9% (n=146) were male athletes. Regarding the age variable; 17,7% (n=38) were between 17-20 years old, 34,0% (n=73) were between 21-24 years old, 18,1% (n=39) were between 25-28 years old and 30,2% (n=65) were between 29-31 years old. Regarding the education level variable; 14,0% (n=30) were high school graduates, 4,2% (n=9) were associate degree graduates, 67,9% (n=146) were undergraduate graduates and 14,9% (n=30) were postgraduate graduates.

In the analysis of the athletic mental energy scale data, it was determined that there was a statistically significant difference in the motivation and concentration scores of the athletes' branch and age variables, in the non-fatigue scores of the gender variable and in the calmness scores of the education status variable ($p < 0.05$). In the analysis of the competition orientation scale data, it was determined that there was a statistically significant difference in the scores of the conflict sub-dimension of the racket athletes' branch, age and education status variables ($p < 0.05$). In correlation analyses; vigor, confidence, motivation and calmness sub-dimensions are positive determinants of cooperation sub-dimension, while concentration, motivation, calmness and non-fatigue sub-dimensions are positive determinants of conflict sub-dimension.

In the study, the highest relationship between the sub-dimensions of athletic mental energy and competition orientations of racket athletes was found to be between motivation sub-dimension and cooperation sub-dimension and between concentration and conflict sub-dimension. According to this result, it is possible to say that as the motivation of racket athletes increases, their cooperation increases, and as their concentration increases, their conflict levels increase. Within the scope of the research, it can be said that there is evidence that athletic mental energy may be a positive force in predicting the relationship between cooperation and conflict in competition. Therefore, this study revealed the positive effects of athletic mental energy within the framework of competition orientation preferences. Additionally, it was revealed that there were significant

differences between some sub-dimensions of AZÖ and YYÖ and the variables of branch, age and education level.

As a result of the data obtained, it can be interpreted that athletes competing in individual sports tend to defeat the opponent and appreciate the opponent in the competition on the one hand, and on the other hand, they act under the positive influence of their mental energy.

Apart from this study, which was designed using a quantitative research method, a mixed design study using both qualitative and quantitative approaches can be designed to evaluate the direction of the relationship between athletic mental energy and different parameters for sports branches and athletes. In addition, in future studies, it is recommended to conduct multidimensional studies by considering different criteria such as examining the relationship between mental energy and competition orientations on different sports branches and amputee athletes. Thus, it is hoped that more studies will explore the positive effects of the relationship between athletic mental energy and competition orientations in sport.

**DESTİNASYON İSTEKLERİNİN KODUNU ÇÖZMEK: SOSYAL MEDYANIN PARASOSYAL
ETKİLEŞİM YOLUYLA GENÇ GEZGİNLERİN TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
**DECODING DESTINATION DESIRES: THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA ON YOUNG
TRAVELERS' CHOICES THROUGH PARASOCIAL INTERACTION**

Lokman DİNÇ

Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

lokmandinc@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8219-5248

ÖZ

Geliş Tarihi:
06.09.2024

Kabul Tarihi:
16.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Sosyal medya
Parasosyal ilişki
Sosyal medya
fenomen pazarlaması
Destinasyon
pazarlaması

Keywords
Social media
Parasocial
relationships
Social media
influencer
marketing
Destination
marketing

Bu çalışma, kaynak güvenilirliğinin (çekicilik, uzmanlık, güvenilirlik ve benzerlik) ve adillik (dağıtım sal bilgi, prosedürel ve kişilerarası) özelliklerinin Sosyal medya fenomenleri ve takipçileri arasındaki parasosyal ilişkilerin geliştirilmesi üzerindeki etkisini ve bu ilişkilerin Y ve Z kuşakları arasındaki destinasyon ziyaret niyetlerinin pazarlama sonuçlarına nasıl yol açtığını araştırmayı amaçlamaktadır. Kartopu örneklem metodu veri toplama metodu olarak kullanılmıştır. Toplam 204 katılımcıya ulaşarak 204 adet anket formu doldurtulmuştur. Toplanan veriler Smart PLS kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, çekiciliğin (kaynak güvenilirliğinin bir alt boyutu), dağıtım sal adaletin, prosedürel adaletin ve bilgisel adaletin, Sosyal medya fenomenleri ile Y ve Z kuşağı arasında parasosyal ilişkiler geliştirmede önemli bir etkiye sahip olduğunu ve bu parasosyal ilişkilerin, bu faktörler ile destinasyon ziyaret niyetleri arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Ayrıca, uzmanlık, güvenilirlik, benzerlik ve bilgilendirici adillik, önceki literatürle uyumlu olmayan bir şekilde, parasosyal ilişkileri ve niyetleri etkilememektedir. Bu araştırma, destinasyon pazarlaması bağlamında destinasyon ziyaret niyetlerinin anlaşılmasına ilişkin kanıtlar sunarak turizm pazarlaması literatürüne önemli teorik ve pratik katkılar sağlamaktadır.

ABSTRACT

This study aims to explore the influence of source credibility (attractiveness, expertise, trustworthiness, and similarity) and fairness (distributive information, procedural, and interpersonal) on developing parasocial relationships between SMIs and their followers, and how these relationships lead to the marketing outcome of destination visit intentions between generation Y and Z. This study utilized a quantitative research method, specifically the self-administered questionnaire technique. The collected data was analysed using Smart PLS. The findings indicate that attractiveness (a sub-dimension of source credibility), distributive fairness, procedural fairness, and informational fairness have a significant influence on developing parasocial relationships between SMIs and generation Y and Z. Additionally, these parasocial relationships mediate the relationship between these factors and destination visit intentions. Furthermore, expertise, trustworthiness, similarity, and informational fairness do not influence parasocial relationships and intentions, which is not in line with previous literature. This research makes significant theoretical and practical contributions to the tourism marketing literature by providing evidence in regard to understanding destination visit intentions in the context of destination marketing.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1474449>

Atıf/Cite as: Dinc, L. (2024). Decoding destination desires: The influence of social media on young travelers' choices through parasocial interaction. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1544-1564.

Introduction

In recent years, social media (SM) has had a significant impact on how people obtain and use tourism information (Xiang et al., 2015). In line with this, social media is one of the most commonly used tools for marketing strategies, with managers paying significant attention and increasing their budget to create an effective social media presence on online platforms (Torres et al., 2019). According to Usui et al. (2018), the primary reason for the raise of SM is its significant power in shaping consumers' emotions, experiences, and perceptions, making it a crucial information source in the travel decision-making process. In the last decade, marketing has been evolved from social media marketing techniques to SMIs marketing strategies (Coco & Eckert, 2020; Kim & Kim, 2021). Social media influencers, also referred to as "micro-celebrities," are becoming increasingly popular among consumers (Delbaere et al., 2021; Jin et al., 2019). Research suggests that influencer marketing has a greater impact on consumer behaviour compared to other types of advertising, due to the perceived credibility and trustworthiness of the influencers (Gerrath & Usrey, 2021). A study by Swant (2016) showed that almost fifty percent of followers consider influencers' recommendations and forty percent of followers end up purchasing the promoted goods by the SMI. One of the key aspects is the issue of trust playing a crucial role in consumers' intentions to purchase tourism-related goods and services and accepting the information shared by SMIs. Thus, the credibility of SMIs is essential in influencing a travellers' decision on where to go (Pop et al., 2022).

SMIs who are able to create a parasocial relationship with their followers have a significant impact on their followers' intentions (Farivar et al., 2021; Leite & Baptista, 2022). The concept of parasocial relationships was first described by Horton and Richard Wohl (1956) as a relationship that occurs between media personalities and their audience (Dibble et al., 2016). This type of relationship is often perceived by the audience as a personal friendship with the media persona. Recently, studies have underscored the impact of SMIs on travel intentions (Christou & Chatzigeorgiou, 2020; Magno et al., 2017) to particular locations (Xu & Pratt, 2018) and sharing tourism experiences (Wong et al., 2020). However, it is necessary to acknowledge that SMIs relationships with their audience is not often linear, direct and instant (Lim et al., 2020). As such, more conceptual research stress the determining role of the personas of SMIs such as the communication styles, credibility and fairness of SMIs (Yuan & Lou, 2020). In this regard, this research problematizes the issue of credibility and fairness in creating parasocial relationships in the context of SMIs and tourism research. However, there is dearth of knowledge regarding the extent to which these factors promote a parasocial relationship between influencers and followers in the context of tourism research. Few studies focussing the credibility and fairness in shaping parasocial relationship between SMIs and audiences emphasise further research from different research contexts (Lim et al., 2017).

With this aim in mind, this research examines the communication process between SMIs and followers through the lenses of source credibility and fairness in the context of destination visit intentions. Specifically, the study examines the influence of source credibility and fairness on developing a parasocial relationship between SMIs and their followers, and how this relationship influences destination visit intentions. The study also explores the mediating role of the parasocial relationship between source credibility, fairness, and destination visit intentions, based on the source effect theory. This research uniquely contributes to the literature by incorporating the concept of fairness in the tourism destination literature. As such, the concept has been readily used for the general product categories or fashion and beauty research (Yuan & Lou, 2020). However, as detailed above, a parasocial relationship between SMIs and their audiences is so nuanced that one cannot take it for granted. Thus, using the lenses of credibility and fairness of SMIs in the context of tourism destination literature, this research enriches the knowledge on understanding the linkage between social media users and SMIs. As highlighted by Dedeoglu (2019) the perceived trustworthiness of social media influencers (SMIs), who are considered as providers of information, is of utmost significance in relation to the impact of the message conveyed to consumers. There is a correlation between the perceived credibility of a source on social media and the intention of users to visit to the destinations recommended by the source (Cheng et al., 2020).

LITERATURE REVIEW

The Role of Social Media Influencers in Travellers' Decision-Making

With the rise of social media, consumers have drastically changed the way they make travel decisions. They often turn to social media as the first platform for researching their future travels (Dabija et al., 2018). Social media is seen as a powerful platform that enables people to share their experiences online anytime and anywhere. SMIs have emerged as a result of the exponential expansion of social networking sites (Cox et al., 2009). Jalilvand (2017) stated that SMIs are acknowledged as opinion leaders with the power to increase the impact of shared information. Often seen as micro-celebrities (Gaenssle & Budzinski, 2021) digital influencers are often seen as more relatable than traditional celebrities as they engage directly with their fans and share details of their personal lives (Jensen Schau & Gilly, 2003). The practice of influencer marketing is rapidly growing worldwide as more and more people seek out brand endorsements (Childers et al., 2019; Tafesse & Wood, 2021). Through influencer marketing, organizations aim to create interactive relationships with their clients in a more credible and direct way (Backaler & Backaler, 2018). Additionally, there is a strategy to utilise celebrities to promote tourist destinations (Xu & Pratt, 2018). The study by Femenia-Serra and Gretzel (2020) demonstrated the power of social media in opening new doors for destination marketing organizations to boost a destination's popularity and attractiveness, particularly among Millennials and Gen Zs who are presumably more influenced by social media (Dabija et al., 2018).

Influencer marketing is a strategy commonly used to target generally younger population. The age and presence of followers on social media platforms show notable differences, with users in their 40s using Facebook and Twitter, those in their 30s preferring Instagram, and those in their teens and early twenties favouring TikTok (Haenlein et al., 2020). The experiences of social media influencers significantly influence potential customers when choosing which tourism products to purchase (Litvin et al., 2008). According to a survey conducted by Rakuten Marketing (2019) involving 3,600 consumers from five countries, 88% of respondents reported that they were motivated to visit the favourite destination of SMIs (Rakuten, 2019). Therefore, social media platforms are strong and effective tools for influencers to share their opinions about their travel experiences, which can have a significant influence on potential travellers' decision-making (Pop et al., 2022).

Source Effect Theory

Social media influencers (SMIs) strive to effectively convince their followers to change their attitudes and behaviours in a way that aligns with the preferences and interests of various brands (Breves et al., 2019). Credibility is often defined as the positive traits possessed by a communicator that can influence the recipient's willingness to accept the associated message. In the context of marketing, the concept describes the extent to which the source of information is recognized as an expert on the topics being considered, and is capable of providing impartial viewpoints on the matter (Ohanian, 1990). Hovland and Weiss (1951) proposed the notion of source credibility as a means of evaluating the effectiveness of communication. According to the researchers, when a source is considered credible, the persuasiveness and effectiveness of the message increase (Farivar et al., 2021; Hovland & Weiss, 1951). The existing body of literature shows a connection between persuasion and two key factors: the attributes of the source and the perceived usefulness of the message. The source effect theory assumes that several criteria pertaining to the source, such as similarity, attractiveness, expertise, visibility, fairness, and reliability, substantially influence the effectiveness of communication (Farivar et al., 2021; Ismagilova et al., 2020). These components of source credibility are especially important in the context of social media (Dou et al., 2012). Consumers usually consider celebrities as experts in their fields and attractive when they are perceived as reliable. This plays a significant role in the assessment of brands and advertisements (Goldsmith et al., 2000). In essence, it can be said that a well-known media figure is expected to have a higher level of credibility in influencing consumers compared to an ordinary commercial (Roy et al., 2021).

Scholars have studied these factors in various fields related to persuasion, including psychology, marketing, sales, advertising, interpersonal interactions, and organizational communication (Ashraf et al., 2023; Breves et al., 2019). Several scholarly investigations have been conducted to explore the role of credibility in destination marketing within the tourism context (Van der Veen & Song, 2014; Yılmazdoğan et al., 2021; Zheng et al., 2022).. Van der Veen and Song (2014) found a positive relationship between the attractiveness of an endorser and consumers' attitudes towards both the advertisement and the location, suggesting that the endorser's

attractiveness indirectly influences tourists' intention to visit the destination. It has also been proposed that the perceived trustworthiness and expertise of a celebrity endorser can positively influence tourists' brand affinity for a place through the mechanism of parasocial interaction (Zhang et al., 2020). Similarly, Zheng et al. (2022) highlighted that the credibility of the endorser had a favourable impact on the parasocial relationship with followers. This relationship, in turn, had a beneficial effect on both attitudes towards the destination and the intention to visit.

Parasocial Relationships

The concept of parasocial relationships (PSR) can be described as a socio-emotional connection formed between a media figure and their audience. Social media platforms, unlike traditional media, provide a unique environment for interactive engagement between media personalities and their audience. This allows social media influencers to build parasocial relationships with their followers (Boerman & Van Reijmersdal, 2020). Parasocial relationships are a notable example of the potential connections that can exist between individuals and media figures (Oliver et al., 2019). The uncertainty reduction theory (URT) and gratification theory are commonly used in the field of human communication to explain the communication process between influencers and followers. The practice of influencer marketing benefits both the influencer and the company by effectively influencing the attitudes and behaviours of their respective followers (Aw & Chuah, 2021). Recent research has shown that PSR between social media influencers (SMIs) and followers plays a substantial role in followers' buying intentions (Masuda et al., 2022). Leite and Baptista (2022) studied 433 female individuals living in the United States who actively followed at least twenty fashion and beauty-oriented social media influencers. The findings of their research proved a well-established relationship between social media influencers and their audience significantly impacting purchasing intentions.

In the tourism context, drawing on the Theory of Planned Behaviour, Zheng et al. (2022) conducted research on tourist destination marketing to investigate the impact of PSR on followers' behavioural attitudes and intentions to visit. Findings show that the credibility of the endorser has a significant positive effect on the parasocial relationship of followers. This, in turn, has a beneficial effect on their attitude towards the location and their intention to visit. Choi et al. (2019) studied tourists' parasocial interactions in online communities and concluded that trust plays a significant role in establishing PSR forecasting travel satisfaction.

Also, the study by Yuan and Lou (2020) investigated functions of source credibility and fairness parasocial connections and product interest. The researchers found that the strength of followers' parasocial relationship with influencers is positively correlated with their perceived attractiveness of influencers, similarity to influencers, procedural fairness, and interpersonal fairness of their interactions with influencers. Yılmazdoğan et al. (2021) examined the influence of source credibility and the mediating role of PSR on traveller intention with a sample of 379 individuals. The results stress a significant effect of the sub-dimensions of source credibility (trustworthiness and expertise) and confirmed the mediating role of PSR on intention. The establishment of PSR requires three crucial elements, as outlined in existing literature: the attributes of the source, the attributes of the audience, and the interaction between them (Ashraf et al., 2023). Given the higher level of interactivity in the communication between social media influencers and their audience compared to celebrities, it becomes essential to examine the characteristics of the message's source and the communication process, particularly fairness, in enhancing the parasocial relationship between SMIs and their followers. The table below shows the summary of the studies which is related to research subject.

Table 1. Recent Studies Regarding Parasocial Relationship

Author	Title	Key findings
Zheng et al. (2022)	Effect of parasocial relationship on tourist's destination attitude and visit intention	Empirical findings indicated that the credibility of the endorser had a beneficial impact on the parasocial relationship of the followers, which subsequently had a positive impact on their attitude towards the location and their intention to visit. Furthermore, the parasocial relationship had a crucial role in mediating the connection between credibility and both destination attitude and visit intention.
Yilmazdoğan et al. (2021)	The impact of the source credibility of Instagram influencers on travel intention: The mediating role of parasocial interaction	The sub-dimensions of source credibility, namely trustworthiness and expertise, had a substantial influence on travel intention. Additionally, they strongly mediated the relationship between the trustworthiness and expertise sub-dimensions of parasocial interaction and travel intention.
Choi et al. (2019)	Travelers' parasocial interactions in online travel communities	Each trust dimension (competence, kindness, and honesty) has a significant role in creating PSI, predicting community satisfaction, and travel satisfaction. However, the amount of contact only positively moderates the association between PSI and trip satisfaction.
Ashraf et al. (2023)	How do social media influencers inspire consumers' purchase decisions? The mediating role of parasocial relationships	The study's findings revealed a favorable association between developing a parasocial relationship with followers and factors such as information fairness, expertise, trustworthiness, resemblance, and interpersonal and procedural skills. On the contrary, the study findings indicated that distributive fairness does not enhance the Parasocial relationship with followers. Additionally, the study revealed that attractiveness, expertise, trustworthiness, similarity, interpersonal, procedural, and information fairness indirectly have a positive impact on consumers' purchase intentions through the Parasocial relationship.
Haobin Ye et al. (2021)	Parasocial interaction on tourism companies' social media sites: antecedents and consequences	The perception of closeness and alignment of values between consumers and the social media spokesperson led to a higher level of parasocial contact. This, in turn, resulted in a rise in brand identification and customer citizenship behavior. Furthermore, the impact of parasocial interaction on brand identification was more pronounced when there was a high level of alignment between the spokesperson and the brand.
Yuan and Lou (2020)	How social media influencers foster relationships with followers: The roles of source credibility and fairness in parasocial relationship and product interest	The strength of followers' parasocial relationship with influencers is positively correlated with their perceived attractiveness of influencers, similarity to influencers, procedural fairness, and interpersonal fairness of their interactions with influencers.

Hypothesis Development

Research has revealed that there are two fundamental antecedents for strengthening the parasocial relationship (PSR). These are the attributes of media personalities and the amount of time dedicated to interacting with them. According to the research, the credibility of the media personalities plays a significant role in influencing the persuasiveness of their message (Ecker & Antonio, 2021; Ismagilova et al., 2020). Further, source credibility comprises four key elements: attractiveness, expertise, similarity, and trustworthiness. These elements have been studied by researchers to determine their impact on communication effectiveness. They are also closely linked to the personal attributes of the endorsers and can significantly influence the persuasiveness of messages by strengthening the parasocial relationship between social media influencers (SMIs) and their audience (Lou & Kim, 2019; Lou & Yuan, 2019).

Research on social media influencers has shown that their credibility greatly impacts the attitudes and purchase intentions of individuals who actively follow or are familiar with them (Ashraf et al., 2023; Schouten et al., 2020). This phenomenon emphasizes the importance of source credibility as a key factor in travel intentions. Based on the findings of a study by Cheng et al. (2020), it can be argued that social media users are influenced by high levels of source credibility when making travel-related decisions and use valuable travel-related content to express their travel aspirations. Additionally, Yilmazdoğan et al. (2021) concluded that there is a significant correlation between the travel intentions of travellers and the sub-dimensions of source credibility, trustworthiness and expertise.

Furthermore, recent research confirmed the significant influence of sub-dimensions of source credibility (knowledge, trustworthiness, and attractiveness) on enhancing the parasocial relationship with followers (Aw & Chuah, 2021; Zheng et al., 2022). Additionally, Yuan and Lou (2020) identified a positive and significant effect of the attractiveness and similarity of social media influencers on enhancing the parasocial relationship between influencers and their followers. Furthermore, research has determined that the sub-dimensions of source credibility play a crucial role in strengthening the parasocial relationship between SMI and followers (Lou & Kim, 2019). Therefore, the following hypothesis has been developed:

Hypothesis 1: The perception of (a) attractiveness, (b) expertise, (c) trustworthiness, and (d) similarity has a favourable impact on the development of the parasocial relationship between travel-based SMIs and their followers.

In the context of organizational behaviour, fairness is defined as the behaviour that occurs in interactions between an organization and the public, or between decision-makers and their followers. The concept of fairness is closely connected to individuals' perceptions and interpretations of what is considered fair. This perception has the potential to influence attitudes and behaviours Dahanayake et al. (2018). Fortin et al. (2020) describe four distinct dimensions of fairness: distributive fairness, procedural fairness, interpersonal fairness, and information fairness. Uwa (2022) defines distributive fairness as the fair distribution of rewards and resources. Procedural fairness refers to the fairness of the decision-making process as a whole (Choi et al., 2022). Interpersonal fairness is described as the treatment of others with respect and decency. The concept of information fairness relates to the effectiveness of communication of information (Brockner et al., 2021).

The study by Fang and Chiu (2010) emphasizes the significant influence of fairness on promoting trust and communication between members of an organization. Additionally, the research showed that interpersonal and procedural fairness were crucial factors in the parasocial relationship (PSR) between social media influencers (SMIs) and their followers (Yuan and Lou, 2020). The research investigated the impact of SMIs on consumer purchase decisions and identified interpersonal, procedural, and information fairness as significant factors in enhancing the PSR with followers (Ashraf et al., 2023). Therefore, the following hypothesis is formed:

Hypothesis 2: The perception of (a) distributive, (b) interpersonal, (c) procedural, and (d) informational fairness has a favourable impact on the development of the parasocial relationship between travel-based SMIs and their followers.

Moreover, Yilmazdoğan et al. (2021) examined the mediating role of the PSR on travel intention and found that the relationship between trustworthiness and expertise and travel intention is mediated by the PSR. Similarly, the mediation effect of the PSR was confirmed between sub-dimensions of source credibility and fairness and consumers' purchase intention (Ashraf et al., 2023). Much research has been conducted to explore the various elements that influence destination visit intention. However, the investigation of the impact of source credibility and fairness on destination visit intention remains relatively limited in the existing literature. As a result, the following hypotheses were developed.

Hypothesis 3: PSR positively affects travellers' destination visit intentions.

Hypothesis 4: The relationship between source credibility's (a) attractiveness, (b) expertise (c) trustworthiness and (d) similarity and travellers' destination visit intentions is mediated by parasocial relationship.

Hypothesis 5: The relationship between (a) distributive, (b) interpersonal, (c) procedural, and (d) informational fairness and travellers' destination visit intentions is mediated by parasocial relationship.

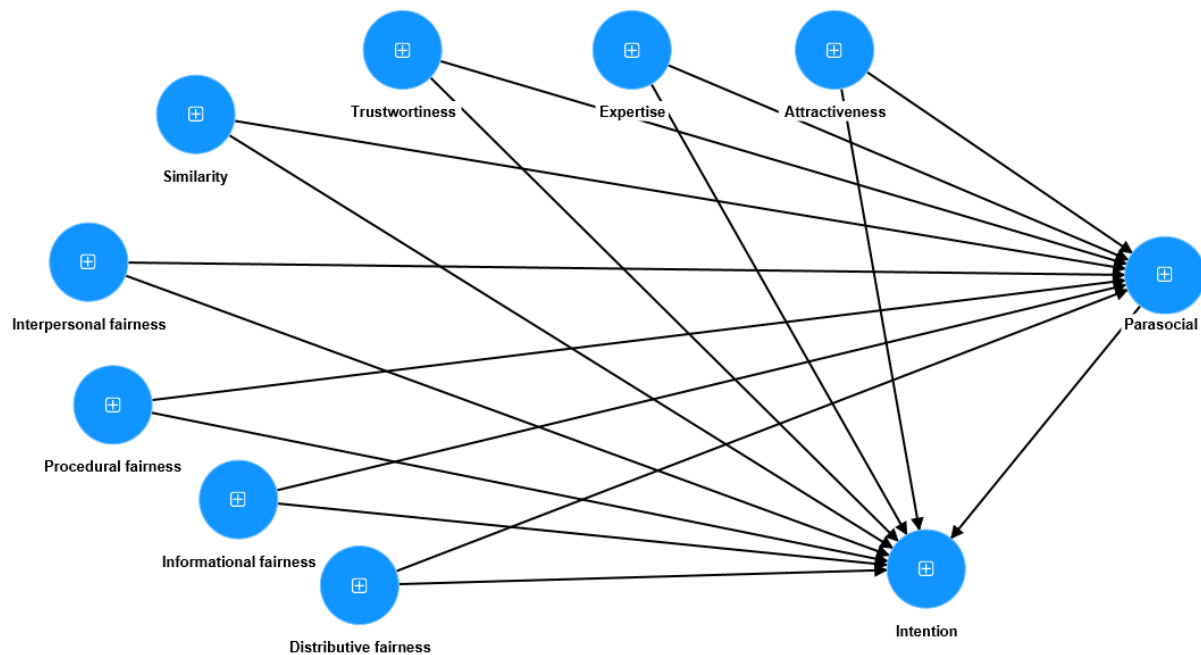

Figure 1. Conceptual Framework

Methodology

Research Design

This study utilized a quantitative research method, specifically the self-administered questionnaire technique. Primary data was collected in November 2023 using a snowball sampling technique in Turkey. According to data published by Statista (2022), Turkey's internet user population has substantially increased, with an estimated 70 million individuals. As a result, Turkey now ranks 15th globally in terms of its digital population and has a relatively young population. Therefore, this study proposes a model based on the source effect theory to analyse the direct effects of source credibility and fairness on parasocial relationships and destination visit intentions.

The questionnaire items were operationalized according to existing literature, using multiple scales. Respondents indicated their level of agreement on a 7-point Likert scale (ranging from total agreement to disagreement). The scales were adopted from previous research, including attractiveness, trustworthiness, and expertise scales from Yilmazdoğan et al. (2021); the similarity scale from Ashraf et al. (2023); and distributive, interpersonal, and informational fairness scales from Ashraf et al. (2023). The scales for parasocial relationships and destination visit intentions were taken from Ashraf et al. (2023) and Yilmazdoğan et al. (2021), respectively.

This study used snowball sampling to collect the data which is a suggested method when precisely defining the target population is difficult (Saunders et al., 2019). Snowball sampling is a cost-effective and practically useful alternative compare to probability sampling methods. Snowball sampling carries a heightened risk of sample bias and expanded margin of error. This approach does not employ random selection, rendering the participants more inclined to recommend individuals who share comparable characteristics. Hence, the findings may not completely reflect the entire population. It also enables researchers to reach the potential participants in a short period of time especially when there is no personal access to target population (Bryman, 2016). As a result, due to the time and funding constrains this research used snowball sampling method to collect the data.

The study sample targeted members from two different generations of tourists: Generation Y (also known as Millennials), which includes those born between 1980 and 1994, and Generation Z (often referred to as digital natives), which consists of individuals born between 1995 and 2010. The reason for choosing participants from these two generations in this study is based on the assumption that they use technology more frequently and

spend more time on social media (Yılmazdoğan et al., 2021). To ensure that only Millennials and Generation Z individuals were included, respondents were asked to state their year of birth at the beginning of the questionnaire. Participants born before 1980 were manually excluded from the data.

A pilot study was conducted with 23 participants before the main study, and minor changes were made afterwards, such as rewording some questions. Data collection was completed through an online questionnaire that was shared on various social networking platforms, with a specific focus on groups dedicated to travel enthusiasts who discuss their travel experiences in designated Facebook groups and Instagram pages. Out of the 228 questionnaires that were administered, 24 were excluded from the analysis due to being incomplete. This left a final sample size of 204 questionnaires for further analysis. Table 1 includes details of the participants' socio-demographic profiles.

Table 2. Demographic Profiles of Respondents (n=204)

	Variable	Frequency	Percentage (%)
Gender	Female	101	49.5
	Male	103	50.5
Age	18-22	52	25.5
	23-27	39	19.1
	28-32	54	26.5
	33-38	40	19.6
	39- 42	19	9.3
Income in TL	25.000 TL and under	116	56.9
	25.0001-50.000 TL	71	34.8
	50.0001-75.000 TL	10	4.9
	75.0001 TL and above	7	3.4
How much time do you spend on social media	Up to an hour	20	9.8
	1-2 hours	78	38.2
	3-5 hours	80	39.2
	More than 5 hours	26	12.7
How many SMIs you follow in relation travelling	1-3	128	62.7
	4-6	43	21.1
	7-9	11	5.4
	More than 9	22	10.8

Data Analysis

This research adopted several measurement scales. The source credibility scale from Yılmazdoğan et al. (2021), fairness from Ashraf et al. (2023), and PSR and destination visit intention from Yılmazdoğan et al. (2021) were used. This research tested the conceptual model of the study through Smart PLS 4 software. The following information is indicated in Table 2 below: the items of each construct, the items' loading, assessment of internal consistency, reliability, convergent validity, and discriminant validity for the reflective measurement model assessment. All measured items provided a sufficient score to meet the convergent validity criteria, which needs to be above 0.70 (Hair et al., 2010). The results of the Cronbach's α and composite reliability test confirmed that construct reliability is provided. For exploratory purposes, it is anticipated that the values will exceed 0.6, while a value above 0.7 is considered sufficient for confirmatory purposes (Henseler et al., 2012). The square root of each AVE value is above 0.5, confirming enough score is provided for convergent validity. The correlations between constructs are found to be lower than the square root of each Average Variance Extracted (AVE), indicating satisfactory discriminant validity for all constructs.

Table 3. Assessment of Reflective Measurement Model

Construct	Item	Measure	Loading (>0.7)	Cronbach's Alpha (>0.7)	AVE (>0.5)	CR (>0.7)	Adapted from
Attractiveness	Q1	I think the travel influencer that I most admire and follow on social media is very attractive.	0.852	0.878	0.732	0.891	Yilmazdoğan et al. (2021)
	Q2	I think traveling oriented SMI I follow on social media is very stylish.	0.899				
	Q3	I think traveling oriented SMI I follow on social media is elegant.	0.864				
	Q4	I think traveling oriented SMIs I follow on social media is handsome/ sexy.	0.805				
Expertise	Q1	I think traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media is sufficiently experienced	0.909	0.909	0.846	0.913	
	Q2	I think traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media is an expert on his/her area.	0.934				
	Q3	I feel traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media have so much knowledge about their areas	0.917				
Trustworthiness	Q1	I think traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media is reliable.	0.918	0.95	0.869	0.953	
	Q2	I think traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media is honest.	0.947				
	Q3	I think traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media is credible.	0.943				
	Q4	I think traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media is one who keeps promises.	0.921				
Similarity	Q1	I can easily identify with my chosen social media influencers	0.888	0.886	0.814	0.886	
	Q2	Traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media and I am lot alike.	0.909				
	Q3	Traveling oriented SMIs that I most admire and follow on social media and I have a lot in common.	0.911				
Distributive fairness	Q1	The information shared by SMI that I most admire and follow on social media, benefits fans like me.	0.92	0.886	0.814	0.888	Ashraf et al. (2023)
	Q2	I believe the time I spent on watching posts of SMI that I most admire and follow, is worth it.	0.882				

	Q3	The information share by SMI that I most admire and follow, is beneficial for me in choosing among alternative destinations.	0.905				
Interpersonal fairness	Q1	I believe that the social media influencers I most like and follow on social media treat me with dignity.	0.917	0.927	0.873	0.927	
	Q2	I believe that the social media influencers I most like and follow on social media polity treat me.	0.946				
	Q3	I believe that the social media influencers I most like and follow on social media respectfully treat me.	0.94				
Procedural fairness	Q1	I can express my thoughts and ideas about travel with SMI that I most like and follow on social media.	0.881	0.866	0.789	0.868	
	Q2	If I don't agree with some messages or anything regarding destination shared by influencers then there is a way for me to inform him/or her.	0.9				
	Q3	I have the ability to affect the discussion or engagement with influencer if I so want.	0.883				
Informational fairness	Q1	I believe social media influencers that I most like and follow on social media provides recommendations based on reliable information.	0.911	0.887	0.816	0.888	
	Q2	I believe social media influencers that I most like and follow on social media is generally sincere in his post regarding place.	0.913				
	Q3	I believe social media influencers that I most like and follow on social media make recommendations by upholding ethical and moral standards.	0.886				
Parasocial relationship	Q1	The social media influencers I most like and follow on social media makes me feel comfortable, as if I am with a friend.	0.789	0.858	0.639	0.859	Ashraf et al. (2023); Yilmazdoğan et al. (2021)
	Q2	If social media influencers I most like and follow on social media create new page I will also follow	0.837				
	Q3	I want to meet the social media influencers I most like and follow on social media in person.	0.793				
	Q4	I will be upset if something happened to the social media influencers I most like and follow on social media.	0.794				
	Q5	When Instagram influencer shares how it feels about the place she/he is visiting, this sharing helps me create my own opinion about that place.	0.782				
Destination visit intention	Q1	I will intend to visit the places shared by the influencer I follow on social media in the future.	0.883	0.871	0.795	0.877	(Yilmazdoğan et al., 2021)
	Q2	I prefer to visit the destination shared by the influencer I follow rather than other tourist destinations.	0.869				
	Q3	I would like to visit places that shared by influencers on social media, in the future	0.922				

Table 4. Discriminant validity

Constructs	(A)	(DF)	(E)	(INFF)	(I)	(INTF)	(PR)	(PF)	(S)	(T)
Attractiveness (A)	0.856									
Distributive fairness (DF)	0.562	0.902								
Expertise (E)	0.503	0.682	0.92							
Informational fairness (INFF)	0.482	0.702	0.634	0.903						
Intention (I)	0.559	0.66	0.584	0.685	0.892					
Interpersonal fairness (INTF)	0.477	0.614	0.584	0.737	0.597	0.934				
Parasocial relationship (PR)	0.6	0.72	0.609	0.779	0.736	0.703	0.799			
Procedural fairness (PF)	0.351	0.552	0.401	0.631	0.568	0.616	0.624	0.888		
Similarity (S)	0.537	0.643	0.527	0.683	0.591	0.743	0.695	0.619	0.902	
Trustworthiness (T)	0.6	0.727	0.738	0.77	0.621	0.707	0.687	0.575	0.668	0.932

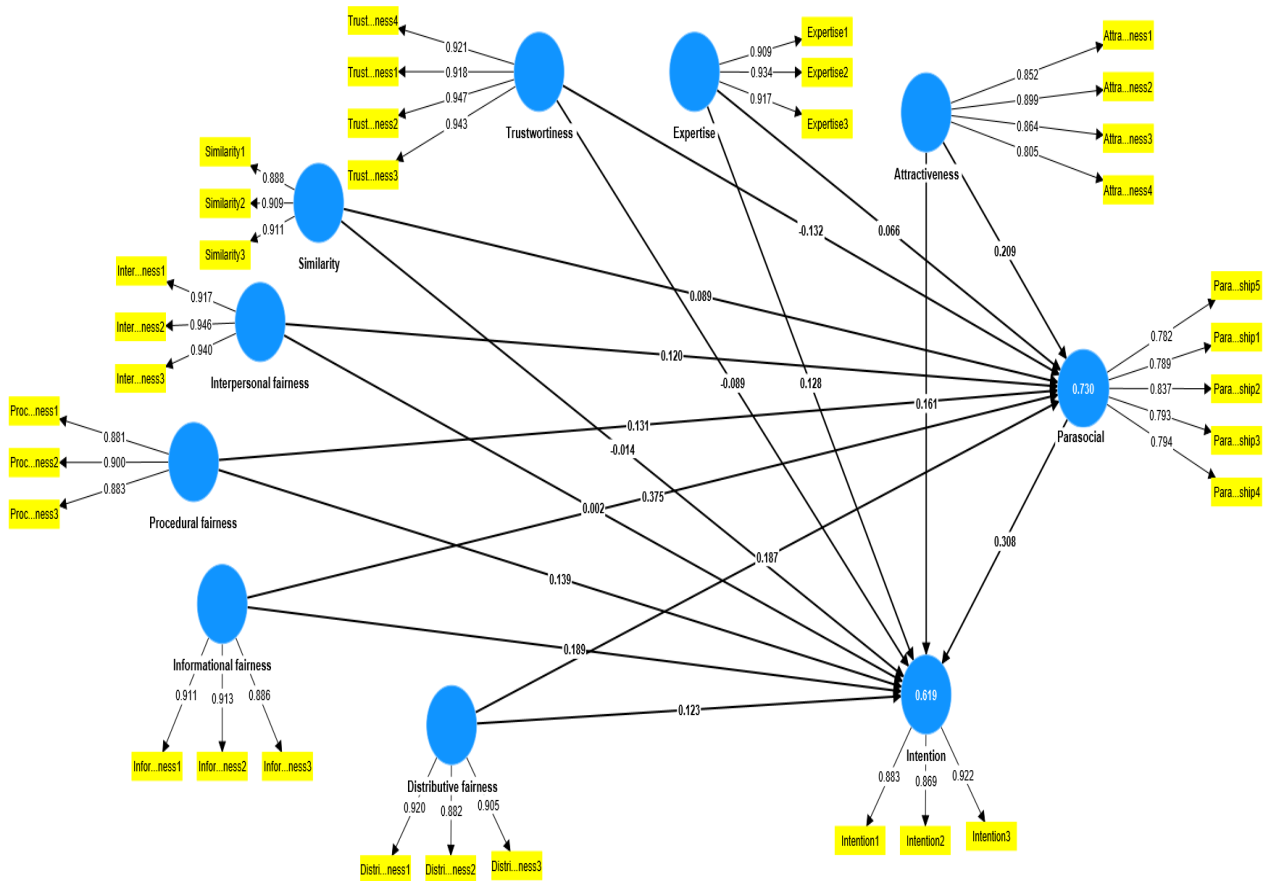

Figure 2. Structural Model of Study

As indicated from the structural model above, association between source credibility (attractiveness, expertise, trustworthiness, and similarity) and fairness (disruptive information, procedural, interpersonal) and PSR and destination visit intention is assessed to achieve research aim. Established associations between the constructs and the results of the SEM-PLS path algorithm are depicted in figure 2 above.

Results And Discussion

The purpose of this study was to examine the role of various sub-dimensions of source credibility, namely attractiveness, expertise, trustworthiness, and similarity, on the development of parasocial relationships between SMIs and their followers. The research found a positive and meaningful connection between attractiveness and the development of parasocial relationships ($\beta=0.212$, $T=3.771$, $p<0.05$), aligning with previous research that has identified attractiveness as an influential factor in fostering parasocial relationships between influencers and their followers (Yuan and Lou, 2020; Zheng et al., 2022). However, the linkage of expertise, trustworthiness, and similarity with parasocial relationships contradict with the findings of previous research (Zheng et al., 2022; Aw and Chuah, 2021). Also, it was found that the influence of interpersonal fairness on parasocial relationships (Hypothesis 2) was not statistically significant, contradicting previous research that has established interpersonal fairness as a significant factor in fostering parasocial relationships (Yuan and Lou, 2020; Ashraf et al., 2023).

In contrast, the path coefficients and T-statistics indicated statistically significant values between distributive ($\beta=0.194$; $T\text{-value}=2.607$; $p<0.05$), procedural ($\beta=0.129$; $T\text{-value}=2.531$; $p<0.05$), and informational fairness ($\beta=0.378$; $T\text{-value}=4.284$; $p<0.05$), and parasocial relationships, suggesting that these dimensions of fairness have a significant impact on the development of parasocial relationships. These findings are consistent with previous studies that have also identified procedural and informational fairness as significant factors in enhancing parasocial relationships with followers (Ashraf et al., 2023; Waribo et al., 2020). The table below provides further details on the hypotheses testing.

Table 5. Hypotheses Testing

Path	Path Coefficients	Standard deviation	T statistics	P values	Hypotheses
Attractiveness -> Parasocial relationship	0.212	0.056	3.771	0	H1a-Supported
Expertise -> Parasocial relationship	0.068	0.066	1.031	0.303	H1b-Rejected
Trustworthiness -> Parasocial relationship	-0.137	0.081	1.699	0.089	H1c-Rejected
Similarity -> Parasocial relationship	0.086	0.059	1.461	0.144	H1d-Rejected
Distributive fairness -> Parasocial relationship	0.191	0.073	2.607	0.009	H2a-Supported
Interpersonal fairness -> Parasocial relationship	0.117	0.061	1.925	0.054	H2b-Rejected
Procedural fairness -> Parasocial relationship	0.128	0.051	2.531	0.011	H2c-Supported
Informational fairness -> Parasocial relationship	0.381	0.089	4.284	0	H2d-Supported
Parasocial relationship -> Intention	0.322	0.094	3.41	0.001	H3a-Supported

Mediation Analysis

Table 4 provides evidence that hypothesis H3 is accepted (H3: $\beta=0.322$; T-value=3.410; $p<0.05$). This suggests that the parasocial relationship with followers has a favourable impact on destination visit intentions of followers. The results of mediation test indicated that 4 out of the 8 mediated paths are confirmed. H4 assumed that PSR mediates the relationship between sub-dimensions of source credibility's (a) attractiveness, (b) expertise (c) trustworthiness and (d) similarity and travellers' destination visit intentions. There is enough evidence to confirm the assumption based on H4a that the relationship between attractiveness and destination visit intention is mediated by parasocial relationships. In other words, recent findings indicate that when social media influencer is considered attractive, the parasocial connection formed with the influencer, plays a significant impact in the fostering followers' destination visit intention.

On the other hand, the results showed there is no indirect positive effect of social media influencers expertise, trustworthiness and similarity on travellers' destination visit intentions through parasocial relationship. The previous studies found a contradictory result. For example, the results of the research by Yuan and Lou (2020) found that the relationship between consumers perception of attractiveness and similarity of social media influencers and marketing outcome of product interest are mediated through parasocial relationship. However, the study did not find any indirect influence of expertise construct. On the other hand, Yılmazdoğan et al. (2021) conducted a study on the mediating influence of the parasocial relationship on travel intention. The study revealed that the association between trustworthiness, expertise, and travel intention is mediated by the parasocial relationship.

Table 6. The Results of The Mediation Analysis

Path	Path Coefficients	Standard deviation	T statistics	P values	Hypothesis
Attractiveness -> Parasocial relationship -> Intention	0.068	0.03	2.254	0.024	Accepted- Partial mediation
Expertise -> Parasocial relationship -> Intention	0.022	0.023	0.941	0.347	Rejected
Trustworthiness -> Parasocial relationship -> Intention	-0.044	0.029	1.533	0.125	Rejected
Similarity -> Parasocial relationship -> Intention	0.028	0.022	1.287	0.198	Rejected
Distributive fairness -> Parasocial relationship -> Intention	0.061	0.03	2.054	0.04	Accepted -full- mediation
Interpersonal fairness -> Parasocial relationship -> Intention	0.038	0.025	1.528	0.127	Rejected
Procedural fairness -> Parasocial relationship -> Intention	0.041	0.02	2.093	0.036	Accepted- Partial mediation
Informational fairness -> Parasocial relationship -> Intention	0.122	0.042	2.887	0.004	Accepted-Full mediation

H5 is related to PSR mediates the relationship between (a) distributive, (b) interpersonal, (c) procedural, and (d) informational fairness and travellers' destination visit intentions. The results of the test confirmed the mediation effect for the H5a (H5a: $\beta=0.061$; T-value=2.054; $p<0.05$), H5c (H5c: $\beta=0.041$; T-value=2.094; $p<0.05$), H5d (H5d: $\beta=0.122$; T-value=2.887; $p<0.05$) showing that there is an indirect effect of distributive, procedural, and informational fairness on destination visit intentions through parasocial relationship however, positive significant effect cannot be traced for the H5b ($\beta=0.322$; T-value=3.410; $p>0.05$) indicating that there is no mediation effect of parasocial relationship on interpersonal fairness and destination visit intention. The findings of the study are in line with previous studies highlighted that interpersonal, procedural, and informational fairness have a favourable indirect effect on consumers' purchase intentions through parasocial relationship (Ashraf et al., 2023; Yuan & Lou, 2020). It suggests that followers tend to develop a strong parasocial relationship with influencers considered to possess attributes of interpersonal, procedural, and informational fairness. This Parasocial relationship, in turn, correlates with the followers' intention. (Ashraf et al., 2023). Therefore, it can be said that findings of this study confirmed that the source credibility and fairness are crucial factors that influence the development of parasocial relationships between social media influencers and their followers. These relationships, in turn, have indirect impact on the followers' destination visit intention.

Conclusion and Implications

The purpose of this study was to examine the influence of source credibility and fairness on developing parasocial relationships between SMIs and their followers, and how these relationships lead to the marketing outcome of visit intentions for a destination. The findings of the study showed that attractiveness, along with distributive, procedural, and informational fairness, significantly affect the development of parasocial relationships among SMIs and young generations Y and Z. In addition, this study confirmed that the relationship between attractiveness and destination visit intention is mediated by parasocial relationships showing that considering the attractiveness of a social media influencer, the parasocial bond established with the influencer greatly influences the intention of followers to visit a certain destination. The empirical evidence from this study indicates that the concepts credibility and fairness involve essential sub-dimensions impacting on the levels of parasocial relationship to be built between SMIs and their followers. This research contributes to the existing literature by dissecting the source credibility and fairness concepts and evaluating the effect of each on

developing parasocial relationship. One of the most striking conclusions the analyses arrived is the significance of fairness in shaping followers' intentions. In particular, as the confirmed hypothesis on distributive fairness shows, when individuals come to the idea that SMIs they follow evenly distribute the information, time and resources among their follower, they are more liable to develop parasocial behaviour, which then, increase the likelihood of their positive decision making. Also, the analysis concluded that when SMIs are more open to communication and conversation with their followers, their procedural fairness levels go up and positively impact the development of parasocial behaviour. One key practical implication to note here is that SMIs effectiveness on shaping the decision making of their followers regarding tourism destination lies in their communication and conversation levels with their followers. Also, the research found that the level of fairness of the information shared by SMIs plays a vital role in impacting on followers' parasocial behaviours, and by extension, their visit intentions. Last but not least, it is reported that the travel intentions of followers can hinge upon the perceived attractiveness of SMIs. Thus, as stated at the outset, this research shows that SMIs effects' followers' destination choices is not taken for granted; instead, subjected to a variety of key factors. By delving into the components of source credibility and fairness, this research yielded significant empirical evidence to show the process of building parasocial relationships between SMIs and their followers.

Based on the finding, following recommendations can be drawn;

- A key strategy that SMIs can adopt can be to ensure providing fair information to benefit their followers (distributive fairness), considering their followers' views and feelings, and facilitating communication between both parties (procedural fairness). Additionally, prioritising the provision of accurate and honest information (informational fairness) can play a determining role in creating parasocial relationship. Considering that information about travel from SMIs is perceived as more reliable than that from official tourism websites, travel agencies, or the media, industry practitioners and destination marketing planners should pay attention to the perceived informational fairness, which can foster parasocial relationships and increase followers' desire to visit a destination.
- Following SMIs that are not just attractive but also trustworthy, knowledgeable about their industry, and able to engage in parasocial interactions with their followers, increases the likelihood that their followers will favor the brands and places that SMIs share. To achieve this, social media influencers (SMIs) should focus on their areas of expertise and give priority to credibility and imparting trustworthy information. This will allow them to engage with their followers in a parasocial manner, therefore facilitating the development of travel intentions among their followers. Ajzen (1991) highlighted intention as a significant antecedent driving behaviour. Hence, Social media influencers, who possess expertise in their respective domains, exhibit honesty, and skillfully engage in parasocial interactions with their followers, have the potential to impact the travel preferences of their followers, particularly the Y and Z generations who are very engaged on Instagram and highly active. Hence, it is crucial for companies and strategists aiming to attract the Y and Z generations to collaborate with Social Media Influencers (SMIs) that consistently engage in trustworthy and transparent sharing, in order to get a competitive edge.
- In order to enhance the impact of information generated by social media influencers (SMIs) on the decision-making process of their followers who engage in high levels of Parasocial interaction, it is imperative for brands and planners to strive for a deeper understanding of the content produced by SMIs that is highly valued by potential tourists.
- Social media influencers (SMIs) should prioritize not only growing their follower base, but also ensuring they provide genuine and trustworthy content to their existing followers. This will enable them to engage with their followers in a parasocial manner and positively influence their followers' intention to travel.
-

This study has some limitations. The data is collected on all social media platforms such as Facebook, Instagram, or YouTube. Due to the differences in communication features between each platform, it is suggested that researchers use a single platform for interaction between social media influencers (SMIs) and their followers. This will allow for a more focused analysis of the specific features and dynamics of that particular platform. In the current research, destination visit intention was used as an outcome measure. Further research should

instead focus on alternative outcome factors such as visit behaviour. Additionally, this research only focused on the Y and Z generations, representing a limited group of followers. Future studies should consider adding other age groups to their samples.

References

- Ashraf, A., Hameed, I., & Saeed, S. A. (2023). How do social media influencers inspire consumers' purchase decisions? The mediating role of parasocial relationships. *International Journal of Consumer Studies*.
- Aw, E. C.-X., & Chuah, S. H.-W. (2021). "Stop the unattainable ideal for an ordinary me!" fostering parasocial relationships with social media influencers: The role of self-discrepancy. *Journal of Business Research*, 132, 146-157.
- Backaler, J., & Backaler, J. (2018). Then vs. now: Influencer marketing (re-) defined. *Digital Influence: Unleash the Power of Influencer Marketing to Accelerate Your Global Business*, 5-18.
- Boerman, S. C., & Van Reijmersdal, E. A. (2020). Disclosing influencer marketing on YouTube to children: The moderating role of para-social relationship. *Frontiers in Psychology*, 10, 3042.
- Breves, P. L., Liebers, N., Abt, M., & Kunze, A. (2019). The perceived fit between instagram influencers and the endorsed brand: How influencer-brand fit affects source credibility and persuasive effectiveness. *Journal of Advertising Research*, 59(4), 440-454.
- Brockner, J., De Cremer, D., van Dijke, M., De Schutter, L., Holtz, B., & Van Hiel, A. (2021). Factors affecting supervisors' enactment of interpersonal fairness: The interactive relationship between their managers' informational fairness and supervisors' sense of power. *Journal of Organizational Behavior*, 42(6), 800-813.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods*. Oxford university press.
- Cheng, Y., Wei, W., & Zhang, L. (2020). Seeing destinations through vlogs: implications for leveraging customer engagement behavior to increase travel intention. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(10), 3227-3248.
- Childers, C. C., Lemon, L. L., & Hoy, M. G. (2019). # Sponsored# Ad: Agency perspective on influencer marketing campaigns. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 40(3), 258-274.
- Choi, S., Kim, I., Cha, K., Suh, Y.-K., & Kim, K.-H. (2019). Travelers' parasocial interactions in online travel communities. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(8), 888-904.
- Choi, W.-S., Kang, S.-W., & Choi, S. B. (2022). Creativity in the South Korean Workplace: Procedural Justice, Abusive Supervision, and Competence. *International journal of environmental research and public health*, 19(1), 500.
- Christou, E., & Chatzigeorgiou, C. (2020). Adoption of social media as distribution channels in tourism marketing: A qualitative analysis of consumers' experiences. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing (JTHSM)*, 6(1), 25-32.
- Coco, S. L., & Eckert, S. (2020). # sponsored: Consumer insights on social media influencer marketing. *Public Relations Inquiry*, 9(2), 177-194.
- Cox, C., Burgess, S., Sellitto, C., & Buultjens, J. (2009). The role of user-generated content in tourists' travel planning behavior. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(8), 743-764.
- Dabija, D.-C., Bejan, B. M., & Tipi, N. (2018). Generation X versus millennials communication behaviour on social media when purchasing food versus tourist services. *E+ M Ekonomie a Management*, 21(1), 191-205.
- Dahanayake, P., Rajendran, D., Selvarajah, C., & Ballantyne, G. (2018). Justice and fairness in the workplace: a trajectory for managing diversity. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 37(5), 470-490.

- Dedeoglu, B. B. (2019). Are information quality and source credibility really important for shared content on social media? The moderating role of gender. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(1), 513-534.
- Delbaere, M., Michael, B., & Phillips, B. J. (2021). Social media influencers: A route to brand engagement for their followers. *Psychology & Marketing*, 38(1), 101-112.
- Dibble, J. L., Hartmann, T., & Rosaen, S. F. (2016). Parasocial interaction and parasocial relationship: Conceptual clarification and a critical assessment of measures. *Human Communication Research*, 42(1), 21-44.
- Dou, X., Walden, J. A., Lee, S., & Lee, J. Y. (2012). Does source matter? Examining source effects in online product reviews. *Computers in Human Behavior*, 28(5), 1555-1563.
- Ecker, U. K., & Antonio, L. M. (2021). Can you believe it? An investigation into the impact of retraction source credibility on the continued influence effect. *Memory & Cognition*, 49, 631-644.
- Fang, Y.-H., & Chiu, C.-M. (2010). In justice we trust: Exploring knowledge-sharing continuance intentions in virtual communities of practice. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 235-246.
- Farivar, S., Wang, F., & Yuan, Y. (2021). Opinion leadership vs. para-social relationship: Key factors in influencer marketing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102371.
- Femenia-Serra, F., & Gretzel, U. (2020). Influencer marketing for tourism destinations: Lessons from a mature destination. Information and Communication Technologies in Tourism 2020: Proceedings of the International Conference in Surrey, United Kingdom, January 08–10, 2020,
- Fortin, M., Cropanzano, R., Cugueró-Escofet, N., Nadisic, T., & Van Wagoner, H. (2020). How do people judge fairness in supervisor and peer relationships? Another assessment of the dimensions of justice. *Human Relations*, 73(12), 1632-1663.
- Gaenssle, S., & Budzinski, O. (2021). Stars in social media: New light through old windows? *Journal of Media Business Studies*, 18(2), 79-105.
- Gerrath, M. H., & Usrey, B. (2021). The impact of influencer motives and commonness perceptions on follower reactions toward incentivized reviews. *International journal of Research in Marketing*, 38(3), 531-548.
- Goldsmith, R. E., Lafferty, B. A., & Newell, S. J. (2000). The impact of corporate credibility and celebrity credibility on consumer reaction to advertisements and brands. *Journal of Advertising*, 29(3), 43-54.
- Haenlein, M., Anadol, E., Farnsworth, T., Hugo, H., Hunichen, J., & Welte, D. (2020). Navigating the New Era of Influencer Marketing: How to be Successful on Instagram, TikTok, & Co. *California Management Review*, 63(1), 5-25.
- Hair, J., Anderson, R., Babin, B., & Black, W. (2010). Multivariate data analysis: A global perspective (Vol. 7): Pearson Upper Saddle River. In: NJ.
- Haobin Ye, B., Fong, L. H. N., & Luo, J. M. (2021). Parasocial interaction on tourism companies' social media sites: antecedents and consequences. *Current issues in Tourism*, 24(8), 1093-1108.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2012). Using partial least squares path modeling in advertising research: basic concepts and recent issues. *Handbook of research on international advertising*, 252.
- Horton, D., & Richard Wohl, R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. *psychiatry*, 19(3), 215-229.
- Hovland, C. I., & Weiss, W. (1951). The influence of source credibility on communication effectiveness. *Public opinion quarterly*, 15(4), 635-650.
- Ismagilova, E., Slade, E., Rana, N. P., & Dwivedi, Y. K. (2020). The effect of characteristics of source credibility on consumer behaviour: A meta-analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101736.

- Jalilvand, M. R. (2017). Word-of-mouth vs. mass media: Their contributions to destination image formation. *Anatolia*, 28(2), 151-162.
- Jensen Schau, H., & Gilly, M. C. (2003). We are what we post? Self-presentation in personal web space. *Journal of consumer research*, 30(3), 385-404.
- Jin, S. V., Muqaddam, A., & Ryu, E. (2019). Instafamous and social media influencer marketing. *Marketing intelligence & planning*, 37(5), 567-579.
- Kim, D. Y., & Kim, H.-Y. (2021). Trust me, trust me not: A nuanced view of influencer marketing on social media. *Journal of Business Research*, 134, 223-232.
- Leite, F. P., & Baptista, P. d. P. (2022). The effects of social media influencers' self-disclosure on behavioral intentions: The role of source credibility, parasocial relationships, and brand trust. *Journal of Marketing theory and Practice*, 30(3), 295-311.
- Lim, J. S., Choe, M.-J., Zhang, J., & Noh, G.-Y. (2020). The role of wishful identification, emotional engagement, and parasocial relationships in repeated viewing of live-streaming games: A social cognitive theory perspective. *Computers in Human Behavior*, 108, 106327.
- Lim, X. J., Radzol, A., Cheah, J., & Wong, M. W. (2017). The impact of social media influencers on purchase intention and the mediation effect of customer attitude. *Asian journal of business research*, 7(2), 19-36.
- Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism management*, 29(3), 458-468.
- Lou, C., & Kim, H. K. (2019). Fancying the new rich and famous? Explicating the roles of influencer content, credibility, and parental mediation in adolescents' parasocial relationship, materialism, and purchase intentions. *Frontiers in Psychology*, 10, 2567.
- Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of Interactive Advertising*, 19(1), 58-73.
- Magno, F., Cassia, F., & Bruni, A. (2017). Adoption and impact of marketing performance assessment systems among travel agencies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Masuda, H., Han, S. H., & Lee, J. (2022). Impacts of influencer attributes on purchase intentions in social media influencer marketing: Mediating roles of characterizations. *Technological Forecasting and Social Change*, 174, 121246.
- Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52.
- Oliver, M. B., Bilandzic, H., Cohen, J., Ferchaud, A., Shade, D. D., Bailey, E. J., & Yang, C. (2019). A penchant for the immoral: Implications of parasocial interaction, perceived complicity, and identification on liking of anti-heroes. *Human Communication Research*, 45(2), 169-201.
- Pop, R.-A., Săplăcan, Z., Dabija, D.-C., & Alt, M.-A. (2022). The impact of social media influencers on travel decisions: The role of trust in consumer decision journey. *Current issues in Tourism*, 25(5), 823-843.
- Rakuten. (2019). *Influencer Marketing Global Survey Consumers*. <https://go.rakutenmarketing.com/hubfs/docs/201920Influencer20Marketing20Report20-20Rakuten20Marketing.pdf>
- Roy, S., Dryl, W., & de Araujo Gil, L. (2021). Celebrity endorsements in destination marketing: A three country investigation. *Tourism management*, 83, 104213.
- Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2019). *Research methods for business students* (8 ed.). Pearson education.

- Schouten, A. P., Janssen, L., & Verspaget, M. (2020). Celebrity vs. Influencer endorsements in advertising: the role of identification, credibility, and Product-Endorser fit. *International Journal of Advertising*, 39(2), 258-281.
- Statista. (2022). *Internet usage in Turkey - statistics & facts* <https://www.statista.com/topics/10412/internet-usage-in-turkey/#topicOverview>
- Swant, M. (2016). Twitter says users now trust influencers nearly as much as their friends. Retrieved from the Adweek website: <http://www.adweek.com/digitaltwitter-saysusers-now-trust-influencers-nearly-much-their-friends171367>.
- Tafesse, W., & Wood, B. P. (2021). Followers' engagement with instagram influencers: The role of influencers' content and engagement strategy. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102303.
- Torres, P., Augusto, M., & Matos, M. (2019). Antecedents and outcomes of digital influencer endorsement: An exploratory study. *Psychology & Marketing*, 36(12), 1267-1276.
- Usui, R., Wei, X., & Funck, C. (2018). The power of social media in regional tourism development: a case study from Okunoshima Island in Hiroshima, Japan. *Current issues in Tourism*, 21(18), 2052-2056.
- Van der Veen, R., & Song, H. (2014). Impact of the perceived image of celebrity endorsers on tourists' intentions to visit. *Journal of Travel Research*, 53(2), 211-224.
- Waribo, Y., Akintayo, D. I., Osibanjo, A. O., Imhonopi, D., Ibidunni, A. S., & Fadeyi, O. I. (2020). Examining employees' behavioural outcomes within the context of organisational justice. *Contemporary Social Science*, 15(4), 430-445.
- Wong, J. W. C., Lai, I. K. W., & Tao, Z. (2020). Sharing memorable tourism experiences on mobile social media and how it influences further travel decisions. *Current issues in Tourism*, 23(14), 1773-1787.
- Xiang, Z., Magnini, V. P., & Fesenmaier, D. R. (2015). Information technology and consumer behavior in travel and tourism: Insights from travel planning using the internet. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22, 244-249.
- Xu, X., & Pratt, S. (2018). Social media influencers as endorsers to promote travel destinations: an application of self-congruence theory to the Chinese Generation Y. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 35(7), 958-972.
- Yilmazdoğan, O. C., Doğan, R. Ş., & Altıntaş, E. (2021). The impact of the source credibility of Instagram influencers on travel intention: The mediating role of parasocial interaction. *Journal of vacation marketing*, 27(3), 299-313.
- Yuan, S., & Lou, C. (2020). How social media influencers foster relationships with followers: The roles of source credibility and fairness in parasocial relationship and product interest. *Journal of Interactive Advertising*, 20(2), 133-147.
- Zhang, H., Xu, H., & Gursoy, D. (2020). The effect of celebrity endorsement on destination brand love: A comparison of previous visitors and potential tourists. *Journal of Destination Marketing & Management*, 17, 100454.
- Zheng, X., Luo, J. M., & Shang, Z. (2022). Effect of parasocial relationship on tourist's destination attitude and visit intention. *Plos one*, 17(4), e0265259.

EXTENDED SUMMARY

Son yıllarda sosyal medya (SM), insanların turizm bilgilerini nasıl elde ettikleri ve kullanım alanları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Xiang et al., 2015). Araştırmalar, influencer pazarlamasının, influencer'ların algılanan inandırıcılığı ve güvenilirliği nedeniyle tüketici davranışları üzerinde diğer reklam türlerine kıyasla daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Gerrath & Usrey, 2021). Takipçileriyle parasosyal bir ilişki kurabilen sosyal medya fenomenleri, takipçilerinin niyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Farivar et al., 2021; Leite & Baptista, 2022). Son zamanlarda yapılan çalışmalar, SMI'lerin belirli yerlere seyahat niyetleri (Christou & Chatzigeorgiou, 2020; Magno et al., 2017) ve turizm deneyimlerinin paylaşılması (Wong vd., 2020) üzerindeki etkisinin altını çizmiştir (Wong et al., 2020). Bununla birlikte, sosyal medya fenomenlerinin izleyicileriyle ilişkilerinin genellikle doğrusal, doğrudan ve anlık olmadığını kabul etmek gerekir (Lim et al., 2020). Bu nedenle, daha kavramsal araştırmalar, sosyal medya fenomenlerinin iletişim tarzları, güvenilirlikleri ve adil olmaları gibi sosyal medya fenomenlerinin kişiliklerinin belirleyici rolünü vurgulamaktadır (Yuan & Lou, 2020). Bu bağlamda, bu araştırma sosyal medya fenomenleri ve turizm araştırmaları bağlamında parasosyal ilişkilerin oluşturulmasında güvenilirlik ve adalet konusunu sorunsallaştırmaktadır. Bu araştırma, sosyal medya fenomenleri ve takipçileri arasındaki iletişim sürecini destinasyon ziyaret niyetleri bağlamında kaynak güvenilirliği ve adalet mercekleri aracılığıyla incelemektedir. Çalışma, özellikle, kaynak güvenilirliği ve adaletin sosyal medya fenomenleri ve takipçileri arasında parasosyal bir ilişki geliştirme üzerindeki etkisini ve bu ilişkinin destinasyon ziyaret niyetlerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Çalışma ayrıca kaynak etkisi teorisine dayanarak kaynak güvenilirliği, adalet ve destinasyon ziyareti niyetleri arasındaki parasosyal ilişkinin aracılık rolünü araştırmaktadır. Bu araştırma, turizm destinasyonu literatürüne adalet kavramını dahil ederek literatüre benzersiz bir katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, kavram genel ürün kategorileri veya moda ve güzellik araştırmaları için kolaylıkla kullanılmıştır (Yuan & Lou, 2020). Ancak, yukarıda detaylandırıldığı üzere, Sosyal medya fenomenleri ile izleyicileri arasındaki parasosyal ilişki, hafife alınamayacak kadar inceliklidir. Bu nedenle, turizm destinasyonu literatürü bağlamında sosyal medya influencer'ların güvenilirlik ve adalet lenslerini kullanan bu araştırma, sosyal medya kullanıcıları ve Sosyal medya etkileyicileri arasındaki bağlantıyı anlama konusundaki bilgiyi zenginleştirmektedir.

Bu çalışmada nicel bir araştırma yöntemi olan anket tekniği kullanılmıştır. Birincil veriler Kasım 2023'te Türkiye'de kartopu örnekleme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Anket maddeleri, çoklu ölçekler kullanılarak mevcut literatüre göre operasyonel hale getirilmiştir. Katılımcılar katılım düzeylerini 7'li Likert ölçeğinde (tamamen katılıyorumdan katılmıyorum kadar değişen) belirtmişlerdir. Kartopu örnekleme, hedef kitlenin tam olarak tanımlanmasının zor olduğu durumlarda önerilen bir yöntemdir (Saunders et al., 2019). Çalışmanın örnekleme iki farklı turist neslinin üyelerini hedeflemiştir: 1980-1994 yılları arasında doğanları kapsayan Y Kuşağı (Y kuşağı olarak da bilinir) ve 1995-2010 yılları arasında doğan bireylerden oluşan Z Kuşağı (genellikle dijital yerliler olarak anılır). Bu çalışmada katılımcıların bu iki kuşaktan seçilmesinin nedeni, teknolojiyi daha sık kullandıkları ve sosyal medyada daha fazla zaman geçirdikleri varsayımına dayanmaktadır (Yılmazdoğan et al., 2021). Uygulanan 228 anketten 24'ü eksik doldurulduğu için analizden çıkarılmıştır. Böylece analiz için geriye 204 anketlik nihai bir örneklem büyüklüğü kalmıştır. Toplanan veriler Smart PLS kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, çekiciliğin (kaynak güvenilirliğinin bir alt boyutu), dağıtımsal adaletin, prosedürel adaletin ve bilgisel adaletin, sosyal medya etkileyicileri ile Y ve Z kuşağı arasında parasosyal ilişkiler geliştirmede önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu parasosyal ilişkiler, bu faktörler ile destinasyon ziyaret niyetleri arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Ayrıca, uzmanlık, güvenilirlik, benzerlik ve bilgisel adalet, önceki literatürle uyumlu olmayan parasosyal ilişkileri ve niyetleri etkilememektedir.

Bu araştırma, sosyal medya fenomenlerinin takipçilerinin destinasyon seçimlerini etkilemesinin hafife alınmadığını, bunun yerine çeşitli kilit faktörlere tabi olduğunu göstermektedir. Kaynak güvenilirliği ve adillik bileşenlerini inceleyen bu araştırma, Sosyal medya fenomenleri ile takipçileri arasında parasosyal ilişkiler kurma sürecini gösteren önemli ampirik kanıtlar ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Sosyal medya fenomenlerinin benimseyebileceği temel stratejilerden biri, takipçilerine fayda sağlayacak adil bilgi sağlamak (dağıtımsal adalet), takipçilerinin görüşlerini ve duygularını dikkate almak ve her iki taraf arasındaki iletişimi kolaylaştırmak (prosedürel adalet) olabilir. Ayrıca, doğru ve dürüst bilgi sağlanmasına öncelik verilmesi (bilgisel adalet) parasosyal ilişki yaratılmasında belirleyici bir rol oynayabilir. Sosyal medya fenomenlerinden gelen seyahat bilgilerinin resmi turizm web sitelerinden, seyahat acentelerinden veya medyadan gelen bilgilere kıyasla daha

güvenilir olarak algılandığı göz önünde bulundurulduğunda, sektör uygulayıcıları ve destinasyon pazarlama planlamacıları, parasosyal ilişkileri teşvik edebilecek ve takipçilerin bir destinasyonu ziyaret etme arzusunu arttırabilecek algılanan bilgisel adalete dikkat etmelidir.

Bu çalışmanın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Veriler Facebook, Instagram veya YouTube gibi tüm sosyal medya platformlarında toplanmıştır. Her bir platform arasındaki iletişim özelliklerindeki farklılıklar nedeniyle, araştırmacıların sosyal medya fenomenleri (SMI'ler) ve takipçileri arasındaki etkileşim için tek bir platform kullanmaları önerilmektedir. Bu, söz konusu platformun spesifik özelliklerinin ve dinamiklerinin daha odaklı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlayacaktır. Mevcut araştırmada sonuç ölçütü olarak destinasyon ziyaret niyeti kullanılmıştır. İleride yapılacak araştırmalar bunun yerine ziyaret davranışı gibi alternatif sonuç faktörlerine odaklanmalıdır. Ayrıca, bu araştırma sadece Y ve Z kuşaklarına odaklanmış olup sınırlı bir takipçi grubunu temsil etmektedir. Gelecekteki çalışmalar örneklemlerine diğer yaş gruplarını da eklemeyi düşünmelidir.

ANALYZING THE RESEARCH TRENDS FOR LETTER OF CREDIT USING SCIENCE MAPPING

AKREDİTİF İLE İLGİLİ ARAŞTIRMA TRENDLERİNİN BİLİM HARİTALAMA KULLANILARAK ANALİZİ

Ata KAHVECİ

Tarsus Üniversitesi

Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü

atakahveci@tarsus.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2010-614X

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
01.07.2024

Kabul Tarihi:
13.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Uluslararası Ticaret
Akreditif
Bibliyometrik Analiz
Bilim Haritalama

Keywords
International Trade
Letter of Credit
Bibliometric Analysis
Science Mapping

Letter of Credit has been used in international transfer of money by exporters and importers for a long time. Thus, it is a very niche and important area in the international trade and banking. Within the scope of this study, 220 publications in the Web of Science database has been reached by using "letter of credit" keywords. There is only one bibliometric analysis on Islamic L/C in the literature but a wider overview is required to gain general perspective about L/C. This is where the originality of this research lies. Bibliometric analysis with VOSviewer and Tableau for these publications covering 1980-2024 has been conducted about citations, organizations, keywords, publication years, sources, fields and countries. As a result; almost half of the publications produced in USA, "Byrne James e" is the most productive author, "Journal of International Economics" is the most cited journal, USA is also leading country in terms of citation, and "Natl. Chung Hsing Univ." is the leading organization in terms of citation. Moreover, co-occurrence analysis on keywords show that digitalization has huge effect on L/C literature. It has also been observed that the keywords like "blockchain", "smart contracts", "ethereum", "BPO" etc. has emerged as new trend in the last decade.

ÖZ

Akreditif, ihracatçılar ve ithalatçılar tarafından uluslararası para transferinde uzun süredir kullanılmaktadır. Bu nedenle, uluslararası ticaret ve bankacılıkta çok özel ve önemli bir uzmanlık alanıdır. Bu önemi nedeniyle çalışma kapsamında Web of Science veri tabanında "letter of credit" anahtar kelimeleri kullanılarak 220 yayına ulaşılmıştır. Literatürde İslami akreditif üzerine bir bibliyometrik analiz bulunmakla birlikte akreditif konusunu daha kapsamlı değerlendirebilmek için daha geniş bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu araştırmanın özgünlüğü de burada yatmaktadır. Çalışmada 1980-2024 yıllarını kapsayan bu yayınlar için VOSviewer ve Tableau ile atıflar, kuruluşlar, anahtar kelimeler, yayın yılları, kaynaklar, alanlar ve ülkeler hakkında bibliyometrik analiz yapılmıştır. Sonuç olarak; yayınların neredeyse yarısının ABD'de üretildiği, "Byrne James e"nin en üretken yazar olduğu, en çok atıf alan derginin "Journal of International Economics" olduğu, en çok atıf alan ülkenin yine ABD olduğu ve "Natl. Chung Hsing Univ."in atıf açısından lider kuruluş olduğu görülmüştür. Ayrıca, anahtar kelimeler üzerinde yapılan analize göre, dijitalleşmenin akreditif literatürü üzerinde büyük bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, "blokzincir", "akıllı sözleşmeler", "ethereum", "BPO" gibi anahtar kelimelerin son on yılda yeni trend olarak ortaya çıktığı gözlenmiştir.

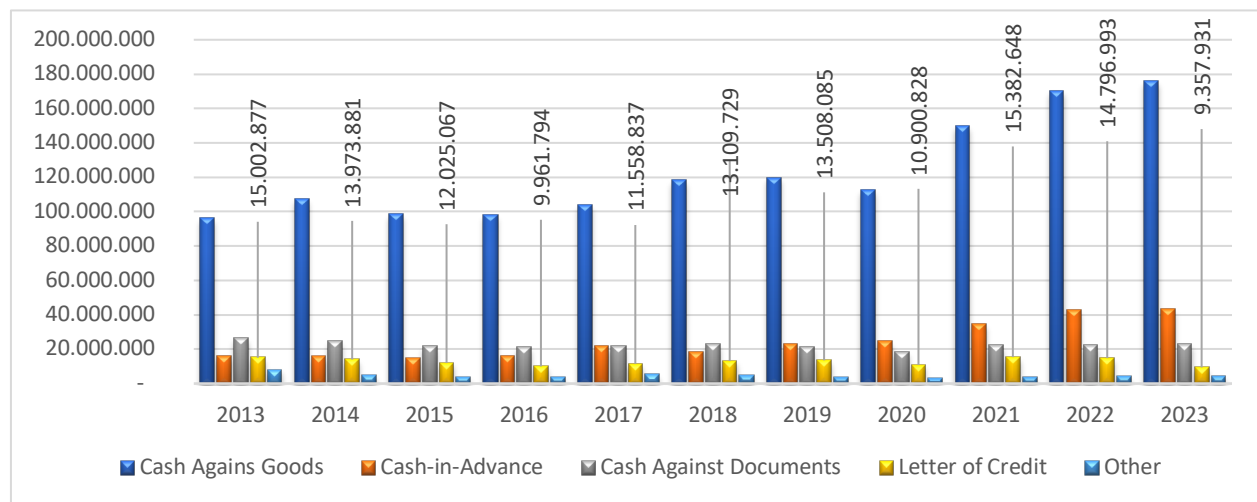
DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1507922>

Atıf/Cite as: Kahveci, A. (2024). Analyzing the research trends for letter of credit using science mapping. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1565-1582.

Introduction

International trade is a very complex term since it stands at the intersection of not only national and international laws/regulations but also different disciplines such as logistics, banking, economics, marketing, management etc. When all these processes simplified it can be divided into two part; logistics (outbound or inbound) and payment (transfer of the money). Payment methods for international trade can be summarized as Cash-in-Advance, Letter of Credit (L/C), Documentary Collection or Cash Against Documents (CAD), Open Account or Cash Against Goods. Among these, L/C is one of the most secure payment methods for exporter and importer since the rules and procedures are executed by banks as equally responsible as traders and also any discrepancy will be handled according to international rules.

L/C has been used in international transfer of the money by exporters and importers for a long time. In addition to its history, L/C is also the most complex payment method. However, the share of L/C among payment methods is relatively small. Trends for the payment methods can be seen at the export of Türkiye by Type of Payment structure as demonstrated at Figure 1.

Source: TurkStat (n.d.)

Figure 1. Exports of Türkiye by Type of Payment (thousand US \$)

As it can be seen from the Figure 1, traders prefer transferring around 65% of the payment after receiving the goods. The payment method for import also has the similar structure in Türkiye according to the statistics. It can be inferred from this figure is that international traders have less tendency for paying cash in advance for mitigating the risk and also avoid payment methods that banks are the intermediary due to transaction costs. Increase in the trend for “Cash Againsts Goods” payment method can be explained by globalization and digitalization as well as tendency for avoiding the costs related to the trade finance. That is why payment methods are very important since it is international and affects all stakeholders in the economy. Especially “Letter of Credit”, which has been used for decades by exporters and importers, is very important payment method in terms of regulations, technicalities, intermediary role of the bank etc. Due to its importance, L/C has been studied at undergraduate/graduate levels and also investigated throughout thesis, conferences papers, articles, book chapters etc. in the literature.

When search conducted by typing "letter of credit" in English 38,800 results listed in the Google Scholar database in June 2024. Besides, 220 results listed by typing “letter of credit” or “letters of credit” in the Web of Science (WoS) database in June 2024. Digitalization enables academics to reach tremendous amount of studies around the world in seconds. But analyzing the trend for a specific subject manually is time consuming and inefficient. At that point it is important to use new techniques and in this circumstances science mapping is a very useful method. According to Waltman et al., (2010: 629) science mapping and bibliometric analysis involves

examining titles such as citations, journals, keywords, documents, institutions, etc. with maps, groups and network analysis in order to obtain in-depth information about a field or subject.

L/C topic is at the intersection of international trade and banking disciplines. When the literature review conducted in these fields, different studies used science mapping and bibliometric method have been reached. Some of the studies published related to international trade field can be summarized as; international trade (Lacka et al., 2020; Tian et al., 2018; Sharma et al., 2023), export performance (Aksoy et al., 2024; Calheiros-Lobo et al., 2023; Kahveci, 2023), service export (Karadayı ve Akdemir, 2020), export credit insurance (Gürbüzer and Sönmez, 2022), logistics and supply chain (Turgut, 2023), port logistics (Wang and Peng, 2023) and so on. Likewise, some of the studies published related to banking field can be summarized as; banking performance (Alam et al., 2021), corporate social responsibility in banking (Hassan et al., 2023; Zainulidin and Lui, 2022), big data in banking (Nobanee et al., 2021), FinTech (Cengiz and Oduncu, 2023; Pandey et al., 2023), Islamic letter of credit (Azzahro, 2022) and so on. The literature on bibliometric analysis at the sub section of banking and international trade fields is so extensive. But only article, which used bibliometric analysis method, related to L/C is focused solely on “Islamic Letter of Credit”.

Since L/C has many types, science mapping article with a wider perspective has been designed to be able to close that gap at the literature. In accordance with this goal, it is planned to contribute to the literature by assessing the L/C publications in the Web of Science (WoS) database. Furthermore, it is also expected to provide a broad perspective on the current dynamics of L/C and the suggestions related to the direction of future study.

Literature Review On Letter of Credit

L/C is specific payment method that used in international trade and it can be defined shortly as conditional bank guarantee. In a broad term L/C is a contract by which a bank provides a guarantee to make the payment in return for the submission of the documents, which prepared by the exporter in accordance with the conditions specified in the proforma invoice or contract, to the exporter's bank and the approval of the bank upon the request of the importer by applying to its own bank (Güven, 2015: 156). So this type of payment assures that the exporter will get the payment as long as they fulfill the deal according exactly with the contract/proforma invoice. Besides, it also protects importer by assuring they have the right product based on the documentary proof.

L/C has been used in international trade by traders who do not know each other for decades. Throughout these years, not only a specific terminology has been developed for L/C but also different types of L/C has been developed according to the different requirements of the traders. For example, (TEB, n.d.): 4 basic parties in L/C can be summarized as applicant (importer's bank), beneficiary (exporter's bank), issuing bank (importer's bank) and advising bank (exporter's bank); L/C types according to payment terms can be summarized as sight payment (payment is available after documents presented), deferred payment (payment awaits a due date), by acceptance and by negotiation include draft in the process. There are also different types of L/C are used in the literature such as; Red-Clause L/C, Sight L/C, Standby L/C, Back-to-back L/C, Transferable L/C, Revolving L/C, Confirmed L/C etc. (Ziraat, n.d.). Even though L/C is a payment method, some of the L/C types can also be used as trade finance instruments such as Back-to-back L/C and Transferable L/C. That's why L/C is a very important topic due to its connection with trade, law, finance and technology. So, the importance of L/C have been investigated in the literature by different papers.

UPC 600 is the latest version of governing rule for applying L/C related transactions. Kim (2020) discussed the negotiation clause under L/C transactions. The originality of the paper lies in pointing out problems such as delay in payment, in case of fraud situations and ambiguity when beneficiaries sell documents to non-nominated banks, as well as offering countermeasures for those issues. At that point it is crucial to mention Hussain et al., (2021) focused on how to be protected against L/C frauds in which businesses loses billions of dollars. In the article examples related to fraud is summarized as; paper documents can be easily forged, fraudster can run away due to geographical distance, lack of search due to containerization, abandonment prosecution etc. Fraud free trade is not possible yet but quality certifications and paperless trade technology usage can minimize the risks in terms of fraud. On the other hand, Crozet et al., (2022) argues the importance of mitigating risks in international trade especially at the time of crisis such as Covid-19 and economic crises. To be able to test their

hypotheses empirically they used EU-15 and US export data belong to Covid-19 and Financial Crisis period. It is found that L/C can be used as a very useful financial tool that provide guarantees to traders. Moreover, L/C contributes to the resilience of export products as long as stressed banks does not limit L/C supply during the time of uncertainty. Another study used econometric research method for measuring determinants of L/C is conducted by Sarihan (2024). January 2013-September 2023 period has been covered to discover determinants of export in terms of payment. The study reveals that fluctuations in inflation, exchange rates, and cash payments precede changes in L/C transactions. In contrast, variations in the foreign producer price index significantly impact cash-based exports. These findings demonstrate how economic signals, potentially posing risks for Turkish exporters, profoundly influence pivotal business decisions.

Ermakov et al., (2018) has drawn attention to L/C's risk mitigating role as a financial instrument and also seeks ways to improve L/C payment method for traders. Usage of L/C is highlighted in the study and decrease in the share of L/C is pointed out as well. The reasons for that can be mentioned as rising risks in global trade, complexity of the L/C related regulations, difficulty of SMEs to use due to financial availability and costs occurred in the process. It is also pointed out in the article that the blockchain technologies offers solutions to those problems. Irmak (2023) explored the usage possibilities and the role of blockchain technology and smart contracts in L/C. The innovation in the L/C processes through blockchain and smart contracts have been discussed in the paper and possible advantages as well as disadvantages also presented in details. Contribution of those technologies for faster, more transparent and more secure L/C transactions is emphasized. Furthermore, Rantung et al., (2024) surveyed 100 individuals who uses L/C and familiar with blockchain at Banks in DKI Jakarta. As a result, it is found that L/C can be improved into a more secure, transparent and automated version. Since it is one of the first study that highlights the potential of blockchain and smart contract from the viewpoint of the L/C customers, it makes an important contribution to the literature.

Another interesting topic for L/C is Islamic banking and participation banking. Kazancı (2023) investigated participation banking, AAOIFI standards (Islamic banks generally accepted) and UCP 600 rules in terms of L/C. AAOIFI standards and UCP 600 rules have been compared and some items as “relationship of goods and services with letter of credit”, “relationship of contracts between the parties with letter of credit”, “policy and documents negotiation” and “interest payments” in UCP 600 found incompatible for participation banks. So, still article suggest L/C should be used by participating banks accordance with UCP 600 rules only for the transactions compatible with fiqh (islamic law). Likewise, Puneri (2021) compared Islamic and conventional L/C by using secondary data and through documentary analysis. L/C is a payment method for in international trade but it is not compliant with Islamic rules called Shariah. Study describes the Islamic L/C issues separately and explores them in details. By that means, it provides insight about both Islamic and conventional L/C which is an important payment method for exporters and importers.

Above mentioned studies are just a small fraction of the literature reviewed. The number of studies related to L/C can be increased but only one bibliometric study has been conducted by Azzahro (2022) that focused on Islamic L/C. In the paper, 42 papers about Islamic L/C published between 2013 and 2020 have been investigated for determining the research trends in Islamic L/C. In the analysis process VOSviewer has been used. According to the findings Malaysia published 13 articles about Islamic L/C and Uzaimah Ibrahim is the most productive author in Islamic L/C. In addition, keyword analysis illustrates that Business Financing, Bank Regulation and Letter of Credit are the most used keywords. With this article general perspective for a very niche topic has been covered in the literature.

In sum, L/C has a very wide literature since it not only stands at the intersection of fields such as law, banking and international trade etc. but also it is affected by technological development. That causes diversity and fragmentation for the publications related to L/C. As a result, a bibliometric analysis should be conducted to be able to provide an overview about the research trends and current status of the L/C topic. To the best of author's knowledge, no bibliometric study has been published related to L/C apart from Azzahro (2022)'s article, which only covers a very niche and recent sub-topic of L/C called Islamic L/C topic. According to the sources available no bibliometric study that covers L/C topic has been found in the literature. By using science mapping method, this study aims to determine general characteristic and trends in L/C.

Methodology

Purpose and Originality of the Research

L/C is a very niche research area that has gained importance in the international trade and banking literature. There is only one bibliometric analysis on Islamic L/C in the literature but a wider overview is required to gain general perspective about L/C. This is where the originality of this research lies since it is going to be the first bibliometric article presents that overview about the details of papers such as citations, organizations, keywords, publication years, sources, fields and countries.

Data Collection and Analysis

Within the scope of this study, only Web of Science (WoS) database has been used. This can also be called as limitation of the study since other databases such as Scopus, YÖK Thesis Center, Google Scholar, TR Index etc. excluded. To be able to collect data, a search has been conducted in WoS database after using “letter of credit”, “letters of credit” keywords on 6th of June 2024. As a result, 171 articles, 20 proceeding papers, 11 book review, 10 editorial materials, 7 book chapters, 8 other types of publications from different disciplines were reached. Total of 220 results have been analyzed by using VOSviewer and Taleau programs and findings are presented within tables and figures. Since secondary data have been used no ethics committee permission was required.

Findings

The data obtained on L/C were analyzed with the VOSviewer and Taleau programs. The findings are presented in detail at the tables and figures in the following paragraphs.

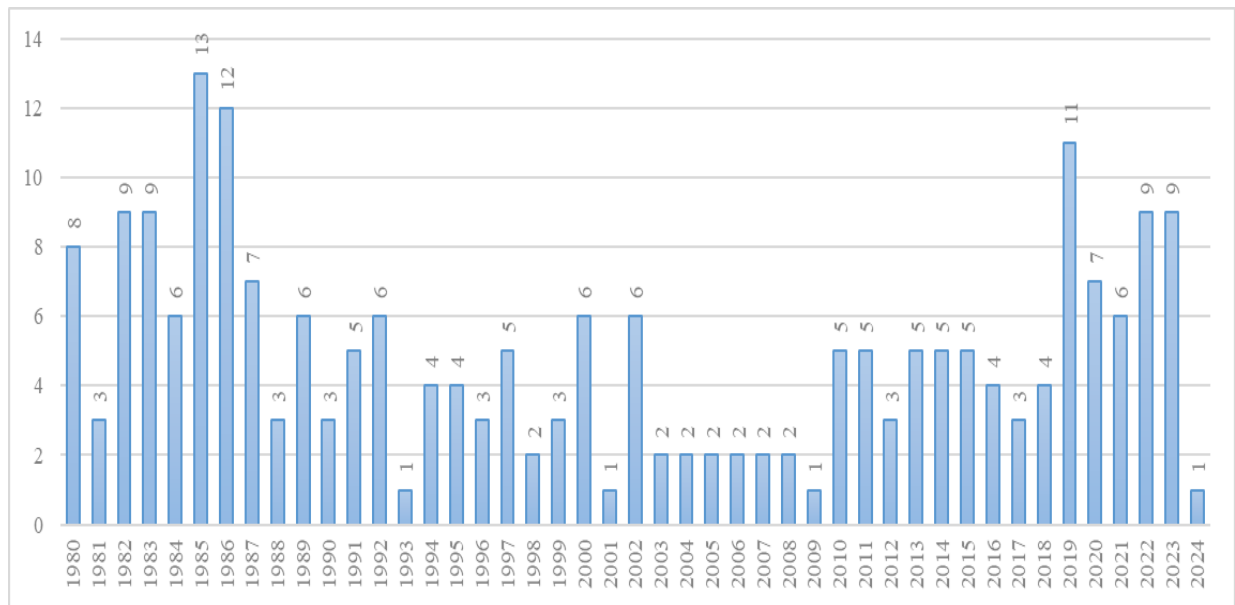

Figure 2. Distribution of Studies by Publication Year

L/C have been getting the attention of researchers for years. The distribution of studies from 1980 till 2024 can be seen from the Figure 2 above. As it can be seen from the figure, the year with the highest number of publications is 1985 with 13. Then, almost three decades, number of studies have been steady between 1 to 6. However, numbers of studies on L/C have been increasing in the last 5 years. When the studies have been examined, it can be seen that application of digital technologies on L/C and its processes have caused that result.

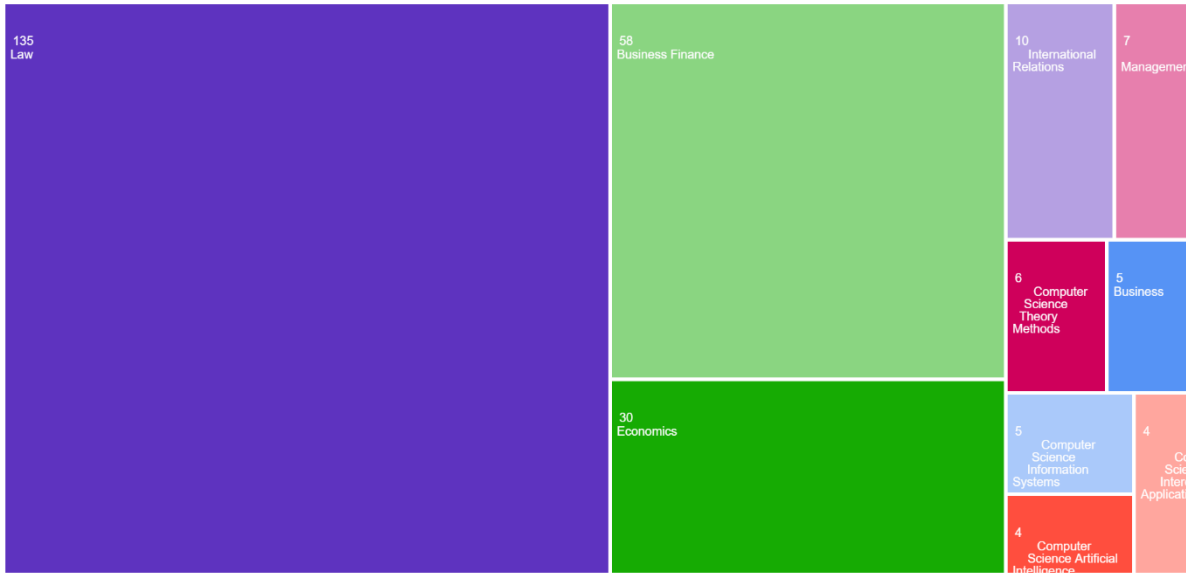

Figure 3. Treemap for the top 10 WoS Categories of the Publications

Figure 3 shows in which fields the studies are located according to their categorical classification in the WoS database. In this context, studies have been conducted in 41 different fields. When the studies in the top 10 are analyzed, it is determined that the majority of the studies were conducted in the fields of Law (135 studies), Business Finance (58 studies) and Economics (30 studies). From this point of view, it can be said that studies on L/C are mainly conducted in the fields of Law and Business Finance. Another interesting point is that computer science and artificial intelligence is also gaining importance in the publications related to the L/C.

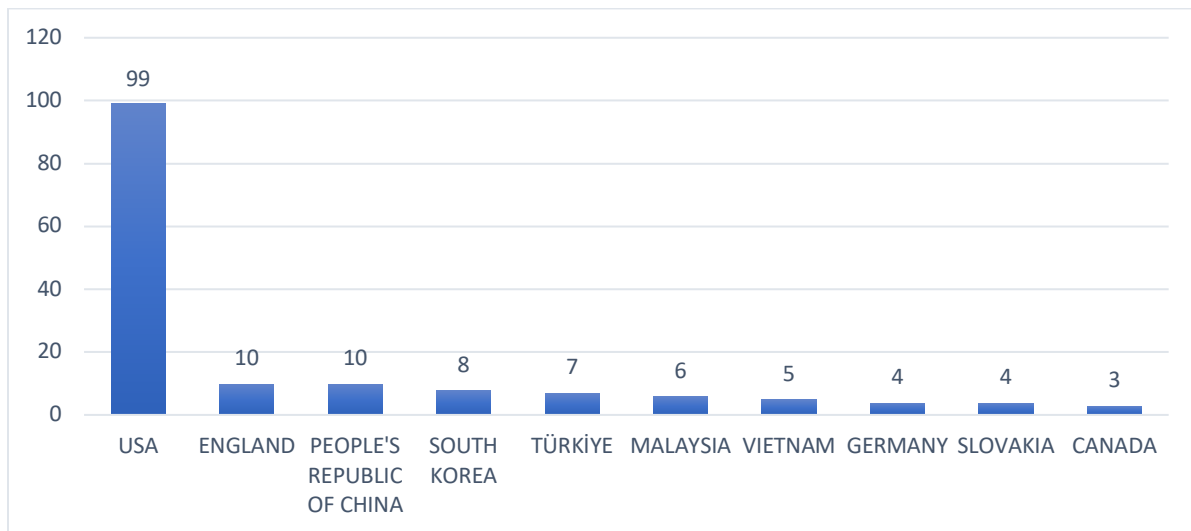

Figure 4. Distribution of Studies by Countries

Figure 4 shows the ranking and number of the top 10 countries according to the distribution of studies in the WoS database by country. The country with the highest number of publication is the United States of America (USA) with 99 publications, followed by England and China with 10 publications and then South Korea with 8 publications. Türkiye is the fourth most important country in terms of publication numbers by 7 publications.

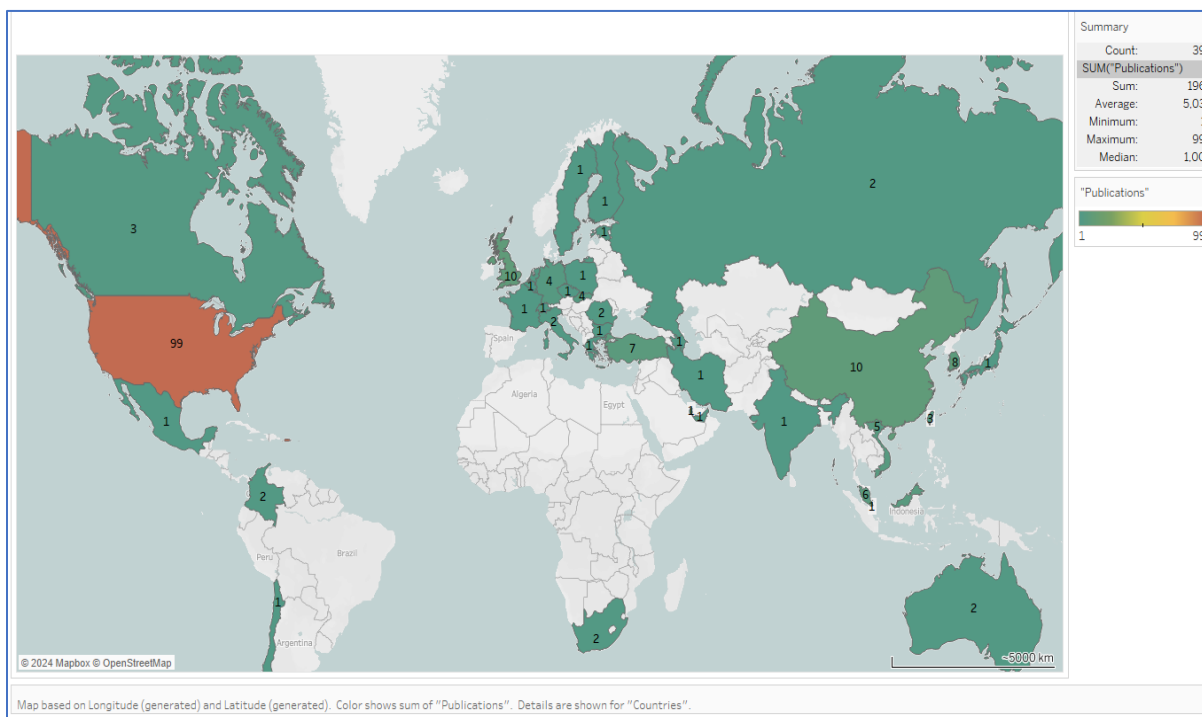

Figure 5. Mapping of Studies by Countries

As indicated at the Figure 5, Tableau program has been used to be able to demonstrate the more comprehensive outlook of publication distribution by countries. According to the indicator in the upper right part of the figure, color array of the country on the map changes from dark green to red. USA is by far is the most important country in terms of publication related to the L/C. In addition to that, it is noteworthy that there are no publications in the countries in the Middle East, Africa (except South Africa) and South America (Except Chile and Colombia) as shown in white.

Table 1. First 10 Author According to the Co-authorship Analysis by Authors

Author	Documents	Citation	Total Link Strength
Huong, luong hoang	3	0	41
Vo, hong khanh	3	0	41
Doan, hieu m.	2	0	30
Tran, bao q.	2	0	30
Dang, khoa tran	2	0	25
Gia, khiem huynh	2	0	25
Le khanh, bang	2	0	25
Le tuan, kiet	2	0	25
Le van, hieu	2	0	25
Nghia, huynh trong	2	0	25

Results of the Co-authorship analysis shown at the Table 1 have been sorted according to the total link strength (TLS), which have been calculated by the program automatically. Table shows the number of publication, citation and TLS of the co-authors. First 10 authors can be sorted as: huong, luong hoang (TLS: 41), vo, hong khanh (TLS:41), doan, hieu m. (TLS:30), tran, bao q. (TLS: 30), dang, khoa tran (TLS: 25), gia, khiem huynh

(TLS: 25), le khanh, bang (TLS: 25), le tuan, kiet (TLS: 25), le van, hieu (TLS: 25) and nghia, huynh trong (TLS: 25) respectively.

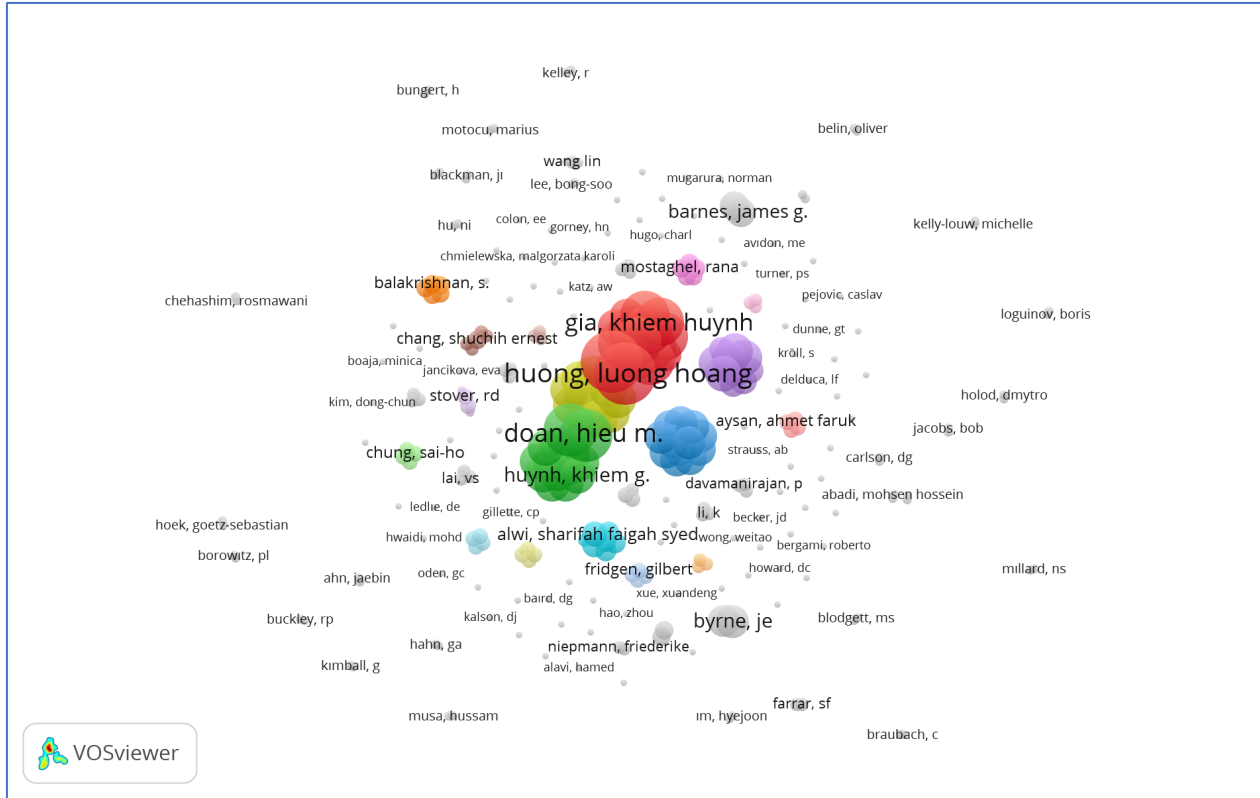

Figure 6. Network Visualization of Co-Authorship Analysis by Authors

Figure 6 demonstrates the network of the 306 co-authors. Inclusion criteria for authors have been limited to at least one publication. Results have been sorted according to the total link strength (TLS), which have been calculated by the program automatically. First 3 authors can be sorted as: huong, luong hoang (TLS: 41), vo, hong khanh (TLS:41) and doan, hieu m. (TLS:30) respectively. Another interesting point for the figure is that the size of the bubbles is directly proportional to the number of publications. As it can be seen, bubbles have been scattered around without linkages between groups. However, some of the colors that are red, yellow, blue, purple etc. seems more interlinked among the groups. The reason behind that might be corporation only within the field during publication, even though L/C has been studied at many fields.

Author citation metrics have been determined by using VOSviewer program. To be able to conduct the analysis a limit for authors to have at least one citation and one article has been set. Afterwards, the results generated by the VOSviewer program are presented in Table 2 and Figure 7.

Table 2. First 10 Author According to the Author Citation Analysis

Author	Documents	Citation	Total Link Strength
Byrne, james e.	22*	54	114
Barnes, james g.	20*	49	104
Givray, aj	4	10	39
Niepmann, friederike	2	83	33
Schmidt-eisenlohr, tim	2	83	33
Chapman, cj	2	2	18
Doub, jc	2	2	18

Gabriel, hd	2	2	18
Hisert, ga	2	2	18
Wunnicke, b	2	2	18

*Since authors have been misnamed, similar results of the authors have been combined.

VOSviewer program automatically calculates the author citation analysis after setting the parameters. The results have been sorted according to the total link strength that has been calculated by VOSviewer. Although all of the authors in the table have more than one citations, the most cited author is “Byrne, james e.” with 22 documents and 54 citations, while the second most cited author is “Barnes, james g.” with 20 documents and 49 citations. One interesting fact from the table is that “Niepmann, friederike” and “Schmidt-eisenlohr, tim” has listed fourth and fifth respectively due to their weak TLS (33) even though they have 83 citations.

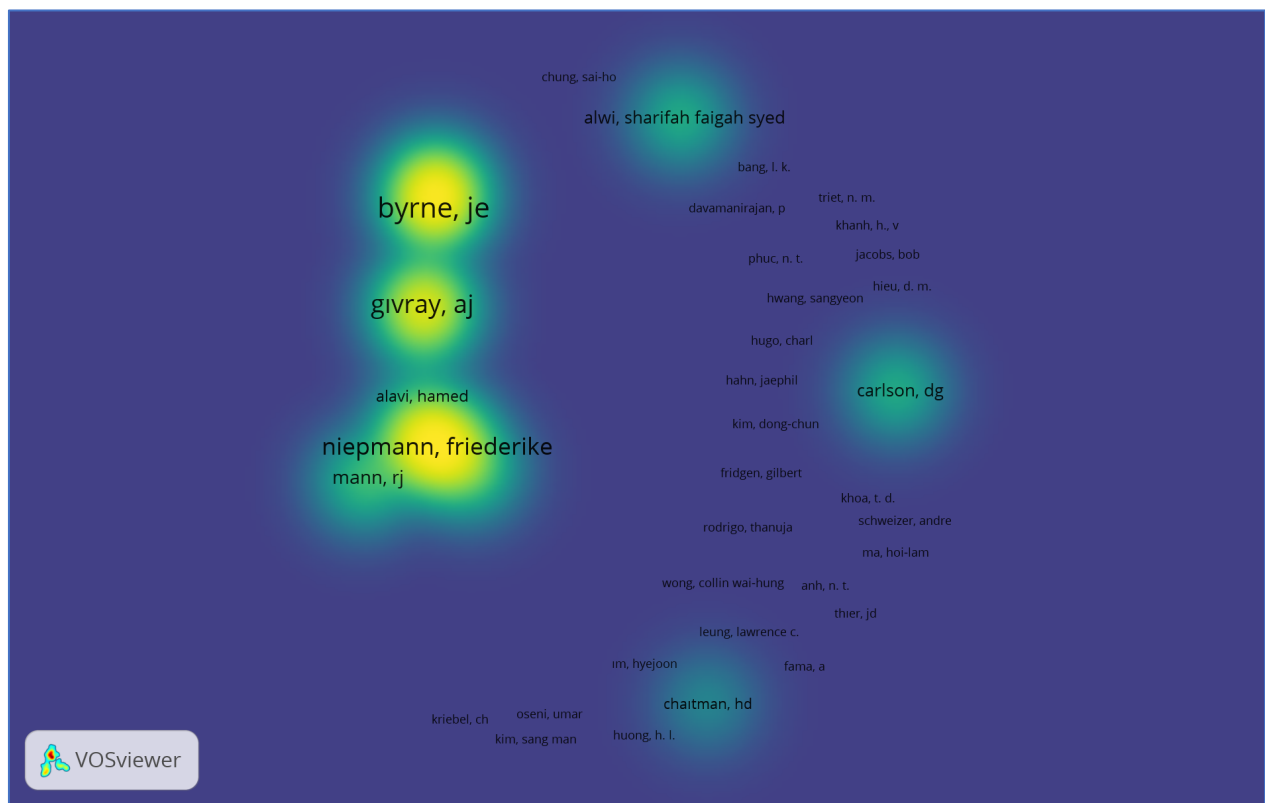

Figure 7. Density Visualization of Author Citation Analysis

Density map visualize the citations of the authors as it can be seen from the Figure 7 above. Brightness and the size of the name is relevant with the VOSviewer analysis based on the citation, document number and TLS. This map provides wider perspective about authors related to the citations. So, as it can be seen from the Figure 7, “Byrne, james e.” is the most cited author. Details for the citations of first 10 authors have been mentioned at the Table 2.

Table 3. First 10 Journal According to the Source Citation Analysis

Source	Documents	Citations	Total Link Strength
Journal of International Economics	2	83	11
Business Lawyer	41	82	13
Journal of Monetary Economics	1	63	2
Industrial Management & Data Systems	1	52	2
Michigan Law Review	4	36	5
Sustainability	1	35	1
Journal of Banking & Finance	4	26	4
Journal of Management in Engineering	1	21	0
Banking Law Journal	27	18	8
Journal of International Trade Law and Policy	2	15	0

A limit of at least one citation and one article in the VOSviewer program for determining the sources or journals where the studies are published have been set. Then, the results generated by the program are presented in Table 3 and Figure 8. As can be seen from the Table 3, the most cited source on L/C is the "Journal of International Economics" with 2 documents, 83 citations and 11 TLS. In addition to that, "Business Lawyer" is also getting attention in terms of 41 documents, 82 citations and 13 TLS.

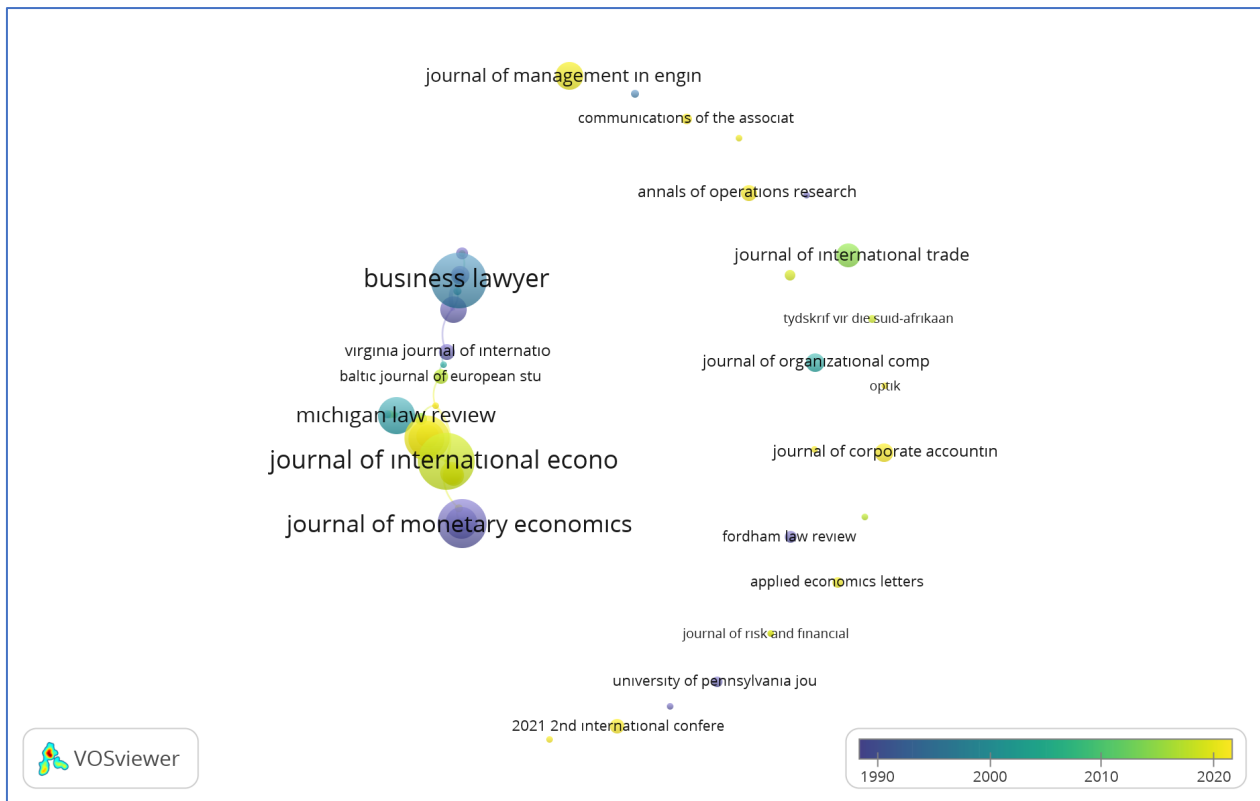

Figure 8. Overlay Visualization of Source Citation Analysis

Figure 8 shows the overlay visualization map of the number of citations received by the studies on L/C in terms of the sources or journals where they were published. Besides, the colors on the figure have been arranged according to the citation years. Although the top 10 sources or places of publication are shown in Table 3, it is necessary to examine the overlay map in order to have a more comprehensive glance at these sources. Scale at

the bottom right side of the figure demonstrates that year density of the citations. As it can be seen from Figure 8, journals such as “Industrial Management & Data Systems” with more citations in 2020 are colored yellow. Moreover, journals such as “Journal of Monetary Economics” represented by the darker color have been cited mostly in 1990s.

Table 4. First 10 Journal According to the Country Citation Analysis

Country	Documents	Citations	Total Link Strength
USA	60	304	50
Taiwan	3	87	3
People’s Republic of China	10	35	4
England	10	24	17
Türkiye*	7	23	15
South Korea	8	21	18
Malaysia	6	20	5
Netherlands	2	14	15
Finland	1	14	4
Sweden	1	14	4

*Results for Turkey and Türkiye have been combined.

Country citation metrics have been calculated for 39 countries by using VOSviewer program. To be able to conduct the analysis a limit for authors to have at least one citation and one document has been set. Results of the analysis shown at the Table 4 have been sorted according to the citations. It is also seen that the USA is a leading country in terms of citation of publications on L/C with 60 documents, 304 citations and 50 TLS among 39 countries. Taiwan (3 publications, 87 citations) is the second and China (10 publications, 35 citations) is the third respectively. It is noteworthy that Türkiye is the fifth most important country about L/C subject with 7 publications, 23 citations and 15 TLS.

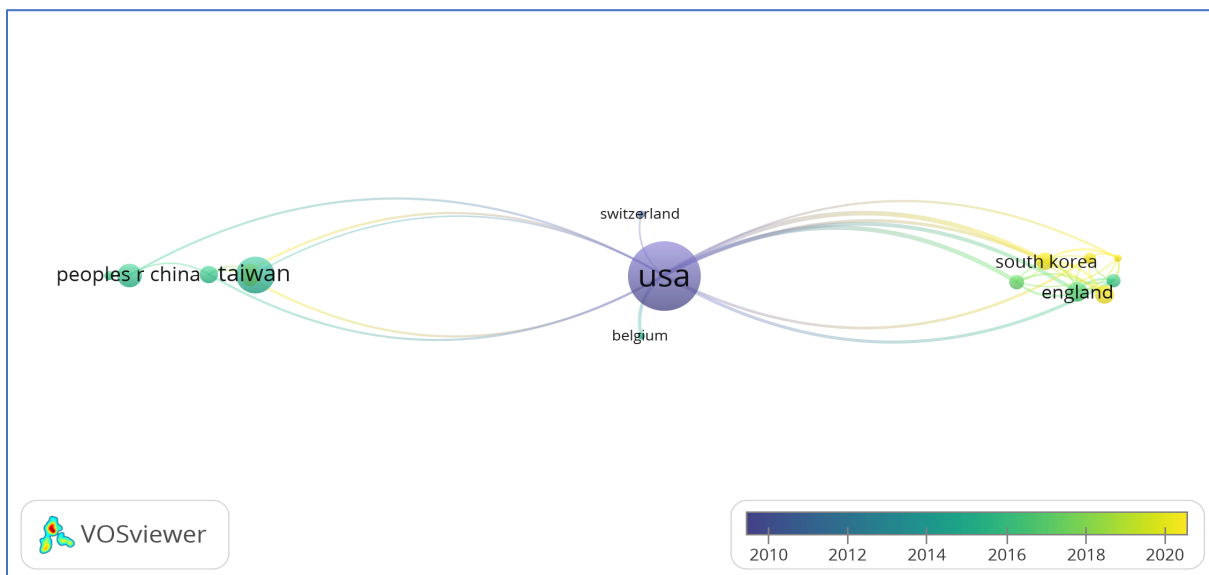

Figure 9. Overlay Visualization of Country Citation Analysis

Overlay map for the countries citation analysis has been shown at the Figure 9. Average publication year has been set to be able to demonstrate yearly country performances. Scale at the bottom right side of the figure demonstrates the density of the citations by color and years. Besides, size of the bubbles at the figure is related

with the citation number of the tagged country. USA has been getting cited mostly around 2010. Furthermore, Taiwan has been getting cited mostly around 2016 while France, South Korea, Greece and Türkiye have been getting cited mostly around 2020 and afterwards. Scientific improvement and visibility of the developing countries about L/C is another interesting point inferred from the analysis.

Table 5. First 10 Organization According to the Organization Citation Analysis

Organization	Documents	Citations	Total Link Strength
Natl. Chung Hsing Univ.	2	87	5
Fed Reserve Bank San Francisco	1	63	2
Board Governors Fed Reserve Syst.	2	57	29
George Mason Univ.	15	34	70
Fed Reserve Syt.	1	27	17
Baker & Mckenzie Llp.	10	25	59
Univ. Michigan	1	24	9
Bilkent Univ.	2	22	15
Univ. Oxford	2	22	15
Hong Kong Univ. Sci. & Technol.	1	21	0

After setting a limit of at least one citation and one article in the VOSviewer program for organization citation analysis, the results generated by the program are ranked according to the number of citations and presented in Table 5 and Figure 10. As seen in the Table, " Natl. Chung Hsing Univ." is the most cited organization with 87 citations about L/C subject and " Fed Reserve Bank San Francisco" is in the second place with 63 citations. When the first 10 organizations checked Fed Reserve Bank is mentioned 3 different places. This correlation is expected to be seen, since L/C is a payment method within banking system. Another interesting point is that Bilkent University, which is located in Türkiye, ranks at 8th among these organizations.

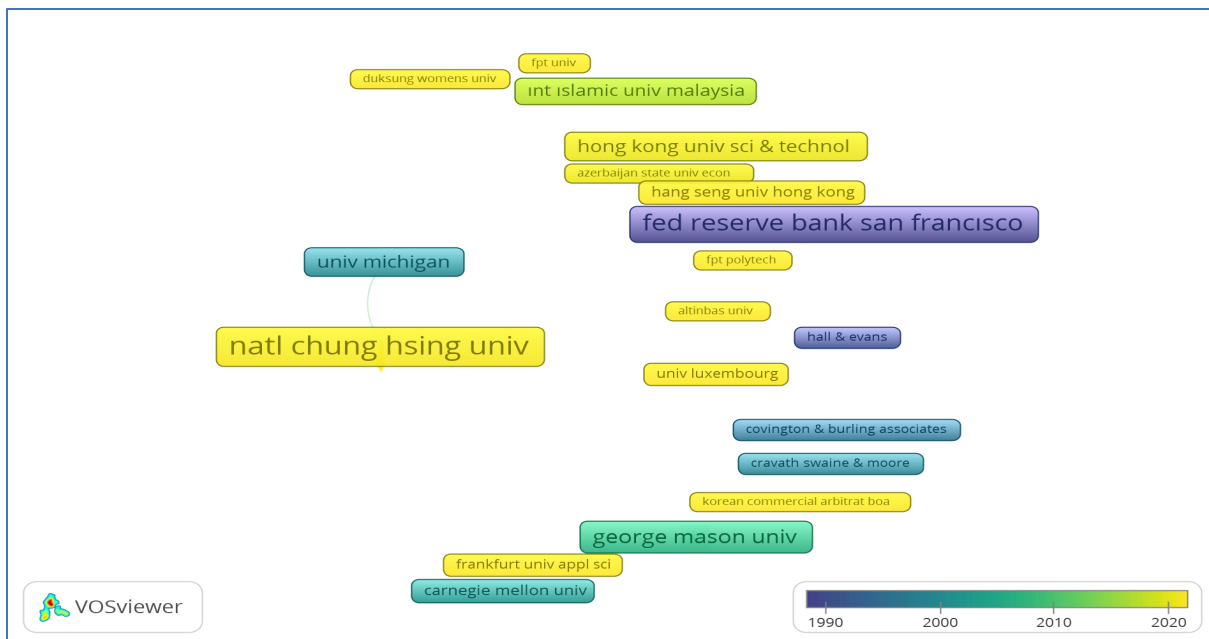

Figure 10. Overlay Visualization of Organization Citation Analysis

Overlay map for the organizations citation analysis has been shown at the Figure 10. Average publication year has been set to be able to demonstrate the performances of organization throughout years. Scale at the bottom

right side of the figure demonstrates the density of the citations by color and years, whereas size of the boxes is also related with the citations. Organizations within the yellow box is getting the most recent citations at the average like “Natl. Chung Hsing Univ”, “Board Governors Fed Reserve Syst.”, “Altınbaş Univ”, “Bilkent Univ” etc. Another interesting point is that, citation year average of “Bilkent Univ” is dated around 2020, “George Mason Univ” is dated around 2010 and “Fed Reserve Bank San Francisco” is around 1990.

Table 6. First 10 Keywords According to the Co-occurrence Analysis

Keyword	Occurrence	Total Link Strength
Letter of Credit	36	144
Blockchain	13	75
Letters of Credit	12	52
Smart Contract	9	54
Trade Finance	9	38
Ethereum	6	43
International Trade	6	33
Fantom	5	38
Binance Smart Chain	5	38
Fraud	5	16

Co-occurrence analysis is used for occurrence frequency of the keywords used at the publications. At the beginning of the analysis inclusion criteria has been set as at least one citation and one article. The results generated by the VOSviewer program is presented in Table 6 and Figure 11. When the science mapping technique has been used for L/C, co-occurrence frequency of author keywords is demonstrated at the Table 6 above. The most used keywords are "Letter of Credit" with 36, "Blockchain" with 13, "Letters of Credit" with 12, "Smart Contract" with 9, followed by "Trade Finance", "Ethereum", "International Trade", "Phantom", "Binance Smart Chain" and "Fraud".

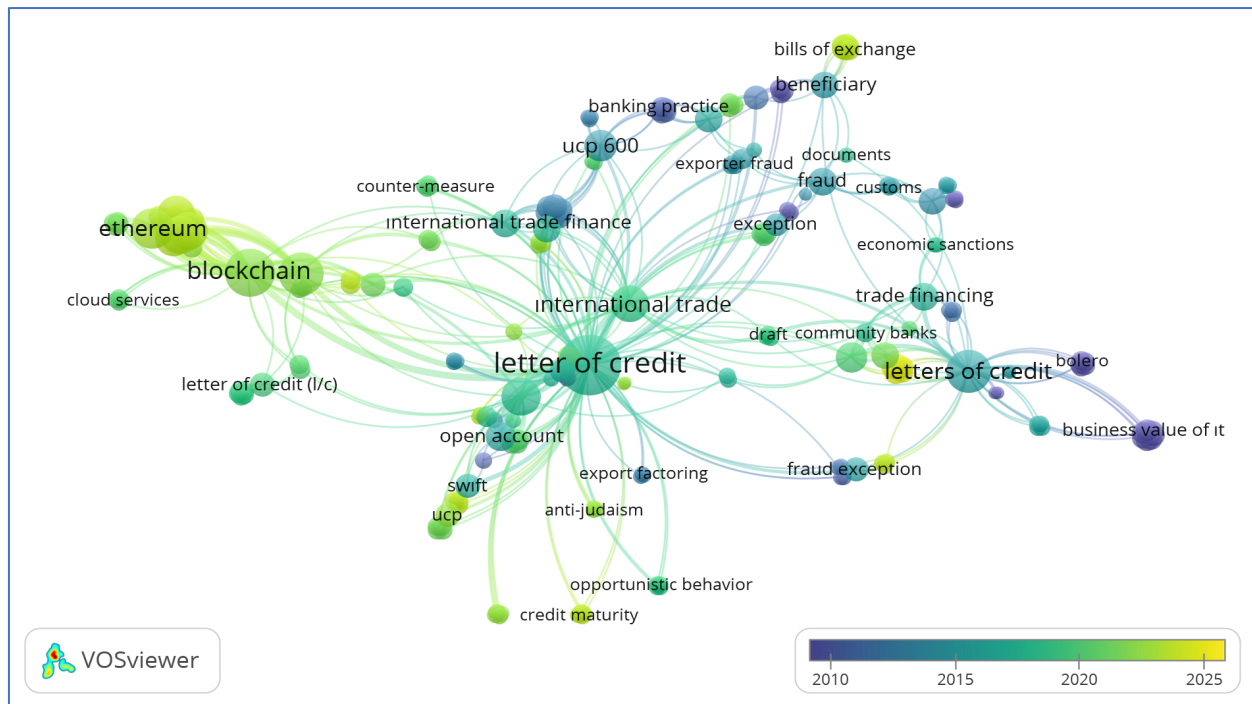

Figure 11. Co-occurrence Analysis of Keywords

Overlay visualization map of the keywords co-occurrence analysis is seen at the Figure 11 above. Scale at the bottom right side of the figure demonstrates the occurrence frequency of the keyword by color and years. In addition to that size of the bubbles is also related with the keywords occurrence frequency and lines between them related to the total link strength. According to the keywords with dark blue color such as “economic analysis”, “financial services” and “Rotterdam rules” were used around 2010. Besides, the keywords colored with green such as “trade finance”, “open account” and “UCP 600” were used mostly around 2018. Finally, the keywords colored with yellow such as “BPO”, “NFT”, “smart contracts” and “bank guarantee” etc. are the ones used at the most recent publications. One of the important point that can be inferred from the Table 6 and Figure 11 is the importance of L/C for international trade (or vice-versa) that can be seen in the ranking and frequency of common keywords. In addition, it also can be said that digitalization has huge effect on L/C literature since almost half of the keywords related directly with the sub-categories of the distributed ledger technology. That shows the importance of the science mapping analysis shed a light on the direction and transformation of the research trends in L/C.

Conclusion and Suggestions

L/C, which is a very complex payment in terms of procedures and intermediaries involved, has been used in international transfer of the money by exporters and importers for decades. In addition to its importance for multinational companies, exporters and importers, it is still one of the most essential payment method for banks in international transactions. That’s why, the subject of L/C has been investigated in the WoS database in terms of details such as citations, publication years, authors, organizations, sources etc. within the scope of this research. To be able to collect the data, “letter of credit” and “letters of credit” keywords have been used on 6th of June 2024. As a result, 171 articles, 20 proceeding papers, 11 book review, 10 editorial materials, 7 book chapters, 8 other types of publications from different disciplines were reached. Total of 220 results have been reached by using “letter of credit” and “letters of credit” keywords and the data was analyzed by using VOSviewer and Taleau programs.

The studies published from 1980 till 2024 and the majority of the studies were conducted in the fields of Law and Business Finance. However, computer science and artificial intelligence is also gaining importance in the publications related to the L/C. When the subject is investigated from the viewpoint of contribution of countries to L/C topic, USA ranks first by far. In addition to that, it is noteworthy that there are no publications in the countries in the Middle East, Africa (except South Africa) and South America (except Chile and Colombia). This might be related to the international trade culture and competitiveness of these regions.

Another important point is that “huong, luong hoang” and “vo, hong khanh” ranked best according to co-authorship analysis. When the citation analysis is conducted, “Byrne, james e.” and “Byrne, james e.” ranks best respectively. When the sources analyzed, it has been found that “Journal of International Economics” and “Business Lawyer” are the journals where L/C related documents have been published. Besides, it is also found that " Natl. Chung Hsing Univ." and " Fed Reserve Bank San Francisco" are the most cited organization with about L/C subject. Another interesting point is that Bilkent University, which is located in Türkiye, ranks at 8th among these organizations. These authors, institutions and journals are at great importance for the academics and practitioners who are actively using L/C.

For predicting the future direction of L/C topic trends, it is essential to see the publications from a wider perspective. Co-occurrence analysis has been conducted to be able to see the change in the selection of keywords in the publication throughout selected time. The most used keywords are "Letter of Credit" with 36, "Blockchain" with 13, "Letters of Credit" with 12 and "Smart Contract" with 9. Also overlay visualization map displays the same trend such as “BPO”, “NFT”, “smart contracts” and “bank guarantee” etc. are the ones used at the most recent publications.

One of the most important output of this science mapping research is visualizing the metrics of publications in L/C topic. The findings of the study demonstrate not only those facts but also the effect of digitalization. The disrupting nature of digitalization in the way of doing business can be seen in the keywords usage of publications in the last decade. So, new publications can be focused on investigating the effect of industry 4.0 components

on L/C separately. On the other hand, expanding the used databases (such as SCOPUS, Google Scholar etc.) to be able to include more publication or using different analysis programs (such as R, SciMAT etc.) can be suggested for future researches to be able to have a better understanding about L/C subject.

References

- Aksoy, B., Akpınar, A., & Ünüsan, Ç. (2024). Export performance: a comprehensive bibliometric overview. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 39(6), 1352-1377. <https://doi.org/10.1108/JBIM-12-2022-0573>
- Alam, S. S., Chowdhury, M. A. M., & Razak, D. B. A. (2021). Research evolution in banking performance: a bibliometric analysis. *Future Business Journal*, 7, 1-19. <https://doi.org/10.1186/s43093-021-00111-7>
- Azzahro, S. F. (2022). Bibliometric Mapping of Islamic Letter of Credit using VOSviewer. *Journal of Islamic Economics Literatures*, 3(2), 1-7. <https://doi.org/10.58968/jiel.v3i2.129>
- Calheiros-Lobo, N., Vasconcelos Ferreira, J., & Au-Yong-Oliveira, M. (2023). SME internationalization and export performance: A systematic review with bibliometric analysis. *Sustainability*, 15(11), 8473. <https://doi.org/10.3390/su15118473>
- Cengiz, E. K., & Oduncu, F. (2023). Fintek Kavramı İle İlgili Yapılan Uluslararası Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-92.
- Crozet, M., Demir, B., & Javorcik, B. (2022). International trade and letters of credit: A double-edged sword in times of crises. *IMF Economic Review*, 70(2), 185-211. <https://doi.org/10.1057/s41308-021-00155-3>
- Ermakov, V. A., Burmistrova, E. M., Bodin, N. B., Chursin, A. A., & Shevereva, E. A. (2018). A letter of credit as an instrument to mitigate risks and improve the efficiency of foreign trade transaction. *Revista Espacios*, 39(06), 31.
- Gürbüz, G. B., & Sönmez, S. S. (2022). İhracat kredi sigortalarının bibliyometrik analizi: Web of Science veri tabanında bir inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 95-121. <https://doi.org/10.54557/karataysad.1095792>
- Güven, Ö. (2015). Dış ticarete ödeme şekilleri ve dış ticaretin finansmanı. In Yılmaz, M. & Onay, M. (Ed.), *İhracat ve İthalat Yönetimi Yeni Stratejiler ve Güncel Uygulamalar* (pp.151–168). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hassan, M. K., Rabbani, M. R., Brodmann, J., Bashar, A., & Grewal, H. (2023). Bibliometric and Scientometric analysis on CSR practices in the banking sector. *Review of Financial Economics*, 41(2), 177-196. <https://doi.org/10.1002/rfe.1171>
- Hussain, S., Ahmed, A. A. A., Kurniullah, A. Z., Ramirez-Asis, E., Al-Awawdeh, N., Al-Shamayleh, N. J. M., & Julca-Guerrero, F. (2021). Protection against letters of credit fraud. *J. Legal Ethical & Regnl. Issues*, 24(1), 1-11.
- Irmak, E. (2023). Uluslararası ticarete kullanılan akreditif ödeme yönteminde blokzincir teknolojisi ve akıllı sözleşmeler. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 11(2), 87-102.
- Kahveci, A. (2023). İhracat Performansı: Vosviewer İle Bibliyometrik Bir Analiz. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 118-133.
- Karadayı, T., & Akdemir, D. M. (2020). Research trends of service export: a bibliometric study. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 6(1), 106-115.
- Kazancı, F. (2023). Akreditiflerde Katılım Bankacılığına Özgü Sorunlar: UCP 600 Kurallarının Katılım Bankacılığına Uyumu. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 6(Özel Sayı), 1-17. <https://doi.org/10.52637/kiid.1295665>

- Kim, D. C. (2020). A Study on the Problems and Countermeasures Relative to Negotiation Clause under L/C Transactions in the UCP 600. *Journal of Korea Trade*, 24(4) 49-70. <https://doi.org/10.35611/jkt.2020.24.4.49>
- Lacka, E., Chan, H. K., & Wang, X. (2020). Technological advancements and B2B international trade: A bibliometric analysis and review of industrial marketing research. *Industrial Marketing Management*, 88, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.04.007>
- Nobanee, H., Dilshad, M. N., Al Dhanhani, M., Al Neyadi, M., Al Qubaisi, S., & Al Shamsi, S. (2021). Big Data applications the banking sector: A bibliometric analysis approach. *Sage Open*, 11(4), 1-18. <https://doi.org/10.1177/21582440211067234>
- Pandey, D. K., Hassan, M. K., Kumari, V., Zaied, Y. B., & Rai, V. K. (2023). Mapping the landscape of FinTech in banking and finance: a bibliometric review. *Research in International Business and Finance*, 67, 1-24. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.102116>
- Puneri, A. (2021). Conventional and Islamic Letter of Credit: Comparison and Implementation. *Airlangga International Journal of Islamic Economics & Finance*, 4(2). 124-142.
- Rantung, M. C., Siagian, H., & Sinaga, J. T. G. (2024). Optimizing the Security of Letter of Credit Transactions: Application of Blockchain Technology in Reducing the Risk of Fraud in Banking. *Dinasti International Journal of Economics, Finance & Accounting*, 5(1), 271-282. <https://doi.org/10.38035/dijefa.v5i1>
- Sarhan, A.Y (2024) An Analysis on Determinants of Cash and L/C Export: Findings from Türkiye's Export, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25(2), 297-308. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1428225>
- Sharma, P., Rohatgi, S., & Jasuja, D. (2023). Scientific mapping of gravity model of international trade literature: A bibliometric analysis. *Journal of Scientometric Research*, 11(3), 447-457. <https://doi.org/10.5530/jscires.11.3.48>
- TEB. (n.d.). *Letter of Credit*. Retrieved June 8, 2024 from <https://www.teb.com.tr/sme/letter-of-credit/>
- Tian, X., Geng, Y., Sarkis, J., & Zhong, S. (2018). Trends and features of embodied flows associated with international trade based on bibliometric analysis. *Resources, Conservation and Recycling*, 131, 148-157.
- Turgut, A. (2023). Lojistik ve tedarik zincirinde yapay zekâ çalışmaları: bibliyometrik bir analiz. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 461-480. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1167224>
- TurkStat. (n.d.). *Exports by Payment Methods*, Retrieved June 6, 2024 from <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>
- Waltman, L., Van Eck, N. J., & Noyons, E. C. (2010). A Unified Approach to Mapping and Clustering of Bibliometric Networks. *Journal of Informetrics*, 4(4), 629-635. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2010.07.002>
- Wang, S. B., & Peng, X. H. (2023). Knowledge mapping of port logistics in the recent 20 Years: a bibliometric analysis via CiteSpace. *Maritime Policy & Management*, 50(3), 335-350. <https://doi.org/10.1080/03088839.2021.1990429>
- Zainuldin, M. H., & Lui, T. K. (2022). A bibliometric analysis of CSR in the banking industry: a decade study based on Scopus scientific mapping. *International Journal of Bank Marketing*, 40(1), 1-26. <https://doi.org/10.1108/IJBM-04-2020-0178>
- Ziraat. (n.d.). *Letter of Credit*. Retrieved June 8, 2024 from <https://www.ziraatbank.com.tr/en/corporate/foreign-trade/foreign-trade-services/letter-of-credit>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Akreditif ihracatçı ve ithalatçı için en güvenli ödeme yöntemlerinden biridir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi akreditife ilişkin tüm süreçlerin ihracatçı ile ithalatçı arasında aracı görevi yürütmekle birlikte taraflara karşı sorumlulukları da bulunan bankalar tarafından yürütülmesine ek olarak herhangi bir uyuşmazlığın uluslararası kurallara göre ele alınmasıdır. Bu özgün yapısı nedeniyle, prosedürler ve araçlar açısından oldukça karmaşık bir ödeme olan akreditif, uzun yıllardır ihracatçılar ve ithalatçılar tarafından uluslararası para transferinde kullanılmaktadır. Akreditifli ödemelerde görünen yüzdesel düşüş trendine rağmen çok uluslu şirketler, ihracatçılar ve ithalatçılar açısından büyük önem arz etmesinin yanı sıra, bankalar için de uluslararası ödemelerde kullanılan en temel ödeme yöntemlerinden biridir.

Bu özellikleri nedeniyle literatürde bankacılık, hukuk, finans, uluslararası ticaret gibi birçok bilim dalı ile ilişki için bulunmaktadır. Örneğin; Haziran 2024'te Google Scholar veri tabanında İngilizce akreditif ifadesinin karşılığı olan "letter of credit" yazılarak arama yapıldığında 38.800 sonuca ulaşılmıştır. Küreselleşmenin sonuçlarından biri olan dijitalleşme, akademisyenlerin ve araştırmacıların dünyada üretilen tüm yayınlara çok kısa bir zaman diliminde ulaşmalarını sağlamaktadır. Ancak bilginin kapsamı arttıkça ilgili konudaki verilerin tasnifi, sınıflandırılması ve analiz edilmesinin manuel olarak yapılması zaman alıcı ve verimsiz hale gelmektedir. Bu nedenle yayınlara ilişkin genel bir bakış açısı sunmak ve araştırma eğilimleri gibi analizler yapmak için bibliyometrik analizler kullanılmaktadır.

Yapılan literatür incelemesinde akreditif konusunda bu yönde genel bir perspektif sunan bibliyometrik bir çalışma tespit edilememiştir. Benzer bir çalışma olan Azzahro'nun (2022) makalesi ise yalnızca İslami akreditif konusu olarak adlandırılan akreditifin çok niş ve yeni bir alt başlığını kapsamaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında akreditif konusundaki genel karakteristiklerin (atıflar, organizasyonlar, anahtar kelimeler, yayın yılları, kaynaklar, bilim dalı ve ülkeler gibi) ve eğilimlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bilim haritalama yöntemi kullanılarak genel bir bakış sunan ilk bibliyometrik makale olması açısından araştırmanın özgün olduğu ve literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, akreditifle ilgili çalışmalara ulaşabilmek için WoS veri tabanında 6 Haziran 2024 tarihinde "letter of credit" ve "letters of credit" anahtar kelimeleri kullanılarak inceleme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları kapsamında farklı veri formatı ve dublikasyondan kaçınmak için diğer veri tabanlarının kullanılmamıştır. Arama sonucunda farklı disiplinlerden 171 makale, 20 bildiri, 11 kitap incelemesi, 10 editöryal materyal, 7 kitap bölümü ve 8 adet diğer türlerde yayına ulaşılmıştır. Ulaşılan 220 adet sonuca ait veriler VOSviewer ve Taleu programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre akreditif ile ilgili çalışmaların yayın aralığının 1980 yılı ile 2024 yılları arasında kapsadığı görülmekle birlikte bilim alanı açısından bakıldığında yayınların büyük çoğunluğunun Hukuk, Finans ve İktisat alanında yayınlandığı tespit edilmiştir. Bilim alanı ile ilgili görülen önemli tespitlerden biri ise bilgisayar ve yapay zeka bilim alanlarının her konuda olduğu gibi akreditifler hususunda önem kazanmaya başlamasıdır. Bilim dünyasına akreditif konusuna katkıda bulunan ülkeler açısından yapılan incelemede ABD'nin diğer ülkelere göre açık ara ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu sonuca ek olarak, harita üzerinde yayınların ülkelere göre dağılımı incelendiğinde Orta Doğu, Afrika (Güney Afrika hariç) ve Güney Amerika (Şili ve Kolombiya hariç) ülkelerinde hiç yayın olmaması dikkat çekicidir. Bu durumun, ilgili bölgelerin uluslararası ticaret kültürü ve rekabetçiliğinin alanyazına yansması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma bulgularına yönelik bir diğer önemli nokta ortak yazarlık analizine göre "huong, luong hoang" ve "vo, hong khang"ın en iyi sırada yer almasıdır. Atıf analizi yapıldığında ise sırasıyla "Byrne, james e." ve "Byrne, james e."nin ilk iki sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, kurum analizine göre yapılan incelemede akreditif ile ilgili en çok yayın yapılan yerlerin "Journal of International Economics" ve "Business Lawyer" dergileri olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak, akreditif konusunda en çok atıf alan kuruluşların ise "Natl. Chung Hsing Univ." ve "Fed Reserve Bank San Francisco" kurumları olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de bulunan Bilkent Üniversitesi'nin bu kuruluşlar arasında 8. sırada yer alması kurumlar analizinde tespit edilen bir diğer ilginç husustur. Bu noktadan hareketle, akreditif konusunda çalışma yapmak isteyen akademisyenler ve uygulayıcıların belirtilen yazarlar, kurumlar ve dergileri incelemelerinin büyük önem taşıdığı söylenebilir.

Bibliyometrik analizlerde bir konuyu daha geniş bir perspektiften görmek ve yönünü tayin etmek için en önemli analizlerden biri olan anahtar kelime analizi kullanılmaktadır. Akreditif konusunun gelecekteki yönünü tahmin etmek için seçilen zaman aralığında yayınlardaki anahtar kelimelerin seçimindeki değişimi görselleştirildiğinde en

çok kullanılan anahtar kelimelerin "Letter of Credit" (36 adet), "Blockchain" (13 adet), "Letters of Credit" (12 adet) ve "Smart Contract" (9 adet) olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, katman haritası incelendiğinde de "BPO", "NFT", "akıllı sözleşmeler" ve "banka garantisi" gibi anahtar kelimelerin son yayınlarda yoğunlukla kullanıldığı ve eğilimin bu yönde olduğu tespit edilmiştir.

Bilim haritalama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen araştırmasının en önemli çıktılarından biri, akreditif konusundaki yayınların metriklerini detaylı olarak vermekle birlikte aynı zamanda görselleştirmesidir. Çalışmanın bulguları araştırma konuları kapsamında da sadece bu gerçekleri göstermekle kalmamakta, aynı zamanda dijitalleşmenin etkisini de ortaya koymaktadır. Dijitalleşmenin iş yapma biçimindeki yaratıcı yıkım etkisi, son on yılda yayınların anahtar kelime kullanımında görülmektedir. Dolayısıyla, araştırmacılar yeni yapılacak yayınlarda Endüstri 4.0 bileşenlerinin akreditif üzerindeki etkisini alt bileşenler kapsamında ayrı ayrı araştırmaya odaklanabilirler. Bunun yanı sıra yapılacak yayınlarda kullanılan veri tabanlarının (SCOPUS, Google Akademik vb.) daha fazla yayını kapsayacak şekilde genişletilmesi araştırma sonuçlarının daha kapsamlı olmasına katkı sağlayacaktır. Son olarak, gelecekte yapılacak çalışmalarda akreditif konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için aynı zamanda verilerin farklı analiz programları (R, SciMAT vb.) kullanılarak incelenmesi önerilebilir.

BİLİMSEL ARAŞTIRMA SÜREÇLERİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM OLARAK VATANDAŞ BİLİMİ (CİTİZEN SCIENCE)

CITIZEN SCIENCE AS A NEW APPROACH IN SCIENTIFIC RESEARCH PROCESSES

Hasan İÇEN

İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya
hasanicenn@gmail.com.tr
ORCID: 0000-0003-3453-1240

Kaan KAPAN

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Coğrafya
kaan.kapan@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2979-5057

Ahmet UYSAL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya
ahmetuysal@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5928-0516

ÖZ

Geliş Tarihi:

01.07.2024

Kabul Tarihi:

26.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

**Anahtar
Kelimeler**

Vatandaş Bilimi
Bilimsel Araştırma
Toplumsal Katılım
Katılımcı
Araştırma

Keywords

Citizen Science
Scientific Research
Public
Participation
Participatory
Research

Vatandaş Bilimi (Citizen Science), bilimsel araştırma süreçlerine profesyonel olmayan bireylerin aktif katılımını ifade eden, güçlü ve dönüştürücü bir yaklaşımdır. Bu yöntem, bilimsel araştırmaların kapsamını genişletirken, bilim okuryazarlığını artırır ve gönüllülere profesyonel bilim insanlarıyla işbirliği yapma fırsatı sunar. Bu çalışma, Vatandaş Bilimi'nin tanımlarını, özelliklerini ve literatürü bütüncül bir bakış açısıyla ele almakta, bunlardan yola çıkarak kapsayıcı bir Türkçe tanım geliştirmekte ve Vatandaş Bilimi'nin dünyadaki güncel durumunu bibliyometrik analizler ışığında incelemektedir. Web of Science verilerine dayanan analizler, 1976'dan bu yana Vatandaş Bilimi terimiyle ilişkilendirilen 61,762 yayının varlığını ortaya koymaktadır. Bu yayınların çoğunluğu İngilizce yayınlanmıştır ve 2012 yılından itibaren yayın sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Coğrafi dağılım açısından en fazla yayın Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Çin kaynaklıdır. Bu ülkelerdeki geniş akademik altyapı ve yoğun araştırma olanakları, Vatandaş Bilimi projelerine katılımı teşvik eden ana unsurlardır. Disiplinlere göre bakıldığında, özellikle fen ve doğa bilimleri alanlarında Vatandaş Bilimi uygulamalarının yaygınlığı ve etkinliği giderek artmaktadır. Çalışma sonucunda coğrafya disiplininin de bu yöntem bağlamında çok avantajlı bir konumda olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Vatandaş Bilimi'nin Türkiye'de de benimsenmesi bilimsel araştırma kapasitelerinin güçlendirilmesine yönelik önemli bir potansiyel sunmaktadır.

ABSTRACT

Citizen Citizen Science is a powerful and transformative approach that refers to the active participation of non-professionals in scientific research processes. It broadens the scope of scientific research, increases scientific literacy, and offers volunteers the opportunity to collaborate with professional scientists. This study takes a holistic view of the definitions, characteristics and literature on Citizen Science, develops an inclusive Turkish definition based on these, and examines the current state of Citizen Science in the world in the light of bibliometric analyses. Analysis based on Web of Science data reveals the existence of 61,762 publications associated with the term Citizen Science since 1976. The majority of these publications were published in English, with a significant increase in the number of publications since 2012. In terms of geographical distribution, the largest number of publications originate from the United States, the United Kingdom and China. The large academic infrastructure and intensive research opportunities in these countries are the main incentives for participation in Citizen Science projects. In terms of disciplines, the prevalence and effectiveness of Citizen Science practices are increasing, especially in the fields of science and natural sciences. As a result of the study, it was seen that the geography discipline is in a very advantageous position in terms of this method. In this context, the adoption of Citizen Science in Turkey offers a significant potential for strengthening scientific research capacities.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1508181>

Anf/Cite as: İÇen, H., Kapan, K., & Uysal, A. (2024). Bilimsel araştırma süreçlerinde yeni bir yaklaşım olarak vatandaş bilimi (citizen science). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1583-1597.

Giriş

Çağdaş bilimin güncel görünümü, gök cisimlerinin hareketlerini izleyen ilk uygarlıklardan klasik bilimin ilkelerini ortaya koyan Rönesans bilginlerine ve oradan günümüze kadar olan uzun ve zorlu bir yolculuğun doruk noktasıdır. Bu yolculuğun sonlarına doğru, 17. ve 18. Yüzyıllarda gerçekleşen bilimsel devrim aklın ve deneyin sistematik uygulamasını modern bilimsel araştırmanın temeli haline getirmiş ve bu sayede bilim, kurumsallaşmasını bugün bildiğimiz şekliyle tamamlamıştır. Bilimsel bilginin üretim süreci olarak tanımlayabileceğimiz bilimsel araştırma, bir konu veya olguya ilişkin bilgiyi/anlayışı artırmayı amaçlayan sistematik yaklaşımdır (Babbie, 2010).

Bilimsel ilerlemenin son yüzyıldaki baş döndürücü hızı, bilim alanlarının tümünde spesifik uzmanlaşmalara gidilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu, bilimsel ilerleme için oldukça olumlu bir gelişme olsa da aynı anda bilimi, alanda derin eğitim almış kişiler dışında bilgi üretilemeyen, hatta bu kişiler dışındakilerin üretilen bilgiyi dahi kavrayamayacağı bir noktaya getirmiştir. Tam da bu noktada, bilim ve toplum arasındaki iletişim yetersizliğine odaklanan ve bunun altında yatan sebeplerin ortaya çıkarılmasıyla beraber bu duruma müdahaleyi de amaçlayan bir takım hareketlerin şekillendiği görülmüştür. Söz konusu yeni yaklaşımlardan biri, Avrupa’da kurumsallaşmış bir hareket haline gelen ve kökleri açık bilim anlayışı ile bilimsel araştırmalarda halk katılımını sağlama fikrine dayanan, bilimsel araştırma süreçleri için güçlü ve dönüştürücü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Vatandaş Bilimi (Citizen Science) olarak adlandırılan bu yaklaşım, araştırma yöntemlerini dönüştürmekle kalmayarak halkın bilimsel süreçlere katılımını teşvik etmede yeni ve güçlü bir perspektif de sunmaktadır.

Vatandaş Bilimi, profesyonel olarak bilimle uğraşmayan insanların da bilimsel araştırma süreçlerinin farklı safhalarında yer alabileceğini savunan ve bu sayede klasik araştırmadan farklı olarak; araştırma maliyetlerinin azaltılması, büyük ölçekli araştırmaların hızlıca gerçekleştirilmesi, toplum ve bilim arasındaki iletişim boşluğunun kapatılması, bilimsel okur-yazarlığın yükseltilmesi ve bireylerin kendini gerçekleştirme hedeflerine ulaşmasının sağlanması gibi faydaların ortaya çıkmasını hedefleyen, daha paylaşımcı bir araştırma şeklidir.

Bu çalışmada, Vatandaş Bilimi kavramının Türkçe literatüre kazandırılması ve bu yöntemin farklı disiplinlerdeki durumunun incelenmesi amaçlanmıştır. Literatür taramasının kullanıldığı ilk kısımda, özellikle Türkçe literatürdeki eksikliğin giderilmesi amacıyla kapsamlı bir derleme sunmak hedeflenmiştir. İkinci kısmı, Web of Science veritabanından elde edilen verilerin bibliyometrik analizi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, Vatandaş Bilimi ile ilgili yayınların tarihsel gelişimi, ülkeler ve ilgili bilim dalları gibi çeşitli kategorilerde veri toplanmıştır. Anahtar kelimeler olarak “Vatandaş Bilimi”, “Kitle Kaynak Kullanımı”, “Kamusal/Toplumsal Katılım”, “Gönüllü Coğrafi Veri” ve “Katılımcı Araştırma” terimleri kullanılarak tarama gerçekleştirilmiştir.

Bibliyometrik analizde, Vatandaş Bilimi üzerine yapılan yayınların sayısal dağılımı incelenmiş ve yıllara göre yayın trendleri analiz edilmiştir. Ayrıca, en çok yayın yapan ülkeler belirlenmiş ve bu ülkelerin Vatandaş Bilimi alanındaki katkıları değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, Vatandaş Bilimi ile ilgili yapılan yayınların disiplinler arası dağılımı da incelenmiştir. Çevre bilimleri, sosyal bilimler, mühendislik gibi alanlardaki yayınların sayısı analiz edilerek, Vatandaş Bilimi'nin hangi disiplinlerde daha fazla yer bulduğu ve hangi alanlarda daha fazla katkı sağladığı belirlenmiştir. Bu analizler, Vatandaş Bilimi'nin Türkiye'deki potansiyelini değerlendirmek için de temel oluşturmaktadır. Çalışma, Türkiye'de Vatandaş Bilimi'nin bilimsel araştırmalara nasıl entegre edilebileceği ve bu alanda yapılacak gelecekteki araştırmalar için olası yönleri de tartışmayı amaçlamaktadır.

Vatandaş Bilimi 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış bir kavramdır ve açık bilim hareketinin benimsediği vatandaşları/halkı güçlendirme anlayışı ile ilerleyen hareketin bir koludur (Palumbo vd., 2022). Açık bilimin temel kabulü olan, kamu tarafından fonlanan bilimsel araştırmaların kamuya daha açık ve kamunun yararını daha fazla gözetir hale gelmesi gerekliliği (Manzano-Patrón, Lopez-Neira & Izquierdo, 2021) kabulü ile birlikte bilim ve halk arasındaki iletişim zayıflığının da giderilmesi gerektiği anlayışı vatandaş biliminin fikri temellerini oluşturur.

Klasik araştırma yürütme şekline bir alternatif olmayan yöntem, bilimsel araştırmanın, uygun bilim alanlarında veya araştırma konularında yeniden yorumlanabileceğini savunmakta ve bu sayede bir dizi farklı çıktı hedeflemektedir. Yöntemi özel kılan da bu çıktılardır. Özellikle mekânsal/lokasyon temelli araştırmalarda geniş kullanım alanı bulan yöntem, ekonomik, sosyal ve eğitsel boyutlarda çok büyük bir potansiyele sahip gözükmektedir. Günümüzde Vatandaş Biliminin tüm bilim alanlarında hızla artan bir oranda kullanılan, özellikle Avrupa ülkelerinin bazılarında millî eğitim bakanlıkları şemsiyesi altında kendi ismini taşıyan kuruluşlara sahip ve neredeyse tüm dünya ülkelerinde yükselen bilinirliğe sahip bir hareket olduğunu söylemek mümkündür.

Vatandaş Bilimi, uygulaması çok eskiye dayansa da kavramsallaştırılması oldukça yeni bir harekettir. Alan Irwin, 1995'te ünlü "Vatandaş Bilimi: İnsan, Uzmanlık ve Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Bir Araştırma" çalışmasıyla bugün kullandığımız anlamıyla kavramı içeren ilk eseri ortaya koymuştur ve bu nedenle de teriminin isim babası olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, aynı dönemde Amerika kıtasında, Cornell ornitoloji laboratuvarının yürüttüğü bir dizi kuş gözlemi çalışmasıyla da terimin kullanılmaya başlandığı görülür. Cornell Ornitoloji Laboratuvarı, Vatandaş Bilimi girişimlerinin geliştirilmesi ve desteklenmesindeki öncü rolüyle tanınmaktadır. Laboratuvar, özellikle 2002 yılında başlatılıp hala devam eden, bugüne kadarki en başarılı Vatandaş Bilimi projelerinden olan eBird'ü yürütmesi sebebiyle önemlidir. eBird, dünya çapında kuş gözlemlerini kaydeden en büyük vatandaş bilimi platformu ve en büyük kuş gözlem ağıdır. Kullanıcılar, gördükleri kuşları tarih ve yer belirterek eBird platformuna kaydetmektedir. Proje, bugüne kadar 600 milyondan fazla kuş gözlemi toplayarak, biyolojik çeşitlilikle ilgili en büyük vatandaş bilimi veri tabanlarından birini oluşturmuştur. Bu projede elde edilen veriler, kuşların göç yolları, popülasyon trendleri ve çevresel değişimlerin kuş türleri üzerindeki etkileri gibi konularda çok büyük verilere dayanan eşsiz araştırmalar yapılmasına olanak tanımıştır. Bunun dışında laboratuvar, bilimsel sürecin her aşamasında vatandaş-bilim insanı işbirliğini geliştirmeye dair çalışmalar yürütmekte ve bu çaba bağlamında ön saflarda yer almaktadır. Ancak ne var ki bu laboratuvar çalışmalarında Vatandaş Bilimine daha araçsal yaklaştığından günümüzden baktığımızda farklılık yaratanın Irwin'in Vatandaş Bilimine yaklaşımı olduğunu görmek mümkündür.

Literatürün Tarihsel Gelişimi

Irwin'in temel çalışması, bilim insanları ve halk arasında Vatandaş Biliminin, karmaşık bilimsel problemleri daha verimli şekilde ele almak ve bilimsel araştırmada yeni yaklaşımlar geliştirmek için kullanılacak işbirlikçi bir yaklaşım olarak anlaşılmasını sağlamıştır (Wolf & Groot, 2020). Irwin'in Vatandaş Bilimini, vatandaşları bilimsel süreçlere dahil etme ve onların endişelerini/ihtiyaçlarını giderme aracı olarak kavramsallaştırması, alanın gelişimini önemli ölçüde olumlu etkilemiştir. Bu sayede Vatandaş Bilimi, daha önceden de var olan ve genellikle sadece gönüllü emeğin bilimsel işgücü olarak kullanılmasına odaklanan katılımcı yaklaşımlardan ayrılmış ve bu yöntem bilimsel araştırma, eğitim ve toplumsal katılım için değerli bir araca dönüşmüştür. Öte yandan Irwin'in Birleşik Krallık'taki çalışması, bilim ve bilim politikası süreçlerinin kamuya açılmasının gerekliliğini vurgulayarak bu konuya dikkat çekmiş ve sonrasında bilimsel vatandaşlık kavramının ortaya çıkışına da imkân vermiştir.

1995 yılında Alan Irwin'in vatandaş bilimi terimini bugünkü anlamında ilk defa kullandığı çalışma, vatandaş bilimi alanındaki ilk araştırma niteliğini de taşımaktadır. Bu kapsamlı kitabın yayımlanmasının ardından 1976 yılından beri ortada olan ancak başka yönlere uzanmış vatandaş bilimi terimi kendi odağını bulmuştur. Bu yıldan sonra yayınlanan birçok çalışmadan bahsedilebilir ancak, 2000 yılında Trumbull ve diğerlerinin "Bir vatandaş bilimi projesine katılım sırasında bilimsel düşünme" başlıklı çalışması, diğerlerinden ayrılmaktadır ve vatandaş bilimini inceleyen önemli bir eserdir. Bu çalışma, vatandaş biliminin metodolojik olarak denendiğine ve bu denemelerin analiz edildiğine dair bir kanıt görevi de görür. 2006 yılına gelindiğinde ise, alanda ilgi çekici bir gelişme yaşanmış ve Galloway, Tudor ve Haegen tarafından kaleme alınan "Vatandaş biliminin güvenilirliği: Oregon ak meşe meşesi araştırmalarına ilişkin bir örnek olay çalışması" adlı makale yayınlanmıştır. Bu makalede, ilk kez vatandaş bilimiyle elde edilen verinin kalitesiyle ilgili şüpheler ele alınmıştır.

Vatandaş bilimi 2000'li yıllar itibariyle de çok sayıda yayın veren bir alan haline gelmiştir. Bu noktadan sonra alandaki önemli eserler hakkında konuşmak daha anlamlı olacaktır. Bu eserler arasında öne çıkan ilk çalışma Bonney ve diğerlerinin (2009) temel makalesidir. Bu makale, "Vatandaş Bilimi" terimini güçlendirmiş ve projeleri sınıflandırmak için bir tipoloji önermiştir, böylece vatandaş bilimini bir araştırma nesnesi olarak ele almıştır. Benzer şekilde, Silvertown (2009), Vatandaş Biliminin bilimsel veri üretme değerini araştırmış ve geleneksel araştırma yöntemlerini tamamlama ve genişletme potansiyeline, bir başka deyişle vatandaş biliminin çıktılarını dikkat çekmiştir. Dickinson ve arkadaşlarının (2012) çalışması özellikle bu çıktılar konusunda Silvertown'u temel alarak proje sonuçlarını bilimsel, eğitsel ve sosyal boyutlara dayalı olarak değerlendirmek için bir çerçeve ortaya koymuştur. Ardından, Shirk ve diğerlerinin (2012) temel eseri, Vatandaş Biliminin işbirlikçi doğasını ve bilimsel/toplumsal problemlere çözüm bulma potansiyelinin altını çizmiştir. Özellikle 2009-2012 yılları arasında yapılan bu dört çalışma, hala kullanmakta olduğumuz vatandaş bilimi tanımları, terimleri ve tipolojilerinin temellerini ortaya koymuştur.

Tematik bir perspektiften bakıldığında, Vatandaş Bilimi hakkında değerlendirmeler yapan ve potansiyelini tartışan yayınların sayısı nispeten yüksektir (Brouwer ve Hessels, 2019; Lukyanenko ve diğerleri, 2016). Bu çalışmalar, Vatandaş Bilimi yöntemiyle insanları nasıl bilimsel faaliyetlere dahil ettiğini (Aceves-Bueno ve diğerleri, 2015; Storksdieck ve diğerleri, 2016) ve bilimsel projelere sıradan vatandaşları dahil etmenin bilimi nasıl daha eşitlikçi/paylaşımçı hale getirdiğini (Irwin, 1995; Strasser ve Hacklay, 2018) anlamaya çalışmaktadır. Kimi çalışmalar ise bu potansiyeli daha detaylı ele alabilmek adına bilim alanları özelinde çalışma yapmakta ve vatandaş biliminin olası çıktılarını çevresel yönetim, enerji, sosyal bilim ve doğa koruma gibi çeşitli alanlarda araştırmaktadır (Wuebben ve diğerleri, 2020; Albert ve diğerleri, 2021; Fontaine ve diğerleri, 2022).

Vatandaş Biliminin, araştırmacılar ve vatandaşlar için sağladığı genel faydaları incelemek de alandaki literatürün hatırı sayılır bir kısmının amacı olmuştur (Lewenstein, 2022; Resnik ve diğerleri, 2015; Rotman ve diğerleri, 2012; Theobald ve diğerleri, 2015; Silvertown, 2009). Bu çalışmalar arasında, vatandaşların vatandaş bilimi projelerinden elde ettiği faydalarda en büyük grubu temsil eden eğitsel çıktılar üzerine odaklanan yayınlar öne çıkmaktadır (Aceves-Bueno ve diğerleri, 2015; Lewandowski ve diğerleri, 2017; Resnik ve diğerleri, 2015). Bu araştırmalara ek olarak, Vatandaş Biliminin üniversite eğitime dahil edilmesi gerektiğini savunan eğitim odaklı çalışmalar da bulunmaktadır (Mitchell vd., 2017; Hussain, 2021).

Vatandaş Biliminin potansiyeli oldukça büyüktür, ancak bazı zayıf noktaları da göz ardı edilmemelidir. Bu hususa odaklanan yayınların sayısı günümüzde giderek artmaktadır. Örneğin Wiggins ve Crowston (2011), bu hareketin en zayıf noktalarının veri kalitesini yüksek tutmak ve projelere gönüllü katılımı teşvik etmenin zorluğu olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, araştırmalara çok sayıda kişinin katılımı nedeniyle bazı etik meseleler de önemli bir odak noktasıdır. Gunnell ve diğerleri (2021) ile Lotfian ve diğerleri (2021), çalışmalarda katkı sunanların onore edilmesi ve katılımcılara ait kişisel bilgilerin korunması gibi etik konuların önemini vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde Haklay (2013), kişisel veri gizliliği ve fikri mülkiyet hakları gibi konuların da projelerin yumuşak karınlarından olduğunu belirtmiştir. Etik kaygılar bağlamında, son olarak Vayena ve ekibinden (2015) bahsetmek gerekir, çalışmada açık bilim hareketi olarak vatandaş bilimi projelerinde ve bu projelerden elde edilen yayınlarda şeffaflığın ve özellikle verilerin yayınlanması hususunda sorumlu araştırma uygulamalarının önemi vurgulanmıştır.

Türkçe literatürde ise Vatandaş Bilimine dair çalışmaların azlığı hemen göze çarpmaktadır. Türkçe dilinde ilk çalışma Anbaroğlu ve Arkadaşları (2017) tarafından yapılmıştır ancak bu çalışmanın kapsamı oldukça sınırlıdır. Bunun yanı sıra, Vatandaş Bilimini doğrudan değerlendirmeyen ancak bir yöntem olarak kullanarak farklı bilim alanlarında metodolojik olarak bu yönetime başvurmuş Türkçe çalışmalar da bulunmaktadır (Per, 2020; Coşkun, Cırık ve Per, 2021). Vatandaş Bilimini müstakil bir araştırma alanı olarak ele alan ilk Türkçe eser ise Us (2020) tarafından yazılan bir kitap bölümüdür. Bunun dışında yine Us tarafından (2020) ve Kılınç tarafından yazılan (2023) tezler de Vatandaş Bilimi ile gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilebilecek projelere odaklanmakla beraber yöntemin kendisine de yer vermişlerdir.

Vatandaş Bilimi: Tanımlar ve Prensipler

Vatandaş Bilimini tanımlama çabası, bu hareketin bilimsel araştırma ve toplumsal katılım açısından artan önemini yansıtan açık ve uluslararası kabul görmüş bir tanıma duyulan ihtiyacın artmasından kaynaklanmaktadır (Haklay ve diğerleri, 2021). Bu ihtiyaç, geniş bir kullanım alanı olan ve farklı bilim alanları tarafından aktif olarak kullanılan bu yöntemin neredeyse her bir bilim dalı tarafından başka bir odakla oluşturulmuş bir tanıma sahip olmasından ileri gelir. Bu nedenle Vatandaş Bilimini tanımlama işi, bu alanın değişen doğasını ve farklı bakış açılarını yansıtan, kapsayıcı bir tanımın elde edilebilmesi için sürekli devam eden bir tartışmaya sahne olmaktadır. Bununla birlikte, "Vatandaş Bilimi" ve "topluluk bilimi" terimlerine dair köklü bir anlayışın olmayışı, markalaşma çabalarında zorluklar oluşturmuş ve titiz araştırmalara dayanan bilinçli tanımların önemi ortaya çıkmıştır (Hunter ve diğerleri, 2023).

Vatandaş Biliminin tanımlanmasında iki ana eğilim olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, neyin Vatandaş Bilimi olarak sayılacağı konusunda kapsayıcı davranmaktadır. Bonney ve diğerleri (2009) ve Dickinson ve diğerleri (2012), gibi çalışmacılar kapsayıcılık ve erişilebilirliğin Vatandaş Bilimi açısından önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre Vatandaş Bilimi, veri toplama ve analizden proje tasarımına ve çıktılarının paylaşılmasına kadar bilimsel sürecin herhangi bir aşamasına halkın katıldığı her türlü faaliyeti kapsamaktadır. Bu yaklaşım, daha büyük bir halk katılımını teşvik etmeyi, bilimi farklı gruplar için erişilebilir kılmayı ve bireylerin

araştırmanın çeşitli aşamalarında yapabilecekleri değerli katkılardan maksimum düzeyde yararlanmayı amaçlamaktadır.

Bir diğer açıdan, Vatandaş Biliminin ne olduğu konusunda daha titiz davranan ve onu daha dar bir kapsamda yorumlayan çalışmacılar da vardır. Shirk ve diğerleri (2012) ve Wiggins ve Crowston (2011) gibi çalışmacılar bilimsel araştırmada titizlik ihtiyacını vurgulayarak yalnızca vatandaşların bilimsel sürece aktif olarak katkıda bulunduğu ve yayınlarda ortak yazarlıkta ya da teşekkür kısmında yer aldığı projelerin gerçek Vatandaş Bilimi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu sayede araştırmanın bilimsel geçerliliğinin sağlanacağı ve Vatandaş Biliminin diğer katılımcı yaklaşımlardan kesin olarak ayrılacağı ileri sürülmektedir. Çeşitli kaynaklardan derlenen tanımlarla oluşturulan Tablo 1, Vatandaş Bilimine farklı yaklaşımların ortaya koyabileceği tanım çeşitliliğini aktarmak açısından önemlidir. Öte yandan bunlar Vatandaş Bilimine dair en sık kullanılan ve neredeyse ortak hale gelmiş tanımlar olduğu için de kıymetlidir.

Tablo 1. Farklı Vatandaş Bilimi Tanımları

Kaynak	Tanım
Oxford İngilizce Sözlük (2014)	Genellikle profesyonel bilim insanlarıyla işbirliği içinde veya onların yönetimi altında halkın katılımıyla gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar.
Wikipedia (2019)	Tamamen veya kısmen amatör (veya profesyonel olmayan) bilim adamları tarafından yürütülen bilimsel araştırmalar.
National Geographic Ansiklopedisi	Vatandaş Bilimi, bilimsel bilgiyi artırmak için bilimsel araştırmalara halkın katılımını sağlama ve işbirliği yaratma uygulamasıdır.
Avrupa Komisyonu	Vatandaşların entelektüel çabaları, çevredeki bilgileri veya sahip oldukları araçları/kaynakları ile bilime aktif olarak katkıda buldukları bir hareket, bilimsel araştırma faaliyetlerine genel kamu katılımı.
Avrupa Vatandaş Bilimi Birliği	Vatandaş Bilimi halkın bilimsel süreçlere katılımını amaçlayan açık ve kapsayıcı bir yaklaşımdır.

Kapsayıcı ve sınırlayıcı olarak adlandırabileceğimiz iki farklı yaklaşımın haricinde, daha uzlaşmacı bir yaklaşım benimseyen çalışmacıların var olduğunu da belirtmek gerekir. Bu araştırmacılar çalışmalarında projeleri katı kategorilere girmeye zorlamak yerine, halkın katılım düzeyi, bilimsel titizlik ve amaçlanan sonuçlar gibi çeşitli faktörleri göz önünde bulundurarak bir spektrum boyunca sınıflandırmayı tercih etmektedir ki bu şimdilik en doğru yaklaşım olarak gözükmektedir. Bu doğrultuda, özellikle Türkçe literatürde Vatandaş Biliminin özüne dikkat çekerken onun oluşturduğu şemsiye altında toplanan geniş spektrumunu da vurgulayacak bir tanımın eksikliği göze çarpmıştır. Türkiye çerçevesinde bu eksikliği gidermek adına, çalışmamız kapsamında ortaya koyduğumuz tanım ise şu şekildedir; “Vatandaş Bilimi, profesyonel olarak bilimle uğraşmayan insanların da bilimsel araştırma süreçlerinin farklı safhalarında yer alması gerektiğini savunan ve bu sayede hem bilimin hem de toplumun yararına çeşitli faydaların ortaya çıkmasını hedefleyen, bilim ile halkı ortak paydada buluşturan paylaşımcı bir araştırma şeklidir.”

Büyüyen Vatandaş Bilimi alanında farklı tanımların bir zemine oturması gerekliliğinin bilincinde olan Avrupa Vatandaş Bilimi Derneği (ECSA-European Citizen Science Association), 2015 yılında “Vatandaş Biliminin On İlkesi”ni geliştirmiştir (ECSA, 2015). "En iyi uygulamaları paylaşma ve kapasite oluşturma" çalışma grubunun öncülüğünde geliştirilen ilkeler, Vatandaş Bilimi girişimlerinin kalitesini değerlendirmek, etkisini ölçmek ve neyin Vatandaş Bilimi olarak değerlendirilebileceğine karar vermek için kritik bir çerçeve görevi görmektedir. ECSA (2023)'nın web sitesinden alıntılanarak uyarlanan bu ilkeler şu şekildedir;

1. *Vatandaş Bilimi projeleri, vatandaşları yeni bilgi veya anlayış üreten bilimsel çabalara aktif olarak dâhil etmelidir. Vatandaşlar katkıda bulunan, işbirliği veya proje lideri olarak hareket edebilir ve projede anlamlı bir role sahip olabilirler.*
2. *Vatandaş Bilimi projeleri örneğin, bir araştırma sorusunu yanıtlayacak veya koruma eylemini, yönetim kararlarını veya çevre politikasını şekillendirebilecek gerçek bir bilimsel sonuca sahiptir.*
3. *Hem profesyonel bilim insanları hem de vatandaşlar katılımdan fayda sağlamalıdır. Bu faydalar; araştırma çıktılarının yayınlanmasını, öğrenme fırsatlarını, kişisel zevki/tatmini, sosyal faydaları (örneğin yerel, ulusal ve uluslararası sorunları ele almak için bilimsel kanıtlara katkıda bulunma yoluyla memnuniyeti/doyumunu ve bu sayede politikayı etkileme potansiyelini) içerebilir.*

4. *Vatandaşlar bilimsel sürecin birden fazla aşamasına katılabilirler. Buna araştırma sorusunun geliştirilmesi, yöntemin tasarlanması, verilerin toplanması ve analiz edilmesi ve sonuçların iletilmesi dâhildir.*
5. *Vatandaşlar projeden elde edilen verilerinin nasıl kullanıldığı ve araştırmanın politik veya toplumsal sonuçlarının neler olduğu gibi birçok konuya dair geri bildirim alırlar.*
6. *Vatandaş Bilimi, dikkate alınması ve kontrol edilmesi gereken sınırlamaları ve önyargıları olan, diğerleri gibi bir araştırma yaklaşımı olarak kabul edilir. Ancak geleneksel araştırma yaklaşımlarından farklı olarak Vatandaş Bilimi, halkın daha fazla katılımı ve bilimin demokratikleşmesi için fırsat sağlar.*
7. *Vatandaş Bilimi projelerinde veriler kamuya açık haldede olmalıdır ve mümkün olduğunda sonuçlar açık erişim formatında yayınlanır. Bunu engelleyecek güvenlik veya gizlilik endişeleri olmadığı sürece proje sırasında veya sonrasında veri paylaşımı gerçekleştirilebilir.*
8. *Vatandaşlar proje sonuçlarında ve projeden elde edilen yayınlarda takdir/onore edilmelidir.*
9. *Vatandaş Bilimi programları; bilimsel çıktılar, veri kalitesi, katılımcı deneyimi ve daha geniş toplumsal veya politik etkileri açısından değerlendirilir.”*
10. *Vatandaş Bilimi projelerinin liderleri, telif hakkı, fikri mülkiyet, veri paylaşım anlaşmaları, gizlilik, atf ve faaliyetlerin çevresel etkisi ile ilgili yasal ve etik konuları dikkate alır.”*

On ilke, Vatandaş Bilimi için bir çerçeve oluştururken aynı zamanda yeni girişimler için de bir yol haritası sunmaktadır. Geniş bir bilim alanları yelpazesine hitap eden Vatandaş Bilimi hareketinde hem bu geniş spektrumdan hem de alanın nispeten yeni bir çalışma alanı olmasından kaynaklanan karmaşıklıklar vardır. Örneğin henüz üzerinde geniş kabuller sağlanabilmiş bir terminoloji dahi yoktur (Eitzel vd., 2017). Bu bağlamda Vatandaş Biliminin On İlkesi, her şeyden önce bu karmaşaya son verme amacı taşır.

Vatandaş Bilimi Projelerinin Mekânsal Dağılımı ve Literatürün Bibliyometrik Analizi

Vatandaş Bilimi farklı ülkelerde bağımsız kuruluşlar, devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşları (STK'lar) gibi aktörler tarafından yönetilmektedir. Vatandaş Biliminin temel değerlerinin yansıttığı vizyonda birleşen bu yapılar, gelişen Vatandaş Bilimi ekosisteminin şimdilik en önde gelen temsilcileridir. Bu temsilcilerin Amerika, Avrupa ve Avustralya kıtalarında güçlü örneklerini görmek mümkündür. 2010 yılında kurulan Amerikan Vatandaş Bilim Derneği (ACSA), ABD Vatandaş Bilimi topluluğunun lideri konumundadır. Özellikle proje desteklerini sağlayan kurum olmasıyla beraber “Citizen Science: Theory and Practice” dergisinin yayınlanması ve yıllık “Vatandaş Bilimi Derneği Konferansı”nın düzenlenmesi gibi iki önemli faaliyetin de yürütücüsüdür. Bir başka kıtada, bu kurumun bir eşdeğerini görmek mümkündür. 2014 yılında kurulan Avustralya Vatandaş Bilimi Derneği (AuCSA) yıllık Vatandaş Bilim Forumu'nu düzenlemektedir.

Tüm dünya üzerinde bu tarz aktörlerin görülmesine rağmen Vatandaş Biliminin yapılanma olarak en güçlü olduğu nokta Amerika ve Avrupa'dır. Buralarda hükümet kurumları, Vatandaş Biliminin çevresel konuları ele alma, halk sağlığını iyileştirme ve bilimsel okuryazarlığı geliştirme hususundaki potansiyelini tartışmasız şekilde kabul etmektedir. Bu kabul, bölgesel çapta canlı ve çeşitli bir Vatandaş Bilimi ekosisteminin oluşmasına imkân sağlamıştır. Avrupa özelinde hem ülke bazında hem de Avrupa Birliği olarak farklı yapılanmalardan bahsetmek mümkündür; örneğin Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan Vatandaş Bilimi Platformu, Avrupa çapında Vatandaş Bilimi projelerini, kaynaklarını ve paydaşlarını birbirine bağlamak için merkezi bir merkez görevi görmektedir. Avrupa Vatandaş Bilimi Derneği (ECSA) ise bağımsız bir dernek olarak Avrupa çapında Vatandaş Bilimi işbirliklerini teşvik etmektedir.

Web of Science platformunun verilerine göre hazırlanan tablo 2'ye bakıldığında 1976 yılından günümüze yapılan Vatandaş Bilimi yayınlarının destekçi kurumları görülmektedir. Sağladıkları finansman nedeniyle büyük öneme sahip olan bu kurumlar arasında ABD, AB Ülkeleri, Çin ve Japonya öne çıkmaktadır.

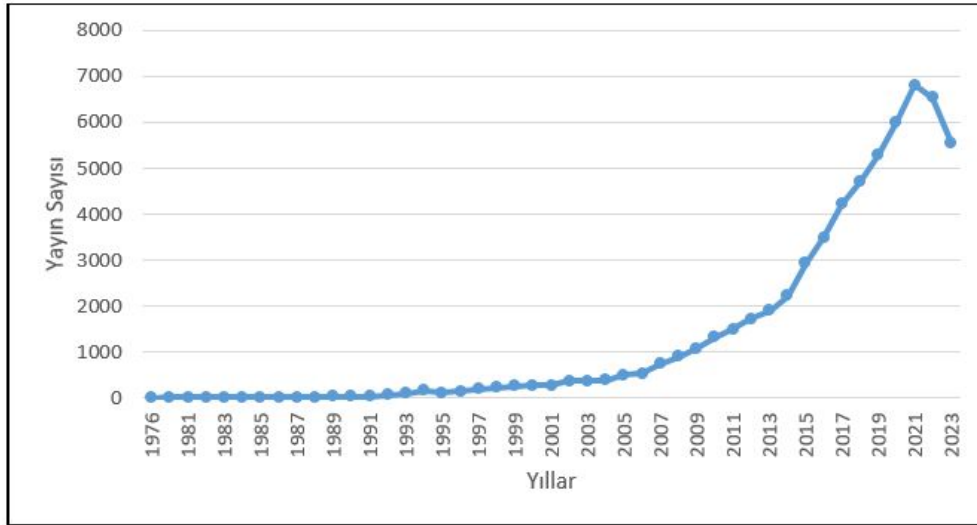
Tablo 2. Vatandaş Bilimi Projelerine En Çok Finans Sağlayan Kuruluşlar (1976-2023)

Finansman kuruluşları	Destek sayısı
Ulusal Bilim Vakfı (NSF) (ABD)	2256
Avrupa Birliği (AB)	1654
İngiltere Araştırma İnovasyon Kurumu (UKRI)	1326
Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı (NSFC)	1207

İspanya Hükümeti	905
Japonya Eğitim, Kültür, Spor, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (MEXT)	795
Japonya Bilimi Teşvik Topluluğu	722
Japonya Bilimsel Araştırma Fonu (KAKENHI)	625
ABD İnsan Sağlığı Hizmetleri Kurumu	609

Hecker, Garbe ve Born'un (2016) çalışmasına göre ülkeler bazında birinci sırada 34 Vatandaş Bilimi organizasyonu ile Almanya gelirken onu İngiltere (33) ve Avustralya (25) takip etmektedir. Bu verilerle karşılaştırma sağlayabilmek adına Tablo 2'de yer alan "Vatandaş Bilimini Finanse Eden Kuruluşlar" listesi oluşturulmuştur. Tabloya göre bu alanda en çok fon sağlayan ülke ABD'dir. Özellikle farklı kurumlar üzerinden yaptığı destek sayısı toplam 2800'den fazladır. Öte yandan Avrupa Birliği'nin tablodaki ikinciliğini zorlayan bir başka ülke de Japonyadır. Japonya'nın farklı finansman kurumlarına ait sayılar toplandığında yapılan destek sayısının 2142 olduğu görülmüştür. Japonya ile beraber Çin'in de bu konudaki finansman desteğinin yüksek oluşu Asya ülkelerinde yükselen bir Vatandaş Bilimi hareketine işaret olarak kabul edilebilir.

Vatandaş Bilim'inin bilim dünyası içerisindeki konumunu ve bu harekete ait trendleri gözlemleyebileceğimiz en önemli alanlardan biri de bu konuda yayınlanmış bilimsel yayınlardır. Bu yayınlar üzerinden analiz yürütmek ve çıkarımlar yapmak adına Web of Science (WoS), kaynak olarak seçilmiştir. Bu tercih, platformun içerdiği yüksek kaliteli belgelerin içerik ve görselleştirme araçlarıyla analiz edilebilir olmasından kaynaklanmıştır. WoS, Science Citation Index (SCI), Social Science Citation Index (SSCI) ve Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) gibi veri tabanlarını içeren Core Collection'dan alınan yayınları kapsamaktadır. Web of Science verilerine göre, 1976'dan itibaren kategori, başlık, anahtar kelime ya da özet kısmında Vatandaş Bilimi terimini içeren yayınların sayısı toplam 61.762 adettir.

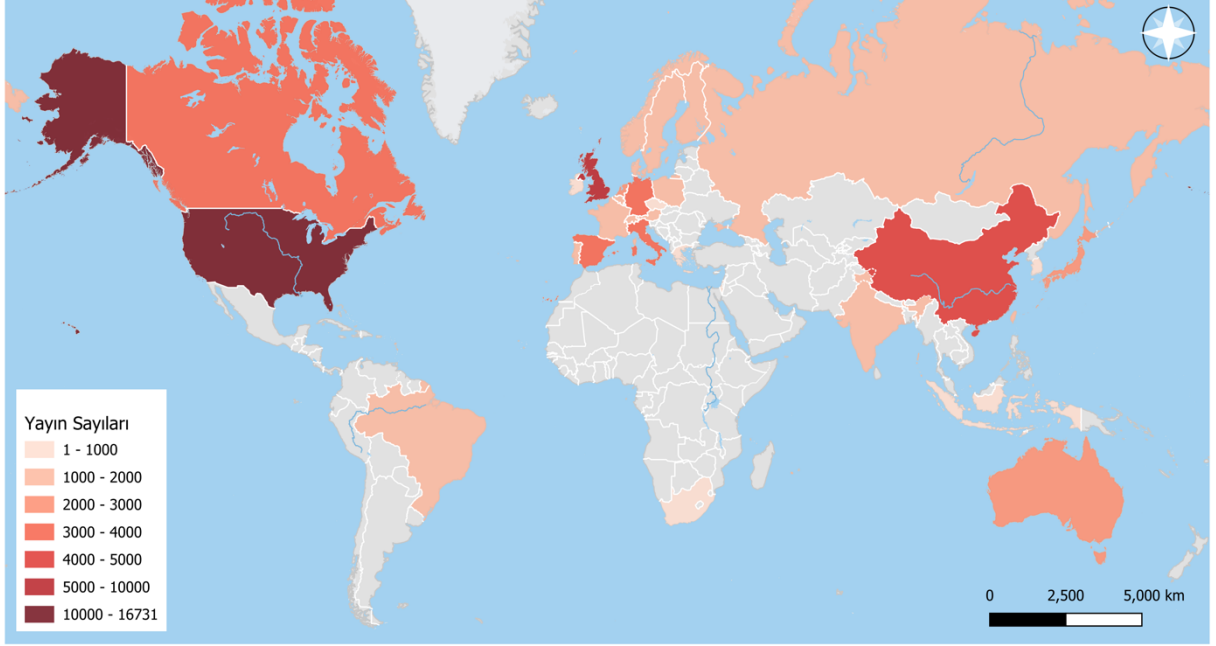

Grafik 1. Yıllara Görev Vatandaş Bilimi Yayınları

Yayın sayısının yer aldığı grafik 1 incelendiğinde, yayın sayısının istikrarlı olarak yükselen bir trend yakaladığı söylenebilir. Bu durum, vatandaş bilimine ilginin geçen zamanla beraber yükseldiği şeklinde yorumlanabilir. Özellikle 2012 yılından itibaren Vatandaş Biliminin gördüğü yoğun ilgi, bu yıl itibarıyla alan için yeni bir dönemin yaşandığı şeklinde de yorumlanabilir. 2006 yılı itibarıyla yayın sayılarında görülen keskin artış, vatandaşların projelere katılımını kolaylaştıran çevrimiçi platformların ve araçların ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Bu, vatandaş bilimi projelerinin erişilebilirliği ve ölçeklenebilirliğinde önemli bir değişimi gerçekleştiren bir gelişme olmuştur. 2006 yılı aynı zamanda özellikle internet bağlantısı, veri depolama ve işlem gücü bağlamında da önemli teknolojik gelişmelere tanıklık etmiştir. Bu gelişmeler hem vatandaşların hem de bilim insanlarının verimlerini arttırmıştır. 2014 yılından itibaren görülen keskin artış ise vatandaş bilimi projelerinin ve bulgularının daha geniş bir kitleye yayılmasını kolaylaştıran sosyal medya ve çevrimiçi ağ platformlarının artan

etkisine bağlanabilir. Bu platformlar, araştırmacıların ve gönüllülerin bağlantı kurmalarını, işbirliği yapmalarını ve çalışmalarını daha etkili bir şekilde duyurmalarını sağlayarak vatandaş bilimi girişimlerinin görünürlüğünün ve benimsenmesinin artmasına yol açmıştır.

Yayın sayısındaki yükselen trendin 2020 yılındaki COVID-19 pandemisi sebebiyle kesintiye uğradığı da görülmüştür. Pandeminin getirdiği kısıtlamalar, toplumsal hareketliliğin azalması ve laboratuvarlarda fiziksel katılımın sınırlanması gibi faktörler, Vatandaş Bilimi projelerinin yürütülmesini zorlaştırmıştır. Özellikle saha çalışmaları ve topluluk etkinlikleri, pandemi koşullarında riskli hale gelmiştir. Bu durum, Vatandaş Biliminin uygulamalı doğasının dezavantajlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Artan yayın sayıları Vatandaş Biliminin bilimsel literatürde giderek daha fazla yer bulduğunun bir göstergesidir.

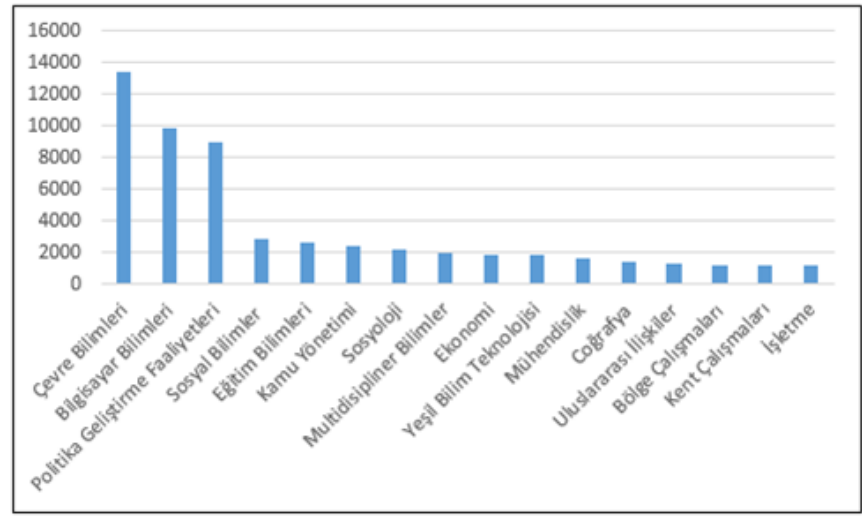

Harita 1. Ülkelere Göre Vatandaş Bilimi Yayınları

Vatandaş bilimi yayınlarının ülkelere göre dağılımının yer aldığı harita 1 incelendiğinde, en yüksek sayıda yayının Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Çin'den geldiği görülmektedir. Bu ülkelerdeki yüksek yayın sayıları sırasıyla 16,731; 6,278 ve 4,323'tür. Onları takiben, İtalya (3846), Almanya (3757), İspanya (3276), Kanada (3130), Avustralya (2897), Hollanda (2893) ve Japonya (2091) gelmektedir. Bununla birlikte bu yayınların türlerine baktığımızda %80,17'sinin araştırma makalesi, %16,55'inin erken erişim yayınları, %14,66'sının kongre bildirileri, %3,34'ünün derleme makalesi ve son olarak %3,02'sinin de kitap bölümlerinden oluştuğu görülmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi ülkelerdeki geniş akademik altyapı ve bilimsel araştırma olanakları, şüphesiz vatandaş bilimi projelerine katılımı teşvik etmede büyük rol oynamaktadır. Bu ülkelerdeki güçlü üniversiteler, araştırma kurumları ve bilimsel topluluklar, vatandaş bilimi girişimlerine destek vererek projelerin yayınlanmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi İngilizce konuşulan ülkeler, dünya çapında bilimsel iletişimde ve yayıncılıkta önde gelen konumdadır. Çalışma kapsamında incelenen 61.762 adet yayının %95,21'inin İngilizce dilinde yapılmış olması da buna kanıt niteliğindedir. Bu ülkelerde yayınlanan vatandaş bilimi çalışmaları, dil tanınırlığı nedeniyle uluslararası bilimsel topluluklara daha geniş bir şekilde ulaşabilmekte ve daha fazla dikkat çekebilmektedir. Çin gibi yükselen ekonomilere sahip ülkelerde ise bilimsel araştırmalara ve teknolojiye yapılan yatırımların artmasıyla birlikte, vatandaş bilimi alanında da aktiflik gözlemlenebilir. Bu ülkelerdeki geniş nüfus ve internet erişiminin yaygınlaşması da vatandaş bilimi projelerine katılımı artırabilir.

Literatürün değerlendirmesinden ulaşabileceğimiz bir başka önemli sonuç Vatandaş Biliminin hangi bilim alanlarında ne kadar geliştiğine dair ipuçlarıdır. Bu, alanın geleceği hakkında kurulacak projeksiyonların da temeli olarak görev yapabilir. Hecker, Garbe ve Born'un (2016) çalışmasında ele alınan Vatandaş Bilimi çalışmalarının bilim alanlarına göre dağılımı şöyledir: Fen Bilimleri (%75.7), Beşerî ve Toplumsal Bilimler (%11), doğa bilimleri (%7.5), mühendislik bilimleri (% 5.8). Web of Science platformunun kendi kategorizasyonu ile yapılan güncel tabloya baktığımızda Vatandaş Bilimi anahtar kelimesiyle yapılan yayınların bilim alanlarına göre dağılımını görmektedir. Buna göre, en fazla yayın çevre bilimleri alanında gerçekleştirilmiştir, bunu eğitim bilimleri izlemektedir. Burada coğrafya ise 18.sıradadır. Coğrafyanın bu listede bu kadar gerilerde yer almasının sebebi, Web of Science tarafından bazı çalışma alanlarının coğrafya disiplini kapsamında değerlendirilmemiş olmasıdır. Bu nedenle, coğrafya alanında yapılmış Vatandaş Bilimi projelerinin sayısının daha yüksek olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak ise Fen ve Doğa Bilimlerinin yayınlardaki ağırlığını koruduğunu görmek mümkündür. Bunun dışında bilgisayar ve mühendislik bilimleri gibi günümüzün yükselen değerleri de artışa geçmiştir. Tüm Vatandaş Bilimi yayınları içerisinde bazı bilim alanlarının yüzdelik dağılımı ise şu şekildedir; Çevre Bilimleri %21.69, Politika Geliştirme Faaliyetleri %14.57, Bilgisayar Bilimleri %16.00, Sosyal Bilimler %4.68, Kamu İş Sağlığı %4.62, Eğitim Bilimleri %4.23, Kamu Yönetimi %3.91, Sosyoloji %3.51, Multidisipliner Bilimler %3.09, Ekonomi %2.96, Yeşil Bilim Teknolojisi %2.93 Mühendislik %2.69, ve Coğrafya % 2.21.

Grafik 2. Bilim Alanlarına Göre Vatandaş Bilimi Yayınları

Bilim alanları arasındaki bu yayın sayısı farkı hususunda da şunun altı çizilmelidir; doğa bilimleri, Vatandaş Biliminin uygulanmasıyla doğrudan ve somut faydalar sağladığı için, bu alandaki yayınlar genellikle Vatandaş Biliminin uygulanmış bir örneğiyle ilgilidir. Örneğin, çevre bilimleri alanında, Vatandaş Bilimi projeleri genellikle su kalitesi izleme, hava kirliliği ölçümleri, biyolojik çeşitlilik izlemesi gibi somut çevresel sorunlara odaklanmakta ve bir projeden birden çok yayını ivedi bir şekilde hazırlayabilmektedir. Bu da doğa bilimleri alanında Vatandaş Bilimi anahtar kelimesiyle yayın sıklığını açıklar niteliktedir. Diğer yandan, bazı beşerî bilimler ve coğrafya alanında yapılan Vatandaş Bilimi çalışmaları ise genellikle yöntemin kendisini anlamaya ve kavramaya odaklanmaktadır. Dolayısıyla, coğrafya alanındaki Vatandaş Bilimi yayınları, çoğunlukla teorik ve metodolojik çalışmaları içermektedir.

Vatandaş bilimine dair yayın sayılarının bilim alanlarına göre dağılımına tekrar baktığımızda aslında doğa bilimlerinin toplum ve insana olan ilgisinin de yüksek olduğunu görebiliriz. Burada özellikle beşerî bilimler, insanı ve toplumu bir araştırma nesnesi olarak kabul ettiğinden, Vatandaş Bilimi bu alanlar için uzak ve bilinmez bir yöntem değildir. Bu durumun aksine, doğa bilimleri için devrim yaratan katılımcı dönüş bu nedenle bu alanlardan büyük ilgi görmüştür. Bu durumu özellikle coğrafya disiplinin düalist yapısıyla beraber düşünmek gerekir. Bu bakımdan coğrafya hem doğa bilimlerinin hem de beşerî bilimlerin özelliklerini bünyesinde barındırdığından Vatandaş Bilimi için de önemli ve farklı bir pozisyondadır. Vatandaş Bilimine gün geçtikçe artan ilgi, onu bir

araştırma alanı haline getirmekte ve alanda yetkin çalışmacı açığı oluşmaktadır. Vatandaş Biliminin coğrafyayla ilişkisinin oldukça güçlü bir potansiyel barındırdığı (Trojan vd., 2019) düşünülmektedir. Coğrafya, pedagojik/egitsel amaçlar bakımından önemli ve büyük bir disiplindir ve coğrafyada eğitim bilimleri tarafından kabul gören ve sıkça faydalanılan lokasyon, yer, hareket, bölge ve insan-çevre etkileşimi gibi temel kavramların kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Bu doğrultuda, coğrafyanın kavramları ve hedefleri Vatandaş Bilimi yöntemi için oldukça uygun gözükmektedir. Ek olarak Modern coğrafyanın temeli kabul edilen kültürel peyzaj çalışmalarından günümüzdeki postyapısalcı coğrafyalara kadar insan ve çevre arasındaki ilişki coğrafyanın en temel meselelerinden birisi olmuştur. Bu, bilim ve toplum arasındaki ilişkinin yorumlanmasında gözden kaçırılmaması gereken bir diktomidir. Çünkü bilim-toplum ve insan-çevre arasında yoğun kategorik ilişkiler bulunmaktadır.

Katılımcı yöntemin Coğrafya ile ilişkisinin anlaşılması adına WoS kayıtlarında Coğrafya alanında 2001 (ilk kayıt bu yıla aittir) yılından beri yapılan ve başlık, özet, anahtar kelime veya kategori kısmında “Vatandaş Bilimi, Kitle Kaynak kullanımı, Kamusal/Toplumsal Katılım, Gönüllü Coğrafi Veri ve Katılımcı Araştırma” anahtar kelimeleri (ve bunların varyasyonları) araştırılmıştır. Tablo 3’de görüldüğü gibi bunları içeren yayınların 947 adet olması, coğrafyanın Vatandaş Bilimi çalışmalarında görece daha az temsil edildiğini göstermektedir. Ancak, yıl bazında baktığımızda rahatça görülebilen artış trendi de coğrafyanın Vatandaş Bilimi alanındaki potansiyelini yansıtmaktadır. Bir başka bakımdan terimin yaygınlaşması ile ilgili terminolojik sorunlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışma kapsamında yapılan taramada sadece arama terimleri çeşitlendirilmiş, Vatandaş Bilimi ile Katılımcı Aksiyon Araştırması (Participatory Action Research) ve Gönüllü Coğrafi Bilgi (Volunteered Geographic Information) terimleri aranmıştır. Bunun yerine sadece “Vatandaş Bilimi” terimiyle yapılacak bir tarama daha az sayıda yayın anlamına gelebilecektir. Dolayısıyla bu kavramla ilişkili olabilecek coğrafya alanındaki yayın sayısının daha da fazla olabileceği düşünülmekle beraber Vatandaş Bilimi projelerinin coğrafya alanında daha da çeşitlenmesi ve coğrafi çalışma alanlarının daha fazla dikkate alınmasıyla, coğrafyanın Vatandaş Bilimi literatüründeki yerinin artması beklenmektedir.

Tablo 3. WoS Veritabanında Yıllara Göre Coğrafya ve Coğrafyada Aranan Terimlerle İlgili Çalışmaların Karşılaştırılması

Yıllar	Coğrafya yayınları	Alandaki vatandaş bilimi yayınları
2000	1766	0
2001	1720	1
2002	1780	3
2003	2020	3
2004	1929	4
2005	2737	4
2006	3161	7
2007	3632	13
2008	4030	14
2009	5128	14
2010	5276	19
2011	5906	23
2012	5970	41
2013	6501	45
2014	6872	67
2015	7492	85
2016	8002	60
2017	8431	94
2018	9153	90
2019	10518	85
2020	10446	76
2021	9878	71
2022	9608	64
2023	8436	64

Bilimsel topluluk, bilimsel araştırmalar ve halk arasındaki boşluğu kapatmayı amaçlayan Vatandaş Bilimi ile coğrafyanın yakın gelecekte farklı bir etkileşim boyutunda olacağı açıktır çünkü bilimsel uzmanlaşma ile bilimler arasındaki sınırın açıldığı bir vakiadır. Her ne kadar disiplinler arası çalışma yaklaşımı ile bu sorun aşılmaya çalışılsa da doğa bilimleri ve beşerî bilimler arasındaki uçurumun derinliği ortak bir kabuldür. Bu bağlamda hem bilim ve halk, hem de doğa bilimleri ve beşerî bilimler arasındaki boşluğu kapatma imkânı sunduğu için tarih boyunca doğa ile kültür ilişkisini irdeleyen coğrafyanın Vatandaş Bilimine katkısı büyük bir potansiyel barındırmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Katılımcı dönüş bağlamında gelişen birçok akım ortak motivasyonlara ve metodolojilere sahiptir. Bu unsurlar arasında da Vatandaş Bilimini özel kılan, onun daha iyi bir bilim ve toplum yaratma idealine hizmet ederken aynı zamanda klasik araştırmadan ve benzerlerinden farklı bazı çıktılarına da sahip olabilmek potansiyelidir. Bu potansiyelle beraber benzer akımlardan ayrışan Vatandaş Bilimi, son dönemde hızlı bir büyüme de yakalamıştır. Bu büyüme, teknolojinin bu girişime ve tabii gündelik hayata yaygın entegrasyonuna bağlanabilir. Dijital platformların, mobil uygulamaların ve çevrimiçi araçların kullanımı, Vatandaş Bilimi projelerinin erişilebilirliğini ve ölçeklenebilirliğini önemli ölçüde artırmış, daha geniş katılımı mümkün kılmıştır. Dijital teknolojiler, gönüllülerin bilimsel araştırma süreçlerine kazandırılmasını ve eğitilmesini kolaylaştırarak bilimsel çabaların daha paylaşımcı hale gelme süreci olarak tanımlayabileceğimiz Vatandaş Bilimine katkıda bulunmuştur (Spasiano vd., 2021). GPS ve diğer çeşitli sensörlere sahip yüksek hızlı akıllı telefonların ortaya çıkması, anlık veri toplama ve iletimini mümkün kılarak gönüllü bilim projelerinin verimliliğini ve kapsamını devrim niteliğinde artırmıştır (Catlin-Groves, 2012). Ayrıca, mobil uygulamaların geliştirilmesi, gönüllü bilimi genel halka daha erişilebilir kılmış, bilgi yayılımını kolaylaştırmış ve veri toplama hızlandırmıştır (Kridelbaugh, 2016).

Modernite tartışmalarında en önemli meselelerden birisi de bilginin kaynağına ilişkindir. Modernleşme teorisi bağlamında, modernliğin lokomotifini oluşturan toplumlarda bilginin tabandan yayılma özelliği söz konusu iken sonradan modernleşen toplumlarda bilginin tabana yayılmaması ve hatta bilgi üreten merkezler ile halk arasında belirgin farklılıkların varlığı söz konusudur. Bu bağlamda, bilgi üretiminde tepeden inme tavrı seçmesi, çoğu zaman Türk modernleşmesine dair yapılan eleştirilerin başında gelmektedir. Böylesi bir ontolojik yarılma, bilim insanları ile halk arasında ayrı bir dilin ve zihniyetin oluşmasına sebep olduğu için farklı ontolojik dünyalar doğurur. Vatandaş Bilimi, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, kamu kurumları gibi bilgi üreten yapılarla gündelik hayatın içindeki halk arasındaki uçurumun kapanmasını ve ortak bir dilin oluşmasını sağlamayı amaçladığı için Türkiye gibi geç modernleşen ülkelerde oldukça faydalı olacaktır.

Yirmi birinci yüzyılda bilimin ve üniversitelerin de dönüşüme uğradığı göz önüne alınırsa bilgi üretiminin daha hızlı ve katılımcı olması beklendiktir. Büyük veri, dijitalleşen dünya, insanların çok hızlı etkileşimi gibi olgular göz önüne alındığı zaman bilimsel çalışmaların doğasının da değişmesi kaçınılmazdır. Kısacası, dijitalleşme olgusu bilimsel araştırmaların daha katılımcı olmasını ve araştırma süreçlerinin paydaşlarla birlikte yönetilmesini zorunlu kılmaktadır.

Alansal uzmanlaşma sebebiyle bilimsel kanonların birbirinden uzak çalışmalar yürüttüğü göz önüne alınırsa, bilimde ortak dil oluşturulmasında coğrafya disiplininin katkıları yadsınamaz. Bu katkı, coğrafya disiplininin ikili yapısı bağlamında oldukça anlamlıdır. Buna göre, geleneksel coğrafya yaklaşımında neokant çerçevede doğa bilimleri ve beşerî bilimler arasında köprü görevi görmek coğrafya kimliğinin temel taşlarından biridir. Jeoloji ve jeomorfoloji, meteoroloji ve klimatoloji vb. arasındaki ilişki, bir olgunun doğa bilimleri tarafını gösterirken iktisat ve ekonomik coğrafya, demografi ve nüfus coğrafyası vb. arasındaki ilişki de beşerî boyutun yansımasıdır. Coğrafya, bu sayede deyim yerindeyse bütün disiplinlerle konuşabilen ve farklı bilimsel dilleri birleştirebilen yegâne bilim alanıdır ve bu bakımdan da Vatandaş Bilimi ile ortak zeminler yakalayabilmektedir. Bu yanıyla coğrafya hem bilim insanları ile vatandaşı hem de farklı bilim anlayışlarına sahip bilim insanlarını birleştiren bir platform olarak görülebilir. Vatandaş Bilimi ve Coğrafya arasındaki potansiyel ilişki noktalarının tespiti ve bunların irdelenmesi hem Türkiye'deki bilimsel topluluk hem de coğrafya topluluğu için büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Vatandaş Biliminin bilimsel projelerde fark yaratma potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir. Geniş bir bilimsel camia tarafından paylaşılan bu görüş onun müstakil bir çalışma alanı haline gelebileceğinin de

göstergesidir. Bununla beraber Vatandaş Bilimi'nin Türkiye'deki amatör ya da profesyonel kurum, kuruluş ve topluluklarda üretilen bilimsel çalışmalara katkı sağlayacağı aşikârdır. Vatandaş Bilimi kavramını tanıtmayı ve Türkiye özelinde yeni bir bilimsel akımı görünür kılmayı amaçlayan bu çalışma sonucunda, vatandaş biliminin, su kalitesini izleme, kentsel arazi kullanımını haritalama ve depremleri takip etme gibi Türkiye bağlamına uygun olarak nitelendirilebilecek çeşitli sorunları ele almada büyük bir potansiyel taşıdığı ortaya konmuştur. Vatandaş Biliminin daha tanınır hale gelmesi sonucunda da Türkiye'de de bilimsel araştırmaların vatandaşların kolektif bilgisi ve aktif katılımıyla ilerleyebildiği bir gerçekliğe ilk adım da atılmış olacaktır. Dinamik bir Vatandaş Bilimi hareketini yakın gelecekte yakalayabilmek, Türkiye için hem toplumsal hem de bilimsel bakımdan daha güçlü bir geleceğin anahtarı konumundadır.

Kaynakça

- Aceves-Bueno, E., Adeleye, A. S., Bradley, D., Brandt, W. T., Callery, P., Feraud, M., & Tague, C. (2015). Citizen science as an approach for overcoming insufficient monitoring and inadequate stakeholder buy-in in adaptive management: Criteria and evidence. *Ecosystems*, 18(3), 493-506.
- Albert, A., Balázs, B., Butkevičienė, E., Mayer, K., & Perelló, J. (2021). Citizen social science: New and established approaches to participation in social research. In *The Science of Citizen Science* (pp. 119-138). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58278-4_7
- Anbaroğlu, B., Kocaman, S., Uğurlu, A., & Demir, N. (2017). Sivil bilim: Mobil çağda bilimsel süreçlerin gelişimine yeni bir yaklaşım. In *Akademik Bilişim Konferansı Bildiri Kitabı* (pp. 241-246). Retrieved from <https://ab.org.tr/ab17/bildiri/241.pdf>
- Babbie, E. (2010). Research design. In *The Practice of Social Research* (12th ed., pp. 90-123).
- Bonney, R., Ballard, H., Jordan, R., McCallie, E., Phillips, T., Shirk, J. L., & Wilderman, C. (2009). Public participation in scientific research: Defining the field and assessing its potential for informal science education. A CAISE Inquiry Group report. Center for Advancement of Informal Science Education (CAISE).
- Brouwer, S., & Hessels, L. K. (2019). Increasing research impact with citizen science: The influence of recruitment strategies on sample diversity. *Public Understanding of Science*, 28(5), 606-621.
- Catlin-Groves, C. L. (2012). The citizen science landscape: From volunteers to citizen sensors and beyond. *International Journal of Zoology*, 2012, 1-14. <https://doi.org/10.1155/2012/349630>
- Citizen science. (2023, December 17). In Wikipedia. Retrieved October 25, 2019, from https://en.wikipedia.org/wiki/Citizen_science
- Coşkun, G., Cırık, Ö., & Per, E. (2021). Yeni vatandaş bilimi projesi: Evcil-yaban çatışması. *Atlas Dergisi*, 3, 24-27.
- Dickinson, J. L., Gunnell Shirk, J., Bonter, D., Bonney, R., Crain, R. L., Martin, J., Phillips, T., & Purcell, K. (2012). The current state of citizen science: A needs assessment. *Citizen Science: Theory and Practice*, 1(1), 1-22. <https://doi.org/10.5334/cstp.30>
- European Citizen Science Association (ECSA). (2015). 10 principles of citizen science. Retrieved from <https://eu-citizen.science/resource/88>
- Fontaine, A., Simard, A., Brunet, N., & Elliott, K. (2022). Scientific contributions of citizen science applied to rare or threatened animals. *Conservation Biology*, 36(6), e13976. <https://doi.org/10.1111/cobi.13976>
- Galloway, A. W., Tudor, M. T., & Haegen, W. M. V. (2006). The reliability of citizen science: A case study of Oregon white oak stand surveys. *Wildlife Society Bulletin*, 34(5), 1425-1429. [https://doi.org/10.2193/0091-7648\(2006\)34\[1425:TROCIA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.2193/0091-7648(2006)34[1425:TROCIA]2.0.CO;2)

- Gunnell, J., Golumbic, Y., Hayes, T., & Cooper, M. (2021). Co-created citizen science: Challenging cultures and practice in scientific research. *Journal of Science Communication*, 20(05), Y01. <https://doi.org/10.22323/2.20050401>
- Haklay, M. (2013). Citizen science and volunteered geographic information: Overview and typology of participation. In A. Craglia & M. Goodchild (Eds.), *Crowdsourcing Geographic Knowledge* (pp. 105-122). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4587-2_7
- Haklay, M., Dörler, D., Heigl, F., Manzoni, M., Hecker, S., & Vohland, K. (2021). What is citizen science? The challenges of definition. In *The Science of Citizen Science* (pp. 13-33). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58278-4_2
- Hunter, D., Newman, G., & Balgopal, M. (2023). What's in a name? The paradox of citizen science and community science. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 21(5), 244-250. <https://doi.org/10.1002/fee.2635>
- Hussain, M. (2021). Citizen science and its relation with education and academics. *Review Journal Philosophy & Social Science*, 46(1), 33-40. <https://doi.org/10.31995/rjps.2021.v46i01.005>
- Irwin, A. (1995). *Citizen science: A study of people, expertise and sustainable development*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203202395>
- Kılınc, S. (2023). *Teknoloji ve eğitimi harmanlama: Fen bilgisi öğretmen adaylarının vatandaş bilimi alanındaki gelişimine katalizör olarak gerçek zamanlı hava kalitesi izleme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Kridelbaugh, D. M. (2016). The use of online citizen-science projects to provide experiential learning opportunities for nonmajor science students. *Journal of Microbiology & Biology Education*, 17(1), 105-106. <https://doi.org/10.1128/jmbe.v17i1.1047>
- Lewandowski, E., Caldwell, W., Elmquist, D., & Oberhauser, K. (2017). Public perceptions of citizen science. *Citizen Science: Theory and Practice*, 2(1), 3-3. <https://doi.org/10.5334/cstp.77>
- Lewenstein, B. V. (2022). Is citizen science a remedy for inequality? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 700(1), 183-194. <https://doi.org/10.1177/00027162221092620>
- Lotfian, M., Ingensand, J., & Brovelli, M. (2021). The partnership of citizen science and machine learning: Benefits, risks, and future challenges for engagement, data collection, and data quality. *Sustainability*, 13(14), 8087. <https://doi.org/10.3390/su13148087>
- Lukyanenko, R., Parsons, J., & Wiersma, Y. F. (2016). Emerging problems of data quality in citizen science. *Conservation Biology*, 30(3), 447-449. <https://doi.org/10.1111/cobi.12688>
- Manzano-Patrón, J. P., López-Neira, I., & Izquierdo, P. (2020). Open science in Spain: Towards a coordinated strategy. *Innovation*, 2021(2027).
- Mitchell, N., Triska, M., Liberatore, A., Ashcroft, L., Weatherill, R., & Longnecker, N. (2017). Benefits and challenges of incorporating citizen science into university education. *PLOS ONE*, 12(11), e0186285. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0186285>
- National Geographic Society. (2019, October 24). Citizen science. National Geographic Society. Retrieved from <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/citizen-science/>
- Oxford University Press. (2014). Citizen science. In *Oxford English Dictionary* (2nd ed.).
- Palumbo, R., Manesh, M., & Sorrentino, M. (2022). Mapping the state of the art to envision the future of large-scale citizen science projects: An interpretive review. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 19(04). <https://doi.org/10.1142/S0219877022300014>
- Per, E. (2020). Vatandaş bilimi: 5000 papağan aramızda. *Atlas Dergisi*, 324, 26-28.

- Resnik, D. B., Elliott, K. C., & Miller, A. K. (2015). A framework for addressing ethical issues in citizen science. *Environmental Science & Policy*, 54, 475-481. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2015.07.008>
- Rotman, D., Preece, J., Hammock, J., Procita, K., Hansen, D., Parr, C., & Jacobs, D. (2012). Dynamic changes in motivation in collaborative citizen-science projects. In *Proceedings of the ACM 2012 Conference on Computer Supported Cooperative Work* (pp. 217-226). ACM. <https://doi.org/10.1145/2145204.2145238>
- Shirk, J. L., Ballard, H. L., Wilderman, C. C., Phillips, T., Wiggins, A., Bonney, R., & Dickinson, J. L. (2012). Public participation in scientific research: A framework for deliberate design. *Ecology and Society*, 17(2). <https://doi.org/10.5751/ES-04705-170229>
- Silvertown, J. (2009). A new dawn for citizen science. *Trends in Ecology & Evolution*, 24(9), 467-471. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2009.03.017>
- Spasiano, A., Grimaldi, S., Braccini, A. M., & Nardi, F. (2021). Towards a transdisciplinary theoretical framework of citizen science: Results from a meta-review analysis. *Sustainability*, 13(14), 7904. <https://doi.org/10.3390/su13147904>
- Storksdieck, M., Shirk, J. L., Cappadonna, J. L., Domroese, M., Göbel, C., Haklay, M., & Strasser, B. (2018). Citizen science: Expertise, democracy, and public participation. *Policy Analysis 1/2018*. Swiss Science Council.
- Theobald, E. J., Ettinger, A. K., Burgess, H. K., DeBey, L. B., Schmidt, N. R., Froehlich, H. E., & Parrish, J. K. (2015). Global change and local solutions: Tapping the unrealized potential of citizen science for biodiversity research. *Biological Conservation*, 181, 236-244. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2014.10.021>
- Trojan, J., Schade, S., Lemmens, R., & Frantál, B. (2019). Citizen science as a new approach in geography and beyond: Review and reflections. *Moravian Geographical Reports*, 27(4), 254-264. <https://doi.org/10.2478/mgr-2019-0020>
- Trumbull, D. J., Bonney, R., Bascom, D., & Cabral, A. (2000). Thinking scientifically during participation in a citizen-science project. *Science Education*, 84(2), 265-275. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-237X\(200003\)84:2<265::AID-SCE7>3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-237X(200003)84:2<265::AID-SCE7>3.0.CO;2-5)
- Us, H. (2020). Bilimin bir uzantısı olarak vatandaş bilimine yakından bir bakış: Türkiye'deki üç büyük ölçekli çevresel vatandaş bilimi projesinin aktör ağ teorisi çalışması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Us, H. (2020). Türkiye'deki vatandaş bilimine dair bir inceleme. In A. Turanlı, A. U. Aydınoğlu, & M. Şahinol (Eds.), *Türkiye'de STS: Bilim ve teknoloji çalışmalarına giriş* (pp. 183-194). Retrieved from <https://hdl.handle.net/11511/70471>
- Vayena, E., Georgiadou, E., & Griessler, E. (2015). Crowdsourcing data for environmental research: The good, the bad and the ugly. *Environmental Pollution*, 206, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2015.06.041>
- Wolf, G. I., & De Groot, M. (2020). A conceptual framework for personal science. *Frontiers in Computer Science*, 2, 21. <https://doi.org/10.3389/fcomp.2020.00021>
- Wuebben, D., Romero-Luis, J., & Gertrudix, M. (2020). Citizen science and citizen energy communities: A systematic review and potential alliances for SDGs. *Sustainability*, 12(23), 10096. <https://doi.org/10.3390/su122310096>

EXTENDED SUMMARY

A new approach based on the idea of public participation in scientific research, which has become increasingly widespread in Europe and the United States, has emerged as a powerful and transformative tool for scientific research processes. This approach, called Citizen Science, not only transforms research methods but also offers a new and powerful perspective for encouraging public participation in scientific processes. Citizen Science is a more collaborative form of research that argues that people who are not professionally engaged in science can also take part in different stages of scientific research processes, and thus, unlike classical research, it aims to reduce research costs, carry out large-scale research quickly, bridge the communication gap between society and science, increase scientific literacy, and enable individuals to achieve their self-actualization goals.

Citizen Science is uniquely positioned to differ from other participatory science approaches in that ordinary citizens become equal stakeholders in scientific research. This approach has gained great importance due to its potential to not only advance scientific knowledge, but also to encourage public participation and promote scientific literacy. In other words, citizen science has a win-win approach that benefits both the scientific community and the public. It also aims to shrink the gap between society and science, laying the foundations for a better future.

The rise of Citizen Science has been made possible by technological advances as well as online platforms, mobile applications and data visualization tools. Today, this approach is applied in different disciplines such as environmental science, astronomy, biology, ecology and social sciences. Moreover, Citizen Science is characterized by the inclusiveness and democratization of knowledge production. By involving the public in scientific research, Citizen Science provides a platform for diverse perspectives, local knowledge and collective problem solving. Unlike conventional scientific research, the citizen science method has different potential benefits for both scientists and citizens. In particular, Citizen Science plays an important role in addressing scientific issues that may be difficult for professional researchers. The number of volunteers, their diverse geographical locations and their ability to monitor and collect data at different scales make large-scale, long-term studies possible. Furthermore, Citizen Science makes it easier to track dynamic events and provides valuable information about changes over time.

This article examines the development of Citizen Science as a research and reviews the literature in the field. Citizen Science offers important perspectives on future directions and challenges. Citizen Science, which encourages participation in scientific research and engages the public in the processes of science, has great potential when taken together with the growing interest in science and technology in Turkey. This article aims to understand the potential of Citizen Science, analyze the general literature, fill the gaps in the Turkish literature and emphasize the importance of Citizen Science for geography. Various suggestions will also be presented to contribute to Turkey's developments in this field and to make Citizen Science more widely known.

One of the most important areas where we can observe the position of Citizen Science in the world of science and the trends of this movement is the scientific publications published on this subject. Web of Science (WoS) was chosen as a source to analyze and draw inferences from these publications. This choice was based on the high quality of the documents contained in the platform, which can be analyzed with content and visualization tools. WoS includes publications from the Core Collection, which includes databases such as Science Citation Index (SCI), Social Science Citation Index (SSCI) and Arts and Humanities Citation Index (A&HCI). According to Web of Science data the number of publications that include the term Citizen Science in the citizen category, title, keyword or abstract since 1976 is 61,762. These studies were analyzed both on the basis of countries and fields of science, and it was observed that it has become more and more common in science/natural sciences, especially in developed countries. At the end of the bibliometric analysis of the literature, the relationship of this method with the discipline of geography was also discussed and Citizen Science publications within the field of geography were examined. On the other hand, the Citizen Science Activity Index was developed to be used as an indicator in future studies and the values belonging to the geography discipline were revealed.

ÇEVİRİMİÇİ DEĞERLENDİRMELERDE DUYGULARIN HARİTALANMASI: MOBİL UYGULAMALARA İLİŞKİN KULLANICI YORUMLARINDA DUYGU YELPAZESİNİN İNCELENMESİ

MAPPING THE ONLINE REVIEWS SENTIMENT LANDSCAPE: AN EXPLORATION OF EMOTION SPECTRUM IN USER REVIEWS OF MOBILE APPS

Fatih PINARBAŞI

İstanbul Medipol Üniversitesi
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
İşletme (İngilizce) Bölümü
fpinarbasi@medipol.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9005-0324

ÖZ

Geliş Tarihi:
02.07.2024

Kabul Tarihi:
13.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Çevrimiçi değerlendirmeler
Mobil uygulamalar
Kullanıcı duyguları
Duygu analizi

Keywords
Online reviews
Mobile applications
User sentiments
Sentiment analysis

Mobil uygulamalar, tüketiciler için güçlü platformlar olarak ortaya çıkmıştır ve mobil bağlamda kullanıcıların içerik ve duygusal yönlerine göre tutum ve tepkilerini anlamak, pazarlama karar verme sürecinde hayati önem taşımaktadır. Kapsamlı bir yaklaşıma sahip olan çalışma, belirli duyguları (öfke, tiksinti, korku, sevinç, nötr, üzüntü, şaşkınlık) inceleyerek mobil uygulamalardaki kullanıcı yorumları bağlamındaki duygu spektrumunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Duygu analizi metodolojisi ("Emotion English DistilRoBERTa-base" transformatör modeli aracılığıyla), 34 mobil uygulama kategorisinden 302.647 incelemeden oluşan veri kümesinde kullanılmıştır. Duyguların kategorik olarak incelenmesinde en baskın duygu kategorisinin tarafsızlık olduğu, bunu sevinç, üzüntü, tiksinti, şaşkınlık ve öfke duygu kategorilerinin takip ettiği, en az baskın olan kategorinin ise korku kategorisi olduğu görülmektedir. Polarite incelemesine göre; olumsuz kutupluk incelemeleri nötr, üzüntü ve tiksinti duygularıyla ilişkilidir; nötr kutupluk incelemeleri tarafsızlık ve üzüntüyle ilişkilendirilir; Olumlu kutupluluk incelemeleri, nötr ve sevinçli duygu kategorileriyle ilişkilidir. Analizin son kısmı duyguların tek tek incelenmesini ve her bir duygunun baskınlık sıklığı en yüksek olduğu mobil uygulama kategorilerinin sunulmasını içermektedir. Duyguların dağılım oranları ve farklı uygulama kategorileriyle duyguların bireysel ilişkileri gelecekteki akademik araştırmalara ve pazarlama karar alma süreçlerine ışık tutar.

ABSTRACT

Mobile applications have emerged as powerful platforms for consumers and understanding the attitudes and reactions of users by content and emotional sides in a mobile context becomes crucial for marketing decision-making. The study with comprehensive approach aims to analyze the emotion spectrum in mobile applications user reviews context by examining specific emotions (anger, disgust, fear, joy, neutral, sadness, surprise). Sentiment analysis methodology (through "Emotion English DistilRoBERTa-base" transformers-model) is employed on the dataset of 302.647 reviews from 34 mobile application categories. Categorical examination of emotions indicates that neutrality is the dominant emotion category, followed by joy, sadness, disgust, surprise, and anger emotion categories, while the fear category is the least dominant category. According to polarity examination; negative polarity reviews are associated with neutral, sadness and disgust emotions; neutral polarity reviews are associated with neutral and sadness; positive polarity reviews are associated with neutral and joy emotion categories. Final part of analysis includes examination of emotions individually and mobile app categories which each emotion with the highest frequency of dominance are presented. The distribution rates of emotions and the individual relationships of emotions with different application categories can shed light on future academic research and marketing decision-making.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1508802>

Atf/Cite as: Pınarbaşı, F. (2024). Mapping the online reviews sentiment landscape: An exploration of emotion spectrum in user reviews of mobile apps. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1598- 1619.

Introduction

Today's consumers spend their time online and according to We Are Social & Meltwater's (2024) Digital 2024 Report, the average amount of time spent using the internet was 6 hours 40 minutes in 2023 Q3. One of the most crucial advances of the digital world regarding consumers and markets is the increase in the amount and speed of information and experience feedback that consumers and businesses transfer to each other within the market. Today's consumers can directly convey their positive/negative experiences about products or services to companies or other users through various platforms. On the experiences side, mobile applications and mobile experiences have become essential to today's consumer's daily life and consumer experiences. Different categories of applications and the resulting ecosystem that appeal to different user habits have become an important research area for businesses and consumers. Two realities combined lead to the necessity of understanding today's consumers' feedback about the applications they spend time on, which becomes valuable for the mobile application market.

Mobile applications consumed by larger audiences in the market are one of the important parts of today's mobile world. While mobile application types and usage purposes are becoming richer day by day, mobile applications in various fields such as finance, fitness, health, and travel accompany consumers' daily lives. On the other hand, with the development of technology, new contexts emerge, and diversity increases. Previous studies in the literature focuses on several concepts such as sales of mobile apps (Liang et al., 2015), continued use (Lee, 2018) and dissatisfaction (Sally, 2023). The content side of online reviews are already examined in literature by topic side (Permana et al., 2020) and emotion side (Mondal et al., 2024) already. However, previous studies has limited contexts and a comprehensive and integrated approach for the content and emotion is required to understand the landscape of the mobile application ecosystem. This study focuses on the research gap about the comprehensivity of ecosystem by utilizing various mobile application categories with a larger dataset.

Business can make use of consumers' writings about products in a category for better understanding of marketing opportunities, competitive landscape, market structure and features of products either their own products or competitors (Netzer et al., 2012). This study starts from this idea and set outs to examine the online review ecosystem by emotion perspective. The research questions/topics are related to several aspects of the study including; i) the current state of emotions in the conversation, ii) emotion spectrum among mobile applications category, iii) polarity and granularity in online reviews emotions, iv) individual emotion analysis. Consistent to research topics, sentiment analysis methodology including eight emotion category is employed for the dataset of 302.647 online reviews. The study starts with literature review sections of eWom and emotions and continues with the methodology part which leads to discussion and conclusion sections. The study sets out to conclude a comprehensive understanding of the emotional spectrum that guides mobile marketing decision-makers about emotions and mobile app categories from a consumer perspective.

Literature Review

eWom and Online Reviews

Westbrook (1987) defines word of mouth concept as *"informal communications directed at other consumers about the ownership, usage, or characteristics of particular goods and services and/or their sellers"*. The technology and social media enabled the growing impact of the concept to the larger audiences around the world and the concept has been extended into electronic format as eWOM. eWom is defined as *"all informal communications directed at consumers through Internet-based technology related to the usage or characteristics of particular goods and services, or their sellers"* (Litvin et al., 2008). eWOM source have crucial role in consumer decision-making (Jalilvand et al., 2011), people are affected by it either in positive or negative ways (Hussain et al., 2018) and it becomes an enduring part of online marketing mix (Cheung et al., 2008). The business and marketing decision-makers assess the marketing environment by scanning the online channels and get feedbacks about their products and services.

eWOM concept contains various components and content forms in online environment. Previous studies employs the variety of forms such as tweets (Jansen et al., 2009; Alboqami et al., 2015), facebook posts (Liu et al., 2017), blogs (Kozinets et al., 2010). Online reviews defined as *"peer-generated product evaluations posted on company or third party websites"* (Mudambi & Schuff, 2010), is one of the popular content form in eWOM and contains text-based data, rating scores and additional data types. Since the product experiences on internet forums are

judged as trustworthy (Bickart & Schindler, 2001), assessing which components inside the eWOM content by their effectiveness and impacts to the audiences is one of the essential task in digital marketing.

The content side of the online reviews is related to the functions and components of the reviews. For the functions side; according to Park et al. (2007), online review has a dual role; one for informant role that provides product information in a user-oriented way, and one for the recommender role that includes recommendations of previous customers in eWOM format. These roles can be included in online reviews either in singular form or hybrid forms. For the component side; online review websites provides various formats and types of content that users can use for presenting their opinions. The component can either include only-text content, rating scores and text reviews or text and images together. The task of marketing decision-makers refers to examining the content with motivations and consumer psychology since the users reflect their inner state and experiences together in online reviews.

Understanding emotions in user reviews, where users can convey their experiences, thoughts, and feelings, is essential for marketing decision-makers. As the expressions of feelings are leading to higher satisfaction and better product evaluations (Nyer, 2000), evaluating the different aspects of emotions such as rage (McCull-Kennedy et al., 2009), love (Kim et al., 2010), hate (Zhang & Laroche, 2020) and anxiety (Khoa & Huynh, 2022) will be helpful to market assessment. Grasping users' emotions in user reviews will contribute to a better understanding of the market and the development of products/services.

Emotions in Online Reviews

Customers transfer their experience, knowledge and emotions through the user reviews to the other users. The emotion side can be in form of polarity (positive / negative) or in the form of the specific type of sentiments (fear, anger, joy). Theoretically, emotions is defined as *“organized psychophysiological reactions to news about ongoing relationships with the environment.”* (Lazaruz, 1991). In online context, news may refer to the experience of using the product/services and reactions may be reflected into the online reviews. Assessing the emotions in online review context has been studied with several contexts including; purchase intention (Guo et al., 2020), perceived usefulness (Felbermayr & Nanopoulos, 2016), emotional contagion (Herrando et al., 2022). The variety of the consequences and related concepts for emotions transfer require assessment of emotions in online review content.

Emotion analysis for online reviews basically depends on methodology called as sentiment analysis. Basically sentiment analysis is *“the computational study of people’s opinions, attitudes and emotions toward an entity”*. (Medhat et al., 2014). According to Bhadane et al. (2015) it is an NLP (Natural Language Processing) area and deals with identification of mood / opinion regarding the subjective expressions in the text. Customers express their emotions in the text content implicitly and processing the text can lead to extraction of the sentiments within the content. The extraction of the sentiments have two main approaches; the first one focuses on detecting the polarity in the content and extracts positive / negative / neutral emotions, while the latter one assess the emotions in detailed way and extracts specific sentiments within the content.

The first approach simply refers to valence in online review and it is about whether the emotion in the content is predominantly positive or negative (Purnawirawan et al., 2015). It can be indicated by average rating (Langan et al., 2017) and it represents the polarity in online review. The advantage of using valence concept in online reviews refers to assessing the overall tendency of the users/market, however, the valence concept does not provide the detailed examination which is required for consumer behavior researches. The second approach focuses on this detailed examination and relies on the several sentiments that can be extracted from online reviews. In his classical study, Plutchik (2001) identifies eight primary emotions as anticipation, anger, disgust, sadness, surprise, fear, trust and joy. According to other classic view, Ekman (1992) mentions the universal signals for the emotions such as anger, fear, enjoyment, sadness and disgust in his study. Valence-based approaches can simplify the process by classifying the polarities, multi-emotion sentiment approaches can signal the components or varieties in the emotions.

Evaluating the sentiment polarities and emotions variety in online reviews contributes to marketing decision-making. As Bai (2011) implies in her research, precise methods of predicting sentiments provides lots of advantages to companies from assessing online customers’ preferences, having strategic advantage to detecting

cyber risk and security threats. According to Yang et al. (2020), evaluating customer sentiment tendencies can help in improving service quality and consumer satisfaction for the businesses on e-commerce platforms. The next section focuses on customer emotions topic in the mobile applications context by employing sentiment analysis to understand the consumers' emotions in mobile application market.

Methodology

Research Approach

Sentiment analysis as a tool for understanding the content side of user reviews is one of the helpful methodologies in consumer research. In classical lexicon-based models, existing dictionaries associated with polarities/emotions are used to identify the words included in the text. However, this approach has disadvantages about such as detecting the sarcasm or not evaluating the context. According to Naseem et al. (2021), categorical word representations have disadvantages in understanding the syntactic and semantic meaning of words. The newer approaches such as word embeddings defined as “*a feature learning method where a word from the vocabulary is mapped to N dimensional vector.*” (Naseem et al., 2021) can be better for understanding the content. Language representation models use word embeddings approach for better understanding the context and the content and this study follows this approach for improving the understanding of sentiment in user reviews.

Data Collection and Sample

The study employs Python programming language (Van Rossum & Drake,1995) and google-play-scraper (Mingyu, 2024) module to retrieve the data in the Google Play Store. Sampling decision relies on the application categories on Sensor Tower website (Sensor Tower, 2024) and the sample of study covers all the categories in Google Play store. The sampling is employed based on 06.05.2024 data and top 25 applications of 34 categories are chosen as source. The category names are presented in Table 1. The study focuses on US market and reviews written in English. For the user reviews filtering on Google Play store, “most relevant” user reviews for the mobile applications are retrieved. Data collection takes place on 08.05.2024 and 302.679 reviews are obtained for the first stage of the analysis.

Table 1. Application Categories in the Sample

Category Names			
Art & Design	Entertainment	Lifestyle	Shopping
Auto & Vehicles	Events	Maps & Navigation	Social
Beauty	Family	Medical	Sports
Books & Reference	Finance	Music & Audio	Tools
Business	Food & Drink	News & Magazines	Travel & Local
Comics	Games	Parenting	Video Players & Editors
Communication	Health & Fitness	Personalization	Weather
Dating	House & Home	Photography	
Education	Libraries & Demo	Productivity	

Sentiment Analysis

For the emotion side of the user reviews, the study focuses on sentiment granularity rather than the polarities and extracts specific emotions included in the text through transformers model. This study uses transformers-model named “Emotion English DistilRoBERTa-base” (Hartmann, 2022) and the analysis section examines the reviews with sentiment analysis and retrieve the sentiment score probabilities for each review during the analysis. The sentiment analysis outputs the probabilities of sentiments in numerical values and the highest probability regarding a sentiment is evaluated as final sentiment in the study. Mobile application users can express their emotions directly by a solid individual emotion, the probabilities indicate the clear emotion in the review. However, due to complexity of human emotions and expressions, there can be multiple emotions indicated in the review. In this scenario, the highest probability will give the final emotion in the text. For example, the first review in Table A has the joy emotion category as the final sentiment, while the second review has the anger emotion category as the final sentiment.

Table 2. Sample Sentences and Emotions Probabilities

Sentence	anger	disgust	fear	joy	neutral	sadness	suprise
I have downloaded the game, it is so funny! Happy with the characters in the game. You should add more characters!	0.008	0.006	0.001	0.870	0.020	0.003	0.089
I like the application at first. I mean, it was so cool, seems promising. However, i had started to have problems with some functions. The application is frustrating me everytime i try to use specific feature!	0.333	0.037	0.002	0.311	0.090	0.148	0.076

Transformers-model has limitations about tokens, that are the parts of the texts that can the language models can process. Some user reviews in the sample set exceeds the limit and they are excluded from the sample, since the examining the sentiments in two or more parts may have the detection problems about the integrity of the sentiment in online review. 32 reviews are excluded from the sample and sentiment analysis is employed for 302.647 reviews as the final sample.

Results

The results of the data analysis have three main sections that can be associated with evaluation approaches in a deductive perspective. For the first section, sentiments included within the conversation are examined in a basic level, then the emotion spectrum among categories are examined for an overall review, it is followed by evaluation the polarity of rating scores (negative, neutral and positive), finally emotion categories are evaluated individually to have better insights.

Emotion Correlation Analysis

In the first step, relationships between emotions are crucial for starting part of analysis. Figure 1. shows the correlations of the sentiment possibilities in the sample set.

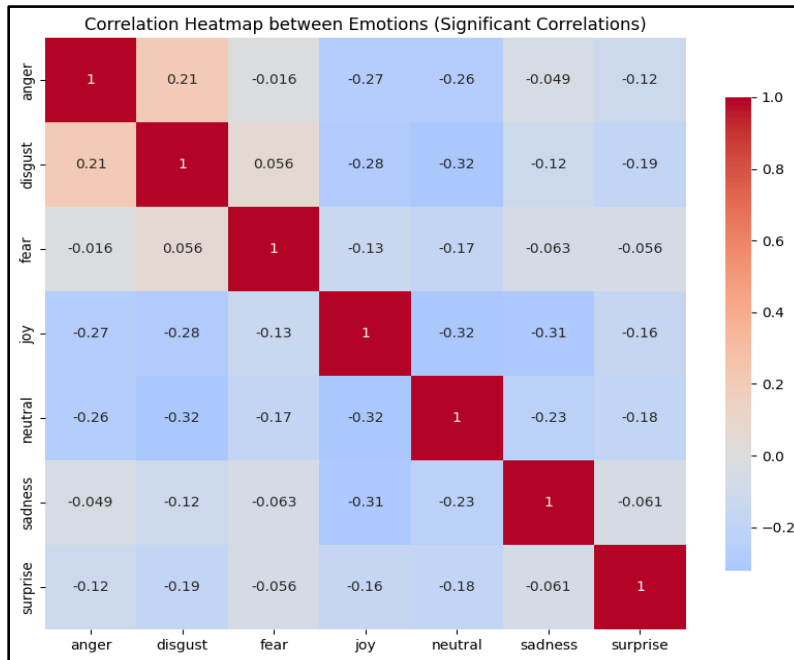

Figure 1. Sentiment Correlations Heatmap

Figure 1 depicts that anger and disgust emotions have the highest positive correlations (21%), It can be concluded that when users express the anger/disgust emotion in the user reviews, they tend to express the second emotion as well. The second finding in figure reveals that joy and neutral emotions pair (-32%), disgust and neutral pair (-32%) and sadness and joy pair (-31%) have highest negative correlations. Therefore, it can be concluded that when the neutrality becomes active in the user reviews, joy and disgust type emotions are decreasing. This can signal the extremity side of joy and disgust emotions. Sadness and joy are can also be evaluated as the opposite emotions in the dataset. Finally, it can be depicted that anger and disgust has a correlation relationship, while joy and neutral emotions have distinct characteristics in the dataset.

Emotion Spectrum in Categories

The second part of the analysis focuses on the dataset by a comprehensive approach and focuses on the final emotions detected in dataset, rather than the possibilities. Figure 2 shows the distribution of all emotion categories among the categories.

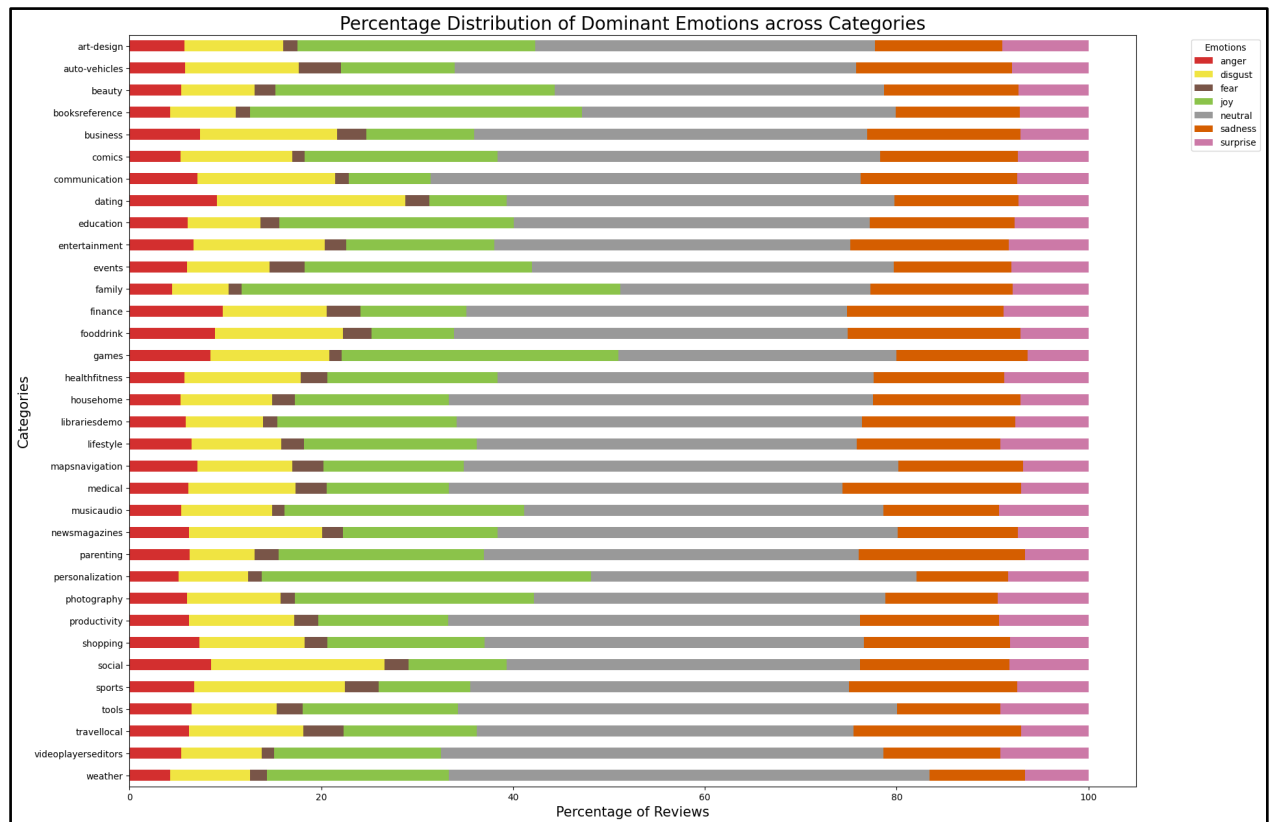

Figure 2. Sentiment Spectrum Across Categories

Figure 2 findings have four main implication areas for sentiment spectrum;

- 1- the dominance of neutrality in general,
- 2- varying levels of anger, disgust, joy and sadness
- 3- Identical levels of surprise
- 4- the minority of fear among categories

The dominance of neutrality

User reviews have specific emotions inside the content which lead to specific emotions and they also have some neutral emotions which has a neutrality toward the application or it can be related to combining of different emotions included. This neutrality phenomenon takes place for each mobile application category and it reflects the fundamental expression pattern of user reviews across categories.

Varying levels of emotions

Varying levels of emotions are detected for different categories in the sample as consistent to research aim which is about focusing the variety. Differences between levels of anger, disgust, joy and sadness reveal that different type of emotions related to specific categories include valuable insights about specific contexts. For example; Figure 2 shows that family category has one of the highest joy emotion percentage (indicated as green bar proportion) which can be signal for evaluating the further side of the family mobile application category for the scientific research. Figure 6-12 examines the emotion categories and top categories associated to each emotion in more detail.

Identical levels of surprise emotion

The figure reveals the identical levels for surprise emotion. There are two possible reasons for this finding; it can be associated to the dominant sentiment aspect in the analysis which indicates that surprise is not the dominant sentiments within the review, or it can be associated to the user behavior related to writing the things they experienced already which does not have so much surprising element or they do not tend to include this emotion.

The minority of fear emotion

The figure indicates that fear emotion is the least popular dominant emotion across the categories. Users tend to mention about other emotions more than fear in the reviews. However, it also signals a potential research area since even it has low proportion in the dataset, detecting the sub-components of fear can be potential research areas in mobile research.

Polarity and Granularity Integration

In the third stage of findings, the reviews are organized into three categories as negative reviews (rating scores of reviews are 1 or 2), neutral reviews (rating scores of reviews are 3) and positive reviews (rating scores of reviews are 4 or 5). This type of classification enables the examination of polarity of ratings with the sentiment granularity employed in the analysis of the study. The integration of polarity and granularity helps to evaluate the emotion spectrum in a more detailed view.

The first figure in this section, Figure 3 presents the distribution of emotion categories in negative type of reviews. It starts with the most popular emotions as neutral category which is common emotion across the dataset. The following emotion categories signal the structure of granularity in negative reviews. The first one “sadness” category has the 22.1% of the negative reviews, while the next one “disgust” and the following one “anger” have 19.8% and 10.9% of the negative reviews. They indicate that when users are writing negative reviews by rating scores of 1 and 2, they expressed sadness, disgust and anger to application reviews.

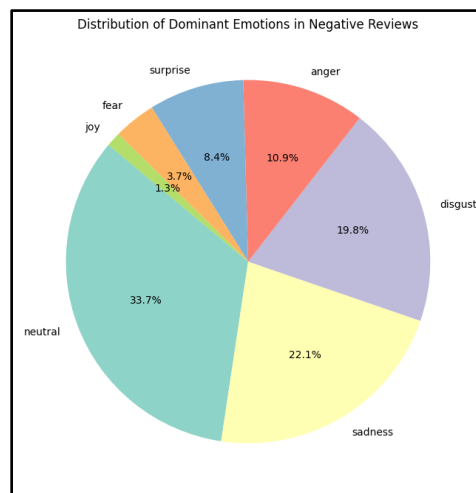

Figure 3. Negative Reviews Sentiment Spectrum

The second category as neutral reviews (rating score = 3) has the highest proportion as neutral emotions as expected. However, the following categories that are prominent in neutral reviews also have potential for better understanding of users. It is found that 18.3% as sadness category, 8.1% as disgust category, 7.6% as surprise category and 7.3% as joy category. The “secondary” emotions in the neutral polarity indicates the emotional diversity of neutral reviews in the conversation.

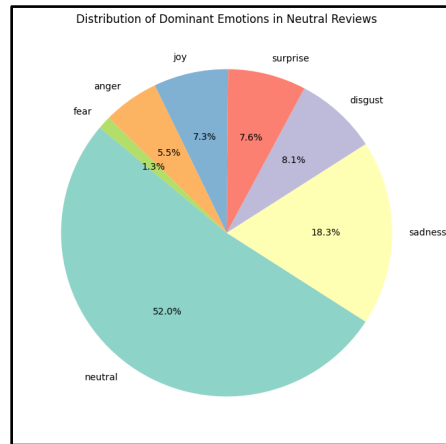

Figure 4. Neutral Reviews Sentiment Spectrum

The third category as positive reviews (rating score is 4 or 5) includes neutral emotion and joy emotions as the highest proportions. 42.5% of joy emotion category indicates the singularity of expressions in terms of emotion diversity in the user reviews. Comparing to negative and neutral polarity categories, positive category has more solid emotion structure in terms of 42.1% and 42.0% proportions.

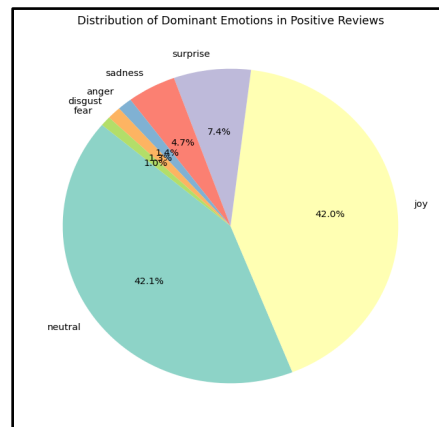

Figure 5. Positive Reviews Sentiment Spectrum

The integrated analysis of polarity and granularity approaches signals the main structures of the emotion distributions in the polarity categories. However, each emotion category has specific characteristics that require detailed evaluation. The next analysis section focuses on the emotion categories individually by examining them with the mobile application categories.

Emotions Analysis by Categories

Section 4.2 provides the emotion spectrum among the categories and presents the overview of emotion spectrum, while section 4.3 examines the rating score polarities with the emotions. These two sections provide a solid background for the emotion spectrum analysis, however further examination is needed, since each emotion can be associated with various conditions. Section 4.4 highlights the emotion categories with most associated mobile application categories and includes the top 5 user reviews in each emotion category to better understanding of emotions.

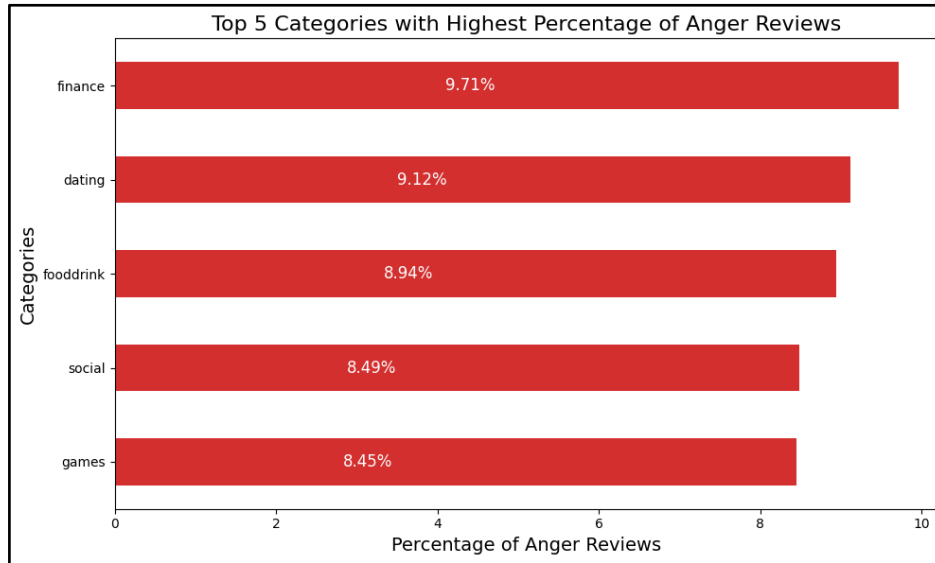

Figure 6. Anger Emotion and Top Categories

The first category - anger - has the most percentages of finance (9.71%) , dating (9.12%), food & drink (8.94%), social (8.49%) and games (8.45%) categories. The anger emotion category is not one of the frequent emotion category included within application categories. However; with the “direct” expression nature, it can help mobile application developers to negativity side of user feedbacks with the intense feedbacks. Table 3 conveys sample reviews with the highest probabilities that represents the emotion category.

Table 3. Anger Emotion Sample Reviews

User Review	Prob.	Category
i request for my money back which i was charged without my knowledge. i downloaded this app, last year perhaps and deleted it without using much of it, today \$90 comes out of my account without any notification and no trace of app on my phone. ridiculous and unethical. I'm furious.	0,994676	education
Firstly it was good but when i started to play in battle i was always losing . HOWEVER i thought it will stop after i will buy the special bundle spending all of the coins . I still loose . I was not angry at first but after attempting for more than 15 times it shows me i loose that make me really furious 😡	0,993724	games
It is a very good app, the ads are too much,it makes me delete and redownload again and even doing that, the song is not going to play,and if it makes me angrier, I am going to delete it	0,993592	musicaudio
it just gives the wall paper and everytime i swipe theres ads this is making me furious 😡	0,992279	personalization
Somebody contact me, I want to delete my account but can't, I want to speak to somebody through the app, but I can't, I am not paying that much a month when the app doesn't even work, I'm fuming and somebody needs to contact me and or delete my account ASAP! Thanks	0,991484	beauty

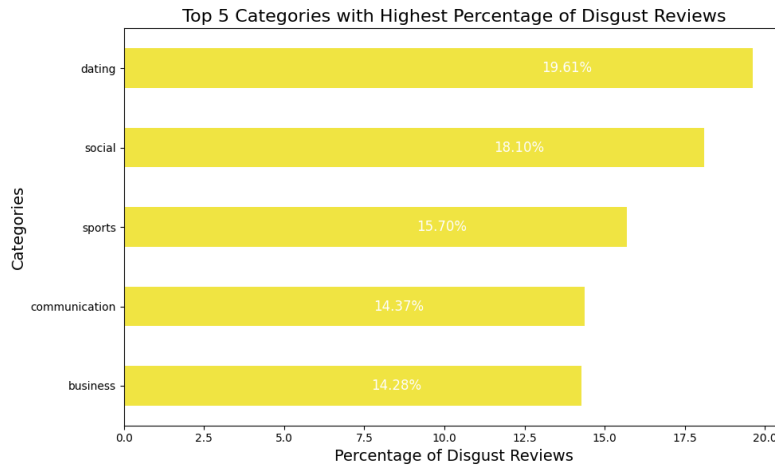

Figure 7. Disgust Emotion and Top Categories

The second category - disgust - is mostly included in the dating (19.61%), social (18.10%), sports (15.70%), communication (14.37%) and business (14.28%) categories. Unlike the anger category, disgust category is more dominant in these categories. As the 19.61% of user reviews in the dating category indicates 1 of 5 reviews approx. is included in this category. These ratios signal the necessity of examining emotion/category pairs for better understanding of user reviews. Table 4 presents the user reviews with top probabilities in the disgust emotion category.

Table 4. Disgust Emotion Sample Reviews

User Review	Prob.	Category
Thought I would try it. Everything is 100% polyester and smells so bad. Tried returning products but it was so much of a headache I gave up. Absolutely unsatisfied and disgusted.	0,991507	shopping
If there was a way to outright buy it I would. Hiding 99% of the app behind a monthly subscription is disgusting and shame on the developer.	0,991478	family
If I could give this app a zero, I would. The amount of naked or near-naked people showing off their goods is appalling. When I first used this app, it was great...nothing but wholesome family content. Now however, it is beyond disgusting. I will never use this app again and neither will my kids. The developers should be ashamed for allowing a colossal amount of smut to mar what was once a great app.	0,990819	social
I really like this app, it's fun to play. However I am disgusted by the ads it's giving me to the point that I rather uninstall the app and not play anymore. This is how they get kids hooked on porn, by giving this kind of disgusting ads. It was fun until the very suggestive ads started to pop up, I truly didn't mind the ads in between the levels but I got fed up with disgusting suggestive, highly sexual ads, imagine if a kid was playing this game. Thanks but no thanks.	0,990359	games
Geniely worst manga app i have ever used. The coin system is actually disgusting. You would spend less money buying the volume in Japanese and paying someone to sit down next to you to translate or pay to have someone teach you the language. Square Enix never fails to impress.	0,99031	comics

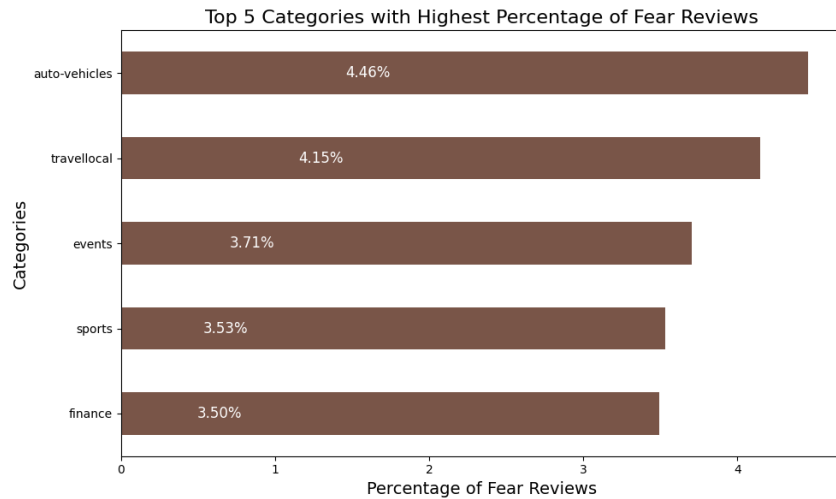

Figure 8. Fear Emotion and Top Categories

The third category - fear- is the least popular emotion category in the dominant emotions set. However, it signals more specific side of user reviews. The highest proportion for this category includes auto & vehicles (4.46%), travel & local (4.15%), events (3.71%), sports (3.53%) and finance (3.50%). Table 5 lists the user reviews with their probabilities.

Table 5. Fear Emotion Sample Reviews

User Review	Prob.	Category
it is a good idea but I felt uneasy to connect to other' people internet without their acknowledgement	0,994512	productivity
it is great dont change but how do i reset my recent emojis theres too many its making me scared 😬	0,994063	personalization
I felt that God was actually with me! I felt better and when I feel scared home alone, I just remember God and Jesus is always with me :)	0,994	booksreference
mostly negative reveiws im scared to try it. if i wanted to to make money on this i would atart with fixing it.	0,993787	librariesdemo
I love this app, I wanted to give 5 stars but I'm constantly terrorised by ads upon ads. I understand the ads are needed but maybe show just ONE ad at a time.	0,993705	videoplayerseditor s

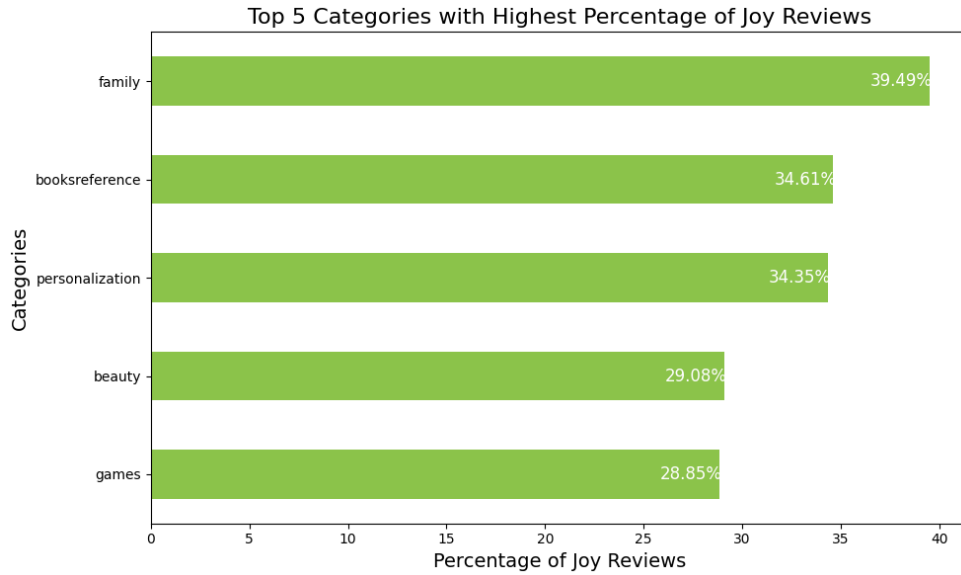

Figure 9. Joy Emotion and Top Categories

The fourth category - joy - reflects the positivity side of the user reviews and it is crucial to understand this category for evaluating the market with successful / satisfied aspects. Joy emotion is found as dominant emotion in the categories of family (39.49%), books & reference (34.61%), personalization (34.35%), beauty (29.08%) and games (28.85%). The pairs of application categories and joy emotion offers new-contexts in consumer research. Table 6 presents the sample reviews with the highest probabilities in this category.

Table 6. Joy Emotion Sample Reviews

User Review	Prob.	Category
is really fun and i want to se the people qho make the game i think the people is beautiful/handsome	0,995485	games
i like it's fun Ig	0,995249	games
I enjoy reading the scriptures every day opens my mind and heart	0,995209	booksreference
i like it is fun because I'm a kid and I'm using the talk thingy	0,995061	family
I feel good this made my day i've been having a hard time with thinking o more ideas about sports writing and this app is perfect if theres a 10 star rating i will gladly do so.	0,995038	education

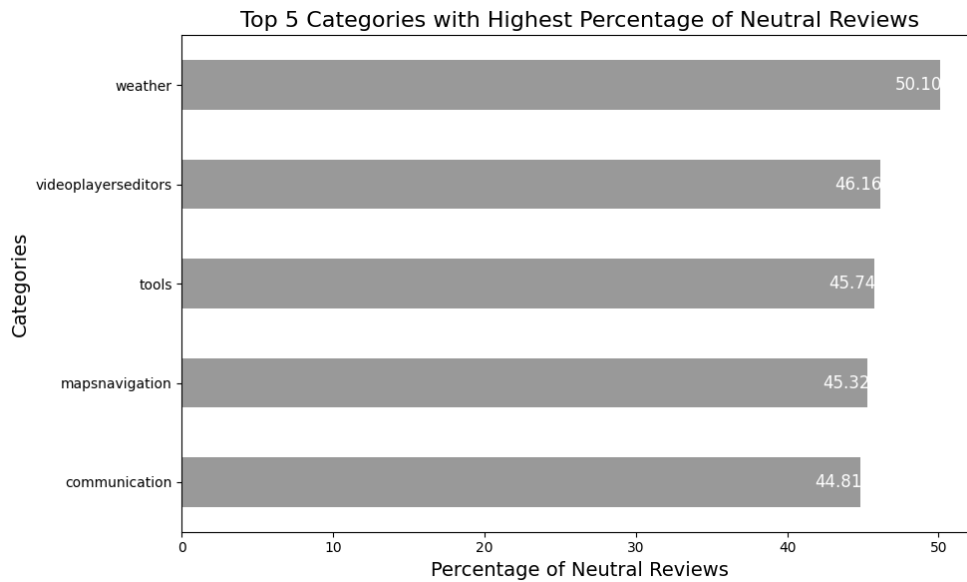

Figure 10. Neutral Emotion and Top Categories

The fifth category - neutral- does not have a direct emotion by nature. However, it is crucial to understand why users do not express the emotions or why they express emotions indirectly or complex for better understanding of users. The highest dominance of neutral emotion category in weather (50.10%), video players & editors (46.16%), tools (45.74%), maps & navigation (45.32%) and communication (44.81%) shows the utilitarian side of these categories. When users have utilitarian experiences with these specific categorizes, they write the neutral reviews rather than expression of personal emotions. Table 7 presents the sample reviews in this category.

Table 7. Neutral Emotion Sample Reviews

User Review	Prob.	Category
Very accurate with leaves/flowers, a little more hit-or-miss with bark. Ads are easy to X out of, and don't stop you from accessing the lists of options or additional info. You can also save a folder of your finds. I use it a lot.	0,979195	education
Heads up on points plus cash numbers. More combinations can be found only by selecting the first point plus cash offer displayed. Even if the points plus cash offer doesn't work for your particular situation, by going through the point plus cash offer displayed, even if the numbers don't work for you, if available, other points plus cash combos can be found in this area of the app.	0,978885	travellocal
The app is good, you just need to be patient to enable you get your match	0,977682	dating
This app is pretty decent at identifying items. If you want more accurate results, be sure to get in close on any branding, button layouts, or specific design elements. I have not tried it as a translator yet.	0,977446	tools
So far just used it for the first time and it pretty much gets what you're saying but leaves a few things out. Left to its own interpretations AI will do what it will.	0,976416	art-design

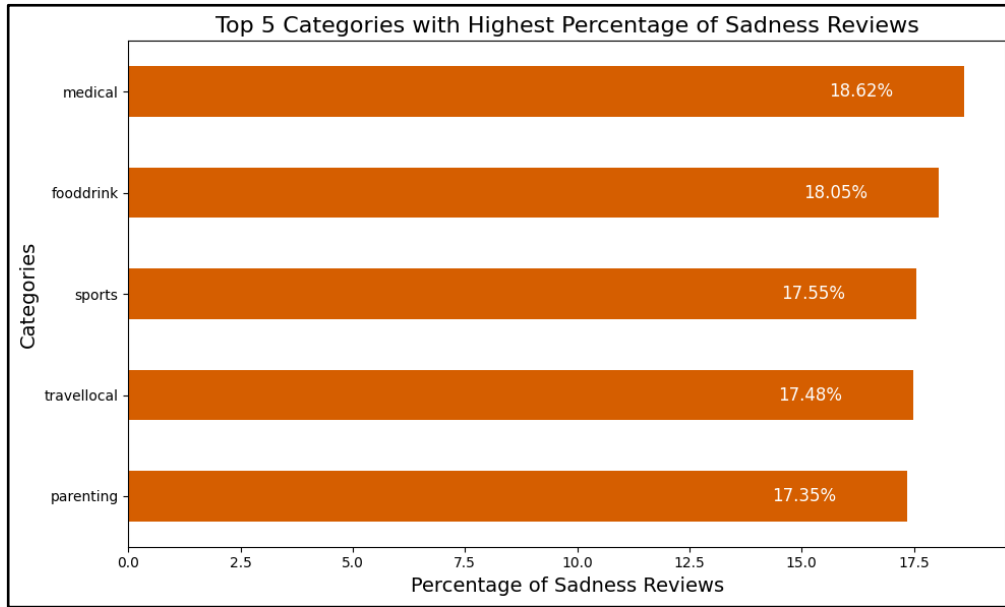

Figure 11. Sadness Emotion and Top Categories

The sixth category - sadness - is one the negative side emotions and it is dominant factor mostly on medical (18.62%), food & drink (18.05%), sports (17.55%), travel & local (17.48%) and parenting (17.35%) categories. As like the previous category (joy), it is crucial to understand the sadness category for marketing decision-making, since it reflects the other polarity. Table 8 presents the sample reviews for sadness category.

Table 8. Sadness Emotion Sample Reviews

User Review	Prob.	Category
always has been my go-to app when i'm feeling down. i feel like if no one can understand me, at least an AI-programmed bot can talk to me without having any hard feelings at all. i also rely on chatGPT to find information and other educational purposes. one of the best apps that has ever been made so far and a breakthrough in history.	0,992787	productivity
I love this game.coz it's too fast and I won 6 times after opening it. pls download it to make u happy and feel unlonely if u are lonely	0,989861	games
Been an emotional rollercoaster felt so lonely an so sad, been so upset with had let myself become in to tell others about love 😊	0,989718	healthfitness
When I am down and feeling sad the word of Our Lord God is the one that gets me through my day of hardship and sadness of seeing my Lords children suffering because of their little faith in their hearts. God bless America and God bless us all AMEN 🙏🙏🙏🙏😊	0,989651	booksreference
I am writing this app one star because all of my Emojis have disappeared I have constantly reached out to help & feedback about this issue and have yet to hear from anyone no customer service available I am not happy with this app and if I do not hear something back from customer service as soon as possible I will be uninstalling this app and letting everyone know how I feel about this app very unhappy.	0,989509	personalization

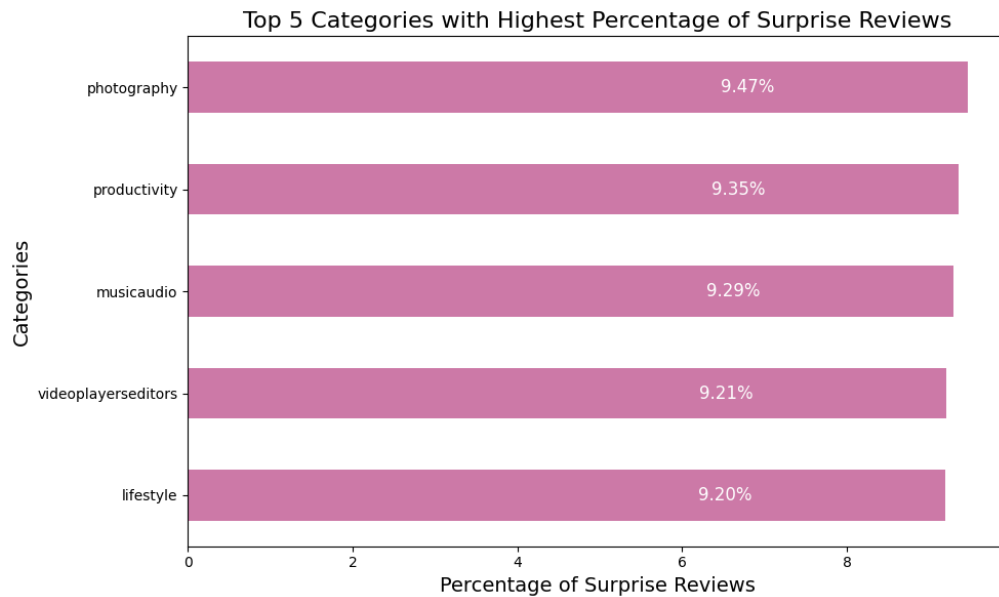

Figure 12. Surprise Emotion and Top Categories

The last category -surprise- is similar to anger category as it is not an usual dominant emotion category in the application categories. It is included in photography (9.47%), productivity (9.35%), music & audio (9.29%), video players & editors (9.21%) and lifestyle (9.20%) categories. Although it is not a popular dominant emotion in the reviews, it would help to understand what are the surprising elements for the users in market. Table 9 includes the sample reviews for the surprise emotion category.

Table 9. Surprise Emotion Sample Reviews

User Review	Prob.	Category
I really used to loved this app but i was disappointed because when i opened it i was shocked because there is only 2 stories that I can read offline, maybe it went like this when i tried to update it. Please do something about it, thankyou.	0,986199	booksreference
really love this app. was shocked there no cost. probably just sold my soul. would be alot better if it gave you the calories etc for the foods when you type them in.	0,985614	tools
I'm surprised by the wisdom and inspiration on this app. taste and see. you won't be disappointed	0,985509	booksreference
Honestly i was skeptical ay first since i never heard of this company.Price is cheap too.But i was amazed this camera easily competes with cameras priced way more.I have a 50\$ camera and 3k security system.I bought this cheap camera to put in my trucking yard just for heck of it.So surprised by the build quality and as well as the cloud service.Definetly recommended.	0,985508	videoplayerseditors
i am amazed with the results. It can identify the stone name. yet it can not tell if it is fake or original. but actually, it's something that normal app can tell.	0,985427	lifestyle

Conclusion

The study focuses on the emotional spectrum in US market by 34 application categories and concludes the results in four sections. The first section includes the correlation between emotions in general and positive correlation between anger and disgust, negative correlation between joy and neutral, disgust and neutral, and sadness and joy are concluded. The first section highlights the neutrality in user reviews which can be the signal of utilitarian motives or mixture of emotions in expressions. It also shows the relationship between specific emotion sets which is the base point for further evaluation.

The second section focuses on spectrum and highlights the dominance of neutrality and adds the joy, sadness, disgust, anger and surprise as the secondary dominant emotions. The fear emotion category is found dominant rarely in the categories. Since the second sections shows the overall view of the emotion spectrum, it is the starting point for the further analysis such as examination of emotions by polarities and evaluation of emotions individually.

The third section uses the rating scores included in the reviews as a base point and classifies the reviews into negative, neutral and positive categories. Since the data is already decided by the owner of the reviews, it can be helpful as a starting point for the attitude of the users. However, inclusion of sentiments to the polarity of review contributes to better understanding of user reviews. Detection of which emotions are paired with negative polarity (neutral, sadness, disgust, anger), neutral polarity (neutral, sadness, disgust, surprise, joy) and positive polarity (neutral, joy, surprise, sadness) are indicators of users' emotions.

The final section details the individual emotions by the mobile application categories. The top 5 mobile applications categories are concluded for seven emotions, which leads to most valuable insights about the emotion categories. Anger emotion is related to finance and dating, disgust emotion is related to dating and social, fear emotion is related to auto & vehicles and travel & local, joy emotion is related to family and books & reference, neutral emotion is related to weather and video players & editors, sadness emotion is related to medical and food & drink, and finally surprise emotion is related to photography and productivity categories. This pairing between emotions and application categories shows the utilitarian and hedonic side of the mobile applications and user experiences.

Discussion

The study concludes the emotional spectrum of mobile application user reviews with four aspects including correlation of emotions, emotion distribution in categories, polarity and granularity of sentiments, and individual emotion exploration. The integrated approach employed in this study helps to evaluate mobile user experience in an comprehensive way and indicates the fundamental implications for the experience side. In addition to theoretical and comprehensive approach, the study employs the transformers-model based sentiment analysis which has advantage in terms of context and better than lexicon-based methodologies, so understanding of user expressions is relatively better by this combination.

The previous studies focus on the emotion side of user reviews in sub-contexts involving finance (Huebner et al., 2018), augmented reality (Pinarbasi & Canbolat, 2018), mental health (Alqahtani & Orji, 2020), education (Arambepola et al., 2024), and online travel agency (Hossain & Rahman, 2024). In the Turkish language scope of sentiment analysis, several contexts such as Covid 19 vaccines (Karakol & Cömert, 2023), social media posts about destinations (Çevrimkaya, 2023), multimedia learning material (Özgür et al., 2024) are included in the previous studies. This study focuses on the concept with a comprehensive approach and adds the novelty of an integrated approach to current literature.

Managerial side of this study refers to better understanding of the market with a detailed approach in consumer side through sentiment analysis. The rating scores (1 to 5) can already signal the positive and negativity side of the reviews, however, a detailed analysis regarding emotion spectrum would help to companies about the specific expressions and aspects of their customers. One of the other practical implication of the finding of study refers to usage of emotions knowledge for dual side in competitive environment. Detecting the company's own applications feedbacks in terms of emotion can show the satisfied / dissatisfied areas, however, evaluation of emotion diversity regarding the competitors' applications can help for competitive actions.

This study elucidates the emotion spectrum with various mobile application categories. The first limitation of the study refers to the descriptive approach of research design, since the study focuses on the categories and emotion spectrum in an overall level. In addition, sample-based extensions such as inclusion of additional markets, languages or focusing on specific categories can also be used in future research studies. The second limitation of the study is the approach level of emotions, as the study focus on the text content only and extract the emotions. Detailed approaches can elaborate the specific extensions of the emotion spectrum for the future research. Emotion spectrum topic can be studied with review persuasiveness, emotional contagion between users, impact on customer responses in the conceptual side. Finally, this study does not employ longitudinal approach, therefore, longitudinal studies can offer opportunities since the emotions and time-dimension relationship has the potential for scientific researches.

References

- Alboqami, H., Al-Karaghoul, W., Baeshen, Y., Erkan, I., Evans, C., & Ghoneim, A. (2015). Electronic word of mouth in social media: the common characteristics of retweeted and favoured marketer-generated content posted on Twitter. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 9(4), 338-358.
- Alqahtani, F., & Orji, R. (2020). Insights from user reviews to improve mental health apps. *Health informatics journal*, 26(3), 2042-2066.
- Arambepola, N., Munasinghe, L., & Warnajith, N. (2024, February). Factors Influencing Mobile App User Experience: An Analysis of Education App User Reviews. In *2024 4th International Conference on Advanced Research in Computing (ICARC)* (pp. 223-228). IEEE.
- Bai, X. (2011). Predicting consumer sentiments from online text. *Decision Support Systems*, 50(4), 732-742.
- Bhadane, C., Dalal, H., & Doshi, H. (2015). Sentiment analysis: Measuring opinions. *Procedia Computer Science*, 45, 808-814.
- Bickart, B., & Schindler, R. M. (2001). Internet forums as influential sources of consumer information. *Journal of interactive marketing*, 15(3), 31-40.
- Çevrimkaya, M. (2023). Destinasyonlara Yönelik Sosyal Medya Paylaşımlarının Duygu Analizi. *Kent Akademisi*, 16(3), 1907-1929. <https://doi.org/10.35674/kent.1316264>
- Cheung, C. M., Lee, M. K., & Rabjohn, N. (2008). The impact of electronic word-of-mouth: The adoption of online opinions in online customer communities. *Internet research*, 18(3), 229-247.
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition & emotion*, 6(3-4), 169-200.
- Felbermayr, A., & Nanopoulos, A. (2016). The role of emotions for the perceived usefulness in online customer reviews. *Journal of Interactive Marketing*, 36(1), 60-76.
- Guo, J., Wang, X., & Wu, Y. (2020). Positive emotion bias: Role of emotional content from online customer reviews in purchase decisions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 52, 101891.
- Hartmann, J. (2022). Emotion English DistilRoBERTa-base. Retrieved from <https://huggingface.co/j-hartmann/emotion-english-distilroberta-base/>
- Herrando, C., Jiménez-Martínez, J., Martín-De Hoyos, M. J., & Constantinides, E. (2022). Emotional contagion triggered by online consumer reviews: Evidence from a neuroscience study. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 67, 102973.
- Hossain, M. S., & Rahman, M. F. (2024). Detection of readers' emotional aspects and thumbs-up empathy reactions towards reviews of online travel agency apps. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 7(1), 142-171.

- Huebner, J., Frey, R. M., Ammendola, C., Fleisch, E., & Ilic, A. (2018, November). What people like in mobile finance apps: An analysis of user reviews. In Proceedings of the 17th international conference on mobile and ubiquitous multimedia (pp. 293-304).
- Hussain, S., Guangju, W., Jafar, R. M. S., Ilyas, Z., Mustafa, G., & Jianzhou, Y. (2018). Consumers' online information adoption behavior: Motives and antecedents of electronic word of mouth communications. *Computers in Human Behavior*, *80*, 22-32.
- Jalilvand, M. R., Esfahani, S. S., & Samiei, N. (2011). Electronic word-of-mouth: Challenges and opportunities. *Procedia Computer Science*, *3*, 42-46.
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K., & Chowdury, A. (2009). Twitter power: Tweets as electronic word of mouth. *Journal of the American society for information science and technology*, *60*(11), 2169-2188.
- Karakol, D. U., & Cömert, Ç. (2023). COVID-19 Aşılı için Türkçe Tweetlerle Duygu Analizi. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, *14*(4), 639-652. <https://doi.org/10.24012/dumf.1358519>
- Khoa, B. T., & Huynh, T. T. (2022). How do customer anxiety levels impact relationship marketing in electronic commerce?. *Cogent Business & Management*, *9*(1), 2136928.
- Kim, H. Y., Kim, Y. K., Jolly, L., & Fairhurst, A. (2010). The role of love in satisfied customers' relationships with retailers. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, *20*(3), 285-296.
- Kozinets, R. V., De Valck, K., Wojnicki, A. C., & Wilner, S. J. (2010). Networked narratives: Understanding word-of-mouth marketing in online communities. *Journal of marketing*, *74*(2), 71-89.
- Langan, R., Besharat, A., & Varki, S. (2017). The effect of review valence and variance on product evaluations: An examination of intrinsic and extrinsic cues. *International Journal of Research in Marketing*, *34*(2), 414-429.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford University Press.
- Lee, S. (2018). Enhancing customers' continued mobile app use in the service industry. *Journal of Services Marketing*, *32*(6), 680-691.
- Liang, T. P., Li, X., Yang, C. T., & Wang, M. (2015). What in consumer reviews affects the sales of mobile apps: A multifacet sentiment analysis approach. *International Journal of Electronic Commerce*, *20*(2), 236-260.
- Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism management*, *29*(3), 458-468.
- Liu, J., Li, C., Ji, Y. G., North, M., & Yang, F. (2017). Like it or not: The Fortune 500's Facebook strategies to generate users' electronic word-of-mouth. *Computers in Human Behavior*, *73*, 605-613.
- McCull-Kennedy, J. R., Patterson, P. G., Smith, A. K., & Brady, M. K. (2009). Customer rage episodes: emotions, expressions and behaviors. *Journal of Retailing*, *85*(2), 222-237.
- Medhat, W., Hassan, A., & Korashy, H. (2014). Sentiment analysis algorithms and applications: A survey. *Ain Shams engineering journal*, *5*(4), 1093-1113.
- Mingyu, J. (2024). Google Play Scraper. GitHub repository. Retrieved from <https://github.com/JoMingyu/google-play-scraper>
- Mondal, A. S., Zhu, Y., Bhagat, K. K., & Giacaman, N. (2024). Analysing user reviews of interactive educational apps: a sentiment analysis approach. *Interactive Learning Environments*, *32*(1), 355-372.
- Mudambi, S. M., & Schuff, D. (2010). Research note: What makes a helpful online review? A study of customer reviews on Amazon. com. *MIS quarterly*, 185-200.
- Naseem, U., Razzak, I., Khan, S. K., & Prasad, M. (2021). A comprehensive survey on word representation models: From classical to state-of-the-art word representation language models. *Transactions on Asian and Low-Resource Language Information Processing*, *20*(5), 1-35.

- Netzer, O., Feldman, R., Goldenberg, J., & Fresko, M. (2012). Mine your own business: Market-structure surveillance through text mining. *Marketing Science*, 31(3), 521-543.
- Nyer, P. U. (2000). An investigation into whether complaining can cause increased consumer satisfaction. *Journal of consumer marketing*, 17(1), 9-19.
- Özgür, A., Sağlam, F., Burakay, G. E. N. Ç., & Altun, A. (2024). Çokluortam Öğrenme Materyalinde Duygu Salınımını Belirleme. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1-29. <https://doi.org/10.9779/pauefd.1178733>
- Park, D. H., Lee, J., & Han, I. (2007). The effect of on-line consumer reviews on consumer purchasing intention: The moderating role of involvement. *International journal of electronic commerce*, 11(4), 125-148.
- Permana, M. E., Ramadhan, H., Budi, I., Santoso, A. B., & Putra, P. K. (2020, November). Sentiment analysis and topic detection of mobile banking application review. In *2020 Fifth International Conference on Informatics and Computing (ICIC)* (pp. 1-6). IEEE.
- Pınarbaşı, F., & Canbolat, Z. N. (2018). Evaluation of augmented reality mobile applications in turkey market: A data mining approach to consumer reviews. *Changing Organizations: From the Psychological and Technological Perspectives içinde*, 187-197.
- Plutchik, R. (2001). The nature of emotions: Human emotions have deep evolutionary roots, a fact that may explain their complexity and provide tools for clinical practice. *American scientist*, 89(4), 344-350.
- Purnawirawan, N., Eisend, M., De Pelsmacker, P., & Dens, N. (2015). A meta-analytic investigation of the role of valence in online reviews. *Journal of Interactive Marketing*, 31(1), 17-27.
- Sally, M. S. (2023). Why are consumers dissatisfied? A text mining approach on Sri Lankan mobile banking apps. *International Journal of Intelligent Computing and Cybernetics*, 16(4), 727-744.
- Sensor Tower. (2024). Top Charts. Retrieved from <https://app.sensortower.com/top-charts?category=all&country=US&date=2024-05-06&device=iphone&os=android>
- Van Rossum, G., & Drake Jr, F. L. (1995). Python tutorial.
- We Are Social., & Meltwater. (2024). Digital 2024. Retrieved from <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024/>
- Westbrook, R. A. (1987). Product/consumption-based affective responses and postpurchase processes. *Journal of marketing research*, 24(3), 258-270.
- Yang, L., Li, Y., Wang, J., & Sherratt, R. S. (2020). Sentiment analysis for E-commerce product reviews in Chinese based on sentiment lexicon and deep learning. *IEEE access*, 8, 23522-23530.
- Zhang, C., & Laroche, M. (2020). Brand hate: a multidimensional construct. *Journal of Product & Brand Management*, 30(3), 392-414.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Günümüz tüketicisinin yoğun biçimde kullandığı ve gündelik hayatlarında önemli bir yere sahip olan mobil uygulamalar günümüz mobil dünyasının önemli parçalarından biridir. Mobil uygulama çeşitleri ve kullanım amaçları her geçen gün zenginleşirken, finans, fitness, sağlık, seyahat gibi farklı ana kategorilerdeki mobil uygulamalar tüketicilerin günlük yaşamlarına eşlik etmektedir. Öte yandan, bu ana kategorilere ek olarak teknolojinin gelişmesi ve tüketici deneyimlerinin çeşitlenmesiyle birlikte yeni bağlamlar ortaya çıkmaktadır. Literatürde yer alan önceki çalışmalar, mobil uygulamaların satışı (Liang vd., 2015), sürekli kullanım (Lee, 2018) ve memnuniyetsizlik (Sally, 2023) gibi çeşitli kavramlara odaklanmaktadır. Çevrimiçi değerlendirme konusunun içerikle ilgili bağlamı literatürde halihazırda konu yönüne (Permana ve diğerleri, 2020) ve duygu yönüne (Mondal ve diğerleri, 2024) göre incelenmiştir. Ancak önceki çalışmaların bağlamları sınırlıdır ve mobil uygulama ekosistemini anlamak için içerik ve duyguya yönelik kapsamlı ve bütünlük bir yaklaşım gerekmektedir. Bu çalışma, çeşitli mobil uygulama kategorilerini daha geniş bir veri seti üzerinde inceleyerek, ekosistemin geniş kapsamıyla ilgili olan araştırma boşluğuna odaklanmaktadır.

Araştırma amacına uyumlu olarak bir örneklem inşa etmek amacıyla bu çalışmada Google Play Store'daki verilere ulaşmak için Python programlama dili (Van Rossum ve Drake,1995) ve google-play-scraper (Mingyu, 2024) modülü kullanılmıştır. Örneklem kararı, Sensor Tower web sitesindeki (Sensor Tower, 2024) uygulama kategorilerine dayanmaktadır ve çalışmanın örnekleme, Google Play mağazasındaki tüm kategorileri kapsamaktadır. Örnekleme 06.05.2024 verilerine göre yapılmış olup, 34 kategoriden ilk 25 uygulama kaynak olarak seçilmiştir. Kategori adları Tablo 1'de sunulmaktadır. Çalışma ABD pazarına ve İngilizce yazılmış incelemelere odaklanmaktadır. Google Play Store'da filtrelenen kullanıcı yorumları için mobil uygulamalara ait "en alakalı" kullanıcı yorumları alınmıştır. Veri toplama 08.05.2024 tarihinde gerçekleştirilmiş olup, analizin ilk aşaması için 302.679 inceleme elde edilmiştir. Örnekleme ele almak üzere kullanılan yöntem olarak duygu analizi (sentiment analizi) tercih edilmiştir. Kullanıcı incelemelerinin içerik yönünü anlamaya yönelik yöntemlerden biri olan duygu analizi, tüketici araştırmalarında kullanılan faydalı metodolojilerden biridir. Duygu analizinde yer alan kutuplar (olumlu-olumsuz-nötr) düzeyinden daha ileri giderek belirli duyguları tespit etmeyi amaçlayan çalışmada, dönüştürücü model (transformers model) kullanılarak duygu analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada "Emotion English DistilRoBERTa-base" (Hartmann, 2022) isimli transformers modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları dört ayrı bölümde sunulmuştur. Birinci bölümde genel olarak duygular arasındaki korelasyon yer almakta ve öfke ile tiksinti arasındaki pozitif korelasyon, neşe ile nötr, tiksinti ile nötr arasındaki negatif korelasyon, üzüntü ve sevinç arasındaki ilişki sonucuna varılmaktadır. İlk bölüm, faydacı amaçların veya ifadelerdeki duygu karışımının sinyali olabilecek kullanıcı incelemelerindeki tarafsızlığı vurgulamaktadır. İkinci bölüm ise spektruma odaklanarak tarafsızlığın hakimiyetini vurgulayıp ve ikincil baskın duygular olarak sevinç, üzüntü, tiksinti, öfke ve şaşkınlığı eklemektedir. Korku duygusu kategorisi kategorilerde nadiren baskın bulunmuştur. Üçüncü bölümde, incelemelerde yer alan derecelendirme puanları baz puan olarak kullanılmakta ve değerlendirmeler olumsuz, nötr ve olumlu olarak sınıflandırılmaktadır. Veriler zaten incelemelerin yazarları tarafından puan olarak (1,2,3,4,5) hali hazırda belirlendiğinden kullanıcıların tutumlarının anlaşılması için bir başlangıç noktası olarak faydalı olabilmektedir. Öte yandan, hali hazırda mevcut olan olumlu, olumsuz, nötr kutuplarındaki sınıflandırmanın üzerine çeşitli duygu kategorilerinin eklenmesi, kullanıcı yorumlarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Hangi duyguların negatif kutup (nötr, üzüntü, tiksinti, öfke), nötr kutup (nötr, üzüntü, tiksinti, sürpriz, sevinç) ve pozitif kutup (nötr, sevinç, şaşkınlık, üzüntü) ile eşleştiğinin tespiti, kullanıcıların belirli duygu ifadelerinin göstergesidir. Son bölümde ise bireysel duygular mobil uygulama kategorilerine göre detaylandırılmıştır. Duygu kategorileri hakkında içgörülere ulaştıracak şekilde yedi duygu türü için en fazla rastlanan beş mobil uygulama kategorisine yer verilmiş, böylece belirli duygular ile belirli uygulama kategorilerinin eşleşmesine ulaşılmıştır. Öfke duygusu finans ve flört uygulama kategorileriyle, tiksinti duygusu flört ve sosyal uygulama kategorileriyle, korku duygusu otomobil & araç kategorisi ve seyahat & yerel kategorisiyle, sevinç duygusu aile ve kitaplar & referans uygulama kategorileriyle, nötr duygu ise hava durumu ve video oynatıcılar & editörler kategorileriyle ilgilidir. Ayrıca, üzüntü duygusu tıp ve yeme-içme mobil kategorinde en sık rastlanmış olup, son olarak sürpriz duygusu fotoğrafçılık ve üretkenlik uygulama kategorilerinde sık olarak rastlanmıştır. Duygular ve uygulama kategorileri arasındaki bu eşleştirme, mobil uygulamaların ve kullanıcı deneyimlerinin faydacı ve hazcı yönünü dair izler taşımaktadır.

Çalışma, mobil uygulama kullanıcı incelemelerinin duygusal çeşitlilik dağılımını, duyguların korelasyonu, kategorilerdeki duygu dağılımı, duyguların kutupluluğu üzerinden ayrıntı duyguların tespiti ve tekli duyguların duygu keşfi dahil olmak üzere dört unsurla sonuçlandırmıştır. Bu çalışmada kullanılan bütünleşik yaklaşım, mobil kullanıcı deneyiminin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine yardımcı olmakta ve deneyim yönüne yönelik temel çıkarımlara işaret etmektedir. Bu çalışmanın yönetsel tarafı, tüketici tarafında duygu analizi yoluyla detaylı bir yaklaşımla piyasanın daha iyi anlaşılmasını ifade etmektedir. Mobil uygulama değerlendirmelerinde yer alan puanlar (1'den 5'e kadar) hali hazırda değerlendirmelerin olumlu ve olumsuz yönlerini işaret edebilir; ancak duygu çeşitliliği ve dağılımına ilişkin ayrıntılı bir analiz, şirketlere müşterilerinin belirli ifadeleri ve yönleri hakkında yardımcı olacaktır. Araştırma bulgusunun diğer uygulamaya yönelik çıkarımlarından biri de rekabet ortamında duygu bilgisinin rekabet açısından iki yönlü kullanılmasına ilişkindir. Firmanın kendi uygulamalarına ilişkin geri bildirimlerin duygu açısından tespit edilmesi memnun olunan/memnun olunmayan alanları gösterebilir, öte yandan rakiplerin uygulamalarına ilişkin duygu çeşitliliğinin değerlendirilmesi rekabetçi eylemlerin geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bu çalışma duygu çeşitliliği ve dağılımını çeşitli mobil uygulama kategorileri ile bir arada aydınlatmaktadır. Bu yaklaşımı takip edecek olan daha ayrıntılı bakış açıları, gelecekteki araştırmalar için duygu spektrumunun belirli uzantılarını detaylandırabilir. Duygu spektrumu konusu, kavramsal açıdan ikna edicilik, kullanıcılar arasındaki duygusal etkilenmeler, müşteri tepkileri üzerindeki etkisi gibi konuları ile bir arada incelenebilir. Ayrıca gelecekteki araştırma çalışmalarında farklı ilave pazarların, farklı dillerin dahil edilmesi veya belirli kategorilere odaklanma gibi örnek bazlı uzantılar da kullanılabilir. Son olarak, duygu ve zaman-boyut ilişkisinin bilimsel araştırmalar için potansiyel taşıması nedeniyle boylamsal çalışmalar fırsatlar sunabilir.

TOPLUMSAL MUTLULUĞUN KAYNAĞI EKONOMİK PERFORMANS MI? YÖNETİŞİM PERFORMANSI MI?

IS SOURCE OF SOCIETY'S HAPPINESS ECONOMICAL PERFORMANCE OR GOVERNANCE PERFORMANCE?

Yusuf KAHREMAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Zara Veysel Uygulamalı Bilimler
Yüksekokulu/Finans ve Bankacılık Bölümü
ykahreman@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5968-5081

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.07.2024

Kabul Tarihi:
11.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Dünya Mutluluk
Endeksi
Ekonomik
Performans
İyi Yönetişim
LOPCOW
ARLON

Keywords

World Happiness
Index
Economic
Performance
Good Governance
LOPCOW
ARLON

Mutluluk ile sürdürülebilirlik arasında bir ilişkinin olduğunu savunan Danimarka Çevre Bakanlığı, bu kapsamda raporlar yayınlamaktadır. Bu sebeple toplumsal mutluluğun sürdürülebilirliğin hangi alt boyutu ile ilişkisinin olduğunu değerlendirebilmek amacıyla G8 ülkelerinin 2010-2022 dönemi için mutluluk, yönetim ve ekonomik performansları ölçülmüştür. Bu kapsamda mutluluk performansının ölçülebilmesi adına World Happiness Report tarafından yayınlanan tüm göstergeler, yönetim performansının ölçülebilmesi adına Dünya Bankası tarafından yayınlanan tüm iyi yönetim göstergeleri ve ekonomik performans için cari işlemler dengesi (GSYH'nin %'si), GSYH büyüme oranı, mal ve hizmet ihracatı, işsizlik oranı, mal ve hizmet ithalatı ve enflasyon oranı göstergeleri ele alınmıştır. Çalışmada LOPCOW-ARLON entegre modeli önerilmiştir. LOPCOW yöntemi ile ele alınan değerlendirme kriterlerinin önem düzeyleri belirlenmiştir. ARLON yöntemi ile G8 ülkelerinin performans sıralaması gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak önerilen modelin geçerliliği ve tutarlılığı çeşitli duyarlılık analizleri ile test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre G8 ülkelerinin yönetim performansları ile mutluluk performanslarının birbirleri ile hemen hemen aynı sıralarda çıktığı hatta Kanada, Fransa, İtalya ve Rusya'da birebir aynı olduğu görülmektedir.

ABSTRACT

The Danish Ministry of Environment, which posits a correlation between happiness and sustainability, has published reports on this subject. Consequently, the happiness, governance, and economic performances of the G8 countries evaluated for the period 2010-2022 in order to ascertain which sub-dimension of sustainability is related to social happiness. In this context, all indicators published by the World Happiness Report are employed to assess happiness performance, all good governance indicators published by the World Bank are utilised to evaluate governance performance, and current account balance (% of GDP), GDP growth rate, exports of goods and services, unemployment rate, imports of goods and services, and inflation rate indicators are employed to assess economic performance. The study proposes the LOPCOW-ARLON integrated model. The LOPCOW (Logarithmic Percentage Change-driven Objective Weighting) method is employed to determine the relative importance of the evaluation criteria. The ARLON (Alternative Ranking using two-step Logarithmic Normalisation) method is used to rank the performance of G8 countries. Furthermore, the validity and consistency of the proposed model were tested through a series of sensitivity analyses. The results of the study indicate that the governance performance and happiness performance of the G8 countries are almost in the same order, with Canada, France, Italy and Russia exhibiting identical rankings.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1511390>

Atıf/Cite as: Kahreman, Y. (2024). Toplumsal mutluluğun kaynağı ekonomik performans mı? Yönetişim performansı mı?. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1620-1644.

Giriş

Mutluluk, insanın hayatının iyi, güzel, anlamlı ve değerli hissettiği memnuniyet duygusu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım bireysel ve öznel olarak nitelendirilmektedir (Lyubomirsky 2008). Bu öznel yaklaşımın aksine Dünya Mutluluk Endeksi (HI) ise bir ulusun genel mutluluğunu yansıtmaktadır. World Happiness Report tarafından yayınlanan HI endeksi uzun dönem kişi başına GSYH, sosyal destek, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, yaşam tercihleri yapma özgürlüğü, olumlu duygulanım, olumsuz duygulanım, cömertlik ve yolsuzluk algısı göstergelerinden hesaplanmaktadır. Uzun dönem kişi başı GSYH, belirli bir yıl baz alınarak hesaplanan satın alma gücü paritesini ifade etmektedir. Sosyal destek, sıkıntıya düştüğünüz zaman güvenebileceğiniz birisinin olup olmasını ifade etmektedir. Doğumda beklenen sağlıklı yaşam Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yayınlanan veriyi göstermektedir. Yaşam tercihleri yapma özgürlüğü, "Hayatınızda ne yapacağınızı seçme özgürlüğüne sahip misiniz?" sorusuna cevap vermektedir. Olumlu duygulanım, Gallup Dünya Anketi (GWP) tarafından gerçekleştirilen ankette yer alan mutluluk, kahkaha ve keyif duygularının ortalamasını ifade etmektedir. Olumsuz duygulanım, GWP tarafından gerçekleştirilen ankette yer alan endişe, üzüntü ve öfke duygularının ortalamasını ifade etmektedir. Cömertlik, "Geçtiğimiz ay bir hayır kurumuna veya her hangi bir yere bağış yaptınız mı?" sorusunun cevabını temsil etmektedir. Yolsuzluk algısı ise yolsuzluğun hükümette mi yoksa firmalarda mı daha yaygın olduğunu ortaya koyan bir göstergedir (Helliwell, vd., 2024; Carlsen, 2018).

Yönetişim kavramı, ülkelerin kalkınması için gerekli olan politik, sosyal ve ekonomik yapıya rehberlik eden bir kavramdır (Bozkurt vd., 1998: 274). Yönetişim kavramı, Dünya Bankası tarafından da düzenli olarak yayınlanan iyi yönetim göstergeleri ile ifade edilmektedir. İyi yönetim göstergeleri, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi, yolsuzluğun kontrolü endeksi, siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu endeksi, düzenleyici kalitesi endeksi ve hükümet etkinliği endeksinden oluşmaktadır (Kaufman, Kraay ve Mastruzzi, 2010a; 2010b). İyi yönetim göstergelerini kısaca açıklayacak olursak, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik endeksi, vatandaşlık hakları ve politik haklar hakkında bilgi vermektedir. Hukukun üstünlüğü endeksi, toplumun güveni, kurallara uyma algısı ve suç işleme oranı ile açıklanan bir kavramdır. Yolsuzluğun kontrolü endeksi, yolsuzlukla mücadele politikası ve görevi kötüye kullanma suçunun nasıl yürütüldüğü ile ilgilidir. Siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu endeksi, hükümetin erken seçim veya darbe ile görevden uzaklaştırılmasını içermektedir. Düzenleyici kalitesi endeksi, piyasanın organizasyonu ve rekabet gücünü temsil etmektedir. Hükümet etkinliği endeksi ise kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması, kamu hizmetlerinin kalitesi ve kamu görevlilerinin yeterliliğini göstermektedir (Kaufman, vd., 2011).

Ülkelerin ekonomik performansları değerlendirilirken genellikle GSYH üzerinden ölçülmektedir. Ancak ekonomi politikaları belirlenirken GSYH tek başına yeterli olmamaktadır. Ekonominin birden fazla gösterge ile değerlendirilmesi gereği endeks temelli değerlendirme ölçütlerinin geliştirilmesini sağlamıştır (Belke, 2020). Bu bağlamda ekonomik performans değerlendirilirken, Okun (1970), enflasyon ve işsizlik göstergelerini ele almıştır. Daha sonrasında ise Okun (1970) tarafından alınan göstergeler, Calmfors ve Driffill (1988) tarafından cari işlemler dengesinin GSYH içindeki payı, Lovell (1995) tarafından dış ticaret göstergeleri, Khranov ve Lee (2013) tarafından GSYH büyüme oranını eklenerek geliştirilmiştir. Bu çalışmada da cari işlemler dengesi (GSYH'nin %'si), GSYH büyüme oranı, mal ve hizmet ihracatı, işsizlik oranı, mal ve hizmet ithalatı ve enflasyon oranı göstergeleri alınarak ekonomik performans değerlendirilmiştir.

Toplumsal mutluluk ile sürdürülebilirlik kavramı arasında bir bağlantının olduğunu düşünen Danimarka Çevre Bakanlığı, yayınlamış olduğu raporda mutluluk arayışının sürdürülebilirlikten geçtiğini, mutluluk ve refah aranırken sürdürülebilirlik ve mutluluk arasındaki etkileşime ve sürdürülebilirlik ile mutluluğun aynı yönlü birer kavram olduğuna vurgu yapmıştır (Sachs 2015; Helliwell, vd., 2024).

Ülkelerin üç farklı performans değerlendirmesi gerçekleştirilerek toplumsal mutluluk ile yönetim performansı ve ekonomik performans arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca ele alınan performans değerlendirmeleri ile birlikte LOPCOW-ARLON prosedürlerinden oluşan entegre karar modelini de önermek amaçlanmıştır. Buna ek olarak önerilen entegre modelin tutarlılığı ve geçerliliği çeşitli duyarlılık analizi ile test edilmiştir. Yapılan duyarlılık analizleri sonrasında G8 ülkelerinin mutluluk, yönetim ve ekonomik performansı için elde edilen bulgular Borda Count (BC) prosedürü ile birleştirilmiştir. Bu sayede elde edilen performans sonuçları daha rahat karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda toplumsal mutluluğun sürdürülebilirliğin hangi alt boyutu ile ilişkisinin olduğunu değerlendirebilmek amacıyla dünya ekonomisinin %65'ini temsil eden G8 ülkelerinin verilerinin tam olduğu 2010-2022 dönemi için mutluluk, yönetim ve ekonomik performansları ölçülmüştür. Bu

kapsamda mutluluk performansının ölçülebilmesi adına World Happiness Report tarafından yayınlanan tüm göstergeler, yönetim performansının ölçülebilmesi adına Dünya Bankası tarafından yayınlanan tüm iyi yönetim göstergeleri ele alınmıştır. Son olarak ekonomik performansın ölçülebilmesi adına da cari işlemler dengesi (GSYH'nin %'si), GSYH büyüme oranı, mal ve hizmet ihracatı, işsizlik oranı, mal ve hizmet ithalatı ve enflasyon oranı göstergeleri ele alınarak G8 ülkeleri için karşılaştırmalı performans analizi yapılmıştır. Çalışmanın diğer bölümleri sırasıyla literatür özeti, araştırmanın metodolojisi, uygulama sonuçları ve son bölümde ise çalışmanın sonuçları, politika önerileri ve gelecek çalışmalar için öneriler yer almaktadır.

Literatür İncelemesi ve Çalışmanın Katkıları

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, ekonomik performans ölçen birçok çalışmanın olduğu gözükürken, iyi yönetim performansı ve dünya mutluluk performansı üzerine çalışmaların daha kısıtlı olduğu görülmüştür. Buna ek olarak iyi yönetim göstergeleri kullanılarak yapılan çalışmaların sürdürülebilirlik üzerine olduğu gözlemlenmiştir. Bu kısımda literatür incelemesi konu ile ilgili olduğu düşünülen çalışmalar ve önerilen model ile ilgili yapılmış çalışmalar olmak üzere ele alınmıştır.

Tablo 1. Konu ve Yöntem ile İlgili Olduğu Düşünülen Çalışmalar

Konu ile ilgili olduğu düşünülen çalışmalar		
Yazar(lar)	Yöntem	Amaç
Ünlükaplan ve Canıkalp (2015)	Minimum Varyans yöntemi	182 ülke içerisinde Türkiye'nin yönetim kalitesinin belirlenmesi amaçlanmıştır.
Canıkalp ve Ünlükaplan (2016)	Minimum Varyans yöntemi	Geçiş ekonomilerinde yönetim kalitesinin kümelenmesi amaçlanmıştır.
Erdin ve Özkaya (2017)	TOPSIS	Türkiye ve Güney Doğu Asya ülkeleri için sürdürülebilirliğin alt boyutları ele alınarak performanslarının ölçülmesi amaçlanmıştır.
Güzel ve Murat (2019)	Ward's Bağlantı Yöntemi	OECD ülkelerinin makroekonomik ve yönetim verileri ile kümelenmesi amaçlanmıştır.
Özer ve arkadaşları (2020)	k-means yöntemi	Ele alınan ülkelerin yönetim göstergelerine göre kümelenmesi amaçlanmıştır.
Gündoğdu ve Aytekin (2020)	k-means yöntemi ve ARAS yöntemi	186 ülkenin yönetim göstergelerine göre kümelenmesi ve sıralamasının belirlenmesi amaçlanmıştır.
Yürükoğlu (2021)	Karşılaştırma	G7 ülkeleri ve Türkiye'nin yönetim göstergelerinin incelenmesi amaçlanmıştır.
Kahreman (2024a)	LOPCOW-AROMAN	AB ülkelerinin ekonomik, sosyal ve yönetim göstergeleri ile performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
Masca (2017)	TOPSIS	AB ülkelerinin ekonomik performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
Özbek ve Demirkol (2019)	AHP-ARAS-COPRAS	AB üye ülkeler ve Türkiye'nin ekonomik performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır.
Doğan (2022)	CRITIC-ARAS	Türkiye'nin 2010-2020 dönemi ekonomik performans değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
Chattopadhyay ve Bose (2022)	TOPSIS	Seçili AB ülkelerinin ekonomik performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
Ersoy (2023)	MEREC-MULTIMOOSRA	OECD ülkelerinin ekonomik performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
Kahreman (2024b)	LOPCOW-CRITIC CoCoSo	D8 ülkelerinin ekonomik performansının belirlenmesi amaçlanmıştır.
Üçler (2024)	SD- MABAC	G7 ülkelerinin ekonomik performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
Yöntem ile ilgili çalışmalar		
Yazar(lar)	Yöntem	Konu

Keleş (2023)	LOPCOW-CRADIS	Seçili ülkelerin yaşanabilir güç merkezlerinin belirlenmesi
Yaşar ve Ünlü (2023)	LOPCOW-MEREC CoCoSo	Üniversitelerin sürdürülebilirliğinin incelenmesi
Gülcemal ve İzci (2023)	LOPCOW-MOOSRA	Türk katılım bankacılığı performansının değerlendirilmesi
Yalman, vd., (2023)	MEREC-LOPCOW-MARCOS	Türkiye'nin ekonomik performansının değerlendirilmesi
Işık, vd., (2023)	LOPCOW-SWARA II MARCOS	Finansal performans değerlendirilmesi
Taşçı (2023)	LOPCOW-MOOSRA	Sigorta şirketi performans değerlendirilmesi
Ecer ve Pamucar (2022)	LOPCOW-DOBI	Sürdürülebilirlik performansının belirlenmesi
Öztaş ve Öztaş (2024)	LOPCOW-MAIRCA LOPCOW	İnovasyon performansının ölçülmesi
Keleş (2023)	CRITIC ARAS EDAS COPRAS	Bilgi ve iletişim teknolojilerinin karşılaştırılması
Kara, vd., (2024a)	WENSLO-ARLON	Sürdürülebilir marka değeri performansı
Kara, vd., (2024b)	MPSI-ARLON	Tedarik zinciri performansının değerlendirilmesi

Çalışmanın ülkelerin performans ölçümlerine ilişkin literatüre katkıları şunlardır:

- Literatürde önceki çalışmalarda genellikle ülkelerin ekonomik performans değerlendirilmesi yapılırken bu çalışma ile ekonomik performansın yanı sıra yönetim ve mutluluk performansının ölçülmesi de literatüre dâhil edilmiştir.
- Çalışmada kullanılan ARLON sıralama yöntemi 2024 yılında literatüre dâhil olmuş, mutluluk, yönetim ve ekonomik performans ölçümü için ilk defa kullanılmıştır. Bu sayede ARLON yöntemi literatürüne farklı performans ölçümleri kazandırılacaktır.
- Ayrıca LOPCOW-ARLON entegre modeli literatürde ilk defa bu çalışmada kullanılmaktadır.

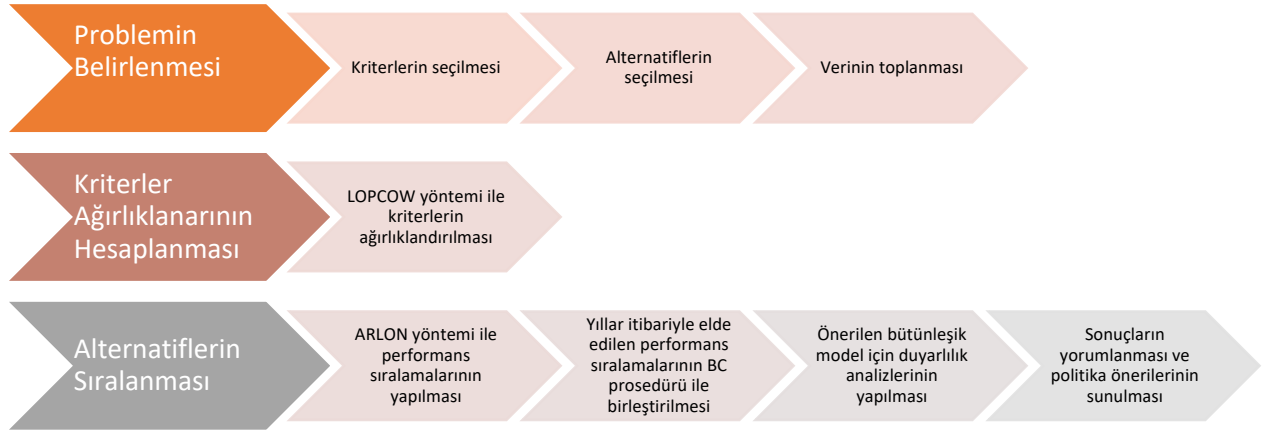
Çalışmanın performans ölçülmesi adına pratik katkıları şunlardır:

- Çalışmanın temel özgünlüğü ise ülkelerin mutluluk performansının daha önceden ölçülmemiş olmasıdır. Ülkelerin mutluluk performansları ölçülerek hem dünya mutluluk endeksinin hesaplanması için farklı bir yaklaşım sunmakta hem de elde edilen değerler ile ele alınan yönetim ve ekonomik performansların karşılaştırılmasına imkân sunmaktadır.
- Çalışmada incelenen tüm performans değerlendirmeleri için ele alınan göstergeler her bir performans ölçümü için ayrı ayrı olacak şekilde LOPCOW yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır.
- Çalışmada önerilen entegre model için çeşitli duyarlılık analizleri yapılarak modelin geçerliliği test edilmiştir.
- Çalışmada elde edilen sonuçlar BC prosedürü ile birleştirilerek yorumlanması kolaylaştırılmıştır.

Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmanın bu bölümünde, G8 ülkelerinin ülke mutluluk, ekonomik ve yönetim performanslarını karşılaştırmak amacıyla önerilen LOPCOW-ARLON entegre modeli açıklanmaktadır. Mevcut çalışmada performans analizi için önerilen karar verme modeline dahil edilen ÇKKV yöntemlerinin avantajları şu şekilde özetlenebilir. Performans değerlendirilmesi için ele alınan kriterlerin önem düzeylerini belirlenmesi amacıyla kullanılan LOPCOW yöntemi, ÇKKV yöntemleri arasında diğer ağırlıklandırma yöntemlerinden daha kabul edilebilir sonuçlar vermektedir. Bu durumun temel nedeni ise kriterleri ele alırken sıralama yapmadan işleme dahil etmesidir. Bu sayede kriterler arasındaki büyük farklılıklar ortadan kaldırılmaktadır. Ayrıca bu yöntem değerlendirme kriterlerinde yer alan negatif değerlerden etkilenmemektedir. Tüm bunların yanı sıra LOPCOW yöntemi kendisine has algoritması ile veriler arasında ortaya çıkacak boyut farklılıklarını ortadan kaldırmaktadır (Ecer ve Pamucar, 2022). Alternatiflerin sıralanmasından sorumlu olan ARLON yöntemi, iki aşamalı logaritmik normalizasyon sürecinden geçmektedir. Bu normalizasyon süreci ARLON yöntemini diğer ÇKKV yöntemlerinden ayırmaktadır. İki farklı logaritmik normalizasyon aşamasının olması yöntemin olması üstel sayıların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Bu sayede ele alınan veri seti normale daha yakın bir

dağılım göstererek karar verme sürecini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ele alınan veri setinde yer alan büyük ve küçük değerleri birbirlerine yaklaştırarak daha simetrik bir veri seti oluşturmaktadır. Hem logaritmik hem üstel sayıların kullanılması hem de veri setinin daha simetrik hale getirilmesi sonucunda elde edilen sonuçlar daha güvenilir ve sağlam sonuçlar ortaya koymaktadır. ARLON yönteminin bu avantajları karmaşık ve kapsamlı veri seti içinde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bunlara ek olarak ARLON yöntemi fayda ve maliyet kriterlerini ayrı ayrı ele alarak karar verme sürecinin esnekliğini ortaya koymaktadır. Bu esneklik farklı sektörler için uygulanabilirliğini göstermektedir. Algoritmasının içerisinde hem aritmetik hem de geometrik ortalamaya dayalı birleştirilmenin kullanılması karar vericiler için daha dengeli bir bakış açısı sunmaktadır (Kara, vd., 2024b). LOPCOW ve ARLON yöntemlerinin yukarıda sayılan avantajları bu yöntemlerin seçilmesinde önemli bir motivasyon olmuştur. Her iki yöntemde logaritmik aşamalarının olması, her iki yöntemde negatif değerlerden etkilenmemesi ve yöntemlerin ele alınan veriler arasındaki boyut farklılığını ortadan kaldırması yöntemlerin bir arada kullanılması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Elde edilen sonuçları birleştirmeye amacıyla Borda Count (BC) yöntemi kullanılmıştır. De Borda (1781), tarafından geliştirilen yöntem performans değerlendirme çalışmalarında elde edilen sonuçları minimum sapma sağlayarak tek bir sonuç oluşturmayı hedefleyen bir yöntemdir (Işık, Çalık ve Shabir, 2024). Bu sebeple LOPCOW-ARLON entegre yöntemi ile elde edilen sonuçların birleştirilmesi için BC prosedürü tercih edilmiştir. Çalışmada önerilen modelin uygulanması Şekil 1’de yer alan akış diyagramı ile özetlenmiştir.

Şekil 1. Çalışmanın Akış Diyagramı

LOPCOW Algoritması

2022 yılında ÇKKV literatürüne dahil edilen LOPCOW yöntemi kriter ağırlıklandırma yöntemidir. LOPCOW yönteminin 4 temel aşaması bulunmaktadır. Bu aşamalar (Ecer ve Pamucar, 2022);

Adım 1: m alternatif ve n kriterden oluşan tüm veri setini içeren başlangıç karar matrisinin oluşturulması

$$BKM = [X_{ij}]_{m \times n} \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad 1$$

Adım 2: Başlangıç karar matrisinde yer alan verilerin normalize edilmesi:

Kriterlerin fayda ve maliyet durumuna göre normalizasyon işlemi yapılmaktadır. Ele alınan kriterler maliyet kriteri ise Eşitlik 2, fayda kriteri ise Eşitlik 3 kullanılmaktadır. Eşitliklerde yer alan x_{max} değeri başlangıç karar matrisinde yer alan her bir kriterin maksimum değerini ifade ederken, x_{min} değeri ise her bir kriterin minimum değerini ifade etmektedir. Eşitliklerde yer alan x_{ij} değeri ise başlangıç karar matrisindeki i. alternatifin j. kriter değerini ifade etmektedir.

$$r_{ij} = \frac{x_{max} - x_{ij}}{x_{mak} - x_{min}} \quad (\text{Maliyet kriterleri için}) \quad 2$$

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{min}}{x_{mak} - x_{min}} \quad (\text{Fayda kriterleri için}) \quad 3$$

Adım 3: Her bir kriterin yüzdelik değerinin (PV) elde edilmesi:

Kriterlerin boyut farklılıklarının giderilmesi için yapılan bu işlem Eşitlik 4 yardımıyla hesaplanmaktadır. Bu denklemde yer alan σ kriterlerin standart sapma değerini ifade etmekte ve normalize karar matrisinde yer alan her bir kriter değerleri için yani her bir sütun için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Eşitlikte yer alan m değeri ise ele alınan toplam alternatif sayısını temsil etmektedir.

$$PV_{ij} = \left| \ln \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}{m}} \right| \times 100 \quad 4$$

Adım 4: Ele alınan performans değerlendirme kriterlerinin önem düzeylerinin (w_j) hesaplanması

Eşitlik 4 yardımıyla elde edilen kriterlerin yüzdelik değerleri, toplam yüzdelik değerlerine bölünerek kriterlerin önem düzeyleri elde edilmektedir. Elde edilen kriter önem düzeyleri toplamı 1'e eşit olmak durumundadır.

$$w_j = \frac{PV_{ij}}{\sum_{i=1}^n PV_{ij}} \quad 5$$

ARLON Algoritması

Adım 1: m alternatif ve n kriterden oluşan tüm veri setini içeren başlangıç karar matrisinin oluşturulması

$$[\phi_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} \phi_{11} & \phi_{12} & \cdots & \phi_{1j} \\ \phi_{21} & \phi_{22} & \cdots & \phi_{2j} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \phi_{i1} & \phi_{i2} & \cdots & \phi_{ij} \end{bmatrix} \quad 6$$

Başlangıç karar matrisi oluşturulduktan sonra eğer ele alınan veri setindeki değerler 0 ile 1 arasında yer alıyorsa ARLON algoritmasının çalışabilmesi için bu değerlerin 1 ile 100 arasına getirilmesi gerekmektedir. Veriler arasında 0 ile 1 arasında değer varsa eşitliğin bozulmaması adına önce tüm değerlerin 0 ile 1 arasına dönüştürülmesi daha sonrasında ise ARLON algoritması için 1 ile 100 arasında dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu çalışmada Zhang ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen Z-skoru standartlaştırılması uygulanmıştır. Bu uygulamanın aşamaları $z_{ij} = \frac{y_{ij} - \bar{y}_i}{\sigma_i}$; $z'_{ij} = z_{ij} + A$; $A > |\min z_{ij}|$ şeklindedir (Zhang, vd., 2014). Bu aşamalar uygulandıktan sonra tüm değerler 0 ile 1 arasına dönüştürülmüş daha sonrasında ise ARLON yönteminin uygulanabilmesi amacıyla 100 ile çarpılarak başlangıç karar matrisi elde edilmiştir.

Adım 2: Başlangıç karar matrisinin normalize edilmesi

Başlangıç karar matrisindeki değerler iki farklı logaritmik normalizasyon işleminden geçmektedir. Kriterlerin fayda ve maliyet durumu göz önünde bulundurularak Eşitlik 7 yardımıyla ilk logaritmik normalizasyon gerçekleştirilirken yine kriterlerin fayda ve maliyet durumuna göre Eşitlik 8 yardımıyla ikinci logaritmik normalizasyon işlemi gerçekleştirilmektedir.

$$\phi_{ij}^{1st} = \begin{cases} \phi_{ij}^{1st(+)} = \frac{\ln(\phi_{ij})}{\ln(\prod_{i=1}^{m_{cv}} \phi_{ij})}; \text{Fayda kriteri için} \\ \phi_{ij}^{1st(+)} = \frac{\ln(\phi_{ij})}{\ln(\prod_{i=1}^{m_{cv}} \phi_{ij})}; \text{Fayda kriteri için} \end{cases} \quad 7$$

$$\varphi_{ij}^{2st} = \begin{cases} \varphi_{ij}^{2st(+)} = \frac{\log_2(\phi_{ij})}{\sum_{i=1}^n (\log_2(\phi_{ij}))}; \text{Fayda kriteri için} \\ \varphi_{ij}^{2st(-)} = 1 - \frac{\log_2(\phi_{ij})}{\sum_{i=1}^n (\log_2(\phi_{ij}))}; \text{Fayda kriteri için} \end{cases} \quad 8$$

Adım 3: İki farklı normalizasyon değerlerinin Heron ortalaması ile birleştirilmesi

Eşitlik 9 yardımıyla daha önceden elde edilmiş φ_{ij}^{1st} ve φ_{ij}^{2st} normalizasyon matrisleri birleştirilmektedir. Eşitlikte yer alan ξ parametresi, ele alınan veri setini harmanlama oranı olarak kullanılmaktadır. Bu parametre 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Kara ve arkadaşları çalışmasında bu parametreyi 0,5 olarak ele almışlardır.

$$\varphi_{ij}^{TEK} = (1 - \xi) * \sqrt{(\varphi_{ij}^{1st}) * (\varphi_{ij}^{2st})} + (\xi) * \frac{(\varphi_{ij}^{1st}) + (\varphi_{ij}^{2st})}{2} \quad 9$$

Adım 4: Birleştirilen normalizasyon matrisinin ağırlıklandırılması

$$K_{ij} = (\varphi_{ij}^{TEK} * w_{ij}) \quad 10$$

Adım 5: Ağırlıklandırılmış normalize değerlerinin toplanması

Her bir alternatifin değerlendirme kriterlerinin fayda veya maliyet olma durumuna göre elde edilen ağırlıklandırılmış normalize değerlerinin toplanmasını ifade etmektedir. Eşitlik 11'de yer alan N_i^+ değeri fayda kriterlerinin toplamını, N_i^- maliyet kriterlerinin toplamını ifade etmektedir.

$$N_i^+ = \sum_{\phi \in \text{Fayda}} K_{ij} \quad 11$$

$$N_i^- = \sum_{\phi \in \text{Maliyet}} K_{ij}$$

Adım 6: Alternatiflerin sıralama puanının hesaplanması

Toplanan ağırlıklandırılmış normalize değerler Eşitlik 12 yardımıyla toplanır ve alternatiflerin nihai sıralama puanları hesaplanmaktadır. Eşitlikte yer alan λ parametresi daha önce kullanılan harmanlama oranı parametresinin (ξ) dağılımını ifade etmektedir. Bu parametre 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Kara ve arkadaşları çalışmasında bu parametreyi 1 olarak ele almışlardır.

$$\psi_i = ((N_i^+)^{\lambda} + (N_i^-)^{(1-\lambda)}) \quad 12$$

Borda Count (BC) Prosedürü

De Borda (1781), performans değerlendirme çalışmalarında elde edilen sonuçları minimum sapma sağlayarak tek bir sonuç oluşturmayı hedefleyen bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntem ÇKKV yöntemleri ile elde edilen birden fazla sonucu birleştirme amacıyla kullanılan yaygın bir yöntemdir. Uygulaması basit olan bu yöntem, m adet alternatifi olan karar verme problemleriyle elde edilmiş farklı sonuçların kendine özgü algoritması ile birleştirilerek elde edilmektedir. Her bir alternatif sıralaması için BC puanı atayan bu yöntemde en iyi alternatiften en kötü alternatife doğru sıralama (m-1), (m-2),..., (m-m) şeklinde uygulanmaktadır. Son aşamada ise her bir alternatif için verilen BC puanları toplanmakta ve en yüksek BC puanı en iyi alternatifi temsil edecek şekilde sıralanmaktadır (Işık vd., 2024).

Çalışmanın Veri Seti ve Bulgular

Bu çalışma ülkelerin toplumsal mutluluğunun ekonomik performansla ve yönetim performansı ile karşılaştırılması amacıyla LOPCOW-ARLON entegre modelini önermektedir. Bu amaç doğrultusunda G8 ülkelerinin mutluluk performansı, ekonomik performansı ve yönetim performansı belirlenecektir. Önerilen modelde LOPCOW yöntemi ile ele alınan performans değerlendirme kriterlerinin önem düzeyleri belirlenirken, ARLON yöntemi ile G8 ülkelerinin performans değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir. Ayrıca G8 ülkelerinin performans değerleri hesaplandıktan sonra sonuçların tutarlılığı, sağlamlığı ve güvenilirliğini test etmek amacıyla çeşitli duyarlılık analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda önerilen entegre model ile elde edilen bulgular sunulmuştur.

Veri

Çalışmada ele alınan G8 ülkeleri için ekonomik göstergeler, iyi yönetim göstergeleri ve dünya mutluluk endeksi hesaplanırken ele alınan göstergeler kullanılmıştır. Ele alınan performans değerlendirme göstergeleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Performans değerlendirme göstergeleri

	Göstergeler	Kod	Kaynak	Optimizasyon Yönü
Ekonomik Performans Göstergeleri (C1)	Cari işlemler dengesi (GSYH'nin %'si)	C11	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	GSYH büyümesi (yıllık %)	C12	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	Mal ve Hizmet İhracatı (cari ABD\$)	C13	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	İşsizlik Oranı	C14	Dünya Bankası DataBank	Minimum
	Mal ve Hizmet İthalatı (cari ABD\$)	C15	Dünya Bankası DataBank	Minimum
	Enflasyon Oranı	C16	Dünya Bankası DataBank	Minimum
Mutluluk Performans göstergeleri (C2)	Uzun Dönem Kişi Başına GSYH	C21	Dünya Mutluluk Raporu	Maksimum
	Sosyal Destek	C22	Dünya Mutluluk Raporu	Maksimum
	Doğumda Sağlıklı Yaşam Beklentisi	C23	Dünya Mutluluk Raporu	Maksimum
	Yaşam Tercihleri Yapma Özgürlüğü	C24	Dünya Mutluluk Raporu	Maksimum
	Olumlu Duygulanım	C25	Dünya Mutluluk Raporu	Maksimum
	Cömertlik	C26	Dünya Mutluluk Raporu	Maksimum
	Yolsuzluk Algısı	C27	Dünya Mutluluk Raporu	Minimum
	Olumsuz Duygulanım	C28	Dünya Mutluluk Raporu	Minimum
Yönetişim Performansı (C3)	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik	C31	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	Hukukun Üstünlüğü	C32	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	Yolsuzluğun Kontrolü	C33	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	Siyasi istikrar ve Terörizmin Yokluğu	C34	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	Düzenleyici Kalitesi	C35	Dünya Bankası DataBank	Maksimum
	Hükümet etkinliği	C36	Dünya Bankası DataBank	Minimum

LOPCOW Algoritması ile Elde Edilen Bulgular

Önerilen modelin ilk aşamasında ele alınan değerlendirme kriterlerinin önem düzeyleri LOPCOW yöntemi ile belirlenmiştir. LOPCOW yöntemiyle tüm değerlendirme kriterlerinin önem düzeyleri 2010-2022 dönemi için her bir yıla ayrı ayrı uygulanmıştır. Yöntemin uygulama adımlarına örnek temsil etmesi amacıyla sadece mutluluk performansı için 2010 yılı adımları sunulmuştur. Tablo 3'te mutluluk performansı 2010 yılı için başlangıç karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 3. 2010 Yılı Mutluluk Performansı Başlangıç Karar Matrisi

	C21	C22	C23	C24	C25	C26	C27	C28
Kanada	3.1354	33.4481	3.4851	4.4648	3.9647	2.8013	0.2872	2.0172
Fransa	2.8647	33.0689	3.6007	3.5996	3.0091	1.0589	1.4802	2.5544
Almanya	3.3370	32.9411	3.2539	3.5273	2.5250	2.0928	1.8493	1.0240
İtalya	2.9177	30.5941	3.5718	2.4499	0.0276	1.2885	3.1715	2.0714
Japonya	2.4241	31.6300	4.1208	2.7989	3.7827	0.8600	2.3119	1.1288
Rusya	0.4180	31.8716	0.5086	1.1706	0.5213	0.0530	3.2594	0.8103
İngiltere	2.8524	33.4938	3.0805	3.5134	3.3861	3.7018	1.2752	0.9066
ABD	3.9794	32.4799	2.3003	3.3772	3.7341	2.8689	1.8582	1.9769
Maksimum Değer	3.9794	33.4938	4.1208	4.4648	3.9647	3.7018	3.2594	2.5544
Minimum Değer	0.4180	30.5941	0.5086	1.1706	0.0276	0.0530	0.2872	0.8103

Tablo 3'te yer alan veri seti Eşitlik 1'de yer alan başlangıç karar matrisini oluşturmaktadır. Ele alınan kriterlerin fayda veya maliyet yönlü olma durumuna göre Eşitlik 2 veya Eşitlik 3 kullanılarak normalize edilmiş ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Normalize Karar Matrisi

	C21	C22	C23	C24	C25	C26	C27	C28
Kanada	0.7630	0.9842	0.8240	1.0000	1.0000	0.7532	1.0000	0.3080
Fransa	0.6870	0.8535	0.8560	0.7374	0.7573	0.2757	0.5986	0.0000
Almanya	0.8196	0.8094	0.7600	0.7154	0.6343	0.5590	0.4744	0.8775
İtalya	0.7019	0.0000	0.8480	0.3884	0.0000	0.3386	0.0296	0.2769
Japonya	0.5633	0.3573	1.0000	0.4943	0.9538	0.2212	0.3188	0.8174
Rusya	0.0000	0.4406	0.0000	0.0000	0.1254	0.0000	0.0000	1.0000
İngiltere	0.6835	1.0000	0.7120	0.7112	0.8530	1.0000	0.6676	0.9448
ABD	1.0000	0.6504	0.4960	0.6699	0.9414	0.7717	0.4714	0.3311

Normalize edilen değerler için bilgi kriteri Eşitlik 4 kullanılarak elde edilmiş ve Tablo 5'te sunulmuştur. Ayrıca Eşitlik 4'te yer alan standart sapma değeri her bir kriter için sunulmuştur. Standart sapma değerleri normalize karar matrisinde yer alan her bir sütun için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Elde edilen bilgi kriteri değerleri Eşitlik 5'te kullanılarak kriterlerin önem düzeyleri hesaplanmıştır.

Tablo 5. 2010 Yılı LOPCOW Yöntemi Sonuçları

	C21	C22	C23	C24	C25	C26	C27	C28
Standart Sapma Değeri	0.2926	0.3488	0.3130	0.2987	0.3873	0.3370	0.3315	0.3813
Bilgi Kriteri Değerleri	88.2844	71.8623	86.9676	78.1260	66.2627	54.7490	49.2422	56.6612
Önem Düzeyleri	0.1599	0.1301	0.1575	0.1415	0.1200	0.0992	0.0892	0.1026

LOPCOW yöntemi için yapılan tüm bu işlemler 2010-2022 dönemi için ayrı ayrı uygulanmış ve tüm yıllar için kriterlerin önem düzeyleri belirlenmiştir. Ayrıca ülkelerin mutluluk performansı için yapılan bu işlemlerin tamamı ekonomik performans ve yönetim performansı için de ayrı ayrı her yıla uygulanmıştır. Performans değerlendirme kriterleri için hesaplanan önem düzeylerinin tamamı aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 6. Mutluluk Performansı Değerlendirme Kriterleri için Önem Düzeyleri

	C21	C22	C23	C24	C25	C26	C27	C28
2022	0.1785	0.0941	0.1327	0.1198	0.1275	0.1439	0.1146	0.0889
2021	0.1605	0.0982	0.1315	0.1300	0.1377	0.1211	0.1098	0.1111
2020	0.1719	0.0814	0.1486	0.1272	0.1323	0.1167	0.1200	0.1018
2019	0.1551	0.1308	0.1313	0.1053	0.1375	0.1033	0.1008	0.1360
2018	0.1527	0.1430	0.1327	0.1235	0.1012	0.1078	0.0893	0.1498
2017	0.1603	0.1095	0.1422	0.1436	0.1176	0.0898	0.0898	0.1471
2016	0.1625	0.0897	0.1486	0.1366	0.1392	0.0965	0.0947	0.1321
2015	0.1640	0.1150	0.1546	0.1505	0.1314	0.0713	0.0975	0.1157
2014	0.1499	0.1141	0.1466	0.1423	0.1190	0.0920	0.1048	0.1313
2013	0.1419	0.1411	0.1411	0.1366	0.1350	0.0833	0.0862	0.1348
2012	0.1443	0.1211	0.1442	0.1078	0.1367	0.1108	0.0901	0.1450
2011	0.1622	0.1384	0.1610	0.1288	0.1272	0.1154	0.0898	0.0774
2010	0.1599	0.1301	0.1575	0.1415	0.1200	0.0992	0.0892	0.1026

G8 ülkeleri için mutluluk performansı değerlendirmesi için ele alınan göstergelerin önem düzeyleri incelendiğinde her yıl için önem düzeylerinin değiştiği görülmektedir. Önem düzeylerinin ortalaması alındığında ise performans değerlendirme kriterleri arasında en yüksek öneme sahip olan kriter C21 olurken, en düşük öneme sahip kriter C27 olmuştur. Ekonomik performans değerlendirmesi için ele alınan 2010 yılı başlangıç karar matrisi Ek 1'de sunulmuştur. Ek 1'de sunulan başlangıç karar matrisi için LOPCOW yöntemi için tüm aşamalar yapılmıştır. Ayrıca ekonomik performans için her yıl için ayrı ayrı uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Ekonomik Performans Değerlendirme Kriterleri için Önem Düzeyleri

	C11	C12	C13	C14	C15	C16
2022	0.0787	0.2224	0.0509	0.1819	0.2474	0.2187
2021	0.1601	0.1556	0.0609	0.1767	0.2492	0.1975
2020	0.0977	0.1786	0.0763	0.1278	0.2595	0.2601
2019	0.0997	0.1936	0.0604	0.1830	0.2328	0.2305
2018	0.1319	0.1347	0.0698	0.2192	0.1674	0.2771
2017	0.1147	0.1230	0.0743	0.2069	0.2612	0.2198
2016	0.1304	0.1600	0.0717	0.1741	0.2258	0.2380
2015	0.1116	0.2038	0.0595	0.1694	0.2195	0.2361
2014	0.1385	0.1249	0.0505	0.1999	0.2384	0.2478
2013	0.1190	0.2094	0.0451	0.1760	0.2194	0.2312
2012	0.0882	0.2282	0.0544	0.1559	0.2179	0.2554
2011	0.0792	0.1637	0.0691	0.1227	0.2867	0.2785
2010	0.0882	0.1383	0.0747	0.1401	0.2799	0.2787

G8 ülkelerinin ekonomik performansı değerlendirilirken ele alınan kriterlerin önem düzeyleri incelendiğinde C16 göstergesi en yüksek öneme sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Yönetişim Performansı Değerlendirme Kriterleri için Önem Düzeyleri

	C31	C32	C33	C34	C35	C36
2022	0.1739	0.1667	0.1710	0.1475	0.1730	0.1678
2021	0.1786	0.1684	0.1752	0.1453	0.1719	0.1607
2020	0.1796	0.1695	0.1774	0.1429	0.1734	0.1572
2019	0.1780	0.1692	0.1696	0.1471	0.1795	0.1567
2018	0.1825	0.1729	0.1735	0.1275	0.1811	0.1625
2017	0.1789	0.1707	0.1700	0.1408	0.1757	0.1640
2016	0.1790	0.1710	0.1661	0.1406	0.1722	0.1713
2015	0.1780	0.1686	0.1659	0.1492	0.1719	0.1664
2014	0.1768	0.1720	0.1650	0.1576	0.1652	0.1633
2013	0.1754	0.1666	0.1657	0.1601	0.1680	0.1642
2012	0.1753	0.1670	0.1677	0.1595	0.1677	0.1628
2011	0.1736	0.1653	0.1697	0.1615	0.1657	0.1641
2010	0.1732	0.1631	0.1682	0.1652	0.1658	0.1646

Yönetişim performans değerlendirmesi için ele alınan 2010 yılı başlangıç karar matrisi Ek 2'de sunulmuştur. Ek 2'de sunulan başlangıç karar matrisi için LOPCOW yöntemi için tüm aşamalar yapılmıştır. Ayrıca ekonomik performans için her yıl için ayrı ayrı uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 8'de sunulmuştur. Tablo 8'e göre G8 ülkelerinin yönetim performansı değerlendirilirken ele alınan iyi yönetim göstergeleri birbirlerine yakın düzeyler almış olsa da en yüksek öneme sahip gösterge C31 olmuştur.

ARLON Algoritması ve BC Prosedürü ile Elde Edilen Bulgular

Önerilen modelin ikinci aşamasında G8 ülkelerinin performanslarının ölçülmesi ARLON yöntemi ile belirlenmiştir. ARLON yöntemiyle tüm performans değerlendirmeleri 2010-2022 dönemi için her bir yıla ayrı ayrı uygulanmıştır. Yöntemin uygulama adımlarına örnek temsil etmesi amacıyla sadece mutluluk performansı için 2010 yılı adımları sunulmuştur. Tablo 9'da ARLON yöntem için 2010 yılı için başlangıç karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 9. Başlangıç Karar Matrisi

	C21	C22	C23	C24	C25	C26	C27	C28
Kanada	31.3539	334.4807	34.8507	44.6476	39.6475	28.0133	2.8721	20.1724
Fransa	28.6473	330.6894	36.0066	35.9963	30.0910	10.5895	14.8023	25.5438
Almanya	33.3700	329.4107	32.5389	35.2728	25.2504	20.9280	18.4928	10.2398
İtalya	29.1773	305.9407	35.7176	24.4988	0.2759	12.8846	31.7150	20.7137
Japonya	24.2406	316.3005	41.2082	27.9886	37.8272	8.6000	23.1192	11.2882
Rusya	4.1804	318.7165	5.0861	11.7057	5.2126	0.5304	32.5941	8.1027
İngiltere	28.5239	334.9375	30.8050	35.1342	33.8611	37.0176	12.7520	9.0657
ABD	39.7938	324.7991	23.0027	33.7723	37.3409	28.6886	18.5822	19.7693

ARLON yöntemi algoritmasının çalışabilmesi için veri setinin 1 ile 100 arasında olması gerekmektedir. Bu sebeple başlangıçta Zhang ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen Z-skoru ile tüm değerler 0 ile 1 aralığına getirilmiş daha sonra ise ARLON algoritmasını literatüre kazandıran Kara ve arkadaşları (2024) tarafından uygulanan matrisin 10 ile çarpılması işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu işlem sonucunda başlangıç karar matrisi 1-100 arasında değerler almıştır.

Tablo 10. Birleştirilmiş Normalize Karar Matrisi

	C21	C22	C23	C24	C25	C26	C27	C28
Kanada	0.3412	0.3687	0.3446	0.3629	0.3869	0.3767	2.7701	1.6291
Fransa	0.3323	0.3680	0.3478	0.3423	0.3579	0.2668	1.8807	1.4858
Almanya	0.3474	0.3677	0.3379	0.3403	0.3394	0.3438	1.7553	2.0281
İtalya	0.3341	0.3630	0.3470	0.3055	-0.0151	0.2889	1.4433	1.6132
Japonya	0.3157	0.3651	0.3608	0.3182	0.3819	0.2432	1.6277	1.9717
Rusya	0.1417	0.3656	0.1578	0.2350	0.1736	-0.0079	1.4271	2.1626
İngiltere	0.3318	0.3688	0.3326	0.3400	0.3703	0.4082	1.9639	2.0983
ABD	0.3648	0.3668	0.3043	0.3362	0.3806	0.3794	1.7525	1.6413

Eşitlik 7 yardımıyla ilk logaritmik normalizasyon karar matrisi elde edilirken Eşitlik 8 yardımıyla ikinci logaritmik normalizasyon işlemi gerçekleştirilmiş ve Eşitlik 9 yardımıyla birleştirilerek nihai normalize karar matrisi elde edilmiş ve Tablo 10'da sunulmuştur. Birleştirilmiş normalize karar matrisinin her bir elemanı LOPCOW yöntemi ile elde edilen önem düzeyleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmektedir.

Tablo 11. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

	C21	C22	C23	C24	C25	C26	C27	C28
Kanada	0.0546	0.0480	0.0543	0.0513	0.0464	0.0374	0.2470	0.1672
Fransa	0.0531	0.0479	0.0548	0.0484	0.0429	0.0265	0.1677	0.1525
Almanya	0.0555	0.0479	0.0532	0.0482	0.0407	0.0341	0.1565	0.2081
İtalya	0.0534	0.0472	0.0546	0.0432	-0.0018	0.0287	0.1287	0.1655
Japonya	0.0505	0.0475	0.0568	0.0450	0.0458	0.0241	0.1452	0.2023
Rusya	0.0226	0.0476	0.0249	0.0332	0.0208	-0.0008	0.1273	0.2219
İngiltere	0.0531	0.0480	0.0524	0.0481	0.0444	0.0405	0.1751	0.2153
ABD	0.0583	0.0477	0.0479	0.0476	0.0457	0.0376	0.1563	0.1684

Ağırlıklandırılmış normalize karar matrislerinde yer alan fayda ve maliyet kriterleri ayrı ayrı toplanarak N_i^+ değeri fayda kriterlerinin toplamını, N_i^- maliyet kriterlerinin toplamı elde edilmektedir. Son olarak Eşitlik 12 yardımıyla alternatiflerin sıralama puanı (ψ_i) hesaplanmakta ve büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır. En büyük alternatiflerin sıralama puanı en iyi alternatifini temsil ederken, en küçük alternatiflerin sıralama puanı ise en kötü performansı temsil etmektedir.

Tablo 12. 2010 Yılı Alternatiflerin Performans Sıralama Puanı ve Sıralaması

	N_i^+	N_i^-	ψ_i	Sıralama
Kanada	0.2919	0.4142	1.2919	1
Fransa	0.2736	0.3202	1.2736	5
Almanya	0.2796	0.3647	1.2796	4
İtalya	0.2254	0.2943	1.2254	7
Japonya	0.2698	0.3475	1.2698	6
Rusya	0.1484	0.3492	1.1484	8
İngiltere	0.2865	0.3905	1.2865	2
ABD	0.2849	0.3247	1.2849	3

ARLON yöntemi için yapılan tüm bu işlemler 2010-2022 dönemi için ayrı ayrı uygulanmış ve tüm yıllar için her bir performans sıralaması belirlenmiştir. Performans değerlendirme sonuçlarının tamamı aşağıdaki tablolarda

sunulmuştur. Ekonomik performans ve yönetim performansı için uygulama adımlarının ARLON yöntemlerinde test edilebilmesi amacıyla 2010 yılı için başlangıç karar matrisleri Ek 1 ve Ek 2’de sunulmuştur.

Tablo 13. 2010-2022 Dönemi G8 Ülkelerinin Mutluluk Performans Sıralaması

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kanada	1	1	1	1	1	1	1
Fransa	5	5	6	5	5	5	6
Almanya	4	4	4	4	4	2	2
İtalya	7	7	7	8	7	7	7
Japonya	6	6	5	6	6	6	5
Rusya	8	8	8	7	8	8	8
İngiltere	2	2	2	2	3	4	3
ABD	3	3	3	3	2	3	4
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	BC Sıralaması
Kanada	1	1	1	1	1	2	1
Fransa	5	5	5	5	5	5	5
Almanya	3	3	4	4	4	3	4
İtalya	7	6	7	6	7	6	7
Japonya	6	7	6	7	6	7	6
Rusya	8	8	8	8	8	8	8
İngiltere	4	2	2	2	3	1	2
ABD	2	4	3	3	2	4	3

Tablo incelendiğinde en iyi mutluluk performansına sahip ülke 2010-2021 döneminde Kanada olurken, 2022 Yılında İngiltere olmuştur. En düşük mutluluk performansına sahip ülke ise 2013 yılı hariç tüm yıllarda Rusya olurken, 2013 yılında İtalya olmuştur. Tüm yılları birleştirerek tek bir sonuç veren BC analizi sonuçlarına göre ise mutluluk performans sıralaması Kanada, İngiltere, ABD, Almanya, Fransa Japonya, İtalya ve Rusya olmuştur. BC hesaplaması ve ülkelerin mutluluk performansı için BC puanları Ek 3’te, ekonomik performans için BC puanı Ek 4’te, yönetim performansı için BC puanları Ek 5’te sunulmuştur.

Tablo 14. 2010-2022 Dönemi G8 Ülkelerinin Ekonomik Performans Sıralaması

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kanada	8	7	7	7	7	7	7
Fransa	5	5	5	5	6	5	5
Almanya	1	1	1	1	1	1	1
İtalya	7	8	8	6	3	4	4
Japonya	2	4	4	2	4	2	2
Rusya	4	2	2	3	2	6	6
İngiltere	6	6	6	8	8	8	8
ABD	3	3	3	4	5	3	3
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	BC Sıralaması
Kanada	8	7	8	5	7	2	7
Fransa	5	6	5	6	5	8	6
Almanya	1	1	1	1	1	1	1
İtalya	4	5	6	7	3	4	5
Japonya	2	3	3	3	4	3	2
Rusya	6	2	4	4	2	5	3
İngiltere	7	8	7	8	6	7	8
ABD	3	4	2	2	8	6	4

G8 ülkelerinin ekonomik performans değerlendirilmesi incelendiğinde Almanya tüm yıllarda performans sıralamasında ilk sırada yer alırken, diğer ülke sıralamaları farklılık göstermektedir. Bu sebeple uygulanan BC

yöntemi sonuçlarına göre ekonomik performans sıralaması Almanya, Japonya, Rusya, ABD, İtalya, Fransa, Kanada ve İngiltere olmuştur.

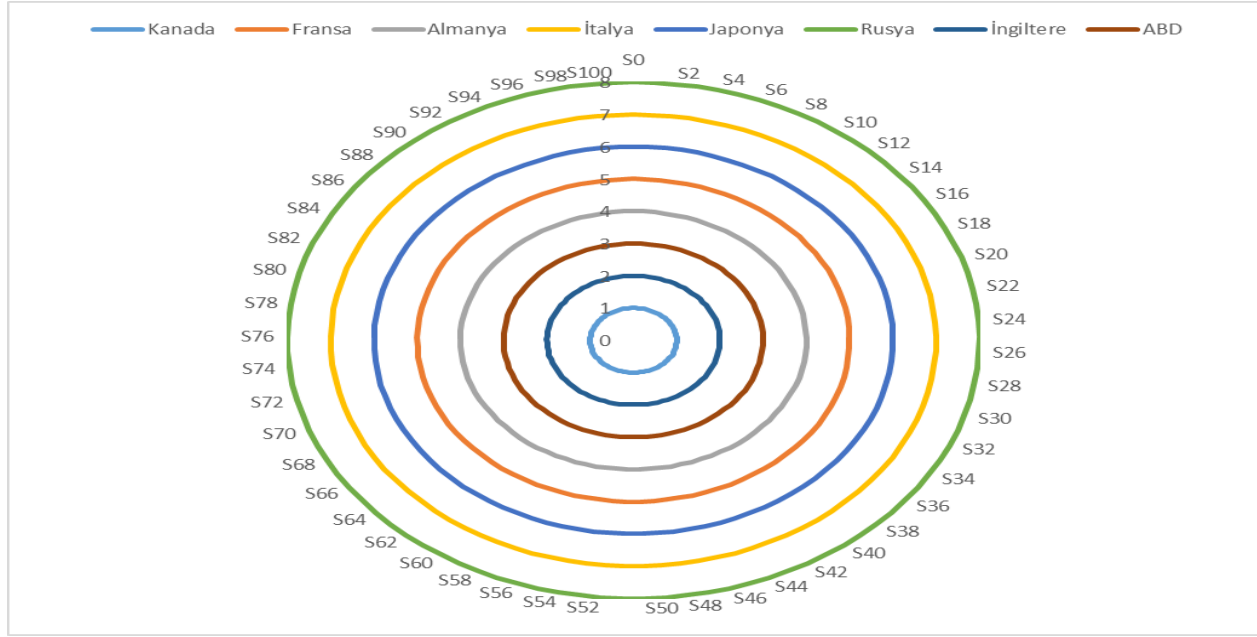
Tablo 15. 2010-2022 Dönemi G8 Ülkelerinin Yönetişim Performans Sıralaması

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kanada	1	1	1	1	1	1	1
Fransa	4	5	6	6	6	6	6
Almanya	2	2	2	2	2	2	2
İtalya	7	7	7	7	7	7	7
Japonya	5	3	4	4	4	4	4
Rusya	8	8	8	8	8	8	8
İngiltere	3	4	3	3	3	3	3
ABD	6	6	5	5	5	5	5
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	BC Sıralaması
Kanada	1	1	1	1	1	1	1
Fransa	6	6	6	5	5	5	6
Almanya	2	2	2	2	2	2	2
İtalya	7	7	7	7	7	7	7
Japonya	3	3	4	3	3	3	4
Rusya	8	8	8	8	8	8	8
İngiltere	4	4	3	4	4	4	3
ABD	5	5	5	6	6	6	5

İyi yönetim göstergeleri kullanılarak elde edilen yönetim performans değerlendirme sonuçlarına göre, G8 ülkeleri için 2010-2022 döneminde tüm yıllarda Kanada'nın ilk sırada, Almanya'nın ise ikinci sırada yer aldığı görülürken, Rusya'nın sekizinci sırada, İtalya'nın ise yedinci sırada yer aldığı görülmektedir. Diğer ülkeler ise yıllar itibarıyla dönem içerisinde farklı sıralarda yer almıştır. Bu farklılığın ortadan kaldırılması için uygulanan BC yöntemi sonuçları incelendiğinde ise G8 ülkeleri için yönetim performans sıralaması Kanada, Almanya, İngiltere, Japonya, ABD, Fransa, İtalya ve Rusya şeklinde olmuştur.

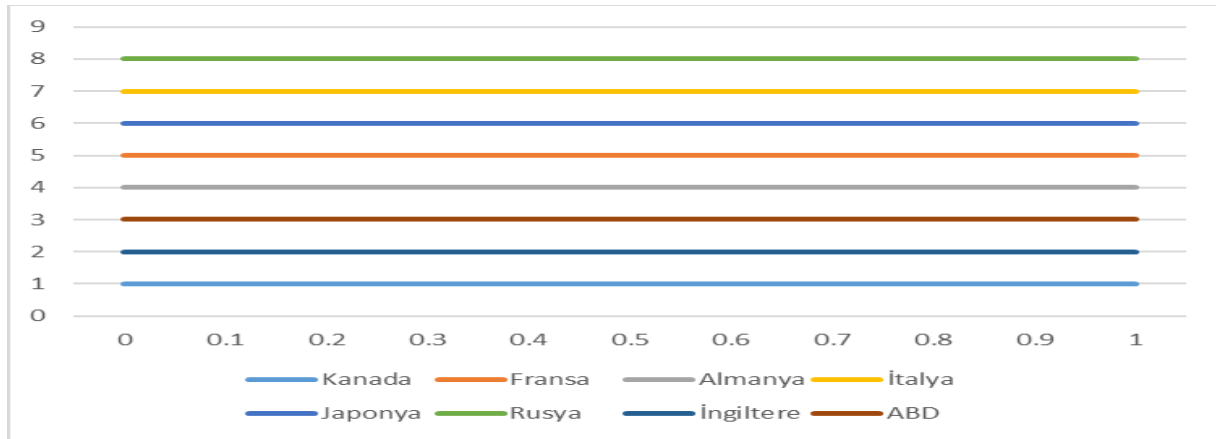
Duyarlılık Analizleri

Sonuçların daha sağlıklı yorumlanabilmesi için elde edilen bulguların sağlamlığı, tutarlılığı, istikrarı ve güvenilirliğinin test edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ilk olarak en yüksek önem düzeyine sahip kriterin her senaryoda %2 azaltılmasına dayanan (Božanić vd., 2021; Pamucar vd., 2021; Işık, 2022) yöntem tercih edilmiştir. Yapılan test sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur. Duyarlılık analizi incelendiğinde önerilen model ile elde edilen sonuçların sağlam ve istikrarlı olduğu görülmektedir.

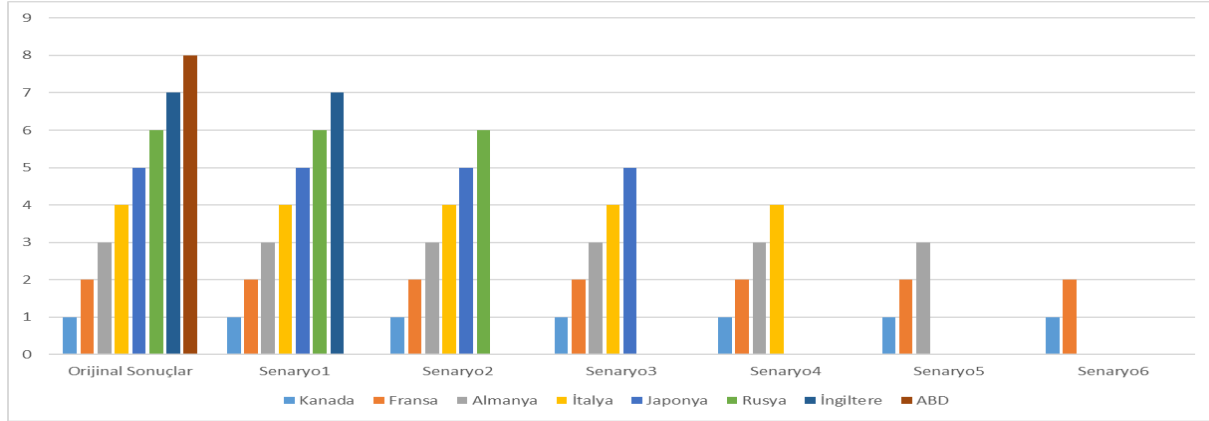
Şekil 2. Karar Alternatiflerinin 100 Senaryo ile Sıralama Sonuçları (2010)

ARLON yönteminin içerisinde çeşitli parametreler yer almaktadır. Bu parametrelerin 0 ile 1 aralığında bir değer olacağını ifade eden Kara ve arkadaşları (2024), parametre değerini değiştirerek elde edilen bulguların tutarlılığını test etmişlerdir. Bu çalışmada da ARLON yönteminde yer alan parametreler değiştirilerek elde edilen sonucun tutarlılığı test edilmiş ve Şekil 3'te sunulmuştur. Yapılan duyarlılık analizi sonucuna göre önerilen model ile elde edilen bulguların değişiklik göstermediği ve önerilen model ile elde edilen bulguların tutarlı sonuçlar ortaya koyduğu gözlemlenmiştir.

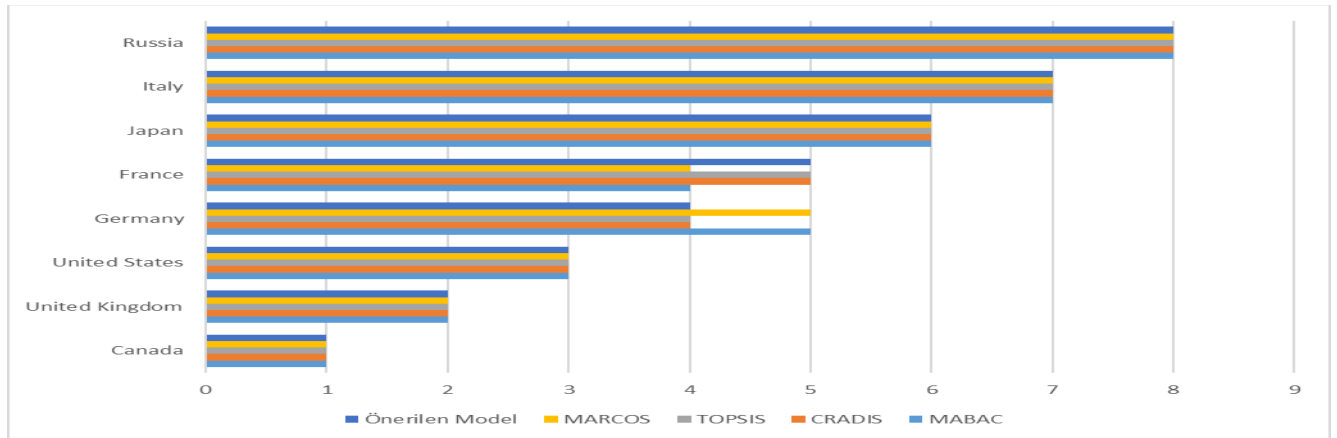
Şekil 3. Parametre Değeri Üzerinden 11 Senaryoda Duyarlılık Analizi (2010)

Demir (2022) yapmış olduğu çalışmasında, ele alınan alternatiflerin sayısında bir değişme olduğunda karar matrisinin değişeceğini ve bunun sonucunda ise sıralama sonuçlarının etkilenebileceğini öne sürmüştür. Bu sebeple çalışmada alternatiflerin azaltıldığı 6 farklı senaryo uygulanarak elde edilen bulguların geçerliliği test edilmiştir. Uygulanan 6 farklı senaryo sonuçlarında da sonuçların değişmediği görülmüş ve yapılan analizlerin geçerli olduğu ispatlanmıştır. Yapılan test sonuçları Şekil 4'de sunulmuştur.

Şekil 4. Ters Sıra Çevirme Duyarlılık Analizi

Son olarak sonuçların daha net yorumlanması için önerilen modelin güvenilirliğinin de test edilmesi gerekmektedir. Bu güvenilirliğin test edilmesi için önerilen model farklı ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sonuçların karşılaştırılması ile gerçekleştirilmiştir. ARLON yöntemi ile elde edilen mutluluk performans değerlendirme sonuçları MABAC, CRADIS, TOPSIS ve MARCOS yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. MABAC yöntemi 2015 yılında Pamučar ve Ćirović tarafından, CRADIS yöntemi 2021 yılında Puška ve arkadaşları tarafından, ARAS yöntemi 2010 yılında Zavadskas ve Turskis tarafından, TOPSIS yöntemi 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından ve MARCOS yöntemi 2020 yılında Stević ve arkadaşları tarafından ÇKKV literatürüne kazandırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonuçları incelendiğinde önerilen model ile diğer ÇKKV yöntemleri arasında önemli bir değişimin olmadığı görülmektedir. Bu durum elde edilen bulguların güvenilirliğini ortaya koymaktadır. Karşılaştırma sonuçları Şekil 5'de sunulmuştur. Ayrıca önerilen model ile elde edilen performans değerlendirme sonuçları SPSS 22 programı kullanılarak Pearson Korelasyon analizi gerçekleştirilmiş ve Ek 6, Ek 7 ve Ek 8'de sunulmuştur. Pearson Korelasyon analizi ile ARLON, MARCOS, TOPSIS, CRADIS ve MABAC yöntemleri arasındaki ilişkinin derecesi test edilmek istenmiştir. Pearson Korelasyonu iki değişken arasındaki doğrusal bir ilişkinin olup olmadığını kontrol etmektedir (Benesty vd., 2008). Bu sebeple çalışmada Pearson Korelasyonu tercih edilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde önerilen model ile elde edilen mutluluk performans sonuçları CRADIS ve TOPSIS yöntemleri ile birebir aynı çıkarken, MABAC ve MARCOS yöntemleri ile yaklaşık olarak %97 oranında benzer sonuçlar vermiştir. Önerilen model ile elde edilen yönetim performansı sonuçları, diğer ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sonuçlar ile birebir aynı sonuçlar vermiştir. Ekonomik performans değerlendirmesi için yapılan korelasyon analizinde ise ARLON yöntemi MABAC yöntemi ile %88 oranında, CRADIS yöntemi ile %90 oranında, TOPSIS ve MARCOS yöntemleri ile %97 oranında benzer sonuçlar verdiği görülmüştür.

Şekil 5. Farklı ÇKKV Yöntemleri ile Önerilen Modelin Karşılaştırılması

Sonuç ve Politika Önerileri

Toplumsal mutluluk ile sürdürülebilirlik kavramı arasında bir bağlantının olduğunu düşünen Danimarka Çevre Bakanlığı, yayınlamış olduğu raporda mutluluk arayışının sürdürülebilirlikten geçtiğini, mutluluk ve refah aranırken sürdürülebilirlik ve mutluluk arasındaki etkileşime ve sürdürülebilirlik ile mutluluğun aynı yönlü birer kavram olduğuna vurgu yapmıştır (Sachs 2015; Helliwell, vd., 2024).

Bu kapsamda toplumsal mutluluğun sürdürülebilirliğin hangi alt boyutu ile ilişkisinin olduğunu değerlendirebilmek amacıyla dünya ekonomisinin %65'ini temsil eden G8 ülkelerinin verilerinin tam olduğu 2010-2022 dönemi için mutluluk, yönetim ve ekonomik performansları ölçülmüştür. G8 ülkelerinin mutluluk performansı değerlendirilirken, uzun dönem kişi başına GSYH, sosyal destek, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, yaşam tercihleri yapma özgürlüğü, olumlu duygulanım, cömertlik, yolsuzluk algısı ve olumsuz duygulanım göstergeleri kullanılmıştır. Ekonomik performans ölçümü yapılırken, cari işlemler dengesi (GSYH'nin %'si), GSYH büyüme oranı, mal ve hizmet ihracatı, işsizlik oranı, mal ve hizmet ithalatı ve enflasyon oranı göstergeleri kullanılmıştır. Yönetişim performansı ölçülürken ise ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi, yolsuzluğun kontrolü endeksi, siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu endeksi, düzenleyici kalitesi endeksi ve hükümet etkinliği endeksi değerlendirme kriteri olarak kullanılmıştır.

LOPCOW yöntemi ile ele alınan değerlendirme kriterlerinin önem düzeyleri belirlenmiştir. Mutluluk performansı için ele alınan değerlendirme kriterleri arasından en yüksek öneme sahip kriter uzun dönem kişi başına GSYH olurken, en düşük önem düzeyine sahip kriter yolsuzluk algısı olmuştur. Ekonomik performans değerlendirilmesi yapılırken ele alınan değerlendirme kriterleri arasından en yüksek önem düzeyine sahip kriter enflasyon oranı olurken, en düşük önem düzeyine sahip kriter mal ve hizmet ihracatı olmuştur. Yönetişim performansı için ele alınan kriterler arasından en düşük önem düzeyine sahip kriter ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik olurken, en düşük önem düzeyine sahip kriter siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu olmuştur.

Tablo 13 incelendiğinde en iyi mutluluk performansına sahip ülkenin 2010-2021 döneminin tamamında Kanada, 2022 yılında İngiltere olduğu görülmektedir. En düşük mutluluk performansına sahip ülke ise 2013 yılı hariç tüm yıllarda Rusya, 2013 yılında ise İtalya olmuştur. BC analizi sonuçlarına göre ise en yüksek mutluluk performansından en düşük mutluluk performansına doğru sıralama Kanada, İngiltere, ABD, Almanya, Fransa Japonya, İtalya ve Rusya şeklinde olmuştur. Tablo 14'e bakıldığında Almanya tüm yıllarda performans sıralamasında ilk sırada yer alırken, diğer ülke sıralamaları farklılık göstermektedir. Tablo 14'te yer alan BC yöntemi sonuçlarına göre ülkelerin sıralaması Almanya, Japonya, Rusya, ABD, İtalya, Fransa, Kanada ve İngiltere şeklinde olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlar literatürde kıyaslanmak istense de daha önce G8 ülkeleri ile ilgili ekonomik performans çalışmasına denk gelinmemiştir. Ancak G8 ülkelerini içeren çalışmalar incelendiğinde Belke (2020) yapmış olduğu çalışmada G7 ülkelerinin makroekonomik performansını incelemiş ve benzer sonuçlara ulaştığı görülmüştür. Koca ve Tunca (2019) yapmış oldukları çalışmada G20 ülkelerinin makroekonomik performansını değerlendirmiş ve elde ettikleri sonuçların G8 ülkeleri açısından benzerlik gösterdiği görülmüştür. Tablo 15'e göre, 2010-2022 döneminde tüm yıllarda Kanada en iyi yönetim performansını gösterirken, Almanya'nın ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Yönetişim performansı sıralamasında en düşük performansı gösteren ülke ise Rusya olurken, İtalya'nın yedinci sırada yer aldığı görülmektedir. Yönetişim performansı için yapılan BC yöntemi sonuçları incelendiğinde ise G8 ülkeleri için yönetim performans sıralaması Kanada, Almanya, İngiltere, Japonya, ABD, Fransa, İtalya ve Rusya şeklinde olmuştur. G8 ülkeleri için yapılan performans değerlendirme sonuçlarından ekonomik performans değerlendirmesi literatür ile karşılaştırılabilirken yönetim ve mutluluk performans değerlendirmeleri ilk defa bu çalışma ile literatüre kazandırıldığı için farklı bir çalışma ile karşılaştırılması gerçekleştirilememiştir.

Çalışmanın sonuç kısmı incelendiğinde Kanada hem yönetim hem de mutluluk performans değerlendirmesinde G8 ülkeleri arasında ilk sırada yer alırken, ekonomik performans değerlendirilmesinde yedinci sırada yer aldığı görülmüştür. Fransa mutluluk ve yönetim performansında G8 ülkeleri içerisinde beşinci sırada yer alırken ekonomik performans sıralamasında altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. Almanya mutluluk performansında dördüncü sırada, ekonomik performans sıralamasında ilk sırada ve yönetim performansında ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. İtalya mutluluk ve yönetim performans sıralamasında yedinci sırada yer alırken, ekonomik performans sıralamasında beşinci sırada yer almıştır. Japonya, mutluluk performans sıralamasında altıncı sırada yer alırken, ekonomik performans sıralamasında ikinci sırada ve yönetim performans sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Rusya, mutluluk ve yönetim performans

sıralamasında son sırada yer alırken ekonomik performans sıralamasında üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. İngiltere, mutluluk performans sıralamasında ikinci sırada, ekonomik performans sıralamasında son sırada yer alırken, yönetim performans sıralamasında üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür. ABD ise mutluluk performansında üçüncü, ekonomik performans sıralamasında dördüncü ve yönetim performansında beşinci sırada yer almıştır.

Bu sonuçlar incelendiğinde G8 ülkelerinin yönetim performansları ile mutluluk performanslarının birbirleri ile hemen hemen aynı sıralarda çıktığı hatta Kanada, Fransa, İtalya ve Rusya'da birebir aynı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, ülkelerin mutluluğunun yönetim performansları ile daha yakından ilişkili olduğu göstermektedir. Ayrıca ekonomik performansı kötü olan Kanada ve İngiltere'nin mutluluk performansının yüksek olması, ekonomik performansı yüksek olan Almanya ve Japonya'nın mutluluk performanslarının daha düşük olması bu görüşü desteklediği düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, insanlar ekonomik olarak çok iyi seviyede olmasalar da ifade özgürlüklerinin olduğu, yolsuzluğun düşük olduğu, şiddet ve terörizmin az olduğu durumlarda daha mutlu oldukları söylenebilmektedir. Bu sebeple politika uygulayıcılar toplumsal mutluluğu artırmak istiyorsa iyi yönetim göstergelerini artırmalıdır denilebilir. Bunlara ek olarak bu çalışma;

- Önerilen model ile politika uygulayıcılar hem ülke performans değerlendirmelerini takip edebilecek hem de politika yaparken kolaylık sağlayacaktır.
- Performans değerlendirilmesi ülke rekabeti açısından politika uygulayıcılar açısından önemli bir gösterge olacaktır.
- Performans değerlendirmelerinin düzenli şekilde yapılması uygulanan politikaların doğruluğu, etkinliği ve verimliliği hakkında bilgi verecektir. Ayrıca uygulanan politikaların sonuçlarının görülmesini sağlayacaktır.

Çalışmanın tüm bu katkılarının yanı sıra performans değerlendirmesinin sadece G8 ülkeleri için uygulanmış olması çalışmanın en önemli eksiğidir. Çünkü G8 ülkeleri dünyadaki en gelişmiş 8 ülkeyi temsil etmektedir. Bu sebeple gelecek çalışmalarda ele alınan ülke grubunda gelişmiş ülke, gelişmekte olan ülke ve az gelişmiş ülkelerin de yer alması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca çalışma ele alınan ülke grubunun genişletilmesi ile geliştirilirken aynı zamanda sürdürülebilirliğin diğer alt boyutu olan sosyal, finansal ve çevresel boyutların da eklenmesi yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Belke, M. (2020). CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle G7 ülkelerinin makroekonomik performansının değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 120-139.
- Benesty, J., Chen, J., & Huang, Y. 2008. On the importance of the Pearson correlation coefficient in noise reduction. *IEEE Transactions on Audio, Speech, and Language Processing*, 16(4), 757-765.
- Božanić, D., Milić, A., Tešić, D., Salabun, W., & Pamučar, D. (2021) D numbers–FUCOM–fuzzy RAFSI model for selecting the group of construction machines for enabling mobility. *Facta Universitatis Series: Mechanical Engineering* 19(3): 447–471.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T., & Sezen, S. (1998). *Kamu yönetimi sözlüğü*, Ankara, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Calmfors, L. & Driffill, J., (1988), Bargaining structure, corporatism and macroeconomic performance, *Economic Policy*, 3(6), 13-61.
- Canıkalp E & Ünlükaplan İ (2016) Geçiş ekonomilerinde yönetim kalitesinin kümeleme analizi ile belirlenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3): 1-14.
- Carlsen, L. (2018). Happiness as a sustainability factor. The world happiness index: a posetic-based data analysis. *Sustainability science*, 13(2), 549-571.
- Chattopadhyay, S., & Bose, S. (2022). Monthly composite macroeconomic performance score based country rankings assessing early effects of the COVID-19 pandemic. *Journal of Insurance and Financial Management*, 5(5), 33-58.

- de Borda, J.C. (1781). *M'emoire sur les' elections au scrutin*. Histoire de l'Acad'emie Royale des Sciences.
- Demir, G. (2022). Hayat dışı sigorta sektöründe kurumsal performansın PSI-SD tabanlı MABAC metodu ile ölçülmesi: Anadolu Sigorta örneği. *Ekonomi Politika Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 112-136.
- Doğan H. (2022). Türkiye'nin makroekonomik performansının 2010-2020 yılları için CRITIC temelli ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Asya Studies*, 6(19), 189-202.
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2022), A novel LOPCOW-DOBI multi-criteria sustainability performance assessment methodology: An application in developing country banking sector. *Omega* :102690.
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2022). A novel LOPCOW-DOBI multi-criteria sustainability performance assessment methodology: An application in developing country banking sector. *Omega*, 112, 102690.
- Erdin, C. & Özkaya, G. (2017). ASEAN ülkeleri ve Türkiye'nin TOPSIS yöntemiyle sürdürülebilir gelişmişlik endeksi çerçevesinde performans değerlendirmesi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 150-163.
- Ersoy, N. (2023). MEREC-MULTIMOOSRAL modeli ile OECD ülkelerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 471-491.
- Gülcemal, T., & İzci, A Ç. (2023). TÜRK katılım bankacılığı sektörünün performansının LOPCOW-MOOSRA modeliyle analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 115-134.
- Gündoğdu, H.A. (2020) Yönetişim göstergeleri bağlamında ülkelerin kümeleme analizi ve ARAS ile değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (66): 301-318.
- Gür, R., & Eriçok, B. (2020). The relationship among academic success scores of graded foreign language courses. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(2), 809-821. <https://doi.org/10.17263/jlls.759309>
- Güzel, S., & Murat, D. (2019) Yönetişim ve ekonomik performans bağlamında OECD ülkelerinin konumları. *Akademik İncelemeler Dergisi*. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(1), 315-344.
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2024). *World happiness report 2024*. University of Oxford: Wellbeing Research Centre.
- Hwang, C.L., & Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making: methods and applications*. Springer-Verlag. <https://books.google.com.tr/books?id=X-wYAQAIAAJ>
- Işık, Ö. (2022). COVID-19 salgınının katılım bankacılığı sektörünün performansına etkisinin MEREC-PSI-MAIRCA modeliyle incelenmesi. *Niğantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
- Işık, Ö., Çalık, A., & Shabir, M. (2024). A Consolidated MCDM framework for overall performance assessment of listed insurance companies based on ranking strategies. *Computational Economics*, 1-42.
- Işık, Ö., Shabir, M., & Belke, M. (2023). Is there a causal relationship between financial performance and premium production? Evidence from Turkish insurance industry. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1388-1412.
- Kahreman, Y. (2024a). AB ülkeleri için 2008 krizi sonrası ESG kapsamında sürdürülebilir kalkınma performansının değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (43), 73-90.
- Kahreman, Y. (2024b). D8 ülkelerinin ekonomik performanslarının CRITIC/LOPCOW-CoCoSo modeli ile değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 534-559.
- Kara, K., Yalçın, G. C., Ergin, E. A., Simic, V., & Pamucar, D. (2024a). A neutrosophic WENSLO-ARLON model for measuring sustainable brand equity performance. *Socio-Economic Planning Sciences*, 94, 101918.
- Kara, K., Yalçın, G. C., Simic, V., Baysal, Z., & Pamucar, D. (2024b). The alternative ranking using two-step logarithmic normalization method for benchmarking the supply chain performance of countries. *Socio-Economic Planning Sciences*, 92, 101822.

- Kaufmann D, Kraay A, Mastruzzi M (2010a). Response to ‘what do the worldwide governance indicators measure?. *European Journal of Development Research* 22: 55–58.
- Kaufmann D, Kraay A, Mastruzzi M (2010b). The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *World Bank Policy Research Working Paper* 5430.
- Kaufmann D, Kraay A, Mastruzzi M (2011) The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *Hague Journal on the Rule of Law* 3(2): 220-246.
- Keleş, N. (2023). LOPCOW ve CRADIS yöntemleriyle G7 ülkelerinin ve Türkiye'nin yaşanabilir güç merkezi şehirlerinin değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 727-747.
- Keleş, N. (2024). OECD ülkelerinde kullanılan bilgi ve iletişim teknolojilerinin çok kriterli karar verme yöntemleriyle karşılaştırılması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(2), 215-229.
- Khramov, V. & Lee, J. R., (2013), The Economic Performance Index (EPI): An Intuitive Indicator for Assessing a Country's Economic Performance Dynamics in an Historical Perspective, *IMF Working Paper*, 13/214, International Monetary Fund, Washington D.C.
- Koca, E. B., & Tunca, M. Z. (2019). G20 ülkelerinin ekonomik performanslarının gri ilişkisel analiz yöntemi ile değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 348-357.
- Lovell, C. A. K., Pastor, J. T. & Turner, J. A., (1995), Measuring macroeconomic performance in the OECD: A comparison of european and non-European countries, *European Journal of Operational Research*, 87, 507-518.
- Lyubomirsky S (2008) *The bow of Happiness. A new approach to getting the life you want*. Penguin Press, New York.
- Masca, M. (2017). Economic performance evaluation of European Union Countries by TOPSIS Method. *North Economic Review*, 1(1), 83-94.
- Okun, A. M., (1970), *The Political Economy of Prosperity*, The Brookings Institution, Washington.
- Özbek, A. & Demirkol, İ. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik göstergelerinin karşılaştırılması. Yönetim ve ekonomi. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 71-91.
- Özer MA, Koçak D, & Türe H (2020) Yönetişim göstergeleri doğrultusunda ülkelerin performanslarının değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22(1): 25-53.
- Öztaş, T., & Öztaş, G. Z. (2024). Innovation performance analysis of G20 countries: A novel integrated LOPCOW-MAIRCA MCDM approach including the COVID-19 Period. *Verimlilik Dergisi*, 1-20.
- Pamucar D, Žižović M, Biswas S, Božanić D (2021) A new logarithm methodology of additive weights (LMAW) for multi-criteria decision-making: *Application in logistics. Facta Universitatis Series*.
- Pamučar, D. ve Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). *Expert systems with applications*, 42(6), 3016-3028.
- Puška, A., Stević, Ž., & Pamučar, D. (2022). Evaluation and selection of healthcare waste incinerators using extended sustainability criteria and multi-criteria analysis methods. *Environment, Development and Sustainability*, 24, 11195–11225.
- Sachs JD (2015) *The age of sustainable development*. Columbia University Press, New York
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to COmpromise solution (MARCOS). *Computers & Industrial Engineering*, 140, 106231.

- Taşcı, M. Z. (2023). Allianz sigorta şirketinin performansının LOPCOW-MOOSRA karar modeliyle analizi. *Social Sciences Studies Journal (SSSjournal)*, 8(104), 3963-3970.
- Üçler, Y. T. Comparison of G-7 countries' macroeconomic performance with SD and MABAC methods. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(1), 243-255.
- Ünlükaplan İ & Camıkalp E (2015) Dünya Bankası yönetim göstergeleri ile Türkiye'nin yönetim kalitesi konumunun belirlenmesi: Kümeleme analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 37(2): 409-428.
- Yaşar, E., & Ünlü, M. (2023). Üniversitelerde sürdürülebilirliğin incelenmesi: LOPCOW ve MEREC tabanlı CoCoSo yöntemleriyle çevreci üniversitelerin analizi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 4(2), 125-142.
- Yürükoğlu, B. (2021) Yönetişim ve ekonomik performans: Türkiye ve G7 ülkeleri için değerlendirme. *Journal of Applied and Theoretical Social Sciences* 3(3): 244-262.
- Zavadskas, E. K. & Turskis, Z.(2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making, *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.
- Zhang, H., Gu, C. L., Gu, L. W., ve Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS ve information entropy – A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.

Ekler

Ek 1. 2010 yılı Ekonomik Performans Değerlendirmesi Başlangıç Karar Matrisi

	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Minimum	Minimum	Minimum
	C11	C12	C13	C14	C15	C16
Kanada	0.5781	4.6872	0.6112	2.5014	0.5920	0.8776
Fransa	1.2682	4.2895	1.0150	2.9740	0.9161	0.8087
Almanya	2.9171	5.0667	2.2736	2.0141	1.6236	0.6889
İtalya	0.6482	4.2072	0.7201	2.5885	0.6906	0.8071
Japonya	2.4340	5.0381	1.2716	1.1814	0.9690	0.1751
Rusya	2.5808	5.1783	0.5665	2.1541	0.3500	2.2999
İngiltere	0.7839	4.3903	1.0297	2.3923	0.9339	1.0783
ABD	0.7593	4.5493	2.9727	3.1260	3.1335	0.8392

Ek 2. 2010 yılı Yönetişim Performans Değerlendirmesi Başlangıç Karar Matrisi

	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Minimum
	C31	C32	C33	C34	C35	C36
Kanada	93.839	96.209	96.19	81.043	96.172	4.306
Fransa	90.047	90.521	90.952	68.72	86.603	11.005
Almanya	92.417	92.891	93.333	73.46	93.78	9.569
İtalya	75.829	63.981	64.286	62.559	77.512	32.536
Japonya	81.043	88.152	91.429	77.725	80.861	9.091
Rusya	23.697	26.54	13.333	18.483	41.627	66.986
İngiltere	91.943	95.735	92.381	60.19	97.608	7.177
ABD	85.782	92.417	84.762	60.664	91.866	8.134

Ek 3. Mutluluk Performansı BC Puanları

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kanada	7	7	7	7	7	7	7
Fransa	3	3	2	3	3	3	2
Almanya	4	4	4	4	4	6	6
İtalya	1	1	1	0	1	1	1
Japonya	2	2	3	2	2	2	3
Rusya	0	0	0	1	0	0	0
İngiltere	6	6	6	6	5	4	5
ABD	5	5	5	5	6	5	4
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Toplam BC Puanı
Kanada	7	7	7	7	7	6	90
Fransa	3	3	3	3	3	3	37
Almanya	5	5	4	4	4	5	59
İtalya	1	2	1	2	1	2	15
Japonya	2	1	2	1	2	1	25
Rusya	0	0	0	0	0	0	1
İngiltere	4	6	6	6	5	7	72
ABD	6	4	5	5	6	4	65

Ek 4. Ekonomik Performans BC Puanları

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kanada	0	1	1	1	1	1	1
Fransa	3	3	3	3	2	3	3
Almanya	7	7	7	7	7	7	7
İtalya	1	0	0	2	5	4	4
Japonya	6	4	4	6	4	6	6
Rusya	4	6	6	5	6	2	2
İngiltere	2	2	2	0	0	0	0
ABD	5	5	5	4	3	5	5

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Toplam BC Puanı
Kanada	0	1	0	3	1	6	17
Fransa	3	2	3	2	3	0	33
Almanya	7	7	7	7	7	7	91
İtalya	4	3	2	1	5	4	35
Japonya	6	5	5	5	4	5	66
Rusya	2	6	4	4	6	3	56
İngiltere	1	0	1	0	2	1	11
ABD	5	4	6	6	0	2	55

Ek 5. Yönetişim Performansı BC Puanları

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kanada	7	7	7	7	7	7	7
Fransa	4	3	2	2	2	2	2
Almanya	6	6	6	6	6	6	6
İtalya	1	1	1	1	1	1	1
Japonya	3	5	4	4	4	4	4
Rusya	0	0	0	0	0	0	0
İngiltere	5	4	5	5	5	5	5
ABD	2	2	3	3	3	3	3

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Toplam BC Puanı
Kanada	7	7	7	7	7	7	91
Fransa	2	2	2	3	3	3	32
Almanya	6	6	6	6	6	6	78
İtalya	1	1	1	1	1	1	13
Japonya	5	5	4	5	5	5	57
Rusya	0	0	0	0	0	0	0
İngiltere	4	4	5	4	4	4	59
ABD	3	3	3	2	2	2	34

Ek 6. Mutluluk Performansı için Pearson Korelasyon Sonuçları

	ARLON	MABAC	CRADIS	TOPSIS	MARCOS
ARLON	1				
MABAC	0,976	1			
CRADIS	1,000	0,976	1		
TOPSIS	1,000	0,976	1,000**	1	
MARCOS	0,976	1,000	0,976	0,976	1

Ek 7. Yönetişim Performansı için Korelasyon Sonuçları

	ARLON	MABAC	CRADIS	TOPSIS	MARCOS
ARLON	1				
MABAC	1,000	1			
CRADIS	1,000	1,000	1		
TOPSIS	1,000	1,000	1,000	1	
MARCOS	1,000	1,000	1,000	1,000	1

Ek 8. Ekonomik Performans için Korelasyon Sonuçları

	ARLON	MABAC	CRADIS	TOPSIS	MARCOS
ARLON	1				
MABAC	0,881	1			
CRADIS	0,905	0,833	1		
TOPSIS	0,976	0,905	0,929	1	
MARCOS	0,976	0,810	0,833	0,952	1

EXTENDED SUMMARY

Happiness is defined as the sense of satisfaction that one's life is good, beautiful, meaningful and worthwhile. This definition is characterised as individual and subjective (Lyubomirsky 2008). In contrast to this subjective approach, the World Happiness Index (HI) reflects the overall happiness of a nation. The HI index, published by the World Happiness Report, is calculated from long-term GDP per capita, social support, healthy life expectancy at birth, freedom to make life choices, positive affect, negative affect, generosity and perceptions of corruption (Helliwell, vd., 2024).

The concept of governance refers to the political, social and economic structure necessary for the development of countries (Bozkurt et al., 1998: 274). The concept of governance is expressed through the Good Governance Indicators published regularly by the World Bank. The good governance indicators consist of the freedom of expression and accountability index, the rule of law index, the corruption control index, the political stability and absence of violence/terrorism index, the regulatory quality index and the government effectiveness index (Kaufman, Kraay and Mastruzzi, 2010a; 2010b).

Economic performance is generally measured in terms of GDP. However, GDP alone is not sufficient to determine economic policy. The need to evaluate the economy using more than one indicator has led to the development of index-based evaluation criteria (Belke, 2020). In this context, Okun (1970) used inflation and unemployment indicators to assess economic performance. Later, Okun's (1970) indicators were developed by Calmfors and Driffill (1988) by adding the current account balance as a share of GDP, foreign trade indicators by Lovell (1995) and GDP growth rate by Khranov and Lee (2013).

In this context, the happiness, governance and economic performance of the G8 countries, representing 65% of the global economy, were measured for the period 2010-2022, for which data were complete, in order to assess which sub-dimension of sustainability was related to social happiness. In this context, all indicators published by the World Happiness Report were used to measure happiness performance, and all good governance indicators published by the World Bank were used to measure governance performance. Finally, to measure economic performance, indicators such as the current account balance (% of GDP), GDP growth rate, exports of goods and services, unemployment rate, imports of goods and services and inflation rate were analysed for the G8 countries. The aim was also to propose an integrated decision model consisting of the LOPCOW-ARLON procedures together with the performance assessments. The consistency and validity of the proposed integrated model was tested with happiness, governance and economic performance of the G8 countries, and happiness performance was compared with economic and governance performance.

According to the results of the LOPCOW method, an analysis of the importance levels of the indicators used to assess the performance of the G8 countries in terms of happiness shows that the importance levels change from year to year. When the importance levels are averaged, the criterion with the highest importance among the performance evaluation criteria is long-term GDP per capita, while the criterion with the lowest importance is the perception of corruption. An analysis of the importance of the criteria used to assess the economic performance of the G8 countries shows that the inflation rate indicator is the most important. Although the good governance indicators used to assess the governance performance of G8 countries are close, the indicator with the highest importance is freedom of expression and accountability.

The ARLON method indicates that Canada exhibited the highest levels of happiness from 2010 to 2021, while England demonstrated the highest levels of happiness in 2022. Conversely, Russia exhibited the lowest levels of happiness in all years except 2013, while Italy exhibited the lowest levels of happiness in 2013. The results of the BC analysis, which yielded a single result by combining all the years, indicate that the countries with the highest happiness performance are Canada, England, the USA, Germany, France, Japan, Italy and Russia. The BC calculation and BC scores of countries are presented in the appendix. When the economic performance evaluation of the G8 countries is examined, Germany ranks first in the performance rankings in all years, while the other country rankings differ. Consequently, the economic performance ranking, as determined by the BC method, was Germany, Japan, Russia, USA, Italy, France, Canada and the UK. In contrast, the governance performance evaluation, as evaluated by the use of good governance indicators, revealed that Canada consistently ranked first among the G8 countries between 2010 and 2022. Germany ranked second, Russia eighth, Italy seventh, and Japan, the United Kingdom, and France occupied the remaining positions. The

positions of other countries have varied over time. Upon examination of the results of the BC method, which eliminates this variability, the governance performance ranking for the G8 countries was found to be as follows: Canada, Germany, England, Japan, USA, France, Italy and Russia. In addition, various sensitivity analyses were carried out to test the robustness, validity and consistency of the proposed model. When the results of the analysis were examined, it was found that the proposed model was robust, valid and consistent.

Upon examination of the results, it becomes evident that the governance performances and happiness performances of the G8 countries are nearly identical in Canada, France, Italy and Russia. These findings indicate that the happiness of countries is more closely related to their governance performance. Furthermore, the high happiness performance of Canada and England, despite their unfavorable economic performance, and the lower happiness performance of Germany and Japan, despite their favorable economic performance, appear to support this view. From this perspective, although people are not at a very high level of economic well-being, they can be said to be happier in situations where there is freedom of expression, corruption is low, and violence and terrorism is scarce. Consequently, if policy practitioners wish to increase social happiness, they should increase good governance indicators.

BELİREN YETİŞKİNLERDE AKILCI OLMAYAN DÜŞÜNCELER, DEPRESYON, ANKSİYETE, STRES VE İNTERNET BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IRRATIONAL BELIEFS, DEPRESSION, ANXIETY, STRESS AND INTERNET ADDICTION IN EMERGING ADULTS

Fedai KABADAYI

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı

fdkbdy@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2486-2337

ÖZ

Geliş Tarihi:

12.07.2024

Kabul Tarihi:

13.09.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Akılci olmayan düşünce
Depresyon
Anksiyete
Stres
İnternet bağımlılığı

Keywords

Irrational belief
Depression
Anxiety
Stress
Internet addiction

Bu araştırma, beliren yetişkinlerde akılcı olmayan düşünce, depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkileri korelasyon ve ağ analizi ile incelemeyi amaçlamaktadır. İlişkisel tarama modeline uygun olarak tasarlanan bu çalışma, bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören 285 öğrenci (213 kadın, 74 erkek) üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 20.69'dur (ranj 18-29). Çalışmada veri toplama araçları olarak Akılcı ve Akılcı Olmayan Düşünceler Ölçeği, Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği ve İnternet Bağımlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Analizler SPSS ve JASP programları aracılığıyla yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, akılcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Özellikle felaketleştirme ve değersizleştirme ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilse de rahatsız olmaya katlanamama ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Talepkarlık sadece stres ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermiştir. Ayrıca, internet bağımlılığı ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ağ analizi sonuçları, felaketleştirmenin en yüksek aradalık ve yakınlık puanlarına, stresin ise en yüksek güç puanına sahip olduğunu göstermiştir. Bu veriler ışığında, gelecekteki çalışmalar için çeşitli öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

The present study aims to explore the relationships between irrational beliefs, depression, anxiety, stress, and internet addiction in emerging adults utilizing correlation and network analysis. This study, designed by the relational scanning model, was conducted on 285 students (213 female, 74 male) studying at the faculty of education of a state university. The mean age of the participants was 20.69 (range 18-29). Rational and Irrational Beliefs Scale, Depression Anxiety Stress Scale, and Internet Addiction Scale were utilized as data collection instruments. The analyses were performed using SPSS and JASP. According to the findings, significant positive relationships were found between irrational beliefs and depression, anxiety, stress, and internet addiction. Although significant positive relationships were found between awfulizing, and global evolution of worth and depression, anxiety, stress, and internet addiction, no significant relationship was found between frustration intolerance and these variables. Demandingness showed a significant positive relationship only with stress. In addition, significant positive relationships were found between internet addiction and depression, anxiety, and stress. The results of the network analysis showed that awfulizing had the highest betweenness and closeness scores, while stress had the highest strength score. The data provided several suggestions for future studies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1514229>

Anf/Cite as: Kabadayı, F. (2024). Beliren yetişkinlerde akılcı olmayan düşünceler, depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1645-1667.

Giriş

Beliren yetişkinlik dönemi, ergenliğin sonlarından başlayarak yirmili yaşların sonuna kadar devam eden bir gelişim evresidir ve bu dönemde, bireyler romantik ilişkilere odaklanır, kariyer ve dünya görüşleri bağlamında çeşitli yolları keşfeder ve mesleki kariyerleriyle ilgili kritik kararlar alırlar (Arnett, 2000). Bu dönemde, bireylerin kimliklerini ve yaşam amaçlarını şekillendirdikleri bir dönem olarak değerlendirilebilir. Son çalışmalar, beliren yetişkinlik dönemini 18-29 yaş aralığını içerecek şekilde tanımlamaktadır (Kuang vd., 2023).

Beliren yetişkinlik döneminde, evlilik hazırlıkları ve iş ve kariyer planları öne çıksa da 30'lu yaşlarda evlilik, ebeveynlik ve düzenli bir işe sahip olma gibi roller daha yaygın hale gelmektedir (Arnett, 2007). Bu dönemde üniversite eğitimi için yeni bir şehre taşınma, eğitim, mezuniyet veya yeni bir işe başlama gibi önemli yaşam olayları ön plana çıkmaktadır (Arnett, 2000). Bu dönemdeki bireyler, evlenecekleri kişiyi seçme ve kariyer planları doğrultusunda hazırlık yapma gibi konularda önemli kararlar vermek durumunda kalabilirler ve bu kararlar, beliren yetişkinlerin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahiptir. Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin yaşam kalitesine ilişkin genişleyen bir alanyazın bulunmaktadır (örn., Traino vd., 2023). Bu dönemde verilen kararlar ve yapılan tercihler zaman zaman bireylerin yaşantısını olumsuz yönde etkileyerek yaşam kalitesinin düşmesine yol açabilir.

Bu dönemde deneyimlenen yoğun stres karşısında bireylerin psikolojik ve davranışsal problemler deneyimlemesi olasıdır. Alanyazında, beliren yetişkinlik döneminde sıkça görülen psikolojik rahatsızlıklar ve sorunlar arasında depresyon (Berry, 2004), anksiyete (LeBlanc vd., 2020) ve stres (Matud vd., 2020) ve artan bir sorun olarak internet bağımlılığı (Young, 2009) bulunmaktadır. Bunun yanı sıra son yıllarda önemli bir davranışsal problem olarak internet bağımlılığının özellikle üniversite öğrencileri arasında giderek yoğunlaşan bir sorun haline geldiği bilinmektedir.

İnternet bağımlılığı, mesleki ve sosyal yaşamda çeşitli sorunlara yol açabilen klinik bir hastalık olarak tanımlanmaktadır (Young, 2009) ve son yıllarda bu konuya ilgi gittikçe artmaktadır. Bulgular beliren yetişkinlik döneminde yaşanan yoğun stres faktörlerinin artan internet bağımlılığıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Ballarotto vd., 2021). Artan internet bağımlılığının da sosyal uyumu azalttığı (Uygur & Dilmaç, 2021) ve yaşam doyumunu düşürdüğünü göstermektedir (Köse, 2016). Üstelik, internet bağımlılığı olan bireylerin anne-babalarıyla olan ilişkileri genellikle daha olumsuz bir şekilde gelişmektedir. Dolayısıyla beliren yetişkinlerin artan internet kullanımı ile birlikte yaşam kalitesini düşüren ve ruh sağlığı problemleri ile karşı karşıya kalmalarından dolayı önemli bir konu haline geldiğini göstermektedir. Beliren yetişkinlerin yaşam kalitesini ve iyi oluşunu artırmaya hizmet edecek çalışmalar sağlıklı toplum amacı için önemlidir. Bu bağlamda, depresyon, anksiyete ve stres gibi beliren yetişkinlerin iyi oluşunu olumsuz etkileyen ruh sağlığı problemleri ile internet bağımlılığı gibi işlevsellik ve psikolojik uyum üzerinde olumsuz etkiler yaratan davranışsal sorunlar arasındaki ilişkileri incelemek, beliren yetişkinlerin ruh sağlığını iyileştirmeye yönelik teorik ve pratik çalışmalar için uzun vadede önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmalar zorlayıcı yaşam olayları karşısında bireylerin düşünme biçimlerindeki çarpıklıklar veya hatalı çıkarımları nedeniyle psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Ellis, 1997). Akılcı duygusal davranış teorisine göre, psikolojik rahatsızlıkların temel göstergesi akılcı olmayan düşüncelerdir (Dryden & Neenan, 2004). Bu açıdan ele alındığında ruh sağlığı sorunları ve davranışsal problemler ile akılcı olmayan düşünceler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak, beliren yetişkinlerin iyi oluşunu ve işlevselliğini artırmaya yönelik potansiyel müdahale alanlarını belirlemek açısından faydalı olacaktır.

Depresyon, Anksiyete ve Stres

Beliren yetişkinlik döneminde bireyler kariyerlerini inşa eder, farklı ilişkiler geliştirir ve farklı kimlikleri keşfederler ancak bu dönem beliren yetişkinlik dönemindeki bireyler için bazı riskleri barındırır (LeBlanc vd., 2020). Beliren yetişkinlik döneminde bireyler bir geçiş süreci yaşamak durumunda kalabilirler ve yaşam koşullarındaki değişimlere ayak uydurmada zorlanan bireyler psikolojik rahatsızlıklar yaşayabilirler. Bu rahatsızlıklar arasında depresyon, anksiyete (Lisznyai vd., 2014) ve stres (Geldard & Geldard, 2013) öne çıkmaktadır.

Depresyon, depresif ruh hali ve haz kaybı ile karakterize olan ve işlevselliğin ciddi oranda düşüş gösterdiği önemli bir psikolojik rahatsızlık olarak tanımlanabilir (APA, 2013). Depresyon, bireylerin yaşamlarını çeşitli alanlarda derinden etkileyebilmektedir. Depresyonu deneyimleyen beliren yetişkinler, sosyal bağlamda ve iş ile ilgili hayal kırıklıkları yaşamakta ve "başarısızlık" duygusunu güçlü bir şekilde hissetmektedirler. Ayrıca, aileden uzaklaşma (yabancılaşma) ve akran desteğinin azalması veya ortadan kalkması, depresyonu artıran faktörler olarak

görülmektedir (Kuwabara vd., 2007). Depresyon, zamanla arkadaş kaybına, psikolojik destekten duyulan memnuniyetsizliğe (Martínez-Hernández vd., 2016) ve tükenmişlik gibi iş yaşamını olumsuz yönde etkileyen problemlere (Chen & Meier, 2021) yol açarak beliren yetişkinlikte önemli işlevsel bozukluklara neden olabilmektedir. Ayrıca depresyonun sosyal ağları kullanım süresi ve kullanım yoğunluğu ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Cunningham vd., 2021). Elde edilen sonuçlar, depresyonun beliren yetişkinler için kritik bir sorun olduğunu ve yaşamın pek çok yönünü ciddi şekilde etkileyen bir psikolojik rahatsızlık olmanın ötesinde davranışsal problemlerle de ilişkili bir faktör olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Anksiyete ise birey için ortada somut bir tehdit olmamasına rağmen şiddetli biçimde ortaya çıkan ve yaşamı olumsuz yönde etkileyen bir duygu olarak tanımlanabilir (APA, 2013). Anksiyete durumunda göğüste sıkışma, kalp çarpıntısı, baş ağrısı ve mide bulantısı gibi çeşitli fizyolojik tepkiler görülebilir (Şahin, 2019; Türkçapar, 2004). Beliren yetişkinlik döneminde ciddi bir psikolojik rahatsızlık olarak kabul edilen anksiyete, gelişimsel dönemlerde çok yönlü olumsuz etkilere sahiptir. Anksiyete hem akademik başarıyı hem de ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin, matematik anksiyetesi ile matematik başarıları arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır (Barroso vd., 2021). Ayrıca, anksiyetenin artması akademik performansını düşürmekte (Ragusa vd., 2023), ilişki kalitesinin bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarında sorunlara neden olmaktadır (Li & Chan, 2012). Bu sonuçlar, beliren yetişkinlikte ortaya çıkan zorlayıcı yaşam olaylarının anksiyeteye neden olabileceği ve bu durumun işlevsellikte azalmaya neden olabilecek sorunlarla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Kökünü "estricia" ifadesinden gelen stres, yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilmekte ve yaşam olaylarına karşı ortaya çıkan bilişsel ve bedensel tepkilerin toplamı olarak tanımlanmaktadır (Güçlü, 2001; Mercan vd., 2023). Modern yaşamda insanı pek çok yönden etkileyen stres özellikle beliren yetişkinlik döneminde, üniversite yaşamına geçiş, yeni bir iş ortamına uyum, ekonomik sınırlılıklar ve yeni bir ilişkiye başlama gibi faktörlerden dolayı artabilmektedir (Geldard & Geldard, 2013). Bu gibi birçok zorlayıcı yaşam deneyimini içeren bir dönem olan beliren yetişkinlikte stres dikkate alınması gereken önemli bir konudur.

Kapsamlı bir değişken olan stres birçok psikolojik yapıyla ilişkilidir. Örneğin, stres ile depresyon, anksiyete ve Covid-19 korkusu gibi değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Bununla birlikte, stres iyimserlik ile negatif bir ilişki göstermektedir (Bakioğlu vd., 2021). Pandemi döneminde yapılan çalışmalardan birinde, üniversite öğrencilerinde artan stresin, artan anksiyete, depresyon ve intihar eğilimleri ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Halliburton vd., 2021). Ayrıca, Covid-19 pandemisi ile üniversite öğrencilerinde stresin sürekli hale geldiği gözlemlenmiştir (Hoyt vd., 2021). Stresin psikolojik rahatsızlıklarla yakından ilişkili olmasının yanı sıra, hafıza sorunları, yorgunluk (Danielsson vd., 2012) ve kardiyovasküler sistem sorunları gibi fiziksel problemlerle de ilişkili olduğu görülmüştür (Zhao vd., 2015). Bu bulgular, stresin geniş çaplı etkilerinin hem psikolojik hem de fiziksel sağlığı tehdit ettiğini ve bu yönüyle ele alınması gereken önemli bir değişken olduğunu göstermektedir.

Depresyon, anksiyete ve stresin yaygınlık oranlarına ilişkin pek çok araştırma yapılmıştır. Depresyonun yaygınlık oranları %3 civarındadır, ancak zorlu yaşam koşulları altında örneğin, COVID-19 pandemisi sırasında depresyon yaygınlığı %25'e kadar çıkmıştır (Bueno-Notivol vd., 2021). Daha güncel ve kapsamlı bir çalışma, üniversite öğrencileri arasında depresyon ve anksiyetenin ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaya göre, üniversite öğrencileri arasında depresyon yaygınlığı %33.6 olarak bulunmuştur (Li vd., 2022). Türkiye'de de üniversite öğrencileri arasında depresyon yaygınlığında bir artış eğilimi gözlenmiştir. Önceki çalışmalardan birinde, depresyon yaygınlığı %21.8 olarak tespit edilmiştir (Arslan vd., 2009). Ancak, daha güncel bir çalışmada bu oran %32.5 olarak belirlenmiştir (Yılmaz & Arslan, 2024). Yaygınlık çalışmaları depresyonun önemli bir ruh sağlığı problemi olduğunu fakat özellikle gençler arasında artan yaygınlık oranının bu grup için daha endişe verici bir hal aldığını göstermektedir. Hem dünya genelinde hem de Türkiye'de artan yaygınlık oranları, bunun ciddi bir halk sağlığı sorunu olduğunu göstermektedir.

Anksiyetenin yaygınlık oranları son yıllarda pandemi nedeniyle artış göstermiştir (Firat vd., 2021). Covid-19 pandemisinde genel nüfusta anksiyete yaygınlığı %23.7, Covid-19'a yakalanan nüfusta ise %39.6 olarak belirlenmiştir (Kan vd., 2021). Covid-19 hastalarında anksiyete yaygınlığı ise %47'ye kadar artmıştır (Deng vd., 2021). Pandemi döneminde Türk üniversite öğrencilerinde anksiyetenin yaygınlığı %62.2 olarak saptanmıştır (Hamurcu, 2023). Pandeminin ikinci dalgasında ise üniversite öğrencilerinde anksiyetenin yaygınlık oranı %36.2'ye düşmüştür (Aslan & Çınar, 2023). Pandemi sonrasında da yüksek anksiyete yaygınlığı devam etmektedir (Martínez-Líbano vd., 2023). Güncel bir çalışmada, üniversite öğrencilerinde anksiyetenin yaygınlığı

%39 olarak saptanmıştır (Li vd., 2022). Bu oranlar, anksiyetenin yaygınlığı bakımından endişe verici bir tablo ortaya koymaktadır.

Stresin yaygınlık oranları da dikkat çekicidir. Pandemi öncesinde üniversite öğrencilerinde stresin yaygınlığını araştıran çalışmalarda %39.9 (Baykan & Naçar, 2012) ile %63 (Doğan & Doğan, 2019) arasında değişen oranlar bulunmakla birlikte pandeminin ikinci dalgasında üniversite öğrencilerinde algılanan stresin yaygınlığı %84.2 olarak saptanmıştır (Aslan & Çınar, 2023). Bu sonuçlar, zorlu yaşam olaylarının beliren yetişkinlerin stres seviyelerinde ciddi bir artışa yol açabileceğini ve stresin yaygın bir sorun olabileceğini göstermektedir.

İnternet Bağımlılığı

Her ne kadar internet bağımlılığı, Dünya Sağlık Örgütü ve Amerikan Psikoloji Birliği tarafından henüz resmi olarak tanınmasa da ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilebilir (Lozano-Blasco vd., 2022). İnternet bağımlılığı internetin veya bilgisayarın aşırı ve kontrolsüz kullanımı sonucunda ortaya çıkan bir sorundur ve internet bağımlılığı bireyin mesleki, sosyal ve diğer alanlarında önemli bir bozulmaya yol açmaktadır (Shek vd., 2022). Bugüne kadar internet bağımlılığının yaygınlık oranlarına ilişkin birçok araştırma gerçekleştirilmiştir (Zhang vd., 2018). Kapsamlı bir meta-analiz çalışmasında, genel internet bağımlılığı yaygınlık oranının %7.2 ve internet oyun oynama bozukluğunun yaygınlık oranının ise %2.47 olduğu belirlenmiştir (Pan vd., 2020). Tıp öğrencileri ile yapılan bir çalışmada internet bağımlılığının yaygınlık oranı %30.1 olarak bulunmuştur (Zhang vd., 2018). Bu sonuçlar, üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığı yaygınlığının genel nüfusa oranla neredeyse beş kat daha fazla olduğunu göstermektedir (Zhang vd., 2018). Türkiye'de ise internet bağımlılığı oranları %3-7 civarında seyretmektedir. Ancak, eğitim seviyesi arttıkça bağımlılık oranının da (%6) arttığı söylenebilir (Avcı, 2021). Önceki araştırmalar, üniversite öğrencilerini de kapsayan beliren yetişkinlik döneminde internet bağımlılığının küresel ölçekte ciddi bir problem olabileceğini göstermektedir.

Araştırmalar, internet bağımlılığı ile psikolojik rahatsızlıkların bağlantılı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Örneğin, Polonya'da ergenler ve beliren yetişkinlerle gerçekleştirilen bir çalışmada, depresyon, kişilik özellikleri ve gelecek zaman perspektifinin rolü incelenmiştir. Araştırma sonuçları, depresyonun internet bağımlılığını tahmin etmede en yüksek güce sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, kişilik özellikleri ile internet bağımlılığı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Przepiorka vd., 2019). Başka bir çalışmada ise internet bağımlılığı ile anksiyete arasında negatif ilişki bulunmuştur. Üstelik, beliren yetişkinlerde anksiyetenin artmasında internet bağımlılığının aracı bir rolü olduğu belirlenmiştir (Luo vd., 2024). İnternet bağımlılığı sadece psikolojik rahatsızlıklarla değil, aynı zamanda yaşam kalitesi ile ilişkili göstergelerle de bağlantılıdır. Örneğin, beliren yetişkinlerde daha yüksek problemlerle internet kullanımı, düşük iyi oluş ile ilişkilidir ve problemlerle internet kullanımı ile yalnızlık arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Dalton & Cassidy, 2021). Son yıllarda yayınlanan bir meta-analiz çalışması, internet bağımlılığının uluslararası düzeyde karmaşık bir sorun olduğunu ve yeni nesilde internet bağımlılığının dikkate değer biçimde arttığını ve bu artışla ilişkili olarak daha düşük sosyalliğin yaygınlaştığı vurgulanmıştır (Lozano-Blasco vd., 2022).

Beliren yetişkinlik dönemindeki video oyun bağımlıları ile gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçlarına göre, bağımlı gruptakiler daha düşük dürtü kontrolüne ve daha düşük zihinsel sağlık ve bilişsel işlevler göstermişlerdir. Ayrıca, bağımlı grupta artan depresyon ve anksiyete gibi psikolojik rahatsızlıklar gözlemlenmiştir (Stockdale & Coyne, 2018). Türkiye'de sporcu üniversite öğrencileri, depresif semptomlar ve internet bağımlılığı açısından risk altındadır ve bu sporcuların sağlıklı yaşam tarzı davranışlarının azaldığı anlaşılmaktadır (Çelik & Haney, 2023). İnternet bağımlısı bireyler arasında uyku problemlerinin ciddi düzeyde olduğu ve uyku süresinin önemli ölçüde azaldığı bulunmuştur (Alimoradi vd., 2019). Mevcut araştırmalar, internet bağımlılığının beliren yetişkinler için ciddi bir davranışsal problem alanı olduğunu ve gündelik yaşamda meydana gelen düşük işlevselliğin yanı sıra ruh sağlığı sorunları açısından incelenmesi gereken bir konu olduğunu göstermektedir.

Akılçı Olmayan Düşünceler

Akılçı duygusal davranış teorisine göre (Ellis & Dryden, 1997), zorlu yaşam olaylarına ilişkin bireylerin düşünme biçimleri, psikolojik rahatsızlıkların belirleyicisidir. Bu teoriye göre, olayların değerlendirilme biçimi, bireyin duygusal tepkisinde belirleyicidir. Bu nedenle, akılçı duygusal davranış teorisinde düşünceler akılçı ve akılçı olmayan düşünceler olarak ikiye ayrılır (Bernard, 2011). Teorinin en merkezi kavramı akılçı olmayan

düşüncelerdir ve bu düşüncelerin işlevsel olmayan duygusal ve davranışsal sonuçlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Akılcı olmayan düşünceler genellikle katılık ve aşırılıkla karakterize edilir. Gerçek yaşam olayları ile tutarlı değildirler ve genellikle işlevsel olmayan davranışlara yol açarlar (Dryden & Neenan, 2004). Ellis, akılcı olmayan düşünceleri talepkarlık, rahatsız olmaya katlanamama, felaketleştirme ve değersizleştirme olarak kavramsallaştırmıştır (Dryden, 2013).

Talepkarlık, daha basit anlamda, "-meli, -malı" şeklindeki ifadelerle dile getirilen ve isteklerin ve arzuların keskinleştirilmiş halidir (DiGiuseppe vd., 2013; Szentagotai & Jones, 2010). Bireyler, istek ve arzularını zamanla zorunluluklara dönüştürür ve bu nedenle psikolojik rahatsızlık yaşarlar (Ellis, 1997). Talepkarlık, bireylerin yaşadığı çevre, eğitim sistemi ve öğrenme deneyimlerinden etkilenebilir (Ellis, 1995). Rahatsız olmaya katlanamama, bireylerin konforlu bir yaşam sürme isteğiyle ilgilidir ve genellikle konforlarını azaltacak veya sınırlandıracak durumlarda ortaya çıkar. Bireyler, bu tür durumlarda gerilim yaşamak istemezler ve bu durum, yaşamın her alanında görülebilir. Küçük zorluklar bile bu bireylerde aşırı gerilim yaratabilir (Ellis, 2003). Bireyler, karşılaştıkları zorluklara katlanamayacaklarına dair bir düşünce geliştirirler ki bu da rahatsız olmaya katlanamama durumunu ortaya çıkarır (DiGiuseppe vd., 2013). Felaketleştirme, yaşam olaylarına ilişkin sonuçlarının aşırı derecede kötü olacağını ve kontrol edilemez bir şekilde kötüleşeceğini varsayarak yapılan abartılı değerlendirmelerdir (Dryden, 1994). Bu, bireylerin kendileri, başkaları ve dünya hakkında gerçekçi olmayan ve aşırı olumsuz düşüncelere sahip olmaları anlamına gelir. Psikolojik rahatsızlık yaşayan bireyler, ilgili olaylar gerçekleşirse bile sonucun en kötü senaryosunu gerçekleştirecekmiş gibi düşünürler (DiGiuseppe vd., 2013). Değersizleştirme, bireylerin kendileri, başkaları veya dünya hakkında iyi veya kötü şeklinde nitelendirme yapmaya çalışmasından kaynaklanır (Dryden, 2019). Ancak, insanları iyi veya kötü şeklinde nitelendirmek veya derecelendirmek akılcı bir düşünce değildir. İnsanlar değişen, öğrenen ve hata yapan varlıklar olduklarından, bu tür bütüncül değerlendirmeler psikolojik rahatsızlığa yol açabilir (Dryden, 1994).

Bugüne kadar yapılan araştırmalar, akılcı olmayan düşüncelerin yaşam kalitesini düşürerek psikolojik sıkıntılara neden olduğunu göstermiştir (Oltean & David, 2018; Vıslă vd., 2016). Ayrıca, bu düşünceler psikolojik sıkıntılarının ötesinde depresyon (Nelson, 1977), anksiyete (Chan & Sun, 2021) ve öfke (Martin & Dahlen, 2004) gibi olumsuz duygularla da pozitif ilişkilidir (Vıslă vd., 2016). Dahası, akılcı olmayan düşüncelerin internet bağımlılığı gibi günümüzün dikkat çeken sorunlarından biriyle de pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir (Stojković vd., 2022). Dolayısıyla, akılcı olmayan düşüncelerin bireylerin yaşam kalitesini düşüren merkezi bir faktör olabileceğini ve internet bağımlılığı gibi davranışsal sorunlar ile depresyon ve anksiyete gibi psikolojik rahatsızlıklarla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada ele alınan psikolojik ve davranışsal problemler açısından akılcı olmayan düşüncelerin belirleyici bir rol üstlenebileceğini düşünülmektedir.

Akılcı Olmayan Düşünceler, Depresyon, Anksiyete, Stres ve İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkiler

Beliren yetişkinlik dönemi barındırdığı zorlayıcı süreçler açısından beliren yetişkinlerin ruh sağlığı ve işlevselliği açısından önemli bir dönemdir. Bu dönemde karşılaşılabilecek ruhsal ve davranışsal problemlerin anlaşılması, bu süreçlere etki eden faktörlerin ortaya çıkarılması önleyici ve iyileştirici müdahaleler açısından önemlidir. Her ne kadar mevcut araştırmalarda tüm bu değişkenleri bir arada inceleyen çalışmalar nadir olsa da çeşitli araştırmalarda bu değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu saptanmıştır (Akin & İskender, 2011; Younes vd., 2016). Bu araştırmalardan birinde üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı, depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca, internet bağımlılığının depresyon, anksiyete ve stresi anlamlı bir şekilde yordadığı ortaya konmuştur (Akin & İskender, 2011). Üniversite öğrencilerinde akılcı olmayan düşünce ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu ve akılcı olmayan düşüncelerin bu psikolojik rahatsızlıkları anlamlı olarak yordadığı tespit edilmiştir (Karlukaç & Ulaş-Kılıç, 2021). Başka bir araştırmada ise internet bağımlılığı ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Younes vd., 2016). Üstelik, 18-22 yaş arasındaki beliren yetişkinlerde sosyal medya kullanımının artması, anksiyete yaşama ihtimalini artırmaktadır (Vannucci vd., 2017). Bulgular işlevsel olmayan tutumlar ile problemlerle internet kullanımı, depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu; problemlerle internet kullanımı ile depresyon, anksiyete ve stres arasındaki ilişkide işlevsel olmayan tutumların aracılık rolü olduğunu göstermektedir (Odacı & Çıkrıkçı, 2022). Bu araştırma sonuçları, internet bağımlılığı, depresyon, anksiyete ve stres değişkenlerini içeren ilişkilerin beliren yetişkinler için önemli sorunlar

oluşturduğunu ve bu değişkenlerin yaşam kalitesinin göstergeleri bakımından dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu bulgular, beliren yetişkinlerde problemlerle internet kullanımının ve psikolojik rahatsızlıkların birbiriyle ilişkili olduğunu ve bu ilişkide akılcı olmayan düşüncelerin önemli bir rolünün olabileceğini göstermektedir.

Akılcı duygusal davranış teorisine göre, psikolojik ve davranışsal problemlerde akılcı olmayan düşünceler merkezi bir rol oynar. Ancak, akılcı olmayan düşünce ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkiyi açıklayan kuramsal modellerde araştırma eksikliği vardır. Son yıllarda ergenlerle gerçekleştirilen bir çalışmada, akılcı olmayan düşünceler ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, akılcı düşünceler ile internet bağımlılığının ilişkili olmadığı bulunmuştur (Stojković vd., 2022). Başka bir çalışmada ise akılcı olmayan düşünceler ile internet oyun bağımlılığı arasındaki ilişkide obsesif-kompulsif belirtilerin aracılık rolü olduğu gösterilmiştir (Vukosavljević-Gvozden vd., 2015). Bu bulgular, akılcı olmayan düşüncelerin internet bağımlılığı üzerindeki etkisini vurgulamakta ve bu ilişkiyi daha iyi anlamak için daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, akılcı olmayan düşüncelerin diğer psikolojik rahatsızlıklarla olan ilişkileri ve bu ilişkilerin internet bağımlılığı üzerindeki etkileri de önemli araştırma konuları olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, Türk beliren yetişkinlerde akılcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkileri incelemektir. Mevcut alanyazında, bu değişkenler arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu ortaya konulmuştur (Akın & İskender, 2011; Stojković vd., 2022). Ancak, bu değişkenlerin tamamını bir arada ele alan ve özellikle Türk kültüründe beliren yetişkinler arasındaki etkileşimleri araştıran kapsamlı çalışmalara rastlanmamıştır. Özellikle, akılcı olmayan düşüncelerin alt boyutları olan talepkarlık, felaketleştirme, rahatsız olmaya katlanamama ve değersizleştirme depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı ile ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların sayısı sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu alanyazındaki boşlukları doldurmaktır. Araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkileri daha derinlemesine incelemek amacıyla ağ analizi yöntemi kullanılmıştır. Ağ analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerin yalnızca korelasyonlar düzeyinde ele alınmasının ötesine geçerek, bu ilişkilerin gücünü, yönünü ve yapısını detaylı bir biçimde ortaya koyan bir yöntemdir (Epskamp vd., 2018; Hevey, 2018). Bu yöntem, değişkenler arasındaki karmaşık ilişkilerin daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak ve bu da hem teorik hem de uygulamalı alanda önemli çıkarımlar yapmayı mümkün kılacaktır. Bu çalışmanın en önemli katkılarından biri, Türk beliren yetişkinler bağlamında akılcı olmayan düşünceler ve psikolojik sıkıntı (depresyon, anksiyete, stres, internet bağımlılığı) arasındaki ilişkilerin ağ analizi ile detaylandırılmasıdır. Alanyazında, bu alanda yapılan araştırmaların çoğu korelasyonel analizlerle sınırlı kalmışken, bu çalışma, ağ analizi kullanarak bu ilişkilerin daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanımaktadır (Borsboom & Cramer, 2013). Bu da mevcut çalışmanın özgünlüğünü ve alanyazına olan katkısını artırmaktadır. Ayrıca, araştırmada akılcı olmayan düşüncelerin alt boyutlarının ayrı ayrı ele alınması, bu düşünce biçimlerinin depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı ile ilişkilerini daha ayrıntılı bir şekilde anlamaya olanak tanımaktadır. Bu tür ayrıntılı bir inceleme hem teorik katkılar sağlamakta hem de klinik uygulamalar için değerli bilgiler sunmaktadır. Sonuç olarak, bu araştırma, Türk beliren yetişkinlerde akılcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkileri derinlemesine inceleyerek, alanyazına önemli katkılar sağlamayı hedeflemektedir. Elde edilecek bulguların, gelecekteki araştırmalar ve uygulamalar için yol gösterici olması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, tarama modeline uygun olarak tasarlanmıştır. Nicel araştırmalarda ilişki tarama modelleri, genellikle değişkenler arasındaki ilişkileri ve değişimleri olduğu gibi ortaya koymak veya keşfetmek amacıyla kullanılmaktadır (Karasar, 2011). Bu çalışmada tarama modeli, akılcı olmayan düşünceler, depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla seçilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmanın katılımcıları, bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören 285 üniversite öğrencisinden (213 kadın ve 74 erkek) oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 20.69 (Ss=1.82) olup, yaşları 18 ile 29 arasında değişmektedir. Katılımcıların 132'si (%46.0) Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 88'i (%30.7) Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, 62'si (%21.6) Sınıf Eğitimi, 4'ü (%1.4) diğer bölümlerde ve 1'i (%0.3) Güzeli Sanatlar Eğitimi bölümlerinde öğrenim görmektedir. Sınıf düzeylerine göre dağılım ise şu şekildedir: 132 katılımcı (%46.0) birinci sınıf, 83 katılımcı (%28.9) ikinci sınıf, 31 katılımcı (%10.8) üçüncü sınıf ve 41 katılımcı (%14.3) dördüncü sınıf öğrencisidir.

Örnekleme büyüklüğü için güç analizi, korelasyonel ve ağ analizi çalışmalarında önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir (Cohen, 1988). Alanyazında, korelasyonel çalışmalar için 80-100 katılımcının yeterli olduğu belirtilirken, ağ analizi için bu sayının 250-300 aralığında olması önerilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013; Epskamp vd., 2018). Bu çalışmada yer alan 285 katılımcı hem korelasyon hem de ağ analizlerinin gerçekleştirilmesi için yeterli kabul edilebilir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Bu formda, katılımcıların yaş, cinsiyet, öğrenim gördükleri bölüm ve sınıf düzeyine ilişkin sorular bulunmaktadır.

Akılca ve Akılca Olmayan Düşünceler Ölçeği (AAODÖ)

AAODÖ, Türk kültüründe üniversite öğrencileri için Kabadayı ve Güven (2024) tarafından geliştirilmiştir ve AAODÖ 4 boyut ile 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçme aracı, talepkarlık boyutu 6 madde, rahatsız olmaya katlanamama boyutu 4 madde, felaketleştirme boyutu 7 madde ve değersizleştirme boyutu 7 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten örnek maddeler “Her zaman en iyisini yapmak zorundayım.” ve “Hatalarımın doğurduğu sonuçlara katlanabilirim.” şeklindedir. Ölçek, 5'li Likert tipiyle derecelendirilmiştir (0=Bana Hiç Uygun Değil - 5=Bana Tamamen Uygun). Ölçeğin tümüne yönelik Cronbach's α ve McDonald's Omega (ω) değeri .86'dır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ($\chi^2/Sd=2.45$, CFI=.95, TLI=.95, RMSEA=.057, SRMR=.075), kabul edilebilir ve iyi uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin madde faktör yükleri .59 ile .87 arasında değişmektedir (Kabadayı & Güven, 2024). Mevcut çalışmada, ölçeğin bütünü için hesaplanan Cronbach's α değeri .90 ve McDonald's ω değeri .90'dır.

İnternet Bağımlılığı Ölçeği (İBÖ)

İBÖ, Young (1998) tarafından geliştirilmiş ve Pawlikowski vd. (2013) tarafından kısa forma dönüştürülmüştür. İBÖ, üniversite öğrencileri ve ergenler örnekleminde Kutlu vd. (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Tek boyut ve 12 maddeden oluşan bu ölçek, 5'li Likert tipiyle derecelendirilmiştir (0=Hiçbir Zaman - 5=Her Zaman). Ölçekten örnek maddeler “Hangi sıklıkta planladığımızdan daha fazla internette kalırsınız?” ve “Hangi sıklıkta gece internette harcadığımız süreye yüzünden uykusuz kalırsınız?” şeklindedir. Ölçeğin Cronbach's α değeri üniversite öğrencileri için .86 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ($\chi^2/Sd=2.79$, CFI=.95, IFI=.91, RMSEA=.072, RMR=.070), kabul edilebilir ve iyi uyum değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin madde faktör yükleri .46 ile .72 arasında değişmektedir (Kutlu vd., 2016). Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach's α ve McDonald's ω değeri .87 olarak hesaplanmıştır.

Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASÖ)

DASÖ, Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilmiştir. DASÖ, formasyon öğrencileri ile Türkçeye uyarlanmıştır. DASÖ, depresyon, anksiyete ve stres olmak üzere üç boyut ve 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten örnek maddeler “Gevşeyip rahatlamakta zorluk çektim.” ve “Alıngan olduğumu hissettim.” şeklindedir. 4'lü Likert tipiyle derecelendirilmiştir (0=Hiçbir Zaman - 3=Her Zaman). Ölçeğin Cronbach's α değeri klinik olmayan örnekleminde depresyon için .85, anksiyete için .80 ve stres için .77 olarak hesaplanmıştır. Klinik olmayan örnekleminde yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre (CFI=.91, GFI=.91, TLI=.90, RMSEA=.065,

SRMR=.067), ölçeğin kabul edilebilir ve iyi uyum değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin madde faktör yükleri klinik olmayan örnekleme .34 ile .71 arasında değişmektedir (Sarıçam, 2018). Mevcut çalışmada, depresyon için hesaplanan Cronbach's α değeri .87 ve McDonald's ω değeri .88, anksiyete için hesaplanan Cronbach's α ve McDonald's ω değeri .84, stres için hesaplanan Cronbach's α ve McDonald's ω değeri .82 olarak bulunmuştur.

Süreç

Araştırmada ilk olarak ölçek yazarlarından izin alınmıştır. Ardından, etik kurul izni için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kuruluna başvurulmuştur (Karar No: 2024/085). Araştırmanın verileri, QR kod ile akıllı telefonlar aracılığıyla sınıf ortamında toplanmıştır. Öncelikle, araştırmanın amacı katılımcılara açıklanmış ve gönüllü katılımcıların onamları alınarak araştırmaya dahil edilmişlerdir. Katılımcılar, ölçme araçlarını yaklaşık 10 dakika içinde tamamlamışlardır.

Veri Analizi

Araştırmanın ham verileri Excel formatında toplandıktan sonra, verilerin hatasızlığı kontrol edilmiştir. Veri setinde kayıp veri olmadığı tespit edilmiştir ve ardından uç değerler incelenmiştir. Büyüköztürk vd. (2015) verilerin normal dağılımdan aşırı bir sapma olmadığını belirtmek için çarpıklık ve basıklık katsayısı için +1 ile -1 arasında yer alması gerektiğini belirtmişlerdir. Çarpıklık ve basıklık değerleri incelendikten sonra verinin normal dağılımdan geldiği doğrulanmış ve analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Pearson korelasyonu ve ağ analizinden yararlanılmıştır. Veri analizi için SPSS ve JASP programları kullanılmıştır.

Ağ analizi, nispeten yeni bir yaklaşımdır ve değişkenler arasındaki ilişkileri çeşitli tahminleme yöntemleriyle bir ağ grafiğinde gösterir. Değişkenler, ağ grafiğinde bir daire içinde yer alır ve bu daireler genellikle düğüm olarak adlandırılır (Love vd., 2019). Düğümleri birbirine bağlayan çizgiler ise kenar olarak adlandırılır. Kenarlar çeşitli renklerde ve kalınlıklarda olabilir. Örneğin, kenarların kırmızı olması düğümler arasındaki negatif ilişkiyi, mavi renkte olması ise pozitif ilişkiyi gösterir. Dahası, kenarların kalın olması düğümler arasındaki güçlü ilişkiye işaret ederken, düğümler arasında kenarın olmaması anlamlı bir ilişkinin olmadığını gösterir.

Ağ analizinde kullanılan bazı önemli ölçüler arasında aradalık (betweenness), yakınlık (closeness) ve güç (strength) bulunur. Yakınlık, bir düğümden diğer tüm düğümlere olan en kısa yolların ters toplamıdır. Güç, bir düğümün ağdaki tüm bağlantılarının toplam kuvvetidir ve bu, düğümün ağda hem önemini hem de ne kadar merkezi olduğunu belirtir. Aradalık ise düğümler arasındaki en kısa yolların kaç tanesinin belirli bir düğümden geçtiğini gösterir (Wagenmakers vd., 2020). Bu yönüyle ağ analizi geleneksel korelasyon analizinden daha fazla bilgi sunmaktadır (Golino & Epskamp, 2017). Sonuç olarak, ağ analizi, değişkenler arasındaki ilişkileri detaylı bir şekilde görselleştirerek bu ilişkilerin yapısını ve dinamiklerini daha iyi anlaşılmasına olanak sağlar. Karmaşık ve çok değişkenli ilişkileri bir ağ düzleminde görsel olarak sunarak, hangi değişkenlerin birbiriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve ortaya çıkan etkileşimlerin hangi yönde olduğunu, aynı zamanda ne kadar güçlü olduklarını gösterir. Ayrıca, merkezilik ölçümleri (güç, yakınlık, aradalık gibi) kullanılarak, ağ yapısında kritik rol oynayan merkezi değişkenlerin belirlenmesini sağlar. Bu da özellikle müdahale ve tedavi stratejilerinde hangi değişkenlere odaklanılması gerektiğini saptamada önemli bir avantaj sunar ve geleneksel korelasyon analizlerine kıyasla daha kapsamlı ve işlevsel bilgiler sağlar.

Bulgular

Mevcut araştırmada ilk olarak ön analizler sunulmuş ardından değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için yapılan korelasyon ile ağ analizi sonuçları raporlanmıştır.

Betimsel İstatistikler

Mevcut araştırmadaki değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler aşağıda sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Betimsel İstatistikler

Değişken	Ortalama	Ss	Çarpıklık	Basıklık	Minimum	Maksimum
Talepkarlık	18.784	4.621	-.067	-.222	8	30
Rahatsız Olmaya Katlanamama	17.808	2.297	-.904	.114	10	20
Felaketleştirme	21.592	5.799	-.264	-.276	7	35
Değersizleştirme	13.422	6.304	.873	-.229	7	3
Akılcı Olmayan Düşünce	71.606	13.808	.148	-.308	39	108
İnternet Bağımlılığı	30.317	8.387	.328	-.414	12	54
Depresyon	8.481	5.514	.344	-.756	0	21
Anksiyete	7.568	5.177	.455	-.550	0	21
Stres	9.707	4.864	.161	-.644	0	21

Tablo 1 incelendiğinde, değişkenlere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 (Büyüköztürk vd., 2015) arasında olduğu görülmektedir. Bu durum, değişkenlerin normal dağılım gösterdiğini belirtmektedir.

Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyonu ile incelenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

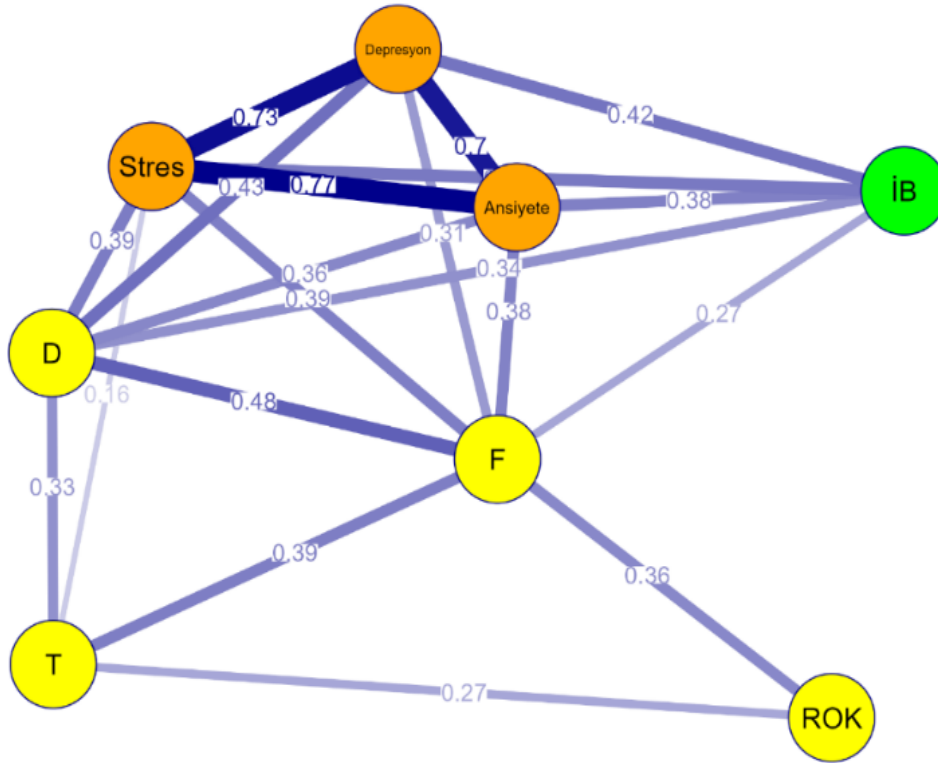
Değişken	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Talepkarlık	—								
2. Rahatsız Olmaya Katlanamama	.268**	—							
3. Felaketleştirme	.388**	.360**	—						
4. Değersizleştirme	.331**	.010	.479**	—					
5. AOD	.693**	.412**	.828**	.770**	—				
6. İnternet Bağımlılığı	.033	.030	.271**	.336**	.283**	—			
7. Depresyon	.038	.029	.309**	.434**	.346**	.419**	—		
8. Anksiyete	.075	.007	.376**	.364**	.350**	.384**	.698**	—	
9. Stres	.159*	.062	.388**	.394**	.406**	.406**	.734**	.769**	—

Not. * $p < .01$, ** $p < .001$, AOD=Akılcı olmayan düşünce

Tablo 2 incelendiğinde talepkarlık ile rahatsız olmaya katlanamama ($r = .268$, $p < .001$), felaketleştirme ($r = .388$, $p < .001$), değersizleştirme ($r = .331$, $p < .001$), akılcı olmayan düşünce ($r = .693$, $p < .001$), stres ($r = .159$, $p < .01$)

arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ancak, talepkarlık ile internet bağımlılığı ($r=.033$, $p>.05$), depresyon ($r=.038$, $p>.05$) ve anksiyete ($r=.075$, $p>.05$) arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Rahatsız olmaya katlanamama ile felaketleştirme ($r=.360$, $p<.001$) ve akılcı olmayan düşünce ($r=.412$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Ancak, rahatsız olmaya katlanamama ile değersizleştirme ($r=.010$, $p>.05$), internet bağımlılığı ($r=.030$, $p>.05$), depresyon ($r=.029$, $p>.05$), anksiyete ($r=.007$, $p>.05$) ve stres ($r=.062$, $p>.05$) arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulunmuştur. Felaketleştirme ile değersizleştirme ($r=.479$, $p<.001$), akılcı olmayan düşünce ($r=.828$, $p<.001$), internet bağımlılığı ($r=.271$, $p<.001$), depresyon ($r=.309$, $p<.001$), anksiyete ($r=.376$, $p<.001$) ve stres ($r=.388$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Değersizleştirme ile akılcı olmayan düşünce ($r=.770$, $p<.001$), internet bağımlılığı ($r=.336$, $p<.001$), depresyon ($r=.434$, $p<.001$), anksiyete ($r=.364$, $p<.001$) ve stres ($r=.394$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Akılcı olmayan düşünce ile internet bağımlılığı ($r=.283$, $p<.001$), depresyon ($r=.346$, $p<.001$), anksiyete ($r=.350$, $p<.001$) ve stres ($r=.406$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. İnternet bağımlılığı ile depresyon ($r=.419$, $p<.001$), anksiyete ($r=.384$, $p<.001$) ve stres ($r=.406$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Depresyon ile anksiyete ($r=.698$, $p<.001$) ve stres ($r=.734$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Son olarak, anksiyete ile stres ($r=.769$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Aşağıda, korelasyon analizi sonrasında yapılan ağ analizi sonuçları sunulmaktadır (Şekil 1).

Not. T=Talepkarlık, ROK=Rahatsız Olmaya Katlanamama, F=Felaketleştirme, D=Değersizleştirme, İB=İnternet Bağımlılığı

Şekil 1. Ağ Analizi Sonuçları

Şekil 1’de sunulan ağ grafiğinde, 8 düğüm ve 20 anlamlı kenarın yanı sıra 8 anlamsız kenar bulunduğu belirlenmiştir. Ağ grafiği, önceki korelasyon analizine benzer şekilde, birçok pozitif yönde anlamlı kenar içermektedir. Ancak, ağ grafiğinin daha fazla bilgi sağlayabilmesi için merkezilik ölçüleri özetlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Değişkenlerin Merkezilik Ölçüleri

Değişken	Aradalık	Yakınlık	Güç	Beklenen Etki
Talepkarlık	-.455	-1.215	-1.151	-1.151
Rahatsız Olmaya Katlanamama	-.455	-1.619	-1.799	-1.799
Felaketleştirme	2.374	1.043	.631	.631
Değersizleştirme	.354	.766	.340	.340
İnternet Bağımlılığı	-.455	-.568	-.315	-.315
Depresyon	-.455	.363	.660	.660
Anksiyete	-.455	.524	.655	.655
Stres	-.455	.706	.980	.980

Tablo 3, ağ grafiğinde oluşan düğümlerin merkezilik ölçülerini göstermektedir. Ağ grafiğinde görüldüğü üzere, "felaketleştirme" düğümü en yüksek aradalık (2.374) ve yakınlık (1.043) puanlarına sahiptir. Buna karşın, "stres" değişkeni en yüksek güç (0.980) puanına sahiptir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, talepkarlık, rahatsız olmaya katlanamama, felaketleştirme, değersizleştirme, depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkiler korelasyon ve ağ analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Araştırma bulguları, bu değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlara göre, akılcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Alt boyutlara bakıldığında, felaketleştirme ve değersizleştirme ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ancak, rahatsız olmaya katlanamama ile depresyon, anksiyete ve stres arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Talepkarlık ise sadece stres ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermiştir. Buna ek olarak, akılcı olmayan düşünceler ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Özellikle, felaketleştirme ve değersizleştirme ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Ancak, talepkarlık ve rahatsız olmaya katlanamama ile internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ayrıca, internet bağımlılığı ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır.

Alanyazında, akılcı olmayan düşünceler ile depresyon (Balkıs & Duru, 2019; Nelson, 1977), anksiyete (Balkıs & Duru, 2019; Chan & Sun, 2021), stres (Balkıs & Duru, 2019; Martin & Dahlen, 2004) ve internet bağımlılığının (Ergun-Basak & Aydın, 2019) ayrı ayrı incelendiği bazı araştırmalar mevcut olsa da beliren yetişkinlerde akılcı olmayan düşünceler, depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkilere doğrudan odaklanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Alanyazında, üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen ve işlevsel olmayan tutumlar, depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin incelendiği bir çalışmada, değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Ayrıca, problemlili internet kullanımı ile depresyon, anksiyete ve stres arasındaki ilişkide işlevsel olmayan tutumların aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir (Odacı & Çıkrıkçı, 2022). Türk lisans öğrencileri üzerinde yapılan bir başka araştırmada ise, akılcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Balkıs & Duru, 2019). Alanyazındaki bulgulardan yola çıkılarak akılcı olmayan düşünceler, depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki pozitif yönde anlamlı ilişkilerin beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Akılcı duygusal davranış teorisi perspektifinden bakıldığında akılcı olmayan düşüncelerin psikolojik rahatsızlıklara neden olduğu ABC modelinde belirtilmektedir (Ellis, 1984). Akılcı olmayan düşünceler bir anlamda mutlak ve katı bir yapıdadır ve genellikle mantığa dayalı değildir. Öte yandan gerçeklikten uzaktır ve kişinin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmamaktadır. Dolayısıyla akılcı olmayan düşünceler nitelikleri nedeniyle psikolojik rahatsızlıklara yol açmaktadır (DiGiuseppe vd., 2013). Beklendiği üzere, akılcı olmayan düşünceler depresyon, anksiyete, stres arasında saptanan pozitif yöndeki anlamlı ilişkilerin kuramsal olarak uyumlu olduğu söylenebilir.

Akılıcı olmayan düşünceler ile internet bağımlılığı arasında diğer araştırma bulgularındaki gibi pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (Ergun-Basak & Aydın, 2019; Odacı & Çıkrıkçı, 2022). Ergenlerde internet bağımlılığı ile akılıcı olmayan düşünceler arasında da pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir (Stojković vd., 2022). İşlevsel olmayan tutumlar ile problemlili internet kullanımı arasında da pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır ve problemlili internet kullanımı ile psikolojik sıkıntı (depresyon, anksiyete, stres) arasındaki ilişkide işlevsel olmayan tutumların aracılık rolü vardır (Odacı & Çıkrıkçı, 2022). Başka bir çalışmada, üniversite öğrencilerinde problemlili internet kullanımı ile akılıcı olmayan düşüncelerin alt boyutlarından onay ihtiyacı, suçlama eğilimi, duygusal sorumsuzluk, çaresizlik ve mükemmeliyetçilik boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ancak zayıf ilişkiler tespit edilmiştir (Ergun-Basak & Aydın, 2019). Ayrıca, akılıcı olmayan düşünceler ile internet oyun bağımlılığı arasındaki ilişkide obsesif kompulsif belirtilerin aracılık rolü olduğu gösterilmiştir (Vukosavljevic-Gvozden vd., 2015). Bu çalışmalar doğrudan internet bağımlılığı ve akılıcı olmayan düşüncelerin dört temel boyutu ile ilgili olmasa da sonuçların tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla, önceki alanyazın ile karşılaştırıldığında, akılıcı olmayan düşünceler ile internet bağımlılığı arasındaki pozitif yönde anlamlı zayıf ilişki, bu çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan akılıcı olmayan düşünce ile internet bağımlılığı arasında ortaya çıkan pozitif yöndeki ilişkiye akılıcı duygusal davranış teorisi çerçevesinden bakıldığında akılıcı olmayan düşüncelerin hem sağlıklı negatif duygulara hem de işlevsel olmayan davranışlara yol açtığı ileri sürülmektedir (Dryden & Neenan, 2004). Üstelik problemlili internet kullanımının artış göstermesi ve problemlili internet kullanım davranışının bir şekilde devam etmesinde bireylerin bilişlerinin önemli bir rolünün olduğu vurgulanmıştır (Davis, 2001). İnternet bağımlılığı da son yıllarda davranışsal bağımlılıklar kategorisinde ele alındığı (Karim & Chaudhri, 2012) düşünüldüğünde söz konusu pozitif ilişkinin önceki araştırmalarla (Stojković, vd., 2022) tutarlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla akılıcı olmayan düşünceler ile internet bağımlılığı arasındaki pozitif ilişki bilişsel modelle uyumludur.

Depresyon, anksiyete ve stres ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde ilişkilerin olduğu önceki araştırmalarda belirlenmiştir (Younes vd., 2016). Üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stresin artması, aynı zamanda problemlili internet kullanımını da artırmaktadır (Odacı & Çıkrıkçı, 2017). Benzer şekilde, internet bağımlılığı, depresyon, anksiyete ve stresi anlamlı bir şekilde yordamaktadır (Akin & İskender, 2011). Ayrıca, problemlili internet kullanımı ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde ilişkiler bulunmaktadır (Mamun vd., 2019). Mevcut sonuçlar, depresyon, anksiyete ve stres ile internet bağımlılığı arasındaki pozitif yönde anlamlı ilişkinin beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Çünkü, internet bağımlılığına sahip bireylerin önceki çalışmalarda depresyon, anksiyete ve stres ile ilişkili olduğunu ve internet bağımlısı olan bireylerin psikolojik rahatsızlık yaşamalarının yüksek olduğu ifade edilmektedir (Al Shawi vd., 2022). Dolayısıyla, beliren yetişkinlerden artan internet bağımlılığı sorunlarının artan ruhsal sorunlarla ilişkili olması dikkate alınması gereken bir sorun olabileceğini ve yaşam kalitesini daha da düşürebileceğini göstermektedir.

Akılıcı duygusal davranış teorisine göre akılıcı olmayan düşünceler bireylerde sağlıklı negatif duygu ve işlevsel olmayan davranışlara yol açmaktadır (Dryden & Neenan, 2004). Teori çerçevesinde internet bağımlılığı, aşırı ve kontrolsüz kullanımdan dolayı işlevsel olmayan davranış kategorisinde değerlendirilebilir. Çünkü, internet bağımlılığına eşlik eden duyguların büyük çoğunluğu başta depresyon ve kaygı (Akin & İskender, 2011) olmak üzere sağlıklı negatif sağlıklı duygu kategorisinde yer almaktadır ve ruh sağlığı üzerinde derin etkisi olan ciddi bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Saikia vd., 2019). Örneğin, tıp fakültesi öğrencileri ile gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçlarına göre internet bağımlılığı ile depresyon ve stres pozitif yönde ilişkiliyken anksiyete ile anlamlı olmayan bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Javaeed vd., 2019). Öte yandan başka bir çalışmada ise internet bağımlılığı ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif ilişkilerin olduğu bulunmuştur (Younes, vd., 2016).

Her ne kadar akılıcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunsada akılıcı olmayan düşüncelerin boyutlarının ilgili psikolojik durumlarla olan ilişkilerine odaklanmak gerekmektedir. Alanyazında, akılıcı olmayan düşüncelerin farklı boyutlarda ele alınması gerektiği belirtilmiştir (Macavei, 2005). Örneğin, felaketleştirme ve değersizleştirme gibi akılıcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuşken, rahatsız olmaya katlanamama ile ilgili psikolojik durumlar arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Alanyazındaki daha eski bir çalışmada, depresyon, düşük özsaygı ve akılıcı olmayan düşünceler (yüksek öz beklentiler, hayal kırıklığına duyarlılık, onay talebi, sorundan kaçınma ve çaresizlik) arasında anlamlı

ilişkiler tespit edilmiştir (McLennan, 1987). Daha güncel bir çalışmada, kendini değersizleştirme ve başkalarını değersizleştirme ile depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Balkıs & Duru, 2019).

Sporcularda yapılan bir çalışmada, spor anksiyetesi ile felaketleştirme, rahatsız olmaya katlanamama ve değersizleştirme arasında pozitif yönde ilişkiler bulunmuştur (Urfa & Aşçı, 2018). Felaketleştirme, bir olayın muhtemel en kötü senaryosunun kesinlikle gerçekleşeceğine dair akılcı olmayan düşüncelerden oluşur (Dryden, 1994). Bu tür düşünceler genellikle "kötü, berbat, korkunç" gibi tanımlamalar içerir (DiGiuseppe vd., 2013). Dolayısıyla, bu tür akılcı olmayan düşüncelere sahip bireylerin depresyon, anksiyete veya stres deneyimlemeleri muhtemeldir ve teorik olarak işlevsel olmayan bir davranış olan internet bağımlılığı riski ile karşı karşıya kalmaları mümkündür.

Araştırmanın dikkate değer bir bulgusu, rahatsız olmaya katlanamama ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmamasıdır. Rahatsız olmaya katlanamama, akılcı duygusal davranış teorisi için önemli bir kavram olmasına rağmen, bu konuda yapılan araştırmalar sınırlıdır (Harrington, 2005). Rahatsız olmaya katlanamama, bireyin konfor alanını sınırlayıcı bir tehdit hissettiğinde ortaya çıkan gerilimdir (Ellis, 2003). Ellis & Dryden (1997), rahatsız olmaya katlanamama durumunun, insanların yaşamlarında konforu koruma çabaları ve yaşam koşullarının istedikleri gibi olması gerektiğine inanmaları ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla, rahatsız olmaya katlanamamanın öz-kontrol sorunlarıyla bağlantılı olduğu söylenebilir (Harrington, 2005).

Genellikle rahatsız olmaya katlanamama, nahoş yaşam olayları karşısında, yani olumsuz bir duygu sonrasında ortaya çıkar ve büyük ihtimalle ikincil rahatsızlığa yol açar. İkincil rahatsızlıklar, bireylerin yaşadıkları psikolojik rahatsızlıklara karşı akılcı olmayan düşünceler geliştirmeleri nedeniyle ortaya çıkan ek duygusal sorunlardır (DiGiuseppe vd., 2013). Rahatsız olmaya katlanamama ile depresyon ve anksiyete arasında pozitif anlamlı ilişkiler olduğu belirtilmiştir (Harrington, 2006). Ayrıca, rahatsız olmaya katlanamama, depresyon ve anksiyetenin anlamlı bir yordayıcısıdır (Jibeen vd., 2013). Rahatsız olmaya katlanamamanın, akıllı telefon kullanım süresi ve problemlili akıllı telefon kullanımını pozitif yönde etkilediği bulunmuştur (Urfa, 2024). Dolayısıyla, rahatsız olmaya katlanamama ile depresyon, anksiyete ve stres arasındaki anlamlı olmayan ilişkilerin alanyazındaki önceki bulgulardan farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Talepkarlık ile sadece stres arasında pozitif yönde zayıf ve anlamlı bir ilişki mevcut olup, talepkarlık ile depresyon, anksiyete ve internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu bulgular, akılcı olmayan düşüncelerin alt boyutlarının alanyazındaki diğer çalışmalara kıyasla farklı bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Çünkü alanyazındaki araştırmalarda farklı kavramsallaştırmalarla talepkarlık ile psikolojik rahatsızlıklar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler mevcuttur (Lo vd., 2021; Nelson, 1977). Örneğin, Nelson (1977) lisans öğrencileri ile gerçekleştirdiği çalışmada, depresyon ile akılcı olmayan düşünceler ve bu düşüncelerin alt boyutları olan yüksek öz beklentiler, hayal kırıklığına tepkisellik, gelecekteki olası talihsizlikler hakkında aşırı endişe ve çaresizlik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, depresyon, düşük öz saygı, yüksek öz-beklentiler ve onay talebi arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır (McLennan, 1987). Güncel çalışmalara bakıldığında ise sporcularda yapılan bir çalışmada ise, spor anksiyetesi ile talepkarlık arasında pozitif yönde ilişkiler olduğu bulunmuştur (Urfa & Aşçı, 2018). Türkiye'deki bir başka çalışmada, akılcı olmayan düşüncelerin alt boyutları (yüksek beklentiler, onay ihtiyacı, aşırı kaygı, mükemmeliyetçilik, bağımlı olma ve çaresizlik) ile depresyon arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu ve akılcı olmayan düşüncelerin depresyonu, anksiyeteyi ve stresi anlamlı olarak yordadığı belirlenmiştir (Karlukaç & Ulaş-Kılıç, 2021). Ayrıca, ebeveyn talepkarlığı ile depresyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Lo vd., 2021). Diğer taraftan, akılcı olmayan düşünceler ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu saptanmış olsa da (Ergun-Basak & Aydın, 2019; Stojković vd., 2022) mevcut çalışmada talepkarlık ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı saptanmıştır.

Alanyazında, talepkarlık ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkilere odaklanan araştırmalara rastlanmamıştır. Bu araştırma sonuçlarının önemli bir noktası, talepkarlık ile psikolojik rahatsızlıklar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunsa da mevcut verilerin neden-sonuç ilişkileri hakkında bir fikir vermediği ve yalnızca korelasyonel bir perspektif sunduğudur. Bu nedenle, Albert Ellis'in belirttiği gibi, talepkarlığın tek başına psikolojik rahatsızlığa dönüşmeyeceği belirtilmelidir (Ellis, 1997). Ellis'in psikolojik rahatsızlıklar modelinde, talepkarlığın etkili olabilmesi için felaketleştirme, rahatsız olmaya katlanamama ve değersizleştirme gibi düşünce biçimlerinin

de eşlik etmesi gerektiği belirtilmiştir (DiGiuseppe vd., 2013). Yüksek öz-beklentiler ve hayal kırıklığına tepkisellik kavramları, bir anlamda talepkarlık içerir. Akılcı duygusal davranış teorisine göre, istek ve arzulara müdahale edilmez; ancak bu istek ve arzular mutlak bir yapıya, yani bir anlamda kanuna dönüştüğünde kritik bir soruna dönüşür. Dolayısıyla, yüksek öz-beklentiler ve hayal kırıklığına tepkisellik, istek ve arzuların daha mutlak bir yapıya dönüştüğü şekiller olabilir. Sonuç olarak, bu araştırmada ortaya çıkan talepkarlık ile depresyon, anksiyete ve internet bağımlılığı arasındaki anlamlı olmayan ilişkiler, Ellis'in (1997) psikolojik rahatsızlık modelinde ortaya koyduğu teori ile uyumludur. Ancak, belirli yaşam olaylarına veya durumlarına ilişkin değerlendirmeler yaparken bireyler, aynı olaya veya duruma ilişkin çok sayıda çıkarıma sahip olabilir ve talepkarlığa eşlik eden diğer akılcı olmayan düşüncelerin etkisiyle psikolojik rahatsızlıklar ortaya çıkabilir.

Talepkarlık ile stres arasındaki ilişkilere odaklanan araştırmalar alanyazında yaygın değildir. Ancak bazı araştırmalara göre, stres ile talepkarlık arasında pozitif bir ilişki olduğu ve akılcı olmayan düşüncelerin stresin %10'unu açıkladığı belirlenmiştir (Karlukaç & Ulaş-Kılıç, 2021). Ayrıca, üniversite öğrencilerinde akılcı olmayan düşüncelerin artmasının stresi de artırdığı bulunmuştur (Chan & Sun, 2021). Stres ile talepkarlık arasındaki zayıf ilişkinin, alanyazınla örtüşen birkaç olası açıklaması olabilir.

İlk olarak, stres gündelik yaşamda yaygın bir duygudur ve hemen hemen tüm yaşam olaylarına veya gelişmelere eşlik edebilir. Dolayısıyla, bireylerin yaşam olaylarına veya durumlarına ilişkin değerlendirmelerinde stresin artışıyla birlikte akılcı olmayan düşünceler ortaya çıkabilir. İkincisi, strese verilen tepkilerin bireysel farklılıklar gösterebileceği de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar, bireylerin stresi algılama biçimlerine odaklanarak talepkarlık ve stres arasındaki bağlantıyı anlamaya çalışmalıdır. Sonuç olarak, stres ile talepkarlık arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar, bu iki değişkenin nasıl etkileşime girdiğini tam olarak anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, bireysel farklılıkların ve akılcı olmayan düşüncelerin etkilerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, araştırmada akılcı olmayan düşünceler ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasında anlamlı düzeyde pozitif ilişkiler bulunmuştur. Ancak, talepkarlık, felaketleştirme, rahatsız olmaya katlanamama ve değersizleştirme ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkiler, anlamlı ve anlamlı olmayan düzeylerde farklılık göstermektedir. Bu bulgular, değişkenler arasındaki ilişkilerin çok boyutlu olduğunu ve daha fazla araştırılması gerektiğini göstermektedir.

Ağ analizi sonuçları, felaketleştirme değişkeninin en yüksek aradalık ve yakınlık puanına, stres değişkeninin ise en yüksek güç puanına sahip olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, felaketleştirmenin en merkezi değişken olduğunu ve stresin de ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerde daha önemli bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Felaketleştirmenin yüksek aradalık ve yakınlık puanlarına sahip olması, bu değişkenin diğer değişkenlere göre daha merkezi bir konumda olduğunu ve diğer değişkenler arasında bir köprü rolü üstlenebileceğini göstermektedir. Stres değişkeninin yüksek güç puanına sahip olması ise, ağ grafiğinde yer alan diğer değişkenlerle daha güçlü korelasyonları olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, bu sonuçlar stres değişkeninin bireylerin yaşamlarındaki önemine dikkat çekmektedir. Bir anlamda en çok stres değişkeni mevcut çalışmadaki diğer değişkenlerle önemli ölçüde bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu durum, stresin gündelik yaşamda yaygın olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Mevcut araştırmanın dikkate alınması gereken bazı sınırlılıkları vardır. Birincisi, bu çalışma kesitsel bir çalışmadır, bu da nedensel ilişkilerin belirlenmesini zorlaştırır. İkincisi, araştırmanın verileri kolay ulaşılabilir olmasından dolayı sadece bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinden elde edilmiştir, bu da sonuçların genelleştirilebilirliğini kısıtlayabilir. Üçüncüsü, araştırmadaki katılımcıların çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır, bu da cinsiyet dağılımının eşit olmadığını göstermektedir.

Öneriler

Bu araştırmadan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak araştırmacılar ve uygulamacılar için bazı öneriler sunulabilir. İlki, mevcut çalışmada elde edilen sonuçlar, farklı üniversitelerde ve bölümlerde veya klinik örneklerde yeniden incelenebilir. Bu, bulguların genelleştirilebilirliğini artırabilir. İkincisi, mevcut çalışmanın kesitsel tasarımından farklı olarak, boylamsal bir çalışma olarak tasarlanabilir. Üçüncüsü, ağ analizi sonuçlarına

dayanarak, teoriye uygun aracılık veya yapısal eşitlik modelleri geliştirilebilir ve test edilebilir. Bu, teorik modellerin doğruluğunu ve geçerliliğini değerlendirmek için önemli bir adım olabilir. Dördüncüsü, kuramsal olarak rahatsız olmaya katlanamama ve değersizleştirme boyutları arasında ortaya çıkan anlamlı olmayan ilişkiyi daha fazla araştırmak gereklidir. Beşincisi, talepkarlık ile internet bağımlılığı, depresyon, anksiyete arasında anlamlı ilişkilerin olmadığı belirlenmiştir. Üstelik, rahatsız olmaya katlanamama depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığı ile anlamlı ilişkilere sahip değildi. Bu, akılcı duygusal davranış teorisindeki akılcı olmayan düşüncelere yönelik daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, akılcı olmayan düşüncelerin boyutları arasındaki farklılıklar nedeniyle ve de ağ grafiği sonuçları göz önüne alındığında gelecek çalışmalarda akılcı olmayan düşüncelerin boyutları ile aracılık modelleri, yapısal eşitlik modellerini içeren teorik modeller test edilebilir. Altıncısı, alanyazındaki akılcı olmayan düşüncelere odaklanan çalışmalara bakıldığında akılcı olmayan düşüncelerin genel tutum ve inanışlar (Artıran, 2019) gibi farklı kavramsallaştırmaları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları değerlendirilirken bu durum göz önüne alınmalıdır. Yedincisi, ruh sağlığı uzmanlarınca akılcı olmayan düşüncelerden özellikle felaketleştirme ile depresyon, anksiyete, stres ve internet bağımlılığını içeren atölye veya farkındalık çalışmaları planlanabilir.

Kaynakça

- Akın, A., & İskender, M. (2011). Internet addiction and depression, anxiety and stress. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(1), 138-148.
- Al Shawi, A. F., Hameed, A. K., Shalal, A. I., Abd Kareem, S. S., Majeed, M. A., & Humidy, S. T. (2022). Internet addiction and its relationship to gender, depression and anxiety among medical students in Anbar Governorate-West of Iraq. *Community Health Equity Research & Policy*, 42(3), 253-256. <https://doi.org/10.1177/0272684X20985708>
- Alimoradi, Z., Lin, C. Y., Broström, A., Bülow, P. H., Bajalan, Z., Griffiths, M. D., ... & Pakpour, A. H. (2019). Internet addiction and sleep problems: A systematic review and meta-analysis. *Sleep Medicine Reviews*, 47, 51-61. <https://doi.org/10.1016/j.smrv.2019.06.004>
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.55.5.469>
- Arnett, J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for?. *Child Development Perspectives*, 1(2), 68-73. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x>
- Arslan, G., Ayrancı, U., Unsal, A., & Arslantaş, D. (2009). Prevalence of depression, its correlates among students, and its effect on health-related quality of life in a Turkish university. *Uppsala Journal of Medical Sciences*, 114(3), 170-177. <https://doi.org/10.1080/03009730903174339>
- Artıran, M. (2019). Genel Tutumlar ve İnanışlar Ölçeği Kısa Formu'nun Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 842-858. <https://doi.org/10.17679/inuefd.516350>
- Aslan, I., & Çınar, O. (2023). Predictors and prevalence of stress, anxiety, depression, and PTSD among university students during the second wave of the COVID-19 pandemic in Turkey. *Frontiers in Psychology*, 13, 1087528. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1087528>
- Avcı, E. (2021). Multi-category prevalence of meta-analysis: the prevalence of level of internet addiction in Turkey. *Türkiye Klinikleri Biyoistatistik*, 13(1), 39-49. <https://doi.org/10.5336/biostatic.2020-80194>
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. (2021). Fear of COVID-19 and positivity: Mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19, 2369-2382. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00331-y>

- Balkis, M., & Duru, E. (2019). The protective role of rational beliefs on the relationship between irrational beliefs, emotional states of stress, depression and anxiety. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 37, 96-112. <https://doi.org/10.1007/s10942-018-0305-7>
- Ballarotto, G., Marzilli, E., Cerniglia, L., Cimino, S., & Tambelli, R. (2021). How does psychological distress due to the COVID-19 pandemic impact on internet addiction and Instagram addiction in emerging adults?. *International Journal of environmental Research and Public Health*, 18(21), 11382. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111382>
- Barroso, C., Ganley, C. M., McGraw, A. L., Geer, E. A., Hart, S. A., & Daucourt, M. C. (2021). A meta-analysis of the relation between math anxiety and math achievement. *Psychological Bulletin*, 147(2), 134-168. <https://doi.org/10.1037/bul0000307>
- Baykan, Z., & Naçar, M. (2012). Depression, anxiety, and stress among last-year students at Erciyes University Medical School. *Academic Psychiatry*, 36(1), 64.
- Bernard, M. E. (2011). *Rationality and the pursuit of happiness: The legacy of Albert Ellis*. UK: John Wiley & Sons.
- Berry, D. (2004). The relationship between depression and emerging adulthood: Theory generation. *Advances in Nursing Science*, 27(1), 53-69. <https://doi.org/10.1097/00012272-200401000-00007>
- Borsboom, D., & Cramer, A. O. (2013). Network analysis: An integrative approach to the structure of psychopathology. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9, 91-121. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185608>
- Bueno-Notivol, J., Gracia-García, P., Olaya, B., Lasheras, I., López-Antón, R., & Santabárbara, J. (2021). Prevalence of depression during the COVID-19 outbreak: A meta-analysis of community-based studies. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 21(1), 100196. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2020.07.007>
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2015). *Sosyal bilimler için istatistik* (17. baskı). Ankara: Pegem.
- Çelik, D. Ö., & Haney, M. Ö. (2023). The relationship between depression, healthy lifestyle behaviors and internet addiction: A cross-sectional study of the athlete university students in Turkey. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1222931. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1222931>
- Chan, H. W. Q., & Sun, C. F. R. (2021). Irrational beliefs, depression, anxiety, and stress among university students in Hong Kong. *Journal of American College Health*, 69(8), 827-841. <https://doi.org/10.1080/07448481.2019.1710516>
- Chen, C., & Meier, S. T. (2021). Burnout and depression in nurses: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Nursing Studies*, 124, 104099. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2021.104099>
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cunningham, S., Hudson, C. C., & Harkness, K. (2021). Social media and depression symptoms: A meta-analysis. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 49(2), 241-253. <https://doi.org/10.1007/s10802-020-00715-7>
- Dalton, F., & Cassidy, T. (2021). Problematic internet usage, personality, loneliness, and psychological well-being in emerging adulthood. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 21(1), 509-519. <https://doi.org/10.1111/asap.12224>
- Danielsson, M., Heimerson, I., Lundberg, U., Perski, A., Stefansson, C. G., & Åkerstedt, T. (2012). Psychosocial stress and health problems: Health in Sweden: The National Public Health Report 2012. Chapter 6. *Scandinavian Journal of Public Health*, 40(9_suppl), 121-134. <https://doi.org/10.1177/140349481245946>

- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological internet use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187-195. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(00\)00041-8](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(00)00041-8)
- Deng, J., Zhou, F., Hou, W., Silver, Z., Wong, C. Y., Chang, O., ... & Zuo, Q. K. (2021). The prevalence of depression, anxiety, and sleep disturbances in COVID-19 patients: A meta-analysis. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1486(1), 90-111. <https://doi.org/10.1111/nyas.14506>
- DiGiuseppe, R. A., Doyle, K. A., Dryden, W., & Backx, W. (2013). *A practitioner's guide to rational-emotive behavior therapy*. New York, NY: Oxford University.
- Doğan, İ., & Doğan, N. (2019). The prevalence of depression, anxiety, stress and its association with sleep quality among medical students. *Ankara Medical Journal*, 19(3), 550-558. <https://doi.org/10.17098/amj.624517>
- Dryden, W. (1994). Reason and emotion in psychotherapy: Thirty years on. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 12(2), 83-99. <https://doi.org/10.1007/BF02354606>
- Dryden, W. (2013). On rational beliefs in rational emotive behavior therapy: A theoretical perspective. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 31(1), 39-48. <https://doi.org/10.1007/s10942-012-0158-4>
- Dryden, W. (2019). Rational emotive behaviour therapy and the working alliance. In M. E. Bernard & W. Dryden (Eds.), *Advances in REBT: Theory, practice, research, measurement, prevention and promotion* (pp. 121-146). Cham, Switzerland: Springer.
- Dryden, W., & Neenan, M. (2004). *Counselling individuals: A rational emotive behavioural handbook* (4th ed.). Whurr.
- Ellis, A. (1995). Rational-emotive therapy. In M. J. Mahoney (Ed.), *Cognitive and constructive psychotherapies: Theory, research and practice* (pp 67-86). New York: Springer.
- Ellis, A. (1997). Must musturbation and demandingness lead to emotional disorders?. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 34(1), 95-98. <https://doi.org/10.1037/h0087779>
- Ellis, A. (2003). Discomfort anxiety: A new cognitive-behavioral construct (Part II). *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 21(3-4), 183-191. <https://doi.org/10.1023/A:1025833927340>
- Ellis, A., & Dryden, W. (1997). *The practice of rational emotive behavior therapy* (2nd ed.). New York: Springer.
- Epskamp, S., Borsboom, D., & Fried, E. I. (2018). Estimating psychological networks and their accuracy: A tutorial paper. *Behavior Research Methods*, 50(1), 195-212. <https://doi.org/10.3758/s13428-017-0862-1>
- Ergun-Basak, B., & Aydin, M. (2019). Problematic internet use in terms of the purposes of internet use, irrational beliefs, feelings of inferiority, and gender. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 469-494. <https://doi.org/10.15805/addicta.2019.6.3.0017>
- Firat, M., Okanlı, A., Kanbay, Y., Utkan, M., & Gökmen, B. D. (2021). The prevalence of pandemic anxiety, anxiety and depression during the COVID-19 pandemic in Turkey. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, 31(2), 198-205. <https://doi.org/10.5152/pcp.2021.21641>
- Geldard, K. & Geldard, D. (2013). *Ergenler ve gençlerle psikolojik danışma - proaktif yaklaşım*. (Çev. Ed. Metin Pişkin). Üçüncü Basımdan Çeviri Ankara: Nobel Yayınları.
- Güçlü, N. (2001). Stres yönetimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109.
- Halliburton, A. E., Hill, M. B., Dawson, B. L., Hightower, J. M., & Rueden, H. (2021). Increased stress, declining mental health: Emerging adults' experiences in college during COVID-19. *Emerging Adulthood*, 9(5), 433-448. <https://doi.org/10.1177/21676968211025348>
- Hamurcu, P. (2023). Impact of perceived body weight on depression, anxiety and stress levels of young adults in Turkey. *Iranian Journal of Public Health*, 52(3), 603-611. <https://doi.org/10.18502/ijph.v52i3.12143>

- Harrington, N. (2005). Dimensions of frustration intolerance and their relationship to self-control problems. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 23, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s10942-005-0001-2>
- Harrington, N. (2006). Frustration intolerance beliefs: Their relationship with depression, anxiety, and anger, in a clinical population. *Cognitive Therapy and Research*, 30, 699-709. <https://doi.org/10.1007/s10608-006-9061-6>
- Hevey, D. (2018). Network analysis: A brief overview and tutorial. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, 6(1), 301-328. <https://doi.org/10.1080/21642850.2018.1521283>
- Hoyt, L. T., Cohen, A. K., Dull, B., Castro, E. M., & Yazdani, N. (2021). "Constant stress has become the new normal": Stress and anxiety inequalities among US college students in the time of COVID-19. *Journal of Adolescent Health*, 68(2), 270-276. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.10.030>
- Javaeed, A., Bint Zafar, M., Iqbal, M., & Ghauri, S. K. (2019). Correlation between Internet addiction, depression, anxiety and stress among undergraduate medical students in Azad Kashmir. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 35(2), 506-509. <https://doi.org/10.12669/pjms.35.2.169>
- Jibeen, T. (2013). Frustration intolerance beliefs as predictors of emotional problems in university undergraduates. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 31, 16-26. <https://doi.org/10.1007/s10942-012-0154-8>
- Kabadayı, F. & Güven, M. (2024). Üniversite öğrencileri için Akılcı ve Akılcı Olmayan Düşünceler Ölçeğinin geliştirilmesi. *Klinik ve Ruh Sağlığı Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 4(1), 1-24.
- Kan, F. P., Raoofi, S., Rafiei, S., Khani, S., Hosseinfard, H., Tajik, F., ... & Ghashghaee, A. (2021). A systematic review of the prevalence of anxiety among the general population during the COVID-19 pandemic. *Journal of Affective Disorders*, 293, 391-398. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.06.073>
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel.
- Karim, R., & Chaudhri, P. (2012). Behavioral addictions: An overview. *Journal of Psychoactive Drugs*, 44(1), 5-17. <https://doi.org/10.1080/02791072.2012.662859>
- Karlukaç, İ., & Ulaş-Kılıç, Ö. (2021). Üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ile depresyon, kaygı, umutsuzluk ve stres düzeyleri. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, 1(2), 95-120.
- Köse, N. (2016). Ergenlerde internet bağımlılığının yaşam doyumuna etkisi. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 58-65.
- Kuang, J., Zhong, J., Yang, P., Bai, X., Liang, Y., Cheval, B., ... & Arnett, J. J. (2023). Psychometric evaluation of the inventory of dimensions of emerging adulthood (IDEA) in China. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 23(1), 100331. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2022.100331>
- Kutlu, M., Savcı, M., Demir, Y., & Aysan, F. (2016). Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formunun Türkçe uyarlaması: Üniversite öğrencileri ve ergenlerde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 69-76. <https://doi.org/10.5455/apd.190501>
- Kuwabara, S. A., Van Voorhees, B. W., Gollan, J. K., & Alexander, G. C. (2007). A qualitative exploration of depression in emerging adulthood: Disorder, development, and social context. *General Hospital Psychiatry*, 29(4), 317-324. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsy.2007.04.001>
- LeBlanc, N.J., Brown, M., Henin, A. (2020). Anxiety disorders in emerging adulthood. In: Bui, E., Charney, M., Baker, A. (eds) *Clinical handbook of anxiety disorders*. Current clinical psychiatry. Humana, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-30687-8_8
- Li, T., & Chan, D. K. S. (2012). How anxious and avoidant attachment affect romantic relationship quality differently: A meta-analytic review. *European Journal of Social Psychology*, 42(4), 406-419. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1842>

- Li, W., Zhao, Z., Chen, D., Peng, Y., & Lu, Z. (2022). Prevalence and associated factors of depression and anxiety symptoms among college students: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 63(11), 1222-1230. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13606>
- Lisznyai, S., Vida, K., Németh, M., & Benczúr, Z. (2014). Risk factors for depression in the emerging adulthood. *The European Journal of Counselling Psychology*, 3(1), 54–68. <https://doi.org/10.23668/psycharchives.2011>
- Lo, B. C. Y., Ng, T. K., & So, Y. (2021). Parental demandingness predicts adolescents' rumination and depressive symptoms in a one-year longitudinal study. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 49(1), 117-123. <https://doi.org/10.1007/s10802-020-00710-y>
- Love, J., Selker, R., Marsman, M., Jamil, T., Dropmann, D., Verhagen, J., ... & Wagenmakers, E. J. (2019). JASP: Graphical statistical software for common statistical designs. *Journal of Statistical Software*, 88, 1–17. <https://doi.org/10.18637/jss.v088.i02>
- Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)
- Lozano-Blasco, R., Robres, A. Q., & Sánchez, A. S. (2022). Internet addiction in young adults: A meta-analysis and systematic review. *Computers in Human Behavior*, 130, 107201. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107201>
- Luo, L., Yuan, J., Bi, S., Wang, Y., Cao, Y., Wen, S., ... & Tang, K. (2024). The impact of emerging adulthood characteristics on college students' anxiety: The mediating role of life satisfaction and internet addiction. *Current Psychology*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-05615-3>
- Macavei, B. (2005). The role of irrational beliefs in the rational emotive behavior theory of depression. *Journal of Cognitive & Behavioral Psychotherapies*, 5(1), 73–81.
- Mamun, M. A., Hossain, M. S., Siddique, A. B., Sikder, M. T., Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2019). Problematic internet use in Bangladeshi students: The role of socio-demographic factors, depression, anxiety, and stress. *Asian Journal of Psychiatry*, 44, 48-54. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2019.07.005>
- Martin, R. C., & Dahlen, E. R. (2004). Irrational beliefs and the experience and expression of anger. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 22, 3-20. <https://doi.org/10.1023/B:JORE.0000011574.44362.8f>
- Martínez-Hernández, A., Carceller-Maicas, N., DiGiacomo, S. M., & Ariste, S. (2016). Social support and gender differences in coping with depression among emerging adults: A mixed-methods study. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 10(2), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s13034-015-0088-x>
- Martínez-Líbano, J., Torres-Vallejos, J., Oyanedel, J. C., González-Campusano, N., Calderón-Herrera, G., & Yeomans-Cabrera, M. M. (2023). Prevalence and variables associated with depression, anxiety, and stress among Chilean higher education students, post-pandemic. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1139946. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1139946>
- Matud, M. P., Díaz, A., Bethencourt, J. M., & Ibáñez, I. (2020). Stress and psychological distress in emerging adulthood: A gender analysis. *Journal of Clinical Medicine*, 9(9), E2859-E2859. <https://doi.org/10.3390/jcm9092859>
- McLennan, J. P. (1987). Irrational beliefs in relation to self-esteem and depression. *Journal of clinical psychology*, 43(1), 89-91. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(198701\)43:1<89::AID-JCLP2270430112>3.0.CO;2-I](https://doi.org/10.1002/1097-4679(198701)43:1<89::AID-JCLP2270430112>3.0.CO;2-I)
- Mercan, O., Yazıcı Kabadayı, S., Aslan, S. (2023). Stres ve kişilik tipleri: Bir derleme çalışması. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, 12(1), 71-86. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.126569>

- Nelson, R. E. (1977). Irrational beliefs in depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45(6), 1190–1191. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.45.6.1190>
- Odacı, H., & Çıkrıkçı, Ö. (2017). Problemlı internet kullanımında depresyon, kaygı ve stres düzeyine dayalı farklılıklar. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 4(1), 41-61. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2017.4.1.0020>
- Odacı, H., & Çıkrıkçı, Ö. (2022). Dysfunctional attitudes as a mediator in the association between problematic internet use and depression, anxiety, and stress. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 40(1), 1-22. <https://doi.org/10.1007/s10942-021-00394-3>
- Oltean, H. R., & David, D. O. (2018). A meta-analysis of the relationship between rational beliefs and psychological distress. *Journal of Clinical Psychology*, 74(6), 883-895. <https://doi.org/10.1002/jclp.22562>
- Pan, Y. C., Chiu, Y. C., & Lin, Y. H. (2020). Systematic review and meta-analysis of epidemiology of internet addiction. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 118, 612-622. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2020.08.013>
- Pawlikowski, M., Altstötter-Gleich, C., & Brand, M. (2013). Validation and psychometric properties of a short version of Young's Internet Addiction Test. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 1212-1223. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.10.014>
- Przepiorka, A., Blachnio, A., & Cudo, A. (2019). The role of depression, personality, and future time perspective in internet addiction in adolescents and emerging adults. *Psychiatry Research*, 272, 340-348. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.12.086>
- Ragusa, A., González-Bernal, J., Trigueros, R., Caggiano, V., Navarro, N., Minguez-Minguez, L. A., ... & Fernandez-Ortega, C. (2023). Effects of academic self-regulation on procrastination, academic stress and anxiety, resilience and academic performance in a sample of Spanish secondary school students. *Frontiers in Psychology*, 14, 1073529. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1073529>
- Şahin, M. (2019). Korku, kaygı ve kaygı (anksiyete) bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 117-135.
- Saikia, A. M., Das, J., Barman, P., & Bharali, M. D. (2019). Internet addiction and its relationships with depression, anxiety, and stress in urban adolescents of Kamrup District, Assam. *Journal of Family and Community Medicine*, 26(2), 108-112. https://doi.org/10.4103/jfcm.JFCM_93_18
- Sarıçam, H. (2018). The psychometric properties of Turkish version of Depression Anxiety Stress Scale-21 (DASS-21) in health control and clinical samples. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, 7(1), 19-30. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.274847>
- Shek, D.T.L., Yu, L., Sun, R.C.F., Fan, Y. (2022). Internet Addiction. In: Pfaff, D.W., Volkow, N.D., Rubenstein, J. (Eds.) *Neuroscience in the 21st Century*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6434-1_108-4
- Stockdale, L., & Coyne, S. M. (2018). Video game addiction in emerging adulthood: Cross-sectional evidence of pathology in video game addicts as compared to matched healthy controls. *Journal of Affective Disorders*, 225, 265-272. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.08.045>
- Stojković, I., Vukosavljević-Gvozden, T., David, I., & Purić, D. (2022). Internet addiction in adolescents: A rational emotive and cognitive behavior therapy perspective. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 40(4), 817-840. <https://doi.org/10.1007/s10942-022-00445-3>
- Szentagotai, A. & Jones, J. (2010). The behavioral consequences of irrational beliefs. In A. Ellis, D. David & S. J. Lynn (Eds.), *Rational and irrational beliefs* (pp. 75-97). New York: Oxford University.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.

- Traino, K. A., Fisher, R. S., Basile, N. L., Edwards, C. S., Bakula, D. M., Chaney, J. M., & Mullins, L. L. (2023). Transition readiness and quality of life in emerging adult college students. *Journal of American College Health*, 71(4), 1167-1174. <https://doi.org/10.1080/07448481.2021.1923507>
- Türkçapar, H. (2004). Anksiyete bozukluğu ve depresyonun tanısal ilişkileri. *Klinik Psikiyatri*, 4, 12-16.
- Urfa, O. (2024). A conditional process model to explain problematic smartphone use: The interaction among frustration intolerance, duration of use, and gender. *Psihologija*, 57(2), 215-226. <https://doi.org/10.2298/PSI220627017U>
- Urfa, O., & Aşçı, F. H. (2018). Akıldışı Performans İnançları Envanteri-2'nin psikometrik özelliklerinin sınanması. *Psikoloji Çalışmaları*, 38(2), 219-236. <https://doi.org/10.26650/SP2018-0004>
- Uygur, Y., & Dilmaç, B. (2021). Genç yetişkin bireylerde internet bağımlılığı sosyal uyum ve mutluluk düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1706-1714. <https://doi.org/10.33206/mjss.874013>
- Vannucci, A., Flannery, K. M., & Ohannessian, C. M. (2017). Social media use and anxiety in emerging adults. *Journal of Affective Disorders*, 207, 163-166. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.08.040>
- Vıslá, A., Flückiger, C., Grosse Holtforth, M., & David, D. (2016). Irrational beliefs and psychological distress: A meta-analysis. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 85(1), 8-15. <https://doi.org/10.1159/000441231>
- Vukosavljevic-Gvozden, T., Filipovic, S., & Opacic, G. (2015). The mediating role of symptoms of psychopathology between irrational beliefs and internet gaming addiction. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 33, 387-405. <https://doi.org/10.1007/s10942-015-0218-7>
- Wagenmakers, E., Kucharský, Š. & the JASP Team (2020). *The JASP Data Library*. JASP Publishing.
- Yılmaz, H. Ö., & Arslan, M. (2024). Dietary total antioxidant capacity in association to depression and sleep quality in Turkish young adults. *Current Psychology*, 43(11), 9867-9876. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-05152-5>
- Younes, F., Halawi, G., Jabbour, H., El Osta, N., Karam, L., Hajj, A., & Rabbaa Khabbaz, L. (2016). Internet addiction and relationships with insomnia, anxiety, depression, stress and self-esteem in university students: A cross-sectional designed study. *Plos One*, 11(9), e0161126. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0161126>
- Young, K. (2009). Internet addiction: Diagnosis and treatment considerations. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 39, 241-246. <https://doi.org/10.1007/s10879-009-9120-x>
- Young, K. S. (1998). *Caught in the net: How to recognize the signs of internet addiction and a winning strategy for recovery*. John Wiley & Sons.
- Zhang, M. W., Lim, R. B., Lee, C., & Ho, R. C. (2018). Prevalence of internet addiction in medical students: A meta-analysis. *Academic Psychiatry*, 42, 88-93. <https://doi.org/10.1007/s40596-017-0794-1>
- Zhao, L., Xu, J., Liang, F., Li, A., Zhang, Y., & Sun, J. (2015). Effect of chronic psychological stress on liver metastasis of colon cancer in mice. *Plos One*, 10(10), e0139978. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0139978>

EXTENDED SUMMARY

Emerging adulthood is a period of development between the ages of 18 and 29 during which individuals make important decisions about romantic relationships, careers, and worldviews. During this time, marriage, work, and career planning come to the fore. In addition, psychological and behavioural issues such as depression, anxiety, stress, and internet addiction are prevalent during this time. Research shows that internet addiction is associated with increased stress and psychological disorders. Irrational beliefs play a crucial role in the development of these disturbances and internet addiction. This study aims to examine the relationships between irrational beliefs, depression, anxiety, stress, and internet addiction among Turkish emerging adults. Correlational and network analysis methods will be utilized to explore these relationships in depth. These findings may provide valuable insights for developing strategies to improve the mental health of young adults.

The present study was conducted using a survey model to determine the relationships between irrational beliefs, depression, anxiety, stress, and internet addiction. The study was conducted with 285 students (213 female, 74 male) from the Faculty of Education at a state university. Participants were assessed using the Personal Information Form, the Rational and Irrational Beliefs Scale, the Internet Addiction Scale, and the Depression Anxiety Stress Scale. Data were collected in the classroom using QR codes and analysed using SPSS and JASP. Pearson correlation and network analysis were used to examine the relationships between variables. Network analysis shows the relationships between variables on a graph using nodes and edges. Measures such as strength, betweenness and closeness were used to determine the centrality of nodes and the strength of relationships within the network.

This study examined the relationships between demandingness, frustration intolerance, awfulizing, global evolution of worth, depression, anxiety, stress, and internet addiction using correlational and network analysis methods. As expected, the results of the research revealed numerous positive and significant relationships between these variables. According to the results, there are positive significant relationships between irrational beliefs and depression, anxiety, and stress. When looking at the sub-dimensions, positive significant relationships were found between awfulizing and global evolution of worth with depression, anxiety, and stress. However, no significant relationship was found between frustration intolerance and depression, anxiety, and stress. Demandingness only showed a positive significant relationship with stress. In addition, positive significant relationships were found between irrational beliefs and internet addiction. Specifically, positive significant relationships were found between awfulizing and global evolution of worth with internet addiction. However, no significant relationship was found between demandingness and frustration intolerance with internet addiction. Positive significant relationships were also found between internet addiction and depression, anxiety, and stress.

The findings in the literature show that the positive and significant relationships between irrational beliefs and depression, anxiety, stress, and internet addiction are an expected result. The theory of rational emotional behaviour states that irrational beliefs lead to psychological disturbances and dysfunctional behaviors. The results of this study are consistent with this theory. According to the network analysis results, the awfulizing variable had the highest betweenness and closeness scores, and the stress variable had the highest strength score. These findings suggest that awfulizing plays a central role among other variables and stress has a significant impact on individuals' lives. Network analysis supports the results of this study by providing the opportunity to examine the relationships between variables in more detail. These findings suggest that the relationships between irrational beliefs, depression, anxiety, stress, and internet addiction are multidimensional, and that further research is needed in these areas.

There are several limitations to this study. First, as a cross-sectional study, it is difficult to establish causal relationships. Second, the data were collected only from the faculty of education at a state university, which limits the generalizability of the findings. Thirdly, the majority of participants were female, indicating an imbalance in the gender distribution. Future studies should address these limitations by using larger and more balanced samples and by conducting longitudinal studies.

Based on the results of this study, several recommendations can be made. First, the results should be replicated in different universities, departments, or clinical samples to increase the generalizability and reliability of the findings. Second, instead of a cross-sectional design, a longitudinal study could be conducted to better

understand changes over time and causal relationships. Third, mediation or structural equation models consistent with the theory could be developed and assessed based on the network analysis results. Fourth, the non-significant relationship between frustration intolerance and global evolution of worth dimensions needs further investigation. Fifth, demandingness was not significantly related to internet addiction, depression or anxiety, and frustration intolerance was not significantly related to depression, anxiety, stress, or internet addiction. This suggests that more research is needed on irrational beliefs within the framework of rational emotive behaviour theory. Sixth, when evaluating the results of this research, it should be noted that irrational beliefs can be conceptualized in different ways, such as in terms of general attitudes and beliefs. These recommendations are crucial for improving the quality of future research and assessing the accuracy of theoretical models. Seventh, workshops or awareness sessions can be planned by mental health professionals to address irrational beliefs, especially awfulizing, depression, anxiety, stress and internet addiction.

NIJERYA'DA DOĞAL KAYNAK RANTI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ÇEVRE KALİTESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF NATURAL RESOURCE RENT AND ECONOMIC GROWTH ON ENVIRONMENTAL QUALITY IN NIGERIA

Mehmet UÇAR
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Gülşehir SBMYO
Finans Bankacılık ve Sigortacılık
mehmet.ucar@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6078-7536

Mücahit ÜLGER
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Mucur MYO
Finans Bankacılık ve Sigortacılık
mucahit.ulger@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0300-099X

Mert Anıl ATAMER
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Gülşehir SBMYO
Finans Bankacılık ve Sigortacılık
mertatamer@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1238-9020

ÖZ

Geliş Tarihi:

12.07.2024

Kabul Tarihi:

13.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Doğal kaynak rantı
Ekonomik büyüme
CO₂ emisyonu
Ekolojik ayak izi
Yük kapasitesi faktörü

Keywords

Natural resource rent
Economic growth
CO₂ emission
Ecological footprint
Load capacity factor

Bu çalışma, Nijerya'da 1990-2020 döneminde doğal kaynak rantı ve ekonomik büyümenin çevresel kalite üzerindeki etkilerini incelemiştir. CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü gibi üç farklı çevre kalitesi göstergesi kullanılarak Granger nedensellik ve etki-tepki analizleri gerçekleştirilmiştir. Granger nedensellik analizine göre, CO₂ emisyonlarından doğal kaynak rantına, ekonomik büyümeden CO₂ emisyonlarına ve ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunmuştur. Etki-tepki analizleri, doğal kaynak rantı ve ekonomik büyüme değişkenlerine verilen şokların çevresel kalite göstergelerinde önemli tepkilere yol açtığını ortaya koymuştur. Doğal kaynak rantına ve ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka CO₂ emisyon miktarı artış yönünde tepki verirken, ekolojik ayak izi bu şoklara ilk dönemden itibaren artarak azalış yönünde tepki vermiştir. Doğal kaynak rantına verilen bir standart sapmalı şoka yük kapasitesi faktörü ilk dört dönem azalış sonrasında dört dönem artış şeklinde tepki verirken, ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka yük kapasitesi faktörü ilk dört dönem azalış sonrasında iki dönem artış şeklinde tepki vermiştir. Bu sonuçlar, Nijerya'nın sürdürülebilir kalkınma stratejilerini oluştururken, çevresel etkileri dikkate alarak çevre dostu politikalar geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

ABSTRACT

This study examined the effects of natural resource rent and economic growth on environmental quality in Nigeria during the 1990-2020 period. Granger causality and impulse-response analysis were carried out using three different environmental quality indicators such as CO₂ emissions, ecological footprint and load capacity factor. According to Granger causality analysis, one-way causality relationships were found from CO₂ emissions to natural resource rent, from economic growth to CO₂ emissions, and from economic growth to ecological footprint. Impulse-response analysis revealed that shocks to natural resource rent and economic growth variables caused significant reactions in environmental quality indicators. While the amount of CO₂ emissions responded to a one standard deviation shock to natural resource rent and economic growth, the ecological footprint responded to these shocks by increasing and decreasing from the first period. While the load capacity factor responded to a one standard deviation shock to natural resource rent by decreasing in the first four periods and then increasing in four periods, the load capacity factor responded to a one standard deviation shock to economic growth by decreasing in the first four periods and then increasing in two periods. These results emphasize that Nigeria should develop environmentally friendly policies by taking environmental impacts into account when creating sustainable development strategies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1514967>

Atf/Cite as: Uçar, M., Ülger, M., & Atamer, M. A. (2024). Nijerya'da doğal kaynak rantı ve ekonomik büyümenin çevre kalitesi üzerine etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1668-1691.

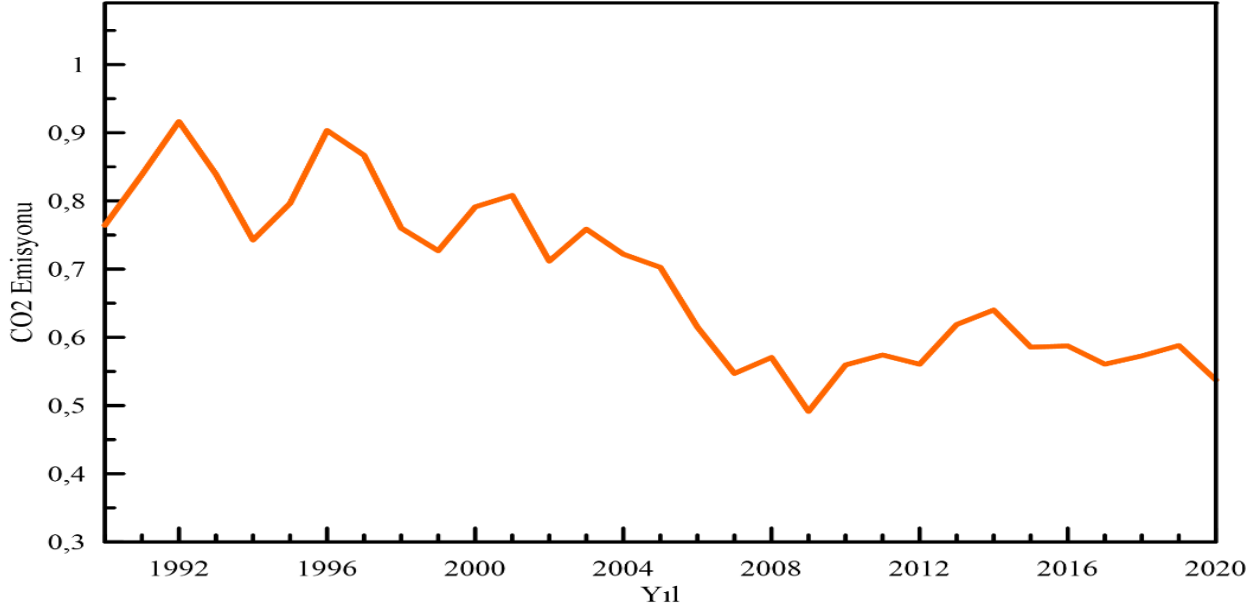
Giriş

Son yıllarda iklim değişikliği birçok ülkenin karşı karşıya kaldığı ve bununla uğraşmak zorunda kaldığı en önemli sorun haline gelmiştir. Bunun yanında dünya nüfusunun hızla artması, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin ivme kazanmasıyla birlikte, doğal kaynakların üzerindeki baskıyı da giderek arttırmaktadır. Bu nedenle, çevresel sürdürülebilirlik kavramı her zamankinden daha önemli hale gelmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin, mevcut doğal kaynakların dikkatli ve verimli bir şekilde kullanılması anlamına gelmektedir. Bu durum yalnızca ekosistemleri korumak değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik sistemleri de uzun vadeli olarak dengede tutmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sürdürülebilirlik yaklaşımı, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, su kaynaklarının tükenmesi ve atık yönetimi gibi günümüzün çevresel sorunları nedeniyle çok önemlidir. Bu noktada, çevresel kalite kavramı, sürdürülebilirliği sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Çevresel kalite, bir ekosistemin bileşenlerinin insan sağlığı, ekolojik denge ve genel yaşam kalitesi açısından kabul edilebilir düzeyde olmasını ifade etmektedir.

Doğal kaynaklar açısından zengin birçok ülkenin hayal kırıklığı yaratan bir ekonomik büyüme yaşadığı ortaya çıkmıştır. Kaynak rantının kalkınmaya zarar vermek yerine kalkınmanın önemli bir bileşeni haline getirilmesi çözülemeyen temel sorunlardan biri olmuştur (Ben-Salha vd., 2021). Bu durum doğal kaynak laneti olarak ifade edilmektedir. Kaynak laneti hipotezi ilk olarak Gelb (1988) tarafından ortaya atılmış olsa da daha sonra doğal kaynak laneti olarak Auty (2002) tarafından adlandırılmıştır. Doğal kaynak-ekonomik büyüme bağıntısı literatüründe sağlıklı bir şekilde kullanılmak üzere türetilmiştir. Doğal kaynakların laneti, doğal kaynakları bol olan ülkelerin, kaynakları az olan ülkelere göre daha yavaş büyüme eğiliminde oldukları paradoksunu ifade etmektedir (Sachs ve Warner, 2001).

Buradan yola çıkarak Nijerya, zengin doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Özellikle doğal gaz ve petrol gibi değerli doğal kaynaklardan elde edilen rant, ülke ekonomisinin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle, Nijerya, doğal kaynak rantı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemek için uygun bir örnektir. Nijerya gibi doğal kaynak zengini ülkeler, sürdürülebilir kalkınma stratejileri geliştirme sürecinde ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu yüzden Nijerya, gelişmekte olan bir ülke olarak, çevresel kaliteyi iyileştirmeye yönelik politika önerileri açısından örnek bir çalışma alanı sunmaktadır.

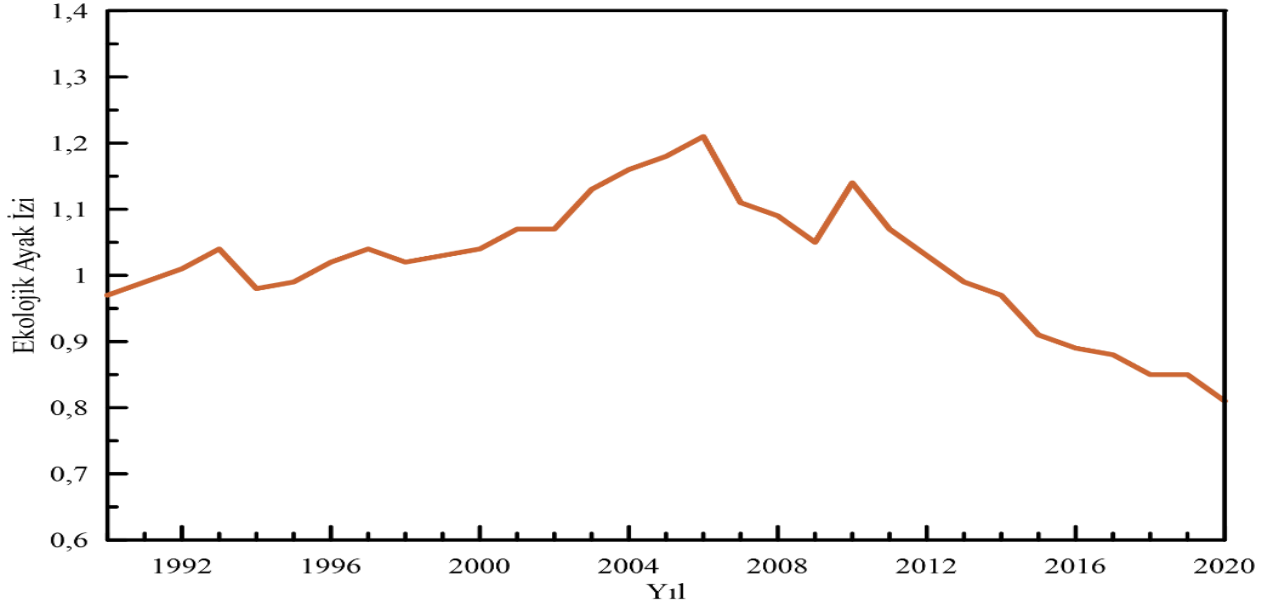
Çevresel kaliteyi tespit etmek için çeşitli ölçüm araçları kullanılmıştır. Bunların başında CO₂ emisyonları gelmektedir. Araştırmacılar genel olarak CO₂ emisyonlarını ve etkileyen değişkenleri incelemiştir (Bilgili vd., 2016). Doğal kaynak rantının CO₂ emisyonlarını arttırmada en önemli araçlarından biri olarak gösterilmektedir. Çeşitli ampirik çalışmalar, doğal kaynak rantının CO₂ emisyonlarını arttırdığını bulan çalışmaların (Zhang vd., 2022) yanında doğal kaynak rantının CO₂ emisyonlarını azalttığını bulan çalışmalar da bulunmaktadır. (Adebayo vd., 2023). Bu bağlamda doğal kaynak rantı ile çevresel kalite göstergesi olarak sadece CO₂ emisyonu arasındaki bağlantıyı inceleyen çalışma bulunmaktadır (Zhang vd., 2022).

Grafik 1. Nijerya'da CO₂ Emisyonu (1990-2020)

Grafik 1, Nijerya'da 1990-2020 döneminde CO₂ emisyon (kişi başı metrik ton) eğilimini göstermektedir. Süreç içerisinde iniş çıkışlar olmakla birlikte 1990'dan 2020'ye kadar Nijerya'nın CO₂ emisyonlarında belirgin bir azalış gözlemlenmiştir. 1990'larda nispeten yüksek seviyelerde olan CO₂ emisyonları, 2000'lerin başından 2009 yılına kadar hızlı bir düşüş göstermiş. Bu tarihten itibaren artış olsa da referans döneminin sonunda tekrar bu seviyelere gerilemiştir. Bu eğilim, Nijerya'nın çevre kalitesini iyileştirmek için harcadığı çabaların bir göstergesi olabilir. CO₂ emisyonlarındaki azalmanın başlıca nedenleri, özellikle sanayi faaliyetlerinin azalması, enerji verimliliği için önlemler alınması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş gibi faktörlerdir. Bununla birlikte emisyonlardaki dalgalanmalar, sürdürülebilir çevre politikalarının sürekliliğinin sağlanması gerektiğini göstermektedir. CO₂ emisyonlarının azaltılması, hava kalitesini iyileştirecek, iklim değişikliği etkilerini azaltacak ve genel çevre sağlığını koruyacaktır.

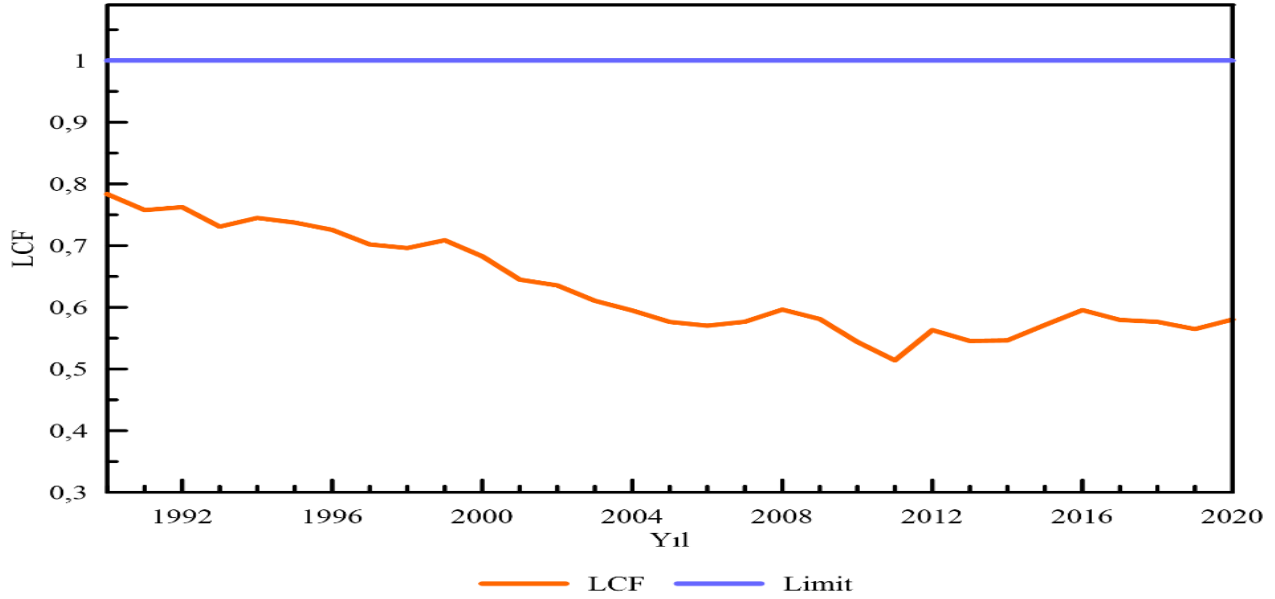
Son yıllarda bazı ampirik çalışmalarda CO₂ emisyonları kirliliğin ölçümüne yönelik bir gösterge olarak eleştirilmiştir. Bu gösterge, çevre üzerindeki bireysel etkiyi hesaba katmamaktadır (Nathaniel vd., 2021). CO₂ emisyonları yalnızca hava kirliliğine ilişkin veriler sunarken bu da toprak ve su kirliliğinin ihmal edildiği anlamına gelmektedir. Öte yandan, EF, çevresel kirliliğin CO₂ emisyonlarından daha kapsamlı bir ölçüsüdür, bu nedenle çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin çeşitli yeni çalışmalar bu temsili kullanmaktadır (Appiah vd., 2023). Bunun için son araştırmalar ekolojik ayak izini (EF) çevresel kalitenin daha iyi bir göstergesi olarak kullanmaya odaklanmıştır. Sürdürülebilirliği ölçmek için dünya çapında ekolojik ayak izleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı çalışmalar doğal kaynak rantı ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ampirik çalışmalardan bazıları doğal kaynak rantının ekolojik ayak izini artırdığını ortaya koyarken (Ahmed vd., 2020); diğerleri ise doğal kaynak rantının ekolojik ayak izini azalttığını (Ulucak ve Khan, 2020) ifade etmektedir. Doğal kaynak rantı ile çevresel kalite göstergesi olarak sadece ekolojik ayak izi arasındaki bağlantıyı inceleyen çalışmanın (Ulucak ve Khan, 2020) yanında çevresel kalitenin göstergesi olarak her ikisini de ölçüm aracı olarak kullanan çalışmalar da bulunmaktadır (Arslan vd., 2022; Ulucak ve Ozcan, 2020).

Grafik 2. Nijerya’da Ekolojik Ayak İzi (1990-2020)

Grafik 2, Nijerya’da 1990-2020 döneminde ekolojik ayak izi (kişi başı gha) eğilimini göstermektedir. 1990’dan 2020’ye kadar Nijerya’nın ekolojik ayak izinde belirgin bir düşüş gözlemleniyor. Ancak 1990’larda daha düşük olan ekolojik ayak izi, 1998’lerin başından itibaren artmaya başlamış ve 2006’a doğru önemli ölçüde yükselmiş. Bu tarihten sonra, 2020 yılına kadar düşüş trendine girmiştir. Ekolojik ayak izindeki bu değişiklikler, Nijerya’daki doğal kaynak tüketiminin nasıl değiştiğini göstermektedir. Artış dönemleri, tarım ve yoğun sanayileşmenin yanı sıra doğal kaynakların sürdürülemez kullanımını gösterirken, düşüş dönemleri, çevre dostu politikaların ve sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesinin bir göstergesi olabilir. Ekolojik ayak izlerinin azaltılması, doğal kaynakların korunmasına, biyoçeşitliliğe ve çevre kalitesine katkıda bulunur. Ancak, bu süreçte sürdürülebilirliğin devamlılığının sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Bunun yanında ekolojik ayak izi yalnızca insanın doğal kaynaklara olan talebinin neden olduğu çevresel kaliteyi yansıtmakta ve doğanın çevresel gereksinimleri karşılama biçimini, diğer bir deyişle biyolojik kapasiteyi göz ardı etmektedir. Yani ekolojik ayak izi analizi ekolojik koşulların arz yönünü ihmal etmektedir. Doğanın hem arz hem de talep yönlerini yansıtan bir gösterge, çevre kalitesinin daha iyi analizini sağlayabilir. Bu bağlamda Siche vd. (2010), çevresel değerlendirmeyi iyileştirmek için yük kapasitesi faktörünü (LCF) önermiştir. Bu faktör, bir devletin mevcut yaşam tarzına dayanarak nüfusunu ne ölçüde sürdürebildiğini gösterir. LCF, biyolojik kapasite/ekolojik ayak izi olarak ölçülür. Burada sürdürülebilirlik limiti 1’dir. LCF’nin "1" ve üzerinde değer alması mevcut çevre koşullarının sürdürülebilir olduğu, değer "1"’in altında olması ise çevresel bozulmanın kabul edilemez olduğu anlamına gelir (Siche vd., 2010).

Grafik 3. Nijerya’da Yük Kapasitesi Faktörü (1990-2020)

Grafik 3, Nijerya’da 1990-2020 döneminde yük kapasitesi faktörü (kişi başı gha) eğilimini göstermektedir. 1990’dan 2020’ye kadar Nijerya’nın kişi başı yük kapasitesi faktöründe (gha) belirgin bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu düşüş, ülkenin doğal kaynaklarının sürdürülebilir olmayan bir şekilde kullanıldığını ve ekosistemlerin taşıma kapasitesinin aşılmağa olduğunu göstermektedir. Nijerya’da referans döneminde LCF değerinin 1’in altında olması çevresel bozulmanın kabul edilemez olduğunu göstermektedir. Bu durum, toprak verimliliğinin düşmesi, biyoçeşitliliğin azalması ve su kaynaklarının tükenmesi gibi çevresel sorunlara yol açabilir.

Buradan yola çıkarak çalışmanın temel amacı Nijerya’da 1990-2020 döneminde doğal kaynak rantı ve ekonomik büyümenin çevre kalitesi üzerine etkilerini araştırmaktır. Ayrıca çevre kalitesinin üç ölçüsü kullanılarak karşılaştırma yapılması Nijerya ekonomisinde sürdürülebilir kalkınma için güvenilir ve daha sağlam politika önerilerine yardımcı olacaktır. Zengin petrol rezervleri ve diğer doğal kaynaklarıyla dikkat çekmesi nedeniyle Nijerya ekonomisi incelenmiştir. Nijerya’nın doğal kaynaklarından elde ettiği yüksek rant, ekonomik büyümeyi teşvik etmiştir. Ancak bu büyüme, çevre koruma önlemlerinin eksikliği nedeniyle ciddi ekolojik sorunlara yol açmıştır.

Son zamanlarda çevresel kalitenin göstergesi olarak üçünü de ölçüm aracı olarak kullanan az sayıda çalışmalar olmuştur (Adebayo vd., 2024; Pata ve Samour, 2022). Bunun yanında doğal kaynak rantı ile LCF arasındaki bağlantıyı inceleyen çalışma olmasına rağmen (Akadiri vd., 2022), doğal kaynak rantı ile çevre kalitesi göstergesi olarak CO₂, EF ve LCF üzerindeki etkisini araştıran bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma mevcut boşluğu doldurmakta ve Nijerya için doğal kaynak rantı ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü üzerindeki etkilerini karşılaştırarak önemli katkı sunmaktadır. Çalışmanın referans dönemi ise belirli sınırlar taşımaktadır. Nijerya’nın 1990 öncesi ve 2020 sonrası CO₂ emisyon verilerinin eksikliği, çalışmanın referans döneminin 1990-2020 yılları arasında kapsamına yol açmıştır.

Çalışmanın giriş kısmından sonra geri kalanı şu şekilde oluşturulmuştur. İkinci bölümde literatüre, üçüncü bölümde veri, yöntem ve bulgular kısmına, son bölümde ise çalışmanın sonuç kısmına yer verilmiştir.

Literatür

Bu çalışma doğal kaynak rantı ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü üzerine etkilerini incelemektedir. Bu bağlamda literatür, altı başlık şeklinde tasnif edilmiştir. Yapılan sınıflandırmada ekonomik büyümenin CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü üzerine etkileri; daha sonra doğal kaynak rantının CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü üzerine etkileri ayrı ayrı incelenmiştir.

Ekonomik Büyümenin CO₂ Emisyonları Üzerine Etkileri

Literatürün bu kısmında ekonomik büyümenin CO₂ emisyonları üzerine etkileri incelenmiştir. Daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki nedensellik ilişkilerinin araştırıldığı ve değişkenler arasında genellikle tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin tespit edildiği görülmektedir. Bunun yanında Mirza ve Kanwal (2017) ve Acheampong (2018) değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Bulunan bu sonuçların yanı sıra Salahuddin, Alam ve Öztürk (2016) Ekonomik büyümenin CO₂ emisyonları üzerinde kısa ve uzun vadeli anlamlı bir etkisinin olmadığını, Kasperowicz (2015) ise Ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bunların yanı sıra Raza ve Tang (2024) Ekonomik büyümedeki artışın CO₂ emisyonunu artırdığını belirtmişlerdir.

Tablo 1. Ekonomik Büyümenin CO₂ Emisyonları Üzerine Etkileri Literatür Özeti

Yazar/yıl	Ülke grubu	Yıl	Yöntem	Sonuç
Jafari vd. (2015)	Bahreyn	1980-2007	Toda Yamamoto	eg→CO ₂
Magazzino (2015)	İsrail	1971-2006	Toda Yamamoto ve Granger nedensellik	eg→CO ₂
Munir, Lean ve Smyth (2020)	ASEAN 5	1970-2016	Granger nedensellik analizi	eg→CO ₂ (Endonezya hariç)
Ergün ve Polat (2015)	1980-2010	30 OECD ülkesi	Panel eşbütünleşme testi	eg→CO ₂
Menegaki (2011) 27 AB ülkesi 1997-2007	M27 AB ülkesi	1997-2007	Panel eşbütünleşme testi	CO ₂ →eg
Wang vd. (2011)	Çin'deki 28 şehir	1995-2007	Panel eşbütünleşme testi	CO ₂ →eg
Joo, Kim ve Yoo (2015)	Şili	1965-2010	Granger nedensellik analizi	CO ₂ →eg
Pao ve Tsai (2010)	BRIC (Rusya hariç)	1971-2005	Granger nedensellik analizi	CO ₂ →eg
Mirza ve Kanwal (2017)	Pakistan	1971-2009	Granger nedensellik analizi	eg↔CO ₂
Acheampong (2018)	116 ülke	1971-2009	GMM ve PVAR	eg↔CO ₂
Salahuddin, Alam ve Öztürk (2016)	OECD ülkeleri	1991-2012	PMG tahmincisi	Ekonomik büyümenin CO ₂ emisyonları üzerinde kısa ve uzun vadeli anlamlı bir etkisi yoktur
Kasperowicz (2015)	18 AB ülkesi	1995-2012	ECM analizi	Ekonomik büyüme ve CO ₂ emisyonları arasında negatif bir ilişki vardır
Raza ve Tang (2024)	Pakistan	2001-2020	STIRPAT modeli	Ekonomik büyümedeki artış CO ₂ emisyonunu da artırmaktadır

Ekonomik Büyümenin Ekolojik Ayak İzi Üzerine Etkileri

Ekonomik büyümenin ekolojik ayak izine etkilerinin incelendiği çalışmaların çoğunda ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Nadir olan çalışmada ise Addai vd. (2020) ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir.

Tablo 2. Ekonomik Büyümenin Ekolojik Ayak İzi Üzerine Etkileri Literatür Özeti

Yazar/yıl	Ülke grubu	Yıl	Yöntem	Sonuç
Hassan vd. (2019)	Pakistan	1971-2014	ARDL	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Ahmad vd. (2020)	22 gelişmekte olan ülke	1984-2016	CS-ARDL	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Apaydın (2020)	Türkiye	1980-2014	ARDL, FMOLS ve DOLS	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Gülmez, Özdilek ve Karakaş (2021)	G-7 ülkeleri	1971-2015	ARDL, FMOLS ve DOLS	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Udemba (2020)	Nijerya	1981-2018	ARDL	Ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında pozitif bir ilişki vardır
Ahmed vd. (2019)	Malezya	1971-2014	ARDL	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Baloch vd. (2019)	59 ülke	1990-2016	Driscoll-Kraay	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Addai vd. (2020)	9 Doğu Avrupa Ülkesi	1998 Q4-2017 Q4	Dumitrescu Hurlin	Eg→Efp
Ali vd. (2021)	128 ülke	1995-2019	Panel veri analizi	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Kongbuamai vd. (2020)	Tayland	1974-2016	ARDL	Ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında pozitif bir ilişki vardır
Nathaniel ve Khan (2020)	ASEAN ülkeleri	1990-2016	AMG ve Dumitrescu Hurlin nedensellik analizi	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Yıldız ve Yıldız (2022)	Türkiye	1970-2018	GMM ve Dumitrescu Hurlin nedensellik analizi	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.
Çakmak ve Acar (2022)	Petol üreten 8 ülke	1999-2017	GMM ve Dumitrescu Hurlin nedensellik analizi	Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırır.

Ekonomik Büyümenin Yük Kapasitesi Faktörü Üzerine Etkileri

Literatürün bu kısmında ekonomik büyümenin yük kapasitesi faktörü üzerine etkileri incelenmiş ve çalışmaların çoğunda ekonomik büyümenin yük kapasitesi faktörünü azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Jahanger vd. (2024) yaptıkları çalışmalarında yine aynı sonuca ulaşmışlar fakat bunun yanı sıra ekonomik büyümeden yük kapasitesi faktörüne doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmişlerdir.

Tablo 3. Ekonomik Büyümenin Yük Kapasitesi Faktörü Üzerine Etkileri Literatür Özeti

Yazar/yıl	Ülke grubu	Yıl	Yöntem	Sonuç
Raihan vd. (2024)	Polonya	1990-2018	ARDL, DOLS	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Zhao vd. (2023)	BRICS-T	1990-2018	CS ARDL analizi	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Jahanger vd. (2024)	İlk 10 sürdürülebilir kalkınma ülkesi	1994-2008	MMQR	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır. Eg→Lcf

Jin g ve Huang Z (2023)	Güney Afrika	1990-2019	NARDL	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Sun vd. (2024)	17 APEC ülkesi	1990-2019	STIRPART modeli	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Awosusi vd. (2022)	Güney Afrika	1980-2017		Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Li vd. (2023)	İran ve Mısır hariç N11 ülkeleri	1990-2018	CS-ARDL	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Wang vd. (2024)	BRICS ülkeleri	1990-2018	Drisscoll-Kraay	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Agila vd. (2022)	Güney Kore	1970-2018	QQ (Kantil regresyon yaklaşımı)	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Pata vd. (2022)	Türkiye	1965-2017	ARDL	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Xu vd. (2022)	Brezilya	1970-2017	ARDL	Ekonomik büyüme yük kapasitesi faktörünü azaltır.

Doğal Kaynak Rantının CO₂ Emisyonları Üzerine Etkisi

Doğal kaynak rantının CO₂ emisyonları üzerine etkisinin incelendiği çalışmaların çoğu doğal kaynak rantının CO₂ emisyonlarını artırdığını tespit etmişlerdir. Nadir olarak yapılan çalışmada Tufail vd. (2021) Doğal kaynak rantının CO₂ emisyonunu azaltarak atmosferi iyileştirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 4. Doğal Kaynak Rantının CO₂ Emisyonları Üzerine Etkisi Literatür Özeti

Yazar/yıl	Ülke grubu	Yıl	Yöntem	Sonuç
Shen vd. (2021)	Çin	1995-2017	CS-ARDL	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.
Nwani ve Adams (2021)	93 ülke	1995-2017		Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.
Huang vd. (2021)	ABD	1995-2015	QARDL	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.
Tufail vd. (2021)	OECD ülkeleri	1990-2018	Westelund testi ve Pesaran birim kök testi	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonunu azaltarak atmosferi iyileştirmektedir.
Bosah vd. (2023)	159 ülke	2000-2019	CS-ARDL	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.
Wang vd. (2020)	G7 ülkeleri	1996-2017	CS-ARDL	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.
Nwani vd. (2023)	45 gelişmekte olan ülke	1995-2017	STIRPAT modeli	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.
Agboola vd. (2021)	Suudi Arabistan	1971-2016	Toda-Yamamoto ve Pesaran testi	Hem kısa hem de uzun dönemde doğal kaynak rantı ve CO ₂ emisyonları arasında pozitif bir ilişki vardır.
Ulucak vd. (2020)	OECD ülkeleri	1980-2016	GMM yöntemi	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.
Mahmood (2023)	Suudi Arabistan	1968-2021	ARDL	Doğal kaynak rantı CO ₂ emisyonlarını artırır.

Bekun vd. (2019)	16 AB ülkesi	1996-2014	PMG-ARDL	Doğal kaynak kirası ile CO ₂ emisyonları arasında uzun vadede pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.
------------------	--------------	-----------	----------	--

Doğal Kaynak Rantının Ekolojik Ayak İzi Üzerine Etkisi

Literatürün bu kısmında doğal kaynak rantının ekolojik ayak izine olan etkileri incelenmiş ve yapılan çalışmaların çoğunda doğal kaynak rantının ekolojik ayak izini artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan farklı olarak Alvarado vd. (2021) doğal kaynak rantının ekolojik ayak izi üzerinde asimetrik bir etkisinin bulunduğunu belirtirken, Ullah vd. (2021) bu değişkenler arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmişlerdir. Li vd. (2024) ve Hacımamoğlu ve Cengiz (2024) literatürde sıklıkla bulunan sonucun aksine Doğal kaynak rantının ekolojik ayak izini azalttığını tespit etmişlerdir. Ayrıca Hassan vd. (2018) doğal kaynak rantının ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna ulaşmış ve bunun yanında doğal kaynak rantından ekolojik ayak izine doğru çift yönlü bir nedensellik tespit etmişlerdir.

Tablo 5. Doğal Kaynak Rantının Ekolojik Ayak İzi Üzerine Etkisi Literatür Özeti

Yazar/yıl	Ülke grubu	Yıl	Yöntem	Sonuç
Alvarado vd. (2021)	Latin Amerika	1980-2016	Kantil regresyon analizi	Doğal kaynak rantının ekolojik ayak izi üzerinde asimetrik bir etkisi vardır.
Ullah vd. (2021)	En çok yenilenebilir enerji tüketen 15 ülke	1996-2018	PSTR modeli	Doğal kaynak ranto ve ekolojik ayak izi arasında doğrusal olmayan bir ilişki vardır.
Li vd. (2023)	158 ülke	2002-2018	STIRPAT modeli	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini artırır.
Ulucak ve Khan (2020)	BRICS ülkeleri	1992-2016	FMOLS ve DOLS	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini artırır.
Ragmoun (2023)	MENA bölgesindeki 17 ülke	2000-2018	SDM modeli	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini artırır.
Li vd. (2024)	152 ülke	2002-2018	Kantil regresyon analizi	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini azaltır.
Hacımamoğlu ve Cengiz (2024)	ASEAN-5 ülkeleri	1990-2018	MMQR	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini azaltır.
Dao vd. (2024)	31 OECD ülkesi	2009-2019	Kantil regresyon analizi	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini artırır.
Ulucak vd. (2020)	OECD ülkeleri	1980-2016	AMG tahmincisi	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini artırır.
Kang vd. (2023)	ABD	1971-2018	ML ARCH ve ROBUST	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini artırır.
Hassan vd. (2018)	Pakistan	1970-2014	ARDL	Doğal kaynak rantı ekolojik ayak izini artırır. NRR↔EFP

Doğal Kaynak Rantının Yük Kapasitesi Faktörü Üzerine Etkisi

Yapılan çalışmalara bakıldığında doğal kaynak rantıyla yük kapasitesi faktörü arasındaki ilişkiyi analiz eden çok nadir çalışmanın bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın literatüre olan katkılarında biri de bu iki değişken arasındaki ilişkinin çok az çalışılmış olmasıdır. Pata ve Işık (2021) Çin ekonomisi için 1981-2016 yılları arasındaki verileri ARDL yöntemi ile analiz etmişler ve doğal kaynak rantın yük kapasitesi faktörünü azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Akadiri vd. (2022) ise Hindistan için 1970-2017 yılları arasındaki verileri ARDL yöntemi ile analiz etmişler fakat Pata ve Işık'ın aksine doğal kaynak rantının yük kapasitesi faktörünü uzun dönemde pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Zaten yapılan çalışmaların nadir olması ve bulunan sonuçların da ortak bir paydada buluşamaması, ileride yapılacak çalışmalarda bu değişkenlerin de dikkate alınabileceği konusunda literatüre ışık tutmaktadır. Doğal kaynaklarla yük kapasitesi faktörü arasındaki ilişkileri analiz eden çalışmalar olmasına rağmen

doğal kaynak rantının değişken olarak kullanıldığı çok nadir çalışma bulunması literatürde bir boşluğun olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Doğal Kaynak Rantının Yük Kapasitesi Faktörü Üzerine Etkisi Literatür Özeti

Yazar/yıl	Ülke grubu	Yıl	Yöntem	Sonuç
Akadiri vd. (2022)	Hindistan	1970-2017	ARDL	Doğal kaynak rantı yük kapasitesi faktörünü uzun dönemde pozitif etkilemektedir.
Pata ve Işık (2021)	Çin	1981-2016	ARDL	Doğal kaynak rantı yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Sun vd. (2024)	17 APEC ekonomisi	1990-2019	STIPART modeli	Doğal kaynaklar yük kapasitesi faktörünü artırır.
Fang vd. (2024)	ASEAN ülkeleri	1984-2018	ARDL	Doğal kaynaklar yük kapasitesi faktörünü azaltır.
Usman vd. (2024)	Çin	1970-2018	Dinamik ARDL	Doğal kaynak çıkarımının yük kapasitesi faktörü üzerinde negatif etkisi vardır.

Veri, Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada Nijerya’da doğal kaynak rantı ve ekonomik büyümenin, CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü üzerindeki nedensellik ilişkisi ile etki-tepki analizi incelenecektir. Bu amaçla Nijerya’nın 1990-2020 dönemi verileri kullanılarak ilgili ilişkiler incelenmiştir. Değişkenlere ait bilgiler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Değişkenler Tablosu

Değişken	Açıklama	Kaynak
Doğal Kaynak Rantı (RENT)	Toplam doğal kaynak rantı (GSYH’nin yüzdesi)	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI-World Development Indicators)
Ekonomik Büyüme (GDP)	Kişi başına düşen GSYH (sabit 2015 ABD Doları)	WDI
CO ₂ Emisyonu (CO ₂)	CO ₂ emisyonu (kişi başı metrik ton)	WDI
Ekolojik Ayak İzi (ECO)	Ekolojik ayak izi (kişi başı gha)	Küresel Ayak İzi Ağı (GFN-Global Footprint Network)
Yük Kapasitesi Faktörü (LOAD)	Biyokapasite/ekolojik ayak izi (kişi başı gha)	GFN

Bu amaçla üç farklı model ele alınmıştır. Birinci modelde CO₂, RENT ve GDP değişkenleri, ikinci modelde ECO, RENT ve GDP, son olarak üçüncü modelde LOAD, RENT ve GDP değişkenleri yer almıştır. Bu kapsamda öncelikle serilerin durağanlık durumları ile nedensellik ilişkileri incelenmiş ve son olarak vektör otoregresif modeller oluşturularak etki-tepki analizleri yapılmıştır.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi zaman serilerinde durağanlığın araştırıldığı testler arasında sıklıkla kullanılan testlerden biridir. Burada veri üretim süreci otoregresif bir süreç olarak alınır ve değişkenin gecikmeli değerlerinin modele katılır. ADF testinde modele sabit terim ve trendin eklenip eklenmemesi durumları ile üç farklı yapıda modeller ele alınabilir.

Sabitsiz ve trendsiz model

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Sabitli ve trendsiz model

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Sabitli ve trendli model

$$\Delta Y_t = \mu + \beta T + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

şeklinde ifade edilebilir. Her üç durumda da hipotez

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

şeklinde olacaktır. Test istatistiği ise,

$$\tau = \frac{\hat{\delta}}{S_{\hat{\delta}}} \quad (4)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Zamana bağlı olarak iki değişken arasındaki gecikmeli ilişkinin varlığını tespit etmek ve ilişkinin yönünü istatistiksel olarak belirlemek için kullanılan yöntemlerden biri Granger nedensellik testidir. Granger (1969), değişkenler arasındaki nedenselliği belirlemek için nispeten basit bir test geliştirmiştir. Granger'a (1969) göre, X'in geçmiş değerlerinin kullanıldığı durumda Y'nin tahmini, X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılıysa (diğer tüm terimler sabitken), X, Y'nin Granger nedenidir. y_t ve x_t gibi iki değişkenin bulunduğu durumda, Granger nedensellik testi, aşağıdaki VAR modelinin kestirimiyle başlar:

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \beta_1 x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_1 y_{t-j} + e_{1t} \quad (5)$$

$$x_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^n \theta_1 x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_1 y_{t-j} + e_{2t} \quad (6)$$

Modelde dört farklı olasılık durumu bulunmaktadır:

- İlk denklemde gecikmeli x değerleri topluca istatistiksel olarak sıfırdan farklıdır ancak ikinci denklemdeki gecikmeli y değerleri sıfırdan farklı değildir. Bu durumda, x_t , y_t 'ye neden olur.
- İkinci denklemde gecikmeli y değerleri topluca istatistiksel olarak sıfırdan farklıdır ancak ilk denklemdeki gecikmeli x değerleri sıfırdan farklı değildir. Bu durumda, y_t , x_t 'ye neden olur.
- Her iki denklemdeki x ve y değerleri setinin tamamı istatistiksel olarak sıfırdan farklıdır. Bu durumda, x_t ve y_t arasında iki yönlü nedensellik vardır.
- Her iki denklemdeki x ve y değerleri setinin tamamı istatistiksel olarak sıfırdan farklı değildir. Bu durumda, x_t ve y_t birbirinden bağımsızdır.

VAR yönteminde, ekonometrik modelin şekillendirilmesi aşamasında belirli ve katı bir iktisadi teorenin varlığı kabul edilmez. İktisadi teorenin öne sürdüğü kısıtlamaların ve varsayımların model tanımını bozmasına izin verilmez. Değişkenler arasındaki ilişkilere dair ön kısıtlamalar getirilmez. Bu yaklaşım, ekonomistlerin model kurma aşamasında yapmak zorunda oldukları ön varsayımların olumsuz etkilerini büyük ölçüde ortadan kaldırır.

Zaman serileri üzerinde yapılan ekonomik çalışmalarda sıkça kullanılan Sims (1980) tarafından ortaya konulan VAR modeli, herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak değişkenlerin içsel-dışsal ayrımını gerektirmediği için eşanlı denklem sistemlerinden ayrılır. VAR modelleri, yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama getirilmeden dinamik ilişkileri sunabilir ve bu nedenle zaman serileri analizinde sıklıkla tercih edilir.

Örnek olarak iki değişkenli bir VAR modeli şu şekilde belirtilebilir:

$$Y_t = \alpha + \beta \sum_{i=1}^k Y_{t-i} + \phi \sum_{j=1}^k X_{t-i} + u_t \quad (7)$$

$$X_t = \delta + \lambda \sum_{i=1}^k Y_{t-i} + \theta \sum_{j=1}^k X_{t-i} + u_t \quad (8)$$

VAR modelinin tahmin edilmesi sonucunda, elde edilen parametreleri yorumlamak yerine, modelin tahmininden elde edilen artıkların analizi yapılarak geleceğe yönelik değerlendirmeler yapılabilir. Modelde yer alan

değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek şokların diğer değişkenler üzerindeki etkisi, etki-tepki fonksiyonları ile ölçülür.

Etki-tepki analizi, sistem içindeki bir değişkende meydana gelecek bir standart sapmalı şokun diğer değişkenlerin tepkisini gösterir. Etki-tepki analizi sonuçlarının grafiksel gösterimi, serilerin çeşitli şoklara karşı tepkilerinin seyrini görsel olarak sunmak için pratik bir yöntemdir.

Uygulama

Bu çalışmada yukarıda belirtildiği üzere öncelikle muhtemel sahte regresyon durumlarının önüne geçilmesi amacıyla serilerin durağanlık durumları ADF testi ile test edilmiştir.

Tablo 8. ADF Test Sonuçları

	Sabitsiz-Trendsiz		Sabitli-Trendsiz		Sabitli-Trendli	
	Test İstatistiği	p-değeri	Test İstatistiği	p-değeri	Test İstatistiği	p-değeri
CO2	0.41	0.79	-1.36	0.58	-1.94	0.60
D_CO2	-5.29	0.00	-5.47	0.00	-5.42	0.00
ECO	0.15	0.72	0.49	0.98	-1.84	0.65
D_ECO	-3.93	0.00	-4.17	0.00	-5.25	0.00
LOAD	0.74	0.87	-2.99	0.05	-2.08	0.53
RENT	-0.80	0.36	-1.10	0.70	-3.05	0.14
D_RENT	-4.23	0.00	-3.93	0.01	-3.73	0.05
GDP	0.71	0.86	-2.99	0.05	2.14	1.00

Buna göre çalışmada kullanılan seriler arasında yalnızca LOAD ve GDP değişkenleri düzeyde durağanken diğer serilerin birinci seviye entegre oldukları söylenebilir. Bu nedenle CO2, ECO ve RENT değişkenlerinin birinci sıra farkları alınarak (sırasıyla D_CO2, D_ECO ve D_RENT) seriler durağanlaştırılmıştır.

Granger nedensellik analizi için kullanılacak gecikme sayının belirlenmesi amacıyla öncelikle VAR modelleri kurularak her model için uygun gecikme sayısı belirlenmiştir.

Tablo 9. VAR Modeli Uygun Gecikme Sayısı

Model	Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
Model 1	0	32.44		0.00	-3.27	-3.12	-3.25
	1	68.60	56.25*	0.00	-6.29	-5.69	-6.21
	2	81.98	16.36	0.00*	-6.78*	-5.74*	-6.63*
	3	88.30	5.61	0.00	-6.48	-4.99	-6.27
Model 2	0	43.80		0.00	-4.53	-4.38	-4.51
	1	77.56	52.53*	0.00	-7.28	-6.69*	-7.20
	2	88.14	12.93	0.00	-7.46	-6.42	-7.32
	3	100.76	11.22	0.00*	-7.86*	-6.38	-7.66*
Model 3	0	44.34		0.00	-4.59	-4.45	-4.57

1	83.33	60.65	0.00	-7.93	-7.33	-7.84
2	90.46	8.72	0.00	-7.72	-6.68	-7.57
3	109.75	17.15*	0.00*	-8.86*	-7.38*	-8.66*

Buna göre birinci model için Granger Nedensellik testinde kullanılacak uygun gecikme sayısı 2, ikinci model için 3 ve üçüncü model için 3 olarak belirlenmiştir. Bu gecikme sayıları kullanılarak yapılan Granger Nedensellik Test sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

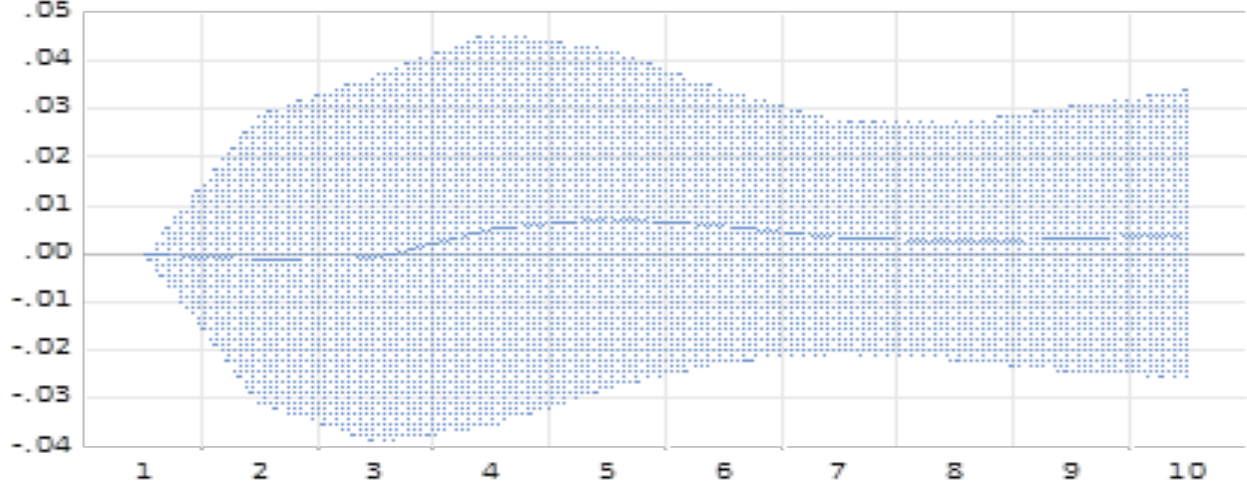
Tablo 10. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Boş Hipotez	F-İstatistiği	p-değeri
D_RENT, D_CO2'nin Granger Nedeni Değildir	0.22	0.81
D_CO2, D_RENT'in Granger Nedeni Değildir	3.39	0.06
GDP, D_CO2'nin Granger Nedeni Değildir	2.73	0.10
D_CO2, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	0.65	0.54
GDP, D_RENT'in Granger Nedeni Değildir	0.99	0.40
D_RENT, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	0.49	0.62
D_RENT, D_ECO'nun Granger Nedeni Değildir	0.26	0.85
D_ECO, D_RENT'in Granger Nedeni Değildir	0.66	0.59
GDP, D_ECO'nun Granger Nedeni Değildir	3.46	0.05
D_ECO, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	0.59	0.63
GDP, D_RENT'in Granger Nedeni Değildir	1.39	0.30
D_RENT, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	0.47	0.71
D_RENT, LOAD'un Granger Nedeni Değildir	0.40	0.76
LOAD, D_RENT'in Granger Nedeni Değildir	0.80	0.52
GDP, LOAD'un Granger Nedeni Değildir	0.58	0.64
LOAD, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	1.02	0.42
GDP, D_RENT'in Granger Nedeni Değildir	1.39	0.30
D_RENT, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	0.47	0.71

Buna göre çalışmada ele alınan üç model içinde

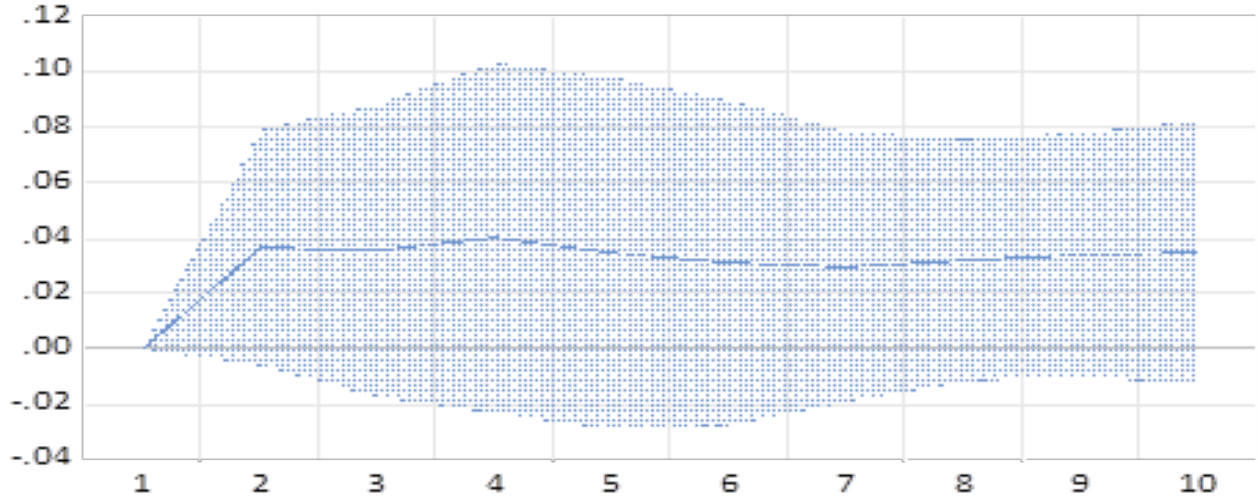
- D_CO2, D_RENT'in Granger Nedeni Değildir.
- GDP, D_CO2'nin Granger Nedeni Değildir.
- GDP, D_ECO'nun Granger Nedeni Değildir.

Boş hipotezleri reddedilerek D_CO2'den D_RENT'e doğru tek yönlü nedensellik, GDP'den D_CO2'ye doğru tek yönlü nedensellik ve GDP'den D_ECO'ya doğru tek yönlü nedensellik olmadığı %90 güven düzeyinde reddedilmiştir. Nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi sonrasında GDP ve RENT değişkenlerine verilen bir birimlik şokun CO2, ECO ve LOAD değişkenlerinde yarattığı tepkinin analiz edilmesi için öncelikle VAR modelleri tahmin edilmiş ve sonrasında etki-tepki analizleri gerçekleştirilmiştir.

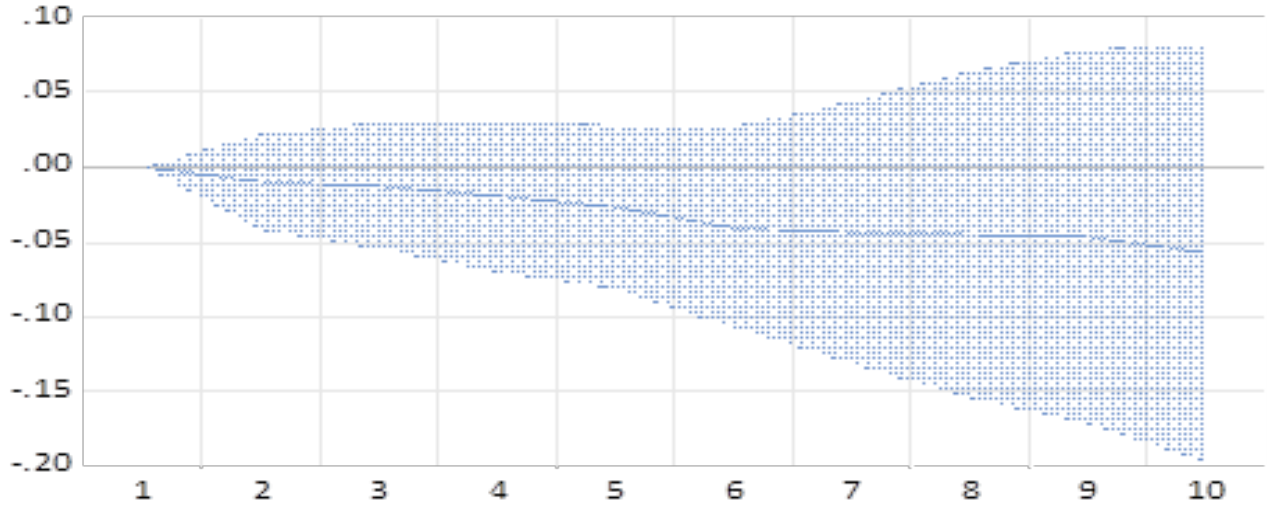
Şekil 1. D_CO2'nin D_RENT'e Tepkisi

Şekil 1'e göre doğal kaynak rantına verilen bir standart sapmalı şoka CO₂ emisyon miktarı ilk üç dönem tepki vermezken sonrasında artış yönünde tepki vermiştir. Onuncu dönemin sonunda bu tepki devam etmiş ve dengelenememiştir.

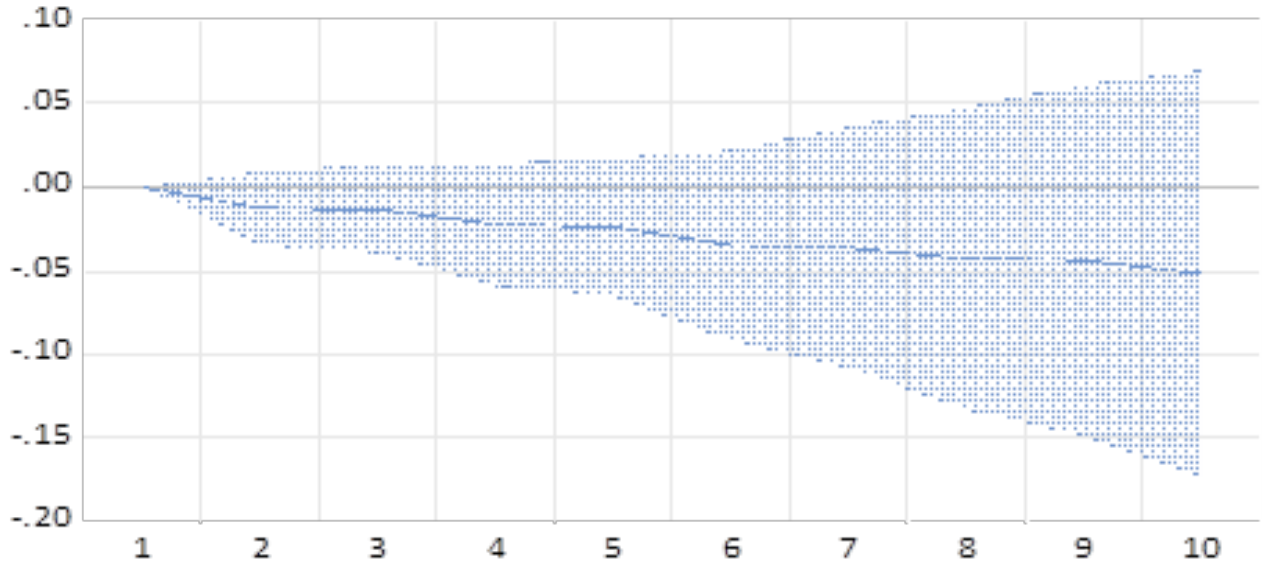
Şekil 2. D_CO2'nin GDP'ye Tepkisi

Şekil 2'ye göre ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka CO₂ emisyon miktarı ilk dönem sonrasında artış yönünde tepki vermiştir. Onuncu dönemin sonunda bu tepki devam etmiş ve dengelenememiştir.

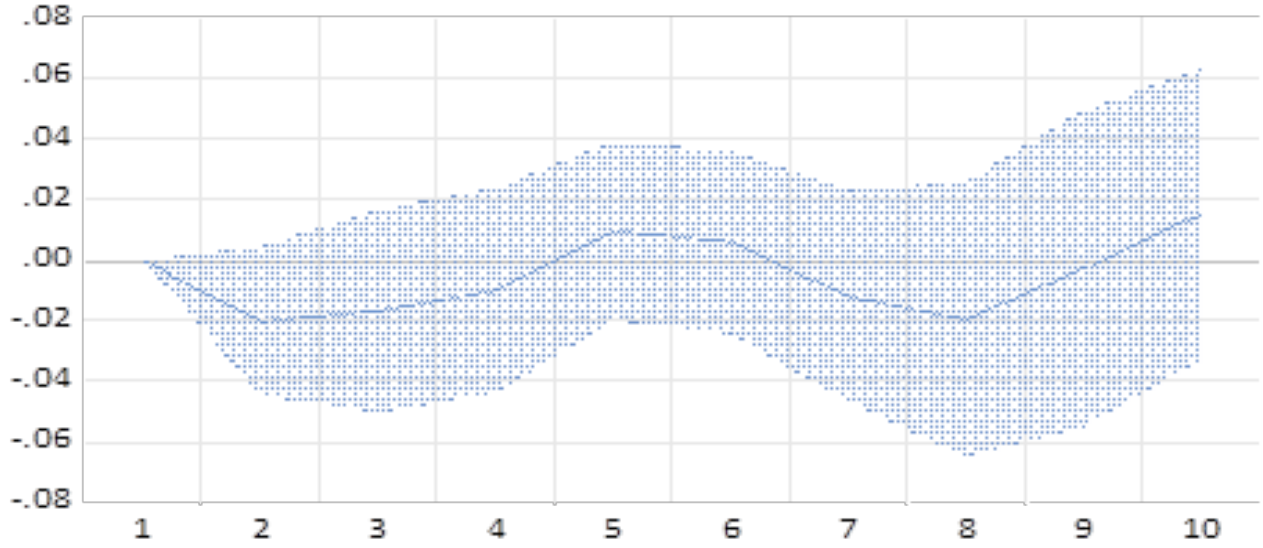
Şekil 3. D_ECO'nun D_RENT'e Tepkisi

Şekil 3'e göre doğal kaynak rantına verilen bir standart sapmalı şoka ekolojik ayak izi ilk dönemden itibaren artarak azalış yönünde tepki vermiştir. Onuncu dönemin sonunda bu tepki devam etmiş ve dengelenememiştir.

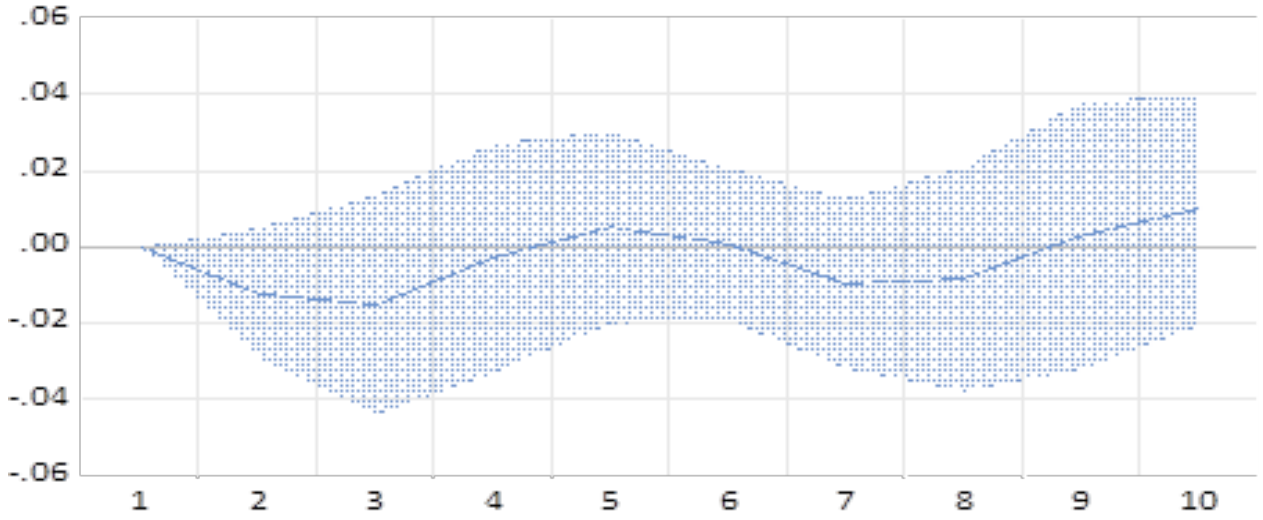
Şekil 4. D_ECO'nun GDP'ye Tepkisi

Şekil 4'e göre ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka ekolojik ayak izi ilk dönemden itibaren artarak azalış yönünde tepki vermiştir. Onuncu dönemin sonunda bu tepki devam etmiş ve dengelenememiştir.

Şekil 5. LOAD'ın D_RENT'e Tepkisi

Şekil 5'e göre doğal kaynak rantına verilen bir standart sapmalı şoka yük kapasitesi faktörü ilk dört dönem azalış sonrasında dört dönem artış şeklinde tepki vermiştir. Onuncu dönemin sonunda bu tepki devam etmiş ve dengelenememiştir.

Şekil 6. LOAD'ın GDP'ye Tepkisi

Şekil 6'ya göre ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka yük kapasitesi faktörü ilk dört dönem azalış sonrasında iki dönem artış şeklinde tepki vermiştir. Onuncu dönemin sonunda bu tepki devam etmiş ve dengelenememiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Nijerya'da 1990-2020 döneminde doğal kaynak rantı ve ekonomik büyümenin çevresel kalite üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü gibi üç farklı çevre kalitesi göstergesi kullanılmıştır. Bunun için Granger nedensellik analizi ile etki-tepki analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular hem doğal kaynak rantı hem de ekonomik büyümenin çevresel kalite üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermektedir.

Granger nedensellik analizi sonuçları, belirli değişkenler arasında anlamlı nedensellik ilişkilerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Granger nedensellik testleri sonucunda, CO₂ emisyonundan doğal kaynak rantına doğru tek yönlü nedensellik, ekonomik büyümeden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ve ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. CO₂ emisyonları, doğal kaynak rantı ve ekonomik büyüme arasındaki doğrudan nedensellik ilişkilerinin olması, sürdürülebilir kalkınma politikalarının bu ilişkileri dikkate alarak tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Doğal kaynak rantının ve ekonomik büyümenin çevresel kalite göstergelerine olan etkilerini daha ayrıntılı olarak göstermek için öncelikle VAR modelleri tahmin edilmiş ve sonrasında etki-tepki analizleri gerçekleştirilmiştir. Doğal kaynak rantı ve ekonomik büyüme değişkenlerine verilen bir birimlik şokun CO₂ emisyonu, ekolojik ayak izi ve yük kapasitesi faktörü değişkenlerinde yarattığı tepkinin analiz edilmesi için etki-tepki analizleri gerçekleştirilmiştir.

Doğal kaynak rantına verilen bir standart sapmalı şoka ilk üç dönem boyunca CO₂ emisyon miktarı bir tepki vermezken, sonrasında artış yönünde tepki vermiştir. Bu tepki onuncu dönemin sonuna kadar devam etmiş ve dengelenememiştir. Ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka ilk dönem sonrasında CO₂ emisyon miktarı artış yönünde tepki vermiştir. Bu tepki onuncu dönemin sonuna kadar devam etmiş ve dengelenememiştir.

Doğal kaynak rantına verilen bir standart sapmalı şoka ekolojik ayak izi ilk dönemden itibaren artarak azalış yönünde tepki vermiştir. Bu tepki onuncu dönemin sonuna kadar devam etmiş ve dengelenememiştir. Ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka ekolojik ayak izi ilk dönemden itibaren artarak azalış yönünde tepki vermiştir. Bu tepki onuncu dönemin sonuna kadar devam etmiş ve dengelenememiştir.

Doğal kaynak rantına verilen bir standart sapmalı şoka yük kapasitesi faktörü ilk dört dönem azalış sonrasındaki dört dönem artış şeklinde tepki vermiştir. Bu tepki onuncu dönemin sonuna kadar devam etmiş ve dengelenememiştir. Ekonomik büyümeye verilen bir standart sapmalı şoka yük kapasitesi faktörü ilk dört dönem azalış sonrasındaki iki dönem artış şeklinde tepki vermiştir. Bu tepki onuncu dönemin sonuna kadar devam etmiş ve dengelenememiştir.

Bu sonuçlar, Nijerya'nın sürdürülebilir kalkınma stratejileri oluştururken doğal kaynak rantı ve ekonomik büyüme politikalarının çevresel etkilerini dikkate alması gerektiğini göstermektedir. Ekonomik büyüme ve doğal kaynak rantı, çevresel kalitenin korunması açısından kritik öneme sahiptir ve bu nedenle çevre dostu politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Nijerya, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için doğal kaynak kullanımını daha verimli ve ekolojik dengeyi koruyacak şekilde yönetmelidir.

Sonuç olarak, bu çalışma Nijerya'daki ekonomik büyümenin ve doğal kaynak rantının çevresel etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz ederek önemli bir katkı sağlamaktadır. Gelecek çalışmalar, farklı ülkeler ve bölgeler için benzer analizler yaparak, dünya çapında çevresel sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Abdulmagid Basheer Agila, T., & Khalifa, W. M., & Saint Akadiri, S., & Adebayo, T. S., & Altuntaş, M. (2022). Determinants of load capacity factor in South Korea: does structural change matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(46), 69932-69948.
- Acheampong, A. O. (2018). Economic growth, CO₂ emissions and energy consumption: what causes what and where?. *Energy Economics*, 74, 677-692.

- Addai, K., & Serener, B., & Kirikkaleli, D. (2022). Empirical analysis of the relationship among urbanization, economic growth and ecological footprint: evidence from Eastern Europe. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(19), 27749-27760.
- Adebayo, T. S., & Pata, U. K., & Akadiri, S. S. (2024). A comparison of CO2 emissions, load capacity factor, and ecological footprint for Thailand's environmental sustainability. *Environment, Development and Sustainability*, 26(1), 2203-2223.
- Adebayo, T. S., & Ullah, S., & Kartal, M. T., & Ali, K., & Pata, U. K., & Ağa, M. (2023). Endorsing sustainable development in BRICS: The role of technological innovation, renewable energy consumption, and natural resources in limiting carbon emission. *Science of the Total Environment*, 859, 160181.
- Agboola, M. O., & Bekun, F. V., & Joshua, U. (2021). Pathway to environmental sustainability: nexus between economic growth, energy consumption, CO2 emission, oil rent and total natural resources rent in Saudi Arabia. *Resources Policy*, 74, 102380.
- Ahmad, M., & Jiang, P., & Majeed, A., & Umar, M., & Khan, Z., & Muhammad, S. (2020). The dynamic impact of natural resources, technological innovations and economic growth on ecological footprint: an advanced panel data estimation. *Resources Policy*, 69, 101817.
- Ahmed, Z. vd. (2019). Does globalization increase the ecological footprint? Empirical evidence from Malaysia. *Environmental Science and Pollution Research*, (26), 18565–18582.
- Ahmed, Z., & Asghar, M. M., & Malik, M. N., & Nawaz, K. (2020). Moving towards a sustainable environment: the dynamic linkage between natural resources, human capital, urbanization, economic growth, and ecological footprint in China. *Resources Policy*, 67, 101677.
- Akadiri, S. S., & Adebayo, T. S., & Riti, J. S., & Awosusi, A. A., & Inusa, E. M. (2022). The effect of financial globalization and natural resource rent on load capacity factor in India: an analysis using the dual adjustment approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(59), 89045-89062.
- Akadiri, S. S., & Adebayo, T. S., & Riti, J. S., & Awosusi, A. A., & Inusa, E. M. (2022). The effect of financial globalization and natural resource rent on load capacity factor in India: an analysis using the dual adjustment approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(59), 89045-89062.
- Ali, Q., & Yaseen, M. R., & Anwar, S., & Makhadm, M. S. A., & Khan, M. T. I. (2021). The impact of tourism, renewable energy, and economic growth on ecological footprint and natural resources: A panel data analysis. *Resources Policy*, 74, 102365.
- Alvarado, R., & Tillaguango, B., & Dagar, V., & Ahmad, M., & Işık, C., & Méndez, P., & Toledo, E. (2021). Ecological footprint, economic complexity and natural resources rents in Latin America: empirical evidence using quantile regressions. *Journal of Cleaner Production*, 318, 128585.
- Apaydın, Ş. (2020). Küreselleşmenin ekolojik ayakizi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 23-42.
- Appiah, M., & Li, M., & Naeem, M. A., & Karim, S. (2023). Greening the globe: Uncovering the impact of environmental policy, renewable energy, and innovation on ecological footprint. *Technological Forecasting and Social Change*, 192, 122561.
- Arslan, H. M., & Khan, I., & Latif, M. I., & Komal, B., & Chen, S. (2022). Understanding the dynamics of natural resources rents, environmental sustainability, and sustainable economic growth: new insights from China. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(39), 58746-58761.
- Auty, R. (2002). *Sustaining development in mineral economies: The resource curse thesis*. Routledge.
- Awosusi, A. A., & Kutlay, K., & Altuntaş, M., & Khodjiev, B., & Agyekum, E. B., & Shouran, M., & Kamel, S. (2022). A roadmap toward achieving sustainable environment: evaluating the impact of technological innovation and globalization on load capacity factor. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3288.

- Baloch, M. A., & Zhang, J., & Iqbal, K., & Iqbal, Z. (2019). The effect of financial development on ecological footprint in BRI countries: Evidence from panel data estimation. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 6199–6208.
- Bekun, F. V., & Alola, A. A., & Sarkodie, S. A. (2019). Toward a sustainable environment: Nexus between CO2 emissions, resource rent, renewable and nonrenewable energy in 16-EU countries. *Science of the Total Environment*, 657, 1023-1029.
- Ben-Salha, O., & Dachraoui, H., & Sebri, M. (2021). Natural resource rents and economic growth in the top resource-abundant countries: a PMG estimation. *Resources Policy*, 74, 101229.
- Bilgili, F., & Koçak, E., & Bulut, Ü. (2016). The dynamic impact of renewable energy consumption on CO2 emissions: a revisited Environmental Kuznets Curve approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 838-845.
- Bosah, C. P., & Li, S., & Ampofo, G. K. M., & Sangare, I. (2023). A continental and global assessment of the role of energy consumption, total natural resource rent, and economic growth as determinants of carbon emissions. *Science of The Total Environment*, 892, 164592.
- Çakmak, E. E. & Acar, S. (2022). The nexus between economic growth, renewable energy and ecological footprint: An empirical evidence from most oil-producing countries. *Journal of Cleaner Production*, 352, 1-8.
- Dao, N. B., & Chu, L. K., & Shahbaz, M., & Tran, T. H. (2024). Natural resources-environmental technology-ecological footprint nexus: Does natural resources rents diversification make a difference?. *Journal of Environmental Management*, 359, 121036.
- Dickey, D.A. & Fuller W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Ergün, S., & Atay Polat, M. (2015). OECD ülkelerinde CO2 emisyonu, elektrik tüketimi ve büyüme ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (45), 115-141.
- Fang, Z., & Wang, T., & Yang, C. (2024). Nexus among natural resources, environmental sustainability, and political risk: Testing the load capacity factor curve hypothesis. *Resources Policy*, 90, 104791.
- Gelb, A. H. (1988). *Oil windfalls: Blessing or curse?*. Oxford University Press.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Gülmez, A., & Özdilek, E., & Karakaş, D. N. (2021). Ekonomik büyüme, ticari açıklık ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izine etkileri: G7 ülkeleri için panel eşbütünleşme analizi. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 329-342.
- Hacıımanoğlu, T., & Cengiz, V. (2024). Are natural resource rents and renewable energy consumption solutions for environmental degradation? Fresh insights from a modified ecological footprint model. *Sustainability*, 16(7), 2736.
- Hassan, S. T., & Baloch, M. A., & Mahmood, N., & Zhang, J. (2019). Linking economic growth and ecological footprint through human capital and biocapacity. *Sustainable Cities and Society*, 47, 101516.
- Hassan, S. T., & Xia, E., & Khan, N. H., & Shah, S. M. A. (2019). Economic growth, natural resources, and ecological footprints: evidence from Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 2929-2938.
- Huang, S. Z., & Sadiq, M., & Chien, F. (2021). The impact of natural resource rent, financial development, and urbanization on carbon emission. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13.
- Jafari, Y., & Ismail, M. A., & Othman, J., & Mawar, M. Y. (2015). Energy consumption, emissions and economic growth in Bahrain. *Chinese Journal of Population Resources and Environment*, 13(4), 297-308.

- Jahanger, A., & Ogwu, S. O., & Onwe, J. C., & Awan, A. (2024). The prominence of technological innovation and renewable energy for the ecological sustainability in top SDGs nations: Insights from the load capacity factor. *Gondwana Research*, 129, 381-397.
- Jin, G., & Huang, Z. (2023). Asymmetric impact of renewable electricity consumption and industrialization on environmental sustainability: evidence through the lens of load capacity factor. *Renewable Energy*, 212, 514-522.
- Joo, Y. J., & Kim, C. S., & Yoo, S. H. (2015). Energy consumption, CO2 emission, and economic growth: Evidence from Chile. *International Journal Of Green Energy*, 12(5), 543-550.
- Kang, H., & Li, L., & Feng, J. (2023). Are natural resources a hindrance to ecological footprint? Mineral rents, energy production, and consumption positions. *Resources Policy*, 86, 104048.
- Kasperowicz, R. (2015). Economic growth and CO2 emissions: The ECM analysis. *Journal of International Studies*, 8(3), 91-98.
- Kongbuamai, N., & Zafar, M. W., & Zaidi, S. A. H., & Liu, Y. (2020). Determinants of the ecological footprint in Thailand: the influences of tourism, trade openness, and population density. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 40171-40186.
- Li, R., & Hu, S., & Wang, Q. (2024). Reexamining the impact of natural resource rent and corruption control on environmental quality: Evidence from carbon emissions and ecological footprint in 152 countries. *In Natural Resources Forum*, 48(2), 636-660.
- Li, R., & Wang, Q., & Li, L., & Hu, S. (2023). Do natural resource rent and corruption governance reshape the environmental Kuznets curve for ecological footprint? Evidence from 158 countries. *Resources Policy*, 85, 103890.
- Li, X., & Sun, Y., & Dai, J., & Mehmood, U. (2023). How do natural resources and economic growth impact load capacity factor in selected Next-11 countries? Assessing the role of digitalization and government stability. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(36), 85670-85684.
- Magazzino, C. (2015). Economic growth, CO2 emissions and energy use in Israel. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 22(1), 89-97.
- Mahmood, H. (2023). The determinants of carbon intensities of different sources of carbon emissions in Saudi Arabia: The asymmetric role of natural resource rent. *Economics*, 11(11), 276.
- Menegak, I., & Angeliki, N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33, 257-263.
- Mirza, F. M., & Kanwal, A. (2017). Energy consumption, carbon emissions and economic growth in Pakistan: Dynamic causality analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 1233-1240.
- Munir, Q., & Lean, H. H., & Smyth, R. (2020). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in the ASEAN-5 countries: A cross-sectional dependence approach. *Energy Economics* 85, 1-10.
- Nathaniel, S. P., & Adeye, N., & Adedoyin, F. F. (2021). Natural resource abundance, renewable energy, and ecological footprint linkage in MENA countries. *Estudios de Economía Aplicada*, 39(2).
- Nathaniel, S., & Khan, S. A. R. (2020). The nexus between urbanization, renewable energy, trade, and ecological footprint in ASEAN countries. *Journal of Cleaner Production*, 272, 122709.
- Nwani, C., & Adams, S. (2021). Environmental cost of natural resource rents based on production and consumption inventories of carbon emissions: assessing the role of institutional quality. *Resources Policy*, 74, 102282.
- Nwani, C., & Bekun, F. V., & Gyamfi, B. A., & Effiong, E. L., & Alola, A. A. (2023). Toward sustainable use of natural resources: Nexus between resource rents, affluence, energy intensity and carbon emissions in developing and transition economies. *In Natural Resources Forum*, 47(2), 155-176.

- Pao, H. T., & Tsai, C. M. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in BRIC countries. *Energy policy*, 38(12), 7850-7860.
- Pata, U. K., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). Exploring the impact of tourism and energy consumption on the load capacity factor in Turkey: a novel dynamic ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(9), 13491-13503.
- Pata, U. K., & Isik, C. (2021). Determinants of the load capacity factor in China: a novel dynamic ARDL approach for ecological footprint accounting. *Resources Policy*, 74, 102313.
- Pata, U. K., & Samour, A. (2022). Do renewable and nuclear energy enhance environmental quality in France? A new EKC approach with the load capacity factor. *Progress in Nuclear Energy*, 149, 104249.
- Ragmoun, W. (2023). Ecological footprint, natural resource rent, and industrial production in MENA region: Empirical evidence using the SDM model. *Heliyon*, 9(9).
- Raihan, A., & Voumik, L. C., & Zimon, G., & Sadowska, B., & Rashid, M., & Akter, S. (2024). Prioritising sustainability: how economic growth, energy use, forest area, and globalization impact on greenhouse gas emissions and load capacity in Poland?. *International Journal of Sustainable Energy*, 43(1), 2361410.
- Raza, M. Y., & Tang, S. (2024). Nuclear energy, economic growth and CO2 emissions in Pakistan: Evidence from extended STRIPAT model. *Nuclear Engineering and Technology*, 1-9.
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827-838.
- Salahuddin, M., & Alam, K., & Ozturk, I. (2016). The effects of Internet usage and economic growth on CO2 emissions in OECD countries: A panel investigation. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 62, 1226-1235.
- Shen, Y., & Su, Z. W., & Malik, M. Y., & Umar, M., & Khan, Z., & Khan, M. (2021). Does green investment, financial development and natural resources rent limit carbon emissions? A provincial panel analysis of China. *Science of the Total Environment*, 755, 142538.
- Siche, R., & Pereira, L., & Agostinho, F., & Ortega, E. (2010). Convergence of ecological footprint and emergy analysis as a sustainability indicator of countries: Peru as case study. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 15(10), 3182-3192.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1-48.
- Sun, Y., & Usman, M., & Radulescu, M., & Pata, U. K., & Balsalobre-Lorente, D. (2024). New insights from the STRIPAT model on how environmental-related technologies, natural resources and the use of the renewable energy influence load capacity factor. *Gondwana Research*, 129, 398-411.
- Tufail, M., & Song, L., & Adebayo, T. S., & Kirikkaleli, D., & Khan, S. (2021). Do fiscal decentralization and natural resources rent curb carbon emissions? Evidence from developed countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(35), 49179-49190.
- Udemba, E. N. (2020). A sustainable study of economic growth and development amidst ecological footprint: New insight from Nigerian Perspective. *Science of The Total Environment*, 732, 139270.
- Ullah, A., & Ahmed, M., & Raza, S. A., & Ali, S. (2021). A threshold approach to sustainable development: nonlinear relationship between renewable energy consumption, natural resource rent, and ecological footprint. *Journal Of Environmental Management*, 295, 113073.
- Ulucak, R., & Khan, S. U. D. (2020). Determinants of the ecological footprint: role of renewable energy, natural resources, and urbanization. *Sustainable Cities and Society*, 54, 101996.
- Ulucak, R., & Ozcan, B. (2020). Relationship between energy consumption and environmental sustainability in OECD countries: the role of natural resources rents. *Resources Policy*, 69, 101803.

- Usman, O., & Ozkan, O., & Adeshola, I., & Eweade, B. S. (2024). Analysing the nexus between clean energy expansion, natural resource extraction, and load capacity factor in China: a step towards achieving COP27 targets. *Environment, Development and Sustainability*, 1-22.
- Wang, L., & Vo, X. V., & Shahbaz, M., & Ak, A. (2020). Globalization and carbon emissions: is there any role of agriculture value-added, financial development, and natural resource rent in the aftermath of COP21?. *Journal of Environmental Management*, 268, 110712.
- Wang, S. S., & Zhou, D. Q., & Zhou, P., & Wang, Q. W. (2011). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in China: a panel data analysis. *Energy Policy*, 39, 4870-4875.
- Wang, S., & Zafar, M. W., & Vasbieva, D. G., & Yurtkuran, S. (2024). Economic growth, nuclear energy, renewable energy, and environmental quality: Investigating the environmental Kuznets curve and load capacity curve hypothesis. *Gondwana Research*, 129, 490-504.
- Xu, D., & Salem, S., & Awosusi, A. A., & Abdurakhmanova, G., & Altuntaş, M., & Oluwajana, D., & Ojekemi, O. (2022). Load capacity factor and financial globalization in Brazil: the role of renewable energy and urbanization. *Frontiers in Environmental Science*, 9, 823185.
- Yıldız, G. A., & Yıldız, B. (2022). Çevresel sürdürülebilirlik çerçevesinde ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Sayıştay Dergisi*, 33(126) 473-498.
- Zhang, Y., & Khan, I., & Zafar, M. W. (2022). Assessing environmental quality through natural resources, energy resources, and tax revenues. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(59), 89029-89044.
- Zhao, W. X., & Samour, A., & Yi, K., & Al-Faryan, M. A. S. (2023). Do technological innovation, natural resources and stock market development promote environmental sustainability? Novel evidence based on the load capacity factor. *Resources Policy*, 82, 103397.

EXTENDED SUMMARY

In recent years, climate change has become the most important problem that many countries have faced and had to deal with. In addition, the rapid increase in the world population and the acceleration of industrialization and urbanization processes gradually increase the pressure on natural resources. Therefore, the concept of environmental sustainability is becoming more important than ever. Environmental sustainability means using existing natural resources carefully and efficiently, without compromising the ability of future generations to meet their needs. This situation reveals the necessity of not only protecting ecosystems, but also keeping social and economic systems in balance in the long term. The sustainability approach is very important due to today's environmental problems such as climate change, biodiversity decline, water resource depletion and waste management. At this point, the concept of environmental quality plays a critical role in ensuring sustainability. Environmental quality refers to the components of an ecosystem being at an acceptable level in terms of human health, ecological balance and general quality of life.

It turns out that many countries rich in natural resources are experiencing disappointing economic growth. Making resource rent an important component of development rather than harming it has been one of the main unsolved problems (Ben-Salha et al., 2021). This situation is referred to as the natural resource curse. Although the resource curse hypothesis was first put forward by Gelb (1988), it was later named as the natural resource curse by Auty (2002).

Based on this, the main purpose of the study is to investigate the effects of natural resource rent and economic growth on environmental quality in Nigeria in the period 1990-2020. Moreover, making comparison using three measures of environmental quality, namely CO₂ emission, ecological footprint and load capacity factor, will help in providing reliable and more robust policy recommendations for sustainable development in the Nigerian economy. The Nigerian economy has been examined because it attracts attention with its rich oil reserves and other natural resources. The high rent that Nigeria obtains from its natural resources has stimulated economic growth. However, this growth has led to serious ecological problems due to the lack of environmental protection measures.

Recently, there have been a few studies using all three as measurement tools as indicators of environmental degradation (Adebayo et al., 2024; Pata & Samour, 2022). In addition, although there is a study examining the connection between natural resource rent and LCF (Akadiri et al., 2022), there has been no study investigating the effect of natural resource rent on CO₂ emissions, ecological footprint and load capacity factor as indicators of environmental quality. In this context, this study fills the existing gap and makes a significant contribution by comparing the effects of natural resource rent and economic growth on CO₂ emissions, ecological footprint and load capacity factor for Nigeria. The reference period of the study has certain limits. The lack of CO₂ emission data for Nigeria before 1990 and after 2020 has led to the study's reference period covering 1990-2020.

Three different environmental quality indicators such as CO₂ emissions, ecological footprint and load capacity factor were used in the research. For this purpose, Granger causality analysis and action-reaction analyzes were carried out. The findings show that both natural resource rent and economic growth have significant effects on environmental quality.

Granger causality analysis results revealed that there are significant causal relationships between certain variables. As a result of Granger causality tests, one-way causality from CO₂ emissions to natural resource rent, one-way causality from economic growth to CO₂ emissions, and one-way causality from economic growth to ecological footprint were found. The existence of direct causal relationships between CO₂ emissions, natural resource rent and economic growth reveals that sustainable development policies should be designed taking these relationships into account.

In order to show the effects of natural resource rent and economic growth on environmental quality indicators in more detail, VAR models were first estimated and then action-reaction analyzes were carried out. Action-reaction analyzes were carried out to analyze the response of a one-unit shock to the natural resource rent and economic growth variables on the CO₂ emission, ecological footprint and load capacity factor variables.

While the amount of CO₂ emissions did not react to a one standard deviation shock to the natural resource rent during the first three periods, it responded to an increase afterwards. This reaction continued until the end of the tenth period and could not be balanced. After the first period, the amount of CO₂ emissions responded to

a one standard deviation shock to economic growth. This reaction continued until the end of the tenth period and could not be balanced.

The ecological footprint responded to a one standard deviation shock to natural resource rent by increasing and decreasing from the first period. This reaction continued until the end of the tenth period and could not be balanced. The ecological footprint responded to a one standard deviation shock to economic growth by increasing and decreasing from the first period. This reaction continued until the end of the tenth period and could not be balanced.

The load capacity factor responded to a one standard deviation shock to the natural resource rent by decreasing in the first four periods and increasing in the following four periods. This reaction continued until the end of the tenth period and could not be balanced. The load capacity factor responded to a one standard deviation shock to economic growth by decreasing in the first four periods and then increasing in two periods. This reaction continued until the end of the tenth period and could not be balanced.

These results show that Nigeria should take into account the environmental impacts of natural resource rent and economic growth policies when creating sustainable development strategies. Economic growth and natural resource rent are critical for preserving environmental quality, and therefore environmentally friendly policies need to be developed and implemented. To ensure environmental sustainability, Nigeria must manage the use of natural resources more efficiently and maintain ecological balance.

EKOLOJİK PERSPEKTİFTEN TEORİK BİR İNCELEME: SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BİR RETORİK Mİ?

A THEORETICAL REVIEW FROM AN ECOLOGICAL PERSPECTIVE: IS SUSTAINABLE DEVELOPMENT A RHETORIC?

Yasin Can GÖNÜLTAŞ

Kırıkkale Üniversitesi

İİBF

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

ycangonultas@kku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2267-0465

ÖZ

Geliş Tarihi:

17.07.2024

Kabul Tarihi:

09.09.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilirlik
Kapitalizm
Sürdürülebilir
kalkınma
Ekoloji

Keywords

Sustainability
Capitalism
Sustainable
development
Ecology

Sanayileşmenin Batı'da ortaya çıkmasıyla birlikte başlayan kapitalizm serüveninde yol alan ve neoliberal iktisadi politikaları belirleyen ülkeler, başlangıçta sadece ekonomik gelişmeyi amaçlayan bir büyüme sürecini önclemiştir. Bu nedenle, yüzyıllar boyunca birçok topluluk, toplum ve ülke, üyelerinin maddi refahını sürekli olarak artırma çabası içinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, maddi refahın artırılması büyük ölçüde, dünya üzerindeki yaşamın temelini oluşturan doğal kaynakların çıkarılmasına bağlı olduğu inancı yaygınlaşmıştır. Bu inanç, ekonomik ve insani gelişme ile ekolojik sınırlar arasındaki dengesizliğin ortaya çıktığını kabul eden "sürdürülebilir kalkınma"nın icadıyla yeniden şekillenmeye başlamış, ekolojik perspektif ise bu durumu sadece bir retorik olarak değerlendirmiştir. Ekolojik hareketler, sürdürülebilir kalkınma kavramını çeşitli açılardan eleştirirken, bu kavramın gerçekten sürdürülebilir olup olmadığına dair literatürdeki güncel tartışmalar; toplumsal ve ekonomik boyutlarını da ele almıştır. Çalışma ile tarihsel kalkınma modellerinin doğal kaynakların aşırı kullanımı ve çevresel tahribat üzerindeki olumsuz etkileri incelenmiş; sürdürülebilir kalkınmanın çevreyi koruma amacına rağmen, ekonomik büyüme odaklı yapısının uzun vadede çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye atabileceği konusunda ekolojik perspektifin getirmiş olduğu eleştiriler çeşitli çalışmalarla birlikte ele alınmıştır.

ABSTRACT

Countries that have embarked on the capitalist adventure that began with the advent of industrialisation in the West, and that have adopted neo-liberal economic policies, have initially prioritised a process of growth aimed solely at economic development. Thus, for centuries, many communities, societies and countries have constantly sought to increase the material well-being of their members. From this perspective, there has been a widespread belief that increasing material well-being is largely dependent on the extraction of the natural resources that form the basis of life on earth. This belief has been reshaped with the invention of 'sustainable development', which recognises the emergence of an imbalance between economic and human development and ecological limits, while the ecological perspective regards this as mere rhetoric. While ecological movements have criticised the concept of sustainable development from various angles, current debates in the academic literature on whether this concept is truly sustainable have also addressed its social and economic dimensions. This study examines the negative effects of historical development models on the overuse of natural resources and environmental degradation, and discusses the ecological perspective's critique that the economic growth-oriented structure of sustainable development may, despite its goal of environmental protection, endanger environmental sustainability in the long run.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1517641>

Atf/Cite as: Gönültaş, Y., C. (2024). Ekolojik perspektiften teorik bir inceleme: Sürdürülebilir kalkınma bir retorik mi?. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1692-1708.

Giriş

Günümüzde ülkelerin ekonomik ve teknolojik nedenlerle ilerlemesini ve bunu toplum tabanına yaymasını ihtiva eden “kalkınma”nın tüm ülkeler için önemli olduğu varsayımı, kapitalizmin ve onun ortaya çıkarmış olduğu üretim ekonomisinin devamlılığını sağlama arzusundan kaynaklanmaktadır. Ancak kalkınmayı sağlayabilecek yol haritasının uygulanması, doğal kaynakları ve çevreyi olumsuz etkilemesinden dolayı kapitalist sistemin bile artık bu konuda müdahale yöntemlerini geliştirmesini zorunlu bırakmıştır. Bu açıdan çevre-kalkınma ilişkisinin yeniden ele alınması ve neo-liberal politikaların özellikle 1970’li yıllardan sonra ekolojik kuram ekseninde sorgulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Dünyada doğal kaynakların sermaye tarafından hammadde olarak kullanılması ve üretim sürecinde doğaya verdiği tahribatın günümüzden geleceğe kadar uzanan ve düzeltilmesi gereken bir uzlaşya dönmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Kaynakların dağılımıyla ilgili ortak nokta olarak öne sürülen “sürdürülebilir kalkınma”, üretimin olumsuz dışsallığına maruz kalan çevre sorununda genel çözümü, kaynakların sonraki kuşaklar aracılığıyla da kullanılmasına olanak tanıyacak şekilde sürdürülmesini amaçlamaktadır. “Doğal kaynakları, büyümeyi gelecekte de sürdürmeye imkân sağlayacak bir şekilde korumayı esas alan bir büyüme stratejisi, aynı zamanda kaynakların üretim/tüketim ile çevre arasındaki dağılımında da en uygun çözümü sağlayabilecek olmasıdır. Ancak bu şekilde ekonomik gelişme hedefleriyle çevre politikaları arasında uyum sağlanabilecek, ekonomik politikaların kendi ekolojik köklerine bağlı kalarak, gelecek kuşakların da gelecekleri ve mutluluğunu güvence altına alacak uzun vadeli bir büyüme gerçekleşecektir. Bu yaklaşım ekonomik kararlarda çevre boyutunun dikkate alınması yanında çevre politikalarının, özellikle çevre korunmasıyla ilgili tüm programların ekonomik etkilerinin değerlendirilmesini de gerektirmektedir” (Kuleli ve Sonat, 1995: 19; Yaylı, 2007: 923). Ancak sürdürülebilir kalkınma, kapitalist sistemin doğaya verdiği tahribatın yine kapitalizm ve neo-liberal politikalarla düzeltilebileceğine yönelik ikna çabalarını içermekle birlikte ekoloji kuramı bunu bir retorik olarak değerlendirmektedir.

Sömürgecilik döneminden bu yana evrimleşen kalkınma ve büyüme modellerinin büyük bir kısmı, ekolojik değerlere ve doğal kaynakların sınırlılığına duysuz kalmıştır. Bu tarihsel arka plan, günümüzde sürdürülebilir kalkınma olarak öne sürülen yaklaşımların da sorgulanmasına yol açmıştır. Çevreye duyarlı olduğunu iddia eden bu eko-politik içerik, ekonomik büyüme temelli olduğundan, uzun vadede çevresel etkileri göz ardı eden bir yapıya dönüşme riski taşımaktadır. Bu durum, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekten sürdürülebilir olup olmadığına dair ciddi soru işaretleri doğurmaktadır. Sürdürülebilir büyümenin etkili olabilmesi için mevcut büyüme modellerinden niteliksel olarak farklı olması gerektiği açıktır. Ancak serbest piyasa mekanizması, bu tür bir niteliksel gelişme için yeterli motivasyonu sağlamaktan uzaktır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma kavramı, sadece çevresel değil ekonomik ve toplumsal koşullara yönelik daha kapsamlı bir rehberlik sağlamalıdır. Kapitalizmin ortaya çıkardığı ekolojik dengesizliklere tepki olarak ortaya çıkan ekolojik hareketlerin getirmiş olduğu eleştirilerin yanında Sürdürülebilir kalkınma ve hedeflerinin yeniden gözden geçirilmesi, ekolojik perspektifin yanı sıra diğer toplumsal ve ekonomik kriterlerin de dikkate alınması gerekliliği birçok araştırmacı tarafından ortaya konmuştur. Bu perspektifle, söz konusu kavramların toplumsal dinamiklerin daha sağlıklı gelişmesine katkı sağlayabileceği görülmektedir. Ancak bu yaklaşımın reel, rasyonel ve çok taraflı uygulamalarla desteklenmesi önemlidir.

Ekolojik hareketler; radikal ve radikal olmayan düşünceler üzerinden sürdürülebilir kalkınma kavramını çeşitli koşullarda ele alarak bazı eleştiriler getirmektedir. Ekolojik hareketlerin savlarının yanında bu kavramın gerçekten sürdürülebilir olup olmadığına dair literatürdeki çeşitli tartışmalar; çevresel, toplumsal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir kalkınma ve hedeflerinin rasyonelliğini ve uygulanabilirliğini sorgulamaktadır. Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınma kavramı ve bu kavramın hedefleri, eleştirel bir perspektiften incelenmiştir. Tarihsel kalkınma modellerinin doğal kaynakların aşırı kullanımı ve çevresel tahribat üzerindeki olumsuz etkileri ele alınmış, bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın çevreyi koruma amacına rağmen, ekonomik büyüme odaklı yapısının uzun vadede çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye atabileceği konusuna odaklanarak çeşitli araştırmalarla birlikte incelenmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik hedeflerin, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki gerilimi çözmekte yeterli olup olmadığı sorgulanmaktadır.

Sömürgecilikten Büyüme Odaklı Kalkınmaya

Sanayi devriminden sonra iktisadi politikaların kapitalizm ekseninde belirgin hale gelmesi, devletlerde üretim mekanizmalarının genişletilmeye çalışılması sonucunu doğurmuştur. Artan üretim miktarı daha fazla gelir unsuru sağlayacağından, devletlerin üyelerine yönelik refah artırıcı önemli bir girdi olarak değerlendirilmiştir. Genişletilmeye çalışılan bu alan “pazar” olarak ifade edilen ve daha fazla kitleye tüketim yapmasını arzulayan genel ticari hamleleri de içinde barındırmıştır. Sanayi devriminin akabinde ortaya çıkan çalışma koşulları ve buna bağlı olarak gelişen kentsel yerleşim düşünüldüğünde, sermayenin amacının; üretimin daha fazla tüketilmesini ve buna bağlı olarak daha fazla üretim yapılmasını hedefleyen kar odaklı bir ekonomik sistem oluşturmak olduğu görülecektir. Bunun yanında çalışma; belirli bir sınıfın daha fazla ücret alarak iyi koşullarda yaşama hayalinden öteye sadece hayatta kalma mücadelesine indirgenen bir olgu haline dönüşmüştür. Satış alanlarını genişletmek isteyen sermaye ise daha fazla makineleşerek üretim miktarını çeşitli pazarlama stratejileriyle artırmak hedefinde olmuştur. Böyle bir sistemde çoğu devlet, “serbest piyasa” ilkesiyle hareket eden bir ekonomik modeli benimsemiş, ortaya çıkan ekonomik modelin ahlaki temellendirmesini de hazır hale getirmiştir: devlet ve sermayenin asgari müşteregi “elde edilen gelir ve bunun refah olarak adlandırılması” olmuştur.

Sermayenin serbest piyasada elde ettiği gelir kar ile adlandırılırken devletin elde ettiği geliri toplum tabanına yayması ise 1900’lü yılların ortasından sonra refah olarak adlandırılmıştır. Bu düzende ırk, cinsiyet, yaş, eğitim v.b. kriterlerde sınıfsal bir ayrım olmasa da toplumun alt gelir düzeyinde her zaman toplumsal ve ekonomik ayrışmaya maruz bırakılma sorunu mevcut olmuştur. Bu ayrışmada devlet-sermaye arasında bölüşülen gelirden payını az alan veya hiç alamayan kesimlere ise “serbest piyasa” gereğince “zengin olma hayali” sunulmuştur. Bu döngü içerisinde üretim mekanizmaları teknolojik gelişimlere paralel olarak dönüşmüş, gelişmiş, günümüze kadar erişmiştir. Tüketim toplumu inşası, sermayenin doğal kaynakları kullanmasında “toplumun fazla tüketimi veya temel ihtiyaçların elde edilmesi” gerekçeleriyle hareket etmesine hizmet etmiştir.

Rekabeti bir zorunluluk olarak gören ve ‘endüstriyel’ tarzı bir yaşam biçimi olarak gösteren yapıda ‘temel ihtiyaçlar’ söylemi, yoksulluğun içselleştirilmesine yardımcı olmaktadır. Normal koşullarda açılığın, yorgunluğun ve barınma sorununun giderilmesi yaşamsal süreçlerde soluma, vücudu hareket ettirme, uyuma gibi insanın kendi kendine giderdiği ihtiyaçlarla aynı düzlemde olması gerekirken ‘sanayileşmiş’ toplumlarda elde etmek için çalışılan hedeflere dönüşmüştür. Elde edilmediği durumlar yani kitlelerin talep ettiği ancak karşılayamadığı durumlar yoksulluk olarak ifade edilirken, bu durumun kurtarıcısının kalkınma olduğu ileri sürülmüştür. 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi’nin en önemli çıktısı olan Gündem 21’in ilk paragrafında bile “yoksulluk, açlık, hastalık, cehalet ve ekosistemlerin yıkımından” bahsetmekte “temel ihtiyaçların giderilmesi ve herkes için yaşam standartlarının geliştirilmesi için sürdürülebilir kalkınmanın” vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmektedir (Şahin, 2004: 3-5). Yoksulluğun giderilmesine temel koşul olarak sunulan kalkınma, devletler için de yeni bir hedef olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü kalkınma, ekonominin ve günümüz toplumunun gelişmesi, ileri doğru dönüşmesi için gereklilik olarak görülmektedir.

İngilizce “development” kelimesinin çevirisi olarak kullanılan “kalkınma” kavamı, “gelişme” anlamını da içerecek şekilde son yüzyıldaki ekonomik gelişmelerin olumlu pratiği olarak algılanmasıyla Türkçe’ye yerleşmiştir. Türk Dil Kurumu (TDK), “durumu düzeltmek, aşamalı bir biçimde gelişmek, ilerlemek ve zengin olmak” olarak tanımlamasını yaparken, Oxford dil sözlüğü “belirli bir büyüme veya gelişme durumu; yeni ve gelişmiş bir ürün veya fikir; yeni bir aşama oluşturan olay” olarak ifade etmektedir. Herhangi bir nesnenin, olgunun, olayın veya insanın çeşitli dışsallıklarla veya kendi kendine bulunduğu noktadan ileri gitmesi süreci aslında bu tanımlamaların ortak çıkarımıdır. 1800’lü yılların ortasında “kademeli olarak gelişme” , 1900’lü yılların başından itibaren de “ekonomik büyüme” olarak literatürde yer edinmiştir. Ekonomik büyüme ifadesi salt iktisadi hareketliliğin artması anlamından öte toplumsal, kültürel, sosyal ve çeşitli ekonomik sektörlerdeki büyümeyi içermektedir. Genel bir ifadeyle “Herkes için daha iyi bir hayat oluşturmak” anlamında kullanılan bu kavram, dengesiz ekonomik gelirin, refah yoluyla toplum tabanına dağıtılması, herkes için ideal yaşam koşullarının sunulmasıdır. Bunun yanında kalkınma kavramı, net bir tanımla açıklanacak bir olgu olmamakla birlikte farklı bilimsel perspektiflerden etkilenmiştir. Klasik İktisat, kalkınma kuramını “faydalı ve büyüme için gerekli bir değişken sayıp, meta-temelli iktisadi kalkınma pratiklerini tartışmasız kabul eden rasyonalist politikalar” olarak ifade ederken, Marksist yaklaşım; “kalkınma kavramının içeriğinde ve uygulamasında emperyalist düşüncelerin vücut bulmuş uygulamalar olduğunu savunan” bir sav geliştirmiştir (Turhan, 2020: 150-151).

17. ve 18. yüzyıllarda Merkantilist iktisat, 1800'lerde Alman Tarih Okulu'nun öncüsü Friedrich List (1789-1846) ve 1900'lerin başında Joseph Schumpeter (1883-1950) ekonomik kalkınma teorisinin kurucuları olmuştur. Schumpeter, ekonomik kalkınma teorisini açıklarken, denge modeline dayalı klasik ve neoklasik itisadın eleştirisini yapmıştır. 1911 tarihli kitabında (The Theory of Economic Development), klasik iktisadın ekonomik kalkınmayı açıklamakta yetersiz kaldığını, tek amacının kârlılığı artırmak olduğunu belirtmiştir. Böyle bir ekonomik sistemde yeniliğe çok fazla ihtiyaç duyulmadığından elde edilen gelir sadece işçilerin çalışmasıyla mümkün olmaktadır. Bu uygulamalar emek sınıfını gelirin sağlayıcısı olarak gördüğünden sömürü düzeninin bir parçası olarak adledilir. Schumpeter'e göre inovasyon olmadan, kapitalist ekonomiler sonsuza kadar nüfus artışı gibi dışsal faktörlerle açıklanan durgun bir büyüme durumunda kalacaktır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için döngünün içeriden kırılması gerekir: yeni üretim süreçleri veya yeni mallar sisteme dahil edilmelidir (Pereira ve Oreiro: 2024: 2-3). 1900'lü yılların ilk yarısındaki bu ekonomik döngüde Schumpeter, hem emek tarafının hem de arz tarafının ortak noktada birleşerek gelirin artırılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Elde edilen gelir artışının, toplum tabanına yayılmaya başladığı nokta ise ekonomik kalkınmanın başladığı noktayı oluşturacaktır.

Merkantilizmin uluslararası ekonomiyi etkilemesinden hemen sonra klasik iktisatçıların politika önerileri devletleri ve bireyleri sermaye birikimine yönlendirmiştir. Bireyler sermayedar olarak “kar” elde etmeyi hedefleyen eylemler üretirken devletler de bu gücü kullanarak çeşitli ülkelerin kaynaklarını paylaşma eğilimi göstermiştir. Sömürgecilik olarak adlandırılan bu süreçte devletler farklı devlet kaynaklarını kullanarak büyüyen endüstri yapısına ve teknolojik altyapı gelişimine finans sağlamayı amaçlamıştır. Finansal açıkların giderilmesi, teknolojik ürünlerdeki yenilikler daha az maliyetle üretim yapılmasını sağlayarak yeni pazarları harekete geçirmiştir. Sömürge üzerinden ilerleyen bu yapı, II. Dünya savaşıyla birlikte tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte uluslararası ekonomik sistemin yeniden dizayn edilmesi; gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelere, kendilerinin yakalamış olduğu ekonomik ve kalkınmışlık düzeyini hedef olarak koyması sonucunu doğurmuştur. Gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere sağlanacak borç ve teknik yardım transferleriyle belirlenen bu hedeflere ulaşması gerekmektedir. Bu anlayış ironik bir biçimde sömürgeciliğin bittiği noktada “borçlanma politikasına dayalı, büyüme odaklı kalkınma anlayışı”nı ortaya çıkarmıştır. İkinci Dünya savaşı'nın ardından ortaya çıkan bu politik koşullar, devletleri “hedeflenen büyüme sağlandıkça toplumsal refahın da artacağı” savına inandırmıştır (Çelik ve Dağ, 2017, s.57; Buyruk, 2016, s.113, Bahçeci ve Görmez: 2019: 2305-2306).

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1945-1953 yılları arasında başkanlık görevini yürüten Harry S. Truman, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yönelik “büyüme hedefli kalkınma” stratejisini kullanmak istemiş ve bu ülkeleri siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklarından dolayı “geri kalmış ülkeler” olarak nitelendirmiştir (Macekura, 2013: 127-128). Başkanlığı döneminde ABD'li politikacılarla birlikte “Dördüncü Nokta Programı”nı (The Point Four Programme) oluşturarak, kalkınma kavramını siyasallaştırmıştır. Programın temel amacı, dünya nüfusunun üçte ikisinin yaşadığı ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerin doğal kaynaklarını geliştirmek, verimliliği artırmak ve yaşam standartlarını yükseltmek olarak açıklanmıştır. Program gelişmiş ülkelere, bu amacı gerçekleştirmek için gelişmemiş ülkelerin ekonomilerinden toplumsal yapısına kadar müdahale hakkını “kalkınma” hedefiyle vermektedir. Dolayısıyla eskinin sömürgecilik anlayışı, kapitalist sistemin devamlılığını sağlamak için “kalkınma” ismiyle kimlik değiştirmiştir.

Bu durumu temellendirecek ana gerekçeler ise (Bose, 1965: 70-71):

- az gelişmiş bölgelerdeki insanların tüm insani potansiyellerini gerçekleştirme ve yaşadıkları toprakların kaynaklarını kullanma çabaları temel üretim makineleri için teknik beceri ve sermaye eksikliği nedeniyle engellenmesi,
- bu bölgelerdeki insanların ortalama yıllık geliri, daha gelişmiş bölgelerdeki insanlarınkinin onda birinden daha az olması ve az gelişmiş bölgelerdeki insanların çoğunun ekonomik durumunun çok kötü olması,
- İlkel tarım koşulları ve yetersiz ulaşım, gıda üretimini ve dağıtımını sınırlandırması; sonuç olarak yetersiz beslenme ve açlığın yaygın olması,
- Temel halk sağlığı programlarının, modern tıp eğitimi almış doktor ve hemşirelerin, hastanelerin ve ilaçların eksikliği nedeniyle önlenemez veya tedavi edilebilir hastalıklardan dolayı ölümlerin fazlalığı

- yaşamın gerekliliklerini üretme kabiliyetlerinin gelişmemiş ülkelerdeki azlığı ve birçoğunun mesleki becerileri eski aletleri kullanan el sanatlarıyla sınırlı kalması

olmuştur.

Truman'ın bu programı hazırlamasında ve küresel düzlemde siyasallaştırmasında ana amaç ise “kalkınma” yükleniciliğinin kapitalizm ve sistemin devamlılığıyla mümkün olduğunu dünyaya inandırmaktır. Dünyada siyasal anlamda devletlerin içselleştirerek “kalkınma hamlelerini” gerçekleştireceği süreç bu bağlamda başlamıştır.

Mekanistik dünya görüşünün aydınlanma dönemiyle birlikte gelişmesi (Hampson, 1991: 38), Truman'ın hazırlamış olduğu programla fiilen tıkanmıştır. Programın kaynak kullanımına yönelik atıfları, mekanistik görüşün doğayı insanın hizmetinden alıp koruyucu sınıfına getirdiği bir dönemi başlatmıştır. Bunun yanında Batı toplumlarında moderniteye yönelik artan eleştiriler, dünyanın hemen her alanında artan sorunları hafifletmekte işe yaramamıştır. Bu sorunlar çeşitli politika üretimlerine yönelik düşünsel akımları ve yanında batının kendini sorgulamasını beraberinde getirerek “sürdürülebilir kalkınma” olarak adlandırılacak evrensel bir çevre politikası üretmiştir. 1960'larda yoğunlaşan toplumsal hareketlerin etkisiyle sorgulanmaya başlanan kalkınma ideolojisi (Yaylı, 2007: 923) ve kalkınmaya yönelik büyüme yaklaşımının rehberliğinde, 1970'lerde Batı'nın kapitalist ülkeleri, refah seviyelerini koruma noktasında iki temel krizle (siyasi ve ekonomik) karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Kapitalizmin sermaye birikimi krizi ekonomik anlamda sorunları ifade ederken, Keynesyen politikaların olumsuz dışsallığı olan yoksulluk ve çevresel problemler ise siyasi krizi nitelendirmektedir (Özlüer, 2007:5; akt. Bahçeci ve Görmez, 2019: 2306). Bu kapsamda kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla “sürdürülebilir kalkınma” icat edilmiştir. Sömürgecilikten kalkınmaya doğru evrilen süreç, kapitalizmin devamlılığını sağlamak için ekolojik perspektifin argümanı olan “doğal kaynakların gelecek kuşaklara aktarılması”nın kullanılması yoluyla dinamizmini korumayı amaçlamıştır.

Kalkınma 2.0: Sürdürülebilir Kalkınma ve Doğal Kaynak Farkındalığı

Batıda sanayinin ortaya çıkışıyla başlayan kalkınma paradigması, önceleri gelişmeyi kendine öncü edinmiş sonrasında ekonominin sürekli artan büyümesi yoluyla insan hayatlarını sonsuza kadar dönüştürme gücüne sahip bir yapı olduğu bilinciyle birlikte gelişmiştir. Ekonomik temellerin ardında yatan genel fikirler, en basit haliyle maddi refahı mutlu bir yaşamla eşitleyen “Milletlerin Zenginliği”nde savunulan ilkeler halini almıştır. Bu nedenle, yüzyıllar boyunca çoğu topluluk, toplum veya ülke, üyelerinin maddi refahını sürekli olarak artırmaya çalışmıştır. Bu perspektiften bakıldığında, maddi refahın artırılması büyük ölçüde, bildiğimiz şekliyle dünya üzerindeki yaşamın temeli olan doğal kaynakların çıkarılmasına dayanıyordu (Inogwabini, 2019: 2). Ekonomik büyümeye dayalı kalkınma, tüketimcilik ve ekonomik büyümenin çevre üzerinde baskı yaratarak kirli ve yetersiz yaşam alanları, yoksulluk ve hastalıklarla sonuçlandığının anlaşıldığı 1970'lere kadar devam etmiştir. Aynı zamanda, doğal kaynakların, özellikle hammaddelerin ve fosil yakıtların sömürülmesi, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmasına neden olmuş ve sonsuz olmayan doğal kaynakların mantıklı bir çerçevede yönetilmesi ve kullanılmasına yönelik öncelik ortaya çıkarmıştır. “İnsani gelişme ile ekolojik sınırlar arasındaki dengesizlik, büyüyen çevre sorunlarına ve felaket boyutlarında olası sonuçlara işaret etmektedir” (Šmleša, 2003: 404-405).

Roma Klübü aracılığıyla Meadows v.d. tarafından 1972 yılında yayımlanan Büyümenin Sınırları (*The Limits to Growth*) isimli eser, doğal kaynakların aşırı tüketilmesi nedeniyle insanlık için karanlık ve yetersiz bir geleceğin inşa edildiğini belirten ilk eser niteliğinde olmuştur. Roma Klübü raporu “sürekli artan büyüme” olarak tanımlanan kalkınmadan, çoğu biyolojik olan doğal kaynakların daha tasarruflu bir biçimde kullanılmasına geçişte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sürekli olarak büyümeyi teşvik eden ve referansını “Milletlerin Zenginliği”nden alan bir ekonomik sistemden geleceğe yönelik stratejileri içeren bir yapıya geçişin genel kabulü, büyümenin sınırları olduğunu ve bu sınırların doğanın kendisinin sınırlı olmasından kaynaklandığına iknaya mümkün olmuştur (Inogwabini, 2019: 2). Neo-liberal politikaların ortaya çıkarmış olduğu ekonomik sistem, üretim girdilerinde kullanılan hammaddeye sürekli olarak erişmek istemiştir. Ancak geline nokta kaynakların aşırı tüketimi, gelecekte geri dönülemeyecek çevresel zararlara yol açacağını yönelik kanıları güçlendirmiştir. Bunun yanında Truman'la birlikte siyasallaşan “büyüme kalkınma” modelinin tıkanması, ekolojik perspektifin kalkınmanın yol açtığı problemlere karşı seslerini daha da yükseltmesi, devletlerin bu konuda önlem almak istemeleri gibi durumlar neo-liberal iktisatın “sermaye birikimi”ne yönelik uygulamalarında olduğu gibi kalkınmacılıkta da karşı duruşları beraberinde getirmiştir.

Črnjar & Črnjar (2009) çevre kirliliğinin ana nedenlerini aşağıdaki gibi özetlemiştir: “1) kirliliğin antropojenik nedenleri (ekonomik büyüme, teknik ve teknolojik gelişme, endüstriyel gelişme, ulaşım ve taşımacılık altyapısının gelişimi, nüfus artışı, kentleşme ve kitle turizmi), 2) kirliliğin doğal nedenleri (toprak erozyonu, seller, depremler, volkanik patlamalar, yangınlar, kuraklık ve rüzgarlar) ve 3) kirliliğin diğer nedenleri (savaşlar, ekolojik bilinç eksikliği, kalkınma ve doğal ekosistemler arasındaki dengesizlik ve toplumun sınırlı bilimsel, maddi, örgütsel ve teknolojik yetenekleri)”. Bu faktörlerin sonuçları çeşitli ekolojik sorunlar, ekosistemlerin bozulması, küresel iklim değişikliği, doğal afetler, açlık ve yoksulluk ve diğer birçok olumsuz sonuçta görüldüğü gibi gezegenin sürdürülebilirliği konusunda uyarıda bulunmuştur (Klarin, 2018: 71). Doğal nedenler dışında olan çevre kirlilik nedenleri genelde kalkınmanın ekonomi ve sanayiye özdeşleştiği gelişmiş olarak adlandırılan ve serbest piyasa ile birlikte gelişen neo-liberal sistemin özelde ise bunu güçlendirmeye çalışan sermayenin olumsuz dışsallığından kaynaklanmıştır.

Bu olumsuz dışsallıklardan kapsamlı bir şekilde bahseden “Büyümenin Sınırları” doğal kaynakların hızlı nüfus artışını desteklemeyecek kadar sınırlı ve neredeyse 150 yıl içerisinde tükenebileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, kalkınmanın bu kadar hızlı gelişimi ve büyümek için kalkınma sloganı, insanlığı acı bir sona götürecektir. Amaç çevreyi koruma ve geliştirmekse kalkınma hızının yavaşlatılması gerektiğini belirtmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1997: 176). Raporda ayrıca “...sanayileşmiş ülkeler bütün çabalarını kendileriyle gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu kapatmaya yöneltmelidirler. Sanayileşmiş ülkelerde çevre sorunları genellikle sanayileşmeyle ve teknolojik gelişimle ilgilidir” ifadesi, kalkınmanın çevre sorunlarıyla birlikte ele alınmaya başladığını göstermektedir. Dolayısıyla Birleşmiş Milletler ve devletlerin birçoğu; sanayileşmenin doğaya verdiği zararı kabul etmekle birlikte bunun çevreyi korumayla birlikte eşgüdümse bir faaliyet olarak gerçekleştirebileceğine salık vermektedir. Dolayısıyla kalkınma devam etmeli ancak bunu çevresel koşulların korunması yöntemiyle yapmalıdır. Bu konudaki bilinç, devletlerin konsensüsü haline gelene kadar devam etmiştir. Bu bağlamda, yaklaşık on yıl sonra 1983 yılında Brundtland Komisyonu olarak da bilinen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, BM aracılığıyla kurulmuştur. Çevre ve kalkınma tamamen bir arada anılacak siyasi bir düzlem oluşturularak “sürdürülebilir kalkınma”ya giden yol açılmıştır (Şahin, 2004: 8).

“Sürdürülebilir kalkınma” ismi verilen kalkınma modelinde iki hedef bulunmaktadır. “Kalkınma” ekonomik ve sosyal hedeflere, “sürdürülebilirlik” ise ekolojik hedeflere atıfta bulunmaktadır (Baker, 2006: 18).Sürdürülebilir Kalkınma, sosyal bilimlerde önemli ve tartışmalı bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Kavram, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmıştır (1987:43). İlk olarak 1980'lerin başında Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) tarafından öne sürülerek kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Temel amaç ekolojik kaynakların korunması ve muhafaza edilmesi olmuştur (Dauda, 2019: 70-71). Ancak sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (halk arasında Brundtland Komisyonu Raporu olarak bilinir) hazırladığı Ortak Geleceğimiz raporunun yayınlanmasının ardından küresel kabul görmüştür. Komisyon, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülen yeni davranış normları ve tutumlarda, toplumsal değerlerde ve isteklerde değişiklik yapılması çağrısında bulunmuştur (Lélé, 1991: 610).

Bir kavram olarak sürdürülebilir kalkınma, yaşam koşullarındaki değişiklikleri öngörmektedir. Bu değişiklikler Brundtland'ın dört temel hedefi ekseninde gerçekleştirilmek istenmiştir: "temel insan ihtiyaçlarını karşılamak ve tüm canlılar için yeterli bir yaşam standardı sağlamak; dünya nüfusu içinde ve arasında daha adil yaşam standartlarına ulaşmak; Biyolojik çeşitliliğin ve doğanın yenilenme kapasitesinin hem yerel hem de küresel olarak fiili veya potansiyel olarak bozulması konusunda büyük bir dikkatle hareket edilmesi ve gelecek nesillerin benzer yaşam standartlarına ve benzer veya daha iyi eşitlik standartlarına ulaşma olasılığını zayıflatmadan bu hedeflere ulaşılması" (Carter, 2007: 198). BM'nin raporda bu hedeflerle birlikte stratejinin canlı kaynaklarla sınırlı olduğuna ve öncelikle genetik çeşitliliğin, alışkanlıkların ve ekolojik süreçlerin korunması ihtiyacına odaklanarak gerçekleştirilmesi amacı, kapitalist sistemin ortaya çıkardığı sorunların çözümünü geleceğe sevk etmekten başka bir anlam çıkarmamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın tanımı ile temel hedefleri arasında mantıksal bağlantı tam olarak açık değildir. Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak şimdiki yaşayanların ihtiyaçlarını karşılamak, temelde bu ihtiyaçların neler olduğunu tam anlamıyla açıklamakla mümkün olmaktadır. Rapor'un temel hedeflerinin açıklanmaya çalışıldığı bölümde özetle (s.49); “1) büyümenin canlandırılması; (2) büyümenin kalitesinin

değiştirilmesi; (3) iş, gıda, enerji, su ve sanitasyon için temel ihtiyaçların karşılanması; (4) sürdürülebilir bir nüfus seviyesinin sağlanması; (5) kaynak tabanının korunması ve geliştirilmesi; (6) teknolojinin yeniden yönlendirilmesi ve riskin yönetilmesi; (7) karar almada çevre ve ekonominin birleştirilmesi ve (8) uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden yönlendirilmesi ve sonradan eklenen (9) kalkınmayı kalıcı hale getirmek” ifadeleri, temel ihtiyaçların neler olduğunu, neye göre ve nasıl belirlediğini aktarmamakla birlikte mevcut kapitalist düzenin güzellemesini yaparak sömürgecilikten bugüne kadar olan süreci de ihtiva eden; gelişmemiş veya az gelişmiş olarak adlandırdığı ülkelerin, gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerin ekonomik, toplumsal ve siyasal durumlarına göre ilerlemesini önemsemiştir. Dolayısıyla bu hedef formülasyonu, kapitalizmin ortaya çıkardığı krizi ekolojik etik, insani dayanışma, teknolojik gelişmeleri kullanarak yine ve yeniden ancak kapitalizmin kurtarabileceğine yönelik projeksiyon sağlamıştır. Dolayısıyla tüm bu kurtarıcılığın manifestosu da Brundtland Raporu olmuştur.

Kurtarıcı olarak kapitalizm, (kendisine göre) gelişmemiş ülkeleri; gelişmiş ülkeler sınıfına yaklaştırmak veya eşitlemek için uğraşır. Bunun için gerekli olan toplumsal ve siyasal ortamı da neoliberal politikalarla hazırlar. Alt sınıftaki devletler bu politikaları uygulayarak ekonomik anlamda büyümek ve elde ettiği kazanımları “refah” ismiyle topluma yaymak ister. Dolayısıyla kapitalizm, kendini yine büyümemiş olan kapitalizmle dinamize eder. Bundan dolayı doğayı sürekli olarak kullanmaktan da çekinmez. Doğadaki hemen her şey onun için bir hammaddedir. Tüketim toplumunun başarılı inşası neticesinde artan karlılık oranından topluma bölüştürülmesinin refah olarak güzelleştirilmesinden bu yana kapitalizm, Özlüer’e göre (2007: 8) “piyasa ekonomisinin sermaye birikimine dayalı işleyişinin sınırlarını doğayı da kapsayacak şekilde genişletmiştir ki bu, kapitalizmin her şeyi metalaştırmaya dönük mantığının zorunlu bir sonucudur”. Bahçeci ve Görmez (2019: 2315) bu durumu; “bu noktada, üretici güçlerin en önemli bileşenlerinden biri olan doğayı sınırsızca kullanan bir teknolojik gelişme sürecinin, raporda bahsedildiği gibi yoksulluk ve ekolojik krizlerin çözümünün anahtarı olduğunu söylemek mantıklı değildir” şeklinde yorumlamıştır.

1970’li yıllara kadar bilerek ya da bilmeyerek, sanayileşme ve modernleşmenin yoksullukla ve insanogluna atfedilen çevresel bozulmayla hiçbir ilgisi olmadığı fikri hâkim olmuştur. En radikal halinden radikal olmayan bakış açısına kadar (derin ekolojiden – çevreciliğe) ekoloji kavramı, geniş kitlelerce teknolojik ilerlemenin ve sanayileşmenin bir düşmanı olarak görülmüştür. 1972 yılında Stockholm Konferansı’nda ve ardından Nairobi’de Dünya Bankası tarafından düzenlenen konferansta yapılan bazı tartışmalardan sonra resmi bir öncelik olarak dünya gündemine giren "kalkınma ideolojisinin" görünürdeki en önemli iddiası her zaman yoksulluğun ve işsizliğin ortadan kaldırılması ve daha müreffeh bir dünyanın yaratılması olmuştur. Yoksullar uzun süre modern yaşam tarzlarına ve onlarla birlikte gelen sanayileşmeye aday olarak görülmüştür. Ancak zaman içinde doğal yaşamın tahribatı daha belirgin hale geldikçe, özellikle bu yoksul insanlar arasında sistematik olarak çevre bilinci oluşturulmaya başlanmıştır. Kapitalizmin ortaya çıkarmış olduğu yoksulluğun bertaraf edilmesi ve çevrenin de korunabileceği; Brundtland Raporunda “ancak kalkınma yoluyla ortadan kaldırılabilen, ancak yeni bir kalkınma stratejisi ile çevrenin de korunabileceği açık bir gerçektir” (Estava, 2004: 59) retoriğiyle ifade edilmiştir.

Sürdürülebilir Kalkınmanın, kalkınma paradigmasının yeni versiyonu olarak topluma sunulmasından sonra, çevreye verilen önemin küresel düzlemde karşılık bulması için 1992 yılında Rio’da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı toplanmıştır. Gündem 21 ve Rio Deklarasyonu olarak iki belge üretilmiştir. Ayrıca çevre korumacılığının kalkınma ile olumlu bir ilişkide olduğunu kanıtlayabilmek adına da “Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)” raporu uygulamasının başlatılmasına karar verilmiştir. Rio’da kararlaştırılan maddelerin pratiğe geçmesi olarak adlandırılan Gündem 21; “ekonomik ve sosyal kalkınma, geleneksel ve idari kaynaklar için kalkınma, sürdürülebilir kalkınmanın başarısı için önemli grupların etkinliğinin artırılması, imkanlaştırmanın yolları” olarak ana bölümlerden oluşmuş, bu bölümleri desteklemek adına 1995 yılında Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı ve 1996 yılında İstanbul’da Habitat II Konferansı düzenlenmiştir (Reid, 1995: 185-187). 2002 yılında ise Johannesburg’da “Yeniden Sürdürülebilir Dünya Zirvesi” gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında ise yine aynı koşulların sağlanması gerekliliğini ifade eden Habitat III Zirvesi toplanmıştır. Bu konferanslarda sürdürülebilir kalkınmanın temelini insanı aldığı, küreselleşmeyle birlikte bireylerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olması için seferber olunması gerekliliği ve sürdürülebilir kalkınmanın devam edilmesinin önemi ele alınmıştır.

Özetle, sürdürülebilir kalkınma kavramı, esasen kalkınmaya yönelik piyasa temelli bir yaklaşımdır. Temel ekonomik mekanizmalar da piyasa mantığından türetilmiştir. Sermaye birikimine dayalı piyasa ekonomisinin işleyişinin sınırları doğaya kadar uzanır. Bu aslında kapitalist mantığın her şeyi metalaştırmasının "zorunlu" bir

sonucudur. Piyasa mantığında çevrenin "korunması" ancak çevreden kâr elde edilebildiği ölçüde mümkündür. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, sermayenin yeniden üretimine çevreyi de dahil edecek şekilde genişletilmiş bir birikim modelidir. Refah devleti ideolojisinin çöküşüyle birlikte sermaye birikimini yeniden sürdürülebilir kılmamanın yolu, ihtiyaçlar evrenini yeniden tanımlamak, yoksulluğu sürekli ve yeni bir tehdit olarak üretmek, büyüme odaklı kalkınmacılığı kutsallaştırmak, doğayı kamusalılığından ve toplumdan arındırmak, doğayı doğanın bünyesinden çıkarmak ve bu yönüyle özel mülkiyet konusu haline getirmek sürdürülebilirlik kavramının unsurlarıdır (Özlüer, 2007: 12). Çevre konusunda oldukça önemli çıktılar olduğu raporlar, kapitalizmin kurtarıcılığı ve yardımseverliği eksenindeki çözüm yollarıyla doludur. Ancak modernizm ve kapitalizm insanı, doğayı ve hatta dünyayı yok etmeye itebilecek doyumsuzluğa itmektedir (Estava, 2004: 56). Bu açıdan ekoloji kuramının kendi argümanı olan ancak kapitalizmin sahiplendiği "sürdürülebilir kalkınma" kavramına bakış açısını ve temel farklılıklarını belirlemek oldukça önemlidir.

Yeni Yörünge: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Ekolojik Perspektif

Sürdürülebilir kalkınma kavramını tartışırken vurgulanması gereken en önemli nokta, günümüze kadar ortaya çıkan kalkınma modellerinin genellikle doğal kaynakların aşırı kullanımına ve çevresel zararlarına yol açtığıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın, ekolojik dengeyi koruma amacını taşımaya rağmen, bu hedefe ulaşırken fiziksel kaynak kullanımında bir artış olabileceği yadsınamaz bir gerçektir. Sömürgecilikten günümüze kadar evrimleşmiş kalkınma ve büyüme modellerinin birçoğu, ekolojik değerlere ve doğal kaynakların sınırlılığına duyarsız kalmıştır. Bu olumsuz tarihsel arkaplanla sürdürülebilir kalkınma olarak ileri sürülen ve çevreye duyarlı olduğunu iddia eden eko-politik içerik, ekonomik büyüme temelli olduğundan uzun vadede çevresel etkileri düşünmeyen ve sürdürülebilirlik hedeflerini tehlikeye atan bir yapıya dönüşebilir.

Sürdürülebilir büyümenin etkili olabilmesi için mevcut büyümeden niteliksel olarak farklı olması gerekmektedir. Bu da yapısında niteliksel bir evrime ilişkin bazı değer yargıları gerektirebilir. Şu anda anlaşıldığı şekliyle serbest piyasa mekanizması, bu tür bir niteliksel gelişme için herhangi bir motivasyon olmaksızın işlemektedir. Bu nedenlerle, sürdürülebilir kalkınma kavramı, sadece ekonomik ve toplumsal değil, aynı zamanda bir bütün olarak çevresel koşullara yönelik rehberlik gerektirdiğinden, uygulanması oldukça güç görünmektedir (Kuleli ve Sonat, 1995: 14). Kapitalizmin ortaya çıkarmış olduğu ekolojik dengesizliklere tepki olarak ortaya çıkan bu ekolojik hareketler, radikal ve radikal olmayan ekolojik düşünce şeklinde bir ayrımla açıklanabilir. Derin ekoloji, sosyal ekoloji, mistik ekoloji, eko-feminizm, eko-sosyalizm gibi hareketler radikal ekolojik düşüncenin bir parçası olarak kabul edilirken, çevrecilik radikal olmayan ekolojik hareketin bir parçası olarak kabul edilir (Görmez, 2003:100).

Naess'in ortaya koyduğu ekolojik kuram ayrımına göre, iki ayrı tür olarak incelenebilecek derin ve sığ ekoloji arasında temel bir fark bulunmaktadır. Sığ ekoloji, genellikle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ve insan sağlığı ile refahını korumayı amaçlayan bir çevre hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, kirlilik ve doğal kaynakların tükenmesine karşı mücadele odaklıdır ve çevresel krizin ilk etkilerine odaklanmaktadır (Naess, 2005:3). Sığ ekoloji, çoğunlukla insan merkezci bir bakış açısına sahip olarak değerlendirilmektedir. Çevresel krizlerin ilk etkilerine odaklanmaktadır (Des Jardins, 2006:402). Diğer yandan, derin ekoloji ise daha temel değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır (Capra, 1992: 17). Bu yaklaşım, sadece çevresel sorunların yüzeyine odaklanmamakta, aynı zamanda insan-doğa ilişkisinin kökünden değişmesi gerektiğine inanmaktadır. Derin ekoloji, doğanın kendi içsel değerine vurgu yaparak insanın doğayla daha derin bir uyum içinde olması gerektiğini savunmaktadır (Önder, 2003:148; akt. Yaylı ve Çelik, 2011: 372-373).

Sığ ekoloji perspektifi, su ve hava gibi doğal kaynakların teknolojik gelişmelerle temizlenebileceğini, kirlilik probleminin eşit bir şekilde dağıtılabilirliğini ve kirlilik sınırlarının yasal düzenlemelerle belirleneceğini öngörmektedir. Ayrıca kirletici olan sanayileşmenin az gelişmiş ülkelere kaydırılmasını savunmaktadır. Diğer yandan, derin ekoloji anlayışı, kirliliğin sadece insanlar için değil, tüm canlılar için kritik bir konu olduğunu vurgulamaktadır. Doğal kaynaklara dair sığ ekoloji, bunları insanların kullanımı için araçsal bir şekilde görürken, derin ekoloji her şeyin değerli olduğunu kabul eder. Sığ ekoloji, nüfus sorununu genellikle az gelişmiş ülkelerin sorunu olarak ele alırken, derin ekoloji, nüfus artışına dikkat çekerek bu durumun asıl kaynağının gelişmiş toplumlar olduğunu ve bu ülkelerin sorunun çözümünde öncü bir rol üstlenmesi gerektiğini ifade eder. Sığ ekolojistler, gelişmiş ülkelerin modellerini az gelişmiş ülkeler için bir kılavuz olarak sunma eğilimindedir, ancak derin ekolojistler, az gelişmiş toplumların kültürel bütünlüğünü korumaya yönelik çabalar sarf ederler. Sığ ekoloji

çerçevesinde doğal kaynaklar genellikle insanoğlunun mülkiyeti olarak kabul edilirken, derin ekoloji perspektifi, dünyanın insanoğluna ait olmadığını vurgular (Naess, 2005: 5, Özer, 2001: 73).

Özellikle sürdürülebilir kalkınmanın genel kabulü, 1970'li yıllarda protesto ve karşı duruş hareketleri olarak görülen “ekoloji hareketleri”nin işini daha da kolaylaştırmıştır. Gündem 21'in yayımlanmasından sonra, bu dönüşümün hızlanması ve çevreye yönelik farkındalığın toplum tabanına yayılması, insanların çevre için yapabilecekleri birçok şeyin olduğu fikrine inancı yaygınlaştırmıştır. Bu durum “katılım” ismiyle altı çizilerek demokratik bir içeriğe sahip olduğu vurgusu ve özellikle kapitalizmin de bu noktada en büyük destekçisi olması, ekolojik kuramın hareket alanını genişletmiştir (Şahin, 2004: 12). Ekolojik hareketlerin ortaya çıkmasını Arne Naess “Yeşil bir toplum ademi merkezleştirilmelidir ve tabana dayalı bir demokrasiyle yönetilmelidir. Yeşil toplum, sosyal sorumluluğa ve karşılıklı yardımlaşmaya “evet”, şiddete “hayır” diyen bir toplumdur. Ayrıca, böyle bir toplumda insanlar, gönüllü olarak “sade” bir yaşam sürdürürler. Bu insanların kendilerine güvenleri yüksektir. Yer değiştirme yani göç olayına fazla rastlanmaz. Üstelik birkaç kuşak bir arada yaşayabilmeli ve çalışabilmeli; bir cemaat duygusu hakim olmalı, uygun bir teknoloji benimsenmeli, sınıai ve tarımsal üniteler ufak olmalıdır. Yerleşim yerleri çalışma birimlerinden uzakta olmamalı, ulaşım esasen kamusal araçlarla sağlanmalıdır. Ayrıca toplumsal hiyerarşi kaldırılmalı, erkek egemenliğine son vermelidir.” şeklinde açıklamıştır (Naess, 1994: 10).

Çevresel yaklaşıma farklı bakış açısı geliştiren bu ekolojik fikirler bazı temel değerleri paylaşmaktadır. Ana fikir birliği, mevcut üretim ve tüketim kalıplarının çevre sorunlarına neden olduğudur. Bu açıdan bakıldığında ekolojik düşüncenin seri üretime son verilmesi çağrısında bulunan bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu düşünce biçimi, mevcut üretim tarzının kentleri bir sorun alanı haline getirdiğini söylemekte ve teknolojinin hantal ve kirletici olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla, daha iyi bir dünya için 'insan merkezli' ve 'küçük ölçekli' teknoloji savunulmaktadır (Görmez,2003:100). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın yol açtığı/açacağı tüm problemlere önleyici ve tedavi edici bir reçete sunmaya çalışırken kapitalist sistem bunun ancak kalkınmayla mümkün olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla ekolojik hareketlerin kendi elindeki argüman “sürdürülebilir kalkınma”yla birlikte sermaye birikimcilerinin eline geçmiştir. Ekolojik perspektifin getirmiş olduğu eleştirilerin temelinde yatan ana fikir, sürdürülebilir kalkınma yoluyla çevresel tahribatların devam ettiğine yöneliktir. Ancak ekolojik perspektifin sadece iklim, çevre ve yoksulluk odaklı eleştirilerinin ötesinde özellikle Sürdürülebilir Kalkınmanın yeni yörüngesini ihtiva eden Bin Yıl Kalkınma Hedefleri ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine yönelik eleştirilerin kapsamını da belirtmek önemlidir.

Neoliberal iktisadi politikaların ülkeleri çeşitli kriterlere göre kategorize ederek genel kabul haline dönüştürdüğü “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” tasnifinde yer alan 193 ülke biraraya gelerek BM Genel Kurulu'nda Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini belirlemiştir. 17 temel hedefi içeren Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), yoksulluğu ortadan kaldırarak sosyo-ekonomik kapsayıcılığı tesis etmek ve çevreyi koruma amacıyla ortaya atılmıştır. Aslında bu hedef kompozisyonu, dünyadaki yoksulluğun azaltılarak, ekonomik, sosyal ve çevresel şartlarda iyileştirmeleri hedefleyen ve 2000 yılında yine BM Genel Kurulu'nda belirlenen “Bin Yıl Kalkınma Hedefleri”(BKH) nin çözüm üretme noktasında tıkandığına yönelik bir çıkarım da sağlamaktadır.

2000'li yılların başında kalkınmacı paradigmanın temel anlayışını ortaya koyan ve birçok ülkeyi de bu uzlaşya dahil etme zorunluluğuna yönlendiren BKH geçici ve izole bir biçimde belirlendiğinden dolayı çok fazla geçerlilik kazanamamıştır. SKH, BKHnin aksine geniş bir istişare sonucu ortaya çıkmış 169 alt hedefle birlikte sonuçlanmıştır. Ancak görünürdeki demokratik ve katılımcı yapı olumlu olarak resmedilse de yoksulluktan kentsel kalkınmaya kadar mikro ve makro düzeydeki birçok dinamiği kapsayan bir içerik olmasından dolayı bu geniş perspektifin önceliklendirme ihtiyacıyla çeliştiğine yönelik eleştirileri artırmıştır (Lomborg, 2018: 500). SKH'nde yer alan temel projeksiyonların doğru olmadığına yönelik eleştirilerin yanında maliyet-fayda analizleri de yapılmaya başlanmıştır. Kopenhag'da bulunan Uluslararası Belgeler ve Uzlaşya Merkezinin öncülük ettiği çalışma, bazı hedeflere yönelik yapılan harcamaların istenen sonuca ulaştırmakta fayda sağlamayacağına yönelik tespitleri içermekle birlikte bu hedeflerin kaldırılmasını ya da değiştirilmesini önermiştir. Bunun yanında bazı hedeflerin net ve açıklayıcı bir tanımlamaya sahip olmadığı da belirtilmiştir (Kenny, 2015).

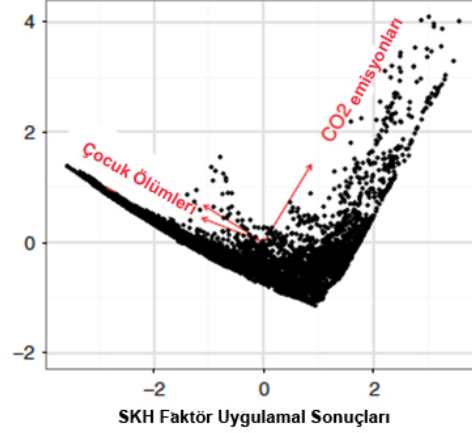
SKH belirlenirken temel sav olan yoksulluğun giderilmesi ve toplumsal kalkınmanın sürdürülebilir hale getirilmesine yönelik kriterlerin net bir biçimde ortaya konmak istemesi sürecine çeşitli çok uluslu şirketler de dahil edilmiştir. Kalkınma paradigmasının kapitalist sistemin devamlılığını sağlamak üzerine kurgulanması, makro politikaların devletler eliyle uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak SKH sürecine çok uluslu şirketlerin dahil edilmesi süreci bir retorik olarak öne sürülebilmektedir. Tulder v.d. (2021:2) bu şirketlerin SKH sürecine

dahil edilmesinin nedenini BM perspektifinden “SKH misyonunu iş uygulamalarına dahil etmek ve geniş çapta benimsenmesini desteklemek” olduğunu belirtmiş ancak bu konuda çeşitli eleştiriler getirmiştir. Bunlardan ilki, çok uluslu şirketlerin kalkınma hedeflerinde yer alması sürecinde gelişmemiş ülkelere yönelik geliştirilen altyapı-üst yapı ve diğer kalkınmaya yönelik imar faaliyetlerinde finansal unsurların gereğinden fazla kullanılmasına yönelik olası sorunlardır. İkincisi, sömürgecilik faaliyetlerinin SKH kılıfıyla yeniden canlandırılabilmesine yönelik endişedir. Üçüncüsü ise çok uluslu şirketlerin temel amacının kalkınma değil kar odaklı bir sisteme sahip olmasıdır. Dolayısıyla SKH gerçekleşirken finansal zarara uğramak da olasıdır.

Finansal zararın odağında olabilecek SKH, gerçekten etkili bir kalkınmayı sağlayabilecek dinamiklere sahip olup olmadığı sorusuna yönelik çalışmalara Sachs vd. (2021: 41-43) de dahil olmuştur. Onlara göre SKH uygulanabilmesi için büyük oranda finansal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. 2022 yılına kadar olan SKH ile ilgili ilerleme raporlarına bakıldığında, henüz birçok ülkenin bütçelerinde SKHne yönelik kaynak tanımlaması yapılmadığını belirtmişlerdir. Buradaki temel çıkarım, SKH için birçok ülke hala kaynak aktarmada isteksiz olduğudur. Böyle bir kaynak açığında SKH uygulanmasının nasıl mümkün olacağı sorusu gündeme gelmiştir (Yılmaz ve Yücel, 2022: 691). Bu tabloda SKH aslında değişim için bir paradigma sunmadığı ve dönüşümsel bir sürecin ülkeler tarafından benimsenmediği şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür. Bunun temel nedeni, SKH gündemi küresel zorlukların altında yatan nedenleri ve güç dinamiklerini ele almaksızın bu zorluklara yönelik hedefler sunmasıdır (Koehler, 2016: 2015). Dolayısıyla SKH çerçevesi, uygulanabilir politikalar konusunu ulusal hükümetlerin uygulama planlarının oluşturulmasına bırakarak geçiştirmiş ve esasen bağlayıcı olmayan anlaşmalarla küresel bir “zayıf konsensüse” ulaşabilmek için tartışmalı konulardan ve taahhütlerden kaçınmıştır. Sonuç olarak SKH'ler, sistemik krizlerin analizinde yeterince radikal olmamakla ve hızla değişen bir toplumdaki olumsuz eğilimlere yönelik yaklaşımlarında yeterince sofistike olmamakla eleştirilmiştir (Tulder vd. 2021: 17)

Ekonomik büyüme, doğası gereği doğal kaynakların tükenmesine ve çevresel hizmetlerin bozulmasına yol açmaktadır. Ayrıca Sürdürülebilir Kalkınma kavramının kendisi, insan ve doğal sistemler arasındaki içsel çatışmayı yansıtmaktadır. Uluslararası Bilim Konseyi (ICSU), SKH'leri gözden geçirirken ekolojik sürdürülebilirlik ile sosyo-ekonomik ilerleme arasındaki iç tutarsızlığa eleştirel bir şekilde dikkat çekmiştir (ICSU, 2016). Obersteiner v.d. (2016), küresel SKH gündemindeki ödünleşmelerin bölgesel ve ulusal düzeylerde ilerlemenin önündeki engeller olarak ortaya çıkacağını savunmaktadır. Örneğin Kongo Havzası'nda uydu verileri, tarımsal genişleme ile yakacak odun ve kereste çıkarımının ormansızlaşma ve habitat bozulmasının önde gelen itici güçleri olduğunu tespit etmiştir (Celine vd. 2013: 1177). Spaiser v.d. (2016) SKH'lerdeki bu potansiyel tutarsızlıkları ölçen ve modelleyen önemli nicel çalışmalardan birini hazırlamıştır. 217 ülkeyi temeline alan ve Dünya Bankası, CIRI İnsan Hakları Veri Projesi, Heritage Foundation, The Wall Street Journal v.b. gibi çeşitli tarafların verilerini; ekonomik, sosyal, çevresel ve siyasi göstergelere göre tasnif ederek araştırma gerçekleştirmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma gibi soyut ve gözlemlenemeyen bir yapının tutarlılığını test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanmıştır.

SKH her biri için bir gösterge seçilerek Sürdürülebilir Kalkınma için bir gizli değişken tespit edilmiştir. Seçilen bu göstergeler; Çocuk Ölümleri, Eğitim ve CO₂ emisyonlarıdır. Sürdürülebilir Kalkınma için en yüksek faktör yüklerine sahip olması nedeniyle bu üç kategori tercih edilmiştir (Spaiser v.d., 2016:).

Şekil 1. Spaiser v.d. araştırmasına göre SKH göstergelerine yönelik yapılan kalkınmacı faaliyetlerin çocuk ölümleri, eğitim ve CO2 üzerine etkisi

Kaynak: Spaiser v.d. (2016)

Elde ettikleri sonuçlara göre, kişi başına düşen GSYH'nin yoksulluğun azaltılması ve sosyo-ekonomik kalkınmanın artırılması üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi olduğunu, ancak CO₂ emisyonları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, olağan senaryo göz önüne alındığında, büyüme ve tüketim SKH'ler arasında uyumsuzluğa yol açmaktadır. Modeller ayrıca, çocuk ölümlerini azaltmaya yönelik kapsamlı sağlık programları, eğitime yönelik devlet harcamaları ve çevre dostu teknolojiler gibi diğer boyutlar üzerinde aynı anda olumsuz etkilere sahip olmaksızın bir SKA boyutu üzerinde faydalı etkilere katkıda bulunan bazı ortak faktörler önermektedir. Bu nedenle, gelecekteki politika ve çabaların odağını tüketime dayalı ekonomik büyümeden insan refahına (sağlık, eğitim) ve çevre dostu teknolojilere ve bunlara yönelik yatırıma kaydırması gerektiği sonucuna varmışlardır (Swain, 2017: 345-347).

Sürdürülebilir kalkınma ve hedeflerinin, hem ekolojik perspektiften hem de bu perspektifin dışında kalan kriterlerden ele alınarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, toplumsal dinamiklerin daha sağlıklı gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu yaklaşım, sürdürülebilir kalkınmanın ötesinde, insan, çevre ve ekonomik yaklaşımların güçlendirilerek retorik değil, reel uygulamaların hayata geçirilmesini mümkün kılacaktır.. Ekolojik kuramın sürdürülebilir toplum ideali, sürdürülebilir ve çevre korumacı olan hareket düşünceleri birbirlerinden farklıdır. Sürdürülebilir kalkınma daha ziyade, çevre ve ekonomi arasında bağlantı kuran ve etkinlik, verimlilik, çevresel kaynakların kullanımında rasyonellik ve yer seçimi gibi ekonomik ilkeler tarafından belirlenen, çevreye duyarlı bir büyüme modeli anlayışını yansıtmaktadır. Radikal ekoloji hareketleri içinde yer alan gruplar, bireysel, toplumsal ve kültürel gelişmenin önünü açan sektörlerde nitelikli büyümenin yanı sıra, büyümenin sınırlarını, nüfus artışını ve teknolojik ilerlemeyi dikkate alan, fiziki, doğal ve ekolojik ilkelerle belirlenen ve sürdürülebilir kalkınmadan daha kapsamlı bir proje olan sürdürülebilir toplum idealini desteklemektedirler. Bunu yaparken toplumsal ihtiyaçların gereği olarak ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin tamamında uzlaşma sağlamak isterler. Ancak ekonomik çıkar uğruna çevresel tahribatların "sürdürülebilir kalkınma" ismiyle yapılması ekolojik kuramın en fazla eleştirdiği noktayı oluşturur (Sezer, 2006: 7).

Sürdürülebilir kalkınmada önemli bir yere sahip olan ekonomik kalkınma ihtiyacı, artık çevrenin korunması için tek başına yeterli bir argüman olarak görülemez. Zira ekonomik kalkınma, özellikle uzun vadede, faydadan ziyade çok büyük olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir noktaya ulaşmıştır. Birçok ülkede, sürdürülebilir kalkınmanın vurguladığı barışı korumak için belirli bir miktar kalkınma gerekmekte ancak daha çevre dostu ve nitelikli bir kalkınmaya doğru ilerlemek ve doğal kaynakların aşırı tüketimi pahasına sürdürülebilir kalkınmadan bahsetmek zor görünmektedir (Bassi, 1999: 43). Ekoloji hareketlerinin yaptığı iktisadi eleştirilerde ise kalkınmacı paradigma yeni çevreci bir ekonomik model icat etmiştir: "döngüsel ekonomi". Özellikle radikal ekolojinin (derin ekoloji, mistik ekoloji, eko-feminizm, eko-sosyalizm) "sermayenin doğayı sömürmesi" savı, daha fazla karlılıkla üretim yapmak isteyen sermayenin kalkınmacı çevreci bir model geliştirmesini gerekli kılmıştır. Bu perspektiften değerlendirildiğinde sermaye, gerçekleştirmiş olduğu üretimin ekoloji kuramının ahlaki değerlerine atıfta bulunduğu ve doğal kaynaklara yönelik tutumunu "döngüsel ekonomi" terimiyle açıklamaya çalışmıştır.

Geri dönüşüm yoluyla kaynakların daha verimli ve tutumlu olarak kullanılmasını, üretim ve tüketim davranışlarında sürdürülebilirliğin sağlanmasını ve tüketim yoluyla ortaya çıkan atığın hammadde olarak üretime dönüştürülmesini ifade etmektedir.

Yeşil düşünce ve buna bağlı çeşitli eko-politik akımların ahlaki temellendirmelerinden en önemlisi olan “bireylerin gelecek kuşaklara yönelik sorumluluğu” günümüzde artık kapitalizmin oyun kurucularıyla birlikte anılmaktadır. Şahin’e (2004) göre bu durum “zarif bir manevrayla kalkınmacı çevreciliğin manifestosuna doğanın (tükenebilir) bir kaynak olduğu fikrini taşımakta aracı kılınmıştır.” 1992 yılında ortaya çıkan Rio Deklerasyonu’nun üçüncü ilkesi “Şimdiki ve gelecek kuşaklara kalkınma ve çevresel ihtiyaçlarını eşit olarak karşılayan kalkınma hakkı tanınmalıdır” ifadesi ile Bruntland Raporu’nda geçen “...ekonomik kalkınmayı yanında getirecek yeni bir çağın başlayabileceğini görüyoruz. Bu çağda çevre kaynak varlığımızı sürdürebilecek ve genişletebilecek tedbirler alınabilir. (...) ...kararlı bir siyasi tutumun başlaması, çevre kaynaklarını hem insanlığın sürekli ilerlemesine hem de bekasına dönük olarak yönetmesi (şarttır). (...) ...gerek bu kuşağı ve gerekse gelecek kuşakları garantiye almak için gerekli kaynak sağlama kararlarını almanın zamanı gelmiştir” (2004: 3) ifadeleri, ekolojik kuramın elindeki argümanları, ‘sürdürülebilir kalkınma’ yoluyla günümüz neo-liberal iktisadi sisteme uyarlanması olarak değerlendirilmektedir. Hatta öyle ki artık yeşil hareketler bile sürdürülebilir kalkınmayı kendilerine özgü olan sürdürülebilirlik kavramıyla aynı şeymiş gibi kullanmaya başlamıştır. Sonuç olarak, neoliberalizm ve kapitalizmin yarattığı tahribatın, kalkınmanın yeni versiyonu olan sürdürülebilir kalkınmayla kurtarılabilceğine inanç Şahin’e (2004: 11) göre “küresel ikna” ile sonuçlanarak genel kabul görmüştür.

Sonuç

Sürdürülebilir kalkınma, temel insan ihtiyaçlarının karşılanması, çevresel kalkınma ve korumanın bütünleştirilmesi, eşitlik, sosyal özerklik ve kültürel çeşitliliğin sağlanması ve ekolojik bütünlüğün korunması açısından kapitalizmin tahribatına yine kapitalizm tarafından bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı geçmişte bazı değişikliklere uğramış olsa da, temel ilke ve hedefleri çevrenin sınırlarına karşı daha duyarlı ve bilinçli davranılmasına “kalkınma” hedefiyle kapitalist sistemi teşvik ederek katkı sağlamaya çalışmaktadır. 1980’li yıllardan sonra çoğu ülke tarafından genel kabul görmesi nedeniyle kavram, insan faaliyetlerinin çeşitli alanlarında da benimsenmiş hatta kapitalizmin ortaya çıkarmış olduğu olumsuz dışsallıklara en fazla eleştiri yapan ekolojik hareketlerle bile ortak noktayı oluşturmuştur. Yaylı’ya göre (2007: 937): “Bugün Dünya Yeşillerinin büyük bir kısmı sürdürülebilir kalkınmanın temel tezlerinden ve kavramlarından yararlanmaktadır. Dünya yeşillerinin uluslararası belgelerinde “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımı ana ilkeler arasında yer almaktadır. 2001 yılında 70 ülkeden gelen yeşil parti temsilcilerinin oluşturduğu bir heyet tarafından yazılan “Küresel Yeşiller Bildirgesi”, sürdürülebilir kalkınma söyleminin önemli izlerini taşımaktadır.”

Birçok uluslararası kuruluş, yerel olarak olumlu bir etkiye sahip olan ancak küresel ölçekte önemli sonuçlar doğurmayan kavramın uygulanmasında yer almış ve hala yer almaktadır. Bu durum, kavramın ortaya çıkışından 50 yıl sonra bile çevre sorunlarının devam ettiğine yönelik bir kanıttır. Nüfus artışı, açlık ve yoksulluk, savaş ve siyasi istikrarsızlık ve daha fazla çevresel bozulma gibi karmaşık küresel duruma odaklanan Birleşmiş Milletler, günümüz “sürdürülebilir kalkınmasının” siyasal savunucusu olmuştur (Klarin, 2018: 87). Pek çok ülke sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmaktan uzak olmakla birlikte, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki uçurum daha da açılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının uygulanmasının önündeki başlıca engeller, birçok ülkenin henüz ulaşamadığı sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi, mali kaynak ve teknoloji eksikliği ile küresel düzeyde siyasi ve ekonomik hedeflerin fazlaşması olmuştur.

Derin ve sığ ekolojik perspektiflerin, sürdürülebilir kalkınmayı eleştirisindeki en önemli unsur; ekonomik kalkınmanın çevresel tahribata fazlasıyla yol açmasına yönelik gizleme çabaları olmuştur. Çünkü sürdürülebilir kalkınma, temeline yine doğal kaynak yoluyla büyüyen ve gelişen endüstriyel bir gelişmeyi almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, insan merkezli olmasına rağmen, insanlığın ekolojik açıdan sürdürülebilir bir biçimde gelişmesini istiyorsa, çözülmesi gereken politik ve ekonomik sorunlarda ekolojik kuramın mekanizmalarından yararlanması gerekmektedir (Jacob, 1994: 487). Kalkınma paradigmasının yeniden ele alınarak dönüştürüldüğü iddia edilen süreçte “sürdürülebilir kalkınma”nın ortaya atılması, kapitalist sistemin öngördüğü tüketim, maksimum kar ve rekabet gibi temel faktörlerde herhangi bir değişikliği üretmemiştir. Dolayısıyla sermaye birikiminin ardından kalkınma ve versiyon güncellemesiyle ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma, ekolojik

kuramla sadece söylem noktasında ortaklık içerdiği “gelecek kuşaklar ve doğal kaynak kullanımının sınırlılığı” ötesine geçememiştir.

“Sürdürülebilir kalkınmanın neredeyse tüm dünyada kalkınma ve çevre politikalarına yön veren hakim anlayış olmasına rağmen, ekolojik sorunların boyutlarının gün geçtikçe artması ve ekolojik krizin giderek derinleşmesi, sürdürülebilir kalkınmacılığın iflası olarak değerlendirilebilir. Hali hazırda sürdürülebilir kalkınma anlayışı ekseninde oluşturulan çevre politikalarının ekolojik sorunların sebeplerini ortadan kaldıracak radikal dönüşümler öngörmediği de açıktır. Mevcut haliyle sürdürülebilirlik modeli, son kaynakların ya da rezervlerin sonuna kadar kullanımını ekolojik açıdan meşrulaştırmak için kullanılıyor izlenimi vermekte olup bu durum, kavramın tehlikeli bir yanılsama haline dönüşme ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir” (Radkau’dan akt. Bahçeci ve Görmez, 2019: 2317). Sürdürülebilir Kalkınmanın gerçekleştirilmesinde sosyal, ekonomik veya çevresel faktörlerin etkinliği hakkında yapılan çalışmalarda ortak kanı, ekonomik ve sosyal kalkınma ile çevresel hedefler arasındaki tutarsızlıkların temelinde ekonomik büyüme ve tüketim arayışı yatmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin çok yönlü ve geniş yapısı, her bir hedefin tüm ülkeler tarafından uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerin sosyal ve çevresel politikalara, gelişmekte olan ülkelerin sosyal ve ekonomik politikalara yönelmesi daha rasyonel bir çıkarım olacaktır. Sürdürülebilir Kalkınmanın uygulanmasını kolaylaştırmak için ortaya konan temel hedefler ise hala birçok ülke tarafından uygulama alanı bulamamıştır. Bu durum sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin çizmiş olduğu yol haritası ile ülkelerin hedeflere uyması arasında çelişki yaratmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olumlu bir perspektif sunmak istersek; 1972 yılından bu yana ekolojik hareketlere olumsuz bakış açısını değiştirmekte işe yaradığı görülmektedir. Her ne kadar sürdürülebilir kalkınmanın birçok noktası eleştirilse de gelinen noktada çevrenin korunması, toplumsal ve ekonomik gelişim ve bunların devamlılığının sağlanması hemen her kesimin savunduğu bir uzlaşma halini almıştır.

Kaynakça

- Bahçeci, H. I., Görmez, K. (2019). Sürdürülebilir kalkınma vs. ekolojik düşünce, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10 (17), 2299-2323.
- Baker, S. (2006). *Sustainable Development*, Abingdon: Routledge.
- Bassi, T. (1999). Küreselleşme ve Çevre: Avrupa Konseyi’nin Faaliyetleri ve Başarıları, *Avrupa’da Yerel Yönetimlerin Çevre Politikaları ve Türkiye içinde*, Ankara: Adenauer Vakfı Yayını.
- Bose T. C. (1965). The point four programme: a critical study, *International Studies*, 7(1), 66-97.
- Buyruk, H. (2016). Ekonomik kalkınma hedefinden bin yıl kalkınma hedeflerine: eğitim- kalkınma ilişkisine dair bir çözümleme, *Mülkiye Dergisi*, 40 (1), 11-142.
- Capra, F. (1992), Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, M. Armağana (Çev.), İstanbul.
- Carter, N. (2007). *The Politics of the Environment - Ideas, Activism, Policy*. 2th Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Céline, E., Philippe, M., Astrid, V., Catherine, B., Musampa, Pierre, C.D. (2013). National forest cover change in Congo Basin: Deforestation, reforestation, degradation and regeneration for the years 1990, 2000 and 2005. *Global Change Biology* 19, 1173–1187.
- Çelik, M., Dağ, M. (2017). Kapitalist İktisadi düşüncenin geçirdiği dönüşümler üzerine bir değerlendirme, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İnceleme Dergisi*, 2(3), 50-70.
- Dauda, M. (2019). Ecological modernization theory and sustainable development dilemmas: who benefits from technological innovation?, *The African Review: A Journal of African Politics, Development and International Affairs*, 46 (1), 68-83.
- Des Jardins, J., R. (2006), *Çevre Etiği*, R. Keleş(Çev.) Ankara: İmge Kitabevi
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyon Raporu. (1987). *Our Common Future. The World Commission on Environment and Development*, New York: Oxford University Press.

- Esteva, G. (2004). *Kalkınma Sözlüğü'nün'den: Kalkınma*, U. Yüzereroğlu, (Çev.), İstanbul: Üç Ekoloji.
- Görmez, K. (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hampson, N. (1991). *Aydınlanma Çağı*, J. Parla (Çev.), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Inogwabini, B. (2019). Ecology and sustainable development, *Encyclopedia of Sustainability in Higher Education*, 1-7.
- Jacob, M. (1994). Sustainable development and deep ecology: an analysis of competing traditions, *Environmental Management*, 18 (4), 477 – 488.
- Keleş, R., Hamamcı, C. (1997). *Çevrebilim*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kenny, C. (2015) *SDG Targets: Here's how to make them stronger*. <https://www.cgdev.org/blog/sdg-targets-heres-how-make-them-stronger>.
- Klarin, T. (2018). The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issue, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 21 (1), s.67-94.
- Kuleli, Ö., Sonat, A., (1995). *Türkiye'de Çevre*, İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı Türkiye'nin Sorunları Dizisi-13.
- Lélé, S. (1991). Sustainable Development: A Critical Review, *World Development*, 19(6), 607-621.
- Lomborg, B. E. (2018). *Prioritizing development: A cost benefit analysis of the United Nations Sustainable Development Goals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Macekura, S. (2013). The Point Four Program and U.S. International Development Policy, *Political Science Quarterly*, 128 (1), 127-160.
- Naess, A. (1994), Derin ekolojinin temelleri. *Derin Ekoloji*, G.Tamkoç (Der.), İzmir: Ege Yayınları.
- Naess, A. (2005). The deep ecology movement: Some philosophical aspects. In A. Drengson & H. Glasser (Eds.), *Selected Works of Arne Naess*, Dordrecht, the Netherlands: Springer, 1-16. *This article was first published in 1986 in Philosophical Inquiry*, 8, 10-31.
- Özer, M., A. (2001). Derin ekoloji, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 10(4), 61-79.
- Özlüer, F. (2007). Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası, *Sürdürülebilirlik: Kent ve Mimarlık*, Bülten 51, Haziran, 4-13.
- Peraira L. C., Oreiro, J. L. (2024). A brief history of development theory. from schumpeter and prebisch to new developmentalism, *Brazilian Journal of Political Economy*, 44(1), 1-24.
- Reid, D. (1995). *Sustainable Development*, London: An Introductory Guide.
- Rogers, P.P., Jalal, K.F., Boyd J.A. (2008). *An Introduction to Sustainable Development*, London: Earthscan
- Sachs, J., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F. (2021), *Sustainable Development Report 2021*, Cambridge: Cambridge Press.
- Sezer, Ö. (2006). Çevre korumacılıktan radikal ekolojiye, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, 3(5). <https://ecotopianetwork.wordpress.com/2009/10/27/cevre-korumaciliktan-radikal-ekolojiye/> (Erişim: 10.02.2024)
- Šmleša, D. (2003). Podržava li biznis održivi razvoj?. *Journal for General Social Issues*, 12(3-4), 403- 426.
- Spaiser, V., Ranganathan, S., Bali Swain, R., and Sumpter, D (2016) The sustainable development oxymoron: quantifying and modelling the incompatibility of sustainable development goals, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*.
- Swain, R.B. (2017). A Critical Analysis of the Sustainable Development Goals. Leal Filho, W. (Ed) *Handbook of Sustainability Science and Research. World Sustainability Series*. New York: Spinger, 341-355.

- Şahin, Ü. (2004), Truva atı olarak sürdürülebilir kalkınma, *Üç Ekoloji*, Sayı: 2, 1-16.
- Tulder, R., Rodrigues, S. B., Mirza, H. Sexsmith, K. (2021), The UN's sustainable development goals: can multinational enterprises lead the decade of action?, *Journal of International Business Policy*, 4,1-21.
- Turhan, Y. (2020). Kalkınma kavramının tarihsel süreci ve etimolojik analizi. *UIİİD-IJEAS*, (29), 149-194.
- Yaylı, H. (2007), *Sürdürülebilir Kalkınmanın Sürdürülebilirliği*, International Conference On Advances In Natural & Applied Sciences, s. 921-940.
- Yaylı, H., Çelik V. (2011). Çevre sorunlarının çözümü için radikal bir öneri: derin ekoloji, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 369 – 377.
- Yılmaz H., Yücel T. (2022). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında uluslararası çalışmalar ve eleştirileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 691-702.

EXTENDED SUMMARY

Today, the assumption that "development", which includes the economic and technological progress of countries and the diffusion of this progress to the social base, is important for all countries comes from the desire to ensure the continuity of capitalism and the production economy that it is based on. However, the implementation of the roadmap that can ensure development has forced even the capitalist system to develop methods of intervention in this regard, due to its negative impact on natural resources and the environment. In this respect, it has become necessary to rethink the relationship between the environment and development and to question neoliberal policies based on ecological theory, especially since the 1970s. It has become inevitable that the use of natural resources in the world as raw materials by capital and the destruction of nature in the production process will become a compromise that extends from the present to the future and needs to be corrected.

After the industrial revolution, the fact that economic policies were becoming evident on the axis of capitalism led to the expansion of production mechanisms in states. Since the increased amount of production would provide more income, it was seen as an important welfare-enhancing input for the members of the states. The area that was sought to be expanded also included general commercial movements, expressed as the "market", that sought more mass consumption. If we look at the working conditions that emerged after the industrial revolution and the urban settlements that developed as a result, we can see that the aim of capital is to create a profit-oriented economic system that aims to consume more production and, accordingly, to produce more production. In addition, work has become a phenomenon reduced to the struggle for survival, rather than the dream of a certain class to live in good conditions by receiving more wages. Capital, which wanted to expand its sales areas, sought to increase the amount of production through various marketing strategies and further mechanisation. In such a system, most states have adopted an economic model based on the principle of the "free market" and have prepared the moral justification of the economic model that has emerged: the minimum commonality of the state and capital was "the income obtained and its being called welfare".

Capitalism as saviour seeks to bring the underdeveloped countries closer to, or on a par with, the developed countries. It prepares the necessary social and political environment for this through neo-liberal policies. By implementing these policies, the underclass states want to grow economically and distribute their gains to society in the name of "welfare". Therefore, capitalism dynamises itself with capitalism that has not grown again. That is why it does not hesitate to exploit nature continuously. Almost everything in nature is raw material for it.

The concept of sustainable development is essentially a market-based approach to development. Basic economic mechanisms are also derived from market logic. The limits of the functioning of the market economy based on capital accumulation extend to nature. This is actually a "necessary" consequence of the commodification of everything by capitalist logic. In the logic of the market, the "protection" of the environment is only possible to the extent that profit can be made from the environment. The sustainable development approach is a model of accumulation extended to include the environment in the reproduction of capital.

For sustainable growth to be effective, it must be qualitatively different from current growth. This may require some value judgements about a qualitative evolution in its structure. The free market mechanism, as currently understood, operates without any motivation for such a qualitative evolution. For these reasons, the concept of sustainable development seems rather difficult to implement, as it requires guidance not only on economic and social conditions, but also on environmental conditions as a whole.

In particular, the general acceptance of sustainable development has greatly facilitated the work of the 'ecology movements', which in the 1970s were seen as protest and resistance movements. After the publication of Agenda 21, the acceleration of this change and the spread of environmental awareness to the grassroots of society have popularised the belief that there is much that people can do for the environment. Underlining this situation with the name "participation" and emphasising its democratic content, and above all the fact that capitalism is currently its biggest supporter, has widened the scope of ecological theory.

In the economic critique of the ecological movements, the developmentalist paradigm invented a new environmentalist economic model: "circular economy". In particular, the argument of radical ecology (deep ecology, mystical ecology, ecofeminism, ecosocialism) that "capital exploits nature" made it necessary for capital to develop a developmentalist environmentalist model in order to produce more profitably. From this

perspective, capital has tried to explain its frugal behaviour towards natural resources with the term "circular economy", which refers to the moral values of the ecological theory of production. It refers to the more efficient and frugal use of resources through recycling, ensuring sustainability in production and consumption, and transforming the waste generated by consumption into production as raw materials.

It is also clear that current environmental policies based on the concept of sustainable development do not envisage radical changes that would eliminate the causes of ecological problems. In its current form, the sustainability model gives the impression that it is being used to legitimise the use of the last resources or reserves to the end from an ecological point of view, and this situation shows that the concept is likely to turn into a dangerous illusion". If we want to present a positive perspective of sustainable development, it seems to have worked to change the negative view of the ecological movements since 1972. Although ecological theory criticises many points of sustainable development, the protection and continuity of the environment has now become a consensus defended by almost all segments.

YEŞİL TÜKETİM VE YEŞİL SATIN ALMA DAVRANIŞLARI: PROSOSYAL TUTUMUN ETKİSİ VE YEŞİL REKLAMLARA DUYARLILIĞIN ARACILIK ROLÜ¹

GREEN CONSUMPTION AND GREEN PURCHASING BEHAVIORS: THE EFFECT OF PROSOCIAL ATTITUDES AND THE MEDIATING ROLE OF SENSITIVITY TO GREEN ADVERTISING

Sinem ONAT
Beykent Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
adasinemonat@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5294-6357

Cemal YÜKSELEN
Beykent Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
cemalyukselen@beykent.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5871-7280

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
20.07.2024

Kabul Tarihi:
16.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Sürdürülebilir
pazarlama
Genel prososyal tutum
Yeşil satın alma
davranışı
Yeşil tüketim
Yeşil reklam

Keywords
Sustainable marketing
General prosocial
attitude
Green purchasing
behavior
Green consumption
Green advertising

Bu çalışmanın amacı, genel prososyal tutumun yeşil tüketim değerlerine etkisini ve yeşil tüketim değerlerinin yeşil satın alma davranışına etkisini tespit etmek, yeşil reklamlara duyarlılığın bu etkideki aracılık rolünü incelemektir. Önerilen kavramsal model, çevrimiçi anket aracılığıyla, İstanbul'da yaşayan 18 yaşından büyük ve farklı yaş ve cinsiyet gruplarındaki 779 tüketiciye uygulanan anket ile toplanan veriler ile test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, genel prososyal tutumun yeşil tüketim değerlerine ve yeşil tüketim değerlerinin de yeşil satın alma davranışına olumlu etkisi olduğu, yeşil reklamlara duyarlılığın bu etkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Yeşil satın alma davranışı ve genel prososyal tutum ilişkisi, tüketicilerin çevresel sorumluluklarını toplumsal dayanışma ile birleştirdiği bir çerçevede şekillenmektedir. Bu ilişki; sürdürülebilirlik ve prososyal davranışın birlikte değerlendirilmesini destekler ve sürdürülebilir ve toplum merkezli davranış modellerinin gelişmesine olanak sağlar. Çalışma, yeşil satın alma davranışının ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının toplum nezdinde teşvik edilmesi amacıyla, pazarlama iletişimi strateji geliştirmede genel prososyal tutumun göz önünde bulundurulması ve farklı hedef gruplarına yönelik farklı pazarlama iletişimi stratejileri geliştirilmesi gerektiğini ortaya koyarak önemli bir katkı sağlamaktadır.

The aim of this study is to assess the impact of general prosocial attitudes on green consumption values and the effect of these values on green purchasing behavior, while examining the mediating role of sensitivity to green advertisements. The proposed conceptual model was tested using data collected through an online survey administered to 779 consumers aged 18 and over, residing in Istanbul, from various age and gender groups. The findings reveal that general prosocial attitudes positively influence green consumption values, which in turn positively affect green purchasing behavior. Sensitivity to green advertisements was found to mediate these effects. The relationship between green purchasing behavior and general prosocial attitudes is shaped within a framework that combines environmental responsibility with social solidarity. This supports the joint consideration of sustainability and prosocial behavior, facilitating the development of sustainable and socially focused behavior models. This study contributes significantly by highlighting the importance of incorporating general prosocial attitudes into marketing communication strategies aimed at promoting green purchasing behavior and sustainable consumption habits, suggesting the development of tailored strategies for different target groups.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1519589>

Atf/Cite as: Onat, S. & Yükselen, C. (2024). Yeşil tüketim ve yeşil satın alma davranışları: Prososyal tutumun etkisi ve yeşil reklamlara duyarlılığın aracılık rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1709-1726.

¹ Bu makale, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Yönetimi Bölümü'nde ikinci yazar danışmanlığında ilk yazar tarafından yürütülen "Yeşil Tüketim Ve Satın Alma Davranışları: Yeşil Reklamların Aracılık Rolü Ve Sürdürülebilirlik Taahhütlerinin Düzenleyici Etkisi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Ekosistemin devamlılığı, dünya kaynaklarının sürdürülebilir kullanımına bağlı olup, insan faaliyetlerinin ekolojik denge üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Çevresel kaygıların ve tüketici bilincinin yükselmesi, tüketicilerin sürdürülebilir ürün ve hizmetlere olan taleplerini artırmıştır. Bu gelişmeler, sürdürülebilir pazarlama kavramının önemini artırmış ve küresel düzeyde dikkate alınması gereken bir konu haline getirmiştir. Sürdürülebilirlik temelli pazarlama stratejileri, doğal kaynakları koruma veya yeniden kazanım odaklı olarak müşterilere değer sağlamaya yönelik olup, iletişim araçları aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmakta, tüketim alışkanlıklarını etkilemekte ve tüketici bilincini artırmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik odaklı pazarlama yaklaşımları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli ve etkili bir araç olarak kabul edilmektedir.

Gordon ve arkadaşları, sosyal pazarlama, yeşil pazarlama ve eleştirel pazarlama yaklaşımının entegre bir şekilde kullanılarak sürdürülebilir pazarlama hedeflerine ulaşabileceğini belirtmişlerdir (Gordon vd., 2011, s. 157). Peattie ve Belz'e (2010, s. 9-10) göre, sürdürülebilir pazarlamaya geçiş, kısmen, sosyal ve çevresel kriterlerin geleneksel pazarlama düşüncesi ve süreçlerine entegrasyonunu içerir. Ancak bu geçişin sağlanabilmesi için dört temel alanda yenilikçi düşünce sistemine ihtiyaç bulunmaktadır: Sosyo-ekolojik sorunların pazarlama sürecinin başlangıç noktası olarak ele alınması, tüketici davranışlarının bütünsel olarak anlaşılması, pazarlama karmasının yeniden yapılandırılması, pazarlama faaliyetlerinin ve ilişkilerinin dönüştürücü potansiyelinden faydalanılması.

Pazarlama iletişimi araçları, tüketicilerin kararlarını ve eylemlerini etkilemede ve şekillendirmede son derece etkilidir. Sürdürülebilir pazarlama iletişimi çabaları; faaliyetlerin pazar ihtiyaçları ile uyumlu hale getirilmesini, müşteri tercihlerine uygunluğunu, mesajın etkileşimi ve simetrisini, gerçek ve sanal alan arasında denge oluşturulmasını, pazarlama iletişimi alanındaki faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve kontrolü aşamasında bunların sosyal ve çevresel konulara etkisini göz önüne almalıdır (Bajak ve Spindel, 2022, s. 67-68).

Yeşil tüketim, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve döngüsel ekonomiyi hızlandırmak için önemli bir araçtır. Jiang ve He (2022, s. 1), çevre ve makroekonomi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik yaptıkları araştırmada, yeşil tüketim ve çevre arasındaki ilişkiyi talep odaklı perspektiften incelemişler ve yeşil tüketimin arz odaklı politikalara ihtiyaç duymadan da çevreyi iyileştirebileceği ve sosyal refahı artırabileceği sonuçlarına erişmişlerdir. Yeşil tüketici davranışını açıklamaya yönelik modellerin inşasında kullanılan Sorumlu Tüketim Teorisi (Fisk, 1974; Akt. Hlavacek vd., 2023, s. 3) çevresel bilince ve sorumlu kararlar almaya, Gerekeçeli Eylem Teorisi (Ajzen ve Fishbein, 1980) psikolojik ve bilişsel etkilere, Tüketici Seçim Teorisi ekonomik etkilere (Mankiw, 2012; Akt. He vd., 2016, p. 347), Planlı Davranış Teorisi (Ajzen, 1991) inanç etkilerine, Tüketim Değerleri Teorisi (Sheth vd., 1991) tüketicilerin üründen elde ettiği fonksiyonel, durumsal, duygusal, sosyal ve kişisel değerlere odaklanmaktadır. Paço vd. (2019), yeşil satın alma davranışının tam olarak açıklanabilmesi için sosyal endişeleri, tutumları ve dış etkileri entegre eden modellere ihtiyaç olduğunu vurgulamışlar ve prososyal tutumları, yeşil tüketim değerine verilen önemi ve yeşil iletişimi içeren bir model sunmuşlardır.

Bu çalışmada Paço vd.'nin (2019) modelini temel alarak, farklı bir örneklemede, yeşil satın alma davranışının model çerçevesinde belirleyicilerini incelemek, sürdürülebilir pazarlama stratejileri ve sürdürülebilir tüketim politikaları gibi alanlarda, özelleştirilmiş ve etkili stratejiler geliştirmek için önemli ipuçları sunmak amaçlanmıştır.

Bu makale üç bölümde yapılandırılmıştır. İlk bölümde literatür taramasıyla araştırma değişkenleri ele alınmış, ikinci bölümde araştırmanın yöntemi ve bulgular açıklanmış, son bölümde tartışma ve sonuca yer verilmiş, gelecekte yapılacak akademik çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

Teorik Çerçeve

Yeşil Tüketim Değerleri ve Prososyal Tutumun Etkisi

Değer kavramı, tüketicinin bir ürün veya hizmetin fayda-maliyet değerlendirmesi yaparak diğer alternatiflerle karşılaştırmasından ortaya çıkan farkı ifade etmektedir. Bu kavram, tüketici davranışlarını yönlendiren ve belirli nihai duruma ulaşmayı arzulayan bir inanç olarak tanımlanabilir. Değerler genel ve belirli durumlara özgü olmadıkları için tutumlardan farklıdır. Bir kişinin değerler seti, tüketim faaliyetlerinde çok önemli bir rol oynar. Çünkü birçok ürün ve hizmet, değerle ilgili bir hedefe ulaşmamıza yardımcı olacakları için satın alınır (Solomon vd., 2006, s. 113). Çevreye duyarlılık bağlamında literatürde yer bulan bir kavram olarak Haws vd. (2013, s. 337),

yeşil tüketim değerlerini; kişinin çevreyi korumaya verdiği değeri, satın alma ve tüketim davranışlarıyla ifade etme eğilimi olarak tanımlamışlardır. Araştırmalarının neticesinde, daha güçlü yeşil tüketim değerlerinin çevre dostu ürünlere yönelik tercihi artırdığını ortaya koymuşlardır. Ayrıca, finansal ve fiziksel kaynakları dikkatli kullanma eğilimi, yeşil tüketim değerleri ile pozitif bir şekilde ilişkilidir. Bu sebeple, sürdürülebilirlik çalışmaları, tüketicilerin kişisel ve ekonomik refahına da odaklanmalıdır.

Yeşil tüketim değerleri, tüketici değerleri teorisine göre çevre yanlısı tüketim niyetini olumlu yönde etkileyerek, çevre dostu ürünlere yönelik tercihleri artırmaktadır (Wang vd., 2020, s. 1). Örneğin, Burkert vd. (2023, s.44), çalışmalarında, yeşil tüketim değerleri yüksek olan tüketicilerin, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik faydalarını daha fazla algıladıklarını ve bu algının ürünün genel sürdürülebilirlik algısını artırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca, bu değerler tüketicilerin yeşil pazarlamaya olan tutumlarını, yeşil marka güven algılarını, yeşil marka desteğini ve satın alma niyetlerini etkilemektedir. Bu nedenle, işletmelerin tüketicilerin yeşil tüketim değerleriyle uyumlu yeşil pazarlama iletişimi stratejileri geliştirmeleri önem arz etmektedir (Bailey vd., 2016, s. 562).

Temelinde çevresel duyarlılık bulunan yeşil tüketim davranışı ile etik ve toplumsal değerleri ifade eden olumlu genel prososyal tutum ve davranışlar arasında etkileşim bulunmaktadır. Tanner ve Kast'ın (2003, s. 883) araştırması, çevreyi koruma, adil ticaret ve yerli üretim konularında bilgi sahibi olan bireylerin yeşil gıda tüketimine yönelebileceğini ortaya koymuştur. Chen vd. (2022, s. 1) ise prososyal davranışın ekolojik sorumluluk, tutum ve satın alma arasındaki ilişkileri olumlu yönde düzenlediğini bulmuşlardır. Paço vd. (2019, s. 20), genel prososyal tutumun bireylerin kişisel eğilimlerini yansıttığını ve toplum, başkaları ve çevreyle ilgili tutumları da etkilediğini vurgulayarak, prososyal tutumun yeşil tüketime verilen önemi artırdığını ve bu durumun yeşil iletişime duyarlılığı ve yeşil satın alma davranışlarını olumlu şekilde etkilediğini ortaya koymuştur.

Yeşil Satın Alma Davranışı

Yeşil satın alma davranışı, çevresel etkileri azaltmayı ve doğal kaynakları korumayı amaçlayan bilinçli bir tüketim sürecini ifade eder. Yeşil satın alma davranışı etik karar alma sürecinin karmaşık bir biçimidir ve yeşil tüketicilerin, tüketimlerinin toplumsal etkilerini düşünerek, satın alma güçleri dahilinde toplumsal değişim başlatma ve çevreyi etkileyebilecek ürünlerin plansız tüketimini kısıtlama çabasını temsil eder (Afridi vd., 2021, s. 346-347). Yeşil satın alma davranışının belirleyicileri arasında tutumlar, öznel normlar, algılanan davranış kontrolü, sosyal değerler, özgecil (fedakar) ve egoist motivasyonlar, hedonik değerler, kişisel normlar, yeni ekolojik paradigma yer alır (Maulina vd., 2022, s. 60 ; Yang vd., 2022, s. 10-11; Masnita ve Sudirwan, 2022, s. 7). Demografik ve fizyolojik belirleyicilerin yanı sıra, ürün özellikleri ve pazarlama iletişimi, sosyal ve çevresel faktörler, ekolojik kaygı, çevresel tutum ve davranış, satın alma niyeti de yeşil satın alma davranışını etkilemektedir (Hazaea vd., 2022, s. 19; Fontes vd., 2021, s. 246). Lee ve Park, tüketici değerlerinin çevre dostu satın alma üzerindeki etkilerini bulmak üzere yaptıkları çalışmada; kişisel değerlerin, sosyokültürel değerlerin ve çevre dostu ürünlere ilişkin değerlerin, tüketicilerin çevre dostu ürünleri satın alma davranışlarını etkilediğini göstermişlerdir. Bu değerler arasında, güvenlik ve sağlık endişesi, çevre dostu kültür ve eğilim, daha yüksek fiyat ödeme isteği ve çevre dostu ürünlerin işlevsel etkileri, çevre dostu satın alma davranışı üzerinde önemli etkiye sahiptir (Lee ve Park, 2018, s. 87).

Yeşil Reklamlara Duyarlılık

Pazarlama iletişimi tanıtım, reklam, marka bilinirliği ve satış amacıyla hedef pazarla istenen iletişimi kurabilmek için iletişim kanallarının ve araçlarının bir kombinasyonunu kullanma uygulamalarıdır. Kotler ve Keller'a göre, pazarlama iletişimi, işletmelerin sattıkları ürün ve markalar hakkında doğrudan veya dolaylı olarak tüketicileri bilgilendirmek, ikna etmek ve hatırlatmak için kullandıkları araçlardır (Kotler ve Keller, 2009, s. 510). Sürdürülebilir pazarlama iletişimi, bir ürünün yalnızca çevresel özelliklerine odaklanmak yerine, sürdürülebilir kalkınmanın kültürel, sosyal, çevresel ve ekonomik tüm boyutlarına odaklanır. Sürdürülebilir pazarlama iletişimi çabaları; faaliyetlerin pazar ihtiyaçları ile uyumlu hale getirilmesini, müşteri tercihlerine uygunluğunu, mesajın etkileşimi ve simetrisini, gerçek ve sanal alan arasında denge oluşturulmasını, pazarlama iletişimi alanındaki faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve kontrolü aşamasında bunların sosyal ve çevresel konulara etkisini göz önüne almalıdır (Bajak ve Spindel, 2022, s. 67-68). Bütünleşik sürdürülebilir pazarlama iletişimi araçları; reklam, satış tutundurma araçları, halkla ilişkiler, doğrudan pazarlama ve dijital pazarlamadır. Pazarlama araçları doğru

kullanıldığında; tüketici, ihtiyaçlarını karşılayan bir organizasyon tarafından teşvik edildiğine inanır; ürüne, hizmete veya markaya duyduğu güveni, bağlılığı ve memnuniyeti ortaya çıkar ve neticesinde tüketici sadakatine ulaşılır (Kovanoviene vd., 2021, s. 60). Pazarlama iletişim araçlarının etkin olarak kullanımı, işletmelerin ürün ve hizmet inovasyon sürecine ilişkin performanslarını da olumlu yönde etkilemektedir (Zaušková vd., 2015, s. 674).

Reklam, kitle iletişimi araçlarını kullanarak bir kitleyi ikna etmek veya etkilemek amacıyla, belirli bir işletme tarafından yapılan, ücretli ve kişisel olmayan bir iletişimdir (Richards ve Curran, 2002, s. 64). Yeşil reklam; bir ürün/hizmet ile biyofiziksel çevre arasındaki ilişkiye açıkça veya dolaylı olarak değinir, bir ürünü/hizmeti vurgulayarak veya vurgulamadan yeşil bir yaşam tarzını teşvik eder ve çevresel sorumluluk konusunda kurumsal bir imaj sunar (Iyer ve Banerjee, 1993, s. 497-500). Yeşil reklamlar çevre dostu ürünlerin özelliklerini göstererek, tüketicilerin zihninde ürün hakkında olumlu izlenim yaratmakta ve satın alma olasılığının artmasına neden olmaktadır. Tüketicilerin yeşil ürünle ilgili reklamın mesajına karşı güven duyup olumlu bir tutum geliştirmesi durumunda, bu olumlu tutum, tüketicinin satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir (Zhu, 2012, s. 7). Bu bağlamda örneğin, Kalburan vd. (2022, 86-87), yeşil reklamlara karşı olumlu tutum sergileyen tüketicilerin markaya olan güveni ve marka sadakatinin arttığını, bu ürünler için daha fazla ödeme yapmaya istekli hale geldiklerini araştırma bulgularına dayanarak belirtmektedirler.

Yeşil reklamlara duyarlılık ise, tüketicilerin çevre dostu ürünleri veya uygulamaları tanıtan yeşil mesajlar kullanan reklamlara dikkat etme ve bunlara olumlu bir şekilde eğilim gösterme ve yanıt verme derecesini ifade eder (Ainsworth vd., 2014, s. 335). Yeşil reklamlar, ekolojik etiketli ürünlerin tanıtımında önemli bir rol oynamaktadır ve tüketiciler, bu reklamlardan etkilenecek çevresel sorunların farkına varmakta ve davranışlarının çevre üzerindeki etkisini anlamaktadırlar. Yeşil reklamlar, ürünün yeşil niteliklerini fark etmelerine yardımcı olduğunda, bu ürünleri satın alma olasılıkları daha yüksektir (Sun vd., 2020, s. 7-8). Yeşil reklamlara duyarlılığın yeşil ürünleri satın alma niyetiyle pozitif yönde bir ilişkisi vardır (Chang vd., 2015, s. 170). Tüketicilerin yeşil reklamlara olan duyarlılığı, tüketicilerin psikolojik aktivitelerini ve karar verme davranışlarını etkileyebilmektedir (Cao vd., 2021, s. 4).

Yeşil mesajlar, tüketicilerin yeşil reklamlara tepkisini etkilemektedir (Tu vd., 2013, s. 1083). Yeşil reklamlar, işletmelerin, çevre dostu uygulamalarını çeşitli kitlelere ulaştırmanın bir yoludur. Her reklam mesajında olduğu gibi, yeşil reklam mesajları da sistematik, proaktif ve iyi planlanmış bir yaklaşımla hazırlanmalıdır. Mesajlar detaylı, spesifik ve doğru bilgiler içermelidir. Farklı kitlelere hitap etmek için, özel stratejiler ve mesaj içerikleri kullanılmalıdır. Pazardaki trendler yakından takip edilmeli, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelik tercihleri ve değerleri anlaşılmalı ve mesajlar bu doğrultuda hazırlanmalıdır (Leonidou vd., 2011, s. 25-26). İletişim sırasında etkileri izlenmeli; ihtiyaç durumunda mesaj, revize edilerek daha etkili içerikle sunulmaya devam edilmelidir.

İşletmelerin ürün ve hizmetleri hakkında yanlış çevresel iddialarda bulunmaları anlamına gelen “greenwashing” “yeşil yıkama” yeşil reklamlara yönelik yapılan eleştirilerin başında gelmektedir. Yeşil yıkama sonucunda, tüketicilerin aslında çevre dostu olan ürünlere olan güveni azalmaktadır. Gerçek ve sahte vaatler arasında ayırım yapamamaları sebebiyle, tüketicilerin sürdürülebilir kararlar alma olasılığı düşebilmektedir (Sati vd., 2023, s. 151). İşletmeler, kelimelerle veya görsellerle yanıltma, iddialarda belirsizlik, abartma ve gerekli bilgilerden kaçınma yollarıyla yeşil yıkama yapabilmektedir. Yeşil reklamlara duyarlılık, tüketicilerin satın alma niyetini olumlu yönde etkilemekte, ayrıca duyarlılık ve niyet arasındaki ilişki, tanıtım odağı tarafından yönlendirilmekte ve güven de aracılık etmektedir. Dolayısı ile, tüketicilerin şüphelerinin ortadan kaldırılması için gerçekçi reklam kampanyalarının yürütülmesi gerekmektedir (Sun vd., 2020, s. 7-8). Srivastava (2017, s. 4), tüketici şüphesizliğinin reklamlara yönelik güven eksikliği olduğunu, tüketici tarafından doğrulanması zor olan reklam iddialarının, tüketici şüphesizliği ve güvensizlik gibi tepkilere yol açtığını ifade etmiştir.

Yöntem

Anakütle ve örneklem

Araştırmanın anakütlesi, İstanbul’da yaşayan 18 yaş üstü tüketiciler olup, örnek büyüklüğü şu şekilde belirlenmiştir (Yükselen, 2017, s. 69):

p: Yeşil tüketim değerlerine sahip olanların oranı

q: 1 – p

Z: % 95 güvenlik düzeyinde normal değer ($\pm 1,96$)

e: Tolerans ($\pm 0,04$)

$$n = p * q * (Z/e)^2$$

$$n = 0,5 * 0,5 * (1,96/0,04)^2 = 601$$

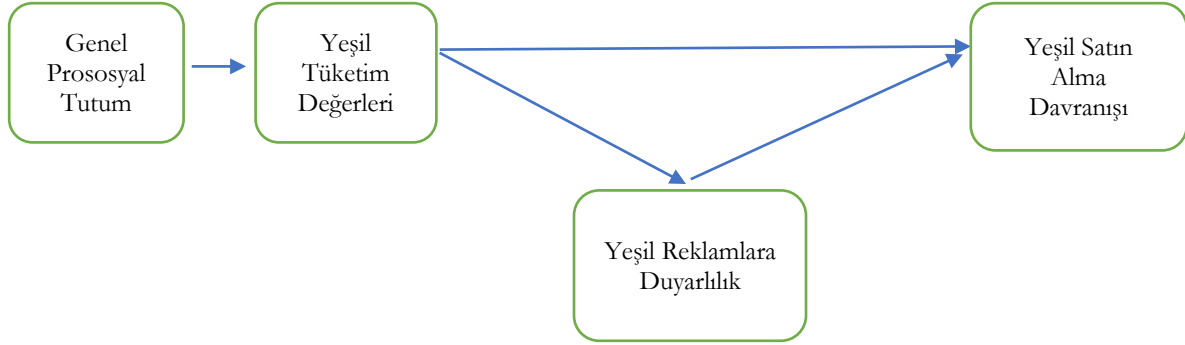
Belirlenen örneklem büyüklüğü ışığında tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış ve 779 kişiye ulaşılmıştır.

Veri Analizi Yöntemi

Veri toplama yöntemi olarak çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla kavramsal modelde belirtilen değişkenler ve ölçekleri ışığında 7'li Likert tipi ölçekle anket formu hazırlanmış, ön teste tabi tutulmuştur. Sonrasında veri toplama aşamasına geçilmiştir. Veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Modeli, Ölçekler ve Hipotezler

Araştırmanın kavramsal modeli, literatür ışığında Şekil 1'deki gibi belirlenmiştir. Ölçeklerinden yararlanılan Paço vd. (2019) tarafından önerilen modele göre, Planlı Davranış Teorisi ve Norm Aktivasyon Modeli entegre edilerek, yeşil tüketici davranışını yönlendirmede bilişsel, sosyal ve ahlaki faktörler arasındaki karmaşık etkileşimin anlaşılmasını sağlanmaya çalışılmıştır. Genel prososyal tutumlar modele eklenerek sosyal etkiler dikkate alınmıştır. Yeşil tüketime verilen değeri ve bunların yeşil davranışlar üzerindeki sonuçlarını ölçmek için yeşil iletişim (yeşil reklamlara gösterilen ilgi veya yeşil reklamlarla ilgili duygular) modele dahil edilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Yukarıda verilen model doğrultusunda, aşağıda verilen hipotezler test edilmiştir.

H1: Genel Prososyal Tutumun Yeşil Tüketim Değerleri üzerine olumlu yönde etkisi vardır.

H2: Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Satın Alma Davranışı üzerine olumlu yönde etkisi vardır.

H3: Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Reklam Duyarlılığı üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H4: Yeşil reklam Duyarlılığının Yeşil Satın Alma Davranışı üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H5: Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Satın Alma Davranışı üzerine etkisine Yeşil Reklamlara Duyarlılığın aracılık etkisi vardır.

Kavramsal modelde belirtilen değişkenlere ilişkin ölçekler Paço vd.'nin (2019, s.998-1006) çalışmalarından alınmıştır.

Bulgular

Tanımlayıcı Bilgiler

Tablo 1’de görüldüğü üzere, cevaplayıcıların %52,7’si 35 yaşın altındadır. Büyük bir kısmının cinsiyeti kadındır. Yarıdan fazlası ön lisans ve üzeri mezundur. Yüzde 83,3’ün aylık gelir düzeyi 20.000 TL ve altındadır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Bilgiler

	n	%
CİNSİYET		
Kadın	589	75,6
Erkek	190	24,4
Toplam	779	100,0
YAŞ GRUBU		
18 - 20	72	9,2
21 - 34	339	43,5
35 - 45	217	27,9
46 ve üstü	151	19,4
Toplam	779	100,0
ÖĞRENİM DURUMU		
İlköğretim	78	10
Lise	220	28,2
Önlisans ve Lisans	393	50,4
Lisans üstü	88	11,3
Toplam	779	100,0
GELİR		
8.500 TL ve altı	339	43,5
8.501 TL - 20.000 TL	310	39,8
20.001 TL - 30.000 TL	71	9,1
30.001 TL - 40.000 TL	54	6,9
40.001 TL ve üstü	5	0,6
Toplam	779	100,0

Kavramsal Model Değişkenlerine İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Kavramsal model değişkenlerinin Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmış olup Tablo 2’de gösterilen sonuçlara göre ölçek yapıları tek bileşenli olarak doğrulanmıştır. Değişkenlerde KMO değeri, 0,50’den büyük olduğundan örnek büyüklüğünün yeterli olduğunu; χ^2 değerine ait önem derecesi %1 düzeyde anlamlı olduğundan dağılımların çok değişkenli normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Prososyal Tutum		Yeşil Tüketim Değerleri		Yeşil Reklamlara Duyarlılık		Yeşil Satın Alma Davranışı	
Soru	Faktör Yüğü	Soru	Faktör Yüğü	Soru	Faktör Yüğü	Soru	Faktör Yüğü
PSTUTUM 1	,743	YETUKDEG 1	,732	YEREKDUY 1	,703	YESADAV1	,635
PSTUTUM 2	,689	YETUKDEG 2	,742	YEREKDUY 2	,815	YESADAV2	,722
PSTUTUM 3	,744	YETUKDEG 3	,583	YEREKDUY 3	,856	YESADAV3	,722
PSTUTUM 4	,849	YETUKDEG 4	,777	YEREKDUY 4	,900	YESADAV4	,747
PSTUTUM 5	,835	YETUKDEG 5	,791	YEREKDUY 5	,903	YESADAV5	,815

PSTUTUM 6	,715	YETUKDEG 6	,778	YEREKDUY 6	,876	YESADAV6	,743
				YEREKDUY 7	,856	YESADAV7	,693
				YEREKDUY 8	,786	YESADAV8	,799
				YEREKDUY 9	,855	YESADAV9	,835
						YESADAV1 0	,499
KMO	0,833		0,847		,938		,915
χ^2	2057,387		1564,907		6211,947		3818,956
p	0,000		0,000		0,000		0,000
AVE	%58,472		%54,346		%70,744		%52,829

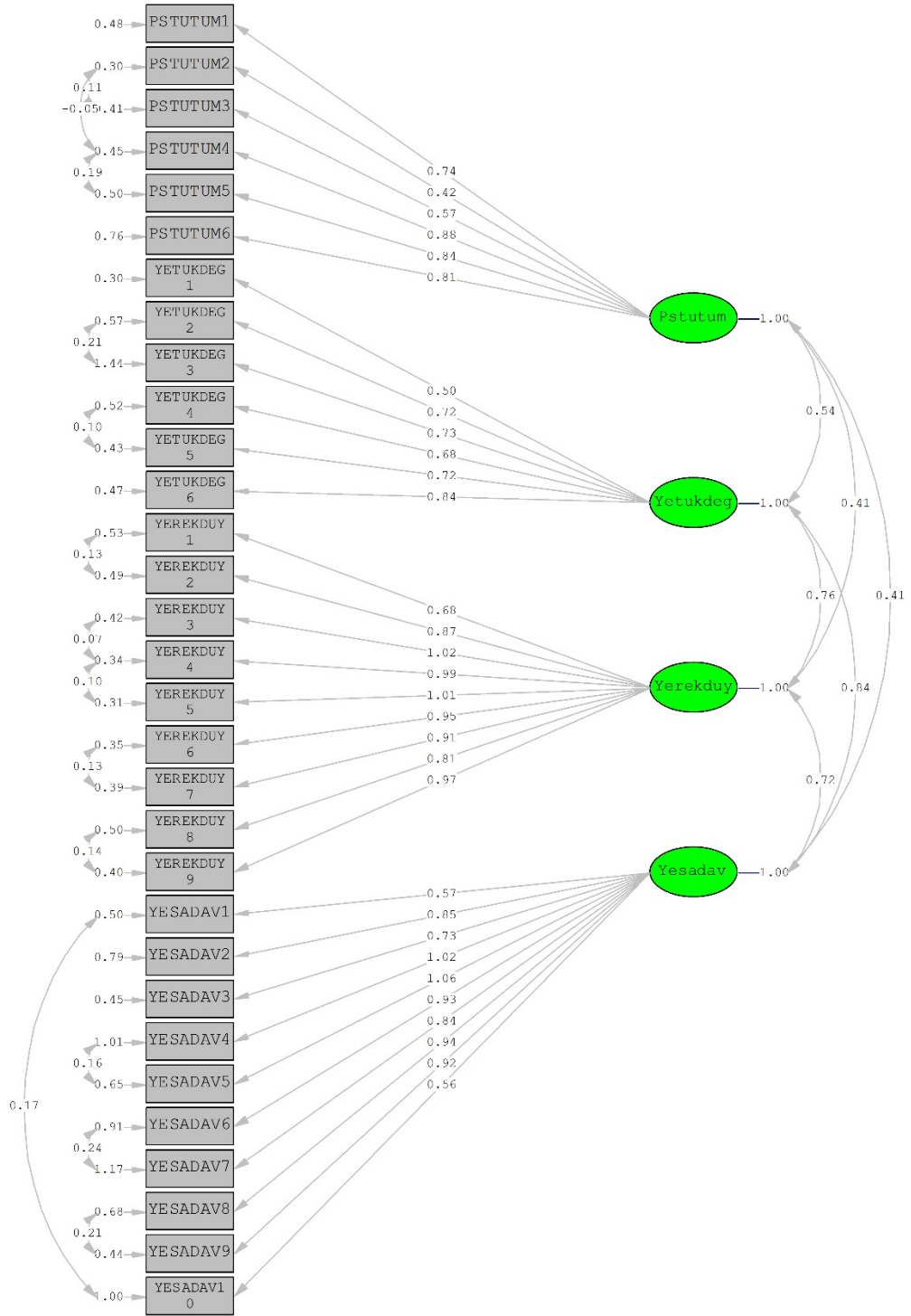
Kavramsal modelde yer alan değişkenlere ilişkin güvenilirlik analizi Cronbach's Alpha ile ölçülmüştür. Tablo 3'te yer alan değerler dikkate alındığında, tüm değişkenlerde ölçeklerin yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Kavramsal Model Değişkenlerine İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	SORU SAYISI	CRONBACH'S ALPHA
Genel prososyal tutum	6	0,852
Yeşil tüketim değerleri	6	0,812
Yeşil reklamlara duyarlılık	9	0,948
Yeşil satın alma davranışı	10	0,897
TÜM ÖLÇEK	31	0,946

Genel Prososyal Tutum, Yeşil Tüketim Değerleri ve Yeşil Satın Alma Davranışı ile Yeşil Reklamlara Duyarlılık İlişkilerinin Analizi

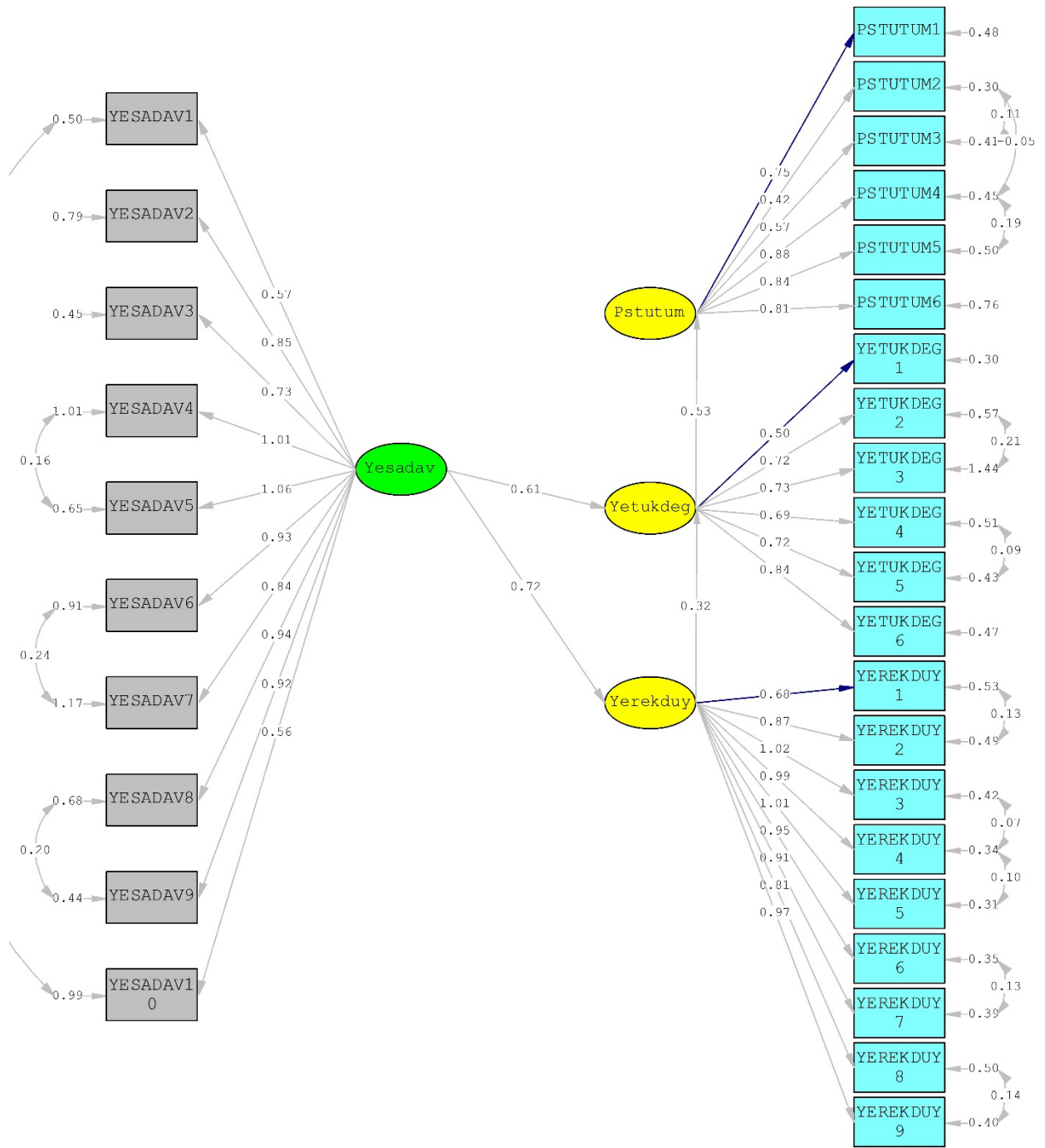
Kavramsal modelde yer alan değişkenlerin ilişkilerinin testi için Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır. Lisrel 12'nin kullanıldığı modellemede öncelikle ölçme modeli test edilmiş olup bu amaçla yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçları Şekil 2'de gösterilmiştir (Pstutum: Prososyal Tutum; Yetukdeg: Yeşil Tüketim Değerleri; Yerekduy: Yeşil Reklamlara Duyarlılık; Yesadav: Yeşil Satın Alma Davranışı).

Chi-Square=1173.72, df=414, P-value=0.00000, RMSEA=0.049

Şekil 2. Ölçme Modeli Doğrulayıcı Faktör Analizi

Kavramsal model değişkenleri arasındaki ilişkileri gösteren Yapısal Eşitlik Modeli Şekil 3'te gösterilmiştir. Tablo 4'te görüldüğü üzere lme modeli ve yapısal eşitlik modeli uyum iyiliği değerlerinin, kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu saptanmıştır (Şimşek, 2007, s.14). H1, H2, H3 ve H4'n desteklendiğini gösteren bulgular ise Tablo 5'te yer almaktadır.

Chi-Square=1176.57, df=416, P-value=0.00000, RMSEA=0.048

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli

Tablo 4. Ölçme Modeli Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Uyum istatistiği	Ölçme Modeli Sonuçları	Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları	Referanslar
χ^2 / sd	2,835	2,828	≤ 5
RMSEA	0,049	0,048	<0,08
GFI	0,911	0,910	>0,90
CFI	0,952	0,952	>0,90

Tablo 5. Kavramsal Model Değişkenlerine İlişkin Analiz Sonuçları

Model	p	R ²
Pstutum = 0,531 * Yetukdeg	0,000	0,282
Yetukdeg = 0,317 * Yerekduy	0,000	0,740
Yetukdeg = 0,835 * Yesadav	0,000	0,698
Yerekduy = 0,724 * Yesadav	0,000	0,525

Pstutum: Prososyal Tutum; Yetukdeg: Yeşil Tüketim Değerleri; Yerekduy: Yeşil Reklamlara Duyarlılık
Yesadav: Yeşil Satın Alma Davranışı

Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Satın Alma Davranışına Etkisinde Yeşil Reklamlara Duyarlılığın Aracılık Rolünün Analizi

Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Satın Alma Davranışı üzerine etkisinde Yeşil Reklamlara Duyarlılığın aracılık etkisinin olup olmadığı da test edilmiş olup, sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir. Baron ve Kenny Yöntemine göre üç koşulun sağlandığı görülmüştür. Doğrudan etkiyi gösteren Yeşil Tüketim Değerleri regresyon katsayısı 0,771 çıkmış olup Yeşil Reklamlara Duyarlılık ile birlikte söz konusu değer 0,518'e düşmüştür. Bununla birlikte önem derecesi %5'in altındadır. Ayrıca Process v3.5 Hayes Testi ile söz konusu aracılık etkisi test edilmiş ve Tablo 6'da görüldüğü üzere etki doğrulanmıştır. Bu sonuçlara göre H5 hipotezi desteklenmiştir. Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Satın Alma Davranışına etkisinde Yeşil Reklamlara Duyarlılık, kısmi aracılık etkisine sahiptir. Başka bir anlatımla, örnek kapsamında tüketicilerin yeşil satın alma değerleri, yeşil ürün satın almalarını etkilemekte; ancak bu etkide işletmelerin yeşil reklamlarına karşı duyarlılıkları da satın alma davranışında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede işletmelerin yeşile önem ve değer vermeleri, bu anlayış ve uygulamalarını hedef kitleye sunmaları, tüketicilerin yeşil satın alma davranışında dikkate değer bir yer bulmaktadır.

Tablo 6. Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisinde Yeşil Reklamlara Duyarlılığın Aracılık Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Regresyon Modelleri	F	p	Yeşil Satın Alma Davranışı Regresyon Katsayısı	
			B	p
Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Satın Alma Davranışına Etkisi	620,169	,000	,771	,000
Yeşil Tüketim Değerlerinin Yeşil Reklamlara Duyarlılığa Etkisi	488,415	,000		
Yeşil Reklamlara Duyarlılığın Yeşil Satın Alma Davranışına Etkisi	510,237	,000		
Yeşil Tüketim Değerlerinin ve Yeşil Reklamlara Duyarlılığın Yeşil Satın Alma Davranışına Etkisi	419,712	,000	,518	,000

Process v3.5 Hayes Testi

Model: 4

Y: YESADAV

X: YETUKDEG

Örnek Büyüklüğü: 779

Doğrudan Etki:

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
,5183	,0367	14,1103	,0000	,4462	,5904

Dolaylı Etki:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
YEREKDUY ,2525	,0326	,1927	,3199

Tartışma ve Sonuç

Artan çevresel kaygılar ve tüketici bilinci, sürdürülebilirlik kavramını gün geçtikçe önemli hale getirmiş ve bu kavram, tüketici satın alma davranışını önemli ölçüde değiştirirken, işletmeler de tüm stratejilerini bu yönde düzenlemeye başlamışlardır. Çevresel sorumluluk farkındalığı artan tüketiciler, endişelerini ve değerlerini paylaşan işletmeleri tercih etmektedirler. Bu bağlamda pazarlama, sürdürülebilirlik konusunda özel bir öneme sahiptir. Sürdürülebilirlik bağlamında tüketici davranışlarını anlamak, işletmelerin çevresel ve toplumsal olumsuz etkileri azaltacak stratejiler geliştirmesine ve sürdürülebilir tüketim taleplerine uygun ürün ve hizmetler sunmasına olanak tanır. Tüketicilerin sürdürülebilir markaları tercih etme eğilimi, işletmelerin bireylerin yaşam kalitesini nasıl iyileştirdiğiyle yakından ilişkilidir (Trivedi vd., 2018, s. 188). Modern piyasa ekonomisinde tüketicilerin rolü ve sorumlulukları giderek artmaktadır. Tüketicilerin aldıkları satın alma ve tüketim kararları küresel ölçekte etkiler yaratmaktadır. Tüketici davranışlarını ve bu davranışları etkileyen faktörleri anlamak, işletmelerin hedef tüketicilere etkili bir şekilde ulaşmaları ve onlarla etkileşime geçmeleri açısından kritik öneme sahiptir.

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmanın bulguları, başkalarına ve toplum yararına fayda sağlama ile ilişkilendirilen genel prososyal tutumun yeşil tüketim değerleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, çevre dostu davranışlar, toplumsal yarar sağlama ve sosyal sorumluluk bilinci gibi genel prososyal tutuma sahip bireylerin yeşil tüketim değerlerinin daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, mevcut literatürde prososyal tutumlar ile yeşil tüketim davranışları arasındaki ilişkiyi destekleyen çeşitli çalışmaları doğrulamaktadır. Örneğin, Tanner ve Kast (2003, s. 883), çevrenin korunmasına, adil ticarete ve yerli üretime yönelik olumlu bilgilere sahip bireylerin, yeşil gıda tüketimine yönelme olasılığının daha yüksek olduğunu saptamıştır. Ayrıca, Chen vd.'nin (2022, s. 1) çalışması, prososyal davranışların ekolojik sorumluluk, ekolojik tutum ve ekolojik satın alma arasındaki ilişkileri olumlu yönde düzenlediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgulara paralel olarak, Paço vd. (2019, s. 20) prososyal tutumun yüksek olduğu bireylerin daha güçlü yeşil tüketim değerlerine sahip olduğunu ve bu durumun yeşil iletişim duyarlılığını ve yeşil satın alma davranışlarını pozitif yönde etkilediğini rapor etmiştir. Araştırmamızın bulguları, prososyal tutumlar ile yeşil tüketim davranışları arasındaki ilişkinin, bireylerin çevresel sorumlulukları ve toplumsal dayanışma duyguları çerçevesinde anlam kazandığını göstermektedir. Bu bağlamda, sosyal sorumluluk ve çevre bilincinin birleşimi, tüketici davranışlarının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Yeşil tüketim davranışlarını teşvik etmeyi amaçlayan pazarlama stratejileri ve sosyal kampanyalar, prososyal tutumları destekleyen yaklaşımlar geliştirmelidir. Bu tür yaklaşımlar, hem bireysel düzeyde çevresel sürdürülebilirliği artırabilir hem de daha geniş toplumsal fayda yaratabilir. Sonuç olarak, bu çalışma, yeşil tüketim değerleri ile prososyal tutumlar arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve bu etkileşimin sosyal ve çevresel sorumluluk perspektifinden ele alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu, yeşil tüketim değerlerinin yeşil satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilediği yönündedir. Sonuçlar, yeşil tüketim değerleri ve yeşil satın alma davranışları arasındaki güçlü bağlantıları ve bireylerin çevre dostu ürünlere yönelik yüksek bir bağlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yeşil tüketim

değerlerinin, çevre dostu satın alma davranışlarını teşvik ettiği ve bu davranışların, çevresel kaygılarla uyumlu bir şekilde yüksek katılım oranları ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bulgular, mevcut literatürde yeşil tüketim değerleri ile yeşil satın alma davranışı arasındaki bağlantıyı doğrulayan çeşitli araştırmaları desteklemektedir. Haws vd. (2013, s. 337), yeşil tüketim değerlerini; kişinin çevreyi korumaya verdiği değeri, satın alma ve tüketim davranışlarıyla ifade etme eğilimi olarak tanımlamışlardır. Daha güçlü yeşil tüketim değerlerinin çevre dostu ürünlere yönelik tercihi artırdığını ortaya koymuşlardır. Yeşil tüketim değerleri, tüketici davranışını yönlendiren ve hangi mal ve hizmetlere erişileceğini etkileyen önemli bir faktördür. Tüketici değerleri teorisi bağlamında, yeşil tüketim değerlerinin çevre yanlısı tüketim niyeti üzerindeki olumlu etkisi gözlemlenmiştir (Wang vd., 2020, s. 1). Yeşil tüketim değerleri, tüketicilerin yeşil pazarlamaya yönelik tutumlarını, yeşil marka güven algılarını, yeşil marka desteğini ve satın alma niyetlerini de etkilemektedir. Bu yüzden, işletmelerin yeşil tüketim değerleri ile uyumlu yeşil pazarlama iletişimi stratejileri geliştirmeleri önemlidir (Bailey vd., 2016, s. 562). Yeşil satın alma davranışı, etik karar alma sürecinin karmaşık bir biçimdir ve yeşil tüketiciler, toplumsal etkileri düşünerek, toplumsal değişim başlatma ve çevreyi etkileyebilecek ürünlerin plansız tüketimini kısıtlama çabasını temsil eder (Afridi vd., 2021, s. 346-347).

Bir diğer bulgu, yeşil tüketim değerlerinin yeşil satın alma davranışı üzerine etkisinde, yeşil reklamlara duyarlılığın aracılık etkisi olduğunu göstermektedir. Bulgularımız, yeşil tüketim değerlerine sahip tüketicilerin, yeşil reklamlara olan duyarlılıklarından kaynaklanan etkilerle çevre dostu ürünleri daha fazla tercih ettiklerini ve satın aldıklarını göstermektedir. Bu bulgu, literatürdeki mevcut çalışmalarla uyum içindedir. Özellikle, daha yüksek yeşil değerlere sahip tüketicilerin, yeşil reklam mesajlarına daha duyarlı hale geldiği ve bu durumun, yeşil ürünlere yönelik satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir (Paço vd., 2019, s. 19). Çevre dostu ürünlerin özelliklerini vurgulayan yeşil reklamlar, tüketicilerin zihninde olumlu izlenimler yaratmakta ve satın alma olasılıklarını artırmaktadır. Bu durum, tüketicilerin yeşil ürünle ilgili reklam mesajlarına karşı güven duyması ve olumlu bir tutum geliştirmesi ile doğrudan ilişkilidir. Olumlu tutumlar, tüketicilerin satın alma niyetlerini güçlendirmekte ve yeşil ürünlerin tercih edilme olasılığını artırmaktadır (Zhu, 2012, s. 7). Ayrıca, Kalburan vd. (2022, s. 86-87) tarafından yapılan araştırma, yeşil reklamlara karşı olumlu tutum sergileyen tüketicilerin markaya olan güvenlerinin ve sadakatlerinin arttığını, bu tüketicilerin yeşil ürünler için daha fazla ödeme yapmaya istekli olduklarını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, yeşil reklamların, ürünün yeşil niteliklerini tüketicilere daha iyi tanıtarak satın alma olasılıklarını yükselttiği bulunmuştur (Sun vd., 2020, s. 7-8). Yeşil reklamlara duyarlılığın yeşil ürün satın alma niyetiyle pozitif yönde ilişkisi bulunmaktadır (Chang vd., 2015, s. 170). Ancak, tüketicilerin yeşil reklamlara duyarlılıklarının kişiden kişiye değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Mevcut akademik araştırmalar, tüketicilerin yeşil reklamlara duyarlılığının, psikolojik aktivite ve karar verme davranışlarını etkileyebileceğini ortaya koymaktadır (Cao vd., 2021, s. 4). Bu bağlamda, yeşil reklamlara duyarlılığın farklı bireylerde farklı düzeylerde etkili olabileceğini, yeşil tüketim değerlerinin etkisini ve yeşil satın alma davranışlarını yönlendirmede önemli bir faktör olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Bu araştırma; prososyal tutumlar, yeşil tüketim değerleri, yeşil satın alma davranışı ve yeşil reklamlara duyarlılık arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, literatürdeki önceki çalışmalarla tutarlı olmakla birlikte, bu alandaki bazı önemli boşlukları doldurmada ve yeni perspektifler sunmaktadır. Özellikle, prososyal tutumun bireylerin yeşil tüketim değerleri üzerindeki etkisi üzerine yapılan analizler, bu alandaki teorik çerçeveyi güçlendirmiştir. Araştırma, yeşil tüketim değerlerinin yalnızca çevresel duyarlılık ile sınırlı kalmayıp, daha geniş sosyal ve etik bir çerçeve içinde ele alınması gerektiğini göstermiştir. Prososyal tutumların yeşil tüketimle olan ilişkisi, bireylerin sadece çevreye değil, aynı zamanda topluma karşı da sorumluluk hissettiklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, yeşil tüketimin bireylerin sosyal kimliği ve değer sistemiyle nasıl iç içe geçtiğine dair önemli bir katkı sunmaktadır. Araştırmamızın sonuçları, yeşil pazarlama stratejilerinin şekillendirilmesine dair önemli öneriler sunmaktadır. Özellikle, işletmelerin ve politika yapıcılarının, tüketicilerin yeşil tüketim davranışlarını desteklemek için sadece çevresel faydalara değil, aynı zamanda sosyal faydalara da vurgu yapmaları gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, yeşil tüketim kampanyaları, toplumsal faydaları vurgulayan mesajlarla desteklenmelidir. Ayrıca, sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını teşvik etmek amacıyla, bireylerin prososyal değerlerinin harekete geçirilmesi önemlidir.

Araştırmanın bulguları önemli katkılar sağlamakla birlikte, bazı sınırlılıklar mevcuttur. Örneğin, araştırmanın örneklem büyüklüğü ve demografik çeşitliliği, sonuçların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların daha geniş ve farklı demografik gruplarla tekrarlanması önerilmektedir. Bu çalışmada

veriler kesitseldir ve zaman dilimleri dikkate alınmamıştır. Boylamsal araştırmalar yapılarak, yeşil tüketime değerlerinin zaman içindeki değişimi ve bu değişimin prososyal tutumlarla olan etkileşimi daha derinlemesine incelenebilir. Araştırmada toplanan veriler, katılımcıların kendi bildirdikleri verileridir ve verdikleri yanıtların doğru olduğu kabul edilmiştir.

Gelecekteki araştırmalarda; bu araştırmada kullanılan modelde belirtilen değişkenler arası ilişkilerin daha geniş örnek ve farklı coğrafi topluluklar için analiz edilmesi, değişen jenerasyonlar için çalışmanın yinelenmesi, yeşil tüketime değerleri, yeşil satın alma davranışı ve yeşil reklamlara duyarlılık değişkenlerindeki farklılıkları daha geniş kapsamda anlamayı sağlayacaktır. Böylece, sürdürülebilir pazarlama stratejilerinin tüketicilere göre özelleştirilmesi ve sürdürülebilir tüketime hedeflerinin her jenerasyona daha etkili ulaştırılması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Afridi, S. A., Shahjehan, A., Haider, M., Gul, S. & Khan, W. (2021). Generativity and green purchase behavior: The role of environmental concern and pro-social attitude. *Humanities and Social Science Reviews*, Vol.9, No.2, 344-357. <https://doi.org/10.18510/hssr.2021.9234>
- Ainsworth, A., Ba., Aditya, S. M. & Mojisola, F. T. (2014). Green advertising receptivity: An initial scale development process. *Journal of Marketing Communications*, 22(3), 327-345. <https://doi.org/10.1080/13527266.2014.904812>
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 50, 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). Understanding attitudes and predicting social behaviour. Aktaran Ajzen, I., & Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. In D. Albarracín, B. T. Johnson, & M. P. Zanna (Eds.), *The handbook of attitudes*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 173–221.
- Bailey, A. A., Mishra, A. S., & Tiarniyu, M. F. (2016). Green consumption values and Indian consumers. Response to marketing communications. *Journal of Consumer Marketing*, Vol.33, 7, 562-573. <https://doi.org/10.1108/JCM-12-2015-1632>
- Bajak., M., & Spindel, L. (2022). The importance of sustainable marketing communication in a changing environment. *Current issues and prospects for the development of the agri-food sector, hospitality industry, and trade: theses of reports of the International scientific-practical internet conference*, November 2, State biotechnological university. 67-68.
- Brouwer, J., & Engels, M. C. (2022). The role of prosocial attitudes and academic achievement in peer networks in higher education. *European Journal of Psychology of Education*, 37 567–584. <https://doi.org/10.1007/s10212-020-00526-w>
- Burkert, M., Hüttl-Maack, V., Gil, J. M., & Rahmani, D. (2023). The influence of green consumption values on how consumers form overall sustainability perceptions of food products and brands. *Journal of Sustainable Marketing*, June, 44-62. <https://doi.org/10.51300/JSM-2023-103>
- Cao, X., Wu, X., & Huang, X. (2021). How does the interactivity of social media affect adoption of new green products?. *Frontiers in Psychology Organizational Psychology*. Vol.12, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.786372>
- Chang, H., Zhang, L., & Xie, G. X. (2015). Message framing in green advertising: The effect of construal level and consumer environmental concern. *International Journal of Advertising*, 34(1), 158–176. <https://doi.org/10.1080/02650487.2014.994731>
- Chen, L., Wu, Q., & Jiang, L. (2022). Impact of environmental concern on ecological purchasing behavior: the moderating effect of prosociality”, *Sustainability*, 14, 3004, 1-18. <https://doi.org/10.3390/su14053004>

- Fontes, E. S. P., Moreira, A. C., & Carlos, V. S. (2021). The influence of ecological concern on green purchase behavior. *Management and Marketing Challenges for the Knowledge Society*, Vol.16, Iss.3, 246-267. <https://doi.org/10.2478/mmcks-2021-0015>
- Gordon, R., Carrigan, M., & Hastings, G. (2011). A framework for sustainable marketing. *Marketing Theory*, 11(2), 143-163. <https://doi.org/10.1177/1470593111403218>
- Haws, K. L., Winterich, K. P., & Naylor, R. W. (2013). Seeing the World through green-tinted glasses: Green consumption values and responses to environmentally friendly products. *Journal of Consumer Psychology* 24, 3, 336-354. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2013.11.002>
- Hazaea, S. A., Al-Matari, E. M., Zedan, K. A., Khatib, S. F.A., Zhu, J., & Al Amosh, H. (2022). Green purchasing: past, present and future. *Design to Drive Behavior Change for Sustainability and Circular Economy*, 14(9), 1-28. <https://doi.org/10.3390/su14095008>
- He, A. Z., Cai, T., Deng, T. X., & Li, X. (2016). Factors affecting non-green consumer behaviour: An exploratory study among Chinese consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 40(3), 345–356. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12261>
- Hlavacek, M., Cabelkova, I., Broz, D., Smutka, L., & Prochazka, P. (2023). Examining green purchasing. The role of environmental concerns, perceptions on climate change preferences for EU integration, and media exposure. *Sec. Environmental Economics and Management*, Vol. 11, 1-16. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1130533>
- Iyer, E., & Banerjee, S.B. (1993). Anatomy of green advertising. *Advances in Consumer Research Volume*, 20 494-501.
- Jiang, H., & He, Y. (2022). Evaluation of optimal policy on environmental change through green consumption. *Sustainability*, 14, 4869, 1-14. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1130533>
- Kalburan, Ç., Özçiftçi, V., & Haşiloğlu, S.B. (2022). Environmental attitudes and environmentally sensitive television commercials. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı: 1 71-92. <https://doi.org/10.15659/ppad.15.1.263>
- Kotler, P., & Keller, K.L. (2009). *Marketing Management*. 13th edition. Pearson Education
- Kovanoviene, V., Romeika, G., & Baumung, W. (2021). Creating value for the consumer through marketing communication tools. *Journal of Competitiveness*, 13(1), 59–75. <https://doi.org/10.7441/joc.2021.01.04>
- Lee, H. J., & Park, S.Y. (2018). Consumer values and green consumption. *Asia Marketing Journal*, Vol.19, Issue.4, 87-114. <https://doi.org/10.15830/amj.2018.19.4.87>
- Leonidou, L. C., Leonidou, C. N., Palihawadana, D., & Hultman, M. (2011). Evaluating the green advertising practices of international firms: a trend analysis. *International Marketing Review*, Vol. 28 No. 1, 6-33. <https://doi.org/10.1108/02651331111107080>
- Masnita, Y., & Sudirwan, A. (2022). New ecological paradigm: Is it important to formate the green purchase behavior?. *Proceedings of the First Lekantara Annual Conference on Public Administration, Literature, Social Sciences, Humanities, and Education, LePALISSHE 2021, Malang, Indonesia* 1-10. <https://doi.org/10.4108/eai.3-8-2021.2315160>
- Maulina, A., Rahmawati, N. F., Ruslan, Budi M., & Patria, Y. M. (2022). Determinants of green purchasing behavior: a scoping review. *Business Review and Case Studies*, 3(1) 55-62. <https://doi.org/10.17358/brcs.3.1.55>
- Paço, A., Shiel, C., & Alves, H. (2019). A new model for testing green consumer behaviour. *Journal of Cleaner Production*, Vol.207, 1-26. <https://10.1016/j.jclepro.2018.10.105>
- Peattie, K., & Belz, F. M. (2010). Sustainability marketing: An inovative conception of marketing. *Marketing Review St Gallen*, Vol.5 s. 8-15. <https://10.1007/s11621-010-0085-7>

- Richards, Jef I., & Curran, C. M. (2002). Oracles on “advertising”: Searching for a definition. *Journal of Advertising Theory*. Vol. 31, No.2, 63-77. <https://doi.org/10.1080/00913367.2002.10673667>
- Sati, M., Rani, U., Sharma, N., & Vernekar, S. (2023). Green washing: Myth or reality. *UGC Care Group I Journal, Vol-13, Issue-5, No. 9* 151-155.
- Sheth, J. N., Newman, B. I., & Gross, B. L. (1991). Why we buy what we buy: A theory of consumption values. *Journal of Business Research, Elsevier, Vol.22, Iss.2*, 159-170. [https://doi.org/10.1016/0148-2963\(91\)90050-8](https://doi.org/10.1016/0148-2963(91)90050-8)
- Solomon, M.R., Bamossy, G., Askegaard, S., & Hogg, M.K. (2006). *Consumer behavior: a European perspective*. Third edition. ed. England: Prentice Hall.,
- Srivastava, V. (2017). Exploring skepticism toward green advertising: an ISM approach. *International Journal of Business Analytics and Intelligence, Volume 5 Issue 1*, 1-12.
- Sun, Y., Luo, B., Wang, S., & Fang, W. (2020). What you see is meaningful: Does green advertising change the intentions of consumers to purchase eco-labeled products?. *Business Strategy and the Environment, Vol.30, Iss.1*, 1-11. <https://doi.org/10.1002/bse.2648>
- Şimşek, Ö.F., (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş, temel ilkeler ve Lisrel uygulamaları*. Ekinoks. Ankara.
- Tanner, C., & Kast, S. (2003). Promoting sustainable consumption: determinants of green purchases by Swiss consumers. *Psychology and Marketing, Vol.20, Issue 10*, 883-902. <https://doi.org/10.1002/mar.10101>
- Trivedi, K., Trivedi, P., & Goswami, V. (2018). Sustainable marketing strategies: Creating business value by meeting consumer expectation. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences (IJMESS), ISSN 2304-1366, IJMESS International Publishers, Jersey City, NJ, Vol. 7, Iss. 2*, 186-205.
- Tu, J. C., Kao, T. F., & Tu, Y. C. (2013). Influences of framing effect and green message on advertising effect. *Social Behavior and Personality An International Journal. Volume 41, No.7*, 1083-1098. <https://doi.org/10.2224/sbp.2013.41.7.1083>
- Wang, J., Wang, J., & Gao, J. (2020). Effect of green consumption value on consumption intention in a pro-environmental setting: the mediating role of approach and avoidance motivation. *Sage Journals, Volume 10, Issue 1, January-March* 1-10. <https://doi.org/10.1177/2158244020902074>
- Yang, X., Jiang, J., & Chen, S.C. (2022). Achieving sustainability: Determinants of conscious green purchasing behavior during the Covid-19 pandemic. *Business strategy and Environment, 32*, 1-16. <https://doi.org/10.1002/bse.3245>
- Yükselen, C. (2017). *Pazarlama Araştırmaları*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Zaušková, A., Bezáková, Z., & Grib, L. (2015). Marketing communication in eco-innovation process. *Procedia Economics and Finance, 34*, 670 – 675. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01684-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01684-6)
- Zhu, B. (2012). The impact of green advertising on consumer purchase intention of green products. *Proceedings of World Business and Economics Research Conference*. 1-9 <https://doi.org/10.2139/SSRN.2182906>

EXTENDED SUMMARY

Sustainable marketing strategies utilize communication tools to reach broad audiences, shape consumption behaviors, and enhance consumer awareness. Sustainable marketing communication efforts must align activities with market needs, match customer preferences, ensure interaction and symmetry of the message, balance between real and virtual domains, and consider the impact on social and environmental issues during the planning, implementation, and control stages (Bajak & Spindel, 2022, pp. 67-68). Green advertising involves ads that highlight the environmental impact of products or services, either directly or indirectly, and promote an eco-friendly lifestyle while reflecting corporate environmental responsibility (Iyer & Banerjee, 1993, pp. 497-500). Sensitivity to green advertising denotes the extent to which consumers pay attention to and positively respond to advertisements that utilize green messages to promote eco-friendly products or practices (Ainsworth et al., 2014, p. 335).

Prosocial attitudes refer to attitudes that result in voluntary behaviors beneficial to others and facilitate peaceful relationships (Brouwer & Engels, 2022, p. 569). These attitudes are shaped by a combination of moral, emotional, environmental, and individual factors. There is an interactive relationship between environmentally sensitive green consumption and prosocial attitudes and behaviors involving ethical considerations. Individuals knowledgeable about environmental protection, fair trade, and local production are inclined toward green food consumption (Tanner & Kast, 2003, p. 883). General prosocial attitudes reflect individuals' personal tendencies, influence their attitudes toward society, others, and the environment, increase green consumption values, and positively affect sensitivity to green communication and green purchasing behaviors (Paço et al., 2019, p. 20).

Green consumption is a crucial tool for promoting sustainable development. It can enhance environmental quality and social welfare without the need for supply-oriented policies (Jiang & He, 2022, p. 1). Green consumption values refer to the tendency of individuals to express their commitment to environmental protection through their purchasing and consumption behaviors, with stronger green consumption values leading to increased preferences for eco-friendly products (Haws et al., 2013, p. 337). Green purchasing behavior is a complex form of ethical decision-making where green consumers consider the societal impacts of their consumption, initiating social change within their purchasing power and restricting the unsustainable consumption of products that affect the environment (Afridi et al., 2021, pp. 346-347). Determinants of green purchasing behavior include attitudes, subjective norms, perceived behavioral control, social values, altruistic and egoistic motivations, hedonic values, personal norms, and the new ecological paradigm (Maulina et al., 2022, p. 60; Yang et al., 2022, pp. 10-11; Masnita & Sudirwan, 2022, p. 7). In addition to demographic and physiological determinants, product characteristics, marketing communication, social and environmental factors, ecological concerns, environmental attitudes and behaviors, and purchase intentions also influence green purchasing behavior (Hazaea et al., 2022, p. 19; Fontes et al., 2021, p. 246).

Models explaining green consumer behavior include Responsible Consumption Theory (Fisk, 1974; cited in Hlavacek et al., 2023), which focuses on environmental awareness and responsible decision-making; Theory of Reasoned Action (Ajzen & Fishbein, 1980), which addresses psychological and cognitive influences; Consumer Choice Theory (Mankiw, 2012; cited in He et al., 2016), which examines economic influences; Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1991), which considers belief effects; and Consumption Values Theory (Sheth et al., 1991), which looks at functional, situational, emotional, social, and personal values. Paço et al. (2019) highlight the need for models that integrate social concerns, attitudes, and external influences to fully explain green purchasing behavior, proposing a model that includes prosocial attitudes, the importance given to green consumption values, and green communication. This study applies Paço et al.'s (2019) model to explore the determinants of green purchasing behavior in a different sample, offering valuable insights for the development of customized and effective strategies in sustainable marketing and consumption policies.

The study's population consists of consumers aged 18 and above living in Istanbul. A non-random sampling method, specifically convenience sampling, was used to reach 779 participants. Data were collected via an online survey. Based on the variables and scales outlined in the conceptual model, a 7-point Likert scale questionnaire was developed and subjected to a pilot test before proceeding to the data collection phase. The data were analyzed using SPSS software. The scales used for the variables in the model were sourced from Paço et al. (2019, pp. 998-1006), and reliability analysis was conducted using Cronbach's Alpha. The results indicate high

reliability for all variables. The hypotheses were tested according to the model, and all hypotheses were supported.

The results of the study indicate that general prosocial attitudes, which are associated with benefiting others and society, have a positive effect on green consumption values. This finding suggests that individuals with a general prosocial attitude, such as those with environmental friendliness and social responsibility awareness, exhibit stronger green consumption values. Another finding of the research is that green consumption values positively influence green purchasing behavior. Green consumption values lead consumers to choose more sustainable products and services. Consumers with high green consumption values are inclined to make purchases more responsibly and to show respect for the natural environment. Furthermore, the impact of green consumption values on green purchasing behavior is mediated by sensitivity to green advertising. Consumers with high green consumption values tend to prefer and purchase eco-friendly products more due to their heightened sensitivity to green advertisements.

The findings of the study contribute significantly to the literature on green consumption and purchasing behavior, providing valuable guidance for effective marketing strategies in the business world. The results highlight the importance of developing different marketing strategies for different target groups to promote green purchasing behavior and sustainable consumption, and to increase the impact of green advertising. Consideration of general prosocial attitudes is crucial in strategy development. Overall, the findings can guide businesses in designing green marketing strategies and marketing green products, while also serving as a resource for policy makers in developing policies, awareness campaigns, and educational programs aimed at promoting sustainable consumption behavior.

PRESERVICE ENGLISH TEACHERS' VIEWS ON ONLINE LANGUAGE ASSESSMENT IN TURKEY

İNGİLİZCE ÖĞRETMEN ADAYLARININ TÜRKİYE'DEKİ ÇEVİRİMİÇİ DİL DEĞERLENDİRMESİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Sabahattin YEŞİLÇINAR

Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
İngiliz Dili Eğitimi
sycinar@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6457-0211

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
29.07.2024

Kabul Tarihi:
16.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Çevrimiçi dil
değerlendirmesi,
öğretmen adayları,
eğitim teknolojisi

Keywords

Online language
assessment,
preservice teachers,
educational
technology

Technology has rapidly accelerated the adoption of online language assessments (OLA), presenting unique opportunities and challenges. This study explores preservice English teachers' views on OLA in Turkish Turkey. Using a qualitative phenomenological approach, interviews were conducted with 11 English preservice teachers from a state university in Turkey. The findings reveal both the advantages and disadvantages of OLA. On the positive side, preservice teachers highlighted the environmental and financial benefits of reducing paper use and operational efficiencies like automated grading and the flexibility of remote assessments. They also appreciated the enhanced learning experiences provided by multimedia and interactive elements and the innovative assessment opportunities offered by online platforms. However, significant challenges were identified, including technical and infrastructure barriers, varying levels of digital literacy, and concerns about assessment integrity and security. Psychological challenges were also prominent, with many preservice teachers experiencing increased stress and anxiety due to unfamiliarity with online formats and the pressures of adapting to new technologies. These insights underscore the need for comprehensive training and support to help preservice teachers navigate the complexities of OLA, ensuring both effective implementation and the well-being of future educators.

ÖZ

Teknoloji kullanımı, çevrimiçi dil değerlendirme (OLA) benimsenmesini hızlandırarak avantaj ve dezavantajlar ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma, öğretmen adaylarının OLA hakkındaki bakış açılarını araştırmaktadır. Nitel fenomenolojik bir yaklaşım kullanılarak, Türkiye'deki bir devlet üniversitesinden 11 İngilizce öğretmen adayı ile görüşmeler yapılmıştır. Bulgular, OLA'nın hem avantajlarını hem de dezavantajlarını ortaya koymaktadır. Olumlu yönden bakıldığında, öğretmen adayları kağıt kullanımını azaltmanın çevresel ve finansal faydalarının yanı sıra otomatik not verme ve uzaktan değerlendirme esnekliği gibi operasyonel verimliliklerin altını çizmişlerdir. Ayrıca multimedya ve interaktif unsurların sağladığı gelişmiş öğrenme deneyimlerini ve çevrimiçi platformların sunduğu yenilikçi değerlendirme fırsatlarını takdir etmişlerdir. Bununla birlikte, teknik ve altyapı engelleri, farklı dijital okuryazarlık seviyeleri ve değerlendirme bütünlüğü ve güvenliği ile ilgili endişeler de dahil olmak üzere önemli zorluklar tespit edilmiştir. Psikolojik zorluklar da öne çıkmıştır; birçok öğretmen adayı çevrimiçi formatlara aşina olmadıkları ve yeni teknolojilere uyum sağlamanın getirdiği baskılar nedeniyle stres ve kaygı yaşamıştır. Bu görüşler, öğretmen adaylarının OLA'nın karmaşıklığı içinde yollarını bulmalarına yardımcı olacak kapsamlı eğitim ve desteğe duyulan ihtiyacın altını çizmekte ve hem etkili bir uygulama hem de geleceğin eğitimcilerinin refahını sağlamaktadır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1524449>

Atf/Cite as: YEŞİLÇINAR, S. (2024). Preservice English teachers' views on online language assessment in Turkey. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1727-1740.

Introduction

The COVID-19 pandemic has significantly accelerated the adoption of online teaching and assessment methods across educational institutions worldwide. This rapid transition has presented both opportunities and challenges for educators and students. Among these changes, online language assessment (OLA) has emerged as a crucial area of focus, particularly for preservice teachers who are developing their pedagogical skills and assessment literacy. The transition from in-person to online classes has dramatically altered the educational landscape, and it compiles both teachers and students to adapt to online learning environments using digital tools and technologies (Crawford et al., 2020). While technology has long been integrated into various aspects of education, its role has become increasingly critical in maintaining and enhancing educational quality in the context of online learning. Teachers, in particular, were required to develop their computer literacy to fulfil their educational responsibilities effectively, similar to traditional classroom settings (Hubbard & Levy, 2006).

Moreover, this shift to online platforms, often referred to as emergency remote teaching (ERT), presented significant challenges for teachers, who were required to assess students using digital tools without the benefit of pre-established, well-planned online education systems (Zhang et al., 2021; Henari & Ahmed, 2021). Unlike structured online learning environments, ERT was an immediate response to the crisis, leaving educators and institutions unprepared for the complexities of OLA (Gacs et al., 2020).

Online assessment, though integrated into some educational contexts before the pandemic, became a widespread necessity during ERT, and it has introduced many language teachers to this mode of assessment for the first time (Beck et al., 2020). The sudden transition required educators to quickly adapt their assessment methods to fit online platforms, often with minimal support and guidance (Czura & Dooly, 2021). This adaptation process has highlighted a variety of challenges, including the need for digital literacy, reliable technology access, and the creation of effective assessment tools that maintain fairness and accuracy (Anasse & Rhandy, 2021; Hakim, 2020).

Despite these challenges, some educators managed to implement online assessments successfully, while others faced significant hurdles, particularly regarding issues such as academic integrity and the prevention of cheating in an online environment (Blinova, 2022; Gamage et al., 2020). The pandemic also led to a preference for formative assessment practices, which were perceived as more adaptable to the online context compared to summative assessments. However, concerns about academic dishonesty persisted, becoming a central issue in discussions about OLA (Bjelobaba, 2021; Koris & Pal, 2021).

The transition to OLA during ERT has revealed the need to revisit and adapt traditional assessment practices to the digital age. As Sevimel-Sahin (2023) argues, this transition has compelled educational institutions to increasingly rely on online assessment methods, despite many teachers, students, and institutions being unprepared for such a shift. The ad-hoc nature of many solutions, coupled with the uncertainty surrounding the reliability and validity of online assessments, underscores the importance of developing robust guidelines and strategies for this mode of assessment (Janke et al., 2021; Muhammad & Ockey, 2021). As language assessment is integral to guiding student learning and providing feedback, these challenges have significant implications for educators and learners alike (Rogier, 2014).

Technology has thus become integral to teaching, learning, and assessment. The integration of technology in education, especially in the realm of language assessment, has been extensively discussed in recent literature. For example, the impact of OLA on student learning outcomes and teacher efficacy has become the focus of researchers (e.g., Bui, 2022; Fitriyah & Jannah, 2021). Despite these contributions, there is a notable gap in research focusing specifically on how preservice teachers, who are still in the formative stages of their careers, perceive and navigate the complexities of OLA. Given that assessment cultures vary across different countries, shaping teachers' language assessment literacy in diverse ways (Weng & Shen, 2022), it is imperative to explore preservice English teachers' views on (online) language assessment. To the author's knowledge, only one study within the Turkish context has addressed OLA (Koçer & Köksal, 2024). However, this study primarily focused on the views of English language teaching instructors regarding online language teaching and assessment. The notable lack of literature within the Turkish context on OLA underscores the significance of the present study.

Literature Review

The literature on online language assessment (OLA) presents a diverse array of views that enhance our understanding of its implementation and impact. Bui (2022) provides an extensive review of language testing and assessment in online teaching and highlights both the benefits and challenges associated with OLA. According to Bui (*ibid.*), while OLA offers increased flexibility and accessibility, it also necessitates robust technological infrastructure and digital literacy among both teachers and students. Exploring the perceptions of OLA among students and teachers in EFL classrooms, Fitriyah and Jannah (2021) argue that students appreciate the convenience and instant feedback that OLA provides, while teachers raise concerns about its validity and reliability. These concerns are similarly reflected in the work of Sa'adah and Hentasmaka (2024), who explored student preferences for OLA in secondary schools, emphasizing the need for intuitive platforms and clear guidelines to improve the assessment experience.

Abduh's (2021) research provides insights into English teachers' views on online assessments. Accordingly, English teachers have a favorable view of online assessment and its associated methods due to the various benefits it offers. These benefits include improved technology skills, automated assessment and grading processes, precise learning outcome evaluations, and enhanced teaching effectiveness. According to Zhang et al. (2021), English teachers with a positive attitude and a readiness to embrace technological innovations in assessment often display greater creativity in implementing new assessment methods. Initially, teachers face challenges related to both technology and pedagogy. Nevertheless, they proactively sought pedagogical solutions and adapted to overcome these challenges, aligning their practices with the demands of online assessment during the COVID-19 pandemic.

The sudden transition to online education during the COVID-19 pandemic has posed significant challenges, as discussed by Koçer and Köksal (2024), who examined online language teaching and assessment practices. Their research indicated that the sudden shift to online environments posed significant challenges for both teachers and students, including technical issues and a lack of familiarity with digital assessment tools. This study highlights the importance of adequate training and support for educators to effectively implement OLA.

Language assessment literacy (LAL) has emerged as a crucial concept in recent studies. Researchers such as Nayernia and Mohebbi (2023) and Weng and Shen (2022) emphasize the importance of developing LAL among teachers, enabling them to effectively design, administer, and interpret online assessments. These findings suggest that teacher education programs should include comprehensive LAL training to better prepare preservice teachers for the challenges of digital assessment environments.

In their investigation of preservice EFL teachers' attitudes towards online teaching, Taghizadeh and Basirat (2022) highlighted the challenges faced by novice teachers, including technical difficulties and a lack of confidence in using online platforms. These challenges were echoed by Ahmad et al. (2021), who critically reflected on the issues encountered in implementing OLA during the COVID-19 pandemic, calling for more supportive measures and resources for teachers.

Furthering the discussion, Sharma and Holbah (2022) advocated for the regular inclusion of OLA to promote inclusive language learning. This aligns with Carson's (2017) exploration of innovative assessment methods such as Pecha Kucha for spoken language production, illustrating OLA's potential to transform traditional assessment practices. Moreover, research by Ghouali and Cecilia (2021) indicated that students generally achieve comparable levels of understanding through online learning as they do in traditional classroom settings. Tools such as online meeting rooms, forums, blogs, and interactive websites were shown to enhance student interest and engagement during online learning, leading to better learning outcomes. However, Hidalgo et al. (2021) observed that some students, despite putting in extra effort in online settings, achieved similar results to those obtained in conventional face-to-face classes.

To tackle the issue of integrity in online education, Jalilzadeh et al. (2024) delved into the factors driving students to cheat in online assessments. The study uncovered several key reasons, including the lack of supervision, inadequate preparation, a strong desire for higher grades, low self-esteem, and peer pressure. These insights are essential for comprehending the root causes of academic dishonesty and for devising effective strategies to safeguard the integrity of online assessments.

Tran-Thi-Thanh (2024) examined how language teachers adapted to rapid digital changes, focusing on online assessment in Vietnam's higher education sector. The researcher interviewed with educators from Chinese, English, and Russian Linguistics departments. Based on the findings, despite the sudden shift to online assessment, educators demonstrated significant resilience and openness to new methods. The study also highlighted the need for continuous professional development and the importance of equipping students with digital skills to sustain educational progress achieved during this period.

Lastly, Yeo (2021) bridged the theory-practice gap by providing insights into the experiences of teachers undergoing online language assessment training. His study found that practical, hands-on training was crucial in building teachers' confidence and competence in OLA. Although these studies may provide a comprehensive understanding of the current state of online language assessment, there is dearth of research highlighting both advantages and disadvantages that OLA poses in terms of the views of preservice teachers. To achieve this goal, the present study seeks the following research question:

- How do preservice English teachers perceive online language assessment in Turkey?

Method

Design of the Study

This research was conducted using a qualitative and phenomenological approach, with interviews serving as the primary method for data collection. The researcher employed interpretative phenomenological analysis (IPA), an inductive technique, to gather detailed examples of the phenomenon in question and expand them into broader insights based on participants' personal experiences with academic cheating (Smith & Nizza, 2022). IPA ensures that the collected data are comprehensive, first-person narratives that offer deep insights.

Participants and Setting

Participants were selected using purposive sampling to ensure they had direct experience with the phenomenon being studied. This method allowed for the collection of detailed, meaningful data. Although purposive sampling can introduce certain biases, such as the possibility of self-selection, measures were implemented to minimize these risks, including maintaining participant anonymity. The study involved 11 English preservice teachers from a state university in Turkey, consisting of seven females (63.64%) and four males (36.36%) aged between 20 and 22. All participants had the information technologies (IT) class. Participants were informed about the study's aims and their rights, including the option to withdraw at any time. Confidentiality was ensured by anonymizing all participant data, in line with established ethical guidelines. Table 1 provides their demographic details.

Table 1. Demographic Information of the Participants

Preservice teachers	Age	Gender	Having IT classes	Hours spent on social media daily
PT1	20	Female	Yes	4
PT2	20	Male	Yes	5
PT3	21	Female	Yes	4
PT4	21	Female	Yes	3
PT5	21	Male	Yes	3
PT6	21	Female	Yes	6
PT7	21	Male	Yes	5
PT8	22	Male	Yes	3
PT9	22	Female	Yes	5
PT10	22	Female	Yes	5
PT11	22	Female	Yes	4

Data Collection and Analysis

Semi-structured interviews were employed as the primary data collection method, which enables an in-depth exploration of participants' perceptions (Creswell & Poth, 2018). This method provided the flexibility needed

to follow up on participants' responses, ensuring that the data collected was rich and detailed (Kallio et al., 2016). The researchers crafted nine interview questions following an extensive literature review. Three university instructors, each with over a decade of teaching experience, evaluated the relevance and appropriateness of these questions. Based on the experts' feedback, six items were deemed essential; thus, three questions were removed. Each interview was conducted in a quiet, private space to promote open communication, and lasted between 29 and 38 minutes. Audio recordings of the interviews were made with participants' consent, and the recordings were transcribed verbatim to ensure the accuracy of the data (Bryman, 2016).

IPA was utilized to analyze the data, focusing on capturing the participants' lived experiences and the meanings they attach to those experiences (Smith & Nizza, 2022). The analysis followed a systematic process: first, transcripts were read multiple times to become thoroughly familiar with the content; second, significant statements and themes were identified; third, emergent themes were developed from the data; fourth, connections between these themes were explored; fifth, the process was repeated for each participant's data; and finally, patterns across all cases were identified and analyzed (Smith et al., 2009).

To ensure the validity and reliability of the findings, an extensive triangulation process was employed. This process involved aligning the emerging themes with existing scholarly work on online language assessment (Shenton, 2004) to identify both similarities and differences. Additionally, member checking was conducted, which means that participants were actively involved in the validation process. They were given the preliminary findings and asked to review and confirm that the identified themes accurately reflected their experiences (Lincoln & Guba, 1985). Manual coding of the data was performed, and the identified themes were refined through discussions with peer researchers, which helped ensure consistency and accuracy in the interpretation of the data (Saldaña, 2016). The intercoder reliability was calculated at .96.

Findings

Based on the preservice teachers' views regarding online language assessments, two categories and eight codes emerged (please see Table 2). The first category was *advantages of online assessment*, which consists of four codes: environmental and financial benefits, operational efficiency, enhanced learning experience, and innovative assessment opportunities. The second category was *disadvantages of online assessment*, with four codes: technical and infrastructure barriers, digital literacy and transition, assessment integrity and security, and psychological challenges.

Table 2. Categories and Codes

Categories	Codes	f*
Advantages of online assessment	environmental and financial benefits	16
	operational efficiency	15
	enhanced learning experience	11
	innovative assessment opportunities	7
Disadvantages of online assessment	technical and infrastructure barriers	21
	digital literacy and transition	17
	assessment integrity and security	15
	psychological challenges	5

* mentioned by participants more than once

Advantages of Online Assessment

The positive views of preservice teachers regarding online language assessments are presented under the following codes:

Environmental and Financial Benefits

Preservice teachers often see OLA as a win for both the environment and the budget. They appreciate that by moving away from paper, OLAs support eco-friendly practices and help cut down on waste. This shift not only benefits the planet but also brings financial savings to schools. As one preservice teacher put it, “*Switching to*

OLAs feels like a great move for the environment. We're cutting down on paper and helping reduce waste. Plus, schools save money on printing and materials, which is a big plus" (T1). Beyond the immediate environmental benefits, the financial implications of using OLAs are also significant. The reduction in the need for physical materials means that educational institutions can allocate funds to other critical areas. This economic advantage is particularly valuable in times of tight budgets. As another preservice teacher shared, "*I think OLAs are fantastic because they help us go green and save on costs. It's like a double win – less paper waste and more money staying in the school's budget*" (T2). These reflections show that preservice teachers value OLAs for their environmental impact and financial benefits, recognizing the broader implications of reduced resource use and cost savings.

Operational Efficiency

Moving on from the environmental and financial benefits, preservice teachers also highlight the operational efficiencies offered by OLAs. The ease of automated grading systems stands out as a major benefit, allowing for faster turnaround times and less manual effort. This efficiency is especially appreciated in busy academic settings where quick feedback can significantly impact learning. One preservice teacher noted, "*Online language assessments really make things easier. The automated grading means I get feedback faster, and being able to take assessments from anywhere is super convenient*" (T5). Additionally, the flexibility of OLAs provides a significant advantage in managing assessments. Students no longer need to worry about logistical issues related to location, which can be a game-changer for those balancing multiple commitments. As another preservice teacher commented, "*The efficiency of online language assessments is great. They cut down on grading time and remove the hassle of location constraints. It's all about making the process smoother for everyone involved*" (T3). These comments highlight how preservice teachers find OLAs to be efficient and convenient, streamlining both the assessment and feedback processes, and easing logistical challenges.

Enhanced Learning Experience

Preservice teachers find that OLAs enhance their learning experience by incorporating multimedia and interactive elements. These features make assessments more engaging and provide diverse ways to demonstrate language skills. Real-time feedback is also valued for its role in personalized learning. As one preservice teacher explained, "*The multimedia and interactive parts of online language assessments make assessments more engaging. It's great to get instant feedback and see how I'm doing right away*" (T7). Another teacher added, "*Online language assessments make learning more dynamic with interactive content. The immediate feedback helps me understand my strengths and areas to improve, making the whole process more personalized*" (T9). These views reflect how preservice teachers value the engaging and personalized nature of OLAs, appreciating the immediate feedback and interactive elements.

Innovative Assessment Opportunities

Preservice teachers are excited about the creative possibilities that OLAs offer. They enjoy the flexibility of online platforms for designing assessments that are interactive and go beyond traditional methods. This innovative approach makes the assessment process more relevant and engaging. As one preservice teacher noted, "*Online language assessments open up so many opportunities for creative assessments. We can use multimedia and interactive elements to make tests more interesting and reflective of real-world language use*" (PT11). Another teacher shared, "*I'm thrilled about the chance to be innovative with online language assessments. Designing assessments that go beyond the norm makes the whole experience more engaging and relevant*" (PT8). These insights show that preservice teachers are enthusiastic about the innovative potential of OLAs, appreciating the chance to create more engaging and relevant assessments.

Disadvantages of Online Assessment

The negative views of preservice teachers regarding online language assessments were presented under the following codes:

Technical and Infrastructure Barriers

Preservice teachers also encounter several challenges with OLAs, particularly related to technical issues and infrastructure. Problems such as unreliable internet connections and software malfunctions can disrupt the assessment process and cause significant stress. Moreover, differences in access to technology can affect fairness and create disparities among students. As one preservice teacher noted, *“Technical problems like bad internet or software issues can really mess things up. It’s stressful when things don’t work as they should, and not everyone has the same access to technology, which can be unfair”* (T3). Another teacher added, *“We definitely have some hurdles with technology. Internet issues and tech glitches can interfere with assessments, and the lack of equal access to tech can make things tricky”* (T7). These comments highlight the frustrations preservice teachers experience with technical and infrastructural challenges, emphasizing the need for reliable solutions and equitable access.

Digital Literacy and Transition

The varying levels of digital literacy among preservice teachers can make adapting to OLAs challenging. Many find that learning to use new online tools requires substantial effort and training. This transition can be a significant hurdle, particularly for those less familiar with digital technology. As one preservice teacher explained, *“Not everyone is comfortable with digital tools, and that can make using online language assessments tough. We need more training to get up to speed, and the whole transition takes a lot of effort”* (T4). Another added, *“Switching to online assessments is a big change and can be overwhelming. We need more help with learning these new tools, and it takes time to adapt”* (T10). These views reflect the difficulties preservice teachers face with digital literacy and the transition to online assessments, highlighting the need for comprehensive training and support.

Assessment Integrity and Security

Maintaining the integrity and security of OLAs is another major concern for preservice teachers. Despite various security features, issues such as academic dishonesty and grading accuracy continue to be problematic. Ensuring that assessments are fair and reliable remains a challenge. As one preservice teacher noted, *“Keeping online assessments secure is challenging. Even with features like randomized questions, cheating is still a concern, and grading subjective work accurately is tough”* (T8). Another added, *“There are ongoing issues with assessment integrity online. While security measures help, it’s still difficult to prevent cheating and grade subjective assessments fairly”* (T3). These reflections from preservice teachers underscore ongoing concerns about maintaining the integrity and security of online assessments.

Psychological Challenges

The shift to online assessments significantly impacts the psychological well-being of preservice teachers, as the unfamiliarity with these formats increases stress and anxiety. Adapting to new assessment methods and navigating technical aspects can be challenging. As one preservice teacher shared, *“Using online assessments can be stressful, especially when we’re not used to the format”* (T1). Many preservice teachers express concerns about the additional pressure associated with new technologies and processes. Another preservice teacher commented, *“The stress of adapting to online assessments highlights the need for better support and creative solutions”* (T6). The change in assessment format often disrupts established routines, leading to heightened anxiety. One preservice teacher noted, *“Switching to online assessments has been quite challenging. The constant worry about technical issues and the new way of being tested really adds to my anxiety”* (T8). These insights underscore the psychological challenges preservice teachers face, emphasizing the importance of supportive measures and innovative approaches to manage the transition to online assessments effectively.

Discussion

The move to OLA has highlighted the importance of re-evaluating and refining assessment practices in the digital context. Preservice teachers' perceptions of online language assessment are vital for understanding its effectiveness and identifying areas where improvements are needed. As the educational landscape continues to shift, addressing the challenges and opportunities presented by online assessment will be key to ensuring that it

meets the evolving needs of both educators and students. This study underlined both advantages and challenges from the views of preservice teachers.

Advantages of Online Language Assessment

Based on the study's findings, preservice teachers see significant value in the environmental and financial benefits of OLAs. They recognize that, by reducing the reliance on paper and other physical resources, OLAs contribute to sustainability efforts and cost savings, aligning with broader educational goals of environmental stewardship and efficient resource allocation. Additionally, the financial savings associated with not needing physical materials are significant, allowing educational institutions to allocate resources to other critical areas. This dual benefit of environmental sustainability and cost-effectiveness is highly valued by preservice teachers, who see it as a “double win” for both the planet and the budget. This perspective resonates with previous research that emphasizes the importance of integrating eco-friendly practices in educational settings (e.g., Ghouali & Cecilia, 2021). The financial savings associated with OLAs also provide an opportunity for educational institutions to reallocate funds to critical areas, thus enhancing overall educational quality. Such reallocations could potentially enhance the overall educational experience, a point that has been less emphasized in prior studies but is crucial for understanding the broader implications of OLAs.

Another notable advantage is the operational efficiency offered by OLA. Preservice teachers appreciate the automated grading systems, which allow for quicker turnaround times and less manual effort. This efficiency is particularly beneficial in busy academic settings, where timely feedback can have a significant impact on student learning. While previous research, such as that by Abduh (2021), highlighted the benefits of automated grading, this study adds depth by revealing how preservice teachers perceive this efficiency as crucial for both their learning experience and their future teaching practices. Furthermore, the flexibility of OLA in terms of location and timing is seen as a major benefit. Students can take assessments from anywhere, eliminating logistical constraints and making the assessment process more convenient and accessible. This finding corroborates Zhang et al.'s (2021) work but also suggests that the flexibility of OLAs could be further leveraged to create more inclusive assessment environments, particularly in contexts where accessibility is a significant concern. These operational efficiencies enhance the overall assessment experience for both teachers and students. This is particularly beneficial in the context of ERT, where quick adaptation to online platforms was necessary (Gacs et al., 2020). The ability to receive instant feedback further enriches the learning experience, as it allows for timely intervention and personalized learning, which aligns with the findings of studies by Fitriyah and Jannah (2021) and Yeo (2021).

Preservice teachers highlighted the enhanced learning experience provided by OLA. They find that the incorporation of multimedia and interactive elements makes assessments more engaging and provides diverse ways to demonstrate language skills. The real-time feedback offered by OLA is particularly valued, as it allows for more personalized learning experiences. This observation supports findings from Fitriyah and Jannah (2021) but offers a nuanced view of how interactive features contribute not just to engagement but also to deeper learning, suggesting that OLA could be instrumental in shifting assessment paradigms towards more holistic evaluations of language competence. The integration of interactive features into assessments allows for diverse demonstrations of language skills, contributing to a more personalized learning experience. This perspective underscores the transformative potential of OLAs in language assessment, a trend that resonates with broader shifts towards digital pedagogy in higher education. The positive feedback from preservice teachers highlights the alignment with contemporary trends in educational technology, emphasizing the transformative potential of OLA in language assessment.

Preservice teachers are excited about the innovative assessment opportunities that OLA offers. The flexibility of online platforms allows for the design of assessments that go beyond traditional methods, incorporating interactive and multimedia elements that make the process more engaging and relevant. This innovative approach to assessment is seen as a way to better reflect real-world language use and to make the assessment process more meaningful for students. These findings are consistent with Carson's (2017) exploration of innovative assessment methods and Sharma and Holbah's (2022) advocacy for inclusive language learning through OLAs. Moreover, these findings challenge traditional assumptions about the limitations of OLAs,

suggesting that when designed thoughtfully, OLAs can be more effective than conventional assessments in some respects.

Disadvantages of Online Language Assessment

Despite these advantages, the study also uncovers significant challenges associated with OLAs, particularly in terms of technical and infrastructure barriers. Preservice teachers express frustration with unreliable internet connections, software malfunctions, and the unequal access to technology, all of which can disrupt the assessment process and exacerbate disparities among students. This is consistent with the literature, where technical issues and the lack of adequate digital infrastructure have been identified as major obstacles to the effective implementation of OLAs (Henari & Ahmed, 2021; Koçer & Köksal, 2024; Taghizadeh & Basirat, 2022; Zhang et al., 2021). These technical difficulties can create disparities among students, particularly those with limited access to technology. Addressing these barriers is crucial for ensuring that OLA is implemented equitably and effectively.

Digital literacy and the transition to online platforms pose another significant challenge for preservice teachers. The varying levels of digital literacy among preservice teachers create additional challenges in adapting to OLA. This finding is supported by previous research, which underscores the importance of developing digital literacy among both teachers and students to navigate the complexities of online education effectively (Nayernia & Mohebbi, 2023; Sharma & Holbah, 2022; Tran-Thi-Thanh, 2024; Weng & Shen, 2022). For example, Sharma and Holbah (2022) warn about students' lack of digital literacy to take tests in online environments. The transition to online tools requires significant effort and can be overwhelming for those less familiar with digital technologies. Comprehensive training programs, therefore, are not just beneficial but essential for ensuring that both teachers and students are equipped to navigate the complexities of online education. Comprehensive training programs are essential to build competence and confidence in using online assessment tools.

Assessment integrity and security remain ongoing concerns for preservice teachers. The study reveals that despite the implementation of various security measures, issues such as academic dishonesty and the accuracy of grading, particularly for subjective assessments, persist. These challenges echo the findings of Blinova (2022) and Gamage et al. (2020), who identified similar concerns about maintaining academic integrity and the prevention of cheating in an online environment in online environments. To mitigate these challenges, Jalilzadeh et al. (2024) suggest several strategies, such as randomizing questions, using open-ended and essay-format questions, and designing different test methods. However, this study suggests that these strategies, while useful, may not fully address the deeper concerns around the perceived fairness and reliability of OLAs, indicating a need for ongoing innovation in assessment design. These strategies are crucial for enhancing the integrity of OLAs, ensuring that assessments are both fair and secure. Moreover, Sa'adah and Hentasmaka (2024) emphasized the need for intuitive platforms and clear guidelines. Thus, it can be interpreted that more robust and innovative solutions are needed to address these issues and ensuring that online assessments are fair and reliable requires ongoing attention to security features and assessment design.

Finally, the psychological challenges associated with the shift to online assessments are significant, with preservice teachers reporting increased stress and anxiety. The unfamiliarity with online formats, coupled with the technical demands of OLAs, can lead to these psychological challenges. This finding underscores the importance of providing psychological support and developing strategies to help preservice teachers manage the stress associated with online assessments. Incorporating mental health support into teacher education programs, along with providing specific assistance during assessment periods, could significantly reduce stress and anxiety. This approach could greatly enhance the overall experience of preservice teachers with OLAs.

Conclusion

The integration of OLA into educational practices offers considerable advantages, including environmental and financial benefits, operational efficiencies, enhanced learning experiences, and innovative assessment opportunities. However, the challenges related to technical and infrastructure barriers, digital literacy, assessment integrity, and psychological stress must be addressed to maximize the effectiveness of OLA. The insights from preservice teachers underscore the need for targeted training, support, and technological solutions

to navigate the complexities of online assessments successfully. By addressing these challenges, educational institutions can better support preservice teachers and enhance the overall effectiveness of online language assessment.

The findings of this study have important implications for the future of language assessment in online environments. While OLAs offer numerous benefits, addressing the challenges identified by preservice teachers is crucial to ensuring their effective implementation. Educational institutions must invest in robust technological infrastructure and provide comprehensive training to enhance digital literacy among educators and students. Additionally, innovative solutions are needed to address concerns about assessment integrity and security, and to support the psychological well-being of teachers and students.

It is important to recognize the limitations of this study to provide a fuller understanding of the results. The small sample size may limit the extent to which these findings can be generalized to other educational settings. Furthermore, the reliance on interviews as the primary source of data may have introduced certain biases, such as social desirability bias, where participants might have responded in ways they believed to be more favorable. Future research should address these limitations by investigating the long-term effects of OLAs on student learning outcomes and teacher effectiveness across varied educational contexts. To enhance the robustness of future studies, employing larger, more diverse samples and a mixed-methods approach that combines both quantitative and qualitative data would be beneficial. Additionally, further research is needed to evaluate the impact of different training programs on improving digital and assessment literacy among preservice teachers. By filling these gaps, the educational community can work toward developing more effective and equitable online language assessment practices that align with the needs of both educators and students in the digital age.

Kaynakça

- Abduh, M. Y. M. (2021). Full-time online assessment during COVID-19 lockdown: EFL teachers' perceptions. *Asian EFL Journal*, 28(1.1), 26-46. <https://www.asian-efl-journal.com/wp-content/uploads/AEJ-Volume-28-Issue-1.1-February-2021.pdf>
- Ahmad, N., Rahim, I. S. A., & Ahmad, S. (2021). Challenges in implementing online language assessment-a critical reflection of issues faced amidst Covid-19 pandemic. In F. Baharom, Y. Yusof, R. Romli, H. Mohd, M. A. Saip, S. F. P. Mohamed, & Z. M. Aji (Eds.), *Proceedings of Knowledge Management International Conference (KMICe) 2021* (pp. 74–79). UUM College of Arts and Sciences.
- Anasse, K., & Rhandy, R. (2021). Teachers' attitudes towards online writing assessment during Covid-19 pandemic. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 3(8), 65– 70. <https://doi.org/10.32996/ijllt.2021.4.8.9>
- Beck, G., Tsaryk, O. M., & Rybina, N. V. (2020). Teaching and assessment strategies in online foreign languages distance learning. *Meduzha Ozeima*, 2, 6–13. <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.2.11139>
- Bjelobaba, S. (2021). Deterring cheating using a complex assessment design: A case study. *The Literacy Trek*, 7(1), 55-77. <https://doi.org/10.47216/literacytrek.936053>
- Blinova, O. (2022). What Covid taught us about assessment: students' perceptions of academic integrity in distance learning. *INTED2022 Proceedings* (pp. 6214-6218). <https://doi.org/10.21125/inted.2022.1576>
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods* (5th ed.). Oxford University Press.
- Bui, T. H. (2022). A Review of Language Testing and Assessment in Online Teaching. *International Journal of English Linguistics*, 12(4), 54. <https://doi.org/10.5539/ijel.v12n4p54>
- Carson, L. (2017). Improving online language assessment: Using Pecha Kucha to assess spoken production in English. *Caracteres: estudios culturales y críticos de la esfera digital*, 6(2), 446-464. <https://doi.org/10.5539/ijel.v12n4p54>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

- Czura, A., & Dooly, M. (2021). Foreign language assessment in virtual exchange – The ASSESSnet project. *Collated Papers for the ALTE 7th International Conference* (pp. 137–140).
- Fitriyah, I., & Jannah, M. (2021). Online Assessment Effect in EFL Classroom: An Investigation on Students and Teachers' Perceptions. *Indonesian Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, 5(2), 265-284. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1297230.pdf>
- Gacs, A., Goertler, S., & Spasova, S. (2020). Planned online language education versus crisis-prompted online language teaching: Lessons for the future. *Foreign Language Annals*, 53(2), 380–392. <https://doi.org/10.1111/flan.12460>
- Gamage, K. A., Silva, E. K. D., & Gunawardhana, N. (2020). Online delivery and assessment during COVID-19: Safeguarding academic integrity. *Education Sciences*, 10(11), 301. <https://doi.org/10.3390/educsci10110301>
- Ghouali, K., & Cecilia, R. R. (2021). Towards a Moodle-based assessment of Algerian EFL students' writing performance. *Porta Linguarum: revista internacional de didáctica de las lenguas extranjeras*, (36), 231-248. <https://doi.org/10.30827/portalin.vi36.17866>
- Hakim, B. (2020). Technology integrated online classrooms and the challenges faced by the EFL teachers in Saudi Arabia during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 9(5), 33–39. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v.9n.5p.33>
- Henari, T. F., & Ahmed, D. A. K. (2021). Evaluating educators and students' perspectives on asynchronous and synchronous modes of e-learning in crisis education. *Asian EFL Journal Research Articles*, 28(2), 80–98.
- Hidalgo-Camacho, C., Escudero, G. I., Villacís, W., & Varela, K. (2021). The Effects of Online Learning on EFL Students' Academic Achievement during Coronavirus Disease Pandemic. *European Journal of Educational Research*, 10(4), 1867-1879. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.10.4.1867>
- Hubbard, P., & Levy, M. (2006). *Teacher education in CALL*. John Benjamins.
- Jalilzadeh, K., Rashtchi, M., & Mirzapour, F. (2024). Cheating in online assessment: a qualitative study on reasons and coping strategies focusing on EFL teachers' perceptions. *Language Testing in Asia*, 14(1), 29. <https://doi.org/10.1186/s40468-024-00304-1>
- Janke, S., Rudert, S. C., Petersen, N., Fritz, T. M., & Daumiller, M. (2021). Cheating in the wake of COVID-19: How dangerous is ad-hoc online testing for academic integrity? *Computers and Education Open*, 2, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2021.100055>
- Kallio, H., Pietilä, A. M., Johnson, M., & Kangasniemi, M. (2016). Systematic methodological review: developing a framework for a qualitative semi-structured interview guide. *Journal of Advanced Nursing*, 72(12), 2954–2965. <https://doi.org/10.1111/jan.13031>
- Koçer, P., & Köksal, D. (2024). An investigation into the online language teaching and assessment practices during COVID-19. *International Journal of Educational Spectrum*, 6(1), 1-17. <https://doi.org/10.47806/ijesacademic>
- Koris, R., & Pal, A. (2021). Fostering learners' involvement in the assessment process during the COVID-19 pandemic: Perspectives of university language and communication teachers across the globe. *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 18(5), 11-20.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. SAGE Publications.
- Muhammad, A. A., & Ockey, G. J. (2021). Upholding language assessment quality during the COVID-19 pandemic: Some final thoughts and questions. *Language Assessment Quarterly*, 18(1), 51–55. <https://doi.org/10.1080/15434303.2020.1867555>

- Nayernia, A., & Mohebbi, H. (2023). Teachers' Online Language Assessment Literacy. Z. Tajeddin, C. Griffiths (Eds.), *Language Education Programs: Perspectives on Policies and Practices* (pp. 121-140). Springer International Publishing.
- Rogier, D. (2014). Assessment literacy: Building a base for better teaching and learning. *English Language Teaching Forum*, 3, 2-13. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1045594.pdf>
- Sa'adah, L., & Hentasmaka, D. (2024). Online language assessment on secondary schools: an investigation on students' perception and preference. *E-LINK JOURNAL*, 11(1), 96-110. <https://jurnalpendidikan.unisla.ac.id/index.php/elink/article/view/1078/620>
- Saldaña, J. (2021). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. SAGE Publications.
- Sevimel-Sahin, A. (2023). Academic integrity in online foreign language assessment: What does current research tell us?. In D. Koksak, N. Kavakli Ulutas, & S. Arslan (Eds.), *Handbook of Research on Perspectives in Foreign Language Assessment* (pp. 306-328). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-5660-6.ch015>
- Sharma, V. K., & Holbah, W. A. (2022). Online Language Assessment the Exception, Not the Rule: For Inclusive Language Learning. *Arab World English Journal*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1363144.pdf>
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22(2), 63-75. <https://doi.org/10.3233/EFI-2004-22201>
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method, and Research*. SAGE Publications.
- Smith, J., & Nizza, I. E. (2022). Essentials of interpretative phenomenological analysis. *American Psychological Association*. <https://doi.org/10.1037/0000259-000>
- Taghizadeh, M., & Basirat, M. (2022). Investigating pre-service EFL teachers' attitudes and challenges of online teaching. *Computer Assisted Language Learning*, 1-38. <https://doi.org/10.1080/09588221.2022.2136201>
- Tran-Thi-Thanh, T. (2024). Language Teachers' Adaptability to Digital Transformation: Online Assessment Practices in Vietnam Higher Education. *Theory and Practice in Language Studies*, 14(7), 2263-2270.
- Weng, F., & Shen, B. (2022). Language assessment literacy of teachers. *Frontiers in Psychology*, 13, 864582. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.864582>
- Yeo, M. A. (2021). " Experiencing Theory First-Hand Was Delightful and Informative": Bridging the Theory-Practice Gap in Online Language Assessment Training. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 9(3), 93-116. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1319044.pdf>
- Zhang, C., Yan, X., & Wang, J. (2021). EFL teachers' online assessment practices during the COVID-19 pandemic: Changes and mediating factors. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 30, 499-507. <https://doi.org/10.1007/s40299-021-00589-3>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

COVID-19 pandemisi, dünya genelinde eğitim sistemlerini köklü bir şekilde değiştirerek çevrimiçi öğretim ve değerlendirme yöntemlerinin yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bu süreç, birçok eğitim kurumunu geleneksel yüz yüze eğitim modellerinden uzaklaştırarak, dijital platformlar üzerinden eğitime zorunlu bir geçiş yapmalarını gerektirmiştir. Bu zorunlu geçiş, özellikle dil eğitimi bağlamında öğretmen adayları için birçok yeni fırsat ve zorluk ortaya çıkarmıştır. Eğitimciler, dijital platformlara uyum sağlarken, eğitim kalitesini ve değerlendirme süreçlerinin doğruluğunu korumak adına çeşitli engellerle karşı karşıya kalmıştır (Crawford ve ark., 2020). Teknoloji, uzun süredir eğitimde çeşitli yönere entegre edilmiş olsa da, çevrimiçi öğrenme ve değerlendirme bağlamında eğitim kalitesini sürdürmek ve artırmak için kritik bir rol oynamaya başlamıştır. Özellikle öğretmen adayları, bu yeni ortamda başarılı olabilmek için dijital becerilerini geliştirme ihtiyacı hissetmiştir (Hubbard & Levy, 2006).

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım, katılımcıların belirli bir olguyu nasıl deneyimlediklerini ve bu deneyimlere nasıl anlam verdiklerini derinlemesine incelemeye olanak tanır (Smith & Nizza, 2022). Araştırmanın örneklemi, Türkiye'deki bir devlet üniversitesinin İngilizce öğretmenliği bölümünde öğrenin gören 11 öğretmen adayından (7 kadın, 4 erkek) oluşmaktadır. Katılımcılar, araştırmaya gönüllü olarak katılmış ve tüm veriler gizlilik ilkesine uygun olarak toplanmıştır.

Veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır. Bu yöntem, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak için uygun bir yöntem olarak değerlendirilmiştir (Creswell & Poth, 2018). Görüşme soruları, 10 yılı aşkın öğretim deneyimine sahip üç üniversite öğretim üyesi değerlendirilmiş ve geri bildirimler doğrultusunda nihai hale getirilmiştir. Görüşmeler, sessiz bir ortamda gerçekleştirilmiş ve her bir görüşme 29 ile 38 dakika arasında sürmüştür. Görüşmelerin ses kayıtları katılımcıların izniyle alınmış ve ardından veriler kelimesi kelimesine yazıya dökülerek analiz edilmiştir (Bryman, 2016).

Verilerin analizi, Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz yöntemiyle yapılmıştır. Bu yöntem, katılımcıların bireysel deneyimlerini derinlemesine anlamayı ve bu deneyimlere atfettikleri anlamları keşfetmeyi amaçlar (Smith & Nizza, 2022). Veri analizi süreci, önce transkriptlerin defalarca okunması, ardından önemli ifadelerin ve temaların belirlenmesi ve nihayetinde tüm vakalar arasında ortak desenlerin ortaya çıkarılması şeklinde sistematik bir şekilde yürütülmüştür (Smith ve ark., 2009). Analiz sürecinde üçgenleme ve member checking teknikleri kullanılarak bulguların geçerliliği artırılmıştır (Shenton, 2004; Lincoln & Guba, 1985). Kodlama süreci manuel olarak yürütülmüş ve analiz sırasında meslektaşlarla yapılan tartışmalar sonucunda temalar yenilenmiştir (Saldaña, 2016).

Çalışmanın bulguları, öğretmen adaylarının çevrimiçi dil değerlendirmelerine ilişkin algıları doğrultusunda iki ana kategori ve sekiz alt kod ortaya koymuştur. İlk kategori, çevrimiçi değerlendirmenin avantajlarını içermekte olup dört temel koddan oluşmaktadır: çevresel ve finansal faydalar, operasyonel verimlilik, geliştirilmiş öğrenme deneyimi ve yenilikçi değerlendirme fırsatları. İkinci kategori ise çevrimiçi değerlendirmenin dezavantajlarını ele almakta olup dört ana koddan oluşmaktadır: teknik ve altyapı ile ilgili sıkıntılar, dijital okuryazarlık ve geçiş süreci, değerlendirme bütünlüğü ve güvenliği ile psikolojik zorluklar.

Çevrimiçi dil değerlendirmelerinin çevresel ve finansal faydaları, öğretmen adayları tarafından büyük ölçüde takdir edilmiştir. Fiziksel kaynaklara olan bağımlılığın azalması, sürdürülebilirlik çabalarına katkıda bulunmakta ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Ayrıca, çevrimiçi dil değerlendirmelerin sunduğu operasyonel verimlilik, öğrencilerin öğrenme süreçlerine yönelik olumlu etkiler yaratmaktadır. Otomatik notlandırma sistemleri, öğretmenlerin geri bildirim sürecini hızlandırarak, öğrencilere zamanında ve kişiselleştirilmiş geribildirim sağlama imkânı sunmaktadır. Bu durum, öğrenme deneyiminin kalitesini artırmakta ve öğrencilerin ders içi ve ders dışı performanslarını daha etkili bir şekilde izlemeye olanak tanımaktadır. Ek olarak, yenilikçi değerlendirme fırsatları, çevrimiçi dil değerlendirmelerin öğretmen adayları tarafından pedagojik olarak zenginleştirici ve motive edici olarak algılanmasını sağlamaktadır.

Çevrimiçi dil değerlendirmeleri ile ilgili en belirgin zorluklardan biri, teknik ve altyapı sorunlarıdır. Öğretmen adayları, güvenilir olmayan internet bağlantıları, yazılım sorunları ve teknolojik erişimdeki eşitsizlikler nedeniyle sıklıkla hayal kırıklığına uğramaktadır. Bu sorunlar, çevrimiçi değerlendirme süreçlerinin aksamasına ve öğrencilerin başarılarının adil bir şekilde ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Dijital okuryazarlık ve çevrimiçi platformlara geçiş süreci de öğretmen adayları için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Katılımcılar, dijital

okuryazarlık düzeylerinin düşük olması nedeniyle bu yeni ortama uyum sağlamakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Değerlendirme bütünlüğü ve güvenliği konuları, çevrimiçi dil değerlendirmelerin en kritik dezavantajları arasında yer almakta olup, öğretmen adayları bu konularda sürekli endişe duymaktadır. Ayrıca, çevrimiçi ortamda yapılan değerlendirmelerde öğrencilerin etik dışı davranışlarda bulunma olasılığının artması, değerlendirme sonuçlarının güvenilirliğini tehlikeye atmaktadır. Son olarak, psikolojik zorluklar, çevrimiçi değerlendirmenin öğretmen adayları üzerinde yarattığı stres ve kaygı düzeyinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum hem öğretmen adaylarının hem de öğrencilerin motivasyonunu olumsuz yönde etkilemekte ve öğrenme süreçlerinin verimliliğini azaltmaktadır.

Bu çalışma, öğretmen adaylarının çevrimiçi dil değerlendirmeleri hakkındaki görüşlerine dayalı olarak, çevrimiçi dil değerlendirmelerin avantajları ve dezavantajları hakkında kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Bulgular, çevrimiçi dil değerlendirmelerin çevresel ve finansal faydalar, operasyonel verimlilik ve yenilikçi değerlendirme fırsatları gibi önemli avantajlar sağladığını, ancak teknik zorluklar, dijital okuryazarlık eksiklikleri ve değerlendirme bütünlüğü gibi önemli dezavantajların da bulunduğunu göstermektedir. Eğitim kurumlarının, bu zorlukların üstesinden gelmek ve çevrimiçi dil değerlendirmelerin etkinliğini artırmak için gerekli önlemleri alması gerekmektedir. Ayrıca, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek, teknik altyapıyı iyileştirmek ve çevrimiçi değerlendirme süreçlerinde etik standartları korumak için daha fazla destek sağlanması gerekmektedir. Çevrimiçi dil değerlendirmelerinin gelecekteki uygulamalarında bu faktörlerin dikkate alınması, hem öğretmen adaylarının hem de öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ve değerlendirme süreçlerinden daha fazla fayda sağlamalarına olanak tanıyacaktır.

GAMIFYING ETHICAL ENTREPRENEURSHIP: THE ROLE OF AI in ISLAMIC FINANCE

ETİK GİRİŞİMCİLİĞİN OYUNLAŞTIRILMASI: İSLAMİ FİNANSTA YAPAY ZEKÂNIN ROLÜ

Hüseyin ERGUN

KTO Karatay Üniversitesi
İslam İktisadı ve Finans Bölümü
huseyin.ergun@karatay.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2271-0041

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
31.07.2024

Kabul Tarihi:
01.09.2024

Yayın Tarihi:
29.09.2024

Anahtar Kelimeler
Oyunlaştırma
İslami Finans
Girişimcilik
Yapay Zeka (YZ)

Keywords
Gamification
Islamic Finance
Entrepreneurship
Artificial Intelligence
(AI)

The convergence of gamification, entrepreneurship, and Islamic finance offers a unique opportunity to foster an inclusive and sustainable economic ecosystem. This study explores the synergies between these domains and the role of artificial intelligence (AI) in driving this transformation. Gamification enhances entrepreneurial endeavours by creating immersive and engaging experiences that stimulate creativity, motivation, and problem-solving abilities. Techniques such as challenges, rewards, and feedback motivate entrepreneurs to overcome obstacles and achieve their goals efficiently. Islamic finance, emphasizing ethical and fair financial transactions, complements gamification in entrepreneurship. Gamification engages entrepreneurs with Sharia-compliant products and services, promoting financial inclusion and understanding of Islamic finance concepts through interactive simulations and platforms. The synergistic interplay of gamification, entrepreneurship, Islamic finance, and technopreneurship, supported by AI, promises to create a more inclusive, ethical, and sustainable economic landscape. As the financial industry evolves, gamification empowers entrepreneurs to navigate complexities, create social impact, and uncover new opportunities in the digital economy.

ÖZ

Oyunlaştırma, girişimcilik ve İslami Finansın bir araya gelmesi ile daha kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik bir ekosistem için önemli fırsatları bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışma, oyunlaştırma, girişimcilik ve İslami finansın keşimini ve yapay zekanın (YZ) bu dönüşümdeki rolünü incelemektedir. Oyunlaştırma, girişimcilik faaliyetlerini yaratıcı, motive edici ve problem çözüme yeteneklerini artırarak daha sürükleyici ve etkileyici hale getirir. Zorluklar, ödüller ve geri bildirimler gibi teknikler, girişimcilerin engelleri aşmasını ve hedeflerine verimli bir şekilde ulaşmasını sağlar. İslami finansın temel ilkeleri etik ve adil finansal işlemlerin önemini vurgulayarak, girişimcilik ile birlikte oyunlaştırma için fırsatlar sunar. Oyunlaştırma, Şeriat uyumlu ürünler ve hizmetler ile girişimcileri etkileşime geçirir, finansal kapsayıcılığı teşvik eder ve İslami finansın temel kontlarını interaktif simülasyonlar ve platformlar aracılığıyla anlaşılmasını sağlar. Oyunlaştırma, girişimcilik, İslami finans ve teknolojik girişimciliğin yapay zeka desteğiyle sinerjik etkileşimi, daha kapsayıcı, etik ve sürdürülebilir bir ekonomik ekosistem yaratma potansiyeline sahiptir. Finans sektörü evrilirken, oyunlaştırma girişimcilerin karmaşıklıkları yönetmesini, sosyal etki yaratmasını ve dijital ekonomide yeni fırsatlar keşfetmesini sağlar.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1525559>

Atf/Cite as: Ergun, H. (2024). Gamifying ethical entrepreneurship: The role of ai in islamic finance. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1741-1752.

Introduction

The convergence of gamification, entrepreneurship, and Islamic finance presents a unique and largely unexplored opportunity to foster a more inclusive and sustainable economic ecosystem. Despite the rich potential of this intersection, there is a notable gap in the literature, as no existing studies have combined these three domains. This study aims to fill that gap, leveraging technological developments and the transformative influence of artificial intelligence (AI). Financial technologies and the rise of AI has a destructive effect on traditional financial institutions and customer behaviours. On the other hand, gamification, defined as the use of game design elements, principles, and techniques in non-gaming contexts, serves as a powerful tool to engage and motivate individuals to achieve specific goals or objectives. It leverages the psychology of game-playing to make tasks or processes more enjoyable, interactive, and engaging, thereby driving desired behaviours and outcomes. Applied across various fields—education, marketing, employee training, healthcare, and business—gamification enhances engagement, motivation, and performance.

In the dynamic landscape of entrepreneurship, the integration of innovative technologies and strategies is imperative for sustained success and competitive advantage. Among these, gamification and AI emerge as pivotal tools reshaping entrepreneurial processes and strategies. Gamification, characterized by the infusion of game elements into non-game contexts, offers entrepreneurs a multifaceted approach to engage stakeholders and drive desired behaviours. Introducing elements such as competition, rewards, and challenges, gamification fosters heightened engagement among employees, motivating them towards innovative thinking and improved performance. Additionally, gamified training programs effectively develop skills, enabling entrepreneurs and employees to acquire new knowledge and competencies in an engaging and immersive manner.

Beyond internal operations, gamification also presents entrepreneurs with opportunities to enhance customer engagement through loyalty programs, contests, or interactive applications. These strategies increase brand loyalty and drive sales, contributing to the overall success of entrepreneurial ventures. This study aims to explore the synergies between gamification, entrepreneurship, and Islamic finance, underpinned by AI's transformative power. By examining this intersection, we seek to expand future research and provide a framework for leveraging these innovations to create a more inclusive, ethical, and sustainable economic landscape. On the other hand through gamification, we see some mis-uses of technology and destructive side of gamification. In May 2020, oil futures prices dropped sharply, even turning negative. This event attracted many nonprofessional investors to gamified investment platforms like Robinhood. Many of these investors suffered significant losses, buying low and selling even lower. Emergence of AI Tools on financial investments and the role of these tools becoming more complex.

Literature Review

Gamification has emerged as a significant trend across various sectors, including finance, education, and healthcare. It involves applying game-like elements to non-game contexts to enhance engagement, motivation, and behaviour modification. This study explores the intersection of gamification and Islamic finance examining its applications in personal financial management, digital entrepreneurship education, and the broader financial services industry.

Bitrián et al. (2021), investigate the impact of gamification on personal financial management (PFM) apps, utilizing self-determination theory (SDT) and the technology acceptance model (TAM). Their study on users of the Mint app demonstrates that gamification satisfies users' needs for competence and autonomy, thereby enhancing their motivation to use PFM apps. This increased motivation improves users' perceptions of ease of use and usefulness, fostering more favourable attitudes and behavioural intentions towards the apps. The findings suggest that gamification can be a powerful tool for fintech companies aiming to boost user engagement and adoption of PFM apps.

Pal et al. (2021), further explore the role of gamification in financial behavior, focusing on young investors. They examine how gamifying financial apps moderates the relationship between financial attitude (FA), financial self-efficacy (FSE), financial planning activity (FPA), and financial management behavior (FMB). Their results indicate that gamification significantly moderates the influence of FA and FPA on FMB but not FSE. This study highlights the potential of gamification to enhance financial management behaviors among young investors,

suggesting that gamification elements should be tailored to strengthen specific financial attitudes and planning activities.

van der Heide and Želinský (2021), analyse the discourse surrounding the gamification of financial services, particularly focusing on the narratives used by tech writers and consultants. They argue that while gamification is promoted to democratize finance and empower small investors, it often reinforces existing observational boundaries between finance and society. This critical perspective suggests that the promises of gamification in finance may not fully materialize and could instead perpetuate existing power dynamics and exclusions.

Golrang and Safari (2021), explore gamification in donation-based crowdfunding platforms. Using the Mechanics, Dynamics, Aesthetics (MDA) framework, they design a gamified platform to enhance user engagement in crowdfunding campaigns. Their evaluation shows that gamification significantly increases user participation and engagement, demonstrating its potential to improve the effectiveness of crowdfunding platforms in raising funds for charitable projects.

Xin and Ma (2023), explore the application of gamification in online entrepreneurship education. They find that gamifying digital entrepreneurship education significantly influences students' intentions to become digital entrepreneurs. Their study incorporates digital policy cognition and digital entrepreneurial self-efficacy, showing that these factors mediate the relationship between gamification and entrepreneurial intentions. The results underscore the effectiveness of gamification in fostering entrepreneurial skills and intentions among university students, suggesting that educational institutions should integrate gamification into their digital entrepreneurship.

Hamza et al. (2022), examine the impact of gamification on employee behavior within organizations. Their research indicates that gamification enhances intrinsic motivation and organizational engagement, which in turn improves task performance and work quality. They also identify the mediating role of organizational culture between gamification and employee behaviour, highlighting the importance of aligning gamification strategies with cultural values to maximize their effectiveness.

Rabbani et al. (2023), investigate AI's impact on the relationship between innovative financial processes and market share in banks. Utilizing SPSS and SmartPLS for structural equation modeling, the research reveals that while innovative financial processes significantly enhance market share, AI does not significantly moderate this relationship. The study suggests that banking policymakers in Pakistan should focus on system upgrades and AI awareness. Future research is recommended to explore similar models in Islamic and commercial banks for comparative analysis and to include a larger sample size.

The literature on gamification in finance highlights its potential to enhance user engagement, motivation, and behaviour in various financial contexts. From personal financial management and digital entrepreneurship education to broader financial services and organizational applications, gamification presents opportunities to transform how individuals interact with financial tools and services. However, it is crucial to consider the broader implications, including ethical considerations and the potential reinforcement of existing power dynamics. Future research should continue to explore these dimensions and develop strategies to harness the benefits of gamification while mitigating its drawbacks.

Gamification, Entrepreneurship and Islamic Finance

This research explores the integration of gamification, artificial intelligence (AI), and Islamic finance in entrepreneurship, highlighting the alignment of engagement, innovation, and ethical considerations. Grounded in ethical principles, Islamic finance promotes fairness, inclusivity, and responsible business conduct, shaping entrepreneurial practices within its framework. (Rabbani et al. 2023). Gamification and AI offer innovative tools to enhance learning, training, and compliance, while aligning with Islamic values. (Chen et al. 2022). By combining these elements, entrepreneurs can develop business models that prioritize ethical entrepreneurship, foster inclusive growth, and promote social responsibility.

Entrepreneurship, as a catalyst for economic actions and development, increasingly intersects with ethical frameworks that guide business conduct and decision-making. In this context, the integration of gamification, AI, and Islamic finance emerges as a novel approach to entrepreneurship, offering a blend of engagement, innovation, and ethical considerations.

Islamic finance provides a robust ethical framework grounded in principles such as fairness, justice, and responsible business conduct. Entrepreneurs operating within this framework prioritize ethical behaviour, adhering to guidelines that promote social welfare and equitable wealth distribution (Sarac and Hassan 2020). Halal business practices, which ensure products and services align with Islamic values, underscore the ethical considerations inherent in Islamic finance. Moreover, Islamic finance emphasizes social responsibility, encouraging entrepreneurs to engage in philanthropy and contribute positively to their communities.

The integration of gamification, AI, and Islamic finance presents a unique opportunity to cultivate ethical entrepreneurship while fostering innovation and engagement. Gamification introduces game elements into entrepreneurial processes, enhancing engagement and motivation while facilitating learning and training about Islamic economics principles and ethical practices (Kaoud and ElBolok 2023). AI, on the other hand, offers sophisticated tools for data analysis and compliance monitoring, ensuring adherence to Shariah principles and mitigating the risk of unintentional violations in financial transactions. Additionally, AI can aid in designing inclusive financial products that adhere to Islamic finance principles, thereby promoting financial inclusion and accessibility (Khan and Rabbani 2021).

The integration of gamification, AI, and Islamic economics in entrepreneurship offers a holistic approach that balances engagement, innovation, and ethical considerations. This integrated framework not only enhances business performance but also ensures that entrepreneurial activities are conducted in a manner consistent with ethical and inclusive principles. As businesses increasingly recognize the importance of ethical entrepreneurship and social responsibility, this integrated approach holds promise for driving sustainable economic growth and societal development.

Gamification and Entrepreneurship

Gamification is the use of game design elements, principles, and techniques in non-gaming contexts to engage and motivate individuals to achieve specific goals or objectives. It involves applying elements commonly found in games, such as competition, rewards, challenges, and points systems, to activities that may not traditionally be associated with gaming. In essence, gamification leverages the psychology of game-playing to make tasks or processes more enjoyable, interactive, and engaging, ultimately driving desired behaviors and outcomes. It can be applied in various fields, including education, marketing, employee training, healthcare, and business, to enhance engagement, motivation, and performance (Aries et al. 2020).

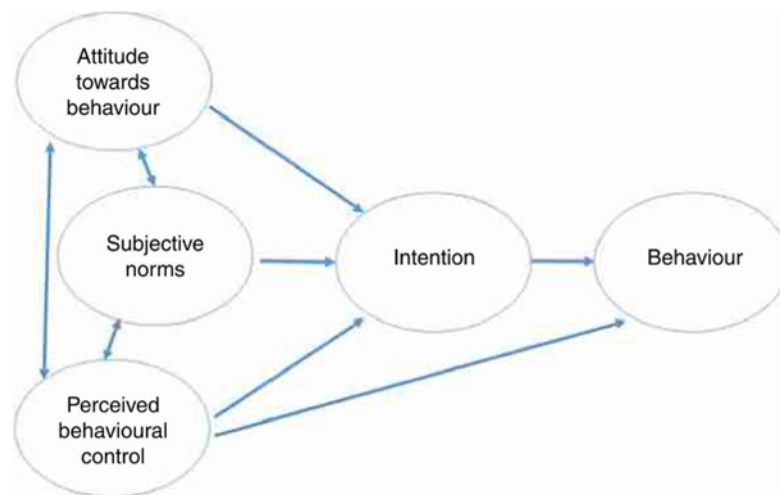

Figure 1: Gamification and entrepreneurial intentions (Ruiz-Alba et al. 2019)

The provided diagram illustrates the Theory of Planned Behaviour (TPB), which posits that an individual's behaviour is directly influenced by their intention to perform the behaviour. This intention is, in turn, shaped

by three factors: attitude towards the behaviour, subjective norms, and perceived behavioural control. Relating this to the article (Ruiz-Alba et al. 2019), on "Gamification and entrepreneurial intentions," the TPB can be effectively applied. The study suggests that gamification can positively affect entrepreneurial intentions by enhancing attitudes towards entrepreneurial behaviour, shaping subjective norms, and increasing perceived behavioural control. Gamified experiences can make entrepreneurial activities more engaging and accessible, thereby fostering a positive attitude. Additionally, social aspects of gamification can influence subjective norms by creating a supportive community. Lastly, gamification can boost perceived behavioural control by providing skills and knowledge through interactive and practical experiences. This theoretical framework helps explain how gamification strategies can be used to enhance entrepreneurial intentions by leveraging the components of the TPB.

Gamification, characterized by the infusion of game elements into non-game contexts, offers entrepreneurs a multifaceted approach to engage stakeholders and drive desired behaviours. (Breuer et al. 2022; Bizzi 2023; Lai and Langley 2023) By introducing elements such as competition, rewards, and challenges, gamification fosters heightened engagement among employees, motivating them towards innovative thinking and improved performance. Furthermore, gamified training programs serve as effective vehicles for skill development, enabling entrepreneurs and employees to acquire new knowledge and competencies in a more engaging and immersive manner. Beyond internal operations, gamification also presents entrepreneurs with opportunities to enhance customer engagement through loyalty programs, contests, or interactive applications, thereby increasing brand loyalty and driving sales.

Simultaneously, the rise of artificial intelligence has revolutionized entrepreneurial practices, offering unprecedented levels of automation, efficiency, and strategic insight. AI-driven automation optimizes operational workflows by streamlining routine tasks, allowing entrepreneurs to allocate resources more efficiently towards strategic activities. Moreover, AI-powered data analysis capabilities empower entrepreneurs with real-time insights into market trends, consumer behaviour, and business metrics, facilitating informed decision-making and adaptive strategies (Antonaci et al. 2015; Korn and Schmidt 2015; Qian et al. 2023). The personalization enabled by AI-driven recommendation engines and chatbots further enhances customer experiences, strengthening brand loyalty and driving competitive advantage in the marketplace.

The convergence of gamification and AI in entrepreneurship represents a paradigm shift in how businesses engage stakeholders, optimize operations, and drive growth. By harnessing the motivational power of gamification and the analytical prowess of AI, entrepreneurs can cultivate an environment conducive to innovation, agility, and sustainable success. This chapter explores the multifaceted impact of gamification and AI on entrepreneurship, elucidating their roles in enhancing engagement, fostering skill development, driving customer interaction, and enabling data-driven decision-making. Through empirical evidence and case studies, we delve into practical applications, emerging trends, and future directions at the intersection of gamification, AI, and entrepreneurship, offering insights for researchers, practitioners, and policymakers alike.

Gamification and AI

Gamification is a strategy that involves applying elements and principles of game design to non-gaming contexts with the goal of engaging, motivating, and encouraging desired behaviours or actions (Xin and Ma 2023). Gamification is the process of using game-like elements, such as points, rewards, challenges, competition, and interactive features, in non-game scenarios to motivate and engage individuals, typically to achieve specific objectives or tasks.

The key definitions and concepts associated with gamification are given in the Table 1.

Table 1. Key Definitions and Concepts *Source: Authors Own*

Concept	Description
Game Elements	Incorporates points, badges, leaderboards, challenges or quests, levels or progression, rewards and prizes, and narrative or storytelling.
Motivation	Taps into intrinsic (internal) and extrinsic (external) motivation.
Engagement	Aims to keep users engaged and immersed, leading to increased participation and commitment.
Feedback	Provides immediate and constructive feedback to help users understand their progress and stay motivated.
Clear Goals and Objectives	Establishes clear objectives and goals, such as encouraging learning or promoting specific behaviors.
Customization and Personalization	Allows for tailoring the experience to individual preferences and skill levels.
Progression and Mastery	Offers a sense of progression and opportunities to master challenges, fostering a sense of accomplishment.
Social Interaction	Incorporates social elements like sharing achievements and competing with others to enhance engagement and community sense.
Feedback Loops	Continuous feedback loops provide ongoing performance and progress information to users.

Simultaneously, the rise of artificial intelligence has revolutionized entrepreneurial practices, offering unprecedented levels of automation, efficiency, and strategic insight. AI-driven automation optimizes operational workflows by streamlining routine tasks, allowing entrepreneurs to allocate resources more efficiently towards strategic activities. Moreover, AI-powered data analysis capabilities empower entrepreneurs with real-time insights into market trends, consumer behavior, and business metrics, facilitating informed decision-making and adaptive strategies (Antonaci et al. 2015; Korn and Schmidt 2015; Qian et al. 2023). The personalization enabled by AI-driven recommendation engines and chatbots further enhances customer experiences, strengthening brand loyalty and driving competitive advantage in the marketplace.

The convergence of gamification and AI in entrepreneurship represents a paradigm shift in how businesses engage stakeholders, optimize operations, and drive growth. By harnessing the motivational power of gamification and the analytical prowess of AI, entrepreneurs can cultivate an environment conducive to innovation, agility, and sustainable success. This chapter explores the multifaceted impact of gamification and AI on entrepreneurship, elucidating their roles in enhancing engagement, fostering skill development, driving customer interaction, and enabling data-driven decision-making. Through empirical evidence and case studies, we delve into practical applications, emerging trends, and future directions at the intersection of gamification, AI, and entrepreneurship, offering insights for researchers, practitioners, and policymakers alike.

The Role of AI in Islamic Finance

This paper explores the integration of gamification, AI, and Islamic finance in entrepreneurship, highlighting the alignment of engagement, innovation, and ethical considerations. Grounded in ethical principles, Islamic finance is built upon unique characteristics, which are based upon principles underlined with Shari'ah. Gamification and AI offer innovative tools to enhance learning, training, and compliance, while aligning with Islamic values. By combining these elements, entrepreneurs can develop business models that prioritize ethical entrepreneurship, foster inclusive growth, and promote social responsibility. This paper discusses the potential of this integrated approach to drive sustainable and ethical entrepreneurship, contributing to the broader discourse on responsible business practices and economic development.

AI is increasingly recognized as a transformative force in various sectors, including finance (Rabbani et al. 2023). In the context of Islamic finance, AI can play a significant role in enhancing operational efficiency, compliance with Sharia principles, and customer engagement. Here are some key aspects of how AI can influence Islamic finance:

Enhancing Operational Efficiency: AI can streamline processes in Islamic finance institutions by automating routine tasks such as data entry, transaction processing, and customer service (Korn and Schmidt, 2015). This automation can lead to faster service delivery and reduced operational costs, allowing institutions to focus on more complex tasks that require human judgment.

Compliance with Sharia Principles: One of the unique challenges in Islamic finance is ensuring that all financial products and services comply with Sharia law. AI can assist in this area by analysing transactions and contracts to ensure they adhere to Islamic principles. Machine learning algorithms can be trained to identify non-compliant transactions, thereby reducing the risk of Sharia violations (Rabbani et al. 2023).

Risk Management: AI can enhance risk assessment and management in Islamic finance. By analysing large datasets, AI can identify patterns and predict potential risks associated with various financial products (Wunderlich et al. 2020). This predictive capability can help Islamic financial institutions make informed decisions and mitigate risks effectively.

Customer Engagement and Personalization: AI technologies, such as chatbots and virtual assistants, can improve customer engagement by providing personalized services (Saputra and Rahmatia 2021). These tools can assist customers in navigating Islamic financial products, answering queries about compliance, and offering tailored financial advice based on individual needs and preferences.

Market Analysis and Product Development: AI can analyze market trends and customer behavior, providing insights that can inform the development of new Islamic financial products. By understanding customer preferences and market demands, institutions can innovate and offer products that meet the needs of their clientele.

Financial Inclusion: AI can also play a role in promoting financial inclusion within the Islamic finance sector. By leveraging mobile technology and AI-driven platforms, financial institutions can reach underserved populations, providing them with access to Sharia-compliant financial services.

From all these aspects an entrepreneur can use AI for; Text Mining, Algorithmic Trading, Stock Pick, and Robo advisor in Islamic investment system based on the application of AI in Islamic investment (Gazali et al., 2020).

These all new instruments on financial transactions and investments for an entrepreneur. Vast amount of data though the big data era makes "text mining" very important, on the other hand Algorithmic Trading (AT), picking stock and robo advisors bring many opportunities for Islamic Finance via AI.

The integration of AI in Islamic finance presents numerous opportunities for enhancing efficiency, compliance, and customer satisfaction. As the sector continues to evolve, embracing AI technologies will be crucial for Islamic financial institutions to remain competitive and responsive to the needs of their customers (Rabbani et al. 2023).

Conclusion

The confluence of gamification, entrepreneurship, and Islamic finance, powered by AI, heralds a transformative shift in the economic landscape. This study highlights the myriad ways in which these domains intersect to create a framework that is not only innovative but also ethically grounded and inclusive. Gamification, by incorporating game elements into non-gaming contexts, enhances engagement and motivation, driving desired behaviours among stakeholders. Entrepreneurs can utilize these techniques to foster innovation, improve employee performance, and build customer loyalty through interactive and rewarding experiences.

AI, on the other hand, provides the technological backbone that supports these efforts, offering sophisticated tools for data analysis, compliance monitoring, and personalized customer interactions. By harnessing AI, entrepreneurs can optimize operational workflows, gain real-time insights into market trends, and create tailored financial products that meet the diverse needs of their clientele. This integration ensures that business processes are efficient, adaptive, and customer centric.

Islamic finance introduces an ethical dimension to this framework, emphasizing principles such as fairness, justice, and social responsibility. Entrepreneurs operating within this paradigm are guided by Sharia-compliant practices that promote equitable wealth distribution and community welfare. This ethical foundation aligns with the broader goals of sustainable development, ensuring that economic growth is inclusive and socially responsible.

The practical applications of this integrated approach are vast. For instance, gamified financial education platforms can enhance financial literacy among young investors, while AI-driven compliance tools ensure adherence to Islamic finance principles. Additionally, gamified training programs can cultivate entrepreneurial skills, fostering a new generation of ethical and innovative business leaders.

However, the study also acknowledges the potential risks associated with gamification, particularly in the financial sector. Instances of misuse, such as the negative impacts of gamified investment platforms, underscore the need for a balanced approach that mitigates risks while maximizing benefits. This calls for robust regulatory frameworks and ongoing research to address the ethical implications and ensure the responsible deployment of gamification and AI in financial services.

In conclusion, the fusion of gamification, AI, and Islamic finance offers a holistic approach to entrepreneurship that balances innovation with ethical considerations. By exploring this intersection, the study provides a foundation for future research and practical strategies that can drive sustainable economic growth. This integrated framework not only enhances business performance but also contributes to the creation of an inclusive and ethical economic ecosystem. As businesses and policymakers increasingly recognize the importance of ethical entrepreneurship, this study's insights can inform the development of policies and practices that harness the potential of these emerging technologies while safeguarding against their pitfalls.

References

- Antonaci, Alessandra; Dagnino, Francesca Maria; Ott, Michela; Bellotti, Francesco; Berta, Riccardo; Gloria, Alessandro de et al. (2015): A Gamified Collaborative Course in Entrepreneurship: Focus on Objectives and Tools. In *Computers in Human Behavior* 51, pp. 1276–1283. DOI: 10.1016/j.chb.2014.11.082.
- Aries, Aries; Vional, Vional; Saraswati, Listya Ayu; Wijaya, Liana; Ikhsan, Ridho Bramulya (2020): Gamification in learning process and its impact on entrepreneurial intention. In 10.5267/j.msl, pp. 763–768. DOI: 10.5267/j.msl.2019.10.021.
- Bitrián, Paula; Buil, Isabel; Catalán, Sara (2021): Making Finance Fun: The Gamification of Personal Financial Management Apps. In *IJBM* 39 (7), pp. 1310–1332. DOI: 10.1108/IJBM-02-2021-0074.
- Bizzi, Lorenzo (2023): Why to gamify performance management? Consequences of user engagement in gamification. In *Information & Management* 60 (3), p. 103762. DOI: 10.1016/j.im.2023.103762.
- Breuer, Henning; Bessant, J. R.; Gudiksen, Sune (2022): *Gamification for innovators and entrepreneurs. Using games to drive innovation and facilitate learning*. Berlin, Boston: De Gruyter.

- Chen, Yu; Albert, Leslie Jordan; Jensen, Scott (2022): Innovation farm: Teaching artificial intelligence through gamified social entrepreneurship in an introductory MIS course*. In *Decision Sci J Innov Edu* 20 (1), pp. 43–56. DOI: 10.1111/dsji.12253.
- Gazali, Haneffa Muchlis; Jumadi, Junisa; Ramlan, Noor Rasyidah; Rahmat, Abd Normaisarah; Uzair, Siti Nor, Hazilawati Mohd; Mohid, Amira Norliyana (2020): Application of Artificial Intelligence (AI) in Islamic Investments. In *Journal of Islamic Finance, IIUM Institute of Islamic Banking and Finance* 9 (2).
- Golrang, Hoda; Safari, Ebrahim (2021): Applying Gamification Design to a Donation-Based Crowdfunding Platform for Improving User Engagement. In *Entertainment Computing* 38, p. 100425. DOI: 10.1016/j.entcom.2021.100425.
- Hamza, Ibrahim; Sarolta, Tovölgyi; Shatila, Khodor (2022): The Effect of Gamification on Employee Behavior: The Mediating Effects of Culture and Engagement. In *Journal of Asian Finance, Economics and Business* 9 (5), pp. 213–224. DOI: 10.13106/jafeb.2022.vol9.no5.0213.
- Kaoud, Menatalla; ElBolak, Mostafa (2023): Organizational learning via gamification for employer brand management. In *DLO* 37 (5), pp. 14–17. DOI: 10.1108/DLO-10-2022-0203.
- Khan, Shah Nawaz; Rabbani, Mustafa Raza (2021): Artificial Intelligence and NLP -Based Chatbot for Islamic Banking and Finance. In *International Journal of Information Retrieval Research* 11 (3), pp. 65–77. DOI: 10.4018/IJIRR.2021070105.
- Korn, Oliver; Schmidt, Albrecht (2015): Gamification of Business Processes: Re-designing Work in Production and Service Industry. In *Procedia Manufacturing* 3, pp. 3424–3431. DOI: 10.1016/j.promfg.2015.07.616.
- Lai, Karen P.Y.; Langley, Paul (2023): Playful finance: Gamification and intermediation in FinTech economies. In *Geoforum*, p. 103848. DOI: 10.1016/j.geoforum.2023.103848.
- Pal, Abhinav; Indapurkar, Kavita; Gupta, Kriti Priya (2021): Gamification of Financial Applications and Financial Behavior of Young Investors. In *YC* 22 (3), pp. 503–519. DOI: 10.1108/YC-10-2020-1240.
- Qian, Tyreal Yizhou; Yu, Bo; Matz, Robbie; Luo, Lei; Xu, Chenglong (2023): Gamification for Consumer Loyalty: An Exploration of Unobserved Heterogeneity in Gamified e-sports Social Live Streaming. In *Telematics and Informatics* 85, p. 102062. DOI: 10.1016/j.tele.2023.102062.
- Rabbani, M. R.; Lutfi, A.; Ashraf, M. A.; Nawaz, N.; Ahmad Watto, W. (2023): Role of Artificial Intelligence in Moderating the Innovative Financial Process of the Banking Sector: A Research Based on Structural Equation Modeling. In *Front. Environ. Sci.* 10, Article 978691. DOI: 10.3389/fenvs.2022.978691.
- Ruiz-Alba, José L.; Soares, Anabela; Rodríguez-Molina, Miguel Angel; Banoun, Arnaud (2019): Gamification and entrepreneurial intentions. In *JSBED* 26 (5), pp. 661–683. DOI: 10.1108/JSBED-09-2018-0266.
- Saputra, Arief Dwi; Rahmatia, Alfina (2021): Gamification Model as a Business Strategy for MSMEs in Indonesia. In *JASF* 4 (1), pp. 91–107. DOI: 10.33005/jasf.v4i1.162.
- Sarac, Mehmet; Hassan, Mohammed Kabir (2020): *Islamic Perspective for Sustainable Financial System*. [S.l.]: Istanbul University Press (Islamic Perspective for Sustainable Financial System).
- van der Heide, Arjen; Želinský, Dominik (2021): ‘Level up Your Money Game’: An Analysis of Gamification Discourse in Financial Services. In *Journal of Cultural Economy* 14 (6), pp. 711–731. DOI: 10.1080/17530350.2021.1882537.
- Wunderlich, Nancy V.; Gustafsson, Anders; Hamari, Juho; Parvinen, Petri; Haff, André (2020): The great game of business: Advancing knowledge on gamification in business contexts. In *Journal of Business Research* 106, pp. 273–276. DOI: 10.1016/j.jbusres.2019.10.062.

Xin, Baogui; Ma, Xiaohong (2023): Gamifying Online Entrepreneurship Education and Digital Entrepreneurial Intentions: An empirical Study. In Entertainment Computing 46, p. 100552. DOI: 10.1016/j.entcom.2023.100552.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Teknolojik gelişmelerin artması ve Yapay Zekâ (YZ) araçlarının finansal piyasalarda daha fazla kullanılmaya başlamasıyla birlikte, finansallaşma ve finansa erişim konusunda önemli gelişmeler olmaktadır. Bu çalışmada özellikle oyunlaştırma, girişimcilik ve İslami finansın birlikte sunacağı fırsatlar tartışılmaktadır. Oyunlaştırma, girişimcilik ve İslami Finansın birlikte ele alındığı bu çalışma literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracaktır. YZ'nin dönüştürücü etkisi ve teknolojik gelişmeler özellikle finans piyasasında dönüştürücü bir etki oluşturmaktadır. Geleneksel müşteri davranışlarında yaşanan değişimler, girişimcileri ve finans profesyonellerini teknolojik alanda yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeye zorlamaktadır. Oyunlaştırma ilkeleri bu alanda profesyonellere yeni fırsatlar sunmaktadır. Oyun tasarımı ve oyun ilkeleri ile yeni teknolojik gelişmelere adaptasyon daha hızlı sağlanabilirken, kitleleri daha hızlı harekete geçirmek mümkün hale geliyor. Bu çalışma, oyunlaştırma ve YZ'nin İslami finansla bütünleştirildiğinde girişimcilik süreçlerini ve stratejilerini nasıl yeniden şekillendirebileceğini, daha kapsayıcı, etik ve sürdürülebilir bir ekonomik manzarayı nasıl teşvik edebileceğini araştırıyor.

Oyunlaştırma, katılımı, motivasyonu ve davranış değişikliğini artırarak finans, eğitim ve sağlık hizmetleri dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde öne çıkmıştır. Literatürde karşımıza çıkan bir çok çalışmada, oyunlaştırmanın kişisel finans yönetimi uygulamaları üzerindeki etkisini inceleyerek, oyunlaştırmanın yetkinlik ve özerklik ihtiyaçlarını karşılayarak kullanıcı motivasyonunu ve katılımını nasıl artırdığını göstermiştir. Özellikle genç yatırımcılar arasında finansal tutum ve davranışları düzenlemede oyunlaştırmanın önemli bir rolü olduğunu görmekteyiz. Finansal yönetim davranışlarını güçlendirmek için özel olarak tasarlanmış oyunlaştırma öğeleri çeşitli çalışmalarda önerilmiştir. Oyunlaştırma ve oyun öğeleri kitlesel fonlama, robo-danışmanlık, veri analizi, piyasa araştırma, algoritmik ticaret gibi bir çok alanda kullanıcı katılımını artıracak etkiye sahiptir. Oyunlarda belirlenen hedeflere ulaşmaya çalışan oyuncuların odak noktası ulaşacakları hediyeler olacaktır. Finansal piyasalarda yatırımcıların ulaşmaya çalıştıkları temel argüman ise finansal karlılık ve kar maksimizasyonu olacaktır. Bu noktadan hareketle oyun öğelerinin ve sisteminin finansal araçlar içerisine adeta gömülü bir şekilde verilmesi katılımı ve ilgiyi artıracaktır. Bunun yanı sıra işletmelerde işletme kültürünün oluşması, paydaş katılımının artırılması ve piyasa payının artırılması için oyunlaştırma tercih edilebilir. YZ'nin yenilikçi finansal süreçlerdeki rolü, girişimcilik ve oyunlaştırma ile bir araya geldiği zaman önemli bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle YZ tabanlı oyunlaştırma projeleri İslami Finansın gelişimi için de önemli fırsatlar sunmaktadır. İslam hukukunun riskin doğrudan transferi yerine risk paylaşımı modelini, etik ilkeleri, adaleti, iş birliğini ve toplumsal faydayı ön plana çıkaran temel ilkeleri doğrultusunda YZ tabanlı girişimler bu alanda önemli bir yere sahip olacaktır.

Bu çalışma, girişimcilik içinde oyunlaştırma, YZ ve İslami finansı bir araya getirerek, etkileşim, yenilikçilik ve etik hususların uyumunu vurgulamaktadır. Girişimciliğin dinamik ekosistemi içerisinde, yenilikçi teknolojiler ve stratejiler sürdürülebilir başarı ve rekabet avantajı için hayati önem taşımaktadır. Oyunlaştırma, rekabet, ödüller ve zorluklar gibi unsurları tanıtarak paydaşlar arasında artan katılımı teşvik eder ve yenilikçi düşünmeyi ve gelişmiş performans motive eder. Oyunlaştırılmış eğitim programları beceri gelişimini kolaylaştırır, girişimcilerin ve çalışanların ilgi çekici bir şekilde yeni bilgi ve yeterlilikler edinmelerini sağlar. Dahili operasyonların ötesinde, oyunlaştırma sadakat programları, yarışmalar ve etkileşimli uygulamalar aracılığıyla müşteri katılımını artırır, marka sadakatini artırır ve satışları yönlendirir.

Oyunlaştırma, yapay zeka ve İslami finansın entegrasyonu, yenilikçiliği ve katılımı teşvik ederken etik girişimciliği geliştirmek için önemli bir fırsat sunmaktadır. Oyunlaştırma, katılımı ve motivasyonu artırarak İslami ekonomi ilkeleri ve etik uygulamaları hakkında öğrenmeyi ve eğitimi kolaylaştırır. YZ, veri analizi ve uyumluluk izleme için gelişmiş araçlar sunarak İslam hukukunun temel ilkelerine uyumu sağlayarak ve kasıtsız ihlal riskini azaltır. Ayrıca, YZ İslami finans ilkelerine uyan kapsayıcı finansal ürünler tasarlanması ve ürün geliştirme alanında yenilikleri beraberinde getirir.

YZ ile gelen bu fırsatların yanı sıra özellikle oyunlaştırmanın ve yeni teknolojileri finansal piyasalar üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Burada daha dengeli bir yaklaşım ve yasal düzenlemelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Robinhood gibi platformlarda gözlemlenen olumsuz etkiler gibi oyunlaştırılmış yatırım platformlarının kötüye kullanımı, dengeli bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurguluyor. Düzenleyici çerçeveler, finansal hizmetlerde oyunlaştırma ve yapay zekanın sorumlu bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için bu etik etkileri ele almalıdır.

Bu çalışma, oyunlaştırma, yapay zeka ve İslami finansın entegrasyonu yoluyla sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yönlendiren gelecekteki araştırmalar ve pratik stratejiler için bir temel sunmaktadır. Bu kesişimi inceleyerek çalışma, bu unsurların etik ve kapsayıcı ekonomik uygulamaları teşvik ederken iş performansını nasıl artırabileceğini vurgulamaktadır. Bu araştırmadan elde edilen içgörüler, bu ortaya çıkan teknolojilerin potansiyelinden yararlanan politikaların ve uygulamaların geliştirilmesine bilgi sağlayabilir ve daha kapsayıcı ve etik bir ekonomik ekosistemin yaratılmasına katkıda bulunabilir. İşletmeler ve politika yapıcılar etik girişimciliğin önemini kabul ettikçe, çalışmanın bulguları bu yenilikleri sorumlu bir şekilde kullanmak için değerli rehberlik sunmaktadır.